ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

มชฺฌิมนิกาเย

มูลปณฺณาส-อฏฺฐกถา

(ปฐโม ภาโค)

คนฺถารมฺภกถา

กรุณาสีตลหทยํ , ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตมํ;
สนรามรโลกครุํ, วเนฺท **สุคตํ** คติวิมุตฺตํฯ

พุโทฺธปิ พุทฺธภาวํ, ภาเวตฺวา เจว สจฺฉิกตฺวา จ;
ยํ อุปคโต คตมลํ, วเนฺท ตมนุตฺตรํ **ธมฺมํ**ฯ

สุคตสฺส โอรสานํ, ปุตฺตานํ มารเสนมถนานํ;
อฏฺฐนฺนมฺปิ สมูหํ, สิรสา วเนฺท **อริยสงฺฆํ**ฯ

อิติ เม ปสนฺนมติโน, รตนตฺตยวนฺทนามยํ ปุญฺญํ;
ยํ สุวิหตนฺตราโย, หุตฺวา ตสฺสานุภาเวนฯ

มชฺฌิมปมาณสุตฺตงฺกิตสฺส อิธ **มชฺฌิมาคมวรสฺส**;
พุทฺธานุพุทฺธสํวณฺณิตสฺส ปรวาทมถนสฺสฯ

อตฺถปฺปกาสนตฺถํ, **อฏฺฐกถา** อาทิโต วสิสเตหิ;
ปญฺจหิ ยา สงฺคีตา, อนุสงฺคีตา จ ปจฺฉาปิฯ

สีหฬทีปํ ปน อาภตาถ วสินา มหามหิเนฺทน;
ฐปิตา สีหฬภาสาย, ทีปวาสีนมตฺถายฯ

อปเนตฺวาน ตโตหํ, สีหฬภาสํ มโนรมํ ภาสํ;
ตนฺตินยานุจฺฉวิกํ, อาโรเปโนฺต วิคตโทสํฯ

สมยํ อวิโลเมโนฺต, เถรานํ เถรวํสทีปานํ;
สุนิปุณวินิจฺฉยานํ, มหาวิหาเร นิวาสีนํฯ

หิตฺวา ปุนปฺปุนาคตมตฺถํ, อตฺถํ ปกาสยิสฺสามิ;
สุชนสฺส จ ตุฏฺฐตฺถํ, จิรฏฺฐิตตฺถญฺจ ธมฺมสฺสฯ

สีลกถา ธุตธมฺมา, กมฺมฏฺฐานานิ เจว สพฺพานิ;
จริยาวิธานสหิโต, ฌานสมาปตฺติวิตฺถาโรฯ

สพฺพา จ อภิญฺญาโย, ปญฺญาสงฺกลนนิจฺฉโย เจว;
ขนฺธาธาตายตนินฺทฺริยานิ อริยานิ เจว จตฺตาริฯ

สจฺจานิ ปจฺจยาการเทสนา สุปริสุทฺธนิปุณนยา;
อวิมุตฺตตนฺติมคฺคา, วิปสฺสนาภาวนา เจวฯ

อิติ ปน สพฺพํ ยสฺมา, **วิสุทฺธิมเคฺค** มยา สุปริสุทฺธํ;
วุตฺตํ ตสฺมา ภิโยฺย, น ตํ อิธ วิจารยิสฺสามิฯ

‘‘มเชฺฌ **วิสุทฺธิมโคฺค,** เอส จตุนฺนมฺปิ อาคมานญฺหิ;
ฐตฺวา ปกาสยิสฺสติ, ตตฺถ ยถาภาสิตมตฺถํ’’ฯ

อิเจฺจว กโต ตสฺมา, ตมฺปิ คเหตฺวาน สทฺธิเมตาย;
อฏฺฐกถาย วิชานถ, มชฺฌิมสงฺคีติยา อตฺถนฺติฯ

นิทานกถา

๑. ตตฺถ **มชฺฌิมสงฺคีติ** นาม ปณฺณาสโต มูลปณฺณาสา มชฺฌิมปณฺณาสา อุปริปณฺณาสาติ ปณฺณาสตฺตยสงฺคหาฯ วคฺคโต เอเกกาย ปณฺณาสาย ปญฺจ ปญฺจ วเคฺค กตฺวา ปนฺนรสวคฺคสมาโยคาฯ สุตฺตโต ทิยฑฺฒสุตฺตสตํ เทฺว จ สุตฺตนฺตาฯ ปทโต เตวีสุตฺตรปญฺจสตาธิกานิ อสีติปทสหสฺสานิฯ เตนาหุ โปราณา –

‘‘อสีติปทสหสฺสานิ, ภิโยฺย ปญฺจสตานิ จ;
ปุน เตวีสติ วุตฺตา, ปทเมวํ ววตฺถิต’’นฺติฯ

อกฺขรโต สตฺต อกฺขรสตสหสฺสานิ จตฺตาลีสญฺจ สหสฺสานิ เตปญฺญาสญฺจ อกฺขรานิฯ ภาณวารโต อสีติ ภาณวารา เตวีสปทาธิโก จ อุปฑฺฒภาณวาโรฯ อนุสนฺธิโต ปุจฺฉานุสนฺธิ-อชฺฌาสยานุสนฺธิ-ยถานุสนฺธิวเสน สเงฺขปโต ติวิโธ อนุสนฺธิฯ วิตฺถารโต ปเนตฺถ ตีณิ อนุสนฺธิสหสฺสานิ นว จ สตานิ โหนฺติฯ เตนาหุ โปราณา –

‘‘ตีณิ สนฺธิสหสฺสานิ, ตถา นวสตานิ จ;
อนุสนฺธินยา เอเต, มชฺฌิมสฺส ปกาสิตา’’ติฯ

ตตฺถ ปณฺณาสาสุ **มูลปณฺณาสา** อาทิ, วเคฺคสุ **มูลปริยายวโคฺค,** สุเตฺตสุ **มูลปริยายสุตฺตํ**ฯ ตสฺสาปิ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทิกํ อายสฺมตา อานเนฺทน ปฐมมหาสงฺคีติกาเล วุตฺตํ นิทานมาทิฯ สา ปเนสา ปฐมมหาสงฺคีติ สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย อาทิมฺหิ วิตฺถาริตาฯ ตสฺมา สา ตตฺถ วิตฺถาริตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

๑. มูลปริยายวคฺค

๑. มูลปริยายสุตฺตวณฺณนา

๑. ยํ ปเนตํ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทิกํ นิทานํฯ ตตฺถ **เอวนฺ**ติ นิปาตปทํฯ **เม**ติอาทีนิ นามปทานิฯ **อุกฺกฏฺฐายํ วิหรตี**ติ เอตฺถ **วี**ติ อุปสคฺคปทํ, **หรตี**ติ อาขฺยาตปทนฺติ อิมินา ตาว นเยน ปทวิภาโค เวทิตโพฺพฯ

อตฺถโต ปน **เอวํ**-สโทฺท ตาว อุปมูปเทสสมฺปหํสนครหณวจนสมฺปฏิคฺคหาการนิทสฺสนาวธารณาทิอเนกตฺถปฺปเภโทฯ ตถาเหส – ‘‘เอวํ ชาเตน มเจฺจน กตฺตพฺพํ กุสลํ พหุ’’นฺติ เอวมาทีสุ (ธ. ป. ๕๓) อุปมายํ อาคโตฯ ‘‘เอวํ เต อภิกฺกมิตพฺพํ, เอวํ เต ปฏิกฺกมิตพฺพ’’นฺติ อาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๒๒) อุปเทเสฯ ‘‘เอวเมตํ ภควา, เอวเมตํ สุคตา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๖๖) สมฺปหํสเนฯ ‘‘เอวเมวํ ปนายํ วสลี ยสฺมิํ วา ตสฺมิํ วา ตสฺส มุณฺฑกสฺส สมณกสฺส วณฺณํ ภาสตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๘๗) ครหเณฯ ‘‘เอวํ ภเนฺตติ โข เต ภิกฺขู ภควโต ปจฺจโสฺสสุ’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑) วจนสมฺปฏิคฺคเหฯ ‘‘เอวํ พฺยาโข อหํ, ภเนฺต, ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๙๘) อาการเรฯ ‘‘เอหิ ตฺวํ, มาณวก, เยน สมโณ อานโนฺท เตนุปสงฺกม, อุปสงฺกมิตฺวา มม วจเนน สมณํ, อานนฺทํ, อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหุฏฺฐานํ พลํ ผาสุวิหารํ ปุจฺฉ – ‘สุโภ มาณโว โตเทยฺยปุโตฺต, ภวนฺตํ อานนฺทํ, อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหุฏฺฐานํ พลํ ผาสุวิหารํ ปุจฺฉตี’ติ, เอวญฺจ วเทหิ สาธุ กิร ภวํ อานโนฺท เยน สุภสฺส มาณวสฺส โตเทยฺยปุตฺตสฺส นิเวสนํ, เตนุปสงฺกมตุ อนุกมฺปํ อุปาทายา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๔๔๕) นิทสฺสเนฯ ‘‘ตํ กิํ มญฺญถ, กาลามา, อิเม ธมฺมา กุสลา วา อกุสลา วาติ? อกุสลา, ภเนฺตฯ สาวชฺชา วา อนวชฺชา วาติ? สาวชฺชา, ภเนฺตฯ วิญฺญุครหิตา วา วิญฺญุปฺปสตฺถา วาติ? วิญฺญุครหิตา, ภเนฺตฯ สมตฺตา สมาทินฺนา อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติ โน วา, กถํ โว เอตฺถ โหตีติ? สมตฺตา, ภเนฺต, สมาทินฺนา อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติ, เอวํ โน เอตฺถ โหตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๖๖) อวธารเณฯ สฺวายมิธ อาการนิทสฺสนาวธารเณสุ ทฎฺฐโพฺพฯ

ตตฺถ อาการเฎฺฐน **เอวํ**สเทฺทน เอตมตฺถํ ทีเปติ – นานานยนิปุณํ อเนกชฺฌาสยสมุฎฺฐานํ อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนํ วิวิธปาฏิหาริยํ ธมฺมตฺถเทสนาปฏิเวธคมฺภีรํ สพฺพสตฺตานํ สกสกภาสานุรูปโต โสตปถมาคจฺฉนฺตํ ตสฺส ภควโต วจนํ สพฺพปฺปกาเรน โก สมโตฺถ วิญฺญาตุํ, สพฺพถาเมน ปน โสตุกามตํ ชเนตฺวาปิ เอวํ เม สุตํ, มยาปิ เอเกนากาเรน สุตนฺติฯ

นิทสฺสนเฎฺฐน ‘‘นาหํ สยมฺภู, น มยา อิทํ สจฺฉิกต’’นฺติ อตฺตานํ ปริโมเจโนฺต เอวํ เม สุตํ, มยาปิ เอวํ สุตนฺติ อิทานิ วตฺตพฺพํ สกลํ สุตฺตํ นิทเสฺสสติฯ

อวธารณเฎฺฐน ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ พหุสฺสุตานํ ยทิทํ อานโนฺท, คติมนฺตานํ, สติมนฺตานํ, ธิติมนฺตานํ, อุปฎฺฐากานํ ยทิทํ อานโนฺท’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๙-๒๒๓) เอวํ ภควตา, ‘‘อายสฺมา อานโนฺท อตฺถกุสโล ธมฺมกุสโล พฺยญฺชนกุสโล นิรุตฺติกุสโล ปุพฺพาปรกุสโล’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๖๙) เอวํ ธมฺมเสนาปตินา จ ปสตฺถภาวานุรูปํ อตฺตโน ธารณพลํ ทเสฺสโนฺต สตฺตานํ โสตุกมฺยตํ ชเนติ ‘‘เอวํ เม สุตํ, ตญฺจ โข อตฺถโต วา พฺยญฺชนโต วา อนูนมนธิกํ, เอวเมว น อญฺญถา ทฎฺฐพฺพ’’นฺติฯ

เม-สโทฺท ตีสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติฯ ตถา หิสฺส ‘‘คาถาภิคีตํ เม อโภชเนยฺย’’นฺติอาทีสุ (สุ. นิ. ๘๑) มยาติ อโตฺถฯ ‘‘สาธุ เม, ภเนฺต ภควา, สํขิเตฺตน ธมฺมํ เทเสตู’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๘๘) มยฺหนฺติ อโตฺถฯ ‘‘ธมฺมทายาทา เม, ภิกฺขเว, ภวถา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๙) มมาติ อโตฺถฯ อิธ ปน ‘‘มยา สุต’’นฺติ จ ‘‘มม สุต’’นฺติ จ อตฺถทฺวเย ยุชฺชติฯ

สุตนฺติ อยํ สุต-สโทฺท สอุปสโคฺค จ อนุปสโคฺค จ คมน-วิสฺสุต-กิลินฺน-อุปจิตานุโยค-โสตวิเญฺญยฺย-โสตทฺวารานุสารวิญฺญาตาทิอเนกตฺถปฺปเภโทฯ ตถา หิสฺส ‘‘เสนาย ปสุโต’’ติอาทีสุ คจฺฉโนฺตติ อโตฺถฯ ‘‘สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต’’ติอาทีสุ (อุทา. ๑๑) วิสฺสุตธมฺมสฺสาติ อโตฺถ, ‘‘อวสฺสุตา อวสฺสุตสฺสาติ’’อาทีสุ (ปาจิ. ๖๕๗) กิลินฺนา กิลินฺนสฺสาติ อโตฺถฯ ‘‘ตุเมฺหหิ ปุญฺญํ ปสุตํ อนปฺปก’’นฺติอาทีสุ (ขุ. ปา. ๗.๑๒) อุปจิตนฺติ อโตฺถฯ ‘‘เย ฌานปสุตา ธีรา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๘๑) ฌานานุยุตฺตาติ อโตฺถฯ ‘‘ทิฎฺฐํ สุตํ มุต’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๔๑) โสตวิเญฺญยฺยนฺติ อโตฺถฯ ‘‘สุตธโร สุตสนฺนิจโย’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๓๙) โสตทฺวารานุสารวิญฺญาตธโรติ อโตฺถฯ อิธ ปนสฺส โสตทฺวารานุสาเรน ‘‘อุปธาริต’’นฺติ วา ‘‘อุปธารณ’’นฺติ วาติ อโตฺถฯ เม-สทฺทสฺส หิ มยาติ อเตฺถ สติ ‘‘เอวํ มยา สุตํ โสตทฺวารานุสาเรน อุปธาริต’’นฺติ ยุชฺชติฯ มมาติ อเตฺถ สติ ‘‘เอวํ มม สุตํ โสตทฺวารานุสาเรน อุปธารณ’’นฺติ ยุชฺชติฯ

เอวเมเตสุ ตีสุ ปเทสุ **เอว**นฺติ โสตวิญฺญาณาทิวิญฺญาณกิจฺจนิทสฺสนํฯ **เม**ติ วุตฺตวิญฺญาณสมงฺคิปุคฺคลนิทสฺสนํฯ **สุต**นฺติ อสฺสวนภาวปฺปฎิเกฺขปโต อนูนานธิกาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสนํฯ ตถา **เอว**นฺติ ตสฺสา โสตทฺวารานุสาเรน ปวตฺตาย วิญฺญาณวีถิยา นานปฺปกาเรน อารมฺมเณ ปวตฺติภาวปฺปกาสนํฯ **เม**ติ อตฺตปฺปกาสนํฯ **สุต**นฺติ ธมฺมปฺปกาสนํฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขโป ‘‘นานปฺปกาเรน อารมฺมเณ ปวตฺตาย วิญฺญาณวีถิยา มยา น อญฺญํ กตํ, อิทํ ปน กตํ, อยํ ธโมฺม สุโต’’ติฯ

ตถา **เอว**นฺติ นิทฺทิสิตพฺพปฺปกาสนํฯ **เม**ติ ปุคฺคลปฺปกาสนํฯ **สุต**นฺติ ปุคฺคลกิจฺจปฺปกาสนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยํ สุตฺตํ นิทฺทิสิสฺสามิ, ตํ มยา เอวํ สุตนฺติฯ

ตถา **เอว**นฺติ ยสฺส จิตฺตสนฺตานสฺส นานาการปฺปวตฺติยา นานตฺถพฺยญฺชนคฺคหณํ โหติ, ตสฺส นานาการนิเทฺทโสฯ **เอว**นฺติ หิ อยํ อาการปญฺญตฺติ, **เม**ติ กตฺตุนิเทฺทโส, **สุต**นฺติ วิสยนิเทฺทโสฯ เอตฺตาวตา นานาการปฺปวเตฺตน จิตฺตสนฺตาเนน ตํสมงฺคิโน กตฺตุวิสเย คหณสนฺนิฎฺฐานํ กตํ โหติฯ

อถ วา **เอว**นฺติ ปุคฺคลกิจฺจนิเทฺทโสฯ **สุต**นฺติ วิญฺญาณกิจฺจนิเทฺทโสฯ **เม**ติ อุภยกิจฺจยุตฺตปุคฺคลนิเทฺทโสฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขโป – มยา สวนกิจฺจวิญฺญาณสมงฺคินา ปุคฺคเลน วิญฺญาณวเสน ลทฺธสวนกิจฺจโวหาเรน สุตนฺติฯ

ตตฺถ **เอว**นฺติ จ **เม**ติ จ สจฺจิกฎฺฐปรมตฺถวเสน อวิชฺชมานปญฺญตฺติฯ กิเญฺหตฺถ ตํ ปรมตฺถโต อตฺถิ, ยํ เอวนฺติ วา เมติ วา นิเทฺทสํ ลเภถ? **สุต**นฺติ วิชฺชมานปญฺญตฺติฯ ยญฺหิ ตเมตฺถ โสเตน อุปลทฺธํ, ตํ ปรมตฺถโต วิชฺชมานนฺติฯ

ตถา **เอว**นฺติ จ **เม**ติ จ ตํ ตํ อุปาทาย วตฺตพฺพโต อุปาทาปญฺญตฺติฯ **สุต**นฺติ ทิฎฺฐาทีนิ อุปนิธาย วตฺตพฺพโต อุปนิธาปญฺญตฺติฯ เอตฺถ จ **เอว**นฺติ วจเนน อสโมฺมหํ ทีเปติฯ น หิ สมฺมูโฬฺห นานปฺปการปฎิเวธสมโตฺถ โหติฯ **สุต**นฺติ วจเนน สุตสฺส อสโมฺมสํ ทีเปติฯ ยสฺส หิ

สุตํ สมฺมุฏฺฐํ โหติ , น โส กาลนฺตเรน มยา สุตนฺติ ปฏิชานาติฯ อิจฺจสฺส อสโมฺมเหน ปญฺญา สิทฺธิ, อสโมฺมเสน ปน สติสิทฺธิฯ ตตฺถ ปญฺญา ปุพฺพงฺคมาย สติยา พฺยญฺชนาวธารณสมตฺถตา, สติปุพฺพงฺคมาย ปญฺญาย อตฺถปฏิเวธสมตฺถตา, ตทุภยสมตฺถตาโยเคน อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนสฺส ธมฺมโกสสฺส อนุปาลนสมตฺถโต ธมฺมภณฺฑาคาริกตฺตสิทฺธิฯ

อปโร นโย – **เอว**นฺติ วจเนน โยนิโส มนสิการํ ทีเปติ, อโยนิโส มนสิกโรโต หิ นานปฺปการปฏิเวธาภาวโตฯ **สุต**นฺติ วจเนน อวิเกฺขปํ ทีเปติ, วิกฺขิตฺตจิตฺตสฺส สวนาภาวโตฯ ตถา หิ วิกฺขิตฺตจิโตฺต ปุคฺคโล สพฺพสมฺปตฺติยา วุจฺจมาโนปิ ‘‘น มยา สุตํ, ปุน ภณถา’’ติ ภณติฯ โยนิโส มนสิกาเรน เจตฺถ อตฺตสมฺมาปณิธึ ปุเพฺพ จ กตปุญฺญตํ สาเธติ, สมฺมา อปณิหิตตฺตสฺส ปุเพฺพ อกตปุญฺญสฺส วา ตทภาวโตฯ อวิเกฺขเปน ปน สทฺธมฺมสฺสวนํ สปฺปุริสูปนิสฺสยญฺจ สาเธติฯ น หิ วิกฺขิตฺตจิโตฺต โสตุํ สโกฺกติ, น จ สปฺปุริเส อนุปสฺสยมานสฺส สวนํ อตฺถีติฯ

อปโร นโย – ยสฺมา **เอว**นฺติ ยสฺส จิตฺตสนฺตานสฺส นานาการปฺปวตฺติยา นานตฺถพฺยญฺชนคฺคหณํ โหติ, ตสฺส นานาการนิเทฺทโสติ วุตฺตํฯ โส จ เอวํ ภทฺทโก อากาโร น สมฺมา อปฺปณิหิตตฺตโน ปุเพฺพ อกตปุญฺญสฺส วา โหติ, ตสฺมา **เอว**นฺติ อิมินา ภทฺทเกน อากาเรน ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสมฺปตฺตึ อตฺตโน ทีเปติ, **สุต**นฺติ สวนโยเคน ปุริมจกฺกทฺวยสมฺปตฺตึฯ น หิ อปฺปติรูปเทเส วสโต สปฺปุริสูปนิสฺสยวิรหิตสฺส วา สวนํ อตฺถิฯ อิจฺจสฺส ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสิทฺธิยา อาสยสุทฺธิ สิทฺธา โหติฯ ปุริมจกฺกทฺวยสิทฺธิยา ปโยคสุทฺธิฯ ตาย จ อาสยสุทฺธิยา อธิคมพฺยตฺติสิทฺธิ, ปโยคสุทฺธิยา อาคมพฺยตฺติสิทฺธิฯ อิติ ปโยคาสยสุทฺธสฺส อาคมาธิคมสมฺปนฺนสฺส วจนํ อรุณุคฺคํ วิย สูริยสฺส อุทยโต โยนิโสมนสิกาโร วิย จ กุสลกมฺมสฺส อรหติ ภควโต วจนสฺส ปุพฺพงฺคมํ ภวิตุนฺติ ฐาเน นิทานํ ฐเปโนฺต **เอวํ เม สุต**นฺติอาทิมาหฯ

อปโร นโย – **เอว**นฺติ อิมินา นานปฺปการปฏิเวธทีปเกน วจเนน อตฺตโน อตฺถปฏิภานปฏิสมฺภิทาสมฺปตฺติสพฺภาวํ ทีเปติฯ **สุต**นฺติ อิมินา โสตพฺพเภทปฏิเวธทีปเกน ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาสมฺปตฺติสพฺภาวํ ฯ **เอว**นฺติ จ อิทํ โยนิโสมนสิการทีปกํ วจนํ ภาสมาโน – ‘‘เอเต มยา ธมฺมา มนสานุเปกฺขิตา ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิทฺธา’’ติ ทีเปติฯ **สุต**นฺติ อิทํ สวนโยคทีปกํ วจนํ ภาสมาโน – ‘‘พหู มยา ธมฺมา สุตา ธาตา วจสา ปริจิตา’’ติ ทีเปติฯ ตทุภเยนปิ อตฺถพฺยญฺชนปาริปูรึ ทีเปโนฺต สวเน อาทรํ ชเนติฯ อตฺถพฺยญฺชนปริปุณฺณญฺหิ ธมฺมํ อาทเรน อสฺสุณโนฺต มหตา หิตา ปริพาหิโร โหตีติ อาทรํ ชเนตฺวา สกฺกจฺจํ ธโมฺม โสตโพฺพติฯ

‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติ อิมินา ปน สกเลน วจเนน อายสฺมา อานโนฺท ตถาคตปฺปเวทิตํ ธมฺมํ อตฺตโน อทหโนฺต อสปฺปุริสภูมึ อติกฺกมติ, สาวกตฺตํ ปฏิชานโนฺต สปฺปุริสภูมึ โอกฺกมติฯ ตถา อสทฺธมฺมา จิตฺตํ วุฏฺฐาเปติ, สทฺธเมฺม จิตฺตํ ปติฏฺฐาเปติฯ ‘‘เกวลํ สุตเมเวตํ มยา ตเสฺสว ปน ภควโต วจน’’นฺติ ทีเปโนฺต อตฺตานํ ปริโมเจติ, สตฺถารํ อปทิสติ, ชินวจนํ อเปฺปติ, ธมฺมเนตฺตึ ปติฏฺฐาเปติฯ

อปิจ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติ อตฺตนา อุปฺปาทิตภาวํ อปฺปฏิชานโนฺต ปุริมวจนํ วิวรโนฺต ‘‘สมฺมุขา ปฏิคฺคหิตมิทํ มยา ตสฺส ภควโต จตุเวสารชฺชวิสารทสฺส ทสพลธรสฺส อาสภฏฺฐานฏฺฐายิโน สีหนาทนาทิโน สพฺพสตฺตุตฺตมสฺส ธมฺมิสฺสรสฺส ธมฺมราชสฺส ธมฺมาธิปติโน ธมฺมทีปสฺส ธมฺมสรณสฺส สทฺธมฺมวรจกฺกวตฺติโน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส วจนํ, น เอตฺถ อเตฺถ วา ธเมฺม วา ปเท วา พฺยญฺชเน วา กงฺขา วา วิมติ วา กตฺตพฺพา’’ติ สพฺพเทวมนุสฺสานํ อิมสฺมึ ธเมฺม อสฺสทฺธิยํ วินาเสติ, สทฺธาสมฺปทํ อุปฺปาเทตีติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘วินาสยติ อสฺสทฺธํ, สทฺธํ วเฑฺฒติ สาสเน;
เอวํ เม สุตมิเจฺจวํ, วทํ โคตมสาวโก’’ติฯ

เอกนฺติ คณนปริเจฺฉทนิเทฺทโสฯ **สมย**นฺติ ปริจฺฉินฺนนิเทฺทโสฯ **เอกํ สมย**นฺติ อนิยมิต ปริทีปนํฯ ตตฺถ **สมย**สโทฺท –

สมวาเย ขเณ กาเล, สมูเห เหตุทิฏฺฐิสุ;
ปฏิลาเภ ปหาเน จ, ปฏิเวเธ จ ทิสฺสติฯ

ตถา หิสฺส ‘‘อเปฺปว นาม เสฺวปิ อุปสงฺกเมยฺยาม กาลญฺจ สมยญฺจ อุปาทายา’’ติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๑.๔๔๗) สมวาโย อโตฺถฯ ‘‘เอโกว โข, ภิกฺขเว, ขโณ จ สมโย จ พฺรหฺมจริยวาสายา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๒๙) ขโณฯ ‘‘อุณฺหสมโย ปริฬาหสมโย’’ติอาทีสุ (ปาจิ. ๓๕๘) กาโลฯ ‘‘มหาสมโย ปวนสฺมิ’’นฺติอาทีสุ สมูโหฯ ‘‘สมโยปิ โข เต, ภทฺทาลิ, อปฺปฏิวิโทฺธ อโหสิ, ภควา โข สาวตฺถิยํ วิหรติ, ภควาปิ มํ ชานิสฺสติ, ‘ภทฺทาลิ, นาม ภิกฺขุ สตฺถุสาสเน สิกฺขาย น ปริปูรการี’ติ, อยมฺปิ โข เต, ภทฺทาลิ, สมโย อปฺปฏิวิโทฺธ อโหสี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๓๕) เหตุ ฯ ‘‘เตน โข ปน สมเยน อุคฺคาหมาโน ปริพฺพาชโก สมณมุณฺฑิกาปุโตฺต สมยปฺปวาทเก ตินฺทุกาจีเร เอกสาลเก มลฺลิกาย อาราเม ปฏิวสตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๒๖๐) ทิฏฺฐิฯ

‘‘ทิเฏฺฐ ธเมฺม จ โย อโตฺถ, โย จโตฺถ สมฺปรายิโก;
อตฺถาภิสมยา ธีโร, ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจตี’’ติฯ –

อาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๒๙) ปฏิลาโภฯ ‘‘สมฺมา มานาภิสมยา อนฺตมกาสิ ทุกฺขสฺสา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๔) ปหานํฯ ‘‘ทุกฺขสฺส ปีฬนโฏฺฐ สงฺขตโฏฺฐ สนฺตาปโฏฺฐ วิปริณามโฏฺฐ อภิสมยโฏฺฐ’’ติอาทีสุ (ปฏิ. ม. ๓.๑) ปฏิเวโธฯ อิธ ปนสฺส กาโล อโตฺถฯ เตน สํวจฺฉร-อุตุ-มาสฑฺฒมาส-รตฺติ-ทิว-ปุพฺพณฺห-มชฺฌนฺหิก-สายนฺห- ปฐมมชฺฌิมปจฺฉิมยาม-มุหุตฺตาทีสุ กาลปฺปเภทภูเตสุ สมเยสุ เอกํ สมยนฺติ ทีเปติฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ เอเตสุ สํวจฺฉราทีสุ สมเยสุ ยํ ยํ สุตฺตํ ยมฺหิ ยมฺหิ สํวจฺฉเร อุตุมฺหิ มาเส ปเกฺข รตฺติภาเค ทิวสภาเค วา วุตฺตํ, สพฺพํ ตํ เถรสฺส สุวิทิตํ สุววตฺถาปิตํ ปญฺญายฯ ยสฺมา ปน ‘‘เอวํ เม สุตํ อสุกสํวจฺฉเร อสุกอุตุมฺหิ อสุกมาเส อสุกปเกฺข อสุกรตฺติภาเค อสุกทิวสภาเค วา’’ติ เอวํ วุเตฺต น สกฺกา สุเขน ธาเรตุํ วา อุทฺทิสิตุํ วา อุทฺทิสาเปตุํ วา, พหุ จ วตฺตพฺพํ โหติ, ตสฺมา เอเกเนว ปเทน ตมตฺถํ สโมธาเนตฺวา ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ อาหฯ

เย วา อิเม คโพฺภกฺกนฺติสมโย ชาติสมโย สํเวคสมโย อภินิกฺขมนสมโย ทุกฺกรการิกสมโย มารวิชยสมโย อภิสโมฺพธิสมโย ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสมโย เทสนาสมโย ปรินิพฺพานสมโยติ เอวมาทโย ภควโต เทวมนุเสฺสสุ อติวิย สุปฺปกาสา อเนกกาลปฺปเภทา เอว สมยา, เตสุ สมเยสุ เทสนาสมยสงฺขาตํ เอกํ สมยนฺติ ทีเปติฯ โย จายํ ญาณกรุณากิจฺจสมเยสุ อรุณากิจฺจสมโย, อตฺตหิตปรหิตปฏิปตฺติสมเยสุ ปรหิตปฏิปตฺติสมโย, สนฺนิปติตานํ กรณียทฺวยสมเยสุ ธมฺมิกถาสมโย, เทสนาปฏิปตฺติสมเยสุ เทสนาสมโย, เตสุปิ สมเยสุ อญฺญตรํ สนฺธาย ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ อาหฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ยถา อภิธมฺเม ‘‘ยสฺมึ สมเย กามาวจร’’นฺติ จ อิโต อเญฺญสุ สุตฺตปเทสุ ‘‘ยสฺมึ สมเย, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหี’’ติ จ ภุมฺมวจเนน นิเทฺทโส กโต, วินเย จ ‘‘เตน สมเยน พุโทฺธ ภควา’’ติ กรณวจเนน, ตถา อกตฺวา ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ อุปโยควจนนิเทฺทโส กโตติฯ ตตฺถ ตถา อิธ จ อญฺญถา อตฺถสมฺภวโตฯ ตตฺถ หิ อภิธมฺเม อิโต อเญฺญสุ สุตฺตปเทสุ จ อธิกรณโตฺถ ภาเวนภาวลกฺขณโตฺถ จ สมฺภวติฯ อธิกรณญฺหิ กาลโตฺถ จ สมูหโตฺถ จ สมโย, ตตฺถ วุตฺตานํ ผสฺสาทิธมฺมานํ ขณสมวายเหตุสงฺขาตสฺส จ สมยสฺส ภาเวน เตสํ ภาโว ลกฺขียติ, ตสฺมา ตทตฺถโชตนตฺถํ ตตฺถ ภุมฺมวจนนิเทฺทโส กโตฯ

วินเย จ เหตุอโตฺถ กรณโตฺถ จ สมฺภวติฯ โย หิ โส สิกฺขาปทปญฺญตฺติสมโย สาริปุตฺตาทีหิปิ ทุพฺพิเญฺญโยฺย, เตน สมเยน เหตุภูเตน กรณภูเตน จ สิกฺขาปทานิ ปญฺญาปยโนฺต สิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุญฺจ อเปกฺขมาโน ภควา ตตฺถ ตตฺถ วิหาสิ, ตสฺมา ตทตฺถโชตนตฺถํ ตตฺถ กรณวจเนน นิเทฺทโส กโตฯ

อิธ ปน อญฺญสฺมิญฺจ เอวํชาติเก อจฺจนฺตสํโยคโตฺถ สมฺภวติฯ ยญฺหิ สมยํ ภควา อิมํ อญฺญํ วา สุตฺตนฺตํ เทเสสิ, อจฺจนฺตเมว ตํ สมยํ กรุณาวิหาเรน วิหาสิ, ตสฺมา ตทตฺถโชตนตฺถํ อิธ อุปโยควจนนิเทฺทโส กโตติฯ

เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘ตํ ตํ อตฺถมเปกฺขิตฺวา, ภุเมฺมน กรเณน จ;
อญฺญตฺร สมโย วุโตฺต, อุปโยเคน โส อิธา’’ติฯ

โปราณา ปน วณฺณยนฺติ – ‘‘ตสฺมึ สมเย’’ติ วา – ‘‘เตน สมเยนา’’ติ วา – ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ วา อภิลาปมตฺตเภโท เอส, สพฺพตฺถ ภุมฺมเมว อโตฺถติฯ ตสฺมา ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ วุเตฺตปิ ‘‘เอกสฺมึ สมเย’’ติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ภควาติ ครุฯ ครุญฺหิ โลเก ‘‘ภควา’’ติ วทนฺติฯ อยญฺจ สพฺพคุณวิสิฎฺฐตาย สพฺพสตฺตานํ ครุ, ตสฺมา ‘‘ภควา’’ติ เวทิตโพฺพฯ โปราเณหิปิ วุตฺตํ –

‘‘ภควาติ วจนํ เสฎฺฐํ, ภควาติ วจนมุตฺตมํ;
ครุคารวยุโตฺต โส, ภควา เตน วุจฺจตี’’ติฯ

อปิจ –

‘‘ภาคฺยวา ภคฺควา ยุโตฺต, ภเคหิ จ วิภตฺตวา;
ภตฺตวา วนฺตคมโน, ภเวสุ ภควา ตโต’’ติฯ –

อิมิสฺสา คาถาย วเสนสฺส ปทสฺส วิตฺถารโต อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ โส จ **วิสุทฺธิมเคฺค** พุทฺธานุสฺสตินิเทฺทเส วุโตฺตเยวฯ

เอตฺตาวตา เจตฺถ **เอวํ เม สุต**นฺติ วจเนน ยถาสุตํ ธมฺมํ ทเสฺสโนฺต ภควโต ธมฺมสรีรํ ปจฺจกฺขํ กโรติฯ เตน – ‘‘นยิทํ อติกฺกนฺตสตฺถุกํ ปาวจนํ, อยํ โว สตฺถา’’ติ สตฺถุ อทสฺสเนน อุกฺกณฺฐิตํ ชนํ สมสฺสาเสติฯ

เอกํ สมยํ ภควาติ วจเนน ตสฺมิํ สมเย ภควโต อวิชฺชมานภาวํ ทเสฺสนฺโต รูปกายปรินิพฺพานํ สาเธติฯ เตน ‘‘เอวํวิธสฺส นาม อริยธมฺมสฺส เทสโก ทสพลธโร วชิรสงฺฆาตสมานกาโย, โสปิ ภควา ปรินิพฺพุโต, เกน อเญฺญน ชีวิเต อาสา ชเนตพฺพา’’ติ ชีวิตมทมตฺตํ ชนํ สํเวเชติ, สทฺธเมฺม จสฺส อุสฺสาหํ ชเนติฯ

เอวนฺติ จ ภณโนฺต เทสนาสมฺปตฺติํ นิทฺทิสติฯ **เม สุต**นฺติ สาวกสมฺปตฺติํฯ **เอกํ สมย**นฺติ กาลสมฺปตฺติํฯ **ภควา**ติ เทสกสมฺปตฺติํฯ

อุกฺกฎฺฐายํ วิหรตีติ เอตฺถ อุกฺกาติ ทีปิกา, ตญฺจ นครํ ‘‘มงฺคลทิวโส สุขโณ สุนกฺขตฺตํ มา อติกฺกมี’’ติ รตฺติมฺปิ อุกฺกาสุ ฐิตาสุ มาปิตตฺตา อุกฺกฎฺฐาติ วุจฺจติฯ ทณฺฑทีปิกาสุ ชาเลตฺวา ธารียมานาสุ มาปิตตฺตาติ วุตฺตํ โหติ, ตสฺสํ **อุกฺกฎฺฐายํ**ฯ สมีปเตฺถ เจตํ ภุมฺมวจนํฯ **วิหรตี**ติ อวิเสเสน อิริยาปถทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเรสุ อญฺญตรวิหารสมงฺคิปริทีปนเมตํฯ อิธ ปน ฐานคมนนิสินฺนสยนปฺปเภเทสุ ริยาปเถสุ อญฺญตรอิริยาปถสมาโยคปริทีปนํฯ เตน ฐิโตปิ คจฺฉโนฺตปิ นิสิโนฺนปิ สยาโนปิ ภควา วิหรติเจฺจว เวทิตโพฺพฯ โส หิ ภควา เอกํ อิริยาปถพาธนํ อเญฺญน อิริยาปเถน วิจฺฉินฺทิตฺวา อปริปตนฺตํ อตฺตภาวํ หรติ ปวเตฺตติ, ตสฺมา วิหรตีติ วุจฺจติฯ

สุภควเนติ เอตฺถ สุภคตฺตา **สุภคํ,** สุนฺทรสิริกตฺตา สุนฺทรกามตฺตา จาติ วุตฺตํ โหติฯ ตสฺส หิ วนสฺส สิริสมฺปตฺติยา มนุสฺสา อนฺนปานาทีนิ อาทาย ทิวสํ ตเตฺถว ฉณสมชฺชอุสฺสเว กโรนฺตา โภคสุขํ อนุโภนฺติ, สุนฺทรสุนฺทเร เจตฺถ กาเม ปเตฺถนฺติ ‘‘ปุตฺตํ ลภาม, ธีตรํ ลภามา’’ติ, เตสํ ตํ ตเถว โหติ, เอวํ ตํ สุนฺทรสิริกตฺตา สุนฺทรกามตฺตา จ **สุภคํ**ฯ อปิจ พหุชนกนฺตตายปิ สุภคํฯ วนยตีติ **วนํ,** อตฺตสมฺปทาย สตฺตานํ ภตฺติํ กาเรติ, อตฺตนิ สิเนหํ อุปฺปาเทตีติ อโตฺถฯ วนุเต อิติ วา **วนํ,** นานาวิธกุสุม-คนฺธสโมฺมทมตฺตโกกิลาทิวิหงฺคมาภิรุเตหิ มนฺทมาลุตจลิตรุกฺขสาขาวิฎปปลฺลวปลาเสหิ จ ‘‘เอถ มํ ปริภุญฺชถา’’ติ สพฺพปาณิโน ยาจติ วิยาติ อโตฺถฯ สุภคญฺจ ตํ วนญฺจาติ **สุภควนํ**ฯ ตสฺมิํ **สุภควเน**ฯ วนญฺจ นาม โรปิมํ, สยํชาตนฺติ ทุวิธํฯ ตตฺถ เวฬุวนเชตวนาทีนิ โรปิมานิฯ อนฺธวนมหาวนอญฺชนวนาทีนิ สยํ ชาตานิฯ อิทมฺปิ สยํชาตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

สาลราชมูเลติ เอตฺถ สาลรุโกฺขปิ สาโลติ วุจฺจติฯ ยถาห ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, คามสฺส วา นิคมสฺส วา อวิทูเร มหนฺตํ สาลวนํ, ตญฺจสฺส เอฬณฺฑเหิ สญฺฉนฺน’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๒๕) ‘‘อนฺตเรน ยมกสาลาน’’นฺติ จ (ที. นิ. ๒.๑๙๕) วนปฺปติเชฎฺฐกรุโกฺขปิฯ ยถาห –

> ‘‘ตเวว เทว วิชิเต, ตเววุยฺยานภูมิยา;
> อุชุวํสา มหาสาลา, นีโลภาสา มโนรมา’’ติฯ (ชา. ๒.๑๙.๔);

โย โกจิ รุโกฺขปิฯ ยถาห ‘‘อถ โข ตํ, ภิกฺขเว, มาลุวพีชํ อญฺญตรสฺมิํ สาลมูเล นิปเตยฺยา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๙)ฯ อิธ ปน วนปฺปติเชฎฺฐกรุโกฺข อธิเปฺปโตฯ ราชสโทฺท ปนสฺส ตเมว เชฎฺฐกภาวํ สาเธติฯ ยถาห ‘‘สุปฺปติฎฺฐิตสฺส โข พฺราหฺมณ ธมฺมิก นิโคฺรธราชสฺสา’’ติ (อ. นิ. ๖.๕๔)ฯ ตตฺถ เทฺวธา สมาโส, สาลานํ ราชาติปิ **สาลราชา,** สาโล จ โส เชฎฺฐกเฎฺฐน ราชา จ อิติปิ **สาลราชาฯ มูล**นฺติ สมีปํฯ อยญฺหิ มูลสโทฺท, ‘‘มูลานิ อุทฺธเรยฺย, อนฺตมโส อุสิรนาฬิมตฺตานิปี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๙๕) มูลมูเล ทิสฺสติฯ ‘‘โลโภ อกุสลมูล’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๐๕) อสาธารณเหตุมฺหิฯ ‘‘ยาว มชฺฌนฺหิเก กาเล ฉายา ผรติ, นิวาเต ปณฺณานิ ปตนฺ

ติ, เอตฺตาวตา รุกฺขมูล''นฺติอาทีสุ สมีเปฯ อิธ ปน สมีเป อธิเปฺปโต, ตสฺมา สาลราชสฺส สมีเปติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

ตตฺถ สิยา – ยทิ ตาว ภควา อุกฺกฎฺฐายํ วิหรติ, ''สุภควเน สาลราชมูเล''ติ น วตฺตพฺพํ, อถ ตตฺถ วิหรติ, ''อุกฺกฎฺฐาย''นฺติ น วตฺตพฺพํ, น หิ สกฺกา อุภยตฺถ เอกํ สมยํ วิหริตุนฺติฯ น โข ปเนตํ เอวํ ทฎฺฐพฺพํฯ

นนุ อโวจุมฺห ''สมีปเตฺถ เจตํ ภุมฺมวจน''นฺติฯ ตสฺมา ยถา คงฺคายมุนาทีนํ สมีเป โคยูถานิ จรนฺตานิ ''คงฺคาย จรนฺติ, ยมุนาย จรนฺตี''ติ วุจฺจนฺติ, เอวมิธาปิ ยทิทํ อุกฺกฎฺฐาย สมีเป สุภควนํ สาลราชมูลํ, ตตฺถ วิหรโนฺต วุจฺจติ ''อุกฺกฎฺฐายํ วิหรติ สุภควเน สาลราชมูเล''ติฯ โคจรคามนิทสฺสนตฺถญฺหิสฺส อุกฺกฎฺฐาวจนํ, ปพฺพชิตานุรูปนิวาสฎฺฐานนิทสฺสนตฺถํ เสสวจนํฯ

ตตฺถ อุกฺกฎฺฐากิตฺตเนน อายสฺมา อานโนฺท ภควโต คหฎฺฐานุคฺคหกรณํ ทเสฺสติ, สุภควนาทิกิตฺตเนน ปพฺพชิตานุคฺคหกรณํฯ ตถา ปุริเมน ปจฺจยคฺคหณโต อตฺตกิลมถานุโยควิวชฺชนํ, ปจฺฉิเมน วตฺถุกามปฺปหานโต กามสุขลฺลิกานุโยควิวชฺชนุปายทสฺสนํฯ ปุริเมน จ ธมฺมเทสนาภิโยคํ, ปจฺฉิเมน วิเวกาธิมุตฺตึฯ ปุริเมน กรุณาย อุปคมนํ, ปจฺฉิเมน ปญฺญาย อปคมนํฯ ปุริเมน สตฺตานํ หิตสุขนิปฺผาทนาธิมุตฺตตํ, ปจฺฉิเมน ปรหิตสุขกรเณ นิรุปเลปนํฯ ปุริเมน ธมฺมิกสุขาปริจฺจาคนิมิตฺตํ ผาสุวิหารํ, ปจฺฉิเมน อุตฺตริมนุสฺสธมฺมานุโยคนิมิตฺตํ ฯ ปุริเมน มนุสฺสานํ อุปการพหุลตํ, ปจฺฉิเมน เทวานํฯ ปุริเมน โลเก ชาตสฺส โลเก สํวฑฺฒภาวํ, ปจฺฉิเมน โลเกน อนุปลิตฺตตํฯ ปุริเมน ''เอกปุคฺคโล, ภิกฺขเว, โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสานํฯ กตโม เอกปุคฺคโล, ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ''ติ (อ. นิ. ๑.๑๗๐) วจนโต ยทตฺถํ ภควา อุปฺปโนฺน, ตทตฺถปรินิปฺผาทนํ, ปจฺฉิเมน ยตฺถ อุปฺปโนฺน, ตทนุรูปวิหารํฯ ภควา หิ ปฐมํ ลุมฺพินิวเน, ทุติยํ โพธิมเณฺฑติ โลกิยโลกุตฺตราย อุปฺปตฺติยา วเนเยว อุปฺปโนฺน, เตนสฺส วเนเยว วิหารํ ทเสฺสตีติ เอวมาทินา นเยเนตฺถ อตฺถโยชนา เวทิตพฺพาฯ

ตตฺราติ เทสกาลปริทีปนํฯ ตญฺหิ ยํ สมยํ วิหรติ, ตตฺร สมเยฯ ยสฺมิญฺจ สาลราชมูเล วิหรติ, ตตฺร สาลราชมูเลติ ทีเปติฯ ภาสิตพฺพยุเตฺต วา เทสกาเล ทีเปติฯ น หิ ภควา อยุเตฺต เทเส กาเล วา ธมฺมํ ภาสติฯ ''อกาโล โข ตาว พาหิยา''ติ (อุทา. ๑๐) อาทิเจตฺถ สาธกํฯ **โข**ติ ปทปูรณมเตฺต อวธารเณ อาทิกาลเตฺถ วา นิปาโตฯ ***ภควา***ติ โลกครุทีปนํฯ ***ภิกฺขู***ติ กถาสวนยุตฺตปุคฺคลวจนํฯ อปิเจตฺถ, ''*ภิกฺขโกติ ภิกฺขุ, ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคโตติ ภิกฺขู*''ติอาทินา (ปารา. ๔๕) นเยน วจนโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อามเนฺตสี**ติ อาลปิ อภาสิ สโมฺพเธสีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ อญฺญตฺร ปน ญาปเนปิ โหติฯ ยถาห ''อามนฺตยามิ โว, *ภิกฺขเว*, ปฎิเวทยามิ โว, *ภิกฺขเว*''ติฯ ปโกฺกสเนปิฯ ยถาห ''เอหิ ตฺวํ *ภิกฺขุ* มม วจเนน สาริปุตฺตํ อามเนฺตหี''ติ (อ. นิ. ๙.๑๑)ฯ

ภิกฺขโวติ อามนฺตนาการทีปนํฯ ตญฺจ *ภิกฺขน*สีลตาทิคุณโยคสิทฺธตฺตา วุตฺตํฯ *ภิกฺขน*สีลตาคุณยุโตฺตปิ หิ ***ภิกฺขุ*** *ภิกฺขน*ธมฺมตาคุณยุโตฺตปิฯ *ภิกฺขเน* สาธุการิตาคุณยุโตฺตปีติ สทฺทวิทู มญฺญนฺติฯ เตน จ เนสํ *ภิกฺขน*สีลตาทิคุณโยคสิเทฺธน วจเนน หีนาธิกชนเสวิตํ วุตฺติํ ปกาเสโนฺต อุทฺธตทีนภาวนิคฺคหํ กโรติฯ *ภิกฺขโว*ติ อิมินา จ กรุณาวิปฺผารโสมฺมหทยนยนนิปาตปุพฺพงฺคเมน วจเนน เต อตฺตโน มุขาภิมุเข กโรติฯ เตเนว จ กเถตุกมฺยตาทีปเกน วจเนน เนสํ โสตุกมฺยตํ ชเนติฯ เตเนว จ สโมฺพธนเฎฺฐน สาธุกํ สวนมนสิกาเรปิ เน นิโยเชติฯ สาธุกสวนมนสิการายตฺตา หิ สาสนสมฺปตฺติฯ

อปเรสุปิ เทวมนุเสฺสสุ วิชฺชมาเนสุ กสฺมา ภิกฺขูเยว อามเนฺตสีติ เจฯ เชฏฺฐเสฏฺฐาสนฺนส ทาสนฺนิหิตภาวโตฯ สพฺพปริสสาธารณา หิ ภควโต ธมฺมเทสนาฯ ปริสาย จ เชฏฺฐา ภิกฺขู, ปฐมุปฺปนฺนตฺตาฯ เสฏฺฐา, อนคาริยภาวํ อาทึ กตฺวา สตฺถุจริยานุวิธายกตฺตา สกลสาสนปฏิคฺคาหกตฺตา จฯ อาสนฺนา, ตตฺถ นิสิเนฺนสุ สตฺถุสนฺติกตฺตาฯ สทาสนฺนิหิตา, สตฺถุสนฺติกาวจรตฺตาติฯ อปิจ เต ธมฺมเทสนาย ภาชนํ, ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปตฺติสพฺภาวโตฯ วิเสสโต จ เอกเจฺจ ภิกฺขูเยว สนฺธาย อยํ เทสนาติปิ เต เอว อามเนฺตสิฯ

ตตฺถ สิยา – กิมตฺถํ ปน ภควา ธมฺมํ เทเสโนฺต ปฐมํ ภิกฺขู อามเนฺตสิ, น ธมฺมเมว เทเสตีติฯ สติชननตฺถํฯ ภิกฺขู หิ อญฺญํ จิเนฺตนฺตาปิ วิกฺขิตฺตจิตฺตาปิ ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขนฺตาปิ กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรนฺตาปิ นิสินฺนา โหนฺติ, เต อนามเนฺตตฺวา ธเมฺม เทสิยมาเน – ‘‘อยํ เทสนา กินฺนิทานา กึปจฺจยา กตมาย อฏฺฐุปฺปตฺติยา เทสิตา’’ติ สลฺลเกฺขตุํ อสโกฺกนฺตา ทุคฺคหิตํ วา คเณฺหยฺยุํ, น วา คเณฺหยฺยุํฯ เตน เนสํ สติชนนตฺถํ ภควา ปฐมํ อามเนฺตตฺวา ปจฺฉา ธมฺมํ เทเสติฯ

ภทเนฺตติ คารววจนเมตํ, สตฺถุโน ปฏิวจนทานํ วา, อปิเจตฺถ ภิกฺขโวติ วทมาโน ภควา เต ภิกฺขู อาลปติฯ ภทเนฺตติ วทมานา เต ภควนฺตํ ปจฺจาลปนฺติฯ ตถา ภิกฺขโวติ ภควา อาภาสติฯ ภทเนฺตติ เต ปจฺจาภาสนฺติฯ ภิกฺขโวติ ปฏิวจนํ ทาเปติ, ภทเนฺตติ ปฏิวจนํ เทนฺติฯ **เต ภิกฺขู**ติ เย ภควา อามเนฺตสิฯ **ภควโต ปจฺจโสฺสสุ**นฺติ ภควโต อามนฺตนํ ปฏิอโสฺสสุํ, อภิมุขา หุตฺวา สุณึสุ สมฺปฏิจฺฉึสุ ปฏิคฺคเหสุนฺติ อโตฺถฯ **ภควา เอตทโวจา**ติ ภควา เอตํ อิทานิ วตฺตพฺพํ สกลํ สุตฺตํ อโวจฯ

เอตฺตาวตา จ ยํ อายสฺมตา อานเนฺทน กมลกุวลยุชฺชลวิมลสาทุรสสลิลาย โปกฺขรณิยา สุขาวตรณตฺถํ นิมฺมลสิลาตลรจนวิลาสโสภิตรตนโสปานํ วิปฺปกิณฺณมุตฺตาตลสทิสวาลิกากิณฺณปณฺฑรภูมิภาคํ ติตฺถํ วิย สุวิภตฺตภิตฺติวิจิตฺรเวทิกาปริกฺขิตฺตสฺส นกฺขตฺตปถํ ผุสิตุกามตาย วิย, วิชมฺภิตสมุสฺสยสฺส ปาสาทวรสฺส สุขาโรหณตฺถํ ทนฺตมย-สณฺหมุทุผลก-กญฺจนลตาวินทฺธ- มณิคณปฺปภาสมุทยุชฺชลโสภํ โสปานํ วิย, สุวณฺณวลยานูปุราทิสงฺฆฏฺฏนสทฺทสมฺมิสฺสิตกถิตหสิตมธุรสฺสรเคหชนวิจริตสฺส อุฬารอิสฺสริยวิภวโสภิตสฺส มหาฆรสฺส สุขปฺปเวสนตฺถํ สุวณฺณรชตมณิมุตฺตาปวาฬาทิชุติวิสฺสรวิโชฺชติต-สุปฺปติฏฺฐิตวิสาลทฺวารพาหํ มหาทฺวารํ วิย จ อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนสฺส พุทฺธานํ เทสนาญาณคมฺภีรภาวสํสูจกสฺส อิมสฺส สุตฺตสฺส สุขาวคาหณตฺถํ กาลเทสเทสกวตฺถุปริสาปเทสปฏิมณฺฑิตํ นิทานํ ภาสิตํ, ตสฺส อตฺถวณฺณนา สมตฺตาฯ

สุตฺตนิเกฺขปวณฺณนา

อิทานิ ‘‘สพฺพธมฺมมูลปริยายํ โว’’ติอาทินา นเยน ภควตา นิกฺขิตฺตสฺส สุตฺตสฺส วณฺณนาย โอกาโส อนุปฺปโตฺตฯ สา ปเนสา สุตฺตวณฺณนา ยสฺมา สุตฺตนิเกฺขปํ วิจาเรตฺวา วุจฺจมานา ปากฏา โหติ, ตสฺมา สุตฺตนิเกฺขปํ ตาว วิจารยิสฺสามฯ จตฺตาโร หิ สุตฺตนิเกฺขปา อตฺตชฺฌาสโย ปรชฺฌาสโย ปุจฺฉาวสิโก อฏฺฐุปฺปตฺติโกติฯ

ตตฺถ ยานิ สุตฺตานิ ภควา ปเรหิ อนชฺฌิโฏฺฐ เกวลํ อตฺตโน อชฺฌาสเยเนว กเถสิฯ เสยฺยถิทํ, อากเงฺขยฺยสุตฺตํ, วตฺถสุตฺตํ, มหาสติปฏฺฐานสุตฺตํ, มหาสฬายตนวิภงฺคสุตฺตํ, อริยวํสสุตฺตํ, สมฺมปฺปธานสุตฺตนฺตหารโก, อิทฺธิปาทอินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคมคฺคงฺคสุตฺตนฺตหารโกติ เอวมาทีนิฯ เตสํ อตฺตชฺฌาสโย นิเกฺขโปฯ

ยานิ ปน ‘‘ปริปกฺกา โข ราหุลสฺส วิมุตฺติปริปาจนียา ธมฺมา, ยํนูนาหํ ราหุลํ อุตฺตริ อาสวานํ ขเย วิเนยฺย’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๑๒๑) เอวํ ปเรสํ อชฺฌาสยํ ขนฺติํ มนํ อภินีหารํ พุชฺฌนภาวญฺจ อเวกฺขิตฺวา ปรชฺฌาสยวเสน กถิตานิฯ เสยฺยถิทํ, จูฬราหุโลวาทสุตฺตํ, มหาราหุโลวาทสุตฺตํ, ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนํ, ธาตุวิภงฺคสุตฺตนฺติ เอวมาทีนิฯ เตสํ ปรชฺฌาสโย นิเกฺขโปฯ

ภควนฺตํ ปน อุปสงฺกมิตฺวา จตโสฺส ปริสา จตฺตาโร วณฺณา นาคา สุปณฺณา คนฺธพฺพา อสุรา ยกฺขา มหาราชาโน ตาวติํสาทโย เทวา มหาพฺรหฺมาติ เอวมาทโย ‘‘โพชฺฌงฺคา โพชฺฌงฺคา’’ติ, ภเนฺต, วุจฺจนฺติฯ ‘‘นีวรณา นีวรณา’’ติ, ภเนฺต, วุจฺจนฺติฯ อิเม นุ โข, ภเนฺต, ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาฯ ‘‘กิํ สูธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฎฺฐ’’นฺติอาทินา (สุ. นิ. ๑๘๓) นเยน ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติฯ เอวํ ปุเฎฺฐน ภควตา ยานิ กถิตานิ โพชฺฌงฺคสํยุตฺตาทีนิฯ ยานิ วา ปนญฺญานิปิ เทวตาสํยุตฺต-มารสํยุตฺต-พฺรหฺมสํยุตฺต-สกฺกปญฺห-จูฬเวทลฺล-มหาเวทลฺล-สามญฺญผล- อาฬวก-สูจิโลม-ขรโลมสุตฺตาทีนิ, เตสํ ปุจฺฉาวสิโก นิเกฺขโปฯ

ยานิ ปเนตานิ อุปฺปนฺนํ การณํ ปฎิจฺจ กถิตานิฯ เสยฺยถิทํ, ธมฺมทายาทํ จูฬสีหนาทํ จนฺทูปมํ ปุตฺตมํสูปมํ ทารุกฺขนฺธูปมํ อคฺคิกฺขนฺธูปมํ เผณปิณฺฑูปมํ ปาริจฺฉตฺตกูปมนฺติ เอวมาทีนิฯ เตสํ อฎฺฐุปฺปตฺติโก นิเกฺขโปฯ

เอวมิเมสุ จตูสุ นิเกฺขเปสุ อิมสฺส สุตฺตสฺส อฎฺฐุปฺปตฺติโก นิเกฺขโปฯ อฎฺฐุปฺปตฺติยญฺหิ อิทํ ภควตา นิกฺขิตฺตํฯ กตราย อฎฺฐุปฺปตฺติยา? ปริยตฺติํ นิสฺสาย อุปฺปเนฺน มาเนฯ ปญฺจสตา กิร พฺราหฺมณา ติณฺณํ เวทานํ ปารคู อปรภาเค ภควโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา กาเมสุ อาทีนวํ เนกฺขเมฺม จ อานิสํสํ สมฺปสฺสมานา ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว สพฺพํ พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหิตฺวา ปริยตฺติํ นิสฺสาย มานํ อุปฺปาเทสุํ ‘‘ยํ ยํ ภควา กเถติ, ตํ ตํ มยํ ขิปฺปเมว ชานาม, ภควา หิ ตีณิ ลิงฺคานิ จตฺตาริ ปทานิ สตฺต วิภตฺติโย มุญฺจิตฺวา น กิญฺจิ กเถติ, เอวํ กถิเต จ อมฺหากํ คณฺฐิปทํ นาม นตฺถี’’ติฯ เต ภควติ อคารวา หุตฺวา ตโต ปฎฺฐาย ภควโต อุปฎฺฐานมฺปิ ธมฺมสฺสวนมฺปิ อภิณฺหํ น คจฺฉนฺติฯ ภควา เตสํ ตํ จิตฺตจารํ ญตฺวา ‘‘อภพฺพา อิเม อิมํ มานขิลํ อนุปหจฺจ มคฺคํ วา ผลํ วา สจฺฉิกาตุ’’นฺติ เตสํ สุตปริยตฺติํ นิสฺสาย อุปฺปนฺนํ มานํ อฎฺฐุปฺปตฺติํ กตฺวา เทสนากุสโล ภควา มานภญฺชนตฺถํ **สพฺพธมฺมมูลปริยาย**นฺติ เทสนํ อารภิฯ

ตตฺถ **สพฺพธมฺมมูลปริยาย**นฺติ สเพฺพสํ ธมฺมานํ มูลปริยายํฯ สเพฺพสนฺติ อนวเสสานํฯ อนวเสสวาจโก หิ อยํ **สพฺพ**-สโทฺทฯ โส เยน เยน สมฺพนฺธํ คจฺฉติ, ตสฺส ตสฺส อนวเสสตํ ทีเปติฯ ยถา, ‘‘สพฺพํ รูปํ อนิจฺจํ สพฺพา เวทนา อนิจฺจา สพฺพสกฺกายปริยาปเนฺนสุ ธเมฺมสู’’ติฯ **ธมฺม**-สโทฺท ปนายํ ปริยตฺติ-สจฺจ-สมาธิ-ปญฺญา-ปกติ-สภาวสุญฺญตา-ปุญฺญาปตฺติ-เญยฺยาทีสุ ทิสฺสติฯ ‘‘อิธ ภิกฺขุ ธมฺมํ ปริยาปุณาติ สุตฺตํ เคยฺย’’นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๗๓) หิ ธมฺมสโทฺท ปริยตฺติยํ วตฺตติฯ ‘‘ทิฎฺฐธโมฺม วิทิตธโมฺม’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๙๙) สเจฺจสุฯ ‘‘เอวํ ธมฺมา เต ภควโนฺต’’ติอาทีสุ สมาธิมฺหิฯ

‘‘ยเสฺสเต จตุโร ธมฺมา, วานรินฺท ยถา ตว;
สจฺจํ ธโมฺม ธิติ จาโค, ทิฎฺฐํ โส อติวตฺตตี’’ติฯ –

อาทีสุ (ชา. ๑.๑.๕๗) ปญฺญายฯ

‘‘ชาติธมฺมา ชราธมฺมา, อโถ มรณธมฺมิโน’’ติอาทีสุ ปกติยํฯ ‘‘กุสลา ธมฺมา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑.ติกมาติกา) สภาเวฯ ‘‘ตสฺมิํ โข ปน สมเย ธมฺมา โหนฺตี’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๒๑) สุญฺญตายํฯ ‘‘ธโมฺม สุจิโณฺณ สุขมาวหาตี’’ติอาทีสุ (ชา. ๑.๑๐.๑๐๒) ปุเญฺญฯ ‘‘เทฺว อนิยตา ธมฺมา’’ติอาทีสุ (ปารา. ๔๔๓) อาปตฺติยํฯ ‘‘สเพฺพ ธมฺมา สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุเข อาปาถํ อาคจฺฉนฺตี’’ติอาทีสุ เญเยฺยฯ อิธ ปนายํ สภาเว วตฺตติฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – อตฺตโน ลกฺขณํ ธาเรนฺตีติ **ธมฺมาฯ มูล**-สโทฺท วิตฺถาริโต เอวฯ อิธ ปนายํ อสาธารณเหตุมฺหิ ทฎฺฐโพฺพฯ

ปริยายสโทฺท ‘‘มธุปิณฺฑิกปริยาโยติ นํ ธาเรหี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๐๕) เทสนายํ วตฺตติฯ ‘‘อตฺถิ เขฺวส พฺราหฺมณ, ปริยาโย, เยน มํ ปริยาเยน สมฺมา วทมาโน วเทยฺย อกิริยวาโท สมโณ โคตโม’’ติอาทีสุ (ปารา. ๓) การเณฯ ‘‘กสฺส นุ โข, อานนฺท, อชฺช ปริยาโย ภิกฺขุนิโย โอวทิตุ’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๓๙๘) วาเรฯ อิธ ปน การเณปิ เทสนายมฺปิ วตฺตติฯ ตสฺมา ‘‘สพฺพธมฺมมูลปริยาย’’นฺติ เอตฺถ สเพฺพสํ ธมฺมานํ อสาธารณเหตุสญฺญิตํ การณนฺติ วา สเพฺพสํ ธมฺมานํ การณเทสนนฺติ วา เอวํ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เนยฺยตฺถตฺตา จสฺส สุตฺตสฺส, น จตุภูมกาปิ สภาวธมฺมา สพฺพธมฺมาติ เวทิตพฺพาฯ สกฺกายปริยาปนฺนา ปน เตภูมกา ธมฺมาว อนวเสสโต เวทิตพฺพา, อยเมตฺถ อธิปฺปาโยติฯ

โวติ อยํ โว-สโทฺท ปจฺจตฺตอุปโยคกรณสมฺปทานสามิวจนปทปูรเณสุ ทิสฺสติฯ ‘‘กจฺจิ ปน โว, อนุรุทฺธา, สมคฺคา สโมฺมทมานา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๒๖) หิ ปจฺจเตฺต ทิสฺสติฯ ‘‘คจฺฉถ, ภิกฺขเว, ปณาเมมิ โว’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๕๗) อุปโยเคฯ ‘‘น โว มม สนฺติเก วตฺถพฺพ’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๕๗) กรเณฯ ‘‘วนปตฺถปริยายํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๙๐) สมฺปทาเนฯ ‘‘สเพฺพสํ โว, สาริปุตฺต, สุภาสิต’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๔๕) สามิวจเนฯ ‘‘เย หิ โว อริยา ปริสุทฺธกายกมฺมนฺตา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๕) ปทปูรณมเตฺตฯ อิธ ปนายํ สมฺปทาเน ทฎฺฐโพฺพฯ

ภิกฺขเวติ ปติสฺสเวน อภิมุขีภูตานํ ปุนาลปนํฯ **เทเสสฺสามี**ติ เทสนาปฎิชานนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ, ภิกฺขเว, สพฺพธมฺมานํ มูลการณํ ตุมฺหากํ เทเสสฺสามิ, ทุติเยน นเยน การณเทสนํ ตุมฺหากํ เทเสสฺสามีติฯ **ตํ สุณาถา**ติ ตมตฺถํ ตํ การณํ ตํ เทสนํ มยา วุจฺจมานํ สุณาถฯ **สาธุกํ มนสิ กโรถา**ติ เอตฺถ ปน สาธุกํ สาธูติ เอกตฺถเมตํฯ อยญฺจ สาธุ สโทฺท อายาจนสมฺปฎิจฺฉนสมฺปหํสนสุนฺทรทฬฺหีกมฺมาทีสุ ทิสฺสติฯ ‘‘สาธุ เม ภเนฺต ภควา, สํขิเตฺตน ธมฺมํ เทเสตู’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๙๕) หิ อายาจเน ทิสฺสติฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺตติ โข โส ภิกฺขุ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนุโมทิตฺวา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๘๖) สมฺปฎิจฺฉเนฯ ‘‘สาธุ, สาธุ สาริปุตฺตา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๔๙) สมฺปหํสเนฯ

> ‘‘สาธุ ธมฺมรุจี ราชา, สาธุ ปญฺญาณวา นโร;
> สาธุ มิตฺตานมทฺทุโพฺภ, ปาปสฺสากรณํ สุข’’นฺติฯ

อาทีสุ (ชา. ๒.๑๘.๑๐๑) สุนฺทเรฯ ‘‘เตน หิ, พฺราหฺมณ, สาธุกํ สุณาหี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๑๙๒) สาธุกสโทฺทเยว ทฬฺหีกเมฺม, อาณตฺติยนฺติปิ วุจฺจติฯ อิธาปิ อยํ เอเตฺถว ทฬฺหีกเมฺม จ อาณตฺติยญฺจ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สุนฺทเรตฺถปิ วตฺตติฯ ทฬฺหีกรณเตฺถน หิ ทฬฺหมิมํ ธมฺมํ สุณาถ สุคฺคหิตํ คณฺหนฺตาฯ อาณตฺติอเตฺถน มม อาณตฺติยา สุณาถฯ สุนฺทรเตฺถน สุนฺทรมิมํ ภทฺทกํ ธมฺมํ สุณาถาติ เอวํ ทีปิตํ โหติฯ

มนสิ กโรถาติ อาวชฺชถ, สมนฺนาหรถาติ อโตฺถ, อวิกฺขิตฺตจิตฺตา หุตฺวา นิสาเมถ จิเตฺต กโรถาติ อธิปฺปาโยฯ อิทาเนตฺถ **ตํ สุณาถา**ติ โสตินฺทฺริยวิเกฺขปวารณเมตํฯ สาธุกํ มนสิ กโรถาติ มนสิกาเร ทฬฺหีกมฺมนิโยชเนน มนินฺทฺริยวิเกฺขปวารณํฯ ปุริมเญฺจตฺถ พฺยญฺชนวิปลฺลาสคฺคาหวารณํ, ปจฺฉิมํ อตฺถวิปลฺลาสคฺคาหวารณํฯ ปุริเมน จ ธมฺมสฺสวเน นิโยเชติ, ปจฺฉิเมน สุตานํ ธมฺมานํ ธารณูปปริกฺขาทีสุฯ ปุริเมน จ สพฺยญฺชโน อยํ ธโมฺม, ตสฺมา สวนีโยติ ทีเปติฯ ปจฺฉิเมน สาโตฺถ, ตสฺมา มนสิ กาตโพฺพติฯ สาธุกปทํ วา อุภยปเทหิ โยเชตฺวา ยสฺมา อยํ ธโมฺม ธมฺมคมฺภีโร เทสนาคมฺภีโร จ, ตสฺมา สุณาถ สาธุกํ, ยสฺมา อตฺถคมฺภีโร ปฏิเวธคมฺภีโร จ, ตสฺมา สาธุกํ มนสิ กโรถาติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

ภาสิสฺสามีติ เทเสสฺสามิฯ ''ตํ สุณาถา''ติ เอตฺถ ปฏิญฺญาตํ เทสนํ น สํขิตฺตโตว เทเสสฺสามิ, อปิจ โข วิตฺถารโตปิ นํ ภาสิสฺสามีติ วุตฺตํ โหติ, สเงฺขปวิตฺถารวาจกานิ หิ เอตานิ ปทานิฯ ยถาห วงฺคีสเตฺถโร –

''สํขิเตฺตนปิ เทเสติ, วิตฺถาเรนปิ ภาสติ;
สาฬิกายิว นิโคฺฆโส, ปฏิภานํ อุทีรยี''ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๑๔);

เอวํ วุเตฺต อุสฺสาหชาตา หุตฺวา **เอวํ *ภเนฺต*ติ โข เต *ภิกฺขู ภควโต* ปจฺจโสฺสสุํ** สตฺถุวจนํ สมฺปฏิจฺฉิํสุ, ปฏิคฺคเหสุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อถ เนสํ ***ภควา เอตทโวจ*** เอตํ อิทานิ วตฺตพฺพํ **อิธ *ภิกฺขโว***ติอาทิกํ สกลํ สุตฺตํ อโวจฯ ตตฺถ **อิธา**ติ เทสาปเทเส นิปาโตฯ สฺวายํ กตฺถจิ โลกํ อุปาทาย วุจฺจติฯ ยถาห – ''อิธ ตถาคโต โลเก อุปฺปชฺชตี''ติ (ที. นิ. ๑.๑๙๐)ฯ กตฺถจิ สาสนํฯ ยถาห – ''อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ, อิธ ทุติโย สมโณ''ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๑)ฯ กตฺถจิ โอกาสํฯ ยถาห –

''อิเธว ติฎฺฐมานสฺส, เทวภูตสฺส เม สโต;
ปุนรายุ จ เม ลโทฺธ, เอวํ ชานาหิ มาริสา''ติฯ (ที. นิ. ๒.๓๖๙);

กตฺถจิ ปทปูรณมตฺตเมวฯ ยถาห ''อิธาหํ – ภิกฺขเว, ภุตฺตาวี อสฺสํ ปวาริโต''ติ (ม. นิ. ๑.๓๐)ฯ อิธ ปน โลกํ อุปาทาย วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

๒. ***ภิกฺขเว***ติ ยถาปฏิญฺญาตํ เทสนํ เทเสตุํ ปุน ภิกฺขู อาลปติฯ อุภเยนาปิ, ภิกฺขเว, อิมสฺมิํ โลเกติ วุตฺตํ โหติฯ **อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน**ติ เอตฺถ ปน อาคมาธิคมาภาวา เญโยฺย อสฺสุตวา อิติฯ ยสฺส หิ ขนฺธธาตุอายตนสจฺจปจฺจยาการสติปฏฺฐานาทีสุ อุคฺคหปริปุจฺฉาวินิจฺฉยรหิตตฺตา มญฺญนาปฏิเสธโก เนว อาคโม, ปฏิปตฺติยา อธิคนฺตพฺพสฺส อนธิคตตฺตา เนว อธิคโม อตฺถิฯ โส อาคมาธิคมาภาวา เญโยฺย อสฺสุตวา อิติฯ สฺวายํ –

ปุถูนํ ชนนาทีหิ, การเณหิ ปุถุชฺชโน;
ปุถุชฺชนนฺตคธตฺตา, ปุถุวายํ ชโน อิติฯ

โส หิ ปุถูนํ นานปฺปการานํ กิเลสาทีนํ ชนนาทีหิ การเณหิ **ปุถุชฺชโน**ฯ ยถาห – ปุถุ กิเลเส ชเนนฺตีติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ อวิหตสกฺกายทิฏฺฐิกาติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ สตฺถารานํ มุขมุโลฺลกิกาติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ สพฺพคตีหิ อวุฎฺฐิตาติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ นานาภิสงฺขาเร อภิสงฺขโรนฺตีติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ นานาโอเฆหิ วุยฺหนฺตีติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ นานาสนฺตาเปหิ สนฺตปฺปนฺตีติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ นานาปริฬาเหหิ ปริทยฺหนฺตีติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ ปญฺจสุ กามคุเณสุ รตฺตา คิทฺธา คธิตา มุจฺฉิ

ตา อโชฺฌสนฺนา ลคฺคา ลคิตา ปลิพุทฺธาติ ปุถุชฺชนา, ปุถุ ปญฺจหิ นีวรเณหิ อาวุฏา นิวุตา โอวุตา ปิหิตา ปฏิจฺฉนฺนา ปฏิกุชฺชิตาติ ปุถุชฺชนาติ (มหานิ. ๕๑)ฯ ปุถูนํ วา คณนปถมตีตานํ อริยธมฺมปรมฺมุขานํ นีจธมฺมสมาจารานํ ชนานํ อโนฺตคธตฺตาปิ ปุถุชฺชนาฯ ปุถุ วา อยํ, วิสุํเยว สงฺขํ คโต, วิสํสโฏฐ สีลสุตาทิคุณยุเตฺตหิ อริเยหิ ชโนติปิ ปุถุชฺชโนฯ เอวเมเตหิ ‘‘อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน’’ติ ทฺวีหิปิ ปเทหิ เยเต –

ทุเว ปุถุชฺชนา วุตฺตา, พุเทฺธนาทิจฺจพนฺธุนา;
อโนฺธ ปุถุชฺชโน เอโก, กลฺยาเณโก ปุถุชฺชโนติฯ –

เทฺว ปุถุชฺชนา วุตฺตาฯ เตสุ อนฺธปุถุชฺชโน วุโตฺต โหตีติ เวทิตโพฺพฯ **อริยานํ อทสฺสาวี**ติอาทีสุ **อริยา**ติ อารกตฺตา กิเลเสหิ, อนเย นอิริยนโต, อเย อิริยนโต, สเทวเกน จ โลเกน อรณียโต พุทฺธา จ ปเจฺจกพุทฺธา จ พุทฺธสาวกา จ วุจฺจนฺติ, พุทฺธา เอว วา อิธ อริยาฯ ยถาห ‘‘สเทวเก, ภิกฺขเว, โลเก…เป…. ตถาคโต อริโยติ วุจฺจตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๙๘)ฯ **สปฺปุริสา**ติ เอตฺถ ปน ปเจฺจกพุทฺธา ตถาคตสาวกา จ ‘‘สปฺปุริสา’’ติ เวทิตพฺพาฯ เต หิ โลกุตฺตรคุณโยเคน โสภนา ปุริสาติ **สปฺปุริสา**ฯ สเพฺพว วา เอเต เทฺวธาปิ วุตฺตาฯ พุทฺธาปิ หิ อริยา จ สปฺปุริสา จ, ปเจฺจกพุทฺธา พุทฺธสาวกาปิฯ ยถาห –

‘‘โย เว กตญฺญู กตเวทิ ธีโร,
กลฺยาณมิโตฺต ทฬฺหภตฺติ จ โหติ;
ทุขิตสฺส สกฺกจฺจ กโรติ กิจฺจํ,
ตถาวิธํ สปฺปุริสํ วทนฺตี’’ติฯ (ชา. ๒.๑๗.๗๘);

กลฺยาณมิโตฺต ทฬฺหภตฺติ จ โหตีติ เอตฺตาวตา หิ พุทฺธสาวโก วุโตฺต, กตญฺญุตาทีหิ ปเจฺจกพุทฺธา พุทฺธาติฯ อิทานิ โย เตสํ อริยานํ อทสฺสนสีโล, น จ ทสฺสเน สาธุการี, โส **อริยานํ อทสฺสาวี**ติ เวทิตโพฺพฯ โส จ จกฺขุนา อทสฺสาวี ญาเณน อทสฺสาวีติ ทุวิโธ, เตสุ ญาเณน อทสฺสาวี อิธ อธิเปฺปโตฯ มํสจกฺขุนา หิ ทิพฺพจกฺขุนา วา อริยา ทิฏฺฐาปิ อทิฏฺฐาว โหนฺติฯ เตสํ จกฺขูนํ วณฺณมตฺตคฺคหณโต, น อริยภาวโคจรโตฯ โสณสิงฺคาลาทโยปิ จ จกฺขุนา อริเย ปสฺสนฺติฯ น จ เต อริยานํ ทสฺสาวิโนฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – จิตฺตลปพฺพตวาสิโน กิร ขีณาสวเตฺถรสฺส อุปฏฺฐาโก วุฑฺฒปพฺพชิโต เอกทิวสํ เถเรน สทฺธิํ ปิณฺฑาย จริตฺวา เถรสฺส ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา ปิฏฺฐิโต อาคจฺฉโนฺต เถรํ ปุจฺฉิ ‘‘อริยา นาม, ภเนฺต, กีทิสา’’ติฯ เถโร อาห ‘‘อิเธกโจฺจ มหลฺลโก อริยานํ ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา วตฺตปฏิปตฺติํ กตฺวา สหจรโนฺตปิ เนว อริเย ชานาติ, เอวํ ทุชฺชานา, อาวุโส, อริยา’’ติฯ เอวํ วุเตฺตปิ โส เนว อญฺญาสิฯ ตสฺมา น จกฺขุนา ทสฺสนํ ทสฺสนํ, ญาเณน ทสฺสนเมว ทสฺสนํฯ ยถาห ‘‘กิํ เต, วกฺกลิ, อิมินา ปูติกาเยน ทิเฏฺฐน, โย โข, วกฺกลิ , ธมฺมํ ปสฺสติ, โส มํ ปสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๘๗)ฯ ตสฺมา จกฺขุนา ปสฺสโนฺตปิ ญาเณน อริเยหิ ทิฏฺฐํ อนิจฺจาทิลกฺขณํ อปสฺสโนฺต อริยาธิคตญฺจ ธมฺมํ อนธิคจฺฉโนฺต อริยกรธมฺมานํ อริยภาวสฺส จ อทิฏฺฐตฺตา ‘‘อริยานํ อทสฺสาวี’’ติ เวทิตโพฺพฯ

อริยธมฺมสฺส อโกวิโทติ สติปฏฺฐานาทิเภเท อริยธเมฺม อกุสโลฯ **อริยธเมฺม อวินีโต**ติ เอตฺถ ปน –

ทุวิโธ วินโย นาม, เอกเมเกตฺถ ปญฺจธา;

อภาวโต ตสฺส อยํ, ‘‘อวินีโต’’ติ วุจฺจติฯ

อยญฺหิ สํวรวินโย ปหานวินโยติ ทุวิโธ วินโยฯ เอตฺถ จ ทุวิเธปิ วินเย เอกเมโก วินโย ปญฺจธา ภิชฺชติฯ **สํวรวินโย**ปิ หิ สีลสํวโร สติสํวโร ญาณสํวโร ขนฺติสํวโร วีริยสํวโรติ ปญฺจวิโธฯ **ปหานวินโย**ปิ ตทงฺคปหานํ วิกฺขมฺภนปหานํ สมุเจฺฉทปหานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปหานํ นิสฺสรณปหานนฺติ ปญฺจวิโธฯ

ตตฺถ ‘‘อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต โหติ สมุเปโต’’ติ (วิภ. ๕๑๑) อยํ **สีลสํวโร**ฯ ‘‘รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํ จกฺขุนฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๑๓; ม. นิ. ๑.๒๙๕; สํ. นิ. ๔.๒๓๙; อ. นิ. ๓.๑๖) อยํ **สติสํวโร**ฯ

‘‘ยานิ โสตานิ โลกสฺมิํ, (อชิตาติ ภควา)
สติ เตสํ นิวารณํ;
โสตานํ สํวรํ พฺรูมิ,
ปญฺญาเยเต ปิธียเร’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๐๔๑);

อยํ **ญาณสํวโร**ฯ ‘‘ขโม โหติ สีตสฺส อุณฺหสฺสา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๓; อ. นิ. ๔.๑๑๔; ๖.๕๘) อยํ **ขนฺติสํวโร**ฯ ‘‘อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๖; อ. นิ. ๔.๑๑๔; ๖.๕๘) อยํ **วีริยสํวโร**ฯ สโพฺพปิ จายํ สํวโร ยถาสกํ สํวริตพฺพานํ วิเนตพฺพานญฺจ กายทุจฺจริตาทีนํ สํวรณโต ‘‘สํวโร’’, วินยนโต ‘‘วินโย’’ติ วุจฺจติฯ เอวํ ตาว สํวรวินโย ปญฺจธา ภิชฺชตีติ เวทิตโพฺพฯ

ตถา ยํ นามรูปปริเจฺฉทาทีสุ วิปสฺสนาญาเณสุ ปฏิปกฺขภาวโต ทีปาโลเกเนว ตมสฺส, เตน เตน วิปสฺสนาญาเณน ตสฺส ตสฺส อนตฺถสฺส ปหานํฯ เสยฺยถิทํ, นามรูปววตฺถาเนน สกฺกายทิฎฺฐิยา, ปจฺจยปริคฺคเหน อเหตุวิสมเหตุทิฎฺฐีนํ, ตเสฺสว อปรภาเคน กงฺขาวิตรเณน กถํกถีภาวสฺส, กลาปสมฺมสเนน ‘‘อหํ มมา’’ติ คาหสฺส, มคฺคามคฺคววตฺถาเนน อมเคฺค มคฺคสญฺญาย, อุทยทสฺสเนน อุเจฺฉททิฎฺฐิยา, วยทสฺสเนน สสฺสตทิฎฺฐิยา, ภยทสฺสเนน สภเย อภยสญฺญาย, อาทีนวทสฺสเนน อสฺสาทสญฺญาย, นิพฺพิทานุปสฺสนาย อภิรติสญฺญาย, มุจฺจิตุกมฺยตาญาเณน อมุจฺจิตุกมฺยตาย, อุเปกฺขาญาเณน อนุเปกฺขาย, อนุโลเมน ธมฺมฎฺฐิติยํ นิพฺพาเน จ ปฏิโลมภาวสฺส, โคตฺรภุนา สงฺขารนิมิตฺตคฺคาหสฺส ปหานํ, เอตํ **ตทงฺคปหานํ** นามฯ

ยํ ปน อุปจารปฺปนาเภเทน สมาธินา ปวตฺติภาวนิวารณโต ฆฎปฺปหาเรเนว อุทกปิฎฺฐเสวาลสฺส เตสํ เตสํ นีวรณาทิธมฺมานํ ปหานํ, เอตํ **วิกฺขมฺภนปหานํ** นามฯ

ยํ จตุนฺนํ อริยมคฺคานํ ภาวิตตฺตา ตํตํมคฺควโต อตฺตโน อตฺตโน สนฺตาเน ‘‘ทิฎฺฐิคตานํ ปหานายา’’ติอาทินา (ธ. ส. ๒๗๗) นเยน วุตฺตสฺส สมุทยปกฺขิกสฺส กิเลสคณสฺส อจฺจนฺตํ อปฺปวตฺติภาเวน ปหานํ, อิทํ **สมุเจฺฉทปหานํ** นามฯ ยํ ปน ผลกฺขเณ ปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตํ กิเลสานํ, เอตํ **ปฏิปฺปสฺสทฺธิปหานํ** นามฯ ยํ สพฺพสงฺขตนิสฺสฎตฺตา ปหีนสพฺพสงฺขตํ นิพฺพานํ เอตํ **นิสฺสรณปหานํ** นามฯ สพฺพมฺปิ เจตํ ปหานํ ยสฺมา จาคเฎฺฐน ปหานํ, วินยนเฎฺฐน วินโย, ตสฺมา ‘‘ปหานวินโย’’ติ วุจฺจติฯ ตํตํปหานวโต วา ตสฺส ตสฺส วินยสฺส สมฺภวโตเปตํ ‘‘ปหานวินโย’’ติ วุจฺจติฯ เอวํ ปหานวินโยปิ ปญฺจธา ภิชฺชตีติ เวทิตโพฺพฯ

เอวมยํ สเงฺขปโต ทุวิโธ, เภทโต จ ทสวิโธ วินโย ภินฺนสํวรตฺตา ปหาตพฺพสฺส จ อปฺปหีนตฺตา ยสฺมา เอตสฺส อสฺสุตวโต ปุถุชฺชนสฺส นตฺถิ, ตสฺมา อภาวโต ตสฺส อยํ อวินีโตติ วุจฺจตีติฯ เอส นโย **สปฺปุริสานํ อทสฺสาวี สปฺปุริสธมฺมสฺส อโกวิโท สปฺปุริสธมฺเม อวินีโต**ติ เอตฺถปิฯ นินฺนานากรณญฺหิ เอตํ อตฺถโตฯ ยถาห ‘‘เยว เต อริยา, เตว เต สปฺปุริสาฯ เยว เต สปฺปุริสา, เตว เต อริยาฯ โย เอว โส อริยานํ ธมฺโม, โส เอว โส สปฺปุริสานํ ธมฺโมฯ โย เอว โส สปฺปุริสานํ ธมฺโม, โส เอว โส อริยานํ ธมฺโมฯ เยว เต อริยวินยา, เตว เต สปฺปุริสวินยาฯ เยว เต สปฺปุริสวินยา, เตว เต อริยวินยาฯ อริเยติ วา สปฺปุริเสติ วา, อริยธมฺเมติ วา สปฺปุริสธมฺเมติ วา, อริยวินเยติ วา สปฺปุริสวินเยติ วา เอเสเส เอเก เอกเตฺถ สเม สมภาเค ตชฺชาเต ตเญฺญวา’’ติฯ

‘‘กสฺมา ปน ภควา สพฺพธมฺมมูลปริยายํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามี’’ติ วตฺวา ตํ อเทเสตฺวาว ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน อริยานํ อทสฺสาวี’’ติ เอวํ ปุถุชฺชนํ นิทฺทิสีติ? ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย ธมฺมเทสนาย ตมตฺถํ อาวิกาตุํฯ ภควโต หิ ธมฺมาธิฏฺฐานา ธมฺมเทสนา, ธมฺมาธิฏฺฐานา ปุคฺคลเทสนา, ปุคฺคลาธิฏฺฐานา ปุคฺคลเทสนา, ปุคฺคลาธิฏฺฐานา ธมฺมเทสนาติ ธมฺมปุคฺคลวเสเนว ตาว จตุพฺพิธา เทสนาฯ

ตตฺถ, ‘‘ติโสฺส อิมา, ภิกฺขเว, เวทนาฯ กตมา ติโสฺส? สุขา เวทนา ทุกฺขา เวทนา อทุกฺขมสุขา เวทนาฯ อิมา โข, ภิกฺขเว, ติโสฺส เวทนา’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๕๐) เอวรูปี ธมฺมาธิฏฺฐานา ธมฺมเทสนา เวทิตพฺพาฯ ‘‘ฉ ธาตุโย อยํ ปุริโส ฉ ผสฺสายตโน อฏฺฐารส มโนปวิจาโร จตุราธิฏฺฐาโน’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๔๓) เอวรูปี ธมฺมาธิฏฺฐานา ปุคฺคลเทสนาฯ ‘‘ตโยเม, ภิกฺขเว, ปุคฺคลา สโนฺต สํวิชฺชมานา โลกสฺมิํฯ กตเม ตโย? อโนฺธ เอกจกฺขุ ทฺวิจกฺขุฯ กตโม จ, ภิกฺขเว, ปุคฺคโล อโนฺธ’’ติ? (อ. นิ. ๓.๒๙) เอวรูปี ปุคฺคลาธิฏฺฐานา ปุคฺคลเทสนาฯ ‘‘กตมญฺจ, ภิกฺขเว, ทุคฺคติภยํ? อิธ, ภิกฺขเว, เอกโจฺจ อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ, กายทุจฺจริตสฺส โข ปาปโก วิปาโก อภิสมฺปรายํ…เป.… สุทฺธมตฺตานํ ปริหรติฯ อิทํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ทุคฺคติภย’’นฺติ (อ. นิ. ๔.๑๒๑) เอวรูปี ปุคฺคลาธิฏฺฐานา ธมฺมเทสนาฯ

สฺวายํ อิธ ยสฺมา ปุถุชฺชโน อปริญฺญาตวตฺถุโก, อปริญฺญามูลิกา จ อิธาธิเปฺปตานํ สพฺพธมฺมานํ มูลภูตา มญฺญนา โหติ, ตสฺมา ปุถุชฺชนํ ทเสฺสตฺวา ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย ตมตฺถํ อาวิกาตุํ, ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน อริยานํ อทสฺสาวี’’ติ เอวํ ปุถุชฺชนํ นิทฺทิสีติ เวทิตโพฺพฯ

สุตฺตนิเกฺขปวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปถวีวารวณฺณนา

เอวํ ปุถุชฺชนํ นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ ตสฺส ปถวีอาทีสุ วตฺถูสุ สพฺพสกฺกายธมฺมชนิตํ มญฺญนํ ทเสฺสโนฺต, **ปถวิํ ปถวิโต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ลกฺขณปถวี สสมฺภารปถวี อารมฺมณปถวี สมฺมุติปถวีติ จตุพฺพิธา ปถวีฯ ตาสุ ‘‘กตมา จ, อาวุโส, อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตุ? ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ กกฺขฬํ ขริคต’’นฺติอาทีสุ (วิภ. ๑๗๓) วุตฺตา **ลกฺขณปถวีฯ** ‘‘ปถวิํ ขเณยฺย วา ขณาเปยฺย วา’’ติอาทีสุ (ปาจิ. ๘๕) วุตฺตา **สสมฺภารปถวีฯ** เย จ เกสาทโย วีสติ โกฏฺฐาสา, อโยโลหาทโย จ พาหิราฯ สา หิ วณฺณาทีหิ สมฺภาเรหิ สทฺธิํ ปถวีติ สสมฺภารปถวีฯ ‘‘ปถวีกสิณเมโก สญฺชานาตี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๖๐) อาคตา ปน **อารมฺมณปถวี,** นิมิตฺตปถวีติปิ วุจฺจติฯ ปถวีกสิณชฺฌานลาภี เทวโลเก นิพฺพโตฺต อาคมนวเสน ปถวีเทวตาติ นามํ ลภติฯ อยํ **สมฺ**

มุติปถวีติ เวทิตพฺพาฯ สา สพฺพาปิ อิธ ลพฺภติฯ ตาสุ ยํกญฺจิ ปถวึ อยํ ปุถุชฺชโน ปถวิโต สญฺชานาติ, ปถวีติ สญฺชานาติ, ปถวีภาเคน สญฺชานาติ, โลกโวหารํ คเหตฺวา สญฺญาวิปลฺลาเสน สญฺชานาติ ปถวีติฯ เอวํ ปถวีภาคํ อมุญฺจนฺโตเยว วา เอตํ ''สโตฺตติ วา สตฺตสฺสา''ติ วา อาทินา นเยน สญฺชานาติฯ กสฺมา เอวํ สญฺชานาตีติ น วตฺตพฺพํฯ อุมฺมตฺตโก วิย หิ ปุถุชฺชโนฯ โส ยํกิญฺจิ เยน เกนจิ อากาเรน คณฺหาติฯ อริยานํ อทสฺสาวิตาทิเภทเมว วา เอตฺถ การณํฯ ยํ วา ปรโต ''อปริญฺญาตํ ตสฺสา''ติ วทเนฺตน ภควตาว วุตฺตํฯ

ปถวึ ปถวิโต สญฺญตฺวาติ โส ตํ ปถวึ เอวํ วิปรีตสญฺญาย สญฺชานิตฺวา, ''สญฺญานิทานา หิ ปปญฺจสงฺขา''ติ (สุ. นิ. ๘๘๐) วจนโต อปรภาเค ถามปเตฺตหิ ตณฺหามานทิฏฺฐิปปเญฺจหิ อิธ มญฺญนานาเมน วุเตฺตหิ มญฺญติ กเปฺปติ วิกเปฺปติ, นานปฺปการโต อญฺญถา คณฺหาติฯ เตน วุตฺตํ ''ปถวึ มญฺญตี''ติฯ เอวํ มญฺญโต จสฺส ตา มญฺญนา โอฬาริกนเยน ทเสฺสตุํ ''ยา อยํ เกสา โลมา''ติอาทินา นเยน วีสติเภทา อชฺฌตฺติกา ปถวี วุตฺตาฯ ยา จายํ วิภเงฺค ''ตตฺถ กตมา พาหิรา ปถวีธาตุ? ยํ พาหิรํ กกฺขฬํ ขริคตํ กกฺขฬตฺตํ กกฺขฬภาโว พหิทฺธา อนุปาทินฺนํฯ เสยฺยถิทํ, อโย โลหํ ติปุ สีสํ สชฺฌํ มุตฺตา มณิ เวฬุริยํ สโงฺข สิลา ปวาฬํ รชตํ ชาตรูปํ โลหิตโงฺก มสารคลฺลํ ติณํ กฏฺฐํ สกฺขรา กฐลํ ภูมิ ปาสาโณ ปพฺพโต''ติ (วิภ. ๑๗๓) เอวํ พาหิรา ปถวี วุตฺตาฯ ยา จ อชฺฌตฺตารมฺมณตฺติเก นิมิตฺตปถวี, ตํ คเหตฺวา อยมตฺถโยชนา วุจฺจติฯ

ปถวึ มญฺญตีติ ตีหิ มญฺญนาหิ อหํ ปถวีติ มญฺญติ, มม ปถวีติ มญฺญติ, ปโร ปถวีติ มญฺญติ, ปรสฺส ปถวีติ มญฺญติ, อถ วา อชฺฌตฺติกํ ปถวึ ตณฺหามญฺญนาย มญฺญติ, มานมญฺญนาย มญฺญติ, ทิฏฺฐิมญฺญนาย มญฺญติฯ กถํ? อยญฺหิ เกสาทีสุ ฉนฺทราคํ ชเนติ เกเส อสฺสาเทติ อภินนฺทติ อภิวทติ อโชฺฌสาย ติฏฺฐติฯ โลเม, นเข, ทเนฺต, ตจํ, อญฺญตรํ วา ปน รชฺชนียวตฺถุํฯ เอวํ อชฺฌตฺติกํ ปถวึ ตณฺหามญฺญนาย มญฺญติฯ อิติ เม เกสา สิยุํ อนาคตมทฺธานํฯ อิติ โลมาติอาทินา วา ปน นเยน ตตฺถ นนฺทึ สมนฺนาเนติฯ ''อิมินาหํ สีเลน วา… เป.… พฺรหฺมจริเยน วา เอวํ สินิทฺธมุทุสุขุมนีลเกโส ภวิสฺสามี''ติอาทินา วา ปน นเยน อปฺปฏิลทฺธานํ ปฏิลาภาย จิตฺตํ ปณิทหติฯ เอวมฺปิ อชฺฌตฺติกํ ปถวึ ตณฺหามญฺญนาย มญฺญติฯ

ตถา อตฺตโน เกสาทีนํ สมฺปตฺตึ วา วิปตฺตึ วา นิสฺสาย มานํ ชเนติ, ''เสโยฺยหมสฺมีติ วา สทิโสหมสฺมีติ วา หีโนหมสฺมีติ วา''ติฯ เอวํ อชฺฌตฺติกํ ปถวึ มานมญฺญนาย มญฺญติฯ ''ตํ ชีวํ ตํ สรีร''นฺติ (ม. นิ. ๒.๑๘๗) อาคตนเยน ปน เกสํ ''ชีโว''ติ อภินิวิสติฯ เอส นโย โลมาทีสุฯ เอวํ อชฺฌตฺติกํ ปถวึ ทิฏฺฐิมญฺญนาย มญฺญติฯ

อถ วา ''ยา เจว โข ปนาวุโส, อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตุ, ยา จ พาหิรา ปถวีธาตุ, ปถวีธาตุเรเวสา , ตํ เนตํ มมา''ติ (ม. นิ. ๑.๓๐๒) อิมิสฺสา ปวตฺติยา ปจฺจนีกนเยน เกสาทิเภทํ ปถวึ เอตํ มม เอโสหมสฺมิ เอโส เม อตฺตาติ อภินิวิสติฯ เอวมฺปิ อชฺฌตฺติกํ ปถวึ ทิฏฺฐิมญฺญนาย มญฺญติฯ เอวํ ตาว อชฺฌตฺติกํ ปถวึ ตีหิ มญฺญนาหิ มญฺญติฯ

ยถา จ อชฺฌตฺติกํ เอวํ พาหิรมฺปิฯ กถํ? ''อยญฺหิ อยโลหาทีสุ ฉนฺทราคํ ชเนติฯ อยโลหาทีนิ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ อภิวทติ อโชฺฌสาย ติฏฺฐติฯ มม อโย มม โลหนฺติอาทินา นเยน อยาทีนิ มมายติ รกฺขติ โคปยติ, เอวํ พาหิรํ ปถวึ ตณฺหามญฺญนาย มญฺญติฯ อิติ เม อยโลหาทโย สิยุํ อนาคตมทฺธานนฺติ วา ปเนตฺถ นนฺทึ สมนฺนาเนติ, อิมินาหํ สีเลน วา วเตน วา ตเปน

วา พฺรหฺมจริเยน วา เอวํ สมฺปนฺนอยโลหาทิอุปกรโณ ภวิสฺสามี’’ติ อปฺปฏิลทฺธสฺส ปฏิลาภาย จิตฺตํ ปณิทหติฯ เอวมฺปิ พาหิรํ ปถวึ ตณฺหามญฺญนาย มญฺญติฯ

ตถา อตฺตโน อยโลหาทีนํ สมฺปตฺตึ วา วิปตฺตึ วา นิสฺสาย มานํ ชเนติ ‘‘อิมินาหํ เสยฺโยสฺมีติ วา, สทิโสสฺมีติ วา หีโนสฺมีติ วา’’ติ (วิภ. ๘๓๒) เอวํ พาหิรํ ปถวึ มานมญฺญนาย มญฺญติฯ อเย ชีวสญฺญี หุตฺวา ปน อยํ ‘‘ชีโว’’ติ อภินิวิสติฯ เอส นโย โลหาทีสุฯ เอวํ พาหิรํ ปถวึ ทิฏฺฐิมญฺญนาย มญฺญติฯ

อถ วา ‘‘อิเธกจฺโจ ปถวีกสิณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติฯ ยํ ปถวีกสิณํ, โส อหํฯ โย อหํ, ตํ ปถวีกสิณนฺติ ปถวีกสิณญฺจ อตฺตญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๓๑) ปฏิสมฺภิทายํ วุตฺตนเยเนว นิมิตฺตปถวึ ‘‘อตฺตา’’ติ อภินิวิสติฯ เอวํ พาหิรํ ปถวึ ทิฏฺฐิมญฺญนาย มญฺญติฯ เอวมฺปิ พาหิรํ ปถวึ ตีหิ มญฺญนาหิ มญฺญติฯ เอวํ ตาว ‘‘ปถวึ มญฺญตี’’ติ เอตฺถ ติโสฺสปิ มญฺญนา เวทิตพฺพาฯ อิโต ปรํ สงฺเขเปเนว กถยิสฺสามฯ

ปถวิยา มญฺญตีติ เอตฺถ **ปถวิยา**ติ ภุมฺมวจนเมตํฯ ตสฺมา อหํ ปถวิยาติ มญฺญติ, มยฺหํ กิญฺจนํ ปลิโพโธ ปถวิยาติ มญฺญติ, ปโร ปถวิยาติ มญฺญติ, ปรสฺส กิญฺจนํ ปลิโพโธ ปถวิยาติ มญฺญตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

อถ วา ยฺวายํ ‘‘กถํ รูปสฺมึ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ? อิเธกจฺโจ เวทนํ… สญฺญํ… สงฺขาเร… วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, ตสฺส เอวํ โหติ, อยํ โข เม อตฺตา, โส โข ปน เม อตฺตา อิมสฺมึ รูเปติ เอวํ รูปสฺมึ วา อตฺตานํ สมนุปสฺสตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๓๑) เอตสฺส อตฺถนโย วุโตฺต, เอเตเนว นเยน เวทนาทิธเมฺม อตฺตโต คเหตฺวา ตโต อชฺฌตฺติกพาหิราสุ ปถวีสุ ยํกิญฺจิ ปถวึ ตโสฺสกาสภาเวน ปริกเปฺปตฺวา โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิมิสฺสา ปถวิยาติ มญฺญโนฺต ปถวิยา มญฺญติ, อยมสฺส ทิฏฺฐิมญฺญนาฯ ตสฺมึเยว ปนสฺส อตฺตนิ สิเนหํ ตพฺพตฺถุกญฺจ มานํ อุปฺปาทยโต ตณฺหามานมญฺญนาปิ เวทิตพฺพาฯ ยทา ปน เตเนว นเยน โส โข ปนสฺส อตฺตา ปถวิยาติ มญฺญติ, ตทา ทิฏฺฐิมญฺญนา เอว ยุชฺชติฯ อิตราโยปิ ปน อิจฺฉนฺติฯ

ปถวิโต มญฺญตีติ เอตฺถ ปน **ปถวิโต**ติ นิสฺสกฺกวจนํฯ ตสฺมา สอุปกรณสฺส อตฺตโน วา ปรสฺส วา ยถาวุตฺตปฺปเภทโต ปถวิโต อุปฺปตฺตึ วา นิคฺคมนํ วา ปถวิโต วา อโญฺญ อตฺตาติ มญฺญมาโน ปถวิโต มญฺญตีติ เวทิตโพฺพ, อยมสฺส ทิฏฺฐิมญฺญนาฯ ตสฺมึเยว ปนสฺส ทิฏฺฐิมญฺญนาย มญฺญิเต วตฺถุสฺมึ สิเนหํ มานญฺจ อุปฺปาทยโต ตณฺหามานมญฺญนาปิ เวทิตพฺพาฯ อปเร อาหุ ปถวีกสิณํ ปริตฺตํ ภาเวตฺวา ตโต อญฺญํ อปฺปมาณํ อตฺตานํ คเหตฺวา ปถวิโต พหิทฺธาปิ เม อตฺตาติ มญฺญมาโน ปถวิโต มญฺญตีติฯ

ปถวึ เมติ มญฺญตีติ เอตฺถ ปน เกวลญฺหิ มหาปถวึ ตณฺหาวเสน มมายตีติ อิมินา นเยน ปวตฺตา เอกา ตณฺหามญฺญนา เอว ลพฺภตีติ เวทิตพฺพาฯ สา จายํ มม เกสา, มม โลมา, มม อโย, มม โลหนฺติ เอวํ ยถาวุตฺตปฺปเภทาย สพฺพายปิ อชฺฌตฺติกพาหิราย ปถวิยา โยเชตพฺพาติฯ

ปถวึ อภินนฺทตีติ วุตฺตปฺปการเมว ปถวึ ตณฺหาทีหิ อภินนฺทติ, อสฺสาเทติ, ปรามสติ จาติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘ปถวึ มญฺญตี’’ติ เอเตเนว เอตสฺมึ อเตฺถ สิเทฺธ กสฺมา เอตํ วุตฺตนฺติ เจฯ อวิจาริตเมตํ โปราเณหิฯ อยํ ปน อตฺตโน มติ, เทสนาวิลาสโต วา อาทีนวทสฺสนโต วาฯ ยสฺสา หิ ธมฺมธาตุยา สุปฺปฏิวิทฺธตฺตา นานานยวิจิตฺรเทสนาวิลาสสมฺปโนฺน, อยํ สา ภควตา สุปฺปฏิ

วิทฺธาฯ ตสฺมา ปุเพฺพ มญฺญนาวเสน กิเลสุปฺปตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อภินนฺทนาวเสน ทเสฺสนฺโต เทสนาวิลาสโต วา อิทมาห ฯ โย วา ปถวึ มญฺญติ, ปถวิยา มญฺญติ, ปถวิโต มญฺญติ, ปถวึ เมติ มญฺญติ, โส ยสฺมา น สโกฺกติ ปถวีนิสฺสิตํ ตณฺหํ วา ทิฏฺฐึ วา ปหาตุํ, ตสฺมา ปถวึ อภินนฺทติเยวฯ โย จ ปถวึ อภินนฺทติ, ทุกฺขํ โส อภินนฺทติ, ทุกฺขญฺจ อาทีนโวติ อาทีนวทสฺสนโตปิ อิทมาหฯ วุตฺตเญฺจตํ ภควตา ‘‘โย, ภิกฺขเว, ปถวีธาตุํ อภินนฺทติ, ทุกฺขํ โส อภินนฺทติ, โย ทุกฺขํ อภินนฺทติ, อปริมุโตฺต โส ทุกฺขสฺมาติ วทามี’’ติฯ

เอวํ ปถวีวตฺถุกํ มญฺญนํ อภินนฺทนญฺจ วตฺวา อิทานิ เยน การเณน โส มญฺญติ, อภินนฺทติ จ, ตํ การณํ อาวิกโรโนฺต อาห **ตํ กิสฺส เหตุ, อปริญฺญาตํ ตสฺสาติ วทามี**ติฯ ตสฺสโตฺถ, โส ปุถุชฺชโน ตํ ปถวึ กิสฺส เหตุ มญฺญติ, เกน การเณน มญฺญติ, อภินนฺทตีติ เจฯ อปริญฺญาตํ ตสฺสาติ วทามีติ, ยสฺมา ตํ วตฺถุ ตสฺส อปริญฺญาตํ, ตสฺมาติ วุตฺตํ โหติฯ โย หิ ปถวึ ปริชานาติ, โส ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานาติ ญาตปริญฺญาย ตีรณปริญฺญาย ปหานปริญฺญายาติฯ

ตตฺถ กตมา ญาตปริญฺญาฯ ปถวีธาตุํ ปริชานาติ, อยํ ปถวีธาตุ อชฺฌตฺติกา, อยํ พาหิรา, อิทมสฺสา ลกฺขณํ, อิมานิ รสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานีติ, อยํ **ญาตปริญฺญาฯ** กตมา ตีรณปริญฺญา? เอวํ ญาตํ กตฺวา ปถวีธาตุํ ตีเรติ อนิจฺจโต ทุกฺขโต โรคโตติ ทฺวาจตฺตาลีสาย อากาเรหิ, อยํ **ตีรณปริญฺญาฯ** กตมา ปหานปริญฺญา? เอวํ ตีรยิตฺวา อคฺคมเคฺคน ปถวีธาตุยา ฉนฺทราคํ ปชหติ, อยํ **ปหานปริญฺญาฯ**

นามรูปววตฺถานํ วา ญาตปริญฺญาฯ กลาปสมฺมสนาทิอนุโลมปริโยสานา ตีรณปริญฺญาฯ อริยมเคฺค ญาณํ ปหานปริญฺญาติฯ โย ปถวึ ปริชานาติ, โส อิมาหิ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานาติ, อสฺส จ ปุถุชฺชนสฺส ตา ปริญฺญาโย นตฺถิ, ตสฺมา อปริญฺญาตตฺตา ปถวึ มญฺญติ จ อภินนฺทติ จาติฯ เตนาห ภควา – อิธ, ภิกฺขเว, อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน…เป.… ปถวึ มญฺญติ, ปถวิยา มญฺญติ, ปถวิโต มญฺญติ, ปถวึ เมติ มญฺญติ, ปถวึ อภินนฺทติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? อปริญฺญาตํ ตสฺสาติ วทามี’’ติฯ

ปถวีวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อาโปวาราทิวณฺณนา

อาปํ อาปโตติ เอตฺถาปิ ลกฺขณสสมฺภาราภารมฺมณสมฺมุติวเสน จตุพฺพิโธ อาโปฯ เตสุ ‘‘ตตฺถ, กตมา อชฺฌตฺติกา อาโปธาตุฯ ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ อาโป อาโปคตํ, สิเนโห สิเนหคตํ พนฺธนตฺตํ รูปสฺส อชฺฌตฺตํ อุปาทินฺน’’นฺติอาทีสุ (วิภ. ๑๗๔) วุโตฺต **ลกฺขณอาโปฯ** ‘‘อาโปกสิณํ อุคฺคณฺหโนฺต อาปสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหาตี’’ติอาทีสุ วุโตฺต **สสมฺภาราโปฯ** เสสํ สพฺพํ ปถวิยํ วุตฺตสทิสเมวฯ เกวลํ โยชนานเย ปน ‘‘ปิตฺตํ เสมฺห’’นฺติอาทินา นเยน วุตฺตา ทฺวาทสเภทา อชฺฌตฺติกา อาโปธาตุ, ‘‘ตตฺถ, กตมา พาหิรา อาโปธาตุ? ยํ พาหิรํ อาโป อาโปคตํ, สิเนโห สิเนหคตํ พนฺธนตฺตํ รูปสฺส พหิทฺธา อนุปาทินฺนํฯ เสยฺยถิทํ, มูลรโส ขนฺธรโส ตจรโส ปตฺตรโส ปุปฺผรโส ผลรโส ขีรํ ทธิ สปฺปิ นวนีตํ เตลํ มธุ ผาณิตํ ภุมฺมานิ วา อุทกานิ อนฺตลิกฺขานิ วา’’ติ (วิภ. ๑๗๔) เอวํ วุตฺตา จ พาหิรา อาโปธาตุ เวทิตพฺพา, โย จ อชฺฌตฺตา รมฺมณตฺติเก นิมิตฺตอาโปฯ

เตชํ เตชโตติ อิมสฺมึ เตโชวาเรปิ วุตฺตนเยเนว วิตฺถาโร เวทิตโพฺพฯ โยชนานเย ปเนตฺถ ‘‘เยน จ สนฺตปฺปติ, เยน จ ชีริยติ, เยน จ ปริฑยฺหติ, เยน จ อสิตปีตขายิตสายิตํ สมฺมา

ปริณามํ คจฺฉตี''ติ (วิภ. ๑๗๕) เอวํ วุตฺตา จตุปฺปเภทา อชฺฌตฺติกา เตโชธาตุฯ ''ตตฺถ กตมา พาหิรา เตโชธาตุ? ยํ พาหิรํ เตโช เตโชคตํ อุสฺมา อุสฺมาคตํ อุสุมํ อุสุมคตํ พหิทฺธา อนุปาทินฺนํฯ เสยฺยถิทํ, กฏฺฐคฺคิ ปลาลคฺคิ ติณคฺคิ โคมยคฺคิ ถุสคฺคิ สงฺการคฺคิ อินฺทคฺคิ อคฺคิสนฺตาโป สูริยสนฺตาโป กฏฺฐสนฺนิจยสนฺตาโป ติณสนฺนิจยสนฺตาโป ธญฺญสนฺนิจยสนฺตาโป ภณฺฑสนฺนิจยสนฺตาโป''ติ (วิภ. ๑๗๕) เอวํ วุตฺตา จ พาหิรา เตโชธาตุ เวทิตพฺพาฯ

วายํ วายโตติ อิมสฺส วายวารสฺสาปิ โยชนานเย ปน ''อุทฺธงฺคมา วาตา อโธคมา วาตา กุจฺฉิสยา วาตา โกฏฺฐาสยา วาตา องฺคมงฺคานุสาริโน วาตา สตฺถกวาตา ขุรกวาตา อุปฺปลกวาตา อสฺสาโส ปสฺสาโส''ติ เอวํ วุตฺตา อชฺฌตฺติกา วาโยธาตุฯ ''ตตฺถ กตมา พาหิรา วาโยธาตุ? ยํ พาหิรํ วาโย วาโยคตํ ถมฺภิตตฺตํ รูปสฺส พหิทฺธา อนุปาทินฺนํฯ เสยฺยถิทํ, ปุรตฺถิมา วาตา ปจฺฉิมา วาตา อุตฺตรา วาตา ทกฺขิณา วาตา สรชา วาตา อรชา วาตา สีตา วาตา อุณฺหา วาตา ปริตฺตา วาตา อธิมตฺตา วาตา กาฬวาตา เวรมฺภวาตา ปกฺขวาตา สุปณฺณวาตา ตาลวณฺฏวาตา วิธูปนวาตา''ติ (วิภ. ๑๗๖) เอวํ วุตฺตา จ พาหิรา วาโยธาตุ เวทิตพฺพาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ เอตฺตาวตา จ ยฺวายํ –

''วุตฺตมฺหิ เอกธมฺเม, เย ธมฺมา เอกลกฺขณา เตน;
วุตฺตา ภวนฺติ สเพฺพ, อิติ วุโตฺต ลกฺขโณ หาโร''ติฯ –

เอวํ เนตฺติยํ **ลกฺขโณ** นาม หาโร วุโตฺต, ตสฺส วเสน ยสฺมา จตูสุ ภูเตสุ คหิเตสุ อุปาทารูปมฺปิ คหิตเมว ภวติ, รูปลกฺขณํ อนตีตตฺตาฯ ยญฺจ ภูโตปาทารูปํ โส รูปกฺขโนฺธฯ ตสฺมา ''อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน ปถวึ อาปํ เตชํ วายํ มญฺญตี''ติ วทเนฺตน อตฺถโต รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตีติปิ วุตฺตํ โหติฯ ''ปถวิยา อาปสฺมึ เตชสฺมึ วายสฺมึ มญฺญตี''ติ วทเนฺตน รูปสฺมึ วา อตฺตานํ สมนุปสฺสตีติ วุตฺตมฺปิ โหติฯ ''ปถวิโต อาปโต เตชโต วายโต มญฺญตี''ติ วทเนฺตน รูปโต อโญฺญ อตฺตาติ สิทฺธตฺตา รูปวนฺตํ วา อตฺตานํ อตฺตนิ วา รูปํ สมนุปสฺสตีติปิ วุตฺตํ โหติฯ เอวเมตา จตโสฺส รูปวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐิมญฺญนา เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ เอกา อุเจฺฉททิฏฺฐิ, ติโสฺส สสฺสตทิฏฺฐิโยติ เทฺวว ทิฏฺฐิโย โหนฺตีติ อยมฺปิ อตฺถวิเสโส เวทิตโพฺพฯ

อาโปวาราทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ภูตวาราทิวณฺณนา

๓. เอวํ รูปมุเขน สงฺขารวตฺถุกํ มญฺญนํ วตฺวา อิทานิ เย สงฺขาเร อุปาทาย สตฺตา ปญฺญปียนฺติ, เตสุ สงฺขาเรสุ สเตฺตสุปิ ยสฺมา ปุถุชฺชโน มญฺญนํ กโรติ, ตสฺมา เต สเตฺต นิทฺทิสโนฺต **ภูเต ภูตโต สญฺชานาตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถายํ **ภูต**สโทฺท ปญฺจกฺขนฺธอมนุสฺสธาตุวิชฺชมานขีณาสวสตฺตรุกฺขาทีสุ ทิสฺสติฯ ''ภูตมิทนฺติ, ภิกฺขเว, สมนุปสฺสถา''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๐๑) หิ อยํ ปญฺจกฺขเนฺธสุ ทิสฺสติฯ ''ยานีธ ภูตานิ สมาคตานี''ติ (สุ. นิ. ๒๒๔) เอตฺถ อมนุเสฺสสุฯ ''จตฺตาโร โข, ภิกฺขุ, มหาภูตา เหตู''ติ (ม. นิ. ๓.๘๖) เอตฺถ ธาตูสุฯ ''ภูตสฺมึ ปาจิตฺติย''นฺติ อาทีสุ (ปาจิ. ๖๙) วิชฺชมาเนฯ ''โย จ กาลฆโส ภูโต''ติ (ชา. ๑.๑๐.๑๙๐) เอตฺถ ขีณาสเวฯ ''สเพฺพว นิกฺขิปิสฺสนฺติ ภูตา โลเก สมุสฺสย''นฺติ (ที. นิ. ๒.๒๒๐) เอตฺถ สเตฺตสุฯ ''ภูตคามปาตพฺยตายา''ติ (ปาจิ. ๙๐) เอตฺถ รุกฺขาทีสุฯ อิธ ปนายํ สเตฺตสุ วตฺตติ, โน จ โข อวิเสเสนฯ จาตุมหาราชิกานํ หิ เหฏฺฐา สตฺตา อิธ ภูตาติ อธิเปฺปตาฯ

ตตฺถ **ภูเต ภูตโต สญฺชานาตี**ติอาทิ วุตฺตนยเมวฯ **ภูเต มญฺญตี**ติอาทีสุ ปน ติโสฺสปิ มญฺญนา โยเชตพฺพาฯ กถํ? อยญฺหิ ‘‘โส ปสฺสติ คหปตึ วา คหปติปุตฺตํ วา ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิตํ สมงฺคิภูต’’นฺติ (อ. นิ. ๗.๕๐) วุตฺตนเยน ภูเต สุภา สุขิตาติ คเหตฺวา รชฺชติ, ทิสฺวาปิ เน รชฺชติ, สุตฺวาปิ, ฆายิตฺวาปิ, สายิตฺวาปิ, ผุสิตฺวาปิ, ญตฺวาปิฯ เอวํ ภูเต ตณฺหามญฺญนาย มญฺญติฯ ‘‘อโห วตาหํ ขตฺติยมหาสาลานํ วา สหพฺยตํ อุปปเชฺชยฺย’’นฺติอาทินา (ที. นิ. ๓.๓๓๗) วา ปน นเยน อปฺปฏิลทฺธสฺส ปฏิลาภาย จิตฺตํ ปณิทหติ, เอวมฺปิ ภูเต ตณฺหามญฺญนาย มญฺญติฯ อตฺตโน ปน ภูตานญฺจ สมฺปตฺติวิปตฺตึ นิสฺสาย อตฺตานํ วา เสยฺยํ ทหติฯ ภูเตสุ จ ยํกิญฺจิ ภูตํ หีนํ อตฺตานํ วา หีนํ, ยํกิญฺจิ ภูตํ เสยฺยํ ฯ อตฺตานํ วา ภูเตน, ภูตํ วา อตฺตนา สทิสํ ทหติฯ ยถาห ‘‘อิเธกโจฺจ ชาติยา วา…เป.… อญฺญตรญฺญตเรน วตฺถุนา ปุพฺพกาลํ ปเรหิ สทิสํ อตฺตานํ ทหติฯ อปรกาลํ อตฺตานํ เสยฺยํ ทหติฯ ปเร หีเน ทหติ, โย เอวรูโป มาโน …เป.… อยํ วุจฺจติ มานาติมาโน’’ติ (วิภ. ๘๗๖-๘๘๐)ฯ เอวํ ภูเต มานมญฺญนาย มญฺญติฯ

ภูเต ปน ‘‘นิจฺจา ธุวา สสฺสตา อวิปริณามธมฺมา’’ติ วา ‘‘สเพฺพ สตฺตา สเพฺพ ปาณา สเพฺพ ภูตา สเพฺพ ชีวา อวสา อพลา อวีริยา นิยติสงฺคติภาวปริณตา ฉเสฺววาภิชาตีสุ สุขทุกฺขํ ปฏิสํเวเทนฺตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๖๘) วา มญฺญมาโน ทิฎฺฐิมญฺญนาย มญฺญติฯ เอวํ ภูเต ตีหิ มญฺญนาหิ มญฺญติฯ

กถํ **ภูเตสุ มญฺญติ?** เตสุ เตสุ ภูเตสุ อตฺตโน อุปปตฺตึ วา สุขุปฺปตฺตึ วา อากงฺขติฯ เอวํ ตาว ตณฺหามญฺญนาย ภูเตสุ มญฺญติฯ ภูเตสุ วา อุปปตฺตึ อากงฺขมาโน ทานํ เทติ, สีลํ สมาทิยติ, อุโปสถกมฺมํ กโรติฯ เอวมฺปิ ภูเตสุ ตณฺหามญฺญนาย มญฺญติฯ ภูเต ปน สมูหคฺคาเหน คเหตฺวา ตตฺถ เอกเจฺจ ภูเต เสยฺยโต ทหติ, เอกเจฺจ สทิสโต วา หีนโต วาติฯ เอวํ ภูเตสุ มานมญฺญนาย มญฺญติฯ ตถา เอกเจฺจ ภูเต นิจฺจา ธุวาติ มญฺญติฯ เอกเจฺจ อนิจฺจา อธุวาติ, อหมฺปิ ภูเตสุ อญฺญตโรสฺมีติ วา มญฺญติฯ เอวํ ภูเตสุ ทิฎฺฐิมญฺญนาย มญฺญติฯ

ภูตโต มญฺญตีติ เอตฺถ ปน สอุปกรณสฺส อตฺตโน วา ปรสฺส วา ยโต กุโตจิ ภูตโต อุปฺปตฺตึ มญฺญมาโน ภูตโต มญฺญตีติ เวทิตโพฺพ, อยมสฺส ทิฎฺฐิมญฺญนาฯ ตสฺมึเยว ปนสฺส ทิฎฺฐิมญฺญนาย มญฺญิเต วตฺถุสฺมึ สิเนหํ มานญฺจ อุปฺปาทยโต ตณฺหามานมญฺญนาปิ เวทิตพฺพาฯ **ภูเต เมติ มญฺญตี**ติ เอตฺถ ปน เอกา ตณฺหามญฺญนาว ลพฺภติฯ สา จายํ ‘‘มม ปุตฺตา, มม ธีตา, มม อเชฬกา, กุกฺกุฎสูกรา, หตฺถิควสฺสวฬวา’’ติ เอวมาทินา นเยน มมายโต ปวตฺตตีติ เวทิตพฺพาฯ **ภูเต อภินนฺทตี**ติ เอตํ วุตฺตนยเมวฯ **อปริญฺญาตํ ตสฺสา**ติ เอตฺถ ปน เย สงฺขาเร อุปาทาย ภูตานํ ปญฺญตฺติ, เตสํ อปริญฺญาตตฺตา ภูตา อปริญฺญาตา โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ โยชนา ปน วุตฺตนเยเนว กาตพฺพาฯ

เอวํ สเงฺขปโต สงฺขารวเสน จ สตฺตวเสน จ มญฺญนาวตฺถุํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ภูมิวิเสสาทินา เภเทน วิตฺถารโตปิ ตํ ทเสฺสโนฺต **เทเว เทวโต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ทิพฺพนฺติ ปญฺจหิ กามคุเณหิ อตฺตโน วา อิทฺธิยาติ **เทวา,** กีฬนฺติ โชเตนฺติ จาติ อโตฺถฯ เต ติวิธา สมฺมุติเทวา อุปปตฺติเทวา วิสุทฺธิเทวาติฯ **สมฺมุติเทวา** นาม ราชาโน เทวิโย ราชกุมาราฯ **อุปปตฺติเทวา** นาม จาตุมหาราชิเก เทเว อุปาทาย ตตุตฺตริเทวาฯ **วิสุทฺธิเทวา** นาม อรหโนฺต ขีณาสวาฯ อิธ ปน อุปปตฺติเทวา ทฎฺฐพฺพา, โน จ โข อวิเสเสนฯ ปรนิมฺมิตวสวตฺติเทวโลเก มารํ สปริสํ ฐเปตฺวา เสสา ฉ กามาวจรา อิธ เทวาติ อธิเปฺปตาฯ ตตฺถ สพฺพา อตฺถวณฺณนา ภูตวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

ปชาปตินฺติ เอตฺถ ปน มาโร ปชาปตีติ เวทิตพฺโพฯ เกจิ ปน ''เตสํ เตสํ เทวานํ อธิปตีนํ มหาราชาทีนเมตํ อธิวจน''นฺติ วทนฺติฯ ตํ เทวคฺคหเณเนว เตสํ คหิตตฺตา อยุตฺตนฺติ **มหา อฏฺฐกถายํ** ปฏิกฺขิตฺตํ, มาโรเยว ปน สตฺตสงฺขาตาย ปชาย อธิปติภาเวน อิธ ปชาปตีติ อธิเปฺปโตฯ โส กุหึ วสติ? ปรนิมฺมิตวสวตฺติเทวโลเก ฯ ตตฺร หิ **วสวตฺติราชา** รชฺชํ กาเรติฯ **มาโร** เอกสฺมึ ปเทเส อตฺตโน ปริสาย อิสฺสริยํ ปวเตฺตโนฺต รชฺชปจฺจเนฺต ทามริกราชปุโตฺต วิย วสตีติ วทนฺติฯ มารคฺคหเณเนว เจตฺถ มารปริสายปิ คหณํ เวทิตพฺพํฯ โยชนานโย เจตฺถ ปชาปตึ วณฺณวนฺตํ ทีฆายุกํ สุขพหุลํ ทิสฺวา วา สุตฺวา วา รชฺชโนฺต ตณฺหามญฺญนาย มญฺญติฯ ''อโห วตาหํ ปชาปติโน สหพฺยตํ อุปปเชฺชยฺย''นฺติอาทินา วา ปน นเยน อปฺปฏิลทฺธสฺส ปฏิลาภาย จิตฺตํ ปณิทหโนฺตปิ ปชาปตึ ตณฺหามญฺญนาย มญฺญติฯ ปชาปติภาวํ ปน ปโตฺต สมาโน อหมสฺมิ ปชานมิสฺสโร อธิปตีติ มานํ ชเนโนฺต ปชาปตึ มานมญฺญนาย มญฺญติฯ ''ปชาปติ นิโจฺจ ธุโว''ติ วา ''อุจฺฉิชฺชิสฺสติ วินสฺสิสฺสตี''ติ วา ''อวโส อพโล อวีริโย นิยติสงฺคติภาวปริณโต ฉเสฺววาภิชาตีสุ สุขทุกฺขํ ปฏิสํเวเทตี''ติ วา มญฺญมาโน ปน ปชาปตึ ทิฏฺฐิมญฺญนาย มญฺญตีติ เวทิตโพฺพฯ

ปชาปติสฺมินฺติ เอตฺถ ปน เอกา ทิฏฺฐิมญฺญนาว ยุชฺชติฯ ตสฺสา เอวํ ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ อิเธกโจฺจ ''ปชาปติสฺมึ เย จ ธมฺมา สํวิชฺชนฺติ, สเพฺพ เต นิจฺจา ธุวา สสฺสตา อวิปริณามธมฺมา''ติ มญฺญติฯ อถ วา ''ปชาปติสฺมึ นตฺถิ ปาปํ, น ตสฺมึ ปาปกานิ กมฺมานิ อุปลพฺภนฺตี''ติ มญฺญติฯ

ปชาปติโตติ เอตฺถ ติโสฺสปิ มญฺญนา ลพฺภนฺติฯ กถํ? อิเธกโจฺจ สอุปกรณสฺส อตฺตโน วา ปรสฺส วา ปชาปติโต อุปฺปตฺตึ วา นิคฺคมนํ วา มญฺญติ, อยมสฺส ทิฏฺฐิมญฺญนาฯ ตสฺมิํเยว ปนสฺส ทิฏฺฐิมญฺญนาย มญฺญิเต วตฺถุสฺมึ สิเนหํ มานญฺจ อุปฺปาทยโต ตณฺหามานมญฺญนาปิ เวทิตพฺพาฯ **ปชาปตึ เม**ติ เอตฺถ ปน เอกา ตณฺหามญฺญนาว ลพฺภติฯ สา จายํ ''ปชาปติ มม สตฺถา มม สามี''ติอาทินา นเยน มมายโต ปวตฺตตีติ เวทิตพฺพาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

พฺรหฺมํ พฺรหฺมโตติ เอตฺถ พฺรูหิโต เตหิ เตหิ คุณวิเสเสหีติ **พฺรหฺมาฯ** อปิจ พฺรหฺมาติ มหาพฺรหฺมาปิ วุจฺจติ, ตถาคโตปิ พฺราหฺมโณปิ มาตาปิตโรปิ เสฏฺฐมฺปิฯ ''สหโสฺส พฺรหฺมา ทฺวิสหโสฺส พฺรหฺมา''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๖๕-๑๖๖) หิ มหาพฺรหฺมา พฺรหฺมาติ วุจฺจติฯ ''พฺรหฺมาติ โข, ภิกฺขเว , ตถาคตเสฺสตํ อธิวจน''นฺติ เอตฺถ ตถาคโตฯ

''ตโมนุโท พุโทฺธ สมนฺตจกฺขุ,
โลกนฺตคู สพฺพภวาติวโตฺต;
อนาสโว สพฺพทุกฺขปฺปหีโน,
สจฺจวฺหโย พฺรเหฺม อุปาสิโต เม''ติฯ (จูฬนิ. ๑๐๔) –

เอตฺถ พฺราหฺมโณฯ

''พฺรหฺมาติ มาตาปิตโร, ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร''ติฯ (อิติวุ. ๑๐๖; ชา. ๒.๒๐.๑๘๑) –

เอตฺถ มาตาปิตโรฯ ''พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตตี''ติ (ม. นิ. ๑.๑๔๘; อ. นิ. ๕.๑๑) เอตฺถ เสฏฺฐํฯ อิธ ปน ปฐมาภินิพฺพโตฺต กปฺปายุโก พฺรหฺมา อธิเปฺปโตฯ ตคฺคหเณเนว จ พฺรหฺมปุโรหิตพฺรหฺม

ปาริสชฺชาปิ คหิตาติ เวทิตพฺพาฯ อตฺถวณฺณนา ปเนตฺถ ปชาปติวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

อาภสฺสรวาเร ทณฺฑทีปิกาย อจฺจิ วิย เอเตสํ สรีรโต อาภา ฉิชฺชิตฺวา ฉิชฺชิตฺวา ปตนฺตี วิย สรติ วิสรตีติ **อาภสฺสราฯ** เตสํ คหเณน สพฺพาปิ ทุติยชฺฌานภูมิ คหิตา, เอกตลวาสิโน เอว เจเต สเพฺพปิ ปริตฺตาภา อปฺปมาณาภา อาภสฺสราติ เวทิตพฺพาฯ

สุภกิณฺหวาเร สุเภน โอกิณฺณา วิกิณฺณา สุเภน สรีรปฺปภาวเณฺณน เอกคฺฆนา สุวณฺณมญฺชูสาย ฐปิตสมฺปชฺชลิตกญฺจนปิณฺฑสสฺสิริกาติ **สุภกิณฺหาฯ** เตสํ คหเณน สพฺพาปิ ตติยชฺฌานภูมิ คหิตาฯ เอกตลวาสิโน เอว เจเต สเพฺพปิ ปริตฺตสุภา อปฺปมาณสุภา สุภกิณฺหาติ เวทิตพฺพาฯ

เวหปฺผลวาเร, วิปุลา ผลาติ **เวหปฺผลาฯ** จตุตฺถชฺฌานภูมิ พฺรหฺมาโน วุจฺจนฺติฯ อตฺถนยโยชนา ปน อิเมสุ ตีสุปิ วาเรสุ ภูตวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

อภิภูวาเร อภิภวีติ **อภิภูฯ** กิํ อภิภวิ? จตฺตาโร ขเนฺธ อรูปิโนฯ อสญฺญภวเสฺสตํ อธิวจนํฯ อสญฺญสตฺตา เทวา เวหปฺผเลหิ สทฺธิํ เอกตลาเยว เอกสฺมิํ โอกาเส เยน อิริยาปเถน นิพฺพตฺตา, เตเนว ยาวตายุกํ ติฎฺฐนฺติ จิตฺตกมฺมรูปสทิสา หุตฺวาฯ เต อิธ สเพฺพปิ อภิภูวจเนน คหิตาฯ เกจิ **อภิภู** นาม สหโสฺส พฺรหฺมาติ เอวมาทินา นเยน ตตฺถ ตตฺถ อธิปติพฺรหฺมานํ วณฺณยนฺติฯ พฺรหฺมคฺคหเณเนว ปน ตสฺส คหิตตฺตา อยุตฺตเมตนฺติ เวทิตพฺพํฯ โยชนานโยเจตฺถ อภิภู วณฺณวา ทีฆายุโกติ สุตฺวา ตตฺถ ฉนฺทราคํ อุปฺปาเทโนฺต อภิภุํ ตณฺหามญฺญนาย มญฺญติฯ ‘‘อโห วตาหํ อภิภุโน สหพฺยตํ อุปปเชฺชยฺย’’นฺติอาทินา ปน นเยน อปฺปฎิลทฺธสฺส ปฎิลาภาย จิตฺตํ ปณิทหโนฺตปิ อภิภุํ ตณฺหามญฺญนาย มญฺญติฯ อตฺตานํ หีนโต อภิภุํ เสยฺยโต ทหโนฺต ปน อภิภุํ มานมญฺญนาย มญฺญติฯ ‘‘อภิภู นิโจฺจ ธุโว’’ติอาทินา นเยน ปรามสโนฺต อภิภุํ ทิฎฺฐิมญฺญนาย มญฺญตีติ เวทิตโพฺพฯ เสสํ ปชาปติวาเร วุตฺตนยเมวฯ

ภูตวาราทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อากาสานญฺจายตนวาราทิวณฺณนา

๔. เอวํ ภควา ปฎิปาฎิยา เทวโลเก ทเสฺสโนฺตปิ อภิภูวจเนน อสญฺญภวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยสฺมา อยํ วฎฺฎกถา, สุทฺธาวาสา จ วิวฎฺฎปเกฺข ฐิตา, อนาคามิขีณาสวา เอว หิ เต เทวาฯ ยสฺมา วา กติปยกปฺปสหสฺสายุกา เต เทวา, พุทฺธุปฺปาทกาเลเยว โหนฺติฯ พุทฺธา ปน อสเงฺขเยฺยปิ กเปฺป น อุปฺปชฺชนฺติ, ตทา สุญฺญาปิ สา ภูมิ โหติฯ รโญฺญ ขนฺธาวารฎฺฐานํ วิย หิ พุทฺธานํ สุทฺธาวาสภโวฯ เต เตเนว จ การเณน วิญฺญาณฎฺฐิติสตฺตาวาสวเสนปิ น คหิตา, สพฺพกาลิกา ปน อิมา มญฺญนาฯ ตสฺมา ตาสํ สหาวิชฺชมานภูมิํ ทเสฺสโนฺต สุทฺธาวาเส อติกฺกมิตฺวา, **อากาสานญฺจายตน**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อากาสานญฺจายตน**นฺติ ตพฺภูมิกา จตฺตาโร กุสลวิปากกิริยา ขนฺธาฯ เต จ ตตฺรูปปนฺนาเยว ทฎฺฐพฺพา ภวปริเจฺฉทกถา อยนฺติ กตฺวาฯ เอส นโย **วิญฺญาณญฺจายตนา**ทีสุฯ อตฺถโยชนา ปน จตูสุปิ เอเตสุ วาเรสุ อภิภูวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ มานมญฺญนา เจตฺถ ปชาปติวาเร วุตฺตนเยนาปิ ยุชฺชติฯ

อากาสานญฺจายตนวาราทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ทิฎฺฐสุตวาราทิวณฺณนา

๕. เอวํ ภูมิวิเสสาทินา เภเทน วิตฺถารโตปิ มญฺญนาวตฺถุํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สพฺพมญฺญนาวตฺถุภูตํ สกฺกายปริยาปนฺนํ เตภูมกธมฺมเภทํ ทิฏฺฐาทีหิ จตูหิ สงฺคณฺหิตฺวา ทเสฺสนฺโต, **ทิฏฺฐํ ทิฏฺฐโต**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ทิฏฺฐ**นฺติ มํสจกฺขุนาปิ ทิฏฺฐํ, ทิพฺพจกฺขุนาปิ ทิฏฺฐํฯ รูปายตนเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตตฺถ **ทิฏฺฐํ มญฺญตี**ติ ทิฏฺฐํ ตีหิ มญฺญนาหิ มญฺญติฯ กถํ? รูปายตนํ สุภสญฺญาย สุขสญฺญาย จ ปสฺสนฺโต ตตฺถ ฉนฺทราคํ ชเนติ, ตํ อสฺสาเทติ อภินนฺทติฯ วุตฺตมฺปิ เหตํ ภควตา ‘‘อิตฺถิรูเป, ภิกฺขเว, สตฺตา รตฺตา คิทฺธา คธิตา มุจฺฉิตา อโชฺฌสนฺนา, เต ทีฆรตฺตํ โสจนฺติ อิตฺถิรูปวสานุคา’’ติ (อ. นิ. ๕.๕๕)ฯ เอวํ ทิฏฺฐํ ตณฺหามญฺญนาย มญฺญติฯ ‘‘อิติ เม รูปํ สิยา อนาคตมทฺธานนฺติ วา ปเนตฺถ นนฺทึ สมนฺนาเนติ, รูปสมฺปทํ วา ปน อากงฺขมาโน ทานํ เทตี’’ติ วิตฺถาโรฯ เอวมฺปิ ทิฏฺฐํ ตณฺหามญฺญนาย มญฺญติฯ อตฺตโน ปน ปรสฺส จ รูปสมฺปตฺติํ วิปตฺติํ นิสฺสาย มานํ ชเนติฯ ‘‘อิมินาหํ เสโยฺยสฺมี’’ติ วา ‘‘สทิโสสฺมี’’ติ วา ‘‘หีโนสฺมี’’ติ วาติ เอวํ ทิฏฺฐํ มานมญฺญนาย มญฺญติฯ รูปายตนํ ปน นิจฺจํ ธุวํ สสฺสตนฺติ มญฺญติ, อตฺตานํ อตฺตนิยนฺติ มญฺญติ, มงฺคลํ อมงฺคลนฺติ มญฺญติ, เอวํ ทิฏฺฐํ ทิฏฺฐิมญฺญนาย มญฺญติฯ เอวํ ทิฏฺฐํ ตีหิ มญฺญนาหิ มญฺญติฯ กถํ ทิฏฺฐสฺมิํ มญฺญติ? รูปสฺมิํ อตฺตานํ สมนุปสฺสนนเยน มญฺญโนฺต ทิฏฺฐสฺมิํ มญฺญติฯ ยถา วา ธเน ธเญฺญฯ เอวํ รูปสฺมิํ ราคาทโยติ มญฺญโนฺตปิ ทิฏฺฐสฺมิํ มญฺญติฯ อยมฺปิ ทิฏฺฐิมญฺญนาฯ ตสฺมิเญฺญว ปนสฺส ทิฏฺฐิมญฺญนาย มญฺญิเต วตฺถุสฺมิํ สิเนหํ มานญฺจ อุปฺปาทยโต ตณฺหามานมญฺญนาปิ เวทิตพฺพาฯ เอวํ ทิฏฺฐสฺมิํ มญฺญติฯ เสสํ ปถวีวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

สุตนฺติ มํสโสเตนปิ สุตํ, ทิพฺพโสเตนปิ สุตํ, สทฺทายตนเสฺสตํ อธิวจนํฯ

มุตนฺติ มุตฺวา มุนิตฺวา จ คหิตํ, อาหจฺจ อุปคนฺตฺวาติ อโตฺถ, อินฺทฺริยานํ อารมฺมณานญฺจ อญฺญมญฺญสํสิเลเส วิญฺญาตนฺติ วุตฺตํ โหติ, คนฺธรสโผฏฺฐพฺพายตนานเมตํ อธิวจนํฯ

วิญฺญาตนฺติ มนสา วิญฺญาตํ, เสสานํ สตฺตนฺนํ อายตนานเมตํ อธิวจนํ ธมฺมารมฺมณสฺส วาฯ อิธ ปน สกฺกายปริยาปนฺนเมว ลพฺภติฯ วิตฺถาโร ปเนตฺถ ทิฏฺฐวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

ทิฏฺฐสุตฺตวาราทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เอกตฺตวาราทิวณฺณนา

๖. เอวํ สพฺพํ สกฺกายเภทํ ทิฏฺฐาทีหิ จตูหิ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตเมว สมาปนฺนกวาเรน จ อสมาปนฺนกวาเรน จ ทฺวิธา ทเสฺสโนฺต **เอกตฺตํ นานตฺต**นฺติอาทิมาหฯ

เอกตฺตนฺติ อิมินา หิ สมาปนฺนกวารํ ทเสฺสติฯ **นานตฺต**นฺติ อิมินา อสมาปนฺนกวารํฯ เตสํ อยํ วจนโตฺถ เอกภาโว **เอกตฺตํฯ** นานาภาโว **นานตฺต**นฺติฯ โยชนา ปเนตฺถ สมาปนฺนกวารํ จตูหิ ขเนฺธหิ, อสมาปนฺนกวารญฺจ ปญฺจหิ ขเนฺธหิ ภินฺทิตฺวา ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติอาทินา สาสนนเยน ปถวีวาราทีสุ วุเตฺตน จ อฏฺฐกถานเยน ยถานุรูปํ วีมํสิตฺวา เวทิตพฺพาฯ เกจิ ปน เอกตฺตนฺติ เอกตฺตนยํ วทนฺติ นานตฺตนฺติ นานตฺตนยํฯ อปเร ‘‘เอกตฺตสญฺญี อตฺตา โหติ อโรโค ปรํ มรณา, นานตฺตสญฺญี อตฺตา โหตี’’ติ เอวํ ทิฏฺฐาภินิเวสํฯ ตํ สพฺพํ อิธ นาธิเปฺปตตฺตา อยุตฺตเมว โหติฯ

เอวํ สพฺพํ สกฺกายํ ทฺวิธา ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตเมว เอกธา สมฺปิเณฺฑตฺวา ทเสฺสโนฺต **สพฺพํ สพฺพโต**ติอาทิมาหฯ โยชนานโย ปเนตฺถ สพฺพํ อสฺสาเทโนฺต สพฺพํ ตณฺหามญฺญนาย มญฺญติฯ ''มยา เอเต สตฺตา นิมฺมิตา''ติอาทินา นเยน อตฺตนา นิมฺมิตํ มญฺญโนฺต สพฺพํ มานมญฺญนาย มญฺญติฯ ''สพฺพํ ปุเพฺพกตกมฺมเหตุ, สพฺพํ อิสฺสรนิมฺมานเหตุ, สพฺพํ อเหตุ อปจฺจยา, สพฺพํ อตฺถิ, สพฺพํ นตฺถี''ติอาทินา นเยน มญฺญโนฺต สพฺพํ ทิฎฺฐิมญฺญนาย มญฺญตีติ เวทิตโพฺพฯ กถํ สพฺพสฺมึ มญฺญติ? อิเธกโจฺจ เอวํทิฎฺฐิโก โหติ ''มหา เม อตฺตา''ติฯ โส สพฺพโลกสนฺนิวาสํ ตโสฺสกาสภาเวน ปริกเปฺปตฺวา โส โข ปน เม อยํ อตฺตา สพฺพสฺมินฺติ มญฺญติ, อยมสฺส ทิฎฺฐิมญฺญนาฯ ตสฺมิํเยว ปนสฺส อตฺตนิ สิเนหํ ตพฺพตฺถุกญฺจ มานํ อุปฺปาทยโต ตณฺหามานมญฺญนาปิ เวทิตพฺพาฯ เสสํ ปฐวีวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

เอวํ สพฺพํ สกฺกายํ เอกธา ทเสฺสตฺวา อิทานิ อปเรนปิ นเยน ตํ เอกธา ทเสฺสโนฺต **นิพฺพานํ นิพฺพานโต**ติ อาหฯ ตตฺถ **นิพฺพาน**นฺติ ''ยโต โข, โภ, อยํ อตฺตา ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิโต สมงฺคิภูโต ปริจาเรติฯ เอตฺตาวตา โข, โภ, อยํ อตฺตา ปรมทิฎฺฐธมฺมนิพฺพานํ ปโตฺต โหตี''ติอาทินา นเยน ปญฺจธา อาคตํ ปรมทิฎฺฐธมฺมนิพฺพานํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ นิพฺพานํ อสฺสาเทโนฺต ตณฺหามญฺญนาย มญฺญติฯ เตน นิพฺพาเนน ''อหมสฺมิ นิพฺพานํ ปโตฺต''ติ มานํ ชเนโนฺต มานมญฺญนาย มญฺญติฯ อนิพฺพานํเยว สมานํ ตํ นิพฺพานโต นิจฺจาทิโต จ คณฺหโนฺต ทิฎฺฐิมญฺญนาย มญฺญตีติ เวทิตโพฺพฯ

นิพฺพานโต ปน อญฺญํ อตฺตานํ คเหตฺวา โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิมสฺมิํ นิพฺพาเนติ มญฺญโนฺต นิพฺพานสฺมิํ มญฺญติ, อยมสฺส ทิฎฺฐิมญฺญนาฯ ตสฺมิํเยว ปนสฺส อตฺตนิ สิเนหํ ตพฺพตฺถุกญฺจ มานํ อุปฺปาทยโต ตณฺหามานมญฺญนาปิ เวทิตพฺพาฯ เอส นโย นิพฺพานโต มญฺญนายปิฯ ตตฺรปิ หิ นิพฺพานโต อญฺญํ อตฺตานํ คเหตฺวา ''อิทํ นิพฺพานํ, อยํ อตฺตา, โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิโต นิพฺพานโต อโญฺญ''ติ มญฺญโนฺต นิพฺพานโต มญฺญติ, อยมสฺส ทิฎฺฐิมญฺญนาฯ ตสฺมิํเยว ปนสฺส อตฺตนิ สิเนหํ ตพฺพตฺถุกญฺจ มานํ อุปฺปาทยโต ตณฺหามานมญฺญนาปิ เวทิตพฺพาฯ ''อโห สุขํ มม นิพฺพาน''นฺติ มญฺญโนฺต ปน นิพฺพานํ เมติ มญฺญตีติ เวทิตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ อยํ ปเนตฺถ อนุคีติ –

ยาทิโส เอส สกฺกาโย, ตถา นํ อวิชานโต;
ปุถุชฺชนสฺส สกฺกาเย, ชายนฺติ สพฺพมญฺญนาฯ

เชคุโจฺฉ ภิทุโร จายํ, ทุโกฺข อปริณายโก;
ตํ ปจฺจนีกโต พาโล, คณฺหํ คณฺหาติ มญฺญนํฯ

สุภโต สุขโต เจว, สกฺกายํ อนุปสฺสโต;
สลภเสฺสว อคฺคิมฺหิ, โหติ ตณฺหาย มญฺญนาฯ

นิจฺจสญฺญํ อธิฎฺฐาย, สมฺปตฺติํ ตสฺส ปสฺสโต;
คูถาที วิย คูถสฺมิํ, โหติ มาเนน มญฺญนาฯ

อตฺตา อตฺตนิโย เมติ, ปสฺสโต นํ อพุทฺธิโน;
อาทาเส วิย โพนฺธิสฺส, ทิฎฺฐิยา โหติ มญฺญนาฯ

มญฺญนาติ จ นาเมตํ, สุขุมํ มารพนฺธนํ;

สิถิลํ ทุปฺปมุญฺจญฺจ, เยน พโทฺธ ปุถุชฺชโนฯ

พหุํ วิปฺผนฺทมาโนปิ, สกฺกายํ นาติวตฺตติ;
สมุสฺสิตํ ทฬฺหตฺถมฺภํ, สาว คทฺทุลพนฺธโนฯ

ส'โส สกฺกายมลีโน, ชาติยา จ ชราย จ;
โรคาทีหิ จ ทุเกฺขหิ, นิจฺจํ หญฺญติ พาฬฺหโสฯ

ตํ โว วทามิ ภทฺทเนฺต, สกฺกายํ อนุปสฺสถ;
อสาตโต อสุภโต, เภทโต จ อนตฺตโตฯ

เอโส สภาโว เหตสฺส, ปสฺสํ เอวมิมํ พุโธ;
ปหาย มญฺญนา สพฺพา, สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตีติฯ

เอกตฺตวาราทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปุถุชฺชนวเสน จตุวีสติปพฺพา ปฐมนยกถา นิฏฺฐิตาฯ

เสกฺขวารทุติยนยวณฺณนา

๗. เอวํ ภควา ปถวีอาทีสุ วตฺถูสุ สพฺพสกฺกายธมฺมมูลภูตํ ปุถุชฺชนสฺส ปวตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เตเสฺวว วตฺถูสุ เสกฺขสฺส ปวตฺตึ ทเสฺสโนฺต **โยปิ โส, *ภิกฺขเว, ภิกฺขุ* เสโกฺข**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โย**ติ อุเทฺทสวจนํฯ **โส**ติ นิเทฺทสวจนํฯ **ปิ**กาโร สมฺปิณฺฑนโตฺถ อยมฺปิ ธโมฺม อนิยโตติอาทีสุ วิยฯ เตน จ อารมฺมณสภาเคน ปุคฺคลํ สมฺปิเณฺฑติ, โน ปุคฺคลสภาเคน, เหฏฺฐโต หิ ปุคฺคลา ทิฏฺฐิวิปนฺนา, อิธ ทิฏฺฐิสมฺปนฺนา, น เตสํ สภาคตา อตฺถิฯ อารมฺมณํ ปน เหฏฺฐา ปุคฺคลานมฺปิ ตเทว, อิเมสมฺปิ ตเทวาติฯ เตน วุตฺตํ ''อารมฺมณสภาเคน ปุคฺคลํ สมฺปิเณฺฑติ โน ปุคฺคลสภาเคนา''ติฯ **โยปิ โส**ติ อิมินา ปน สกเลน วจเนน อิทานิ วตฺตพฺพํ เสกฺขํ ทเสฺสตีติ เวทิตโพฺพฯ ***ภิกฺขเว, ภิกฺขู***ติ อิทํ วุตฺตนยเมวฯ

เสโกฺขติ เกนเฏฺฐน เสโกฺข? เสกฺขธมฺมปฺปฏิลาภโต **เสโกฺขฯ** วุตฺตเญฺหตํ ''กิตฺตาวตา นุ โข, ภเนฺต, เสโกฺข โหตีติ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เสกฺขาย สมฺมาทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโต โหติ… เป.… เสเกฺขน สมฺมาสมาธินา สมนฺนาคโต โหติฯ เอตฺตาวตา โข ภิกฺขุ, เสโกฺข โหตี''ติ (สํ. นิ. ๕.๑๓)ฯ อปิจ สิกฺขตีติปิ เสโกฺขฯ วุตฺตเญฺหตํ ''สิกฺขตีติ โข ภิกฺขุ ตสฺมา เสโกฺขติ วุจฺจติฯ กิญฺจ สิกฺขติ? อธิสีลมฺปิ สิกฺขติ, อธิจิตฺตมฺปิ สิกฺขติ, อธิปญฺญมฺปิ สิกฺขติ, สิกฺขตีติ โข ภิกฺขุ ตสฺมา เสโกฺขติ วุจฺจตี''ติ (อ. นิ. ๓.๘๖)ฯ

โยปิ กลฺยาณปุถุชฺชโน อนุโลมปฏิปทาย ปริปูรการี สีลสมฺปโนฺน อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โภชเน มตฺตญฺญู ชาคริยานุโยคมนุยุโตฺต ปุพฺพรตฺตาปรรตฺตํ โพธิปกฺขิยานํ ธมฺมานํ ภาวนานุโยคมนุยุโตฺต วิหรติ – ''อชฺช วา เสฺว วา อญฺญตรํ สามญฺญผลํ อธิคมิสฺสามี''ติ, โสปิ วุจฺจติ สิกฺขตีติ เสโกฺขติฯ อิมสฺมึ ปนเตฺถ ปฏิเวธปฺปโตฺตว เสโกฺข อธิเปฺปโต, โน ปุถุชฺชโนฯ

อปฺปตฺตํ มานสํ เอเตนาติ **อปฺปตฺตมานโสฯ มานส**นฺติ ราโคปิ จิตฺตมฺปิ อรหตฺตมฺปิฯ ''อนฺตลิกฺขจโร ปาโส, ยฺวายํ จรติ มานโส''ติ (มหาว. ๓๓; สํ. นิ. ๑.๑๕๑) เอตฺถ หิ ราโค

มานสํฯ ‘‘จิตฺตํ มโน มานส’’นฺติ (ธ. ส. ๖๕) เอตฺถ จิตฺตํฯ ‘‘อปฺปตฺตมานโส เสโกฺข, กาลํ กยิรา ชเนสุตา’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๕๙) เอตฺถ อรหตฺตํฯ อิธาปิ อรหตฺตเมว อธิเปฺปตํฯ เตน อปฺปตฺตารหโตฺตติ วุตฺตํ โหติฯ

อนุตฺตรนฺติ เสฏฺฐํ, อสทิสนฺติ อโตฺถฯ จตูหิ โยเคหิ เขมํ อนนุยุตฺตนฺติ **โยคเกฺขมํ,** อรหตฺตเมว อธิเปฺปตํฯ **ปตฺถยมาโน**ติ เทฺว ปตฺถนา ตณฺหาปตฺถนา จ, ฉนฺทปตฺถนา จฯ ‘‘ปตฺถยมานสฺส หิ ปชปฺปิตานิ, ปเวธิตํ วาปิ ปกปฺปิเตสู’’ติ (สุ. นิ. ๙๐๘) เอตฺถ ตณฺหาปตฺถนาฯ

> ‘‘ฉินฺนํ ปาปิมโต โสตํ, วิทฺธสฺตํ วินฬีกตํ;
> ปาโมชฺชพหุลา โหถ, เขมํ ปตฺตตฺถ ภิกฺขโว’’ติฯ (ม. นิ. ๑.๓๕๒) –

เอตฺถ กตฺตุกมฺยตา กุสลจฺฉนฺทปตฺถนาฯ อยเมว อิธาธิเปฺปตาฯ เตน **ปตฺถยมาโน**ติ ตํ โยคเกฺขมํ ปตฺตุกาโม อธิคนฺตุกาโม ตนฺนิโนฺน ตโปฺปโณ ตปฺปพฺภาโรติ เวทิตโพฺพฯ **วิหรตี**ติ อญฺญํ อิริยาปถทุกฺขํ อเญฺญน อิริยาปเถน วิจฺฉินฺทิตฺวา อปริปตนฺตํ กายํ หรติฯ อถ วา ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจาติ อธิมุจฺจโนฺต สทฺธาย วิหรตี’’ติอาทินาปิ นิเทฺทสนเยเนตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **ปถวิํ ปถวิโต อภิชานาตี**ติ ปถวิํ ปถวีภาเวน อภิชานาติ, น ปุถุชฺชโน วิย สพฺพาการวิปรีตาย สญฺญาย สญฺชานาติฯ อปิจ โข อภิวิสิเฎฺฐน ญาเณน ชานาติ, เอวํ ปถวีติ เอตํ ปถวีภาวํ อธิมุจฺจโนฺต เอว นํ อนิจฺจาติปิ ทุกฺขาติปิ อนตฺตาติปิ เอวํ อภิชานาตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอวญฺจ นํ อภิญฺญตฺวา ปถวิํ มา มญฺญีติ วุตฺตํ โหติฯ มญฺญตีติ **มญฺญิฯ** อยํ ปน มญฺญี จ น มญฺญี จ น วตฺตโพฺพติฯ เอตสฺมิญฺหิ อเตฺถ อิทํ ปทํ นิปาเตตฺวา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ โก ปเนตฺถ อธิปฺปาโยติฯ วุจฺจเต, ปุถุชฺชโน ตาว สพฺพมญฺญนานํ อปฺปหีนตฺตา มญฺญตีติ วุโตฺตฯ ขีณาสโว ปหีนตฺตา น มญฺญตีติฯ เสกฺขสฺส ปน ทิฎฺฐิมญฺญนา ปหีนา, อิตรา ปน ตนุภาวํ คตา, เตน โส มญฺญตีติปิ น วตฺตโพฺพ ปุถุชฺชโน วิย, น มญฺญตีติปิ น วตฺตโพฺพ ขีณาสโว วิยาติฯ

ปริเญฺญยฺยํ ตสฺสาติ ตสฺส เสกฺขสฺส ตํ มญฺญนาวตฺถุ โอกฺกนฺตนิยามตฺตา สโมฺพธิปรายณตฺตา จ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริเญฺญยฺยํ, อปริเญฺญยฺยญฺจ อปริญฺญาตญฺจ น โหติ ปุถุชฺชนสฺส วิย, โนปิ ปริญฺญาตํ ขีณาสวสฺส วิยฯ เสสํ สพฺพตฺถ วุตฺตนยเมวฯ

เสกฺขวเสน ทุติยนยกถา นิฎฺฐิตาฯ

ขีณาสววารตติยาทินยวณฺณนา

๘. เอวํ ปถวีอาทีสุ วตฺถูสุ เสกฺขสฺส ปวตฺติํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ขีณาสวสฺส ปวตฺติํ ทเสฺสโนฺต **โยปิ โส, *ภิกฺขเว,* *ภิกฺขุ* อรห**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โยปี**ติ ปิ-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เตน อิธ อุภยสภาคตาปิ ลพฺภตีติ ทเสฺสติฯ เสโกฺข หิ ขีณาสเวน อริยปุคฺคลตฺตา สภาโค, เตน ปุคฺคลสภาคตา ลพฺภติ, อารมฺมณสภาคตา ปน วุตฺตนยา เอวฯ **อรห**นฺติ อารกกิเลโส, ทูรกิเลโส ปหีนกิเลโสติ อโตฺถฯ วุตฺตเญฺจตํ ภควตา ‘‘กถญฺจ , ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อรหํ โหติ? อารกาสฺส โหนฺติ ปาปกา อกุสลา ธมฺมา สํกิเลสิกา โปโนพฺภวิกา สทรา ทุกฺขวิปากา อายติํ ชาติชรามรณิยาฯ เอวํ โข, *ภิกฺขเว,* *ภิกฺขุ* อรหํ โหตี’’ติฯ (ม. นิ. ๑.๔๓๔) **ขีณาสโว**ติ จตฺตาโร อาสวา กามาสโว…เป.… อวิชฺชาสโว, อิเม จตฺตาโร อาสวา อรหโต ขีณา ปหีนา สมุจฺฉินฺนา ปฎิปฺปสฺสทฺธา, อภพฺพุปฺปตฺติกา ญาณคฺคินา ทฑฺฒา, เตน วุจฺจติ ขีณาสโวติฯ

วุสิตวาติ ครุสํวาเสปิ อริยมคฺคสํวาเสปิ ทสสุ อริยวาเสสุปิ วสิ ปริวสิ วุโตฺถ ปริวุโตฺถ, โส วุตฺถวาโส จิณฺณจรโณติ **วุสิตวา กตกรณีโย**ติ ปุถุชฺชนกลฺยาณกํ อุปาทาย สตฺต เสกฺขา จตูหิ มเคฺคหิ กรณียํ กโรนฺติ นาม, ขีณาสวสฺส สพฺพกรณียานิ กตานิ ปริโยสิตานิ, นตฺถิ ตสฺส อุตฺตริ กรณียํ ทุกฺขกฺขยาธิคมายาติ กตกรณีโยฯ วุตฺตมฺปิ เหตํ –

> ‘‘ตสฺส สมฺมา วิมุตฺตสฺส, สนฺตจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน;
> กตสฺส ปฏิจโย นตฺถิ, กรณียํ น วิชฺชตี’’ติฯ (เถรคา. ๖๔๒);

โอหิตภาโรติ ตโย ภารา ขนฺธภาโร กิเลสภาโร อภิสงฺขารภาโรติ, ตสฺสิเม ตโย ภารา โอหิตา โอโรปิตา นิกฺขิตฺตา ปาติตา, เตน วุจฺจติ **โอหิตภาโร**ติฯ **อนุปฺปตฺตสทโตฺถ**ติ อนุปฺปโตฺต สทตฺถํ, สกตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติฯ กการสฺสายํ ทกาโร กโต, สทโตฺถติ จ อรหตฺตํ เวทิตพฺพํฯ ตญฺหิ อตฺตุปนิพนฺธนเฏฺฐน อตฺตานํ อวิชหนเฏฺฐน อตฺตโน ปรมตฺถเฏฺฐน จ อตฺตโน อโตฺถ สกโตฺถติ วุจฺจติฯ

ปริกฺขีณภวสํโยชโนติ **ภวสํโยชนานี**ติ ทส สํโยชนานิ กามราคสํโยชนํ ปฏิฆมานทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตปรามาสภวราคอิสฺสามจฺฉริยสํโยชนํ อวิชฺชาสํโยชนํฯ อิมานิ หิ สเตฺต ภเวสุ สํโยเชนฺติ อุปนิพนฺธนฺติ, ภวํ วา ภเวน สํโยเชนฺติ, ตสฺมา ‘‘ภวสํโยชนานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ อิมานิ ภวสํโยชนานิ อรหโต ปริกฺขีณานิ ปหีนานิ ญาณคฺคินา ทฑฺฒานิ, เตน วุจฺจติ ‘‘ปริกฺขีณภวสํโยชโน’’ติฯ **สมฺมทญฺญา วิมุโตฺต**ติ เอตฺถ **สมฺมทญฺญา**ติ สมฺมา อญฺญายฯ กิํ วุตฺตํ โหติ – ขนฺธานํ ขนฺธฏฺฐํ, อายตนานํ อายตนฏฺฐํ, ธาตูนํ ธาตุฏฺฐํ, ทุกฺขสฺส ปีฬนฏฺฐํ, สมุทยสฺส ปภวฏฺฐํ, นิโรธสฺส สนฺตฏฺฐํ, มคฺคสฺส ทสฺสนฏฺฐํ, สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจาติ เอวมาทิํ วา เภทํ สมฺมา ยถาภูตํ อญฺญาย ชานิตฺวา ตีรยิตฺวา ตุลยิตฺวา วิภาเวตฺวา วิภูตํ กตฺวาติฯ

วิมุโตฺตติ เทฺว วิมุตฺติโย จิตฺตสฺส จ วิมุตฺติ นิพฺพานญฺจฯ อรหา สพฺพกิเลสหิ วิมุตฺตจิตฺตตฺตา จิตฺตวิมุตฺติยาปิ วิมุโตฺตฯ นิพฺพานํ อธิมุตฺตตฺตา นิพฺพาเนปิ วิมุโตฺตฯ เตน วุจฺจติ ‘‘สมฺมทญฺญา วิมุโตฺต’’ติฯ **ปริญฺญาตํ ตสฺสา**ติ ตสฺส อรหโต ตํ มญฺญนาวตฺถุ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริญฺญาตํฯ ตสฺมา โส ตํ วตฺถุํ น มญฺญติ, ตํ วา มญฺญนํ น มญฺญตีติ วุตฺตํ โหติ, เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

นิพฺพานวาเร ปน **ขยา ราคสฺสา**ติอาทโย ตโย วารา วุตฺตาฯ เต ปถวีวาราทีสุปิ วิตฺถาเรตพฺพาฯ อยญฺจ ปริญฺญาตวาโร นิพฺพานวาเรปิ วิตฺถาเรตโพฺพฯ วิตฺถาเรนฺเตน จ ปริญฺญาตํ ตสฺสาติ สพฺพปเทหิ โยเชตฺวา ปุน ขยา ราคสฺส วีตราคตฺตาติ โยเชตพฺพํฯ เอส นโย อิตเรสุฯ เทสนา ปน เอกตฺถ วุตฺตํ สพฺพตฺถ วุตฺตเมว โหตีติ สํขิตฺตาฯ

ขยา ราคสฺส วีตราคตฺตาติ เอตฺถ จ ยสฺมา พาหิรโก กาเมสุ วีตราโค, น ขยา ราคสฺส วีตราโคฯ อรหา ปน ขยา เยว, ตสฺมา วุตฺตํ ‘‘ขยา ราคสฺส วีตราคตฺตา’’ติฯ เอส นโย โทสโมเหสุปิฯ ยถา จ ‘‘ปริญฺญาตํ ตสฺสาติ วทามี’’ติ วุเตฺตปิ ปริญฺญาตตฺตา โส ตํ วตฺถุํ ตํ วา มญฺญนํ น มญฺญตีติ อโตฺถ โหติ, เอวมิธาปิ วีตราคตฺตา โส ตํ วตฺถุํ ตํ วา มญฺญนํ น มญฺญตีติ ทฏฺฐโพฺพฯ

เอตฺถ จ ปริญฺญาตํ ตสฺสาติ อยํ วาโร มคฺคภาวนาปาริปูริทสฺสนตฺถํ วุโตฺตฯ อิตเร ปน ผลสจฺฉิกิริยาปาริปูริทสฺสนตฺถนฺติ เวทิตพฺพาฯ ทฺวีหิ วา การเณหิ อรหา น มญฺญติ วตฺถุสฺส จ ปริญฺญาตตฺตา อกุสลมูลานญฺจ สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ เตนสฺส ปริญฺญาตวาเรน วตฺถุโน วตฺถุปริ

ญฺญํ ทีเปติ, อิตเรหิ อกุสลมูลสมุเจฺฉทนฺติฯ ตตฺถ ปจฺฉิเมสุ ตีสุ วาเรสุ อยํ วิเสโส เวทิตพฺโพ, ตีสุ หิ วาเรสุ ราเค อาทีนวํ ทิสฺวา ทุกฺขานุปสฺสี วิหรนฺโต อปฺปณิหิตวิโมกฺเขน วิมุตฺโต ขยา ราคสฺส วีตราโค โหติฯ โทเส อาทีนวํ ทิสฺวา อนิจฺจานุปสฺสี วิหรนฺโต อนิมิตฺตวิโมกฺเขน วิมุตฺโต ขยา โทสสฺส วีตโทโส โหติฯ โมเห อาทีนวํ ทิสฺวา อนตฺตานุปสฺสี วิหรนฺโต สุญฺญตวิโมกฺเขน วิมุตฺโต ขยา โมหสฺส วีตโมโห โหตีติฯ

เอวํ สนฺเต น เอโก ตีหิ วิโมกฺเขหิ วิมุจฺจตีติ เทฺว วารา น วตฺตพฺพา สิยุนฺติ เจ, ตํ นฯ กสฺมา? อนิยมิตตฺตาฯ อนิยเมน หิ วุตฺตํ ''โยปิ โส, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อรห''นฺติฯ น ปน วุตฺตํ อปฺปณิหิตวิโมกฺเขน วา วิมุตฺโต, อิตเรน วาติ, ตสฺมา ยํ อรหโต ยุชฺชติ, ตํ สพฺพํ วตฺตพฺพเมวาติฯ

อวิเสเสน วา โย โกจิ อรหา สมาเนปิ ราคาทิกฺขเย วิปริณามทุกฺขสฺส ปริญฺญาตตฺตา ขยา ราคสฺส วีตราโคติ วุจฺจติ, ทุกฺขทุกฺขสฺส ปริญฺญาตตฺตา ขยา โทสสฺส วีตโทโสติฯ สงฺขารทุกฺขสฺส ปริญฺญาตตฺตา ขยา โมหสฺส วีตโมโหติฯ อิฏฺฐารมฺมณสฺส วา ปริญฺญาตตฺตา ขยา ราคสฺส วีตราโคฯ อนิฏฺฐารมฺมณสฺส ปริญฺญาตตฺตา ขยา โทสสฺส วีตโทโสฯ มชฺฌตฺตารมฺมณสฺส ปริญฺญาตตฺตา ขยา โมหสฺส วีตโมโหฯ สุขาย วา เวทนาย ราคานุสยสฺส สมุจฺฉินฺนตฺตา ขยา ราคสฺส วีตราโค, อิตราสุ ปฏิฆโมหานุสยานํ สมุจฺฉินฺนตฺตา วีตโทโส วีตโมโหจาติฯ ตสฺมา ตํ วิเสสํ ทเสฺสนฺโต อาห ''ขยา ราคสฺส วีตราคตฺตา…เป.… วีตโมหตฺตา''ติฯ

ขีณาสววเสน ตติยจตุตฺถปญฺจมฉฏฺฐนยกถา นิฏฺฐิตาฯ

ตถาคตวารสตฺตมนยวณฺณนา

๑๒. เอวํ ปถวีอาทีสุ วตฺถูสุ ขีณาสวสฺส ปวตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อตฺตโน ปวตฺตึ ทเสฺสนฺโต **ตถาคโตปิ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตถาคโต**ติ อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ตถาคโตติ วุจฺจติ – ตถา อาคโตติ ตถาคโต, ตถา คโตติ ตถาคโต, ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโต, ตถธมฺเม ยาถาวโต อภิสมฺพุทฺโธติ ตถาคโต, ตถทสฺสิตาย ตถาคโต, ตถาวาทิตาย ตถาคโต, ตถาการิตาย ตถาคโต, อภิภวนฏฺเฐน ตถาคโตติฯ

กถํ ภควา ตถา อาคโตติ ตถาคโต? ยถา สพฺพโลกหิตาย อุสฺสุกฺกมาปนฺนา ปุริมกา สมฺมาสมฺพุทฺธา อาคตา, ยถา วิปสฺสี ภควา อาคโต, ยถา สิขี ภควา, ยถา เวสฺสภู ภควา, ยถา กกุสนฺโธ ภควา, ยถา โกณาคมโน ภควา, ยถา กสฺสโป ภควา อาคโตติฯ กึ วุตฺตํ โหติ? เยน อภินีหาเรน เอเต ภควนฺโต อาคตา, เตเนว อมฺหากมฺปิ ภควา อาคโตฯ

อถ วา ยถา วิปสฺสี ภควา…เป.… ยถา กสฺสโป ภควา ทานปารมึ ปูเรตฺวา, สีลเนกฺขมฺมปญฺญาวีริยขนฺติสจฺจอธิฏฺฐานเมตฺตาอุเปกฺขาปารมึ ปูเรตฺวา, อิมา ทส ปารมิโย, ทส อุปปารมิโย, ทส ปรมตฺถปารมิโยติ, สมตึส ปารมิโย ปูเรตฺวา, องฺคปริจฺจาคํ นยนธนรชฺชปุตฺตทารปริจฺจาคนฺติ อิเม ปญฺจ มหาปริจฺจาเค ปริจฺจชิตฺวา ปุพฺพโยคปุพฺพจริยธมฺมกฺขานญาตตฺถจริยาทโย ปูเรตฺวา, พุทฺธิจริยาย โกฏึ ปตฺวา อาคโต, ตถา อมฺหากมฺปิ ภควา อาคโตฯ

ยถา จ วิปสฺสี ภควา…เป.… ยถา กสฺสโป ภควา จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน สมฺมปฺปธาเน อิทฺธิปาเท ปญฺจินฺทฺริยานิ ปญฺจ พลานิ สตฺต โพชฺฌงฺเค อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวตฺวา พฺรูเหตฺวา อาคโต, ตถา อมฺหากํ ภควาปิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

ยเถว โลกมฺหิ วิปสฺสิอาทโย,
สพฺพญฺญุภาวํ มุนโย อิธาคตา;
ตถา อยํ สกฺยมุนีปิ อาคโต,
ตถาคโต วุจฺจติ เตน จกฺขุมาติฯ

เอวํ ตถา อาคโตติ ตถาคโตฯ

กถํ ตถา คโตติ ตถาคโตฯ ยถา สมฺปติชาโต วิปสฺสี ภควา คโต…เป…. กสฺสโป ภควา คโตฯ กถญฺจ โส คโตติ, โส หิ สมฺปติชาโตว สเมหิ ปาเทหิ ปถวิยํ ปติฏฺฐาย อุตฺตราภิมุโข สตฺตปทวีติหาเรน คโตฯ ยถาห – สมฺปติชาโต, อานนฺท, โพธิสตฺโต สเมหิ ปาเทหิ ปถวิยํ ปติฏฺฐหิตฺวา อุตฺตราภิมุโข สตฺตปทวีติหาเรน คจฺฉติ เสตมฺหิ ฉตฺเต อนุธารียมาเน, สพฺพา จ ทิสา อนุวิโลเกติ, อาสภิญฺจ วาจํ ภาสติ ‘‘อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส, เชฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส, เสฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส, อยมนฺติมา ชาติ, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๐๗)ฯ

ตญฺจสฺส คมนํ ตถํ อโหสิ อวิตถํ อเนเกสํ วิเสสาธิคมานํ ปุพฺพนิมิตฺตภาเวนฯ ยญฺหิ โส สมฺปติชาโตว สเมหิ ปาเทหิ ปติฏฺฐหิ, อิทมสฺส จตุริทฺธิปาทปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ อุตฺตราภิมุขภาโว ปน สพฺพโลกุตฺตรภาวสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ สตฺตปทวีติหาโร สตฺตโพชฺฌงฺครตนปฏิลาภสฺสฯ ‘‘สุวณฺณทณฺฑา วีติปตนฺติ จามรา’’ติ (สุ. นิ. ๖๙๓) เอตฺถ วุตฺโต จามรุกฺเขโป สพฺพติตฺถิยนิมฺมถนสฺสฯ เสตจฺฉตฺตธารณํ อรหตฺตวิมุตฺติวรวิมลเสตจฺฉตฺตปฏิลาภสฺสฯ สพฺพทิสานุวิโลกนํ สพฺพญฺญุตานาวรณญาณปฏิลาภสฺสฯ อาสภีวาจาภาสนํ อปฺปฏิวตฺติยวรธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ตถา อยํ ภควาปิ คโตฯ ตญฺจสฺส คมนํ ตถํ อโหสิ อวิตถํ เตสเญฺญว วิเสสาธิคมานํ ปุพฺพนิมิตฺตภาเวนฯ เตนาหุ โปราณา –

‘‘มุหุตฺตชาโตว ควมฺปตี ยถา,
สเมหิ ปาเทหิ ผุสี วสุนฺธรํ;
โส วิกฺกมี สตฺต ปทานิ โคตโม,
เสตญฺจ ฉตฺตํ อนุธารยุํ มรูฯ

คนฺตฺวาน โส สตฺต ปทานิ โคตโม,
ทิสา วิโลเกสิ สมา สมนฺตโต;
อฏฺฐงฺคุเปตํ คิรมพฺภุทีรยี,
สีโห ยถา ปพฺพตมุทฺธนิฏฺฐิโต’’ติฯ –

เอวํ ตถา คโตติ ตถาคโตฯ

อถ วา ยถา วิปสฺสี ภควา…เป…. ยถา กสฺสโป ภควา, อยมฺปิ ภควา ตเถว เนกฺขมฺเมน กามจฺฉนฺทํ ปหาย คโตฯ อพฺยาปาเทน พฺยาปาทํ, อาโลกสญฺญาย ถินมิทฺธํ, อวิกฺเขเปน อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ, ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉํ ปหาย, ญาเณน อวิชฺชํ ปทาเลตฺวา, ปาโมชฺเชน อรตึ วิโนเทตฺวา, ปฐมชฺฌาเนน นีวรณกวาฏํ อุคฺฆาเฏตฺวา, ทุติยชฺฌาเนน วิตกฺกวิจารธูมํ วูปสเมตฺวา, ตติยชฺฌาเนน ปีตึ วิราเชตฺวา, จตุตฺถชฺฌาเนน สุขทุกฺขํ ปหาย, อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติยา รูปสญฺญาปฏิฆสญฺญานานตฺตสญฺญาโย สมติกฺกมิตฺวา, วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติยา อากาสานญฺจายตนสญฺญํ, อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยา วิญฺญาณญฺจายตนสญฺญํ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา อากิญฺจญฺญายตนสญฺญํ สมติกฺกมิตฺวา คโตฯ

อนิจฺจานุปสฺสนาย นิจฺจสญฺญํ ปหาย, ทุกฺขานุปสฺสนาย สุขสญฺญํ, อนตฺตานุปสฺสนาย อตฺตสญฺญํ, นิพฺพิทานุปสฺสนาย นนฺทึ, วิราคานุปสฺสนาย ราคํ, นิโรธานุปสฺสนาย สมุทยํ, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย อาทานํ, ขยานุปสฺสนาย ฆนสญฺญํ, วยานุปสฺสนาย อายูหนํ, วิปริณามานุปสฺสนาย ธุวสญฺญํ, อนิมิตฺตานุปสฺสนาย นิมิตฺตํ, อปฺปณิหิตานุปสฺสนาย ปณิธึ, สุญฺญตานุปสฺสนาย อภินิเวสํ, อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาย สาราทานาภินิเวสํ, ยถาภูตญาณทสฺสเนน สโมฺมหาภินิเวสํ, อาทีนวานุปสฺสนาย อาลยาภินิเวสํ, ปฏิสงฺขานุปสฺสนาย อปฺปฏิสงฺขํ, วิวฏฺฏานุปสฺสนาย สํโยคาภินิเวสํ, โสตาปตฺติมคฺเคน ทิฏฺฐิฏฺฐกิเลเส ภญฺชิตฺวา, สกทาคามิมคฺเคน โอฬาริเก กิเลเส ปหาย, อนาคามิมคฺเคน อณุสหคเต กิเลเส สมุคฺฆาเฏตฺวา, อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลเส สมุจฺฉินฺทิตฺวา คโตฯ เอวมฺปิ ตถา คโตติ ตถาคโตฯ

กถํ ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโตฯ ปฐวีธาตุยา กกฺขฬตฺตลกฺขณํ ตถํ อวิตถํฯ อาโปธาตุยา ปคฺฆรณลกฺขณํฯ เตโชธาตุยา อุณฺหตฺตลกฺขณํฯ วาโยธาตุยา วิตฺถมฺภนลกฺขณํฯ อากาสธาตุยา อสมฺผุฏฺฐลกฺขณํ ฯ วิญฺญาณธาตุยา วิชานนลกฺขณํฯ

รูปสฺส รุปฺปนลกฺขณํฯ เวทนาย เวทยิตลกฺขณํฯ สญฺญาย สญฺชานนลกฺขณํฯ สงฺขารานํ อภิสงฺขรณลกฺขณํฯ วิญฺญาณสฺส วิชานนลกฺขณํฯ

วิตกฺกสฺส อภินิโรปนลกฺขณํฯ วิจารสฺส อนุมชฺชนลกฺขณํฯ ปีติยา ผรณลกฺขณํฯ สุขสฺส สาตลกฺขณํฯ จิเตฺตกคฺคตาย อวิเกฺขปลกฺขณํฯ ผสฺสสฺส ผุสนลกฺขณํฯ

สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิโมกฺขลกฺขณํฯ วีริยินฺทฺริยสฺส ปคฺคหณลกฺขณํฯ สตินฺทฺริยสฺส อุปฏฺฐานลกฺขณํฯ สมาธินฺทฺริยสฺส อวิเกฺขปลกฺขณํฯ ปญฺญินฺทฺริยสฺส ปชานนลกฺขณํฯ

สทฺธาพลสฺส อสฺสทฺธิเย อกมฺปิยลกฺขณํฯ วีริยพลสฺส โกสเชฺชฯ สติพลสฺส มุฏฺฐสเจฺจฯ สมาธิพลสฺส อุทฺธเจฺจฯ ปญฺญาพลสฺส อวิชฺชาย อกมฺปิยลกฺขณํฯ

สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฏฺฐานลกฺขณํฯ ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ปวิจยลกฺขณํฯ วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ปคฺคหณลกฺขณํฯ ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ผรณลกฺขณํฯ ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปสมลกฺขณํฯ สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อวิเกฺขปลกฺขณํฯ อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ปฏิสงฺขานลกฺขณํฯ

สมฺมาทิฏฺฐิยา ทสฺสนลกฺขณํฯ สมฺมาสงฺกปฺปสฺส อภินิโรปนลกฺขณํฯ สมฺมาวาจาย ปริคฺคาหลกฺขณํฯ สมฺมากมฺมนฺตสฺส สมุฏฺฐานลกฺขณํฯ สมฺมาอาชีวสฺส โวทานลกฺขณํฯ สมฺมาวายามสฺส ปคฺคหณลกฺขณํฯ สมฺมาสติยา อุปฏฺฐานลกฺขณํฯ สมฺมาสมาธิสฺส อวิเกฺขปลกฺขณํฯ

อวิชฺชาย อญฺญาณลกฺขณํฯ สงฺขารานํ เจตนาลกฺขณํฯ วิญฺญาณสฺส วิชานนลกฺขณํฯ นามสฺส นมนลกฺขณํฯ รูปสฺส รุปฺปนลกฺขณํฯ สฬายตนสฺส อายตนลกฺขณํฯ ผสฺสสฺส ผุสนลกฺขณํฯ เวทนาย เวทยิตลกฺขณํฯ ตณฺหาย เหตุลกฺขณํฯ อุปาทานสฺส คหณลกฺขณํฯ ภวสฺส อายูหนลกฺขณํฯ ชาติยา นิพฺพตฺติลกฺขณํฯ ชราย ชีรณลกฺขณํฯ มรณสฺส จุติลกฺขณํฯ

ธาตูนํ สุญฺญตาลกฺขณํฯ อายตนานํ อายตนลกฺขณํฯ สติปฏฺฐานานํ อุปฏฺฐานลกฺขณํฯ สมฺมปฺปธานานํ ปทหนลกฺขณํฯ อิทฺธิปาทานํ อิชฺฌนลกฺขณํฯ อินฺทฺริยานํ อธิปติลกฺขณํฯ พลานํ อกมฺปิยลกฺขณํฯ โพชฺฌงฺคานํ นิยฺยานลกฺขณํฯ มคฺคสฺส เหตุลกฺขณํฯ

สจฺจานํ ตถลกฺขณํฯ สมถสฺส อวิเกฺขปลกฺขณํฯ วิปสฺสนาย อนุปสฺสนาลกฺขณํฯ สมถวิปสฺสนานํ เอกรสลกฺขณํฯ ยุคนนฺธานํ อนติวตฺตนลกฺขณํฯ

สีลวิสุทฺธิยา สํวรลกฺขณํฯ จิตฺตวิสุทฺธิยา อวิเกฺขปลกฺขณํฯ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิยา ทสฺสนลกฺขณํฯ

ขเยญาณสฺส สมุจฺเฉทลกฺขณํฯ อนุปฺปาเท ญาณสฺส ปสฺสทฺธิลกฺขณํฯ ฉนฺทสฺส มูลลกฺขณํฯ มนสิการสฺส สมุฏฺฐานลกฺขณํฯ ผสฺสสฺส สโมธานลกฺขณํฯ เวทนาย สโมสรณลกฺขณํฯ สมาธิสฺส ปมุขลกฺขณํฯ สติยา อาธิปเตยฺยลกฺขณํฯ ปญฺญาย ตตุตฺตริลกฺขณํฯ วิมุตฺติยา สารลกฺขณํฯ อมโตคธสฺส นิพฺพานสฺส ปริโยสานลกฺขณํ ตถํ อวิตถํฯ เอวํ ตถลกฺขณํ ญาณคติยา อาคโต อวิรชฺฌิตฺวา ปโตฺต อนุปฺปโตฺตติ ตถาคโต, เอวํ ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโตฯ

กถํ ตถธเมฺม ยาถาวโต อภิสมฺพุโทฺธติ ตถาคโต? ตถธมฺมา นาม จตฺตาริ อริยสจฺจานิฯ ยถาห ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ กตมานิ จตฺตาริ, อิทํ ทุกฺขนฺติ, ภิกฺขเว, ตถเมตํ อวิตถเมตํ อนญฺญถเมต’’นฺติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๕๐) วิตฺถาโรฯ ตานิ จ ภควา อภิสมฺพุโทฺธ, ตสฺมา ตถานํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา ตถาคโตติ วุจฺจติฯ อภิสมฺพุทฺธโตฺถ หิ เอตฺถ คตสโทฺทฯ อปิจ ชรามรณสฺส ชาติปจฺจยสมฺภูตสมุทาคตโฎฺฐ ตโถ อวิตโถ อนญฺญโถ…เป.… สงฺขารานํ อวิชฺชาปจฺจยสมฺภูตสมุทาคตโฎฺฐ ตโถ อวิตโถ อนญฺญโถฯ ตถา อวิชฺชาย สงฺขารานํ ปจฺจยโฎฺฐฯ สงฺขารานํ วิญฺญาณสฺส ปจฺจยโฎฺฐ…เป.… ชาติยา ชรามรณสฺส ปจฺจยโฎฺฐ ตโถ อวิตโถ อนญฺญโถฯ ตํ สพฺพํ ภควา อภิสมฺพุโทฺธ, ตสฺมาปิ ตถานํ ธมฺมานํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา ตถาคโตติ วุจฺจติฯ เอวํ ตถธเมฺม ยาถาวโต อภิสมฺพุโทฺธติ ตถาคโตฯ

กถํ ตถทสฺสิตาย ตถาคโต? ภควา ยํ สเทวเก โลเก…เป.… สเทวมนุสฺสาย อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ จกฺขุทฺวาเร อาปาถํ อาคจฺฉนฺตํ รูปารมฺมณํ นาม อตฺถิฯ ตํ สพฺพากาโต ชานาติ, ปสฺสติฯ เอวํ ชานตา ปสฺสตา จ เตน ตํ อิฏฺฐานิฏฺฐาทิวเสน วา ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาเตสุ ลพฺภมานกปทวเสน วา ‘‘กตมํ ตํ รูปํ รูปายตนํ, ยํ รูปํ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย วณฺณนิภา สนิทสฺสนํ สปฺปฏิฆํ นีลํ ปีตก’’นฺติ (ธ. ส. ๖๑๖) อาทินา นเยน อเนเกหิ นาเมหิ เตรสหิ วาเรหิ เทฺวปญฺญาสาย นเยหิ วิภชฺชมานํ ตถเมว โหติ, วิตถํ นตฺถิฯ เอส นโย โสตทฺวาราทีสุปิ อาปาถมาคจฺฉเนฺตสุ สทฺทาทีสุฯ วุตฺตเญฺจตํ ภควตา ‘‘ยํ, ภิกฺขเว, สเทวกสฺส โลกสฺส…เป.… สเทวมนุสฺสาย ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ ปริเยสิตํ อนุวิจริตํ มนสา, ตมหํ ชานามิ, …ตมหํ อภิญฺญาสิํ, ตํ ตถาคตสฺส วิทิตํ, ตํ ตถาคโต น อุปฎฺฐาสี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔)ฯ เอวํ ตถทสฺสิตาย ตถาคโตฯ ตตฺถ ตถทสฺสีอเตฺถ ตถาคโตติ ปทสมฺภโว เวทิตโพฺพฯ

กถํ ตถาวาทิตาย ตถาคโต? ยํ รตฺติํ ภควา โพธิมเณฺฑ อปราชิตปลฺลเงฺก นิสิโนฺน ติณฺณํ มารานํ มตฺถกํ มทฺทิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธ, ยญฺจ รตฺติํ ยมกสาลานมนฺตเร อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิ, เอตฺถนฺตเร ปญฺจจตฺตาลีสวสฺสปริมาเณ กาเล ปฐมโพธิยาปิ มชฺฌิมโพธิยาปิ ปจฺฉิมโพธิยาปิ ยํ ภควตา ภาสิตํ สุตฺตํ เคยฺยํ…เป.… เวทลฺลํ, ตํ สพฺพํ อตฺถโต จ พฺยญฺชนโต จ อนุปวชฺชํ อนูนมนธิกํ สพฺพาการปริปุณฺณํ ราคมทนิมฺมทนํ โทสโมหมทนิมฺมทนํ, นตฺถิ ตตฺถ วาลคฺคมตฺตมฺปิ ปกฺขลิตํ, สพฺพํ ตํ เอกมุทฺทิกาย ลญฺฉิตํ วิย, เอกนาฬิยา มิตํ วิย, เอกตุลาย ตุลิตํ วิย จ ตถเมว โหติ อวิตถํฯ เตนาห – ‘‘ยญฺจ, จุนฺท, รตฺติํ ตถาคโต อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุชฺฌติ, ยญฺจ รตฺติํ อนุปาทิเสสาย นิพฺ

พานธาตุยา ปรินิพฺพายติ, ยํ เอตสฺมึ อนฺตเร ภาสติ ลปติ นิทฺทิสติ, สพฺพํ ตํ ตเถว โหติ โน อญฺญถาฯ ตสฺมา ตถาคโตติ วุจฺจตี''ติ (อ. นิ. ๔.๒๓)ฯ คทอตฺถ หิ เอตฺถ คตสโทฺทฯ เอวํ ตถาวาทิตาย ตถาคโตฯ อปิจ อาคทนํ อาคโท, วจนนฺติ อตฺโถฯ ตโถ อวิปรีโต อาคโท อสฺสาติ ทการสฺส ตการํ กตฺวา ตถาคโตติ เอวเมตสฺมึ อเตฺถ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

กถํ ตถาการิตาย ตถาคโต? ภควโต หิ วาจาย กาโย อนุโลเมติ, กายสฺสปิ วาจาฯ ตสฺมา ยถาวาที ตถาการี, ยถาการี ตถาวาที จ โหติฯ เอวํภูตสฺส จสฺส ยถา วาจา , กาโยปิ ตถาคโต ปวโตฺตติ อโตฺถฯ ยถา จ กาโย, วาจาปิ ตถา คตา ปวตฺตาติ ตถาคโตฯ เตนาห ''ยถาวาที, ภิกฺขเว, ตถาคโต ตถาการี, ยถาการี ตถาวาทีฯ อิติ ยถาวาที ตถาการี, ยถาการี ตถาวาที, ตสฺมา ตถาคโตติ วุจฺจตี''ติ (อ. นิ. ๔.๒๓)ฯ เอวํ ตถาการิตาย ตถาคโตฯ

กถํ อภิภวนเฎฺฐน ตถาคโต? อุปริ ภวคฺคํ เหฎฺฐา อวีจึ ปริยนฺตํ กตฺวา ติริยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ สพฺพสเตฺต อภิภวติ, สีเลนปิ สมาธินาปิ ปญฺญายปิ วิมุตฺติยาปิ วิมุตฺติญาณทสฺสเนนปิ, น ตสฺส ตุลา วา ปมาณํ วา อตฺถิ, อตุโล อปฺปเมโยฺย อนุตฺตโร ราชราโช เทวเทโว สกฺกานํ อติสโกฺก พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมาฯ เตนาห ''สเทวเก, ภิกฺขเว, โลเก…เป.… สเทวมนุสฺสาย ตถาคโต อภิภู อนภิภูโต อญฺญทตฺถุ ทโส วสวตฺตีฯ ตสฺมา ตถาคโตติ วุจฺจตี''ติฯ

ตเตฺรวํ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพา, อคโท วิย อคโทฯ โก ปเนส? เทสนาวิลาสมโย เจว ปุญฺญุสฺสโย จฯ เตน เหส มหานุภาโว ภิสโกฺก ทิพฺพาคเทน สเปฺป วิย สพฺพปรปฺปวาทิโน สเทวกญฺจ โลกํ อภิภวติ, อิติ สพฺพโลกาภิภวเน ตโถ อวิปรีโต เทสนาวิลาสมโย เจว ปุญฺญุสฺสโย จ อคโท อสฺสาติ ทการสฺส ตการํ กตฺวา ตถาคโตติ เวทิตโพฺพฯ เอวํ อภิภวนเฎฺฐน ตถาคโตฯ

อปิจ ตถาย คโตติปิ ตถาคโต, ตถํ คโตติปิ ตถาคโตฯ **คโต**ติ อวคโต, อตีโต, ปโตฺต, ปฎิปโนฺนติ อโตฺถฯ ตตฺถ สกลํ โลกํ ตีรณปริญฺญาย ตถาย คโต อวคโตติ ตถาคโตฯ โลกสมุทยํ ปหานปริญฺญาย ตถาย คโต อตีโตติ ตถาคโตฯ โลกนิโรธํ สจฺฉิกิริยาย ตถาย คโต ปโตฺตติ ตถาคโตฯ โลกนิโรธคามินึ ปฎิปทํ ตถํ คโต ปฎิปโนฺนติ ตถาคโตฯ เตน ยํ วุตฺตํ ภควตา ''โลโก, ภิกฺขเว, ตถาคเตน อภิสมฺพุโทฺธ, โลกสฺมา ตถาคโต วิสํยุโตฺตฯ โลกสมุทโย, ภิกฺขเว, ตถาคเตน อภิสมฺพุโทฺธ, โลกสมุทโย ตถาคตสฺส ปหีโนฯ โลกนิโรโธ, ภิกฺขเว, ตถาคเตน อภิสมฺพุโทฺธ, โลกนิโรโธ ตถาคตสฺส สจฺฉิกโตฯ โลกนิโรธคามินี ปฎิปทา, ภิกฺขเว, ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา, โลกนิโรธคามินี ปฎิปทา ตถาคตสฺส ภาวิตาฯ ยํ, ภิกฺขเว, สเทวกสฺส โลกสฺส…เป.… สพฺพํ ตํ ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธํ, ตสฺมา ตถาคโตติ วุจฺจตี''ติ (อ. นิ. ๔.๒๓)ฯ ตสฺส เอวมฺปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิทมฺปิ จ ตถาคตสฺส ตถาคตภาวทีปเน มุขมตฺตเมวฯ สพฺพากาเรน ปน ตถาคโตว ตถาคตสฺส ตถาคตภาวํ วเณฺณยฺยฯ

อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธติ ปททฺวเย ปน อารกตฺตา อรีนํ, อรานญฺจ หตตฺตา, ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตา, ปาปกรเณ รหาภาวาติ อิเมหิ ตาว การเณหิ **อรหนฺ**ติ เวทิตโพฺพฯ

สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา ปน **สมฺมาสมฺพุโทฺธ**ติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารโต ปเนตํ ปททฺวยํ **วิสุทฺธิมเคฺค** พุทฺธานุสฺสติวณฺณนายํ ปกาสิตํฯ

ปริญฺญาตนฺตํ ตถาคตสฺสาติ เอตฺถ ปน ตํ มญฺญนาวตฺถุ ปริญฺญาตํ ตถาคตสฺสาติปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปริญฺญาตนฺตํ นาม ปริญฺญาตปารํ ปริญฺญาตาวสานํ อนวเสสโต ปริญฺญา

ตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ พุทฺธานญฺหิ สาวเกหิ สทฺธึ กิญฺจาปิ เตน เตน มคฺเคน กิเลสปฺปหาเน วิเสโส นตฺถิ, ปริญฺญาย ปน อตฺถิฯ สาวกา หิ จตุนฺนํ ธาตูนํ เอกเทสเมว สมฺมสิตฺวา นิพฺพานํ ปาปุณนฺติฯ พุทฺธานํ ปน อณุปฺปมาณมฺปิ สงฺขารคตํ ญาเณน อทิฏฺฐมตุลิตมตีริตมสจฺฉิกตํ นตฺถิฯ

ตถาคตวารสตฺตมนยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตถาคตวารอฏฺฐมนยวณฺณนา

๑๓. **นนฺที ทุกฺขสฺส มูล**นฺติอาทีสุ จ **นนฺที**ติ ปุริมตณฺหาฯ **ทุกฺข**นฺติ ปญฺจกฺขนฺธาฯ **มูล**นฺติอาทิฯ **อิติ วิทิตฺวา**ติ ตํ ปุริมภวนนฺทึ ‘‘อิมสฺส ทุกฺขสฺส มูล’’นฺติ เอวํ ชานิตฺวาฯ ***ภวา***ติ กมฺมภวโตฯ **ชาตี**ติ วิปากกฺขนฺธาฯ เต หิ ยสฺมา ชายนฺติ, ตสฺมา ‘‘ชาตี’’ติ วุตฺตาฯ ชาติสีเสน วา อยํ เทสนาฯ เอตมฺปิ ‘‘อิติ วิทิตฺวา’’ติ อิมินา โยเชตพฺพํฯ อยญฺหิ เอตฺถ อโตฺถ ‘‘กมฺมภวโต อุปฺปตฺติภโว โหตีติ เอวญฺจ ชานิตฺวา’’ติฯ **ภูตสฺสา**ติ สตฺตสฺสฯ **ชรามรณ**นฺติ ชรา จ มรณญฺจฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เตน อุปฺปตฺติภเวน ภูตสฺส สตฺตสฺส ขนฺธานํ ชรามรณํ โหตีติ เอวญฺจ ชานิตฺวาติฯ

เอตฺตาวตา ยํ โพธิรุกฺขมูเล อปราชิตปลฺลงฺเก นิสิโนฺน สมฺมสิตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต, ตสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส ปฏิเวธา มญฺญนานํ อภาวการณํ ทเสฺสโนฺต จตุสงฺขปํ ติสนฺธึ ติยทฺธํ วีสตาการํ ตเมว ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ ทเสฺสติฯ

กถํ ปน เอตฺตาวตา เอส สโพฺพ ทสฺสิโต โหตีติฯ เอตฺถ หิ นนฺทีติ อยํ เอโก สงฺขโปฯ ทุกฺขสฺสาติ วจนโต ทุกฺขํ ทุติโย, ภวา ชาตีติ วจนโต ภโว ตติโย, ชาติชรามรณํ จตุโตฺถฯ เอวํ ตาว จตฺตาโร สงฺขปา เวทิตพฺพา, โกฏฺฐาสาติ อโตฺถฯ ตณฺหาทุกฺขานํ ปน อนฺตรํ เอโก สนฺธิ, ทุกฺขสฺส จ ภวสฺส จ อนฺตรํ ทุติโย, ภวสฺส จ ชาติยา จ อนฺตรํ ตติโยฯ เอวํ จตุนฺนํ องฺคุลีนํ อนฺตรสทิสา จตุสงฺขปนฺตรา ตโย สนฺธี เวทิตพฺพาฯ

ตตฺถ นนฺทีติ อตีโต อทฺธา, ชาติชรามรณํ อนาคโต, ทุกฺขญฺจ ภโว จ ปจฺจุปฺปโนฺนติ เอวํ ตโย อทฺธา เวทิตพฺพาฯ อตีเต ปน ปญฺจสุ อากาเรสุ นนฺทีวจเนน ตณฺหา เอกา อาคตา, ตาย อนาคตาปิ อวิชฺชาสงฺขารอุปาทานภวา ปจฺจยลกฺขเณน คหิตาว โหนฺติฯ ชาติชรามรณ วจเนน ปน เยสํ ขนฺธานํ ตชฺชาติชรามรณํ, เต วุตฺตา เยวาติ กตฺวา อายตึ วิญฺญาณนามรูปสฬายตนผสฺสเวทนา คหิตาว โหนฺติฯ

เอวเมเต ‘‘ปุริมกมฺมภวสฺมึ โมโห อวิชฺชา, อายูหนา สงฺขารา, นิกนฺติ ตณฺหา, อุปคมนํ อุปาทานํ, เจตนา ภโว อิติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา ปุริมกมฺมภวสฺมึ อิธ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยาฯ อิธ ปฏิสนฺธิ วิญฺญาณํ, โอกฺกนฺติ นามรูปํ, ปสาโท อายตนํ, ผุโฏฺฐ ผโสฺส, เวทยิตํ เวทนา อิติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา อิธูปปตฺติภวสฺมึ ปุเรกตสฺส กมฺมสฺส ปจฺจยาฯ อิธ ปริปกฺกตฺตา อายตนานํ โมโห อวิชฺชา, อายูหนา สงฺขารา, นิกนฺติ ตณฺหา, อุปคมนมุปาทานํ, เจตนา ภโว อิติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา อิธ กมฺมภวสฺมึ อายตึ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยาฯ อายตึ ปฏิสนฺธิ วิญฺญาณํ, โอกฺกนฺติ นามรูปํ, ปสาโท อายตนํ, ผุโฏฺฐ ผโสฺส , เวทยิตํ เวทนา อิติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา อายตึ อุปฺปตฺติภวสฺมึ อิธ กตสฺส กมฺมสฺส ปจฺจยา’’ติ เอวํ นิทฺทิฏฺฐลกฺขณา วีสติ อาการา อิธ เวทิตพฺพาฯ เอวํ ‘‘นนฺที ทุกฺขสฺส มูลนฺติ อิติ วิทิตฺวา ภวา ชาติ, ภูตสฺส ชรามรณ’’นฺติ เอตฺตาวตา เอส สโพฺพปิ จตุสงฺขโป ติสนฺธิ ติยโทฺธ วีสตากาโร ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ทสฺสิโต โหตีติ เวทิตโพฺพฯ

อิทานิ **ตสฺมา ติห, ภิกฺขเว…เป.… อภิสมฺพุโทฺธติ วทามี**ติ เอตฺถ อปุพฺพปทวณฺณนํ กตฺวา ปทโยชนาย อตฺถนิคมนํ กริสฺสามฯ **ตสฺมา ติหา**ติ ตสฺมา อิเจฺจว วุตฺตํ โหติฯ ติการ หการา หิ นิปาตาฯ **สพฺพโส**ติ อนวเสสวจนเมตํฯ **ตณฺหาน**นฺติ นนฺทีติ เอวํ วุตฺตานํ สพฺพตณฺหานํฯ **ขยา**ติ โลกุตฺตรมเคฺคน อจฺจนฺตกฺขยาฯ **วิราคา**ทีนิ ขยเววจนาเนวฯ ยา หิ ตณฺหา ขีณา, วิรตฺตาปิ ตา ภวนฺติ นิรุทฺธาปิ จตฺตาปิ ปฏินิสฺสฏฺฐาปิฯ **ขยา**ติ วา จตุมคฺคกิจฺจสาธารณเมตํฯ ตโต ปฐมมเคฺคน **วิราคา,** ทุติเยน **นิโรธา,** ตติเยน **จาคา,** จตุเตฺถน **ปฏินิสฺสคฺคา**ติ โยเชตพฺพํฯ ยาหิ วา ตณฺหาหิ ปถวิํ ปถวิโต สญฺชาเนยฺย, ตาสํ ขยาฯ ยาหิ ปถวิํ มเญฺญยฺย, ตาสํ วิราคาฯ ยาหิ ปถวิยา มเญฺญยฺย, ตาสํ นิโรธาฯ ยาหิ ปถวิโต มเญฺญยฺย, ตาสํ จาคาฯ ยาหิ ปถวิํ เมติ มเญฺญยฺย, ตาสํ ปฏินิสฺสคฺคาฯ ยาหิ วา ปถวิํ มเญฺญยฺย, ตาสํ ขยา…เป.… ยาหิ ปถวิํ อภินเนฺทยฺย, ตาสํ ปฏินิสฺสคฺคาติ เอวเมตฺถ โยชนา กาตพฺพา, น กิญฺจิ วิรุชฺฌติฯ

อนุตฺตรนฺติ อุตฺตรวิรหิตํ สพฺพเสฏฺฐํฯ **สมฺมาสโมฺพธิ**นฺติ สมฺมา สามญฺจ โพธิํฯ อถ วา ปสตฺถํ สุนฺทรญฺจ โพธิํฯ **โพธี**ติ รุกฺขปิ มโคฺคปิ สพฺพญฺญุตญฺญาณมฺปิ นิพฺพานมฺปิฯ ‘‘โพธิรุกฺขมูเล ปฐมาภิสมฺพุโทฺธ’’ติ (มหาว. ๑; อุทา. ๑) จ ‘‘อนฺตรา จ โพธิํ อนฺตรา จ คย’’นฺติ (มหาว. ๑๑; ม. นิ. ๑.๒๘๕) จ อาคตฏฺฐาเนหิ รุกฺข โพธีติ วุจฺจติฯ ‘‘จตูสุ มเคฺคสุ ญาณ’’นฺติ (จูฬนิ. ๑๒๑) อาคตฏฺฐาเน มโคฺคฯ ‘‘ปโปฺปติ โพธิํ วรภูริเมธโส’’ติ (ที. นิ. ๓.๒๑๗) อาคตฏฺฐาเน สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ ‘‘ปตฺวาน โพธิํ อมตํ อสงฺขต’’นฺติ อาคตฏฺฐาเน นิพฺพานํฯ อิธ ปน ภควโต อรหตฺตมคฺคญาณํ อธิเปฺปตํฯ อปเร สพฺพญฺญุตญฺญาณนฺติปิ วทนฺติฯ

สาวกานํ อรหตฺตมโคฺค อนุตฺตรา โพธิ โหติ น โหตีติฯ น โหติฯ กสฺมา? อสพฺพคุณทายกตฺตาฯ เตสญฺหิ กสฺสจิ อรหตฺตมโคฺค อรหตฺตผลเมว เทติ, กสฺสจิ ติโสฺส วิชฺชา, กสฺสจิ ฉ อภิญฺญา, กสฺสจิ จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา, กสฺสจิ สาวกปารมีญาณํฯ **ปเจฺจกพุทฺธานมฺปิ** ปเจฺจกโพธิญาณเมว เทติฯ **พุทฺธานํ** ปน สพฺพคุณสมฺปตฺติํ เทติ อภิเสโก วิย รโญฺญ สพฺพโลกิสฺสริยภาวํฯ ตสฺมา อญฺญสฺส กสฺสจิปิ อนุตฺตรา โพธิ น โหตีติฯ

อภิสมฺพุโทฺธติ อภิญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌิ, ปโตฺต อธิคโตติ วุตฺตํ โหติฯ **อิติ วทามี**ติ อิติ วทามิ อาจิกฺขามิ เทเสมิ ปญฺญเปมิ, ปฏฺฐเปมิ วิวรามิ วิภชามิ อุตฺตานีกโรมีติฯ ตตฺรายํ โยชนา – ตถาคโตปิ, ภิกฺขเว…เป.… ปถวิํ น มญฺญติ…เป.… ปถวิํ นาภินนฺทติฯ ตํ กิสฺส เหตุ, นนฺที ทุกฺขสฺส มูลํ, ภวา ชาติ, ภูตสฺส ชรามรณนฺติ อิติ วิทิตฺวาติฯ ตตฺถ **อิติ วิทิตฺวา**ติ **อิติ**กาโร การณโตฺถฯ เตน อิมสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส วิทิตตฺตา ปฏิวิทฺธตฺตาติ วุตฺตํ โหติฯ กิญฺจ ภิโยฺย – ยสฺมา จ เอวมิมํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ วิทิตฺวา ตถาคตสฺส ยา นนฺทีติ วุตฺตตณฺหา สพฺพปฺปการา, สา ปหีนา, ตาสญฺจ ตถาคโต สพฺพโส ตณฺหานํ ขยา…เป.… อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธฯ ตสฺมา ปถวิํ น มญฺญติ…เป.… ปถวิํ นาภินนฺทตีติ วทามีติ เอวํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา น มญฺญติ นาภินนฺทตีติ วทามีติ วุตฺตํ โหติฯ

อถ วา ยสฺมา ‘‘นนฺที ทุกฺขสฺส มูล’’นฺติอาทินา นเยน ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ วิทิตฺวา สพฺพโส ตณฺหา ขยํ คตา, ตสฺมา ติห, ภิกฺขเว, ตถาคโต สพฺพโส ตณฺหานํ ขยา…เป.… อภิสมฺพุโทฺธติ วทามิฯ โส เอวํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา ปถวิํ น มญฺญติ…เป.… นาภินนฺทตีติฯ ยตฺถ ยตฺถ หิ ยสฺมาติ อวตฺวา ตสฺมาติ วุจฺจติ, ตตฺถ ตตฺถ ยสฺมาติ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํ, อยํ สาสนยุตฺติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

อิทมโวจ ภควาติ อิทํ นิทานาวสานโต ปภุติ ยาว อภิสมฺพุโทฺธติ วทามีติ สกลสุตฺตนฺตํ ภควา ปเรสํ ปญฺญาย อลพฺภเณยฺยปติฏฺฐํ ปรมคมฺภีรํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ทเสฺสโนฺต เอเกน ปุ

ถุชฺชนวาเรน เอเกน เสกฺขวาเรน จตูหิ ขีณาสววาเรหิ ทฺวีหิ ตถาคตวาเรหีติ อฏฺฐหิ มหาวาเรหิ เอกเมกสฺมิญฺจ วาเร ปถวีอาทีหิ จตุวีสติยา อนฺตรวาเรหิ ปฏิมเณฺฑตฺวา เทฺวภาณวารปริมาณาย ตนฺติยา อโวจฯ

เอวํ วิจิตฺรนยเทสนาวิลาสยุตฺตํ ปเนตํ สุตฺตํ กรวิกรุทมญฺชุนา กณฺณสุเขน ปณฺฑิตชนหทยานํ อมตาภิเสกสทิเสน พฺรหฺมสฺสเรน ภาสมานสฺสาปิฯ **น เต ภิกฺขู ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทุ**นฺติ เต ปญฺจสตา ภิกฺขู อิทํ ภควโต วจนํ นานุโมทึสุฯ กสฺมา? อญฺญาณเกนฯ เต กิร อิมสฺส สุตฺตสฺส อตฺถํ น ชานึสุ, ตสฺมา นาภินนฺทึสุฯ เตสญฺหิ ตสฺมึ สมเย เอวํ วิจิตฺรนยเทสนาวิลาสยุตฺตมฺปิ เอตํ สุตฺตํ ฆนปุถุเลน ทุสฺสปเฏฺฐน มุเข พนฺธํ กตฺวา ปุรโต ฐปิตมนุญฺญโภชนํ วิย อโหสิฯ นนุ จ ภควา อตฺตนา เทสิตํ ธมฺมํ ปเร ญาเปตุํ กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปตฺโตฯ โส กสฺมา ยถา เต น ชานนฺติ, ตถา เทเสสีติฯ วุจฺจติทํ อิมสฺส สุตฺตสฺส นิเกฺขปวิจารณายํ เอว ''มานภญฺชนตฺถํ สพฺพธมฺมมูลปริยายนฺติ เทสนํ อารภี''ติ, ตสฺมา น ยิธ ปุน วตฺตพฺพมตฺถิ, เอวํ มานภญฺชนตฺถํ เทสิตญฺจ ปเนตํ สุตฺตํ สุตฺวา เต ภิกฺขู ตํเยว กิร ปถวึ ทิฏฺฐิคติโกปิ สญฺชานาติ, เสโกฺขปิ อรหาปิ ตถาคโตปิ สญฺชานาติฯ กินฺนามิทํ กถํ นามิทนฺติ จิเนฺตนฺตา ปุเพฺพ มยํ ภควตา กถิตํ ยํกิญฺจิ ขิปฺปเมว ชานาม, อิทานิ ปนิมสฺส มูลปริยายสฺส อนฺตํ วา โกฏึ วา น ชานาม น ปสฺสาม, อโห พุทฺธา นาม อปฺปเมยฺยา อตุลาติ อุทฺธฏทาฐา วิย สปฺปา นิมฺมทา หุตฺวา พุทฺธุปฏฺฐานญฺจ ธมฺมสฺสวนญฺจ สกฺกจฺจํ อาคมํสุฯ

เตน โข ปน สมเยน ภิกฺขู ธมฺมสภายํ สนฺนิสินฺนา อิมํ กถํ สมุฏฺฐาเปสุํ ''อโห พุทฺธานํ อานุภาโว, เต นาม พฺราหฺมณปพฺพชิตา ตถา มานมทมตฺตา ภควตา มูลปริยายเทสนาย นิหตมานา กตา''ติ, อยญฺจรหิ เตสํ ภิกฺขูนํ อนฺตรากถา วิปฺปกตาฯ อถ ภควา คนฺธกุฏิยา นิกฺขมิตฺวา ตงฺขณานุรูเปน ปาฏิหาริเยน ธมฺมสภายํ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสีทิตฺวา เต ภิกฺขู อาห – ''กาย นุตฺถ, ภิกฺขเว, เอตรหิ กถาย สนฺนิสินฺนา''ติฯ เต ตมตฺถํ ภควโต อาโรเจสุํฯ ภควา เอตทโวจ – ''น, ภิกฺขเว, อิทาเนว, ปุเพฺพปิ อหํ อิเม เอวํ มานปคฺคหิตสิเร วิจรเนฺต นิหตมาเน อกาสิ''นฺติฯ ตโต อิมิสฺสา อฏฺฐุปฺปตฺติยา อิทํ อตีตํ อาเนสิ –

ภูตปุพฺพํ , ภิกฺขเว, อญฺญตโร ทิสาปาโมโกฺข พฺราหฺมโณ พาราณสิยํ ปฏิวสติ ติณฺณํ เวทานํ ปารคู สนิฆณฺฑุเกฏุภานํ สากฺขรปฺปเภทานํ อิติหาสปญฺจมานํ ปทโก เวยฺยากรโณ โลกายตมหาปุริสลกฺขเณสุ อนวโย, โส ปญฺจมตฺตานิ มาณวกสตานิ มเนฺต วาเจติฯ ปณฺฑิตา มาณวกา พหุญฺจ คณฺหนฺติ ลหุญฺจ, สุฏฺฐุ จ อุปธาเรนฺติ, คหิตญฺจ เตสํ น วินสฺสติฯ โสปิ พฺราหฺมโณ อาจริยมุฏฺฐึ อกตฺวา ฆเฏ อุทกํ อาสิญฺจโนฺต วิย สพฺพมฺปิ สิปฺปํ อุคฺคณฺหาเปตฺวา เต มาณวเก เอตทโวจ ''เอตฺตกมิทํ สิปฺปํ ทิฏฺฐธมฺมสมฺปรายหิต''นฺติฯ เต มาณวกา – ''ยํ อมฺหากํ อาจริโย ชานาติ, มยมฺปิ ตํ ชานาม, มยมฺปิ ทานิ อาจริยา เอวา''ติ มานํ อุปฺปาเทตฺวา ตโต ปภุติ อาจริเย อคารวา นิกฺขิตฺตวตฺตา วิหรึสุฯ อาจริโย ญตฺวา ''กริสฺสามิ เนสํ มานนิคฺคห''นฺติ จิเนฺตสิฯ โส เอกทิวสํ อุปฏฺฐานํ อาคนฺตฺวา วนฺทิตฺวา นิสิเนฺน เต มาณวเก อาห ''ตาตา ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสามิ, กจฺจิตฺถ สมตฺถา กเถตุ''นฺติฯ เต ''ปุจฺฉถ อาจริย, ปุจฺฉถ อาจริยา''ติ สหสาว อาหํสุ, ยถา ตํ สุตมทมตฺตาฯ อาจริโย อาห –

> ''กาโล ฆสติ ภูตานิ, สพฺพาเนว สหตฺตนา;
> โย จ กาลฆโส ภูโต, ส ภูตปจนึ ปจี''ติฯ (ชา. ๑.๑๐.๑๙๐) –

วิสฺสเชฺชถ ตาตา อิมํ ปญฺหนฺติฯ

เต จินฺเตตฺวา อชานมานา ตุณฺหี อเหสุํฯ อาจริโย อาห ‘‘อลํ ตาตา คจฺฉถชฺช, เสฺว ก เถยฺยาถา’’ติ อุโยฺยเชสิฯ เต ทสปิ วีสติปิ สมฺปิณฺฑิตา หุตฺวา น ตสฺส ปญฺหสฺส อาทึ, น อนฺตมทฺทสํสุฯ อาคนฺตฺวา อาจริยสฺส อาโรเจสุํ ‘‘น อิมสฺส ปญฺหสฺส อตฺถํ อาชานามา’’ติฯ อาจริโย เตสํ นิคฺคหตฺถาย อิมํ คาถมภาสิ –

> ‘‘พหูนิ นรสีสานิ, โลมสานิ พฺรหานิ จ;
> คีวาสุ ปฏิมุกฺกานิ, โกจิเทเวตฺถ กณฺณวา’’ติฯ (ชา. ๑.๑๐.๑๙๑) –

คาถายโตฺถ – พหูนิ นรานํ สีสานิ ทิสฺสนฺติ, สพฺพานิ จ ตานิ โลมสานิ สพฺพานิ จ มหนฺตานิ คีวายเมว จ ฐปิตานิ, น ตาลผลํ วิย หเตฺถน คหิตานิ, นตฺถิ เตสํ อิเมหิ ธเมฺมหิ นานากรณํฯ เอตฺถ ปน โกจิเทว กณฺณวาติ อตฺตานํ สนฺธายาหฯ **กณฺณวา**ติ ปญฺญวาฯ กณฺณจฺฉิทฺทํ ปน น กสฺสจิ นตฺถิ, ตํ สุตฺวา เต มาณวกา มงฺกุภูตา ปตฺตกฺขนฺธา อโธมุขา องฺคุลิยา ภูมึ วิลิขนฺตา ตุณฺหี อเหสุํฯ

อถ เนสํ อหิริกภาวํ ปสฺสิตฺวา อาจริโย ‘‘อุคฺคณฺหถ ตาตา ปญฺห’’นฺติ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชสิฯ **กาโล**ติ ปุเรภตฺตกาโลปิ ปจฺฉาภตฺตกาโลปีติ เอวมาทิฯ **ภูตานี**ติ สตฺตาธิวจนเมตํฯ กาโล หิ ภูตานํ น จมฺมมํสาทีนิ ขาทติ, อปิจ โข เนสํ อายุวณฺณพลานิ เขเปโนฺต โยพฺพญฺญํ มทฺทโนฺต อาโรคฺยํ วินาเสโนฺต **ฆสติ** ขาทตีติ วุจฺจติฯ **สพฺพาเนว สหตฺตนา**ติ เอวํ ฆสโนฺต จ น กิญฺจิ วเชฺชติ, สพฺพาเนว ฆสติฯ น เกวลญฺจ ภูตานิเยว, อปิจ โข สหตฺตนา อตฺตานมฺปิ ฆสติฯ ปุเรภตฺตกาโล หิ ปจฺฉาภตฺตกาลํ น ปาปุณาติฯ เอส นโย ปจฺฉาภตฺตกาลาทีสุฯ **โย จ กาลฆโส ภูโต**ติ ขีณาสวเสฺสตํ อธิวจนํฯ โส หิ อายตึ ปฏิสนฺธิกาลํ เขเปตฺวา ขาทิตฺวา ฐิตตฺตา ‘‘กาลฆโส’’ติ วุจฺจติฯ **ส ภูตปจนึ ปจี**ติ โส ยายํ ตณฺหา อปาเยสุ ภูเต ปจติ, ตํ ญาณคฺคินา ปจิ ทยฺหิ ภสฺมมกาสิ, เตน ‘‘ภูตปจนึ ปจี’’ติ วุจฺจติฯ ‘‘ปชนิ’’นฺติปิ ปาโฐฯ ชนิกํ นิพฺพตฺติกนฺติ อโตฺถฯ

อถ เต มาณวกา ทีปสหสฺสาโลเกน วิย รตฺตึ สมวิสมํ อาจริยสฺส วิสฺสชฺชเนน ปญฺหสฺส อตฺถํ ปากฏํ ทิสฺวา ‘‘อิทานิ มยํ ยาวชีวํ คุรุวาสํ วสิสฺสาม, มหนฺตา เอเต อาจริยา นาม, มยญฺหิ พหุสฺสุตมานํ อุปฺปาเทตฺวา จตุปฺปทิกคาถายปิ อตฺถํ น ชานามา’’ติ นิหตมานา ปุพฺพสทิสเมว อาจริยสฺส วตฺตปฺปฏิปตฺตึ กตฺวา สคฺคปรายณา อเหสุํฯ

อหํ โข, ภิกฺขเว, เตน สมเยน เตสํ อาจริโย อโหสึ, อิเม ภิกฺขู มาณวกาฯ เอวํ ปุเพฺพ ปาหํ อิเม เอวํ มานปคฺคหิตสิเร วิจรเนฺต นิหตมาเน อกาสินฺติฯ

อิมญฺจ ชาตกํ สุตฺวา เต ภิกฺขู ปุเพฺพปิ มยํ มาเนเนว อุปหตาติ ภิโยฺยโสมตฺตาย นิหตมานา หุตฺวา อตฺตโน อุปการกกมฺมฏฺฐานปรายณา อเหสุํฯ

ตโต ภควา เอกํ สมยํ ชนปทจาริกํ จรโนฺต เวสาลึ ปตฺวา โคตมเก เจติเย วิหรโนฺต อิเมสํ ปญฺจสตานํ ภิกฺขูนํ ญาณปริปากํ วิทิตฺวา อิมํ โคตมกสุตฺตํ กเถสิ –

‘‘อภิญฺญายาหํ, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสมิ โน อนภิญฺญาย, สนิทานาหํ…เป.… สปฺปาฏิหาริยาหํ, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสมิ โน อปฺปาฏิหาริยํฯ ตสฺส มยฺหํ, ภิกฺขเว, อภิญฺญาย ธมฺมํ เทสยโต…เป.… โน อปฺปาฏิหาริยํฯ กรณีโย โอวาโท, กรณียา อนุสาสนีฯ อลญฺจ ปน โว, ภิกฺขเว, ตุฏฺฐิยา อลํ อตฺตมนตาย อลํ โสมนสฺสายฯ สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา, สฺวากฺขาโต ธโมฺม,

สุปฺปฏิปโนฺน สโงฺฆติฯ อิทมโวจ ภควา, อิมสฺมิญฺจ ปน เวยฺยากรณสฺมึ ภญฺญมาเน ทสสหสฺสิโลกธาตุ อกมฺปิตฺถา’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๒๖)ฯ

อิทญฺจ สุตฺตํ สุตฺวา เต ปญฺจสตา ภิกฺขู ตสฺมึเยวาสเน สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณึสุ, เอวายํ เทสนา เอตสฺมึ ฐาเน นิฏฺฐมคมาสีติฯ

ตถาคตวารอฏฺฐมนยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มูลปริยายสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สพฺพาสวสุตฺตวณฺณนา

๑๔. เอวํ เม สุตํ…เป.… สาวตฺถิยนฺติ สพฺพาสวสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อปุพฺพปทวณฺณนา – **สาวตฺถี**ติ สวตฺถสฺส อิสิโน นิวาสฏฺฐานภูตา นครี, ยถา กากนฺที มากนฺที โกสมฺพีติ เอวํ ตาว อกฺขรจินฺตกาฯ อฏฺฐกถาจริยา ปน ภณนฺติ ‘‘ยํกิญฺจิ มนุสฺสานํ อุปโภคปริโภคํ สพฺพเมตฺถ อตฺถีติ สาวตฺถีฯ สตฺถสมาโยเค จ กึ ภณฺฑมตฺถีติ ปุจฺฉิเต สพฺพมตฺถี’’ติ วจนมุปาทาย สาวตฺถีฯ

‘‘สพฺพทา สพฺพูปกรณํ, สาวตฺถิยํ สโมหิตํ;
ตสฺมา สพฺพมุปาทาย, สาวตฺถีติ ปวุจฺจติฯ

โกสลานํ ปุรํ รมฺมํ, ทสฺสเนยฺยํ มโนรมํ;
ทสหิ สเทฺทหิ อวิวิตฺตํ, อนฺนปานสมายุตํฯ

วุทฺธึ เวปุลฺลตํ ปตฺตํ, อิทฺธํ ผีตํ มโนรมํ;
อฬกมนฺทาว เทวานํ, สาวตฺถิปุรมุตฺตม’’นฺติฯ

ตสฺสํ **สาวตฺถิยํฯ เชตวเน**ติ เอตฺถ อตฺตโน ปจฺจตฺถิกชนํ ชินาตีติ เชโต, รญฺญา วา อตฺตโน ปจฺจตฺถิกชเน ชิเต ชาโตติ เชโต, มงฺคลกมฺยตาย วา ตสฺส เอวํนามเมว กตนฺติ เชโต, เชตสฺส วนํ เชตวนํฯ ตญฺหิ เชเตน ราชกุมาเรน โรปิตํ สํวทฺธิตํ ปริปาลิตํ, โส จ ตสฺส สามี อโหสิฯ ตสฺมา เชตวนนฺติ วุจฺจติ, ตสฺมึ **เชตวเนฯ อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม**ติ เอตฺถ สุทตฺโต นาม โส คหปติ มาตาปิตูหิ กตนามวเสนฯ สพฺพกามสมิทฺธิตาย ปน วิคตมลมเจฺฉรตาย กรุณาทิคุณสมงฺคิตาย จ นิจฺจกาลํ อนาถานํ ปิณฺฑมทาสิ, เตน อนาถปิณฺฑิโกติ สงฺขํ คโตฯ อารมนฺติ เอตฺถ ปาณิโน วิเสเสน วา ปพฺพชิตาติ อาราโม, ตสฺส ปุปฺผผลาทิโสภาย นาติทูรนจฺจาสนฺนตาทิปญฺจวิธเสนาสนงฺคสมฺปตฺติยา จ ตโต ตโต อาคมฺม รมนฺติ อภิรมนฺติ อนุกฺกณฺฐิตา หุตฺวา นิวสนฺตีติ อโตฺถฯ วุตฺตปฺปการาย วา สมฺปตฺติยา ตตฺถ ตตฺถ คเตปิ อตฺตโน อพฺภนฺตรํเยว อาเนตฺวา รเมตีติ อาราโมฯ โส หิ อนาถปิณฺฑิเกน คหปตินา เชตสฺส ราชกุมารสฺส หตฺถโต อฏฺฐารสหิ หิรญฺญโกฏีหิ โกฏิสนฺถเรน กีณิตฺวา อฏฺฐารสหิ หิรญฺญโกฏีหิ เสนาสนานิ การาเปตฺวา อฏฺฐารสหิ หิรญฺญโกฏีหิ วิหารมหํ นิฏฺฐาเปตฺวา เอวํ จตุปญฺญาสหิรญฺญโกฏิปริจฺจาเคน พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส นิยฺยาทิโตฯ ตสฺมา ‘‘อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราโม’’ติ วุจฺจติฯ ตสฺมึ **อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม**ฯ

เอตฺถ จ ‘‘เชตวเน’’ติ วจนํ ปุริมสามิปริกิตฺตนํฯ ‘‘อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม’’ติ ปจฺฉิมสามิปริกิตฺตนํฯ กิเมเตสํ ปริกิตฺตเน ปโยชนนฺติฯ ปุญฺญกามานํ ทิฏฺฐานุคติอาปชฺชนํฯ ตตฺร หิ ทฺวารโกฏฺฐกปาสาทมาปเน ภูมิวิกฺกยลทฺธา อฏฺฐารส หิรญฺญโกฏิโย อเนกโกฏิอคฺฆนกา รุกฺขา จ เชตสฺส ปริจฺจาโค, จตุปญฺญาส โกฏิโย อนาถปิณฺฑิกสฺสฯ อิติ เตสํ ปริกิตฺตเนน เอวํ ปุญฺญกามา ปุญฺญานิ กโรนฺตีติ ทเสฺสนฺโต อายสฺมา อานนฺโท อเญฺญปิ ปุญฺญกาเม เตสํ ทิฏฺฐานุคติอาปชฺชเน นิโยเชติฯ

สพฺพาสวสํวรปริยายํ โว, ภิกฺขเวติ กสฺมา อิทํ สุตฺตมภาสิ? เตสํ ภิกฺขูนํ อุปกฺกิเลสวิโสธนํ อาทิํ กตฺวา อาสวกฺขยาย ปฏิปตฺติทสฺสนตฺถํฯ ตตฺถ **สพฺพาสวสํวรปริยาย**นฺติ สเพฺพสํ อาสวานํ สํวรการณํ สํวรภูตํ การณํ, เยน การเณน เต สํวริตา ปิทหิตา หุตฺวา อนุปฺปาทนิโรธสงฺขาตํ ขยํ คจฺฉนฺติ ปหียนฺติ นปฺปวตฺตนฺติ, ตํ การณนฺติ อโตฺถฯ ตตฺถ อาสวนฺตีติ **อาสวา,** จกฺขุโตปิ…เป.… มนโตปิ สนฺทนฺติ ปวตฺตนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ ธมฺมโต ยาว โคตฺรภุํ โอกาสโต ยาว ภวคฺคํ สวนฺตีติ วา อาสวา, เอเต ธเมฺม เอตญฺจ โอกาสํ อโนฺต กริตฺวา ปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ อโนฺตกรณโตฺถ หิ อยํ อากาโรฯ จิรปาริวาสิยเฏฺฐน มทิราทโย อาสวา, อาสวา วิยาติปิ อาสวาฯ โลกสฺมิญฺหิ จิรปาริวาสิกา มทิราทโย อาสวาติ วุจฺจนฺติฯ ยทิ จ จิรปาริวาสิยเฏฺฐน อาสวา, เอเตเยว ภวิตุมรหนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ปุริมา, ภิกฺขเว, โกฏิ น ปญฺญายติ อวิชฺชาย, อิโต ปุเพฺพ อวิชฺชา นาโหสี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๑๐.๖๑)ฯ อายตํ วา สํสารทุกฺขํ สวนฺติ ปสวนฺตีติปิ อาสวาฯ ปุริมานิ เจตฺถ นิพฺพจนานิ ยตฺถ กิเลสา อาสวาติ อาคจฺฉนฺติ, ตตฺถ ยุชฺชนฺติ, ปจฺฉิมํ กเมฺมปิฯ น เกวลญฺจ กมฺมกิเลสาเยว อาสวา, อปิจ โข นานปฺปการกา อุปฺปทฺทวาปิฯ สุเตฺตสุ หิ ‘‘นาหํ, จุนฺท, ทิฏฺฐธมฺมิกานํเยว อาสวานํ สํวราย ธมฺมํ เทเสมี’’ติ (ที. นิ. ๓.๑๘๒) เอตฺถ วิวาทมูลภูตา กิเลสา อาสวาติ อาคตาฯ

> ‘‘เยน เทวูปปตฺยสฺส, คนฺธโพฺพ วา วิหงฺคโม;
> ยกฺขตฺตํ เยน คเจฺฉยฺยํ, มนุสฺสตฺตญฺจ อพฺพเช;
> เต มยฺหํ อาสวา ขีณา, วิทฺธสฺตา วินฬีกตา’’ติฯ (อ. นิ. ๔.๓๖); –

เอตฺถ เตภูมกญฺจ กมฺมํ อวเสสา จ อกุสลา ธมฺมาฯ ‘‘ทิฏฺฐธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวราย สมฺปรายิกานํ อาสวานํ ปฏิฆาตายา’’ติ (ปารา. ๓๙) เอตฺถ ปรูปวาทวิปฺปฏิสารวธพนฺธาทโย เจว อปายทุกฺขภูตา จ นานปฺปการา อุปทฺทวาฯ เต ปเนเต อาสวา ยตฺถ ยถา อาคตา, ตตฺถ ตถา เวทิตพฺพาฯ

เอเต หิ วินเย ตาว ‘‘ทิฏฺฐธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวราย, สมฺปรายิกานํ อาสวานํ ปฏิฆาตายา’’ติ เทฺวธา อาคตาฯ สฬายตเน ‘‘ตโยเม อาวุโส อาสวา, กามาสโว ภวาสโว อวิชฺชาสโว’’ติ (อ. นิ. ๖.๖๓) ติธา อาคตาฯ อเญฺญสุ จ สุตฺตเนฺตสุ อภิธเมฺม จ เตเยว ทิฏฺฐาสเวน สห จตุธา อาคตาฯ นิเพฺพธิกปริยาเย – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อาสวา นิรยคามินิยา, อตฺถิ อาสวา ติรจฺฉานโยนิคามินิยา, อตฺถิ อาสวา เปตฺติวิสยคามินิยา, อตฺถิ อาสวา มนุสฺสโลกคามินิยา, อตฺถิ อาสวา เทวโลกคามินิยา’’ติ (อ. นิ. ๖.๖๓) ปญฺจธา อาคตาฯ ฉกฺกนิปาเต – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อาสวา สํวรา ปหาตพฺพา’’ติอาทินา นเยน ฉธา อาคตาฯ อิมสฺมิํ ปน สุเตฺต เตเยว ทสฺสนาปหาตเพฺพหิ สทฺธิํ สตฺตธา อาคตาติฯ อยํ ตาว อาสวปเท วจนโตฺถ เจว ปเภโท จฯ

สํวรปเท ปน สํวรยตีติ **สํวโร,** ปิทหติ นิวาเรติ ปวตฺติตุํ น เทตีติ อโตฺถฯ ตถา หิ ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, ทิวา ปฏิสลฺลียเนฺตน ทฺวารํ สํวริตฺวา ปฏิสลฺลียิตุ’’นฺติ (ปารา. ๗๗), ‘‘โสตานํ สํวรํ พฺรูมิ, ปญฺญาเยเต ปิธียเร’’ติ (สุ. นิ. ๑๐๔๑) จ อาทีสุ ปิธานเฏฺฐน สํวรมาหฯ สฺวายํ สํว

โร ปญฺจวิโธ โหติ สีลสํวโร สติญาณ ขนฺติ วีริยสํวโรติฯ ตตฺถ ‘‘อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต’’ติ (วิภ. ๕๑๑) อยํ สีลสํวโรฯ ปาติโมกฺขสีลญฺหิ เอตฺถ สํวโรติ วุตฺตํฯ ‘‘จกฺขุนฺทฺริเย สํวรมาปชฺชตี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๑๓) สติสํวโรฯ สติ เหตฺถ สํวโรติ วุตฺตาฯ ‘‘โสตานํ สํวรํ พฺรูมิ, ปญฺญาเยเต ปิธียเร’’ติ อยํ ญาณสํวโรฯ ญาณเญฺหตฺถ ปิธียเรติ อิมินา ปิธานเฏฺฐน สํวโรติ วุตฺตํฯ ‘‘ขโม โหติ สีตสฺส…เป.…, อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๔-๒๖) ปน นเยน อิเธว ขนฺติวีริยสํวรา อาคตาฯ เตสญฺจ ‘‘สพฺพาสวสํวรปริยาย’’นฺติ อิมินา อุเทฺทเสน สงฺคหิตตฺตา สํวรภาโว เวทิตโพฺพฯ

อปิจ ปญฺจวิโธปิ อยํ สํวโร อิธ อาคโตเยว, ตตฺถ ขนฺติวีริยสํวรา ตาว วุตฺตาเยวฯ ‘‘โส ตญฺจ อนาสนํ ตญฺจ อโคจร’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๕) อยํ ปเนตฺถ สีลสํวโรฯ ‘‘ปฏิสงฺขา โยนิโส จกฺขุนฺทฺริยสํวรสํวุโต’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๒) อยํ สติสํวโรฯ สพฺพตฺถ ปฏิสงฺขา ญาณสํวโรฯ อคฺคหิตคฺคหเณน ปน ทสฺสนํ ปฏิเสวนา ภาวนา จ ญาณสํวโรฯ ปริยายนฺติ เอเตน ธมฺมาติ ปริยาโย, อุปฺปตฺตึ นิโรธํ วา คจฺฉนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอตฺตาวตา ‘‘สพฺพาสวสํวรปริยาย’’นฺติ เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ วุตฺตํ โหติฯ

๑๕. อิทานิ **ชานโต อห**นฺติอาทีสุ **ชานโต**ติ ชานนฺตสฺสฯ **ปสฺสโต**ติ ปสฺสนฺตสฺสฯ เทฺวปิ ปทานิ เอกตฺถานิ, พฺยญฺชนเมว นานํฯ เอวํ สเนฺตปิ ชานโตติ ญาณลกฺขณํ อุปาทาย ปุคฺคลํ นิทฺทิสติ, ชานนลกฺขณญฺหิ ญาณํฯ ปสฺสโตติ ญาณปฺปภาวํ อุปาทาย, ปสฺสนปฺปภาวญฺหิ ญาณํฯ ญาณสมงฺคี ปุคฺคโล จกฺขุมา วิย จกฺขุนา รูปานิ ญาเณน วิวเฏ ธเมฺม ปสฺสติฯ อปิจ โยนิโสมนสิการํ อุปฺปาเทตุํ ชานโต, อโยนิโสมนสิกาโร ยถา น อุปฺปชฺชติ, เอวํ ปสฺสโตติ อยเมตฺถ สาโรฯ เกจิ ปนาจริยา พหู ปปเญฺจ ภณนฺติ, เต อิมสฺมิํ อเตฺถ น ยุชฺชนฺติฯ

อาสวานํ ขยนฺติ อาสวปฺปหานํ อาสวานํ อจฺจนฺตกฺขยสมุปฺปาทํ ขีณาการํ นตฺถิภาวนฺติ อยเมว หิ อิมสฺมิญฺจ สุเตฺต, ‘‘อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺติ’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๓๘) จ อาสวกฺขยโตฺถฯ อญฺญตฺถ ปน มคฺคผลนิพฺพานานิปิ อาสวกฺขโยติ วุจฺจนฺติฯ ตถา หิ –

> ‘‘เสขสฺส สิกฺขมานสฺส, อุชุมคฺคานุสาริโน;
> ขยสฺมิํ ปฐมํ ญาณํ, ตโต อญฺญา อนนฺตรา’’ติฯ (อิติวุ. ๖๒) –

อาทีสุ มโคฺค อาสวกฺขโยติ วุโตฺต,

‘‘อาสวานํ ขยา สมโณ โหตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๓๘) ผลํฯ

> ‘‘ปรวชฺชานุปสฺสิสฺส, นิจฺจํ อุชฺฌานสญฺญิโน;
> อาสวา ตสฺส วฑฺฒนฺติ, อารา โส อาสวกฺขยา’’ติฯ (ธ. ป. ๒๕๓) –

อาทีสุ นิพฺพานํ ‘‘อาสวกฺขโย’’ติ วุตฺตํฯ

โน อชานโต โน อปสฺสโตติ โย ปน น ชานาติ น ปสฺสติ, ตสฺส โน วทามีติ อโตฺถฯ เอเตน เย อชานโต อปสฺสโตปิ สํวราทีหิเยว สุทฺธิํ วทนฺติ, เต ปฏิกฺขิตฺตา โหนฺติฯ ปุริเมน วา ปททฺวเยน อุปาโย วุโตฺต, อิมินา อนุปายปฏิเสโธฯ สเงฺขเปน เจตฺถ ญาณํ อาสวสํวรปริยาโยติ ทสฺสิตํ โหติฯ

อิทานิ ยํ ชานโต อาสวานํ ขโย โหติ, ตํ ทเสฺสตุกาโม **กิญฺจ, ภิกฺขเว, ชานโต**ติ ปุจฺฉํ อารภิ, ตตฺถ ชานนา พหุวิธาฯ ทพฺพชาติโก เอว หิ โกจิ ภิกฺขุ ฉตฺตํ กาตุํ ชานาติ, โกจิ จีวราทีนํ อญฺญตรํ, ตสฺส อีทิสานิ กมฺมานิ วตฺตสีเส ฐตฺวา กโรนฺตสฺส สา ชานนา มคฺคผลานํ ปทฏฺฐานํ น โหตีติ น วตฺตพฺพาฯ โย ปน สาสเน ปพฺพชิตฺวา เวชฺชกมฺมาทีนิ กาตุํ ชานาติ, ตเสฺสวํ ชานโต อาสวา วฑฺฒนฺติเยว, ตสฺมา ยํ ชานโต ปสฺสโต จ อาสวานํ ขโย โหติ, ตเทว ทเสฺสนฺโต อาห **โยนิโส จ มนสิการํ อโยนิโส จ มนสิการ**นฺติฯ

ตตฺถ **โยนิโส มนสิกาโร** นาม อุปายมนสิกาโร ปถมนสิกาโร, อนิจฺจาทีสุ อนิจฺจนฺติอาทินา เอว นเยน สจฺจานุโลมิเกน วา จิตฺตสฺส อาวฏฺฏนา อนฺวาวฏฺฏนา อาโภโค สมนฺนาหาโร มนสิกาโร, อยํ วุจฺจติ โยนิโส มนสิกาโรติฯ

อโยนิโส มนสิกาโรติ อนุปายมนสิกาโร อุปฺปถมนสิกาโรฯ อนิเจฺจ นิจฺจนฺติ ทุเกฺข สุขนฺติ อนตฺตนิ อตฺตาติ อสุเภ สุภนฺติ อโยนิโส มนสิกาโร อุปฺปถมนสิกาโรฯ สจฺจปฺปฏิกุเลน วา จิตฺตสฺส อาวฏฺฏนา อนฺวาวฏฺฏนา อาโภโค สมนฺนาหาโร มนสิกาโร, อยํ วุจฺจติ อโยนิโส มนสิกาโรติฯ เอวํ โยนิโส มนสิการํ อุปฺปาเทตุํ ชานโต, อโยนิโส มนสิกาโร จ ยถา น อุปฺปชฺชติ, เอวํ ปสฺสโต อาสวานํ ขโย โหติฯ

อิทานิ อิมเสฺสวตฺถสฺส ยุตฺติํ ทเสฺสนฺโต อาห **อโยนิโส, ภิกฺขเว…เป.… ปหียนฺตี**ติฯ เตน กิํ วุตฺตํ โหติ, ยสฺมา อโยนิโส มนสิกโรโต อาสวา อุปฺปชฺชนฺติ, โยนิโส มนสิกโรโต ปหียนฺติ, ตสฺมา ชานิตพฺพํ โยนิโส มนสิการํ อุปฺปาเทตุํ ชานโต, อโยนิโส มนสิกาโร จ ยถา น อุปฺปชฺชติ, เอวํ ปสฺสโต อาสวานํ ขโย โหตีติ, อยํ ตาเวตฺถ สเงฺขปวณฺณนาฯ

อยํ ปน วิตฺถาโร – ตตฺถ ‘‘โยนิโส อโยนิโส’’ติ อิเมหิ ตาว ทฺวีหิ ปเทหิ อาพทฺธํ โหติ อุปริ สกลสุตฺตํฯ วฏฺฏวิวฏฺฏวเสน หิ อุปริ สกลสุตฺตํ วุตฺตํฯ อโยนิโส มนสิการมูลกญฺจ วฏฺฏํ, โยนิโส มนสิการมูลกญฺจ วิวฏฺฏํฯ กถํ? อโยนิโส มนสิกาโร หิ วฑฺฒมาโน เทฺว ธเมฺม ปริปูเรติ อวิชฺชญฺจ ภวตณฺหญฺจฯ อวิชฺชาย จ สติ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา…เป.… ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติฯ ตณฺหาย สติ ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ…เป.… สมุทโย โหตี’’ติฯ เอวํ อยํ อโยนิโส มนสิการพหุโล ปุคฺคโล วาตเวคาภิฆาเตน วิปฺปนฏฺฐนาวา วิย คงฺคาวเฏฺฏ ปติตโคกุลํ วิย จกฺกยเนฺต ยุตฺตพลิพโทฺท วิย จ ปุนปฺปุนํ ภวโยนิคติวิญฺญาณฏฺฐิติสตฺตาวาเสสุ อาวฏฺฏปริวฏฺฏํ กโรติ, เอวํ ตาว อโยนิโส มนสิการมูลกํ วฏฺฏํฯ

โยนิโส มนสิกาโร ปน วฑฺฒมาโน – ‘‘โยนิโส มนสิการสมฺปนฺนเสฺสตํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน ปาฏิกงฺขํ, อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวสฺสติ, อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ พหุลีกริสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๕๕) วจนโต สมฺมาทิฏฺฐิปมุขํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ปริปูเรติฯ ยา จ สมฺมาทิฏฺฐิ, สา วิชฺชาติ ตสฺส วิชฺชุปฺปาทา อวิชฺชานิโรโธ, ‘‘อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ…เป.… เอวํ เอตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหตี’’ติ (มหาว. ๑) เอวํ โยนิโส มนสิการมูลกํ วิวฏฺฏํ เวทิตพฺพํฯ เอวํ อิเมหิ ทฺวีหิ ปเทหิ อาพทฺธํ โหติ อุปริ สกลสุตฺตํฯ

เอวํ อาพเทฺธ เจตฺถ ยสฺมา ปุเพฺพ อาสวปฺปหานํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา อุปฺปตฺติ วุจฺจมานา น ยุชฺชติฯ น หิ ปหีนา ปุน อุปฺปชฺชนฺติฯ อุปฺปนฺนานํ ปน ปหานํ ยุชฺชติ, ตสฺมา อุเทฺทสปฏิโลมโตปิ ‘‘อโยนิโส, ภิกฺขเว, มนสิกโรโต’’ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อโยนิโส มนสิกโรโต**ติ วุตฺตปฺปการํ อโยนิโส มนสิการํ อุปฺปาทยโตฯ **อนุปฺปนฺนา เจว อาสวา อุปฺปชฺชนฺตี**ติ เอตฺถ เย ปุพฺเพ อปฺปฏิลทฺธปุพฺพํ จีวราทึ วา ปจฺจยํ อุปฏฺฐากสทฺธิวิหาริกอเนฺตวาสิกานํ วา อญฺญตรํ มนุญฺญํ วตฺถุํ ปฏิลภิตฺวา, ตํ สุภํ สุขนฺติ อโยนิโส มนสิกโรโต, อญฺญตรญฺญตรํ วา ปน อนนุภูตปุพฺพํ อารมฺมณํ ยถา วา ตถา วา อโยนิโส มนสิกโรโต อาสวา อุปฺปชฺชนฺติ, เต อนุปฺปนฺนา อุปฺปชฺชนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ อญฺญถา หิ อนมตคฺเค สํสาเร อนุปฺปนฺนา นาม อาสวา น สนฺติฯ อนุภูตปุพฺเพปิ จ วตฺถุมฺหิ อารมฺมเณ วา ยสฺส ปกติสุทฺธิยา วา อุทฺเทสปริปุจฺฉาปริยตฺตินวกมฺมโยนิโสมนสิการานํ วา อญฺญตรวเสน ปุพฺเพ อนุปฺปชฺชิตฺวา ปจฺฉา ตาทิเสน ปจฺจเยน สหสา อุปฺปชฺชนฺติ, อิเมปิ อนุปฺปนฺนา อุปฺปชฺชนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ เตสฺเวว ปน วตฺถารมฺมเณสุ ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชมานา อุปฺปนฺนา ปวฑฺฒนฺตีติ วุจฺจนฺติฯ อิโต อญฺญถา หิ ปฐมุปฺปนฺนานํ วฑฺฒิ นาม นตฺถิฯ

โยนิโส จ โข, ภิกฺขเวติ เอตฺถ ปน ยสฺส ปกติสุทฺธิยา วา เสยฺยถาปิ อายสฺมโต มหากสฺสปสฺส ภทฺทาย จ กาปิลานิยา, อุทฺเทสปริปุจฺฉาทีหิ วา การเณหิ อาสวา นุปฺปชฺชนฺติ, โส จ ชานาติ ‘‘น โข เม อาสวา มคฺเคน สมุคฺฆาตํ คตา, หนฺท เนสํ สมุคฺฆาตาย ปฏิปชฺชามี’’ติฯ ตโต มคฺคภาวนาย สเพฺพ สมุคฺฆาเตติฯ ตสฺส เต อาสวา อนุปฺปนฺนา น อุปฺปชฺชนฺตีติ วุจฺจนฺติฯ ยสฺส ปน การกเสฺสว สโต สติสโมฺมเสน สหสา อาสวา อุปฺปชฺชนฺติ, ตโต สํเวคมาปชฺชิตฺวา โยนิโส ปทหโนฺต เต อาสเว สมุจฺฉินฺทติ, ตสฺส อุปฺปนฺนา ปหียนฺตีติ วุจฺจนฺติ มณฺฑลารามวาสีมหาติสฺสภูตเตฺถรสฺส วิยฯ โส กิร ตสฺมิํเยว วิหาเร อุทฺทิสํ คณฺหาติ, อถสฺส คาเม ปิณฺฑาย จรโต วิสภาคารมฺมเณ กิเลโส อุปฺปชฺชิ, โส ตํ วิปสฺสนาย วิกฺขเมฺภตฺวา วิหารํ อคมาสิฯ ตสฺส สุปินเนฺตปิ ตํ อารมฺมณํ น อุปฏฺฐาสิฯ โส ‘‘อยํ กิเลโส วฑฺฒิตฺวา อปายสํวตฺตนิโก โหตี’’ติ สํเวคํ ชเนตฺวา อาจริยํ อาปุจฺฉิตฺวา วิหารา นิกฺขมฺม มหาสงฺฆรกฺขิตเตฺถรสฺส สนฺติเก ราคปฏิปกฺขํ อสุภกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา คุมฺพนฺตรํ ปวิสิตฺวา ปํสุกูลจีวรํ สนฺถริตฺวา นิสชฺช อนาคามิมคฺเคน ปญฺจกามคุณิกราคํ ฉินฺทิตฺวา อุฏฺฐาย อาจริยํ วนฺทิตฺวา ปุนทิวเส อุทฺเทสมคฺคํ ปาปุณิฯ เย ปน วตฺตมานุปฺปนฺนา, เตสํ ปฏิปตฺติยา ปหานํ นาม นตฺถิฯ

๑๖. อิทานิ ‘‘อุปฺปนฺนา จ อาสวา ปหียนฺตี’’ติ อิทเมว ปทํ คเหตฺวา เย เต อาสวา ปหียนฺติ, เตสํ นานปฺปการโต อญฺญมฺปิ ปหานการณํ อาวิกาตุํ เทสนํ วิตฺถาเรโนฺต **อตฺถิ, ภิกฺขเว, อาสวา ทสฺสนา ปหาตพฺพา**ติอาทิมาห ยถา ตํ เทสนาปเภทกุสโล ธมฺมราชาฯ ตตฺถ **ทสฺสนา ปหาตพฺพา**ติ ทสฺสเนน ปหาตพฺพาฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

ทสฺสนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา

๑๗. อิทานิ ตานิ ปทานิ อนุปุพฺพโต พฺยากาตุกาโม ‘‘กตเม จ, ภิกฺขเว, อาสวา ทสฺสนา ปหาตพฺพา’’ติ ปุจฺฉํ กตฺวา มูลปริยายวณฺณนายํ วุตฺตนเยเนว ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน’’ติ ปุคฺคลาธิฏฺฐานํ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **มนสิกรณีเย ธเมฺม นปฺปชานาตี**ติ อาวชฺชิตเพฺพ สมนฺนาหริตเพฺพ ธเมฺม น ปชานาติฯ **อมนสิกรณีเย**ติ ตพฺพิปรีเตฯ เอส นโย เสสปเทสุปิฯ ยสฺมา ปน อิเม ธมฺมา มนสิกรณียา, อิเม อมนสิกรณียาติ ธมฺมโต นิยโม นตฺถิ, อาการโต ปน อตฺถิฯ เยนา อากาเรน มนสิกริยมานา อกุสลุปฺปตฺติปทฏฺฐานา โหนฺติ, เตนากาเรน น มนสิกาตพฺพาฯ เยน กุสลุปฺปตฺติปทฏฺฐานา โหนฺติ, เตนากาเรน มนสิกาตพฺพาฯ ตสฺมา ‘‘ย’สฺส, ภิกฺขเว, ธเมฺม มนสิกโรโต อนุปฺปโนฺน วา กามาสโว’’ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ย’สฺสา**ติ เย อสฺส อสฺสุตวโต ปุถุชฺชนสฺสฯ **มนสิกโรโต**ติ อาวชฺชยโต สมนฺนาหรนฺตสฺสฯ **อนุปฺปโนฺน วา กามาสโว**ติ เอตฺถ สมุจฺจยโตฺถ วาสโทฺท, น วิกปฺปโตฺถฯ ตสฺมา

ยถา ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, สตฺตา อปทา วา ทฺวิปทา วา…เป…. ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติ (อิติวุ. ๙๐) วุตฺเต อปทา จ ทฺวิปทา จาติ อโตฺถ, ยถา จ ‘‘ภูตานํ วา สตฺตานํ ฐิติยา สมฺภเวสีนํ วา อนุคฺคหายา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๐๒) วุตฺเต ภูตานญฺจ สมฺภเวสีนญฺจาติ อโตฺถ, ยถา จ ‘‘อคฺคิโต วา อุทกโต วา มิถุเภทโต วา’’ติ (อุทา. ๗๖) วุตฺเต อคฺคิโต จ อุทกโต จ มิถุเภทโต จาติ อโตฺถ, เอวมิธาปิ อนุปฺปโนฺน จ กามาสโว อุปฺปชฺชติ, อุปฺปโนฺน จ กามาสโว ปวฑฺฒตีติ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เอวํ เสเสสุฯ

เอตฺถ จ **กามาสโว**ติ ปญฺจกามคุณิโก ราโคฯ ***ภวาสโว***ติ รูปารูปภเว ฉนฺทราโค, ฌานนิกนฺติ จ สสฺสตุเจฺฉททิฎฺฐิสหคตาฯ เอวํ ทิฎฺฐาสโวปิ ภวาสเว เอว สโมธานํ คจฺฉติฯ **อวิชฺชาสโว**ติ จตูสุ สเจฺจสุ อญฺญาณํฯ ตตฺถ กามคุเณ อสฺสาทโต มนสิกโรโต อนุปฺปโนฺน จ กามาสโว อุปฺปชฺชติ, อุปฺปโนฺน จ ปวฑฺฒติฯ มหคฺคตธเมฺม อสฺสาทโต มนสิกโรโต อนุปฺปโนฺน จ ภวาสโว อุปฺปชฺชติ, อุปฺปโนฺน จ ปวฑฺฒติฯ ตีสุ ภูมีสุ ธเมฺม จตุวิปลฺลาสปทฎฺฐานภาเวน มนสิกโรโต อนุปฺปโนฺน จ อวิชฺชาสโว อุปฺปชฺชติ, อุปฺปโนฺน จ ปวฑฺฒตีติ เวทิตโพฺพฯ วุตฺตนยปจฺจนีกโต สุกฺกปโกฺข วิตฺถาเรตโพฺพฯ

กสฺมา ปน ตโย เอว อาสวา อิธ วุตฺตาติฯ วิโมกฺขปฎิปกฺขโตฯ อปฺปณิหิตวิโมกฺขปฎิปโกฺข หิ กามาสโว,ฯ อนิมิตฺตสุญฺญตวิโมกฺขปฎิปกฺขา อิตเรฯ ตสฺมา อิเม ตโย อาสเว อุปฺปาเทนฺตา ติณฺณํ วิโมกฺขานํ อภาคิโน โหนฺติ, อนุปฺปาเทนฺตา ภาคิโนติ เอตมตฺถํ ทเสฺสเนฺตน ตโย เอว วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ ทิฎฺฐาสโวปิ วา เอตฺถ วุโตฺต เยวาติ วณฺณิตเมตํฯ

ตสฺส อมนสิกรณียานํ ธมฺมานํ มนสิการาติ มนสิการเหตุ, ยสฺมา เต ธเมฺม มนสิ กโรติ, ตสฺมาติ วุตฺตํ โหติฯ เอส นโย ทุติยปเทปิฯ ‘‘อนุปฺปนฺนา เจว อาสวา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ อาสวา ปวฑฺฒนฺตี’’ติ เหฎฺฐา วุตฺตอาสวานํเยว อเภทโต นิคมนเมตํฯ

๑๘. เอตฺตาวตา โย อยํ ปุคฺคลาธิฎฺฐานาย เทสนาย ทสฺสนา ปหาตเพฺพ อาสเว นิทฺทิสิตุํ อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน วุโตฺต, โส ยสฺมา ‘‘อโยนิโส, ภิกฺขเว, มนสิกโรโต อนุปฺปนฺนา เจว อาสวา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ เอวํ สามญฺญโต วุตฺตานํ อโยนิโส มนสิการปจฺจยานํ กามาสวาทีนมฺปิ อธิฎฺฐานํ, ตสฺมา เตปิ อาสเว เตเนว ปุคฺคเลน ทเสฺสตฺวา อิทานิ ทสฺสนา ปหาตเพฺพ อาสเว ทเสฺสโนฺต **โส เอวํ อโยนิโส มนสิ กโรติ, อโหสิํ นุ โข อ**หนฺติอาทิมาหฯ วิจิกิจฺฉาสีเสน เจตฺถ ทิฎฺฐาสวมฺปิ ทเสฺสตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ

ตสฺสโตฺถ, ยสฺส เต อิมินา วุตฺตนเยน อาสวา อุปฺปชฺชนฺติ, โส ปุถุชฺชโน, โย จายํ ‘‘อสฺสุตวา’’ติอาทินา นเยน วุโตฺต, โส ปุถุชฺชโน เอวํ อโยนิโส อนุปาเยน อุปฺปเถน มนสิ กโรติฯ กถํ? อโหสิํ นุ โข…เป….โส กุหิํ คามี ภวิสฺสตีติฯ กิํ วุตฺตํ โหติ, โส เอวํ อโยนิโส มนสิ กโรติ, ยถาสฺส ‘‘อหํ อโหสิํ นุ โข’’ติอาทินา นเยน วุตฺตา โสฬสวิธาปิ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชตีติฯ

ตตฺถ **อโหสิํ นุ โข นนุ โข**ติ สสฺสตาการญฺจ อธิจฺจสมุปฺปตฺติอาการญฺจ นิสฺสาย อตีเต อตฺตโน วิชฺชมานตํ อวิชฺชมานตญฺจ กงฺขติฯ กิํ การณนฺติ น วตฺตพฺพํฯ อุมฺมตฺตโก วิย หิ พาลปุถุชฺชโน ยถา วา ตถา วา ปวตฺตติฯ อปิจ อโยนิโส มนสิกาโรเยเวตฺถ การณํฯ เอวํ อโยนิโสมนสิการสฺส ปน กิํ การณนฺติฯ เสฺวว ปุถุชฺชนภาโว อริยานํ อทสฺสนาทีนิ วาฯ นนุ จ ปุถุชฺชโนปิ โยนิโส มนสิ กโรตีติฯ โก วา เอวมาห น มนสิ กโรตีติฯ น ปน ตตฺถ ปุถุชฺชนภาโว การณํ , สทฺธมฺมสฺสวนกลฺยาณมิตฺตาทีนิ ตตฺถ การณานิฯ น หิ มจฺฉมํสาทีนิ อตฺตโน อตฺตโน ปกติยา สุคนฺธานิ, อภิสงฺขารปจฺจยา ปน สุคนฺธานิปิ โหนฺติฯ

กึ นุ โข อโหสินฺติ ชาติลิงฺคูปปตฺติโย นิสฺสาย ขตฺติโย นุ โข อโหสึ, พฺราหฺมณเวสฺส สุทฺทคหฏฺฐปพฺพชิตเทวมนุสฺสานํ อญฺญตโรติ กงฺขติฯ

กถํ นุ โขติ สณฺฐานาการํ นิสฺสาย ทีโฆ นุ โข อโหสึ, รสฺสโอทาตกณฺหปฺปมาณิกอปฺปมาณิกาทีนํ อญฺญตโรติ กงฺขติฯ เกจิ ปน อิสฺสรนิมฺมานาทึ นิสฺสาย เกน นุ โข การเณน อโหสินฺติ เหตุโต กงฺขตีติ วทนฺติฯ

กึ หุตฺวา กึ อโหสินฺติ ชาติอาทีนิ นิสฺสาย ขตฺติโย หุตฺวา นุ โข พฺราหฺมโณ อโหสึ…เป. … เทโว หุตฺวา มนุโสฺสติ อตฺตโน ปรมฺปรํ กงฺขติฯ สพฺพเตฺถว ปน **อทฺธานนฺ**ติ กาลาธิวจนเมตํฯ

***ภวิสฺสามิ* นุ โข นนุ โข**ติ สสฺสตาการญฺจ อุเจฺฉทาการญฺจ นิสฺสาย อนาคเต อตฺตโน วิชฺชมานตํ อวิชฺชมานตญฺจ กงฺขติฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยเมวฯ

เอตรหิ วา ปจฺจุปฺปนฺนมทฺธานนฺติ อิทานิ วา ปฏิสนฺธึ อาทึ กตฺวา จุติปริยนฺตํ สพฺพมฺปิ วตฺตมานกาลํ คเหตฺวาฯ **อชฺฌตฺตํ กถํกถี โหตี**ติ อตฺตโน ขเนฺธสุ วิจิกิจฺโฉ โหติฯ **อหํ นุ โขสฺมี**ติ อตฺตโน อตฺถิภาวํ กงฺขติฯ ยุตฺตํ ปเนตนฺติ? ยุตฺตํ อยุตฺตนฺติ กา เอตฺถ จินฺตาฯ อปิเจตฺถ อิทํ วตฺถุมฺปิ อุทาหรนฺติฯ จูฬมาตาย กิร ปุโตฺต มุโณฺฑ, มหามาตาย ปุโตฺต อมุโณฺฑ, ตํ ปุตฺตํ มุเณฺฑสุํฯ โส อุฎฺฐาย อหํ นุ โข จูฬมาตาย ปุโตฺตติ จิเนฺตสิฯ เอวํ อหํ นุ โขสฺมีติ กงฺขา โหติฯ

โน นุ โขสฺมีติ อตฺตโน นตฺถิภาวํ กงฺขติฯ ตตฺราปิ อิทํ วตฺถุ – เอโก กิร มเจฺฉ คณฺหโนฺต อุทเก จิรฏฺฐาเนน สีติภูตํ อตฺตโน อูรุํ มโจฺฉติ จิเนฺตตฺวา ปหริฯ อปโร สุสานปเสฺส เขตฺตํ รกฺขโนฺต ภีโต สงฺกุฏิโต สยิฯ โส ปฏิพุชฺฌิตฺวา อตฺตโน ชณฺณุกานิ เทฺว ยกฺขาติ จิเนฺตตฺวา ปหริฯ เอวํ โน นุ โขสฺมีติ กงฺขติฯ

กึ นุ โขสฺมีติ ขตฺติโยว สมาโน อตฺตโน ขตฺติยภาวํ กงฺขติฯ เอส นโย เสเสสุฯ เทโว ปน สมาโน เทวภาวํ อชานโนฺต นาม นตฺถิฯ โสปิ ปน ‘‘อหํ รูปี นุ โข อรูปี นุ โข’’ติอาทินา นเยน กงฺขติฯ ขตฺติยาทโย กสฺมา น ชานนฺตีติ เจฯ อปจฺจกฺขา เตสํ ตตฺถ ตตฺถ กุเล อุปฺปตฺติฯ คหฏฺฐาปิ จ โปตฺถลิกาทโย ปพฺพชิตสญฺญิโนฯ ปพฺพชิตาปิ ‘‘กุปฺปํ นุ โข เม กมฺม’’นฺติอาทินา นเยน คหฏฺฐสญฺญิโนฯ มนุสฺสาปิ จ ราชาโน วิย อตฺตนิ เทวสญฺญิโน โหนฺติฯ

กถํ นุ โขสฺมีติ วุตฺตนยเมวฯ เกวลเญฺจตฺถ อพฺภนฺตเร ชีโว นาม อตฺถีติ คเหตฺวา ตสฺส สณฺฐานาการํ นิสฺสาย ทีโฆ นุ โขสฺมิ, รสฺสจตุรํสฉฬํสอฏฺฐํสโสฬสํสาทีนํ อญฺญตรปฺปกาโรติ กงฺขโนฺต กถํ นุ โขสฺมีติ กงฺขตีติ เวทิตโพฺพฯ สรีรสณฺฐานํ ปน ปจฺจุปฺปนฺนํ อชานโนฺต นาม นตฺถิฯ

กุโต อาคโต, โส กุหึ คามี ภวิสฺสตีติ อตฺตภาวสฺส อาคติคติฏฺฐานํ กงฺขติฯ

๑๙. เอวํ โสฬสปฺปเภทํ วิจิกิจฺฉํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยํ อิมินา วิจิกิจฺฉาสีเสน ทิฏฺฐาสวํ ทเสฺสตุํ อยํ เทสนา อารทฺธาฯ ตํ ทเสฺสโนฺต **ตสฺส เอวํ อโยนิโส มนสิกโรโต ฉนฺนํ ทิฏฺฐีนนฺ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ตสฺส ปุคฺคลสฺส ยถา อยํ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ, เอวํ อโยนิโส มนสิกโรโต ตเสฺสว สวิจิกิจฺฉสฺส อโยนิโส มนสิการสฺส ถามคตตฺตา ฉนฺนํ ทิฏฺฐีนํ อญฺญตรา ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ สพฺพปเทสุ วาสโทฺท วิกปฺปโตฺถ, เอวํ วา เอวํ วา ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชตีติ

วุตฺตํ โหติฯ **อตฺถิ เม อตฺตา**ติ เจตฺถ สสฺสตทิฏฺฐิ สพฺพกาเลสุ อตฺตโน อตฺถิตํ คณฺหาติฯ **สจฺจ โต เถตโต**ติ ภูตโต จ ถิรโต จ, ''อิทํ สจฺจ''นฺติ ภูตโต สุฏฺฐุ ทฬฺหภาเวนาติ วุตฺตํ โหติฯ **นตฺถิ เม อตฺตา**ติ อยํ ปน อุเจฺฉททิฏฺฐิ, สโต สตฺตสฺส ตตฺถ ตตฺถ วิภวคฺคหณโตฯ อถ วา ปุริมาปิ ตีสุ กาเลสุ อตฺถีติ คหณโต สสฺสตทิฏฺฐิ, ปจฺจุปฺปนฺนเมว อตฺถีติ คณฺหโนฺต อุเจฺฉททิฏฺฐิฯ ปจฺฉิมาปิ อตีตานาคเตสุ นตฺถีติ คหณโต ภสฺมนฺตาหุติโยติ คหิตทิฏฺฐิกานํ วิย, อุเจฺฉททิฏฺฐิฯ อตีเต เอว นตฺถีติ คณฺหโนฺต อธิจฺจสมุปฺปตฺติกเสฺสว สสฺสตทิฏฺฐิฯ

อตฺตนาว อตฺตานํ สญฺชานามีติ สญฺญากฺขนฺธสีเสน ขเนฺธ อตฺตาติ คเหตฺวา สญฺญาย อวเสสกฺขเนฺธ สญฺชานโต อิมินา อตฺตนา อิมํ อตฺตานํ สญฺชานามีติ โหติฯ **อตฺตนาว อนตฺตาน**นฺติ สญฺญากฺขนฺธํเยว อตฺตาติ คเหตฺวา, อิตเร จตฺตาโรปิ อนตฺตาติ คเหตฺวา สญฺญาย เตสํ ชานโต เอวํ โหติ ฯ **อนตฺตนาว อตฺตาน**นฺติ สญฺญากฺขนฺธํ อนตฺตาติฯ อิตเร จตฺตาโร อตฺตาติ คเหตฺวา สญฺญาย เตสํ ชานโต เอวํ โหติ, สพฺพาปิ สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐิโยวฯ

วโท เวเทโยฺยติอาทโย ปน สสฺสตทิฏฺฐิยา เอว อภินิเวสาการาฯ ตตฺถ วทตีติ **วโท,** วจีกมฺมสฺส การโกติ วุตฺตํ โหติฯ เวทยตีติ **เวเทโยฺย,** ชานาติ อนุภวติ จาติ วุตฺตํ โหติฯ กึ เวเทตีติ, ตตฺร ตตฺร กลฺยาณปาปกานํ กมฺมานํ วิปากํ ปฏิสํเวเทติฯ **ตตฺร ตตฺรา**ติ เตสุ เตสุ โยนิคติฐิติทฺินิวาสนิกาเยสุ อารมฺมเณสุ วาฯ **นิโจฺจ**ติ อุปฺปาทวยรหิโตฯ **ธุโว**ติ ถิโร สารภูโตฯ **สสฺสโต**ติ สพฺพกาลิโกฯ **อวิปริณามธโมฺม**ติ อตฺตโน ปกติภาวํ อวิชหนธโมฺม, กกณฺฏโก วิย นานปฺปการตํ นาปชฺชติฯ **สสฺสติสม**นฺติ จนฺทสูริยสมุทฺทมหาปถวีปพฺพตา โลกโวหาเรน สสฺสติโยติ วุจฺจนฺติฯ สสฺสตีหิ สมํ **สสฺสติสมํ**ฯ ยาว สสฺสติโย ติฏฺฐนฺติ, ตาว ตเถว ฐสฺสตีติ คณฺหโต เอวํทิฏฺฐิ โหติฯ

อิทํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ทิฏฺฐิคตนฺติอาทีสุฯ **อิท**นฺติ อิทานิ วตฺตพฺพสฺส ปจฺจกฺขนิทสฺสนํฯ ทิฏฺฐิคตสมฺพเนฺธน จ อิทนฺติ วุตฺตํ, น ทิฏฺฐิสมฺพเนฺธนฯ เอตฺถ จ ทิฏฺฐิเยว **ทิฏฺฐิคตํ,** คูถคตํ วิยฯ ทิฏฺฐีสุ วา คตมิทํ ทสฺสนํ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิอโนฺตคธตฺตาติปิ ทิฏฺฐิคตํฯ ทิฏฺฐิยา วา คตํ ทิฏฺฐิคตํฯ อิทญฺหิ อตฺถิ เม อตฺตาติอาทิ ทิฏฺฐิยา คมนมตฺตเมว, นเตฺถตฺถ อตฺตา วา นิโจฺจ วา โกจีติ วุตฺตํ โหติฯ สา จายํ ทิฏฺฐิ ทุนฺนิคฺคมนเฏฺฐน **คหนํ**ฯ ทุรติกฺกมเฏฺฐน สปฺปฏิภยเฏฺฐน จ **กนฺตาโร,** ทุพฺภิกฺขกนฺตารวาฬกนฺตาราทโย วิยฯ สมฺมาทิฏฺฐิยา วินิวิชฺฌนเฏฺฐน วิโลมนเฏฺฐน วา **วิสูกํ**ฯ กทาจิ สสฺสตสฺส, กทาจิ อุเจฺฉทสฺส คหณโต วิรูปํ ผนฺทิตนฺติ **วิปฺผนฺทิตํ**ฯ พนฺธนเฏฺฐน **สํโยชนํ**ฯ เตนาห ''ทิฏฺฐิคหนํ…เป…. ทิฏฺฐิสํโยชน''นฺติฯ อิทานิสฺส ตเมว พนฺธนตฺถํ ทเสฺสโนฺต **ทิฏฺฐิสํโยชนสํยุโตฺต**ติอาทิมาหฯ ตสฺสายํ สเงฺขปโตฺถฯ อิมินา ทิฏฺฐิสํโยชเนน สํยุโตฺต ปุถุชฺชโน เอเตหิ ชาติอาทีหิ น ปริมุจฺจตีติฯ กึ วา พหุนา, สกลวฏฺฏทุกฺขโตปิ น มุจฺจตีติฯ

๒๐. เอวํ ฉปฺปเภทํ ทิฏฺฐาสวํ ทเสฺสตฺวา ยสฺมา สีลพฺพตปรามาโส กามาสวาทิวจเนเนว ทสฺสิโต โหติฯ กามสุขตฺถญฺหิ ภวสุขภววิสุทฺธิอตฺถญฺจ อวิชฺชาย อภิภูตา อิโต พหิทฺธา สมณพฺราหฺมณา สีลพฺพตานิ ปรามสนฺติ, ตสฺมา ตํ อทเสฺสตฺวา ทิฏฺฐิคฺคหเณน วา ตสฺส คหิตตฺตาปิ ตํ อทเสฺสตฺวาว อิทานิ โย ปุคฺคโล ทสฺสนา ปหาตเพฺพ อาสเว ปชหติ, ตํ ทเสฺสตฺวา เตสํ อาสวานํ ปหานํ ทเสฺสตุํ ปุเพฺพ วา อโยนิโส มนสิกโรโต ปุถุชฺชนสฺส เตสํ อุปฺปตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตพฺพิปรีตสฺส ปหานํ ทเสฺสตุํ **สุตวา จ โข, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ

ตสฺสโตฺถ, ยาว ''โส อิทํ ทุกฺข''นฺติ อาคจฺฉติ, ตาว เหฏฺฐา วุตฺตนเยน จ วุตฺตปจฺจนีกโต จ เวทิตโพฺพฯ ปจฺจนีกโต จ สพฺพากาเรน อริยธมฺมสฺส อโกวิทาวินีตปจฺจนีกโต อยํ ''สุตวา

อริยสาวโก อริยธมฺมสฺส โกวิโท อริยธมฺเม สุวินีโต’’ติ เวทิตพฺพาฯ อปิจ โข สิขาปตฺตวิปสฺสนโต ปภุติ ยาว โคตฺรภุ, ตาว ตทนุรูเปน อเตฺถน อยํ อริยสาวโกติ เวทิตพฺพาฯ

๒๑. ‘‘โส อิทํ ทุกฺขนฺติ โยนิโส มนสิ กโรตี’’ติอาทีสุ ปน อยํ อตฺถวิภาวนา, โส จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานิโก อริยสาวโก ตณฺหาวชฺชา เตภูมกา ขนฺธา **ทุกฺขํ,** ตณฺหา **ทุกฺขสมุทโย,** อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ **นิโรโธ,** นิโรธสมฺปาปโก **มโคฺค**ติ เอวํ ปุเพฺพว อาจริยสนฺติเก อุคฺคหิตจตุสจฺจกมฺมฏฺฐาโน อปเรน สมเยน วิปสฺสนามคฺคํ สมารุโฬฺห สมาโน เต เตภูมเก ขเนฺธ **อิทํ ทุกฺขนฺติ โยนิโส มนสิ กโรติ,** อุปาเยน ปเถน สมนฺนาหรติ เจว วิปสฺสติ จฯ เอตฺถ หิ ยาว โสตาปตฺติมโคฺค, ตาว มนสิการสีเสเนว วิปสฺสนา วุตฺตาฯ ยา ปนายํ ตเสฺสว ทุกฺขสฺส สมุฏฺฐาปิกา ปภาวิกา ตณฺหา, **อยํ สมุทโยติ โยนิโส มนสิ กโรติ**ฯ ยสฺมา ปน ทุกฺขญฺจ สมุทโย จ อิทํ ฐานํ ปตฺวา นิรุชฺฌนฺติ นปฺปวตฺตนฺติ, ตสฺมา ยทิทํ **นิพฺพานํ** นาม, **อยํ ทุกฺขนิโรโธติ โยนิโส มนสิ กโรติ**ฯ นิโรธสมฺปาปกํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ **อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ โยนิโส มนสิ กโรติ,** อุปาเยน ปเถน สมนฺนาหรติ เจว วิปสฺสติ จฯ

ตตฺรายํ อุปาโย, อภินิเวโส นาม วเฏฺฏ โหติ, วิวเฏฺฏ นตฺถิฯ ตสฺมา ‘‘อยํ อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย ปถวีธาตุ, อาโปธาตู’’ติอาทินา นเยน สกสนฺตติยํ จตฺตาริ ภูตานิ ตทนุสาเรน อุปาทารูปานิ จ ปริคฺคเหตฺวา อยํ รูปกฺขโนฺธติ ววตฺถเปติฯ ตํ ววตฺถาปยโต อุปฺปเนฺนน ตทารมฺมเณ จิตฺตเจตสิเก ธเมฺม อิเม จตฺตาโร อรูปกฺขนฺธาติ ววตฺถเปติฯ ตโต อิเม ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขนฺติ ววตฺถเปติฯ เต ปน สเงฺขปโต นามญฺจ รูปญฺจาติ เทฺว ภาคาเยว โหนฺติฯ อิทญฺจ นามรูปํ สเหตุ สปฺปจฺจยํ อุปฺปชฺชติฯ ตสฺส อยํ เหตุ อยํ ปจฺจโยติ อวิชฺชาภวตณฺหากมฺมาหาราทิเก เหตุปจฺจเย ววตฺถเปติฯ ตโต เตสํ ปจฺจยานญฺจ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมานญฺจ ยาถาวสรสลกฺขณํ ววตฺถเปตฺวา อิเม ธมฺมา อหุตฺวา โหนฺตีติ อนิจฺจลกฺขณํ อาโรเปติ, อุทยพฺพยปีฬิตตฺตา ทุกฺขาติ ทุกฺขลกฺขณํ อาโรเปติฯ อวสวตฺตนโต อนตฺตาติ อนตฺตลกฺขณํ อาโรเปติฯ เอวํ ตีณิ ลกฺขณานิ อาโรเปตฺวา ปฏิปาฏิยา วิปสฺสนํ ปวเตฺตโนฺต โสตาปตฺติมคฺคํ ปาปุณาติฯ

ตสฺมิํ ขเณ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวเธเนว ปฏิวิชฺฌติ, เอกาภิสมเยน อภิสเมติฯ ทุกฺขํ ปริญฺญาปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌติ, สมุทยํ ปหานปฏิเวเธน, นิโรธํ สจฺฉิกิริยาปฏิเวเธน, มคฺคํ ภาวนาปฏิเวเธนฯ ทุกฺขญฺจ ปริญฺญาภิสมเยน อภิสเมติ…เป.… มคฺคํ ภาวนาภิสมเยน อภิสเมติ, โน จ โข อญฺญมเญฺญน ญาเณนฯ เอกญาเณเนว หิ เอส นิโรธํ อารมฺมณโต, เสสานิ กิจฺจโต ปฏิวิชฺฌติ เจว อภิสเมติ จฯ น หิสฺส ตสฺมิํ สมเย เอวํ โหติ – ‘‘อหํ ทุกฺขํ ปริชานามี’’ติ วา…เป.… ‘‘มคฺคํ ภาเวมี’’ติ วาฯ อปิจ ขฺวสฺส อารมฺมณํ กตฺวา ปฏิเวธวเสน นิโรธํ สจฺฉิกโรโต เอวํ ตํ ญาณํ ทุกฺขปริญฺญากิจฺจมฺปิ สมุทยปหานกิจฺจมฺปิ มคฺคภาวนากิจฺจมฺปิ กโรติเยวฯ ตเสฺสวํ อุปาเยน โยนิโส มนสิกโรโต ตีณิ สํโยชนานิ ปหียนฺติ, วีสติวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐิ, อฏฺฐวตฺถุกา วิจิกิจฺฉา, ‘‘สีเลน สุทฺธิ วเตน สุทฺธี’’ติ สีลพฺพตานํ ปรามสนโต สีลพฺพตปรามาโสติฯ ตตฺถ จตูสุ อาสเวสุ สกฺกายทิฏฺฐิสีลพฺพตปรามาสา ทิฏฺฐาสเวน สงฺคหิตตฺตา อาสวา เจว สํโยชนา จฯ วิจิกิจฺฉา สํโยชนเมว, น อาสโว ฯ ‘‘ทสฺสนา ปหาตพฺพา อาสวา’’ติ เอตฺถ ปริยาปนฺนตฺตา ปน อาสวาติฯ

‘‘อิเม วุจฺจนฺติ…เป.… ปหาตพฺพา’’ติ อิเม สกฺกายทิฏฺฐิอาทโย ทสฺสนา ปหาตพฺพา นาม อาสวาติ ทเสฺสโนฺต อาหฯ อถ วา ยา อยํ ฉนฺนํ ทิฏฺฐีนํ อญฺญตรา ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชตีติ เอวํ สรูเปเนว สกฺกายทิฏฺฐิ วิภตฺตาฯ ตํ สนฺธายาห ‘‘อิเม วุจฺจนฺติ, ภิกฺขเว’’ติฯ สา จ ยสฺมา สหชาตปหาเนกเฏฺฐหิ สทฺธิํ ปหียติฯ ทิฏฺฐาสเว หิ ปหียมาเน ตํสหชาโต จตูสุ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตจิ

เตฺตสุ กามาสโวปิ อวิชฺชาสโวปิ ปหียติ ฯ ปหาเนกฏฺฐ ปน จตูสุ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตสุ นาคสุ ปณฺณาทิสมิทฺธิปตฺถนาวเสน อุปฺปชฺชมาโน ภวาสโวฯ เตเนว สมฺปยุตฺต อวิชฺชาสโวปิ, ทฺวีสุ โทมนสฺสจิเตฺตสุ ปาณาติปาตาทินิพฺพตฺตโก อวิชฺชาสโวปิ, ตถา วิจิกิจฺฉาจิตฺตสมฺปยุตฺต อวิชฺชาสโวปีติ เอวํ สพฺพถาปิ อวเสสา ตโยปิ อาสวา ปหียนฺติฯ ตสฺมา พหุวจนนิเทฺทโส กโตติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอส โปราณานํ อธิปฺปาโยฯ

ทสฺสนา ปหาตพฺพาติ **ทสฺสนํ** นาม โสตาปตฺติมโคฺค, เตน ปหาตพฺพาติ อโตฺถฯ กสฺมา โสตาปตฺติมโคฺค ทสฺสนํ? ปฐมํ นิพฺพานทสฺสนโตฯ นนุ โคตฺรภุ ปฐมตรํ ปสฺสตีติ? โน น ปสฺสติฯ ทิสฺวา กตฺตพฺพกิจฺจํ ปน น กโรติ สํโยชนานํ อปฺปหานโตฯ ตสฺมา ปสฺสตีติ น วตฺตโพฺพฯ ยตฺถ กตฺถจิ ราชานํ ทิสฺวาปิ ปณฺณาการํ ทตฺวา กิจฺจนิปฺผตฺติยา อทิฏฺฐตฺตา ''อชฺชาปิ ราชานํ น ปสฺสามี''ติ วทโนฺต คามวาสี ปุริโส เจตฺถ นิทสฺสนํฯ

ทสฺสนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สํวราปหาตพฺพอาสววณฺณนา

๒๒. เอวํ ทสฺสเนน ปหาตเพฺพ อาสเว ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตทนนฺตรุทฺทิเฏฺฐ สํวรา ปหาตเพฺพ ทเสฺสตุํ, **กตเม จ, ภิกฺขเว, อาสวา สํวรา ปหาตพฺพา**ติ อาหฯ เอวํ สพฺพตฺถ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ อิโต ปรญฺหิ อตฺถมตฺตเมว วณฺณยิสฺสามฯ

นนุ จ ทสฺสเนน ภาวนายาติ อิเมหิ ทฺวีหิ อปฺปหาตโพฺพ อาสโว นาม นตฺถิ, อถ กสฺมา วิสุํ สํวราทีหิ ปหาตเพฺพ ทเสฺสตีติฯ สํวราทีหิ ปุพฺพภาเค วิกฺขมฺภิตา อาสวา จตูหิ มเคฺคหิ สมุคฺฆาตํ คจฺฉนฺติ, ตสฺมา เตสํ มคฺคานํ ปุพฺพภาเค อิเมหิ ปญฺจหากาเรหิ วิกฺขมฺภนปฺปหานํ ทเสฺสโนฺต เอวมาหฯ ตสฺมา โย จายํ วุโตฺต ปฐโม ทสฺสนมโคฺคเยว, อิทานิ ภาวนานาเมน วุจฺจิสฺสนฺติ ตโย มคฺคา, เตสํ สเพฺพสมฺปิ อยํ ปุพฺพภาคปฏิปทาติ เวทิตพฺพาฯ

ตตฺถ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ สาสเนฯ **ปฏิสงฺขา**ติ ปฏิสงฺขายฯ ตตฺถายํ สงฺขาสโทฺท ญาณ โกฏฺฐาสปญฺญตฺติคณนาสุ ทิสฺสติฯ ''สงฺขาเยกํ ปฏิเสวตี''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๖๘) หิ ญาเณ ทิสฺสติฯ ''ปปญฺจสญฺญาสงฺขา สมุทาจรนฺตี''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๐๑) โกฏฺฐาเสฯ ''เตสํ เตสํ ธมฺมานํ สงฺขา สมญฺญา''ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๓๑๓) ปญฺญตฺติยํฯ ''น สุกรํ สงฺขาตุ''นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๑๒๘) คณนายํฯ อิธ ปน ญาเณ ทฏฺฐโพฺพฯ

ปฏิสงฺขา โยนิโสติ หิ อุปาเยน ปเถน ปฏิสงฺขาย ญตฺวา ปจฺจเวกฺขิตฺวาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ อสํวเร อาทีนวปฏิสงฺขา โยนิโส ปฏิสงฺขาติ เวทิตพฺพาฯ สา จายํ ''วรํ, ภิกฺขเว, ตตฺตาย อโยสลากาย อาทิตฺตาย สมฺปชฺชลิตาย สโชติภูตาย จกฺขุนฺทฺริยํ สมฺปลิมฏฺฐํ, น เตฺวว จกฺขุวิเญฺญเยฺยสุ รูเปสุ อนุพฺยญฺชนโส นิมิตฺตคฺคาโห''ติอาทินา (สํ. นิ. ๔.๒๓๕) อาทิตฺตปริยายนเยน เวทิตพฺพาฯ **จกฺขุนฺทฺริยสํวรสํวุโต วิหรตี**ติ เอตฺถ จกฺขุเมว อินฺทฺริยํ จกฺขุนฺทฺริยํ, สํวรณโต สํวโร, ปิทหนโต ถกนโตติ วุตฺตํ โหติฯ สติยา เอตํ อธิวจนํฯ จกฺขุนฺทฺริเย สํวโร จกฺขุนฺทฺริยสํวโรฯ ติตฺถกาโก อาวาฏกจฺฉโป วนมหิํโสติอาทโย วิยฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ จกฺขุนฺทฺริเย สํวโร วา อสํวโร วา นตฺถิฯ น หิ จกฺขุปสาทํ นิสฺสาย สติ วา มุฏฺฐสจฺจํ วา อุปฺปชฺชติฯ อปิจ ยทา รูปารมฺมณํ จกฺขุสฺส อาปาถํ อาคจฺฉติ, ตทา ภวงฺเค ทฺวิกฺขตฺตุํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุเทฺธ กิริยมโนธาตุ อาวชฺชนกิจฺจํ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ,

ตโต จกฺขุวิญฺญาณํ ทสฺสนกิจฺจํ, ตโต วิปากมโนธาตุ สมฺปฏิจฺฉนกิจฺจํ, ตโต วิปากาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ สนฺตีรณกิจฺจํ, ตโต กิริยาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ โวฏฺฐพฺพนกิจฺจํ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติฯ ตทนนฺตรํ ชวนํ ชวติฯ

ตตฺถปิ เนว ภวงฺคสมเย, น อาวชฺชนาทีนํ อญฺญตรสมเย สํวโร วา อสํวโร วา อตฺถิฯ ชวนกฺขเณ ปน สเจ ทุสฺสีลฺยํ วา มุฏฺฐสจฺจํ วา อญฺญาณํ วา อกฺขนฺติ วา โกสชฺชํ วา อุปฺปชฺชติ, อยํ อสํวโร โหติฯ เอวํ โหโนฺตปิ โส จกฺขุนฺทฺริเย อสํวโรติ วุจฺจติฯ กสฺมา? ตสฺมิญฺหิ สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺตํ โหติ, ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิปิฯ ยถา กึ , ยถา นคเร จตูสุ ทฺวาเรสุ อสํวุเตสุ กิญฺจาปิ อโนฺต ฆรโกฏฺฐกคพฺภาทโย สุสํวุตา, ตถาปิ อโนฺตนคเร สพฺพํ ภณฺฑํ อรกฺขิตํ อโคปิตเมว โหติฯ นครทฺวาเรน หิ ปวิสิตฺวา โจรา ยทิจฺฉนฺติ, ตํ กเรยฺยุํ, เอวเมว ชวเน ทุสฺสีลฺยาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ, ตสฺมึ อสํวเร สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺตํ โหติ, ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิปีติฯ

ตสฺมึ ปน สีลาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ทฺวารมฺปิ คุตฺตํ โหติ, ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิปิฯ ยถา กึ? ยถา นครทฺวาเรสุ สุสํวุเตสุ กิญฺจาปิ อโนฺต ฆราทโย อสํวุตา, ตถาปิ อโนฺตนคเร สพฺพํ ภณฺฑํ สุรกฺขิตํ สุโคปิตเมว โหติฯ นครทฺวาเรสุ หิ ปิหิเตสุ โจรานํ ปเวโส นตฺถิ, เอวเมว ชวเน สีลาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ทฺวารมฺปิ สุคุตฺตํ โหติ, ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิปิฯ ตสฺมา ชวนกฺขเณ อุปฺปชฺชมาโนปิ จกฺขุนฺทฺริเย สํวโรติ วุโตฺตฯ อิธ จายํ สติสํวโร อธิเปฺปโตติ เวทิตโพฺพฯ จกฺขุนฺทฺริยสํวเรน สํวุโต **จกฺขุนฺทฺริยสํวรสํวุโต,** อุเปโตติ วุตฺตํ โหติฯ ตถา หิ, ปาติโมกฺขสํวรสํวุโตติ อิมสฺส วิภเงฺค ‘‘อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต โหติ…เป.… สมนฺนาคโต’’ติ (วิภ. ๕๑๑) วุตฺตํฯ ตํ เอกชฺฌํ กตฺวา จกฺขุนฺทฺริยสํวเรน สํวุโตติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อถ วา สํวรีติ สํวุโต, ถเกสิ ปิทหีติ วุตฺตํ โหติฯ จกฺขุนฺทฺริเย สํวรสํวุโต จกฺขุนฺทฺริยสํวรสํวุโต, จกฺขุนฺทฺริยสํวรสญฺญิตํ สติกวาฏํ จกฺขุทฺวาเร, ฆรทฺวาเร กวาฏํ วิย สํวริ ถเกสิ ปิทหีติ วุตฺตํ โหติฯ อยเมว เจตฺถ อโตฺถ สุนฺทรตโรฯ ตถา หิ ‘‘จกฺขุนฺทฺริยสํวรํ อสํวุตสฺส วิหรโต สํวุตสฺส วิหรโต’’ติ เอเตสุ ปเทสุ อยเมว อโตฺถ ทิสฺสติฯ

วิหรตีติ เอวํ จกฺขุนฺทฺริยสํวรสํวุโต เยน เกนจิ อิริยาปถวิหาเรน วิหรติฯ **ยญฺหิสฺสา**ติอาทิมฺหิ ยํ จกฺขุนฺทฺริยสํวรํ อสฺส ภิกฺขุโน อสํวุตสฺส อถเกตฺวา อปิทหิตฺวา วิหรนฺตสฺสาติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อถ วา, เย-การสฺส **ยนฺ**ติ อาเทโสฯ **หิกาโร** จ ปทปูรโณ, เย อสฺสาติ อโตฺถฯ

อุปฺปเชฺชยฺยุนฺติ นิพฺพเตฺตยฺยุํฯ **อาสวา วิฆาตปริฬาหา**ติ จตฺตาโร อาสวา จ อเญฺญ จ วิฆาตกรา กิเลสปริฬาหา วิปากปริฬาหา จฯ จกฺขุทฺวาเร หิ อิฏฺฐารมฺมณํ อาปาถคตํ กามสฺสาทวเสน อสฺสาทยโต อภินนฺทโต กามาสโว อุปฺปชฺชติ, อีทิสํ อญฺญสฺมิมฺปิ สุคติภเว ลภิสฺสามีติ ภวปตฺถนาย อสฺสาทยโต ภวาสโว อุปฺปชฺชติ, สโตฺตติ วา สตฺตสฺสาติ วา คณฺหนฺตสฺส ทิฏฺฐาสโว อุปฺปชฺชติ, สเพฺพเหว สหชาตํ อญฺญาณํ อวิชฺชาสโวติ จตฺตาโร อาสวา อุปฺปชฺชนฺติฯ เตหิ สมฺปยุตฺตา อปเร กิเลสา วิฆาตปริฬาหา, อายตึ วา เตสํ วิปากาฯ เตปิ หิ อสํวุตเสฺสว วิหรโต อุปฺปเชฺชยฺยุนฺติ วุจฺจนฺติฯ

เอวํส เตติ เอวํ อสฺส เตฯ เอวํ เอเตน อุปาเยน น โหนฺติ, โน อญฺญถาติ วุตฺตํ โหติฯ เอส นโย **ปฏิสงฺขา โยนิโส โสตินฺทฺริยสํวรสํวุโต**ติอาทีสุฯ

อิเม วุจฺจนฺติ, ภิกฺขเว, อาสวา สํวรา ปหาตพฺพาติ อิเม ฉสุ ทฺวาเรสุ จตฺตาโร จตฺตาโร กตฺวา จตุวีสติ อาสวา สํวเรน ปหาตพฺพาติ วุจฺจนฺติฯ สพฺพเตฺถว เจตฺถ สติสํวโร เอว สํวโรติ เวทิตโพฺพฯ

สํวราปหาตพฺพอาสววณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปฎิเสวนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา

๒๓. **ปฎิสงฺขา โยนิโส จีวร**นฺติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพํ วิสุทฺธิมเคฺค สีลกถายํ วุตฺตเมวฯ **ยญฺหิสฺสา**ติ ยํ จีวรปิณฺฑปาตาทีสุ วา อญฺญตรํ อสฺสฯ **อปฺปฎิเสวโต**ติ เอวํ โยนิโส อปฺปฎิเสวนฺตสฺสฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ เกวลํ ปนิธ อลทฺธํ จีวราทึ ปตฺถยโต ลทฺธํ วา อสฺสาทยโต กามาสวสฺส อุปฺปตฺติ เวทิตพฺพาฯ อีทิสํ อญฺญสฺมิมฺปิ สมฺปตฺติภเว สุคติภเว ลภิสฺสามีติ ภวปตฺถนาย อสฺสาทยโต ภวาสวสฺส, อหํ ลภามิ น ลภามีติ วา มยฺหํ วา อิทนฺติ อตฺตสญฺญํ อธิฎฺฐหโต ทิฎฺฐาสวสฺส อุปฺปตฺติ เวทิตพฺพาฯ สเพฺพเหว ปน สหชาโต อวิชฺชาสโวติ เอวํ จตุนฺนํ อาสวานํ อุปฺปตฺติ วิปากปริฬาหา จ นวเวทนุปฺปาทนโตปิ เวทิตพฺพาฯ

อิเม วุจฺจนฺติ, ภิกฺขเว, อาสวา ปฎิเสวนา ปหาตพฺพาติ อิเม เอกเมกสฺมึ ปจฺจเย จตฺตาโร จตฺตาโร กตฺวา โสฬส อาสวา อิมินา ญาณสํวรสงฺขาเตน ปจฺจเวกฺขณปฎิเสวเนน ปหาตพฺพาติ วุจฺจนฺติฯ

ปฎิเสวนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อธิวาสนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา

๒๔. **ปฎิสงฺขา โยนิโส ขโม โหติ สีตสฺสา**ติ อุปาเยน ปเถน ปจฺจเวกฺขิตฺวา ขโม โหติ สีตสฺส สีตํ ขมติ สหติ, น อวีรปุริโส วิย อปฺปมตฺตเกนปิ สีเตน จลติ กมฺปติ กมฺมฎฺฐานํ วิชหติฯ อปิจ โข โลมสนาคเตฺถโร วิย อนปฺปเกนาปิ สีเตน ผุโฎฺฐ น จลติ น กมฺปติ, กมฺมฎฺฐานเมว มนสิ กโรติฯ เถโร กิร เจติยปพฺพเต ปิยงฺคุคุหายํ ปธานฆเร วิหรโนฺต อนฺตรฎฺฐเก หิมปาตสมเย โลกนฺตริกนิรเย ปจฺจเวกฺขิตฺวา กมฺมฎฺฐานํ อวิชหโนฺตว อโพฺภกาเส วีตินาเมสิฯ เอวํ **อุณฺหาทีสุปิ** อตฺถโยชนา เวทิตพฺพาฯ

เกวลญฺหิ โย ภิกฺขุ อธิมตฺตมฺปิ อุณฺหํ สหติ เสฺวว เถโร วิย, อยํ ‘‘ขโม อุณฺหสฺสา’’ติ เวทิตโพฺพฯ เถโร กิร คิมฺหสมเย ปจฺฉาภตฺตํ พหิจงฺกเม นิสีทิฯ กมฺมฎฺฐานํ มนสิกโรโนฺต เสทา ปิสฺส กเจฺฉหิ มุจฺจนฺติฯ อถ นํ อเนฺตวาสิโก อาห ‘‘อิธ, ภเนฺต, นิสีทถ, สีตโล โอกาโส’’ติฯ เถโร ‘‘อุณฺหภเยเนวมฺหิ อาวุโส อิธ นิสิโนฺน’’ติ อวีจิมหานิรยํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา นิสีทิเยวฯ **อุณฺห**นฺติ เจตฺถ อคฺคิสนฺตาโปว เวทิตโพฺพฯ สูริยสนฺตาปวเสน ปเนตํ วตฺถุ วุตฺตํฯ

โย จ เทฺว ตโย วาเร ภตฺตํ วา ปานียํ วา อลภมาโนปิ อนมตเคฺค สํสาเร อตฺตโน เปตฺติวิสยูปปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา อเวเธโนฺต กมฺมฎฺฐานํ น วิชหติเยวฯ อธิมเตฺตหิ ฑํสมกสวาตาตปสมฺผเสฺสหิ ผุโฎฺฐ จาปิ ติรจฺฉานูปปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา อเวเธโนฺต กมฺมฎฺฐานํ น วิชหติเยวฯ สรีสปสมฺผเสฺสน ผุโฎฺฐ จาปิ อนมตเคฺค สํสาเร สีหพฺยคฺฆาทิมุเขสุ อเนกวารํ ปริวตฺติตปุพฺพภาวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา อเวเธโนฺต กมฺมฎฺฐานํ น วิชหติเยว ปธานิยเตฺถโร วิยฯ อยํ ‘‘ขโม ชิฆจฺฉาย…เป.… สรีสปสมฺผสฺสาน’’นฺติ เวทิตโพฺพฯ

เถรํ กิร ขณฺฑเจลวิหาเร กณิการปธานิยฆเร อริยวํสํ สุณนฺตํ โฆรวิโส สโปฺป ฑํสิฯ เถโร ชานิตฺวาปิ ปสนฺนจิโตฺต นิสิโนฺน ธมฺมํเยว สุณาติฯ วิสเวโค ถโทฺธ อโหสิฯ เถโร อุปสมฺป ทมณฺฑลํ อาทึ กตฺวา สีลํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริสุทฺธสีโลหมสฺมีติ ปีตึ อุปฺปาเทสิฯ สห ปีตุปฺปา ทา วิสํ นิวตฺติตฺวา ปถวึ ปาวิสิฯ เถโร ตเตฺถว จิเตฺตกคฺคตํ ลภิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อร หตฺตํ ปาปุณิฯ

โย ปน อโกฺกสวเสน ทุรุเตฺต ทุรุตฺตตฺตาเยว จ ทุราคเต อปิ อนฺติมวตฺถุสญฺญิเต วจน ปเถ สุตฺวา ขนฺติคุณํเยว ปจฺจเวกฺขิตฺวา น เวธติ ทีฆภาณกอภยเตฺถโร วิยฯ อยํ ‘‘ขโม ทุรุตฺ ตานํ ทุราคตานํ วจนปถาน’’นฺติ เวทิตโพฺพฯ

เถโร กิร ปจฺจยสโนฺตสภาวนารามตาย มหาอริยวํสปฺปฏิปทํ กเถสิ, สโพฺพ มหาคาโม อาคจฺฉติฯ เถรสฺส มหาสกฺกาโร อุปฺปชฺชติฯ ตํ อญฺญตโร มหาเถโร อธิวาเสตุํ อสโกฺกโนฺต ทีฆภาณโก อริยวํสํ กเถมีติ สพฺพรตฺตึ โกลาหลํ กโรสีติอาทีหิ อโกฺกสิฯ อุโภปิ จ อตฺตโน อตฺตโน วิหารํ คจฺฉนฺตา คาวุตมตฺตํ เอกปเถน อคมํสุฯ สกลคาวุตมฺปิ โส ตํ อโกฺกสิเยวฯ ตโต ยตฺถ ทฺวินฺนํ วิหารานํ มโคฺค ภิชฺชติ, ตตฺถ ฐตฺวา ทีฆภาณกเตฺถโร ตํ วนฺทิตฺวา ‘‘เอส, ภเนฺต, ตุมฺหากํ มโคฺค’’ติ อาหฯ โส อสุณโนฺต วิย อคมาสิฯ เถโรปิ วิหารํ คนฺตฺวา ปาเท ปกฺ ขาเลตฺวา นิสีทิฯ ตเมนํ อเนฺตวาสิโก ‘‘กึ, ภเนฺต, สกลคาวุตํ ปริภาสนฺตํ น กิญฺจิ อโวจุตฺ ถา’’ติ อาหฯ เถโร ‘‘ขนฺติเยว, อาวุโส, มยฺหํ ภาโร, น อกฺขนฺติฯ เอกปทุทฺธาเรปิ กมฺมฏฺฐานวิ โยคํ น ปสฺสามี’’ติ อาหฯ เอตฺถ จ วจนเมว **วจนปโถ**ติ เวทิตโพฺพฯ

โย ปน อุปฺปนฺนา สารีริกา เวทนา ทุกฺขมนเฏฺฐน **ทุกฺขา,** พหลเฏฺฐน **ติพฺพา,** ผรุสเฏฺฐน **ขรา,** ติขิณเฏฺฐน **กฏุกา,** อสฺสาทวิรหโต **อสาตา,** มนํ อวฑฺฒนโต **อมนาปา,** ปาณหรณ สมตฺถตาย **ปาณหรา** อธิวาเสติเยว, น เวธติฯ เอวํ สภาโว โหติ จิตฺตลปพฺพเต ปธานิยเตฺถ โร วิยฯ อยํ ‘‘อุปฺปนฺนานํ…เป…. อธิวาสนชาติโก’’ติ เวทิตโพฺพฯ

เถรสฺส กิร รตฺตึ ปธาเนน วีตินาเมตฺวา ฐิตสฺส อุทรวาโต อุปฺปชฺชิฯ โส ตํ อธิวาเสตุํ อส โกฺกโนฺต อาวตฺตติ ปริวตฺตติฯ ตเมนํ จงฺกมปเสฺส ฐิโต ปิณฺฑปาติยเตฺถโร อาห ‘‘อาวุโส, ปพฺพชิโต นาม อธิวาสนสีโล โหตี’’ติฯ โส ‘‘สาธุ, ภเนฺต’’ติ อธิวาเสตฺวา นิจฺจโล สยิฯ วาโต นาภิโต ยาว หทยํ ผาเลติฯ เถโร เวทนํ วิกฺขเมฺภตฺวา วิปสฺสโนฺต มุหุเตฺตน อนาคามี หุตฺวา ปรินิพฺพายีติฯ

ยญฺหิสฺสาติ สีตาทีสุ ยํกิญฺจิ เอกธมฺมมฺปิ อสฺสฯ **อนธิวาสยโต**ติ อนธิวาเสนฺตสฺส อกฺ ขมนฺตสฺสฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ อาสวุปฺปตฺติ ปเนตฺถ เอวํ เวทิตพฺพาฯ สีเตน ผุฏฺฐสฺส อุณฺหํ ปตฺถยนฺตสฺส กามาสโว อุปฺปชฺชติ, เอวํ สพฺพตฺถฯ นตฺถิ โน สมฺปตฺติภเว สุคติภเว สีตํ วา อุณฺหํ วาติ ภวํ ปตฺถยนฺตสฺส ภวาสโวฯ มยฺหํ สีตํ อุณฺหนฺติ คาโห ทิฏฺฐาสโวฯ สเพฺพเหว สมฺป ยุโตฺต อวิชฺชาสโวติฯ

‘‘อิเม วุจฺจนฺติ…เป…. อธิวาสนา ปหาตพฺพา’’ติ อิเม สีตาทีสุ เอกเมกสฺส วเสน จตฺ ตาโร จตฺตาโร กตฺวา อเนเก อาสวา อิมาย ขนฺติสํวรสงฺขาตาย อธิวาสนาย ปหาตพฺพาติ วุจฺ จนฺตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ยสฺมา อยํ ขนฺติ สีตาทิธเมฺม อธิวาเสติ, อตฺตโน อุปริ อาโรเปตฺวา วา เสติเยวฯ น อสหมานา หุตฺวา นิรสฺสติ, ตสฺมา ‘‘อธิวาสนา’’ติ วุจฺจตีติ เวทิตพฺพาฯ

อธิวาสนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปริวชฺชนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา

๒๕. **ปฏิสงฺขา โยนิโส จณฺฑํ หตฺถึ ปริวชฺชตี**ติ อหํ สมโณติ จณฺฑสฺส หตฺถิสฺส อาสเนฺน น ฐาตพฺพํฯ ตโตนิทานญฺหิ มรณมฺปิ สิยา มรณมตฺตมฺปิ ทุกฺขนฺติ เอวํ อุปาเยน ปเถน ปจฺจเยน ปจฺจเวกฺขิตฺวา จณฺฑํ หตฺถึ ปริวชฺชติ ปฏิกฺกมติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **จณฺฑ**นฺติ จ ทุฏฺฐํ, วาฬนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ขาณุ**นฺติ ขทิรขาณุอาทึฯ **กณฺฏกฏฺฐาน**นฺติ กณฺฏกานํ ฐานํ, ยตฺถ กณฺฏกา วิชฺชนฺติ, ตํ โอกาสนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **โสพฺภ**นฺติ สพฺพโต ปริจฺฉินฺนตฏํฯ **ปปาต**นฺติ เอกโต ฉินฺนตฏํฯ **จนฺทนิก**นฺติ อุจฺฉิฏฺโฐทกคพฺภมลาทีนํ ฉฑฺฑนฏฺฐานํฯ **โอฬิคลฺล**นฺติ เตสํเยว สกทฺทมาทีนํ สนฺทโนกาสํฯ ตํ ชณฺณุมตฺตมฺปิ อสุจิภริตํ โหติ, เทวปิ เจตานิ ฐานานิ อมนุสฺสทุฏฺฐานิ โหนฺติฯ ตสฺมา ตานิ วเชฺชตพฺพานิฯ **อนาสเน**ติ เอตฺถ ปน อยุตฺตํ อาสนํ **อนาสนํ,** ตํ อตฺถโต อนิยตวตฺถุกํ รโหปฏิจฺฉนฺนาสนนฺติ เวทิตพฺพํฯ **อโคจเร**ติ เอตฺถปิ จ อยุตฺโต โคจโร **อโคจโร,** โส เวสิยาทิเภทโต ปญฺจวิโธฯ **ปาปเก มิตฺเต**ติ ลามเก ทุสฺสีเล มิตฺตปติรูปเก, อมิตฺเต วาฯ **ภชนฺต**นฺติ เสวมานํฯ **วิญฺญู สพฺรหฺมจารี**ติ ปณฺฑิตา พุทฺธิสมฺปนฺนา สพฺรหฺมจารโย, ภิกฺขูนเมตํ อธิวจนํฯ เต หิ เอกกมฺมํ เอกุเทฺทโส สมสิกฺขตาติ อิมํ พฺรหฺมํ สมานํ จรนฺติ, ตสฺมา **สพฺรหฺมจารี**ติ วุจฺจนฺติฯ **ปาปเกสุ ฐาเนสู**ติ ลามเกสุ ฐาเนสุฯ **โอกเปฺปยฺยุ**นฺติ สทฺทเหยฺยุํ, อธิมุเจฺจยฺยุํ ‘‘อทฺธา อยมายสฺมา อกาสิ วา กริสฺสติ วา’’ติฯ

ยญฺหิสฺสาติ หตฺถิอาทีสุ ยํกิญฺจิ เอกมฺปิ อสฺสฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ อาสวุปฺปตฺติ ปเนตฺถ เอวํ เวทิตพฺพาฯ หตฺถิอาทินิทาเนน ทุเกฺขน ผุฏฺฐสฺส สุขํ ปตฺถยโต กามาสโว อุปฺปชฺชติฯ นตฺถิ โน สมฺปตฺติภเว สุคติภเว อีทิสํ ทุกฺขนฺติ ภวํ ปเตฺถนฺตสฺส ภวาสโวฯ มํ หตฺถี มทฺทติ, มํ อโสฺสติ คาโห ทิฏฺฐาสโวฯ สเพฺพเหว สมฺปยุโตฺต อวิชฺชาสโวติฯ

อิเม วุจฺจนฺติ…เป…. ปริวชฺชนา ปหาตพฺพาติ อิเม หตฺถิอาทีสุ เอเกกสฺส วเสน จตฺตาโร จตฺตาโร กตฺวา อเนเก อาสวา อิมินา สีลสํวรสงฺขาเตน ปริวชฺชเนน ปหาตพฺพาติ วุจฺจนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

ปริวชฺชนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วิโนทนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา

๒๖. **ปฏิสงฺขา โยนิโส อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตี**ติ ‘‘อิติ ปายํ วิตโกฺก อกุสโล, อิติปิ สาวโชฺช, อิติปิ ทุกฺขวิปาโก, โส จ โข อตฺตพฺยาพาธาย สํวตฺตตี’’ติอาทินา นเยน โยนิโส กามวิตเกฺก อาทีนวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ตสฺมึ ตสฺมึ อารมฺมเณ อุปฺปนฺนํ ชาตมภินิพฺพตฺตํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสติ, จิตฺตํ อาโรเปตฺวา น วาเสติ, อพฺภนฺตเร วา น วาเสตีติปิ อโตฺถฯ

อนธิวาเสโนฺต กึ กโรตีติ? **ปชหติ** ฉเฑฺฑติฯ

กึ กจวรํ วิย ปิฏเกนาติ? น หิ, อปิจ โข นํ **วิโนเทติ** ตุทติ วิชฺฌติ นีหรติฯ

กึ พลิพทฺทํ วิย ปโตเทนาติ? น หิ, อถ โข นํ **พฺยนฺตีกโรติ** วิคตนฺตํ กโรติฯ ยถาสฺส อโนฺตปิ นาวสิสฺสติ อนฺตมโส ภงฺคมตฺตมฺปิ, ตถา นํ กโรติฯ

กถํ ปน นํ ตถา กโรตีติ? **อนภาวํ คเมตี**ติ อนุ อนุ อภาวํ คเมติ, วิกฺขมฺภนปฺปหาเนน ยถา สุวิกฺขมฺภิโต โหติ, ตถา กโรตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอส นโย **พฺยาปาทวิหึสาวิตกฺเกสุ**ฯ

เอตฺถ จ **กามวิตกฺก**ติ ‘‘โย กามปฏิสํยุตฺโต ตกฺโก วิตกฺโก มิจฺฉาสงฺกปฺโป’’ติ วิภงฺเค (วิภ. ๙๑๐) วุตฺโตฯ เอส นโย อิตเรสุฯ **อุปฺปนฺนุปฺปนฺเน**ติ อุปฺปนฺเน อุปฺปนฺเน, อุปฺปนฺนมตฺตเยวาติ วุตฺตํ โหติฯ สกึ วา อุปฺปนฺเน วิโนเทตฺวา ทุติยวาเร อชฺฌุเปกฺขิตา น โหติ, สตกฺขตฺตุมฺปิ อุปฺปนฺเน อุปฺปนฺเน วิโนเทติเยวฯ **ปาปเก อกุสเล**ติ ลามกฏฺเฐน ปาปเก, อโกสลฺลตาย อกุสเลฯ **ธมฺเม**ติ เตเยว กามวิตกฺกาทโย สพฺพพิ วา นว มหาวิตกฺเกฯ ตตฺถ ตโย วุตฺตา เอวฯ อวเสสา ‘‘ญาติวิตกฺโก ชนปทวิตกฺโก อมรวิตกฺโก ปรานุทฺทยตาปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก ลาภสกฺการสิโลกปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก อนวญฺญตฺติปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก’’ติ (มหานิ. ๒๐๗) อิเม ฉฯ

ยญฺหิสฺสาติ เอเตสุ วิตกฺเกสุ ยํกิญฺจิ อสฺส, เสสํ วุตฺตนยเมวฯ กามวิตกฺโก ปเนตฺถ กามาสโว เอวฯ ตพฺพิเสโส ภวาสโวฯ ตํสมฺปยุตฺโต ทิฏฺฐาสโวฯ สพฺพวิตกฺเกสุ อวิชฺชาสโวติ เอวํ อาสวุปฺปตฺติปิ เวทิตพฺพาฯ

อิเม วุจฺจนฺติ...เป.... วิโนทนา ปหาตพฺพาติ อิเม กามวิตกฺกาทิวเสน วุตฺตปฺปการา อาสวา อิมินา ตสฺมึ ตสฺมึ วิตกฺเก อาทีนวปจฺจเวกฺขณสหิเตน วีริยสํวรสงฺขาเตน วิโนทเนน ปหาตพฺพาติ วุจฺจนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

วิโนทนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ภาวนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา

๒๗. **ปฏิสงฺขา โยนิโส สติสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวตี**ติ อภาวนาย อาทีนวํ, ภาวนาย จ อานิสํสํ อุปาเยน ปเถน ปจฺจเวกฺขิตฺวา สติสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวติ, เอส นโย สพฺพตฺถฯ เอตฺถ จ กิญฺจาปิ อิเม อุปริมคฺคตฺตยสมยสมฺภูตา โลกุตฺตรโพชฺฌงฺคา เอว อธิเปฺปตา, ตถาปิ อาทิกมฺมิกานํ โพชฺฌงฺเคสุ อสมฺโมหตฺถํ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสเกน เนสํ นเยน อตฺถวณฺณนํ กริสฺสามิฯ อิธ ปน โลกิยนยํ ปหาย โลกุตฺตรนโย เอว คเหตพฺโพฯ ตตฺถ สติสมฺโพชฺฌงฺคนฺติอาทินา นเยน วุตฺตานํ สตฺตนฺนํ อาทิปทานํเยว ตาว –

> อตฺถโต ลกฺขณาทีหิ, กมโต จ วินิจฺฉโย;
> อนูนาธิกโต เจว, วิญฺญาตพฺโพ วิภาวินาฯ

ตตฺถ สติสมฺโพชฺฌงฺเค ตาว สรณฏฺเฐน **สติ**ฯ สา ปเนสา อุปฏฺฐานลกฺขณา, อปิลาปนลกฺขณา วาฯ วุตฺตมฺปิ เหตํ ‘‘ยถา, มหาราช, รญฺโญ ภณฺฑาคาริโก รญฺโญ สาปเตยฺยํ อปิลาเปติ, เอตฺตกํ, มหาราช, หิรญฺญํ, เอตฺตกํ สุวณฺณํ, เอตฺตกํ สาปเตยฺยนฺติ, เอวเมว โข, มหาราช , สติ อุปฺปชฺชมานา กุสลากุสลสาวชฺชานวชฺชหีนปณีตกณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาเค ธมฺเม อปิลาเปติฯ อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’ติ (มิ. ป. ๒.๑.๑๓) วิตฺถาโรฯ อปิลาปนรสาฯ กิจฺจวเสเนว หิสฺส เอตํ ลกฺขณํ เถเรน วุตฺตํฯ อสมฺโมสรสา วาฯ โคจราภิมุขภาวปจฺจุปฏฺฐานาฯ สติ เอว สมฺโพชฺฌงฺโค **สติสมฺโพชฺฌงฺโค**ฯ ตตฺถ โพธิยา โพธิสฺส วา องฺคนฺติ โพชฺฌงฺโคฯ

กึ วุตฺตํ โหติ? ยา หิ อยํ ธมฺมสามคฺคี, ยาย โลกิยโลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ อุปฺปชฺชมานาย ลีนุทฺธจฺจปติฏฺฐานายูหน-กามสุขตฺตกิลมถานุโยค-อุจฺเฉทสสฺสตาภินิเวสาทีนํ อเนเกสํ อุปทฺ

ทวานํ ปฏิปกฺขภูตาย สติธมฺมวิจยวีริยปีติปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาสงฺขาตาย ธมฺมสามคฺคิยา อริยสาวโก พุชฺฌตีติ กตฺวา ‘‘โพธี’’ติ วุจฺจติฯ **พุชฺฌตี**ติ กิเลสสนฺตานนิทฺทาย อุฏฺฐหติ, จตฺตาริ วา อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ, นิพฺพานเมว วา สจฺฉิกโรตีติ วุตฺตํ โหติฯ ยถาห ‘‘สตฺต โพชฺฌงฺเค ภาเวตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธ’’ติฯ ตสฺสา ธมฺมสามคฺคิสงฺขาตาย โพธิยา องฺคนฺติปิ โพชฺฌงฺคํ, ฌานงฺคมคฺคงฺคาทโย วิยฯ

โยเปส ยถาวุตฺตปฺปการาย เอตาย ธมฺมสามคฺคิยา พุชฺฌตีติ กตฺวา อริยสาวโก ‘‘โพธี’’ติ วุจฺจติ, ตสฺส โพธิสฺส องฺคนฺติปิ โพชฺฌงฺคํ, เสนงฺครถงฺคาทโย วิยฯ เตนาหุ อฏฺฐกถาจริยา ‘‘พุชฺฌนกสฺส ปุคฺคลสฺส องฺคาติ วา โพชฺฌงฺคา’’ติฯ อปิจ ‘‘โพชฺฌงฺคาติ เกนฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา? โพธาย สํวตฺตนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อนุพุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปฏิพุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, สมฺพุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา’’ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๓.๑๗) ปฏิสมฺภิทานเยนาปิ อตฺโถ เวทิตพฺโพฯ ปสตฺโถ สุนฺทโร วา โพชฺฌงฺโคติ สมฺโพชฺฌงฺโคฯ เอวํ สติ เอว สมฺโพชฺฌงฺโค สติสมฺโพชฺฌงฺโคฯ ตํ **สติสมฺโพชฺฌงฺคํ**ฯ เอวํ ตาว เอกสฺส อาทิปทสฺส อตฺถโต ลกฺขณาทีหิ จ วินิจฺฉโย วิญฺญาตโพฺพฯ

ทุติยาทีสุ ปน จตุสจฺจธมฺมํ วิจินาตีติ **ธมฺมวิจโย**ฯ โส ปน วิจยลกฺขโณ, โอภาสนรโส, อสมฺโมหปจฺจุปฏฺฐาโนฯ วีรภาวโต วิธินา อีรยิตพฺพโต จ **วีริยํ**ฯ ตํ ปคฺคหลกฺขณํ , อุปตฺถมฺภนรสํ, อโนสีทนปจฺจุปฏฺฐานํ ฯ ปีณยตีติ **ปีติ**ฯ สา ผรณลกฺขณา, ตุฏฺฐิลกฺขณา วา, กายจิตฺตานํ ปีณนรสา, เตสํเยว โอทคฺยปจฺจุปฏฺฐานาฯ กายจิตฺตทรถปสฺสมฺภนโต **ปสฺสทฺธิ**ฯ สา อุปสมลกฺขณา, กายจิตฺตทรถนิมฺมทฺทนรสา, อายจิตฺตานํ อปริปฺผนฺทนภูตสีติภาวปจฺจุปฏฺฐานาฯ สมาธานโต **สมาธิ**ฯ โส อวิเกฺขปลกฺขโณ, อวิสารลกฺขโณ วา, จิตฺตเจตสิกานํ สมฺปิณฺฑนรโส, จิตฺตฏฺฐิติปจฺจุปฏฺฐาโนฯ อชฺฌุเปกฺขนโต **อุเปกฺขา**ฯ สา ปฏิสงฺขานลกฺขณา, สมวาหิตลกฺขณา วา, อูนาธิกตานิวารณรสา, ปกฺขปาตุปเจฺฉทรสา วา, มชฺฌตฺตภาวปจฺจุปฏฺฐานาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ เอวํ เสสปทานมฺปิ อตฺถโต ลกฺขณาทีหิ จ วินิจฺฉโย วิญฺญาตโพฺพฯ

กมโตติ เอตฺถ จ ‘‘สติญฺจ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, สพฺพตฺถิกํ วทามี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔) วจนโต สเพฺพสํ เสสโพชฺฌงฺคานํ อุปการกตฺตา สติสมฺโพชฺฌงฺโคว ปฐมํ วุโตฺตฯ ตโต ปรํ ‘‘โส ตถาสโต วิหรโนฺต ตํ ธมฺมํ ปญฺญาย ปวิจินตี’’ติอาทินา (วิภ. ๔๖๙) นเยน เสสโพชฺฌงฺคานํ ปุพฺพาปริยวจเน ปโยชนํ สุเตฺตเยว วุตฺตํฯ เอวเมตฺถ กมโตปิ วินิจฺฉโย วิญฺญาตโพฺพฯ

อนูนาธิกโตติ กสฺมา ปน ภควตา สเตฺตว โพชฺฌงฺคา วุตฺตา อนูนา อนธิกาติฯ ลีนุทฺธจฺจปฏิปกฺขโต สพฺพตฺถิกโต จฯ เอตฺถ หิ ตโย โพชฺฌงฺคา ลีนสฺส ปฏิปกฺขาฯ ยถาห – ‘‘ยสฺมิญฺจ โข, ภิกฺขเว, สมเย ลีนํ จิตฺตํ โหติ, กาโล ตสฺมึ สมเย ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล วีริยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล ปีติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ ตโย อุทฺธจฺจสฺส ปฏิปกฺขาฯ ยถาห – ‘‘ยสฺมิญฺจ โข, ภิกฺขเว, สมเย อุทฺธตํ จิตฺตํ โหติ, กาโล ตสฺมึ สมเย ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล สมาธิสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคสฺส ภาวนายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ เอโก ปเนตฺถ สพฺพตฺถิโกฯ ยถาห – ‘‘สติญฺจ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, สพฺพตฺถิกํ วทามี’’ติฯ ‘‘สพฺพตฺถก’’นฺติปิ ปาโฐ, ทฺวินฺนมฺปิ สพฺพตฺถ อิจฺฉิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ เอวํ ลีนุทฺธจฺจปฏิปกฺขโต สพฺพตฺถิกโต จ สเตฺตว โพชฺฌงฺคา วุตฺตา อนูนา อนธิกาติ, เอวเมตฺถ อนูนาธิกโตปิ วินิจฺฉโย วิญฺญาตโพฺพฯ

เอวํ ตาว ‘‘สติสมฺโพชฺฌงฺค’’นฺติอาทินา นเยน วุตฺตานํ สตฺตนฺนํ อาทิปทานํเยว อตฺถวณฺณนํ ญตฺวา อิทานิ **ภาเวติ วิเวกนิสฺสิต**นฺติอาทีสุ เอวํ ญาตพฺพาฯ **ภาเวตี**ติ วเฑฺฒ

ติ, อตฺตโน จิตฺตสนฺตาเน ปุนปฺปุนํ ชเนติ อภินิพฺพเตฺตตีติ อโตฺถฯ **วิเวกนิสฺสิต**นฺติ วิเวเก นิสฺสิตํฯ **วิเวโก**ติ วิวิตฺตตาฯ สฺวายํ ตทงฺควิเวโก วิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสทฺธิ นิสฺสรณวิเวโกติ ปญฺจวิโธฯ ตสฺส นานตฺตํ ''อริยธมฺม อวินีโต''ติ เอตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อยเมว หิ ตตฺถ วินโยติ วุโตฺตฯ เอวํ เอตสฺมิํ ปญฺจวิเธ วิเวเกฯ

วิเวกนิสฺสิตนฺติ ตทงฺควิเวกนิสฺสิตํ สมุเจฺฉทวิเวกนิสฺสิตํ นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตญฺจ สติสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวตีติ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตถา หิ อยํ โพชฺฌงฺคภาวนานุยุโตฺต โยคี วิปสฺสนากฺขเณ กิจฺจโต ตทงฺควิเวกนิสฺสิตํ, อชฺฌาสยโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตํ, มคฺคกาเล ปน กิจฺจโต สมุเจฺฉทวิเวกนิสฺสิตํ, อารมฺมณโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตํ สติสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวติฯ ปญฺจวิธวิเวกนิสฺสิตนฺติปิ เอเก, เต หิ น เกวลํ พลววิปสฺสนามคฺคผลกฺขเณสุ เอว โพชฺฌเงฺค อุทฺธรนฺติ, วิปสฺสนาปาทกกสิณชฺฌานอานาปานาสุภพฺรหฺมวิหารชฺฌาเนสุปิ อุทฺธรนฺติฯ น จ ปฏิสิทฺธา อฎฺฐกถาจริเยหิฯ ตสฺมา เตสํ มเตน เอเตสํ ฌานานํ ปวตฺติกฺขเณ กิจฺจโต เอว วิกฺขมฺภนวิเวกนิสฺสิตํฯ ยถา จ ''วิปสฺสนากฺขเณ อชฺฌาสยโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิต''นฺติ วุตฺตํ, เอวํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวกนิสฺสิตมฺปิ ภาเวตีติ วตฺตุํ วฎฺฎติฯ เอส นโย **วิราคนิสฺสิตา**ทีสุฯ วิเวกฎฺฐา เอว หิ วิราคาทโยฯ

เกวลเญฺหตฺถ **โวสฺสโคฺค** ทุวิโธ ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค จ ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺค จาติฯ ตตฺถ **ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค**ติ วิปสฺสนากฺขเณ จ ตทงฺควเสน, มคฺคกฺขเณ จ สมุเจฺฉทวเสน กิเลสปฺปหานํฯ **ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺค**ติ วิปสฺสนากฺขเณ ตนฺนินฺนภาเวน, มคฺคกฺขเณ ปน อารมฺมณกรเณน นิพฺพานปกฺขนฺทนํฯ ตทุภยมฺปิ อิมสฺมิํ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสเก อตฺถวณฺณนานเย วฎฺฎติฯ ตถา หิ อยํ สติสโมฺพชฺฌโงฺค ยถาวุเตฺตน ปกาเรน กิเลเส ปริจฺจชติ, นิพฺพานญฺจ ปกฺขนฺทติฯ **โวสฺสคฺคปริณามิ**นฺติ อิมินา ปน สกเลน วจเนน โวสฺสคฺคตฺถํ ปริณมนฺตํ ปริณตญฺจ ปริปจฺจนฺตํ ปริปกฺกญฺจาติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ''อยญฺหิ โพชฺฌงฺคภาวนานุยุโตฺต ภิกฺขุ ยถา สติสโมฺพชฺฌโงฺค กิเลสปริจฺจาคโวสฺสคฺคตฺถํ นิพฺพานปกฺขนฺทนโวสฺสคฺคตฺถญฺจ ปริปจฺจติ, ยถา จ ปริปโกฺก โหติ, ตถา นํ ภาเวตี''ติฯ เอส นโย เสสโพชฺฌเงฺคสุฯ

อิธ ปน นิพฺพานํเยว สพฺพสงฺขเตหิ วิวิตฺตตฺตา **วิเวโก,** สเพฺพสํ วิราคภาวโต **วิราโค,** นิโรธภาวโต **นิโรโธ**ติ วุตฺตํฯ มโคฺค เอว จ โวสฺสคฺคปริณามี, ตสฺมา สติสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวติ วิเวกํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺติยา วิเวกนิสฺสิตํฯ ตถา **วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ**ฯ ตญฺจ โข อริยมคฺคกฺขณุปฺปตฺติยา กิเลสานํ สมุเจฺฉทโต ปริจฺจาคภาเวน จ นิพฺพานปกฺขนฺทนภาเวน จ ปริณตํ ปริปกฺกนฺติ อยเมว อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เอส นโย เสสโพชฺฌเงฺคสุฯ

ยญฺหิสฺสาติ เอเตสุ โพชฺฌเงฺคสุ ยํกิญฺจิ อสฺสฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ อาสวุปฺปตฺติยํ ปเนตฺถ อิเมสํ อุปริมคฺคตฺตยสมฺปยุตฺตานํ โพชฺฌงฺคานํ อภาวิตตฺตา เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ กามาสโว ภวาสโว อวิชฺชาสโวติ ตโย อาสวา, ภาวยโต เอวํส เต อาสวา น โหนฺตีติ อยํ นโย เวทิตโพฺพฯ

อิเม วุจฺจนฺติ...เป.... ภาวนา ปหาตพฺพาติ อิเม ตโย อาสวา อิมาย มคฺคตฺตยสมฺปยุตฺตาย โพชฺฌงฺคภาวนาย ปหาตพฺพาติ วุจฺจนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

๒๘. อิทานิ อิเมหิ สตฺตหากาเรหิ ปหีนาสวํ ภิกฺขุํ โถเมโนฺต อาสวปฺปหาเน จสฺส อานิสํสํ ทเสฺสโนฺต เอเตเหว จ การเณหิ อาสวปฺปหาเน สตฺตานํ อุสฺสุกฺกํ ชเนโนฺต **ยโต โข, ภิกฺขเว...เป.... อนฺตมกาสิ ทุกฺขสฺสา**ติ อาหฯ ตตฺถ **ยโต โข**ติ สามิวจเน โตกาโร, ยสฺส โขติ วุตฺตํ โหติฯ โปราณา ปน ยสฺมิํ กาเลติ วณฺณยนฺติฯ **เย อาสวา ทสฺสนา ปหาตพฺพา**ติ

เย อาสวา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา, เต ทสฺสเนเนว ปหีนา โหนฺติ, น อปฺปหีเนสฺเยว ปหีนสญฺญี โหติฯ เอวํ สพฺพตฺถ วิตฺถาโรฯ

สพฺพาสวสํวรสํวุโตติ สเพฺพหิ อาสวปิธาเนหิ ปิหิโต, สเพฺพสํ วา อาสวานํ ปิธาเนหิ ปิหิโตฯ **อเจฺฉจฺฉิ ตณฺห**นฺติ สพฺพมฺปิ ตณฺหํ ฉินฺทิ, สํฉินฺทิ สมุจฺฉินฺทิฯ วิวตฺตยิ **สํโยชน**นฺติ ทสวิธมฺปิ สํโยชนํ ปริวตฺตยิ นิมฺมลมกาสิฯ **สมฺมา**ติ เหตุนา การเณนฯ **มานาภิสมยา**ติ มานสฺส ทสฺสนาภิสมยา ปหานาภิสมยา จฯ อรหตฺตมโคฺค หิ กิจฺจวเสน มานํ ปสฺสติ, อยมสฺส ทสฺสนาภิสมโยฯ เตน ทิโฎฺฐ ปน โส ตาวเทว ปหียติ ทิฎฺฐวิเสน ทิฎฺฐสตฺตานํ ชีวิตํ วิยฯ อยมสฺส ปหานาภิสมโยฯ

อนฺตมกาสิ ทุกฺขสฺสาติ เอวํ อรหตฺตมเคฺคน สมฺมา มานสฺส ทิฎฺฐตฺตา ปหีนตฺตา จ เย อิเม ‘‘กายพนฺธนสฺส อโนฺต ชีรติ (จูฬว. ๒๗๘)ฯ หริตนฺตํ วา’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๐๔) เอวํ วุตฺตอนฺติมมริยาทโนฺต จ, ‘‘อนฺตมิทํ, ภิกฺขเว, ชีวิกาน’’นฺติ (อิติวุ. ๙๑; สํ. นิ. ๓.๘๐) เอวํ วุตฺตลามกโนฺต จ, ‘‘สกฺกาโย เอโก อโนฺต’’ติ (อ. นิ. ๖.๖๑) เอวํ วุตฺตโกฎฺฐาสโนฺต จ, ‘‘เอเสวโนฺต ทุกฺขสฺส สพฺพปจฺจยสงฺขยา’’ติ (สํ. นิ. ๒.๕๑) เอวํ วุตฺตโกฎิโนฺต จาติ เอวํ จตฺตาโร อนฺตา, เตสุ สพฺพเสฺสว วฎฺฎทุกฺขสฺส อนฺตํ จตุตฺถโกฎิสงฺขาตํ อนฺติมโกฎิสงฺขาตํ อนฺตมกาสิ ปริเจฺฉทํ ปริวฎุมํ อกาสิฯ อนฺติมสมุสฺสยมตฺตาวเสสํ ทุกฺขํ อกาสีติ วุตฺตํ โหติฯ

อตฺตมนา เต ภิกฺขูติ สกมนา ตุฎฺฐมนา, ปีติโสมนเสฺสหิ วา สมฺปยุตฺตมนา หุตฺวาฯ ***ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทุ***นฺติ อิทํ ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยาปริโยสานํ ภควโต ภาสิตํ สุกถิตํ สุลปิตํ, เอวเมตํ ภควา เอวเมตํ สุคตาติ มตฺถเกน สมฺปฎิจฺฉนฺตา อพฺภนุโมทึสูติฯ

เสสเมตฺถ ยํ น วุตฺตํ, ตํ ปุเพฺพ วุตฺตตฺตา จ สุวิเญฺญยฺยตฺตา จ น วุตฺตํฯ ตสฺมา สพฺพํ วุตฺตานุสาเรน อนุปทโส ปจฺจเวกฺขิตพฺพํฯ

ภาวนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

สพฺพาสวสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. ธมฺมทายาทสุตฺตวณฺณนา

๒๙. **เอวํ เม สุต**นฺติ ธมฺมทายาทสุตฺตํฯ ยสฺมา ปนสฺส อฎฺฐุปฺปตฺติโก นิเกฺขโป, ตสฺมา ตํ ทเสฺสตฺวา วสฺส อปุพฺพพปทวณฺณนํ กริสฺสามฯ กตราย จ ปนิทํ อฎฺฐุปฺปตฺติยา นิกฺขิตฺตนฺติฯ ลาภสกฺการเฯ ภควโต กิร มหาลาภสกฺกาโร อุปฺปชฺชิฯ ยถา ตํ จตฺตาโร อสเงฺขฺยเยฺย ปูริตทานปารมีสญฺจยสฺสฯ สพฺพทิสาสุ ยมกมหาเมโฆ วุฎฺฐหิตฺวา มโหฆํ วิย สพฺพปารมิโย เอกสฺมึ อตฺตภาเว วิปากํ ทสฺสามาติ สมฺปิณฺฑิตา วิย ลาภสกฺการมโหฆํ นิพฺพตฺตยึสุฯ ตโต ตโต อนฺนปานยานวตฺถมาลาคนฺธวิเลปนาทิหตฺถา ขตฺติยพฺราหฺมณาทโย อาคนฺตฺวา – ‘‘กหํ พุโทฺธ, กหํ ภควา, กหํ เทวเทโว, นราสโภ, ปุริสสีโห’’ติ ภควนฺตํ ปริเยสนฺติฯ สกฎสเตหิปิ ปจฺจเย อาหริตฺวา โอกาสํ อลภมานา สมนฺตา คาวุตปฺปมาณมฺปิ สกฎธุเรน สกฎธุรมาหจฺจ ติฎฺฐนฺติ เจว อนุพนฺธนฺติ จฯ อนฺธกวินฺทพฺราหฺมณาทโย วิยฯ สพฺพํ ขนฺธเก เตสุ เตสุ สุเตฺตสุ จ อาคตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ยถา จ ภควโต, เอวํ ภิกฺขุสงฺฆสฺสาปิฯ

วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘เตน โข ปน สมเยน ภควา สกฺกโต โหติ ครุกโต มานิโต ปูชิโต อปจิโต ลาภี จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานํ, ภิกฺขุสโงฺฆปิ โข สกฺกโต โหติ…เป…. ปริกฺขาราน’’นฺติ (อุทา. ๑๔)ฯ ตถา – ‘‘ยาวตา โข, จุนฺท, เอตรหิ สโงฺฆ วา คโณ วา โลเก อุปฺปโนฺน, นาหํ, จุนฺท, อญฺญํ เอกสงฺฆมฺปิ สมนุปสฺสามิ, เอวํ ลาภคฺคยสคฺคปตฺตํ, ยถริว, จุนฺท, ภิกฺขุสโงฺฆ’’ติ (ที. นิ. ๓.๑๗๖)ฯ

สฺวายํ ภควโต จ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ อุปฺปโนฺน ลาภสกฺกาโร เอกโต หุตฺวา ทฺวินฺนํ มหานทีนํ อุทกมิว อปฺปเมโยฺย อโหสิฯ กเมน ภิกฺขู ปจฺจยครุกา ปจฺจยพาหุลิกา อเหสุํฯ ปจฺฉาภตฺตมฺปิ เตลมธุผาณิตาทีสุ อาหเฏสุ คณฺฐึเยว ปหริตฺวา ‘‘อมฺหากํ อาจริยสฺส เทถ, อุปชฺฌายสฺส เทถา’’ติ อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทํ กโรนฺติฯ สา จ เนสํ ปวตฺติ ภควโตปิ ปากฏา อโหสิฯ ตโต ภควา อนนุจฺฉวิกนฺติ ธมฺมสํเวคํ อุปฺปาเทตฺวา จิเนฺตสิ –

‘‘ปจฺจยา อกปฺปิยาติ น สกฺกา สิกฺขาปทํ ปญฺญเปตุํฯ ปจฺจยปฏิพทฺธา หิ กุลปุตฺตานํ สมณธมฺมวุตฺติฯ หนฺทาหํ ธมฺมทายาทปฏิปทํ เทเสมิฯ สา สิกฺขากามานํ กุลปุตฺตานํ สิกฺขาปทปญฺญตฺติ วิย ภวิสฺสติ นครทฺวาเร ฐปิตสพฺพกายิกอาทาโส วิย จ, ยถา หิ นครทฺวาเร ฐปิเต สพฺพกายิเก อาทาเส จตฺตาโร วณฺณา อตฺตโน ฉายํ ทิสฺวา วชฺชํ ปหาย นิโทฺทสา โหนฺติ, เอวเมว สิกฺขากามา กุลปุตฺตา ปโยคมณฺฑเนน อตฺตานํ มเณฺฑตุกามา อิมํ สพฺพกายิกาทาสูปมํ เทสนํ อาวชฺชิตฺวา อามิสทายาทปฏิปทํ วเชฺชตฺวา ธมฺมทายาทปฏิปทํ ปูเรนฺตา ขิปฺปเมว ชาติชรามรณสฺส อนฺตํ กริสฺสนฺตี’’ติฯ อิมิสฺสา อฎฺฐุปฺปตฺติยา อิทํ สุตฺตํ อภาสิฯ

ตตฺถ **ธมฺมทายาทา เม, ภิกฺขเว, ภวถ, มา อามิสทายาทา**ติ ธมฺมสฺส เม ทายาทา, ภิกฺขเว, ภวถ, มา อามิสสฺสฯ โย มยฺหํ ธโมฺม, ตสฺส ปฏิคฺคาหกา ภวถ, ยญฺจ โข มยฺหํ อามิสํ, ตสฺส มา ปฏิคฺคาหกา ภวถาติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ ธโมฺมปิ ทุวิโธ – นิปฺปริยายธโมฺม, ปริยายธโมฺมติฯ อามิสมฺปิ ทุวิธํ – นิปฺปริยายามิสํ, ปริยายามิสนฺติฯ กถํ? มคฺคผลนิพฺพานเภโท หิ นววิโธปิ โลกุตฺตรธโมฺม **นิปฺปริยายธโมฺม** นิพฺพตฺติตธโมฺม, น เยน เกนจิ ปริยาเยน การเณน วา เลเสน วา ธโมฺมฯ ยํ ปนิทํ วิวฎฺฏูปนิสฺสิตํ กุสลํ, เสยฺยถิทํ, อิเธกโจฺจ วิวฎฺฏํ ปเตฺถโนฺต ทานํ เทติ, สีลํ สมาทิยติ, อุโปสถกมฺมํ กโรติ, คนฺธมาลาทีหิ วตฺถุปูชํ กโรติ, ธมฺมํ สุณาติ เทเสติ ฌานสมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตติ, เอวํ กโรโนฺต อนุปุเพฺพน นิปฺปริยายธมฺมํ อมตํ นิพฺพานํ ปฏิลภติ, อยํ **ปริยายธโมฺม**ฯ ตถา จีวราทโย จตฺตาโร ปจฺจยา **นิปฺปริยายามิสเมว,** น อเญฺญน ปริยาเยน การเณน วา เลเสน วา อามิสํฯ ยํ ปนิทํ วฎฺฏคามิกุสลํ, เสยฺยถิทํ, อิเธกโจฺจ วฎฺฏํ ปเตฺถโนฺต สมฺปตฺติภวํ อิจฺฉมาโน ทานํ เทติ…เป…. สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตติ, เอวํ กโรโนฺต อนุปุเพฺพน เทวมนุสฺสสมฺปตฺตึ ปฏิลภติ, อิทํ **ปริยายามิสํ** นามฯ

ตตฺถ นิปฺปริยายธโมฺมปิ ภควโตเยว สนฺตโกฯ ภควตา หิ กถิตตฺตา ภิกฺขู มคฺคผลนิพฺพานานิ อธิคจฺฉนฺติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘โส หิ พฺราหฺมณ ภควา อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา, อสญฺชาตสฺส มคฺคสฺส สญฺชเนตา, อนกฺขาตสฺส มคฺคสฺส อกฺขาตา, มคฺคญฺญู มคฺควิทู มคฺคโกวิโทฯ มคฺคานุคา จ ปน เอตรหิ สาวกา วิหรนฺติ ปจฺฉา สมนฺนาคตา’’ติ (ม. นิ. ๓.๗๙) จ – ‘‘โส หาวุโส, ภควา ชานํ ชานาติ, ปสฺสํ ปสฺสติ จกฺขุภูโต ญาณภูโต ธมฺมภูโต พฺรหฺมภูโต วตฺตา ปวตฺตา อตฺถสฺส นิเนฺนตา อมตสฺส ทาตา ธมฺมสฺสามี ตถาคโต’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๐๓) จฯ ปริยายธโมฺมปิ ภควโตเยว สนฺตโกฯ ภควตา หิ กถิตตฺตา เอวํ ชานนฺติ ‘‘วิวฎฺฏํ ปเตฺถตฺวา ทานํ เทโนฺต…เป…. สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตโนฺต อนุกฺกเมน อมตํ นิพฺพานํ ปฏิลภตี’’ติฯ นิปฺปริยายามิสมฺปิ จ ภควโตเยว สนฺตกํฯ ภควตา หิ อนุญฺญาตตฺตาเยว ภิกฺขูหิ ชีวกวตฺถุํ อาทึ กตฺวา

ปณีตจีวรํ ลทฺธํฯ ยถาห ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, คหปติจีวรํฯ โย อิจฺฉติ, ปํสุกูลิโก โหตุ, โย อิจฺฉติ, คหปติจีวรํ สาทิยตุฯ อิตรีตเรนปาหํ, ภิกฺขเว, สนฺตุฏฺฐึเยว วเณฺณมี’’ติ (มหาว. ๓๓๗)ฯ

ปุเพฺพ จ ภิกฺขู ปณีตปิณฺฑปาตํ นาลตฺถุํฯ สปทานปิณฺฑิยาโลปโภชนา เอวาเหสุํฯ เตหิ ราชคเห วิหรเนฺตน ภควตา – ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, สงฺฆภตฺตํ อุเทฺทสภตฺตํ นิมนฺตนํ สลากภตฺตํ ปกฺขิกํ อุโปสถิกํ ปาฏิปทิก’’นฺติ (จูฬว. ๓๒๕) เอวํ อนุญฺญาตตฺตาเยว ปณีตโภชนํ ลทฺธํฯ ตถา เสนาสนํฯ ปุเพฺพ หิ อกตปพฺภารรุกฺขมูลาทิเสนาสนาเยว ภิกฺขู อเหสุํฯ เต ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, ปญฺจ เลณานี’’ติ (จูฬว. ๒๙๔) เอวํ ภควตา อนุญฺญาตตฺตาเยว วิหาโร อฑฺฒโยโค ปาสาโท หมฺมิยํ คุหาติ อิมานิ เสนาสนานิ ลภึสุฯ ปุเพฺพ จ มุตฺตหรีตเกเนว เภสชฺชํ อกํสุฯ เต ภควตาเยว – ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, ปญฺจ เภสชฺชานิ, เสยฺยถิทํ, สปฺปิ, นวนีตํ, เตลํ, มธุ, ผาณิต’’นฺติ (มหาว. ๒๖๐) เอวมาทินา นเยน อนุญฺญาตตฺตา นานาเภสชฺชานิ ลภึสุฯ

ปริยายามิสมฺปิ ภควโตเยว สนฺตกํฯ ภควตา หิ กถิตตฺตา เยว ชานนฺติ – ‘‘สมฺปตฺติภวํ ปเตฺถเนฺต ทานํ ทตฺวา สีลํ…เป.… สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา อนุกฺกเมน ปริยายามิสํ ทิพฺพสมฺปตฺตึ มนุสฺสสมฺปตฺตึ ปฏิลภตี’’ติฯ ตเทว, ยสฺมา นิปฺปริยายธโมฺมปิ ปริยายธโมฺมปิ นิปฺปริยายามิสมฺปิ ปริยายามิสมฺปิ ภควโตเยว สนฺตกํ, ตสฺมา ตตฺถ อตฺตโน สามิภาวํ ทเสฺสเนฺต อาห – ‘‘ธมฺมทายาทา เม, ภิกฺขเว, ภวถ มา อามิสทายาทา’’ติฯ

โย มยฺหํ สนฺตโก ทุวิโธปิ ธโมฺม, ตสฺส ทายาทา ภวถฯ ยญฺจ โข เอตํ มยฺหเมว สนฺตกํ อามิสํ, ตสฺส ทายาทา มา ภวถฯ ธมฺมโกฏฺฐาสเสฺสว สามิโน ภวถ, มา อามิสโกฏฺฐาสสฺสฯ โย หิ ชินสาสเน ปพฺพชิตฺวา ปจฺจยปรโม วิหรติ จตูสุ ตณฺหุปฺปาเทสุ สนฺทิสฺสมาโน นิกฺขิตฺตธุโร ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปตฺติยํ, อยํ **อามิสทายาโท** นามฯ ตาทิสา มา ภวถฯ โย ปน อนุญฺญาตปจฺจเยสุ อปฺปิจฺฉตาทีนิ นิสฺสาย ปฏิสงฺขา เสวมาโน ปฏิปตฺติปรโม วิหรติ จตูสุ อริยวํเสสุ สนฺทิสฺสมาโน, อยํ **ธมฺมทายาโท** นามฯ ตาทิสา ภวถาติ วุตฺตํ โหติฯ

อิทานิ เยสํ ตตฺถ เอตทโหสิ, ภวิสฺสติ วา อนาคตมทฺธานํ ‘‘กึ นุ โข ภควา สาวกานํ อลาภตฺถิโก เอวมาหา’’ติ, เตสํ อติปณีตลาภตฺถิโก อหํ เอวํ วทามีติ ทเสฺสตุมาห **อตฺถิ เม ตุเมฺหสุ…เป.… โน อามิสทายาทา**ติฯ

ตสฺสายมโตฺถ – อตฺถิ เม ตุเมฺหสุ อนุกมฺปา อนุทฺทยา หิเตสิตา, เกน นุ โข การเณน เกน อุปาเยน สาวกา ธมฺมทายาทา อสฺสุ ธมฺมโกฏฺฐาสสามิโน, โน อามิสทายาทาติฯ อยํ ปน อธิปฺปาโย, ปสฺสติ กิร ภควา อามิสครุกานํ อามิเส อุปกฺขลิตานํ อตีตกาเล ตาว กปิลสฺส ภิกฺขุโน, ‘‘สงฺฆาฏิปิ อาทิตฺตา โหตี’’ติอาทินา (ปารา. ๒๓๐; สํ. นิ. ๒.๒๑๘) นเยน อาคตปาปภิกฺขุภิกฺขุนีสิกฺขมานาทีนญฺจ อเนกสตานํ อปายปริปูรณตฺตํ อตฺตโน สาสเน ปพฺพชิตานญฺจ เทวทตฺตาทีนํฯ ธมฺมครุกานํ ปน สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานมหากสฺสปาทีนํ อภิญฺญาปฏิสมฺภิทาทิคุณปฺปฏิลาภํฯ ตสฺมา เตสํ อปายา ปริมุตฺตึ สพฺพคุณสมฺปตฺติญฺจ อิจฺฉเนฺต อาห – ‘‘อตฺถิ เม ตุเมฺหสุ อนุกมฺปา กินฺติ เม สาวกา ธมฺมทายาทา ภเวยฺยุํ, โน อามิสทายาทา’’ติฯ ปจฺจยครุโก จ จตุปริสนฺตเร กฎฺฐกหาปโณ วิย นิพฺพุตงฺคาโร วิย จ นิเตฺตโช นิปฺปโภ โหติฯ ตโต วิวตฺติตจิโตฺต ธมฺมครุโก เตชวา สีโหว อภิภุยฺยจารี, ตสฺมาปิ เอวมาห – ‘‘อตฺถิ เม…เป.… โน อามิสทายาทา’’ติฯ

เอวํ ‘‘ธมฺมทายาทา เม, ภิกฺขเว, ภวถ, มา อามิสทายาทา’’ติ อิทํ อนุกมฺปาย ปณีตตรํ ลาภํ อิจฺฉเนฺตน วุตฺตํ, โน อลาภตฺถิเกนาติ สาเวตฺวา อิทานิ อิมสฺส โอวาทสฺส อกรเณ อาทีนวํ ทเสฺสโนฺต อาห ‘‘ตุเมฺห จ เม, ภิกฺขเว…เป.… โน ธมฺมทายาทา’’ติฯ ตตฺถ **ตุเมฺหปิ เตน อาทิยา ภเวยฺยาถาติ** ตุเมฺหปิ เตน อามิสทายาทภาเวน โน ธมฺมทายาทภาเวน อาทิยา ภเวยฺยาถฯ อปทิสิตพฺพา วิสุํ กาตพฺพา ววตฺถเปตพฺพา, วิญฺญูหิ คารยฺหา ภเวยฺยาถาติ วุตฺตํ โหติฯ กินฺติ? อามิสทายาทา สตฺถุสาวกา วิหรนฺติ, โน ธมฺมทายาทาติฯ

อหมฺปิ เตน อาทิโย ภเวยฺยนฺติ อหมฺปิ เตน ตุมฺหากํ อามิสทายาทภาเวน โน ธมฺมทายาทภาเวน คารโยฺห ภเวยฺยํฯ กินฺติ? อามิส…เป.… ทายาทาติฯ อิทํ ภควา เตสํ อตีว มุทุกรณตฺถมาหฯ อยญฺหิ เอตฺถ อธิปฺปาโย – สเจ, ภิกฺขเว, ตุเมฺห อามิสโลลา จริสฺสถ, ตตฺถ วิญฺญู มํ ครหิสฺสนฺติ ‘‘กถญฺหิ นาม สพฺพญฺญู สมาโน อตฺตโน สาวเก ธมฺมทายาเท โน อามิสทายาเท กาตุํ น สโกฺกตี’’ติฯ เสยฺยถาปิ นาม อนากปฺปสมฺปเนฺน ภิกฺขู ทิสฺวา อาจริยุปชฺฌาเย ครหนฺติ ‘‘กสฺสิเม สทฺธิวิหาริกา, กสฺสเนฺตวาสิกา’’ติ; เสยฺยถา วา ปน กุลกุมารเก วา กุลกุมาริกาโย วา ทุสฺสีเล ปาปธเมฺม ทิสฺวา มาตาปิตโร ครหนฺติ ‘‘กสฺสิเม ปุตฺตา, กสฺส ธีตโร’’ติ; เอวเมว มํ วิญฺญู ครหิสฺสนฺติ ‘‘กถญฺหิ นาม สพฺพญฺญู สมาโน อตฺตโน สาวเก ธมฺมทายาเท โน อามิสทายาเท กาตุํ น สโกฺกตี’’ติฯ

เอวํ อิมสฺส โอวาทสฺส อกรเณ อาทีนวํ ทเสฺสตฺวา กรเณ อานิสํสํ ทเสฺสโนฺต **ตุเมฺห จ เม**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อหมฺปิ เตน น อาทิโย ภเวยฺย**นฺติ เสยฺยถาปิ นาม วตฺตปริปูรเก ทหรภิกฺขู อุเทฺทสปริปุจฺฉาสมฺปเนฺน วสฺสสติกเตฺถเร วิย อากปฺปสมฺปเนฺน ทิสฺวา, กสฺส สทฺธิวิหาริกา, กสฺสเนฺตวาสิกาติ, อสุกสฺสาติ, ‘‘ปติรูปํ เถรสฺส, ปฏิพโล วต โอวทิตุํ อนุสาสิตุ’’นฺติ อาจริยุปชฺฌายา น อาทิยา น คารยฺหา ภวนฺติ, เอวเมว อหมฺปิ เตน ตุมฺหากํ ธมฺมทายาทภาเวน โน อามิสทายาทภาเวน กสฺส สาวกา นาลกปฏิปทํ ตุวฏฺฏกปฏิปทํ จนฺทูปมปฏิปทํ รถวินีตปฏิปทํ มหาโคสิงฺคสาลปฏิปทํ มหาสุญฺญตปฏิปทํ ปฏิปนฺนา จตุปจฺจยสโนฺตสภาวนารามอริยวํเสสุ สกฺขิภูตา ปจฺจยเคธโต วิวตฺตมานสา อพฺภา มุตฺตจนฺทสมา วิหรนฺตีติ; ‘‘สมณสฺส โคตมสฺสา’’ติ วุเตฺต ‘‘สพฺพญฺญู วต ภควา, อสกฺขิ วต สาวเก อามิสทายาทปฏิปทํ ฉฑฺฑาเปตฺวา ธมฺมทายาทปฏิปตฺติปูรเก กาตุ’’นฺติ วิญฺญูนํ น อาทิโย น คารโยฺห ภเวยฺยนฺติฯ เอวมิมสฺมิํ ปเท อธิปฺปายํ ญตฺวา เสสํ กณฺหปเกฺข วุตฺตนยปจฺจนีเกน เวทิตพฺพํฯ เอวํ อิมสฺส โอวาทสฺส กรเณ อานิสํสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตํ โอวาทํ นิยฺยาเตโนฺต อาห – ‘‘ตสฺมา ติห เม, ภิกฺขเว…เป.… โน อามิสทายาทา’’ติฯ

๓๐. เอวมิมํ โอวาทํ นิยฺยาเตตฺวา อิทานิ ตสฺสา ธมฺมทายาทปฏิปตฺติยา ปริปูรการิํ โถเมตุํ **อิธาหํ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ภควโต หิ โถมนํ สุตฺวาปิ โหนฺติเยว ตทตฺถาย ปฏิปชฺชิตาโรฯ

ตตฺถ **อิธา**ติ นิปาตปทเมตํฯ ***ภุตฺตาวี***ติ ภุตฺตวา, กตภตฺตกิโจฺจติ วุตฺตํ โหติฯ **ปวาริโต**ติ ยาวทตฺถปวารณาย ปวาริโต, ยาวทตฺถํ ภุญฺชิตฺวา ปฏิกฺขิตฺตโภชโน ติโตฺตวาติ วุตฺตํ โหติฯ จตุพฺพิธา หิ ปวารณา วสฺสํวุฏฺฐปวารณา ปจฺจยปวารณา อนติริตฺตปวารณา ยาวทตฺถปวารณาติฯ ตตฺถ, ‘‘อนุชานามิ ภิกฺขเว, วสฺสํวุฏฺฐานํ ภิกฺขูนํ ตีหิ ฐาเนหิ ปวาเรตุ’’นฺติ (มหาว. ๒๐๙) อยํ **วสฺสํวุฏฺฐปวารณา**ฯ ‘‘อิจฺฉามหํ, ภเนฺต, สงฺฆํ จตุมาสํ เภสเชฺชน ปวาเรตุ’’นฺติ (ปาจิ. ๓๐๓) จ ‘‘อญฺญตฺร ปุนปวารณาย อญฺญตฺร นิจฺจปวารณายา’’ติ (ปาจิ. ๓๐๗) จ อยํ **ปจฺจยปวารณา**ฯ ‘‘ปวาริโต นาม อสนํ ปญฺญายติ, โภชนํ ปญฺญายติ, หตฺถปาเส ฐิโต อภิหรติ, ปฏิเกฺขโป ปญฺญายติ, เอโส ปวาริโต นามา’’ติ (ปาจิ. ๒๓๙) อยํ **อนติริตฺตปวารณา**ฯ

‘‘ปณีเตน ขาทนีเยน โภชนีเยน สหตฺถา สนฺตปฺเปสิ สมฺปวาเรสี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๙๗, ๓๕๘) อยํ **ยาวทตฺถปวารณา**ฯ อยมิธ อธิเปฺปตาฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปวาริโตติ ยาวทตฺถปวารณาย ป วาริโต’’ติฯ

ปริปุโณฺณติ โภชเนน ปริปุโณฺณฯ **ปริโยสิโต**ติ ปริโยสิตโภชโน, อุตฺตรปทโลโป ทฎฺฐโพฺพ ฯ ยาวตกํ ภุญฺชิตพฺพํ, ตาวตกํ ภุตฺตํ โหติ, อวสิตา เม โภชนกิริยาติ อโตฺถฯ **สุหิ โต**ติ ธาโต, ชิฆจฺฉาทุกฺขาภาเวน วา สุขิโตติ วุตฺตํ โหติฯ **ยาวทโตฺถ**ติ ยาวตโก เม โภชเนน อโตฺถ, โส สโพฺพ ปโตฺตติฯ เอตฺถ จ ปุริมานํ ติณฺณํ ปจฺฉิมานิ สาธกานิฯ โย หิ ปริโยสิโต, โส ภุตฺตาวี โหติฯ โย จ สุหิโต, โส ยาวทตฺถปวารณาย ปวาริโตฯ โย ยาวทโตฺถ, โส ปริปุโณฺณ ติฯ ปุริมานิ วา ปจฺฉิมานํฯ ยสฺมา หิ ภุตฺตาวี, ตสฺมา ปริโยสิโตฯ ยสฺมา ปวาริโต, ตสฺมา สุหิ โตฯ ยสฺมา ปริปุโณฺณ, ตสฺมา ยาวทโตฺถติฯ สพฺพเญฺจตํ ปริกเปฺปตฺวา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

สิยาติ เอกํเส จ วิกปฺปเน จฯ ‘‘ปถวีธาตุ สิยา อชฺฌตฺติกา, สิยา พาหิรา’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๔๙) เอกํเสฯ ‘‘สิยา อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน อาปตฺติ วีติกฺกโม’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๙) วิกปฺปเนฯ อิธ อุภยมฺปิ วฎฺฎติฯ อติเรโกว **อติเรกธโมฺม**ฯ ตถา **ฉฑฺฑนีย ธโมฺม**ฯ อธิโก จ ฉเฑฺฑต โพฺพ จ, น อญฺญํ กิญฺจิ กาตโพฺพติ อโตฺถฯ **อถา**ติ ตมฺหิ กาเลฯ **ชิฆจฺฉาทุพฺพลฺยปเรตา**ติ ชิฆจฺฉาย จ ทุพฺพเลฺยน จ ปเรตา ผุฎฺฐา อนุคตา จ อฎฺฐปิ ทสปิ ทิวสานิฯ ตตฺถ เกจิ ชิฆจฺฉิ ตาปิ น ทุพฺพลา โหนฺติ, สโกฺกนฺติ ชิฆจฺฉํ สหิตุํฯ อิเม ปน น ตาทิสาติ ทเสฺสตุํ อุภยมาหฯ **ตุ ยาหนฺ**ติ เต อหํฯ **สเจ อากงฺขถา**ติ ยทิ อิจฺฉถฯ

อปฺปหริเตติ อปฺปรุฬฺหหริเต, ยสฺมิํ ฐาเน ปิณฺฑปาตโชฺฌตฺถรเณน วินสฺสนธมฺมานิ ติณ านิ นตฺถิ, ตสฺมินฺติ อโตฺถฯ เตน นิตฺติณเญฺจ มหาติณคหนํ จ, ยตฺถ สกเฎฺฉปิ ฉฑฺฑิเต ปิณฺฑ ปาเต ติณานิ น วินสฺสนฺติ, ตเญฺจ ฐานํ ปริคฺคหิตํ โหติฯ ภูตคามสิกฺขาปทสฺส หิ อวิโกปนตฺถ เมตํ วุตฺตํฯ

อปฺปาณเกติ นิปฺปาณเก ปิณฺฑปาตโชฺฌตฺถรเณน มริตพฺพปาณกรหิเต วา มหาอุ ทกกฺขเนฺธฯ ปริโตฺตทเก เอว หิ ภตฺตปเกฺขเปน อาฬุลิเต สุขุมปาณกา มรนฺติ, น มหาตฬากา ทีสูติฯ ปาณกานุรกฺขณตฺถญฺหิ เอตํ วุตฺตํฯ **โอปิลาเปสฺสามี**ติ นิมุชฺชาเปสฺสามิฯ

ตเตฺรกสฺสาติ เตสุ ทฺวีสุ เอกสฺสฯ โย อิมํ ธมฺมเทสนํ สุฎฺฐุ สุตฺวา ปุนปฺปุนํ อาวเชฺชติ จ , ตํ สนฺธายาห **วุตฺตํ โข ปเนต**นฺติฯ อยํ **วุตฺต**-สโทฺท เกโสหารเณปิ ทิสฺสติ ‘‘กาปฎิโก มาณ โว ทหโร วุตฺตสิโร’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๔๒๖)ฯ โรปิเตปิ ‘‘ยถา สารทิกํ พีชํ, เขเตฺต วุตฺตํ วิรูห ตี’’ติอาทีสุ (ชา. ๑.๓.๓๑)ฯ กถิเตปิ ‘‘วุตฺตมิทํ ภควตา, วุตฺตมิทํ อรหตา’’ติอาทีสุฯ อิธ ปน กถิเต ทฎฺฐโพฺพฯ กถิตํ โข ปเนตนฺติ อยเญฺหิสฺส อโตฺถฯ **อามิสญฺญตร**นฺติ จตุนฺนํ ปจฺจยามิ สานํ อญฺญตรํ, เอกนฺติ อโตฺถฯ **ยทิทน**ฺติ นิปาโต, สพฺพลิงฺควิภตฺติวจเนสุ ตาทิโสว ตตฺถ ตตฺถ อตฺถโต ปริณาเมตโพฺพฯ อิธ ปนาสฺส โย เอโสติ อโตฺถฯ โย เอโส ปิณฺฑปาโต นามฯ อิทํ อามิสญฺญตรนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ยํนูนาหน**ฺติ สาธุ วตาหํฯ **เอวน**ฺติ ยถา อิทานิ อิมํ ขณํ วีติ นาเมมิ, เอวเมว รตฺตินฺทิวํฯ **วีตินาเมยฺยน**ฺติ เขเปยฺยํ อติวตฺตาเปยฺยํฯ

โส ตํ ปิณฺฑปาตนฺติ โส ตํ สเทวเกน โลเกน สิรสา สมฺปฎิจฺฉิตพฺพรูปํ สุคตาติริตฺตมฺปิ ปิณฺฑปาตํ อภุญฺชิตฺวา ธมฺมทายาทภาวํ อากงฺขมาโน อาทิตฺตสีสูปมํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา เตเนว ชิฆจฺฉาทุพฺพเลฺยน เอวํ ตํ รตฺตินฺทิวํ วีตินาเมยฺยฯ

อถ ทุติยสฺสาติ อิมสฺมึ ปน วาเร เอส สเงฺขโป, สเจ โส ภิกฺขุ, ยํนูนาหํ…เป.… วีตินาเมยฺยนฺติ จิเนฺตนฺต เอวมฺปิ จิเนฺตยฺย, ปพฺพชิเตน โข วาฬมิคากุเล อรเญฺญ เภสชฺชํ วิย ปญฺจกามคุณวาฬากุเล คาเม ปิณฺฑปาโตปิ ทุกฺขํ ปริเยสิตุํฯ อยํ ปน ปิณฺฑปาโต อิติ ปริเยสนาทีนววิมุโตฺต จ สุคตาติริโตฺต จาติ อุภโต สุชาตขตฺติยกุมาโร วิย โหติ, เยหิ จ ปญฺจหิ การเณหิ ปิณฺฑปาโต น ปริภุญฺชิตโพฺพ โหติฯ เสยฺยถิทํ, ปุคฺคลํ ครหิตฺวา น ปริภุญฺชิตโพฺพ โหติ ‘‘อลชฺชิปุคฺคลสฺส สนฺตโก’’ติฯ อปริสุทฺธอุปฺปตฺติตาย น ปริภุญฺชิตโพฺพ โหติ ‘‘ภิกฺขุนิปริปาจนอสนฺตสมฺภาวนุปฺปโนฺน’’ติฯ สามิกานุกมฺปาย น ปริภุญฺชิตโพฺพ โหติ ‘‘ปิณฺฑปาตสามิโก ภิกฺขุ ชิฆจฺฉิโต’’ติฯ โส ธาโต ตเสฺสว อเนฺตวาสิกาทีสุ อนุกมฺปาย น ปริภุญฺชิตโพฺพ โหติ ‘‘อเนฺตวาสิกา อเญฺญ วา ตปฺปฏิพทฺธา ชิฆจฺฉิตา’’ติ, เตปิ ธาตา สุหิตา, อปิจ โข อสฺสทฺธตาย น ปริภุญฺชิตโพฺพ โหติ ‘‘ปิณฺฑปาตสามิโก ภิกฺขุ อสฺสโทฺธ’’ติฯ เตหิ จ การเณหิ อยํ วิมุโตฺตฯ ภควา หิ ลชฺชีนํ อโคฺค, ปริสุทฺธุปฺปตฺติโก ปิณฺฑปาโต, ภควา จ ธาโต สุหิโต, ปจฺจาสีสโกปิ อโญฺญ ปุคฺคโล นตฺถิ, เย โลเก สทฺธา, ภควา เตสํ อโคฺคติ เอวํ จิเนฺตตฺวา จ โส ตํ ปิณฺฑปาตํ ภุญฺชิตฺวา…เป.… วีตินาเมยฺยฯ เอตฺตาวตา โยปิ อภุญฺชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรติ, โสปิ ภุญฺชิตพฺพกเมว ปิณฺฑปาตํ น ภุโตฺต โหติฯ โยปิ ภุญฺชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรติ, โสปิ ภุญฺชิตพฺพกเมว ภุโตฺต โหติฯ นตฺถิ ปิณฺฑปาเต วิเสโสฯ ปุคฺคเล ปน อตฺถิ วิเสโสฯ ตสฺมา ตํ ทเสฺสโนฺต **กิญฺจาปิ โส**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **กิญฺจาปี**ติ อนุชานนปฺปสํสนเตฺถ นิปาโตฯ กึ อนุชานาติ? ตสฺส ภิกฺขุโน ตํ อนวชฺชปริโภคํฯ กึ ปสํสติ? ภุตฺวา สมณธมฺมกรณํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ยทิปิ โส ภิกฺขุ เอวํ ภุญฺชิตพฺพเมว ภุญฺชิตฺวา กาตพฺพเมว กเรยฺยฯ **อถ โข อสฺเยว เม ปุริโม ภิกฺขู**ติ โย ปุริโม ภิกฺขุ ตมฺปิ ปิณฺฑปาตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา สมณธมฺมํ กโรติ, โสเยว มม ทฺวีสุ สูเรสุ สูรตโร วิย ทฺวีสุ ปณฺฑิเตสุ ปณฺฑิตตโร วิย จ ปุชฺชตโร จ ปาสํสตโร จ, ทุติยภิกฺขุโต อติเรเกน ปูชนีโย จ ปสํสนีโย จาติ วุตฺตํ โหติฯ

อิทานิ ตมตฺถํ การเณน สาเธโนฺต **ตํ กิสฺส เหตู**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ, ตตฺถ สิยา ตุมฺหากํ, กสฺมา โส ภิกฺขุ ภควโต ปุชฺชตโร จ ปาสํสตโร จาติ? **ตญฺหิ ตสฺสา**ติ ยสฺมา ตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺขิปนํ ตสฺส ภิกฺขุโน ทีฆรตฺตํ อปฺปิจฺฉตาย…เป.… วีริยารมฺภาย สํวตฺติสฺสติฯ กถํ? ตสฺส หิ สเจ อปเรน สมเยน ปจฺจเยสุ อตฺริจฺฉตา วา ปาปิจฺฉตา วา มหิจฺฉตา วา อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ตโต นํ อิมินา ปิณฺฑปาตปฏิเกฺขปงฺกุเสน นิวาเรสฺสติ ‘‘อเร ตฺวํ สุคตาติริตฺตมฺปิ ปิณฺฑปาตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อีทิสํ อิจฺฉํ อุปฺปาเทสี’’ติ เอวํ ปจฺจเวกฺขมาโนฯ เอส นโย อสนฺตุฏฺฐิยา อสํเลขสฺส จุปฺปนฺนสฺส นิวารเณฯ เอวํ ตาวสฺส อปฺปิจฺฉตาย สนฺตุฏฺฐิยา สํเลขาย สํวตฺติสฺสติฯ

สุภรตายาติ เอตฺถ อยํ สํวณฺณนา – อิเธกโจฺจ อตฺตโนปิ อุปฏฺฐากานมฺปิ ทุพฺภโร โหติ ทุโปฺปโสฯ เอกโจฺจ อตฺตโนปิ อุปฏฺฐากานมฺปิ สุภโร โหติ สุโปโสฯ กถํ? โย หิ อมฺพิลาทีนิ ลทฺธา อนมฺพิลาทีนิ ปริเยสติ, อญฺญสฺส ฆเร ลทฺธํ อญฺญสฺส ฆเร ฉเฑฺฑโนฺต สพฺพํ คามํ วิจริตฺวา ริตฺตปโตฺตว วิหารํ ปวิสิตฺวา นิปชฺชติ, อยํ อตฺตโน ทุพฺภโรฯ โย ปน สาลิมํโสทนาทีนํ ปเตฺต ปูเรตฺวา ทิเนฺนปิ ทุมฺมุขภาวํ อนตฺตมนภาวเมว จ ทเสฺสติ, เตสํ วา สมฺมุขาว ตํ ปิณฺฑปาตํ ‘‘กึ ตุเมฺหหิ ทินฺน’’นฺติ อปสาเทโนฺต สามเณรคหฏฺฐาทีนมฺปิ เทติ , อยํ อุปฏฺฐากานํ ทุพฺภโรฯ เอตํ ทิสฺวา มนุสฺสา ทูรโต ปริวชฺชนฺติ ทุพฺภโร ภิกฺขุ น สกฺกา โปสิตุนฺติฯ โย ปน ยํกิญฺจิ ลูขํ วา ปณีตํ วา ลทฺธา ตุฏฺฐจิโตฺตว ภุญฺชิตฺวา วิหารํ คนฺตฺวา อตฺตโน กมฺมํ กโรติ, อยํ อตฺตโน สุภโรฯ โย จ ปเรสมฺปิ อปฺปํ วา พหุํ วา ลูขํ วา ปณีตํ วา ทานํ อหีเฬตฺวา อตฺตมโน วิปฺปสนฺนมุโข หุตฺวา เตสํ สมฺมุขาว ปริภุญฺชิตฺวา ยาติ, อยํ อุปฏฺฐากานํ สุภโรฯ เอตํ ทิสฺวา

มนุสฺสา อติวิย วิสฺสตฺถา โหนฺติ – ‘‘อมฺหากํ ภทนฺต สุภโร โถเกนปิ ตุสฺสติ, มยเมว นํ โปสิสฺสามา’’ติ ปฏิญฺญํ กตฺวา โปเสนฺติฯ

ตตฺถ สเจ อปเรน สมเยน อสฺส อตฺตโน วา อุปฏฺฐากานํ วา ทุพฺภรตานเยน จิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ตโต นํ อิมินา ปิณฺฑปาตปฏิเกฺขปงฺกุเสน นิวาเรสฺสติ – ‘‘อเร ตฺวํ สุคตาติริตฺตมฺปิ ปิณฺฑปาตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อีทิสํ จิตฺตํ อุปฺปาเทสี’’ติ เอวํ ปจฺจเวกฺขมาโน, เอวมสฺส สุภรตาย สํวตฺติสฺสติฯ สเจ ปนสฺส โกสชฺชํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตมฺปิ เอเตเนวงฺกุเสน นิวาเรสฺสติ – ‘‘อเร ตฺวํ นาม ตทา สุคตาติริตฺตมฺปิ ปิณฺฑปาตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ตถา ชิฆจฺฉาทุพฺพลฺยปเรโตปิ สมณธมฺมํ กตฺวา อชฺช โกสชฺชมนุยุญฺชสี’’ติ เอวํ ปจฺจเวกฺขมาโน, เอวมสฺส วีริยารมฺภาย สํวตฺติสฺสติฯ เอวมสฺส อิทํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺขิปนํ ทีฆรตฺตํ อปฺปิจฺฉตาย…เป.… วีริยารมฺภาย สํวตฺติสฺสติฯ เอวมสฺสิเม ปญฺจ คุณา ปริปูรา ทส กถาวตฺถูนิ ปริปูเรสฺสนฺติฯ

กถํ? อตฺร หิ ปาฬิยํเยว อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิตาวีริยารมฺภวเสน ตีณิ อาคตานิ, เสสานิ สเลฺลขน สงฺคหิตานิฯ อิทญฺหิ สพฺพกถาวตฺถูนํ นามเมว, ยทิทํ สเลฺลโขฯ ยถาห – ‘‘ยา จ โข อยํ, อานนฺท, กถา อภิสเลฺลขิกา เจโตวินีวรณสปฺปายา เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย อุปสมาย อภิญฺญาย สโมฺพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติฯ เสยฺยถิทํ, อปฺปิจฺฉกถา’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๘๙, ๑๙๒) วิตฺถาโรฯ เอวํ อิเม ปญฺจ คุณา ปริปูรา ทส กถาวตฺถูนิ ปริปูเรสฺสนฺติฯ ทส กถาวตฺถูนิ ปริปูรานิ ติโสฺส สิกฺขา ปริปูเรสฺสนฺติฯ

กถํ? เอเตสุ หิ อปฺปิจฺฉกถา สนฺโตสกถา อสํสคฺคกถา สีลกถาติ อิมา จตโสฺส กถา อธิสีลสิกฺขาสงฺคหิตาเยว ฯ ปวิเวกกถา วีริยารมฺภกถา สมาธิกถาติ อิมา ติโสฺส อธิจิตฺตสิกฺขสงฺคหิตา ฯ ปญฺญากถา วิมุตฺติกถา วิมุตฺติญาณทสฺสนกถาติ อิมา ติโสฺส อธิปญฺญาสิกฺขาสงฺคหิตาติฯ เอวํ ทส กถาวตฺถูนิ ปริปูรานิ ติโสฺส สิกฺขา ปริปูเรสฺสนฺติฯ ติโสฺส สิกฺขา ปริปูรา ปญฺจ อเสกฺขธมฺมกฺขเนฺธ ปริปูเรสฺสนฺติฯ

กถํ? ปริปูรา หิ อธิสีลสิกฺขา อเสโกฺข สีลกฺขโนฺธเยว โหติ, อธิจิตฺตสิกฺขา อเสโกฺข สมาธิกฺขโนฺธ, อธิปญฺญาสิกฺขา อเสกฺขา ปญฺญา-วิมุตฺติ-วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺธา เอวาติ เอวํ ติโสฺส สิกฺขา ปริปูรา ปญฺจ อเสกฺขธมฺมกฺขเนฺธ ปริปูเรสฺสนฺติฯ ปญฺจ ธมฺมกฺขนฺธา ปริปูรา อมตํ นิพฺพานํ ปริปูเรสฺสนฺติฯ เสยฺยถาปิ อุปริปพฺพเต ปาวุสฺสโก มหาเมโฆ อภิวุโฏฺฐ ปพฺพตกนฺทรสรสาขา ปริปูเรติฯ ตา ปริปูรา กุโสเพฺภ, กุโสพฺภา มหาโสเพฺภ, มหาโสพฺภา กุนฺนทิโย, กุนฺนทิโย มหานทิโย, มหานทิโย มหาสมุทฺทสาครํ ปริปูเรนฺติ; เอวเมว ตสฺส ภิกฺขุโน อิเม ปญฺจ คุณา ปริปูรา ทส กถาวตฺถุนิ อาทิํ กตฺวา ยาว อมตํ นิพฺพานํ ปริปูเรสฺสนฺติฯ เอวมยํ ภิกฺขุ ธมฺมทายาทปฏิปทํ ปฏิปโนฺน ปรมธมฺมทายาทํ ลภตีติ เอตมตฺถํ สมฺปสฺสมาโน ภควา ‘‘ตํ กิสฺส เหตุ ตญฺหิ ตสฺส, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน’’ติอาทิมาหฯ

เอวํ ตสฺส ภิกฺขุโน ปุชฺชตรปาสํสตรภาวํ การเณน สาเธตฺวา อิทานิ เต ภิกฺขู ตถตฺตาย สนฺนิโยเชโนฺต **ตสฺมา ติห เม ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ กิํ วุตฺตํ โหติ, ยสฺมา โย ตํ ปิณฺฑปาตํ ภุญฺชิตฺวา สมณธมฺมํ กเรยฺย, โส อิเมหิ ปญฺจหิ มูลคุเณหิ ปริพาหิโรฯ โย ปน อภุญฺชิตฺวา กเรยฺย, โส อิเมสํ ภาคี โหติ – ‘‘ตสฺมา ติห เม, ภิกฺขเว…เป.… โน อามิสทายาทา’’ติฯ

อิทมโวจ ภควาติ อิทํ นิทานปริโยสานโต ปภุติ ยาว โน อามิสทายาทาติ สุตฺตปฺปเทสํ ภควา อโวจฯ **อิทํ วตฺวาน สุคโต**ติ อิทญฺจ สุตฺตปฺปเทสํ วตฺวาว โสภนาย ปฏิปทาย คตตฺตา

สุคโตติ สงฺขํ ปโตฺตเยว ภควาฯ **อุฏฺฐายาสนา วิหารํ ปาวิสี** ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสนโต อุฏฺฐหิตฺวา วิหารํ อตฺตโน มหาคนฺธกุฏึ ปาวิสิ อสมฺภินฺนาย เอว ปริสายฯ กสฺมา ธมฺมโถมนตฺถํฯ

พุทฺธา กิร อปรินิฏฺฐิตาย เทสนาย วิหารํ ปวิสนฺตา ทฺวีหิ การเณหิ ปวิสนฺติ ปุคฺคลโถมนตฺถํ วา ธมฺมโถมนตฺถํ วาฯ ปุคฺคลโถมนตฺถํ ปวิสโนฺต เอวํ จินฺเตสิ – ''อิมํ มยา สํขิเตฺตน อุเทฺทสํ อุทฺทิฏฺฐํ, วิตฺถาเรน อวิภตฺตํ, ธมฺมปฏิคฺคาหกา ภิกฺขู อุคฺคเหตฺวา อานนฺทํ วา กจฺจานํ วา อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิสฺสนฺติ, เต มยฺหํ ญาเณน สํสเนฺทตฺวา กเถสฺสนฺติ, ตโต ธมฺมปฏิคฺคาหกา ปุน มํ ปุจฺฉิสฺสนฺติ, เตสํ อหํ สุกถิตํ, ภิกฺขเว, อานเนฺทน สุกถิตํ กจฺจาเนน, มํ เจปิ ตุเมฺห เอตมตฺถํ ปุเจฺฉยฺยาถ, อหมฺปิ นํ เอวเมว พฺยากเรยฺยนฺติ เอวํ เต ปุคฺคเล โถเมสฺสามิ, ตโต เตสุ คารวํ ชเนตฺวา ภิกฺขู อุปสงฺกมิสฺสนฺติ, เตปิ ภิกฺขู อเตฺถ จ ธเมฺม จ นิโยเชสฺสนฺติ, เต เตหิ นิโยชิตา ติโสฺส สิกฺขา ปริปูเรนฺตา ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสนฺตี''ติฯ

ธมฺมโถมนตฺถํ ปวิสโนฺต เอวํ จินฺเตสิ, ยถา อิเธว จินฺเตสิ – ''มยิ วิหารํ ปวิเฏฺฐ ตเมว อามิสทายาทํ ครหโนฺต ธมฺมทายาทญฺจ โถเมโนฺต อิมิสฺสํเยว ปริสติ นิสิโนฺน สาริปุโตฺต ธมฺมํ เทเสสฺสติ, เอวํ ทฺวินฺนมฺปิ อมฺหากํ เอกชฺฌาสยาย มติยา เทสิตา อยํ เทสนา อคฺคา จ ครุกา จ ภวิสฺสติ ปาสาณจฺฉตฺตสทิสาฯ จตุโรฆนิตฺถรณเฏฺฐน ติเตฺถ ฐปิตา นาวา วิย มคฺคคมนเฏฺฐน จตุยุตฺตอาชญฺญรโถ วิย จ ภวิสฺสติฯ ยถา จ 'เอวํ กโรนฺตสฺส อยํ ทโณฺฑ'ติ ปริสติ อาณํ ฐเปตฺวา อุฏฺฐายาสนา ปาสาทํ อารุเฬฺห ราชินิ ตเตฺถว นิสิโนฺน เสนาปติ ตํ รโญฺญ ฐปิตํ อาณํ ปวเตฺตติ; เอวมฺปิ มยา ฐปิตํ เทสนํ อิมิสฺสํเยว ปริสติ นิสิโนฺน สาริปุโตฺต โถเมตฺวา เทเสสฺสติ, เอวํ ทฺวินฺนมฺปิ อมฺหากํ มติยา เทสิตา อยํ เทสนา พลวตรา มชฺฌนฺหิกสูริโย วิย ปชฺชลิสฺสตี''ติฯ เอวมิธ ธมฺมโถมนตฺถํ อุฏฺฐายาสนา วิหารํ ปาวิสิฯ

อีทิเสสุ จ ฐาเนสุ ภควา นิสินฺนาสเนเยว อนฺตรหิโต จิตฺตคติยา วิหารํ ปวิสตีติ เวทิตโพฺพฯ ยทิ หิ กายคติยา คเจฺฉยฺย, สพฺพา ปริสา ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวา คเจฺฉยฺย, สา เอกวารํ ภินฺนา ปุน ทุสฺสนฺนิปาตา ภเวยฺยาติ ภควา จิตฺตคติยา เอว ปาวิสิฯ

๓๑. เอวํ ปวิเฏฺฐ ปน ภควติ ภควโต อธิปฺปายานุรูปํ ตํ ธมฺมํ โถเมตุกาโม **ตตฺร โข อายสฺมา สาริปุโตฺต...เป....เอตทโวจ**ฯ ตตฺถ **อายสฺมา**ติ ปิยวจนเมตํฯ **สาริปุโตฺต**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํ, ตญฺจ โข มาติโต, น ปิติโตฯ รูปสาริยา หิ พฺราหฺมณิยา โส ปุโตฺต, ตสฺมา สาริปุโตฺตติ วุจฺจติฯ **อจิรปกฺกนฺตสฺสา**ติ ปกฺกนฺตสฺส สโต นจิเรนฯ **อาวุโส, ภิกฺขเว**ติ เอตฺถ ปน พุทฺธา ภควโนฺต สาวเก อาลปนฺตา ภิกฺขเวติ อาลปนฺติฯ สาวกา ปน พุเทฺธหิ สทิสา มา โหมาติ อาวุโสติ ปฐมํ วตฺวา ปจฺฉา ภิกฺขเวติ ภณนฺติฯ พุเทฺธหิ จ อาลปิโต ภิกฺขุสโงฺฆ ภทเนฺตติ ปฏิวจนํ เทติ, สาวเกหิ อาวุโสติฯ

กิตฺตาวตา นุ โข, อาวุโสติ เอตฺถ **กิตฺตาวตา**ติ ปริเจฺฉทวจนํ, กิตฺตเกนาติ วุตฺตํ โหติฯ **นุ**กาโร ปุจฺฉายํฯ **โข**กาโร นิปาตมตฺตํฯ **สตฺถุ ปวิวิตฺตสฺส วิหรโต**ติ, ตีหิ วิเวเกหิ กายจิตฺตอุปธิวิเวเกหิ สตฺถุโน วิหรนฺตสฺสฯ **วิเวกํ นานุสิกฺขนฺตี**ติ ติณฺณํ วิเวกานํ อญฺญตรมฺปิ นานุสิกฺขนฺติ, อามิสทายาทาว โหนฺตีติ อิมมตฺถํ อายสฺมา สาริปุโตฺต ภิกฺขู ปุจฺฉิฯ เอส นโย สุกฺกปเกฺขปิฯ

เอวํ วุเตฺต ตมตฺถํ โสตุกามา ภิกฺขู **ทูรโตปิ โข**ติอาทิมาหํสุฯ ตตฺถ **ทูรโตปี**ติ ติโรรฏฺฐโตปิ ติโรชนปทโตปิ อเนกโยชนคณนโตปีติ วุตฺตํ โหติฯ **สนฺติเก**ติ สมีเปฯ **อญฺญาตุนฺ**ติ ชานิตุํ พุชฺฌิตุํฯ **อายสฺมนฺตํเยว สาริปุตฺตํ ปฏิภาตู**ติ อายสฺมโตเยว สาริปุตฺตสฺส ภาโค โหตุ,

อายสฺมา ปน สาริปุตฺเตน อตฺตโน ภาคํ กตฺวา วิภชตูติ วุตฺตํ โหติฯ อายสฺมโต หิ ภาโค ยทิทํ อตฺถกฺขานํ, อมฺหากํ ปน สวนํ ภาโคติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโย, เอวํ สทฺทลกฺขเณน สเมติฯ เกจิ ปน ภณนฺติ ‘‘ปฏิภาตูติ ทิสฺสตู’’ติฯ อปเร ‘‘อุปฏฺฐาตู’’ติฯ **ธาเรสฺสนฺตี**ติ อุคฺคเหสฺสนฺติ ปริยาปุณิสฺสนฺติฯ ตโต เนสํ กเถตุกาโม เถโร **เตน หี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เตนา**ติ การณวจนํฯ **หิ**กาโร นิปาโตฯ ยสฺมา โสตุกามาตฺถ, ยสฺมา จ มยฺหํ ภารํ อาโรปยิตฺถ, ตสฺมา สุณาถาติ วุตฺตํ โหติฯ เตปิ ภิกฺขู เถรสฺส วจนํ สมฺปฏิจฺฉึสุ, เตนาห ‘‘เอวมาวุโสติ…เป.…ปจฺจโสฺสสุ’’นฺติฯ

อถ เนสํ, อามิสทายาทํ ครหเนฺตน ภควตา ‘‘ตุเมฺหปิ เตน อาทิยา ภเวยฺยาถา’’ติ เอเกนวากาเรน วุตฺตมตฺถํ ตีหิ อากาเรหิ ทเสฺสโนฺต อายสฺมา สาริปุโตฺต เอตทโวจ – ‘‘อิธาวุโส , สตฺถุ ปวิวิตฺตสฺส วิหรโต…เป.… เอตฺตาวตา โข, อาวุโส, สตฺถุ ปวิวิตฺตสฺส วิหรโต สาวกา วิเวกํ นานุสิกฺขนฺตี’’ติฯ

เอตฺตาวตา ยญฺจ ภควา อามิสทายาทปฏิปทํ ครหโนฺต ‘‘ตุเมฺหปิ เตน อาทิยา ภเวยฺยาถา’’ติ อาห, ยญฺจ อตฺตนา ปุจฺฉํ ปุจฺฉิ ‘‘กิตฺตาวตา นุ โข…เป.… นานุสิกฺขนฺตี’’ติ, ตสฺส วิตฺถารโต อโตฺถ สุวิภโตฺต โหติฯ โส จ โข ภควโต อาทิยภาวํ อนามสิตฺวาวฯ ภควโตเยว หิ ยุตฺตํ สาวเก อนุคฺคณฺหนฺตสฺส ‘‘อหมฺปิ เตน อาทิโย ภวิสฺสามี’’ติ วตฺตุํ, น สาวกานํฯ เอส นโย สุกฺกปเกฺขปิ, อยํ ตาเวตฺถ อนุสนฺธิกฺกมโยชนาฯ

อยํ ปนตฺถวณฺณนา **อิธา**ติ อิมสฺมิํ สาสเน, **สตฺถุ ปวิวิตฺตสฺสา**ติ สตฺถุโน ตีหิ วิเวเกหิ อจฺจนฺตปวิวิตฺตสฺสฯ **วิเวกํ นานุสิกฺขนฺตี**ติ กายวิเวกํ นานุสิกฺขนฺติ, น ปริปูเรนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ ยทิ ปน ติวิธํ วิเวกํ สนฺธาย วเทยฺย, ปุจฺฉาย อวิเสโส สิยาฯ พฺยากรณปโกฺข หิ อยํฯ ตสฺมา อิมินา ปเทน กายวิเวกํ, ‘‘เยสญฺจ ธมฺมาน’’นฺติอาทินา จิตฺตวิเวกํ, ‘‘พาหุลิกา’’ติอาทินา อุปธิวิเวกญฺจ ทเสฺสตีติ เอวเมตฺถ สเงฺขปโต อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เยสญฺจ ธมฺมานนฺติ โลภาทโย สนฺธายาห, เย ปรโต ‘‘ตตฺราวุโส โลโภ จ ปาปโก’’ติอาทินา นเยน วกฺขติฯ **นปฺปชหนฺตี**ติ น ปริจฺจชนฺติ, จิตฺตวิเวกํ น ปริปูเรนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **พาหุลิกา**ติ จีวราทิพาหุลฺลาย ปฏิปนฺนาฯ สาสนํ สิถิลํ คณฺหนฺตีติ **สาถลิกาฯ โอกฺกมเน ปุพฺพงฺคมา**ติ เอตฺถ **โอกฺกมนํ** วุจฺจนฺติ อวคมนเฏฺฐน ปญฺจ นีวรณานิ, เตน ปญฺจนีวรณปุพฺพงฺคมาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปวิเวเก**ติ อุปธิวิเวเก นิพฺพาเนฯ **นิกฺขิตฺตธุรา**ติ โอโรปิตธุรา, ตทธิคมาย อารมฺภมฺปิ อกุรุมานาติ, เอตฺตาวตา อุปธิวิเวกํ น ปริปูเรนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ

เอตฺตาวตา อนิยเมเนว วตฺวา อิทานิ เทสนํ นิยเมโนฺต ‘‘ตตฺราวุโส’’ติอาทิมาหฯ กสฺมา? สาวกา ‘‘ตีหิ ฐาเนหี’’ติ เอวญฺหิ อนิยเมตฺวาว วุจฺจมาเน ‘‘กมฺปิ มญฺญ ภณติ , น อเมฺห’’ติ อุทาสินาปิ โหนฺติฯ ‘‘เถรา นวา มชฺฌิมา’’ติ เอวํ ปน นิยเมตฺวา วุจฺจมาเน อเมฺห ภณตีติ อาทรํ กโรนฺติ ฯ ยถา รญฺญา ‘‘อมเจฺจหิ นครวีถิโย โสเธตพฺพา’’ติ วุเตฺตปิ ‘‘เกน นุ โข โสเธตพฺพา’’ติ มญฺญมานา น โสเธนฺติ, อตฺตโน อตฺตโน ฆรทฺวารํ โสเธตพฺพนฺติ ปน เภริยา นิกฺขนฺตาย สเพฺพ มุหุเตฺตน โสเธนฺติ จ อลงฺกโรนฺติ จ, เอวํสมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ **ตตฺรา**ติ เตสุ สาวเกสุฯ **เถรา**ติ ทสวเสฺส อุปาทาย วุจฺจนฺติฯ **ตีหิ ฐาเนหี**ติ ตีหิ การเณหิฯ อยญฺหิ ฐานสโทฺท อิสฺสริยฐิติขณการเณสุ ทิสฺสติฯ ‘‘กิํ ปนายสฺมา เทวานมิโนฺท กมฺมํ กตฺวา อิมํ ฐานํ ปโตฺต’’ติอาทีสุ หิ อิสฺสริเย ทิสฺสติฯ ‘‘ฐานกุสโล โหติ อกฺขณเวธี’’ติอาทีสุ ฐิติยํฯ ‘‘ฐานโสเวตํ ตถาคตํ ปฏิภาตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๘๗) ขเณฯ ‘‘ฐานญฺจ ฐานโต อฏฺฐานญฺจ อฏฺฐานโต’’ติอาทีสุ (วิภ. ๘๐๙; ม. นิ. ๑.๑๔๘) การเณฯ อิธ

ปน การเณเยวฯ การณญฺหิ ยสฺมา ตตฺถ ผลํ ติฎฺฐติ ตทายตฺตวุตฺติภาเวน, ตสฺมา ฐานนฺติ วุจฺจติฯ

อิมินา ปฐเมน ฐาเนน เถรา ภิกฺขู คารยฺหาติ เอตฺถ **คารยฺหา**ติ ครหิตพฺพาฯ **เถรา** นาม สมานา อรญฺญวนปตฺถานิ ปนฺตานิ เสนาสนานิ น อุเปนฺติ, คามนฺตเสนาสนํ น มุญฺจนฺติ, สงฺคณิการามตํ วเฑฺฒนฺตา วิหรนฺติ, กายวิเวกมฺปิ น ปริปูเรนฺติ, นวมชฺฌิมกาเล กีทิสา อเหสุนฺติ เอวํ นินฺทิตพฺพา โหนฺติ, อิมํ นินฺทํ อาวุโส ลภนฺตีติ ทเสฺสติฯ **ทุติเยน ฐาเนนา**ติ เอตฺถาปิ อิเม นาม อาวุโส เถราปิ สมานา เยสํ ธมฺมานํ สตฺถา ปหานมาห, เต โลภาทิธเมฺม น ชหนฺติ, อจฺฉราสงฺฆาตมตฺตมฺปิ เอกมนฺตํ นิสีทิตฺวา จิเตฺตกคฺคตํ น ลภนฺติ, นวมชฺฌิมกาเล กีทิสา อเหสุนฺติ เอวํ นินฺทิตพฺพา โหนฺติ, อิมํ นินฺทํ อาวุโส ลภนฺตีติ ทเสฺสตีติ เอวํ โยชนา กาตพฺพาฯ **ตติเยน ฐาเนนา**ติ เอตฺถาปิ อิเม นามาวุโส, เถราปิ สมานา อิตรีตเรน น ยาเปนฺติ, จีวรปตฺตเสนาสนปูติกายมณฺฑนานุโยคมนุยุตฺตา วิหรนฺติ อุปธิวิเวกํ อปูรยมานา, นวมชฺฌิมกาเล กีทิสา อเหสุนฺติ เอวํ นินฺทิตพฺพา โหนฺติ, อิมํ นินฺทํ, อาวุโส, ลภนฺตีติ ทเสฺสตีติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ เอส นโย มชฺฌิมนววาเรสุฯ

อยํ ปน วิเสโสฯ **มชฺฌิมา**ติ ปญฺจวเสฺส อุปาทาย ยาว นว วสฺสา วุจฺจนฺติฯ **นวา**ติ อูนปญฺจวสฺสา วุจฺจนฺติฯ ยถา จ ตตฺถ นวมชฺฌิมกาเล กีทิสา อเหสุนฺติ วุตฺตํ, เอวมิธ นวกาเล กีทิสา อเหสุํ, เถรกาเล กีทิสา ภวิสฺสนฺติ, มชฺฌิมเถรกาเล กีทิสา ภวิสฺสนฺตีติ วตฺวา โยเชตพฺพํฯ

๓๒. อิมสฺมิญฺจ กณฺหปเกฺข วุตฺตปจฺจนีกนเยน สุกฺกปเกฺข อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขโปฯ อิเม วต เถราปิ สมานา โยชนปรมฺปราย อรญฺญวนปตฺถานิ ปนฺตานิ เสนาสนานิ เสวนฺติ, คามนฺตเสนาสนํ อุปคนฺตุํ ยุตฺตกาเลปิ น อุปคจฺฉนฺติ, เอวํ ชิณฺณสรีราปิ อารทฺธวีริยา ปจฺจยทายกานํ ปสาทํ ชเนนฺติ, นวมชฺฌิมกาเล กีทิสา อเหสุนฺติ อิมินา ปฐเมน ฐาเนน เถรา ปาสํสา ภวนฺติ, ปสํสํ ลภนฺติฯ โลภาทโย ปหาย จิตฺตวิเวกํ ปูเรนฺติ, อยมฺปิ มหาเถโร สทฺธิวิหาริกอเนฺตวาสิกปริวาริโต หุตฺวา นิสีทิตุํ ยุตฺตกาเลปิ อีทิเสปิ วเย วตฺตมาเน ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา ปวิเวฎฺฐ สายํ นิกฺขมติ, สายํ ปวิเวฎฺฐ ปาโต นิกฺขมติ, กสิณปริกมฺมํ กโรติ, สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตติ, มคฺคผลานิ อธิคจฺฉติ, สพฺพถาปิ จิตฺตวิเวกํ ปูเรตีติ อิมินา ทุติเยน ฐาเนน เถรา ภิกฺขู ปาสํสา ภวนฺติ, ปสํสํ ลภนฺติฯ ยสฺมิํ กาเล เถรสฺส ปฎฺฐทุกูลโกเสยฺยาทีนิ สุขสมฺผสฺสานิ ลหุจีวราทีนิ ยุตฺตานิ, ตสฺมิมฺปิ นาม กาเล อยํ มหาเถโร ปํสุกูลานิ ธาเรติ, อสิถิลํ สาสนํ คเหตฺวา วิคตนีวรโณ ผลสมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา อุปธิวิเวกํ ปริปูรยมาโน วิหรติ, นวมชฺฌิมกาเล กีทิโส อโหสีติ อิมินา ตติเยน ฐาเนน เถรา ปาสํสา ภวนฺติ, ปสํสํ ลภนฺตีติฯ เอส นโย มชฺฌิมนววาเรสุฯ

๓๓. **ตตฺราวุโส**ติ โก อนุสนฺธิ, เอวํ นวหากาเรหิ อามิสทายาทปฎิปทํ ครหโนฺต, นวหิ ธมฺมทายาทปฎิปทํ โถเมโนฺต, อฎฺฐารสหากาเรหิ เทสนํ นิฎฺฐาเปตฺวา, เย เต ‘‘เยสญฺจ ธมฺมานํ สตฺถา ปหานมาห, เต จ ธเมฺม น ปชหนฺตี’’ติ เอวํ ปหาตพฺพธมฺมา วุตฺตาฯ เต สรูปโต ‘‘อิเม เต’’ติ ทเสฺสตุมิทํ ‘‘ตตฺราวุโส, โลโภ จา’’ติอาทิมาห, อยํ อนุสนฺธิฯ

อปิจ เหฎฺฐา ปริยาเยเนว ธโมฺม กถิโตฯ อามิสํ ปน ปริยาเยนปิ นิปฺปริยาเยนปิ กถิตํฯ อิทานิ นิปฺปริยายธมฺมํ โลกุตฺตรมคฺคํ กเถตุมิทมาหฯ อยํ เปตฺถ อนุสนฺธิฯ

ตตฺถ **ตตฺรา**ติ อตีตเทสนานิทสฺสนํ, ‘‘สตฺถุ ปวิวิตฺตสฺส วิหรโต สาวกา วิเวกํ นานุสิกฺขนฺตี’’ติอาทินา นเยน วุตฺตเทสนายนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **โลโภ จ ปาปโก, โทโส จ ปาปโก**ติ อิเมเทฺว ธมฺมา ปาปกา ลามกา, อิเม ปหาตพฺพาติ ทเสฺสติฯ ตตฺถ ลุพฺภนลกฺขโณ **โลโภ**ฯ ทุสฺสนลกฺขโณ **โทโส**ฯ เตสุ โลโภ อามิสทายาทสฺส ปจฺจยานํ ลาเภ โหติ, โทโส อลาเภฯ โลเภน อลทฺธํ ปเตฺถติ, โทเสน อลภโนฺต วิฆาตวา โหติฯ โลโภ จ เทยฺยธเมฺม โหติ, โทโส อทายเก วา อมนุญฺญทายเก วาฯ โลเภน นวตณฺหามูลเก ธเมฺม ปริปูเรติ, โทเสน ปญฺจ มจฺฉริยานิฯ

อิทานิ เตสํ ปหานูปายํ ทเสฺสโนฺต **โลภสฺส จ ปหานายา**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ, ตสฺส ปน ปาปกสฺส โลภสฺส จ โทสสฺส จ ปหานายฯ **อตฺถิ มชฺฌิมา ปฏิปทา**ติ มคฺคํ สนฺธาย อิทํ วุตฺตํฯ มโคฺค หิ โลโภ เอโก อโนฺต, โทโส เอโก อโนฺตติ เอเต เทฺว อเนฺต น อุเปติ, น อุปคจฺฉติ, วิมุโตฺต เอเตหิ อเนฺตหิ, ตสฺมา ‘‘มชฺฌิมา ปฏิปทา’’ติ วุจฺจติฯ เอเตสํ มเชฺฌ ภวตฺตา **‘‘มชฺฌิมา,** ปฏิปชฺชิตพฺพโต จ **ปฏิปทา**ติฯ ตถา กามสุขลฺลิกานุโยโค เอโก อโนฺต, อตฺตกิลมถานุโยโค เอโก อโนฺต, สสฺสตํ เอโก อโนฺต, อุเจฺฉโท เอโก อโนฺตติ ปุริมนเยเนว วิตฺถาเรตพฺพํฯ

จกฺขุกรณีติอาทีหิ ปน ตเมว ปฏิปทํ โถเมติฯ สา หิ สจฺจานํ ทสฺสนาย สํวตฺตติ ทสฺสนปริณายกเฏฺฐนาติ **จกฺขุกรณี**ฯ สจฺจานํ ญาณาย สํวตฺตติ วิทิตกรณเฏฺฐนาติ **ญาณกรณี**ฯ ราคาทีนญฺจ วูปสมนโต **อุปสมาย สํวตฺตติ**ฯ จตุนฺนมฺปิ สจฺจานํ อภิเญฺญยฺยภาวทสฺสนโต **อภิญฺญาย สํวตฺตติฯ สโมฺพโธ**ติ มโคฺค, ตสฺสตฺถาย สํวตฺตนโต **สโมฺพธาย สํวตฺตติ**ฯ มโคฺคเยว หิ มคฺคตฺถาย สํวตฺตติ มเคฺคน กาตพฺพกิจฺจกรณโตฯ **นิพฺพานํ** นาม อปฺปจฺจยํ ตสฺส ปน สจฺฉิกิริยาย ปจฺจกฺขกมฺมาย สํวตฺตนโต **นิพฺพานาย สํวตฺตตี**ติ วุจฺจติฯ อยเมตฺถ สาโรฯ อิโต อญฺญถา วณฺณนา ปปญฺจาฯ

อิทานิ ตํ มชฺฌิมํ ปฏิปทํ สรูปโต ทเสฺสตุกาโม ‘‘กตมา จ สา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘อยเมวา’’ติ อาทินา นเยน วิสฺสเชฺชติฯ

ตตฺถ **อยเมวา**ติ อวธารณวจนํ, อญฺญมคฺคปฺปฏิเสธนตฺถํ, พุทฺธปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวกานํ สาธารณภาวทสฺสนตฺถญฺจฯ วุตฺตเญฺจตํ ‘‘เอเสว มโคฺค นตฺถโญฺญ ทสฺสนสฺส วิสุทฺธิยา’’ติ (ธ. ป. ๒๗๔)ฯ สฺวายํ กิเลสานํ อารกตฺตาปิ **อริโย**ฯ อริปหานาย สํวตฺตตีติปิ อริเยน เทสิโตติปิ อริยภาวปฺปฏิลาภาย สํวตฺตตีติปิ อริโยฯ อฏฺฐหิ อเงฺคหิ อุเปตตฺตา **อฏฺฐงฺคิโก,** น จ องฺควินิมุโตฺต ปญฺจงฺคิกตูริยาทีนิ วิยฯ กิเลเส มาเรโนฺต คจฺฉติ, มคฺคติ วา นิพฺพานํ, มคฺคียติ วา นิพฺพานตฺถิเกหิ, คมฺมติ วา เตหิ ปฏิปชฺชียตีติ **มโคฺคฯ เสยฺยถิท**นฺติ นิปาโต, ตสฺส กตโม โส อิติ เจติ อโตฺถ, กตมานิ วา ตานิ อฏฺฐงฺคานีติฯ เอกเมกญฺหิ องฺคํ มโคฺคเยวฯ ยถาห ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิ มโคฺค เจว เหตุ จา’’ติ (ธ. ส. ๑๐๓๙)ฯ โปราณาปิ ภณนฺติ – ‘‘ทสฺสนมโคฺค สมฺมาทิฏฺฐิ, อภินิโรปนมโคฺค สมฺมาสงฺกโปฺป…เป.… อวิเกฺขปมโคฺค สมฺมาสมาธี’’ติฯ

สมฺมาทิฏฺฐาทีสุ เจเตสุ สมฺมา ทสฺสนลกฺขณา **สมฺมาทิฏฺฐิ**ฯ สมฺมา อภินิโรปนลกฺขโณ **สมฺมาสงฺกโปฺป**ฯ สมฺมา ปริคฺคหลกฺขณา **สมฺมาวาจา**ฯ สมฺมา สมุฏฺฐานลกฺขโณ **สมฺมากมฺมโนฺต**ฯ สมฺมา โวทานลกฺขโณ **สมฺมาอาชีโว**ฯ สมฺมา ปคฺคหลกฺขโณ **สมฺมาวายาโม**ฯ สมฺมา อุปฏฺฐานลกฺขณา **สมฺมาสติ**ฯ สมฺมา สมาธานลกฺขโณ **สมฺมาสมาธิ**ฯ นิพฺพจนมฺปิ เนสํ สมฺมา ปสฺสตีติ **สมฺมาทิฏฺฐี**ติ เอเตเนว นเยน เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ สมฺมาทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชมานา มิจฺฉาทิฏฺฐึ ตปฺปจฺจนียกิเลเส จ อวิชฺชญฺจ ปชหติ, นิพฺพานญฺจ อารมฺมณํ กโรติ, สมฺปยุตฺตธมฺเม จ ปสฺสติ, เต จ โข อสมฺโมหโต, โน อารมฺมณโต, ตสฺมา ‘‘สมฺมาทิฏฺฐี’’ติ วุจฺจติฯ

สมฺมาสงฺกปฺโป มิจฺฉาสงฺกปฺปํ ตปฺปจฺจนียกิเลเส จ ปชหติ, นิพฺพานญฺจ อารมฺมณํ กโรติ, สมฺปยุตฺตธมฺเม จ สมฺมา อภินิโรเปติ, ตสฺมา ‘‘สมฺมาสงฺกปฺโป’’ติ วุจฺจติฯ

สมฺมาวาจา มิจฺฉาวาจํ ตปฺปจฺจนียกิเลเส จ ปชหติ, นิพฺพานญฺจ อารมฺมณํ กโรติ, สมฺปยุตฺตธมฺเม จ สมฺมา ปริคฺคณฺหาติ, ตสฺมา ‘‘สมฺมาวาจา’’ติ วุจฺจติฯ

สมฺมากมฺมนฺโต มิจฺฉากมฺมนฺตํ ตปฺปจฺจนียกิเลเส จ ปชหติ, นิพฺพานญฺจ อารมฺมณํ กโรติ, สมฺปยุตฺตธมฺเม จ สมฺมา สมุฏฺฐาเปติ, ตสฺมา ‘‘สมฺมากมฺมนฺโต’’ติ วุจฺจติฯ

สมฺมาอาชีโว มิจฺฉาอาชีวํ ตปฺปจฺจนียกิเลเส จ ปชหติ, นิพฺพานญฺจ อารมฺมณํ กโรติ, สมฺปยุตฺตธมฺเม จ สมฺมา โวทาเปติ, ตสฺมา ‘‘สมฺมาอาชีโว’’ติ วุจฺจติฯ

สมฺมาวายาโม มิจฺฉาวายามํ ตปฺปจฺจนียกิเลเส จ โกสชฺชญฺจ ปชหติ, นิพฺพานญฺจ อารมฺมณํ กโรติ, สมฺปยุตฺตธมฺเม จ สมฺมา ปคฺคณฺหาติ, ตสฺมา ‘‘สมฺมาวายาโม’’ติ วุจฺจติฯ

สมฺมาสติ มิจฺฉาสตึ ตปฺปจฺจนียกิเลเส จ ปชหติ, นิพฺพานญฺจ อารมฺมณํ กโรติ, สมฺปยุตฺตธมฺเม จ สมฺมา อุปฏฺฐาเปติ, ตสฺมา ‘‘สมฺมาสตี’’ติ วุจฺจติฯ

สมฺมาสมาธิ มิจฺฉาสมาธึ ตปฺปจฺจนียกิเลเส จ อุทฺธจฺจญฺจ ปชหติ, นิพฺพานญฺจ อารมฺมณํ กโรติ, สมฺปยุตฺตธมฺเม จ สมฺมา สมาธิยติ, ตสฺมา ‘‘สมฺมาสมาธี’’ติ วุจฺจติฯ

อิทานิ **อยํ โข สา, อาวุโส**ติ ตเมว ปฏิปทํ นิคเมนฺโต อาหฯ ตสฺสโตฺถ, ยฺวายํ จตฺตาโรปิ โลกุตฺตรมคฺเค เอกโต กตฺวา กถิโต ‘‘อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค’’, อยํ โข สา, อาวุโส…เป.… นิพฺพานาย สํวตฺตตีติฯ

เอวํ ปหาตพฺพธมฺเมสุ โลภโทเส ตปฺปหานุปายญฺจ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อเญฺญปิ ปหาตพฺพธเมฺม เตสํ ปหานุปายญฺจ ทเสฺสนฺโต **ตตฺราวุโส, โกโธ จา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ กุชฺฌนลกฺขโณ **โกโธ,** จณฺฑิกฺกลกฺขโณ วา, อาฆาตกรณรโส, ทุสฺสนปจฺจุปฏฺฐาโนฯ อุปนนฺธนลกฺขโณ **อุปนาโห,** เวร อปฺปฏินิสฺสชฺชนรโส, โกธานุปพนฺธภาวปจฺจุปฏฺฐาโนฯ วุตฺตเญฺจตํ – ‘‘ปุพฺพกาเล โกโธ, อปรกาเล อุปนาโห’’ติอาทิ (วิภ. ๘๙๑)ฯ

ปรคุณมกฺขนลกฺขโณ **มกฺโข,** เตสํ วินาสนรโส, ตทวจฺฉาทนปจฺจุปฏฺฐาโนฯ ยุคคฺคาหลกฺขโณ **ปฬาโส,** ปรคุเณหิ อตฺตโน คุณานํ สมีกรณรโส, ปเรสํ คุณปฺปมาเณน อุปฏฺฐานปจฺจุปฏฺฐาโนฯ

ปรสมฺปตฺติขียนลกฺขณา **อิสฺสา,** ตสฺสา อกฺขมนลกฺขณา วา, ตตฺถ อนภิรติรสา, ตโต วิมุขภาวปจฺจุปฏฺฐานาฯ อตฺตโน สมฺปตฺตินิคูหนลกฺขณํ **มเจฺฉรํ,** อตฺตโน สมฺปตฺติยา ปเรหิ สาธารณภาวอสฺขายนรสํ, สโงฺกจนปจฺจุปฏฺฐานํฯ

กตปาปปฏิจฺฉาทนลกฺขณา **มายา,** ตสฺส นิคูหนรสา, ตทาวรณปจฺจุปฏฺฐานาฯ อตฺตโน อวิชฺชมานคุณปกาสนลกฺขณํ **สาเฐยฺยํ,** เตสํ สมฺุทาหรณรสํ, สรีรากาเรหิปิ เตสํ วิภูตกรณปจฺจุปฏฺฐานํฯ

จิตฺตสฺส อุทฺธุมาตภาวลกฺขโณ **ถมฺโภ,** อปฺปติสฺสยวุตฺติรโส, อมทฺทวตาปจฺจุปฏฺฐาโนฯ กรณุตฺตริยลกฺขโณ **สารมฺโภ,** วิปจฺจนีกตารโส, อคารวปจฺจุปฏฺฐาโนฯ

อุณฺณติลกฺขโณ **มาโน,** อหํการรโส, อุทฺธุมาตภาวปจฺจุปฏฺฐาโนฯ อพฺภุณฺณติลกฺขโณ **อติมาโน,** อติวิย อหงฺการรโสฯ อจฺจุทฺธุมาตภาวปจฺจุปฏฺฐาโนฯ

มตฺตภาวลกฺขโณ **มโท,** มทคฺคาหณรโส, อุมฺมาทปจฺจุปฏฺฐาโนฯ ปญฺจสุ กามคุเณสุ จิตฺตโวสฺสคฺคลกฺขโณ **ปมาโท,** โวสฺสคฺคานุปฺปทานรโส, สติวิปฺปวาสปจฺจุปฏฺฐาโนติ เอวํ อิเมสํ ธมฺมานํ ลกฺขณาทีนิ เวทิตพฺพานิฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน ‘‘ตตฺถ กตโม โกโธ’’ติอาทินา **วิภเงฺค** (วิภ. ๘๙๑) วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

วิเสสโต เจตฺถ อามิสทายาโท อตฺตนา อลภโนฺต อญฺญสฺส ลาภิโน กุชฺฌติ, ตสฺส สกึ อุปฺปโนฺน โกโธ **โกโธ**เยว, ตตุตฺตริ **อุปนาโห**ฯ โส เอวํ กุโทฺธ อุปนยฺหโนฺต จ สเนฺตปิ อญฺญสฺส ลาภิโน คุเณ มเกฺขติ, อหมฺปิ ตาทิโสติ จ ยุคคฺคาหํ คณฺหาติ, อยมสฺส มโกฺข จ ปฬาโส จ, เอวํ มกฺขี ปฬาสี ตสฺส ลาภสกฺการาทีสุ กึ อิมสฺส อิมินาติ อิสฺสติ ปทุสฺสติ, อยมสฺส **อิสฺสา**ฯ สเจ ปนสฺส กาจิ สมฺปตฺติ โหติ, ตสฺสา เตน สาธารณภาวํ น สหติ, อิทมสฺส **มเจฺฉรํ**ฯ ลาภเหตุ โข ปน อตฺตโน สเนฺตปิ โทเส ปฏิจฺฉาเทติ, อยมสฺส **มายา**ฯ อสเนฺตปิ คุเณ ปกาเสติฯ อิทมสฺส **สาเฐยฺยํ**ฯ โส เอวํ ปฏิปโนฺน สเจ ยถาธิปฺปายํ ลาภํ ลภติ, เตน ถโทฺธ โหติ อมุทุจิโตฺต, นยิทํ เอวํ กาตพฺพนฺติ โอวทิตุํ อสกฺกุเณโยฺย, อยมสฺส **ถมฺโภ**ฯ สเจ ปน นํ โกจิ กิญฺจิ วทติ ‘‘นยิทํ เอวํ กาตพฺพ’’นฺติ, เตน สารทฺธจิโตฺต โหติ ภากุฏิกมุโข ‘‘โก เมตฺว’’นฺติ ปสยฺห ภาณี, อยมสฺส **สารมฺโภ**ฯ ตโต ถเมฺภน ‘‘อหเมว เสโยฺย’’ติ อตฺตานํ มญฺญโนฺต มานี โหติฯ สารเมฺภน ‘‘เก อิเม’’ติ ปเร อติมญฺญโนฺต อติมานี, อยมสฺส **มาโน** จ **อติมาโน** จฯ โส เตหิ มานาติมาเนหิ ชาติมทาทิอเนกรูปํ มทํ ชเนติฯ มโตฺต สมาโน กามคุณาทิเภเทสุ วตฺถูสุ ปมชฺชติ, อยมสฺส **มโท** จ **ปมาโท** จาติฯ

เอวํ อามิสทายาโท อปริมุโตฺต โหติ อิเมหิ ปาปเกหิ ธเมฺมหิ อเญฺญหิ จ เอวรูเปหิฯ เอวํ ตาเวตฺถ ปหาตพฺพธมฺมา เวทิตพฺพาฯ ปหานุปาโย ปาฐโต จ อตฺถโต จ สพฺพตฺถ นิพฺพิเสโสเยวฯ

ญาณปริจยปาฏวตฺถํ ปเนตฺถ อยํ เภโท จ กโม จ ภาวนานโย จ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **เภโท** ตาว, อยญฺหิ มชฺฌิมา ปฏิปทา กทาจิ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค โหติ, กทาจิ สตฺตงฺคิโกฯ อยญฺหิ โลกุตฺตรปฐมชฺฌานวเสน อุปฺปชฺชมาโน อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค โหติ, อวเสสชฺฌานวเสน สตฺตงฺคิโกฯ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทสโต ปนิธ อฏฺฐงฺคิโกติ วุโตฺตฯ อิโต ปรญฺหิ มคฺคงฺคํ นตฺถิฯ เอวํ ตาเวตฺถ เภโท เวทิตโพฺพฯ

ยสฺมา ปน สพฺพกุสลานํ สมฺมาทิฏฺฐิ เสฏฺฐา, ยถาห ‘‘ปญฺญา หิ เสฏฺฐา กุสลา วทนฺตี’’ติ (ชา. ๒.๑๗.๘๑)ฯ กุสลวาเร จ ปุพฺพงฺคมา, ยถาห ‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว, สมฺมาทิฏฺฐิ ปุพฺพงฺคมา โหติ, สมฺมาทิฏฺฐึ สมฺมาทิฏฺฐีติ ปชานาติ, มิจฺฉาทิฏฺฐึ มิจฺฉาทิฏฺฐีติ ปชานาตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๓๖) วิตฺถาโรฯ ยถา จาห ‘‘วิชฺชา จ โข, ภิกฺขเว, ปุพฺพงฺคมา กุสลานํ ธมฺมานํ สมาปตฺติ

ยา’’ติฯ ตปฺปภวาภินิพฺพตฺตานิ เสสงฺคานิ, ยถาห ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิสฺส สมฺมาสงฺกปฺโป ปโหติ…เป.… สมฺมาสติสฺส สมฺมาสมาธิ ปโหตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๔๑)ฯ ตสฺมา อิมินา กเมน เอตานิ องฺคานิ วุตฺตานีติ เอวเมตฺถ **กโม** เวทิตโพฺพฯ

ภาวนานโยติ โกจิ สมถปุพฺพงฺคมํ วิปสฺสนํ ภาเวติ, โกจิ วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ สมถํฯ กถํ? อิเธกโจฺจ ปฐมํ อุปจารสมาธิํ วา อปฺปนาสมาธิํ วา อุปฺปาเทติ, อยํ สมโถ; โส ตญฺจ ตํสมฺปยุเตฺต จ ธเมฺม อนิจฺจาทีหิ วิปสฺสติ, อยํ วิปสฺสนาฯ อิติ ปฐมํ สมโถ, ปจฺฉา วิปสฺสนาฯ เตน วุจฺจติ ‘‘สมถปุพฺพงฺคมํ วิปสฺสนํ ภาเวตี’’ติฯ ตสฺส สมถปุพฺพงฺคมํ วิปสฺสนํ ภาวยโต มโคฺค สญฺชายติ, โส ตํ มคฺคํ อาเสวติ ภาเวติ พหุลีกโรติ, ตสฺส ตํ มคฺคํ อาเสวโต ภาวยโต พหุลีกโรโต สํโยชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ, เอวํ สมถปุพฺพงฺคมํ วิปสฺสนํ ภาเวติฯ

อิธ ปเนกโจฺจ วุตฺตปฺปการํ สมถํ อนุปฺปาเทตฺวาว ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธ อนิจฺจาทีหิ วิปสฺสติ, อยํ วิปสฺสนาฯ ตสฺส วิปสฺสนาปาริปูริยา ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ โวสฺสคฺคารมฺมณโต อุปฺปชฺชติ จิตฺตสฺส เอกคฺคตา, อยํ สมโถฯ อิติ ปฐมํ วิปสฺสนา ปจฺฉา สมโถฯ เตน วุจฺจติ ‘‘วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ สมถํ ภาเวตี’’ติฯ ตสฺส วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ สมถํ ภาวยโต มโคฺค สญฺชายติ, โส ตํ มคฺคํ อาเสวติ…เป.… พหุลีกโรติ, ตสฺส ตํ มคฺคํ อาเสวโต…เป.… อนุสยา พฺยนฺตีโหนฺติ (อ. นิ. ๔.๑๗๐; ปฏิ. ม. ๒.๑), เอวํ วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ สมถํ ภาเวติฯ

สมถปุพฺพงฺคมํ ปน วิปสฺสนํ ภาวยโตปิ วิปสฺสนาปุพฺพงฺคมํ สมถํ ภาวยโตปิ โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ สมถวิปสฺสนา ยุคนทฺธาว โหนฺติฯ เอวเมตฺถ ภาวนานโย เวทิตโพฺพติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

ธมฺมทายาทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ภยเภรวสุตฺตวณฺณนา

๓๔. เอวํ เม สุตนฺติ ภยเภรวสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อปุพฺพปทวณฺณนา – **อถา**ติ อวิเจฺฉทนเตฺถ นิปาโตฯ **โข**ติ อวธารณเตฺถ, ภควโต สาวตฺถิยํ วิหาเร อวิจฺฉิเนฺนเยวาติ วุตฺตํ โหติฯ **ชาณุโสฺสณี**ติ เนตํ ตสฺส มาตาปิตูหิ กตนามํ, อปิจ โข ฐานนฺตรปฏิลาภลทฺธํฯ ชาณุโสฺสณิฏฺฐานํ กิร นาเมตํ ปุโรหิตฏฺฐานํ, ตํ ตสฺส รญฺญา ทินฺนํ, ตสฺมา ‘‘ชานุโสฺสณี’’ติ วุจฺจติฯ พฺรหฺมํ อณตีติ **พฺราหฺมโณ,** มเนฺต สชฺฌายตีติ อโตฺถฯ อิทเมว หิ ชาติพฺราหฺมณานํ นิรุตฺติวจนํฯ อริยา ปน พาหิตปาปตฺตา **พฺราหฺมณา**ติ วุจฺจนฺติฯ

เยน ภควา เตนุปสงฺกมีติ **เยนา**ติ ภุมฺมเตฺถ กรณวจนํ, ตสฺมา ยตฺถ ภควา, ตตฺถ อุปสงฺกมีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เยน วา การเณน ภควา เทวมนุเสฺสหิ อุปสงฺกมิตโพฺพ, เตน การเณน อุปสงฺกมีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เกน จ การเณน ภควา อุปสงฺกมิตโพฺพ? นานปฺปการคุณวิเสสาธิคมาธิปฺปาเยน, สาทุผลูปโภคาธิปฺปาเยน ทิชคเณหิ นิจฺจผลิตมหารุโกฺข วิยฯ

อุปสงฺกมีติ จ คโตติ วุตฺตํ โหติฯ **อุปสงฺกมิตฺวา**ติ อุปสงฺกมนปริโยสานทีปนํฯ อถ วา เอวํ คโต ตโต อาสนฺนตรํ ฐานํ ภควโต สมีปสงฺขาตํ คนฺตฺวาติปิ วุตฺตํ โหติฯ ***ภควตา สทฺธิํ สโมฺมที***ติ ยถา ขมนียาทีนิ ปุจฺฉโนฺต ภควา เตน, เอวํ โสปิ ภควตา สทฺธิํ สมฺปวตฺตโมโทอโหสิ, สีโตทกํ วิย อุโณฺหทเกน สโมฺมทิตํ เอกีภาวํ อคมาสิฯ ยาย จ ‘‘กจฺจิ เต, โภ โคตม,

ขมนียํ, กญฺจิ ยาปนียํ, กญฺจิ โภโต โคตมสฺส โคตมสาวกานญฺจ อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหุฏฺฐานํ พลํ ผาสุวิหาโร''ติอาทิกาย กถาย สโมฺมทิ, ตํ ปีติปาโมชฺชสงฺขาตสโมฺมทชนนโต สโมฺมทิตุํ ยุตฺตภาวโต จ **สโมฺมทนียํ,** อตฺถพฺยญฺชนมธุรตาย สุจิรมฺปิ กาลํ สาเรตุํ นิรนฺตรํ ปวเตฺตตุํ อรหรูปโต สริตพฺพภาวโต จ **สาราณียํ**ฯ สุยฺยมานสุขโต จ สโมฺมทนียํ, อนุสฺสริยมานสุขโต จ สารณียํฯ ตถา พฺยญฺชนปริสุทฺธตาย สโมฺมทนียํ, อตฺถปริสุทฺธตาย สารณียนฺติ เอวํ อเนเกหิ ปริยาเยหิ สโมฺมทนียํ กถํ สารณียํ วีติสาเรตฺวา ปริโยสาเปตฺวา นิฏฺฐาเปตฺวา เยนเตฺถน อาคโต, ตํ ปุจฺฉิตุกาโม เอกมนฺตํ นิสีทิฯ

เอกมนฺตนฺติ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส, ''วิสมํ จนฺทิมสูริยา ปริวตฺตนฺตี''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๗๐) วิยฯ ตสฺมา ยถา นิสิโนฺน เอกมนฺตํ นิสิโนฺน โหติ, ตถา นิสีทีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐพฺพฯ ภุมฺมเตฺถ วา เอตํ อุปโยควจนํฯ **นิสีที**ติ อุปาวิสิฯ ปณฺฑิตา หิ ปุริสา ครุฏฺฐานิยํ อุปสงฺกมิตฺวา อาสนกุสลตาย เอกมนฺตํ นิสีทนฺติ, อยญฺจ เนสํ อญฺญตโร, ตสฺมา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ

กถํ นิสิโนฺน ปน เอกมนฺตํ นิสิโนฺน โหตีติฯ ฉ นิสชฺชโทเส วเชฺชตฺวาฯ เสยฺยถิทํ, อติทูรํ อจฺจาสนฺนํ อุปริวาตํ อุนฺนตปเทสํ อติสมฺมุขํ อติปจฺฉาติฯ อติทูเร นิสิโนฺน หิ สเจ กเถตุกาโม โหติ, อุจฺจาสเทฺทน กเถตพฺพํ โหติฯ อจฺจาสเนฺน นิสิโนฺน สงฺฆฏฺฏนํ กโรติฯ อุปริวาเต นิสิโนฺน สรีรคเนฺธน พาธติฯ อุนฺนตปฺปเทเส นิสิโนฺน อคารวํ ปกาเสติฯ อติสมฺมุขา นิสิโนฺน สเจ ทฎฺฐุกาโม โหติ, จกฺขุนา จกฺขุํ อาหจฺจ ทฎฺฐพฺพํ โหติฯ อติปจฺฉา นิสิโนฺน สเจ ทฎฺฐุกาโม โหติ, คีวํ ปสาเรตฺวา ทฎฺฐพฺพํ โหติฯ ตสฺมา อยมฺปิ เอเต ฉ นิสชฺชโทเส วเชฺชตฺวา นิสีทิ, เตน วุตฺตํ ''เอกมนฺตํ นิสีที''ติฯ

เยเมติ เย อิเมฯ **กุลปุตฺตา**ติ ทุวิธา กุลปุตฺตา ชาติกุลปุตฺตา อาจารกุลปุตฺตาฯ ตตฺถ ''เตน โข ปน สมเยน รฎฺฐปาโล นาม กุลปุโตฺต ตสฺมิํเยว ถุลฺลโกฏฺฐิเก อคฺคกุลสฺส ปุโตฺต''ติ (ม. นิ. ๒.๒๙๔) เอวํ อาคตา อุจฺจากุลปฺปสุตา **ชาติกุลปุตฺตา** นามฯ ''เย เต กุลปุตฺตา สทฺธา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตา''ติ (ม. นิ. ๓.๗๘) เอวํ อาคตา ปน ยตฺถ กตฺถจิ กุเล ปสุตาปิ อาจารสมฺปนฺนา **อาจารกุลปุตฺตา** นามฯ อิธ ปน ทฺวีหิปิ การเณหิ กุลปุตฺตาเยวฯ

สทฺธาติ สทฺธายฯ **อคารสฺมา**ติ อคารโตฯ **อนคาริย**นฺติ ปพฺพชฺชํ ภิกฺขุภาวญฺจฯ ปพฺพชฺชาปิ หิ นเตฺถตฺถ อคาริยนฺติ **อนคาริยา,** อคารสฺส หิตํ กสิโครกฺขาทิกมฺมเมตฺถ นตฺถีติ อโตฺถฯ ภิกฺขุปิ นเตฺถตสฺส อคารนฺติ อนคาโร, อนคารสฺส ภาโว อนคาริยํฯ **ปพฺพชิตา**ติ อุปคตา, เอวํ สพฺพถาปิ อนคาริยสงฺขาตํ ปพฺพชฺชํ ภิกฺขุภาวํ วา อุปคตาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปุพฺพงฺคโม**ติ ปุรโต คามี นายโกฯ **พหุกาโร**ติ หิตกิริยาย พหูปกาโรฯ **ภวํ เตสํ โคตโม สมาทเปตา**ติ เต กุลปุเตฺต ภวํ โคตโม อธิสีลาทีนิ คาเหตา สิกฺขาเปตาฯ **สา ชนตา**ติ โส ชนสมูโหฯ **ทิฎฺฐานุคติํ อาปชฺชตี**ติ ทสฺสนานุคติํ ปฏิปชฺชติ, ยนฺทิฏฺฐิโก ภวํ โคตโม ยํขนฺติโก ยํรุจิโก, เตปิ ตนฺทิฏฺฐิกา โหนฺติ ตํขนฺติกา ตํรุจิกาติ อโตฺถฯ

กสฺมา ปนายํ เอวมาหาติ? เอส กิร ปุเพฺพ อเนเก กุลปุเตฺต อคารมเชฺฌ วสเนฺต เทวปุเตฺต วิย ปญฺจหิ กามคุเณหิ ปริจาริยมาเน อโนฺต จ พหิ จ สุสํวิหิตารเกฺข ทิสฺวา, เต อปเรน สมเยน ภควโต มธุรรสํ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สทฺธาย ฆรา นิกฺขมฺม ปพฺพชิตฺวา ฆาสจฺฉาทนปรมตาย สนฺตุเฎฺฐ อารญฺญเกสุ เสนาสเนสุ เกนจิ อรกฺขิยมาเนปิ อนุสฺสงฺกิตาปริสงฺกิเต หฎฺฐปหเฎฺฐ อุทคฺคุทเคฺค อทฺทส, ทิสฺวา จ อิเมสํ กุลปุตฺตานํ ''อยํ ผาสุวิหาโร กํ นิสฺสาย อุปฺปโนฺน''ติ จิเนฺตโนฺต ''สมณํ โคตม''นฺติ ภควติ ปสาทํ อลตฺถฯ โส ตํ ปสาทํ นิเวเทตุํ ภควโต สนฺติกํ อาคโต, ตสฺมา เอวมาหฯ

อถสฺส ภควา ตํ วจนํ สมฺปฏิจฺฉนฺโต อพฺภนุโมทนฺโต จ **เอวเมตํ พฺราหฺมณา**ติอาทิมาหฯ วจนสมฺปฏิจฺฉนานุโมทนโตฺถเยว หิ เอตฺถ อยํ **เอว**นฺติ นิปาโตฯ **มมํ อุทฺทิสฺสา**ติ มํ อุทฺทิสฺสฯ **สทฺธา**ติ สทฺธาเยวฯ น อิณฏฺฐา น ภยฏฺฏาติอาทีนิ สนฺธายาหฯ อีทิสานํเยว หิ ภควา ปุพฺพงฺคโม, น อิตเรสํฯ **ทุรภิสมฺภวานิ หี**ติ สมฺภวิตุํ ทุกฺขานิ ทุสฺสหานิ, น สกฺกา อเปฺปสเกฺขหิ อโชฺฌคาหิตุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อรญฺญวนปตฺถานี**ติ อรญฺญานิ จ วนปตฺถานิ จฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อภิธเมฺม นิปฺปริยาเยน, ‘‘นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทขิลา สพฺพเมตํ อรญฺญ’’นฺติ วุตฺตํ, ตถาปิ ยนฺตํ ‘‘ปญฺจธนุสติกํ ปจฺฉิม’’นฺติ อารญฺญิกงฺคนิปฺผาทกํ เสนาสนํ วุตฺตํ, ตเทว อธิเปฺปตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

วนปตฺถนฺติ คามนฺตํ อติกฺกมิตฺวา มนุสฺสานํ อนุปจารฏฺฐานํ, ยตฺถ น กสียติ น วปียติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘วนปตฺถนฺติ ทูรานเมตํ เสนาสนานํ อธิวจนํ, วนปตฺถนฺติ วนสณฺฑานเมตํ เสนาสนานํ, วนปตฺถนฺติ ภึสนกานเมตํ, วนปตฺถนฺติ สโลมหํสานเมตํ, วนปตฺถนฺติ ปริยนฺตานเมตํ, วนปตฺถนฺติ น มนุสฺสูปจารานเมตํ เสนาสนานํ อธิวจน’’นฺติฯ เอตฺถ จ **ปริยนฺตาน**นฺติ อิมเมกํ ปริยายํ ฐเปตฺวา เสสปริยาเยหิ วนปตฺถานิ เวทิตพฺพานิฯ **ปนฺตานี**ติ ปริยนฺตานิ อติทูรานิฯ **ทุกฺกรํ ปวิเวก**นฺติ กายวิเวกํ ทุกฺกรํฯ **ทุรภิรม**นฺติ อภิรมิตุํ น สุขํฯ **เอกเตฺต**ติ เอกีภาเวฯ กึ ทเสฺสติ? กายวิเวเก กเตปิ ตตฺถ จิตฺตํ อภิรมาเปตุํ ทุกฺกรํฯ ทฺวยํทฺวยาราโม หิ อยํ โลโกติฯ หรนฺติ **มเญฺญ**ติ หรนฺติ วิย ฆสนฺติ วิยฯ **มโน**ติ มนํฯ **สมาธึ อลภมานสฺสา**ติ อุปจารสมาธึ วา อปฺปนาสมาธึ วา อลภนฺตสฺสฯ กึ ทเสฺสติ? อีทิสสฺส ภิกฺขุโน ติณปณฺณมิคาทิสเทฺทหิ วิวิเธหิ จ ภึสนเกหิ วนานิ จิตฺตํ วิกฺขิปนฺติ มเญฺญติ, สพฺพํ พฺราหฺมโณ สทฺธาปพฺพชิตานํ กุลปุตฺตานํ อรญฺญวาเส (วิภ. ๕๒๙) วิมฺหิโต อาหฯ

กายกมฺมนฺตวารกถา

๓๕. อถสฺส ภควา ปุริมนเยเนว ‘‘เอวเมตํ พฺราหฺมณา’’ติอาทีหิ ตํ ตํ วจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา อพฺภนุโมทิตฺวา จ ยสฺมา โสฬสสุ ฐาเนสุ อารมฺมณปริคฺคหรหิตานํเยว ตาทิสานิ เสนาสนานิ ทุรภิสมฺภวานิ, น เตสุ อารมฺมณปริคฺคาหยุตฺตานํ, อตฺตนา จ โพธิสโตฺต สมาโน ตาทิโส อโหสิ, ตสฺมา อตฺตโน ตาทิสานํ เสนาสนานํ ทุรภิสมฺภวตํ ทเสฺสตุํ, **มยฺหมฺปิ โข**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ปุเพฺพว สโมฺพธา**ติ สโมฺพธโต ปุเพฺพว, อริยมคฺคปฺปตฺติโต อปรภาเคเยวาติ วุตฺตํ โหติฯ **อนภิสมฺพุทฺธสฺสา**ติ อปฺปฏิวิทฺธจตุสจฺจสฺสฯ **โพธิสตฺตเสฺสว สโต**ติ พุชฺฌนกสตฺตเสฺสว สมฺมาสโมฺพธึ อธิคนฺตุํ อรหสตฺตเสฺสว สโต, โพธิยา วา สตฺตเสฺสว ลคฺคเสฺสว สโตฯ ทีปงฺกรสฺส หิ ภควโต ปาทมูเล อฏฺฐธมฺมสโมธาเนน อภินีหารสมิทฺธิโต ปภุติ ตถาคโต โพธิยา สโตฺต ลโคฺค ‘‘ปตฺตพฺพา มยา เอสา’’ติ ตทธิคมาย ปรกฺกมํ อมุญฺจโนฺตเยว อาคโต, ตสฺมา **โพธิสโตฺต**ติ วุจฺจติฯ **ตสฺส มยฺหนฺ**ติ ตสฺส เอวํ โพธิสตฺตเสฺสว สโต มยฺหํฯ **เย โข เกจิ สมณา วา พฺราหฺมณา วา**ติ เย เกจิ ปพฺพชฺชูปคตา วา โภวาทิโน วาฯ

อปริสุทฺธกายกมฺมนฺตาติ อปริสุเทฺธน ปาณาติปาตาทินา กายกมฺมเนฺตน สมนฺนาคตาฯ **อปริสุทฺธกายกมฺมนฺตสโนฺทสเหตู**ติ อปริสุทฺธสฺส กายกมฺมนฺตสงฺขาตสฺส อตฺตโน โทสสฺส เหตุ, อปริสุทฺธกายกมฺมนฺตการณาติ วุตฺตํ โหติฯ **หเว**ติ เอกํสวจเน นิปาโตฯ **อกุสล**นฺติ สาวชฺชํ อเกฺขมญฺจฯ **ภยเภรว**นฺติ ภยญฺจ เภรวญฺจฯ จิตฺตุตฺราสสฺส จ ภยานการมฺมณสฺส เจตํ อธิวจนํฯ ตตฺร **ภยํ** สาวชฺชเฏฺฐน อกุสลํ, **เภรวํ** อเกฺขมเฏฺฐนาติ เวทิตพฺพํฯ **อวฺหายนฺตี**ติ ปโกฺกสนฺติฯ กถํ? เต หิ ปาณาติปาตาทีนิ กตฺวา ‘‘มยํ อยุตฺตมกมฺหา, สเจ โน เต ชาเนยฺยุํ, เยสํ อปรชฺฌิมฺหา, อิทานิ อนุพนฺธิตฺวา อนยพฺยสนํ อาปาเทยฺยุ’’นฺติ อรญฺญํ ปวิสิตฺ

วา คจฺฉนฺตเร วา คุมฺพนฺตเร วา นิสีทนฺติฯ เต ‘‘อปฺปมตฺตกมฺปิ ติณสทฺทํ วา ปณฺณสทฺทํ วา สุตฺวา, อิทานิมฺหา นฏฺฐา’’ติ ตสนฺติ วิตฺตสนฺติ, อาคนฺตฺวา ปเรหิ ปริวาริตา วิย พทฺธา วธิตา วิย จ โหนฺติฯ เอวํ ตํ ภยเภรวํ อตฺตนิ สมาโรปนเฏฺฐน อวฺหายนฺติ ปโกฺกสนฺติฯ

น โข ปนาหํ…เป…. ปฏิเสวามีติ อหํ โข ปน อปริสุทฺธกายกมฺมโนฺต หุตฺวา อรญฺญวนปตฺถานิ ปนฺตานิ เสนาสนานิ น ปฏิเสวามิฯ **เย หิ โว**ติ เอตฺถ **โว**ติ นิปาตมตฺตํฯ **อริยา** วุจฺจนฺติ พุทฺธา จ พุทฺธสาวกา จฯ **ปริสุทฺธกายกมฺมนฺตา**ติ อีทิสา หุตฺวาฯ **เตสมหํ อญฺญตโร**ติ เตสํ อหมฺปิ เอโก อญฺญตโรฯ โพธิสโตฺต หิ คหโฏฺฐปิ ปพฺพชิโตปิ ปริสุทฺธกายกมฺมโนฺตว โหติฯ **ภิโยฺย**ติ อติเรกเตฺถ นิปาโตฯ **ปโลฺลม**นฺติ ปนฺนโลมตํ, เขมํ โสตฺถิภาวนฺติ อโตฺถฯ **อาปาทิ**นฺติ อาปชฺชิํ, อติเรกํ โสตฺถิภาวํ อติเรเกน วา โสตฺถิภาวมาปชฺชินฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อรเญฺญ วิหารายา**ติ อรเญฺญ วิหารตฺถายฯ

กายกมฺมนฺตวารกถา นิฎฺฐิตาฯ

วจีกมฺมนฺตวาราทิวณฺณนา

๓๖. เอส นโย สพฺพตฺถฯ อยํ ปน วิเสโส, วจีกมฺมนฺตวาเร ตาว **อปริสุทฺธวจีกมฺมนฺตา**ติ อปริสุเทฺธน มุสาวาทาทินา วจีกมฺมเนฺตน สมนฺนาคตาฯ เต กถํ ภยเภรวํ อวฺหายนฺติ? เต มุสาวาเทน ปรสฺส อตฺถํ ภญฺชิตฺวา, ปิสุณวาจาย มิตฺตเภทํ กตฺวา, ผรุสวาจาย ปเรสํ ปริสมเชฺฌ มมฺมานิ ตุทิตฺวา นิรตฺถกวาจาย ปรสตฺตานํ กมฺมเนฺต นาเสตฺวา ‘‘มยํ อยุตฺตมกมฺหา, สเจ โน เต ชาเนยฺยุํ, เยสํ อปรชฺฌิมฺหา, อิทานิ อนุพนฺธิตฺวา อนยพฺยสนํ ปาเปยฺยุ’’นฺติ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา คจฺฉนฺตเร วา คุมฺพนฺตเร วา นิสีทนฺติฯ เต ‘‘อปฺปมตฺตกมฺปิ ติณสทฺทํ วา ปณฺณสทฺทํ วา สุตฺวา อิทานิมฺหา นฏฺฐา’’ติ ตสนฺติ วิตฺตสนฺติ อาคนฺตฺวา ปเรหิ ปริวาริตา วิย พทฺธา วธิตา วิย จ โหนฺติฯ เอวํ ตํ ภยเภรวํ อตฺตนิ สมาโรปนเฏฺฐน อวฺหายนฺติ, ปโกฺกสนฺติฯ

มโนกมฺมนฺตวาเร **อปริสุทฺธมโนกมฺมนฺตา**ติ อปริสุเทฺธน อภิชฺฌาทินา มโนกมฺมเนฺตน สมนฺนาคตาฯ เต กถํ ภยเภรวํ อวฺหายนฺติ? เต ปเรสํ รกฺขิตโคปิเตสุ ภเณฺฑสุ อภิชฺฌาวิสมโลภํ อุปฺปาเทตฺวา ปรสฺส กุชฺฌิตฺวา ปรสเตฺต มิจฺฉาทสฺสนํ คาหาเปตฺวา มยํ อยุตฺตมกมฺหา…เป…. อตฺตนิ สมาโรปนเฏฺฐน อวฺหายนฺติ ปโกฺกสนฺติฯ

อาชีววาเร **อปริสุทฺธาชีวา**ติ อปริสุเทฺธน เวชฺชกมฺมทูตกมฺมวฑฺฒิปโยคาทินา เอกวีสติอเนสนเภเทน อาชีเวน สมนฺนาคตาฯ เต กถํ ภยเภรวํ อวฺหายนฺติ? เต เอวํ ชีวิกํ กเปฺปตฺวา สุณนฺติ – ‘‘สาสนโสธกา กิร เตปิฏกา ภิกฺขู สาสนํ โสเธตุํ นิกฺขนฺตา, อชฺช วา เสฺว วา อิธาคมิสฺสนฺตี’’ติ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา คจฺฉนฺตเร วา…เป…. ตสนฺติ วิตฺตสนฺติฯ เต หิ อาคนฺตฺวา ปริวาเรตฺวา คหิตา วิย โอทาตวตฺถนิวาสิตา วิย จ โหนฺตีติฯ เสสํ ตาทิสเมวฯ

๓๗. อิโต ปรํ **อภิชฺฌาลู**ติอาทีสุ กิญฺจาปิ อภิชฺฌาพฺยาปาทา มโนกมฺมเนฺตน สงฺคหิตา ตถาปิ นีวรณวเสน ปุน วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ **อภิชฺฌาลู**ติ ปรภณฺฑาทิอภิชฺฌายนสีลาฯ **กาเมสุ ติพฺพสาราคา**ติ วตฺถุกาเมสุ พหลกิเลสราคา, เต กถํ ภยเภรวํ อวฺหายนฺติ? เต อววตฺถิตารมฺมณา โหนฺติ, เตสํ อววตฺถิตารมฺมณานํ อรเญฺญ วิหรนฺตานํ ทิวา ทิฏฺฐํ รตฺติํ ภยเภรวํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ – ‘‘เต อากุลจิตฺตา อปฺปมตฺตเกนปิ ตสนฺติ วิตฺตสนฺติ, รชฺชุํ วา ลตํ วา ทิสฺวา สปฺปสญฺญิโน โหนฺติ, ขาณุํ ทิสฺวา ยกฺขสญฺญิโน, ถลํ วา ปพฺพตํ วา ทิสฺวา หตฺถิสญฺญิโน สปฺปาทีหิ อนยพฺยสนํ อาปาทิตา วิย โหนฺตี’’ติฯ เสสํ ตาทิสเมวฯ

๓๘. **พฺยาปนฺนจิตฺตา**ติ ปกติภาววิชหเนน วิปนฺนจิตฺตาฯ กิเลสานุคตญฺหิ จิตฺตํ ปกติภาวํ วิชหติ, ปุราณภตฺตพฺยญฺชนํ วิย ปูติกํ โหติฯ **ปทุฏฺฐมนสงฺกปฺปา**ติ ปทุฏฺฐจิตฺตสงฺกปฺปา, อภทฺรเกน ปเรสํ อนตฺถชนเกน จิตฺตสงฺกปฺเปน สมนฺนาคตาติ วุตฺตํ โหติฯ เต กถํ ภยเภรวํ อวฺหายนฺติ? ภยเภรวาวฺหายนํ อิโต ปภุติ อภิชฺฌาลุวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ยตฺถ ปน วิเสโส ภวิสฺสติ, ตตฺถ วกฺขามฯ **น โข ปนาหํ พฺยาปนฺนจิโตฺต**ติ เอตฺถ ปน เมตฺตจิโตฺต อหํ หิตจิโตฺตติ ทเสฺสติ, อีทิสา หิ โพธิสตฺตา โหนฺติฯ เอวํ สพฺพตฺถ วุตฺตโทสปฏิปกฺขวเสน โพธิสตฺตสฺส คุณา วเณฺณตพฺพาฯ

๓๙. **ถินมิทฺธปริยุฏฺฐิตา**ติ จิตฺตเคลญฺญภูเตน ถิเนน เสสนามกายเคลญฺญภูเตน มิเทฺธน จ ปริยุฏฺฐิตา, อภิภูตา คหิตาติ วุตฺตํ โหติฯ เต นิทฺทาพหุลา โหนฺติฯ

๔๐. **อุทฺธตา**ติ อุทฺธจฺจปกติกา วิปฺผนฺทมานจิตฺตา, อุทฺธเจฺจน หิ เอการมฺมเณ จิตฺตํ วิปฺผนฺทติ ธชยฏฺฐิยํ วาเตน ปฏากา วิยฯ **อวูปสนฺตจิตฺตา**ติ อนิพฺพุตจิตฺตา, อิธ กุกฺกุจฺจํ คเหตุํ วฏฺฏติฯ

๔๑. **กงฺขี วิจิกิจฺฉี**ติ เอตฺถ เอกเมวิทํ ปญฺจมํ นีวรณํฯ กึ นุ โข อิทนฺติ อารมฺมณํ กงฺขนโต กงฺขา, อิทเมวิทนฺติ นิเจฺฉตุํ อสมตฺถภาวโต วิจิกิจฺฉาติ วุจฺจติ, เตน สมนฺนาคตา สมณพฺราหฺมณา ‘‘กงฺขี วิจิกิจฺฉี’’ติ วุตฺตาฯ

๔๒. **อตฺตุกฺกํสนกา ปรวมฺภี**ติ เย อตฺตานํ อุกฺกํเสนฺติ อุกฺขิปนฺติ, อุเจฺจ ฐาเน ฐเปนฺติ, ปรญฺจ วเมฺภนฺติ ครหนฺติ นินฺทนฺติ, นีเจ ฐาเน ฐเปนฺติ, เตสเมตํ อธิวจนํฯ เต กถํ ภยเภรวํ อวฺหายนฺติ? เต ปเรหิ ‘‘อสุโก จ กิร อสุโก จ อตฺตานํ อุกฺกํเสนฺติ, อเมฺห ครหนฺติ, ทาเส วิย กโรนฺติ, คณฺหถ เน’’ติ อนุพทฺธา ปลายิตฺวา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา คจฺฉนฺตเร วา คุมฺพนฺตเร วาติ กายกมฺมนฺตสทิสํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

๔๓. **ฉมฺภี**ติ กายถมฺภนโลมหํสนกเรน ถเมฺภน สมนฺนาคตาฯ **ภีรุกชาติกา**ติ ภีรุกปกติกา, คามทารกา วิย ภยพหุลา อสูรา กาตราติ วุตฺตํ โหติฯ

๔๔. **ลาภสกฺการสิโลก**นฺติ เอตฺถ ลพฺภตีติ **ลาโภ,** จตุนฺนํ ปจฺจยานเมตํ อธิวจนํฯ **สกฺกาโร**ติ สุนฺทรกาโร, ปจฺจยา เอว หิ ปณีตปณีตา สุนฺทรสุนฺทรา จ อภิสงฺขริตฺวา กตา สกฺการาติ วุจฺจนฺติฯ ยา จ ปเรหิ อตฺตโน คารวกิริยา ปุปฺผาทีหิ วา ปูชาฯ **สิโลโก**ติ วณฺณภณนํ เอตํ, ลาภญฺจ สกฺการญฺจ สิโลกญฺจ **ลาภสกฺการสิโลกํฯ นิกามยมานา**ติ ปตฺถยมานาฯ ภยเภรวาวฺหายนํ อภิชฺฌาลุวารสทิสเมวฯ ตทตฺถทีปกํ ปเนตฺถ ปิยคามิกวตฺถุํ กเถนฺติ –

เอโก กิร ปิยคามิโก นาม ภิกฺขุ สมาทินฺนธุตงฺคานํ ภิกฺขูนํ ลาภํ ทิสฺวา ‘‘อหมฺปิ ธุตงฺคํ สมาทิยิตฺวา ลาภํ อุปฺปาเทมี’’ติ จิเนฺตตฺวา โสสานิกงฺคํ สมาทาย สุสาเน วสติฯ อเถกทิวสํ เอโก กมฺมมุโตฺต ชรคฺคโว ทิวา โคจเร จริตฺวา รตฺตึ ตสฺมึ สุสาเน ปุปฺผคุเมฺพ สีสํ กตฺวา โรมนฺถยมาโน อฏฺฐาสิฯ ปิยคามิโก รตฺตึ จงฺกมนา นิกฺขโนฺต ตสฺส หนุสทฺทํ สุตฺวา จิเนฺตสิ ‘‘อทฺธา มํ ลาภคิโทฺธ เอส สุสาเน วสตีติ ญตฺวา เทวราชา วิเหเฐตุํ อาคโต’’ติ, โส ชรคฺควสฺส ปุรโต อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวา ‘‘สปฺปุริส เทวราช อชฺช เม เอกรตฺตึ ขม, เสฺว ปฏฺฐาย น เอวํ กริสฺสามี’’ติ นมสฺสมาโน สพฺพรตฺตึ ยาจโนฺต อฏฺฐาสิฯ ตโต สูริเย อุฏฺฐิเต ตํ ทิสฺวา กตฺตรยฏฺฐิยา ปหริตฺวา ปลาเปสิ ‘‘สพฺพรตฺตึ มํ ภึสาเปสี’’ติฯ

๔๕. **กุสีตา**ติ โกสชฺชานุคตาฯ **หีนวีริยา**ติ หีนา วีริเยน วิรหิตา วิยุตฺตา, นิพฺพีริยาติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ กุสีตา กายิกวีริยารมฺภวิรหิตา โหนฺติ, หีนวีริยา เจตสิกวีริยารมฺภวิรหิตาฯ เต อารมฺมณววตฺถานมตฺตมฺปิ กาตุํ น สกฺโกนฺติฯ เตสํ อววตฺถิตารมฺมณานนฺติ สพฺพํ ปุพฺพสทิสเมวฯ

๔๖. **มุฏฺฐสฺสตี**ติ นฏฺฐสฺสตีฯ **อสมฺปชานา**ติ ปญฺญารหิตา, อิมสฺส จ ปฏิปเกฺข ''อุปฏฺฐิตสฺสตีหมสฺมี''ติ วจนโต สติภาชนิยเมเวตํฯ ปญฺญา ปเนตฺถ สติทุพฺพลฺยทีปนตฺถํ วุตฺตาฯ ทุวิธา หิ สติ ปญฺญาสมฺปยุตฺตา ปญฺญาวิปฺปยุตฺตา จฯ ตตฺถ ปญฺญาสมฺปยุตฺตา พลวตี, วิปฺปยุตฺตา ทุพฺพลา, ตสฺมา ยทาปิ เตสํ สติ โหติ, ตทาปิ อสมฺปชานนฺตา มุฏฺฐสฺสตีเยว เต, ทุพฺพลาย สติยา สติกิจฺจาภาวโตติ เอตมตฺถํ ทีเปตุํ ''อสมฺปชานา''ติ วุตฺตํฯ เต เอวํ มุฏฺฐสฺสตี อสมฺปชานา อารมฺมณววตฺถานมตฺตมฺปิ กาตุํ น สกฺโกนฺตีติ สพฺพํ ปุพฺพสทิสเมวฯ

๔๗. **อสมาหิตา**ติ อุปจารปฺปนาสมาธิวิรหิตาฯ **วิพฺภนฺตจิตฺตา**ติ อุพฺภนฺตจิตฺตาฯ สมาธิวิรเหน ลทฺธกาเสน อุทฺธจฺเจน เตสํ สมาธิวิรหานํ จิตฺตํ นานารมฺมเณสุ ปริพฺภมติ, วนมกฺกโฏ วิย วนสาขาสุ อุทฺธจฺเจน เอการมฺมเณ วิปฺผนฺทติฯ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนน เต เอวํ อสมาหิตา วิพฺภนฺตจิตฺตา อารมฺมณววตฺถานมตฺตมฺปิ กาตุํ น สกฺโกนฺตีติ สพฺพํ ปุพฺพสทิสเมวฯ

๔๘. **ทุปฺปญฺญา**ติ นิปฺปญฺญานเมตํ อธิวจนํฯ ปญฺญา ปน ทุฏฺฐา นาม นตฺถิฯ **เอฬมูคา**ติ เอลมุขา, ข-การสฺส ค-กาโร กโตฯ ลาลมุขาติ วุตฺตํ โหติฯ ทุปฺปญฺญานญฺหิ กเถนฺตานํ ลาลา มุขโต คลติ, ลาลา จ เอลาติ วุจฺจติฯ ยถาห ''ปเสฺสลมูคํ อุรคํ ทุชฺชิวฺห''นฺติฯ ตสฺมา เต ''เอฬมูคา''ติ วุจฺจนฺติฯ ''เอลมุขา''ติปิ ปาโฐฯ ''เอลมุคา''ติ เกจิ ปฐนฺติ, อปเร ''เอลมุกา''ติปิ, สพฺพตฺถ ''เอลมุขา''ติ อโตฺถฯ เต กถํ ภยเภรวํ อวฺหายนฺติ? เต ทุปฺปญฺญา เอฬมูคา อารมฺมณววตฺถานมตฺตมฺปิ กาตุํ น สกฺโกนฺติฯ เตสํ อววตฺถิตารมฺมณานํ อรเญฺญ วิหรนฺตานํ ทิวา ทิฏฺฐํ รตฺตึ ภยเภรวํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ''เต อากุลจิตฺตา อปฺปมตฺตเกนปิ ตสนฺติ วิตฺตสนฺติ, รชฺชุํ วา ลตํ วา ทิสฺวา สปฺปสญฺญิโน โหนฺติ, ขาณุํ ทิสฺวา ยกฺขสญฺญิโน, ถลํ วา ปพฺพตํ วา ทิสฺวา หตฺถิสญฺญิโน สปฺปาทีหิ อนยวฺยสนํ อาปาทิตา วิย โหนฺตี''ติฯ เอวํ ตํ ภยเภรวํ อตฺตนิ สมาโรปนเฏฺฐน อวฺหายนฺติ ปโกฺกสนฺติฯ **ปญฺญาสมฺปโนฺนหมสฺมี**ติ เอตฺถ **ปญฺญาสมฺปโนฺน**ติ ปญฺญาย สมฺปโนฺน สมนฺนาคโต, โน จ โข วิปสฺสนาปญฺญาย, น มคฺคปญฺญาย, อปิจ โข ปน อิเมสุ โสฬสสุ ฐาเนสุ อารมฺมณววตฺถานปญฺญายาติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ วุตฺตนยเมวาติฯ

วจีกมฺมนฺตวาราทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โสฬสฏฺฐานารมฺมณปริคฺคโห นิฏฺฐิโตฯ

ภยเภรวเสนาสนาทิวณฺณนา

๔๙. **ตสฺส มยฺหนฺ**ติ โก อนุสนฺธิ? โพธิสโตฺต กิร อิมานิ โสฬสารมฺมณานิ ปริคฺคณฺหโนฺต จ ภยเภรวํ อทิสฺวา ภยเภรวํ นาม เอวรูปาสุ รตฺตีสุ เอวรูเป เสนาสเน จ ปญฺญายติ, หนฺท นํ ตตฺถาปิ คเวสิสฺสามีติ ภยเภรวคเวสนมกาสิ, เอตมตฺถํ ภควา อิทานิ พฺราหฺมณสฺส ทเสฺสโนฺต **ตสฺส มยฺหนฺ**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ยา ตา**ติ อุภยเมตํ รตฺตีนํเยว อุเทฺทสนิเทฺทสวจนํฯ **อภิญฺญาตา**ติ เอตฺถ **อภี**ติ ลกฺขณตฺเถ อุปสโคฺคฯ ตสฺมา อภิญฺญาตาติ จนฺทปาริปูริยา จนฺทปริกฺขเยนาติ เอวมาทีหิ ลกฺขเณหิ ญาตาตาติ เวทิตพฺพาฯ **อภิลกฺขิตา**ติ เอตฺถ อุปสคฺคมตฺตเมว, ตสฺมา อภิลกฺขิตาติ ลกฺขณียา อิเจฺจว อโตฺถ, อุโปสถสมาทานธมฺมสฺสวนปูชาสกฺการาทิกรณตฺถํ ลเกฺขตพฺพา สลฺลเกฺขตพฺพา อุปลเกฺขตพฺพาติ วุตฺตํ โหติฯ

จาตุทฺทสีติ ปกฺขสฺส ปฐมทิวสโต ปภุติ จตุทฺทสนฺนํ ปูรณี เอกา รตฺติฯ เอวํ **ปญฺจทสี อฎฺฐมี** จฯ **ปกฺขสฺสา**ติ สุกฺกปกฺขสฺส กณฺหปกฺขสฺส จฯ เอตา ติโสฺส ติโสฺส กตฺวา ฉ รตฺติโย, ตสฺมา สพฺพตฺถ ปกฺขวจนํ โยเชตพฺพํ ‘‘ปกฺขสฺส จาตุทฺทสี ปกฺขสฺส ปญฺจทสี ปกฺขสฺส อฎฺฐมี’’ติฯ อถ ปญฺจมี กสฺมา น คหิตาติ? อสพฺพกาลิกตฺตาฯ พุเทฺธ กิร ภควติ อนุปฺปเนฺนปิ อุปฺปชฺชิตฺวา อปรินิพฺพุเตปิ ปญฺจมี อนภิลกฺขิตาเยว, ปรินิพฺพุเต ปน ธมฺมสงฺคาหกเตฺถรา จิเนฺตสุํ ‘‘ธมฺมสฺสวนํ จิเรน โหตี’’ติฯ ตโต สมฺมนฺนิตฺวา ปญฺจมีติ ธมฺมสฺสวนทิวสํ ฐเปสุํ, ตโต ปภุติ สา อภิลกฺขิตา ชาตา, เอวํ อสพฺพกาลิกตฺตา เอตฺถ น คหิตาติฯ

ตถารูปาสูติ ตถาวิธาสุฯ **อารามเจติยานี**ติ ปุปฺผารามผลารามาทโย อารามา เอว อารามเจติยานิฯ จิตฺตีกตเฎฺฐน หิ **เจติยานี**ติ วุจฺจนฺติ, ปูชนียเฎฺฐนาติ วุตฺตํ โหติฯ **วนเจติยานี**ติ พลิหรณวนสณฺฑสุภควนเทวสาลวนาทีนิ วนานิเยว วนเจติยานิฯ **รุกฺขเจติยานี**ติ คามนิคมาทิทฺวาเรสุ ปูชนียรุกฺขาเยว รุกฺขเจติยานิฯ โลกิยา หิ ทิพฺพาธิวตฺถาติ วา มญฺญมานา เตสุเยว วา ทิพฺพสญฺญิโน หุตฺวา อารามวนรุเกฺข จิตฺตีกโรนฺติ , ปูเชนฺติ, เตน เต สเพฺพปิ **เจติยานี**ติ วุจฺจนฺติฯ **ภึสนกานี**ติ ภยชนกานิ, ปสฺสโตปิ สุณโตปิ ภยํ ชเนนฺติฯ **สโลมหํสานี**ติ สเหว โลมหํเสน วตฺตนฺติ, ปวิสมานเสฺสว โลมหํสชนนโตฯ **อเปฺปว นาม ปเสฺสยฺย**นฺติ อปิ นาม ตํ ภยเภรวํ ปเสฺสยฺยเมวฯ **อปเรน สมเยนา**ติ, ‘‘เอตทโหสิ ยํนูนาห’’นฺติ เอวํ จินฺติตกาลโต ปฎฺฐาย อเญฺญน กาเลนฯ

ตตฺถ จ เม พฺราหฺมณ วิหรโตติ ตถารูเปสุ เสนาสเนสุ ยํ ยํ มนุสฺสานํ อายาจนอุปหารกรณารหํ ยกฺขฎฺฐานํ ปุปฺผธูปมํสรุหิรวสาเมทปิหกปปฺผาสสุราเมรยาทีหิ โอกิณฺณกิลินฺนธรณิตลํ เอกนิปาตํ วิย ยกฺขรกฺขสปิสาจานํ, ยํ ทิวาปิ ปสฺสนฺตานํ หทยํ มเญฺญ ผลติ, ตํ ฐานํ สนฺธายาห ‘‘ตตฺถ จ เม, พฺราหฺมณ, วิหรโต’’ติฯ **มโค วา อาคจฺฉตี**ติ สิงฺคานิ วา ขุรานิ วา โกเฎฺฏโนฺต โคกณฺณขคฺคทีปิวราหาทิเภโท มโค วา อาคจฺฉติ, สพฺพจตุปฺปทานญฺหิ อิธ **มโค**ติ นามํฯ กตฺถจิ ปน กาฬสิงฺคาโลปิ วุจฺจติฯ ยถาห –

‘‘อุสภเสฺสว เต ขโนฺธ, สีหเสฺสว วิชมฺภิตํ;
มคราช นโม ตฺยตฺถุ, อปิ กิญฺจิ ลภามเส’’ติฯ (ชา. ๑.๓.๑๓๓);

โมโร วา กฎฺฐํ ปาเตตีติ โมโร วา สุกฺขกฎฺฐํ รุกฺขโต จาเลตฺวา ปาเตติฯ โมรคฺคหเณน จ อิธ สพฺพปกฺขิคฺคหณํ อธิเปฺปตํ, เตน โย โกจิ ปกฺขีติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา โมโร วาติ วา สเทฺทน อโญฺญ วา โกจิ ปกฺขีติฯ เอส นโย ปุริเม มคคฺคหเณปิฯ **วาโต วา ปณฺณกสฎํ เอเรตี**ติ วาโต วา ปณฺณกจวรํ ฆเฎฺฎติฯ **เอตํ นูน ตํ ภยเภรวํ อาคจฺฉตี**ติ ยเมตํ อาคจฺฉติ, ตํ ภยเภรวํ นูนาติฯ อิโต ปภุติ จ อารมฺมณเมว ภยเภรวนฺติ เวทิตพฺพํฯ ปริตฺตสฺส จ อธิมตฺตสฺส จ ภยสฺส อารมฺมณตฺตา สุขารมฺมณํ รูปํ สุขมิวฯ **กึ นุ โข อหํ อญฺญทตฺถุ ภยปฎิกงฺขี วิหรามี**ติ อหํ โข กึ การณํ เอกํเสเนว ภยํ อากงฺขมาโน อิจฺฉมาโน หุตฺวา วิหรามิฯ

ยถาภูตํ ยถาภูตสฺสาติ เยน เยน อิริยาปเถน ภูตสฺส ภวิตสฺส สโต วตฺตมานสฺส สมงฺคีภูตสฺส วาฯ **เม**ติ มม สนฺติเกฯ **ตถาภูตํ ตถาภูโต วา**ติ เตน เตเนว อิริยาปเถน ภูโต ภวิโต สโนฺต วตฺตมาโน สมงฺคีภูโต วาติ อโตฺถฯ **โส โข อหํ…เป.… ปฏิวิเนมี**ติ โพธิสตฺตสฺส กิร จงฺกมนฺตสฺส ตสฺมิํ มคสิงฺคขุรสทฺทาทิเภเท ภยเภรวารมฺมเณ อาคเต เนว มหาสโตฺต ติฏฺฐติ, น นิสีทติ น สยติ, อถ โข จงฺกมโนฺตว ปริวีมํสโนฺต ปริวิจินโนฺต ภยเภรวํ น ปสฺสติ, มคสิงฺคขุรสทฺทาทิมตฺตเมว เจตํ โหติ, โส ตํ ญตฺวา อิทํ นาเมตํ, น ภยเภรวนฺติ ตโต ติฏฺฐติ วา นิสีทติ วา สยติ วาฯ เอตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต ‘‘โส โข อห’’นฺติอาทิมาหฯ เอส นโย สพฺพเปยฺยาเลสุฯ อิโต ปรญฺจ อิริยาปถปฏิปาฏิยา อวตฺวา อาสนฺนปฏิปาฏิยา อิริยาปถา วุตฺตาติ เวทิตพฺพา, จงฺกมนฺตสฺส หิ ภยเภรเว อาคเต น ฐิโต น นิสิโนฺน น นิปโนฺน ฐิตสฺสาปิ อาคเต น จงฺกมีติ เอวํ ตสฺส อาสนฺนปฏิปาฏิยา วุตฺตาติฯ

ภยเภรวเสนาสนาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อสโมฺมหวิหารวณฺณนา

๕๐. เอวํ ภิํสนเกสุปิ ฐาเนสุ อตฺตโน ภยเภรวาภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ฌายีนํ สโมฺมหฏฺฐาเนสุ อตฺตโน อสโมฺมหวิหารํ ทเสฺสตุํ **สนฺติ โข ปน, พฺราหฺมณา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **สนฺตี**ติ อตฺถิ สํวิชฺชนฺติ อุปลพฺภนฺติฯ **รตฺติํเยว สมาน**นฺติ รตฺติํเยว สนฺตํ, **ทิวาติ สญฺชานนฺตี**ติ ‘‘ทิวโส อย’’นฺติ สญฺชานนฺติฯ **ทิวาเยว สมาน**นฺติ ทิวสํเยว สนฺตํฯ **รตฺตีติ สญฺชานนฺตี**ติ ‘‘รตฺติ อย’’นฺติ สญฺชานนฺติฯ กสฺมา ปเนเต เอวํสญฺญิโน โหนฺตีติฯ วุฏฺฐานโกสลฺลาภาวโต วา สกุณรุตโต วาฯ กถํ? อิเธกโจฺจ โอทาตกสิณลาภี ทิวา ปริกมฺมํ กตฺวา ทิวาสมาปโนฺน ทิวาเยว วุฏฺฐหามีติ มนสิการํ อุปฺปาเทติ, โน จ โข อทฺธานปริเจฺฉเท กุสโล โหติฯ โส ทิวสํ อติกฺกมิตฺวา รตฺติภาเค วุฏฺฐาติฯ โอทาตกสิณผรณวเสน จสฺส วิสทํ โหติ วิภูตํ สุวิภูตํฯ โส, ทิวา วุฏฺฐหามีติ อุปฺปาทิตมนสิการตาย โอทาตกสิณผรณวิสทวิภูตตาย จ รตฺติํเยว สมานํ ทิวาติ สญฺชานาติฯ อิธ ปเนกโจฺจ นีลกสิณลาภี รตฺติํ ปริกมฺมํ กตฺวา รตฺติํ สมาปโนฺน รตฺติํเยว วุฏฺฐหามีติ มนสิการํ อุปฺปาเทติ, โน จ โข อทฺธานปริเจฺฉเท กุสโล โหติฯ โส รตฺติํ อติกฺกมิตฺวา ทิวสภาเค วุฏฺฐาติฯ นีลกสิณผรณวเสน จสฺส อวิสทํ โหติ อวิภูตํฯ โส รตฺติํ วุฏฺฐหามีติ อุปฺปาทิตมนสิการตาย นีลกสิณผรณาวิสทาวิภูตตาย จ ทิวาเยว สมานํ รตฺตีติ สญฺชานาติฯ เอวํ ตาว วุฏฺฐานโกสลฺลาภาวโต เอวํสญฺญิโน โหนฺติฯ

สกุณรุตโต ปน อิเธกโจฺจ อโนฺตเสนาสเน นิสิโนฺน โหติฯ อถ ทิวา รวนกสกุณา กากาทโย จนฺทาโลเกน ทิวาติ มญฺญมานา รตฺติํ รวนฺติ, อเณฺณหิ วา การเณหิฯ โส เตสํ สทฺทํ สุตฺวา รตฺติํเยว สมานํ ทิวาติ สญฺชานาติฯ อิธ ปเนกโจฺจ ปพฺพตนฺตเร คมฺภีราย ฆนวนปฺปฏิจฺฉนฺนาย คิริคุหาย สตฺตาหวทฺทลิกาย วตฺตมานาย อนุตรหิตสูริยาโลเก กาเล นิสิโนฺน โหติฯ อถ รตฺติํ รวนกสกุณา อุลูกาทโย มชฺฌนฺหิกสมเยปิ ตตฺถ ตตฺถ สมนฺธกาเร นิลีนา รตฺติสญฺญาย วา อเณฺณหิ วา การเณหิ รวนฺติฯ โส เตสํ สทฺทํ สุตฺวา ทิวาเยว สมานํ รตฺตีติ สญฺชานาติฯ เอวํ สกุณรุตโต เอวํสญฺญิโน โหนฺตีติฯ **อิทมหนฺติ** อิทํ อหํ เอวํ สญฺชานนํ ฯ **สโมฺมหวิหารสฺมิํ วทามี**ติ สโมฺมหวิหารปริยาปนฺนํ อโนฺตคธํ, สโมฺมหวิหารานํ อญฺญตรํ วทามีติ วุตฺตํ โหติฯ

อหํ โข ปน พฺราหฺมณ…เป.… สญฺชานามีติ ปากโฏ โพธิสตฺตสฺส รตฺตินฺทิวปริเจฺฉโท สตฺตาหวทฺทเลปิ จนฺทิมสูริเยสุ อทิสฺสมาเนสุปิ ชานาติเยว ‘‘เอตฺตกํ ปุเรภตฺตกาโล คโต, เอตฺตกํ ปจฺฉาภตฺตกาโล, เอตฺตกํ ปฐมยาโม, เอตฺตกํ มชฺฌิมยาโม, เอตฺตกํ ปจฺฉิมยา

โม’’ติ, ตสฺมา เอวมาหฯ อนจฺฉริยเญฺจตํ ยํ ปูริตปารมี โพธิสโตฺต เอวํ ชานาติฯ ปเทสญาเณ ฐิตานํ สาวกานมฺปิ หิ รตฺตินฺทิวปริเจฺฉโท ปากโฏ โหติฯ

กลฺยาณิยมหาวิหาเร กิร โคทตฺตเตฺถโร ทฺวงฺคุลกาเล ภตฺตํ คเหตฺวา องฺคุลกาเล ภุญฺชติฯ สูริเย อทิสฺสมาเนปิ ปาโตเยว เสนาสนํ ปวิสิตฺวา ตาย เวลาย นิกฺขมติฯ เอกทิวสํ อารามิกา ‘‘เสฺว เถรสฺส นิกฺขมนกาเล ปสฺสามา’’ติ ภตฺตํ สมฺปาเทตฺวา กาลตฺถมฺภมูเล นิสีทิํสุฯ เถโร ทฺวงฺคุลกาเลเยว นิกฺขมติฯ ตโต ปภุติ กิร สูริเย อทิสฺสมาเนปิ เถรสฺส นิกฺขมนสญฺญาย เอวเภริํ อาโกเฏนฺติฯ

อชครวิหาเรปิ กาฬเทวเตฺถโร อโนฺตวเสฺส ยามคณฺฑิกํ ปหรติ, อาจิณฺณเมตํ เถรสฺสฯ น จ ยามยนฺตนาฬิกํ ปโยเชติ, อเญฺญ ภิกฺขู ปโยเชนฺติฯ อถ นิกฺขเนฺต ปฐเม ยาเม เถเร มุคฺครํ คเหตฺวา ฐิตมเตฺตเยว เอกํ เทฺว วาเร ปหรเนฺตเยว วา ยามยนฺตํ ปตติ, เอวํ ตีสุ ยาเมสุ สมณธมฺมํ กตฺวา เถโร ปาโตเยว คามํ ปวิสิตฺวา ปิณฺฑปาตํ อาทาย วิหารํ อาคนฺตฺวา โภชนเวลาย ปตฺตํ คเหตฺวา ทิวา วิหารฏฺฐานํ คนฺตฺวา สมณธมฺมํ กโรติฯ ภิกฺขู กาลตฺถมฺภํ ทิสฺวา เถรสฺส อทิสฺวา อาคมนตฺถาย เปเสนฺติฯ โส ภิกฺขุ เถรํ ทิวา วิหารฏฺฐานา นิกฺขมนฺตเมว วา อนฺตรามเคฺค วา ปสฺสติฯ เอวํ ปเทสญาเณ ฐิตานํ สาวกานมฺปิ รตฺตินฺทิวปริเจฺฉโท ปากโฏ โหติ, กิมงฺคํ ปน โพธิสตฺตานนฺติฯ

ยํ โข ตํ พฺราหฺมณ…เป…. วเทยฺยาติ เอตฺถ ปน ‘‘ยํ โข ตํ, พฺราหฺมณ, อสโมฺมหธโมฺม สโตฺต โลเก อุปฺปโนฺน…เป…. สุขาย เทวมนุสฺสาน’’นฺติ วจนํ วทมาโน โกจิ สมฺมา วเทยฺย, สมฺมา วทมาโน สิยา, น วิตถวาที อสฺสฯ มเมว ตํ วจนํ วทมาโน สมฺมา วเทยฺย, สมฺมา วทมาโน สิยา, น วิตถวาที อสฺสาติ เอวํ ปทสมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ **อสโมฺมหธโมฺม**ติ อสโมฺมหสภาโวฯ **โลเก**ติ มนุสฺสโลเกฯ **พหุชนหิตายา**ติ พหุชนสฺส หิตตฺถาย, ปญฺญาสมฺปตฺติยา ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกหิตูปเทสโกติฯ **พหุชนสุขายา**ติ พหุชนสฺส สุขตฺถาย, จาคสมฺปตฺติยา อุปกรณสุขสฺส ทายโกติฯ **โลกานุกมฺปายา**ติ โลกสฺส อนุกมฺปตฺถาย, เมตฺตากรุณาสมฺปตฺติยา มาตาปิตโร วิย โลกสฺส รกฺขิตา โคปยิตาติฯ **อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสาน**นฺติ อิธ เทวมนุสฺสคฺคหเณน จ ภพฺพปุคฺคลเวเนยฺยสเตฺตเยว คเหตฺวา เตสํ นิพฺพานมคฺคผลาธิคมาย อตฺตโน อุปฺปตฺติํ ทเสฺสตีติ เวทิตโพฺพฯ **อตฺถายา**ติ หิ วุเตฺต ปรมตฺถตฺถาย นิพฺพานายาติ วุตฺตํ โหติฯ **หิตายา**ติ วุเตฺต ตํ สมฺปาปกมคฺคตฺถายาติ วุตฺตํ โหติ, นิพฺพานสมฺปาปกมคฺคโต หิ อุตฺตริ หิตํ นาม นตฺถิฯ **สุขายา**ติ วุเตฺต ผลสมาปตฺติสุขตฺถายาติ วุตฺตํ โหติ, ตโต อุตฺตริ สุขาภาวโตฯ วุตฺตเญฺจตํ ‘‘อยํ สมาธิ ปจฺจุปฺปนฺนสุโข เจว อายติญฺจ สุขวิปาโก’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๕๕; อ. นิ. ๕.๒๗; วิภ. ๘๐๔)ฯ

อสโมฺมหวิหารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปุพฺพภาคปฏิปทาทิวณฺณนา

๕๑. เอวํ ภควา พุทฺธคุณปฏิลาภาวสานํ อตฺตโน อสโมฺมหวิหารํ พฺราหฺมณสฺส ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยาย ปฏิปทาย ตํ โกฏิปฺปตฺตํ อสโมฺมหวิหารํ อธิคโต, ตํ ปุพฺพภาคโต ปภุติ ทเสฺสตุํ **อารทฺธํ โข ปน เม พฺราหฺมณา**ติอาทิมาหฯ

เกจิ ปนาหุ ‘‘อิมํ อสโมฺมหวิหารํ สุตฺวา พฺราหฺมณสฺส จิตฺตเมวํ อุปฺปนฺนํ ‘กาย นุ โข ปฏิปทาย อิมํ ปตฺโต’ติ, ตสฺส จิตฺตมญฺญาย อิมายาหํ ปฏิปทาย อิมํ อุตฺตมํ อสโมฺมหวิหารํ ปตฺโตติ ทเสฺสนฺโต เอวมาหา’’ติฯ

ตตฺถ **อารทฺธํ โข ปน เม, พฺราหฺมณ, วีริยํ อโหสี**ติ, พฺราหฺมณ, น มยา อยํ อุตฺตโม อสโมฺมหวิหาโร กุสีเตน มุฏฺฐสฺสตินา สารทฺธกาเยน วิกฺขิตฺตจิเตฺตน วา อธิคโต, อปิจ โข ตทธิคมาย อารทฺธํ โข ปน เม วีริยํ อโหสิ, โพธิมเณฺฑ นิสิเนฺนน มยา จตุรงฺควีริยํ อารทฺธํ อโหสิ, ปคฺคหิตํ อสิถิลปฺปวตฺติตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อารทฺธตฺตาเยว จ เมตํ **อสลฺลีนํ** อโหสิฯ

อุปฏฺฐิตา สติ อสมฺมุฏฺฐาติ น เกวลญฺจ วีริยเมว, สติปิ เม อารมฺมณาภิมุขีภาเวน อุปฏฺฐิตา อโหสิฯ อุปฏฺฐิตตฺตาเยว จ อสมฺมุฏฺฐาฯ **ปสฺสโทฺธ กาโย**ติ กายจิตฺตปฺปสฺสทฺธิสมฺภเวน กาโยปิ เม ปสฺสโทฺธ อโหสิฯ ตตฺถ ยสฺมา นามกาเย ปสฺสเทฺธ รูปกาโยปิ ปสฺสโทฺธเยว โหติ, ตสฺมา นามกาโย รูปกาโยติ อวิเสเสตฺวาว ปสฺสโทฺธ กาโยติ วุตฺตํฯ **อสารโทฺธ**ติ โส จ โข ปสฺสทฺธตฺตาเยว อสารโทฺธ, วิคตทรโถติ วุตฺตํ โหติฯ **สมาหิตํ จิตฺตํ เอกคฺค**นฺติ จิตฺตมฺปิ เม สมฺมา อาหิตํ สุฏฺฐุ ฐปิตํ อปฺปิตํ วิย อโหสิฯ สมาหิตตฺตา เอว จ เอกคฺคํ อจลํ นิปฺผนฺทนนฺติ, เอตฺตาวตา ฌานสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทา กถิตา โหติฯ

อิทานิ อิมาย ปฏิปทาย อธิคตํ ปฐมชฺฌานํ อาทิํ กตฺวา วิชฺชาตฺตยปริโยสานํ วิเสสํ ทเสฺสโนฺต **โส โข อห**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิวิเจฺจว กาเมหิ…เป…. จตุตฺถชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหาสิ**นฺติ เอตฺถ ตาว ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ วิสุทฺธิมเคฺค ปฐวีกสิณกถายํ วุตฺตํฯ เกวลญฺหิ ตตฺถ ‘‘อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติ อาคตํ, อิธ ‘‘วิหาสิ’’นฺติ, อยเมว วิเสโสฯ กิํ กตฺวา ปน ภควา อิมานิ ฌานานิ อุปสมฺปชฺช วิหาสีติ, กมฺมฏฺฐานํ ภาเวตฺวาฯ กตรํ? อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานํฯ

อิมานิ จ ปน จตฺตาริ ฌานานิ เกสญฺจิ จิเตฺตกคฺคตตฺถานิ โหนฺติ, เกสญฺจิ วิปสฺสนาปาทกานิ, เกสญฺจิ อภิญฺญาปาทกานิ, เกสญฺจิ นิโรธปาทกานิ, เกสญฺจิ ภโวกฺกมนตฺถานิฯ ตตฺถ ขีณาสวานํ จิเตฺตกคฺคตตฺถานิ โหนฺติฯ เต หิ สมาปชฺชิตฺวา เอกคฺคจิตฺตา สุขํ ทิวสํ วิหริสฺสามาติ อิเจฺจวํ กสิณปริกมฺมํ กตฺวา อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตนฺติฯ เสกฺขปุถุชฺชนานํ สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย สมาหิเตน จิเตฺตน วิปสฺสิสฺสามาติ นิพฺพเตฺตนฺตานํ วิปสฺสนาปาทกานิ โหนฺติฯ เย ปน อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย ‘‘เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๓๘; ปฏิ. ม. ๑.๑๐๒) วุตฺตนยา อภิญฺญาโย ปเตฺถนฺตา นิพฺพเตฺตนฺติ, เตสํ อภิญฺญาปาทกานิ โหนฺติฯ เย ปน อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา นิโรธสมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา สตฺตาหํ อจิตฺตา หุตฺวา ทิเฏฺฐว ธเมฺม นิโรธํ นิพฺพานํ ปตฺวา สุขํ วิหริสฺสามาติ นิพฺพเตฺตนฺติ, เตสํ นิโรธปาทกานิ โหนฺติฯ เย ปน อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา อปริหีนชฺฌานา พฺรหฺมโลเก อุปฺปชฺชิสฺสามาติ นิพฺพเตฺตนฺติ, เตสํ ภโวกฺกมนตฺถานิ โหนฺติฯ

ภควตา ปนิทํ จตุตฺถชฺฌานํ โพธิรุกฺขมูเล นิพฺพตฺติตํ, ตํ ตสฺส วิปสฺสนาปาทกเญฺจว อโหสิ อภิญฺญาปาทกญฺจ สพฺพกิจฺจสาธกญฺจ, สพฺพโลกิยโลกุตฺตรคุณทายกนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ปุพฺพภาคปฏิปทาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปุเพฺพนิวาสกถาวณฺณนา

๕๒. เยสญฺจ คุณานํ ทายกํ อโหสิ, เตสํ เอกเทสํ ทเสฺสนฺโต **โส เอวํ สมาหิเต จิเตฺต**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ ทฺวินฺนํ วิชฺชานํ อนุปทวณฺณนา เจว ภาวนานโย จ วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาริโตฯ เกวลญฺหิ ตตฺถ ‘‘โส เอวํ สมาหิเต จิเตฺต…เป.… อภินินฺนาเมตี’’ติ วุตฺตํ, อิธ ‘‘อภินินฺนาเมสิ’’นฺติฯ **อยํ โข เม พฺราหฺมณา**ติ อยญฺจ อปฺปนาวาโร ตตฺถ อนาคโตติ อยเมว วิเสโสฯ ตตฺถ **โส**ติ โส อหํฯ **อภินินฺนาเมสิ**นฺติ อภินีหริํฯ อภินินฺนาเมสินฺติ จ วจนโต **โส**ติ เอตฺถ โส อหนฺติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ยสฺมา จิทํ ภควโต วเสน ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณํ อาคตํ, ตสฺมา ‘‘โส ตโต จุโต อิธูปปโนฺน’’ติ เอตฺถ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ เอตฺถ หิ **โส ตโต จุโต**ติ ปฏินิวตฺตนฺตสฺส ปจฺจเวกฺขณํฯ ตสฺมา **อิธูปปโนฺน**ติ อิมิสฺสา อิธูปปตฺติยา อนนฺตรํฯ **อมุตฺร อุทปาทิ**นฺติ ตุสิตภวนํ สนฺธายาหาติ เวทิตโพฺพฯ **ตตฺราปาสิํ เอวํนาโม**ติ ตตฺราปิ ตุสิตภวเน เสตเกตุ นาม เทวปุโตฺต อโหสิํฯ **เอวํโคโตฺต**ติ ตาหิ เทวตาหิ สทฺธิํ เอกโคโตฺตฯ **เอวํวโณฺณ**ติ สุวณฺณวโณฺณฯ **เอวมาหาโร**ติ ทิพฺพสุธาหาโรฯ **เอวํสุขทุกฺขปฺปฏิสํเวที**ติ เอวํ ทิพฺพสุขปฏิสํเวทีฯ ทุกฺขํ ปน สงฺขารทุกฺขมตฺตเมว ฯ **เอวมายุปริยโนฺต**ติ เอวํ สตฺตปญฺญาสวสฺสโกฏิสฏฺฐิวสฺสสตสหสฺสายุปริยโนฺตฯ **โส ตโต จุโต**ติ โส อหํ ตโต ตุสิตภวนโต จุโตฯ **อิธูปปโนฺน**ติ อิธ มหามายาย เทวิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพโตฺตฯ

อยํ โข เม พฺราหฺมณาติอาทีสุ **เม**ติ มยาฯ **วิชฺชา**ติ วิทิตกรณเฏฺฐน วิชฺชาฯ กิํ วิทิตํ กโรติ? ปุเพฺพนิวาสํฯ **อวิชฺชา**ติ ตเสฺสว ปุเพฺพนิวาสสฺส อวิทิตกรณเฏฺฐน ตปฺปฏิจฺฉาทโก โมโห วุจฺจติฯ **ตโม**ติ เสฺวว โมโห ปฏิจฺฉาทกเฏฺฐน ‘‘ตโม’’ติ วุจฺจติฯ **อาโลโก**ติ สาเยว วิชฺชา โอภาสกรณเฏฺฐน ‘‘อาโลโก’’ติ วุจฺจติฯ เอตฺถ จ วิชฺชา อธิคตาติ อยํ อโตฺถ, เสสํ ปสํสาวจนํฯ โยชนา ปเนตฺถ อยํ โข เม วิชฺชา อธิคตา, ตสฺส เม อธิคตวิชฺชสฺส อวิชฺชา วิหตา, วินฏฺฐาติ อโตฺถฯ กสฺมา? ยสฺมา วิชฺชา อุปฺปนฺนาฯ เอส นโย อิตรสฺมิมฺปิ ปททฺวเยฯ

ยถา ตนฺติ เอตฺถ **ยถา**ติ โอปเมฺมฯ **ต**นฺติ นิปาโตฯ สติยา อวิปฺปวาเสน **อปฺปมตฺตสฺส**ฯ วีริยาตาเปน **อาตาปิโน**ฯ กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขตาย **ปหิตตฺตสฺส,** เปสิตตฺตสฺสาติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ‘‘ยถา อปฺปมตฺตสฺส อาตาปิโน ปหิตตฺตสฺส วิหรโต อวิชฺชา วิหเญฺญยฺย, วิชฺชา อุปฺปเชฺชยฺยฯ ตโม วิหเญฺญยฺย, อาโลโก อุปฺปเชฺชยฺยฯ เอวเมว มม อวิชฺชา วิหตา, วิชฺชา อุปฺปนฺนาฯ ตโม วิหโต, อาโลโก อุปฺปโนฺนฯ เอตสฺส เม ปธานานุโยคสฺส อนุรูปเมว ผลํ ลทฺธ’’นฺติฯ

ปุเพฺพนิวาสกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทิพฺพจกฺขุญาณกถาวณฺณนา

๕๓. จุตูปปาตกถายํ ยสฺมา อิธ ภควโต วเสน ปาฬิ อาคตา, ตสฺมา ‘‘ปสฺสามิ ปชานามี’’ติ วุตฺตํ, อยํ วิเสโสฯ เสสํ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตสทิสเมวฯ

เอตฺถ ปน **วิชฺชา**ติ ทิพฺพจกฺขุญาณวิชฺชาฯ **อวิชฺชา**ติ สตฺตานํ จุติปฏิสนฺธิปฏิจฺฉาทิกา อวิชฺชาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ ยสฺมา จ ปูริตปารมีนํ มหาสตฺตานํ ปริกมฺมกิจฺจํ นาม นตฺถิฯ เต หิ จิเตฺต อภินินฺนามิตมเตฺตเยว อเนกวิหิตํ ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรนฺติ, ทิเพฺพน จกฺขุนา สเตฺต ปสฺสนฺติฯ ตสฺมา โย ตตฺถ ปริกมฺมํ อาทิํ กตฺวา ภาวนานโย วุโตฺต, น เตน อิธ อโตฺถติฯ

อาสวกฺขยญาณกถาวณฺณนา

๕๔. ตติยวิชฺชาย **โส เอวํ สมาหิเต จิเตฺต**ติ วิปสฺสนาปาทกํ จตุตฺถชฺฌานจิตฺตํ เวทิตพฺพํฯ **อาสวานํ ขยญาณายา**ติ อรหตฺตมคฺคญาณตฺถายฯ อรหตฺตมโคฺค หิ อาสววินาสนโต อาสวานํ ขโยติ วุจฺจติ, ตตฺร เจตํ ญาณํ, ตปฺปริยาปนฺนตฺตาติฯ **จิตฺตํ อภินินฺนาเมสี**นฺติ วิปสฺสนาจิตฺตํ อภินีหริํฯ **โส อิทํ ทุกฺข**นฺติ เอวมาทีสุ ''เอตฺตกํ ทุกฺขํ, น อิโต ภิโยฺย''ติ สพฺพมฺปิ ทุกฺขสจฺจํ สรสลกฺขณปฏิเวเธน ยถาภูตํ อพฺภญฺญาสิํ ชานิํ ปฏิวิชฺฌิํฯ ตสฺส จ ทุกฺขสฺส นิพฺพตฺติกํ ตณฺหํ **อยํ ทุกฺขสมุทโย**ติฯ ตทุภยมฺปิ ยํ ฐานํ ปตฺวา นิรุชฺฌติ, ตํ เตสํ อปฺปวตฺติํ นิพฺพานํ **อยํ ทุกฺขนิโรโธ**ติฯ ตสฺส สมฺปาปกํ อริยมคฺคํ **อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา**ติ สรสลกฺขณปฏิเวเธน ยถาภูตํ อพฺภญฺญาสิํ ชานิํ ปฏิวิชฺฌินฺติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอวํ สรูปโต สจฺจานิ ทเสฺสตฺวา อิทานิ กิเลสวเสน ปริยายโต ทเสฺสโนฺต **อิเม อาสวา**ติ อาทิมาหฯ **ตสฺส เม เอวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโต**ติ ตสฺส มยฺหํ เอวํ ชานนฺตสฺส เอวํ ปสฺสนฺตสฺสฯ สห วิปสฺสนาย โกฏิปฺปตฺตํ มคฺคํ กเถติฯ **กามาสวา**ติ กามาสวโตฯ **วิมุจฺจิตฺถา**ติ อิมินา ผลกฺขณํ ทเสฺสติ, มคฺคกฺขเณ หิ จิตฺตํ วิมุจฺจติ, ผลกฺขเณ วิมุตฺตํ โหติฯ **วิมุตฺตสฺมิํ วิมุตฺตมิติ ญาณ**นฺติ อิมินา ปจฺจเวกฺขณญาณํ ทเสฺสติฯ **ขีณา ชาตี**ติอาทีหิ ตสฺส ภูมิํ, เตน หิ ญาเณน ภควา ปจฺจเวกฺขโนฺต ''ขีณา ชาตี''ติอาทีนิ อพฺภญฺญาสิฯ กตมา ปน ภควโต ชาติ ขีณา, กถญฺจ นํ อพฺภญฺญาสีติ? น ตาวสฺส อตีตา ชาติ ขีณา, ปุเพฺพว ขีณตฺตา, น อนาคตา, อนาคเต วายามาภาวโต, น ปจฺจุปฺปนฺนา, วิชฺชมานตฺตาฯ ยา ปน มคฺคสฺส อภาวิตตฺตา อุปฺปเชฺชยฺย เอกจตุปญฺจโวการภเวสุ เอกจตุปญฺจกฺขนฺธเภทา ชาติ, สา มคฺคสฺส ภาวิตตฺตา อนุปฺปาทธมฺมตํ อาปชฺชเนน ขีณา, ตํ โส มคฺคภาวนาย ปหีนกิเลเส ปจฺจเวกฺขิตฺวา ''กิเลสาภาเว วิชฺชมานมฺปิ กมฺมํ อายติํ อปฺปฏิสนฺธิกํ โหตี''ติ ชานโนฺต อพฺภญฺญาสิฯ

วุสิตนฺติ วุตฺถํ ปริวุตฺถํ, กตํ จริตํ นิฏฺฐิตนฺติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยํ, ปุถุชฺชนกลฺยาณเกน หิ สทฺธิํ สตฺตเสกฺขา พฺรหฺมจริยวาสํ วสนฺติ นาม, ขีณาสโว วุตฺถวาโสฯ ตสฺมา ภควา อตฺตโน พฺรหฺมจริยวาสํ ปจฺจเวกฺขโนฺต ''วุสิตํ พฺรหฺมจริย''นฺติ อพฺภญฺญาสิฯ **กตํ กรณีย**นฺติ จตูสุ สเจฺจสุ จตูหิ มเคฺคหิ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาวเสน โสฬสวิธมฺปิ กิจฺจํ นิฏฺฐาปิตนฺติ อโตฺถฯ ปุถุชฺชนกลฺยาณกาทโย หิ ตํ กิจฺจํ กโรนฺติ, ขีณาสโว กตกรณีโยฯ ตสฺมา ภควา อตฺตโน กรณียํ ปจฺจเวกฺขโนฺต ''กตํ กรณีย''นฺติ อพฺภญฺญาสิฯ

นาปรํ อิตฺถตฺตายาติ อิทานิ ปุน อิตฺถภาวาย เอวํโสฬสกิจฺจภาวาย, กิเลสกฺขยาย วา มคฺคภาวนากิจฺจํ เม นตฺถีติ อพฺภญฺญาสิฯ อถ วา **อิตฺถตฺตายา**ติ อิตฺถภาวโต อิมสฺมา เอวํปการา อิทานิ วตฺตมานกฺขนฺธสนฺตานา อปรํ ขนฺธสนฺตานํ มยฺหํ นตฺถิฯ อิเม ปน ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตา ติฏฺฐนฺติ ฉินฺนมูลกา รุกฺขา วิยฯ เต จริมกวิญฺญาณนิโรเธน อนุปาทาโน วิย ชาตเวโท นิพฺพายิสฺสนฺตีติ อพฺภญฺญาสิฯ

อิทานิ เอวํ ปจฺจเวกฺขณญาณปริคฺคหิตํ อาสวานํ ขยญาณาธิคมํ พฺราหฺมณสฺส ทเสฺสโนฺต, **อยํ โข เม พฺราหฺมณา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิชฺชา**ติ อรหตฺตมคฺคญาณวิชฺชาฯ **อวิชฺชา**ติ จตุสจฺจปฏิจฺฉาทิกา อวิชฺชาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ เอตฺตาวตา จ ปุเพฺพนิวาสญาเณน อตีตํสญาณํ, ทิพฺพจกฺขุนา ปจฺจุปฺปนฺนานาคตํสญาณํ, อาสวกฺขเยน สกลโลกิยโลกุตฺตรคุณนฺ

ติ เอวํ ตีหิ วิชฺชาหิ สเพฺพปิ สพฺพญฺญุคุเณ สงฺคเหตฺวา ปกาเสนฺโต อตฺตโน อสโมฺมหวิหารํ พฺราหฺมณสฺส ทเสฺสสิฯ

อาสวกฺขยญาณกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อรญฺญวาสการณวณฺณนา

๕๕. เอวํ วุเตฺต กิร พฺราหฺมโณ จิเนฺตสิ – ‘‘สมโณ โคตโม สพฺพญฺญุตํ ปฎิชานาติ, อชฺชาปิ จ อรญฺญวาสํ น วิชหติ, อตฺถิ นุ ขฺวสฺส อญฺญมฺปิ กิญฺจิ กรณีย’’นฺติฯ อถสฺส ภควา อชฺฌาสยํ วิทิตฺวา อิมินา อชฺฌาสยานุสนฺธินา, **สิยา โข ปน เต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สิยา โข ปน เต, พฺราหฺมณ, เอวมสฺสา**ติ, พฺราหฺมณ, กทาจิ ตุยฺหํ เอวํ ภเวยฺยฯ **น โข ปเนตํ พฺราหฺมณ เอวํ ทฎฺฐพฺพ**นฺติ เอตํ โข ปน, พฺราหฺมณ, ตยา มยฺหํ ปนฺตเสนาสนปฎิเสวนํ อวีตราคาทิตายาติ เอวํ น ทฎฺฐพฺพํฯ เอวํ ปนฺตเสนาสนปฎิเสวเน อการณํ ปฎิกฺขิปิตฺวา การณํ ทเสฺสนฺโต **เทฺว โข อห**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ อโตฺถเยว อตฺถวโสฯ ตสฺมา **เทฺว โข อหํ, พฺราหฺมณ, อตฺถวเส**ติ อหํ โข, พฺราหฺมณ, เทฺว อเตฺถ เทฺว การณานิ สมฺปสฺสมาโนติ วุตฺตํ โหติฯ **อตฺตโน จ ทิฎฺฐธมฺมสุขวิหาร**นฺติ เอตฺถ **ทิฎฺฐธโมฺม** นาม อยํ ปจฺจโกฺข อตฺตภาโวฯ **สุขวิหาโร** นาม จตุนฺนมฺปิ อิริยาปถวิหารานํ ผาสุตา, เอกกสฺส หิ อรเญฺญ อนฺตมโส อุจฺจารปสฺสาวกิจฺจํ อุปาทาย สเพฺพว อิริยาปถา ผาสุกา โหนฺติ, ตสฺมา ทิฎฺฐธมฺมสฺส สุขวิหารนฺติ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ปจฺฉิมญฺจ ชนตํ อนุกมฺปมาโน**ติ กถํ อรญฺญวาเสน ปจฺฉิมา ชนตา อนุกมฺปิตา โหติ? สทฺธาปพฺพชิตา หิ กุลปุตฺตา ภควโต อรญฺญวาสํ ทิสฺวา ภควาปิ นาม อรญฺญเสนาสนานิ น มุญฺจติ, ยสฺส เนวตฺถิ ปริญฺญาตพฺพํ น ปหาตพฺพํ น ภาเวตพฺพํ น สจฺฉิกาตพฺพํ, กิมงฺคํ ปน มยนฺติ จิเนฺตตฺวา ตตฺถ วสิตพฺพเมว มญฺญิสฺสนฺติฯ เอวํ ขิปฺปเมว ทุกฺขสฺสนฺตกรา ภวิสฺสนฺติฯ เอวํ ปจฺฉิมา ชนตา อนุกมฺปิตา โหติฯ เอตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห ‘‘ปจฺฉิมญฺจ ชนตํ อนุกมฺปมาโน’’ติฯ

อรญฺญวาสการณวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

เทสนานุโมทนาวณฺณนา

๕๖. ตํ สุตฺวา อตฺตมโน พฺราหฺมโณ **อนุกมฺปิตรูปา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนุกมฺปิตรูปา**ติ อนุกมฺปิตชาติกา อนุกมฺปิตสภาวาฯ **ชนตา**ติ ชนสมูโหฯ **ยถา ตํ อรหตา สมฺมาสมฺพุเทฺธนา**ติ ยถา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ อนุกเมฺปยฺย, ตเถว อนุกมฺปิตรูปาติฯ

เอวญฺจ ปน วตฺวา ปุน ตํ ภควโต ธมฺมเทสนํ อพฺภนุโมทมาโน ภควนฺตํ เอตทโวจ **อภิกฺกนฺตํ, โภ โคตม, อภิกฺกนฺตํ, โภ โคตมา**ติฯ ตตฺถายํ อภิกฺกนฺตสโทฺท ขยสุนฺทราภิรูปอพฺภนุโมทเนสุ ทิสฺสติฯ ‘‘อภิกฺกนฺตา, ภเนฺต, รตฺติ, นิกฺขโนฺต ปฐโม ยาโม, จิรนิสิโนฺน ภิกฺขุสโงฺฆ’’ติอาทีสุ (จูฬว. ๓๘๓; อ. นิ. ๘.๒๐) หิ ขเย ทิสฺสติฯ ‘‘อยํ อิเมสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อภิกฺกนฺตตโร จ ปณีตตโร จา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๐๐) สุนฺทเรฯ

‘‘โก เม วนฺทติ ปาทานิ, อิทฺธิยา ยสสา ชลํ;
อภิกฺกเนฺตน วเณฺณน, สพฺพา โอภาสยํ ทิสา’’ติฯ –

อาทีสุ (วิ. ว. ๘๕๗) อภิรูเปฯ ‘‘อภิกฺกนฺตํ, ภเนฺต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๕๐; ปารา. ๑๕) อพฺภนุโมทเน ฯ อิธาปิ อพฺภนุโมทเนเยวฯ ยสฺมา จ อพฺภนุโมทเน, ตสฺมา สาธุ สาธุ โภ, โคตมาติ

วุตฺตํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

> ‘‘ภเย โกเธ ปสํสายํ, ตุริเต โกตูหลจฺฉเร;
> หาเส โสเก ปสาเท จ, กเร อาเมฑิตํ พุโธ’’ติฯ –

อิมินา จ ลกฺขเณน อิธ ปสาทวเสน ปสํสาวเสน จายํ ทฺวิกฺขตฺตุํ วุตฺโตติ เวทิตพฺโพฯ อถ วา **อภิกฺกนฺต**นฺติ อภิกนฺตํฯ อติอิฏฺฐํ อติมนาปํ, อติสุนฺทรนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

ตตฺถ เอเกน อภิกฺกนฺตสทฺเทน เทสนํ โถเมติ, เอเกน อตฺตโน ปสาทํฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – อภิกฺกนฺตํ, โภ โคตม, ยทิทํ โภโต โคตมสฺส ธมฺมเทสนา, อภิกฺกนฺตํ ยทิทํ โภโต โคตมสฺส ธมฺมเทสนํ อาคมฺม มม ปสาโทติฯ ภควโตเยว วา วจนํ เทฺว เทฺว อเตฺถ สนฺธาย โถเมติ – โภโต โคตมสฺส วจนํ อภิกฺกนฺตํ โทสนาสนโต, อภิกฺกนฺตํ คุณาธิคมนโต, ตถา สทฺธาชนนโต, ปญฺญาชนนโต, สาตฺถโต, สพฺยญฺชนโต, อุตฺตานปทโต, คมฺภีรตฺถโต, กณฺณสุขโต, หทยงฺคมโต, อนตฺตุกฺกํสนโต, อปรวมฺภนโต, กรุณาสีตลโต, ปญฺญาวทาตโต, อาปาถรมณียโต, วิมทฺทกฺขมโต, สุยฺยมานสุขโต, วีมํสียมานหิตโตติ เอวมาทีหิ โยเชตพฺพํฯ

ตโต ปรมฺปิ จตูหิ อุปมาหิ เทสนํเยว โถเมติฯ ตตฺถ **นิกฺกุชฺชิต**นฺติ อโธมุขฐปิตํ, เหฏฺฐามุขชาตํ วาฯ **อุกฺกุเชฺชยฺยา**ติ อุปริ มุขํ กเรยฺยฯ **ปฏิจฺฉนฺน**นฺติ ติณปณฺณาทิจฺฉาทิตํฯ **วิวเรยฺยา**ติ อุคฺฆาเฏยฺยฯ **มูฬฺหสฺสา**ติ ทิสามูฬฺหสฺสฯ **มคฺคํ อาจิเกฺขยฺยา**ติ หเตฺถ คเหตฺวา ‘‘เอส มโคฺค’’ติ วเทยฺยฯ **อนฺธกาเร**ติ กาฬปกฺขจาตุทฺทสีอฑฺฒรตฺตฆนวนสณฺฑเมฆปฏเลหิ จตุรเงฺค ตเม, อยํ ตาว อนุตฺตานปทโตฺถฯ

อยํ ปน อธิปฺปายโยชนา – ยถา โกจิ นิกฺกุชฺชิตํ อุกฺกุเชฺชยฺย, เอวํ สทฺธมฺมวิมุขํ อสทฺธเมฺม ปติตํ มํ อสทฺธมฺมา วุฏฺฐาเปเนฺตน, ยถา ปฏิจฺฉนฺนํ วิวเรยฺย ฯ เอวํ กสฺสปสฺส ภควโต สาสนนฺตรธานโต ปภุติ มิจฺฉาทิฏฺฐิคหนปฏิจฺฉนฺนํ สาสนํ วิวรเนฺตน, ยถา มูฬฺหสฺส มคฺคํ อาจิเกฺขยฺย, เอวํ กุมฺมคฺคมิจฺฉามคฺคปฺปฏิปนฺนสฺส เม สคฺคโมกฺขมคฺคํ อาจิกฺขเนฺตน, ยถา อนฺธกาเร เตลปโชฺชตํ ธาเรยฺย, เอวํ โมหนฺธกาเร นิมุคฺคสฺส เม พุทฺธาทิรตนรูปานิ อปสฺสโต ตปฺปฏิจฺฉาทกโมหนฺธการวิทฺธํสกเทสนาปโชฺชตธารเณน มยฺหํ โภตา โคตเมน เอเตหิ ปริยาเยหิ ปกาสิตตฺตา อเนกปริยาเยน ธโมฺม ปกาสิโตติฯ

เทสนานุโมทนาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปสนฺนาการวณฺณนา

เอวํ เทสนํ โถเมตฺวา อิมาย เทสนาย รตนตฺตยปสนฺนจิโตฺต ปสนฺนาการํ กโรเนฺต **เอสาห**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอสาห**นฺติ เอโส อหํฯ ***ภวนฺตํ โคตมํ สรณํ คจฺฉามี***ติ ภวํ เม โคตโม สรณํ ปรายณํ, อฆสฺส ตาตา , หิตสฺส จ วิธาตาติ อิมินา อธิปฺปาเยน ภวนฺตํ โคตมํ คจฺฉามิ, ภชามิ, เสวามิ, ปยิรุปาสามิ, เอวํ วา ชานามิ, พุชฺฌามีติฯ เยสญฺหิ ธาตูนํ คติอโตฺถ, พุทฺธิปิ เตสํ อโตฺถฯ ตสฺมา คจฺฉามีติ อิมสฺส ชานามิ, พุชฺฌามีติ อยมโตฺถ วุโตฺตฯ ***ธมฺมญฺจ ภิกฺขุสงฺฆญฺจา***ติ เอตฺถ ปน อธิคตมเคฺค สจฺฉิกตนิโรเธ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน จ อปาเยสุ อปตมาเน ธาเรตีติ **ธโมฺม,** โส อตฺถโต อริยมโคฺค เจว นิพฺพานญฺจฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๓๔) วิตฺถา

โรฯ น เกวลญฺจ อริยมโคฺค เจว นิพฺพานญฺจ, อปิจ โข อริยผเลหิ สทฺธึ ปริยตฺติธมฺโมปิฯ วุตฺตเญฺหตํ ฉตฺตมาณวกวิมาเน –

> ‘‘ราควิราคมเนชมโสกํ, ธมฺมมสงฺขตมปฺปฏิกูลํ;
> มธุรมิมํ ปคุณํ สุวิภตฺตํ, ธมฺมมิมํ สรณตฺถมุเปหี’’ติฯ (วิ. ว. ๘๘๗);

เอตฺถ **ราควิราโค**ติ มโคฺค กถิโตฯ **อเนชมโสก**นฺติ ผลํฯ **ธมฺมมสงฺขต**นฺติ นิพฺพานํฯ **อปฺปฏิกูลํ มธุรมิมํ ปคุณํ สุวิภตฺต**นฺติ ปิฏกตฺตเยน วิภตฺตา สพฺพธมฺมกฺขนฺธาติฯ ทิฏฺฐิสีลสงฺฆาเตน สํหโตติ **สโงฺฆ,** โส อตฺถโต อฏฺฐ อริยปุคฺคลสมูโหฯ วุตฺตเญฺหตํ ตสฺมิํเยว วิมาเนฯ

> ‘‘ยตฺถ จ ทินฺนมหปฺผลมาหุ, จตูสุ สุจีสุ ปุริสยุเคสุ;
> อฏฺฐ จ ปุคฺคล ธมฺมทสา เต, สงฺฆมิมํ สรณตฺถมุเปหี’’ติฯ (วิ. ว. ๘๘๘);

ภิกฺขูนํ สโงฺฆ ***ภิกฺขุสโงฺฆ***ฯ เอตฺตาวตา พฺราหฺมโณ ตีณิ สรณคมนานิ ปฏิเวเทสิฯ

ปสนฺนาการวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สรณคมนกถาวณฺณนา

อิทานิ เตสุ สรณคมเนสุ โกสลฺลตฺถํ สรณํ, สรณคมนํฯ โย จ สรณํ คจฺฉติ, สรณคมนปฺปเภโท , สรณคมนสฺส ผลํ, สํกิเลโส, เภโทติ อยํ วิธิ เวทิตโพฺพฯ เสยฺยถิทํ – ปทตฺถโต ตาว หิํสตีติ **สรณํ,** สรณคตานํ เตเนว สรณคมเนน ภยํ สนฺตาสํ ทุกฺขํ ทุคฺคติปริกิเลสํ หนติ วินาเสตีติ อโตฺถ, รตนตฺตยเสฺสเวตํ อธิวจนํฯ

อถ วา หิเต ปวตฺตเนน อหิตา จ นิวตฺตเนน สตฺตานํ ภยํ หิํสติ พุโทฺธฯ ภวกนฺตารา อุตฺตารเณน อสฺสาสทาเนน จ ธโมฺมฯ อปฺปกานมฺปิ การานํ วิปุลผลปฏิลาภกรเณน สโงฺฆฯ ตสฺมา อิมินาปิ ปริยาเยน รตนตฺตยํ สรณํฯ ตปฺปสาทตคฺครุตาหิ วิหตกิเลโส ตปฺปรายณตาการปฺปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโท สรณคมนํฯ ตํสมงฺคิสโตฺต สรณํ คจฺฉติ, วุตฺตปฺปกาเรน จิตฺตุปฺปาเทน เอตานิ เม ตีณิ สรณานิ สรณํ, เอตานิ ปรายณนฺติ เอวํ อุเปตีติ อโตฺถฯ เอวํ ตาว **สรณํ สรณคมนํ โย จ สรณํ คจฺฉตี**ติ อิทํ ตยํ เวทิตพฺพํฯ

สรณคมนปฺปเภเท ปน ทุวิธํ สรณคมนํ โลกุตฺตรํ โลกิยญฺจฯ ตตฺถ โลกุตฺตรํ ทิฏฺฐสจฺจานํ มคฺคกฺขเณ สรณคมนุปกฺกิเลสสมุเจฺฉเทน อารมฺมณโต นิพฺพานารมฺมณํ หุตฺวา กิจฺจโต สกเลปิ รตนตฺตเย อิชฺฌติฯ โลกิยํ ปุถุชฺชนานํ สรณคมนุปกฺกิเลสวิกฺขมฺภเนน อารมฺมณโต พุทฺธาทิคุณารมฺมณํ หุตฺวา อิชฺฌติ, ตํ อตฺถโต พุทฺธาทีสุ วตฺถูสุ สทฺธาปฏิลาโภ, สทฺธามูลิกา จ สมฺมาทิฏฺฐิ ทสสุ ปุญฺญกิริยวตฺถูสุ ทิฏฺฐิชุกมฺมนฺติ วุจฺจติฯ

ตยิทํ จตุธา ปวตฺตติ อตฺตสนฺนิยฺยาตเนน ตปฺปรายณตาย สิสฺสภาวูปคมเนน ปณิปาเตนาติฯ ตตฺถ **อตฺตสนฺนิยฺยาตนํ** นาม ‘‘อชฺช อาทิํ กตฺวา อหํ อตฺตานํ พุทฺธสฺส นิยฺยาเตมิ, ธมฺมสฺส, สงฺฆสฺสา’’ติ เอวํ พุทฺธาทีนํ อตฺตปริจฺจชนํฯ **ตปฺปรายณตา** นาม ‘‘อชฺช อาทิํ กตฺวา อหํ พุทฺธปรายโณ, ธมฺมปรายโณ, สงฺฆปรายโณ อิติ มํ ธาเรถา’’ติ เอวํ ตปฺปรายณภาโวฯ **สิสฺสภาวูปคมนํ** นาม ‘‘อชฺช อาทิํ กตฺวา อหํ พุทฺธสฺส อเนฺตวาสิโก, ธมฺมสฺส, สงฺฆสฺสาติ มํ ธาเรถา’’ติ เอวํ สิสฺสภาวูปคโมฯ **ปณิปาโต** นาม ‘‘อชฺช อาทิํ กตฺวา อหํ อภิวาทนปจฺจุฏฺฐานอญฺชลิกมฺมสามีจิกมฺมํ พุทฺธาทีนํเยว ติณฺณํ วตฺถูนํ กโรมิ, อิติ มํ ธาเรถา’’ติ เอวํ พุทฺธาทีสุ

ปรมนิปจฺจกาโรฯ อิเมสญฺหิ จตุนฺนํ อาการานํ อญฺญตรมฺปิ กโรเนฺตน คหิตํเยว โหติ สรณคมนํฯ

อปิจ ภควโต อตฺตานํ ปริจฺจชามิ, ธมฺมสฺส, สงฺฆสฺส อตฺตานํ ปริจฺจชามิฯ ชีวิตํ ปริจฺจชามิ, ปริจฺจโตฺตเยว เม อตฺตา, ปริจฺจตฺตํเยว เม ชีวิตํ, ชีวิตปริยนฺติกํ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ, พุโทฺธ เม สรณํ เลณํ ตาณนฺติ เอวมฺปิ อตฺตสนฺนิยฺยาตนํ เวทิตพฺพํฯ ‘‘สตฺถารญฺจ วตาหํ ปเสฺสยฺยํ ภควนฺตเมว ปเสฺสยฺยํ, สุคตญฺจ วตาหํ ปเสฺสยฺยํ ภควนฺตเมว ปเสฺสยฺยํ, สมฺมาสมฺพุทฺธญฺจ วตาหํ ปเสฺสยฺยํ ภควนฺตเมว ปเสฺสยฺย’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) เอวมฺปิ มหากสฺสปสฺส สรณคมนํ วิย สิสฺสภาวูปคมนํ ทฎฺฐพฺพํฯ

‘‘โส อหํ วิจริสฺสามิ, คามา คามํ ปุรา ปุรํ;
นมสฺสมาโน สมฺพุทฺธํ, ธมฺมสฺส จ สุธมฺมต’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๑๙๔; สํ. นิ. ๑.๒๔๖) –

เอวมฺปิ อาฬวกาทีนํ สรณคมนํ วิย ตปฺปรายณตา เวทิตพฺพาฯ ‘‘อถ โข พฺรหฺมายุ พฺราหฺมโณ อุฎฺฐายาสนา เอกํสํ อุตฺตราสงฺคํ กริตฺวา ภควโต ปาเทสุ สิรสา นิปติตฺวา ภควโต ปาทานิ มุเขน จ ปริจุมฺพติ, ปาณีหิ จ ปริสมฺพาหติ, นามญฺจ สาเวติ พฺรหฺมายุ อหํ, โภ โคตม, พฺราหฺมโณ, พฺรหฺมายุ อหํ, โภ โคตม, พฺราหฺมโณ’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๙๔) เอวมฺปิ ปณิปาโต ทฎฺฐโพฺพฯ

โส ปเนส ญาติภยาจริยทกฺขิเณยฺยวเสน จตุพฺพิโธ โหติฯ ตตฺถ ทกฺขิเณยฺยปณิปาเตน สรณคมนํ โหติ, น อิตเรหิฯ เสฎฺฐวเสเนว หิ สรณํ คยฺหติ, เสฎฺฐวเสน ภิชฺชติ, ตสฺมา โย สากิโย วา โกลิโย วา ‘‘พุโทฺธ อมฺหากํ ญาตโก’’ติ วนฺทติ, อคฺคหิตเมว โหติ สรณํฯ โย วา ‘‘สมโณ โคตโม ราชปูชิโต มหานุภาโว, อวนฺทิยมาโน อนตฺถมฺปิ กเรยฺยา’’ติ ภเยน วนฺทติ, อคฺคหิตเมว โหติ สรณํฯ โย วา โพธิสตฺตกาเล ภควโต สนฺติเก กิญฺจิ อุคฺคหิตํ สรมาโน พุทฺธกาเล วา –

‘‘เอเกน โภเค ภุเญฺชยฺย, ทฺวีหิ กมฺมํ ปโยชเย;
จตุตฺถญฺจ นิธาเปยฺย, อาปทาสุ ภวิสฺสตี’’ติฯ (ที. นิ. ๓.๒๖๕) –

เอวรูปํ อนุสาสนิํ อุคฺคเหตฺวา ‘‘อาจริโย เม’’ติ วนฺทติ, อคฺคหิตเมว โหติ สรณํฯ โย ปน ‘‘อยํ โลเก อคฺคทกฺขิเณโยฺย’’ติ วนฺทติ, เตเนว คหิตํ โหติ สรณํฯ

เอวํ คหิตสรณสฺส จ อุปาสกสฺส วา อุปาสิกาย วา อญฺญติตฺถิเยสุ ปพฺพชิตมฺปิ ญาติํ ‘‘ญาตโก เม อย’’นฺติ วนฺทโต สรณคมนํ น ภิชฺชติ, ปเคว อปพฺพชิตํฯ ตถา ราชานํ ภยวเสน วนฺทโต, โส หิ รฎฺฐปูชิตตฺตา อวนฺทิยมาโน อนตฺถมฺปิ กเรยฺยาติฯ ตถา ยํกิญฺจิ สิปฺปํ สิกฺขาปกํ ติตฺถิยํ ‘‘อาจริโย เม อย’’นฺติ วนฺทโตปิ น ภิชฺชตีติ เอวํ สรณคมนปฺปเภโท เวทิตโพฺพฯ

เอตฺถ จ โลกุตฺตรสฺส สรณคมนสฺส จตฺตาริ สามญฺญผลานิ วิปากผลํ, สพฺพทุกฺขกฺขโย อานิสํสผลํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ, สงฺฆญฺจ สรณํ คโต;
จตฺตาริ อริยสจฺจานิ, สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติฯ

ทุกฺขํ ทุกฺขสมุปฺปาทํ, ทุกฺขสฺส จ อติกฺกมํ;

อริยญฺจฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ, ทุกฺขูปสมคามินํฯ

เอตํ โข สรณํ เขมํ, เอตํ สรณมุตฺตมํ;
เอตํ สรณมาคมฺม, สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตี’’ติฯ (ธ. ป. ๑๙๐-๑๙๒);

อปิจ นิจฺจโต อนุปคมนาทิวเสน เปตสฺส อานิสํสผลํ เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ, ‘‘อฏฺฐาน เมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน ปุคฺคโล กญฺจิ สงฺขารํ นิจฺจโต อุปคเจฺฉยฺย, สุขโต อุปคเจฺฉยฺย, กญฺจิ ธมฺมํ อตฺตโต อุปคเจฺฉยฺย, มาตรํ ชีวิตา โวโรเปยฺย, ปิตรํ อรหนฺตํ ชีวิตา โวโรเปยฺย, ทุฏฺฐจิโตฺต ตถาคตสฺส โลหิตํ อุปฺปาเทยฺย, สงฺฆํ ภิเนฺทยฺย, อญฺญํ สตฺถารํ อุทฺทิ เสยฺย, เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๒๘; อ. นิ. ๑.๒๖๘-๒๗๖)ฯ

โลกิยสฺส ปน สรณคมนสฺส ภวสมฺปทาปิ โภคสมฺปทาปิ ผลเมวฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘เยเกจิ พุทฺธํ สรณํ คตาเส,
น เต คมิสฺสนฺติ อปายภูมิํ;
ปหาย มานุสํ เทหํ,
เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺตี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๓๗);

อปรมฺปิ วุตฺตํ ‘‘อถ โข สโกฺก เทวานมิโนฺท อสีติยา เทวตาสหเสฺสหิ สทฺธิํ เยนายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน, เตนุปสงฺกมิ…เป.… เอกมนฺตํ ฐิตํ โข สกฺกํ เทวานมินฺทํ อายสฺมา มหา โมคฺคลฺลาโน เอตทโวจ ‘สาธุ โข เทวานมินฺท พุทฺธํ สรณคมนํ โหติ, พุทฺธํ สรณคมนเหตุ โข เทวานมินฺท เอวมิเธกเจฺจ สตฺตา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคติํ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชนฺ ตี’ติฯ เต อเญฺญ เทเว ทสหิ ฐาเนหิ อธิคณฺหนฺติ ทิเพฺพน อายุนา ทิเพฺพน วเณฺณน สุเขน ยเสน อาธิปเตเยฺยน ทิเพฺพหิ รูเปหิ สเทฺทหิ คเนฺธหิ รเสหิ โผฏฺฐเพฺพหี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๓๔๑)ฯ เอส นโย ธเมฺม สเงฺฆ จฯ อปิจ เวลามสุตฺตาทิวเสนาปิ (อ. นิ. ๙.๒๐) สรณคมนสฺส ผลวิเสโส เวทิตโพฺพฯ เอวํ สรณคมนผลํ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ โลกิยสรณคมนํ ตีสุ วตฺถูสุ อญฺญาณสํสยมิจฺฉาญาณาทีหิ สํกิลิสฺสติ, น มหาชุติกํ โหติ, น มหาวิปฺผารํฯ โลกุตฺตรสฺส นตฺถิ สํกิเลโสฯ โลกิยสฺส จ สรณคมนสฺส ทุวิโธ เภโท สาวโชฺช อนวโชฺช จฯ ตตฺถ สาวโชฺช อญฺญสตฺถาราทีสุ อตฺตสนฺนิยฺยาตนาทีหิ โหติ, โส อ นิฏฺฐผโลฯ อนวโชฺช กาลํ กิริยาย, โส อวิปากตฺตา อผโลฯ โลกุตฺตรสฺส ปน เนวตฺถิ เภโทฯ ภวนฺตเรปิ หิ อริยสาวโก อญฺญสตฺถารํ น อุทฺทิสตีติ เอวํ สรณคมนสฺส สํกิเลโส จ เภโท จ เวทิตโพฺพติฯ **อุปาสกํ มํ ภวํ โคตโม ธาเรตู**ติ มํ ภวํ โคตโม ‘‘อุปาสโก อย’’นฺติ เอวํ ธาเร ตุ, ชานาตูติ อโตฺถฯ

สรณคมนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อุปาสกวิธิกถาวณฺณนา

อุปาสกวิธิโกสลฺลตฺถํ ปเนตฺถ โก อุปาสโก, กสฺมา อุปาสโกติ วุจฺจติ, กิมสฺส สีลํ, โก อา ชีโว, กา วิปตฺติ, กา สมฺปตฺตีติ อิทํ ปกิณฺณกํ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ **โก อุปาสโก**ติ โย โกจิ ติสรณคโต คหโฎฺฐฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ยโต โข มหานาม อุ ปาสโก พุทฺธํ สรณํ คโต โหติ, ธมฺมํ สรณํ คโต โหติ, สงฺฆํ สรณํ คโต โหติฯ เอตฺตาวตา โข

มหานาม อุปาสโก โหตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๓๓)ฯ

กสฺมา อุปาสโกติ รตนตฺตยสฺส อุปาสนโตฯ โส หิ พุทฺธํ อุปาสตีติ อุปาสโกฯ ธมฺมํ, สงฺฆํ อุปาสตีติ อุปาสโกฯ

กิมสฺส สีลนฺติ ปญฺจ เวรมณิโยฯ ยถาห ‘‘ยโต โข มหานาม อุปาสโก ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โหติ อทินฺนาทานา , กาเมสุ มิจฺฉาจารา, มุสาวาทา, สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา ปฏิวิรโต โหติฯ เอตฺตาวตา โข มหานาม อุปาสโก สีลวา โหตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๓๓)ฯ

โก อาชีโวติ ปญฺจ มิจฺฉาวณิชฺชา ปหาย ธมฺเมน สเมน ชีวิตกปฺปนํฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ปญฺจิมา, ภิกฺขเว, วณิชฺชา อุปาสเกน อกรณียาฯ กตมา ปญฺจ? สตฺถวณิชฺชา, สตฺตวณิชฺชา, มํสวณิชฺชา, มชฺชวณิชฺชา, วิสวณิชฺชาฯ อิมา โข, ภิกฺขเว, ปญฺจ วณิชฺชา อุปาสเกน อกรณียา’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๗๗)ฯ

กา วิปตฺตีติ ยา ตเสฺสว สีลสฺส จ อาชีวสฺส จ วิปตฺติ, อยมสฺส วิปตฺติฯ อปิจ ยาย เอส จณฺฑาโล เจว โหติ มลญฺจ ปติกุฏฺฐ จฯ สาปิสฺส วิปตฺตีติ เวทิตพฺพาฯ เต จ อตฺถโต อสฺสทฺธิยาทโย ปญฺจ ธมฺมา โหนฺติฯ ยถาห ‘‘ปญฺจหิ, ภิกฺขเว, ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต อุปาสโก อุปาสกจณฺฑาโล จ โหติ อุปาสกมลญฺจ อุปาสกปติกุโฏฺฐ จฯ กตเมหิ ปญฺจหิ? อสฺสโทฺธ โหติ, ทุสฺสีโล โหติ, โกตูหลมงฺคลิโก โหติ, มงฺคลํ ปเจฺจติ โน กมฺมํ, อิโต จ พหิทฺธา ทกฺขิเณยฺยํ ปริเยสติ ตตฺถ จ ปุพฺพการํ กโรตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๗๕)ฯ

กา สมฺปตฺตีติ ยา จสฺส สีลสมฺปทา จ อาชีวสมฺปทา จ, สา สมฺปตฺติฯ เย จสฺส รตนภาวาทิกรา สทฺธาทโย ปญฺจ ธมฺมาฯ ยถาห ‘‘ปญฺจหิ, ภิกฺขเว, ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต อุปาสโก อุปาสกรตนญฺจ โหติ อุปาสกปทุมญฺจ อุปาสกปุณฺฑรีกญฺจฯ กตเมหิ ปญฺจหิ? สโทฺธ โหติ, สีลวา โหติ, น โกตูหลมงฺคลิโก โหติ, กมฺมํ ปเจฺจติ โน มงฺคลํ, น อิโต พหิทฺธา ทกฺขิเณยฺยํ คเวสติ, อิธ จ ปุพฺพการํ กโรตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๗๕)ฯ

อชฺชตเคฺคติ เอตฺถ อยํ **อคฺค**สโทฺท อาทิโกฏิโกฏฺฐาสเสฏฺฐสุ ทิสฺสติฯ ‘‘อชฺชตเคฺค, สมฺม โทวาริก, อาวรามิ ทฺวารํ นิคณฺฐานํ นิคณฺฐีน’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๗๐) หิ อาทิมฺหิ ทิสฺสติฯ ‘‘เตเนว องฺคุลเคฺคน ตํ องฺคุลคฺคํ ปรามเสยฺย, (กถา. ๔๔๑) อุจฺฉคฺคํ เวฬคฺค’’นฺติอาทีสุ โกฏิยํฯ ‘‘อมฺพิลคฺคํ วา มธุรคฺคํ วา ติตฺตกคฺคํ วา (สํ. นิ. ๕.๓๗๔), อนุชานามิ, ภิกฺขเว, วิหารเคฺคน วา ปริเวณเคฺคน วา ภาเชตุ’’นฺติอาทีสุ (จูฬว. ๓๑๘) โกฏฺฐาเสฯ ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, สตฺตา อปทา วา…เป…. ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๓๔) เสฏฺฐฯ อิธ ปนายํ อาทิมฺหิ ทฏฺฐโพฺพฯ ตสฺมา **อชฺชตเคฺค**ติ อชฺชตํ อาทึ กตฺวา, เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อชฺชต**นฺติ อชฺชภาวํฯ อชฺชทเคฺคติ วา ปาโฐ, ท-กาโร ปทสนฺธิกโร, อชฺช อคฺคํ กตฺวาติ อโตฺถฯ

ปาณุเปตนฺติ ปาเณหิ อุเปตํ, ยาว เม ชีวิตํ ปวตฺตติ, ตาว อุเปตํฯ อนญฺญสตฺถุกํ ตีหิ สรณคมเนหิ สรณํ คตํ อุปาสกํ กปฺปิยการกํ มํ ภวํ โคตโม ธาเรตุ ชานาตุฯ อหญฺหิ สเจปิ เม ติขิเณน อสินา สีสํ ฉินฺเทยฺย, เนว พุทฺธํ ‘‘น พุโทฺธ’’ติ วา ธมฺมํ ‘‘น ธโมฺม’’ติ วา, สงฺฆํ ‘‘น สโงฺฆ’’ติ วา วเทยฺยนฺติฯ เอวํ อตฺตสนฺนิยฺยาตเนน สรณํ คนฺตฺวา จตูหิ จ ปจฺจเยหิ ปวาเรตฺวา อุฏฺฐายาสนา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามีติฯ

อุปาสกวิธิกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

ภยเภรวสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อนงฺคณสุตฺตวณฺณนา

๕๗. เอวํ เม สุตํ...เป.... อายสฺมา สาริปุตฺโตติ อนงฺคณสุตฺตํฯ ตตฺรายํ อนุตฺตานปทวณฺณนา – ยถา เจตฺถ, เอวํ สพฺพสุตฺเตสุฯ ตสฺมา อิโต ปรํ เอตฺตกมฺปิ อวตฺวา อปุพฺพปทวณฺณนํเยว กริสฺสามฯ

จตฺตาโรติ คณนปริเจฺฉโทฯ **ปุคฺคลา**ติ สตฺตา นรา โปสาฯ เอตฺตาวตา จ ปุคฺคลวาที มหาเถโรติ น คเหตพฺพํ, อยญฺหิ อายสฺมา พุทฺธปุตฺตานํ เสโฏฺฐ, โส พุทฺธสฺส ภควโต เทสนํ อวิโลเมโนฺตเยว เทเสติฯ

สมฺมุติปรมตฺถเทสนากถาวณฺณนา

พุทฺธสฺส ภควโต ทุวิธา เทสนา สมฺมุติเทสนา, ปรมตฺถเทสนา จาติฯ ตตฺถ ปุคฺคโล สโตฺต อิตฺถี ปุริโส ขตฺติโย พฺราหฺมโณ เทโว มาโรติ เอวรูปา **สมฺมุติเทสนา**ฯ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา, ขนฺธา ธาตู อายตนานิ สติปฏฺฐานาติ เอวรูปา **ปรมตฺถเทสนา**ฯ

ตตฺถ ภควา เย สมฺมุติวเสน เทสนํ สุตฺวา อตฺถํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา โมหํ ปหาย วิเสสํ อธิคนฺตุํ สมตฺถา, เตสํ สมฺมุติเทสนํ เทเสติฯ เย ปน ปรมตฺถวเสน เทสนํ สุตฺวา อตฺถํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา โมหํ ปหาย วิเสสมธิคนฺตุํ สมตฺถา, เตสํ ปรมตฺถเทสนํ เทเสติฯ ตตฺถายํ อุปมา, ยถา หิ เทสภาสากุสโล ติณฺณํ เวทานํ อตฺถสํวณฺณนโก อาจริโย เย ทมิฬภาสาย วุตฺเต อตฺถํ ชานนฺติ, เตสํ ทมิฬภาสาย อาจิกฺขติฯ เย อนฺธกภาสาทีสุ อญฺญตราย, เตสํ ตาย ตาย ภาสายฯ เอวํ เต มาณวกา เฉกํ พฺยตฺตํ อาจริยมาคมฺม ขิปฺปเมว สิปฺปํ อุคฺคณฺหนฺติฯ ตตฺถ อาจริโย วิย พุโทฺธ ภควาฯ ตโย เวทา วิย กเถตพฺพภาเวน ฐิตานิ ตีณิ ปิฏกานิฯ เทสภาสาโกสลฺลมิว สมฺมุติปรมตฺถโกสลฺลํฯ นานาเทสภาสา มาณวกา วิย สมฺมุติปรมตฺถเทสนาปฏิวิชฺฌนสมตฺถา เวเนยฺยสตฺตาฯ อาจริยสฺส ทมิฬภาสาทิอาจิกฺขนํ วิย ภควโต สมฺมุติปรมตฺถวเสน เทสนา เวทิตพฺพาฯ อาห เจตฺถ –

> ‘‘ทุเว สจฺจานิ อกฺขาสิ, สมฺพุโทฺธ วทตํ วโร;
> สมฺมุตึ ปรมตฺถญฺจ, ตติยํ นูปลพฺภติฯ
>
> สเงฺกตวจนํ สจฺจํ, โลกสมฺมุติการณา;
> ปรมตฺถวจนํ สจฺจํ, ธมฺมานํ ภูตการณาฯ
>
> ตสฺมา โวหารกุสลสฺส, โลกนาถสฺส สตฺถุโน;
> สมฺมุตึ โวหรนฺตสฺส, มุสาวาโท น ชายตี’’ติฯ

อปิจ อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ปุคฺคลกถํ กเถติ – หิโรตฺตปฺปทีปนตฺถํ, กมฺมสฺสกตาทีปนตฺถํ, ปจฺจตฺตปุริสการทีปนตฺถํ, อานนฺตริยทีปนตฺถํ, พฺรหฺมวิหารทีปนตฺถํ, ปุเพฺพนิวาสที

ปนตฺถํ, ทกฺขิณาวิสุทฺธิทีปนตฺถํ, โลกสมฺมุติยา อปฺปหานตฺถญฺจาติฯ ‘‘ขนฺธธาตุอายตนานิ หิรียนฺติ โอตฺตปฺปนฺตี’’ติ หิ วุตฺเต มหาชโน น ชานาติ, สโมฺมหมาปชฺชติ, ปฏิสตฺตุ โหติ ‘‘กิมิทํ ขนฺธธาตุอายตนานิ หิรียนฺติ โอตฺตปฺปนฺติ นามา’’ติฯ ‘‘อิตฺถี หิรียติ โอตฺตปฺปติ ปุริโส ขตฺติโย พฺราหฺมโณ เทโว มาโร’’ติ วุตฺเต ปน ชานาติ, น สโมฺมหมาปชฺชติ, น ปฏิสตฺตุ โหติฯ ตสฺมา ภควา **หิโรตฺตปฺปทีปนตฺถํ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ

‘‘ขนฺธา กมฺมสฺสกา ธาตุโย อายตนานี’’ติ วุตฺตเปิ เอเสว นโยฯ ตสฺมา ภควา **กมฺมสฺสกตาทีปนตฺถํ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ

‘‘เวฬุวนาทโย มหาวิหารา ขเนฺธหิ การาปิตา ธาตูหิ อายตเนหี’’ติ วุตฺเตปิ เอเสว นโยฯ ตสฺมา ภควา **ปจฺจตฺตปุริสการทีปนตฺถํ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ

‘‘ขนฺธา มาตรํ ชีวิตา โวโรเปนฺติ ปิตรํ อรหนฺตํ รุหิรุปฺปาทกมฺมํ กโรนฺติ, สงฺฆเภทกมฺมํ กโรนฺติ, ธาตุโย อายตนานี’’ติ วุตฺเตปิ เอเสว นโยฯ ตสฺมา ภควา **อานนฺตริยทีปนตฺถํ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ ‘‘ขนฺธา เมตฺตายนฺติ ธาตุโย อายตนานี’’ติ วุตฺเตปิ เอเสว นโยฯ ตสฺมา ภควา **พฺรหฺมวิหารทีปนตฺถํ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ

‘‘ขนฺธา ปุเพฺพนิวาสมนุสฺสรนฺติ ธาตุโย อายตนานี’’ติ วุตฺเตปิ เอเสว นโยฯ ตสฺมา ภควา **ปุเพฺพนิวาสทีปนตฺถํ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ ‘‘ขนฺธา ทานํ ปฏิคฺคณฺหนฺติ ธาตุโย อายตนานี’’ติ วุตฺเตปิ มหาชโน น ชานาติ, สโมฺมหมาปชฺชติ, ปฏิสตฺตุ โหติ ‘‘กิมิทํ ขนฺธธาตุอายตนานิ ปฏิคฺคณฺหนฺติ นามา’’ติฯ ‘‘ปุคฺคลา ปฏิคฺคณฺหนฺติ สีลวโนฺต กลฺยาณธมฺมา’’ติ วุตฺเต ปน ชานาติ, น สโมฺมหมาปชฺชติ, น ปฏิสตฺตุ โหติฯ ตสฺมา ภควา **ทกฺขิณาวิสุทฺธิทีปนตฺถํ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ

โลกสมฺมุติญฺจ พุทฺธา ภควโนฺต นปฺปชหนฺติ, โลกสมญฺญาย โลกนิรุตฺติยํ โลกาภิลาเป ฐิตาเยว ธมฺมํ เทเสนฺติฯ ตสฺมา ภควา **โลกสมฺมุติยา อปฺปหานตฺถมฺปิ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ ตสฺมา อยมฺปิ อายสฺมา โลกโวหารกุสลตาย พุทฺธสฺส ภควโต เทสนํ อวิโลเมโนฺต โลกสมฺมุติยํ ฐตฺวาว **จตฺตาโรเม, อาวุโส, ปุคฺคลา**ติ อาหฯ ตสฺมา เอตฺถ ปรมตฺถวเสน อคฺคเหตฺวา สมฺมุติวเสเนว ปุคฺคโล เวทิตโพฺพฯ

สโนฺต สํวิชฺชมานาติ โลกสเงฺกตวเสน อตฺถิ อุปลพฺภมานาฯ **โลกสฺมิ**นฺติ สตฺตโลเกฯ **สางฺคโณว สมาโน**ติอาทีสุ ปน **องฺคณ**นฺติ กตฺถจิ กิเลสา วุจฺจนฺติฯ ยถาห ‘‘ตตฺถ กตมานิ ตีณิ องฺคณานิ? ราโค องฺคณํ, โทโส องฺคณํ, โมโห องฺคณ’’นฺติ (วิภ. ๙๒๔)ฯ กตฺถจิ ยํกิญฺจิ มลํ วา ปโงฺก วา, ยถาห ‘‘ตเสฺสว รชสฺส วา องฺคณสฺส วา ปหานาย วายมตี’’ติฯ กตฺถจิ ตถารูโป ภูมิภาโค, โส โพธิยงฺคณํ เจติยงฺคณนฺติอาทีนํ วเสน เวทิตโพฺพฯ อิธ ปน นานปฺปการา ติพฺพกิเลสา ‘‘องฺคณ’’นฺติ อธิเปฺปตาฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘ปาปกานํ โข เอตํ, อาวุโส, อกุสลานํ อิจฺฉาวจรานํ อธิวจนํ, ยทิทํ องฺคณ’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๖๐)ฯ สห องฺคเณน **สางฺคโณ**ฯ

สางฺคโณว สมาโนติ สกิเลโสเยว สโนฺต ฯ **อตฺถิ เม อชฺฌตฺตํ องฺคณนฺติ ยถาภูตํ นปฺปชานาตี**ติ มยฺหํ อตฺตโน จิตฺตสนฺตาเน กิเลโส อตฺถีติปิ น ชานาติฯ ‘‘อิเม กิเลสา นาม กกฺขฬา วาฬา ชหิตพฺพา น คหิตพฺพา วิสทุฏฺฐสลฺลสทิสา’’ติ เอวํ ยาถาวสรสโตปิ น ชานาติฯ โย อตฺถีติ จ ชานาติ, เอวญฺจ ชานาติฯ โส ‘‘อตฺถิ เม อชฺฌตฺตํ องฺคณนฺติ ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติ วุจฺจติฯ ยสฺส ปน น จ มเคฺคน สมูหตา กิเลสา, น จ อุปฺปชฺชนฺติ เยน วา เตน วา วาริตตฺ

ตา, อยมิธ อนงฺคโณติ อธิเปฺปโตฯ **นตฺถิ เม อชฺฌตฺตํ องฺคณนฺติ ยถาภูตํ นปฺปชานาตี**ติ “มยฺหํ กิเลสา เยน วา เตน วา วาริตตฺตา นตฺถิ, น มเคฺคน สมูหตตฺตา”ติ น ชานาติ, “เต อุปฺปชฺชมานา มหาอนตฺถํ กริสฺสนฺติ กกฺขฬา วาฬา วิสทุฏฺฐสลฺลสทิสา”ติ เอวํ ยาถาวสรสโตปิ น ชานาติฯ โย ปน “อิมินา การเณน นตฺถี”ติ จ ชานาติ, เอวญฺจ ชานาติ, โส “นตฺถิ เม อชฺฌตฺตํ องฺคณนฺติ ยถาภูตํ ปชานาตี”ติ วุจฺจติ ฯ **ตตฺรา**ติ เตสุ จตูสุ ปุคฺคเลสุ, เตสุ วา ทฺวีสุ สางฺคเณสุ, **ยฺวายํ**นฺติ โย อยํ, ยายนฺติปิ ปาโฐฯ

๕๘. โก นุ โข, อาวุโส, สาริปุตฺต, เหตุ โก ปจฺจโยติ อุภเยนาปิ การณเมว ปุจฺฉติฯ **เยนิเมส**นฺติ เยน เหตุนา เยน ปจฺจเยน อิเมสํ ทฺวินฺนํ เอโก เสฏฺฐปุริโส เอโก หีนปุริโสติ อกฺขายติ, โส โก เหตุ โก ปจฺจโยติ เอวเมตฺถ สมฺพนฺโธ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ “นปฺปชานาติ ปชานาตี”ติ เอวํ วุตฺตํ, ปชานนา นปฺปชานนาติ อิทเมว อุภยํ เหตุ เจว ปจฺจโย จฯ

๕๙. เถโร ปน อตฺตโน วิจิตฺรปฏิภานตาย ตํ ปากฏตรํ กตฺวา ทเสฺสตุํ ปุน **ตตฺราวุโส**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ **ตเสฺสตํ ปาฏิกงฺข**นฺติ ตสฺส ปุคฺคลสฺส เอตํ ปาฏิกงฺขิตพฺพํฯ อิทเมว เอส ปาปุณิสฺสติ, น อญฺญนฺติ อิจฺฉิตพฺพํ, อวสฺสํ ภาวีติ วุตฺตํ โหติฯ “น ฉนฺทํ ชเนสฺสตี”ติอาทินา นเยน วุตฺตํ อฉนฺทชนนาทึ สนฺธายาหฯ

ตตฺถ จ **น ฉนฺทํ ชเนสฺสตี**ติ อปฺปชานโนฺต ตสฺส องฺคณสฺส ปหานตฺถํ กตฺตุกมฺยตาฉนฺทํ น ชเนสฺสติฯ **น วายมิสฺสตี**ติ ตโต พลวตรํ วายามํ น กริสฺสติ, **น วีริยํ อารภิสฺสตี**ติ ถามคตวีริยํ ปน เนว อารภิสฺสติ, น ปวเตฺตสฺสตีติ วุตฺตํ โหติฯ **สางฺคโณ**ติ อิเมหิ ราคาทีหิ องฺคเณหิ สางฺคโณฯ **สํกิลิฏฺฐจิโตฺต**ติ เตหิเยว สุฏฺฐุตรํ กิลิฏฺฐจิโตฺต มลีนจิโตฺต วิพาธิตจิโตฺต อุปตาปิตจิโตฺต จ หุตฺวาฯ **กาลํ กริสฺสตี**ติ มริสฺสติฯ

เสยฺยถาปีติ ยถา นามฯ **กํสปาตี**ติ กํสโลหภาชนํฯ **อาภตา**ติ อานีตาฯ **อาปณา วา กมฺมารกุลา วา**ติ อาปณโต วา กํสปาติการกานํ กมฺมารานํ ฆรโต วาฯ **รเชนา**ติ อาคนฺตุกรเชน ปํสุอาทินาฯ **มเลนา**ติ ตเตฺถว อุฏฺฐิเตน โลหมเลนฯ **ปริโยนทฺธา**ติ สญฺฉนฺนาฯ **น เจว ปริภุเญฺชยฺยุ**นฺติ อุทกขาทนียปกฺขิปนาทีหิ ปริโภคํ น กเรยฺยุํฯ **น จ ปริโยทเปยฺยุ**นฺติ โธวนฆํสนาทีหิ น ปริสุทฺธํ การาเปยฺยุํฯ **รชาปเถ**ติ รชปเถฯ อยเมว วา ปาโฐ, รชสฺส อาคมนฏฺฐาเน วา วุฏฺฐานุฏฺฐาเน วา เหฏฺฐามเญฺจ วา ถุสโกฏฺฐเก วา ภาชนนฺตเร วา, ยตฺถ รเชน โอกิรียตีติ อโตฺถฯ **สํกิลิฏฺฐตรา อสฺส มลคฺคหิตา**ติ เอตฺถ รชาปเถ นิกฺขิปเนน สํกิลิฏฺฐตรา, อปริโภคาปริโยทปเนหิ มลคฺคหิตตราติ วุตฺตํ โหติ, ปฏิปุจฺฉาวจนเญฺจตํฯ เตนสฺส เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพ, อาวุโส, สา กํสปาติ เอวํ กรียมานา อปเรน กาเลน สํกิลิฏฺฐตรา จ มลคฺคหิตตรา จ มตฺติกปาตีติ วา กํสปาตีติ วา อิติปิ ทุชฺชานนา ภเวยฺย นุ โข โนติ, เถโร ตํ ปฏิชานโนฺต อาห “เอวมาวุโส”ติฯ ปุน ธมฺมเสนาปติ โอปมฺมํ สมฺปฏิปาเทโนฺต, **เอวเมว โข**ติอาทิมาหฯ ตเตฺถวํ โอปมฺมสํสนฺทนา เวทิตพฺพา – กิลิฏฺฐกํสปาติสทิโส สางฺคโณ ปุคฺคโลฯ สํกิลิฏฺฐกํสปาติยา นปริภุญฺชนมาทึ กตฺวา รชาปถนิเกฺขโป วิย ตสฺส ปุคฺคลสฺส ปพฺพชฺชํ ลภมานสฺส เวชฺชกมฺมาทีสุ ปสุตปุคฺคลสนฺติเก ปพฺพชฺชาปฏิลาโภฯ สํกิลิฏฺฐกํสปาติยา ปุน สํกิลิฏฺฐตรภาโว วิย ตสฺส ปุคฺคลสฺส อนุกฺกเมน อาจริยุปชฺฌายานํ อนุสิกฺขโต เวชฺชกมฺมาทิกรณํ, เอตฺถ ฐิตสฺส สางฺคณกาลกิริยาฯ อถ วา อนุกฺกเมน ทุกฺกฏทุพฺภาสิตวีติกฺกมนํ, เอตฺถ ฐิตสฺส สางฺคณกาลกิริยาฯ อถ วา อนุกฺกเมน ปาจิตฺติยถุลฺลจฺจยวีติกฺกมนํ, สงฺฆาทิเสสวีติกฺกมนํ, ปาราชิกวีติกฺกมนํ, มาตุฆาตาทิอานนฺตริยกรณํ, เอตฺถ ฐิตสฺส สางฺคณกาลกิริยาติฯ

สํกิลิฏฺฐจิโตฺต กาลํ กริสฺสตีติ เอตฺถ จ อกุสลจิเตฺตน กาลํ กริสฺสตีติ น เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ สพฺพสตฺตา หิ ปกติจิเตฺตน ภวงฺคจิเตฺตเนว กาลํ กโรนฺติฯ อยํ ปน อวิโสเธตฺวา จิตฺตสนฺตานํ กาลํ กริสฺสตีติ เอตมตฺถํ สนฺธาย เอวํ วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

ทุติยวาเร **ปริโยทเปยฺยุ**นฺติ โธวนฌํสนสณฺหฉาริกาปริมชฺชนาทีหิ ปริสุทฺธํ อาทาสมณฺฑลสทิสํ กเรยฺยุํฯ **น จ นํ รชาปเถ**ติ ปุเพฺพ วุตฺตปฺปกาเร ฐาเน อนิกฺขิปิตฺวา กรณฺฑมญฺชูสาทีสุ วา ฐเปยฺยุํ, ปลิเวเฐตฺวา วา นาคทเนฺต ลเคยฺยุํฯ เสสํ วุตฺตนยานุสาเรเนว คเหตพฺพํฯ

อุปมาสํสนฺทนา เจตฺถ เอวํ เวทิตพฺพา – กิลิฏฺฐกํสปาติสทิโส สางฺคโณ ภพฺพปุคฺคโลฯ กิลิฏฺฐกํสปาติยา ปริภุญฺชนมาทึ กตฺวา สุทฺธฏฺฐาเน ฐปนํ วิย ตสฺส ปุคฺคลสฺส ปพฺพชฺชํ ลภมานสฺส เปสลภิกฺขูนํ สนฺติเก ปพฺพชฺชาปฏิลาโภฯ เย โอวทนฺติ อนุสาสนฺติ อปฺปมตฺตกมฺปิ ปมาทํ ทิสฺวา ทณฺฑกมฺมํ กตฺวา ปุนปฺปุนํ สิกฺขาเปนฺติ, สํกิลิฏฺฐกํสปาติยา อปรกาเล ปริสุทฺธปริโยทาตภาโว วิย ตสฺส ปุคฺคลสฺส อาจริยุปชฺฌายานํ อนุสิกฺขโต อนุกฺกเมน สมฺมาวตฺตปฏิปตฺติ, เอตฺถ ฐิตสฺส อนงฺคณกาลกิริยาฯ อถ วา อนุกฺกเมน ปริสุเทฺธ สีเล ปติฏฺฐาย อตฺตโน อนุรูปํ พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหิตฺวา ธุตงฺคานิ สมาทาย อตฺตโน อนุกูลกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา คามนฺตเสนาสนวาสํ มุญฺจิตฺวา ปนฺตเสนาสนวาโส, เอตฺถ ฐิตสฺส อนงฺคณกาลกิริยาฯ อถ วา อนุกฺกเมน กสิณปริกมฺมํ กตฺวา อฏฺฐสมาปตฺตินิพฺพตฺตเนน กิเลสวิกฺขมฺภนํ, วิปสฺสนาปาทกชฺฌานา วุฏฺฐาย วิปสฺสนาย กิเลสานํ ตทงฺคนิวารณํ, โสตาปตฺติผลาธิคโม…เป.… อรหตฺตสจฺฉิกิริยาติ เอตฺถ ฐิตสฺส อจฺจนฺตํ อนงฺคณกาลกิริยา เอวฯ

ตติยวาเร **สุภนิมิตฺต**นฺติ ราคฏฺฐานิยํ อิฏฺฐารมฺมณํฯ **มนสิ กริสฺสตี**ติ ตสฺมิํ วิปนฺนสฺสติ ตํ นิมิตฺตํ อาวชฺชิสฺสติฯ **ตสฺส สุภนิมิตฺตสฺส มนสิการา**ติ ตสฺส ปุคฺคลสฺส สุภนิมิตฺตมนสิการการณาฯ **อนุทฺธํเสสฺสตี**ติ หิํสิสฺสติ อธิภวิสฺสติฯ ราโค หิ อุปฺปชฺชโนฺต กุสลวารํ ปจฺฉินฺทิตฺวา สยเมว อกุสลชวนํ หุตฺวา ติฏฺฐโนฺต กุสลจิตฺตํ อนุทฺธํเสตีติ เวทิตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตนยานุสาเรเนว คเหตพฺพํฯ

โอปมฺมสํสนฺทนา ปเนตฺถ เอวํ เวทิตพฺพา – ปริสุทฺธกํสปาติสทิโส ปกติยา อปฺปกิเลโส อนงฺคณปุคฺคโลฯ ปริสุทฺธกํสปาติยา นปริภุญฺชนํ อาทิํ กตฺวา รชาปเถ นิเกฺขโป วิย ตสฺส ปุคฺคลสฺส ปพฺพชฺชํ ลภมานสฺสาติ อิโต ปรํ สพฺพํ ปฐมวารสทิสเมวฯ

จตุตฺถวาเร **สุภนิมิตฺตํ น มนสิ กริสฺสตี**ติ ตสฺมิํ สติวิรหาภาวโต ตํ นิมิตฺตํ นาวชฺชิสฺสติ, เสสํ ทุติยวารานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ ‘‘อยํ โข, อาวุโส’’ติอาทิ ‘‘โก นุ โข, อาวุโส’’ติอาทิมฺหิ วุตฺตนยเมวฯ

๖๐. อิทานิ ตํ องฺคณํ นานปฺปการโต ปากฏํ การาเปตุกาเมนายสฺมตา มหาโมคฺคลฺลาเนน ‘‘องฺคณํ องฺคณ’’นฺติอาทินา นเยน ปุโฏฺฐ ตํ พฺยากโรโนฺต **ปาปกานํ โข เอตํ, อาวุโส**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ **อิจฺฉาวจราน**นฺติ อิจฺฉาย อวจรานํ, อิจฺฉาวเสน โอติณฺณานํ ปวตฺตานํ นานปฺปการานํ โกปอปฺปจฺจยานนฺติ อโตฺถฯ **ยํ อิเธกจฺจสฺสา**ติ เยน อิเธกจฺจสฺส เอวํ อิจฺฉา อุปฺปเชฺชยฺย, ตํ ฐานํ ตํ การณํ วิชฺชติ อตฺถิ, อุปลพฺภตีติ วุตฺตํ โหติฯ **อาปโนฺน อสฺส**นฺติ อาปโนฺน ภเวยฺยํฯ **น จ มํ ภิกฺขู ชาเนยฺยุ**นฺติ ภิกฺขู จ มํ น ชาเนยฺยุํฯ กิํ ปเนตฺถ ฐานํ, ลาภตฺถิกตาฯ ลาภตฺถิโก หิ ภิกฺขุ ปกติยาปิ จ กตปุโญฺญ มนุเสฺสหิ สกฺกโต ครุกโต เอวํ จิเนฺตติ ‘‘อาปตฺติํ อาปนฺนํ ภิกฺขุํ เถรา ญตฺวา มชฺฌิมานํ อาโรเจนฺติ, เต นวกานํ, นวกา วิหาเร วิฆาสาทาทีนํ, เต

โอวาทํ อาคตานํ ภิกฺขุนีนํ, เอวํ กเมน จตโสฺส ปริสา ชานนฺติฯ เอวมสฺส ลาภนฺตราโย โหติฯ อโห วตาหํ อาปตฺติญฺจ วต อาปนฺโน อสฺสํ, น จ มํ ภิกฺขู ชาเนยฺยุ’’นฺติฯ

ยํ ตํ ภิกฺขุํ ภิกฺขู ชาเนยฺยุนฺติ เยน การเณน ตํ ภิกฺขุํ อเญฺญ ภิกฺขู ชาเนยฺยุํ, ตํ การณํ วิชฺชติ โข ปน อตฺถิเยว, โน นตฺถิฯ เถรา หิ ญตฺวา มชฺฌิมานํ อาโรเจนฺติฯ เอวํ โส ปุเพฺพ วุตฺตนเยน จตูสุ ปริสาสุ ปากโฏ โหติฯ เอวํ ปากโฏ จ อยสาภิภูโต คามสตมฺปิ ปวิสิตฺวา อุมฺมา รสเตสุ ฐาเนสุ อุณฺฉิตฺวา ยถาโธเตน ปเตฺตน นิกฺขมติฯ ตโต **ชานนฺติ มํ ภิกฺขู อาปตฺติํ อาปนฺนน**ฺติ เตหิ จมฺหิ เอวํ นาสิโตติ จิเนฺตตฺวา, **อิติ โส กุปิโต โหติ อปฺปตีโต** โส อิมินา การเณน กุปิโต เจว โหติ โกธาภิภูโต อปฺปตีโต จ โทมนสฺสาภิภูโตฯ

โย เจว โข , **อาวุโส, โกโป โย จ อปฺปจฺจโย อุภยเมตํ องฺคณ**นฺติ, อาวุโส, โย จายํ สงฺขารกฺขนฺธสงฺคหิโต โกโป, โย จ เวทนากฺขนฺธสงฺคหิโต อปฺปจฺจโย, เอตํ อุภยํ องฺคณนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ อิทญฺจ ตาทิสานํ ปุคฺคลานํ วเสน วุตฺตํฯ โลโภ ปน อิมสฺส องฺคณสฺส ปุพฺพภาควเสน, โมโห สมฺปโยควเสนาปิ คหิโตเยว โหติฯ

อนุรโห มนฺติ ปุริมสทิสเมว ภิกฺขุํ คเหตฺวา วิหารปจฺจเนฺต เสนาสนํ ปเวเสตฺวา ทฺวารํ ถเกตฺวา โจเทเนฺต อิจฺฉติฯ **ฐานํ โข ปเนต**นฺติ เอตํ การณํ วิชฺชติ, ยํ ตํ ภิกฺขุํ จตุปริสมเชฺฌ อาเนตฺวา พฺยตฺตา วินีตา ‘‘ตยา อสุกมฺหิ นาม ฐาเน เวชฺชกมฺมํ กต’’นฺติอาทินา นเยน โจเทยฺยุํฯ โส จตูสุ ปริสาสุ ปากโฏ โหติฯ เอวํ ปากโฏ จ อยสาภิภูโตติ สพฺพํ ปุริมสทิสเมวฯ

สปฺปฎิปุคฺคโลติ สมาโน ปุคฺคโลฯ **สมาโน**ติ สาปตฺติโกฯ **ปฎิปุคฺคโล**ติ โจทโกฯ อยํ สาปตฺติเกเนว โจทนํ อิจฺฉติ, ตฺวมฺปิ อิมญฺจิมญฺจ อาปตฺติํ อาปนฺโน, ตํ ตาว ปฎิกโรหิ ปจฺฉา มํ โจเทสฺสสีติ วตฺตุํ สกฺกาติ มญฺญมาโนฯ อปิจ ชาติอาทีหิปิ สมาโน ปุคฺคโล สปฺปฎิปุคฺคโลฯ อยญฺหิ อตฺตโน ชาติยา กุเลน พาหุสเจฺจน พฺยตฺตตาย ธุตเงฺคนาติ เอวมาทีหิปิ สมาเนเนว โจทนํ อิจฺฉติ, ตาทิเสน วุตฺตํ นาติทุกฺขํ โหตีติ มญฺญมาโนฯ **อปฺปฎิปุคฺคโล**ติ เอตฺถ อยุโตฺต ปฎิปุคฺคโล อปฺปฎิปุคฺคโลฯ อิเมหิ อาปตฺตาทีหิ อสทิสตฺตา ปฎิสตฺตุ ปฎิสโลฺล โจทโก ภวิตุํ อยุโตฺตติ วุตฺตํ โหติฯ **อิติ โส กุปิโต**ติ อิติ โส อิมาย อปฺปฎิปุคฺคล โจทนาย เอวํ กุปิโต โหติฯ

จตุตฺถวาเร **อโห วตา**ติ ‘‘อโห วต เร อมฺหากํ ปณฺฑิตกา, อโห วต เร อมฺหากํ พหุสฺสุตกา เตวิชฺชกา’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๙๑) ครหายํ ทิสฺสติฯ ‘‘อโห วต มํ ทหรํเยว สมานํ รเชฺช อภิสิเญฺจยฺยุ’’นฺติ (มหาว. ๕๗) ปตฺถนายํฯ อิธ ปตฺถนายเมวฯ **ปฎิปุจฺฉิตฺวา ปฎิปุจฺฉิตฺวา**ติ ปุนปฺปุนํ ปุจฺฉิตฺวาฯ อยํ ภิกฺขุ ลาภตฺถิโก ภควโต อตฺตานํ ปฎิปุจฺฉิตพฺพํ อิจฺฉติ, ตญฺจ โข อนุมติปุจฺฉาย, โน มคฺคํ วา ผลํ วา วิปสฺสนํ วา อนุตรํ กตฺวาฯ อยญฺหิ ปสฺสติ ภควนฺตํ สาริปุตฺตาทโย มหาเถเร ‘‘ตํ กิํ มญฺญสิ, สาริปุตฺต, โมคฺคลฺลาน, กสฺสป , ราหุล จกฺขุํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วา’’ติ เอวํ ปริสมเชฺฌ ปฎิปุจฺฉิตฺวา ปฎิปุจฺฉิตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺตํ, มนุเสฺส จ ‘‘เตส ปณฺฑิตา เถรา สตฺถุ จิตฺตํ อาราเธนฺตี’’ติ วณฺณํ ภณเนฺต, ลาภสกฺการญฺจ อุปหรเนฺตฯ ตสฺมา ตํ ลาภสกฺการํ อิจฺฉโนฺต เอวํ จิเนฺตตฺวา นิขณิตฺวา ฐปิตขาณุ วิย ภควโต ปุรโตว โหติฯ

อิติ โส กุปิโตติ อถ ภควา ตํ อมนสิกริตฺวาว อญฺญํ เถรํ ปฎิปุจฺฉิตฺวา ธมฺมํ เทเสติ , เตน โส กุปิโต โหติ ภควโต จ เถรสฺส จฯ กถํ ภควโต กุปฺปติ? ‘‘อหํ ปพฺพชิตกาลโต ปภุติ คนฺธกุฎิปริเวณโต พหินิกฺขมนํ น ชานามิ, สพฺพกาลํ ฉายาว น วิชหามิ, มํ นาม ปุจฺฉิตฺวา ธมฺมเทสนามตฺตมฺปิ นตฺถิฯ ตมฺหุตฺตํ ทิฎฺฐมตฺตกเมว เถรํ ปุจฺฉิตฺวา ธมฺมํ เทเสตี’’ติ เอวํ ภควโต กุปฺ

ปติฯ กถํ เถรสฺส กุปฺปติ? ‘‘อยํ มหลฺลกเตฺถโร ภควโต ปุรโต ขาณุ วิย นิสีทติ, กทา นุ โข อิมํ ธมฺมกมฺมิกา อภพฺพฏฺฐานํ ปาเปตฺวา นีหริสฺสนฺติ, อยญฺหิ ยทิ อิมสฺมึ วิหาเร น ภเวยฺย, อวสฺสํ ภควา มยา สทฺธึ สลฺลเปยฺยา’’ติ เอวํ เถรสฺส กุปฺปติฯ

ปุรกฺขตฺวา ปุรกฺขตฺวาติ ปุรโต ปุรโต กตฺวา, สมฺปริวาเรตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ อยมฺปิ ลาภตฺถิโกเยว, อยญฺหิ ปสฺสติ พหุสฺสุเต ภิกฺขู มหาปริวาเรน คามํ ปวิสเนฺต, เจติยํ วนฺทเนฺต, เตสญฺจ ตํ สมฺปตฺตึ ทิสฺวา อุปาสเก ปสเนฺน ปสนฺนาการํ กโรเนฺตฯ ตสฺมา เอวํ อิจฺฉติฯ **กุปิโต**ติ อยมฺปิ ทฺวีสุ ฐาเนสุ กุปฺปติ ภิกฺขูนํ เถรสฺส จฯ กถํ ภิกฺขูนํ? ‘‘อิเม ยเทว มยฺหํ อุปฺปชฺชติ จีวรํ วา ปิณฺฑปาโต วา, ตํ คเหตฺวา ปริภุญฺชนฺติ, มยฺหํ ปน ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา ปิฏฺฐิโต อาคจฺฉโนฺตปิ นตฺถี’’ติ เอวํ ภิกฺขูนํ กุปฺปติฯ กถํ เถรสฺส? ‘‘เอโส มหลฺลกเตฺถโร เตสุ เตสุ ฐาเนสุ สยเมว ปญฺญายติ, กุทาสฺสุ นาม นํ ธมฺมกมฺมิกา นิกฺกฑฺฒิสฺสนฺติ, อิมสฺมึ อสติ อวสฺสํ มํเยว ปริวาเรสฺสนฺตี’’ติฯ

ภตฺตเคฺคติ โภชนฏฺฐาเนฯ **อคฺคาสน**นฺติ สงฺฆเตฺถราสนํฯ **อโคฺคทก**นฺติ ทกฺขิโณทกํฯ **อคฺคปิณฺฑ**นฺติ สงฺฆเตฺถรปิณฺฑํฯ สพฺพตฺถ วา **อคฺค**นฺติ ปณีตาธิวจนเมตํฯ ตตฺถ **อหเมว ลเภยฺย**นฺติ อิจฺฉา นาติมหาสาวชฺชาฯ **น อโญฺญ ภิกฺขุ ลเภยฺยา**ติ ปน อติมหาสาวชฺชา ฯ อยมฺปิ ลาภตฺถิโก ปาสาทิโก โหติ จีวรธารณาทีหิ, กทาจิ ปพฺพชติ, กทาจิ วิพฺภมติฯ เตน โส ปุเพฺพ ลทฺธปุพฺพํ อาสนาทึ ปจฺฉา อลภโนฺต เอวํ จิเนฺตสิฯ **น โส ภิกฺขุ ลเภยฺยา**ติ น โส ภิกฺขุ เถรานํ อคฺคาสนาทีสุ ตทนุสาเรน มชฺฌิมานํ อเญฺญสญฺจ นวานํ กทาจิ ยํ วา ตํ วา สพฺพนิหีนํ อาสนาทึ ลภติฯ **กุปิโต**ติ อยมฺปิ ทฺวีสุ ฐาเนสุ กุปฺปติ มนุสฺสานญฺจ เถรานญฺจฯ กถํ มนุสฺสานํ? ‘‘อิเม มงฺคลาทีสุ มํ นิสฺสาย ภิกฺขู ลภนฺติ, เอเต, ‘ภเนฺต, เอตฺตเก ภิกฺขู คเหตฺวา อมฺหากํ อนุกมฺปํ กโรถา’ติ วทนฺติ, อิทานิ ตํมุหุตฺตํ ทิฏฺฐมตฺตกํ มหลฺลกเตฺถรํ คเหตฺวา คตา, โหตุ อิทานิ, เนสํ กิเจฺจ อุปฺปเนฺน ชานิสฺสามี’’ติ เอวํ มนุสฺสานํ กุปฺปติฯ กถํ เถรานํ? ‘‘อิเม นาม ยทิ น ภเวยฺยุํ, มํเยว มนุสฺสา นิมเนฺตยฺยุ’’นฺติ เอวํ เถรานํ กุปฺปติฯ

อนุโมเทยฺยนฺติ อนุโมทนํ กเรยฺยํฯ อยมฺปิ ลาภตฺถิโก ยํ วา ตํ วา ขณฺฑานุโมทนํ ชานาติ, ‘‘โส อนุโมทนฏฺฐาเน พหู มาตุคามา อาคจฺฉนฺติ, ตา มํ สญฺชานิตฺวา ตโต ปภุติ ถาลกภิกฺขํ ทสฺสนฺตี’’ติ ปเตฺถโนฺต เอวํ จิเนฺตสิฯ **ฐาน**นฺติ พหุสฺสุตานํ อนุโมทนา ภาโร, เตน พหุสฺสุโต อนุโมเทยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ **กุปิโต**ติ อยมฺปิ ตีสุ ฐาเนสุ กุปฺปติ มนุสฺสานํ เถรสฺส ธมฺมกถิกสฺส จฯ กถํ มนุสฺสานํ? ‘‘อิเม ปุเพฺพ มํเยว อุปสงฺกมิตฺวา ยาจนฺติ ‘อมฺหากํ นาคเตฺถโร อมฺหากํ สุมนเตฺถโร อนุโมทตู’ติ, อชฺช ปน นาโวจุ’’นฺติ เอวํ มนุสฺสานํ กุปฺปติฯ กถํ เถรสฺส? ‘‘อยํ สงฺฆเตฺถโร ‘ตุมฺหากํ กุลุปกํ นาคเตฺถรํ สุมนเตฺถรํ อุปสงฺกมถ, อยํ อนุโมทิสฺสตี’ติ น ภณตี’’ติ เอวํ เถรสฺส กุปฺปติฯ กถํ ธมฺมกถิกสฺส? ‘‘เถเรน วุตฺตมเตฺตเยว ปหารํ ลทฺธกุกฺกุโฏ วิย ตุริตตุริตํ วสฺสติ, อิมํ นาม นิกฺกฑฺฒนฺตา นตฺถิ, อิมสฺมิญฺหิ อสติ อหเมว อนุโมเทยฺย’’นฺติ เอวํ ธมฺมกถิกสฺส กุปฺปติฯ

อารามคตานนฺติ วิหาเร สนฺนิปติตานํฯ อยมฺปิ ลาภตฺถิโก ยํ วา ตํ วา ขณฺฑธมฺมกถํ ชานาติ, โส ปสฺสติ ตาทิเสสุ ฐาเนสุ ทฺวิโยชนติโยชนโต สนฺนิปติตฺวา ภิกฺขู สพฺพรตฺติกานิ ธมฺมสฺสวนานิ สุณเนฺต, ตุฏฺฐจิเตฺต จ ทหเร วา สามเณเร วา สาธุ สาธูติ มหาสเทฺทน สาธุการํ เทเนฺต, ตโต ทุติยทิวเส อโนฺตคามคเต ภิกฺขู อุปาสกา ปุจฺฉนฺติ ‘‘เก, ภเนฺต, ธมฺมํ กเถสุ’’นฺติฯ เต ภณนฺติ ‘‘อสุโก จ อสุโก จา’’ติฯ ตํ สุตฺวา ปสนฺนา มนุสฺสา ธมฺมกถิกานํ มหาสกฺการํ กโรนฺติฯ โส ตํ อิจฺฉมาโน เอวํ จิเนฺตสิฯ **ฐาน**นฺติ พหุสฺสุตานํ วินิจฺฉยกุสลานํ ธมฺมเท

สนา ภาโร, เตน พหุสฺสุโต เทเสยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ **กุปิโต**ติ จตุปฺปทิกํ คาถมฺปิ วตฺตุํ โอกาสํ อลภมาโน กุปิโต โหติ อตฺตโน มนฺทภาวสฺส ‘‘อหญฺหิ มโนฺท ทุปฺปโญฺญ กุโต ลภิสฺสามิ เทเสตุ’’นฺติฯ

ภิกฺขุนีนนฺติ โอวาทตฺถํ วา อุเทฺทสตฺถํ วา ปริปุจฺฉตฺถํ วา ปูชากรณตฺถํ วา อารามํ อาคนฺตฺวา สนฺนิปติตภิกฺขุนีนํฯ อยมฺปิ ลาภตฺถิโก, ตเสฺสวํ โหติ อิมา มหากุลา ปพฺพชิตา ภิกฺขุนิโย, ตาสุ กุเลสุ ปวิเสตฺวา นิสินฺนาสุ มนุสฺสา ปุจฺฉิสฺสนฺติ ‘‘กสฺส สนฺติเก โอวาทํ วา อุเทฺทสํ วา ปริปุจฺฉํ วา คณฺหถา’’ติฯ ตโต วกฺขนฺติ ‘‘อสุโก นาม อโยฺย พหุสฺสุโต, ตสฺส เทถ กโรถา’’ติ, เตนสฺส เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺชติฯ **ฐาน**นฺติ โอวาทาทโย นาม พหุสฺสุตานํ ภาโร, เตน พหุสฺสุโต เทเสยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ **กุปิโต**ติ อยมฺปิ ทฺวีสุ ฐาเนสุ กุปฺปติ, ตาสญฺจ ภิกฺขุนีนํ ‘‘อิมา ปุเพฺพ มํ นิสฺสาย อุโปสถปฺปวารณาทีนิ ลภนฺติ, ตา อิทานิ ตํมุหุตฺตํ ทิฎฺฐมตฺตกมหลฺลกเตฺถรสฺส สนฺติกํ คตา’’ติฯ ธมฺมกถิกสฺส จ ‘‘เอส อิมาสํ สหสา โอวาทํ อทาสิเยวา’’ติฯ

อุปาสกานนฺติ, อารามคตานํ อุปาสกานํฯ นิสฺสฎฺฐกมฺมนฺตา นาม มหาอุปาสกา โหนฺติ, เต ปุตฺตภาตุกานํ กมฺมํ นิยฺยาเตตฺวา ธมฺมํ สุณนฺตา วิจรนฺติ, อยํ เตสํ เทเสตุํ อิจฺฉติ, กึ การณา? อิเม ปสีทิตฺวา อุปาสิกานมฺปิ อาโรเจสฺสนฺติ, ตโต สทฺธึ อุปาสิกาหิ มยฺหเมว ลาภสกฺการํ อุปหริสฺสนฺตีติฯ ฐานํ พหุสฺสุเตเนว โยเชตพฺพํฯ **กุปิโต**ติ อยมฺปิ ทฺวีสุ ฐาเนสุ กุปฺปติ, อุปาสกานญฺจ ‘‘อิเม อญฺญตฺถ สุณนฺติ, อมฺหากํ กุลุปกสฺส สนฺติเก สุณามาติ นาคจฺฉนฺติ, โหตุ อิทานิ, เตสํ อุปฺปเนฺน กิเจฺจ ชานิสฺสามี’’ติ ธมฺมกถิกสฺส จ, ‘‘อยเมเตสํ เทเสตี’’ติฯ

อุปาสิกานนฺติ อารามคตานํฯ **อุปาสิกา** นาม อาสนปูชาทิกรณตฺถํ วา อุโปสถทิวเส วา ธมฺมสฺสวนตฺถํ สนฺนิปติตาฯ เสสํ อุปาสกวาเร วุตฺตนยเมวฯ

สกฺกเรยฺยุนฺติ สกฺกจฺจญฺจ กเรยฺยุํ, สุนฺทรญฺจ กเรยฺยุํฯ อิมินา อตฺตนิ การํ กรียมานํ สกฺกจฺจํ กตญฺจ สุนฺทรญฺจ ปเตฺถติฯ **ครุํ กเรยฺยุ**นฺติ ภาริยํ กเรยฺยุํฯ อิมินา ภิกฺขูหิ อตฺตานํ ครุฎฺฐาเน ฐปียมานํ ปเตฺถติฯ **มาเนยฺยุ**นฺติ ปิยาเยยฺยุํฯ **ปูเชยฺยุ**นฺติ เอวํ สกฺกโรนฺตา ครุํ กโรนฺตา มาเนนฺตา ปจฺจเยหิ ปูเชยฺยุนฺติ ปจฺจยปูชํ ปเตฺถติฯ **ฐาน**นฺติ ‘‘ปิโย ครุ ภาวนิโย’’ติ วุตฺตปฺปกาโร พหุสฺสุโต จ สีลวา จ เอตํ วิธึ อรหติ เตน ภิกฺขู เอวรูปํ เอวํ กเรยฺยุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **กุปิโต**ติ อยมฺปิ ทฺวีสุ ฐาเนสุ กุปฺปติ ภิกฺขูนญฺจ ‘‘อิเม เอตํ สกฺกโรนฺตี’’ติ เถรสฺส จ ‘‘อิมสฺมึ อสติ มํเยว สกฺกเรยฺยุ’’นฺติฯ เอส นโย อิโต ปเรสุ ตีสุ วาเรสุฯ

ปณีตานํ จีวรานนฺติ ปฎฺฎทุกูลปฎฺฎุณฺณโกเสยฺยาทีนํ มหคฺฆสุขุมสุขสมฺผสฺสานํ จีวรานํฯ อิธาปิ **อหเมว ลาภี อสฺส**นฺติ อิจฺฉา นาติมหาสาวชฺชาฯ **น อโญฺญ ภิกฺขุ ลาภี อสฺสา**ติ ปน มหาสาวชฺชาฯ

ปณีตานํ ปิณฺฑปาตานนฺติ สปฺปิเตลมธุสกฺกราทิปูริตานํ เสฎฺฐปิณฺฑปาตานํฯ **ปณีตานํ เสนาสนาน**นฺติ อเนกสตสหสฺสคฺฆนกานํ มญฺจปีฐาทีนํ ปณีตานํฯ **คิลานปฺปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาราน**นฺติ สปฺปิเตลมธุผาณิตาทีนํ อุตฺตมเภสชฺชานํฯ สพฺพตฺถาปิ ฐานํ พหุสฺสุเตหิ ปุญฺญวเนฺตหิ จ โยเชตพฺพํฯ **กุปิโต**ติ สพฺพตฺถาปิ ทฺวีสุ ฐาเนสุ กุปฺปติ, มนุสฺสานญฺจ ‘‘อิเมสํ นาม ปริจิตภาโวปิ นตฺถิ, ทีฆรตฺตํ เอกโต วสนฺตสฺส ปํสุกูลตฺถาย วา ปิณฺฑปาตตฺถาย วา สปฺปิเตลาทิการณา วา ฆรปฎิปาฎิยา จรนฺตสฺสาปิ เม เอกทิวสมฺปิ กิญฺจิ ปณีตํ ปจฺจยํ น เทนฺติฯ อาคนฺตุกํ มหลฺลกํ ปน ทิสฺวาว ยํ อิจฺฉติ, ตํ เทนฺตี’’ติ, เถรสฺส จ ‘‘อยมฺปิ ม

หลฺลโก อิเมสํ อตฺตานํ ทเสฺสโนฺตเยว จรติ, กฺุทาสฺสุ นาม นํ ธมฺมกมฺมิกา นิกฺกเฑฺฒยฺยุํ, เอวํ อิมสฺมิํ อสติ อหเมว ลาภี อสฺส''นฺติฯ

อิเมสํ โข, เอตํ อาวุโสติ อิเมสํ เหฏฺฐา เอกูนวีสติวาเรหิ วุตฺตานํ อิจฺฉาวจรานํฯ

๖๑. **ทิสฺสนฺติ เจว สูยนฺติ จา**ติ น อิจฺฉาวจรา จกฺขุนา ทิสฺสนฺติ, น โสเตน สูยนฺติ, มโนวิญฺญาณวิสยตฺตาฯ อปฺปหีนอิจฺฉาวจรสฺส ปน ปุคฺคลสฺส อิจฺฉาวจรวเสน ปวตฺตกายกมฺมํ ทิสฺวา ทิฏฺฐา วิย วจีกมฺมํ สุตฺวา สุตา วิย จ โหนฺติ, เตน วุตฺตํ ''ทิสฺสนฺติ เจว สูยนฺติ จา''ติฯ ปจฺจกฺขกาเล ทิสฺสนฺติ, ''อสฺโก กิร ภิกฺขุ อีทิโส''ติ ติโรกฺขกาเล สูยนฺติฯ **กิญฺจาปี**ติ อนุคฺคหครหวจนํฯ เตน อารญฺญิกตฺตํ อนุคฺคณฺหาติ, อิจฺฉาวจรานํ อปฺปหานํ ครหติฯ

ตตฺรายํ โยชนา, กิญฺจาปิ โส ภิกฺขุ คามนฺตเสนาสนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อารญฺญิโก โหติ, อเนฺต ปนฺตเสนาสเน วสติ, อิเม จสฺส เอตฺตกา อิจฺฉาวจรา อปฺปหีนาฯ กิญฺจาปิ โส อติเรกลาภํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปิณฺฑปาติโก โหติฯ กิญฺจาปิ โส โลลุปฺปจารํ วเชฺชตฺวา สปทานจารี โหติฯ กิญฺจาปิ โส คหปติจีวรํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปํสุกูลิโก โหติฯ

ลูขจีวรธโรติ เอตฺถ ปน **ลูข**นฺติ สตฺถลูขํ สุตฺตลูขํ รชนลูขนฺติ ตีหิ การเณหิ ลูขํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ สเตฺถน ขณฺฑาขณฺฑิกํ ฉินฺนํ **สตฺถลูขํ** นาม, ตํ อเคฺฆน ปริหายติ, ถูลทีฆสุตฺตเกน สิพฺพิตํ **สุตฺตลูขํ** นาม, ตํ ผเสฺสน ปริหายติ ขรสมฺผสฺสํ โหติฯ รชเนน รตฺตํ **รชนลูขํ** นาม, ตํ วเณฺณน ปริหายติ ทุพฺพณฺณํ โหติฯ กิญฺจาปิ โส ภิกฺขุ เอวํ สตฺถลูขสุตฺตลูขรชนลูขจีวรธโร โหติ, อิเม จสฺส เอตฺตกา อิจฺฉาวจรา อปฺปหีนา ทิสฺสนฺติ เจว สูยนฺติ จ, อถ โข นํ วิญฺญู สพฺรหฺมจารี เนว สกฺกโรนฺติ…เป.… น ปูเชนฺตีติฯ **ตํ กิสฺส เหตู**ติ เอตฺถ **ต**นฺติ นิปาตมตฺตํ, **กิสฺส เหตู**ติ กิํ การณาฯ **เต หิ ตสฺส…เป.… สูยนฺติ** จ ยสฺมา ตสฺส เต ปาปกา สูยนฺติ จาติ วุตฺตํ โหติฯ อิเมสํ อิจฺฉาวจรานํ อปฺปหีนตฺตาติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ

อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาย ปากฏํ กโรโนฺต **เสยฺยถาปี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กุณป**นฺติ มตกเฬวรํฯ อหิสฺส กุณปํ **อหิกุณปํ**ฯ เอวํ อิตรานิฯ อติปฏิกูลชิคุจฺฉนียภาวโต เจตฺถ อิมาเนว ตีณิ วุตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ อเญฺญสญฺหิ สสสูกราทีนํ กุณปํ มนุสฺสา กฏุกภณฺฑาทีหิ อภิสงฺขริตฺวา ปริภุญฺชนฺติปิฯ อิเมสํ ปน กุณปํ อภินวมฺปิ ชิคุจฺฉนฺติเยว, โก ปน วาโท กาลาติกฺกเมน ปูติภูเตฯ **รจยิตฺวา**ติ วเฑฺฒตฺวา, ปริปูเรตฺวาติ อโตฺถ, กุณปํ คเหตฺวา กํสปาติยํ ปกฺขิปิตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **อญฺญิสฺสา**ติ อปรายฯ **ปฏิกุชฺชิตฺวา**ติ ปิทหิตฺวา ฯ **อนฺตราปณ**นฺติ อาปณานมนฺตเร มหาชนสํกิณฺณํ รจฺฉามุขํฯ **ปฏิปเชฺชยฺยุ**นฺติ คเจฺฉยฺยุํฯ **ชญฺญชญฺญํ วิยา**ติ โจกฺขโจกฺขํ วิย มนาปมนาปํ วิยฯ อปิจ วธุกาปณฺณาการํ วิยาติ วุตฺตํ โหติฯ **วธุกา**ติ ชเนตฺติ วุจฺจติ, ตสฺสา นียมานํ ปณฺณาการํ ชญฺญํ, อุภยตฺถาปิ อาทรวเสน วา ปสํสาวเสน วา ปุนรุตฺตํฯ ''ชญฺญชญฺญํ พฺยา''ติปิ ปาโฐฯ

อปาปุริตฺวาติ วิวริตฺวาฯ **ตสฺส สห ทสฺสเนน อมนาปตา จ สณฺฐเหยฺยา**ติ ตสฺส กุณปสฺส ทสฺสเนน สเหว ตสฺส ชนสฺส อมนาปตา ติเฏฺฐยฺยฯ **อมนาปตา**ติ จ ''อมนาปมิท''นฺติ อุปฺปนฺนจิตฺตเจตสิกาเนเมตํ อธิวจนํฯ เอส นโย **ปฏิกุลฺยเชคุจฺฉตาสุฯ ชิฆจฺฉิตานมฺปี**ติ ฉาตานมฺปิฯ **น โภตฺตุกมฺยตา อสฺสา**ติ ภุญฺชิตุกามตา น ภเวยฺยฯ **ปเคว สุหิตาน**นฺติ ธาตานํ ปน ปฐมตรเมว ภุญฺชิตุกามตา น ภเวยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ

ตตฺรายํ อุปมาสํสนฺทนา – ปริสุทฺธกํสปาติสทิสํ อิมสฺส ปพฺพชฺชาลิงฺคํ, กุณปรจนํ วิย อิจฺฉาวจรานํ อปฺปหานํ, อปรกํสปาติยา ปฏิกุชฺฌนํ วิย อารญฺญิกงฺคาทีหิ อิจฺฉาวจรปฺปฏิจฺฉาทนํ, กํสปาตึ วิวริตฺวา กุณปทสฺสเนน ชนสฺส อมนาปตา วิย อารญฺญิกงฺคาทีนิ อนาทิยิตฺวา อิจฺฉาวจรทสฺสเนน สพฺรหฺมจารีนํ อสกฺการกรณาทิตาติฯ

๖๒. สุกฺกปกฺเข ปน, **กิญฺจาปี**ติ อนุคฺคหปสํสาวจนํ, เตน อารญฺญิกตฺตํ อนุคฺคณฺหาติ, อิจฺฉาวจรปฺปหานํ ปสํสติฯ **เนมนฺตนิโก**ติ นิมนฺตนปฏิคฺคาหโกฯ **วิจิตกาฬก**นฺติ วิจินิตฺวา อปนีตกาฬกํฯ **อเนกสูปํ อเนกพฺยญฺชน**นฺติ เอตฺถ **สูโป** นาม หตฺถหาริโย วุจฺจติฯ **พฺยญฺชน**นฺติ อุตฺตริภงฺคํ, เตน มจฺฉมํสมุคฺคสูปาทีหิ อเนกสูปํ, นานปฺปการมํสาทิพฺยญฺชเนหิ อเนกพฺยญฺชนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

อุปมาสํสนฺทเน จ สาลิวรภตฺตรจนํ วิย อิจฺฉาวจรปฺปหานํ, อปรกํสปาติยา ปฏิกุชฺฌนํ วิย อปฺปิจฺฉตาสมุฏฺฐาเนหิ คามนฺตวิหาราทีหิ อิจฺฉาวจรปฺปหานปฺปฏิจฺฉาทกํ, กํสปาตึ วิวริตฺวา สาลิวรภตฺตทสฺสเนน ชนสฺส มนาปตา วิย คามนฺตวิหาราทีนิ อนาทิยิตฺวา อิจฺฉาวจรปฺปหานทสฺสเนน สพฺรหฺมจารีนํ สกฺการกรณาทิตา เวทิตพฺพาฯ

๖๓. **อุปมา มํ, อาวุโส สาริปุตฺต, ปฏิภาตี**ติ มยฺหํ, อาวุโส สาริปุตฺต, อุปมา อุปฏฺฐาติฯ เอกํ อุปมํ วตฺตุกาโม อหนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ปฏิภาตุ ต**นฺติ ตุยฺหํ ปฏิภาตุ อุปฏฺฐาตุ, วท ตฺวนฺติ อธิปฺปาโยฯ **เอกมิทาห**นฺติ เอตฺถ **อิทา**ติ นิปาตมตฺตํ, เอกสฺมึ สมเย อหนฺติ วุตฺตํ โหติ, ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนํฯ **ราชคเห วิหรามิ คิริพฺพเช**ติ, **ราชคห**นฺติ ตสฺส นครสฺส นามํฯ สมนฺตโต ปน คิริปริเกฺขเปน วโช วิย สณฺฐิตตฺตา **คิริพฺพช**นฺติ วุจฺจติฯ ตสฺมึ นคเร วิหรามิ, ตํ นิสฺสาย อหํ วิหรามีติ วุตฺตํ โหติฯ **อถ ขฺวาห**นฺติ อถ โข อหํฯ เอตฺถ จ **อถา**ติ อญฺญาธิการวจนารมฺภนิปาโตฯ **โข**ติ ปทปูรณมเตฺตฯ **ปุพฺพณฺหสมย**นฺติ ทิวสสฺส ปุพฺพภาคสมยํฯ ปุพฺพณฺหสมเยติ อโตฺถ, ปุพฺพเณฺห วา สมยํ ปุพฺพณฺหสมยํ, ปุพฺพเณฺห เอกํ ขณนฺติ วุตฺตํ โหติ, เอวํ อจฺจนฺตสํโยเค อุปโยควจนํ ลพฺภติฯ **นิวาเสตฺวา**ติ ปริทหิตฺวา, วิหารนิวาสนปริวตฺตนวเสเนตํ เวทิตพฺพํฯ คามปฺปเวสนตฺถาย วา สณฺฐเปตฺวา นิวาสนวเสน, น หิ โส ตโต ปุเพฺพ อนิวโตฺถ อโหสิฯ

ปตฺตจีวรมาทายาติ ปตฺตํ หเตฺถน จีวรํ กาเยน อาทิยิตฺวาฯ **ปิณฺฑายา**ติ ปิณฺฑปาตตฺถายฯ **สมีตี**ติ ตสฺส นามํฯ **ยานการปุโตฺต**ติ รถการปุโตฺตฯ **ปณฺฑุปุโตฺต**ติ ปณฺฑุสฺส ปุโตฺตฯ **อาชีวโก**ติ นคฺคสมณโกฯ **ปุราณยานการปุโตฺต**ติ โปราณยานการกุลสฺส ปุโตฺตฯ **ปจฺจุปฏฺฐิโต**ติ อุปคนฺตฺวา ฐิโตฯ **วงฺกํ** นาม เอกโต กุฏิลํฯ **ชิมฺหํ** นาม สปฺปคตมคฺคสทิสํฯ **โทส**นฺติ เผคฺคุวิสมคณฺฐิกาทิฯ **ยถา ยถา**ติ กาลเตฺถ นิปาโต, ยทา ยทา ยสฺมึ ตสฺมึ กาเลติ วุตฺตํ โหติฯ **ตถา ตถา**ติ อยมฺปิ กาลโตฺถเยว, ตสฺมึ ตสฺมึ กาเลติ วุตฺตํ โหติฯ โส อตฺตโน สุตฺตานุโลเมน จิเนฺตสิ, อิตโร เตน จินฺติตกฺขเณ จินฺติตฏฺฐานเมว ตจฺฉติฯ **อตฺตมโน**ติ สกมโน ตุฏฺฐมโน ปีติโสมนเสฺสหิ คหิตมโนฯ **อตฺตมนวาจํ นิจฺฉาเรสี**ติ อตฺตมนตาย วาจํ , อตฺตมนภาวสฺส วา ยุตฺตํ วาจํ นิจฺฉาเรสิ อุทีรยิ, ปพฺยาหรีติ วุตฺตํ โหติฯ **หทยา หทยํ มเญฺญ อญฺญายา**ติ จิเตฺตน จิตฺตํ ชานิตฺวา วิยฯ

อสฺสทฺธาติ พุทฺธธมฺมสเงฺฆสุ สทฺธาวิรหิตาฯ **ชีวิกตฺถา**ติ อิณภยาทีหิ ปีฬิตา พหิ ชีวิตุํ อสโกฺกนฺตา อิธ ชีวิกตฺถิกา หุตฺวาฯ **น สทฺธา**ติ น สทฺธายฯ **สฐา มายาวิโน**ติ มายา สาเฐยฺเยหิ ยุตฺตาฯ **เกตพิโน**ติ สิกฺขิตเกราฏิกา, นิปฺผนฺนถามคตสาเฐยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ สาเฐยฺยญฺหิ อภูตคุณทสฺสนโต อภูตภณฺฑคุณทสฺสนสมํ กตฺวา ‘‘เกราฏิย’’นฺติ วุจฺจติฯ

อุนฺนฬาติ อุคฺคตนฬา, อุฏฺฐิตตุจฺฉมานาติ วุตฺตํ โหติ ฯ **จปลา**ติ ปตฺตจีวรมณฺฑนาทินา จาปเลฺลน ยุตฺตาฯ **มุขรา**ติ มุขขรา, ขรวจนาติ วุตฺตํ โหติ, **วิกิณฺณวาจา**ติ อสํยตวจนา, ทิวสมฺปิ นิรตฺถกวจนปฺปลาปิโนฯ **อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวารา**ติ ฉสุ อินฺทฺริเยสุ อสํวุตกมฺมทฺวาราฯ **โภชเน อมตฺตญฺญุโน**ติ โภชเน ยา มตฺตา ชานิตพฺพา ปริเยสนปฏิคฺคหณปริโภเคสุ ยุตฺตตา, ตสฺสา อชานนกาฯ **ชาคริยํ อนนุยุตฺตา**ติ ชาคเร อนนุยุตฺตาฯ **สามญฺเญ อนเปกฺขวนฺโต**ติ สมณธมฺเม นิรเปกฺขา, ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปตฺติรหิตาติ อตฺโถฯ **สิกฺขาย น ติพฺพคารวา**ติ สิกฺขาปเทสุ พหุลคารวา น โหนฺติ, อาปตฺติวีติกฺกมพหุลา วาฯ **พาหุลิกา**ติอาทิ ธมฺมทายาเท วุตฺตํ, **กุสีตา**ติอาทิ ภยเภรเวฯ **ธมฺมปริยาเยนา**ติ ธมฺมเทสนายฯ

สทฺธา อคารสฺมาติ ปกติยาปิ สทฺธา, ปพฺพชิตาปิ สทฺธาย อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตาฯ **ปิวนฺติ มญฺเญ ฆสนฺติ มญฺเญ**ติ ปิวนฺติ วิย ฆสนฺติ วิยฯ อตฺตมนวาจํ นิจฺฉาเรนฺตา วจสา ปิวนฺติ วิย, อพฺภนุโมทนฺตา มนสา ฆสนฺติ วิยฯ **สาธุ วตา**ติ สุนฺทรํ วต ฯ **สพฺรหฺมจารี**ติ รสฺสมฺปิ วฏฺฏติ ทีฆมฺปิฯ รเสฺส สติ สาริปุตฺตสฺส อุปริ โหติ, ทีเฆ สติ สพฺรหฺมจารีนํฯ ยทา สาริปุตฺตสฺส อุปริ โหติ, ตทา สพฺรหฺมจารี สาริปุโตฺต อเมฺห อกุสลา วุฏฺฐาเปตุวาติ อโตฺถฯ ยทา สพฺรหฺมจารีนํ, ตทา สพฺรหฺมจารโย อกุสลา วุฏฺฐาเปตุวาติ อโตฺถฯ **ทหโร**ติ ตรุโณฯ **ยุวา**ติ โยพฺพนภาเว ฐิโตฯ **มณฺฑนกชาติโก**ติ อลงฺการกสภาโวฯ ตตฺถ โกจิ ตรุโณปิ ยุวา น โหติ ยถา อติตรุโณ, โกจิ ยุวาปิ มณฺฑนกชาติโก น โหติ ยถา อุปสนฺตสภาโว, อาลสิยพฺยสนาทีหิ วา อภิภูโต, อิธ ปน ทหโร เจว ยุวา จ มณฺฑนกชาติโก จ อธิเปฺปโต, ตสฺมา เอวมาหฯ **อุปฺปลา**ทีนิ โลกสมฺมตตฺตา วุตฺตานิฯ **อิติห เต**ติ เอวํ เตฯ **อุโภ มหานาคา**ติ เทฺวปิ มหานาคา, เทฺวปิ หิ เอเต อคฺคสาวกา ''มหานาคา''ติ วุจฺจนฺติฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ, ฉนฺทาทีหิ น คจฺฉนฺตีติ **นาคา,** เตน เตน มเคฺคน ปหีเน กิเลเส น อาคจฺฉนฺตีติ **นาคา,** นานปฺปการกํ อาคุํ น กโรนฺตีติ **นาคา,** อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถาโร ปน มหานิเทฺทเส (มหานิ. ๘๐) วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อปิจ –

> ''อาคุํ น กโรติ กิญฺจิ โลเก,
> สพฺพสํโยเค วิสชฺช พนฺธนานิ;
> สพฺพตฺถ น สชฺชตี วิมุโตฺต,
> นาโค ตาทิ ปวุจฺจเต ตถตฺตา''ติฯ (สุ. นิ. ๕๒๗; มหานิ. ๘๐);

เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ มหนฺตา นาคา **มหานาคา,** อเญฺญหิ ขีณาสวนาเคหิ ปุชฺชตรา จ ปาสํสตรา จาติ อโตฺถฯ **อญฺญมญฺญสฺสา**ติ อโญฺญ อญฺญสฺสฯ **สมนุโมทึสู**ติ สมํ อนุโมทึสุฯ ตตฺถ อิมาย อุปมาย มหาโมคฺคลฺลาโน อนุโมทิ, ปฏิภาตุ ตํ อาวุโสติ ธมฺมเสนาปติฯ เตน วุตฺตํ ''อญฺญมญฺญสฺส สุภาสิตํ สมนุโมทึสู''ติฯ

สมฺมุติปรมตฺถเทสนากถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

อนงฺคณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อากเงฺขยฺยสุตฺตวณฺณนา

๖๔. **เอวํ เม สุต**นฺติ อากงฺขยฺยสุตฺตํฯ ตตฺถ **สมฺปนฺนสีลา**ติ ติวิธํ สมฺปนฺนํ ปริปุณฺณสมงฺคิมธุรวเสนฯ ตตฺถ –

> ‘‘สมฺปนฺนํ สาลิเกทารํ, สุวา ภุญฺชนฺติ โกสิย;
> ปฏิเวเทมิ เต พฺรเหฺม, น นํ วาเรตุมุสฺสเห’’ติฯ (ชา. ๑.๑๔.๑);

อิทํ **ปริปุณฺณสมฺปนฺนํ** นามฯ ‘‘อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต โหติ สมุเปโต อุปาคโต สมุปาคโต อุปปนฺโน สมฺปนฺโน สมนฺนาคโต’’ติ (วิภ. ๕๑๑) อิทํ **สมงฺคิสมฺปนฺนํ** นามฯ ‘‘อิมิสฺสา, ภนฺเต, มหาปถวิยา เหฏฺฐิมตลํ สมฺปนฺนํ, เสยฺยถาปิ ขุทฺทมธุํ อเนฬกํ, เอวมสฺสาท’’นฺติ (ปารา. ๑๗) อิทํ **มธุรสมฺปนฺนํ** นามฯ อิธ ปน ปริปุณฺณสมฺปนฺนมฺปิ สมงฺคิสมฺปนฺนมฺปิ วฏฺฏติฯ ตสฺมา สมฺปนฺนสีลาติ ปริปุณฺณสีลา หุตฺวาติปิ สีลสมงฺคิโน หุตฺวาติปิ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิโพฺพฯ **สีล**นฺติ เกนเฎฺฐน สีลํ? สีลนเฎฺฐน **สีลํ**ฯ ตสฺส วิตฺถารกถา **วิสุทฺธิมเคฺค** วุตฺตาฯ

ตตฺถ ‘‘ปริปุณฺณสีลา’’ติ อิมินา อเตฺถน เขตฺตโทสวิคเมน เขตฺตปาริปูรี วิย สีลโทสวิคเมน สีลปาริปูรี วุตฺตา โหติฯ ยถา หิ เขตฺตํ พีชขณฺฑํ วปฺปขณฺฑํ อุทกขณฺฑํ อูสขณฺฑนฺติ จตุโทสสมนฺนาคตํ อปริปูรํ โหติฯ

ตตฺถ **พีชขณฺฑํ** นาม ยตฺถ อนฺตรนฺตรา พีชานิ ขณฺฑานิ วา ปูตีนิ วา โหนฺติ, ตานิ ยตฺถ วปนฺติ, ตตฺถ สสฺสํ น อุเฎฺฐติ, เขตฺตํ ขณฺฑํ โหติฯ **วปฺปขณฺฑํ** นาม ยตฺถ อกุสโล พีชานิ วปโนฺต อนฺตรนฺตรา นิปาเตติฯ เอวญฺหิ สพฺพตฺถ สสฺสํ น อุเฎฺฐติ, เขตฺตํ ขณฺฑํ โหติฯ **อุทกขณฺฑํ** นาม ยตฺถ กตฺถจิ อุทกํ อติพหุ วา น วา โหติ, ตตฺราปิ หิ สสฺสานิ น อุเฎฺฐนฺติ, เขตฺตํ ขณฺฑํ โหติฯ **อูสขณฺฑํ** นาม ยตฺถ กสฺสโก กิสฺมิญฺจิ ปเทเส นงฺคเลน ภูมึ จตฺตาโร ปญฺจ วาเร กสโนฺต อติคมฺภีรํ กโรติ, ตโต อูสํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺราปิ หิ สสฺสํ น อุเฎฺฐติ, เขตฺตํ ขณฺฑํ โหติ, ตาทิสญฺจ เขตฺตํ น มหปฺผลํ โหติ น มหานิสํสํ, ตตฺราปิ หิ พหุมฺปิ วปิตฺวา อปฺปํ ลภติฯ อิเมสํ ปน จตุนฺนํ โทสานํ วิคมา เขตฺตํ ปริปุณฺณํ โหติฯ ตาทิสญฺจ เขตฺตํ มหปฺผลํ โหติ มหานิสํสํฯ เอวเมว ขณฺฑํ ฉิทฺทํ สพลํ กมฺมาสนฺติ จตุโทสสมนฺนาคตํ สีลํ อปริปูรํ โหติฯ ตาทิสญฺจ สีลํ น มหปฺผลํ โหติ, น มหานิสํสํฯ อิเมสํ ปน จตุนฺนํ โทสานํ วิคมา สีลเขตฺตํ ปริปุณฺณํ โหติ, ตาทิสญฺจ สีลํ มหปฺผลํ โหติ มหานิสํสํฯ

‘‘สีลสมงฺคิโน’’ติ อิมินา ปนเตฺถน สีเลน สมงฺคิภูตา สโมธานํ คตา สมนฺนาคตา หุตฺวา วิหรถาติ อิทเมว วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ ทฺวีหิ การเณหิ สมฺปนฺนสีลตา โหติ สีลวิปตฺติยา จ อาทีนวทสฺสเนน สีลสมฺปตฺติยา จ อานิสํสทสฺสเนนฯ ตทุภยมฺปิ **วิสุทฺธิมเคฺค** วิตฺถาริตํฯ

ตตฺถ ‘‘สมฺปนฺนสีลา’’ติ เอตฺตาวตา กิร ภควา จตุปาริสุทฺธิสีลํ อุทฺทิสิตฺวา ‘‘ปาติโมกฺขสํวรสํวุตา’’ติ อิมินา ตตฺถ เชฎฺฐกสีลํ วิตฺถาเรตฺวา ทเสฺสสีติ ทีปวิหารวาสี สุมนเตฺถโร อาหฯ อเนฺตวาสิโก ปนสฺส **เตปิฏกจูฬนาคเตฺถโร** อาห – อุภยตฺถาปิ ปาติโมกฺขสํวโร ภควตา วุโตฺต, ปาติโมกฺขสํวโรเยว หิ สีลํฯ อิตรานิ ปน ตีณิ สีลนฺติ วุตฺตฎฺฐานํ นาม อตฺถีติ อนนุชานโนฺต วตฺวา อาห – ‘‘อินฺทฺริยสํวโร นาม ฉทฺวารรกฺขามตฺตกเมว, อาชีวปาริสุทฺธิ ธเมฺมน สเมน ปจฺจยุปฺปตฺติมตฺตกํ, ปจฺจยนิสฺสิตํ ปฏิลทฺธปจฺจเย อิทมตฺถนฺติ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชนมตฺตกํฯ นิปฺปริยาเยน ปาติโมกฺขสํวโรว สีลํฯ ยสฺส โส ภิโนฺน, อยํ ฉินฺนสีโส วิย ปุริโส หตฺถปาเท เสสานิ รกฺขิสฺสตีติ น วตฺตโพฺพฯ ยสฺส ปน โส อโรโค, อยํ อจฺฉินฺนสีโส วิย ปุริโส ชีวิตํ เสสานิ ปุน ปากติกานิ กตฺวา รกฺขิตุํ สโกฺกติฯ ตสฺมา ‘สมฺปนฺนสีลา’ติ อิมินา ปาติโมกฺ

ขสํวรํ อุทฺทิสิตฺวา ‘สมฺปนฺนปาติโมกฺขา’ติ ตเสฺสว เววจนํ วตฺวา ตํ วิตฺถาเรตฺวา ทเสฺสนฺโต ‘ปาติโมกฺขสํวรสํวุตา’ติอาทิมาหา’’ติฯ

ตตฺถ **ปาติโมกฺขสํวรสํวุตา**ติ ปาติโมกฺขสํวเรน สมนฺนาคตาฯ **อาจารโคจรสมฺปนฺนา**ติ อาจาเรน จ โคจเรน จ สมฺปนฺนาฯ **อณุมเตฺตสู**ติ อปฺปมตฺตเกสุฯ **วเชฺชสู**ติ อกุสลธเมฺมสุฯ **ภยทสฺสาวี**ติ ภยทสฺสิโนฯ **สมาทายา**ติ สมฺมา อาทิยิตฺวาฯ **สิกฺขถ สิกฺขาปเทสู**ติ สิกฺขาปเทสุ ตํ ตํ สิกฺขาปทํ สมาทิยิตฺวา สิกฺขถฯ อปิจ **สมาทาย สิกฺขถ สิกฺขาปเทสู**ติ ยํกิญฺจิ สิกฺขาโกฏฺฐาเสสุ สิกฺขิตพฺพํ กายิกํ วาจสิกญฺจ, ตํ สพฺพํ สมาทาย สิกฺขถาติ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปน สพฺพาเนตานิ ปาติโมกฺขสํวราทีนิ ปทานิ **วิสุทฺธิมเคฺค** วุตฺตานิฯ

๖๕. **อากเงฺขยฺย เจ**ติ อิทํ กสฺมา อารทฺธํ? สีลานิสํสทสฺสนตฺถํฯ สเจปิ อจิรปพฺพชิตานํ วา ทุปฺปญฺญานํ วา เอวมสฺส ‘‘ภควา สีลํ ปูเรถาติ วทติ, โก นุ โข สีลปูรเณ อานิสํโส, โก วิเสโส, กา วฑฺฒี’’ติ? เตสํ สตฺตรส อานิสํเส ทเสฺสตุํ เอวมาหฯ อเปฺปว นาม เอตํ สพฺรหฺมจารีนํ ปิยมนาปตาทิอาสวกฺขยปริโยสานํ อานิสํสํ สุตฺวาปิ สีลํ ปริปูเรยฺยุนฺติฯ วิสกณฺฏกวาณิโช วิยฯ **วิสกณฺฏกวาณิโช** นาม คุฬวาณิโช วุจฺจติฯ

โส กิร คุฬผาณิตขณฺฑสกฺขราทีนิ สกเฏนาทาย ปจฺจนฺตคามํ คนฺตฺวา ‘‘วิสกณฺฏกํ คณฺหถ, วิสกณฺฏกํ คณฺหถา’’ติ อุโคฺฆเสสิฯ ตํ สุตฺวา คามิกา ‘‘วิสํ นาม กกฺขฬํ, โย นํ ขาทติ, โส มรติ, กณฺฏกมฺปิ วิชฺฌิตฺวา มาเรติ, อุโภเปเต กกฺขฬา, โก เอตฺถ อานิสํโส’’ติ เคหทฺวารานิ ถเกสุํ, ทารเก จ ปลาเปสุํฯ ตํ ทิสฺวา วาณิโช ‘‘อโวหารกุสลา อิเม คามิกา, หนฺท เน อุปาเยน คณฺหาเปมี’’ติ ‘‘อติมธุรํ คณฺหถ, อติสาทุํ คณฺหถ, คุฬํ ผาณิตํ สกฺขรํ สมคฺฆํ ลพฺภติ, กูฏมาสกกูฏกหาปณาทีหิปิ ลพฺภตี’’ติ อุโคฺฆเสสิฯ ตํ สุตฺวา คามิกา หฏฺฐตุฏฺฐา อาคนฺตฺวา พหุมฺปิ มูลํ ทตฺวา คเหสุํฯ ตตฺถ วาณิชสฺส ‘‘วิสกณฺฏกํ คณฺหถา’’ติ อุโคฺฆสนํ วิย ภควโต ‘‘สมฺปนฺนสีลา, ภิกฺขเว, วิหรถ…เป.… สมาทาย สิกฺขถ สิกฺขาปเทสู’’ติ วจนํฯ ‘‘อุโภเปเต กกฺขฬา, โก เอตฺถ อานิสํโส’’ติ คามิกานํ จินฺตนํ วิย ภควา ‘‘สมฺปนฺนสีลา วิหรถา’’ติ อาห, ‘‘สีลญฺจ นาเมตํ กกฺขฬํ ผรุสํ ขิฑฺฑาทิปจฺจนีกํ, โก นุ โข สมฺปนฺนสีลานํ อานิสํโส’’ติ ภิกฺขูนํ จินฺตนํฯ อถ ตสฺส วาณิชสฺส ‘‘อติมธุรํ คณฺหถา’’ติอาทิวจนํ วิย ภควโต ปิยมนาปตาทิอาสวกฺขยปริโยสานํ สตฺตรสอานิสํสปฺปกาสนตฺถํ ‘‘อากเงฺขยฺย เจ’’ติอาทิวจนํ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ **อากเงฺขยฺย เจ**ติ ยทิ อากเงฺขยฺย ยทิ อิเจฺฉยฺยฯ **ปิโย จ อสฺส**นฺติ ปิยจกฺขูหิ สมฺปสฺสิตโพฺพ, สิเนหุปฺปตฺติยา ปทฏฺฐานภูโต ภเวยฺยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **มนาโป**ติ เตสํ มนวฑฺฒนโก, เตสํ วา มเนน ปตฺตโพฺพ, เมตฺตจิเตฺตน ผริตโพฺพติ วุตฺตํ โหติฯ **ครู**ติ เตสํ ครุฏฺฐานิโย ปาสาณจฺฉตฺตสทิโสฯ **ภาวนีโย**ติ ‘‘อทฺธา อยมายสฺมา ชานํ ชานาติ ปสฺสํ ปสฺสตี’’ติ เอวํ สมฺภาวนีโยฯ **สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี**ติ จตุปาริสุทฺธิสีเลสฺเยว ปริปูรการี อสฺส, อนูเนน ปริปูริตากาเรน สมนฺนาคโต ภเวยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ **อชฺฌตฺตํ เจโตสมถมนุยุโตฺต**ติ อตฺตโน จิตฺตสมเถ ยุโตฺต, เอตฺถ หิ อชฺฌตฺตนฺติ วา อตฺตโนติ วา เอตํ เอกตฺถํ, พฺยญฺชนเมว นานํฯ ภูมฺมเตฺถ ปเนตํ สมถนฺติ อุปโยควจนํฯ อนูติ อิมินา อุปสเคฺคน โยเค สิทฺธํฯ **อนิรากตชฺฌาโน**ติ พหิ อนีหฏชฺฌาโน, อวินาสิตชฺฌาโน วา, นีหรณวินาสตฺถญฺหิ อิทํ นิราករณํ นามฯ ถมฺภํ นิรํกตฺวา นิวาตวุตฺตีติอาทีสุ จสฺส ปโยโค ทฏฺฐโพฺพฯ

วิปสฺสนาย สมนฺนาคโตติ สตฺตวิธาย อนุปสฺสนาย ยุโตฺต, สตฺตวิธา **อนุปสฺสนา** นาม อนิจฺจานุปสฺสนา ทุกฺขานุปสฺสนา อนตฺตานุปสฺสนา นิพฺพิทานุปสฺสนา วิราคานุปสฺสนา นิโรธานุปสฺสนา ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาติฯ ตา **วิสุทฺธิมเคฺค** วิตฺถาริตาฯ **พฺรูเหตา สุญฺญาคา**

รานนฺติ วเฑฺฒตา สุญฺญาคารานํ, เอตฺถ จ สมถวิปสฺสนาวเสน กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา รตฺตินฺทิวํ สุญฺญาคารํ ปวิสิตฺวา นิสีทมาโน ภิกฺขุ ‘‘พฺรูเหตา สุญฺญาคาราน’’นฺติ เวทิตพฺโพฯ เอกภูมกาทิปาสาเท กุรุมาโนปิ ปน เนว สุญฺญาคารานํ พฺรูเหตาติ ทฏฺฐพฺโพติฯ

เอตฺตาวตา จ ยถา ตณฺหาวิจริตเทสนา ปฐมํ ตณฺหาวเสน อารทฺธาปิ ตณฺหาปทฏฺฐานตฺตา มานทิฏฺฐีนํ มานทิฏฺฐิโย โอสริตฺวา กเมน ปปญฺจตฺตยเทสนา ชาตา, เอวมยํ เทสนา ปฐมํ อธิสีลสิกฺขาวเสน อารทฺธาปิ สีลปทฏฺฐานตฺตา สมถวิปสฺสนานํ สมถวิปสฺสนาโย โอสริตฺวา กเมน สิกฺขตฺตยเทสนา ชาตาติ เวทิตพฺพาฯ

เอตฺถ หิ ‘‘สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี’’ติ เอตฺตาวตา อธิสีลสิกฺขา วุตฺตาฯ ‘‘อชฺฌตฺตํ เจโตสมถมนุยุตฺโต อนิรากตชฺฌาโน’’ติ เอตฺตาวตา อธิจิตฺตสิกฺขา, ‘‘วิปสฺสนาย สมนฺนาคโต’’ติ เอตฺตาวตา อธิปญฺญาสิกฺขา, ‘‘พฺรูเหตา สุญฺญาคาราน’’นฺติ อิมินา ปน สมถวเสน สุญฺญาคารวฑฺฒเน อธิจิตฺตสิกฺขา, วิปสฺสนาวเสน อธิปญฺญาสิกฺขาติ เอวํ เทฺวปิ สิกฺขา สงฺคเหตฺวา วุตฺตาฯ เอตฺถ จ ‘‘อชฺฌตฺตํ เจโตสมถมนุยุตฺโต อนิรากตชฺฌาโน’’ติ อิเมหิ ปเทหิ สีลานุรกฺขิกา เอว จิเตฺตกคฺคตา กถิตาฯ ‘‘วิปสฺสนายา’’ติ อิมินา ปเทน สีลานุรกฺขิโก สงฺขารปริคฺคโหฯ

กถํ จิเตฺตกคฺคตา สีลมนุรกฺขติ? ยสฺส หิ จิเตฺตกคฺคตา นตฺถิ, โส พฺยาธิมฺหิ อุปฺปเนฺน วิหญฺญติ, โส พฺยาธิวิหโต วิกฺขิตฺตจิโตฺต สีลํ วินาเสตฺวาปิ พฺยาธิวูปสมํ กตฺตา โหติฯ ยสฺส ปน จิเตฺตกคฺคตา อตฺถิ, โส ตํ พฺยาธิทุกฺขํ วิกฺขเมฺภตฺวา สมาปตฺตึ สมาปชฺชติ, สมาปนฺนกฺขเณ ทุกฺขํ ทูราปกตํ โหติ, พลวตรสุขมุปฺปชฺชติฯ เอวํ จิเตฺตกคฺคตา สีลํ อนุรกฺขติฯ

กถํ สงฺขารปริคฺคโห สีลมนุรกฺขติ? ยสฺส หิ สงฺขารปริคฺคโห นตฺถิ, ตสฺส ‘‘มม รูปํ มม วิญฺญาณ’’นฺติ อตฺตภาเว พลวมมตฺตํ โหติ, โส ตถารูเปสุ ทุพฺภิกฺขพฺยาธิภยาทีสุ สมฺปเตฺตสุ สีลํ วินาเสตฺวาปิ อตฺตภาวํ โปเสตา โหติฯ ยสฺส ปน สงฺขารปริคฺคโห อตฺถิ, ตสฺส อตฺตภาเว พลวมมตฺตํ วา สิเนโห วา น โหติ, โส ตถารูเปสุ ทุพฺภิกฺขพฺยาธิภยาทีสุ สมฺปเตฺตสุ สเจปิสฺส อนฺตานิ พหิ นิกฺขมนฺติ, สเจปิ อุสฺสุสฺสติ วิสุสฺสติ, ขณฺฑาขณฺฑิโก วา โหติ สตธาปิ สหสฺสธาปิ, เนว สีลํ วินาเสตฺวา อตฺตภาวํ โปเสตา โหติฯ เอวํ สงฺขารปริคฺคโห สีลมนุรกฺขติฯ ‘‘พฺรูเหตา สุญฺญาคาราน’’นฺติ อิมินา ปน ตเสฺสว อุภยสฺส พฺรูหนา วฑฺฒนา สาตจฺจกิริยา ทสฺสิตาฯ

เอวํ ภควา ยสฺมา ‘‘สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย จสฺสํ มนาโป จ ครุ จ ภาวนีโย จา’’ติ อิเม จตฺตาโร ธเมฺม อากงฺขเนฺตน นตฺถญฺญํ กิญฺจิ กาตพฺพํ, อญฺญทตฺถุ สีลาทิคุณสมนฺนาคเตน ภวิตพฺพํ, อิทิโส หิ สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย โหติ มนาโป ครุ ภาวนีโยฯ วุตฺตมฺปิ เหตํ –

> ‘‘สีลทสฺสนสมฺปนฺนํ , ธมฺมฏฺฐํ สจฺจวาทินํ;
> อตฺตโน กมฺม กุพฺพานํ, ตํ ชโน กุรุเต ปิย’’นฺติฯ (ธ. ป. ๒๑๗);

ตสฺมา ‘‘อากเงฺขยฺย เจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย จสฺสํ มนาโป จ ครุ จ ภาวนีโย จาติ สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี…เป…. สุญฺญาคาราน’’นฺติ วตฺวา อิทานิ ยสฺมา ปจฺจยลาภาทึ ปตฺถยเนฺตนาปิ อิทเมว กรณียํ, น อญฺญํ กิญฺจิ, ตสฺมา ‘‘อากเงฺขยฺย เจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ลาภี อสฺส’’นฺติอาทิมาหฯ น เจตฺถ ภควา ลาภนิมิตฺตํ สีลาทิปริปูรณํ กเถตีติ เวทิตพฺโพฯ ภควา หิ ฆาเสสนํ ฉินฺนกโถ น วาจํ ปยุตฺตํ ภเณติ, เอวํ สาวเก โอวทติ, โส กถํ ลาภนิมิตฺตํ สีลาทิปริปูรณํ กเถสฺสติ, ปุคฺคลชฺฌาสยวเสน ปเนตํ วุตฺตํฯ เยสญฺหิ เอวํ อชฺฌาสโย ภเวยฺย ‘‘สเจ มยํ จตูหิ ปจฺจเยหิ น กิลเมยฺยาม, สีลาทึ ปูเรตุํ สกฺกุเณยฺยามา’’ติ, เตสํ อชฺฌาสยวเสน ภควา เอว

มาหฯ อปิจ รสานิสํโส เอส สีลสฺส, ยทิทํ จตฺตาโร ปจฺจยา นามฯ ตถา หิ ปณฺฑิตมนุสฺสา โกฏฺฐาทีสุ ฐปิตํ นีหริตฺวา ปุตฺตาทีนมฺปิ อทตฺวา อตฺตนาปิ อปริภุญฺชิตฺวา สีลวนฺตานํ เทนฺตีติ สีลสฺส สรสานิสํสทสฺสนตฺถํ เปตํ วุตฺตํฯ

ตติยวาเร **เยสาห**นฺติ เยสํ อหํฯ **เตสํ เต การา**ติ เตสํ เทวานํ วา มนุสฺสานํ วา เต มยิ กตา ปจฺจยทานการาฯ เทวาปิ หิ สีลาทิคุณยุตฺตานํ ปจฺจเย เทนฺติ, น เกวลํ มนุสฺสาเยว, ส โกฺก วิย อายสฺมโต มหากสฺสปสฺสฯ **มหปฺผลา มหานิสํสา**ติ อุภยเมตํ อตฺถโต เอกํ, พฺยญฺชนเมว นานํฯ มหนฺตํ วา โลกิยสุขํ ผลนฺตีติ **มหปฺผลา** ฯ มหโต โลกุตฺตรสุขสฺส จ ปจฺจยา โหนฺตีติ **มหานิสํสา**ฯ สีลาทิคุณยุตฺตสฺส หิ กฏจฺฉุภิกฺขาปิ ปญฺจรตนมตฺตาย ภูมิยา ปณฺณสาลาปิ กตฺวา ทินฺนา อเนกานิ กปฺปสหสฺสานิ ทุคฺคติวินิปาตโต รกฺขติ, ปริโยสาเน จ อมตาย ปรินิพฺพานธาตุยาปจฺจโย โหติฯ ‘‘ขีโรทนํ อหมทาสิ’’นฺติอาทีนิ (วิ. ว. ๔๑๓) เจตฺถ วตฺถูนิ, สกลเมว วา **เปตวตฺถุ วิมานวตฺถุ** จ สาธกํฯ ตสฺมา ปจฺจยทายเกหิ อตฺตนิ กตานํ การานํ มหปฺผลตํ อิจฺฉนฺเตนาปิ สีลาทิคุณยุเตฺตเนว ภวิตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ

จตุตฺถวาเร **ญาตี**ติ สสฺสุสสุรปกฺขิกาฯ **สาโลหิตา**ติ เอกโลหิตสมฺพทฺธา ปีติปิตามหาทโย ฯ **เปตา**ติ เปจฺจภาวํ คตาฯ **กาลงฺกตา**ติ มตาฯ **เตสํ ต**นฺติ เตสํ ตํ มยิ ปสนฺนจิตฺตตํ วา ปสเนฺนน จิเตฺตน อนุสฺสรณํ วาฯ ยสฺส หิ ภิกฺขุโน กาลงฺกโต ปิตา วา มาตา วา ‘‘อมฺหากํ ญาตโก เถโร สีลวา กลฺยาณธโมฺม’’ติ ปสนฺนจิโตฺต หุตฺวา ตํ ภิกฺขุํ อนุสฺสรติ, ตสฺส โส จิตฺตปฺปสาโทปิ ตํ อนุสฺสรณมตฺตมฺปิ มหปฺผลํ มหานิสํสเมว โหติ, อเนกานิ กปฺปสตสหสฺสานิ ทุคฺคติโต วาเรตุํ อเนฺต จ อมตํ ปาเปตุํ สมตฺถเมว โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ‘‘เย เต, ภิกฺขเว, ภิกฺขู สีลสมฺปนฺนา สมาธิสมฺปนฺนา ปญฺญา, วิมุตฺติ, วิมุตฺติญาณทสฺสนสมฺปนฺนา, ทสฺสนํปาหํ, ภิกฺขเว, เตสํ ภิกฺขูนํ พหุการํ วทามิฯ สวนํ, อนุสฺสตึ, อนุปพฺพชฺชํ, อุปสงฺกมนํ, ปยิรุปาสนํปาหํ, ภิกฺขเว, เตสํ ภิกฺขูนํ พหุการํ วทามี’’ติ (อิติวุ. ๑๐๔)ฯ ตสฺมา ญาติสาโลหิตานํ อตฺตนิ จิตฺตปฺปสาทสฺส อนุสฺสติยา จ มหปฺผลตํ อิจฺฉนฺเตนาปิ สีลาทิคุณยุเตฺตเนว, ภวิตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ

๖๖. ปญฺจมวาเร **อรติรติสโห อสฺส**นฺติ อรติยา รติยา จ สโห อภิภวิตา อโชฺฌตฺถริตา ภเวยฺยํฯ เอตฺถ จ **อรตี**ติ อธิกุสเลสุ ธเมฺมสุ ปนฺตเสนาสเนสุ จ อุกฺกณฺฐาฯ **รตี**ติ ปญฺจกามคุณรติฯ **น จ มํ อรติ สเหยฺยา**ติ มญฺจ อรติ น อภิภเวยฺย น มเทฺทยฺย น อโชฺฌตฺถเรยฺยฯ **อุปฺปนฺน**นฺติ ชาตํ นิพฺพตฺตํฯ สีลาทิคุณยุโตฺต หิ อรติญฺจ รติญฺจ สหติ อโชฺฌตฺถรติ มทฺทิตฺวา ติฏฺฐติฯ ตสฺมา อีทิสํ อตฺตานํ อิจฺฉเนฺตนาปิ สีลาทิคุณยุเตฺตเนว ภวิตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ

ฉฏฺฐวาเร ***ภยํ*** จิตฺตุตฺราโสปิ อารมฺมณมฺปิฯ ***เภรวํ*** อารมฺมณเมวฯ เสสํ ปญฺจมวาเร วุตฺตนยเมวฯ สีลาทิคุณยุโตฺต หิ ภยเภรวํ สหติ อโชฺฌตฺถรติ มทฺทิตฺวา ติฏฺฐติ อริยโกฏิยวาสีมหาทตฺตเตฺถโร วิยฯ

เถโร กิร มคฺคํ ปฏิปโนฺน อญฺญตรํ ปาสาทิกํ อรญฺญํ ทิสฺวา ‘‘อิเธวชฺช สมณธมฺมํ กตฺวา คมิสฺสามี’’ติ มคฺคา โอกฺกมฺม อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล สงฺฆาฏึ ปญฺญเปตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสีทิฯ รุกฺขเทวตาย ทารกา เถรสฺส สีลเตเชน สกภาเวน สณฺฐาตุํ อสโกฺกนฺตา วิสฺสรมกํสุฯ เทวตาปิ รุกฺขํ จาเลสิฯ เถโร อจโลว นิสีทิฯ สา เทวตา ธูมายิ, ปชฺชลิ, เนว สกฺขิ เถรํ จาเลตุํ, ตโต อุปาสกวเณฺณนาคนฺตฺวา วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ ‘‘โก เอโส’’ติ วุตฺตา ‘‘อหํ, ภเนฺต, เอตสฺมึ รุเกฺข อธิวตฺถา เทวตา’’ติ อโวจฯ ตฺวํ เอเต วิการา อกาสีติฯ อาม ภเนฺตติฯ กสฺมาติ จ วุตฺตา อาห – ‘‘ตุมฺหากํ, ภเนฺต , สีลเตเชน ทารกา สกภาเวน สณฺฐาตุํ อสโกฺกนฺตา วิสฺสรมกํสุ,

สาหํ ตุเมฺห ปลาเปตุํ เอวมกาสิ’’นฺติฯ เถโร อาห – ‘‘อถ กสฺมา อิธ, ภนฺเต, มา วสถ, มยฺหํ อผาสูติ ปฏิกเจฺจว นาวจาสิฯ อิทานิ ปน มา กิญฺจิ อวจ, อริยโกฏิยมหาทโตฺต อมนุสฺสภเยน คโตติ วจนโต ลชฺชามิ, เตนาหํ อิเธว วสิสฺสํ, ตฺวํ ปน อเชฺชกทิวสํ ยตฺถ กตฺถจิ วสาหี’’ติฯ เอวํ สีลาทิคุณยุโตฺต ภยเภรวสโห โหติฯ ตสฺมา อีทิสมตฺตานํ อิจฺฉเนฺตนาปิ สีลาทิคุณยุเตฺตเนว ภวิตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ

สตฺตมวาเร **อาภิเจตสิกานนฺ**ติ **อภิเจโต**ติ อภิกฺกนฺตํ วิสุทฺธจิตฺตํ วุจฺจติ, อธิจิตฺตํ วา, อภิเจตสิ ชาตานิ อาภิเจตสิกานิ, อภิเจโต สนฺนิสฺสิตานีติ วา อาภิเจตสิกานิฯ **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารานนฺ**ติ ทิฏฺฐธเมฺม สุขวิหารานํฯ **ทิฏฺฐธโมฺม**ติ ปจฺจโกฺข อตฺตภาโว วุจฺจติ, ตตฺถ สุขวิหารภูตานนฺติ อโตฺถ, รูปาวจรชฺฌานานเมตํ อธิวจนํฯ ตานิ หิ อเปฺปตฺวา นิสินฺนา ฌายิโน อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว อสํกิลิฏฺฐํ เนกฺขมฺมสุขํ วินฺทนฺติ, ตสฺมา ‘‘ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ **นิกามลาภี**ติ นิกาเมน ลาภี อตฺตโน อิจฺฉาวเสน ลาภี, อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ สมาปชฺชิตุํ สมโตฺถติ วุตฺตํ โหติฯ **อกิจฺฉลาภี**ติ สุเขเนว ปจฺจนีกธเมฺม วิกฺขเมฺภตฺวา สมาปชฺชิตุํ สมโตฺถติ วุตฺตํ โหติฯ **อกสิรลาภี**ติ อกสิรานํ วิปุลานํ ลาภี, ยถาปริเจฺฉทเยว วุฏฺฐาตุํ สมโตฺถติ วุตฺตํ โหติฯ เอกโจฺจ หิ ลาภีเยว โหติ, น ปน สโกฺกติ อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ สมาปชฺชิตุํฯ เอกโจฺจ สโกฺกติ ตถา สมาปชฺชิตุํ, ปาริพนฺธิเก ปน กิเจฺฉน วิกฺขเมฺภติฯ เอกโจฺจ ตถา สมาปชฺชติ, ปาริพนฺธิเก จ อกิเจฺฉเนว วิกฺขเมฺภติ, น สโกฺกติ นาฬิกายนฺตํ วิย ยถาปริเจฺฉทเยว จ วุฏฺฐาตุํฯ โย ปน อิมํ ติวิธมฺปิ สมฺปทํ อิจฺฉติ, โสปิ สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการีติฯ

เอวํ อภิญฺญาปาทเก ฌาเน วุเตฺต กิญฺจาปิ อภิญฺญานํ วาโร อาคโต, อถ โข นํ ภควา อคฺคเหตฺวาว ยสฺมา น เกวลํ อภิญฺญาปาทกชฺฌานานิ จ อภิญฺญาโยเยว จ สีลานํ อานิสํโส, อปิจ โข จตฺตาริ อารุปฺปฌานานิปิ ตโย จ เหฏฺฐิมา อริยมคฺคา, ตสฺมา ตํ สพฺพํ ปริยาทิยิตฺวา ทเสฺสตุํ **อากเงฺขยฺย เจ…เป.… เย เต สนฺตา**ติ เอวมาทิมาหฯ

ตตฺถ **สนฺตา**ติ องฺคสนฺตตาย เจว อารมฺมณสนฺตตาย จฯ **วิโมกฺขา**ติ ปจฺจนีกธเมฺมหิ วิมุตฺตตฺตา อารมฺมเณ จ อธิมุตฺตตฺตาฯ **อติกฺกมฺม รูเป**ติ รูปาวจรชฺฌาเน อติกฺกมิตฺวา, เย เต วิโมกฺขา อติกฺกมฺม รูเป สนฺตาติ ปทสมฺพโนฺธ, อิตรถา หิ อติกฺกมฺม รูเป กิํ กโรตีติ น ปญฺญาเยยฺยุํฯ **อารุปฺปา**ติ อารมฺมณโต จ วิปากโต จ รูปวิรหิตาฯ **กาเยน ผุสิตฺวา**ติ นามกาเยน ผุสิตฺวา ปาปุณิตฺวา, อธิคนฺตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ วุตฺตานเมวฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ‘‘โยปิ ภิกฺขุ อิเม วิโมเกฺข ผุสิตฺวา วิหริตุกาโม, โสปิ สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี’’ติฯ

๖๗. นวมวาเร **ติณฺณํ สํโยชนานนฺ**ติ สกฺกายทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตปรามาสสงฺขาตานํ ติณฺณํ พนฺธนานํฯ ตานิ หิ สํโยเชนฺติ ขนฺธคติภวาทีหิ ขนฺธคติภวาทโย, กมฺมํ วา ผเลน, ตสฺมา **สํโยชนานี**ติ วุจฺจนฺติ, พนฺธนานีติ อโตฺถฯ **ปริกฺขยา**ติ ปริกฺขเยนฯ **โสตาปโนฺน**ติ โสตํ อาปโนฺนฯ โสโตติ จ มคฺคเสฺสตํ อธิวจนํฯ **โสตาปโนฺน**ติ ตํสมงฺคิปุคฺคลสฺสฯ ยถาห ‘‘โสโต โสโตติ หิทํ, สาริปุตฺต, วุจฺจติฯ กตโม นุ โข, สาริปุตฺต, โสโตติ? อยเมว หิ, ภเนฺต, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคฯ เสยฺยถิทํ, สมฺมาทิฏฺฐิ…เป.… สมฺมาสมาธีติฯ โสตาปโนฺน โสตาปโนฺนติ หิทํ, สาริปุตฺต, วุจฺจติฯ กตโม นุ โข, สาริปุตฺต, โสตาปโนฺนติ? โย หิ, ภเนฺต, อิมินา อฏฺฐงฺคิเกน มเคฺคน สมนฺนาคโต, อยํ วุจฺจติ โสตาปโนฺน, โยยํ อายสฺมา เอวํนาโม เอวํโคโตฺต’’ติฯ อิธ ปน มเคฺคน ผลสฺส นามํ ทินฺนํ, ตสฺมา ผลโฏฺฐ ‘‘โสตาปโนฺน’’ติ เวทิตโพฺพฯ **อวินิปาตธโมฺม**ติ วินิปาเตตีติ วินิปาโต, นาสฺส วินิปาโต ธโมฺมติ อวินิปาตธโมฺม, น อตฺตานํ อปาเย วินิปาตสภาโวติ วุตฺตํ โหติฯ กสฺมา? เย ธมฺมา อปายคมนิยา, เตสํ ปหีนตฺตาฯ สโมฺพธิ

ปรํ อยนํ คติ อสฺสาติ **สโมฺพธิปรายโณ,** อุปริมคฺคตฺตยํ อวสฺสํ สมฺปาปโกติ อโตฺถฯ กสฺมา? ปฐิลทฺธปฐมมคฺคตฺตาฯ **สีเลเสฺววา**ติ อีทิโส โหตุกาโมปิ สีเลเสฺววสฺส ปริปูรณารีติฯ

ทสมวาเร ปฐมมเคฺคน ปริกฺขีณานิปิ ตีณิ สํโยชนานิ สกทาคามิมคฺคสฺส วณฺณภณนตฺถํ วุตฺตานิฯ **ราคโทสโมหานํ ตนุตฺตา**ติ เอเตสํ ตนุภาเวน, ตนุตฺตกรเณนาติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ ทฺวีหิ การเณหิ ตนุตฺตํ เวทิตพฺพํ อธิจฺจุปฺปตฺติยา จ ปริยุฏฺฐานมนฺทตาย จฯ สกทาคามิสฺส หิ วฏฺฏานุสาริมหาชนเสฺสว กิเลสา อภิณฺหํ น อุปฺปชฺชนฺติ, กทาจิ กรหจิ อุปฺปชฺชนฺติ วิรฬาการา หุตฺวา, วิรฬวาปิเต เขเตฺต องฺกุรา วิยฯ อุปฺปชฺชมานาปิ จ วฏฺฏานุสาริมหาชนเสฺสว มทฺทนฺตา ผรนฺตา ฉาเทนฺตา อนฺธการํ กโรนฺตา น อุปฺปชฺชนฺติ, มนฺทมนฺทา อุปฺปชฺชนฺติ ตนุกาการา หุตฺวา, อพฺภปฏลมิว มกฺขิกาปตฺตมิว จฯ

ตตฺถ เกจิ เถรา ภณนฺติ ‘‘สกทาคามิสฺส กิเลสา กิญฺจาปิ จิเรน อุปฺปชฺชนฺติ, พหลาว อุปฺปชฺชนฺติ, ตถา หิสฺส ปุตฺตา จ ธีตโร จ ทิสฺสนฺตี’’ติ, เอตํ ปน อปฺปมาณํฯ ปุตฺตธีตโร หิ องฺคปจฺจงฺคปรามสนมเตฺตนปิ โหนฺตีติฯ ทฺวีหิเยว การเณหิสฺส กิเลสานํ ตนุตฺตํ เวทิตพฺพํ อธิจฺจุปฺปตฺติยา จ ปริยุฏฺฐานมนฺทตาย จาติฯ

สกทาคามีติ สกึ อาคมนธโมฺมฯ **สกิเทว อิมํ โลกํ อาคนฺตฺวา**ติ เอกวารํเยว อิมํ มนุสฺสโลกํ ปฏิสนฺธิวเสน อาคนฺตฺวาฯ โยปิ หิ อิธ สกทาคามิมคฺคํ ภาเวตฺวา อิเธว ปรินิพฺพาติ, โสปิ อิธ น คหิโตฯ โยปิ อิธ มคฺคํ ภาเวตฺวา เทเวสุ อุปปชฺชิตฺวา ตเตฺถว ปรินิพฺพาติฯ โยปิ เทวโลเก มคฺคํ ภาเวตฺวา ตเตฺถว ปรินิพฺพาติฯ โยปิ เทวโลเก มคฺคํ ภาเวตฺวา อิเธว มนุสฺสโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ปรินิพฺพาติฯ โย ปน อิธ มคฺคํ ภาเวตฺวา เทวโลเก นิพฺพโตฺต, ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ปุน อิเธว อุปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพาติ, อยมิธ คหิโตติ เวทิตโพฺพฯ **ทุกฺขสฺสนฺตํ กเรยฺยนฺ**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺส ปริเจฺฉทํ กเรยฺยํฯ **สีเลเสฺววา**ติ อีทิโส โหตุกาโมปิ สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการีติฯ

เอกาทสมวาเร **ปญฺจนฺนนฺ**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **โอรมฺภาคิยานนฺ**ติ โอรํ วุจฺจติ เหฏฺฐา, เหฏฺฐาภาคิยานนฺติ อโตฺถ, กามาวจรโลเก อุปฺปตฺติปจฺจยานนฺติ อธิปฺปาโยฯ **สํโยชนานนฺ**ติ พนฺธนานํ, ตานิ กามราคพฺยาปาทสํโยชเนหิ สทฺธึ ปุเพฺพ วุตฺตสํโยชนาเนว เวทิตพฺพานิฯ ยสฺส หิ เอตานิ อปฺปหีนานิ, โส กิญฺจาปิ ภวเคฺค อุปฺปโนฺน โหติ, อถ โข อายุปริกฺขยา กามาวจเร นิพฺพตฺตติเยว, คิลิตพลิสมจฺฉูปโม สฺวายํ ปุคฺคโล ทีฆสุตฺตเกน ปาเท พทฺธวิหงฺคูปโมจาติ เวทิตโพฺพฯ ปุเพฺพ วุตฺตานมฺปิ เจตฺถ วจนํ วณฺณภณนตฺถเมวาติ เวทิตพฺพํฯ **โอปปาติโก**ติ เสสโยนิปฏิเกฺขปวจนเมตํฯ **ตตฺถปรินิพฺพายี**ติ ตเตฺถว พฺรหฺมโลเก ปรินิพฺพายีฯ **อนาวตฺติธโมฺม ตสฺมา โลกา**ติ ตโต พฺรหฺมโลกา ปฏิสนฺธิวเสน ปุน อนาวตฺติสภาโวฯ **สีเลเสฺววา**ติ อีทิโส โหตุกาโมปิ สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการีติฯ

๖๘. เอวํ อนาคามิมเคฺค วุเตฺต กิญฺจาปิ จตุตฺถมคฺคสฺส วาโร อาคโต, อถ โข นํ ภควา อคฺคเหตฺวาว ยสฺมา น เกวลา อาสวกฺขยาภิญฺญา เอว สีลานํ อานิสํโส, อปิจ โข โลกิยปญฺจาภิญฺญาโยปิ, ตสฺมา ตาปิ ทเสฺสตุํ, ยสฺมา จ อาสวกฺขเย กถิเต เทสนา นิฏฺฐิตา โหติ, เอวญฺจ สติ อิเมสํ คุณานํ อกถิตตฺตา อยํ กถา มุณฺฑาภิญฺญากถา นาม ภเวยฺย, ตสฺมา จ อภิญฺญาปาริปูรึ กตฺวา ทเสฺสตุมฺปิ, ยสฺมา จ อนาคามิมเคฺค ฐิตสฺส สุเขน อิทฺธิวิกุปฺปนา อิชฺฌติ, สมาธิปริพนฺธานํ กามราคพฺยาปาทานํ สมูหตตฺตา, อนาคามี หิ สีเลสุ จ สมาธิมฺหิ จ ปริปูรการี, ตสฺมา ยุตฺตฏฺฐาเนเยว โลกิยาภิญฺญาโย ทเสฺสตุมฺปิ ‘‘อากเงฺขยฺย เจ…เป.… อเนกวิหิต’’นฺติ เอวมาทิมาหาติ อยมนุสนฺธิฯ

ตตฺถ ‘‘อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธ’’นฺติอาทินา นเยน อาคตานํ ปญฺจนฺนมฺปิ โลกิยาภิญฺญานํ ปาฬิวณฺณนา สทฺธึ ภาวนานเยน **วิสุทฺธิมคฺเค** วุตฺตาฯ

๖๙. ฉฏฺฐาภิญฺญาย **อาสวานํ ขยา**ติ อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิเลสานํ ขยาฯ **อนาสวนฺ**ติ อาสววิรหิตํฯ **เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺติ**นฺติ เอตฺถ เจโตวจเนน อรหตฺตผลสมฺปยุตฺโตว สมาธิ, ปญฺญาวจเนน ตํสมฺปยุตฺตา ปญฺญาว วุตฺตาฯ ตตฺถ จ สมาธิ ราคโต วิมุตฺตตฺตา **เจโตวิมุตฺติ,** ปญฺญา อวิชฺชาย วิมุตฺตตฺตา **ปญฺญาวิมุตฺตี**ติ เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺจตํ ภควตา ‘‘โย หิสฺส, ภิกฺขเว, สมาธิ, ตทสฺส สมาธินฺทฺริยํฯ ยา หิสฺส, ภิกฺขเว, ปญฺญา, ตทสฺส ปญฺญินฺทฺริยํฯ อิติ โข, ภิกฺขเว , ราควิราคา เจโตวิมุตฺติ, อวิชฺชาวิราคา ปญฺญาวิมุตฺตี’’ติ, อปิเจตฺถ สมถผลํ **เจโตวิมุตฺติ,** วิปสฺสนาผลํ **ปญฺญาวิมุตฺตี**ติ เวทิตพฺพาฯ

ทิเฏฺฐว ธเมฺมติ อิมสฺมึเยว อตฺตภาเวฯ **สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา**ติ อตฺตโนเยว ปญฺญาย ปจฺจกฺขํ กตฺวา, อปรปจฺจเยน ญตฺวาติ อโตฺถฯ **อุปสมฺปชฺช วิหเรยฺย**นฺติ ปาปุณิตฺวา สมฺปาเทตฺวา วิหเรยฺยํฯ **สีเลเสฺววา**ติ เอวํ สพฺพาสเว นิทฺธุนิตฺวา เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺตึ อธิคนฺตุกาโมปิ สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการีติฯ

เอวํ ภควา สีลานิสํสกถํ ยาว อรหตฺตา กเถตฺวา อิทานิ สพฺพมฺปิ ตํ สีลานิสํสํ สมฺปิเณฺฑตฺวา ทเสฺสโนฺต นิคมนํ อาห ‘‘สมฺปนฺนสีลา, ภิกฺขเว…เป.… อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺต’’นฺติฯ ตสฺสายํ สเงฺขปโตฺถ, ‘‘สมฺปนฺนสีลา, ภิกฺขเว, วิหรถ…เป.… สมาทาย สิกฺขถ สิกฺขาปเทสู’’ติ อิติ ยํ ตํ มยา ปุเพฺพ เอวํ วุตฺตํ, อิทํ สพฺพมฺปิ สมฺปนฺนสีโล ภิกฺขุ สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย โหติ มนาโป, ครุ ภาวนีโย ปจฺจยานํ ลาภี, ปจฺจยทายกานํ มหปฺผลกโร, ปุพฺพญาตีนํ อนุสฺสรณเจตนาย ผลมหตฺตกโร, อรติรติสโห, ภยเภรวสโห, รูปาวจรชฺฌานานํ อรูปาวจรชฺฌานานญฺจ ลาภี, เหฏฺฐิมานิ ตีณิ สามญฺญผลานิ ปญฺจ โลกิยาภิญฺญา อาสวกฺขยญาณนฺติ จ อิเม จ คุเณ สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺตา โหติ, เอตํ ปฏิจฺจ อิทํ สนฺธาย วุตฺตนฺติฯ อิทมโวจ ภควา, อตฺตมนา เต ภิกฺขุ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทุนฺติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

อากเงฺขยฺยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. วตฺถสุตฺตวณฺณนา

๗๐. **เอวํ เม สุต**นฺติ วตฺถสุตฺตํฯ ตตฺถ **เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, วตฺถ**นฺติ อุปมาวจนเมเวตํฯ อุปมํ กโรโนฺต จ ภควา กตฺถจิ ปฐมํเยว อุปมํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา อตฺถํ ทเสฺสติ, กตฺถจิ ปฐมมตฺถํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา อุปมํ, กตฺถจิ อุปมาย อตฺถํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสติ, กตฺถจิ อเตฺถน อุปมํฯ

ตถา เหส – ‘‘เสยฺยถาปิสฺสุ, ภิกฺขเว, เทฺว อคารา สทฺวารา, ตตฺถ จกฺขุมา ปุริโส มเชฺฌ ฐิโต ปเสฺสยฺยา’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๖๑) สกลมฺปิ เทวทูตสุตฺตํ อุปมํ ปฐมํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา อตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาหฯ ‘‘ติโรกุฑฺฑํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อสชฺชมาโน คจฺฉติ, เสยฺยถาปิ อากาเส’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๓๘; ปฏิ. ม. ๑.๑๐๒) ปน นเยน สกลมฺปิ อิทฺธิวิธมตฺถํ ปฐมํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา อุปมํ ทเสฺสโนฺต อาหฯ ‘‘เสยฺยถาปิ พฺราหฺมณปุริโส สารตฺถิโก สารคเวสี’’ติอาทินาว (ม. นิ. ๑.๓๑๘) นเยน สกลมฺปิ จูฬสาโรปมสุตฺตํ อุปมาย อตฺถํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสโนฺต อาหฯ ‘‘อิธ ปน, ภิกฺขเว, เอกเจฺจ กุลปุตฺตา ธมฺมํ ปริยาปุณนฺติ สุตฺตํ…เป.… เสยฺยถาปิ,

ภิกฺขเว, ปุริโส อลคทฺทตฺถิโก''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓๘) นเยน สกลมฺปิ อลคทฺทสุตฺตํ มหาสาโรปมสุตฺตนฺติ เอวมาทีนิ สุตฺตานิ อเตฺถน อุปมํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสนฺต อาหฯ

สฺวายํ อิธ ปฐมํ อุปมํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา อตฺถํ ทเสฺสติฯ กสฺมา ปเนวํ ภควา ทเสฺสตีติ? ปุคฺคลชฺฌาสเยน วา เทสนาวิลาเสน วาฯ เย หิ ปุคฺคลา ปฐมํ อุปมํ ทเสฺสตฺวา วุจฺจมานมตฺถํ สุเขน ปฏิวิชฺฌนฺติ, เตสํ ปฐมํ อุปมํ ทเสฺสติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ ยสฺสา จ ธมฺมธาตุยา สุปฺปฏิวิทฺธตฺตา เทสนาวิลาสํ ปโตฺต โหติ, ตสฺสา สุปฺปฏิวิทฺธาฯ ตสฺมา เอส เทสนาวิลาสมฺปโตฺต ธมฺมิสฺสโร ธมฺมราชา, โส ยถา ยถา อิจฺฉติ, ตถา ตถา ธมฺมํ เทเสตีติ เอวํ อิมินา ปุคฺคลชฺฌาสเยน วา เทสนาวิลาเสน วา เอวํ ทเสฺสตีติ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ **วตฺถนฺ**ติ ปกติปริสุทฺธํ วตฺถํฯ **สํกิลิฏฺฐํ มลคฺคหิตนฺ**ติ อาคนฺตุเกน ปํสุรชาทินา สํกิเลเสน สํกิลิฏฺฐํ, เสทชลฺลิกาทินา มเลน คหิตตฺตา มลคฺคหิตํฯ **รงฺคชาเต**ติ เอตฺถ รงฺคเมว รงฺคชาตํฯ **อุปสํหเรยฺยา**ติ อุปนาเมยฺยฯ **ยทิ นีลกายา**ติ นีลกาย วา, นีลกตฺถาย วาติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ รชโก หิ นีลกตฺถาย อุปสํหรโนฺต กํสนีลปลาสนีลาทิเก นีลรเงฺค อุปสํหรติฯ ปีตกตฺถาย อุปสํหรโนฺต กณิการปุปฺผสทิเส ปีตกรเงฺคฯ โลหิตกตฺถาย อุปสํหรโนฺต พนฺธุชีวกปุปฺผสทิเส โลหิตกรเงฺคฯ มญฺชิฏฺฐกตฺถาย อุปสํหรโนฺต กณวีรปุปฺผสทิเส มนฺทรตฺตรเงฺคฯ เตน วุตฺตํ ''ยทิ นีลกาย…เป…. ยทิ มญฺชิฏฺฐกายา''ติฯ

ทุรตฺตวณฺณเมวสฺสาติ ทุฏฺฐุ รญฺชิตวณฺณเมว อสฺสฯ **อปริสุทฺธวณฺณเมวสฺสา**ติ นีลวโณฺณปิสฺส ปริสุโทฺธ น ภเวยฺย, เสสวโณฺณปิฯ ตาทิสญฺหิ วตฺถํ นีลกุมฺภิยา ปกฺขิตฺตมฺปิ สุนีลํ น โหติ, เสสกุมฺภีสุ ปกฺขิตฺตมฺปิ ปีตกาทิวณฺณํ น โหติ, มิลาตนีล กุรณฺฑ-กณิการ-พนฺธุชีวก-กณวีรปุปฺผวณฺณเมว โหติฯ **ตํ กิสฺส เหตู**ติ ตํ วตฺถํ กิสฺส เหตุ กึ การณา อีทิสํ โหติ, ตสฺมึ วา วเตฺถ รงฺคชาตํ กิสฺส เหตุ อีทิสํ ทุรตฺตวณฺณํ อปริสุทฺธวณฺณํ โหตีติ? ยสฺมา ปนสฺส วตฺถสฺส สํกิลิฏฺฐภาโวเยเวตฺถ การณํ, น อญฺญํ กิญฺจิ, ตสฺมา ''อปริสุทฺธตฺตา, ภิกฺขเว, วตฺถสฺสา''ติ อาหฯ

เอวเมว โขติ อุปมาสมฺปฏิปาทนํฯ **จิเตฺต สํกิลิเฏฺฐ**ติ จิตฺตมฺหิ สํกิลิฏฺฐมฺหิฯ กสฺมา ปน ภควา สํกิลิฏฺฐวเตฺถน โอปมฺมํ อกาสีติ เจ, วายามมหปฺผลทสฺสนตฺถํฯ ยถา หิ อาคนฺตุเกหิ มเลหิ สํกิลิฏฺฐํ วตฺถํ ปกติยา ปณฺฑรตฺตา ปุน โธวียมานํ ปณฺฑรํ โหติ, น ตตฺถ ชาติกาฬเก วิย เอฬกโลเม วายาโม นิปฺผโล โหติ, เอวํ จิตฺตมฺปิ อาคนฺตุเกหิ กิเลเสหิ สํกิลิฏฺฐํฯ ปกติยา ปน ตํ สกเลปิ ปฏิสนฺธิภวงฺควาเร ปณฺฑรเมวฯ ยถาห – ''ปภสฺสรมิทํ, ภิกฺขเว, จิตฺตํ, ตญฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปกฺกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺฐ''นฺติ (อ. นิ. ๑.๕๑)ฯ ตํ วิโสธียมานํ สกฺกา ปภสฺสรตรํ กาตุํ, น ตตฺถ วายาโม นิปฺผโลติ เอวํ วายามมหปฺผลทสฺสนตฺถํ สํกิลิฏฺฐวเตฺถน โอปมฺมํ อกาสีติ เวทิตโพฺพฯ

ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขาติ อีทิเส จิเตฺต ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขิตพฺพา, ทุคฺคตึ เอว เอส ปาปุณิสฺสติ , นาญฺญนฺติ เอวํ ทุคฺคติ อิจฺฉิตพฺพา, อวสฺสํ ภาวีติ วุตฺตํ โหติฯ สา จายํ ทุคฺคติ นาม ปฏิปตฺติทุคฺคติ, คติทุคฺคตีติ ทุวิธา โหติฯ ปฏิปตฺติทุคฺคติปิ อคาริยปฏิปตฺติทุคฺคติ, อนคาริยปฏิปตฺติทุคฺคตีติ ทุวิธา โหติฯ

อคาริโย หิ สํกิลิฏฺฐจิโตฺต ปาณมฺปิ หนติ, อทินฺนมฺปิ อาทิยติ, สกเลปิ ทส อกุสลกมฺมปเถ ปูเรติ, อยมสฺส **อคาริยปฏิปตฺติทุคฺคติ**ฯ โส ตตฺถ ฐิโต กายสฺส เภทา นิรยมฺปิ คจฺฉติ, ติรจฺฉานโยนิมฺปิ, เปตฺติวิสยมฺปิ คจฺฉติ, อยมสฺส **คติทุคฺคติ**ฯ

อนคาริโยปิ อิมสฺมึ สาสเน ปพฺพชิโต สํกิลิฏฺฐจิตฺโต ทูเตยฺยปหิณคมนํ คจฺฉติ, เวชฺชกมฺมํ กโรติ, สงฺฆเภทาย เจติยเภทาย ปรกฺกมติ, เวฬุทานาทีหิ ชีวิกํ กเปฺปติ, สกลมฺปิ อนาจารํ อโคจรญฺจ ปริปูเรติ, อยมสฺส **อนคาริยปฏิปตฺติทุคฺคติ**ฯ โส ตตฺถ ฐิโต กายสฺส เภทา นิรยมฺปิ คจฺฉติ, ติรจฺฉานโยนิมฺปิ, เปตฺติวิสยมฺปิ คจฺฉติ สมณยกฺโข นาม โหติ สมณเปโต, อาทิเตฺตหิ สงฺฆาฏิอาทีหิ สมฺปชฺชลิตกาโย อฏฺฐิสฺสรํ กโรนฺโต วิจรติ, อยมสฺส **คติทุคฺคติ**ฯ

เสยฺยถาปีติ สุกฺกปกฺขํ ทเสฺสตุมารทฺโธ, ตสฺสโตฺถ กณฺหปเกฺข วุตฺตปจฺจนีเกเนว เวทิตโพฺพฯ เอตฺถาปิ จ สุคติ นาม ปฏิปตฺติสุคติ คติสุคตีติ ทุวิธา โหติฯ ปฏิปตฺติสุคติปิ อคาริยปฏิปตฺติสุคติ อนคาริยปฏิปตฺติสุคตีติ ทุวิธา โหติฯ อคาริโย หิ ปริสุทฺธจิโตฺต ปาณาติปาตาปิ วิรมติ, อทินฺนาทานาปิ, สกเลปิ ทส กุสลกมฺมปเถ ปริปูเรติ, อยมสฺส **อคาริยปฏิปตฺติสุคติ**ฯ โส ตตฺถ ฐิโต กายสฺส เภทา มนุสฺสมหนฺตตมฺปิ เทวมหนฺตตมฺปิ อุปปชฺชติ, อยมสฺส **คติสุคติ**ฯ

อนคาริโยปิ อิมสฺมึ สาสเน ปพฺพชิตฺวา ปริสุทฺธจิโตฺต จตุปาริสุทฺธิสีลํ โสเธติ, เตรส ธุตงฺคานิ สมาทิยติ, อฏฺฐตึสารมฺมเณสุ อตฺตโน อนุกูลกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ปนฺตเสนาสเน ปฏิเสวมาโน กสิณปริกมฺมํ กตฺวา ฌานสมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตติ, โสตาปตฺติมคฺคํ ภาเวติ…เป.… อนาคามิมคฺคํ ภาเวติ, อยมสฺส **อนคาริยปฏิปตฺติสุคติ**ฯ โส ตตฺถ ฐิโต กายสฺส เภทา มนุสฺสโลเก วา ตีสุ มหากุเลสุ, ฉสุ วา กามาวจรเทเวสุ, ทสสุ วา พฺรหฺมภวเนสุ , ปญฺจสุ วา สุทฺธาวาเสสุ, จตูสุ วา อารุเปฺปสุ อุปปชฺชติ, อยมสฺส **คติสุคตี**ติฯ

๗๑. เอวํ สํกิลิเฏฺฐ จิเตฺต ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา, อสํกิลิเฏฺฐ จ สุคตีติ วตฺวา อิทานิ เยหิ อุปกฺกิเลเสหิ จิตฺตํ สํกิลิฏฺฐํ โหติ, เต ทเสฺสโนฺต **กตเม จ, ภิกฺขเว, จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสา** ? **อภิชฺฌา วิสมโลโภ**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ สกภเณฺฑ ฉนฺทราโค **อภิชฺฌา,** ปรภเณฺฑ **วิสมโลโภ**ฯ อถ วา สกภเณฺฑ วา ปรภเณฺฑ วา โหตุ, ยุตฺตปตฺตฏฺฐาเน ฉนฺทราโค อภิชฺฌา, อยุตฺตาปตฺตฏฺฐาเน วิสมโลโภฯ เถโร ปนาห ''กิสฺส วินิโพฺภคํ กโรถ, ยุเตฺต วา อยุเตฺต วา โหตุ, 'ราโค วิสมํ โทโส วิสมํ โมโห วิสม'นฺติ (วิภ. ๙๒๔) วจนโต น โกจิ โลโภ อวิสโม นาม, ตสฺมา โลโภเยว อภิชฺฌายนเฏฺฐน อภิชฺฌา, วิสมเฏฺฐน วิสมํ, เอกตฺถเมตํ พฺยญฺชนเมว นาน''นฺติฯ โส ปเนส อภิชฺฌาวิสมโลโภ อุปฺปชฺชิตฺวา จิตฺตํ ทูเสติ, โอภาสิตุํ น เทติฯ ตสฺมา ''จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโส''ติ วุจฺจติฯ

ยถา เจส, เอวํ นววิธอาฆาตวตฺถุสมฺภโว **พฺยาปาโท**ฯ ทสวิธอาฆาตวตฺถุสมฺภโว **โกโธ**ฯ ปุนปฺปุนํ จิตฺตปริโยนนฺธโน **อุปนาโห**ฯ อคาริยสฺส วา อนคาริยสฺส วา สุกตกรณวินาสโน **มกฺโข**ฯ อคาริโยปิ หิ เกนจิ อนุกมฺปเกน ทลิทฺโท สมาโน อุเจฺจ ฐาเน ฐปิโต, อปเรน สมเยน ''กึ ตยา มยฺหํ กต''นฺติ ตสฺส สุกตกรณํ วินาเสติฯ อนคาริโยปิ สามเณรกาลโต ปภุติ อาจริเยน วา อุปชฺฌาเยน วา จตูหิ ปจฺจเยหิ อุเทฺทสปริปุจฺฉาหิ จ อนุคฺคเหตฺวา ธมฺมกถานยปกรณโกสลฺลาทีนิ สิกฺขาปิโต, อปเรน สมเยน ราชราชมหามตฺตาทีหิ สกฺกโต ครุกโต อาจริยุปชฺฌาเยสุ อจิตฺตีกโต จรมาโน ''อยํ อเมฺหหิ ทหรกาเล เอวํ อนุคฺคหิโต สํวฑฺฒิโต จ, อถ ปนิทานิ นิสฺสิเนโห ชาโต''ติ วุจฺจมาโน ''กึ มยฺหํ ตุเมฺหหิ กต''นฺติ เตสํ สุกตกรณํ วินาเสติ, ตสฺส โส สุกตกรณวินาสโน มกฺโข อุปฺปชฺชิตฺวา จิตฺตํ ทูเสติ, โอภาสิตุํ น เทติฯ ตสฺมา ''จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโส''ติ วุจฺจติฯ

ยถา จายํ, เอวํ พหุสฺสุเตปิ ปุคฺคเล อโชฺฌตฺถริตฺวา ‘‘อีทิสสฺส เจว พหุสฺสุตสฺส อนิยตา คติ, ตว วา มม วา โก วิเสโส’’ติอาทินา นเยน อุปฺปชฺชมาโน ยุคคฺคาหคาหี **ปฬาโส**ฯ ปเรสํ สกฺการาทีนิ ขียนา **อิสฺสา**ฯ อตฺตโน สมฺปตฺติยา ปเรหิ สาธารณภาวํ อสหมานํ **มจฺฉริยํ**ฯ วญฺจนิกจริยภูตา **มายา**ฯ เกราฏิกภาเวน อุปฺปชฺชมานํ **สาเฐยฺยํ**ฯ เกราฏิโก หิ อายตนมโจฺฉ วิย โหติฯ **อายตนมโจฺฉ** นาม กิร มจฺฉานํ นงฺคุฏฺฐํ ทเสฺสติ สปฺปานํ สีสํ , ‘‘ตุเมฺหหิ สทิโส อห’’นฺติ ชานาเปตุํฯ เอวเมว เกราฏิโก ปุคฺคโล ยํ ยํ สุตฺตนฺติกํ วา อาภิธมฺมิกํ วา อุปสงฺกมติ, ตํ ตํ เอวํ วทติ ‘‘อหํ ตุมฺหากํ พทฺธจโร, ตุเมฺห มยฺหํ อนุกมฺปกา, นาหํ ตุเมฺห มุญฺจามี’’ติ ‘‘เอวเมเต ‘สคารโว อยํ อเมฺหสุ สปฺปติโสฺส’ติ มญฺญิสฺสนฺตี’’ติฯ ตเสฺสตํ เกราฏิกภาเวน อุปฺปชฺชมานํ สาเฐยฺยํ อุปฺปชฺชิตฺวา จิตฺตํ ทูเสติ, โอภาสิตุํ น เทติฯ ตสฺมา ‘‘จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโส’’ติ วุจฺจติฯ

ยถา เจตํ, เอวํ วาตภริตภสฺตสทิสถทฺธภาวปคฺคหิตสิรอนิวาตวุตฺติการกรโณ **ถโมฺภ**ฯ ตทุตฺตริกรโณ **สารโมฺภ**ฯ โส ทุวิเธน ลพฺภติ อกุสลวเสน เจว กุสลวเสน จฯ ตตฺถ อคาริยสฺส ปเรน กตํ อลงฺการาทิํ ทิสฺวา ตทฺทิคุณกรเณน อุปฺปชฺชมาโน, อนคาริยสฺส จ ยตฺตกํ ยตฺตกํ ปโร ปริยาปุณาติ วา กเถติ วา, มานวเสน ตทฺทิคุณตทฺทิคุณกรเณน อุปฺปชฺชมาโน อกุสโลฯ อคาริยสฺส ปน ปรํ เอกํ สลากภตฺตํ เทนฺตํ ทิสฺวา อตฺตนา เทฺว วา ตีณิ วา ทาตุกามตาย อุปฺปชฺชมาโน, อนคาริยสฺส จ ปเรน เอกนิกาเย คหิเต มานํ อนิสฺสาย เกวลํ ตํ ทิสฺวา อตฺตนา อาลสิยํ อภิภุยฺย เทฺว นิกาเย คเหตุกามตาย อุปฺปชฺชมาโน กุสโลฯ อิธ ปน อกุสโล อธิเปฺปโตฯ อยญฺหิ อุปฺปชฺชิตฺวา จิตฺตํ ทูเสติ, โอภาสิตุํ น เทติฯ ตสฺมา ‘‘จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโส’’ติ วุจฺจติฯ

ยถา จายํ, เอวํ ชาติอาทีนิ นิสฺสาย จิตฺตสฺส อุณฺณติวเสน ปวตฺตมาโน **มาโน,** อจฺจุณฺณติวเสน **อติมาโน,** มทคฺคหณากาโร **มโท,** กามคุเณสุ จิตฺตโวสฺสคฺควเสน อุปฺปชฺชมาโน **ปมาโท** อุปฺปชฺชิตฺวา จิตฺตํ ทูเสติ, โอภาสิตุํ น เทติฯ ตสฺมา ‘‘จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโส’’ติ วุจฺจติฯ

กสฺมา ปน ภควา อุปกฺกิเลสํ ทเสฺสโนฺต โลภมาทิํ กตฺวา ทเสฺสตีติ? ตสฺส ปฐมุปฺปตฺติโตฯ สพฺพสตฺตานญฺหิ ยตฺถ กตฺถจิ อุปปนฺนานํ อนฺตมโส สุทฺธาวาสภูมิยมฺปิ สพฺพปฐมํ ภวนิกนฺติวเสน โลโภ อุปฺปชฺชติ, ตโต อตฺตโน อตฺตโน อนุรูปปจฺจยํ ปฏิจฺจ ยถาสมฺภวํ อิตเร, น จ เอเต โสฬเสว จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสา, เอเตน ปน นเยน สเพฺพปิ กิเลสา คหิตาเยว โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

๗๒. เอตฺตาวตา สํกิเลสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ โวทานํ ทเสฺสโนฺต **ส โข โส, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิติ วิทิตฺวา**ติ เอวํ ชานิตฺวาฯ **ปชหตี**ติ สมุเจฺฉทปฺปหานวเสน อริยมเคฺคน ปชหติฯ ตตฺถ กิเลสปฏิปาฏิยา มคฺคปฏิปาฏิยาติ ทุวิธา ปหานํ เวทิตพฺพํฯ กิเลสปฏิปาฏิยา ตาว อภิชฺฌาวิสมโลโภ ถโมฺภ สารโมฺภ มาโน อติมาโน มโทติ อิเม ฉ กิเลสา อรหตฺตมเคฺคน ปหียนฺติฯ พฺยาปาโท โกโธ อุปนาโห ปมาโทติ อิเม จตฺตาโร กิเลสา อนาคามิมเคฺคน ปหียนฺติฯ มโกฺข ปฬาโส อิสฺสา มจฺฉริยํ มายา สาเฐยฺยนฺติ อิเม ฉ โสตาปตฺติมเคฺคน ปหียนฺตีติฯ มคฺคปฏิปาฏิยา ปน, โสตาปตฺติมเคฺคน มโกฺข ปฬาโส อิสฺสา มจฺฉริยํ มายา สาเฐยฺยนฺติ อิเม ฉ ปหียนฺติฯ อนาคามิมเคฺคน พฺยาปาโท โกโธ อุปนาโห ปมาโทติ อิเม จตฺตาโรฯ อรหตฺตมเคฺคน อภิชฺฌาวิสมโลโภ ถโมฺภ สารโมฺภ มาโน อติมาโน มโทติ อิเม ฉ ปหียนฺตีติฯ

อิมสฺมิํ ปน ฐาเน อิเม กิเลสา โสตาปตฺติมคฺควชฺฌา วา โหนฺตุ, เสสมคฺควชฺฌา วา, อถ โข อนาคามิมเคฺคเนว ปหานํ สนฺธาย ‘‘อภิชฺฌาวิสมโลภํ จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสํ ปชหตี’’ติอาทิ

มาหาติ เวทิตพฺพาฯ อยเมตฺถ ปเวณิมคฺคาคโต สมฺภโว, โส จ อุปริ จตุตฺถมคฺคเสฺสว นิทฺทิฏฺฐตฺตา ยุชฺชติ, ตติยมคฺเคน ปหีนาวเสสานญฺหิ วิสมโลภาทีนํ เตน ปหานํ โหติ, เส สานํ อิมินาวฯ เยปิ หิ โสตาปตฺติมคฺเคน ปหียนฺติ, เตปิ ตํสมุฏฺฐาปกจิตฺตานํ อปฺปหีนตฺตา อ นาคามิมคฺเคเนว สุปฺปหีนา โหนฺตีติฯ เกจิ ปน ปฐมมคฺเคน เจตฺถ ปหานํ วณฺณยนฺติ, ตํ ปุพฺ พาปเรน น สนฺธิยติฯ เกจิ วิกฺขมฺภนปฺปหานมฺปิ, ตํ เตสํ อิจฺฉามตฺตเมวฯ

๗๓. **ยโต โข, ภิกฺขเว**ติ เอตฺถ **ยโต**ติ ยมฺหิ กาเลฯ **ปหีโน โหตี**ติ อนาคามิมคฺคกฺขเณ ปหานํ สนฺธาเยวาหฯ

๗๔. **โส พุทฺเธ อเวจฺจปฺปสาเทนา**ติ เอตํ ‘‘ยโต โข, ภิกฺขเว, อภิชฺฌาวิสมโลโภ ปหี โน โหติ, โส พุทฺเธ อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคโต โหตี’’ติ เอวํ เอกเมเกน ปเทน โย เชตพฺพํฯ อิมสฺส หิ ภิกฺขุโน อนาคามิมคฺเคน โลกุตฺตรปฺปสาโท อาคโต, อถสฺส อปเรน สม เยน พุทฺธคุเณ ธมฺมคุเณ สงฺฆคุเณ จ อนุสฺสรโต โลกิโย อุปฺปชฺชติ, ตมสฺส สพฺพมฺปิ โลกิย โลกุตฺตรมิสฺสกํ ปสาทํ ทเสฺสโนฺต ภควา ‘‘พุทฺเธ อเวจฺจปฺปสาเทนา’’ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อเวจฺจปฺปสาเทนา**ติ พุทฺธธมฺมสงฺฆคุณานํ ยาถาวโต ญาตตฺตา อจเลน อจฺจุเตน ปสาเทนฯ อิทานิ ยถา ตสฺส ภิกฺขุโน อนุสฺสรโต โส อเวจฺจปฺปสาโท อุปฺปโนฺน, ตํ วิธิํ ทเสฺส โนฺต ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินา นเยน ตีณิ อนุสฺสติฏฺฐานานิ วิตฺถาเรสิฯ เตสํ อตฺถวณฺณนา สพฺพากาเรน **วิสุทฺธิมเคฺค** อนุสฺสติกถายํ วุตฺตาฯ

๗๕. เอวมสฺส โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกํ ปสาทํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ กิเลสปฺปหานํ อเวจฺจปฺ ปสาทสมนฺนาคตญฺจ ปจฺจเวกฺขโต อุปฺปชฺชมานํ โสมนสฺสาทิอานิสํสํ ทเสฺสโนฺต **ยโตธิ โข ปนสฺสา**ติอาทิมาหฯ อนาคามิสฺส หิ ปจฺจเนฺต วุฏฺฐิตํ โจรุปทฺทวํ วูปสเมตฺวา ตํ ปจฺจเวกฺขโต มหานคเร วสนฺตสฺส รโญฺญ วิย อิเม จิเม จ มม กิเลสา ปหีนาติ อตฺตโน กิเลสปฺปหานํ ปจฺจ เวกฺขโต พลวโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ ตํ ทเสฺสโนฺต ภควา ‘‘ยโตธิ โข ปนสฺสา’’ติอาทิมาหฯ

ตสฺสโตฺถ – ยฺวายํ อนาคามี ภิกฺขุ เอวํ ‘‘พุทฺเธ อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคโต โหติ… เป…. ธเมฺม…เป…. สเงฺฆ…เป…. อนุตฺตรํ ปุญฺญเกฺขตฺตํ โลกสฺสา’’ติ, ตสฺส ยโตธิ โข จตฺตํ โหติ ปฏินิสฺสฏฺฐํ, สกสกโอธิวเสน จตฺตเมว โหติ, ตํ ตํ กิเลสชาตํ วนฺตํ มุตฺตํ ปหีนํ ปฏิ นิสฺสฏฺฐํฯ **สกสกโอธิวเสนา**ติ เทฺว โอธี กิเลโสธิ จ มโคฺคธิ จฯ ตตฺถ กิเลโสธิวเสนาปิ เย กิเลสา ยํ มคฺควชฺฌา, เต อญฺญมคฺควเชฺฌหิ อมิสฺสา หุตฺวา สเกเนว โอธินา ปหีนาฯ ม โคฺคธิวเสนาปิ เย กิเลสา เยน มเคฺคน ปหาตพฺพา, เตน เตเยว ปหีนา โหนฺติฯ เอวํ สกสกโอ ธิวเสน ตํ ตํ กิเลสชาตํ จตฺตเมว โหติ ปฏินิสฺสฏฺฐํ, ตํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา จ ลทฺธโสมนโสฺส ตตฺุต ตริปิ โส ‘‘พุทฺเธ อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคโตมฺหี’’ติ ลภติ อตฺถเวทนฺติ สมฺพโนฺธฯ

ยโตธิ **โขติ**ปิ ปาโฐฯ ตสฺส วเสน อยมโตฺถ, อสฺส ภิกฺขุโน ยโตธิ โข ปน จตฺตํ โหติ ปฏิ นิสฺสฏฺฐํฯ ตตฺถ **ยโต**ติ การณวจนํ, ยสฺมาติ วุตฺตํ โหติฯ **โอธี**ติ เหฏฺฐา ตโย มคฺคา วุจฺจนฺติฯ กสฺมา? เต หิ โอธิํ กตฺวา โกฏฺฐาสํ กตฺวา อุปริมเคฺคน ปหาตพฺพกิเลเส ฐเปตฺวา ปชหนฺติ, ตสฺ มา **โอธี**ติ วุจฺจนฺติฯ อรหตฺตมโคฺค ปน กิญฺจิ กิเลสํ อนวเสเสตฺวา ปชหติ, ตสฺมา **อโนธี**ติ วุจฺจ ติฯ อิมสฺส จ ภิกฺขุโน เหฏฺฐามคฺคตฺตเยน จตฺตํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ยโตธิ โข ปนสฺส จตฺตํ โหตี’’ติฯ ตตฺถ **โข ปนา**ติ นิปาตมตฺตํฯ อยํ ปน ปิณฺฑโตฺถฯ ยสฺมา อสฺส โอธิ จตฺตํ โหติ ปฏินิสฺสฏฺฐํ, ตสฺมา ตํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา จ ลทฺธโสมนโสฺส ตตฺุตริปิ โส ‘‘พุทฺเธ อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาค โตมฺหี’’ติ ลภติ อตฺถเวทนฺติ ยถาปาฬิ เนตพฺพํฯ

ตตฺถ **จตฺต**นฺติ อิทํ สกภาวปริจฺจชนวเสน วุตฺตํฯ **วนฺต**นฺติ อิทํ ปน อนาทิยนภาวทสฺสนวเสนฯ **มุตฺต**นฺติ อิทํ สนฺตติโต วินิโมจนวเสนฯ **ปหีน**นฺติ อิทํ มุตฺตสฺสปิ กฺวจิ อนวฏฺฐานทสฺสนวเสนฯ **ปฏินิสฺสฏฺฐ**นฺติ อิทํ ปุพฺเพ อาทินฺนปุพฺพสฺส ปฏินิสฺสคฺคทสฺสนวเสน ปฏิมุขํ วา นิสฺสฏฺฐภาวทสฺสนวเสน ภาวนาพเลน อภิภุยฺย นิสฺสฏฺฐภาวทสฺสนวเสนาติ วุตฺตํ โหติฯ **ลภติ อตฺถเวทํ ลภติ ธมฺมเวท**นฺติ เอตฺถ พุทฺธาทีสุ อเวจฺจปฺปสาโทเยว อรณียโต **อโตฺถ,** อุปคนฺตพฺพโตติ วุตฺตํ โหติฯ ธารณโต **ธโมฺม,** วินิปติตุํ อปฺปทานโตติ วุตฺตํ โหติฯ **เวโท**ติ คโนฺถปิ ญาณมฺปิ โสมนสฺสมฺปิฯ ‘‘ติณฺณํ เวทานํ ปารคู’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๕๖) หิ คโนฺถ ‘‘เวโท’’ติ วุจฺจติฯ ‘‘ยํ พฺราหฺมณํ เวทคุมาภิชญฺญา, อกิญฺจนํ กามภาเว อสตฺต’’นฺติอาทีสุ (สุ. นิ. ๑๐๖๕) ญาณํฯ ‘‘เย เวทชาตา วิจรนฺติ โลเก’’ติอาทีสุ โสมนสฺสํฯ อิธ ปน โสมนสฺสญฺจ โสมนสฺสสมฺปยุตฺตญาณญฺจ อธิเปฺปตํ, ตสฺมา ‘‘ลภติ อตฺถเวทํ ลภติ ธมฺมเวทนฺติ อเวจฺจปฺปสาทารมฺมณโสมนสฺสญฺจ โสมนสฺสมยญาณญฺจ ลภตี’’ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อถ วา **อตฺถเวท**นฺติ อเวจฺจปฺปสาทํ ปจฺจเวกฺขโต อุปฺปนฺนํ วุตฺตปฺปการเมว เวทํฯ **ธมฺมเวท**นฺติ อเวจฺจปฺปสาทสฺส เหตุํ โอธิโส กิเลสปฺปหานํ ปจฺจเวกฺขโต อุปฺปนฺนํ วุตฺตปฺปการเมว เวทนฺติ เอวมฺปิ เอตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา, เหตุผเล ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา’’ติ (วิภ. ๗๑๘-๗๑๙)ฯ **ธมฺมูปสํหิตํ ปาโมชฺช**นฺติ ตเมว อตฺถญฺจ ธมฺมญฺจ อตฺถธมฺมานิสํสภูตํ เวทญฺจ ปจฺจเวกฺขโต อุปฺปนฺนํ ปาโมชฺชํฯ ตญฺหิ อนวชฺชลกฺขเณน ปจฺจเวกฺขณาการปฺปวเตฺตน ธเมฺมน **อุปสญฺหิต**นฺติ วุจฺจติฯ **ปมุทิตสฺส ปีติ ชายตี**ติ อิมินา ปาโมเชฺชน ปมุทิตสฺส นิรามิสา ปีติ ชายติฯ **ปีติมนสฺสา**ติ ตาย ปีติยา ปีณิตมนสฺสฯ **กาโย ปสฺสมฺภตี**ติ กาโยปิ ปสฺสโทฺธ โหติ วูปสนฺตทรโถฯ **ปสฺสทฺธกาโย สุข**นฺติ เอวํ วูปสนฺตกายทรโถ เจตสิกํ สุขํ ปฏิสํเวเทติฯ **จิตฺตํ สมาธิยตี**ติ จิตฺตํ สมฺมา อาธิยติ อปฺปิตํ วิย อจลํ ติฏฺฐติฯ

๗๖. เอวมสฺส กิเลสปฺปหานํ อเวจฺจปฺปสาทสมนฺนาคตํ ปจฺจเวกฺขโต อุปฺปชฺชมานํ โสมนสฺสาทิอานิสํสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ‘‘ยโตธิ โข ปน เม’’ติ วาเรน ตสฺส ปจฺจเวกฺขณาย ปวตฺตาการํ ปกาเสตฺวา ตเสฺสว อนาคามิมคฺคานุภาวสูจกํ ผลํ ทเสฺสโนฺต **ส โข โส, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **เอวํสีโล**ติ ตสฺส อนาคามิมคฺคสมฺปยุตฺตํ สีลกฺขนฺธํ ทเสฺสติฯ **เอวํธโมฺม เอวํปโญฺญ**ติ ตํสมฺปยุตฺตเมว สมาธิกฺขนฺธํ ปญฺญากฺขนฺธญฺจ ทเสฺสติฯ **สาลีน**นฺติ โลหิตสาลิคนฺธสาลิอาทีนํ อเนกรูปานํฯ **ปิณฺฑปาต**นฺติ โอทนํฯ **วิจิตกาฬก**นฺติ อปนีตกาฬกํฯ **เนวสฺส ตํ โหติ อนฺตรายายา**ติ ตสฺส เอวํวิธสฺส ภิกฺขุโน ตํ วุตฺตปฺปการปิณฺฑปาตโภชนํ มคฺคสฺส วา ผลสฺส วา เนว อนฺตรายาย โหติ, ปฏิลทฺธคุณสฺส หิ ตํ กิมนฺตรายํ กริสฺสติ? โยปิสฺส อปฺปฏิลโทฺธ จตุตฺถมโคฺค จ ผลํ จ ตปฺปฏิลาภาย วิปสฺสนํ อารภโตปิ เนวสฺส ตํ โหติ อนฺตรายาย, อนฺตรายํ กาตุํ อสมตฺถเมว โหติฯ กสฺมา? วุตฺตปฺปการสีลธมฺมปญฺญาสงฺคเหน มเคฺคน วิสุทฺธจิตฺตตฺตาฯ

ยสฺมา เจตฺถ เอตเทว การณํ, ตสฺมา ตทนุรูปํ อุปมํ ทเสฺสโนฺต **เสยฺยถาปี**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อจฺฉ**นฺติ วิปฺปสนฺนํฯ **ปริสุทฺธํ** มลวิคเมนฯ **ปริโยทาตํ** ปภสฺสรตายฯ **อุกฺกามุข**นฺติ สุวณฺณการานํ มูสามุขํฯ สุวณฺณการานํ มูสา หิ อิธ **อุกฺกา,** อญฺญตฺถ ปน ทีปิกาทโยปิ วุจฺจนฺติฯ ‘‘อุกฺกาสุ ธารียมานาสู’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๕๙) หิ อาคตฏฺฐาเน ทีปิกา ‘‘อุกฺกา’’ติ วุจฺจติฯ ‘‘อุกฺกํ พเนฺธยฺย, อุกฺกํ พนฺธิตฺวา อุกฺกามุขํ อาลิเมฺปยฺยา’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๖๐) อาคตฏฺฐาเน อง

คารกปลฺลํฯ ‘‘กมฺมารานํ ยถา อุกฺกา, อโนฺต ฌายติ โน พหี’’ติ (ชา. ๒.๒๒.๖๔๙) อาคตฏฺฐาเน กมฺมารุทฺธนํฯ ‘‘เอวํวิปาโก อุกฺกาปาโต ภวิสฺสตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๔) อาคตฏฺฐาเน วาตเวโค ‘‘อุกฺกา’’ติ วุจฺจติฯ อิมสฺมึ ปน ฐาเน อเญฺญสุ จ เอวรูเปสุ ‘‘สณฺฑาเสน ชาตรูปํ คเหตฺวา อุกฺกามุเข ปกฺขิปตี’’ติ อาคตฏฺฐาเนสุ สุวณฺณการานํ มูสา ‘‘อุกฺกา’’ติ เวทิตพฺพาฯ

ตตฺรายํ อุปมาสํสนฺทนา – สํกิลิฏฺฐวตฺถํ วิย หิ สํกิลิฏฺฐชาตรูปํ วิย จ อิมสฺส ภิกฺขุโน ปุถุชฺชนกาเล กามราคาทิมลานุคตํ จิตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ อโจฺฉทกํ วิย อุกฺกามุขํ วิย จ อนาคามิมโคฺคฯ ตํ อุทกํ อุกฺกามุขญฺจ อาคมฺม วตฺถสุวณฺณานํ ปริสุทฺธตา วิย ตสฺส ภิกฺขุโน วุตฺตปฺปการสีลธมฺมปญฺญาสงฺคหํ อนาคามิมคฺคํ อาคมฺม วิสุทฺธจิตฺตตาติฯ

๗๗. **โส เมตฺตาสหคเตน เจตสา**ติ ยถานุสนฺธิวเสน เทสนา อาคตาฯ ตโย หิ อนุสนฺธี ปุจฺฉานุสนฺธิ อชฺฌาสยานุสนฺธิ ยถานุสนฺธีติฯ ตตฺถ ‘‘เอวํ วุเตฺต อญฺญตโร ภิกฺขุ ภควนฺตํ เอตทโวจ ‘สิยา นุ โข, ภเนฺต, พหิทฺธา อสติ ปริตสฺสนา’ติ? ‘สิยา ภิกฺขู’ติ ภควา อโวจา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๒)ฯ เอวํ ปุจฺฉนฺตานํ วิสฺสชฺชิตสุตฺตวเสน **ปุจฺฉานุสนฺธิ** เวทิตโพฺพฯ ‘‘สิยา โข ปน เต พฺราหฺมณ เอวมสฺส, อชฺชาปิ นูน สมโณ โคตโม อวีตราโค’’ติ (ม. นิ. ๑.๕๕) เอวํ ปเรสํ อชฺฌาสยํ วิทิตฺวา วุตฺตสฺส สุตฺตสฺส วเสน **อชฺฌาสยานุสนฺธิ** เวทิตโพฺพฯ เยน ปน ธเมฺมน อาทิมฺหิ เทสนา อุฏฺฐิตา, ตสฺส ธมฺมสฺส อนุรูปธมฺมวเสน วา ปฏิปกฺขวเสน วา เยสุ สุเตฺตสุ อุปริ เทสนา อาคจฺฉติ, เตสํ วเสน **ยถานุสนฺธิ** เวทิตโพฺพ ฯ เสยฺยถิทํ, อากเงฺขยฺยสุเตฺต เหฏฺฐา สีเลน เทสนา อุฏฺฐิตา, อุปริ ฉ อภิญฺญา อาคตาฯ กกจูปเม เหฏฺฐา อกฺขนฺติยา อุฏฺฐิตา, อุปริ กกจูปโมวาโท อาคโตฯ อลคทฺท เหฏฺฐา ทิฏฺฐิปริทีปเนน อุฏฺฐิตา, อุปริ ติปริวฏฺฏสุญฺญตาปกาสนา อาคตา, จูฬอสฺสปุเร เหฏฺฐา กิเลสปริทีปเนน อุฏฺฐิตา, อุปริ พฺรหฺมวิหารา อาคตาฯ โกสมฺพิยสุเตฺต เหฏฺฐา ภณฺฑเนน อุฏฺฐิตา, อุปริ สารณียธมฺมา อาคตาฯ อิมสฺมิมฺปิ วตฺถสุเตฺต เหฏฺฐา กิเลสปริทีปเนน อุฏฺฐิตา, อุปริ พฺรหฺมวิหารา อาคตาฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ยถานุสนฺธิวเสน เทสนา อาคตา’’ติฯ พฺรหฺมวิหาเรสุ ปน อนุปทวณฺณนา จ ภาวนานโย จ สโพฺพ สพฺพากาเรน วิสุทฺธิมเคฺค วุโตฺตฯ

๗๘. เอวํ ภควา อภิชฺฌาทีนํ อุปกฺกิเลสานํ ปฏิปกฺขภูตํ สพฺพโส จ กามราคพฺยาปาทปฺปหาเนน วิหตปจฺจตฺถิกตฺตา ลทฺธปทฏฺฐานํ ตสฺส อนาคามิโน พฺรหฺมวิหารภาวนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิสฺส อรหตฺตาย วิปสฺสนํ ทเสฺสตฺวา อรหตฺตปฺปตฺตึ ทเสฺสตุํ **โส อตฺถิ อิท**นฺติอาทิมาหฯ

ตสฺสโตฺถ – โส อนาคามี เอวํ ภาวิตพฺรหฺมวิหาโร เอเตสํ พฺรหฺมวิหารานํ ยโต กุโตจิ วุฏฺฐาย เต เอว พฺรหฺมวิหารธเมฺม นามวเสน เตสํ นิสฺสยํ หทยวตฺถุํ วตฺถุนิสฺสยานิ ภูตานีติ อิมินา นเยน ภูตุปาทายธเมฺม รูปวเสน จ ววตฺถเปตฺวา **อตฺถิ อิท**นฺติ ปชานาติ, เอตฺตาวตาเนน ทุกฺขสจฺจววตฺถานํ กตํ โหติฯ ตโต ตสฺส ทุกฺขสฺส สมุทยํ ปฏิวิชฺฌโนฺต **อตฺถิ หีน**นฺติ ปชานาติ, เอตฺตาวตาเนน สมุทยสจฺจววตฺถานํ กตํ โหติฯ ตโต ตสฺส ปหานุปายํ วิจินโนฺต **อตฺถิ ปณีต**นฺติ ปชานาติ, เอตฺตาวตาเนน มคฺคสจฺจววตฺถานํ กตํ โหติฯ ตโต เตน มเคฺคน อธิคนฺตพฺพฏฺฐานํ วิจินโนฺต **อตฺถิ อุตฺตริ อิมสฺส สญฺญาคตสฺส นิสฺสรณ**นฺติ ปชานาติ, อิมสฺส มยา อธิคตสฺส พฺรหฺมวิหารสญฺญาคตสฺส อุตฺตริ นิสฺสรณํ นิพฺพานํ อตฺถีติ เอวํ ปชานาตีติ อธิปฺปาโย, เอตฺตาวตาเนน นิโรธสจฺจววตฺถานํ กตํ โหติฯ **ตสฺส เอวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโต**ติ ตสฺส วิปสฺสนาปญฺญาย เอวํ จตูหิ อากาเรหิ จตฺตาริ สจฺจานิ ชานโต, มคฺคปญฺญาย เอวํ ปสฺสโต, ภยเภรเว วุตฺตนเยเนว กามาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจติ…เป…. อิตฺถตฺตายาติ ปชานาตีติฯ

เอวํ ยาว อรหตฺตา เทสนํ ปาเปตฺวา อิทานิ ยสฺมา ตสฺสํ ปริสติ นฺหานสุทฺธิโก พฺราหฺมโณ นิสิโนฺน, โส เอวํ นฺหานสุทฺธิยา วณฺณํ วุจฺจมานํ สุตฺวา ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสตีติ ภควตา วิทิโต, ตสฺมา ตสฺส โจทนตฺถาย ‘‘อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สินาโต อนฺตเรน สินาเนนา’’ติ อิมํ ปาฏิเยกฺกํ อนุสนฺธิมาหฯ ตตฺถ **อนฺตเรน สินาเนนา**ติ อพฺภนฺตเรน กิเลสวุฏฺฐานสินาเนนฯ

๗๙. **สุนฺทริกภารทฺวาโช**ติ **ภารทฺวาโช** นาม โส พฺราหฺมโณ อตฺตโน โคตฺตวเสน, สุนฺทริกาย ปน นทิยา สินาตสฺส ปาปปฺปหานํ โหตีติ อยมสฺส ทิฏฺฐิ, ตสฺมา ‘‘สุนฺทริกภารทฺวาโช’’ติ วุจฺจติฯ โส ตํ ภควโต วจนํ สุตฺวา จิเนฺตสิ ‘‘มยํ สินานสุทฺธึ วเณฺณม, สมโณปิ โคตโม ตเถว วเณฺณติ, สมานจฺฉโนฺท ทานิ เอส อเมฺหหี’’ติฯ อถ ภควนฺตํ พาหุกํ นทึ คนฺตฺวา ตํ ตตฺถ ปาปํ ปวาเหตฺวา อาคตํ วิย มญฺญมาโน อาห ‘‘คจฺฉติ ปน ภวํ โคตโม พาหุกํ นทึ สินายิตุ’’นฺติ? ภควา ตสฺส คจฺฉามีติ วา น คจฺฉามีติ วา อวตฺวาเยว พฺราหฺมณสฺส ทิฏฺฐิสมุคฺฆาตํ กตฺตุกาโม ‘‘กึ พฺราหฺมณ พาหุกาย นทิยา , กึ พาหุกา นที กริสฺสตี’’ติ อาหฯ ตสฺสโตฺถ กึ ปโยชนํ พาหุกาย, กึ สา กริสฺสติ? อสมตฺถา สา กสฺสจิ อตฺถาย, กึ ตตฺถ คมิสฺสามีติ?

อถ พฺราหฺมโณ ตํ ปสํสโนฺต **โลกฺขสมฺมตา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โลกฺขสมฺมตา**ติ ลูขภาวสมฺมตา, **ลูขภาว**นฺติ โจกฺขภาวํ, วิสุทฺธิภาวํ เทตีติ เอวํ สมฺมตาติ วุตฺตํ โหติฯ **โลกฺยสมฺมตา**ติปิ ปาโฐฯ ตสฺสโตฺถ, เสฏฺฐํ โลกํ คมยตีติ เอวํ สมฺมตาติฯ **ปุญฺญสมฺมตา**ติ ปุญฺญนฺติ สมฺมตาฯ **ปวาเหตี**ติ คมยติ วิโสเธติฯ **คาถาหิ อชฺฌภาสี**ติ คาถาหิ อภาสิฯ คาถา จ วุจฺจมานา ตทตฺถทีปนตฺถเมว วา คาถารุจิกานํ วุจฺจติ, วิเสสตฺถทีปนตฺถํ วาฯ อิธ ปเนตา อุภยตฺถทีปนตฺถํ วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ

พาหุกนฺติ อิทเมว หิ เอตฺถ วจนํ ตทตฺถทีปกํ, เสสานิ วิเสสตฺถทีปกานิฯ ยเถว หิ พาหุกํ, เอวํ อธิกกฺกาทีนิปิ โลโก คจฺฉติ นฺหาเนน ปาปํ ปวาเหตุํฯ ตตฺถ เย เตสํ ฐานานํ อาสนฺนา โหนฺติ, เต ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ นฺหายนฺติฯ เย ทูรา, เต ยถากฺกมํ ทฺวิกฺขตฺตุํ สกึ เอกทิวสนฺตรํ, เอวํ ยาว สํวจฺฉรนฺตรํ นฺหายนฺติฯ เย ปน สพฺพถาปิ คนฺตุํ น สโกฺกนฺติ, เต ฆเฏหิปิ ตโต อุทกํ อาหราเปตฺวา นฺหายนฺติฯ สพฺพเมฺปตํ นิรตฺถกํ, ตสฺมา อิมํ วิเสสตฺถํ ทีเปตุํ **อธิกกฺกาทีนิปี**ติ อาหฯ

ตตฺถ **อธิกกฺก**นฺติ นฺหานสมฺภารวเสน ลทฺธโวหารํ เอกํ ติตฺถํ วุจฺจติฯ **คยา**ติปิ มณฺฑลวาปิสณฺฐานํ ติตฺถเมว วุจฺจติฯ **ปยาคา**ติ เอตมฺปิ คงฺคาย เอกํ ติตฺถเมว มหาปนาทสฺส รโญฺญ คงฺคายํ นิมุคฺคปาสาทสฺส โสปานสมฺมุขฏฺฐานํ, พาหุกา สุนฺทริกา สรสฺสตี พาหุมตีติ อิมา ปน จตโสฺส นทิโยฯ **พาโล**ติ ทุปฺปโญฺญฯ **ปกฺขโนฺท**ติ ปวิสโนฺตฯ **น สุชฺฌตี**ติ กิเลสสุทฺธึ น ปาปุณาติ, เกวลํ รโชชลฺลเมว ปวาเหติฯ

กึ สุนฺทริกา กริสฺสตีติ สุนฺทริกา กิเลสวิโสธเน กึ กริสฺสติ? น กิญฺจิ กาตุํ สมตฺถาติ อธิปฺปาโยฯ เอส นโย **ปยาคพาหุกา**สุฯ อิเมหิ จ ตีหิ ปเทหิ วุเตฺตหิ อิตรานิปิ จตฺตาริ ลกฺขณาหารนเยน วุตฺตาเนว โหนฺติ, ตสฺมา ยเถว สุนฺทริกา ปยาคา พาหุกา น กิญฺจิ กโรนฺติ, ตถา อธิกกฺกาทโยปีติ เวทิตพฺพาฯ

เวรินฺติ ปาณาติปาตาทิปญฺจเวรสมนฺนาคตํฯ **กตกิพฺพิส**นฺติ กตลุทฺทกมฺมํฯ **น หิ นํ โสธเย**ติ สุนฺทริกา วา ปยาคา วา พาหุกา วา น โสธเย, น โสเธตีติ วุตฺตํ โหติฯ **ปาปกมฺ**

มินนฺติ ปาปเกหิ เวรกิพฺพิสกมฺมหิ ยุตฺตํ, ลามกกมฺม ยุตฺตํ วา เวรกิพฺพิสภาวํ อปฺปตฺตหิ ขุทฺทเกหิปิ ปาเปหิ ยุตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

สุทฺธสฺสาติ นิกฺกิเลสสฺสฯ **สทา ผคฺคู**ติ นิจฺจมฺปิ ผคฺคุนีนกฺขตฺตเมวฯ ผคฺคุนมาเส กิร ‘‘อุตฺตรผคฺคุนทิวเส โย นฺหายติ, โส สํวจฺฉรํ กตปาปํ โสเธตี’’ติ เอวํ ทิฏฺฐิโก โส พฺราหฺมโณ, เตนสฺส ภควา ตํ ทิฏฺฐึ ปฏิหนนฺโต อาห ‘‘สุทฺธสฺส เว สทา ผคฺคู’’ติฯ นิกฺกิเลสสฺส นิจฺจํ ผคฺคุนีนกฺขตฺตํ, อิตโร กึ สุชฺฌตีติ? **อุโปสโถ สทา**ติ สุทฺธสฺส จ จาตุทฺทสปนฺนรสาทีสุ อุโปสถงฺคานิ อสมาทิยโตปิ นิจฺจเมว อุโปสโถฯ **สุทฺธสฺส สุจิกมฺมสฺสา**ติ นิกฺกิเลสตาย สุทฺธสฺส สุจีหิ จ กายกมฺมาทีหิ สมนฺนาคตสฺสฯ **สทา สมฺปชฺชเต วต**นฺติ อีทิสสฺส จ กุสลูปสญฺหิตํ วตสมาทานมฺปิ นิจฺจํ สมฺปนฺนเมว โหตีติฯ **อิเธว สินาหี**ติ อิมสฺมึเยว มม สาสเน สินาหิฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ‘‘สเจ อชฺฌตฺติกกิเลสมลปฺปวาหนํ อิจฺฉสิ, อิเธว มม สาสเน อฏฺฐงฺคิกมคฺคสลิเลน สินาหิ, อญฺญตฺร หิ อิทํ นตฺถี’’ติฯ

อิทานิสฺส สปฺปายเทสนาวเสน ตีสุปิ ทฺวาเรสุ สุทฺธึ ทเสฺสนฺโต **สพฺพภูเตสุ กโรหิ เขมต**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เขมต**นฺติ อภยํ หิตภาวํ, เมตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอเตนสฺส มโนทฺวารสุทฺธิ ทสฺสิตา โหติฯ

สเจ มุสา น ภณสีติ เอเตนสฺส วจีทฺวารสุทฺธิฯ **สเจ ปาณํ น หึสสิ สเจ อทินฺนํ นาทิยสี**ติ เอเตหิ กายทฺวารสุทฺธิฯ **สทฺทหาโน อมจฺฉรี**ติ เอเตหิ ปน นํ เอวํ ปริสุทฺธทฺวารํ สทฺธาสมฺปทาย จาคสมฺปทาย จ นิโยเชสิฯ **กึ กาหสิ คยํ คนฺตฺวา, อุทปาโนปิ เต คยา**ติ อยํ ปน อุปฑฺฒคาถา, สเจ สพฺพภูเตสุ เขมตํ กริสฺสสิ, มุสา น ภณิสฺสสิ, ปาณํ น หนิสฺสสิ, อทินฺนํ นาทิยิสฺสสิ, สทฺธหาโน อมจฺฉรี ภวิสฺสสิ, กึ กาหสิ คยํ คนฺตฺวา อุทปาโนปิ เต คยา , คยายปิ หิ เต นฺหายนฺตสฺส อุทปาเนปิ อิมาย เอว ปฏิปตฺติยา กิเลสสุทฺธิ, สรีรมลสุทฺธิ ปน อุภยตฺถ สมาติ เอวํ โยเชตพฺพํฯ ยสฺมา จ โลเก คยา สมฺมตตรา, ตสฺมา ตสฺส ภควา ‘‘คจฺฉติ ปน ภวํ โคตโม พาหุก’’นฺติ ปุโฏฺฐปิ ‘‘กึ กาหสิ พาหุกํ คนฺตฺวา’’ติ อวตฺวา ‘‘กึ กาหสิ คยํ คนฺตฺวา’’ติ อาหาติ เวทิตโพฺพฯ

๘๐. **เอวํ วุเตฺต**ติ เอวมาทิ ภยเภรเว วุตฺตตฺตา ปากฏเมวฯ **เอโก วูปกโฏฺฐ**ติอาทีสุ ปน **เอโก** กายวิเวเกน ฯ **วูปกโฏฺฐ** จิตฺตวิเวเกนฯ **อปฺปมโตฺต** กมฺมฏฺฐาเน สติ อวิชหเนนฯ **อาตาปี** กายิกเจตสิกวีริยสงฺขาเตน อาตาเปนฯ **ปหิตโตฺต** กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขตายฯ **วิหรโนฺต** อญฺญตรอิริยาปถวิหาเรนฯ **นจิรเสฺสวา**ติ ปพฺพชฺชํ อุปาทาย วุจฺจติฯ **กุลปุตฺตา**ติ ทุวิธา กุลปุตฺตา ชาติกุลปุตฺตา จ อาจารกุลปุตฺตา จ, อยํ ปน อุภยถาปิ กุลปุโตฺตฯ **อคารสฺมา**ติ ฆราฯ อคารสฺส หิตํ **อคาริยํ,** กสิโครกฺขาทิกุฏุมฺพโปสนกมฺมํ วุจฺจติ, นตฺถิ เอตฺถ อคาริยนฺติ **อนคาริยํ,** ปพฺพชฺชาเยตํ อธิวจนํฯ **ปพฺพชนฺตี**ติ อุปคจฺฉนฺติ อุปสงฺกมนฺติฯ **ตทนุตฺตร**นฺติ ตํ อนุตฺตรํฯ **พฺรหฺมจริยปริโยสาน**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส ปริโยสานํ, อรหตฺตผลนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตสฺส หิ อตฺถาย กุลปุตฺตา ปพฺพชนฺติฯ **ทิเฎฺฐว ธเมฺม**ติ ตสฺมึเยว อตฺตภาเวฯ **สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา**ติ อตฺตนาเยว ปญฺญาย ปจฺจกฺขํ กตฺวา, อปรปฺปจฺจยํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **อุปสมฺปชฺช วิหาสี**ติ ปาปุณิตฺวา สมฺปาเทตฺวา วิหาสีติ, เอวํ วิหรโนฺต จ ขีณา ชาติ… เป.… อพฺภญฺญาสิฯ เอเตนสฺส ปจฺจเวกฺขณภูมึ ทเสฺสติฯ

กตมา ปนสฺส ชาติ ขีณา? กถญฺจ นํ อพฺภญฺญาสีติ? วุจฺจเต, กามเญฺจตํ ภยเภรเวปิ วุตฺตํ, ตถาปิ นํ อิธ ปฐมปุริสวเสน โยชนานยสฺส ทสฺสนตฺถํ ปุน สเงฺขปโต ภณามฯ น ตาวสฺส อตีตา ชาติ ขีณา, ปุเพฺพว ขีณตฺตาฯ น อนาคตา, ตตฺถ วายามาภาวโตฯ น ปจฺจุปฺปนฺนา, วิชฺ

ชมานตฺตาฯ มคฺคสฺส ปน อภาวิตตฺตา ยา อุปฺปชฺเชยฺย เอกจตฺปญฺจโวการภเวสุ เอกจตุปญฺจกฺขนฺธปฺปเภทา ชาติ, สา มคฺคสฺส ภาวิตตฺตา อนุปฺปาทธมฺมตํ อาปชฺชเนน ขีณา, ตํ โส มคฺคภาวนาย ปหีนกิเลเส ปจฺจเวกฺขิตฺวา กิเลสาภาเว วิชฺชมานมฺปิ กมฺมํ อายตึ อปฺปฏิสนฺธิกํ โหตีติ ชานนฺโต ชานาติฯ

วุสิตนฺติ วุตฺถํ ปริวุตฺถํ, กตํ จริตํ นิฏฺฐาปิตนฺติ อตฺโถฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยํฯ **กตํ กรณีย**นฺติ จตูสุ สเจฺจสุ จตูหิ มเคฺคหิ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยภาวนาวเสน โสฬสวิธมฺปิ กิจฺจํ นิฏฺฐาปิตนฺติ อตฺโถฯ **นาปรํ อิตฺถตฺตายา**ติ อิทานิ ปุนอิตฺถภาวาย เอวํโสฬสกิจฺจภาวาย, กิเลสกฺขยาย วา มคฺคภาวนา นตฺถีติฯ อถ วา, **อิตฺถตฺตายา**ติ อิตฺถภาวโต อิมสฺมา เอวํปการา อิทานิ วตฺตมานกฺขนฺธสนฺตานา อปรํ ขนฺธสนฺตานํ นตฺถิฯ อิเม ปน ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตา ติฏฺฐนฺติ, ฉินฺนมูลโก รุกฺโข วิยาติ อพฺภญฺญาสิฯ **อญฺญตโร**ติ เอโกฯ **อรหต**นฺติ อรหนฺตานํ, ภควโต สาวกานํ อรหตํ อพฺภนฺตโร อโหสีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

วตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สเลฺลขสุตฺตวณฺณนา

๘๑. **เอวํ เม สุต**นฺติ สเลฺลขสุตฺตํฯ ตตฺถ **มหาจุนฺท**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํฯ **สายนฺหสมย**นฺติ สายนฺหกาเลฯ **ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต**ติ เอตฺถ **ปฏิสลฺลาน**นฺติ เตหิ เตหิ สตฺตสงฺขาเรหิ ปฏินิวตฺติตฺวา สลฺลานํ นิลียนํ, เอกีภาโว ปวิเวโกติ วุตฺตํ โหติฯ โย ตโต วุฏฺฐิโต, โส ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต นาม โหติฯ อยํ ปน ยสฺมา ปฏิสลฺลานานํ อุตฺตมโต ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐาสิ, ตสฺมา ‘‘ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต’’ติ วุโตฺตฯ **ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา**ติ สมทสนขุชฺชลวิภูสิเตน สิรสา ภควนฺตํ สกฺกจฺจํ วนฺทิตฺวา, อภิวาทาเปตฺวา วา ‘‘สุขี ภว, จุนฺทา’’ติ เอวํ วจีเภทํ การาเปตฺวา, ภควา ปน กิร วนฺทิโต สมาโน สุวณฺณทุนฺทุภิสทิสํ คีวํ ปคฺคยฺห กณฺณสุขํ เปมนิยํ อมตาภิเสกสทิสํ พฺรหฺมโฆสํ นิจฺฉาเรนฺโต ‘‘สุขี โหหี’’ติ ตสฺส ตสฺส นามํ คเหตฺวา วทติ, เอตํ อาจิณฺณํ ตถาคตานํฯ ตตฺริทํ สาธกสุตฺตํ, ‘‘สโกฺก, ภเนฺต, เทวานมิโนฺท สามโจฺจ สปริชโน ภควโต ปาเท สิรสา วนฺทตีติ, สุขี โหตุ ปญฺจสิข สโกฺก เทวานมิโนฺท สามโจฺจ สปริชโน, สุขกามา หิ เทวา มนุสฺสา อสุรา นาคา คนฺธพฺพา, เย จเญฺญ สนฺติ ปุถุกายา’’ติฯ เอวญฺจ ปน ตถาคตา เอวรูเป มเหสกฺเข ยเกฺข อภิวทนฺตีติฯ

ยา อิมาติ อิทานิ วตฺตพฺพาภิมุขํ กโรนฺโต วิย อาหฯ **อเนกวิหิตา**ติ นานปฺปการาฯ **ทิฏฺฐิโย**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิโย ฯ **โลเก อุปฺปชฺชนฺตี**ติ สเตฺตสุ ปาตุภวนฺติฯ **อตฺตวาทปฺปฏิสํยุตฺตา**ติ ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติอาทินยปฺปวเตฺตน อตฺตวาเทน ปฏิสํยุตฺตา, ตา วีสติ ภวนฺติฯ **โลกวาทปฺปฏิสํยุตฺตา**ติ ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา’’ติอาทินยปฺปวเตฺตน โลกวาเทน ปฏิสํยุตฺตา, ตา อฏฺฐ โหนฺติ สสฺสโต, อสสฺสโต, สสฺสโต จ อสสฺสโต จ, เนว สสฺสโต นาสสฺสโต, อนฺตวา, อนนฺตวา, อนฺตวา จ อนนฺตวา จ, เนวนฺตวา นานนฺตวา อตฺตา จ โลโก จาติ เอวํ ปวตฺตตฺตาฯ

อาทิเมวาติอาทีสุ อยมโตฺถ กึ นุ โข ภเนฺต อาทิเมว มนสิกโรนฺตสฺส อปฺปตฺวาปิ โสตาปตฺติมคฺคํ วิปสฺสนามิสฺสกปฐมมนสิการเมว มนสิกโรนฺตสฺส ภิกฺขุโน เอวเมตาสํ เอตฺตเกเนว อุปาเยน เอตาสํ ทิฏฺฐีนํ ปหานญฺจ ปฏินิสฺสโคฺค จ โหตีติฯ อิทญฺจ เถโร อตฺตนา อนธิมา

นิโกปิ สมาโน อธิมานิกานํ อธิมานปฺปหานตฺถํ อธิมานิโก วิย หุตฺวา ปุจฺฉตีติ เวทิตพฺพํฯ อปเร ปนาหุ ‘‘เถรสฺส อเนฺตวาสิกา อาทิมนสิกาเรเนว ทิฏฺฐีนํ สมุเจฺฉทปฺปหานํ โหตีติ เอวํสญฺญิโนปิ, สมาปตฺติวิหารา สเลฺลขวิหาราติ เอวํสญฺญิโนปิ อตฺถิฯ โส เตสํ อตฺถาย ภควนฺตํ ปุจฺฉตี’’ติฯ

๘๒. อถสฺส ภควา ตาสํ ทิฏฺฐีนํ ปหานูปายํ ทเสฺสโนฺต **ยา อิมา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยตฺถ เจตา ทิฏฺฐิโย อุปฺปชฺชนฺตีติอาทิ ปญฺจกฺขเนฺธ สนฺธาย วุตฺตํฯ เอเตสุ หิ เอตา ทิฏฺฐิโย อุปฺปชฺชนฺติฯ ยถาห ‘‘รูเป โข, ภิกฺขเว, สติ รูปํ อภินิวิสฺส เอวํ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ, โส อตฺตา โส โลโก โส เปจฺจ ภวิสฺสามิ นิโจฺจ ธุโว สสฺสโต อวิปริณามธโมฺม’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๕๒) วิตฺถาโรฯ อารมฺมณวเสน ปน เอกวจนํ กตฺวา **ยตฺถ จา**ติ อาห, ยสฺมิํ อารมฺมเณ อุปฺปชฺชนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอตฺถ จ **อุปฺปชฺชนฺติ อนุเสนฺติ สมุทาจรนฺตี**ติ อิเมสํ เอวํ นานากรณํ เวทิตพฺพํฯ ชาติวเสน หิ อชาตา ชายมานา **อุปฺปชฺชนฺตี**ติ วุจฺจนฺติฯ ปุนปฺปุนํ อาเสวิตา ถามคตา อปฺปฏิวินีตา **อนุเสนฺตี**ติฯ กายวจีทฺวารํ สมฺปตฺตา **สมุทาจรนฺตี**ติ, อิทเมเตสํ นานากรณํฯ **ตํ เนตํ มมา**ติอาทีสุ ตํ ปญฺจกฺขนฺธปฺปเภทํ อารมฺมณเมตํ มยฺหํ น โหติ, อหมฺปิ เอโส น อสฺมิ, เอโส เม อตฺตาปิ น โหตีติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสโตติ เอวํ ตาว ปทโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ยสฺมา ปน เอตฺถ เอตํ มมาติ ตณฺหาคาโห, ตญฺจ คณฺหโนฺต อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตปฺปเภทํ ตณฺหาปปญฺจํ คณฺหาติฯ เอโสหมสฺมีติ มานคาโห, ตญฺจ คณฺหโนฺต นวปฺปเภทํ มานปปญฺจํ คณฺหาติฯ เอโส เม อตฺตาติ ทิฏฺฐิคาโห, ตญฺจ คณฺหโนฺต ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตปฺปเภทํ ทิฏฺฐิปปญฺจํ คณฺหาติฯ ตสฺมา **เนตํ มมา**ติ วทโนฺต ภควา ยถาวุตฺตปฺปเภทํ ตณฺหาปปญฺจํ ปฏิกฺขิปติฯ **เนโสหมสฺมี**ติ มานปปญฺจํฯ **น เมโส อตฺตา**ติ ทิฏฺฐิปปญฺจํฯ ทิเฏฺฐกฏฺฐาเยว เจตฺถ ตณฺหามานา เวทิตพฺพาฯ **เอวเมต**นฺติ เอวํ ‘‘เนตํ มมา’’ติอาทินา อากาเรน เอตํ ขนฺธปญฺจกํฯ **ยถาภูต**นฺติ ยถา สภาวํ, ยถา อตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ ขนฺธปญฺจกญฺหิ เอเตเนว อากาเรน อตฺถิฯ มมนฺติอาทินา ปน คยฺหมานมฺปิ เตนากาเรน เนวตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ **สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสโต**ติ โสตาปตฺติมคฺคปญฺญาปริโยสานาย วิปสฺสนาปญฺญาย สุฏฺฐุ ปสฺสนฺตสฺสฯ **เอวเมตาส**นฺติ เอเตน อุปาเยน เอตาสํฯ **ปหานํ ปฏินิสฺสโคฺค**ติ อุภยเมฺปตํ สมุเจฺฉทปฺปหานเสฺสวาธิวจนํฯ

เอวํ ภควา อาทิมนสิกาเรเนว ทิฏฺฐีนํ ปหานํ โหติ นุ โข โนติ อายสฺมตา มหาจุเนฺทน อธิมานิกานํ วเสน ปญฺหํ ปุโฏฺฐ โสตาปตฺติมเคฺคน ทิฏฺฐิปฺปหานํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สยเมว อธิมานิกานํ ฌานํ วิภชโนฺต **ฐานํ โข ปเนต**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อธิมานิกา** นาม เยสํ อปฺปเตฺต ปตฺตสญฺญาย อธิมาโน อุปฺปชฺชติ, สฺวายํ อุปฺปชฺชมาโน เนว โลกวฏฺฏานุสารีนํ พาลปุถุชฺชนานํ อุปฺปชฺชติ, น อริยสาวกานํฯ น หิ โสตาปนฺนสฺส ‘‘สกทาคามี อห’’นฺติ อธิมาโน อุปฺปชฺชติ, น สกทาคามิสฺส ‘‘อนาคามี อห’’นฺติ, น อนาคามิโน ‘‘อรหา อห’’นฺติ, การกเสฺสว ปน สมถวเสน วา วิปสฺสนาวเสน วา วิกฺขมฺภิตกิเลสสฺส นิจฺจํ ยุตฺตปยุตฺตสฺส อารทฺธวิปสฺสกสฺส อุปฺปชฺชติฯ ตสฺส หิ สมถวิกฺขมฺภิตานํ วา วิปสฺสนาวิกฺขมฺภิตานํ วา กิเลสานํ สมุทาจารํ อปสฺสโต ‘‘โสตาปโนฺน อหนฺติ วา, สกทาคามี, อนาคามี , อรหา อห’’นฺติ วา อธิมาโน อุปฺปชฺชติ, ตลงฺครติสฺสปพฺพตวาสิธมฺมทินฺนเตฺถเรน โอวาทิยมานเตฺถรานํ วิยฯ

เถรสฺส กิร อจิรูปสมฺปนฺนเสฺสว โอวาเท ฐตฺวา พหู ภิกฺขู วิเสสํ อธิคจฺฉิํสุฯ ตํ ปวตฺติํ สุตฺวา ติสฺสมหาวิหารวาสี ภิกฺขุสโงฺฆ ‘‘น อฏฺฐานนิโยชโก เถโรติ เถรํ อาเนถา’’ติ สมฺพหุเล ภิกฺขู ปาเหสิฯ เต คนฺตฺวา, ‘‘อาวุโส, ธมฺมทินฺน ภิกฺขุสโงฺฆ ตํ ปโกฺกสาเปตี’’ติ อาหํสุฯ โส อาห

‘‘กึ ปน ตุเมฺห, ภเนฺต, อตฺตานํ คเวสถ ปร’’นฺติ? อตฺตานํ สปฺปุริสาติ, โส เตสํ กมฺมฏฺฐานมทาสิ, สเพฺพว อรหตฺตํ ปาปุณึสุฯ ภิกฺขุสโงฺฆ ปุน อเญฺญ ภิกฺขู ปาเหสิ, เอวํ ยาวตติยํ ปหิตา สเพฺพปิ ตเตฺถว อรหตฺตํ ปตฺวา วิหรึสุฯ

ตโต สโงฺฆ คตคตา นาคจฺฉนฺตีติ อญฺญตรํ วุฑฺฒปพฺพชิตํ ปาเหสิฯ โส คนฺตฺวา จ, ‘‘ภเนฺต, ธมฺมทินฺน ติกฺขตฺตุํ ติสฺสมหาวิหารวาสี ภิกฺขุสโงฺฆ ตุยฺหํ สนฺติเก เปเสสิ, ตฺวํ นาม สงฺฆสฺส อาณํ ครุํ น กโรสิ, นาคจฺฉสี’’ติ อาหฯ เถโร กิเมตนฺติ ปณฺณสาลํ อปฺปวิสิตฺวาว ปตฺตจีวรํ คาหาเปตฺวา ตาวเทว นิกฺขมิ, โส อนฺตรามเคฺค หงฺกนวิหารํ ปาวิสิฯ ตตฺถ เจโก มหาเถโร สฏฺฐิวสฺสาตีโต อธิมาเนน อรหตฺตํ ปฏิชานาติฯ เถโร ตํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา ปฏิสนฺถารํ กตฺวา อธิคมํ ปุจฺฉิฯ เถโร อาห ‘‘อาม ธมฺมทินฺน, ยํ ปพฺพชิเตน กาตพฺพํ, จิรกตํ ตํ มยา, อตีตสฏฺฐิวโสฺสมฺหิ เอตรหี’’ติฯ กึ, ภเนฺต, อิทฺธิมฺปิ วฬเญฺชถาติฯ อาม ธมฺมทินฺนาติฯ สาธุ วต, ภเนฺต, หตฺถึ ตุมฺหากํ ปฏิมุขํ อาคจฺฉนฺตํ มาเปถาติฯ สาธาวุโสติ เถโร สพฺพเสตํ สตฺตปฺปติฏฺฐํ ติธาปภินฺนํ นงฺคุฏฺฐํ พีชยมานํ โสณฺฑํ มุเข ปกฺขิปิตฺวา ทฺวีหิ ทเนฺตหิ วิชฺฌิตุกามํ วิย ปฏิมุขํ อาคจฺฉนฺตํ มหาหตฺถึ มาเปสิฯ โส ตํ อตฺตนาเยว มาปิตํ หตฺถึ ทิสฺวา ภีโต ปลายิตุํ อารภิฯ ตทาว อตฺตานํ ‘‘นาหํ อรหา’’ติ ญตฺวา ธมฺมทินฺนสฺส ปาทมูเล อุกฺกุฏิกํ นิสีทิตฺวา ‘‘ปติฏฺฐา เม โหหิ, อาวุโส’’ติ อาหฯ ธมฺมทิโนฺน ‘‘มา, ภเนฺต, โสจิ, มา อนตฺตมโน อโหสิ, การกานํเยว อธิมาโน อุปฺปชฺชตี’’ติ เถรํ สมสฺสาเสตฺวา กมฺมฏฺฐานมทาสิฯ เถโร ตโสฺสวาเท ฐตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

จิตฺตลปพฺพเตปิ ตาทิโสว เถโร วสติฯ ธมฺมทิโนฺน ตมฺปิ อุปสงฺกมิตฺวา ตเถว ปุจฺฉิฯ โสปิ ตเถว พฺยากาสิฯ ตโต นํ ธมฺมทิโนฺน กึ, ภเนฺต, อิทฺธิมฺปิ วฬเญฺชถาติ อาหฯ อามาวุโสติฯ สาธุ วต, ภเนฺต, เอกํ โปกฺขรณึ มาเปถาติฯ เถโร มาเปสิฯ เอตฺถ, ภเนฺต, ปทุมคุมฺพํ มาเปถาติฯ ตมฺปิ มาเปสิฯ ปทุมคุเมฺพ มหาปทุมํ มาเปถาติฯ ตมฺปิ มาเปสิฯ เอตสฺมึ ปทุมคุเมฺพ ฐตฺวา มธุรสฺสเรน คายนฺตํ นจฺจนฺตญฺจ เอกํ อิตฺถิวิคฺคหํ มาเปถาติฯ ตมฺปิ มาเปสิฯ โส เอตํ, ภเนฺต, ปุนปฺปุนํ อุปนิชฺฌายถาติ วตฺวา สยํ ปาสาทํ ปาวิสิฯ เถรสฺส ตํ อุปนิชฺฌายโต สฏฺฐิวสฺสานิ วิกฺขมฺภิตกิเลสา จลึสุ, โส ตทา อตฺตานํ ญตฺวา ปุริมเตฺถโร วิย ธมฺมทินฺนเตฺถรสฺส สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

ธมฺมทิโนฺนปิ อนุปุเพฺพน ติสฺสมหาวิหารํ อคมาสิฯ ตสฺมิญฺจ สมเย เถรา เจติยงฺคณํ สมฺมชฺชิตฺวา พุทฺธารมฺมณํ ปีตึ อุปฺปาเทตฺวา นิสินฺนา โหนฺติ, เอตํ กิร เตสํ วตฺตํฯ เตน เนสํ เอโกปิ ‘‘อิธ ปตฺตจีวรํ ฐเปหี’’ติ ธมฺมทินฺนํ วตฺตา ปุจฺฉิตาปิ นาโหสิฯ ธมฺมทิโนฺน เอโส ภเวยฺยาติ ญตฺวา ปน ปญฺหํ ปุจฺฉึสุฯ โส ปุจฺฉิตปเญฺห ติเณฺหน อสินา กุมุทนาฬกลาปํ วิย ฉินฺทิตฺวา ปาทงฺคุลิยา มหาปถวึ ปหริฯ ภเนฺต อยํ อเจตนา มหาปถวีปิ ธมฺมทินฺนสฺส คุณํ ชานาติฯ ตุเมฺห ปน น ชานิตฺถาติ จ วตฺวา อิมํ คาถมาห –

> ‘‘อเจตนายํ ปถวี, วิชานาติ คุณาคุณํ;
> สเจตนาถ โข ภเนฺต, น ชานาถ คุณาคุณ’’นฺติฯ

ตาวเทว จ อากาเส อพฺภุคฺคนฺตฺวา ตลงฺครติสฺสปพฺพตเมว อคมาสิฯ เอวํ การกเสฺสว อธิมาโน อุปฺปชฺชติฯ ตสฺมา ภควา ตาทิสานํ ภิกฺขูนํ วเสน ฌานํ วิภชนฺโต **ฐานํ โข ปเนต**นฺติอาทิมาหฯ

ตสฺสโตฺถ, อเตฺถตํ การณํ, โน นตฺถิฯ เยน อิเธกโจฺจ ภิกฺขุ พาหิรปริพฺพาชเกหิ สาธารณํ วิวิเจฺจว กาเมหิ…เป…. ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหเรยฺย, ยํ ปน **ตสฺส เอวมสฺส สเลฺลขน วิหรามี**ติ, ยํ ปฏิปตฺติวิธานํ กิเลเส สํลิขติ, เตนาหํ วิหรามีติ, ตํ น ยุชฺชติ, น หิ อธิมานิกสฺส ภิกฺขุโน ฌานํ สเลฺลโข วา สเลฺลขปฏิปทา วา โหติฯ กสฺมา? อวิปสฺสนาปาทกตฺตาฯ น หิ โส ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย สงฺขาเร สมฺมสติ, ฌานํ ปนสฺส จิเตฺตกคฺคมตฺตํ กโรติ, ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาโร โหติฯ ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต ภควา ‘‘น โข ปเนเต, จุนฺท, อริยสฺส วินเย สเลฺลขา วุจฺจนฺติ, ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารา เอเต อริยสฺส วินเย วุจฺจนฺตี’’ติ อาหฯ

ตตฺถ **เอเต**ติ ฌานธมฺมวเสน พหุวจนํ เวทิตพฺพํ, เอเต ปฐมชฺฌานธมฺมาติ วุตฺตํ โหติฯ สมาปตฺติวเสน วา, เอกมฺปิ หิ ปฐมชฺฌานํ ปุนปฺปุนํ สมาปตฺติวเสน ปวตฺตตฺตา พหุตฺตํ คจฺฉติฯ อารมฺมณวเสน วา, เอกมฺปิ หิ ปฐมชฺฌานํ ปถวีกสิณาทีสุ ปวตฺติวเสน พหุตฺตํ คจฺฉตีติฯ เอส นโย ทุติยตติยจตุตฺถชฺฌาเนสุฯ อารุปฺปฌาเนสุ ปน อารมฺมณเภทาภาวโต ปุริมการณทฺวยวเสเนว พหุวจนํ เวทิตพฺพํฯ

ยสฺมา เจเตสํ องฺคานิปิ สนฺตานิ อารมฺมณานิปิ, นิพฺพุตานิ เจว สุขุมานิ จาติ วุตฺตํ โหติ, ตสฺมา ตานิ **สนฺตา เอเต วิหารา**ติ เอวํ วุตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ อยํ ตาว เตสํ จตุนฺนมฺปิ สาธารณา วณฺณนาฯ วิเสสวณฺณนา ปน ‘‘สพฺพโส รูปสญฺญาน’’นฺติอาทิปทานุสารโต วตฺตพฺพา สิยาฯ สา **วิสุทฺธิมเคฺค** สพฺพากาเรน วุตฺตาเยวฯ

๘๓. เอวํ ยสฺมา อธิมานิกสฺส ภิกฺขุโน ฌานวิหาโร อวิปสฺสนาปาทกตฺตา สเลฺลขวิหาโร น โหติ, น หิ โส ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย สงฺขาเร สมฺมสติ, จิเตฺตกคฺคกโร ทิฏฺฐธมฺม สุขวิหาโร ปนสฺส โหติ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต รูปชฺฌานานิ จ อรูปชฺฌานานิ จ วิภชิตฺวา อิทานิ จ ยตฺถ สเลฺลโข กาตโพฺพ จตุจตฺตาลีสาย อาการเรหิ, ตญฺจ วตฺถุํ ตญฺจ สเลฺลขํ ทเสฺสโนฺต **อิธ โข ปน โว**ติอาทิมาหฯ

กสฺมา ปน ‘‘อฏฺฐหิ สมาปตฺตีหิ อวิหิํสาทโย สเลฺลขา’’ติ วุตฺตา? โลกุตฺตรปาทกตฺตาฯ พาหิรกานญฺหิ อฏฺฐ สมาปตฺติโย วฏฺฏปาทกาเยวฯ สาสเน สรณคมนมฺปิ โลกุตฺตรปาทกํ, ปเคว อวิหิํสาทโยฯ อิมินาเยว จ สุเตฺตน เวทิตพฺพํ ‘‘ยถา พาหิรกสฺส อฏฺฐสมาปตฺติลาภิโน ปญฺจาภิญฺญสฺสาปิ ทินฺนทานโต สาสเน ติสรณคตสฺส ทินฺนทานํ มหปฺผลตรํ โหตี’’ติฯ อิทญฺหิ สนฺธาย ทกฺขิณาวิสุทฺธิสุเตฺต ‘‘พาหิรเก กาเมสุ วีตราเค ทานํ ทตฺวา โกฏิสตสหสฺสคุณา ปาฏิกงฺขิตพฺพาฯ โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปเนฺน ทานํ ทตฺวา อสเงฺขยฺยา อปฺปเมยฺยา ทกฺขิณา ปาฏิกงฺขิตพฺพา, โก ปน วาโท โสตาปเนฺน’’ติ วุตฺตํ (ม. นิ. ๓.๓๗๙)ฯ สรณคมนโต ปฏฺฐาย หิ ตตฺถ โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปโนฺน อธิเปฺปโตติ, อยํ ตาเวตฺถ ปาฬิโยชนาฯ

อนุปทวณฺณนายํ ปน **อิธา**ติ วิหิํสาทิวตฺถุทีปนเมตํฯ **โข ปนา**ติ นิปาตมตฺตํฯ **โว**ติ กรณเตฺถ สามิวจนํ, อยํ ปน สเงฺขปโตฺถ, ยเทตํ ‘‘ปเร วิหิํสกา ภวิสฺสนฺตี’’ติอาทินา นเยน วิหิํสาทิวตฺถุํ วทามฯ อิธ, จุนฺท, ตุเมฺหหิ สเลฺลโข กาตโพฺพติฯ

เอวํ สเงฺขปโต วตฺวา อิทานิ วิตฺถาเรโนฺต ‘‘ปเร วิหิํสกา ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ อวิหิํสกา ภวิสฺสามาติ สเลฺลโข กรณีโย’’ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ปเร**ติ เย เกจิ อิมํ สเลฺลขมนนุยุตฺตาฯ **วิหึสกา ภวิสฺสนฺตี**ติ ปาณินา วา เลฑฺฑุนา วาติอาทีหิ สตฺตานํ วิเหสกา ภวิสฺสนฺติฯ **มยเมตฺถ อวิหึสกา ภวิสฺสามา**ติ มยํ ปน ยเตฺถว วตฺถุสฺมิํ ปเร เอวํ วิหึสกา ภวิสฺสนฺติ, เอเตฺถว อวิหึสกา ภวิสฺสาม, อวิหึสํ อุปฺปาเทตฺวา วิหริสฺสามฯ **อิติ สเลฺลโข กรณีโย**ติ เอวํ ตุเมฺหหิ สเลฺลโข กาตโพฺพ ฯ **สเลฺลโข**ติ จ อิธ อวิหึสาว เวทิตพฺพาฯ อวิหึสา หิ วิหึสํ สเลฺลขติ, ตํ ฉินฺทติ, ตสฺมา **สเลฺลโข**ติ วุจฺจติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ อยํ ปน วิเสโสฯ **ปเร มิจฺฉาทิฎฺฐี**ติ เอตฺถ กมฺมปถานํ อนฺตมิจฺฉาทิฎฺฐิญฺจ มิจฺฉตฺตานํ อาทิมิจฺฉาทิฎฺฐิญฺจ มิเสฺสตฺวา ทิฎฺฐิ วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ ตถา **มยเมตฺถ สมฺมาทิฎฺฐี**ติ วุตฺตฎฺฐาเน สมฺมาทิฎฺฐิฯ เอตฺถ จ กมฺมปถกถา วิตฺถารโต สมฺมาทิฎฺฐิสุเตฺต อาวิ ภวิสฺสติฯ มิจฺฉเตฺตสุ มิจฺฉาทิฎฺฐิอาทโย เหฺวธาวิตเกฺกฯ

อยํ ปเนตฺถ สเงฺขโป, ปาณํ อติปาเตนฺตีติ **ปาณาติปาตี** ปาณฆาตกาติ อโตฺถฯ อทินฺนํ อาทิยนฺตีติ **อทินฺนาทายี,** ปรสฺส หาริโนติ อโตฺถฯ อพฺรหฺมํ หีนํ ลามกธมฺมํ จรนฺตีติ **อพฺรหฺมจารี,** เมถุนธมฺมปฺปฎิเสวกาติ อโตฺถฯ พฺรหฺมํ เสฎฺฐํ ปฎิปทํ จรนฺตีติ **พฺรหฺมจารี,** เมถุนา ปฎิวิรตาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ พฺรหฺมจริยํ สเลฺลโขติ เวทิตพฺพํฯ พฺรหฺมจริยญฺหิ อพฺรหฺมจริยํ สเลฺลขติฯ มุสา วทนฺตีติ **มุสาวาที,** ปเรสํ อตฺถภญฺชนกํ ตุจฺฉํ อลิกํ วาจํ ภาสิตาโรติ อโตฺถฯ ปิสุณา วาจา เอเตสนฺติ **ปิสุณวาจา**ฯ ปเรสํ มมฺมเจฺฉทิกา ผรุสา วาจา เอเตสนฺติ **ผรุสวาจา**ฯ สมฺผํ นิรตฺถกวจนํ ปลปนฺตีติ **สมฺผปฺปลาปี**ฯ อภิชฺฌายนฺตีติ **อภิชฺฌาลู,** ปรภณฺฑลุพฺภนสีลาติ อโตฺถฯ พฺยาปนฺนํ ปูติภูตํ จิตฺตเมเตสนฺติ **พฺยาปนฺนจิตฺตา**ฯ มิจฺฉา ปาปิกา วิญฺญุครหิตา เอเตสํ ทิฎฺฐีติ **มิจฺฉาทิฎฺฐี,** กมฺมปถปริยาปนฺนาย นตฺถิ ทินฺนนฺติอาทิวตฺถุกาย, มิจฺฉตฺตปริยาปนฺนาย อนิยฺยานิกทิฎฺฐิยา จ สมนฺนาคตาติ อโตฺถฯ สมฺมา โสภนา วิญฺญุปฺปสตฺถา เอเตสํ ทิฎฺฐีติ **สมฺมาทิฎฺฐี,** กมฺมปถปริยาปนฺนาย อตฺถิ ทินฺนนฺติอาทิกาย กมฺมสฺสกตาทิฎฺฐิยา, สมฺมตฺตปริยาปนฺนาย มคฺคทิฎฺฐิยา จ สมนฺนาคตาติ อโตฺถฯ

มิจฺฉาสงฺกปฺปาติ อยาถาวอนิยฺยานิกอกุสลสงฺกปฺปาฯ เอส นโย **มิจฺฉาวาจา**ติอาทีสุฯ อยํ ปน วิเสโส, มิจฺฉาสงฺกปฺปาทโย วิย หิ **มิจฺฉาสติ** นาม ปาฎิเอโกฺก โกจิ ธโมฺม นตฺถิ, อตีตํ ปน จินฺตยโต ปวตฺตานํ จตุนฺนมฺปิ อกุสลกฺขนฺธานเมตํ อธิวจนํฯ ยมฺปิ วุตฺตํ ภควตา – ''อเตฺถสา, ภิกฺขเว, อนุสฺสติ, เนสา นตฺถีติ วทามิ, ปุตฺตลาภํ วา, ภิกฺขเว, อนุสฺสรโต, ธนลาภํ วา, ภิกฺขเว, อนุสฺสรโต, ยสลาภํ วา, ภิกฺขเว, อนุสฺสรโต''ติ, ตมฺปิ ตํ ตํ จิเนฺตนฺตสฺส สติปติรูปเกน อุปฺปตฺติํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ **มิจฺฉาญาณี**ติ เอตฺถ จ **มิจฺฉาญาณ**นฺติ ปาปกิริยาสุ อุปายจินฺตาวเสน ปาปํ กตฺวา ''สุกตํ มยา''ติ ปจฺจเวกฺขณากาเรน จ อุปฺปโนฺน โมโห เวทิตโพฺพ, เตน สมนฺนาคตา ปุคฺคลา **มิจฺฉาญาณีฯ สมฺมาญาณี**ติ เอตฺถ ปน เอกูนวีสติเภทํ ปจฺจเวกฺขณาญาณํ ''สมฺมาญาณ''นฺติ วุจฺจติ, เตน สมนฺนาคตา ปุคฺคลา **สมฺมาญาณีฯ มิจฺฉาวิมุตฺตี**ติ อวิมุตฺตาเยว สมานา ''วิมุตฺตา มย''นฺติ เอวํสญฺญิโน, อวิมุตฺติยํ วา วิมุตฺติสญฺญิโนฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ, มิจฺฉา ปาปิกา วิปรีตา วิมุตฺติ เอเตสํ อตฺถีติ **มิจฺฉาวิมุตฺตี**ฯ มิจฺฉาวิมุตฺตีติ จ ยถาวุเตฺตนากาเรน ปวตฺตานํ อกุสลกฺขนฺธานเมตํ อธิวจนํฯ ผลสมฺปยุตฺตานิ ปน สมฺมาทิฎฺฐิอาทีนิ อฎฺฐงฺคานิ ฐเปตฺวา เสสธมฺมา **สมฺมาวิมุตฺตี**ติ เวทิตพฺพาฯ สา จ มิจฺฉาวิมุตฺติํ สลฺลิขิตฺวา ฐิตตฺตา **สเลฺลโข**ติ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ นิโยเชโนฺต อาห ''มยเมตฺถ สมฺมาวิมุตฺตี ภวิสฺสามาติ สเลฺลโข กรณีโย''ติฯ

อิโต ปรานิ ตีณิ นีวรณวเสน วุตฺตานิฯ **อภิชฺฌาลู พฺยาปนฺนจิตฺตา**ติ เอวํ กมฺมปเถสุ วุตฺตตฺตา ปเนตฺถ ปฐมานิ เทฺว นีวรณานิ น วุตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ ตตฺถ ถินมิเทฺธน ปริยุฎฺฐิตา อภิภูตาติ **ถินมิทฺธปริยุฎฺฐิตา**ฯ อุทฺธเจฺจน สมนฺนาคตาติ **อุทฺธตา**ฯ วิจินนฺตา กิจฺฉนฺติ

น สโกฺกนฺติ สนฺนิฏฺฐานํ กาตุนฺติ **วิจิกิจฺฉีฯ โกธนา**ติอาทีนิ ทส จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสวเสน วุตฺตานิฯ ตตฺถ โกธาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ ธมฺมทายาทวตฺถสุตฺเตสุ วุตฺตํฯ อยํ ปเนตฺถ วจนโตฺถ – **โกธนา**ติ กุชฺฌนสีลาฯ **อุปนาหี**ติ อุปนาหนสีลา, อุปนาโห วา เอเตสํ อตฺถีติ **อุปนาหี**ฯ ตถา **มกฺขี ปลาสี** จฯ อิสฺสนฺตีติ **อิสฺสุกี**ฯ มจฺฉรายนฺตีติ **มจฺฉรี,** มเจฺฉรํ วา เอเตสํ อตฺถีติ มจฺฉรีฯ สฐยนฺตีติ **สฐา,** น สมฺมา ภาสนฺตีติ วุตฺตํ โหติ, เกราฏิกยุตฺตานเมตํ อธิวจนํฯ มายา เอเตสํ อตฺถีติ **มายาวี**ฯ ถมฺภสมงฺคิตาย **ถทฺธา**ฯ อติมานโยเคน **อติมานี**ฯ วุตฺตปจฺจนีกนเยน สุกฺกปโกฺข เวทิตโพฺพฯ

ทุพฺพจาติ วตฺตุํ ทุกฺขา กิญฺจิ วุจฺจมานา น สหนฺติฯ ตพฺพิปรีตา **สุวจา**ฯ เทวทตฺตาทิสทิสา ปาปกา มิตฺตา เอเตสนฺติ **ปาปมิตฺตา**ฯ พุทฺธา วา สาริปุตฺตาทิสทิสา วา กลฺยาณา มิตฺตา เอเตสนฺติ **กลฺยาณมิตฺตา**ฯ กายทุจฺจริตาทีสุ จิตฺตโวสฺสคฺควเสน **ปมตฺตา**ฯ วิปรีตา **อปฺปมตฺตา**ติ เวทิตพฺพาฯ อิมานิ ตีณิ ปกิณฺณกวเสน วุตฺตานิฯ **อสฺสทฺธา**ติอาทีนิ สตฺต อสทฺธมฺมวเสนฯ ตตฺถ ตีสุ วตฺถูสุ สทฺธา เอเตสํ นตฺถีติ **อสฺสทฺธา**ฯ สุกฺกปเกฺข สทฺทหนฺตีติ **สทฺธา,** สทฺธา วา เอเตสํ อตฺถีติปิ สทฺธาฯ นตฺถิ เอเตสํ หิรีติ **อหิริกา,** อกุสลสมาปตฺติยา อชิคุจฺฉมานานเมตํ อธิวจนํฯ หิรี เอเตสํ มเน, หิริยา วา ยุตฺตมนาติ **หิริมนา**ฯ น โอตฺตปฺปนฺตีติ **อโนตฺตปฺปี,** อกุสลสมาปตฺติยา น ภายนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตพฺพิปรีตา **โอตฺตปฺปี**ฯ อปฺปํ สุตเมเตสนฺติ **อปฺปสฺสุตา, อปฺป**นฺติ จ โถกนฺติ น คเหตพฺพํ, นตฺถีติ คเหตพฺพํฯ ‘‘อปฺปสฺสุตา’’ติ หินิสฺสุตา สุตวิรหิตา วุจฺจนฺติฯ พหุ สุตเมเตสนฺติ **พหุสฺสุตา,** ตถาคตภาสิตํ เอกมฺปิ คาถํ ยาถาวโต ญตฺวา อนุรูปปฏิปนฺนานเมตํ อธิวจนํฯ กุจฺฉิตา สีทนฺตีติ **กุสีตา,** หีนวีริยานเมตํ อธิวจนํฯ อารทฺธํ วีริยเมเตสนฺติ **อารทฺธวีริยา,** สมฺมปฺปธานยุตฺตานเมตํ อธิวจนํ, มุฏฺฐา สติ เอเตสนฺติ **มุฏฺฐสฺสตี,** นฏฺฐสฺสตีติ วุตฺตํ โหติฯ อุปฏฺฐิตา สติ เอเตสนฺติ **อุปฏฺฐิตสฺสตี,** นิจฺจํ อารมฺมณาภิมุขปฺปวตฺตสตีนเมตํ อธิวจนํฯ ทุฏฺฐา ปญฺญา เอเตสนฺติ **ทุปฺปญฺญา,** นฏฺฐปญฺญาติ วุตฺตํ โหติฯ ปญฺญาย สมฺปนฺนาติ **ปญฺญาสมฺปนฺนา, ปญฺญา**ติ จ อิธ วิปสฺสนาปญฺญา เวทิตพฺพาฯ วิปสฺสนาสมฺภาโร หิ ปริปูโร อิมสฺมิํ ฐาเน อาคโต, ตสฺมา วิปสฺสนาปญฺญาว อยนฺติ โปราณานํ อาณาฯ

อิทานิ เอกเมว โลกุตฺตรคุณานํ อนฺตรายกรํ อนิยฺยานิกทิฏฺฐิํ ตีหากาเรหิ ทเสฺสโนฺต **สนฺทิฏฺฐิปรามาสี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สนฺทิฏฺฐิํ ปรามสนฺตีติ **สนฺทิฏฺฐิปรามาสี**ฯ อาธานํ คณฺหนฺตีติ **อาธานคฺคาหี, อาธาน**นฺติ ทฬฺหํ วุจฺจติ, ทฬฺหคฺคาหีติ อโตฺถฯ ยุตฺตการณํ ทิสฺวาว ลทฺธิํ ปฏินิสฺสชฺชนฺตีติ **ปฏินิสฺสคฺคี,** ทุเกฺขน กิเจฺฉน กสิเรน พหุมฺปิ การณํ ทเสฺสตฺวา น สกฺกา ปฏินิสฺสคฺคํ กาตุนฺติ **ทุปฺปฏินิสฺสคฺคี,** เย อตฺตโน อุปฺปนฺนํ ทิฏฺฐิํ อิทเมว สจฺจนฺติ ทฬฺหํ คณฺหิตฺวา อปิ พุทฺธาทีหิ การณํ ทเสฺสตฺวา วุจฺจมานา น ปฏินิสฺสชฺชนฺติ, เตสเมตํ อธิวจนํฯ ตาทิสา หิ ปุคฺคลา ยํ ยเทว ธมฺมํ วา อธมฺมํ วา คณฺหนฺติ, ตํ สพฺพํ ‘‘เอวํ อมฺหากํ อาจริเยหิ กถิตํ, เอวํ อเมฺหหิ สุต’’นฺติ กุมฺโมว องฺคานิ สเก กปาเล อโนฺตเยว สโมทหนฺติ, กุมฺภีลคฺคาหํ คณฺหนฺติ น วิสฺสชฺชนฺติฯ วุตฺตวิปริยาเยน สุกฺกปโกฺข เวทิตโพฺพฯ

๘๔. เอวํ จตฺจตฺตาลีสาย อากาเรหิ สเลฺลขํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตสฺมิํ สเลฺลเข จิตฺตุปฺปาทสฺสาปิ พหูปการตํ ทเสฺสตุํ **จิตฺตุปฺปาทมฺปิ โข อห**นฺติอาทิมาหฯ

ตสฺสโตฺถ , อหํ, จุนฺท, กุสเลสุ ธเมฺมสุ จิตฺตุปฺปาทมฺปิ พหูปการํ วทามิ, ยา ปเนตา กาเยน จ วาจาย จ อนุวิธิยนา, ยถา ปฐมํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตเถว เตสํ ธมฺมานํ กาเยน กรณํ, วาจาย จ ‘‘กโรถา’’ติ อาณาปนํ วา, อุคฺคหปริปุจฺฉาทีนิ วา, ตตฺถ วาโทเยว โก, เอกนฺตพหู

ปการาเยว หิ ตา อนุวิธิยนาติ ทเสฺสติฯ กสฺมา ปเนตฺถ จิตฺตุปฺปาโทปิ พหุปกาโรติ? เอกนฺต หิตสุขาวหตฺตา อนุวิธิยนานํ เหตุตฺตา จฯ

‘‘ทานํ ทสฺสามี’’ติ หิ จิตฺตุปฺปาโท สยมฺปิ เอกนฺตหิตสุขาวโห อนุวิธิยนานมฺปิ เหตุ, เอว ญฺหิ อุปฺปนฺนจิตฺตตฺตาเยว ทุติยทิวเส มหาวีถึ ปิทหิตฺวา มหามณฺฑปํ กตฺวา ภิกฺขุสตสฺส วา ภิกฺขุสหสฺสสฺส วา ทานํ เทติ, ‘‘ภิกฺขุสงฺฆํ นิมเนฺตถ ปูเชถ ปริวิสถา’’ติ ปริชเน อาณาเปติฯ เอวํ ‘‘สงฺฆสฺส จีวรํ เสนาสนํ เภสชฺชํ ทสฺสามี’’ติ จิตฺตุปฺปาโท สยมฺปิ เอกนฺตหิตสุขาวโห อนุ วิธิยนานมฺปิ เหตุ, เอวํ อุปฺปนฺนจิตฺตตฺตาเยว หิ จีวราทีนิ อภิสงฺขโรติ เทติ ทาเปติ จฯ เอส นโย สรณคมนาทีสุฯ

‘‘สรณํ คจฺฉามี’’ติ หิ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวาว ปจฺฉา กาเยน วา วาจาย วา สรณํ คณฺหาติฯ ตถา ‘‘ปญฺจงฺคํ อฏฺฐงฺคํ ทสงฺคํ วา สีลํ สมาทิยิสฺสามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา กาเยน วา วาจาย วา สมาทิยติ, ‘‘ปพฺพชิตฺวา จตูสุ สีเลสุ ปติฏฺฐหิสฺสามี’’ติ จ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา กาเยน วาจาย จ ปูเรตพฺพํ สีลํ ปูเรติฯ ‘‘พุทฺธวจนํ อุคฺคเหสฺสามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวาว เอกํ วา นิ กายํ เทฺว วา ตโย วา จตฺตาโร วา ปญฺจ วา นิกาเย วาจาย อุคฺคณฺหาติฯ เอวํ ธุตงฺคสมาทาน-กมฺมฏฺฐานุคฺคห-กสิณปริกมฺม-ฌานสมาปตฺติวิปสฺสนามคฺคผล- ปเจฺจกโพธิ-สมฺมาสโมฺพธิว เสน เนตพฺพํฯ

‘‘พุโทฺธ ภวิสฺสามี’’ติ หิ จิตฺตุปฺปาโท สยมฺปิ เอกนฺตหิตสุขาวโห อนุวิธิยนานมฺปิ เหตุ, เอวญฺหิ อุปฺปนฺนจิตฺตตฺตาเยว อปเรน สมเยน กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขยฺยานิ กาเยน วาจาย จ ปารมิโย ปูเรตฺวา สเทวกํ โลกํ ตาเรโนฺต วิจรติฯ เอวํ สพฺพตฺถ จิตฺตุปฺปา โทปิ พหุปกาโรฯ กายวาจาหิ ปน อนุวิธิยนา อติพหุปการาเยวาติ เวทิตพฺพาฯ

เอวํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ จิตฺตุปฺปาทสฺสาปิ พหุปการตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตตฺถ นิโยเชโนฺต ‘‘ตสฺมา ติห จุนฺทา’’ติอาทิมาหฯ ตํ อตฺถโต ปากฏเมวฯ

๘๕. เอวํ จตุจตฺตาลีสาย อากาเรหิ ทสฺสิเต สเลฺลเข จิตฺตุปฺปาทสฺสาปิ พหุปการตํ ท เสฺสตฺวา อิทานิ ตเสฺสว สเลฺลขสฺส หิตาธิคมาย มคฺคภาวํ ทเสฺสโนฺต **เสยฺยถาปี**ติอาทิมาหฯ

ตสฺสโตฺถ , ยถา นาม, จุนฺท, ขาณุกณฺฏกปาสาณาทีหิ วิสโม มโคฺค ภเวยฺย, ตสฺส ปริกฺ กมนาย ปริวชฺชนตฺถาย อโญฺญ สุปริกมฺมกโต วิย ภูมิภาโค สโม มโคฺค ภเวยฺย, ยถา จ รุกฺ ขมูลปาสาณปปาตกุมฺภีลมกราทิ ปริพฺยากุลํ วิสมํ ติตฺถมสฺส, ตสฺส ปริกฺกมนาย ปริวชฺชนตฺ ถาย อญฺญํ อวิสมํ อนุปุพฺพคมฺภีรํ โสปานผลกสทิสํ ติตฺถํ ภเวยฺย, ยํ ปฏิปโนฺน สุเขเนว ตํ นทึ วา ตฬากํ วา อโชฺฌคาเหตฺวา นฺหาเยยฺย วา อุตฺตเรยฺย วา, เอวเมว โข, จุนฺท, วิสมมคฺควิสม ติตฺถสทิสาย วิหิํสาย สมนฺนาคตสฺส วิหิํสกปุคฺคลสฺส สมมคฺคสมติตฺถสทิสา อวิหิํสา โหติ ปริกฺกมนายฯ ยเถว หิ วิสมมคฺคติตฺถปริวชฺชนตฺถาย สโม มโคฺค จ ติตฺถญฺจ ปฏิยตฺตํ, เอวํ วิหิํ สาปริวชฺชนตฺถาย อวิหิํสา ปฏิยตฺตา, ยํ ปฏิปโนฺน สุเขเนว มนุสฺสคตึ วา เทวคตึ วา อโชฺฌ คาเหตฺวา สมฺปตฺตึ วา อนุภเวยฺย อุตฺตเรยฺย วา โลกาฯ เอเตเนว อุปาเยน สพฺพปทานิ โย เชตพฺพานิฯ

๘๖. เอวํ ตเสฺสว หิตาธิคมาย มคฺคภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อุปริภาคงฺคมนียตํ ทเสฺส โนฺต, **เสยฺยถาปี**ติอาทิมาหฯ

ตสฺสโตฺถ, ยถา นาม, จุนฺท, เย เกจิ อกุสลา ธมฺมา ปฏิสนฺธิยา ชนกา วา อชนกา วา, ทินฺนายปิ ปฏิสนฺธิยา วิปากชนกา วา อชนกา วา, สเพฺพ เต ชาติวเสน อโธภาคงฺคมนียาติ เอวํนามาว โหนฺติ, วิปากกาเล อนิฏฺฐากนฺตวิปากตฺตาฯ ยถา จ เย เกจิ กุสลา ธมฺมา ปฏิสนฺธิยา ชนกา วา อชนกา วา ทินฺนายปิ ปฏิสนฺธิยา วิปากชนกา วา อชนกา วา, สเพฺพ เต ชาติวเสน อุปริภาคงฺคมนียาติ เอวํนามาว โหนฺติ, วิปากกาเล อิฏฺฐกนฺตวิปากตฺตา, เอวเมว โข, จุนฺท, วิหิํสกสฺส…เป…. อุปริภาคายาติฯ ตตฺรายํ โอปมฺมสํสนฺทนา – ยถา สเพฺพ อกุสลา อโธภาคงฺคมนียา, เอวํ วิหิํสกสฺส เอกา วิหิํสาปิฯ ยถา จ สเพฺพ กุสลา อุปริภาคงฺคมนียา, เอวํ อวิหิํสกสฺส เอกา อวิหิํสาปิฯ เอเตเนว อุปาเยน อกุสลํ อกุสเลน กุสลญฺจ กุสเลน อุปเมตพฺพํ, อยํ กิเรตฺถ อธิปฺปาโยติฯ

๘๗. เอวํ ตเสฺสว สเลฺลขสฺส อุปริภาคงฺคมนียตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปรินิพฺพาปเน สมตฺถภาวํ ทเสฺสตุํ **โส วต จุนฺทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โส**ติ วุตฺตปฺปการปุคฺคลนิเทฺทโสฯ ตสฺส โยติ อิมํ อุเทฺทสวจนํ อาหริตฺวา โย อตฺตนา ปลิปปลิปโนฺน, โส วต, จุนฺท, ปรํ ปลิปปลิปนฺนํ อุทฺธริสฺสตีติ เอวํ สพฺพปเทสุ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ **ปลิปปลิปโนฺน**ติ คมฺภีรกทฺทเม นิมุโคฺค วุจฺจติ, โน จ โข อริยสฺส วินเยฯ อริยสฺส ปน วินเย **ปลิป**นฺติ ปญฺจ กามคุณา วุจฺจนฺติฯ **ปลิปโนฺน**ติ ตตฺถ นิมุโคฺค พาลปุถุชฺชโน, ตสฺมา เอวเมตฺถ อตฺถโยชนา เวทิตพฺพาฯ ยถา, จุนฺท, โกจิ ปุริโส ยาว นาสิกคฺคา คมฺภีเร กทฺทเม นิมุโคฺค อปรํ ตเตฺถว นิมุคฺคํ หเตฺถ วา สีเส วา คเหตฺวา อุทฺธริสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, น หิ ตํ การณมตฺถิ, เยน โส ตํ อุทฺธริตฺวา ถเล ปติฏฺฐเปยฺย, เอวเมว โย อตฺตนา ปญฺจกามคุณปลิเป ปลิปโนฺน, โส วต ปรํ ตเถว ปลิปปลิปนฺนํ อุทฺธริสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ

ตตฺถ สิยา อยุตฺตเมตํ, ปุถุชฺชนานมฺปิ ภิกฺขุภิกฺขุนีอุปาสกอุปาสิกานํ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา โหนฺติเยว ธมฺมํ อภิสเมตาโร, ตสฺมา ปลิปปลิปโนฺน อุทฺธรตีติ, ตํ น ตถา ทฏฺฐพฺพํฯ ภควาเยว หิ ตตฺถ อุทฺธรติ, ปสํสามตฺตเมว ปน ธมฺมกถิกา ลภนฺติ รญฺญา ปหิตเลขวาจโก วิยฯ ยถา หิ รโญฺญ ปจฺจนฺตชนปเท ปหิตํ เลขํ ตตฺถ มนุสฺสา เลขํ วาเจตุํ อชานนฺตา โย วาเจตุํ ชานาติ, เตน วาจาเปตฺวา ตมตฺถํ สุตฺวา ‘‘รโญฺญ อาณา’’ติ อาทเรน สมฺปาเทนฺติ, น จ เนสํ โหติ ‘‘เลขวาจกสฺส อยํ อาณา’’ติฯ เลขวาจโก ปน ‘‘วิสฺสฏฺฐาย วาจาย วาเจสิ อเนลคฬาย’’ติ ปสํสามตฺตเมว ลภติ, เอวเมว กิญฺจาปิ สาริปุตฺตปภุตโย ธมฺมกถิกา ธมฺมํ เทเสนฺติ, อถ โข ลิขิตปณฺณวาจโก วิย เต โหนฺติฯ ภควโตเยว ปน สา ธมฺมเทสนา รโญฺญ อาณา วิยฯ เย จ ตํ สุตฺวา ธมฺมํ อภิสเมนฺติ, เต ภควาเยว อุทฺธรตีติ เวทิตพฺพาฯ ธมฺมกถิกา ปน ‘‘วิสฺสฏฺฐาย วาจาย ธมฺมํ เทเสนฺติ อเนลคฬาย’’ติ ปสํสามตฺตเมว ลภนฺตีติฯ ตสฺมา ยุตฺตเมเวตนฺติฯ วุตฺตวิปริยาเยน สุกฺกปโกฺข เวทิตโพฺพฯ

อทโนฺต อวินีโต อปรินิพฺพุโตติ เอตฺถ ปน อนิพฺพิสตาย **อทโนฺต**ฯ อสิกฺขิตวินยตาย **อวินีโต**ฯ อนิพฺพุตกิเลสตาย **อปรินิพฺพุโต**ติ เวทิตโพฺพฯ โส ตาทิโส ปรํ ทเมสฺสติ, นิพฺพิสํ กริสฺสติ , วิเนสฺสติ วา ติโสฺส สิกฺขา สิกฺขาเปสฺสติ, ปรินิพฺพาเปสฺสติ วา ตสฺส กิเลเส นิพฺพาเปสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ วุตฺตวิปริยาเยน สุกฺกปโกฺข เวทิตโพฺพฯ

เอวเมว โข, จุนฺท, วิหิํสกสฺส…เป…. ปรินิพฺพานายาติ เอตฺถ ปน เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพ – ยถา หิ อตฺตนา อปลิปปลิปโนฺน ปรํ ปลิปปลิปนฺนํ อุทฺธริสฺสติ, ทโนฺต ทเมสฺสติ, วินีโต วิเนสฺสติ, ปรินิพฺพุโต ปรินิพฺพาเปสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชตีติฯ กิํ ปน ตนฺติ? อปลิปปลิปนฺนตฺตํ, ทนฺตตฺตํ วินีตตฺตํ ปรินิพฺพุตตฺตญฺจ, เอวเมว โข, จุนฺท, วิหิํสกสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส อวิ

หึสา โหติ ปรินิพฺพานายฯ กึ วุตฺตํ โหติ? โย อตฺตนา อวิหึสโก, ตสฺส ยา อวิหึสา, อยํ ยา เอสา วิหึสกสฺส ปรสฺส วิหึสา, ตสฺสา ปรินิพฺพานาย โหติ, อตฺตนา หิ อวิหึสโก ปรสฺส วิหึสา เจตนํ นิพฺพาเปสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติฯ กึ ปน ตนฺติ? อวิหึสกตฺตเมวฯ ยญฺหิ เยน อตฺตนา อธิคตํ โหติ, โส ปรํ ตทตฺถาย สมาทเปตุํ สโกฺกตีติฯ

อถ วา ยถา อตฺตนา อปลิปโนฺน ทโนฺต วินีโต ปรินิพฺพุโต ปรํ ปลิปปลิปนฺนํ อทนฺตํ อวินีตํ อปรินิพฺพุตญฺจ อุทฺธริสฺสติ ทเมสฺสติ วิเนสฺสติ ปรินิพฺพาเปสฺสตีติ ฐานเมตํ วิชฺชติ, เอวเมว วิหึสกสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส วิหึสาปหานาย มคฺคํ ภาวยโต อุปฺปนฺนา อวิหึสา โหติ ปรินิพฺพานายฯ ปรินิพฺพุโต วิย หิ อปรินิพฺพุตํ อวิหึสาเจตนาว วิหึสาเจตนํ ปรินิพฺพาเปตุํ สมตฺถาฯ เอตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต ''เอวเมว โข, จุนฺทา''ติอาทิมาหาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ สพฺพปเทสุฯ อติวิตฺถารภเยน ปน อนุปทโยชนา น กตาติฯ

๘๘. เอวํ ตสฺส ปรินิพฺพาปเน สมตฺถภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตํ เทสนํ นิคเมตฺวา ธมฺมปฎิปตฺติยํ นิโยเชตุํ **อิติ โข, จุนฺทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สเลฺลขปริยาโย**ติ สเลฺลขการณํฯ เอส นโย สพฺพตฺถ เอตฺถ อวิหึสาทโย เอว วิหึสาทีนํ สเลฺลขนโต สเลฺลขการณํ ฯ เตสํ วเสน จิตฺตสฺส อุปฺปาเทตพฺพโต จิตฺตุปฺปาทการณํ, วิหึสาทิ, ปริกฺกมนสฺส เหตุโต ปริกฺกมนการณํ, อุปริภาคนิปฺผาทนโต อุปริภาคการณํ , วิหึสาทีนํ ปรินิพฺพาปนโต ปรินิพฺพานการณนฺติ เวทิตพฺพาฯ **หิเตสินา**ติ หิตํ เอสเนฺตนฯ **อนุกมฺปเกนา**ติ อนุกมฺปมาเนนฯ **อนุกมฺปํ อุปาทายา**ติ อนุกมฺปํ จิเตฺตน ปริคฺคเหตฺวา, ปริจฺจาติปิ วุตฺตํ โหติฯ **กตํ โว ตํ มยา**ติ ตํ มยา อิเมปญฺจ ปริยาเย ทเสฺสเนฺตน ตุมฺหากํ กตํฯ เอตฺตกเมว หิ อนุกมฺปกสฺส สตฺถุ กิจฺจํ, ยทิทํ อวิปรีตธมฺมเทสนาฯ อิโต ปรํ ปน ปฎิปตฺติ นาม สาวกานํ กิจฺจํฯ เตนาห **เอตานิ, จุนฺท, รุกฺขมูลานิ…เป…. อมฺหากํ อนุสาสนี**ติฯ

ตตฺถ จ **รุกฺขมูลานี**ติ อิมินา รุกฺขมูลเสนาสนํ ทเสฺสติฯ **สุญฺญาคารานี**ติ อิมินา ชนวิวิตฺตฎฺฐานํฯ อุภเยนาปิ จ โยคานุรูปเสนาสนมาจิกฺขติ, ทายชฺชํ นิยฺยาเตติฯ **ฌายถา**ติ อารมฺมณูปนิชฺฌาเนน อฎฺฐตึสารมฺมณานิ, ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน จ อนิจฺจาทิโต ขนฺธายตนาทีนิ อุปนิชฺฌายถ, สมถญฺจ วิปสฺสนญฺจ วเฑฺฒถาติ วุตฺตํ โหติฯ **มา ปมาทตฺถา**ติ มา ปมชฺชิตฺถฯ **มา ปจฺฉา วิปฺปฎิสาริโน อหุวตฺถา**ติ เย หิ ปุเพฺพ ทหรกาเล, อาโรคฺยกาเล, สตฺตสปฺปายาทิสมฺปตฺติกาเล, สตฺถุ สมฺมุขีภาวกาเล จ โยนิโสมนสิการวิรหิตา รตฺตินฺทิวํ มงฺคุลภตฺตา หุตฺวา เสยฺยสุขํ มิทฺธสุขมนุโภนฺตา ปมชฺชนฺติ, เต ปจฺฉา ชรากาเล, โรคกาเล, มรณกาเล, วิปตฺติกาเล, สตฺถุ ปรินิพฺพุตกาเล จ ตํ ปุเพฺพ ปมาทวิหารํ อนุสฺสรนฺตา, สปฺปฎิสนฺธิกาลกิริยญฺจ ภาริยํ สมฺปสฺสมานา วิปฺปฎิสาริโน โหนฺติ, ตุเมฺห ปน ตาทิสา มา อหุวตฺถาติ เอตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห ''มา ปจฺฉา วิปฺปฎิสาริโน อหุวตฺถา''ติฯ **อยํ โว อมฺหากํ อนุสาสนี**ติ อยํ อมฺหากํ สนฺติกา ''ฌายถ มา ปมาทตฺถา''ติ ตุมฺหากํ อนุสาสนี, โอวาโทติ วุตฺตํ โหติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

สเลฺลขสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. สมฺมาทิฎฺฐิสุตฺตวณฺณนา

๘๙. **เอวํ เม สุต**นฺติ สมฺมาทิฎฺฐิสุตฺตํฯ ตตฺถ ''สมฺมาทิฎฺฐิ สมฺมาทิฎฺฐีติ, อาวุโส, วุจฺจติ, กิตฺตาวตา นุ โข, อาวุโส''ติ วา ''กตมํ ปนาวุโส , อกุสล''นฺติ วา เอวํ ยตฺตกา เถเรน ปุจฺฉา

วุตฺตา, สพฺพา กเถตุกมฺยตา ปุจฺฉา เอวฯ

ตตฺถ ยสฺมา ชานนฺตาปิ สมฺมาทิฏฺฐีติ วทนฺติ อชานนฺตาปิ พาหิรกาปิ สาสนิกาปิ อนุสฺสวาทิวเสนาปิ อตฺตปจฺจกฺขนาปิ, ตสฺมา ตํ พหูนํ วจนํ อุปาทาย ทฺวิกฺขตฺตุํ อามสนฺโต ''สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาทิฏฺฐีติ, อาวุโส, วุจฺจตี''ติ อาหฯ อยญฺหิ เอตฺถ อธิปฺปาโย, อปเรหิปิ สมฺมาทิฏฺฐีติ วุจฺจติ, อถาปเรหิปิ สมฺมาทิฏฺฐีติ วุจฺจติ, สฺวายํ เอวํ วุจฺจมาโน อตฺถญฺจ ลกฺขณญฺจ อุปาทาย กิตฺตาวตา นุ โข, อาวุโส, อริยสาวโก สมฺมาทิฏฺฐิ โหตีติฯ ตตฺถ **สมฺมาทิฏฺฐี**ติ โสภนาย ปสตฺถาย จ ทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโตฯ ยทา ปน ธมฺมเยว อยํ สมฺมาทิฏฺฐิสโทฺท วตฺตติ, ตทาสฺส โสภนา ปสตฺถา จ ทิฏฺฐิ **สมฺมาทิฏฺฐี**ติ เอวมตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สา จายํ สมฺมาทิฏฺฐิ ทุวิธา โหติ โลกิยา โลกุตฺตราติฯ ตตฺถ กมฺมสฺสกตาญาณํ สจฺจานุโลมิกญาณญฺจ โลกิยา สมฺมาทิฏฺฐิ, สเงฺขปโต วา สพฺพาปิ สาสวา ปญฺญาฯ อริยมคฺคผลสมฺปยุตฺตา ปญฺญา โลกุตฺตรา สมฺมาทิฏฺฐิฯ ปุคฺคโล ปน ติวิโธ โหติ ปุถุชฺชโน เสโกฺข อเสโกฺข จฯ ตตฺถ ปุถุชฺชโน ทุวิโธ โหติ พาหิรโก สาสนิโก จฯ ตตฺถ พาหิรโก กมฺมวาที กมฺมสฺสกตาทิฏฺฐิยา สมฺมาทิฏฺฐิ โหติ, โน สจฺจานุโลมิกาย อตฺตทิฏฺฐิปรามาสกตฺตาฯ สาสนิโก ทฺวีหิปิฯ เสโกฺข นิยตาย สมฺมาทิฏฺฐิยา สมฺมาทิฏฺฐิฯ อเสโกฺข อเสกฺขายฯ อิธ ปน นิยตาย นิยฺยานิกาย โลกุตฺตรกุสลสมฺมาทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโต ''สมฺมาทิฏฺฐี''ติ อธิเปฺปโตฯ เตนวาห ''อุชุคตาสฺส ทิฏฺฐิ ธเมฺม อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคโต อาคโต อิมํ สทฺธมฺม''นฺติ, โลกุตฺตรกุสลสมฺมาทิฏฺฐิเยว หิ อนฺตทฺวยมนุปคมฺม อุชุภาเวน คตตฺตา , กายวงฺกาทีนิ จ สพฺพวงฺกานิ สมุจฺฉินฺทิตฺวา คตตฺตา อุชุคตา โหติ, ตาเยว จ ทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโต นวปฺปการเรปิ โลกุตฺตรธเมฺม อเวจฺจปฺปสาเทน อจลปฺปสาเทน สมนฺนาคโต โหติ, สพฺพทิฏฺฐิคหนานิ จ วินิเพฺพเฐโนฺต สพฺพกิเลเส ปชหโนฺต ชาติสํสารา นิกฺขมโนฺต ปฏิปตฺตึ ปริพฺรูหโนฺต อริเยน มเคฺคน อาคโต อิมํ สมฺพุทฺธปฺปเวทิตํ อมโตคธํ นิพฺพานสงฺขาตํ **สทฺธมฺม**นฺติ วุจฺจติฯ

ยโต โขติ กาลปริเจฺฉทวจนเมตํ, ยสฺมึ กาเลติ วุตฺตํ โหติฯ **อกุสลญฺจ ปชานาตี**ติ ทสากุสลกมฺมปถสงฺขาตํ อกุสลญฺจ ปชานาติ, นิโรธารมฺมณาย ปชานนาย กิจฺจวเสน ''อิทํ ทุกฺข''นฺติ ปฏิวิชฺฌโนฺต อกุสลํ ปชานาติฯ **อกุสลมูลญฺจ ปชานาตี**ติ ตสฺส มูลปจฺจยภูตํ อกุสลมูลญฺจ ปชานาติ, เตเนว ปกาเรน ''อยํ ทุกฺขสมุทโย''ติ ปฏิวิชฺฌโนฺตฯ เอส นโย **กุสลญฺจ กุสลมูลญฺจา**ติ เอตฺถาปิฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ อิโต ปเรสุ สพฺพวาเรสุ กิจฺจวเสเนว วตฺถุปชานนา เวทิตพฺพาฯ **เอตฺตาวตาปี**ติ เอตฺตเกน อิมินา อกุสลาทิปฺปชานเนนาปิฯ **สมฺมาทิฏฺฐิ โหตี**ติ วุตฺตปฺปการาย โลกุตฺตรสมฺมาทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโต โหติฯ **อุชุคตาสฺส... เป.... อิมํ สทฺธมฺม**นฺติ เอตฺตาวตา สํขิตฺตเทสนา นิฏฺฐิตา โหติฯ เทสนาเยว เจสา สํขิตฺตา, เตสํ ปน ภิกฺขูนํ วิตฺถารวเสเนว สมฺมามนสิการปฺปฏิเวโธ เวทิตโพฺพฯ

ทุติยวาเร ปน เทสนาปิ วิตฺถาเรน มนสิการปฺปฏิเวโธปิ วิตฺถาเรเนว วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ ''สํขิตฺตเทสนาย เทฺว เหฏฺฐิมมคฺคา, วิตฺถารเทสนาย เทฺว อุปริมมคฺคา กถิตา''ติ ภิกฺขู อาหํสุ วิตฺถารเทสนาวสาเน ''สพฺพโส ราคานุสยํ ปหายา''ติอาทิวจนํ สมฺปสฺสมานาฯ เถโร ปนาห ''สํขิตฺตเทสนายปิ จตฺตาโร มคฺคา ราสิโต กถิตา, วิตฺถารเทสนายปี''ติฯ ยา จายํ อิธ สํขิตฺตวิตฺถารเทสนาสุ วิจารณา อาวิกตา, สา สพฺพวาเรสุ อิธ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ อปุพฺพานุตฺตานปทวณฺณนามตฺตเมว หิ อิโต ปรํ กริสฺสามฯ

อกุสลกมฺมปถวณฺณนา

ตตฺถ ปฐมวารสฺส ตาว วิตฺถารเทสนาย ‘‘ปาณาติปาโต โข, อาวุโส, อกุสล’’นฺติอาทีสุ อโกสลฺลปฺปวตฺติยา อกุสลํ เวทิตพฺพํ, ปรโต วตฺตพฺพกุสลปฺปฏิปกฺขโต วาฯ ตํ ลกฺขณโต สาวชฺชทุกฺขวิปากํ สํกิลิฏฺฐํ วาฯ อยํ ตาเวตฺถ สาธารณปทวณฺณนาฯ

อสาธารเณสุ ปน ปาณสฺส อติปาโต **ปาณาติปาโต,** ปาณวโธ ปาณฆาโตติ วุตฺตํ โหติฯ **ปาโณ**ติ เจตฺถ โวหารโต สโตฺต, ปรมตฺถโต ชีวิตินฺทฺริยํฯ ตสฺมึ ปน ปาเณ ปาณสญฺญิโน ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกอุปกฺกมสมุฏฺฐาปิกา กายวจีทฺวารานํ อญฺญตรทฺวารปฺปวตฺตา วธกเจตนา ปาณาติปาโตฯ โส คุณวิรหิเตสุ ติรจฺฉานคตาทีสุ ปาเณสุ ขุทฺทเก ปาเณ อปฺปสาวโชฺช, มหาสรีเร มหาสาวโชฺชฯ กสฺมา? ปโยคมหนฺตตายฯ ปโยคสมเตฺตปิ วตฺถุมหนฺตตายฯ คุณวเนฺตสุ มนุสฺสาทีสุ อปฺปคุเณ ปาเณ อปฺปสาวโชฺช, มหาคุเณ มหาสาวโชฺชฯ สรีรคุณานํ ปน สมภาเว สติ กิเลสานํ อุปกฺกมานญฺจ มุทุตาย อปฺปสาวโชฺช, ติพฺพตาย มหาสาวโชฺชติ เวทิตโพฺพฯ ตสฺส ปญฺจ สมฺภารา โหนฺติ ปาโณ, ปาณสญฺญิตา, วธกจิตฺตํ, อุปกฺกโม, เตน มรณนฺติฯ ฉ ปโยคา สาหตฺถิโก, อาณตฺติโก, นิสฺสคฺคิโย, ถาวโร, วิชฺชามโย, อิทฺธิมโยติฯ อิมสฺมึ ปเนตฺถ วิตฺถารียมาเน อติปปโญฺจ โหติ, ตสฺมา นํ น วิตฺถารยาม, อญฺญญฺจ เอวรูปํฯ อตฺถิเกหิ ปน **สมนฺตปาสาทิกํ วินยฏฺฐกถํ** (ปารา. อฏฺฐ. ๒.๑๗๒) โอโลเกตฺวา คเหตโพฺพฯ

อทินฺนสฺส อาทานํ **อทินฺนาทานํ,** ปรสฺส หรณํ เถยฺยํ, โจริกาติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ **อทินฺน**นฺติ ปรปริคฺคหิตํ, ยตฺถ ปโร ยถากามการิตํ อาปชฺชโนฺต อทณฺฑารโห อนุปวโชฺช จ โหติฯ ตสฺมึ ปน ปรปริคฺคหิเต ปรปริคฺคหิตสญฺญิโน ตทาทายกอุปกฺกมสมุฏฺฐาปิกา เถยฺยเจตนา อทินฺนาทานํฯ ตํ หีเน ปรสนฺตเก อปฺปสาวชฺชํ , ปณีเต มหาสาวชฺชํฯ กสฺมา? วตฺถุปณีตตายฯ วตฺถุสมเตฺต สติ คุณาธิกานํ สนฺตเก วตฺถุสฺมึ มหาสาวชฺชํฯ ตํ ตํ คุณาธิกํ อุปาทาย ตโต ตโต หีนคุณสฺส สนฺตเก วตฺถุสฺมึ อปฺปสาวชฺชํฯ ตสฺส ปญฺจ สมฺภารา โหนฺติ ปรปริคฺคหิตํ, ปรปริคฺคหิตสญฺญิตา, เถยฺยจิตฺตํ, อุปกฺกโม, เตน หรณนฺติฯ ฉ ปโยคา สาหตฺถิกาทโยวฯ เต จ โข ยถานุรูปํ เถยฺยาวหาโร, ปสยฺหาวหาโร, ปฏิจฺฉนฺนาวหาโร, ปริกปฺปาวหาโร, กุสาวหาโรติ อิเมสํ อวหารานํ วเสน ปวตฺตาติ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถาโร ปน **สมนฺตปาสาทิกายํ** (ปารา. อฏฺฐ. ๑.๙๒) วุโตฺตฯ

กาเมสุมิจฺฉาจาโรติ เอตฺถ ปน **กาเมสู**ติ เมถุนสมาจาเรสุฯ **มิจฺฉาจาโร**ติ เอกนฺตนินฺทิโต ลามกาจาโรฯ ลกฺขณโต ปน อสทฺธมฺมาธิปฺปาเยน กายทฺวารปฺปวตฺตา อคมนียฏฺฐานวีติกฺกมเจตนา กาเมสุมิจฺฉาจาโรฯ

ตตฺถ **อคมนียฏฺฐานํ** นาม ปุริสานํ ตาว มาตุรกฺขิตา, ปิตุรกฺขิตา, มาตาปิตุรกฺขิตา, ภาตุรกฺขิตา, ภคินิรกฺขิตา, ญาติรกฺขิตา, โคตฺตรกฺขิตา, ธมฺมรกฺขิตา, สารกฺขา, สปริทณฺฑาติ มาตุรกฺขิตาทโย ทส ; ธนกฺกีตา, ฉนฺทวาสินี, โภควาสินี, ปฏวาสินี, โอทปตฺตกินี, โอภฏจุมฺพฏา, ทาสี จ ภริยา จ, กมฺมการี จ ภริยา จ, ธชาหฏา, มุหุตฺติกาติ เอตา จ ธนกฺกีตาทโย ทสาติ **วีสติ อิตฺถิโย**ฯ อิตฺถีสุ ปน ทฺวินฺนํ สารกฺขาสปริทณฺฑานํ, ทสนฺนญฺจ ธนกฺกีตาทีนนฺติ ทฺวาทสนฺนํ อิตฺถีนํ อเญฺญ ปุริสา, อิทํ **อคมนียฏฺฐานํ** นามฯ โส ปเนส มิจฺฉาจาโร สีลาทิคุณรหิเต อคมนียฏฺฐาเน อปฺปสาวโชฺช, สีลาทิคุณสมฺปเนฺน มหาสาวโชฺชฯ ตสฺส จตฺตาโร สมฺภารา อคมนียวตฺถุ, ตสฺมึ เสวนจิตฺตํ, เสวนปโยโค, มเคฺคนมคฺคปฺปฏิปตฺติอธิวาสนนฺติฯ เอโก ปโยโค สาหตฺถิโก เอวฯ

มุสาติ วิสํวาทนปุเรกฺขารสฺส อตฺถภญฺชโก วจีปโยโค กายปโยโค วาฯ วิสํวาทนาธิปฺปาเยน ปนสฺส ปรวิสํวาทนกกายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา **มุสาวาโท**ฯ อปโร นโย **มุสา**ติ

อภูตํ อตจฺฉํ วตฺถุฯ **วาโท**ติ ตสฺส ภูตโต ตจฺฉโต วิญฺญาปนํฯ ลกฺขณโต ปน อตถํ วตฺถุํ ตถโต ปรํ วิญฺญาเปตุกามสฺส ตถาวิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปิกา เจตนา มุสาวาโทฯ โส ยมตฺถํ ภญฺชติ, ตสฺส อปฺปตาย อปฺปสาวชฺโช, มหนฺตตาย มหาสาวชฺโชฯ อปิจ คหฏฺฐานํ อตฺตโน สนฺตกํ อทาตุกามตาย นตฺถีติอาทินยปฺปวตฺโต อปฺปสาวชฺโช, สกฺขินา หุตฺวา อตฺถภญฺชนตฺถํ วุตฺโต มหาสาวชฺโชฯ ปพฺพชิตานํ อปฺปกมฺปิ เตลํ วา สปฺปึ วา ลภิตฺวา หสาธิปฺปาเยน ‘‘อชฺช คาเม เตลํ นทีมญฺเญ สนฺทตี’’ติ ปูรณกถานเยน ปวตฺโต อปฺปสาวชฺโช, อทิฏฺฐํเยว ปน ทิฏฺฐนฺติ อาทินา นเยน วทนฺตานํ มหาสาวชฺโชฯ ตสฺส จตฺตาโร สมฺภารา โหนฺติ อตถํ วตฺถุ, วิสํวาทน จิตฺตํ, ตชฺโช วายาโม, ปรสฺส ตทตฺถวิชานนนฺติฯ เอโก ปโยโค สาหตฺถิโกวฯ โส กาเยน วา กายปฺปฏิพทฺเธน วา วาจาย วา วิสํวาทกกิริยากรเณ ทฏฺฐโพฺพฯ ตาย เจ กิริยาย ปโร ตมตฺถํ ชานาติ, อยํ กิริยาสมุฏฺฐาปิกเจตนากฺขเณเยว มุสาวาทกมฺมุนา พชฺฌติฯ

ปิสุณา วาจาติอาทีสุ ยาย วาจาย ยสฺส ตํ วาจํ ภาสติ, ตสฺส หทเย อตฺตโน ปิยภาวํ ปรสฺส จ สุญฺญภาวํ กโรติ, สา **ปิสุณา วาจา**ฯ ยาย ปน อตฺตานมฺปิ ปรมฺปิ ผรุสมฺปิ กโรติ, สา วาจา สยมฺปิ ผรุสา เนว กณฺณสุขา น หทยสุขา วา, อยํ **ผรุสา วาจา**ฯ เยน สมฺผํ ปลปติ นิรตฺถกํ, โส **สมฺผปฺปลาโป**ฯ เตสํ มูลภูตา เจตนาปิ ปิสุณาวาจาทินามเมว ลภติ, สา เอว จ อิธ อธิเปฺปตาติฯ ตตฺถ สํกิลิฏฺฐจิตฺตสฺส ปเรสํ วา เภทาย อตฺตโน ปิยกมฺยตาย วา กายวจีปโยค สมุฏฺฐาปิกา เจตนา ปิสุณา วาจาฯ สา ยสฺส เภทํ กโรติ, ตสฺส อปฺปคุณตาย อปฺปสาวชฺชา, มหาคุณตาย มหาสาวชฺชาฯ ตสฺสา จตฺตาโร สมฺภารา ภินฺทิตโพฺพ ปโร, ‘‘อิติ อิเม นานา ภวิสฺสนฺติ วินา ภวิสฺสนฺตี’’ติ เภทปุเรกฺขารตา วา, ‘‘อหํ ปิโย ภวิสฺสามิ วิสฺสาสิโก’’ติ ปิยกมฺยตา วา, ตชฺโช วายาโม, ตสฺส ตทตฺถวิชานนนฺติฯ

ปรสฺส มมฺมเจฺฉทกกายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เอกนฺตผรุสา เจตนา ผรุสา วาจาฯ ตสฺส อาวิภาวตฺถมิทํ วตฺถุ – เอโก กิร ทารโก มาตุวจนํ อนาทิยิตฺวา อรญฺญํ คจฺฉติ, ตํ มาตา นิวเตฺตตุํ อสโกฺกนฺตี ‘‘จณฺฑา ตํ มหึสี อนุพนฺธตู’’ติ อโกฺกสิฯ อถสฺส ตเถฺถว อรเญฺญ มหึสี อุฏฺฐาสิฯ ทารโก ‘‘ยํ มม มาตา มุเขน กเถสิ ตํ มา โหตุ, ยํ จิเตฺตน จิเนฺตสิ ตํ โหตู’’ติ สจฺจกิริยมกาสิฯ มหึสี ตเตฺถว พทฺธา วิย อฏฺฐาสิฯ เอวํ มมฺมเจฺฉทโกปิ ปโยโค จิตฺตสณฺหตาย ผรุสา วาจา น โหติฯ มาตาปิตโร หิ กทาจิ ปุตฺตเก เอวมฺปิ วทนฺติ ‘‘โจรา โว ขณฺฑาขณฺฑิกํ กโรนฺตู’’ติ, อุปฺปลปตฺตมฺปิ จ เนสํ อุปริ ปตนฺตํ น อิจฺฉนฺติฯ อาจริยุปชฺฌายา จ กทาจิ นิสฺสิตเก เอวํ วทนฺติ ‘‘กึ อิเม อหิริกา อโนตฺตปฺปิโน จรนฺติ นิทฺธมถ เน’’ติฯ อถ โข เนสํ อาคมาธิคมสมฺปตฺตึ อิจฺฉนฺติฯ ยถา จ จิตฺตสณฺหตาย ผรุสา วาจา น โหติ, เอวํ วจนสณฺหตาย อผรุสา วาจาปิ น โหติฯ น หิ มาราเปตุกามสฺส ‘‘อิมํ สุขํ สยาเปถา’’ติ วจนํ อผรุสา วาจา โหติฯ จิตฺตผรุสตาย ปเนสา ผรุสา วาจาวฯ สา ยํ สนฺธาย ปวตฺติตา, ตสฺส อปฺปคุณตาย อปฺปสาวชฺชา, มหาคุณตาย มหาสาวชฺชาฯ ตสฺสา ตโย สมฺภารา อโกฺกสิตโพฺพ ปโร, กุปิตจิตฺตํ, อโกฺกสนาติฯ

อนตฺถวิญฺญาปกกายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา อกุสลเจตนา **สมฺผปฺปลาโป**ฯ โส อาเสวนมนฺทตาย อปฺปสาวโชฺช, อาเสวนมหนฺตตาย มหาสาวโชฺชฯ ตสฺส เทฺว สมฺภารา ภารตยุทฺธสีตาหรณาทินิรตฺถกกถาปุเรกฺขารตา, ตถารูปีกถากถนนฺติฯ

อภิชฺฌายตีติ **อภิชฺฌา,** ปรภณฺฑาภิมุขี หุตฺวา ตนฺนินฺนตาย ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ สา ‘‘อโห วต อิทํ มมสฺสา’’ติ เอวํ ปรภณฺฑาภิชฺฌายนลกฺขณาฯ อทินฺนาทานํ วิย อปฺปสาวชฺชา จ มหาสาวชฺชา จฯ ตสฺสา เทฺว สมฺภารา ปรภณฺฑํ, อตฺตโน ปริณามนญฺจฯ ปรภณฺฑวตฺถุเก หิ

โลเภ อุปฺปเนฺนปิ น ตาว กมฺมปถเภโท โหติ, ยาว ‘‘อโห วตีทํ มมสฺสา’’ติ อตฺตโน น ปริณาเมติฯ

หิตสุขํ พฺยาปาทยตีติ **พฺยาปาโท**ฯ โส ปรวินาสาย มโนปโทสลกฺขโณ , ผรุสา วาจา วิย อปฺปสาวโชฺช มหาสาวโชฺช จฯ ตสฺส เทฺว สมฺภารา ปรสโตฺต จ, ตสฺส จ วินาสจินฺตาฯ ปรสตฺตวตฺถุเก หิ โกเธ อุปฺปเนฺนปิ น ตาว กมฺมปถเภโท โหติ, ยาว ‘‘อโห วตายํ อุจฺฉิเชฺชยฺย วินเสฺสยฺยา’’ติ ตสฺส วินาสํ น จิเนฺตติฯ

ยถาภุจฺจคหณาภาเวน มิจฺฉา ปสฺสตีติ **มิจฺฉาทิฎฺฐิ**ฯ สา ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทินา นเยน วิปรีตทสฺสนลกฺขณาฯ สมฺผปฺปลาโป วิย อปฺปสาวชฺชา มหาสาวชฺชา จฯ อปิจ อนิยตา อปฺปสาวชฺชา, นิยตา มหาสาวชฺชาฯ ตสฺสา เทฺว สมฺภารา วตฺถุโน จ คหิตาการวิปรีตตา, ยถา จ ตํ คณฺหาติ, ตถาภาเวน ตสฺสุปฎฺฐานนฺติฯ

อิเมสํ ปน ทสนฺนํ อกุสลกมฺมปถานํ ธมฺมโต โกฎฺฐาสโต อารมฺมณโต เวทนาโต มูลโตติ ปญฺจหากาเรหิ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ **ธมฺมโต**ติ เอเตสุ หิ ปฎิปาฎิยา สตฺต, เจตนาธมฺมาว โหนฺติ, อภิชฺฌาทโย ตโย เจตนาสมฺปยุตฺตาฯ

โกฎฺฐาสโตติ ปฎิปาฎิยา สตฺต, มิจฺฉาทิฎฺฐิ จาติ อิเม อฎฺฐ กมฺมปถา เอว โหนฺติ, โน มูลานิฯ อภิชฺฌาพฺยาปาทา กมฺมปถา เจว มูลานิ จฯ อภิชฺฌา หิ มูลํ ปตฺวา โลโภ อกุสลมูลํ โหติฯ พฺยาปาโท โทโส อกุสลมูลํฯ

อารมฺมณโตติ ปาณาติปาโต ชีวิตินฺทฺริยารมฺมณโต สงฺขารารมฺมโณ โหติฯ อทินฺนาทานํ สตฺตารมฺมณํ วา สงฺขารารมฺมณํ วาฯ มิจฺฉาจาโร โผฎฺฐพฺพวเสน สงฺขารารมฺมโณฯ สตฺตารมฺมโณติปิ เอเกฯ มุสาวาโท สตฺตารมฺมโณ วา สงฺขารารมฺมโณ วาฯ ตถา ปิสุณา วาจาฯ ผรุสา วาจา สตฺตารมฺมณาวฯ สมฺผปฺปลาโป ทิฎฺฐสุตมุตวิญฺญาตวเสน สตฺตารมฺมโณ วา สงฺขารารมฺมโณ วา, ตถา อภิชฺฌาฯ พฺยาปาโท สตฺตารมฺมโณวฯ มิจฺฉาทิฎฺฐิ เตภูมกธมฺมวเสน สงฺขารารมฺมณาฯ

เวทนาโตติ ปาณาติปาโต ทุกฺขเวทโน โหติฯ กิญฺจาปิ หิ ราชาโน โจรํ ทิสฺวา หสมานาปิ ‘‘คจฺฉถ นํ ฆาเตถา’’ติ วทนฺติ, สนฺนิฎฺฐาปกเจตนา ปน เนสํ ทุกฺขสมฺปยุตฺตาว โหติฯ อทินฺนาทานํ ติเวทนํฯ มิจฺฉาจาโร สุขมชฺฌตฺตวเสน ทฺวิเวทโน, สนฺนิฎฺฐาปกจิเตฺต ปน มชฺฌตฺตเวทโน น โหติฯ มุสาวาโท ติเวทโน, ตถา ปิสุณา วาจาฯ ผรุสา วาจา ทุกฺขเวทนาวฯ สมฺผปฺปลาโป ติเวทโน ฯ อภิชฺฌา สุขมชฺฌตฺตวเสน ทฺวิเวทนา, ตถา มิจฺฉาทิฎฺฐิฯ พฺยาปาโท ทุกฺขเวทโนฯ

มูลโตติ ปาณาติปาโต โทสโมหวเสน ทฺวิมูลโก โหติฯ อทินฺนาทานํ โทสโมหวเสน วา โลภโมหวเสน วาฯ มิจฺฉาจาโร โลภโมหวเสนฯ มุสาวาโท โทสโมหวเสน วา โลภโมหวเสน วา, ตถา ปิสุณา วาจา สมฺผปฺปลาโป จฯ ผรุสา วาจา โทสโมหวเสนฯ อภิชฺฌา โมหวเสน เอกมูลา, ตถา พฺยาปาโทฯ มิจฺฉาทิฎฺฐิ โลภโมหวเสน ทฺวิมูลาติฯ

โลโภ อกุสลมูลนฺติอาทีสุ ลุพฺภตีติ **โลโภ**ฯ ทุสฺสตีติ **โทโส**ฯ มุยฺหตีติ **โมโห**ฯ เตสุ โลโภ สยญฺจ อกุสโล สาวชฺชทุกฺขวิปากเฎฺฐน, อิเมสญฺจ ปาณาติปาตาทีนํ อกุสลานํ เกสญฺ

จิ สมฺปยุตฺตปฺปภาวกเฏฺฐน เกสญฺจิ อุปนิสฺสยปจฺจยเฏฺฐน มูลนฺติ **อกุสลมูลํ**ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘รโตฺต โข อาวุโส ราเคน อภิภูโต ปริยาทินฺนจิโตฺต ปาณมฺปิ หนตี’’ติอาทิฯ โทสโมหานํ อกุสลมูลภาเวปิ เอเสว นโยฯ

อกุสลกมฺมปถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กุสลกมฺมปถวณฺณนา

ปาณาติปาตา เวรมณี กุสลนฺติอาทีสุ **ปาณาติปาตา**ทโย วุตฺตตฺถา เอวฯ เวรํ มณตีติ **เวรมณี,** เวรํ ปชหตีติ อโตฺถฯ วิรมติ วา เอตาย กรณภูตาย, วิการสฺส เวการํ กตฺวาปิ **เวรมณี**ฯ อยํ ตาเวตฺถ พฺยญฺชนโต วณฺณนาฯ อตฺถโต ปน **เวรมณี**ติ กุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตา วิรติฯ ยา ‘‘ปาณาติปาตา วิรมนฺตสฺส, ยา ตสฺมิํ สมเย ปาณาติปาตา อารติ วิรตี’’ติ เอวํ วุตฺตา กุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตา วิรติ, สา เภทโต ติวิโธ โหติ สมฺปตฺตวิรติ สมาทานวิรติ สมุเจฺฉทวิรตีติฯ ตตฺถ อสมาทินฺนสิกฺขาปทานํ อตฺตโน ชาติวยพาหุสจฺจาทีนิ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ‘‘อยุตฺตํ อมฺหากํ เอวรูปํ กาตุ’’นฺติ สมฺปตฺตวตฺถุํ อวีติกฺกมนฺตานํ อุปฺปชฺชมานา วิรติ **สมฺปตฺตวิรตี**ติ เวทิตพฺพา สีหฬทีเป **จกฺกนอุปาสกสฺส** วิยฯ

ตสฺส กิร ทหรกาเลเยว มาตุยา โรโค อุปฺปชฺชิฯ เวเชฺชน จ ‘‘อลฺลสสมํสํ ลทฺธุํ วฏฺฏตี’’ติ วุตฺตํฯ ตโต จกฺกนสฺส ภาตา ‘‘คจฺฉ ตาต เขตฺตํ อาหิณฺฑาหี’’ติ จกฺกนํ เปเสสิฯ โส ตตฺถ คโตฯ ตสฺมิญฺจ สมเย เอโก สโส ตรุณสสฺสํ ขาทิตุํ อาคโต โหติ, โส ตํ ทิสฺวา เวเคน ธาเวโนฺต วลฺลิยา พโทฺธ ‘‘กิริ กิรี’’ติ สทฺทมกาสิฯ จกฺกโน เตน สเทฺทน คนฺตฺวา ตํ คเหตฺวา จิเนฺตสิ ‘‘มาตุ เภสชฺชํ กโรมี’’ติฯ ปุน จิเนฺตสิ ‘‘น เมตํ ปติรูปํ, ยฺวาหํ มาตุ ชีวิตการณา ปรํ ชีวิตา โวโรเปยฺย’’นฺติฯ อถ นํ ‘‘คจฺฉ อรเญฺญ สเสหิ สทฺธิํ ติโณทกํ ปริภุญฺชา’’ติ มุญฺจิฯ ภาตรา จ ‘‘กิํ ตาต สโส ลโทฺธ’’ติ ปุจฺฉิโต ตํ ปวตฺติํ อาจิกฺขิฯ ตโต นํ ภาตา ปริภาสิฯ โส มาตุสนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘ยโตหํ ชาโต, นาภิชานามิ สญฺจิจฺจ ปาณํ ชีวิตา โวโรเปตา’’ติ สจฺจํ วตฺวา อธิฏฺฐาสิฯ ตาวเทวสฺส มาตา อโรคา อโหสิฯ

สมาทินฺนสิกฺขาปทานํ ปน สิกฺขาปทสมาทาเน จ ตตุตฺตริ จ อตฺตโน ชีวิตมฺปิ ปริจฺจชิตฺวา วตฺถุํ อวีติกฺกมนฺตานํ อุปฺปชฺชมานา วิรติ **สมาทานวิรตี**ติ เวทิตพฺพา อุตฺตรวฑฺฒมานปพฺพตวาสีอุปาสกสฺส วิยฯ

โส กิร **อมฺพริยวิหารวาสีปิงฺคลพุทฺธรกฺขิตเตฺถรสฺส** สนฺติเก สิกฺขาปทานิ คเหตฺวา เขตฺตํ กสฺสติฯ อถสฺส โคโณ นฏฺโฐ, โส ตํ คเวสโนฺต อุตฺตรวฑฺฒมานปพฺพตํ อารุหิ, ตตฺร นํ มหาสโปฺป อคฺคเหสิฯ โส จิเนฺตสิ ‘‘อิมายสฺส ติขิณวาสิยา สีสํ ฉินฺทามี’’ติฯ ปุน จิเนฺตสิ ‘‘น เมตํ ปติรูปํ, ยฺวาหํ ภาวนียสฺส ครุโน สนฺติเก สิกฺขาปทํ คเหตฺวา ภิเนฺทยฺย’’นฺติฯ เอวํ ยาวตติยํ จิเนฺตตฺวา ‘‘ชีวิตํ ปริจฺจชามิ, น สิกฺขาปท’’นฺติ อํเส ฐปิตํ ติขิณทณฺฑวาสิํ อรเญฺญ ฉเฑฺฑสิฯ ตาวเทว นํ มหาวาโฬ มุญฺจิตฺวา อคมาสีติฯ

อริยมคฺคสมฺปยุตฺตา ปน วิรติ **สมุเจฺฉทวิรตี**ติ เวทิตพฺพาฯ ยสฺสา อุปฺปตฺติโต ปภุติ ‘‘ปาณํ ฆาเตสฺสามี’’ติ อริยปุคฺคลานํ จิตฺตมฺปิ น อุปฺปชฺชตีติฯ สา ปนายํ วิรติ โกสลฺลปฺปวตฺติยา **กุสล**นฺติ วุตฺตาฯ กุจฺฉิตสยนโต วา กุสนฺติ ลทฺธโวหารํ ทุสฺสีลฺยํ ลุนาตีติปิ **กุสลํ**ฯ กตมญฺจาวุโส กุสลนฺติ อิมสฺส ปน ปญฺหสฺส อนนุรูปตฺตา กุสลาติ น วุตฺตาฯ

ยถา จ อกุสลานํ, เอวํ อิเมสมฺปิ กุสลกมฺมปถานํ ธมฺมโต โกฏฺฐาสโต อารมฺมณโต เวทนาโต มูลโตติ ปญฺจหากาเรหิ วินิจฺฉโย เวทิตพฺโพฯ

ตตฺถ **ธมฺมโต**ติ เอเตสุ หิ ปฏิปาฏิยา สตฺต เจตนาปิ วฏฺฏนฺติ, วิรติโยปิฯ อเนฺต ตโย เจตนาสมฺปยุตฺตาวฯ

โกฏฺฐาสโตติ ปฏิปาฏิยา สตฺต กมฺมปถา เอว, โน มูลานิฯ อเนฺต ตโย กมฺมปถา เจว มูลานิ จฯ อนภิชฺฌา หิ มูลํ ปตฺวา อโลโภ กุสลมูลํ โหติฯ อพฺยาปาโท อโทโส กุสลมูลํฯ สมฺมาทิฏฺฐิ อโมโห กุสลมูลํฯ

อารมฺมณโตติ ปาณาติปาตาทีนํ อารมฺมณาเนว เอเตสํ อารมฺมณานิ, วีติกฺกมิตพฺพโตเยว หิ เวรมณี นาม โหติฯ ยถา ปน นิพฺพานารมฺมโณ อริยมโคฺค กิเลเส ปชหติ, เอวํ ชีวิตินฺทฺริยาทิอารมฺมณาเปเต กมฺมปถา ปาณาติปาตาทีนิ ทุสฺสีลฺยานิ ปชหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

เวทนาโตติ สเพฺพ สุขเวทนา วา โหนฺติ, มชฺฌตฺตเวทนา วาฯ กุสลํ ปตฺวา หิ ทุกฺข เวทนา นาม นตฺถิฯ

มูลโตติ ปฏิปาฏิยา สตฺต กมฺมปถา ญาณสมฺปยุตฺตจิเตฺตน วิรมนฺตสฺส อโลภอโทสอโมหวเสน ติมูลา โหนฺติฯ ญาณวิปฺปยุตฺตจิเตฺตน วิรมนฺตสฺส ทฺวิมูลาฯ อนภิชฺฌา ญาณสมฺปยุตฺตจิเตฺตน วิรมนฺตสฺส ทฺวิมูลาฯ ญาณวิปฺปยุตฺตจิเตฺตน เอกมูลาฯ อโลโภ ปน อตฺตนาว อตฺตโน มูลํ น โหติ, อพฺยาปาเทปิ เอเสว นโยฯ สมฺมาทิฏฺฐิ อโลภาโทสวเสน ทฺวิมูลาวาติฯ

อโลโภ กุสลมูลนฺติอาทีสุ น โลโภติ **อโลโภ,** โลภปฏิปกฺขสฺส ธมฺมเสฺสตํ อธิวจนํฯ อโทสาโมเหสุปิ เอเสว นโยฯ เตสุ อโลโภ สยญฺจ กุสลํ, อิเมสญฺจ ปาณาติปาตา เวรมณีอาทีนํ กุสลานํ เกสญฺจิ สมฺปยุตฺตปฺปภาวกเฏฺฐน เกสญฺจิ อุปนิสฺสยปจฺจยเฏฺฐน มูลนฺติ **กุสลมูลํ**ฯ อโทสาโมหานมฺปิ กุสลมูลภาเว เอเสว นโยฯ

อิทานิ สพฺพมฺปิ ตํ สเงฺขเปน จ วิตฺถาเรน จ เทสิตมตฺถํ นิคเมโนฺต **ยโต โข อาวุโส**ติ อาทิอปฺปนาวารมาหฯ ตตฺถ **เอวํ อกุสลํ ปชานาตี**ติ เอวํ ยถานิทฺทิฏฺฐทสากุสลกมฺมปถวเสน อกุสลํ ปชานาติฯ **เอวํ อกุสลมูล**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺตาวตา เอเกน นเยน จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานิกสฺส ยาว อรหตฺตา นิยฺยานํ กถิตํ โหติฯ กถํ? เอตฺถ หิ ฐเปตฺวา อภิชฺฌํ ทส อกุสลกมฺมปถา จ กุสลกมฺมปถา จ ทุกฺขสจฺจํฯ อภิชฺฌา จ โลโภ อกุสลมูลญฺจาติ อิเม เทฺว ธมฺมา นิปฺปริยาเยน สมุทยสจฺจํฯ ปริยาเยน ปน สเพฺพปิ กมฺมปถา ทุกฺขสจฺจํฯ สพฺพานิ กุสลากุสลมูลานิ สมุทยสจฺจํฯ อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ ฯ ทุกฺขํ ปริชานโนฺต สมุทยํ ปชหมาโน นิโรธํ ปชานโนฺต อริยมโคฺค มคฺคสจฺจนฺติ อิติ เทฺว สจฺจานิ สรูเปน วุตฺตานิ, เทฺว อาวตฺตหารวเสน เวทิตพฺพานิฯ

โส สพฺพโส ราคานุสยํ ปหายาติ โส เอวํ อกุสลาทีนิ ปชานโนฺต สพฺพากาเรน ราคานุสยํ ปชหิตฺวาฯ **ปฏิฆานุสยํ ปฏิวิโนเทตฺวา**ติ ปฏิฆานุสยญฺจ สพฺพากาเรเนว นีหริตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ เอตฺตาวตา อนาคามิมโคฺค กถิโตฯ **อสฺมีติ ทิฏฺฐิมานานุสยํ สมูหนิตฺวา**ติ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ กญฺจิ ธมฺมํ อนวการีกริตฺวา ‘‘อสฺมี’’ติ อิมินา สมูหคฺคหณากาเรน ปวตฺตํ ทิฏฺฐิมานานุสยํ สมุคฺฆาเฏตฺวาฯ

ตตฺถ **ทิฏฺฐิมานานุสยนฺ**ติ ทิฏฺฐิสทิสํ มานานุสยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อยญฺหิ มานานุสโย อสฺมีติ ปวตฺตตฺตา ทิฏฺฐิสทิโส โหติ, ตสฺมา เอวํ วุโตฺต ฯ อิมญฺจ อสฺมิมานํ วิตฺถารโต วิญฺญาตุกาเมน ขนฺธิยวเคฺค เขมกสุตฺตํ (สํ. นิ. ๓.๘๙) โอโลเกตพฺพนฺติฯ

อวิชฺชํ ปหายาติ วฏฺฏมูลํ อวิชฺชํ ปชหิตฺวาฯ **วิชฺชํ อุปฺปาเทตฺวา**ติ ตสฺสา อวิชฺชาย สมุคฺฆาฏิกํ อรหตฺตมคฺควิชฺชํ อุปฺปาเทตฺวาฯ เอตฺตาวตา อรหตฺตมโคฺค กถิโตฯ **ทิเฎฺฐว ธเมฺม ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหตี**ติ อสฺมิํเยว อตฺตภาเว วฏฺฏทุกฺขสฺส ปริเจฺฉทกโร โหติฯ **เอตฺตาวตาปิ โข, อาวุโส**ติ เทสนํ นิยฺยาเตติ, อิมาย กมฺมปถเทสนาย วุตฺตมนสิการปฺปฏิเวธวเสนปีติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ เอวํ อนาคามิมคฺคอรหตฺตมเคฺคหิ เทสนํ นิฏฺฐเปสีติฯ

กุสลกมฺมปถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อาหารวารวณฺณนา

๙๐. **สาธาวุโสติ โข...เป.... อาคโต อิมํ สทฺธมฺมนฺ**ติ เอวํ อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส กุสลากุสลมุเขน จตุสจฺจเทสนํ สุตฺวา ตํ อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส ภาสิตํ ‘‘สาธาวุโส’’ติ อิมินา วจเนน เต ภิกฺขู อภินนฺทิตฺวา อิมเสฺสว วจนสฺส สมุฏฺฐาปเกน จิเตฺตน อนุโมทิตฺวา วจสา สมฺปฏิจฺฉิตฺวา เจตสา สมฺปิยายิตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ อิทานิ ยสฺมา เถโร นานปฺปกาเรน จตุสจฺจเทสนํ เทเสตุํ ปฏิพโล, ยถาห ‘‘สาริปุโตฺต, ภิกฺขเว, ปโหติ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ วิตฺถาเรน อาจิกฺขิตุํ เทเสตุ’’นฺติ ยสฺมา วา อุตฺตริมฺปิ เทเสตุกาโมว หุตฺวา ‘‘เอตฺตาวตาปิ โข’’ติ อวจ, ตสฺมา อปเรนปิ นเยน สจฺจเทสนํ โสตุกามา เต ภิกฺขู อายสฺมนฺตํ สาริปุตฺตํ อุตฺตริํ ปญฺหํ อปุจฺฉิํสุฯ เตน สยเมว ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชิตปญฺหโต อุตฺตริํ สิยา โข ปนาวุโส, อโญฺญปิ ปริยาโย ภเวยฺย อญฺญมฺปิ การณนฺติ อิมินา นเยน อญฺญํ อติเรกํ ปญฺหํ ปุจฺฉิํสุ, ปุริมปญฺหสฺส วา อุปริภาเค ปุจฺฉิํสูติ วุตฺตํ โหติฯ อถ เนสํ พฺยากรมาโน เถโร **สิยา, อาวุโส**ติอาทิมาหฯ ตตฺถายํ อนุตฺตานปทวณฺณนา, **อาหาร**นฺติ ปจฺจยํฯ ปจฺจโย หิ อาหรติ อตฺตโน ผลํ, ตสฺมา ‘‘อาหาโร’’ติ วุจฺจติฯ

ภูตานํ วา สตฺตานนฺติอาทีสุ **ภูตา**ติ สญฺชาตา, นิพฺพตฺตาฯ **สมฺภเวสีนนฺ**ติ เย สมฺภวํ ชาติํ นิพฺพตฺติํ เอสนฺติ คเวสนฺติฯ ตตฺถ จตูสุ โยนีสุ อณฺฑชชลาพุชา สตฺตา ยาว อณฺฑโกสํ วตฺถิโกสญฺจ น ภินฺทนฺติ, ตาว **สมฺภเวสิโน** นามฯ อณฺฑโกสํ วตฺถิโกสญฺจ ภินฺทิตฺวา พหิ นิกฺขนฺตา **ภูตา** นามฯ สํเสทชา โอปปาติกา จ ปฐมจิตฺตกฺขเณ สมฺภเวสิโน นามฯ ทุติยจิตฺตกฺขณโต ปภุติ ภูตา นามฯ เยน เยน วา อิริยาปเถน ชายนฺติ, ยาว เต ตโต อญฺญํ น ปาปุณนฺติ, ตาว สมฺภเวสิโน นามฯ ตโต ปรํ ภูตา นามฯ

อถ วา **ภูตา**ติ ชาตา อภินิพฺพตฺตา, เย ภูตาเยว น ปุน ภวิสฺสนฺตีติ สงฺขยํ คจฺฉนฺติ, เตสํ ขีณาสวานเมตํ อธิวจนํฯ สมฺภวเมสนฺตีติ **สมฺภเวสิโน**ฯ อปฺปหีนภวสํโยชนตฺตา อายติมฺปิ สมฺภวํ เอสนฺตานํ เสกฺขปุถุชฺชนานเมตํ อธิวจนํฯ เอวํ สพฺพถาปิ อิเมหิ ทฺวีหิ ปเทหิ สพฺพสเตฺต ปริยาทิยติฯ **วา**สโทฺท เจตฺถ สมฺปิณฺฑนโตฺถ, ตสฺมา ภูตานญฺจ สมฺภเวสีนญฺจาติ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ฐิติยาติ ฐิตตฺถํฯ **อนุคฺคหายา**ติ อนุคฺคหตฺถํ อุปการตฺถํฯ วจนเภโท เจส, อโตฺถ ปน ทฺวินฺนมฺปิ ปทานํ เอโกเยวฯ อถ วา **ฐิติยา**ติ ตสฺส ตสฺส สตฺตสฺส อุปฺปนฺนธมฺมานํ อนุปฺปพนฺธวเสน อวิเจฺฉทายฯ **อนุคฺคหายา**ติ อนุปฺปนฺนานํ อุปฺปาทายฯ อุโภปิ เจตานิ ภูตานํ ฐิติยา เจว

อนุคฺคหาย จฯ สมฺภเวสีนํ วา ฐิติยา เจว อนุคฺคหาย จาติ เอวํ อุภยตฺถ ทฏฺฐพฺพานิฯ **กพฬีการโร อาหาโร**ติ กพฬํ กตฺวา อโชฺฌหริตพฺพโต กพฬีกาโร อาหาโร, โอทนกุมฺมาสาทิวตฺถุกาย โอชาเยตํ อธิวจนํฯ **โอฬาริโก วา สุขุโม วา**ติ วตฺถุโอฬาริกตาย โอฬาริโก, วตฺถุสุขุมตาย สุขุโมฯ สภาเวน ปน สุขุมรูปปริยาปนฺนตฺตา กพฬีกาโร อาหาโร สุขุโมว โหติฯ สาปิ จสฺส วตฺถุโต โอฬาริกตา สุขุมตา จ อุปาทายุปาทาย เวทิตพฺพาฯ

กุมฺภีลานญฺหิ อาหารํ อุปาทาย โมรานํ อาหาโร สุขุโมฯ กุมฺภีลา กิร ปาสาเณ คิลนฺติฯ เต จ เนสํ กุจฺฉิปฺปตฺตาว วิลียนฺติฯ โมรา สปฺปวิจฺฉิกาทิปาเณ ขาทนฺติฯ โมรานํ ปน อาหารํ อุปาทาย ตรจฺฉานํ อาหาโร สุขุโมฯ เต กิร ติวสฺสฉฑฺฑิตานิ วิสาณานิ เจว อฏฺฐีนิ จ ขาทนฺติฯ ตานิ จ เนสํ เขเฬน เตมิตมตฺตเนว กนฺทมูลํ วิย มุทุกานิ โหนฺติฯ ตรจฺฉานมฺปิ อาหารํ อุปาทาย หตฺถีนํ อาหาโร สุขุโมฯ เตปิ นานารุกฺขสาขาโย ขาทนฺติฯ หตฺถีนํ อาหารโต ควยโคกณฺณมิคาทีนํ อาหาโร สุขุโมฯ เต กิร นิสฺสารานิ นานารุกฺขปณฺณาทีนิ ขาทนฺติฯ เตสมฺปิ อาหารโต คุนฺนํ อาหาโร สุขุโมฯ เต อลฺลสุกฺขติณานิ ขาทนฺติฯ เตสํ อาหารโต สสานํ อาหาโร สุขุโมฯ สสานํ อาหารโต สกุณานํ อาหาโร สุขุโมฯ สกุณานํ อาหารโต ปจฺจนฺตวาสีนํ อาหาโร สุขุโมฯ ปจฺจนฺตวาสีนํ อาหารโต คามโภชกานํ อาหาโร สุขุโมฯ คามโภชกานํ อาหารโต ราชราชมหามตฺตานํ อาหาโร สุขุโมฯ เตสมฺปิ อาหารโต จกฺกวตฺติโน อาหาโร สุขุโมฯ จกฺกวตฺติโน อาหารโต ภุมฺมเทวานํ อาหาโร สุขุโมฯ ภุมฺมเทวานํ อาหารโต จาตุมหาราชิกานํ อาหาโร สุขุโมฯ เอวํ ยาว ปรนิมฺมิตวสวตฺตีนํ อาหาโร วิตฺถาเรตโพฺพ, เตสํ อาหาโร สุขุโมเตฺวว นิฏฺฐํ ปโตฺตฯ

เอตฺถ จ โอฬาริเก วตฺถุสฺมิํ โอชา ปริตฺตา โหติ ทุพฺพลา, สุขุเม พลวตีฯ ตถา หิ เอกปตฺตปูรมฺปิ ยาคุํ ปีวโต มุหุเตฺตเนว ชิฆจฺฉิโต โหติ, ยํกิญฺจิเทว ขาทิตุกาโมฯ สปฺปิํ ปน ปสฏมตฺตํ ปีวิตฺวา ทิวสํ อโภตฺตุกาโม โหติฯ ตตฺถ วตฺถุ ปริสฺสมํ วิโนเทติ, น ปน สโกฺกติ ปาเลตุํฯ โอชา ปาเลติ, น สโกฺกติ ปริสฺสมํ วิโนเทตุํฯ เทฺว ปน เอกโต หุตฺวา ปริสฺสมเญฺจว วิโนเทนฺติ ปาเลนฺติ จาติฯ

ผโสฺส ทุติโยติ จกฺขุสมฺผสฺสาทิ ฉพฺพิโธปิ ผโสฺสฯ เอเตสุ จตูสุ อาหาเรสุ ทุติโย อาหาโรติ เวทิตโพฺพฯ เทสนานโย เอว เจสฯ ตสฺมา อิมินา นาม การเณน ทุติโย วา ตติโย วาติ อิทเมตฺถ น คเวสิตพฺพํฯ **มโนสเญฺจตนา**ติ เจตนา เอว วุจฺจติฯ **วิญฺญาณ**นฺติ ยํกิญฺจิ จิตฺตํฯ

เอตฺถาห, ยทิ ปจฺจยโฏฺฐ อาหารโฏฺฐ, อถ กสฺมา อเญฺญสุปิ สตฺตานํ ปจฺจเยสุ วิชฺชมาเนสุ อิเมเยว จตฺตาโร วุตฺตาติ? วุจฺจเต, อชฺฌตฺติกสนฺตติยา วิเสสปจฺจยตฺตาฯ วิเสสปจฺจโย หิ กพฬีการาหารภกฺขานํ สตฺตานํ รูปกายสฺส กพฬีกาโร อาหาโรฯ นามกาเย เวทนาย ผโสฺส, วิญฺญาณสฺส มโนสเญฺจตนา, นามรูปสฺส วิญฺญาณํฯ ยถาห –

> ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, อยํ กาโย อาหารฏฺฐิติโก, อาหารํ ปฏิจฺจ ติฏฺฐติ, อนาหาโร โน ติฏฺฐติฯ ตถา ผสฺสปจฺจยา เวทนา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป’’นฺติฯ

โก ปเนตฺถ อาหาโร, กิํ อาหรตีติ? กพฬีการาหาโร โอชฏฺฐมกรูปานิ อาหรติฯ ผสฺสาหาโร ติโสฺส เวทนา, มโนสเญฺจตนาหาโร ตโย ภเว, วิญฺญาณาหาโร ปฏิสนฺธินามรูปนฺติฯ

กถํ? กพฬีการาหาโร ตาว มุเข ฐปิตมตฺตเยว อฏฺฐ รูปานิ สมุฏฺฐาเปติฯ ทนฺตวิจุณฺณิตํ ปน อโชฺฌหริยมานํ เอเกกํ สิตฺถํ อฏฺฐฏฺฐ รูปานิ สมุฏฺฐาเปติเยวฯ เอวํ โอชฏฺฐมกรูปานิ อาหรติฯ

ผสฺสาหาโร ปน สุขเวทนิโย ผโสฺส อุปฺปชฺชมาโน สุขเวทนํ อาหรติ, ตถา ทุกฺขเวทนิโย ทุกฺขํ, อทุกฺขมสุขเวทนิโย อทุกฺขมสุขนฺติ เอวํ สพฺพถาปิ ผสฺสาหาโร ติโสฺส เวทนา อาหรติฯ

มโนสเญฺจตนาหาโร กามภวูปคํ กมฺมํ กามภวํ อาหรติ, รูปารูปภวูปคานิ ตํ ตํ ภวํฯ เอวํ สพฺพถาปิ มโนสเญฺจตนาหาโร ตโย ภเว อาหรติฯ

วิญฺญาณาหาโร ปน เย จ ปฏิสนฺธิกฺขเณ ตํสมฺปยุตฺตกา ตโย ขนฺธา, ยานิ จ ติสนฺตติวเสน ตึสรูปานิ อุปฺปชฺชนฺติ, สหชาตาทิปจฺจยนเยน ตานิ อาหรตีติ วุจฺจติฯ เอวํ วิญฺญาณาหาโร ปฏิสนฺธินามรูปํ อาหรตีติฯ

เอตฺถ จ มโนสเญฺจตนาหาโร ตโย ภเว อาหรตีติ สาสวา กุสลากุสลเจตนาว วุตฺตาฯ วิญฺญาณํ ปฏิสนฺธินามรูปํ อาหรตีติ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณเมว วุตฺตํ ฯ อวิเสเสน ปน ตํสมฺปยุตฺตตํสมุฏฺฐานธมฺมานํ อาหรณโต เปเต **อาหารา**ติ เวทิตพฺพาฯ

เอเตสุ จตูสุ อาหาเรสุ กพฬีการาหาโร อุปตฺถมฺภโนฺต อาหารกิจฺจํ สาเธติฯ ผโสฺส ผุสโนฺตเยว, มโนสเญฺจตนา อายูหมานาวฯ วิญฺญาณํ วิชานนฺตเมวฯ

กถํ? กพฬีการาหาโร หิ อุปตฺถมฺภโนฺตเยว กายฏฺฐปเนน สตฺตานํ ฐิติยา โหติฯ กมฺมชนิโตปิ หิ อยํ กาโย กพฬีการาหาเรน อุปตฺถมฺภิโต ทสปิ วสฺสานิ วสฺสสตมฺปิ ยาว อายุปริมาณํ ติฏฺฐติฯ ยถา กึ? ยถา มาตุยา ชนิโตปิ ทารโก ธาติยา ถญฺญาทีนิ ปาเยตฺวา โปสิยมาโนว จิรํ ติฏฺฐติ, ยถา จุปตฺถมฺภเนน อุปตฺถมฺภิตเคหํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ยถา มหาราช เคเห ปตเนฺต อเญฺญน ทารุนา อุปตฺถมฺภนฺติ, อเญฺญน ทารุนา อุปตฺถมฺภิตํ สนฺตํ เอวํ ตํ เคหํ น ปตติ, เอวเมว โข มหาราช อยํ กาโย อาหารฏฺฐิติโก, อาหารํ ปฏิจฺจ ติฏฺฐตี’’ติฯ

เอวํ กพฬีกาโร อาหาโร อุปตฺถมฺภโนฺต อาหารกิจฺจํ สาเธติฯ เอวํ สาเธโนฺตปิ จ กพฬีกาโร อาหาโร ทฺวินฺนํ รูปสนฺตตีนํ ปจฺจโย โหติ อาหารสมุฏฺฐานสฺส จ อุปาทินฺนสฺส จฯ กมฺมชานํ อนุปาลโก หุตฺวา ปจฺจโย โหติฯ อาหารสมุฏฺฐานานํ ชนโก หุตฺวา ปจฺจโย โหติฯ

ผโสฺส ปน สุขาทิวตฺถุภูตํ อารมฺมณํ ผุสโนฺตเยว สุขาทิเวทนาปวตฺตเนน สตฺตานํ ฐิติยา โหติฯ มโนสเญฺจตนา กุสลากุสลกมฺมวเสน อายูหมานาเยว ภวมูลนิปฺผาทนโต สตฺตานํ ฐิติยา โหติฯ วิญฺญาณํ วิชานนฺตเมว นามรูปปฺปวตฺตเนน สตฺตานํ ฐิติยา โหติฯ

เอวํ อุปตฺถมฺภนาทิวเสน อาหารกิจฺจํ สาธยมาเนสุ ปเนเตสุ จตฺตาริ ภยานิ ทฏฺฐพฺพานิฯ เสยฺยถิทํ, กพฬีการาหาเร นิกนฺติเยว ภยํ, ผเสฺส อุปคมนเมว, มโนสเญฺจตนาย อายูหนเมว, วิญฺญาเณ อภินิปาโตเยว ภยนฺติฯ กึ การณา? กพฬีการาหาเร หิ นิกนฺตึ กตฺวา สีตาทีนํ ปุเรกฺขตา สตฺตา อาหารตฺถาย มุทฺทาคณนาทิกมฺมานิ กโรนฺตา อนปฺปกํ ทุกฺขํ นิคจฺฉนฺติฯ เอกเจฺจ จ อิมสฺมึ สาสเน ปพฺพชิตฺวาปิ เวชฺชกมฺมาทิกาย อเนสนาย อาหารํ ปริเยสนฺตา ทิเฏฺฐปิ

ธเมฺม คารยฺหา โหนฺติฯ สมฺปราเยปิ ตสฺส สงฺฆาฏิปิ อาทิตฺตา สมฺปชฺชลิตาติอาทินา ลกฺขณสํยุตฺเต วุตฺตนเยน สมณเปตา โหนฺติฯ อิมินาว ตาว การเณน กพฬีการาหาเร นิกนฺติเยว ภยนฺติ เวทิตพฺพาฯ

ผสฺสํ อุปคจฺฉนฺตาปิ ผสฺสสฺสาทิโน ปเรสํ รกฺขิตโคปิเตสุ ทาราทีสุ ภเณฺฑสุ อปรชฺฌนฺติฯ เต สห ภเณฺฑน ภณฺฑสามิกา คเหตฺวา ขณฺฑาขณฺฑิกํ วา ฉินฺทิตฺวา สงฺการกูเฏสุ ฉเฑฺฑนฺติฯ รโญฺญ วา นิยฺยาเตนฺติฯ ตโต เน ราชา วิวิธา กมฺมการณา การาเปติฯ กายสฺส จ เภทา ทุคฺคติ เนสํ ปาฏิกงฺขา โหติฯ อิติ ผสฺสสฺสาทมูลกํ ทิฏฺฐธมฺมิกมฺปิ สมฺปรายิกมฺปิ ภยํ สพฺพมาคตเมว โหติฯ อิมินา การเณน ผสฺสาหาเร อุปคมนเมว ภยนฺติ เวทิตพฺพํฯ

กุสลากุสลกมฺมายูหเนเนว ปน ตมฺมูลกํ ตีสุ ภเวสุ ภยํ สพฺพมาคตํเยว โหติฯ อิมินา การเณน มโนสเญฺจตนาหาเร อายูหนเมว ภยนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ปฏิสนฺธิวิญฺญาณญฺจ ยสฺมึ ยสฺมึ ฐาเน อภินิปตติ, ตสฺมึ ตสฺมึ ฐาเน ปฏิสนฺธินามรูปํ คเหตฺวาว นิพฺพตฺตติ, ตสฺมิญฺจ นิพฺพเตฺต สพฺพภยานิ นิพฺพตฺตานิเยว โหนฺติ, ตมฺมูลกตฺตาติ, อิมินา การเณน วิญฺญาณาหาเร อภินิปาโตเยว ภยนฺติ เวทิตโพฺพฯ

เอวํ สภเยสุ ปน อิเมสุ อาหาเรสุ สมฺมาสมฺพุโทฺธ กพฬีการาหาเร นิกนฺติปริยาทานตฺถํ ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, เทฺว ชายมฺปติกา’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๒.๖๓) นเยน **ปุตฺตมํสูปมํ** เทเสสิฯ ผสฺสาหาเร นิกนฺติปริยาทานตฺถํ ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, คาวี นิจฺจมฺมา’’ติอาทินา นเยน **นิจฺจมฺมคาวูปมํ** เทเสสิฯ มโนสเญฺจตนาหาเร นิกนฺติปริยาทานตฺถํ ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, องฺคารกาสู’’ติอาทินา นเยน **องฺคารกาสูปมํ** เทเสสิฯ วิญฺญาณาหาเร นิกนฺติปริยาทานตฺถํ ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, โจรํ อาคุจาริ’’นฺติอาทินา นเยน **สตฺติสตาหตูปมํ** เทเสสิฯ

ตตฺรายํ ภูตมตฺถํ กตฺวา สเงฺขปโต อตฺถโยชนา, เทฺว กิร ชายมฺปติกา ปุตฺตํ คเหตฺวา ปริเตฺตน ปาเถยฺเยน โยชนสติกํ กนฺตารมคฺคํ ปฏิปชฺชึสุฯ เตสํ ปญฺญาส โยชนานิ คนฺตฺวา ปาเถยฺยํ นิฏฺฐาสิฯ เต ขุปฺปิปาสาตุรา วิรฬจฺฉายายํ นิสีทึสุฯ ตโต ปุริโส ภริยํ อาห ‘‘ภเทฺท อิโต สมนฺตา ปญฺญาส โยชนานิ คาโม วา นิคโม วา นตฺถิ, ตสฺมา ยํ ตํ ปุริเสน กาตพฺพํ พหุมฺปิ กสิโครกฺขาทิกมฺมํ, น ทานิ สกฺกา ตํ มยา กาตุํ, เอหิ มํ มาเรตฺวา อุปฑฺฒมํสํ ขาทิตฺวา อุปฑฺฒํ ปาเถยฺยํ กตฺวา ปุเตฺตน สทฺธึ กนฺตารํ นิตฺถราหี’’ติฯ สาปิ อาห ‘‘สามิ มยา ทานิ ยํ ตํ อิตฺถิยา กาตพฺพํ พหุมฺปิ สุตฺตกนฺตนาทิกมฺมํ, ตํ กาตุํ น สกฺกา, เอหิ มํ มาเรตฺวา อุปฑฺฒมํสํ ขาทิตฺวา อุปฑฺฒํ ปาเถยฺยํ กตฺวา ปุเตฺตน สทฺธึ กนฺตารํ นิตฺถราหี’’ติฯ ตโต โส ตํ อาห ‘‘ภเทฺท มาตุคามมรเณน ทฺวินฺนํ มรณํ ปญฺญายติฯ น หิ มโนฺท กุมาโร มาตรํ วินา ชีวิตุํ สโกฺกติฯ ยทิ ปน มยํ ชีวาม, ปุน ทารกํ ลเภยฺยาม, หนฺท ทานิ ปุตฺตกํ มาเรตฺวา มํสํ คเหตฺวา กนฺตารํ นิตฺถรามา’’ติฯ

ตโต มาตา ปุตฺตมาห ‘‘ตาต ปิตุ สนฺติกํ คจฺฉาหี’’ติฯ โส อคมาสิฯ อถสฺส ปิตา ‘‘มยา ปุตฺตกํ โปเสสฺสามีติ กสิโครกฺขาทีหิ อนปฺปกํ ทุกฺขมนุภูตํ, น สโกฺกมิ ปุตฺตํ มาเรตุํ, ตฺวํเยว ตว ปุตฺตกํ มาเรหี’’ติ วตฺวา ‘‘ตาต มาตุสนฺติกเมว คจฺฉาหี’’ติ อาหฯ โส อคมาสิฯ อถสฺส มาตาปิ ‘‘มยา ปุตฺตํ ปเตฺถนฺติยา โควตกุกฺกุรวตเทวตายาจนาทีหิปิ ตาว อนปฺปกํ ทุกฺขํ อนุภูตํ, โก ปน วาโท กุจฺฉินา ปริหรนฺติยา? น สกฺกาหํ ปุตฺตํ มาเรตุ’’นฺติ วตฺวา ‘‘ตาต ปิตุสนฺติกํเยว คจฺฉาหี’’ติ อาหฯ เอวํ โส ทฺวินฺนํ อนฺตรา คจฺฉโนฺตเยว มโตฯ เต ตํ ทิสฺวา ปริเทวิตฺวา ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว มํสานิ คเหตฺวา ขาทนฺตา ปกฺกมึสุฯ เตสํ โส ปุตฺตมํสาหาโร นวหิ การเณหิ ปฏิ

กุลตฺตา เนว ทวาย โหติ, น มทาย น มณฺฑนาย น วิภูสนาย, เกวลํ กนฺตารนิตฺถรณตฺถาเยว โหติฯ

กตเมหิ นวหิ การเณหิ ปฏิกูโลติ เจ? สชาติมํสตาย ญาติมํสตาย ปุตฺตมํสตาย ปิยปุตฺตมํสตาย ตรุณมํสตาย อามกมํสตาย อโครสมํสตาย อโลณตาย อธูปิตตายาติฯ ตสฺมา โย ภิกฺขุ กพฬีการาหารํ เอวํ ปุตฺตมํสสทิสํ ปสฺสติ , โส ตตฺถ นิกนฺตึ ปริยาทิยติฯ อยํ ตาว **ปุตฺตมํสูปมายํ** อตฺถโยชนาฯ

นิจฺจมฺมคาวูปมายํ ปน ยถา สา คาวี คีวโต ยาว ขุรา, ตาว จมฺมํ อุทฺทาเลตฺวา มุตฺตา ยํ ยเทว นิสฺสาย ติฏฺฐติ, ตตฺถ ปาณเกหิ ขชฺชมานา ทุกฺขเสฺสวาธิกรณํ โหติ, เอวํ ผโสฺสปิ ยํ ยเทว วตฺถุํ อารมฺมณํ วา นิสฺสาย ติฏฺฐติ, ตํตํวตฺถารมฺมณสมฺภวสฺส เวทยิตทุกฺขสฺส อธิกรณเมว โหติฯ ตสฺมา โย ภิกฺขุ ผสฺสาหารํ เอวํ นิจฺจมฺมคาวิสทิสํ ปสฺสติ , โส ตตฺถ นิกนฺตึ ปริยาทิยติ, อยํ **นิจฺจมฺมคาวูปมายํ** อตฺถโยชนาฯ

องฺคารกาสูปมายํ ปน ยถา สา องฺคารกาสุ, เอวํ มหาปริฬาหเฏฺฐน ตโย ภวาฯ ยถา นานาพาหาสุ คเหตฺวา ตตฺถ อุปกฑฺฒกา เทฺว ปุริสา, เอวํ ภเวสุ อุปกฑฺฒนเฏฺฐน มโนสเญฺจตนาฯ ตสฺมา โย ภิกฺขุ มโนสเญฺจตนาหารํ เอวํ องฺคารกาสูปกฑฺฒกปุริสสทิสํ ปสฺสติ, โส ตตฺถ นิกนฺตึ ปริยาทิยติ, อยํ **องฺคารกาสูปมายํ** อตฺถโยชนาฯ

สตฺติสตาหตูปมายํ ปน เยน โส ปุริโส ปุพฺพณฺหสมเย สตฺติสเตน หญฺญติ, ตมสฺส สรีเร วณมุขสตํ กตฺวา อนฺตรา อฏฺฐตฺวา วินิวิชฺฌิตฺวา อปรภาเคเยว ปตติ, เอวํ อิตรานิ เทฺว สตฺติสตานิ, เอวมสฺส ปติโตกาเส อปติตฺวา อปติตฺวา คตาหิ สตฺตีหิ สพฺพสรีรํ ฉิทฺทาวฉิทฺทเมว โหติ, ตสฺส เอกวณมุเขปิ อุปฺปนฺนสฺส ทุกฺขสฺส ปมาณํ นตฺถิ, โก ปน วาโท ตีสุ วณมุขสเตสุ? ตตฺถ สตฺตินิปาตกาโล วิย ปฏิสนฺธิวิญฺญาณนิพฺพตฺตกาโลฯ วณมุขชนนํ วิย ขนฺธชนนํฯ วณมุเขสุ ทุกฺขเวทนุปฺปาโท วิย ชาเตสุ ขเนฺธสุ วฏฺฏมูลกนานาวิธทุกฺขุปฺปาโทฯ อปโร นโย, อาคุจารี ปุริโส วิย ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํฯ ตสฺส สตฺติฆาเตหิ อุปฺปนฺนวณมุขานิ วิย วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํฯ วณมุขปจฺจยา ตสฺส ปุริสสฺส กกฺขฬทุกฺขุปฺปาโท วิย นามรูปปจฺจยา วิญฺญาณสฺส ทฺวตฺตึสกมฺมการณอฏฺฐนวุติโรคาทิวเสน นานปฺปการกทุกฺขุปฺปาโท ทฏฺฐโพฺพฯ ตสฺมา โย ภิกฺขุ วิญฺญาณาหารํ เอวํ สตฺติสตาหตสทิสํ ปสฺสติฯ โส ตตฺถ นิกนฺตึ ปริยาทิยติ, อยํ **สตฺติสตาหตูปมายํ** อตฺถโยชนาฯ

โส เอวํ อิเมสุ อาหาเรสุ นิกนฺตึ ปริยาทิยโนฺต จตฺตาโรปิ อาหาเร ปริชานาติ, เยสุ ปริญฺญาเตสุ สพฺพมฺปิ ปริญฺญาตํ วตฺถุ ปริญฺญาตเมว โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘กพฬีกาเร, ภิกฺขเว, อาหาเร ปริญฺญาเต ปญฺจกามคุณิโก ราโค ปริญฺญาโต โหติฯ ปญฺจกามคุณิเก ราเค ปริญฺญาเต นตฺถิ ตํ สํโยชนํ, เยน สํโยชเนน สํยุโตฺต อริยสาวโก ปุน อิมํ โลกํ อาคเจฺฉยฺยฯ ผเสฺส, ภิกฺขเว, อาหาเร ปริญฺญาเต ติโสฺส เวทนา ปริญฺญาตา โหนฺติฯ ตีสุ เวทนาสุ ปริญฺญาตาสุ อริยสาวกสฺส นตฺถิ กิญฺจิ อุตฺตริกรณียนฺติ วทามิฯ มโนสเญฺจตนาย, ภิกฺขเว, อาหาเร ปริญฺญาเต ติโสฺส ตณฺหา ปริญฺญาตา โหนฺติฯ ตีสุ ตณฺหาสุ ปริญฺญาตาสุ อริยสาวกสฺส นตฺถิ กิญฺจิ อุตฺตริกรณียนฺติ วทามิฯ วิญฺญาเณ, ภิกฺขเว, อาหาเร ปริญฺญาเต นามรูปํ ปริญฺญาตํ โหติฯ นามรูเป ปริญฺญาเต อริยสาวกสฺส นตฺถิ กิญฺจิ อุตฺตริกรณียนฺติ วทามี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๖๓)ฯ

ตณฺหาสมุทยา อาหารสมุทโยติ ปุริมตณฺหาสมุทยา ปฏิสนฺธิกานํ อาหารานํ สมุทโย นิพฺพโตฺต โหตีติ อโตฺถฯ กถํ? ปฏิสนฺธิกฺขเณ หิ ติสนฺตติวเสน อุปฺปนฺนสมตึสรูปพฺภนฺตเร ชาตา โอชา อตฺถิฯ อยํ ตณฺหาปจฺจยา นิพฺพโตฺต อุปาทินฺนกกพฬีการาหาโรฯ ปฏิสนฺธิจิตฺต สมฺปยุตฺตา ปน ผสฺสเจตนา สยญฺจ จิตฺตํ วิญฺญาณนฺติ อิเม ตณฺหาปจฺจยา นิพฺพตฺตา อุปาทินฺนกผสฺสมโนสเญฺจตนา วิญฺญาณาหาราติฯ เอวํ ตาว ปุริมตณฺหาสมุทยา ปฏิสนฺธิกานํ อาหารานํ สมุทโย เวทิตโพฺพฯ ยสฺมา ปนิธ อุปาทินฺนกาปิ อนุปาทินฺนกาปิ อาหารา มิเสฺสตฺวา กถิตา, ตสฺมา อนุปาทินฺนกานมฺปิ เอวํ ตณฺหาสมุทยา อาหารสมุทโย เวทิตโพฺพ ฯ อฏฺฐโลภสหคตจิตฺตสมุฏฺฐิเตสุ หิ รูเปสุ โอชา อตฺถิ, อยํ สหชาตตณฺหาปจฺจยา นิพฺพโตฺต อนุปาทินฺนกกพฬีการาหาโรฯ โลภสหคตจิตฺตสมฺปยุตฺตา ปน ผสฺสเจตนา สยญฺจ จิตฺตํ วิญฺญาณนฺติ อิเม ตณฺหาปจฺจยา นิพฺพตฺตา อนุปาทินฺนกผสฺสมโนสเญฺจตนา วิญฺญาณาหาราติฯ

ตณฺหานิโรธา อาหารนิโรโธติ อิมิสฺสา อุปาทินฺนกานญฺจ อนุปาทินฺนกานญฺจ อาหารานํ ปจฺจยภูตาย ตณฺหาย นิโรเธน อาหารนิโรโธ ปญฺญายติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ อยํ ปน วิเสโส, อิธ จตฺตาริปิ สจฺจานิ สรูเปเนว วุตฺตานิฯ ยถา จ อิธ, เอวํ อิโต อุตฺตริมฺปิ สพฺพวาเรสูติฯ ตสฺมา สพฺพตฺถ อสมฺมุยฺหเนฺตน สจฺจานิ อุทฺธริตพฺพานิฯ สพฺพวาเรสุ จ ‘‘เอตฺตาวตาปิ โข อาวุโส’’ติ อิทํ เทสนานิยฺยาตนํ ตตฺถ ตตฺถ เทสิตธมฺมวเสน โยเชตพฺพํฯ ตสฺส อิธ ตาว อยํ โยชนา **เอตฺตาวตาปี**ติ อิมาย อาหารเทสนาย วุตฺตมนสิการปฺปฏิเวธวเสนาปีติ วุตฺตํ โหติฯ เอส นโย สพฺพตฺถาปิฯ

อาหารวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สจฺจวารวณฺณนา

๙๑. อิทานิ ‘‘สาธาวุโส’’ติ ปุริมนเยเนว เถรสฺส ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนุโมทิตฺวา เต ภิกฺขู อุตฺตริมฺปิ ปญฺหํ ปุจฺฉิํสุฯ เถโร จ เนสํ อเญฺญนปิ ปริยาเยน พฺยากาสิฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิ สพฺพวาเรสุฯ ตสฺมา อิโต ปรํ เอวรูปานิ วจนานิ อนามสิตฺวา เยน เยน ปริยาเยน พฺยากโรติ, ตสฺส ตเสฺสว อตฺถํ วณฺณยิสฺสามฯ อิมสฺส ปน วารสฺส สเงฺขปเทสนายํ **ทุกฺขญฺจ ปชานาตี**ติ เอตฺถ **ทุกฺข**นฺติ ทุกฺขสจฺจํฯ วิตฺถารเทสนายํ ปน ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ **วิสุทฺธิมเคฺค** สจฺจนิเทฺทเส วุตฺตเมวาติฯ

สจฺจวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ชรามรณวารวณฺณนา

๙๒. อิโต ปรํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทวเสน เทสนา โหติฯ ตตฺถ ชรามรณวาเร ตาว **เตสํ เตส**นฺติ อยํ สเงฺขปโต อเนเกสํ สตฺตานํ สาธารณนิเทฺทโสติ ญาตโพฺพฯ ยา เทวทตฺตสฺส ชรา, ยา โสมทตฺตสฺส ชราติ เอวญฺหิ ทิวสมฺปิ กเถนฺตสฺส เนว สตฺตา ปริยาทานํ คจฺฉนฺติฯ อิเมหิ ปน ทฺวีหิ ปเทหิ น โกจิ สโตฺต อปริยาทิโนฺน โหติฯ ตสฺมา วุตฺตํ ‘‘อยํ สเงฺขปโต อเนเกสํ สตฺตานํ สาธารณนิเทฺทโส’’ติฯ

ตมฺหิ ตมฺหีติ อยํ คติชาติวเสน อเนเกสํ นิกายานํ สาธารณนิเทฺทโสฯ **สตฺตนิกาเย**ติ สาธารณนิเทฺทเสน นิทฺทิฏฺฐสฺส สรูปนิทสฺสนํฯ **ชรา ชีรณตา**ติอาทีสุ ปน **ชรา**ติ สภาวนิเทฺทโสฯ **ชีรณตา**ติ อาการนิเทฺทโสฯ **ขณฺฑิจฺจ**นฺติอาทโย กาลาติกฺกเม กิจฺจนิเทฺทสาฯ

ปจฺฉิมา เทฺว ปกตินิเทฺทสาฯ อยญฺหิ **ชรา**ติ อิมินา ปเทน สภาวโต ทีปิตา, เตนสฺสายํ สภาวนิเทฺทโสฯ **ชีรณตา**ติ อิมินา อาการโตฯ เตนสฺสายํ อาการนิเทฺทโสฯ **ขณฺฑิจฺจ**นฺติ อิมินา กาลาติกฺกเม ทนฺตนขานํ ขณฺฑิตภาวกรณกิจฺจโตฯ **ปาลิจฺจ**นฺติ อิมินา เกสโลมานํ ปลิตภาวกรณกิจฺจโตฯ **วลิตฺตจตา**ติ อิมินา มํสํ มิลาเปตฺวา ตเจ วลิตฺตภาวกรณกิจฺจโต ทีปิตาฯ เตนสฺสา อิเม **ขณฺฑิจฺจ**นฺติอาทโย ตโย กาลาติกฺกเม กิจฺจนิเทฺทสาฯ เตหิ อิเมสํ วิการานํ ทสฺสนวเสน ปากฏีภูตา ปากฏชรา ทสฺสิตาฯ ยเถว หิ อุทกสฺส วา อคฺคิโน วา วาตสฺส วา ติณรุกฺขาทีนํ สมฺภคฺคปลิภคฺคตาย วา ฌามตาย วา คตมคฺโค ปากโฏ โหติ, น จ โส คตมคฺโค ตาเนว อุทกาทีนิ, เอวเมว ชราย ทนฺตาทีสุ ขณฺฑิจฺจาทิวเสน คตมคฺโค ปากโฏ, จกฺขุํ อุมฺมีเลตฺวาปิ คยฺหติฯ น จ ขณฺฑิจฺจาทีเนว ชรา, น หิ ชรา จกฺขุวิเญฺญยฺยา โหติฯ

อายุโน สํหานิ อินฺทฺริยานํ ปริปาโกติ อิเมหิ ปน ปเทหิ กาลาติกฺกเมเยว อภิพฺยตฺตตาย อายุกฺขยจกฺขาทิอินฺทฺริยปริปากสญฺญิตาย ปกติยา ทีปิตาฯ เตนสฺสิเม ปจฺฉิมา เทฺว ปกตินิเทฺทสาติ เวทิตพฺพาฯ

ตตฺถ ยสฺมา ชรํ ปตฺตสฺส อายุ หายติ, ตสฺมา ชรา ‘‘อายุโน สํหานี’’ติ ผลูปจาเรน วุตฺตาฯ ยสฺมา จ ทหรกาเล สุปฺปสนฺนานิ สุขุมมฺปิ อตฺตโน วิสยํ สุเขเนว คณฺหนสมตฺถานิ จกฺขาทีนิ อินฺทฺริยานิ ชรํ ปตฺตสฺส ปริปกฺกานิ อาลุฬิตานิ อวิสทานิ โอฬาริกมฺปิ อตฺตโน วิสยํ คเหตุํ อสมตฺถานิ โหนฺติ, ตสฺมา ‘‘อินฺทฺริยานํ ปริปาโก’’ติปิ ผลูปจาเรเนว วุตฺตาฯ สา ปนายํ เอวํ นิทฺทิฏฺฐา สพฺพาปิ ชรา ปากฏา ปฏิจฺฉนฺนาติ ทุวิธา โหติฯ

ตตฺถ ทนฺตาทีสุ ขณฺฑาภาวาทิทสฺสนโต รูปธเมฺมสุ ชรา **ปากฏชรา** นามฯ อรูปธเมฺมสุ ปน ตาทิสสฺส วิการสฺส อทสฺสนโต **ปฏิจฺฉนฺนชรา** นามฯ ตตฺถ ยฺวายํ ขณฺฑาทิภาโว ทิสฺสติ, โส ตาทิสานํ ทนฺตาทีนํ สุวิเญฺญยฺยตฺตา วโณฺณเยว, ตํ จกฺขุนา ทิสฺวา มโนทฺวาเรน จินฺเตตฺวา ‘‘อิเม ทนฺตา ชราย ปหฏา’’ติ ชรํ ชานาติ อุทกฏฺฐาเน พทฺธานิ โคสีสาทีนิ โอโลเกตฺวา เหฏฺฐา อุทกสฺส อตฺถิภาวํ ชานนํ วิยฯ ปุน อวีจิ สวีจีติ เอวมฺปิ ทุวิธา โหติฯ ตตฺถ มณิกนกรชตปวาฬสูริยาทีนํ มนฺททสกาทีสุ ปาณีนํ วิย ปุปฺผผลปลฺลวาทีสุ จ อปาณีนํ วิย อนฺตรนฺตรา วณฺณวิเสสาทีนํ ทุวิเญฺญยฺยตฺตา ชรา **อวีจิชรา** นาม, นิรนฺตรชราติ อโตฺถฯ ตโต อเญฺญสุ ปน ยถาวุเตฺตสุ อนฺตรนฺตรา วณฺณวิเสสาทีนํ สุวิเญฺญยฺยตฺตา ชรา **สวีจิชรา** นามาติ เวทิตพฺพาฯ

อิโต ปรํ, **เตสํ เตส**นฺติอาทิ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **จุติ จวนตา**ติอาทีสุ ปน **จุตี**ติ จวนกวเสน วุจฺจติ, เอกจตุปญฺจกฺขนฺธานํ สามญฺญวจนเมตํฯ **จวนตา**ติ ภาววจเนน ลกฺขณนิทสฺสนํฯ **เภโท**ติ จุติกฺขนฺธานํ ภงฺคุปฺปตฺติปริทีปนํฯ **อนฺตรธาน**นฺติ ฆฏเสฺสว ภินฺนสฺส ภินฺนานํ จุติกฺขนฺธานํ เยน เกนจิ ปริยาเยน ฐานาภาวปริทีปนํฯ **มจฺจุ มรณ**นฺติ มจฺจุสงฺขาตํ มรณํฯ เตน **สมุเจฺฉทมรณา**ทีนิ นิเสเธติฯ **กาโล** นาม อนฺตโก, ตสฺส กิริยาติ **กาลกิริยา**ฯ เอเตน โลกสมฺมุติยา มรณํ ทีเปติฯ

อิทานิ ปรมเตฺถน ทีเปตุํ, **ขนฺธานํ เภโท**ติอาทิมาหฯ ปรมเตฺถน หิ ขนฺธาเยว ภิชฺชนฺติ, น สโตฺต นาม โกจิ มรติฯ ขเนฺธสุ ปน ภิชฺชมาเนสุ สโตฺต มรติ, ภิเนฺนสุ มโตติ โวหาโร โหติฯ

เอตฺถ จ จตุโวการวเสน ขนฺธานํ เภโท, เอกโวการวเสน กเฬวรสฺส นิเกฺขโปฯ จตุโวการวเสน วา ขนฺธานํ เภโท, เสสทฺวยวเสน กเฬวรสฺส นิเกฺขโป เวทิตโพฺพฯ กสฺมา? ภวทฺวเยปิ รูปกายสงฺขาตสฺส กเฬวรสฺส สมฺภวโตฯ อถ วา ยสฺมา จ จาตุมหาราชิกาทีสุ ขนฺธา

ภิชฺชนฺตว, น กิญฺจิ นิกฺขิปนฺติ, ตสฺมา เตสํ วเสน ขนฺธานํ เภโท, มนุสฺสาทีสุ กเฬวรสฺส นิเกฺขโปฯ เอตฺถ จ กเฬวรสฺส นิเกฺขปการณโต มรณํ กเฬวรสฺส นิเกฺขโปติ วุตฺตนฺติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อิติ อยญฺจ ชรา อิทญฺจ มรณํฯ อิทํ วุจฺจตาวุโสติ อิทํ อุภยมฺปิ เอกโต กตฺวา ชรามรณนฺติ กถียติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

ชรามรณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ชาติวารวณฺณนา

๙๓. ชาติวาเร **ชาติ สญฺชาตี**ติอาทีสุ ชายนฏฺเฐน **ชาติ,** สา อปริปุณฺณายตนวเสน ยุตฺตาฯ สญฺชายนฏฺเฐน **สญฺชาติ,** สา ปริปุณฺณายตนวเสน ยุตฺตาฯ โอกฺกมนฏฺเฐน **โอกฺกนฺติ,** สา อณฺฑชชลาพุชวเสน ยุตฺตาฯ เต หิ อณฺฑโกสญฺจ วตฺถิโกสญฺจ โอกฺกมนฺตา ปวิสนฺตา วิย ปฏิสนฺธึ คณฺหนฺติฯ อภินิพฺพตฺตนฏฺเฐน **อภินิพฺพตฺติ,** สา สํเสทชโอปปาติกวเสน ยุตฺตา, เต หิ ปากฏาเยว หุตฺวา นิพฺพตฺตนฺติฯ อยํ ตาว โวหารเทสนาฯ

อิทานิ ปรมตฺถเทสนา โหติฯ ขนฺธาเยว หิ ปรมตฺถโต ปาตุภวนฺติ, น สโตฺตฯ ตตฺถ จ **ขนฺธาน**นฺติ เอกโวการภเว เอกสฺส จตุโวการภเว จตุนฺนํ ปญฺจโวการภเว ปญฺจนฺนมฺปิ คหณํ เวทิตพฺพํฯ **ปาตุภาโว**ติ อุปฺปตฺติฯ **อายตนาน**นฺติ เอตฺถ ตตฺร ตตฺร อุปฺปชฺชมานายตนวเสเนว สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ **ปฏิลาโภ**ติ สนฺตติยํ ปาตุภาโวเยวฯ ปาตุภวนฺตาเนว หิ ตานิ ปฏิลทฺธานิ นาม โหนฺติฯ **อยํ วุจฺจตาวุโส ชาตี**ติ อิมินา ปเทน โวหารโต ปรมตฺถโต จ เทสิตาย ชาติยา นิคมนํ กโรตีติฯ **ภวสมุทยา**ติ เอตฺถ ปน ชาติยา ปจฺจยภูโต กมฺมภโว เวทิตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

ชาติวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ภววารวณฺณนา

๙๔. ภววาเร **กามภโว**ติ กมฺมภโว จ อุปปตฺติภโว จฯ ตตฺถ **กมฺมภโว** นาม กามภวูปคํ กมฺมเมวฯ ตญฺหิ อุปปตฺติภวสฺส การณตฺตา ‘‘สุโข พุทฺธานมุปฺปาโท (ธ. ป. ๑๙๔) ทุกฺโข ปาปสฺส อุจฺจโย’’ติอาทีนิ (ธ. ป. ๑๑๗) วิย ผลโวหาเรน ภโวติ วุตฺตํฯ **อุปปตฺติภโว** นาม เตน กมฺเมน นิพฺพตฺตํ อุปาทินฺนขนฺธปญฺจกํฯ ตญฺหิ ตตฺถ ภวตีติ กตฺวา **ภโว**ติ วุตฺตํฯ เอวํ สพฺพถาปิ อิทํ กมฺมญฺจ อุปปตฺติ จ อุภยเมฺปตมิธ ‘‘กามภโว’’ติ วุตฺตํฯ เอส นโย **รูปารูปภเวสุฯ อุปาทานสมุทยา**ติ เอตฺถ ปน อุปาทานํ กุสลกมฺมภวสฺส อุปนิสฺสยวเสเนว ปจฺจโย โหติฯ อกุสลกมฺมภวสฺส อุปนิสฺสยวเสนปิ สหชาตาทิวเสนปิฯ อุปปตฺติภวสฺส ปน สพฺพสฺสาปิ อุปนิสฺสยวเสเนวฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

ภววารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อุปาทานวารวณฺณนา

๙๕. อุปาทานวาเร **กามุปาทาน**นฺติอาทีสุ วตฺถุกามํ อุปาทิยติ เอเตน, สยํ วา ตํ อุปาทิยตีติ **กามุปาทานํ**ฯ กาโม จ โส อุปาทานญฺจาติ วา กามุปาทานํฯ **อุปาทาน**นฺติ ทฬฺหคฺ

คหณํ วุจฺจติฯ ทฬฺหโตฺถ หิ เอตฺถ อุปสโทฺท, ‘‘อุปายาส อุปกฏฺฐา’’ติอาทีสุ วิย ปญฺจกามคุณิกราคเสฺสตํ อธิวจนํฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารโต ปเนตํ ‘‘ตตฺถ กตมํ กามุปาทานํ, โย กาเมสุ กามจฺฉโนฺท’’ติ (ธ. ส. ๑๒๒๐; วิภ. ๙๓๘) วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ

ตถา ทิฏฺฐิ จ สา อุปาทานญฺจาติ **ทิฏฺฐุปาทานํ**ฯ อถ วา ทิฏฺฐึ อุปาทิยติ, อุปาทิยนฺติ วา เอเตน ทิฏฺฐินฺติ ทิฏฺฐุปาทานํฯ อุปาทิยติ หิ ปุริมทิฏฺฐึ อุตฺตรทิฏฺฐิฯ อุปาทิยนฺติ จ ตาย ทิฏฺฐึฯ ยถาห ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จ, อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ’’นฺติอาทิ (ม. นิ. ๓.๒๗), สีลพฺพตุปาทานอตฺตวาทุปาทานวชฺชสฺส สพฺพทิฏฺฐิคตเสฺสตํ อธิวจนํฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารโต ปเนตํ ‘‘ตตฺถ กตมํ ทิฏฺฐุปาทานํ นตฺถิ ทินฺน’’นฺติ (ธ. ส. ๑๒๒๐; วิภ. ๙๓๘) วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ

ตถา สีลพฺพตํ อุปาทิยนฺติ เอเตน, สยํ วา ตํ อุปาทิยติ, สีลพฺพตญฺจ ตํ อุปาทานญฺจาติ วา **สีลพฺพตุปาทานํ**ฯ โคสีลโควตาทีนิ หิ เอวํ สุทฺธีติ อภินิเวสโต สยเมว อุปาทานานิ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารโต ปเนตํ ‘‘ตตฺถ กตมํ สีลพฺพตุปาทานํ, อิโต พหิทฺธา สมณพฺราหฺมณานํ สีเลน สุทฺธี’’ติ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ

อิทานิ วทนฺติ เอเตนาติ **วาโท**ฯ อุปาทิยนฺติ เอเตนาติ **อุปาทานํ**ฯ กึ วทนฺติ, อุปาทิยนฺติ วา? อตฺตานํฯ อตฺตโน วาทุปาทานํ **อตฺตวาทุปาทานํ**ฯ อตฺตวาทมตฺตเมว วา อตฺตาติ อุปาทิยติ เอเตนาติ อตฺตวาทุปาทานํ, วีสติวตฺถุกาย สกฺกายทิฏฺฐิยา เอตํ อธิวจนํฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารโต ปเนตํ ‘‘ตตฺถ กตมํ อตฺตวาทุปาทานํ, อิธ อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน อริยานํ อทสฺสาวี’’ติ (ธ. ส. ๑๒๒๓) วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ

ตณฺหาสมุทยาติ เอตฺถ ตณฺหา กามุปาทานสฺส อุปนิสฺสยวเสน อนนฺตรสมนนฺตรนตฺถิวิคตาเสวนวเสน วา ปจฺจโยฯ อวเสสานํ ปน สหชาตาทิวเสนาปิฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

อุปาทานวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตณฺหาวารวณฺณนา

๙๖. ตณฺหาวาเร **รูปตณฺหา...เป.... ธมฺมตณฺหา**ติ เอวํ จกฺขุทฺวาราทีสุ ชวนวีถิยํ ปวตฺตาย ตณฺหาย ‘‘เสฏฺฐิปุโตฺต พฺราหฺมณปุโตฺต’’ติ เอวมาทีสุ ปิติโต นามํ วิย ปิติสทิสารมฺมณโต นามํฯ เอตฺถ จ รูปารมฺมณา ตณฺหา, รูเป ตณฺหาติ **รูปตณฺหา**ฯ สา กามราคภาเวน รูปํ อสฺสาเทนฺตี ปวตฺตมานา **กามตณฺหา**ฯ สสฺสตทิฏฺฐิสหคตราคภาเวน รูปํ นิจฺจํ ธุวํ สสฺสตนฺติ เอวํ อสฺสาเทนฺตี ปวตฺตมานา **ภวตณฺหา**ฯ อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคตราคภาเวน รูปํ อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสติ เปจฺจ น ภวิสฺสตีติ เอวํ อสฺสาเทนฺตี ปวตฺตมานา **วิภวตณฺหา**ติ เอวํ ติวิธา โหติฯ ยถา จ รูปตณฺหา, ตถา สทฺทตณฺหาทโยปีติ เอตานิ อฏฺฐารส ตณฺหาวิจริตานิ โหนฺติฯ ตานิ อชฺฌตฺตรูปาทีสุ อฏฺฐารส, พหิทฺธารูปาทีสุ อฏฺฐารสาติ ฉตฺตึสฯ อิติ อตีตานิ ฉตฺตึส, อนาคตานิ ฉตฺตึส, ปจฺจุปฺปนฺนานิ ฉตฺตึสาติ อฏฺฐสตํฯ ‘‘อชฺฌตฺติกสฺสุปาทาย ‘อสฺมี’ติ โหติ , ‘อิตฺถสฺมี’ติ โหตี’’ติ (วิภ. ๙๗๓-๙๗๔) วา เอวมาทีนา อชฺฌตฺติกรูปาทินิสฺสิตานิ อฏฺฐารส, ‘‘พาหิรสฺสุปาทาย ‘อิมินา อสฺมี’ติ โหติ, ‘อิมินา อิตฺถสฺมี’ติ โหตี’’ติ วา (วิภ. ๙๗๕) เอวมาทินา พาหิรรูปาทินิสฺสิตานิ อฏฺฐารสาติ ฉตฺตึสฯ อิติ อตีตานิ ฉตฺตึส, อนาคตานิ ฉตฺตึส, ปจฺจุปฺปนฺนานิ ฉตฺตึสาติ เอวมฺปิ **อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตานิ** โหนฺติฯ ปุน สงฺคเห กรียมาเน รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ ฉเฬว ตณฺหากายา ติโสฺสเยว กามตณฺหาทโย โหนฺตีติ เอวํ –

นิเทฺทสเตฺถน นิเทฺทส-วิตฺถารา วิตฺถารสฺส จ;
ปุน สงฺคหโต ตณฺหา, วิญฺญาตพฺพา วิภาวินาติฯ

เวทนาสมุทยาติ เอตฺถ ปน **เวทนา**ติ วิปากเวทนา อธิเปฺปตาฯ สา กถํ ฉสุ ทฺวาเรสุ ตณฺหาย ปจฺจโย โหตีติ เจ? อสฺสาทนียโตฯ สุขาย หิ เวทนาย อสฺสาทเนน สตฺตา เวทนํ มมายนฺตา เวทนาย ตณฺหํ อุปฺปาเทตฺวา เวทนาราครตฺตา หุตฺวา จกฺขุทฺวาเร อิฏฺฐเมว รูปํ ปเตฺถนฺติ, ลทฺธา จ นํ อสฺสาเทนฺติ, อารมฺมณทายกานญฺจ จิตฺตการาทีนํ สกฺการํ กโรนฺติฯ ตถา โสตทฺวาราทีสุ อิเฏฺฐ จ สทฺทาทโย ปเตฺถนฺติ, ลทฺธา จ เน อสฺสาเทนฺติ, อารมฺมณทายกานญฺจ วีณาวาทก-คนฺธิกสูท-ตนฺตวาย-นานาวิธสิปฺปสนฺทสฺสกาทีนํ สกฺการํ กโรนฺติฯ ยถา กึ? ยถา ปุตฺตสิเนเหน ปุตฺตํ มมายนฺตา ธาติยา สกฺการํ กโรนฺติ, สปฺปายสปฺปิขีราทีนิเยว นํ ปาเยนฺติ เจว โภเชนฺติ จฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ตณฺหาวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เวทนาวารวณฺณนา

๙๗. เวทนาวาเร **เวทนากายา**ติ เวทนาสมูหาฯ **จกฺขุสมฺผสฺสชา เวทนา...เป.... มโนสมฺผสฺสชา เวทนา**ติ เอตํ ‘‘จกฺขุสมฺผสฺสชา เวทนา อตฺถิ กุสลา, อตฺถิ อกุสลา, อตฺถิ อพฺยากตา’’ติ (วิภ. ๓๔) เอวํ วิภเงฺค อาคตตฺตา จกฺขุทฺวาราทีสุ ปวตฺตานํ กุสลากุสลาพฺยากตเวทนานํ ‘‘สาริปุโตฺต, มนฺตาณิปุโตฺต’’ติ เอวมาทีสุ มาติโต นามํ วิย มาติสทิสวตฺถุโต นามํฯ วจนโตฺถ ปเนตฺถ จกฺขุสมฺผสฺสเหตุ ชาตา เวทนา **จกฺขุสมฺผสฺสชา เวทนา**ติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ อยํ ตาเวตฺถ สพฺพสงฺคาหิกกถา ฯ วิปากวเสน ปน จกฺขุทฺวาเร เทฺว จกฺขุวิญฺญาณานิ, เทฺว มโนธาตุโย, ติโสฺส มโนวิญฺญาณธาตุโยติ เอตาหิ สมฺปยุตฺตวเสน เวทนา เวทิตพฺพาฯ เอส นโย โสตทฺวาราทีสุฯ มโนทฺวาเร มโนวิญฺญาณธาตุสมฺปยุตฺตาวฯ

ผสฺสสมุทยาติ เอตฺถ ปน ปญฺจทฺวาเร ปญฺจวตฺถุกเวทนานํ สหชาตจกฺขุสมฺผสฺสาทิสมุทยา สมุทโย โหติฯ อวเสสานํ จกฺขุสมฺผสฺสาทโย อุปนิสฺสยาทิวเสน ปจฺจยาฯ มโนทฺวาเร ตทารมฺมณเวทนานํ อทฺวาริกานญฺจ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติเวทนานํ สหชาตมโนสมฺผสฺสสมุทยา สมุทโย โหตีติ เวทิตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

เวทนาวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ผสฺสวารวณฺณนา

๙๘. ผสฺสวาเร **จกฺขุสมฺผโสฺส**ติ จกฺขุมฺหิ สมฺผโสฺสฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **จกฺขุสมฺผโสฺส...เป.... กายสมฺผโสฺส**ติ เอตฺตาวตา จ กุสลากุสลวิปากา ปญฺจวตฺถุกา ทส สมฺผสฺสา วุตฺตา โหนฺติฯ **มโนสมฺผโสฺส**ติ อิมินา เสสา พาวีสติ โลกิยวิปากมนสมฺปยุตฺตผสฺสาฯ **สฬายตนสมุทยา**ติ ฉนฺนํ จกฺขาทีนํ อายตนานํ สมุทเยน อิมสฺส ฉพฺพิธสฺสาปิ สมฺผสฺสสฺส สมุทโย โหตีติ เวทิตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

ผสฺสวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สฬายตนวารวณฺณนา

๙๙. สฬายตนวาเร **จกฺขายตน**นฺติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพํ **วิสุทฺธิมคฺเค** ขนฺธนิเทฺทเส เจว อายตนนิเทฺทเส จ วุตฺตนยเมวฯ **นามรูปสมุทยา**ติ เอตฺถ ปน ยํ นามํ ยญฺจ รูปํ, ยญฺจ นามรูปํ ยสฺส อายตนสฺส ปจฺจโย โหติ, ตสฺส วเสน **วิสุทฺธิมคฺเค** ปฏิจฺจสมุปฺปาทนิเทฺทเส วุตฺตนเยน นามรูปสมุทยา สฬายตนสมุทโย เวทิตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตปฺปการเมวาติฯ

สฬายตนวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

นามรูปวารวณฺณนา

๑๐๐. นามรูปวาเร นมนลกฺขณํ **นามํ**ฯ รุปฺปนลกฺขณํ **รูปํ**ฯ วิตฺถารวาเร ปนสฺส **เวทนา**ติ เวทนากฺขโนฺธฯ **สญฺญา**ติ สญฺญากฺขโนฺธฯ **เจตนา ผโสฺส มนสิกาโร**ติ สงฺขารกฺขโนฺธ เวทิตโพฺพฯ กามญฺจ อเญฺญปิ สงฺขารกฺขนฺธสงฺคหิตา ธมฺมา สนฺติ, อิเม ปน ตโย สพฺพทุพฺพเลสุปิ จิเตฺตสุ สนฺติฯ ตสฺมา เอเตสํเยว วเสเนตฺถ สงฺขารกฺขโนฺธปิ ทสฺสิโตฯ **จตฺตาริ จ มหาภูตานี**ติ เอตฺถ **จตฺตารี**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **มหาภูตานี**ติ ปถวีอาปเตชวายานเมตํ อธิวจนํฯ เยน ปน การเณน ตานิ มหาภูตานีติ วุจฺจนฺติ, โย เจตฺถ อโญฺญ วินิจฺฉยนโย, โส สโพฺพ **วิสุทฺธิมคฺเค** รูปกฺขนฺธนิเทฺทเส วุโตฺตฯ

จตุนฺนญฺจ มหาภูตานํ อุปาทายาติ เอตฺถ ปน **จตุนฺน**นฺติ อุปโยคเตฺถ สามิวจนํ, จตฺตาริ จ มหาภูตานีติ วุตฺตํ โหติฯ **อุปาทายา**ติ อุปาทิยิตฺวา, คเหตฺวาติ อโตฺถฯ นิสฺสายาติปิ เอเกฯ วตฺตมานนฺติ อยเญฺจตฺถ ปาเฐเสโสฯ สมูหเตฺถ วา เอตํ สามิวจนํฯ เตน จตุนฺนญฺจ มหาภูตานํ สมูหํ อุปาทาย ปวตฺตมานํ รูปนฺติ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอวํ สพฺพตฺถาปิ ยานิ จตฺตาริ ปถวีอาทีนิ มหาภูตานิ, ยญฺจ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย วตฺตมานํ จกฺขายตนาทิเภทน อภิธมฺมปาฬิยเมว วุตฺตํ เตวีสติวิธํ รูปํ, ตํ สพฺพมฺปิ ''รูป''นฺติ เวทิตพฺพํฯ **วิญฺญาณสมุทยา**ติ เอตฺถ ปน ยํ วิญฺญาณํ ยสฺส นามสฺส ยสฺส จ รูปสฺส ยสฺส จ นามรูปสฺส ปจฺจโย โหติ, ตสฺส วเสน **วิสุทฺธิมคฺเค** ปฏิจฺจสมุปฺปาทนิเทฺทเส วุตฺตนเยเนว วิญฺญาณสมุทยา นามรูปสมุทโย เวทิตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

นามรูปวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

วิญฺญาณวารวณฺณนา

๑๐๑. วิญฺญาณวาเร **จกฺขุวิญฺญาณ**นฺติ จกฺขุมฺหิ วิญฺญาณํ, จกฺขุโต วา ชาตํ วิญฺญาณนฺติ **จกฺขุวิญฺญาณํ**ฯ เอวํ **โสตฆานชิวฺหากายวิญฺญาณานิ**ฯ อิตรํ ปน มโนเยว วิญฺญาณนฺติ **มโนวิญฺญาณํ**ฯ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณวชฺชสฺส เตภูมกวิปากจิตฺตเสฺสตํ อธิวจนํฯ **สงฺขารสมุทยา**ติ เอตฺถ ปน โย สงฺขาโร ยสฺส วิญฺญาณสฺส ปจฺจโย โหติ, ตสฺส วเสน สงฺขารสมุทยา วิญฺญาณสมุทโย เวทิตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

วิญฺญาณวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

สงฺขารวารวณฺณนา

๑๐๒. สงฺขารวาเร อภิสงฺขรณลกฺขโณ **สงฺขาโร**ฯ วิตฺถารวาเร ปนสฺส **กายสงฺขาโร**ติ กายโต ปวตฺตสงฺขาโร, กายทฺวาเร โจปนวเสน ปวตฺตานํ กามาวจรกุสลโต อฎฺฐนฺนํ, อกุสลโต ทฺวาทสนฺนนฺติ วีสติยา กายสเญฺจตนานเมตํ อธิวจนํฯ **วจีสงฺขาโร**ติ วจิโต ปวตฺตสงฺขา

โร, วจีทฺวาเร วจนเภทวเสน ปวตฺตานํ วีสติยา เอว วจีสเญฺจตนานเมตํ อธิวจนํฯ **จิตฺตสงฺขาโร**ติ จิตฺตโต ปวตฺตสงฺขาโร, กายวจีทฺวาเร โจปนํ อกตฺวา รโห นิสีทิตฺวา จินฺตยนฺตสฺส ปวตฺตานํ โลกิยกุสลากุสลวเสน เอกูนตึสมโนสเญฺจตนานเมตํ อธิวจนํฯ **อวิชฺชาสมุทยา**ติ เอตฺถ ปน กุสลานํ อุปนิสฺสยวเสน อกุสลานํ สหชาตาทิวเสนาปิ อวิชฺชาปจฺจโย โหตีติ เวทิตพฺพาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

สงฺขารวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อวิชฺชาวารวณฺณนา

๑๐๓. อวิชฺชาวาเร **ทุเกฺข อญฺญาณ**นฺติ ทุกฺขสเจฺจ อญฺญาณํ, โมหเสฺสตํ อธิวจนํฯ เอส นโย **สมุทเย อญฺญาณ**นฺติอาทีสุฯ ตตฺถ จตูหิ การเณหิ ทุเกฺข อญฺญาณํ เวทิตพฺพํ อโนฺตคธโต วตฺถุโต อารมฺมณโต ปฏิจฺฉาทนโต จฯ ตถา หิ ตํ ทุกฺขสจฺจปริยาปนฺนตฺตา ทุเกฺข อโนฺตคธํ, ทุกฺขสจฺจญฺจสฺส นิสฺสยปจฺจยภาเวน วตฺถุ, อารมฺมณปจฺจยภาเวน อารมฺมณํ, ทุกฺขสจฺจญฺจ เอตํ ปฏิจฺฉาเทติ, ตสฺส ยาถาวลกฺขณปฺปฏิเวธนิวารเณน, ญาณปฺปวตฺติยา เจตฺถ อปฺปทาเนนฯ

สมุทเย อญฺญาณํ ตีหิ การเณหิ เวทิตพฺพํ วตฺถุโต อารมฺมณโต ปฏิจฺฉาทนโต จฯ นิโรเธ ปฏิปทายญฺจ อญฺญาณํ เอเกเนว การเณน เวทิตพฺพํ ปฏิจฺฉาทนโตฯ นิโรธปฏิปทาย หิ ปฏิจฺฉาทกเมว อญฺญาณํ เตสํ ยาถาวลกฺขณปฺปฏิเวธนิวารเณน, เตสุ จ ญาณปฺปวตฺติยา อปฺปทาเนนฯ น ปน ตตฺถ อโนฺตคธํ, ตสฺมิํ สจฺจทฺวเย อปริยาปนฺนตฺตาฯ น ตสฺส ตํ สจฺจทฺวยํ วตฺถุ, อสหชาตตฺตาฯ นารมฺมณํ, ตทารพฺภ อปฺปวตฺตนโตฯ ปจฺฉิมญฺหิ สจฺจทฺวยํ คมฺภีรตฺตา ทุทฺทสํ, น เจตฺถ อนฺธภูตํ อญฺญาณํ ปวตฺตติฯ ปุริมํ ปน วญฺจนิยเฏฺฐน สภาวลกฺขณสฺส ทุทฺทสตฺตา คมฺภีรํ, ตตฺถ วิปลฺลาสคฺคาหวเสน ปวตฺตติฯ

อปิจ **ทุเกฺข**ติ เอตฺตาวตา สงฺคหโต วตฺถุโต อารมฺมณโต กิจฺจโต จ อวิชฺชา ทีปิตาฯ **ทุกฺขสมุทเย**ติ เอตฺตาวตา วตฺถุโต อารมฺมณโต กิจฺจโต จฯ **ทุกฺขนิโรเธ ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทายา**ติ เอตฺตาวตา กิจฺจโตฯ อวิเสสโต ปน **อญฺญาณ**นฺติ เอเตน สภาวโต นิทฺทิฏฺฐาติ ญาตพฺพาฯ **อาสวสมุทยา**ติ เอตฺถ ปน กามาสวภวาสวา สหชาตาทิวเสน อวิชฺชาย ปจฺจยา โหนฺติฯ อวิชฺชาสโว อุปนิสฺสยวเสเนวฯ ปุพฺพุปฺปนฺนา เจตฺถ อวิชฺชา อวิชฺชาสโวติ เวทิตพฺพาฯ สา อปราปรุปฺปนฺนาย อวิชฺชาย อุปนิสฺสยปจฺจโย โหติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ

อวิชฺชาวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อาสววารวณฺณนา

๑๐๔. อาสววาเร **อวิชฺชาสมุทยา**ติ เอตฺถ อวิชฺชา กามาสวภวาสวานํ สหชาตาทิวเสน ปจฺจโย โหติฯ อวิชฺชาสวสฺส อุปนิสฺสยวเสเนวฯ อปราปรุปฺปนฺนา เจตฺถ อวิชฺชา อวิชฺชาสโวติ เวทิตพฺพาฯ ปุพฺพุปฺปนฺนา อวิชฺชาเยวสฺส อปราปรุปฺปนฺนสฺส อวิชฺชาสวสฺส อุปนิสฺสยปจฺจโย โหติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวาติฯ อยํ วาโร ยา เอสา ปฏิจฺจสมุปฺปาทปเทสุ เชฏฺฐิกา อวิชฺชา, ตสฺสาปิ ปจฺจยทสฺสนวเสน วุโตฺตฯ เอวํ วุเตฺตน วาเรน สํสารสฺส อนมตคฺคตา สาธิตา โหติฯ กถํ? อาสวสมุทเยน หิ อวิชฺชาสมุทโยฯ อวิชฺชาสมุทเยนาปิ อาสวสมุทโยฯ เอวํ อาสวา อ

วิชฺชาย อวิชฺชาปิ อาสวานํ ปจฺจโยติ กตฺวา ปุพฺพโกฏิ น ปญฺญายติ อวิชฺชาย, ตสฺสา อปญฺญายนโต สํสารสฺส อนมตคฺคตา สิทฺธา โหตีติฯ

เอวํ สเพฺพปิเม อิมสฺมิํ สุตฺเต กมฺมปถวาโร อาหารวาโร ทุกฺขวาโร ชรา-มรณ-ชาติ-ภว-อุปาทาน-ตณฺหา-เวทนา-ผสฺส-สฬายตน-นามรูป- วิญฺญาณ-สงฺขาร-อวิชฺชา-อาสววาโรติ **โสฬสวารา** วุตฺตาฯ

เตสุ เอเกกสฺส วารสฺส สเงฺขปวิตฺถารวเสน ทฺวิธา วิภตฺตา ทฺวตฺติํสฏฺฐานานิ โหนฺติฯ อิติ อิมสฺมิํ สุตฺเต อิเมสุ ทฺวตฺติํสฏฺฐาเนสุ จตฺตาริ สจฺจานิ กถิตานิฯ เอเตสํเยว วิตฺถารวเสน วุตฺเต สุ โสฬสสุ ฐาเนสุ อรหตฺตํ กถิตํฯ เถรสฺส ปน มเตน ทฺวตฺติํสายปิ ฐาเนสุ จตฺตาริ สจฺจานิ จตฺตาโร จ มคฺคา กถิตาติฯ อิติ สกเลปิ ปญฺจมหานิกายสงฺคหิเต พุทฺธวจเน นตฺถิ ตํ สุตฺตํ, ยตฺถ ทฺวตฺติํสกฺขตฺตุํ จตฺตาริ สจฺจานิ ทฺวตฺติํสกฺขตฺตุญฺจ อรหตฺตํ ปกาสิตํ อญฺญตฺร อิมมฺหา สมฺมาทิฏฺฐิสุตฺตาติฯ

อิทมโวจายสฺมา สาริปุโตฺตติ อิทํ ทฺวตฺติํสาย จตุสจฺจปริยาเยหิ ทฺวตฺติํสาย อรหตฺตปริยาเยหีติ จตุสฏฺฐิยา การเณหิ อลงฺกริตฺวา สมฺมาทิฏฺฐิสุตฺตํ อายสฺมา สาริปุโตฺต อโวจ, อตฺตมนา เต ภิกฺขู อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส ภาสิตํ อภินนฺทุนฺติฯ

อาสววารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

สมฺมาทิฏฺฐิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สติปฏฺฐานสุตฺตวณฺณนา

๑๐๕. เอวํ **เม สุต**นฺติ สติปฏฺฐานสุตฺตํฯ ตตฺถ **กุรูสุ วิหรตี**ติ กุรุนามกา ชานปทิโน ราชกุมารา, เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุฬฺหีสเทฺทน **กุรู**ติ วุจฺจติ, ตสฺมิํ กุรูสุ ชนปเทฯ อฏฺฐกถาจริยา ปนาหุ – มนฺธาตุกาเล ตีสุ ทีเปสุ มนุสฺสา ชมฺพุทีโป นาม พุทฺธปเจฺจกพุทฺธมหาสาวกจกฺกวตฺติปภุตีนํ อุตฺตมปุริสานํ อุปฺปตฺติภูมิ อุตฺตมทีโป อติรมณีโยติ สุตฺวา รญฺญา มนฺธาตุจกฺกวตฺตินา จกฺกรตนํ ปุรกฺขตฺวา จตฺตาโร ทีเป อนุสํยายเนฺตน สทฺธิํ อาคมํสุฯ ตโต ราชา ปริณายกรตนํ ปุจฺฉิ –

‘‘อตฺถิ นุ โข มนุสฺสโลกโต รมณียตรํ ฐาน’’นฺติ?

‘‘กสฺมา เทว เอวํ ภณสิ?

‘‘กิํ น ปสฺสสิ จนฺทิมสูริยานํ อานุภาวํ?

‘‘นนุ เอเตสํ ฐานํ อิโต รมณียตร’’นฺติ?

ราชา จกฺกรตนํ ปุรกฺขตฺวา ตตฺถ อคมาสิฯ จตฺตาโร มหาราชาโน ‘‘มนฺธาตุมหาราชา อาคโต’’ติ สุตฺวาว ‘‘มหิทฺธิโก มหานุภาโว ราชา น สกฺกา ยุเทฺธน ปฏิพาหิตุ’’นฺติ สกรชฺชํ นิยฺยาเตสุํฯ โส ตํ คเหตฺวา ปุน ปุจฺฉิ – ‘‘อตฺถิ นุ โข อิโต รมณียตรํ ฐาน’’นฺติฯ อถสฺส ตาวติํสภวนํ กถยิํสุ – ‘‘ตาวติํสภวนํ, เทว, รมณียตรํ, ตตฺถ สกฺกสฺส เทวรโญฺญ อิเม จตฺตาโร มหา

ราชาโน ปริจารกา โทวาริกภูมิยํ ติฏฺฐนฺติฯ สโกฺก เทวราชา มหิทฺธิโก มหานุภาโวฯ ตสฺสิมานิ ปน อุปโภคฏฺฐานานิ, โยชนสหสฺสุเพฺพโธ เวชยนฺตปาสาโท, ปญฺจโยชนสตุเพฺพธา สุธมฺมา เทวสภา, ทิยฑฺฒโยชนสติโก เวชยนฺตรโถ, ตถา เอราวโณ หตฺถี, ทิพฺพรุกฺขสหสฺสปฏิมณฺฑิตํ นนฺทนวนํ จิตฺตลตาวนํ ผารุสกวนํ มิสฺสกวนํ ฯ โยชนสตุเพฺพโธ ปาริจฺฉตฺตโก โกวิฬาโร, ตสฺส เหฎฺฐา สฎฺฐิโยชนายามา ปณฺณาสโยชนวิตฺถตา ปญฺจทสโยชนุเพฺพธา ชยสุมนปุปฺผวณฺณา ปณฺฑุกมฺพลสิลา, ยสฺสา มุทุตาย สกฺกสฺส นิสีทโต อุปฑฺฒกาโย อนุปวิสตี’’ติฯ

ตํ สุตฺวา ราชา ตตฺถ คนฺตุกาโม จกฺกรตนํ อพฺภุกฺกิริ ฯ ตํ อากาเส ปติฎฺฐาสิ สทฺธึ จตุรงฺคินิยา เสนายฯ อถ ทฺวินฺนํ เทวโลกานํ เวมชฺฌโต จกฺกรตนํ โอตริตฺวา ปถวิยํ ปติฎฺฐาสิ สทฺธึ ปริณายกรตนปฺปมุขาย จตุรงฺคินิยา เสนายฯ ราชา เอกโกว ตาวตึสภวนํ อคมาสิฯ สโกฺก ‘‘มนฺธาตา อาคโต’’ติ สุตฺวาว ตสฺส ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา – ‘‘สฺวาคตํ เต, มหาราช, สกํ เต, มหาราชฯ อนุสาส, มหาราชา’’ติ วตฺวา สทฺธึ นาฎเกหิ รชฺชํ เทฺวภาเค กตฺวา เอกํ ภาคมทาสิฯ รโญฺญ ตาวตึสภวเน ปติฎฺฐิตมตฺตเสฺสว มนุสฺสภาโว วิคจฺฉิ, เทวภาโว ปาตุรโหสิฯ

ตสฺส กิร สเกฺกน สทฺธึ ปณฺฑุกมฺพลสิลายํ นิสินฺนสฺส อกฺขินิมิสมเตฺตน นานตฺตํ ปญฺญายติฯ ตํ อสลฺลเกฺขนฺตา เทวา สกฺกสฺส จ ตสฺส จ นานเตฺต มุยฺหนฺติฯ โส ตตฺถ ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวมาโน ยาว ฉตฺตึส สกฺกา อุปฺปชฺชิตฺวา จุตา, ตาว รชฺชํ กาเรตฺวา อติโตฺตเยว กาเมหิ ตโต จวิตฺวา อตฺตโน อุยฺยาเน ปติฎฺฐิโต วาตาตเปน ผุฎฺฐคโตฺต กาลมกาสิฯ

จกฺกรตเน ปน ปถวิยํ ปติฎฺฐิเต ปริณายกรตนํ สุวณฺณปเฎฺฎ มนฺธาตุอุปาหนํ ลิขาเปตฺวา อิทํ มนฺธาตุรชฺชนฺติ รชฺชมนุสาสิฯ เตปิ ตีหิ ทีเปหิ อาคตมนุสฺสา ปุน คนฺตุํ อสโกฺกนฺตา ปริณายกรตนํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘เทว มยํ รโญฺญ อานุภาเวน อาคตา, อิทานิ คนฺตุํ น สโกฺกม, วสนฎฺฐานํ โน เทหี’’ติ ยาจึสุฯ โส เตสํ เอเกกํ ชนปทมทาสิฯ ตตฺถ ปุพฺพวิเทหโต อาคตมนุเสฺสหิ อาวสิตปเทโส ตาเยว ปุริมสญฺญาย **วิเทหรฎฺฐ**นฺติ นามํ ลภิฯ อปรโคยานโต อาคตมนุเสฺสหิ อาวสิตปเทโส **อปรนฺตชนปโท**ติ นามํ ลภิฯ อุตฺตรกุรุโต อาคตมนุเสฺสหิ อาวสิตปเทโส **กุรุรฎฺฐ**นฺติ นามํ ลภีติ ฯ พหุเก ปน คามนิคมาทโย อุปาทาย พหุวจเนน โวหรียติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘กุรูสุ วิหรตี’’**ติฯ

กมฺมาสธมฺมํ นาม กุรูนํ นิคโมติฯ **กมฺมาสธมฺม**นฺติ เอตฺถ เกจิ ธ-การสฺส ท-กาเรน อตฺถํ วณฺณยนฺติฯ กมฺมาโส เอตฺถ ทมิโตติ **กมฺมาสทโมฺมฯ กมฺมาโส**ติ กมฺมาสปาโท โปริสาโท วุจฺจติฯ ตสฺส กิร ปาเท ขาณุเกน วิทฺธฎฺฐาเน วโณ รุหโนฺต จิตฺตทารุสทิโส หุตฺวา รุหิ, ตสฺมา **กมฺมาสปาโท**ติ ปญฺญายิตฺถ ฯ โส จ ตสฺมึ โอกาเส ทมิโต โปริสาทภาวโต ปฎิเสธิโตฯ เกน? มหาสเตฺตนฯ กตรสฺมึ ชาตเกติ? **มหาสุตโสมชาตเก**ติ เอเกฯ อิเม ปน เถรา **ชยทฺทิสชาตเก**ติ วทนฺติฯ ตทา หิ มหาสเตฺตน กมฺมาสปาโท ทมิโตฯ ยถาห –

‘‘ปุโตฺต ยทา โหมิ ชยทฺทิสสฺส,
ปญฺจาลรฎฺฐาธิปติสฺส อตฺรโช;
จชิตฺวาน ปาณํ ปิตรํ ปโมจยึ,
กมฺมาสปาทมฺปิ จหํ ปสาทยิ’’นฺติฯ

เกจิ ปน ธ-กาเรเนว อตฺถํ วณฺณยนฺติฯ กุรุรฎฺฐวาสีนํ กิร กุรุวตฺตธโมฺม ตสฺมึ กมฺมาโส ชาโต, ตสฺมา ตํ ฐานํ กมฺมาโส เอตฺถ ธโมฺม ชาโตติ **กมฺมาสธมฺม**นฺติ วุจฺจติฯ ตตฺถ นิวิฎฺฐนิ

คมสฺสาปิ เอตเทว นามํฯ ภุมฺมวจเนน กสฺมา น วุตฺตนฺติ? อวสโนกาสโตฯ ภควโต กิร ตสฺมึ นิคเม วสโนกาโส โกจิ วิหาโร นาโหสิฯ นิคมโต ปน อปกฺกมฺม อญฺญตรสฺมึ อุทกสมฺปนฺเน รมณีเย ภูมิภาเค มหาวนสโณฺฑ อโหสิฯ ตตฺถ ภควา วิหาสิฯ ตํ นิคมํ โคจรคามํ กตฺวา, ตสฺมา เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพ ''กุรูสุ วิหรติ กมฺมาสธมฺมํ นาม กุรูนํ นิคโม, ตํ โคจรคามํ กตฺวา''ติฯ

อุเทฺทสวารกถาวณฺณนา

๑๐๖. **เอกายโน อยํ, ภิกฺขเว, มโคฺค**ติฯ กสฺมา ภควา อิทํ สุตฺตมภาสิ? กุรุรฎฺฐวาสีนํ คมฺภีรเทสนาปฏิคฺคหณสมตฺถตายฯ กุรุรฎฺฐวาสิโน กิร ภิกฺขู ภิกฺขุนิโย อุปาสกา อุปาสิกาโย อุตุปจฺจยาทิสมฺปนฺนตฺตา ตสฺส รฎฺฐสฺส สปฺปายอุตุปจฺจยเสวเนน นิจฺจํ กลฺลสรีรา กลฺลจิตฺตา จ โหนฺติฯ เต จิตฺตสรีรกลฺลตาย อนุคฺคหิตปญฺญาพลา คมฺภีรกถํ ปริคฺคเหตุํ สมตฺถา โหนฺติฯ เตน เตสํ ภควา อิมํ คมฺภีรเทสนาปฏิคฺคหณสมตฺถตํ สมฺปสฺสโนฺต เอกวีสติยา ฐาเนสุ กมฺมฏฺฐานํ อรหเตฺต ปกฺขิปิตฺวา อิทํ คมฺภีรตฺถํ สติปฏฺฐานสุตฺตํ อภาสิฯ ยถา หิ ปุริโส สุวณฺณจงฺกฎกํ ลภิตฺวา ตตฺถ นานาปุปฺผานิ ปกฺขิเปยฺย, สุวณฺณมญฺชูสํ วา ปน ลภิตฺวา สตฺตรตนานิ ปกฺขิเปยฺย, เอวํ ภควา กุรุรฎฺฐวาสิปริสํ ลภิตฺวา คมฺภีรเทสนํ เทเสสิฯ เตเนเวตฺถ อญฺญานิปิ คมฺภีรตฺถานิ ทีฆนิกาเย **มหานิทานํ มหาสติปฏฺฐานํ** อิมสฺมึ มชฺฌิมนิกาเย **สาโรปมํ รุกฺขูปมํ รฎฺฐปาลํ มาคณฺฑิยํ อาเนญฺชสปฺปาย**นฺติ อญฺญานิปิ สุตฺตานิ เทเสสิฯ

อปิจ ตสฺมึ ชนปเท จตโสฺส ปริสา ปกติยาว สติปฏฺฐานภาวนานุโยคมนุยุตฺตา วิหรนฺติ, อนฺตมโส ทาสกมฺมกรปริชนาปิ สติปฏฺฐานปฺปฏิสํยุตฺตเมว กถํ กเถนฺติฯ อุทกติตฺถสุตฺตกนฺตนฏฺฐานาทีสุปิ นิรตฺถกกถา นาม น ปวตฺตติฯ สเจ กาจิ อิตฺถี ''อมฺม ตฺวํ กตรํ สติปฏฺฐานภาวนํ มนสิกโรสี''ติ ปุจฺฉิตา ''น กิญฺจี''ติ วทติฯ ตํ ครหนฺติ ''ธิรตฺถุ ตว ชีวิตํ, ชีวมานาปิ ตฺวํ มตสทิสา''ติฯ อถ นํ ''มา ทานิ ปุน เอวมกาสี''ติ โอวทิตฺวา อญฺญตรํ สติปฏฺฐานํ อุคฺคณฺหาเปนฺติฯ ยา ปน ''อหํ อสุกํ สติปฏฺฐานํ มนสิกโรมี''ติ วทติฯ ตสฺสา ''สาธุ สาธู''ติ สาธุการํ ทตฺวา ''ตว ชีวิตํ สุชีวิตํ, ตฺวํ นาม มนุสฺสตฺตํ ปตฺตา, ตวตฺถาย สมฺมาสมฺพุโทฺธ อุปฺปโนฺน''ติอาทีหิ ปสํสนฺติฯ น เกวลเญฺจตฺถ มนุสฺสชาติยาเยว สติปฏฺฐานมนสิการยุตฺตา, เต นิสฺสาย วิหรนฺตา ติรจฺฉานคตาปิฯ ตตฺริทํ วตฺถุ – เอโก กิร นฎโก สุวโปตกํ คเหตฺวา สิกฺขาเปโนฺต วิจรติฯ โส ภิกฺขุนุปสฺสยํ อุปนิสฺสาย วสิตฺวา คมนกาเล สุวโปตกํ ปมฺุสฺสิตฺวา คโตฯ ตํ สามเณริโย คเหตฺวา ปฏิชคฺคิํสุฯ พุทฺธรกฺขิโตติสฺส นามํ อกํสุฯ ตํ เอกทิวสํ ปุรโต นิสินฺนํ ทิสฺวา มหาเถรี อาห – ''พุทฺธรกฺขิตา''ติ?

กิํ อเยฺยติฯ

อตฺถิ โกจิ ตว มนสิกาโรติ?

นตฺถิ อเยฺยติฯ

อาวุโส , ปพฺพชิตานํ สนฺติเก วสเนฺตน นาม วิสฺสฎฺฐอตฺตภาเวน ภวิตุํ น วฎฺฎติ, โกจิเทว มนสิกาโร อิจฺฉิตโพฺพ, ตฺวํ ปน อญฺญํ น สกฺขิสฺสสิ ''อฎฺฐิ อฎฺฐี''ติ สชฺฌายํ กโรหีติฯ โส เถริยา โอวาเท ฐตฺวา ''อฎฺฐิ อฎฺฐี''ติ สชฺฌายโนฺต จรติฯ

ตํ เอกทิวสํ ปาโตว โตรณเคฺค นิสีทิตฺวา พาลาตปํ ตปมานํ เอโก สกุโณ นขปญฺชเรน อคฺคเหสิฯ โส ‘‘กิริ กิรี’’ติ สทฺทมกาสิฯ สามเณริโย สุตฺวา ‘‘อเยฺย พุทฺธรกฺขิโต สกุเณน คหิโต, โมเจม น’’นฺติ เลฑฺฑุอาทีนิ คเหตฺวา อนุพนฺธิตฺวา โมเจสุํฯ ตํ อาเนตฺวา ปุรโต ฐปิตํ เถรี อาห –

‘‘พุทฺธรกฺขิต, สกุเณน คหิตกาเล กึ จินฺเตสี’’ติ?

น อเยฺย อญฺญํ จินฺเตสึ, ‘‘อฎฺฐิปุโญฺชว อฎฺฐิปุญฺชํ คเหตฺวา คจฺฉติ, กตรสฺมิมฺปิ ฐาเน วิปฺปกิริสฺสตี’’ติ เอวํ อเยฺย อฎฺฐิปุญฺชเมว จินฺเตสินฺติฯ

สาธุ สาธุ, พุทฺธรกฺขิต, อนาคเต ภวกฺขยสฺส เต ปจฺจโย ภวิสฺสตีติฯ เอวํ ตตฺถ ติรจฺฉานคตาปิ สติปฎฺฐานมนสิการยุตฺตา, ตสฺมา เนสํ ภควา สติปฎฺฐานพุทฺธิเมว ชเนโนฺต อิทํ สุตฺตํ อภาสิฯ

ตตฺถ **เอกายโน**ติ เอกมโคฺคฯ มคฺคสฺส หิ –

‘‘มโคฺค ปโนฺถ ปโถ ปโชฺช, อญฺชสํ วฎุมายนํ;
นาวา อุตฺตรเสตู จ, กุโลฺล จ ภิสิสงฺกโม’’ติฯ (จูฬนิ. ๑๐๑) –

พหูนิ นามานิฯ สฺวายํ อิธ อยนนาเมน วุโตฺตฯ ตสฺมา **เอกายโน อยํ, ภิกฺขเว, มโคฺค**ติ เอตฺถ เอกมโคฺค อยํ, ภิกฺขเว, มโคฺค, น เทฺวธาปถภูโตติ เอวมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ อถ วา เอเกน อยิตโพฺพติ เอกายโนฯ **เอเกนา**ติ คณสงฺคณิกํ ปหาย วูปกเฎฺฐน ปวิวิตฺตจิเตฺตนฯ **อยิตโพฺพ**ติ ปฎิปชฺชิตโพฺพฯ อยนฺติ วา เอเตนาติ **อยโน,** สํสารโต นิพฺพานํ คจฺฉนฺตีติ อโตฺถ ฯ เอกสฺส อยโน **เอกายโน, เอกสฺสา**ติ เสฎฺฐสฺสฯ สพฺพสตฺตานํ เสโฎฺฐ จ ภควา, ตสฺมา ภควโตติ วุตฺตํ โหติฯ กิญฺจาปิ หิ เตน อเญฺญปิ อยนฺติ, เอวํ สเนฺตปิ ภควโตว โส อยโน เตน อุปฺปาทิตตฺตาฯ ยถาห ‘‘โส หิ, พฺราหฺมณ, ภควา อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา’’ติอาทิ (ม. นิ. ๓.๗๙)ฯ อยตีติ วา **อยโน,** คจฺฉติ ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ เอกสฺมึ อยโนติ **เอกายโน,** อิมสฺมึเยว ธมฺมวินเย ปวตฺตติ, น อญฺญตฺราติ วุตฺตํ โหติฯ ยถาห ‘‘อิมสฺมึ โข, สุภทฺท, ธมฺมวินเย อริโย อฎฺฐงฺคิโก มโคฺค อุปลพฺภตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๔)ฯ เทสนาเภโทเยว เหโส, อโตฺถ ปเนโกฯ อปิจ เอกํ อยตีติ เอกายโนฯ ปุพฺพภาเค นานามุขภาวนานยปฺปวโตฺตปิ อปรภาเค เอกํ นิพฺพานเมว คจฺฉตีติ วุตฺตํ โหติฯ ยถาห พฺรหฺมา สหมฺปติ –

‘‘เอกายนํ ชาติขยนฺตทสฺสี,
มคฺคํ ปชานาติ หิตานุกมฺปี;
เอเตน มเคฺคน ตรึสุ ปุเพฺพ,
ตริสฺสนฺติ เย จ ตรนฺติ โอฆ’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๕.๔๐๙);

เกจิ ปน ‘‘น ปารํ ทิคุณํ ยนฺตี’’ติ คาถานเยน ยสฺมา เอกวารํ นิพฺพานํ คจฺฉติฯ ตสฺมา ‘‘เอกายโน’’ติ วทนฺติ, ตํ น ยุชฺชติฯ อิมสฺส หิ อตฺถสฺส สกึ อยโนติ อิมินา พฺยญฺชเนน ภวิตพฺพํฯ ยทิ ปน เอกํ อยนมสฺส เอกา คติ ปวตฺตีติ เอวมตฺถํ โยเชตฺวา วุเจฺจยฺย, พฺยญฺชนํ ยุเชฺชยฺย, อโตฺถ ปน อุภยถาปิ น ยุชฺชติฯ กสฺมา? อิธ ปุพฺพภาคมคฺคสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ กายาทิจตุอารมฺมณปฺปวโตฺต หิ ปุพฺพภาคสติปฎฺฐานมโคฺค อิธ อธิเปฺปโต, น โลกุตฺตโรฯ โส จ อเนกวารมฺปิ อยติ, อเนกญฺจสฺส อยนํ โหติฯ

ปุเพฺพปิ จ อิมสฺมึ ปเท มหาเถรานํ สากจฺฉา อโหสิเยวฯ ติปิฏกจูฬนาคตฺเถโร “ปุพฺพภาคสติปฏฺฐานมโคฺค”ติ อาหฯ อาจริโย ปนสฺส ติปิฏกจูฬสุมตฺเถโร “มิสฺสกมโคฺค”ติ อาหฯ ปุพฺพภาโค ภเนฺตติฯ มิสฺสโก อาวุโสติฯ อาจริเย ปุนปฺปุนํ ภณเนฺต อปฺปฏิพาหิตฺวา ตุณฺหี อโหสิฯ ปญฺหํ อวินิจฺฉินิตฺวาว อุฏฺฐหึสุฯ อถาจริยตฺเถโร นฺหานโกฏฺฐกํ คจฺฉเนฺต “มยา มิสฺสกมโคฺค กถิโต, จูฬนาโค ปุพฺพภาโคติ อาทาย โวหรติ , โก นุ โข เอตฺถ นิจฺฉโย”ติ สุตฺตนฺตํ อาทิโต ปฏฺฐาย ปริวเตฺตเนฺต “โย หิ โกจิ, ภิกฺขเว, อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน เอวํ ภาเวยฺย สตฺต วสฺสานี”ติ อิมสฺมึ ฐาเน สลฺลเกฺขสิ, โลกุตฺตรมโคฺค อุปฺปชฺชิตฺวา สตฺต วสฺสานิ ติฏฺฐมาโน นาม นตฺถิ, มยา วุตฺต มิสฺสกมโคฺค น ลพฺภติ, จูฬนาเคน ทิโฏฺฐ ปุพฺพภาคมโคฺคว ลพฺภตีติ ญตฺวา อฏฺฐมิยํ ธมฺมสฺสวเน สงฺฆุเฏฺฐ อคมาสิฯ

โปราณกเตฺถรา กิร ปิยธมฺมสฺสวนา โหนฺติฯ สทฺทํ สุตฺวาว “อหํ ปฐมํ, อหํ ปฐม”นฺติ เอกปฺปหาเรเนว โอสรนฺติฯ ตสฺมิญฺจ ทิวเส จูฬนาคเตฺถรสฺส วาโรฯ เตน ธมฺมาสเน นิสีทิตฺวา วีชนึ คเหตฺวา ปุพฺพคาถาสุ วุตฺตาสุ เถรสฺส อาสนปิฏฺฐิยํ ฐิตสฺส เอตทโหสิ “รโห นิสีทิตฺวา น วกฺขามี”ติฯ โปราณกเตฺถรา หิ อนุสูยกา โหนฺติ, น อตฺตโน รุจิเมว อุจฺฉุภารํ วิย เอวํ อุกฺขิปิตฺวา วิจรนฺติ, การณเมว คณฺหนฺติ, อการณํ วิสฺสเชฺชนฺติฯ ตสฺมา เถโร “อาวุโส จูฬนาคา”ติ อาหฯ โส อาจริยสฺส วิย สโทฺทติ ธมฺมํ ฐเปตฺวา “กึ ภเนฺต”ติ อาหฯ อาวุโส จูฬนาค มยา วุตฺต มิสฺสกมโคฺค น ลพฺภติ, ตยา วุตฺต ปุพฺพภาคสติปฏฺฐานมโคฺคว ลพฺภตีติฯ

เถโร จิเนฺตสิ “อมฺหากํ อาจริโย สพฺพปริยตฺติโก เตปิฏโก สุตพุโทฺธ, เอวรูปสฺสปิ นาม ภิกฺขุโน อยํ ปโญฺห อาลุเฬติ, อนาคเต มม ภาติกา อิมํ ปญฺหํ อาลุเฬสฺสนฺตีติ สุตฺตํ คเหตฺวา อิมํ ปญฺหํ นิจฺจลํ กริสฺสามี”ติ ปฏิสมฺภิทามคฺคโต “เอกายนมโคฺค วุจฺจติ ปุพฺพภาคสติปฏฺฐานมโคฺค –

“มคฺคานฏฺฐงฺคิโก เสโฏฺฐ, สจฺจานํ จตุโร ปทา;
วิราโค เสโฏฺฐ ธมฺมานํ, ทฺวิปทานญฺจ จกฺขุมาฯ

เอเสว มโคฺค นตฺถโญฺญ, ทสฺสนสฺส วิสุทฺธิยา;
เอตญฺหิ ตุเมฺห ปฏิปชฺชถ, มารเสนปฺปมทฺทนํ;
เอตญฺหิ ตุเมฺห ปฏิปนฺนา, ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสถา”ติฯ (ธ. ป. ๒๗๓-๒๗๕) –

สุตฺตํ อาหริตฺวา ฐเปสิฯ

มโคฺคติ เกนเฏฺฐน มโคฺค? นิพฺพานคมนเฏฺฐน นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคนิยเฏฺฐน จฯ **สตฺตานํ วิสุทฺธิยา**ติ ราคาทีหิ มเลหิ อภิชฺฌาวิสมโลภาทีหิ จ อุปกฺกิเลเสหิ กิลิฏฺฐจิตฺตานํ สตฺตานํ วิสุทฺธตฺถายฯ ตถา หิ อิมินาว มเคฺคน อิโต สตสหสฺสกปฺปาธิกานํ จตุนฺนํ อสเงฺขฺยยฺยานํ อุปริ เอกสฺมิเยฺเญว กเปฺป นิพฺพเตฺต ตณฺหงฺกรเมธงฺกรสรณงฺกรทีปงฺกรนามเก พุเทฺธ อาทึ กตฺวา สกฺยมุนิปริโยสานา อเนเก สมฺมาสมฺพุทฺธา อเนกสตา ปเจฺจกพุทฺธา คณนปถํ วีติวตฺตา อริยสาวกา จาติ อิเม สตฺตา สเพฺพ จิตฺตมลํ ปวาเหตฺวา ปรมวิสุทฺธึ ปตฺตาฯ รูปมลวเสน ปน สํกิเลสโวทานปญฺญตฺติเยว นตฺถิฯ ตถา หิ –

รูเปน สํกิลิเฏฺฐน, สํกิลิสฺสนฺติ มาณวา;
รูเป สุเทฺธ วิสุชฺฌนฺติ, อนกฺขาตํ มเหสินาฯ

จิเตฺตน สํกิลิเฏฺฐน, สํกิลิสฺสนฺติ มาณวา;
จิเตฺต สุเทฺธ วิสุชฺฌนฺติ, อิติ วุตฺตํ มเหสินาฯ

ยถาห ‘‘จิตฺตสํกิเลสา, ภิกฺขเว, สตฺตา สํกิลิสฺสนฺติ, จิตฺตโวทานา วิสุชฺฌนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๐๐)ฯ ตญฺจ จิตฺตโวทานํ อิมินา สติปฏฺฐานมเคฺคน โหติฯ เตนาห ‘‘สตฺตานํ วิสุทฺธิยา’’ติฯ

โสกปริเทวานํ สมติกฺกมายาติ โสกสฺส จ ปริเทวสฺส จ สมติกฺกมาย, ปหานายาติ อโตฺถฯ อยญฺหิ มโคฺค ภาวิโต **สนฺตติมหามตฺตา**ทีนํ วิย โสกสมติกฺกมาย, **ปฏาจารา**ทีนํ วิย จ ปริเทวสมติกฺกมาย จ สํวตฺตติฯ เตนาห ‘‘โสกปริเทวานํ สมติกฺกมายา’’ติฯ กิญฺจาปิ หิ สนฺตติมหามโตฺต –

‘‘ยํ ปุเพฺพ ตํ วิโสเธหิ, ปจฺฉา เต มาหุ กิญฺจนํ;
มเชฺฌ เจ โน คเหสฺสสิ, อุปสโนฺต จริสฺสสี’’ติฯ (สุ. นิ. ๙๔๙);

อิมํ คาถํ สุตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปโตฺตฯ

ปฏาจารา –

‘‘น สนฺติ ปุตฺตา ตาณาย, น ปิตา นาปิ พนฺธวา;
อนฺตเกนาธิปนฺนสฺส, นตฺถิ ญาตีสุ ตาณตา’’ติฯ (ธ. ป. ๒๘๘);

อิมํ คาถํ สุตฺวา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐิตาฯ ยสฺมา ปน กายเวทนาจิตฺตธเมฺมสุ กญฺจิ ธมฺมํ อนามสิตฺวา ภาวนา นาม นตฺถิ, ตสฺมา เตปิ อิมินาว มเคฺคน โสกปริเทเว สมติกฺกนฺตาติ เวทิตพฺพาฯ

ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมายาติ กายิกทุกฺขสฺส จ เจตสิกโทมนสฺสสฺส จาติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ อตฺถงฺคมาย, นิโรธายาติ อโตฺถฯ อยญฺหิ มโคฺค ภาวิโต ติสฺสเตฺถราทีนํ วิย ทุกฺขสฺส, สกฺกาทีนํ วิย จ โทมนสฺสสฺส อตฺถงฺคมาย สํวตฺตติฯ

ตตฺรายํ อตฺถทีปนา – สาวตฺถิยํ กิร **ติโสฺส** นาม กุฏุมฺพิกปุโตฺต จตฺตาลีส หิรญฺญโกฏิโย ปหาย ปพฺพชิตฺวา อคามเก อรเญฺญ วิหรติฯ ตสฺส กนิฏฺฐภาตุภริยา ‘‘คจฺฉถ นํ ชีวิตา โวโรเปถา’’ติ ปญฺจสเต โจเร เปเสสิฯ เต คนฺตฺวา เถรํ ปริวาเรตฺวา นิสีทิํสุฯ เถโร อาห ‘‘กสฺมา อาคตตฺถ อุปาสกา’’ติ? ตํ ชีวิตา โวโรเปสฺสามาติฯ ปาฏิโภคํ เม อุปาสกา คเหตฺวา อเชฺชกรตฺติํ ชีวิตํ เทถาติฯ โก เต, สมณ, อิมสฺมิํ ฐาเน ปาฏิโภโค ภวิสฺสตีติ? เถโร มหนฺตํ ปาสาณํ คเหตฺวา เทฺว อูรุฏฺฐีนิ ภินฺทิตฺวา ‘‘วฎฺฎติ อุปาสกา ปาฏิโภโค’’ติ อาหฯ เต อปกฺกมิตฺวา จงฺกมนสีเส อคฺคิํ กตฺวา นิปชฺชิํสุฯ เถรสฺส เวทนํ วิกฺขเมฺภตฺวา สีลํ ปจฺจเวกฺขโต ปริสุทฺธํ สีลํ นิสฺสาย ปีติปาโมชฺชํ อุปฺปชฺชิ ฯ ตโต อนุกฺกเมน วิปสฺสนํ วเฑฺฒโนฺต ติยามรตฺติํ สมณธมฺมํ กตฺวา อรุณุคฺคมเน อรหตฺตํ ปโตฺต อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ –

‘‘อุโภ ปาทานิ ภินฺทิตฺวา, สญฺญเปสฺสามิ โว อหํ;
อฏฺฏิยามิ หรายามิ, สราคมรณํ อหํฯ

เอวาหํ จินฺตยิตฺวาน, ยถาภูตํ วิปสฺสิสํ;

สมฺปเตฺต อรุณุคฺคมฺหิ, อรหตฺตมปาปุณิ’’นฺติฯ

อปเรปิ ตึส ภิกฺขู ภควโต สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรญฺญวิหาเร วสฺสํ อุปคนฺตฺวา ‘‘อาวุโส, ติยามรตฺตึ สมณธมฺโมว กาตพฺโพ, น อญฺญมญฺญสฺส สนฺติกํ อาคนฺตพฺพ’’นฺติ วตฺวา วิหรึสุฯ เตสํ สมณธมฺมํ กตฺวา ปจฺจูสสมเย ปจลายนฺตานํ เอโก พฺยคฺโฆ อาคนฺตฺวา เอเกกํ ภิกฺขุํ คเหตฺวา คจฺฉติฯ น โกจิ ‘‘มํ พฺยคฺโฆ คณฺหี’’ติ วาจมฺปิ นิจฺฉาเรสิฯ เอวํ ปญฺจสุ ทสสุ ภิกฺขูสุ ขาทิเตสุ อุโปสถทิวเส ‘‘อิตเร, อาวุโส, กุหิ’’นฺติ ปุจฺฉิตฺวา ญตฺวา จ ‘‘อิทานิ คหิเตน, คหิโตมฺหีติ วตฺตพฺพ’’นฺติ วตฺวา วิหรึสุฯ

อถ อญฺญตรํ ทหรภิกฺขุํ ปุริมนเยเนว พฺยคฺโฆ คณฺหิฯ โส ‘‘พฺยคฺโฆ, ภนฺเต’’ติ อาหฯ ภิกฺขู กตฺตรทณฺเฑ จ อุกฺกาโย จ คเหตฺวา โมเจสฺสามาติ อนุพนฺธึสุฯ พฺยคฺโฆ ภิกฺขูนํ อคตึ ฉินฺนตฏฏฺฐานํ อารุยฺห ตํ ภิกฺขุํ ปาทงฺคุฏฺฐกโต ปฏฺฐาย ขาทิตุํ อารภิฯ อิตเรปิ ‘‘อิทานิ , สปฺปุริส, อเมฺหหิ กตฺตพฺพํ นตฺถิ, ภิกฺขูนํ วิเสโส นาม เอวรูเป ฐาเน ปญฺญายตี’’ติ อาหํสุฯ โส พฺยคฺฆมุเข นิปนฺโนว ตํ เวทนํ วิกฺขเมฺภตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒนฺโต ยาว โคปฺผกา ขาทิตสมเย โสตาปนฺโน หุตฺวา, ยาว ชณฺณุกา ขาทิตสมเย สกทาคามี, ยาว นาภิยา ขาทิตสมเย อนาคามี หุตฺวา, หทยรูเป อขาทิเตเยว สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปตฺวา อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ –

‘‘สีลวา วตสมฺปนฺโน, ปญฺญวา สุสมาหิโต;
มุหุตฺตํ ปมาทมนฺวาย, พฺยเคฺฆโนรุทฺธมานโสฯ

ปญฺชรสฺมึ คเหตฺวาน, สิลาย อุปรีกโต;
กามํ ขาทตุ มํ พฺยคฺโฆ, ภโกฺข กาโย อมิตฺตานํ;
ปฏิลเทฺธ กมฺมฏฺฐาเน, มรณํ เหหิติ ภทฺทก’’นฺติฯ

อปโรปิ ปีตมลฺลตฺเถโร นาม คิหิกาเล ตีสุ รเชฺชสุ ปฏากํ คเหตฺวา **ตมฺพปณฺณิทีปํ** อาคมฺม ราชานํ ทิสฺวา รญฺญา กตานุคฺคโห เอกทิวสํ กิลญฺชกาปณสาลทฺวาเรน คจฺฉนฺโต ‘‘รูปํ, ภิกฺขเว, น ตุมฺหากํ, ตํ ปชหถ, ตํ โว ปหีนํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย ภวิสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๓๓-๓๔) นตุมฺหากวคฺคํ สุตฺวา จินฺเตสิ ‘‘เนว กิร รูปํ อตฺตโน, น เวทนา’’ติฯ โส ตํเยว องฺกุสํ กตฺวา นิกฺขมิตฺวา มหาวิหารํ คนฺตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิตฺวา ปพฺพชิโต อุปสมฺปนฺโน เทฺวมาติกา ปคุณํ กตฺวา ตึส ภิกฺขู คเหตฺวา คพลวาลิยองฺคณํ คนฺตฺวา สมณธมฺมมกาสิฯ ปาเทสุ อวหนฺเตสุ ชณฺณุเกหิ จงฺกมติฯ ตเมนํ รตฺตึ เอโก มิคลุทฺทโก มิโคติ มญฺญมาโน สตฺติยา ปหริฯ สตฺติ วินิวิชฺฌิตฺวา คตาฯ โส ตํ สตฺตึ หราเปตฺวา ปหารมุขานิ ติณวฏฺฏิยา ปูราเปตฺวา ปาสาณปิฏฺฐิยํ อตฺตานํ นิสีทาเปตฺวา โอกาสํ กาเรตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปตฺวา อุกฺกาสิตสเทฺทน อาคตานํ ภิกฺขูนํ พฺยากริตฺวา อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ –

‘‘ภาสิตํ พุทฺธเสฏฺฐสฺส, สพฺพโลกคฺควาทิโน;
น ตุมฺหากมิทํ รูปํ, ตํ ชเหยฺยาถ ภิกฺขโวฯ

อนิจฺจา วต สงฺขารา, อุปฺปาทวยธมฺมิโน;
อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ, เตสํ วูปสโม สุโข’’ติฯ

อถ นํ ภิกฺขู อาหํสุ ‘‘สเจ, ภนฺเต, สมฺมาสมฺพุโทฺธ อโรโค อภวิสฺสา, อทฺธา เต มุทฺธมตฺถเก หตฺถํ ปสาเรตฺวา สีสํ ปรามเสยฺยา’’ติฯ เอตฺตาวตา อยํ มโคฺค ติสฺสเตฺถราทีนํ วิย ทุกฺขสฺส

อตฺถงฺคมาย สํวตฺตติฯ

สโกฺก ปน เทวานมิโนฺท อตฺตโน ปญฺจวิธํ ปุพฺพนิมิตฺตํ ทิสฺวา มรณภยสนฺตชฺชิโต โทมนสฺสชาโต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ โส อุเปกฺขาปญฺหวิสฺสชฺชนาวสาเน อสีติสหสฺสาหิ เทวตาหิ สทฺธึ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิฯ สา จสฺส อุปฺปตฺติ ปุน ปากติกาว อโหสิฯ

สุพฺรหฺมาปิ เทวปุโตฺต อจฺฉราสหสฺสปริวาโร สคฺคสมฺปตฺตึ อนุโภติ, ตตฺถ ปญฺจสตา อจฺฉราโย รุกฺขโต ปุปฺผานิ โอจินนฺติโย จวิตฺวา นิรเย อุปฺปนฺนาฯ โส ‘‘กึ อิมา จิรายนฺตี’’ติ อุปธาเรโนฺต ตาสํ นิรเย นิพฺพตฺตภาวํ ทิสฺวา ‘‘กิตฺตกํ นุ โข มม อายู’’ติ อุปปริกฺขโนฺต อตฺตโนปิ อายุปริกฺขยํ วิทิตฺวา ตเตฺถว นิรเย นิพฺพตฺตนภาวํ ทิสฺวา ภีโต อติวิย โทมนสฺสชาโต หุตฺวา ‘‘อิมํ เม โทมนสฺสํ สตฺถา วินยิสฺสติ น อโญฺญ’’ติ อวเสสา ปญฺจสตา อจฺฉราโย คเหตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิ –

‘‘นิจฺจํ อุตฺรสฺตมิทํ จิตฺตํ, นิจฺจํ อุพฺพิคฺคิทํ มโน;
อนุปฺปเนฺนสุ กิเจฺฉสุ, อโถ อุปฺปติเตสุ จ;
สเจ อตฺถิ อนุตฺรสฺตํ, ตํ เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิโต’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๙๘);

ตโต นํ ภควา อาห –

‘‘นาญฺญตฺร โพชฺฌา ตปสา, นาญฺญตฺรินฺทฺริยสํวรา;
นาญฺญตฺร สพฺพนิสฺสคฺคา, โสตฺถึ ปสฺสามิ ปาณิน’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๙๘);

โส เทสนาปริโยสาเน ปญฺจหิ อจฺฉราสเตหิ สทฺธึ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย ตํ สมฺปตฺตึ ถาวรํ กตฺวา เทวโลกเมว อคมาสีติ ฯ เอวมยํ มโคฺค ภาวิโต สกฺกาทีนํ วิย โทมนสฺสสฺส อตฺถงฺคมาย สํวตฺตตีติ เวทิตโพฺพฯ

ญายสฺส อธิคมายาติ ญาโย วุจฺจติ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค, ตสฺส อธิคมาย, ปตฺติยาติ วุตฺตํ โหติฯ อยญฺหิ ปุพฺพภาเค โลกิโย สติปฏฺฐานมโคฺค ภาวิโต โลกุตฺตรสฺส มคฺคสฺส อธิคมาย สํวตฺตติฯ เตนาห ‘‘ญายสฺส อธิคมายา’’ติฯ **นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยายา**ติ ตณฺหาวานวิรหิตตฺตา นิพฺพานนฺติ ลทฺธนามสฺส อมตสฺส สจฺฉิกิริยาย, อตฺตปจฺจกฺขตายาติ วุตฺตํ โหติฯ อยญฺหิ มโคฺค ภาวิโต อนุปุเพฺพน นิพฺพานสจฺฉิกิริยํ สาเธติฯ เตนาห ‘‘นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยายา’’ติฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ ‘‘สตฺตานํ วิสุทฺธิยา’’ติ วุเตฺต โสกสมติกฺกมาทีนิ อตฺถโต สิทฺธาเนว โหนฺติ, ฐเปตฺวา ปน สาสนยุตฺติโกวิเท อเญฺญสํ น ปากฏานิ, น จ ภควา ปฐมํ สาสนยุตฺติโกวิทํ ชนํ กตฺวา ปจฺฉา ธมฺมํ เทเสติฯ เตน เตเนว ปน สุเตฺตน ตํ ตํ อตฺถํ ญาเปติฯ ตสฺมา อิธ ยํ ยํ อตฺถํ เอกายนมโคฺค สาเธติ, ตํ ตํ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต ‘‘โสกปริเทวานํ สมติกฺกมายา’’ติ อาทิมาหฯ ยสฺมา วา ยา สตฺตานํ วิสุทฺธิ เอกายนมเคฺคน สํวตฺตติ, สา โสกปริเทวานํ สมติกฺกเมน โหติ, โสกปริเทวานํ สมติกฺกโม ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคเมน, ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคโม ญายสฺสาธิคเมน, ญายสฺสาธิคโม นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยายฯ ตสฺมา อิมมฺปิ กมํ ทเสฺสโนฺต ‘‘สตฺตานํ วิสุทฺธิยา’’ติ วตฺวา ‘‘โสกปริเทวานํ สมติกฺกมายา’’ติอาทิมาหฯ

อปิจ วณฺณภณนเมตํ เอกายนมคฺคสฺสฯ ยเถว หิ ภควา ‘‘ธมฺมํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามิ อาทิกลฺยาณํ มเชฺฌกลฺยาณํ ปริโยสานกลฺยาณํ สาตฺถํ สพฺยญฺชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ

พฺรหฺมจริยํ ปกาเสสฺสามิ, ยทิทํ ฉฉกฺกานี’’ติ (ม. นิ. ๓.๔๒๐) ฉฉกฺกเทสนาย อฏฺฐหิ ปเทหิ วณฺณํ อภาสิ, ยถา จ อริยวํสเทสนาย ‘‘จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, อริยวํสา อคฺคญฺญา รตฺตญฺญา วํสญฺญา โปราณา อสํกิณฺณา อสํกิณฺณปุพฺพา น สํกียนฺติ, น สํกียิสฺสนฺติ, อปฺปฏิกุฏฺฐา สมเณหิ พฺราหฺมเณหิ วิญฺญูหี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๘) นวหิ ปเทหิ วณฺณํ อภาสิ, เอวํ อิมสฺสปิ เอกายนมคฺคสฺส สตฺตานํ วิสุทฺธิยาติอาทีหิ สตฺตหิ ปเทหิ วณฺณํ อภาสิฯ

กสฺมา อิติ เจ? เตสํ ภิกฺขูนํ อุสฺสาหชนนตฺถํฯ วณฺณภาสนญฺหิ สุตฺวา เต ภิกฺขู ‘‘อยํ กิร มคฺโค หทยสนฺตาปภูตํ โสกํ, วาจาวิปฺปลาปภูตํ ปริเทวํ, กายิกอสาตภูตํ ทุกฺขํ, เจตสิกอสาตภูตํ โทมนสฺสนฺติ จตฺตาโร อุปทฺทเว หนติ, วิสุทฺธึ ญายํ นิพฺพานนฺติ ตโย วิเสเส อาวหตี’’ติ อุสฺสาหชาตา อิมํ ธมฺมเทสนํ อุคฺคเหตพฺพํ ปริยาปุณิตพฺพํ ธาเรตพฺพํ วาเจตพฺพํ, อิมญฺจ มคฺคํ ภาเวตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺติฯ อิติ เตสํ ภิกฺขูนํ อุสฺสาหชนนตฺถํ วณฺณํ อภาสิ, กมฺพลวาณิชาทโย กมฺพลาทีนํ วณฺณํ วิยฯ

ยถา หิ สตสหสฺสคฺฆนิกปณฺฑุกมฺพลวาณิเชน กมฺพลํ คณฺหถาติ อุโคฺฆสิเตปิ อสุกกมฺพโลติ น ตาว มนุสฺสา ชานนฺติฯ เกสกมฺพลวาลกมฺพลาทโยปิ หิ ทุคฺคนฺธา ขรสมฺผสฺสา กมฺพลาเตฺวว วุจฺจนฺติฯ ยทา ปน เตน คนฺธารโก รตฺตกมฺพโล สุขุโม อุชฺชโล สุขสมฺผโสฺสติ อุโคฺฆสิตํ โหติ, ตทา เย ปโหนฺติ, เต คณฺหนฺติฯ เย น ปโหนฺติ, เตปิ ทสฺสนกามา โหนฺติ, เอวเมวํ ‘‘เอกายโน อยํ, ภิกฺขเว, มโคฺค’’ติ วุเตฺตปิ อสุกมโคฺคติ น ตาว ปากโฏ โหติฯ นานปฺปการกา หิ อนิยฺยานมคฺคาปิ มคฺคาเตฺวว วุจฺจนฺติฯ ‘‘สตฺตานํ วิสุทฺธิยา’’ติอาทิมฺหิ ปน วุเตฺต ‘‘อยํ กิร มโคฺค จตฺตาโร อุปทฺทเว หนติ, ตโย วิเสเส อาวหตี’’ติ อุสฺสาหชาตา อิมํ ธมฺมเทสนํ อุคฺคเหตพฺพํ ปริยาปุณิตพฺพํ ธาเรตพฺพํ วาเจตพฺพํ, อิมญฺจ มคฺคํ ภาเวตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺตีติ วณฺณํ ภาสโนฺต ‘‘สตฺตานํ วิสุทฺธิยา’’ติอาทิมาหฯ ยถา จ สตสหสฺสคฺฆนิกปณฺฑุกมฺพลวาณิโชปมา, เอวํ รตฺตชมฺพุนทสุวณฺณอุทกปฺปสาทกมณิรตนสุวิสุทฺธมุตฺตารตนโธตปวาฬาทิวาณิชูปมาทโยเปตฺถ อาหริตพฺพาฯ

ยทิทนฺติ นิปาโต, เย อิเมติ อยมสฺส อโตฺถฯ **จตฺตาโร**ติ คณนปริเจฺฉโท, เตน น ตโต เหฏฺฐา น อุทฺธนฺติ สติปฏฺฐานปริเจฺฉทํ ทีเปติฯ **สติปฏฺฐานา**ติ ตโย สติปฏฺฐานา สติโคจโรปิ, ติธา ปฏิปเนฺนสุ สาวเกสุ สตฺถุโน ปฏิฆานุนยวีติวตฺตตาปิ, สติปิฯ ‘‘จตุนฺนํ , ภิกฺขเว, สติปฏฺฐานานํ สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ เทเสสฺสามิ, ตํ สุณาถ…เป.…ฯ โก จ, ภิกฺขเว, กายสฺส สมุทโย? อาหารสมุทยา กายสมุทโย’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๔๐๘) หิ สติโคจโร **สติปฏฺฐาน**นฺติ วุจฺจติฯ ตถา ‘‘กาโย ปฏฺฐานํ, โน สติฯ สติ ปฏฺฐานเญฺจว สติ จา’’ติอาทีสุปิ (ปฏิ. ม. ๓.๓๕)ฯ ตสฺสโตฺถ – ปติฏฺฐาติ อสฺมินฺติ ปฏฺฐานํฯ กา ปติฏฺฐาติ? สติฯ สติยา ปฏฺฐานํ **สติปฏฺฐานํ**ฯ ปธานฏฺฐานนฺติ วา ปฏฺฐานํฯ สติยา ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํ, หตฺถิฏฺฐานอสฺสฏฺฐานาทีนิ วิยฯ ‘‘ตโย สติปฏฺฐานา, ยทริโย เสวติ, ยทริโย เสวมาโน สตฺถา คณมนุสาสิตุมรหตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๑๑) เอตฺถาปิ ติธา ปฏิปเนฺนสุ สาวเกสุ สตฺถุโน ปฏิฆานุนยวีติวตฺตตา ‘‘สติปฏฺฐาน’’นฺติ วุตฺตาฯ ตสฺสโตฺถ – ปฏฺฐเปตพฺพโต ปฏฺฐานํ, ปวตฺตยิตพฺพโตติ อโตฺถฯ เกน ปฏฺฐเปตพฺพโตติ? สติยาฯ สติยา ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานนฺติฯ ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาวิตา พหุลีกตา สตฺตโพชฺฌเงฺค ปริปูเรนฺตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๙๘๙) ปน สติเยว ‘‘สติปฏฺฐาน’’นฺติ วุจฺจติฯ ตสฺสโตฺถ – ปติฏฺฐาตีติ ปฏฺฐานํ, อุปฏฺฐาติ โอกฺกนฺติตฺวา ปกฺขนฺทิตฺวา ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ สติเยว ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํฯ อถ วา สรณเฏฺฐน สติ, อุปฏฺฐานเฏฺฐน ปฏฺฐานํฯ อิติ สติ จ สา ปฏฺฐานญฺจาติปิ สติปฏฺฐานํฯ อิทมิธ อธิเปฺปตํฯ

ยทิ เอวํ, กสฺมา ‘‘สติปฏฺฐานา’’ติ พหุวจนํ? สติพหุตฺตาฯ อารมฺมณเภเทน หิ พหุกา เอตา สติโยฯ อถ มโคฺคติ กสฺมา เอกวจนํ? มคฺคเฏฺฐน เอกตฺตาฯ จตโสฺสปิ หิ เอตา สติโย มคฺคเฏฺฐน เอกตฺตํ คจฺฉนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘มโคฺคติ เกนเฏฺฐน มโคฺค? นิพฺพานคมนเฏฺฐน, นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคนียเฏฺฐน จา’’ติฯ จตโสฺสปิ เจตา อปรภาเค กายาทีสุ อารมฺมเณสุ กิจฺจํ สาธยมานา นิพฺพานํ คจฺฉนฺติฯ อาทิโต ปฏฺฐาย จ นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคียนฺติ, ตสฺมา จตโสฺสปิ เอโก มโคฺคติ วุจฺจนฺติ ฯ เอวญฺจ สติ วจนานุสนฺธินา สานุสนฺธิกาว เทสนา โหติ, ‘‘มารเสนปฺปมทฺทนํ โว, ภิกฺขเว, มคฺคํ เทเสสฺสามิ, ตํ สุณาถ…เป…. กตโม จ, ภิกฺขเว, มารเสนปฺปมทฺทโน มโคฺค? ยทิทํ สตฺตโพชฺฌงฺคา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๒๒๔) วิย หิ ยถา มารเสนปฺปมทฺทโนติ จ สตฺตโพชฺฌงฺคาติ จ อตฺถโต เอกํ, พฺยญฺชนเมเวตฺถ นานํฯ เอวํ เอกายนมโคฺคติ จ จตฺตาโร สติปฏฺฐานาติ จ อตฺถโต เอกํ, พฺยญฺชนเมเวตฺถ นานํฯ ตสฺมา มคฺคเฏฺฐน เอกตฺตา เอกวจนํ, อารมฺมณเภเทน สติพหุตฺตา พหุวจนํ เวทิตพฺพํฯ

กสฺมา ปน ภควตา จตฺตาโรว สติปฏฺฐานา วุตฺตา อนูนา อนธิกาติ? เวเนยฺยหิตตฺตา ฯ ตณฺหาจริตทิฎฺฐิจริตสมถยานิกวิปสฺสนายานิเกสุ หิ มนฺทติกฺขวเสน เทฺวธา เทฺวธา ปวเตฺตสุ เวเนเยฺยสุ มนฺทสฺส ตณฺหาจริตสฺส โอฬาริกํ กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ **วิสุทฺธิมโคฺค,** ติกฺขสฺส สุขุมํ เวทนานุปสฺสนํ สติปฏฺฐานํฯ ทิฎฺฐิจริตสฺสาปิ มนฺทสฺส นาติปฺปเภทคตํ จิตฺตานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ วิสุทฺธิมโคฺค, ติกฺขสฺส อติปฺปเภทคตํ ธมฺมานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํฯ สมถยานิกสฺส จ มนฺทสฺส อกิเจฺฉน อธิคนฺตพฺพนิมิตฺตํ ปฐมํ สติปฏฺฐานํ วิสุทฺธิมโคฺค, ติกฺขสฺส โอฬาริการมฺมเณ อสณฺฐหนโต ทุติยํฯ วิปสฺสนายานิกสฺสปิ มนฺทสฺส นาติปฺปเภทคตารมฺมณํ ตติยํ, ติกฺขสฺส อติปฺปเภทคตารมฺมณํ จตุตฺถํฯ อิติ จตฺตาโรว วุตฺตา อนูนา อนธิกาติฯ

สุภสุขนิจฺจอตฺตภาววิปลฺลาสปหานตฺถํ วาฯ กาโย หิ อสุโภ, ตตฺถ จ สุภวิปลฺลาสวิปลฺลตฺถา สตฺตา, เตสํ ตตฺถ อสุภภาวทสฺสเนน ตสฺส วิปลฺลาสสฺส ปหานตฺถํ ปฐมํ สติปฏฺฐานํ วุตฺตํฯ สุขํ นิจฺจํ อตฺตาติ คหิเตสุปิ จ เวทนาทีสุ เวทนา ทุกฺขา, จิตฺตํ อนิจฺจํ, ธมฺมา อนตฺตา, เตสุ จ สุขนิจฺจอตฺตวิปลฺลาสวิปลฺลตฺถา สตฺตา, เตสํ ตตฺถ ทุกฺขาทิภาวทสฺสเนน เตสํ วิปลฺลาสานํ ปหานตฺถํ เสสานิ ตีณิ วุตฺตานีติ เอวํ สุภสุขนิจฺจอตฺตภาววิปลฺลาสปหานตฺถํ วา จตฺตาโรว วุตฺตา อนูนา อนธิกาติ เวทิตพฺพาฯ

น เกวลญฺจ วิปลฺลาสปหานตฺถเมว, อถ โข จตุโรฆโยคาสวคนฺถอุปาทานอคติปหานตฺถมฺปิ จตุพฺพิธาหารปริญฺญตฺถญฺจ จตฺตาโรว วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ อยํ ตาว ปกรณนโยฯ

อฎฺฐกถายํ ปน สรณวเสน เจว เอกตฺตสโมสรณวเสน จ เอกเมว สติปฏฺฐานํ อารมฺมณวเสน จตฺตาโรติ เอตเทว วุตฺตํฯ ยถา หิ จตุทฺวาเร นคเร ปาจีนโต อาคจฺฉนฺตา ปาจีนทิสาย อุฎฺฐานกํ ภณฺฑํ คเหตฺวา ปาจีนทฺวาเรน นครเมว ปวิสนฺติ, ทกฺขิณโต ปจฺฉิมโต อุตฺตรโต อาคจฺฉนฺตา อุตฺตรทิสาย อุฎฺฐานกํ ภณฺฑํ คเหตฺวา อุตฺตรทฺวาเรน นครเมว ปวิสนฺติ, เอวํ สมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ นครํ วิย หิ นิพฺพานมหานครํ ฯ ทฺวารํ วิย อฎฺฐงฺคิโก โลกุตฺตรมโคฺคฯ ปาจีนทิสาทโย วิย กายาทโยฯ

ยถา ปาจีนโต อาคจฺฉนฺตา ปาจีนทิสาย อุฎฺฐานกํ ภณฺฑํ คเหตฺวา ปาจีนทฺวาเรน นครเมว ปวิสนฺติ, เอวํ กายานุปสฺสนามุเขน อาคจฺฉนฺตา จุทฺทสวิเธน กายานุปสฺสนํ ภาเวตฺวา กายานุปสฺสนาภาวนานุภาวนิพฺพเตฺตน อริยมเคฺคน เอกํ นิพฺพานเมว โอสรนฺติฯ

ยถา ทกฺขิณโต อาคจฺฉนฺตา ทกฺขิณทิสาย อุฎฺฐานกํ ภณฺฑํ คเหตฺวา ทกฺขิณทฺวาเรน นครเมว ปวิสนฺติ, เอวํ เวทนานุปสฺสนามุเขน อาคจฺฉนฺตา นววิเธน เวทนานุปสฺสนํ ภาเวตฺวา เวทนานุปสฺสนาภาวนานุภาวนิพฺพเตฺตน อริยมคฺเคน เอกํ นิพฺพานเมว โอสรนฺติฯ

ยถา ปจฺฉิมโต อาคจฺฉนฺตา ปจฺฉิมทิสาย อุฎฺฐานกํ ภณฺฑํ คเหตฺวา ปจฺฉิมทฺวาเรน นครเมว ปวิสนฺติ, เอวํ จิตฺตานุปสฺสนามุเขน อาคจฺฉนฺตา โสฬสวิเธน จิตฺตานุปสฺสนํ ภาเวตฺวา จิตฺตานุปสฺสนาภาวนานุภาวนิพฺพเตฺตน อริยมคฺเคน เอกํ นิพฺพานเมว โอสรนฺติฯ

ยถา อุตฺตรโต อาคจฺฉนฺตา อุตฺตรทิสาย อุฎฺฐานกํ ภณฺฑํ คเหตฺวา อุตฺตรทฺวาเรน นครเมว ปวิสนฺติ, เอวํ ธมฺมานุปสฺสนามุเขน อาคจฺฉนฺตา ปญฺจวิเธน ธมฺมานุปสฺสนํ ภาเวตฺวา ธมฺมานุปสฺสนาภาวนานุภาวนิพฺพเตฺตน อริยมคฺเคน เอกํ นิพฺพานเมว โอสรนฺติฯ

เอวํ สรณวเสน เจว เอกตฺตสโมสรณวเสน จ เอกเมว สติปฎฺฐานํ อารมฺมณวเสน จตฺตาโรว วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ

กตเม จตฺตาโรติ กเถตุกมฺยตา ปุจฺฉาฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ สาสเนฯ ***ภิกฺขเว***ติ ธมฺมปฎิคฺคาหกปุคฺคลาลปนเมตํฯ ***ภิกฺขู***ติ ปฎิปตฺติสมฺปาทกปุคฺคลนิทสฺสนเมตํฯ อเญฺญปิ จ เทวมนุสฺสา ปฎิปตฺติํ สมฺปาเทนฺติเยว, เสฎฺฐตฺตา ปน ปฎิปตฺติยา ภิกฺขุภาวทสฺสนโต จ, ''ภิกฺขู''ติ อาหฯ ภควโต หิ อนุสาสนิํ สมฺปฎิจฺฉเนฺตสุ ภิกฺขุ เสโฎฺฐ, สพฺพปฺปการาย อนุสาสนิยา ภาชนภาวโต, ตสฺมา เสฎฺฐตฺตา ''ภิกฺขู''ติ อาหฯ ตสฺมิํ คหิเต ปน เสสา คหิตาว โหนฺติ ราชคมนาทีสุ ราชคฺคหเณน เสสปริสา วิยฯ โย จ อิมํ ปฎิปตฺติํ ปฎิปชฺชติ, โส ภิกฺขุ นาม โหตีติ ปฎิปตฺติยา ภิกฺขุภาวทสฺสนโตปิ ''ภิกฺขู''ติ อาห ฯ ปฎิปนฺนโก หิ เทโว วา โหตุ มนุโสฺส วา, ''ภิกฺขู''ติ สงฺขํ คจฺฉติเยวฯ ยถาห –

''อลงฺกโต เจปิ สมํ จเรยฺย,
สโนฺต ทโนฺต นิยโต พฺรหฺมจารี;
สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ,
โส พฺราหฺมโณ โส สมโณ ส ภิกฺขู''ติฯ (ธ. ป. ๑๔๒);

กาเยติ รูปกาเยฯ รูปกาโย หิ อิธ องฺคปจฺจงฺคานํ เกสาทีนญฺจ ธมฺมานํ สมูหเฎฺฐน หตฺถิกายรถกายาทโย วิย กาโยติ อธิเปฺปโตฯ ยถา จ สมูหเฎฺฐน, เอวํ กุจฺฉิตานํ อายเฎฺฐนฯ กุจฺฉิตานญฺหิ ปรมเชคุจฺฉานํ โส อาโยติปิ **กาโย**ฯ **อาโย**ติ อุปฺปตฺติเทโสฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ, อายนฺติ ตโตติ อาโยฯ เก อายนฺติ? กุจฺฉิตา เกสาทโยฯ อิติ กุจฺฉิตานํ อาโยติ **กาโย**ฯ กายานุปสฺสีติ กายมนุปสฺสนสีโล, กายํ วา อนุปสฺสมาโนฯ

''กาเย''ติ จ วตฺวาปิ ปุน ''กายานุปสฺสี''ติ ทุติยํ กายคฺคหณํ อสมฺมิสฺสโต ววตฺถานฆนวินิโพฺภคาทิทสฺสนตฺถํ กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ เตน น กาเย เวทนานุปสฺสี วา, จิตฺตธมฺมานุปสฺสี วา, อถ โข กายานุปสฺสีเยวาติ กายสงฺขาเต วตฺถุสฺมิํ กายานุปสฺสนาการเสฺสว ทสฺสเนน อสมฺมิสฺสโต ววตฺถานํ ทสฺสิตํ โหติฯ ตถา น กาเย องฺคปจฺจงฺควิมุตฺตเอกธมฺมานุปสฺสี, นาปิ เกสโลมาทิวินิมุตฺตอิตฺถิปุริสานุปสฺสีฯ โยปิ เจตฺถ เกสโลมาทิโก ภูตุปาทายสมูหสงฺขาโต กาโย, ตตฺถปิ น ภูตุปาทายวินิมุตฺตเอกธมฺมานุปสฺสี, อถ โข รถสมฺภารานุปสฺสโก วิย องฺคปจฺจงฺคสมูหานุปสฺสี, นคราวยวานุปสฺสโก วิย เกสโลมาทิสมูหานุปสฺสี, กทลิกฺขนฺธปตฺตวฎฺฎิวินิพฺภุชนโก วิย ริตฺตมุฎฺฐิวินิเวฐโก วิย จ ภูตุปาทายสมูหานุปสฺสีเยวาติ นานปฺปการโต สมูหวเส

เนว กายสงฺขาตสฺส วตฺถุโน ทสฺสเนน ฆนวินิโพฺภโค ทสฺสิโต โหติฯ น เหตฺถ ยถาวุตฺตสมูหวินิมุตฺโต กาโย วา อิตฺถี วา ปุริโส วา อโญฺญ วา โกจิ ธโมฺม ทิสฺสติ , ยถาวุตฺตธมฺมสมูหมเตฺตเยว ปน ตถา ตถา สตฺตา มิจฺฉาภินิเวสํ กโรนฺติฯ เตนาหุ โปราณา –

> ‘‘ยํ ปสฺสติ น ตํ ทิฎฺฐํ, ยํ ทิฎฺฐํ ตํ น ปสฺสติ;
> อปสฺสํ พชฺฌเต มูโฬฺห, พชฺฌมาโน น มุจฺจตี’’ติฯ –

ฆนวินิโพฺภคาทิทสฺสนตฺถนฺติ วุตฺตํฯ อาทิสเทฺทน เจตฺถ อยมฺปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพ – อยญฺหิ เอกสฺมึ กาเย กายานุปสฺสีเยว, น อญฺญธมฺมานุปสฺสีฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ยถา อนุทกภูตายปิ มรีจิยา อุทกานุปสฺสิโน โหนฺติ, น เอวํ อนิจฺจทุกฺขานตฺตอสุภภูเตเยว อิมสฺมึ กาเย นิจฺจสุขอตฺตสุภภาวานุปสฺสี, อถ โข กายานุปสฺสี อนิจฺจทุกฺขานตฺตอสุภาการสมูหานุปสฺสีเยวาติฯ อถ วา ยฺวายํ ปรโต ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อรญฺญคโต วา…เป…. โส สโตว อสฺสสตี’’ติอาทินา นเยน อสฺสาสปสฺสาสาทิจุณฺณิกชาตอฎฺฐิกปริโยสาโน กาโย วุโตฺต, โย จ ‘‘อิเธกโจฺจ ปถวิกายํ อนิจฺจโต อนุปสฺสติ อาโปกายํ เตโชกายํ วาโยกายํ เกสกายํ โลมกายํ ฉวิกายํ จมฺมกายํ มํสกายํ รุหิรกายํ นหารุกายํ อฎฺฐิกายํ อฎฺฐิมิญฺชกาย’’นฺติ ปฎิสมฺภิทายํ (ปฎิ. ม. ๓.๓๕) กาโย วุโตฺต, ตสฺส สพฺพสฺส อิมสฺมึเยว กาเย อนุปสฺสนโต ‘‘กาเย กายานุปสฺสี’’ติ เอวมฺปิ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

อถ วา กาเย อหนฺติ วา มมนฺติ วา เอวํ คเหตพฺพสฺส ยสฺส กสฺสจิ อนนุปสฺสนโต ตสฺส ตเสฺสว ปน เกสาโลมาทิกสฺส นานาธมฺมสมูหสฺส อนุปสฺสนโต กาเย เกสาทิธมฺมสมูหสงฺขาตกายานุปสฺสีติ เอวมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ อปิจ ‘‘อิมสฺมึ กาเย อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, โน นิจฺจโต’’ติอาทินา นเยน ปฎิสมฺภิทายํ อาคตนยสฺส สพฺพเสฺสว อนิจฺจลกฺขณาทิโน อาการสมูหสงฺขาตสฺส กายสฺสานุปสฺสนโตปิ ‘‘กาเย กายานุปสฺสี’’ติ เอวมฺปิ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

ตถา หิ อยํ กาเย กายานุปสฺสนาปฎิปทํ ปฎิปโนฺน ภิกฺขุ อิมํ กายํ อนิจฺจานุปสฺสนาทีนํ สตฺตนฺนํ อนุปสฺสนานํ วเสน อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, โน นิจฺจโตฯ ทุกฺขโต อนุปสฺสติ, โน สุขโตฯ อนตฺตโต อนุปสฺสติ, โน อตฺตโตฯ นิพฺพินฺทติ, โน นนฺทติฯ วิรชฺชติ, โน รชฺชติฯ นิโรเธติ, โน สมุเทติฯ ปฎินิสฺสชฺชติ, โน อาทิยติฯ โส ตํ อนิจฺจโต อนุปสฺสโนฺต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ, ทุกฺขโต อนุปสฺสโนฺต สุขสญฺญํ ปชหติ, อนตฺตโต อนุปสฺสโนฺต อตฺตสญฺญํ ปชหติ, นิพฺพินฺทโนฺต นนฺทึ ปชหติ, วิรชฺชโนฺต ราคํ ปชหติ, นิโรเธโนฺต สมุทยํ ปชหติ, ปฎินิสฺสชฺชโนฺต อาทานํ ปชหตีติ เวทิตโพฺพฯ

วิหรตีติ อิริยติฯ **อาตาปี**ติ ตีสุ ภเวสุ กิเลเส อาตาเปตีติ อาตาโป, วีริยเสฺสตํ นามํฯ อาตาโป อสฺส อตฺถีติ **อาตาปีฯ สมฺปชาโน**ติ สมฺปชญฺญสงฺขาเตน ญาเณน สมนฺนาคโตฯ **สติมา**ติ กายปริคฺคาหิกาย สติยา สมนฺนาคโตฯ อยํ ปน ยสฺมา สติยา อารมฺมณํ ปริคฺคเหตฺวา ปญฺญาย อนุปสฺสติ, น หิ สติวิรหิตสฺส อนุปสฺสนา นาม อตฺถิฯ เตเนวาห ‘‘สติญฺจ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, สพฺพตฺถิกํ วทามี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ ตสฺมา เอตฺถ ‘‘กาเย กายานุปสฺสี วิหรตี’’ติ เอตฺตาวตา กายานุปสฺสนาสติปฎฺฐานกมฺมฎฺฐานํ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา ยสฺมา อนาตาปิโน อโนฺตสเงฺขโป อนฺตรายกโร โหติ, อสมฺปชาโน อุปายปริคฺคเห อนุปายปริวชฺชเน จ สมฺมุยฺหติ, มุฎฺฐสฺสติ อุปายาปริจฺจาเค อนุปายาปริคฺคเห จ อสมโตฺถ โหติ, เตนสฺส ตํ กมฺมฎฺฐานํ น สมฺปชฺชติ, ตสฺมา เยสํ ธมฺมานํ อานุภาเวน ตํ สมฺปชฺชติฯ เตสํ ทสฺสนตฺถํ ‘‘อาตาปี สมฺปชาโน สติมาติ อิทํ วุตฺต’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ

อิติ กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ สมฺปโยคงฺคญฺจสฺส ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปหานงฺคํ ทเสฺสตุํ **วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสนฺ**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **วิเนยฺยา**ติ ตทงฺควินเยน วา วิกฺขมฺภนวินเยน วา วินยิตฺวาฯ **โลเก**ติ ตสฺมึเยว กาเยฯ กาโย หิ อิธ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน โลโกติ อธิเปฺปโตฯ ยสฺมา ปนสฺส น กายมเตฺตเยว อภิชฺฌาโทมนสฺสํ ปหียติ, เวทนาทีสฺุปิ ปหียติเยว, ตสฺมา ‘‘ปญฺจปิ อุปาทานกฺขนฺธา โลโก’’ติ **วิภเงฺค** (วิภ. ๓๖๒) วุตฺตํฯ โลกสงฺขาตตฺตา วา เตสํ ธมฺมานํ อตฺถุทฺธารนเยเนตํ วุตฺตํฯ ยํ ปนาห ‘‘ตตฺถ กตโม โลโก? เสฺวว กาโย โลโก’’ติฯ อยเมเวตฺถ อโตฺถ, ตสฺมึ โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ วิเนยฺยาติ เอวํ สมฺพโนฺธ ทฎฺฐโพฺพฯ ยสฺมา ปเนตฺถ อภิชฺฌาคหเณน กามจฺฉโนฺท , โทมนสฺสคฺคหเณน พฺยาปาโท สงฺคหํ คจฺฉติ, ตสฺมา นีวรณปริยาปนฺนพลวธมฺมทฺวยทสฺสเนน นีวรณปฺปหานํ วุตฺตํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

วิเสเสน เจตฺถ อภิชฺฌาวินเยน กายสมฺปตฺติมูลกสฺส อนุโรธสฺส, โทมนสฺสวินเยน ปน กายวิปตฺติมูลกสฺส วิโรธสฺส, อภิชฺฌาวินเยน จ กาเย อภิรติยา, โทมนสฺสวินเยน กายภาวนาย อนภิรติยา, อภิชฺฌาวินเยน กาเย อภูตานํ สุภสุขภาวาทีนํ ปเกฺขปสฺส, โทมนสฺสวินเยน จ กาเย ภูตานํ อสุภาสุขภาวาทีนํ อปนยนสฺส จ ปหานํ วุตฺตํฯ เตน โยคาวจรสฺส โยคานุภาโว โยคสมตฺถตา จ ทีปิตา โหติฯ โยคานุภาโว หิ เอส, ยทิทํ อนุโรธวิโรธวิปฺปมุโตฺต อรติรติสโห อภูตปเกฺขปภูตาปนยนวิรหิโต จ โหติฯ อนุโรธวิโรธวิปฺปมุโตฺต เจส อรติรติสโห อภูตํ อปกฺขิปโนฺต ภูตญฺจ อนปเนโนฺต โยคสมโตฺถ โหตีติฯ

อปโร นโย ‘‘กาเย กายานุปสฺสี’’ติ เอตฺถ อนุปสฺสนาย กมฺมฎฺฐานํ วุตฺตํฯ ‘‘วิหรตี’’ติ เอตฺถ วุตฺตวิหาเรน กมฺมฎฺฐานิกสฺส กายปริหรณํฯ ‘‘อาตาปี’’ติอาทีสุ อาตาเปน สมฺมปฺปธานํ, สติสมฺปชเญฺญน สพฺพตฺถิกกมฺมฎฺฐานํ, กมฺมฎฺฐานปริหรณูปาโย วา, สติยา วา กายานุปสฺสนาวเสน ปฎิลทฺธสมโถ, สมฺปชเญฺญน วิปสฺสนา, อภิชฺฌาโทมนสฺสวินเยน ภาวนาผลํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

วิภเงฺค ปน **‘‘อนุปสฺสี’’**ติ ตตฺถ กตมา อนุปสฺสนา? ยา ปญฺญา ปชานนา…เป.… สมฺมาทิฎฺฐิฯ อยํ วุจฺจติ อนุปสฺสนาฯ อิมาย อนุปสฺสนาย อุเปโต โหติ สมุเปโต อุปาคโต สมุปาคโต อุปปโนฺน สมฺปโนฺน สมนฺนาคโตฯ เตน วุจฺจติ อนุปสฺสีติฯ

วิหรตีติ อิริยติ วตฺตติ ปาเลติ ยเปติ ยาเปติ จรติ วิหรติฯ เตน วุจฺจติ วิหรตีติฯ

อาตาปีติ ตตฺถ กตโม อาตาโป? โย เจตสิโก วีริยารโมฺภ…เป.… สมฺมาวายาโมฯ อยํ วุจฺจติ อาตาโปฯ อิมินา อาตาเปน อุเปโต โหติ…เป.… สมนฺนาคโตฯ เตน วุจฺจติ อาตาปีติฯ

สมฺปชาโนติ ตตฺถ กตมํ สมฺปชญฺญํ? ยา ปญฺญา ปชานนา…เป.… สมฺมาทิฎฺฐิฯ อิทํ วุจฺจติ สมฺปชญฺญํฯ อิมินา สมฺปชเญฺญน อุเปโต โหติ…เป.… สมนฺนาคโตฯ เตน วุจฺจติ สมฺปชาโนติฯ

สติมาติ ตตฺถ กตมา สติ? ยา สติ อนุสฺสติ…เป.… สมฺมาสติฯ อยํ วุจฺจติ สติฯ อิมาย สติยา อุเปโต โหติ…เป.… สมนฺนาคโตฯ เตน วุจฺจติ สติมาติฯ

วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสนฺติ ตตฺถ กตโม โลโก? เสฺวว กาโย โลโก, ปญฺจปิ อุปาทานกฺขนฺธา โลโกฯ อยํ วุจฺจติ โลโกฯ ตตฺถ กตมา อภิชฺฌา? โย ราโค สาราโค อนุนโย อนุโรโธ นนฺที นนฺทีราโค จิตฺตสฺส สาราโค, อยํ วุจฺจติ อภิชฺฌาฯ ตตฺถ กตมํ โทมนสฺสํ? ยํ

เจตสิกํ อสาตํ, เจตสิกํ ทุกฺขํ, เจโตสมฺผสฺสชํ อสาตํ…เป…. ทุกฺขา เวทนาฯ อิทํ วุจฺจติ โทมนสฺสํฯ อิติ อยญฺจ อภิชฺฌา อิทญฺจ โทมนสฺสํ อิมมฺหิ โลเก วินีตา โหนฺติ ปฏิวินีตา สนฺตา วูปสนฺตา สมิตา วูปสมิตา อตฺถงฺคตา อพฺภตฺถงฺคตา อปฺปิตา พฺยปฺปิตา โสสิตา วิโสสิตา พฺยนฺตีกตา, เตน วุจฺจติ วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสนฺติ (วิภ. ๓๕๖) เอวเมเตสํ ปทานมตฺถ วุตฺตฯ เตน สห อยํ อฏฺฐกถานโย ยถา สํสนฺทติ, เอวํ เวทิตพฺพํฯ อยํ ตาว กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานุทฺเทสสฺส อตฺถวณฺณนาฯ

เวทนาสุ… จิตฺต… ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ…เป…. วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสนฺติ เอตฺถ ปน **เวทนานุปสฺสี**ติ เอวมาทีสุ เวทนาทีนํ ปุน วจเน ปโยชนํ กายานุปสฺสนายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี, จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสี, ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี**ติ เอตฺถ ปน **เวทนา**ติ ติสฺส เวทนา, ตา จ โลกิยา เอวฯ จิตฺตมฺปิ โลกิยํ, ตถา ธมฺมาฯ เตสํ วิภาโค นิทฺเทสวาเร ปากโฏ ภวิสฺสติฯ เกวลํ ปนิธ ยถา เวทนา อนุปสฺสิตพฺพา, ตถา อนุปสฺสนฺโต **เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี**ติ เวทิตพฺโพฯ เอส นโย จิตฺตธมฺเมสุปิฯ กถญฺจ เวทนา อนุปสฺสิตพฺพาติ? สุขา ตาว เวทนา ทุกฺขโต, ทุกฺขา สลฺลโต, อทุกฺขมสุขา อนิจฺจโตฯ ยถาห –

> ‘‘โย สุขํ ทุกฺขโต อทฺท, ทุกฺขมทฺทกฺขิ สลฺลโต;
> อทุกฺขมสุขํ สนฺตํ, อทกฺขิ นํ อนิจฺจโต;
> ส เว สมฺมทฺทโส ภิกฺขุ, อุปสนฺต จริสฺสตี’’ติฯ (สํ. นิ. ๔.๒๕๓);

สพฺพา เอว เจตา ทุกฺขาติปิ อนุปสฺสิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ยํกิญฺจิ เวทยิตํ, สพฺพํ ตํ ทุกฺขสฺมินฺติ วทามี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๕๙)ฯ สุขทุกฺขโตปิ จ อนุปสฺสิตพฺพาฯ ยถาห ‘‘สุขา เวทนา ฐิติสุขา วิปริณามทุกฺขา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๔) สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ อปิจ อนิจฺจาทิสตฺตานุปสฺสนาวเสนปิ อนุปสฺสิตพฺพาฯ เสสํ นิทฺเทสวาเรเยว ปากฏํ ภวิสฺสติฯ จิตฺตธมฺเมสุปิ จิตฺตํ ตาว อารมฺมณาธิปติสหชาตภูมิกมฺมวิปากกิริยาทินานตฺตเภทานํ อนิจฺจาทิสตฺตานุปสฺสนานํ นิทฺเทสวาเร อาคตสราคาทิเภทานญฺจ วเสน อนุปสฺสิตพฺพํฯ ธมฺมา สลกฺขณสามญฺญลกฺขณานํ สุญฺญตธมฺมสฺส อนิจฺจาทิสตฺตานุปสฺสนานํ นิทฺเทสวาเร อาคตสนฺตาสนฺตาทิเภทานญฺจ วเสน อนุปสฺสิตพฺพาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ กามเญฺจตฺถ ยสฺส กายสงฺขาเต โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ ปหีนํ, ตสฺส เวทนาทิโลเกสุปิ ตํ ปหีนเมวฯ นานาปุคฺคลวเสน ปน นานาจิตฺตกฺขณิกสติปฏฺฐานภาวนาวเสน จ สพฺพตฺถ วุตฺตํฯ ยโต วา เอกตฺถ ปหีนํ เสเสสุปิ ปหีนํ โหติฯ เตเนวสฺส ตตฺถ ปหานทสฺสนตฺถมฺปิ เอวํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพนฺติฯ

อุทฺเทสวารกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กายานุปสฺสนาอานาปานปพฺพวณฺณนา

๑๐๗. อิทานิ เสยฺยถาปิ นาม เฉโก วิลีวการโก ถูลกิลญฺชสณฺหกิลญฺชจงฺโกฏกเปฬาปุฏาทีนิ อุปกรณานิ กตฺตุกาโม เอกํ มหาเวณุํ ลภิตฺวา จตุธา ภินฺทิตฺวา ตโต เอเกกํ เวณุขณฺฑํ คเหตฺวา ผาเลตฺวา ตํ ตํ อุปกรณํ กเรยฺย, เอวเมว ภควา สติปฏฺฐานเทสนาย สตฺตานํ อเนกปฺปการวิเสสาธิคมํ กตฺตุกาโม เอกเมว สมฺมาสตึ ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานาฯ กตเม จตฺตาโร? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรตี’’ติอาทินา นเยน อารมฺมณวเสน จตุธา ภินฺทิตฺวา ตโต เอเกกํ สติปฏฺฐานํ คเหตฺวา วิภชนฺโต ‘‘กถญฺจ ภิกฺขเว’’ติอาทินา นเยน นิทฺเทสวารํ วตฺตุมารทฺโธฯ

ตตฺถ **กถญฺจา**ติอาทิ วิตฺถาเรตุกมฺยตา ปุจฺฉาฯ อยํ ปเนตฺถ สงฺเขปโตฺถ – ภิกฺขเว, เกน จ ปกาเรน ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรตีติ? เอส นโย สพฺพปุจฺฉาวาเรสุฯ **อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขู**ติ, ภิกฺขเว, อิมสฺมึ สาสเน ภิกฺขุฯ อยเญฺหตฺถ อิธ-สโทฺท สพฺพปฺปการกายานุปสฺสนานิพฺพตฺตกสฺส ปุคฺคลสฺส สนฺนิสฺสยภูตสาสนปริทีปโน อญฺญสาสนสฺส ตถาภาวปฏิเสธโน จฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ…เป.… สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณภิ อเญฺญหี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๓๙)ฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อิมสฺมึ สาสเน ภิกฺขู’’ติฯ

‘‘อรญฺญคโต วา…เป.… สุญฺญาคารคโต วา’’ติ อิทมสฺส สติปฏฺฐานภาวนานุรูปเสนาสนปริคฺคหปริทีปนํฯ อิมสฺส หิ ภิกฺขุโน ทีฆรตฺตํ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ อนุวิสฏํ จิตฺตํ กมฺมฏฺฐานวีถึ โอตริตุํ น อิจฺฉติ, กูฏโคณยุตฺตรโถ วิย อุปฺปถเมว ธาวติ, ตสฺมา เสยฺยถาปิ นาม โคโป กูฏเธนุยา สพฺพํ ขีรํ ปิวิตฺวา วฑฺฒิตํ กูฏวจฺฉํ ทเมตุกาโม เธนุโต อปเนตฺวา เอกมเนฺต มหนฺตํ ถมฺภํ นิขณิตฺวา ตตฺถ โยเตฺตน พเนฺธยฺยฯ อถสฺส โส วโจฺฉ อิโต จิโต จ วิปฺผนฺทิตฺวา ปลายิตุํ อสโกฺกโนฺต ตเมว ถมฺภํ อุปนิสีเทยฺย วา อุปนิปเชฺชยฺย วา, เอวเมว อิมินาปิ ภิกฺขุนา ทีฆรตฺตํ รูปารมฺมณาทิรสปานวฑฺฒิตํ ทุฏฺฐจิตฺตํ ทเมตุกาเมน รูปาทิอารมฺมณโต อปเนตฺวา อรญฺญํ วา รุกฺขมูลํ วา สุญฺญาคารํ วา ปเวเสตฺวา ตตฺถ สติปฏฺฐานารมฺมณตฺถเมฺภ สติโยเตฺตน พนฺธิตพฺพํฯ เอวมสฺส ตํ จิตฺตํ อิโต จิโต จ วิปฺผนฺทิตฺวาปิ ปุเพฺพ อาจิณฺณารมฺมณํ อลภมานํ สติโยตฺตํ ฉินฺทิตฺวา ปลายิตุํ อสโกฺกนฺตํ ตเมวารมฺมณํ อุปจารปฺปนาวเสน อุปนิสีทติ เจว อุปนิปชฺชติ จฯ เตนาหุ โปราณา –

> ‘‘ยถา ถเมฺภ นิพเนฺธยฺย, วจฺฉํ ทมํ นโร อิธ;
> พเนฺธเยฺยวํ สกํ จิตฺตํ, สติยารมฺมเณ ทฬฺห’’นฺติฯ

เอวมสฺส ตํ เสนาสนํ ภาวนานุรูปํ โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อิทมสฺส สติปฏฺฐานภาวนานุรูปเสนาสนปริคฺคหปริทีปน’’นฺติฯ

อปิจ ยสฺมา อิทํ กายานุปสฺสนาย มุทฺธภูตํ สพฺพพุทฺธปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวกานํ วิเสสาธิคมทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารปทฏฺฐานํ อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานํ อิตฺถิปุริสหตฺถิอสฺสาทิสทฺทสมากุลํ คามนฺตํ อปริจฺจชิตฺวา น สุกรํ สมฺปาเทตุํ, สทฺทกณฺฏกตฺตา ฌานสฺสฯ อคามเก ปน อรเญฺญ สุกรํ โยคาวจเรน อิทํ กมฺมฏฺฐานํ ปริคฺคเหตฺวา อานาปานจตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตเทว ฌานํ ปาทกํ กตฺวา สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา อคฺคผลํ อรหตฺตํ ปาปุณิตุํฯ ตสฺมาสฺส อนุรูปเสนาสนํ ทเสฺสโนฺต ภควา ‘‘อรญฺญคโต วา’’ติอาทิมาหฯ

วตฺถุวิชฺชาจริโย วิย หิ ภควาฯ โส ยถา วตฺถุวิชฺชาจริโย นครภูมึ ปสฺสิตฺวา สุฏฺฐุ อุปปริกฺขิตฺวา ‘‘เอตฺถ นครํ มาเปถา’’ติ อุปทิสติ, โสตฺถินา จ นคเร นิฏฺฐิเต ราชกุลโต มหาสกฺการํ ลภติ, เอวเมว โยคาวจรสฺส อนุรูปํ เสนาสนํ อุปปริกฺขิตฺวา ‘‘เอตฺถ กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชิตพฺพ’’นฺติ อุปทิสติฯ ตโต ตตฺถ กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชเนฺตน โยคินา อนุกฺกเมน อรหเตฺต ปเตฺต ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ วต โส ภควา’’ติ มหนฺตํ สกฺการํ ลภติฯ

อยํ ปน ภิกฺขุ ทีปิสทิโสติ วุจฺจติฯ ยถา หิ มหาทีปิราชา อรเญฺญ ติณคหนํ วา วนคหนํ วา ปพฺพตคหนํ วา นิสฺสาย นิลียิตฺวา วนมหึสโคกณฺณสูกราทโย มิเค คณฺหาติ, เอวเมว อยํ อรญฺญาทีสุ กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชโนฺต ภิกฺขุ ยถากฺกเมน จตฺตาโร มเคฺค เจว จตฺตาริ อริยผลานิ จ คณฺหาติฯ เตนาหุ โปราณา –

‘‘ยถาปิ ทีปิโก นาม, นิลียิตฺวา คณฺหตี มิเค;
ตเถวายํ พุทฺธปุตฺโต, ยุตฺตโยโค วิปสฺสโก;
อรญฺญํ ปวิสิตฺวาน, คณฺหาติ ผลมุตฺตม’’นฺติฯ

เตนสฺส ปรกฺกมชวโยคฺคภูมึ อรญฺญเสนาสนํ ทเสฺสนฺโต ภควา ‘‘อรญฺญคโต วา’’ติอาทิมาหฯ อิโต ปรํ อิมสฺมึ ตาว อานาปานปเพฺพ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ **วิสุทฺธิมเคฺค** วุตฺตเมวฯ

ตสฺส ปน อิเมสํ ‘‘ทีฆํ วา อสฺสสนฺโต ทีฆํ อสฺสสามีติ ปชานาติ…เป.… ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขตี’’ติ เอวํ วุตฺตานํ อสฺสาสปสฺสาสานํ วเสน สิกฺขโต อสฺสาสปสฺสาสนิมิเตฺต จตฺตาริ ฌานานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ โส ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา อสฺสาสปสฺสาเส วา ปริคฺคณฺหาติ ฌานงฺคานิ วาฯ ตตฺถ อสฺสาสปสฺสาสกมฺมิโก ‘‘อิเม อสฺสาสปสฺสาสา กึ นิสฺสิตา, วตฺถุํ นิสฺสิตา, วตฺถุ นาม กรชกาโย, กรชกาโย นาม จตฺตาริ มหาภูตานิ อุปาทารูปญฺจา’’ติ เอวํ รูปํ ปริคฺคณฺหาติ, ตโต ตทารมฺมเณ ผสฺสปญฺจมเก นามนฺติ เอวํ นามรูปํ ปริคฺคเหตฺวา ตสฺส ปจฺจยํ ปริเยสนฺโต อวิชฺชาทิปฏิจฺจสมุปฺปาทํ ทิสฺวา ‘‘ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมมตฺตเมเวตํ, อโญฺญ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา นตฺถี’’ติ วิติณฺณกงฺโข สปฺปจฺจยนามรูเป ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒโนฺต อนุกฺกเมน อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ อิทํ เอกสฺส ภิกฺขุโน ยาว อรหตฺตา นิยฺยานมุขํฯ

ฌานกมฺมิโกปิ ‘‘อิมานิ ฌานงฺคานิ กึ นิสฺสิตานิ, วตฺถุํ นิสฺสิตานิฯ วตฺถุ นาม กรชกาโยติ ฌานงฺคานิ นามํ, กรชกาโย รูป’’นฺติ นามรูปํ ววตฺถเปตฺวา ตสฺส ปจฺจยํ ปริเยสโนฺต อวิชฺชาทิปจฺจยาการํ ทิสฺวา ‘‘ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมมตฺตเมเวตํ, อโญฺญ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา นตฺถี’’ติ วิติณฺณกงฺโข สปฺปจฺจยนามรูเป ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒโนฺต อนุกฺกเมน อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อิทํ เอกสฺส ภิกฺขุโน ยาว อรหตฺตา นิยฺยานมุขํฯ

อิติ อชฺฌตฺตํ วาติ เอวํ อตฺตโน วา อสฺสาสปสฺสาสกาเย กายานุปสฺสี วิหรติฯ **พหิทฺธา วา**ติ ปรสฺส วา อสฺสาสปสฺสาสกาเยฯ **อชฺฌตฺตพหิทฺธา วา**ติ กาเลน อตฺตโน, กาเลน ปรสฺส อสฺสาสปสฺสาสกาเยฯ เอเตนสฺส ปคุณกมฺมฏฺฐานํ อฏฺฐเปตฺวา อปราปรํ สญฺจรณกาโล กถิโตฯ เอกสฺมึ กาเล ปนิทํ อุภยํ น ลพฺภติฯ

สมุทยธมฺมานุปสฺสี วาติ ยถา นาม กมฺมารภสฺตญฺจ คคฺครนาฬิญฺจ ตชฺชญฺจ วายามํ ปฏิจฺจ วาโต อปราปรํ สญฺจรติ, เอวํ ภิกฺขุโน กรชกายญฺจ นาสาปุฏญฺจ จิตฺตญฺจ ปฏิจฺจ อสฺสาสปสฺสาสกาโย อปราปรํ สญฺจรติฯ กายาทโย ธมฺมา สมุทยธมฺมา, เต ปสฺสโนฺต ‘‘สมุทยธมฺมานุปสฺสี วา กายสฺมึ วิหรตี’’ติ วุจฺจติฯ **วยธมฺมานุปสฺสี วา**ติ ยถา ภสฺตาย อปนีตาย คคฺครนาฬิยา ภินฺนาย ตเชฺช จ วายาเม อสติ โส วาโต นปฺปวตฺตติ , เอวเมว กาเย ภิเนฺน นาสาปุเฏ วิทฺธเสฺต จิเตฺต จ นิรุเทฺธ อสฺสาสปสฺสาสกาโย นาม นปฺปวตฺตตีติ กายาทินิโรธา อสฺสาสปสฺสาสนิโรโธติ เอวํ ปสฺสโนฺต ‘‘วยธมฺมานุปสฺสี วา กายสฺมึ วิหรตี’’ติ วุจฺจติฯ **สมุทยวยธมฺมานุปสฺสี วา**ติ กาเลน สมุทยํ, กาเลน วยํ อนุปสฺสโนฺตฯ **อตฺถิ กาโยติ วา ปนสฺสา**ติ กาโยว อตฺถิ, น สโตฺต, น ปุคฺคโล, น อิตฺถี, น ปุริโส, น อตฺตา, น อตฺตนิยํ, นาหํ, น มม, น โกจิ, น กสฺสจีติ เอวมสฺส สติ ปจฺจุปฏฺฐิตา โหติฯ

ยาวเทวาติ ปโยชนปริเจฺฉทววตฺถาปนเมตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยา สติ ปจฺจุปฏฺฐิตา โหติ, สา น อญฺญตฺถายฯ อถ โข ยาวเทว ญาณมตฺตาย อปราปรํ อุตฺตรุตฺตริ ญาณปมาณตฺถาย เจว สติปมาณตฺถาย จ, สติสมฺปชญฺญานํ วุฑฺฒตฺถายาติ อโตฺถฯ **อนิสฺสิโต จ วิหรตี**ติ

ตณฺหานิสฺสยทิฏฺฐินิสฺสยานํ วเสน อนิสฺสิโต วิหรติฯ **น จ กิญฺจิ โลเก อุปาทิยตี**ติ โลกสฺมึ กิญฺจิ รูปํ วา…เป…. วิญฺญาณํ วา ‘‘อยํ เม อตฺตา วา อตฺตนิยํ วา’’ติ น คณฺหาติฯ **เอวมฺปี**ติ อุปริอตฺถํ อุปาทาย สมฺปิณฺฑนโตฺถ ปิกาโรฯ อิมินา ปน ปเทน ภควา อานาปานปพฺพเทสนํ นิยฺยาเตตฺวา ทเสฺสติฯ

ตตฺถ อสฺสาสปสฺสาสปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจํ, ตสฺสา สมุฏฺฐาปิกา ปุริมตณฺหา สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ, ทุกฺขปริชานโน สมุทยปชหโน นิโรธารมฺมโณ อริยมคฺโค มคฺคสจฺจํฯ เอวํ จตุสจฺจวเสน อุสฺสกฺกิตฺวา นิพฺพุตึ ปาปุณาตีติ อิทเมกสฺส อสฺสาสปสฺสาสวเสน อภินิวิฏฺฐสฺส ภิกฺขุโน ยาว อรหตฺตา นิยฺยานมุขนฺติฯ

อานาปานปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิริยาปถปพฺพวณฺณนา

๑๐๘. เอวํ อสฺสาสปสฺสาสวเสน กายานุปสฺสนํ วิภชิตฺวา อิทานิ อิริยาปถวเสน วิภชิตุํ **ปุน จปร**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ กามํ โสณสิงฺคาลาทโยปิ คจฺฉนฺตา ‘‘คจฺฉามา’’ติ ชานนฺติฯ น ปเนตํ เอวรูปํ ชานนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เอวรูปญฺหิ ชานนํ สตฺตูปลทฺธึ น ปชหติ , อตฺตสญฺญํ น อุคฺฆาเฏติ , กมฺมฏฺฐานํ วา สติปฏฺฐานภาวนา วา น โหติฯ อิมสฺส ปน ภิกฺขุโน ชานนํ สตฺตูปลทฺธึ ปชหติ, อตฺตสญฺญํ อุคฺฆาเฏติ, กมฺมฏฺฐานเญฺจว สติปฏฺฐานภาวนา จ โหติฯ อิทญฺหิ ‘‘โก คจฺฉติ, กสฺส คมนํ, กึ การณา คจฺฉตี’’ติ เอวํ สมฺปชานนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ฐานาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ **โก คจฺฉตี**ติ น โกจิ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา คจฺฉติฯ **กสฺส คมน**นฺติ น กสฺสจิ สตฺตสฺส วา ปุคฺคลสฺส วา คมนํฯ **กึ การณา คจฺฉตี**ติ จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน คจฺฉติฯ ตสฺมา เอส เอวํ ปชานาติ ‘‘คจฺฉามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตํ วายํ ชเนติ, วาโย วิญฺญตฺตึ ชเนติ, จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน สกลกายสฺส ปุรโต อภินีหาโร คมนนฺติ วุจฺจติฯ ฐานาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺราปิ หิ ‘‘ติฏฺฐามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตํ วายํ ชเนติ, วาโย วิญฺญตฺตึ ชเนติ, จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน สกลกายสฺส โกฎิโต ปฏฺฐาย อุสฺสิตภาโว ฐานนฺติ วุจฺจติฯ ‘‘นิสีทามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตํ วายํ ชเนติ, วาโย วิญฺญตฺตึ ชเนติ, จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน เหฏฺฐิมกายสฺส สมิญฺชนํ อุปริมกายสฺส อุสฺสิตภาโว นิสชฺชาติ วุจฺจติฯ ‘‘สยามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตํ วายํ ชเนติ, วาโย วิญฺญตฺตึ ชเนติ, จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน สกลสรีรสฺส ติริยโต ปสารณํ สยนนฺติ วุจฺจตีติฯ

ตสฺส เอวํ ปชานโต เอวํ โหติ ‘‘สโตฺต คจฺฉติ สโตฺต ติฏฺฐตี’’ติ วุจฺจติฯ อตฺถิ ปน โกจิ สโตฺต คจฺฉโนฺต วา ฐิโต วา นตฺถิฯ ยถา ปน ‘‘สกฏํ คจฺฉติ สกฏํ ติฏฺฐตี’’ติ วุจฺจติ, น จ กิญฺจิ สกฏํ นาม คจฺฉนฺตํ วา ติฏฺฐนฺตํ วา อตฺถิฯ จตฺตาโร ปน โคเณ โยเชตฺวา เฉกมฺหิ สารถิมฺหิ ปาเชเนฺต ‘‘สกฏํ คจฺฉติ สกฏํ ติฏฺฐตี’’ติ โวหารมตฺตเมว โหติ, เอวเมว อชานนเฏฺฐน สกฏํ วิย กาโยฯ โคณา วิย จิตฺตชวาตาฯ สารถิ วิย จิตฺตํฯ คจฺฉามิ ติฏฺฐามีติ จิเตฺต อุปฺปเนฺน วาโยธาตุ วิญฺญตฺตึ ชนยมานา อุปฺปชฺชติ, จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน คมนาทีนิ ปวตฺตนฺติฯ ตโต ‘‘สโตฺต คจฺฉติ, สโตฺต ติฏฺฐติ, อหํ คจฺฉามิ, อหํ ติฏฺฐามี’’ติ โวหารมตฺตํ โหตีติฯ เตนาห –

‘‘นาวา มาลุตเวเคน, ชิยาเวเคน เตชนํ;
ยถา ยาติ ตถา กาโย, ยาติ วาตาหโต อยํฯ

ยนฺตํ สุตฺตวเสเนว, จิตฺตสุตฺตวเสนิทํ;
ปยุตฺตํ กายยนฺตมฺปิ, ยาติ ฐาติ นิสีทติฯ

โก นาม เอตฺถ โส สโตฺต, โย วินา เหตุปจฺจเย;
อตฺตโน อานุภาเวน, ติเฎฺฐ วา ยทิ วา วเช’’ติฯ

ตสฺมา เอวํ เหตุปจฺจยวเสเนว ปวตฺตานิ คมนาทีนิ สลฺลเกฺขโนฺต เอส คจฺฉโนฺต วา คจฺฉามีติ ปชานาติ, ฐิโต วา, นิสิโนฺน วา, สยาโน วา สยาโนมฺหีติ ปชานาตีติ เวทิตโพฺพฯ

ยถา ยถา วา ปนสฺส กาโย ปณิหิโต โหติ, ตถา ตถา นํ ปชานาตีติ สพฺพสงฺคาหิกวจนเมตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เยน เยน วา อากาเรน ตสฺส กาโย ฐิโต โหติ, เตน เตน นํ ปชานาติฯ คมนากาเรน ฐิตํ คจฺฉตีติ ปชานาติฯ ฐานนิสชฺชาสยนากาเรน ฐิตํ สยาโนติ ปชานาตีติฯ

อิติ อชฺฌตฺตํ วาติ เอวํ อตฺตโน วา จตุอิริยาปถปริคฺคณฺหเนน กาเย กายานุปสฺสี วิหรติฯ **พหิทฺธา วา**ติ ปรสฺส วา จตุอิริยาปถปริคฺคณฺหเนนฯ **อชฺฌตฺตพหิทฺธา วา**ติ กาเลน อตฺตโน, กาเลน ปรสฺส จตุอิริยาปถปริคฺคณฺหเนน กาเย กายานุปสฺสี วิหรติฯ **สมุทยธมฺมานุปสฺสี วา**ติอาทีสุ ปน ‘‘อวิชฺชาสมุทยา รูปสมุทโย’’ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๔๙) นเยน ปญฺจหากาเรหิ รูปกฺขนฺธสฺส สมุทโย จ วโย จ นีหริตโพฺพฯ ตญฺหิ สนฺธาย อิธ ‘‘สมุทยธมฺมานุปสฺสี วา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ **อตฺถิ กาโยติ วา ปนสฺสา**ติอาทิ วุตฺตสทิสเมวฯ

อิธ ปน จตุอิริยาปถปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจํ, ตสฺสา สมุฎฺฐาปิกา ปุริมตณฺหา สมุทยสจฺจํ , อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ, ทุกฺขปริชานโน สมุทยปชหโน นิโรธารมฺมโณ อริยมโคฺค มคฺคสจฺจํฯ เอวํ จตุสจฺจวเสน อุสฺสกฺกิตฺวา นิพฺพุตึ ปาปุณาตีติ อิทเมกสฺส จตูอิริยาปถปริคฺคาหกสฺส ภิกฺขุโน ยาว อรหตฺตา นิยฺยานมุขนฺติฯ

อิริยาปถปพฺพวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

จตุสมฺปชญฺญปพฺพวณฺณนา

๑๐๙. เอวํ อิริยาปถวเสน กายานุปสฺสนํ วิภชิตฺวา อิทานิ จตุสมฺปชญฺญวเสน วิภชิตุํ **ปุน จปรนฺ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อภิกฺกเนฺต ปฎิกฺกเนฺต**ติ เอตฺถ ตาว **อภิกฺกนฺตํ** วุจฺจติ คมนํฯ **ปฎิกฺกนฺตํ** นิวตฺตนํฯ ตทุภยมฺปิ จตูสุ อิริยาปเถสุ ลพฺภติฯ คมเน ตาว ปุรโต กายํ อภิหรโนฺต **อภิกฺกมติ** นามฯ ปฎินิวเตฺตโนฺต **ปฎิกฺกมติ** นามฯ ฐาเนปิ ฐิตโกว กายํ ปุรโต โอนาเมโนฺต อภิกฺกมติ นามฯ ปจฺฉโต อปนาเมโนฺต ปฎิกฺกมติ นามฯ นิสชฺชายปิ นิสิโนฺนโกว อาสนสฺส ปุริมองฺคาภิมุโข สํสรโนฺต อภิกฺกมติ นามฯ ปจฺฉิมองฺคปฺปเทสํ ปจฺฉา สํสรโนฺต ปฎิกฺกมติ นามฯ นิปชฺชายปิ เอเสว นโยฯ

สมฺปชานการี โหตีติ สมฺปชเญฺญน สพฺพกิจฺจการี, สมฺปชญฺญเมว วา การีฯ โส หิ อภิกฺกนฺตาทีสุ สมฺปชญฺญํ กโรเตว, น กตฺถจิ สมฺปชญฺญวิรหิโต โหติฯ ตตฺถ สาตฺถกสมฺปชญฺญํ สปฺปายสมฺปชญฺญํ โคจรสมฺปชญฺญํ อสโมฺมหสมฺปชญฺญนฺติ จตุพฺพิธํ สมฺปชญฺญํฯ ตตฺถ อภิ

กฺกมนจิเตฺต อุปฺปเนฺน จิตฺตวเสเนว อคนฺตฺวา ‘‘กึ นุ เม เอตฺถ คเตน อโตฺถ อตฺถิ นตฺถี’’ติ อตฺถานตฺถํ ปริคฺคณฺหิตฺวา อตฺถปริคฺคหณํ **สาตฺถกสมฺปชญฺญํ**ฯ ตตฺถ จ อโตฺถติ เจติยทสฺสนโพธิทสฺสนสงฺฆทสฺสนเถรทสฺสนอสุภทสฺสนาทิวเสน ธมฺมโต วฑฺฒิฯ เจติยํ วา โพธึ วา ทิสฺวาปิ หิ พุทฺธารมฺมณํ สงฺฆทสฺสเนน สงฺฆารมฺมณํ ปีตึ อุปฺปาเทตฺวา ตเทว ขยวยโต สมฺมสโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ เถเร ทิสฺวา เตสํ โอวาเท ปติฎฺฐาย อสุภํ ทิสฺวา ตตฺถ ปฐมชฺฌานํ อุปฺปาเทตฺวา ตเทว ขยวยโต สมฺมสโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ ตสฺมา เอเตสํ ทสฺสนํ สาตฺถกํฯ เกจิ ปน ‘‘อามิสโตปิ วฑฺฒิ อโตฺถเยว, ตํ นิสฺสาย พฺรหฺมจริยานุคฺคหาย ปฏิปนฺนตฺตา’’ติ วทนฺติฯ

ตสฺมึ ปน คมเน สปฺปายาสปฺปายํ ปริคฺคณฺหิตฺวา สปฺปายปริคฺคหณํ **สปฺปายสมฺปชญฺญํ**ฯ เสยฺยถิทํ, เจติยทสฺสนํ ตาว สาตฺถกํฯ สเจ ปน เจติยสฺส มหาปูชาย ทสทฺวาทสโยชนนฺตเร ปริสา สนฺนิปตนฺติฯ อตฺตโน วิภวานุรูปํ อิตฺถิโยปิ ปุริสาปิ อลงฺกตปฺปฏิยตฺตา จิตฺตกมฺมรูปกานิ วิย สญฺจรนฺติฯ ตตฺร จสฺส อิฎฺฐ อารมฺมเณ โลโภ, อนิฎฺฐ ปฏิโฆ, อสมเปกฺขเน โมโห อุปฺปชฺชติ, กายสํสคฺคาปตฺตึ วา อาปชฺชติ, ชีวิตพฺรหฺมจริยานํ วา อนฺตราโย โหติ, เอวํ ตํ ฐานํ อสปฺปายํ โหติฯ วุตฺตปฺปการอนฺตรายาภาเว สปฺปายํฯ โพธิทสฺสเนปิ เอเสว นโยฯ สงฺฆทสฺสนมฺปิ สาตฺถํฯ สเจ ปน อโนฺตคาเม มหามณฺฑปํ กาเรตฺวา สพฺพรตฺตึ ธมฺมสฺสวนํ กาเรนฺตสุ มนุเสฺสสุ วุตฺตปฺปกาเรเนว ชนสนฺนิปาโต เจว อนฺตราโย จ โหติ, เอวํ ตํ ฐานํ อสปฺปายํฯ อนฺตรายาภาเว สปฺปายํฯ มหาปริสปริวารานํ เถรานํ ทสฺสเนปิ เอเสว นโยฯ

อสุภทสฺสนมฺปิ สาตฺถํฯ ตทตฺถทีปนตฺถญฺจ อิทํ วตฺถุ – เอโก กิร ทหรภิกฺขุ สามเณรํ คเหตฺวา ทนฺตกฎฺฐตฺถาย คโตฯ สามเณโร มคฺคา โอกฺกมิตฺวา ปุรโต คจฺฉโนฺต อสุภํ ทิสฺวา ปฐมชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตเทว ปาทกํ กตฺวา สงฺขาเร สมฺมสโนฺต ตีณิ ผลานิ สจฺฉิกตฺวา อุปริมคฺคตฺถาย กมฺมฎฺฐานํ ปริคฺคเหตฺวา อฎฺฐาสิฯ ทหโร ตํ อปสฺสโนฺต ‘‘สามเณรา’’ติ ปโกฺกสิฯ โส ‘‘มยา ปพฺพชิตทิวสโต ปฏฺฐาย ภิกฺขุนา สทฺธึ เทฺว กถา นาม น กถิตปุพฺพาฯ อญฺญสฺมิมฺปิ ทิวเส อุปริวิเสสํ นิพฺพเตฺตสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘กึ, ภเนฺต’’ติ ปฏิวจนํ อทาสิฯ เอหีติ จ วุเตฺต เอกวจเนเนว อาคนฺตฺวา ‘‘ภเนฺต, อิมินา ตาว มเคฺคน คนฺตฺวา มยา ฐิโตกาเส มุหุตฺตํ ปุรตฺถาภิมุโข ฐตฺวา โอโลเกถา’’ติ อาหฯ โส ตถา กตฺวา เตน ปตฺตวิเสสเมว ปาปุณิฯ เอวํ เอกํ อสุภํ ทฺวินฺนํ ชนานํ อตฺถาย ชายติฯ เอวํ สาตฺถมฺปิ ปเนตํ ปุริสสฺส มาตุคามาสุภํ อสปฺปายํฯ มาตุคามสฺส จ ปุริสาสุภํ สภาคเมว สปฺปายนฺติ เอวํ สปฺปายปริคฺคหณํ **สปฺปายสมฺปชญฺญํ** นามฯ

เอวํ ปริคฺคหิตสาตฺถสปฺปายสฺส ปน อฎฺฐตึสาย กมฺมฎฺฐาเนสุ อตฺตโน จิตฺตรุจิตกมฺมฎฺฐานสงฺขาตํ โคจรํ อุคฺคเหตฺวา ภิกฺขาจารโคจเร ตํ คเหตฺวา คมนํ **โคจรสมฺปชญฺญํ** นามฯ ตสฺสาวิภาวตฺถํ อิทํ จตุกฺกํ เวทิตพฺพํฯ อิเธกโจฺจ ภิกฺขุ หรติ น ปจฺจาหรติ , เอกโจฺจ น หรติ ปจฺจาหรติ , เอกโจฺจ เนว หรติ น ปจฺจาหรติ, เอกโจฺจ หรติ จ ปจฺจาหรติ จฯ

ตตฺถ โย ภิกฺขุ ทิวสํ จงฺกเมน นิสชฺชาย อาวรณีเยหิ ธเมฺมหิ จิตฺตํ ปริโสเธตฺวา ตถา รตฺติยา ปฐมํ ยามํ มชฺฌิเม ยาเม เสยฺยํ กเปฺปตฺวา ปจฺฉิมยาเมปิ นิสชฺชาจงฺกเมหิ วีตินาเมตฺวา ปเคว เจติยงฺคณโพธิยงฺคณวตฺตํ กตฺวา โพธิรุเกฺข อุทกํ อภิสิญฺจิตฺวา ปานียํ ปริโภชนียํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา อาจริยุปชฺฌายวตฺตาทีนิ สพฺพานิ ขนฺธกวตฺตานิ สมาทาย วตฺตติฯ โส สรีรปริกมฺมํ กตฺวา เสนาสนํ ปวิสิตฺวา เทฺว ตโย ปลฺลเงฺก อุสฺมํ คาหาเปโนฺต กมฺมฎฺฐานํ อนุยุญฺชิตฺวา ภิกฺขาจารเวลาย อุฎฺฐหิตฺวา กมฺมฎฺฐานสีเสเนว ปตฺตจีวรมาทาย เสนาสนโต นิกฺขมิตฺวา

กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรโนฺตว เจติยงฺคณํ คนฺตฺวา สเจ พุทฺธานุสฺสติกมฺมฏฺฐานํ โหติ, ตํ อวิสฺสเชฺชตฺวาว เจติยงฺคณํ ปวิสติฯ อญฺญํ เจ กมฺมฏฺฐานํ โหติ, โสปานปาทมูเล ฐตฺวา หเตฺถน คหิตภณฺฑํ วิย ตํ ฐเปตฺวา พุทฺธารมฺมณํ ปีตึ คเหตฺวา เจติยงฺคณํ อารุยฺห มหนฺตํ เจติยํ เจ, ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา จตูสุ ฐาเนสุ วนฺทิตพฺพํฯ ขุทฺทกํ เจติยํ เจ, ตเถว ปทกฺขิณํ กตฺวา อฏฺฐสุ ฐาเนสุ วนฺทิตพฺพํฯ เจติยํ วนฺทิตฺวา โพธิยงฺคณํ ปเตฺตนาปิ พุทฺธสฺส ภควโต สมฺมุขา วิย นิปจฺจการํ ทเสฺสตฺวา โพธิ วนฺทิตโพฺพฯ โส เอวํ เจติยญฺจ โพธิญฺจ วนฺทิตฺวา ปฏิสามิตฏฺฐานํ คนฺตฺวา ปฏิสามิตภณฺฑกํ หเตฺถน คณฺหโนฺต วิย นิกฺขิตฺตกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา คามสมีเป กมฺมฏฺฐานสีเสเนว จีวรํ ปารุปิตฺวา คามํ ปิณฺฑาย ปวิสติฯ

อถ นํ มนุสฺสา ทิสฺวา ‘‘อยฺโย โน อาคโต’’ติ ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ปตฺตํ คเหตฺวา อาสนสาลายํ วา เคเห วา นิสีทาเปตฺวา ยาคุํ ทตฺวา ยาว ภตฺตํ น นิฏฺฐาติ, ตาว ปาเท โธวิตฺวา เตเลน มกฺเขตฺวา ปุรโต นิสีทิตฺวา ปญฺหํ วา ปุจฺฉนฺติ, ธมฺมํ วา โสตุกามา โหนฺติฯ สเจปิ น กถาเปนฺติ, ชนสงฺคหตฺถํ ธมฺมกถา นาม กาตพฺพาเยวาติ อฏฺฐกถาจริยา วทนฺติฯ ธมฺมกถา หิ กมฺมฏฺฐานวินิมุตฺตา นาม นตฺถิ ฯ ตสฺมา กมฺมฏฺฐานสีเสเนว ธมฺมํ กเถตฺวา กมฺมฏฺฐานสีเสเนว อาหารํ ปริภุญฺชิตฺวา อนุโมทนํ กตฺวา นิวตฺติยมาเนหิปิ มนุเสฺสหิ อนุคโตว คามโต นิกฺขมิตฺวา ตเตฺถว นิวเตฺตตฺวา มคฺคํ ปฏิปชฺชติฯ อถ นํ ปุเรตรํ นิกฺขมิตฺวา พหิคาเม กตภตฺตกิจฺจา สามเณรทหรภิกฺขู ทิสฺวา ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ปตฺตจีวรมสฺส คณฺหนฺติฯ

โปราณา ภิกฺขู กิร ‘‘น อมฺหากํ อุปชฺฌาโย อาจริโย’’ติ มุขํ อุโลฺลเกตฺวา วตฺตํ กโรนฺติฯ สมฺปตฺตปริเจฺฉเทเนว กโรนฺติฯ เต ตํ ปุจฺฉนฺติ ‘‘ภเนฺต, เอเต มนุสฺสา ตุมฺหากํ กึ โหนฺติ มาตุปกฺขโต สมฺพนฺธา ปิติปกฺขโต’’ติฯ กึ ทิสฺวา ปุจฺฉถาติฯ ตุเมฺหสุ เอเตสํ เปมํ พหุมานนฺติฯ อาวุโส, ยํ มาตาปิตูหิปิ ทุกฺกรํ, ตํ เอเต อมฺหากํ กโรนฺติ, ปตฺตจีวรมฺปิ โน เอเตสํ สนฺตกเมว, เอเตสํ อานุภาเวน เนว ภเย ภยํ, น ฉาตเก ฉาตกํ ชานาม, เอทิสา นาม อมฺหากํ อุปการิโน นตฺถีติ เตสํ คุเณ กเถโนฺต คจฺฉติ, อยํ วุจฺจติ **หรติ น ปจฺจาหรตี**ติฯ

ยสฺส ปน ปเคว วุตฺตปฺปการํ วตฺตปฏิปตฺตึ กโรนฺตสฺส กมฺมชเตโช ปชฺชลติ, อนุปาทินฺนกํ มุญฺจิตฺวา อุปาทินฺนกํ คณฺหาติ, สรีรโต เสทา มุจฺจนฺติ, กมฺมฏฺฐานวีถึ นาโรหติ, โส ปเคว ปตฺตจีวรมาทาย เวคสาว เจติยํ วนฺทิตฺวา โครูปานํ นิกฺขมนเวลายเมว คามํ ยาคุภิกฺขาย ปวิสิตฺวา ยาคุํ ลภิตฺวา อาสนสาลํ คนฺตฺวา ปิวติฯ อถสฺส ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ อโชฺฌหรณมเตฺตเนว กมฺมชเตโช อุปาทินฺนกํ มุญฺจิตฺวา อนุปาทินฺนกํ คณฺหาติฯ ฆฏสเตน นฺหาโต วิย เตโชธาตุปริฬาหนิพฺพาปนํ ปตฺวา กมฺมฏฺฐานสีเสน ยาคุํ ปริภุญฺชิตฺวา ปตฺตญฺจ มุขญฺจ โธวิตฺวา อนฺตราภเตฺต กมฺมฏฺฐานํ มนสิกตฺวา อวเสสฏฺฐาเน ปิณฺฑาย จริตฺวา กมฺมฏฺฐานสีเสน อาหารํ ปริภุญฺชิตฺวา ตโต ปฏฺฐาย โปงฺขานุโปงฺขํ อุปฏฺฐหมานํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาว อาคจฺฉติ, อยํ วุจฺจติ **น หรติ ปจฺจาหรตี**ติฯ เอทิสา จ ภิกฺขู ยาคุํ ปิวิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา พุทฺธสาสเน อรหตฺตํ ปตฺตา นาม คณนปถํ วีติวตฺตา, สีหฬทีเปเยว เตสุ เตสุ คาเมสุ อาสนสาลายํ น ตํ อาสนํ อตฺถิ, ยตฺถ ยาคุํ ปิวิตฺวา อรหตฺตปฺปตฺตภิกฺขู นตฺถีติฯ

โย ปน ปมาทวิหารี โหติ นิกฺขิตฺตธุโร, สพฺพวตฺตานิ ภินฺทิตฺวา ปญฺจวิธเจโตขิลวินิพนฺธจิโตฺต วิหรโนฺต ‘‘กมฺมฏฺฐานํ นาม อตฺถี’’ติปิ สญฺญํ อกตฺวา คามํ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา อนนุโลมิเกน คิหิสํสเคฺคน สํสโฏฺฐ จริตฺวา จ ภุญฺชิตฺวา จ ตุโจฺฉ นิกฺขมติ, อยํ วุจฺจติ **เนว หรติ น ปจฺจาหรตี**ติฯ

โย ปนายํ หรติ จ ปจฺจาหรติ จาติ วุโตฺต, โส คตปจฺจาคติกวตฺตวเสน เวทิตโพฺพฯ อตฺตกามา หิ กุลปุตฺตา สาสเน ปพฺพชิตฺวา ทสปิ วีสมฺปิ ตึสมฺปิ จตฺตาลีสมฺปิ ปญฺญาสมฺปิ สตมฺปิ เอกโต วสนฺตา กติกวตฺตํ กตฺวา วิหรนฺติ, อาวุโส, ตุเมฺห น อิณฏฺฏา น ภยฏฺฏา น ชีวิกาปกตา ปพฺพชิตา, ทุกฺขา มุจฺจิตุกามา ปเนตฺถ ปพฺพชิตา, ตสฺมา คมเน อุปฺปนฺนกิเลสํ คมเนเยว นิคฺคณฺหถ, ฐาเน, นิสชฺชายํ, สยเน อุปฺปนฺนกิเลสํ สยเนเยว นิคฺคณฺหถาติฯ เต เอวํ กติกวตฺตํ กตฺวา ภิกฺขาจารํ คจฺฉนฺตา อฑฺฒอุสภอุสภอฑฺฒคาวุตคาวุตนฺตเรสุ ปาสาณา โหนฺติฯ ตาย สญฺญาย กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรนฺตาว คจฺฉนฺติฯ สเจ กสฺสจิ คมเน กิเลโส อุปฺปชฺชติ, ตเตฺถว นํ นิคฺคณฺหาติฯ ตถา อสโกฺกโนฺต ติฏฺฐติฯ อถสฺส ปจฺฉโต อาคจฺฉโนฺตปิ ติฏฺฐติฯ โส ''อยํ ภิกฺขุ ตุยฺหํ อุปฺปนฺนวิตกฺกํ ชานาติ, อนนุจฺฉวิกํ เต เอต''นฺติ อตฺตานํ ปฏิโจเทตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ตเตฺถว อริยภูมิํ โอกฺกมติฯ ตถา อสโกฺกโนฺต นิสีทติฯ อถสฺส ปจฺฉโต อาคจฺฉโนฺตปิ นิสีทตีติ โสเยว นโยฯ อริยภูมิํ โอกฺกมิตุํ อสโกฺกโนฺตปิ ตํ กิเลสํ วิกฺขเมฺภตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรโนฺตว คจฺฉติฯ น กมฺมฏฺฐานวิปฺปยุเตฺตน จิเตฺตน ปาทํ อุทฺธรติฯ อุทฺธรติ เจ, ปฏินิวเตฺตตฺวา ปุริมปเทสํ เยว เอติ อาฬินฺทกวาสี มหาผุสฺสเทวเตฺถโร วิยฯ

โส กิร เอกูนวีสติวสฺสานิ คตปจฺจาคติกวตฺตํ ปูเรโนฺต เอว วิหาสิฯ มนุสฺสาปิ สุทํ อนฺตรามเคฺค กสนฺตา จ วปนฺตา จ มทฺทนฺตา จ กมฺมานิ จ กโรนฺตา เถรํ ตถาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ''อยํ เถโร ปุนปฺปุนํ นิวตฺติตฺวา คจฺฉติฯ กิํ นุ โข มคฺคมูโฬฺห อุทาหุ กิญฺจิ ปมุโฏฺฐ''ติ สมุลฺลปนฺติฯ โส ตํ อนาทิยิตฺวา กมฺมฏฺฐานยุตฺตจิเตฺตเนว สมณธมฺมํ กโรโนฺต วีสติวสฺสพฺภนฺตเร อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อรหตฺตปฺปตฺตทิวเสเยวสฺส จงฺกมนโกฏิยํ อธิวตฺถา เทวตา องฺคุลีหิ ทีปํ อุชฺชาเลตฺวา อฏฺฐาสิฯ จตฺตาโรปิ มหาราชาโน สโกฺก จ เทวานมิโนฺท พฺรหฺมา จ สหมฺปติ อุปฏฺฐานํ อคมํสุฯ ตญฺจ โอภาสํ ทิสฺวา วนวาสีมหาติสฺสเตฺถโร ตํ ทุติยทิวเส ปุจฺฉิ ''รตฺติภาเค อายสฺมโต สนฺติเก โอภาโส อโหสิ, กิํ โส โอภาโส''ติ ฯ เถโร วิเกฺขปํ กโรโนฺต ''โอภาโส นาม ทีโปภาโสปิ โหติ มณิโอภาโสปี''ติ เอวมาทิมาหฯ ตโต ปฏิจฺฉาเทถ ตุเมฺหติ นิพโทฺธ อามาติ ปฏิชานิตฺวา อาโรเจสิ กาลวลฺลิมณฺฑปวาสี มหานาคเตฺถโร วิย จฯ

โสปิ กิร คตปจฺจาคติกวตฺตํ ปูเรโนฺต ปฐมํ ตาว ภควโต มหาปธานํ ปูเชสฺสามีติ สตฺต วสฺสานิ ฐานจงฺกมนเมว อธิฏฺฐาสิฯ ปุน โสฬส วสฺสานิ คตปจฺจาคติกวตฺตํ ปูเรตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ โส กมฺมฏฺฐานยุเตฺตเนว จิเตฺตน ปาทํ อุทฺธรโนฺต วิยุเตฺตน อุทฺธเต ปฏินิวตฺตโนฺต คามสฺส สมีปํ คนฺตฺวา ''คาวี นุ ปพฺพชิโต นู''ติ อาสงฺกนียปเทเส ฐตฺวา จีวรํ ปารุปิตฺวา กจฺฉกนฺตรโต อุทเกน ปตฺตํ โธวิตฺวา อุทกคณฺฑูสํ กโรติฯ กิํ การณา? มา เม ภิกฺขํ ทาตุํ วนฺทิตุํ วา อาคเต มนุเสฺส ทีฆายุกา โหถาติ วจนมเตฺตนาปิ กมฺมฏฺฐานวิเกฺขโป อโหสีติฯ อชฺช, ภเนฺต, กติมีติ ทิวสํ วา ภิกฺขุคณนํ วา ปเญฺห วา ปุจฺฉิโต ปน อุทกํ คิลิตฺวา อาโรเจสิฯ สเจ ทิวสาทิปุจฺฉกา น โหนฺติ, นิกฺขมนเวลาย คามทฺวาเร นิฏฺฐุภิตฺวาว ยาติ กลมฺพติตฺถวิหาเร วสฺสูปคตปญฺญาสภิกฺขู วิยฯ

เต กิร อาสาฬฺหีปุณฺณมายํ กติกวตฺตํ อกํสุ ''อรหตฺตํ อปฺปตฺวา อญฺญมญฺญํ น อาลปิสฺสามา''ติฯ คามญฺจ ปิณฺฑาย ปวิสนฺตา อุทกคณฺฑูสํ กตฺวา ปวิสิํสุฯ ทิวสาทีสุ ปุจฺฉิเตสุ วุตฺตนเยเนว ปฏิปชฺชิํสุฯ ตตฺถ มนุสฺสา นิฏฺฐุภนํ ทิสฺวา ชานิํสุ, ''อเชฺชโก อาคโต, อชฺช เทฺว''ติฯ เอวญฺจ จิเนฺตสุํ ''กิํ นุ โข เอเต อเมฺหหิเยว สทฺธิํ น สลฺลปนฺติ, อุทาหุ อญฺญมญฺญมฺปิ, ยทิ อญฺญมญฺญํ น สลฺลปนฺติ, อทฺธา วิวาทชาตา ภวิสฺสนฺติ, เอถ เน อญฺญมญฺญํ ขมาเปสฺสามา''ติ สเพฺพ วิหารํ คนฺตฺวา ปญฺญาสาย ภิกฺขุสุ เทฺวปิ ภิกฺขู เอโกกาเส นาทฺทสํสุฯ ตโต โย เตสุ จกฺขุมา ปุริโส, โส อาห ''น โภ กลหการกานํ โอกาโส อีทิโส โหติ, สุสมฺมฏฺฐํ เจติ

ยงฺคณํ โพธิยงฺคณํ, สุนิกฺขิตฺตา สมฺมชฺชนิโย, สูปฏฺฐิตํ ปานียํ ปริโภชนีย’’นฺติฯ เต ตโตว นิวตฺตา, เตปิ ภิกฺขู อโนฺตเตมาเสเยว อรหตฺตํ ปตฺวา มหาปวารณาย วิสุทฺธิปวารณํ ปวาเรสุํฯ

เอวํ กาลวลฺลิมณฺฑปวาสี มหานาคตฺเถโร วิย กลมฺพติตฺถวิหาเร วสฺสูปคตภิกฺขู วิย จ กมฺมฏฺฐานยุเตฺตเนว จิเตฺตน ปาทํ อุทฺธรโนฺต คามสมีปํ ปตฺวา อุทกคณฺฑูสํ กตฺวา วีถิโย สลฺลเกฺขตฺวา ยตฺถ สุราโสณฺฑธุตฺตาทโย กลหการกา จณฺฑหตฺถิอสฺสาทโย วา นตฺถิ, ตํ วีถึ ปฏิปชฺชติฯ ตตฺถ จ ปิณฺฑาย จรมาโน น ตุริตตุริโต วิย ชเวน คจฺฉติฯ น หิ ชเวน ปิณฺฑปาติยธุตงฺคํ นาม กิญฺจิ อตฺถิฯ วิสมภูมิภาคปฺปตฺตํ ปน อุทกสกฏํ วิย นิจฺจโล หุตฺวา คจฺฉติฯ อนุฆรํ ปวิฏฺโฐ จ ตํ ทาตุกามํ วา อทาตุกามํ วา สลฺลเกฺขตุํ ตทนุรูปํ กาลํ อาคเมโนฺต ภิกฺขํ คเหตฺวา อโนฺตคาเม วา พหิคาเม วา วิหารเมว วา อาคนฺตฺวา ยถาผาสุเก ปติรูเป โอกาเส นิสีทิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรโนฺต อาหาเร ปฏิกูลสญฺญํ อุปฏฺฐาเปตฺวา อกฺขพฺภญฺชนวณเลปนปุตฺตมํสูปมาวเสน นํ ปจฺจเวกฺขโนฺต อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อาหารํ อาหาเรติ, เนว ทวาย น มทาย น มณฺฑนาย น วิภูสนายฯ ภุตฺตาวี จ อุทกกิจฺจํ กตฺวา มุหุตฺตํ ภตฺตกิลมถํ ปฏิปฺปสฺสเมฺภตฺวา ยถา ปุเรภตฺตํ, เอวํ ปจฺฉาภตฺตํฯ ยถา ปุริมยามํ, เอวํ ปจฺฉิมยามญฺจ กมฺมฏฺฐานเมว มนสิ กโรติ, อยํ วุจฺจติ **หรติ จ ปจฺจาหรติ จา**ติฯ

อิทํ ปน หรณปจฺจาหรณสงฺขาตํ คตปจฺจาคติกวตฺตํ ปูเรโนฺต ยทิ อุปนิสฺสยสมฺปโนฺน โหติฯ ปฐมวเย เอว อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ โน เจ ปฐมวเย ปาปุณาติ, อถ มชฺฌิมวเยฯ โน เจ มชฺฌิมวเย ปาปุณาติ, อถ ปจฺฉิมวเยฯ โน เจ ปจฺฉิมวเย ปาปุณาติ, อถ มรณสมเยฯ โน เจ มรณสมเย ปาปุณาติ, อถ เทวปุโตฺต หุตฺวาฯ โน เจ เทวปุโตฺต หุตฺวา ปาปุณาติ, อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ นิพฺพโตฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกโรติฯ โน เจ ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกโรติ, อถ พุทฺธานํ สมฺมุขีภาเว ขิปฺปาภิโญฺญ วา โหติ เสยฺยถาปิ เถโร พาหิโย ทารุจีริโย, มหาปโญฺญ วา เสยฺยถาปิ เถโร สาริปุโตฺต, มหิทฺธิโก วา เสยฺยถาปิ เถโร มหาโมคฺคลฺลาโน, ธุตงฺคธโร วา เสยฺยถาปิ เถโร มหากสฺสโป, ทิพฺพจกฺขุโก วา เสยฺยถาปิ เถโร อนุรุโทฺธ, วินยธโร วา เสยฺยถาปิ เถโร อุปาลิ, ธมฺมกถิโก วา เสยฺยถาปิ เถโร ปุโณฺณ มนฺตาณิปุโตฺต, อารญฺญิโก วา เสยฺยถาปิ เถโร เรวโต, พหุสฺสุโต วา เสยฺยถาปิ เถโร อานโนฺท, สิกฺขากาโม วา เสยฺยถาปิ เถโร ราหุโล พุทฺธปุโตฺตติฯ อิติ อิมสฺมึ จตุเกฺก ยฺวายํ หรติ จ ปจฺจาหรติ จ, ตสฺส **โคจรสมฺปชญฺญํ** สิขาปตฺตํ โหติฯ

อภิกฺกมาทีสุ ปน อสมฺมุยฺหนํ **อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ**ฯ ตํ เอวํ เวทิตพฺพํ – อิธ ภิกฺขุ อภิกฺกมโนฺต วา ปฏิกฺกมโนฺต วา ยถา อนฺธปุถุชฺชนา อภิกฺกมาทีสุ ‘‘อตฺตา อภิกฺกมติ, อตฺตนา อภิกฺกโม นิพฺพตฺติโต’’ติ วา ‘‘อหํ อภิกฺกมามิ, มยา อภิกฺกโม นิพฺพตฺติโต’’ติ วา สมฺมุยฺหนฺติฯ ตถา อสมฺมุยฺหโนฺต ‘‘อภิกฺกมามี’’ติ จิเตฺต อุปฺปชฺชมาเน เตเนว จิเตฺตน สทฺธึ จิตฺตสมุฏฺฐานา วาโยธาตุ วิญฺญตฺตึ ชนยมานา อุปฺปชฺชติ, อิติ จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผารวเสน อยํ กายสมฺมโต อฏฺฐิสงฺฆาโต อภิกฺกมติ, ตเสฺสวํ อภิกฺกมโต เอเกกปาทุทฺธรเณ ปถวีธาตุ อาโปธาตูติ เทฺว ธาตุโย โอมตฺตา โหนฺติ มนฺทา, อิตรา เทฺว อธิมตฺตา โหนฺติ พลวติโย, ตถา อติหรณวีติหรเณสุฯ โวสฺสชฺชเน เตโชวาโยธาตุโย โอมตฺตา โหนฺติ มนฺทา, อิตรา เทฺว อธิมตฺตา โหนฺติ พลวติโยฯ ตถา สนฺนิเกฺขปนสนฺนิรุมฺภเนสุฯ ตตฺถ อุทฺธรเณ ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา อติหรณํ น ปาปุณนฺติฯ ตถา อติหรเณ ปวตฺตา วีติหรณํ, วีติหรเณ ปวตฺตา โวสฺสชฺชนํ, โวสฺสชฺชเน ปวตฺตา สนฺนิเกฺขปนํ, สนฺนิเกฺขปเน ปวตฺตา สนฺนิรุมฺภนํ น ปาปุณนฺติฯ ตตฺถ ตเตฺถว ปพฺพํ ปพฺพํ สนฺธิ สนฺธิ โอธิ โอธิ หุตฺวา ตตฺตกปาเล ปกฺขิตฺตติลานิ วิย ปฏปฏายนฺตา ภิชฺชนฺติฯ ตตฺถ โก

เอโก อภิกฺกมติ? กสฺส วา เอกสฺส อภิกฺกมนํ? ปรมตฺถโต หิ ธาตูนํเยว คมนํ, ธาตูนํ ฐานํ, ธาตูนํ นิสชฺชนํ, ธาตูนํ สยนํ, ตสฺมึ ตสฺมิญฺหิ โกฏฺฐาเส สทฺธึ รูเปน –

อญฺญํ อุปฺปชฺชเต จิตฺตํ, อญฺญํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติ;
อวีจิมนุสมฺพนฺโธ, นทีโสโตว วตฺตตีติฯ

เอวํ อภิกฺกมาทีสุ อสมฺมุยฺหนํ **อสมฺโมหสมฺปชญฺญํ** นามาติ;
นิฏฺฐิโต อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต สมฺปชานการี โหตีติ ปทสฺส อตฺโถ;

อาโลกิเต วิโลกิเตติ เอตฺถ ปน **อาโลกิตํ** นาม ปุรโต เปกฺขนํฯ **วิโลกิตํ** นาม อนุทิสาเปกฺขนํฯ อญฺญานิปิ เหฏฺฐา อุปริ ปจฺฉโต เปกฺขนวเสน โอโลกิตอุโลฺลกิตาปโลกิตานิ นาม โหนฺติ, ตานิ อิธ น คหิตานิฯ สารุปฺปวเสน ปน อิมาเนว เทฺว คหิตานิ, อิมินา วา มุเขน สพฺพานิปิ ตานิ คหิตาเนวาติฯ

ตตฺถ ‘‘อาโลเกสฺสามี’’ติ จิเตฺต อุปฺปเนฺน จิตฺตวเสเนว อโนโลเกตฺวา อตฺถปริคฺคหณํ สาตฺถกสมฺปชญฺญํฯ ตํ อายสฺมนฺตํ นนฺทํ กายสกฺขึ กตฺวา เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘สเจ, ภิกฺขเว, นนฺทสฺส ปุรตฺถิมา ทิสา อาโลเกตพฺพา โหติ, สพฺพํ เจตสา สมนฺนาหริตฺวา นโนฺท ปุรตฺถิมํ ทิสํ อาโลเกติ, เอวํ เม ปุรตฺถิมํ ทิสํ อาโลกยโต น อภิชฺฌาโทมนสฺสา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยุนฺติ อิติ โส ตตฺถ สมฺปชาโน โหติ, สเจ, ภิกฺขเว, นนฺทสฺส ปจฺฉิมา ทิสา, อุตฺตรา ทิสา, ทกฺขิณา ทิสา, อุทฺธํ, อโธ, อนุทิสา อาโลเกตพฺพา โหติ, สพฺพํ เจตโส สมนฺนาหริตฺวา นโนฺท อนุทิสํ อาโลเกติฯ เอวํ เม อนุทิสํ อาโลกยโต…เป.… สมฺปชาโน โหตี’’ติ (อ. นิ. ๘.๙)ฯ

อปิจ อิธาปิ ปุเพฺพ วุตฺตเจติยทสฺสนาทิวเสเนว สาตฺถกตา จ สปฺปายตา จ เวทิตพฺพาฯ กมฺมฏฺฐานสฺส ปน อวิชหนเมว โคจรสมฺปชญฺญํฯ ตสฺมา ขนฺธธาตุอายตนกมฺมฏฺฐานิเกหิ อตฺตโน กมฺมฏฺฐานวเสเนว, กสิณาทิกมฺมฏฺฐานิเกหิ วา ปน กมฺมฏฺฐานสีเสเนว อาโลกนวิโลกนํ กาตพฺพํฯ อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม อาโลเกตา วา วิโลเกตา วา นตฺถิ, อาโลเกสฺสามีติ ปน จิเตฺต อุปฺปชฺชมาเน เตเนว จิตฺตเชน สทฺธึ จิตฺตสมุฏฺฐานา วาโยธาตุ วิญฺญตฺตึ ชนยมานา อุปฺปชฺชติฯ อิติ จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผารวเสเนว เหฏฺฐิมํ อกฺขิทลํ อโธ สีทติ, อุปริมํ อุทฺธํ ลงฺฆติ, โกจิ ยนฺตเกน วิวรโนฺต นาม นตฺถิ, ตโต จกฺขุวิญฺญาณํ ทสฺสนกิจฺจํ สาเธนฺตํ อุปฺปชฺชตีติฯ เอวํ สมฺปชานนํ ปเนตฺถ **อสมฺโมหสมฺปชญฺญํ** นามฯ

อปิจ มูลปริญฺญาอาคนฺตุกตาวกาลิกภาววเสนเปตฺถ อสมฺโมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ มูลปริญฺญาวเสน ตาว –

ภวงฺคาวชฺชนเญฺจว, ทสฺสนํ สมฺปฏิจฺฉนํ;
สนฺตีรณํ โวฏฺฐพฺพนํ, ชวนํ ภวติ สตฺตมํฯ

ตตฺถ ภวงฺคํ อุปฺปตฺติภวสฺส องฺคกิจฺจํ สาธยมานํ ปวตฺตติ, ตํ อาวเฏฺฏตฺวา กิริยมโนธาตุ อาวชฺชนกิจฺจํ สาธยมานา, ตนฺนิโรธา จกฺขุวิญฺญาณํ ทสฺสนกิจฺจํ สาธยมานํ , ตนฺนิโรธา วิปากมโนธาตุ สมฺปฏิจฺฉนกิจฺจํ สาธยมานา, ตนฺนิโรธา วิปากมโนวิญฺญาณธาตุ สนฺตีรณกิจฺจํ สาธยมานา, ตนฺนิโรธา กิริยมโนวิญฺญาณธาตุ โวฏฺฐพฺพปนกิจฺจํ สาธยมานา, ตนฺนิโรธา สตฺตกฺขตฺตุํ ชวนํ ชวติฯ ตตฺถ ปฐมชวเนปิ ‘‘อยํ อิตฺถี, อยํ ปุริโส’’ติ รชฺชนทุสฺสนมุยฺหนวเสน อา

โลกิตวิโลกิตํ น โหติฯ ทุติยชวเนปิ…เป…. สตฺตมชวเนปิฯ เอเตสุ ปน ยุทฺธมณฺฑเล โยเธสุ วิย เหฏฺฐุปริยวเสน ภิชฺชิตฺวา ปติเตสุ ‘‘อยํ อิตฺถี, อยํ ปุริโส’’ติ รชฺชนาทิวเสน อาโลกิตวิโลกิตํ โหติฯ เอวํ ตาเวตฺถ มูลปริญฺญาวเสน อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

จกฺขุทฺวาเร ปน รูเป อาปาถคเต ภวงฺคจลนโต อุทฺธํ สกกิจฺจํ นิปฺผาทนวเสน อาวชฺชนาทีสุ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺเธสุ อวสาเน ชวนํ อุปฺปชฺชติฯ ตํ ปุเพฺพ อุปฺปนฺนานํ อาวชฺชนาทีนํ เคหภูเต จกฺขุทฺวาเร อาคนฺตุกปุริโส วิย โหติฯ ตสฺส ยถา ปรเคเห กิญฺจิ ยาจิตุํ ปวิฏฺฐสฺส อาคนฺตุกปุริสสฺส เคหสามิเกสุ ตุณฺหีมาสิเนสุ อาณากรณํ น ยุตฺตํฯ เอวํ อาวชฺชนาทีนํ เคหภูเต จกฺขุทฺวาเร อาวชฺชนาทีสุปิ อรชฺชเนฺตสุ อทุสฺสเนฺตสุ อมุยฺหเนฺตสุ จ รชฺชนทุสฺสนมุยฺหนํ อยุตฺตนฺติ เอวํ อาคนฺตุกภาววเสน อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

ยานิ ปน ตานิ จกฺขุทฺวาเร โวฏฺฐพฺพปนปริโยสานานิ จิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติ, ตานิ สทฺธิํ สมฺปยุตฺตธเมฺมหิ ตตฺถ ตเตฺถว ภิชฺชนฺติ, อญฺญมญฺญํ น ปสฺสนฺตีติ อิตฺตรานิ ตาวกาลิกานิ โหนฺติฯ ตตฺถ ยถา เอกสฺมิํ ฆเร สเพฺพสุ มานุสเกสุ มเตสุ อวเสสสฺส เอกสฺส ตงฺขเณเญฺญว มรณธมฺมสฺส น ยุตฺตา นจฺจคีตาทีสุ อภิรติ นาม, เอวเมว เอกทฺวาเร สสมฺปยุเตฺตสุ อาวชฺชนาทีสุ ตตฺถ ตเตฺถว มเตสุ อวเสสสฺส ตงฺขเณเญฺญว มรณธมฺมสฺส ชวนสฺสาปิ รชฺชนทุสฺสนมุยฺหนวเสน อภิรติ นาม น ยุตฺตาติ เอวํ ตาวกาลิกภาววเสน อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อปิจ ขนฺธายตนธาตุปจฺจยปจฺจเวกฺขณวเสนเปตํ เวทิตพฺพํฯ เอตฺถ หิ จกฺขุ เจว รูปญฺจ รูปกฺขโนฺธ, ทสฺสนํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ, ตํสมฺปยุตฺตา เวทนา เวทนากฺขโนฺธ, สญฺญา สญฺญากฺขโนฺธ, ผสฺสาทิกา สงฺขารกฺขโนฺธฯ เอวเมเตสํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ สมวาเย อาโลกนวิโลกนํ ปญฺญายติฯ ตตฺถ โก เอโก อาโลเกติ, โก วิโลเกติ? ตถา จกฺขุ จกฺขายตนํ, รูปํ รูปายตนํ, ทสฺสนํ มนายตนํ, เวทนาทโย สมฺปยุตฺตธมฺมา ธมฺมายตนํฯ เอวเมเตสํ จตุนฺนํ อายตนานํ สมวาเย อาโลกนวิโลกนํ ปญฺญายติฯ ตตฺถ โก เอโก อาโลเกติ, โก วิโลเกติ? ตถา จกฺขุ จกฺขุธาตุ, รูปํ รูปธาตุ, ทสฺสนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุ, ตํสมฺปยุตฺตา เวทนาทโย ธมฺมธาตุฯ เอวเมตาสํ จตุนฺนํ ธาตูนํ สมวาเย อาโลกนวิโลกนํ ปญฺญายติฯ ตตฺถ โก เอโก อาโลเกติ, โก วิโลเกติ? ตถา จกฺขุ นิสฺสยปจฺจโย, รูปํ อารมฺมณปจฺจโย, อาวชฺชนํ อนนฺตรสมนนฺตรูปนิสฺสยนตฺถิวิคตปจฺจโย, อาโลโก อุปนิสฺสยปจฺจโย เวทนาทโย สหชาตปจฺจโยฯ เอวเมเตสํ ปจฺจยานํ สมวาเย อาโลกนวิโลกนํ ปญฺญายติฯ ตตฺถ โก เอโก อาโลเกติ, โก วิโลเกตีติ? เอวเมตฺถ ขนฺธายตนธาตุปจฺจยปจฺจเวกฺขณวเสนปิ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

สมิญฺชิเต ปสาริเตติ ปพฺพานํ สมิญฺชนปสารเณฯ ตตฺถ จิตฺตวเสเนว สมิญฺชนปสารณํ อกตฺวา หตฺถปาทานํ สมิญฺชนปสารณปจฺจยา อตฺถานตฺถํ ปริคฺคเหตฺวา อตฺถปริคฺคหณํ สาตฺถกสมฺปชญฺญํฯ ตตฺถ หตฺถปาเท อติจิรํ สมิเญฺชตฺวา ปสาเรตฺวา เอว วา ฐิตสฺส ขเณ ขเณ เวทนา อุปฺปชฺชนฺติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ น ลภติ, กมฺมฏฺฐานํ ปริปตติ, วิเสสํ นาธิคจฺฉติฯ กาเล สมิเญฺชนฺตสฺส กาเล ปสาเรนฺตสฺส ปน ตา เวทนา น อุปฺปชฺชนฺติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, กมฺมฏฺฐานํ ผาติํ คจฺฉติ, วิเสสมธิคจฺฉตีติ เอวํ อตฺถานตฺถปริคฺคหณํ เวทิตพฺพํฯ

อเตฺถ ปน สติปิ สปฺปายาสปฺปายํ ปริคฺคณฺหิตฺวา สปฺปายปริคฺคหณํ สปฺปายสมฺปชญฺญํฯ ตตฺรายํ นโย – มหาเจติยงฺคเณ กิร ทหรภิกฺขู สชฺฌายํ คณฺหนฺติฯ เตสํ ปิฏฺฐิปเสฺส ทหรภิกฺขุนิโย ธมฺมํ สุณนฺติฯ ตเตฺรโก ทหโร หตฺถํ ปสาเรโนฺต กายสํสคฺคํ ปตฺวา เตเนว การเณน คิหี ชาโตฯ อปโรปิ ภิกฺขุ ปาทํ ปสาเรโนฺต อคฺคิมฺหิ ปสาเรสิ, อฏฺฐิํ อาหจฺจ ปาโท ฌายิฯ อปโร

วมฺมิเก ปสาเรสิ, โส อาสีวิเสน ทโฎฺฐฯ อปโร จีวรกุฏฺิทณฺฑเก ปสาเรสิ, ตํ มณิสปฺโป ฑํสิฯ ตสฺมา เอวรูเป อสปฺปาเย อปสาเรตฺวา สปฺปาเย ปสาเรตพฺพํฯ อิทเมตฺถ สปฺปายสมฺปชญฺญํฯ

โคจรสมฺปชญฺญํ ปน มหาเถรวตฺถุนา ทีเปตพฺพํ – มหาเถโร กิร ทิวาฏฺฐาเน นิสิโนฺน อเนฺตวาสิเกหิ สทฺธึ กถยมาโน สหสา หตฺถํ สมิเญฺชตฺวา ปุน ยถาฐาเน ฐเปตฺวา สณิกํ สมิเญฺชสิฯ ตํ อเนฺตวาสิกา ปุจฺฉิํสุ ‘‘กสฺมา ภเนฺต สหสา หตฺถํ สมิเญฺชตฺวา ปุน ยถาฐาเน ฐเปตฺวา สณิกํ สมิญฺชยิตฺถา’’ติฯ ยโต ปฏฺฐายาหํ, อาวุโส, กมฺมฏฺฐานํ มนสิกาตุํ อารทฺโธ, น เม กมฺมฏฺฐานํ มุญฺจิตฺวา หโตฺถ สมิญฺชิตปุโพฺพ, อิทานิ ปน ตุเมฺหหิ สทฺธึ กถยมาเนน กมฺมฏฺฐานํ มุญฺจิตฺวา สมิญฺชิโต, ตสฺมา ปุน ยถาฐาเน ฐเปตฺวา สมิเญฺชสินฺติฯ สาธุ, ภเนฺต, ภิกฺขุนา นาม เอวรูเปน ภวิตพฺพนฺติฯ เอวเมตฺถาปิ กมฺมฏฺฐานาวิชหนเมว โคจรสมฺปชญฺญนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ สมิเญฺชโนฺต วา ปสาเรโนฺต วา นตฺถิฯ วุตฺตปฺปการจิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน ปน สุตฺตกฑฺฒนวเสน ทารุยนฺตสฺส หตฺถปาทลฬนํ วิย สมิญฺชนปสารณํ โหตีติ เอวํ ปริชานนํ ปเนตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญนฺติ เวทิตพฺพํฯ

สงฺฆาฏิปตฺตจีวรธารเณติ เอตฺถ สงฺฆาฏิจีวรานํ นิวาสนปารุปนวเสน ปตฺตสฺส ภิกฺขาปฏิคฺคหณาทิวเสน ปริโภโค ธารณํ นามฯ ตตฺถ สงฺฆาฏิจีวรธารเณ ตาว นิวาเสตฺวา ปารุปิตฺวา จ ปิณฺฑาย จรโต อามิสลาโภ ‘‘สีตสฺส ปฏิฆาตายา’’ติอาทินา นเยน ภควตา วุตฺตปฺปกาโรเยว จ อโตฺถ อโตฺถ นามฯ ตสฺส วเสน สาตฺถกสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อุณฺหปกติกสฺส ปน ทุพฺพลสฺส จ จีวรํ สุขุมํ สปฺปายํฯ สีตาลุกสฺส ฆนํ ทุปฏฺฏํฯ วิปรีตํ อสปฺปายํฯ ยสฺส กสฺสจิ ชิณฺณํ อสปฺปายเมวฯ อคฺคฬาทิทาเนน หิสฺส ตํ ปลิโพธกรํ โหติฯ ตถา ปฏฺฏุณฺณทุกูลาทิเภทํ โลภนียจีวรํฯ ตาทิสญฺหิ อรเญฺญ เอกกสฺส นิวาสนฺตรายกรํ ชีวิตนฺตรายกรํ วาปิ โหติฯ นิปฺปริยาเยน ปน ยํ นิมิตฺตกมฺมาทิมิจฺฉาชีววเสน อุปฺปนฺนํ, ยญฺจสฺส เสวมานสฺส อกุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, ตํ อสปฺปายํฯ วิปรีตํ สปฺปายํ ฯ ตสฺส วเสเนตฺถ สปฺปายสมฺปชญฺญํ, กมฺมฏฺฐานาวิชหนวเสเนว จ โคจรสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ จีวรํ ปารุปโนฺต นตฺถิฯ วุตฺตปฺปการจิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว ปน จีวรปารุปนํ โหติฯ ตตฺถ จีวรมฺปิ อเจตนํ, กาโยปิ อเจตโนฯ จีวรํ น ชานาติ ‘‘มยา กาโย ปารุโต’’ติฯ กาโยปิ น ชานาติ ‘‘อหํ จีวเรน ปารุโต’’ติ, ธาตุโยว ธาตุสมูหํ ปฏิจฺฉาเทนฺติ ปฏปิโลติกาย โปตฺถกรูปปฏิจฺฉาทเน วิยฯ ตสฺมา เนว สุนฺทรํ จีวรํ ลภิตฺวา โสมนสฺสํ กาตพฺพํ, น อสุนฺทรํ ลภิตฺวา โทมนสฺสํฯ นาควมฺมิกเจติยรุกฺขาทีสุ หิ เกจิ มาลาคนฺธธูมวตฺถาทีหิ สกฺการํ กโรนฺติ, เกจิ คูถมุตฺตกทฺทมทณฺฑสตฺถปฺปหาราทีหิ อสกฺการํ, น เต นาควมฺมิกรุกฺขาทโย โสมนสฺสํ วา โทมนสฺสํ วา กโรนฺติ; เอวเมว เนว สุนฺทรํ จีวรํ ลภิตฺวา โสมนสฺสํ กาตพฺพํ, น อสุนฺทรํ ลภิตฺวา โทมนสฺสนฺติ เอวํ ปวตฺตปฏิสงฺขานวเสน ปเนตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

ปตฺตธารเณปิ ปตฺตํ สหสาว อคฺคเหตฺวา อิมํ คเหตฺวา ปิณฺฑาย จรมาโน ภิกฺขํ ลภิสฺสามีติ เอวํ ปตฺตคหณปจฺจยา ปฏิลภิตพฺพอตฺถวเสน สาตฺถกสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

กิสทุพฺพลสรีรสฺส ปน ครุ ปโตฺต อสปฺปาโยฯ ยสฺส กสฺสจิ จตุปญฺจคณฺฐิกาหโต ทุพฺพิโสธนีโย อสปฺปาโยวฯ ทุโทฺธตปโตฺต หิ น วฏฺฏติ, ตํ โธวนฺตเสฺสว จสฺส ปลิโพโธ โห

ติฯ มณิวณฺณปโตฺต ปน โลภนีโย จีวเร วุตฺตนเยเนว อสปฺปาโยฯ นิมิตฺตกมฺมาทิวเสน ลโทฺธ ปน ยญฺจสฺส เสวมานสฺส อกุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, อยํ เอกนฺตอ สปฺปาโยวฯ วิปรีโต สปฺปาโยฯ ตสฺส วเสเนตฺถ สปฺปายสมฺปชญฺญํ, กมฺมฏฺฐานาวิชหนวเสเนว จ โคจรสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ ปตฺตํ คณฺหโนฺต นตฺถิฯ วุตฺตปฺปการจิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺ ผาเรเนว ปน ปตฺตคฺคหณํ นาม โหติฯ ตตฺถ ปโตฺตปิ อเจตโน, หตฺถาปิ อเจตนาฯ ปโตฺต น ชานาติ ‘‘อหํ หเตฺถหิ คหิโต’’ติฯ หตฺถาปิ น ชานนฺติ ‘‘ปโตฺต อเมฺหหิ คหิโต’’ติฯ ธาตุโยว ธาตุสมูหํ คณฺหนฺติ สณฺฑาเสน อคฺคิวณฺณปตฺตคฺคหเณ วิยาติ เอวํ ปวตฺตปฏิสงฺขานวเสเนตฺ ถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อปิจ ยถา ฉินฺนหตฺถปาเท วณมุเขหิ ปคฺฆริตปุพฺพโลหิตกิมิกุเล นีลมกฺขิกสมฺปริกิเณฺณ อนาถสาลายํ นิปเนฺน อนาถมนุเสฺส ทิสฺวา ทยาลุกา ปุริสา เตสํ วณปฏฺฏโจฬกานิ เจว กปา ลาทีหิ จ เภสชฺชานิ อุปนาเมนฺติฯ ตตฺถ โจฬกานิปิ เกสญฺจิ สณฺหานิ, เกสญฺจิ ถูลานิ ปา ปุณนฺติฯ เภสชฺชกปาลกานิปิ เกสญฺจิ สุสณฺฐานานิ, เกสญฺจิ ทุสฺสณฺฐานานิ ปาปุณนฺติ, น เต ตตฺถ สุมนา วา ทุมฺมนา วา โหนฺติฯ วณปฺปฏิจฺฉาทนมเตฺตเนว หิ โจฬเกน เภสชฺชปฏิคฺ คหณมเตฺตเนว จ กปาลเกน เตสมโตฺถ, เอวเมว โย ภิกฺขุ วณโจฬกํ วิย จีวรํ, เภสชฺชกปาลกํ วิย ปตฺตํ, กปาเล เภสชฺชมิว จ ปเตฺต ลทฺธํ ภิกฺขํ สลฺลเกฺขติฯ อยํ สงฺฆาฏิปตฺตจีวรธารเณ อส โมฺมหสมฺปชเญฺญน อุตฺตมสมฺปชานการีติ เวทิตโพฺพฯ

อสิตาทีสุ **อสิเต**ติ ปิณฺฑปาตโภชเนฯ **ปีเต**ติ ยาคุอาทิปาเนฯ **ขายิเต**ติ ปิฏฺฐขชฺชกาทิ ขาทเนฯ **สายิเต**ติ มธุผาณิตาทิสายเนฯ ตตฺถ ‘‘เนว ทวายา’’ติอาทินา นเยน วุโตฺต อฏฺฐวิ โธปิ อโตฺถ อโตฺถ นามฯ ตสฺส วเสน สาตฺถกสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ ลูขปณีตติตฺตมธุราทีสุ ปน เยน โภชเนน ยสฺส อผาสุ โหติ, ตํ ตสฺส อสปฺปายํฯ ยํ ปน นิมิตฺตกมฺมาทิวเสน ปฏิลทฺธํ, ยญฺจสฺส ภุญฺชโต อกุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, ตํ เอกนฺตอสปฺปาย เมวฯ วิปรีตํ สปฺปายํฯ ตสฺส วเสเนตฺถ สปฺปายสมฺปชญฺญํ, กมฺมฏฺฐานาวิชหนวเสเนว จ โคจร สมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ ภุญฺชโก นตฺถิ, วุตฺตปฺปการจิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผารวเส เนว ปน ปตฺตปฏิคฺคหณํ นาม โหติฯ จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว หตฺถสฺส ปเตฺต โอตารณํ นาม โหติฯ จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว อาโลปกรณํ อาโลปอุทฺธรณํ มุขวิวรณญฺจ โหติฯ น โกจิ กุญฺจิกาย ยนฺตเกน จ หนุกฏฺฐีนิ วิวรติ, จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว อาโลปสฺส มุเข ฐปนํ, อุปริทนฺตานํ มุสลกิจฺจสาธนํ, เหฏฺฐาทนฺตานํ อุทุกฺขลกิจฺจสาธนํ, ชิวฺหาย หตฺถกิจฺจสา ธนญฺจ โหติฯ

อิติ ตํ ตตฺถ อคฺคชิวฺหาย ตนุกเขโฬ มูลชิวฺหาย พหลเขโฬ มเกฺขติฯ ตํ เหฏฺฐาทนฺตอุ ทุกฺขเล ชิวฺหาหตฺถปริวตฺติตํ เขฬอุทกเตมิตํ อุปริทนฺตมุสลสญฺจุณฺณิตํ โกจิ กฏจฺฉุนา วา ทพฺพิยา วา อโนฺตปเวเสโนฺต นาม นตฺถิ, วาโยธาตุยาว ปวิสติฯ ปวิฏฺฐํ ปวิฏฺฐํ โกจิ ปลาล สนฺถรํ กตฺวา ธาเรโนฺต นาม นตฺถิ, วาโยธาตุวเสเนว ติฏฺฐติฯ ฐิตํ ฐิตํ โกจิ อุทฺธนํ กตฺวา อคฺคิํ ชาเลตฺวา ปจโนฺต นาม นตฺถิ, เตโชธาตุยาว ปจฺจติฯ ปกฺกํ ปกฺกํ โกจิ ทเณฺฑน วา ยฏฺฐิยา วา พหิ นีหารโก นาม นตฺถิ, วาโยธาตุเยว นีหรติฯ

อิติ วาโยธาตุ อติหรติ จ วีติหรติ จ ธาเรติ จ ปริวเตฺตติ จ สญฺจุณฺณติ วิโสเสติ จ นีหรติ จฯ ปถวีธาตุ ธาเรติ จ ปริวเตฺตติ จ สญฺจุณฺณติ จ วิโสเสติ จฯ อาโปธาตุ สิเนเหติ จ อลฺลตฺตญฺจ อนุปาเลติฯ เตโชธาตุ อโนฺตปวิฏฺฐํ ปริปาเจติฯ อากาสธาตุ อญฺชโส โหติฯ วิญฺญาณธาตุ ตตฺถ ตตฺถ สมฺมาปโยคมนฺวาย อาภุชตีติ เอวํปวตฺตปฏิสงฺขานวเสเนตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อปิจ คมนโต ปริเยสนโต ปริโภคโต อาสยโต นิธานโต อปริปกฺกโต ปริปกฺกโต ผลโต นิสฺสนฺทโต สมฺมกฺขณโตติ เอวํ ทสวิธปฏิกูลภาวปจฺจเวกฺขณโตเปตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ วิตฺถารกถา ปเนตฺถ **วิสุทฺธิมเคฺค** อาหารปฏิกูลสญฺญานิเทฺทสโต คเหตพฺพาฯ

อุจฺจารปสฺสาวกเมฺมติ อุจฺจารสฺส จ ปสฺสาวสฺส จ กรเณฯ ตตฺถ ปตฺตกาเล อุจฺจารปสฺสาวํ อกโรนฺตสฺส สกลสรีรโต เสทา มุจฺจนฺติ, อกฺขีนิ ภมนฺติ, จิตฺตํ น เอกคฺคํ โหติ, อเญฺญ จ โรคา อุปฺปชฺชนฺติฯ กโรนฺตสฺส ปน สพฺพํ ตํ น โหตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ ตสฺส วเสน สาตฺถกสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ อฏฺฐาเน อุจฺจารปสฺสาวํ กโรนฺตสฺส ปน อาปตฺติ โหติ, อยโส วฑฺฒติ, ชีวิตนฺตราโย โหติฯ ปติรูเป ฐาเน กโรนฺตสฺส สพฺพํ ตํ น โหตีติ อิทเมตฺถ สปฺปายํฯ ตสฺส วเสน สปฺปายสมฺปชญฺญํ, กมฺมฏฺฐานาวิชหนวเสเนว จ โคจรสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ อุจฺจารปสฺสาวํ กโรโนฺต นตฺถิฯ จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว ปน อุจฺจารปสฺสาวกมฺมํ โหติฯ ยถา ปน ปเกฺก คเณฺฑ คณฺฑเภเทน ปุพฺพโลหิตํ อกามตาย นิกฺขมติ, ยถา จ อติภริตา อุทกภาชนา อุทกํ อกามตาย นิกฺขมติ, เอวํ ปกฺกาสยมุตฺตวตฺถีสุ สนฺนิจิตา อุจฺจารปสฺสาวา วายุเวคสมุปฺปีฬิตา อกามตายปิ นิกฺขมนฺติฯ โส ปนายํ เอวํ นิกฺขมโนฺต อุจฺจารปสฺสาโว เนว ตสฺส ภิกฺขุโน อตฺตโน โหติ, น ปรสฺสฯ เกวลํ สรีรนิสฺสโนฺทว โหติฯ ยถา กึ? ยถา อุทกกุมฺภโต ปุราณอุทกํ ฉเฑฺฑนฺตสฺส เนว ตํ อตฺตโน โหติ, น ปเรสํฯ เกวลํ ปฏิชคฺคนมตฺตเมว โหติฯ เอวํปวตฺตปฏิสงฺขานวเสเนตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

คตาทีสุ **คเต**ติ คมเนฯ **ฐิเต**ติ ฐาเนฯ **นิสิเนฺน**ติ นิสชฺชายฯ **สุเตฺต**ติ สยเนฯ **ชาคริเต**ติ ชาครเณฯ **ภาสิเต**ติ กถเนฯ **ตุณฺหีภาเว**ติ อกถเนฯ ‘‘คจฺฉโนฺต วา คจฺฉามีติ ปชานาติ, ฐิโต วา ฐิโตมฺหีติ ปชานาติ, นิสิโนฺน วา นิสิโนฺนมฺหีติ ปชานาติ, สยาโน วา สยาโนมฺหีติ ปชานาตี’’ติ อิมสฺมิญฺหิ ฐาเน อทฺธานอิริยาปถา กถิตาฯ ‘‘อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต อาโลกิเต วิโลกิเต สมิญฺชิเต ปสาริเต’’ติ อิมสฺมึ มชฺฌิมาฯ ‘‘คเต ฐิเต นิสิเนฺน สุเตฺต ชาคริเต’’ติ อิธ ปน ขุทฺทกจุณฺณิกอิริยาปถา กถิตาฯ ตสฺมา เอเตสุปิ วุตฺตนเยเนว สมฺปชานการิตา เวทิตพฺพาฯ

ติปิฏกมหาสีวเตฺถโร ปนาห – โย จิรํ คนฺตฺวา วา จงฺกมิตฺวา วา อปรภาเค ฐิโต อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘‘จงฺกมนกาเล ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา เอเตฺถว นิรุทฺธา’’ติ, อยํ **คเต สมฺปชานการี** นามฯ โย สชฺฌายํ วา กโรโนฺต ปญฺหํ วา วิสฺสเชฺชโนฺต กมฺมฏฺฐานํ วา มนสิกโรโนฺต จิรํ ฐตฺวา อปรภาเค นิสิโนฺน อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘‘ฐิตกาเล ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา เอเตฺถว นิรุทฺธา’’ติ, อยํ **ฐิเต สมฺปชานการี** นามฯ โย สชฺฌายาทิกรณวเสเนว จิรํ นิสีทิตฺวา อปรภาเค นิปโนฺน อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘‘นิสินฺนกาเล ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา เอเตฺถว นิรุทฺธา’’ติ, อยํ **นิสิเนฺน สมฺปชานการี** นามฯ โย ปน นิปนฺนโก สชฺฌายํ วา กโรโนฺต กมฺมฏฺฐานํ วา มนสิกโรโนฺต นิทฺทํ โอกฺกมิตฺวา อปรภาเค วุฏฺฐาย อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘‘สยนกาเล ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา เอเตฺถว นิรุทฺธา’’ติ, อยํ **สุเตฺต ชาคริเต จ สมฺปชานการี** นามฯ กิริยมยจิตฺตานญฺหิ อปฺปวตฺตํ สุตฺตํ นาม, ปวตฺตํ ชาคริตํ นามาติฯ โย ปน ภาสมาโน ‘‘อยํ สโทฺท นาม โอเฏฺฐ จ

ปฏิจฺจ ทเนฺต จ ชิวฺหญฺจ ตาลุญฺจ ปฏิจฺจ จิตฺตสฺส ตทนุรูปํ ปโยคํ ปฏิจฺจ ชายตี’’ติ สโต สมฺปชาโน ภาสติ, จิรํ วา ปน กาลํ สชฺฌายํ วา กตฺวา ธมฺมํ วา กเถตฺวา กมฺมฏฺฐานํ วา ปริวเตฺตตฺวา ปญฺหํ วา วิสฺสเชฺชตฺวา อปรภาเค ตุณฺหีภูโต อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘‘ภาสิตกาเล อุปฺปนฺนา รูปารูปธมฺมา เอเตฺถว นิรุทฺธา’’ติ, อยํ **ภาสิเต สมฺปชานการี** นามฯ โย ตุณฺหีภูโต จิรํ ธมฺมํ วา กมฺมฏฺฐานํ วา มนสิกตฺวา อปรภาเค อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘‘ตุณฺหีภูตกาเล ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา เอเตฺถว นิรุทฺธา, อุปาทารูปปวตฺติยา สติ ***ภาสติ*** นาม, อสติ ***ตุณฺหี ภวติ*** นามา’’ติ, อยํ **ตุณฺหีภาเว สมฺปชานการี** นามาติฯ

ตยิทํ มหาสีวเตฺถเรน วุตฺตํ อสมฺโมหธุรํ อิมสฺมึ **สติปฏฺฐานสุเตฺต** อธิเปฺปตํฯ **สามญฺญผเล** ปน สพฺพมฺปิ จตุพฺพิธํ สมฺปชญฺญํ ลพฺภติฯ ตสฺมา วิเสสโต เอตฺถ อสมฺโมหสมฺปชญฺญเสฺสว วเสน สมฺปชานการิตา เวทิตพฺพาฯ สมฺปชานการี สมฺปชานการีติ จ สพฺพปเทสุ สติสมฺปยุตฺตเสฺสว สมฺปชญฺญสฺส วเสนโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **วิภงฺคปฺปกรเณ** ปน, ‘‘สโต สมฺปชาโน อภิกฺกมติ, สโต สมฺปชาโน ปฏิกฺกมตี’’ติ (วิภ. ๕๒๓) เอวเมตานิ ปทานิ วิภตฺตาเนวฯ

อิติ อชฺฌตฺตํ วาติ เอวํ จตุสมฺปชญฺญปริคฺคหเณน อตฺตโน วา กาเย, ปรสฺส วา กาเย, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส กาเย กายานุปสฺสี วิหรติฯ อิธ **สมุทยวยธมฺมานุปสฺสี**ติอาทีสุ รูปกฺขนฺธเสฺสว สมุทโย จ วโย จ นีหริตโพฺพฯ เสสํ วุตฺตสทิสเมวฯ

อิธ จตุสมฺปชญฺญปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจํ, ตสฺสา สมุฏฺฐาปิกา ปุริมตณฺหา สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ, วุตฺตปฺปกาโร อริยมโคฺค มคฺคสจฺจํฯ เอวํ จตุสจฺจวเสน อุสฺสกฺกิตฺวา นิพฺพุตึ ปาปุณาตีติ อิทเมกสฺส จตุสมฺปชญฺญปริคฺคาหกสฺส ภิกฺขุโน วเสน ยาว อรหตฺตา นิยฺยานมุขนฺติฯ

จตุสมฺปชญฺญปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฏิกูลมนสิการปพฺพวณฺณนา

๑๑๐. เอวํ จตุสมฺปชญฺญวเสน กายานุปสฺสนํ วิภชิตฺวา อิทานิ ปฏิกูลมนสิการวเสน วิภชิตุํ **ปุน จปรนฺ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิมเมว กายนฺ**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ สพฺพาการเรน วิตฺถารโต **วิสุทฺธิมเคฺค** กายคตาสติกมฺมฏฺฐาเน วุตฺตํฯ **อุภโตมุขา**ติ เหฏฺฐา จ อุปริ จาติ ทฺวีหิ มุเขหิ ยุตฺตาฯ **นานาวิหิตสฺสา**ติ นานาวิธสฺสฯ

อิทํ ปเนตฺถ โอปมฺมสํสนฺทนํ – อุภโตมุขา ปุโตฬิ วิย หิ จาตุมหาภูติโก กาโย, ตตฺถ มิเสฺสตฺวา ปกฺขิตฺตนานาวิธธญฺญํ วิย เกสาทโย ทฺวตฺตึสาการา, จกฺขุมา ปุริโส วิย โยคาวจโร, ตสฺส ตํ ปุโตฬึ มุญฺจิตฺวา ปจฺจเวกฺขโต นานาวิธธญฺญสฺส ปากฏกาโล วิย โยคิโน ทฺวตฺตึสาการสฺส วิภูตาการโร เวทิตโพฺพฯ

อิติ อชฺฌตฺตํ วาติ เอวํ เกสาทิปริคฺคหเณน อตฺตโน วา กาเย, ปรสฺส วา กาเย, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ, อิโต ปรํ วุตฺตนยเมวฯ เกวลญฺหิ อิธ ทฺวตฺตึสาการปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจนฺติ เอวํ โยชนํ กตฺวา นิยฺยานมุขํ เวทิตพฺพํฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวาติฯ

ปฏิกูลมนสิการปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ธาตุมนสิการปพฺพวณฺณนา

๑๑๑. เอวํ ปฏิกูลมนสิการวเสน กายานุปสฺสนํ วิภชิตฺวา อิทานิ ธาตุมนสิการวเสน วิภชิตุํ **ปุน จปร**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺรายํ โอปมฺมสํสนฺทเนน สทฺธึ อตฺถวณฺณนา – ยถา โกจิ โคฆาตโก วา ตเสฺสว วา ภตฺตเวตนภโต อเนฺตวาสิโก คาวึ วธิตฺวา วินิวิชฺฌิตฺวา จตโสฺส ทิสา คตานํ มหาปถานํ เวมชฺฌฏฺฐานสงฺขาเต จตุมหาปเถ โกฏฺฐาสํ โกฏฺฐาสํ กตฺวา นิสิโนฺน อสฺส, เอวเมว ภิกฺขุ จตุนฺนํ อิริยาปถานํ เยน เกนจิ อากาเรน ฐิตตฺตา ยถาฐิตํ, ยถาฐิตตฺตา จ ยถาปณิหิตํ กายํ – ''อตฺถิ อิมสฺมึ กาเย ปถวีธาตุ...เป.... วาโยธาตู''ติ เอวํ ปจฺจเวกฺขติฯ

กึ วุตฺตํ โหติ – ยถา โคฆาตกสฺส คาวึ โปเสนฺตสฺสาปิ อาฆาตนํ อาหรนฺตสฺสาปิ อาหริตฺวา ตตฺถ พนฺธิตฺวา ฐเปนฺตสฺสาปิ วเธนฺตสฺสาปิ วธิตํ มตํ ปสฺสนฺตสฺสาปิ ตาวเทว คาวีติ สญฺญา น อนฺตรธายติ, ยาว นํ ปทาเลตฺวา พีลโส น วิภชติฯ วิภชิตฺวา นิสินฺนสฺส ปน คาวีติ สญฺญา อนฺตรธายติ, มํสสญฺญา ปวตฺตติ, นาสฺส เอวํ โหติ ''อหํ คาวึ วิกฺกิณามิ, อิเม คาวึ หรนฺตี''ติฯ อถ ขฺวสฺส ''อหํ มํสํ วิกฺกิณามิ, อิเม มํสํ หรนฺติ''เจฺจว โหติ, เอวเมว อิมสฺสาปิ ภิกฺขุโน ปุเพฺพ พาลปุถุชฺชนกาเล คิหิภูตสฺสาปิ ปพฺพชิตสฺสาปิ ตาวเทว สโตฺตติ วา ปุคฺคโลติ วา สญฺญา น อนฺตรธายติ, ยาว อิมเมว กายํ ยถาฐิตํ ยถาปณิหิตํ ฆนวินิโพฺภคํ กตฺวา ธาตุโส น ปจฺจเวกฺขติฯ ธาตุโส ปจฺจเวกฺขโต ปนสฺส สตฺตสญฺญา อนฺตรธายติ, ธาตุวเสเนว จิตฺตํ สนฺติฏฺฐติฯ เตนาห ภควา – ''อิมเมว กายํ ยถาฐิตํ ยถาปณิหิตํ ธาตุโส ปจฺจเวกฺขติ, อตฺถิ อิมสฺมึ กาเย ปถวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตูติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ทโกฺข โคฆาตโก วา...เป.... วาโยธาตู''ติฯ

โคฆาตโก วิย หิ โยคี, คาวีติ สญฺญา วิย สตฺตสญฺญา, จตุมหาปโถ วิย จตุอิริยาปโถ, พีลโส วิภชิตฺวา นิสินฺนภาโว วิย ธาตุโส ปจฺจเวกฺขณนฺติ อยเมตฺถ ปาฬิวณฺณนา, กมฺมฏฺฐานกถา ปน **วิสุทฺธิมเคฺค** วิตฺถาริตาฯ

อิติ อชฺฌตฺตํ วาติ เอวํ จตุธาตุปริคฺคหเณน อตฺตโน วา กาเย, ปรสฺส วา กาเย, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส กาเย กายานุปสฺสี วิหรติฯ อิโต ปรํ วุตฺตนยเมวฯ เกวลญฺหิ อิธ จตุธาตุปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจนฺติ เอวํ โยชนํ กตฺวา นิยฺยานมุขํ เวทิตพฺพํฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวาติฯ

ธาตุมนสิการปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นวสิวถิกปพฺพวณฺณนา

๑๑๒. เอวํ ธาตุมนสิการวเสน กายานุปสฺสนํ วิภชิตฺวา อิทานิ นวหิ สิวถิกปเพฺพหิ วิภชิตุํ, **ปุน จปร**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เสยฺยถาปิ ปเสฺสยฺยา**ติ ยถา ปเสฺสยฺยฯ **สรีร**นฺติ มตสรีรํฯ **สิวถิกาย ฉฑฺฑิต**นฺติ สุสาเน อปวิทฺธํฯ เอกาหํ มตสฺส อสฺสาติ **เอกาหมตํ**ฯ ทฺวีหํ มตสฺส อสฺสาติ **ทฺวีหมตํ**ฯ ตีหํ มตสฺส อสฺสาติ **ตีหมตํ**ฯ ภสฺตา วิย วายุนา อุทฺธํ ชีวิตปริยาทานา ยถานุกฺกมํ สมุคฺคเตน สูนภาเวน อุทฺธุมาตตฺตา **อุทฺธุมาตกํ**ฯ วินีลํ วุจฺจติ วิปริภินฺนวณฺณํฯ วินีลเมว **วินีลกํ**ฯ ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วินีลนฺติ **วินีลกํ**ฯ มํสุสฺสทฏฺฐาเนสุ รตฺตวณฺณสฺส ปุพฺพสนฺนิจยฏฺฐาเนสุ เสตวณฺณสฺส เยภุเยฺยน จ นีลวณฺณสฺส นีลฏฺฐาเนสุ นีลสาฏกปารุตเสฺสว ฉวสรีรเสฺสตํ อธิวจนํฯ ปริภินฺนฏฺฐาเนหิ นวหิ วา วณมุเขหิ วิสนฺทมานํ ปุพฺพํ วิปุพฺพํฯ วิปุพฺพเมว

วิปุพฺพกํ, ปฏิกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วิปุพฺพนฺติ **วิปุพฺพกํ**ฯ วิปุพฺพกํ ชาตํ ตถาภาวํ คตนฺติ **วิปุพฺพกชาตํ**ฯ

โส อิมเมว กายนฺติ โส ภิกฺขุ อิมํ อตฺตโน กายํ เตน กาเยน สทฺธึ ญาเณน อุปสํหรติ อุปเนติฯ กถํ? อยมฺปิ โข กาโย เอวํธมฺโม เอวํภาวี เอวํอนตีโตติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อายุ, อุสฺมา, วิญฺญาณนฺติ อิเมสํ ติณฺณํ ธมฺมานํ อตฺถิตาย อยํ กาโย ฐานคมนาทิขโม โหติ อิเมสํ ปน วิคมา อยมฺปิ เอวํธมฺโม เอวํปูติกสภาโวเยว, **เอวํภาวี** เอวํอุทฺธุมาตาทิเภโท ภวิสฺสติ, **เอวํอนตีโต** เอวํอุทฺธุมาตาทิภาวํ อนติกฺกนฺโตติฯ

อิติ อชฺฌตฺตํ วาติ เอวํ อุทฺธุมาตาทิปริคฺคหเณน อตฺตโน วา กาเย, ปรสฺส วา กาเย, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส กาเย กายานุปสฺสี วิหรติฯ

ขชฺชมานนฺติ อุทราทีสุ นิสีทิตฺวา อุทรมํสโอฏฺฐมํสอกฺขิกูฏาทีนิ ลุญฺจิตฺวา ลุญฺจิตฺวา ขาทิยมานํฯ **สมํสโลหิต**นฺติ เสสาวเสสมํสโลหิตยุตฺตํฯ **นิมํสโลหิตมกฺขิต**นฺติ มํเส ขีเณปิ โลหิตํ น สุสฺสติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘นิมํสโลหิตมกฺขิต’’นฺติฯ **อเญฺญนา**ติ อเญฺญน ทิสาภาเคนฯ **หตฺถฏฺฐิก**นฺติ จตุสฏฺฐิเภทมฺปิ หตฺถฏฺฐิกํ ปาฏิเยกฺกํ วิปฺปกิณฺณํฯ **ปาทฏฺฐิกาทีสุปิ** เอเสว นโยฯ **เตโรวสฺสิกานี**ติ อติกฺกนฺตสํวจฺฉรานิฯ **ปูตีนี**ติ อโพฺภกาเส ฐิตานิ วาตาตปวุฏฺฐิสมฺผเสฺสน เตโรวสฺสิกาเนว ปูตีนิ โหนฺติฯ อโนฺตภูมิคตานิ ปน จิรตรํ ติฏฺฐนฺติฯ **จุณฺณกชาตานี**ติ จุณฺณํ จุณฺณํ หุตฺวา วิปฺปกิณฺณานิฯ สพฺพตฺถ โส อิมเมวาติ วุตฺตนเยน ขชฺชมานาทีนํ วเสน โยชนา กาตพฺพาฯ

อิติ อชฺฌตฺตํ วาติ เอวํ ขชฺชมานาทิปริคฺคหเณน ยาว จุณฺณกภาวา อตฺตโน วา กาเย, ปรสฺส วา กาเย, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส กาเย กายานุปสฺสี วิหรติฯ

อิธ ปน ฐตฺวา นวสิวถิกา สโมธาเนตพฺพาฯ ‘‘เอกาหมตํ วา’’ติอาทินา นเยน วุตฺตา สพฺพาปิ เอกา, ‘‘กาเกหิ วา ขชฺชมาน’’นฺติอาทิกา เอกา, ‘‘อฏฺฐิกสงฺขลิกํ สมํสโลหิตํ นฺหารุสมฺพนฺธ’’นฺติ เอกา, ‘‘นิมํสโลหิตมกฺขิตํ นฺหารุสมฺพนฺธ’’นฺติ เอกา, ‘‘อปคตมํสโลหิตํ นฺหารุสมฺพนฺธ’’นฺติ เอกา, ‘‘อฏฺฐิกานิ อปคตสมฺพนฺธานี’’ติอาทิกา เอกา, ‘‘อฏฺฐิกานิ เสตานิ สงฺขวณฺณปฏิภาคานี’’ติ เอกา, ‘‘ปุญฺชกิตานิ เตโรวสฺสิกานี’’ติ เอกา, ‘‘ปูตีนิ จุณฺณกชาตานี’’ติ เอกาฯ

เอวํ โข, ภิกฺขเวติ อิทํ นวสิวถิกา ทเสฺสตฺวา กายานุปสฺสนํ นิฏฺฐเปโนฺต อาหฯ ตตฺถ นวสิวถิกปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจํ, ตสฺสา สมุฏฺฐาปิกา ปุริมตณฺหา สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ, ทุกฺขปริชานโน สมุทยปชหโน นิโรธารมฺมโณ อริยมโคฺค มคฺคสจฺจํฯ เอวํ จตุสจฺจวเสเนว อุสฺสกฺกิตฺวา นิพฺพุตึ ปาปุณาตีติ อิทํ นวสิวถิกปริคฺคาหกานํ ภิกฺขูนํ ยาว อรหตฺตา นิยฺยานมุขนฺติฯ

นวสิวถิกปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เอตฺตาวตา จ อานาปานปพฺพํ อิริยาปถปพฺพํ จตุสมฺปชญฺญปพฺพํ ปฏิกูลมนสิการปพฺพํ ธาตุมนสิการปพฺพํ นวสิวถิกปพฺพานีติ จุทฺทสปพฺพา กายานุปสฺสนา นิฏฺฐิตา โหติฯ

ตตฺถ อานาปานปพฺพํ ปฏิกูลมนสิการปพฺพนฺติ อิมาเนว เทฺว อปฺปนากมฺมฏฺฐานานิฯ สิวถิกานํ ปน อาทีนวานุปสฺสนาวเสน วุตฺตตฺตา เสสานิ ทฺวาทสาปิ อุปจารกมฺมฏฺฐานาเนวาติฯ

กายานุปสฺสนา นิฏฺฐิตาฯ

เวทนานุปสฺสนาวณฺณนา

๑๑๓. เอวํ ภควา จุทฺทสวิเธน กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ กเถตฺวา อิทานิ นววิเธน เวทนานุปสฺสนํ กเถตุํ **กถญฺจ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุขํ เวทน**นฺติ กายิกํ วา เจตสิกํ วา สุขํ เวทนํ เวทยมาโน ''อหํ สุขํ เวทนํ เวทยามี''ติ ปชานาตีติ อโตฺถฯ ตตฺถ กามํ อุตฺตานเสยฺยกาปิ ทารกา ถญฺญปิวนาทิกาเล สุขํ เวทยมานา ''สุขํ เวทยามา''ติ ปชานนฺติ, น ปเนตํ เอวรูปํ ชานนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เอวรูปํ ชานนํ หิ สตฺตูปลทฺธึ น ชหติ, สตฺตสญฺญํ น อุคฺฆาเฏติ, กมฺมฏฺฐานํ วา สติปฏฺฐานภาวนา วา น โหติฯ อิมสฺส ปน ภิกฺขุโน ชานนํ สตฺตูปลทฺธึ ชหติ , สตฺตสญฺญํ อุคฺฆาเฏติ, กมฺมฏฺฐานํ เจว สติปฏฺฐานภาวนา จ โหติฯ อิทญฺหิ ''โก เวทยติ, กสฺส เวทนา, กึ การณา เวทนา''ติ เอวํ สมฺปชานเวทิยนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

ตตฺถ **โก เวทยตี**ติ น โกจิ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา เวทยติฯ **กสฺส เวทนา**ติ น กสฺสจิ สตฺตสฺส วา ปุคฺคลสฺส วา เวทนาฯ **กึ การณา เวทนา**ติ วตฺถุอารมฺมณาว ปนสฺส เวทนาฯ ตสฺมา เอส เอวํ ปชานาติ – ''ตํ ตํ สุขาทีนํ วตฺถุํ อารมฺมณํ กตฺวา เวทนาว เวทยติฯ ตํ ปน เวทนาปวตฺตึ อุปาทาย 'อหํ เวทยามี'ติ โวหารมตฺตํ โหตี''ติฯ เอวํ เวทนาว วตฺถุํ อารมฺมณํ กตฺวา เวทนาว เวทยตีติ สลฺลเกฺขโนฺต เอส ''สุขํ เวทนํ เวทยามี''ติ ปชานาตีติ เวทิตโพฺพฯ จิตฺตลปพฺพเต อญฺญตโร เถโร วิยฯ เถโร กิร อผาสุกกาเล พลวเวทนาย นิตฺถุนโนฺต อปราปรํ ปริวตฺตติฯ ตเมโก ทหโร อาห ''กตรํ โว, ภเนฺต, ฐานํ รุชฺชตี''ติฯ อาวุโส, ปาฏิเยกฺกํ รุชฺชนฏฺฐานํ นาม นตฺถิ, วตฺถุํ อารมฺมณํ กตฺวา เวทนาว เวทยตีติฯ เอวํ ชานนกาลโต ปฏฺฐาย อธิวาเสตุํ วฏฺฏติ โน, ภเนฺตติฯ อธิวาเสมิ อาวุโสติฯ อธิวาสนา, ภเนฺต, เสยฺยาติฯ เถโร อธิวาเสสิฯ ตโต วาโต ยาว หทยา ผาเลสิ, มญฺจเก อนฺตานิ ราสิกตานิ อเหสุํฯ เถโร ทหรสฺส ทเสฺสสิ ''วฏฺฏตาวุโส, เอตฺตกา อธิวาสนา''ติฯ ทหโร ตุณฺหี อโหสิฯ เถโร วีริยสมตํ โยเชตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิตฺวา สมสีสี หุตฺวา ปรินิพฺพายิฯ

ยถา จ สุขํ, เอวํ ทุกฺขํ…เป.… นิรามิสํ อทุกฺขมสุขํ เวทนํ เวทยมาโน ''นิรามิสํ อทุกฺขมสุขํ เวทนํ เวทยามี''ติ ปชานาติฯ อิติ ภควา รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา อรูปกมฺมฏฺฐานํ กเถโนฺต เวทนาวเสน กเถสิฯ ทุวิธญฺหิ กมฺมฏฺฐานํ รูปกมฺมฏฺฐานญฺจ อรูปกมฺมฏฺฐานญฺจฯ รูปปริคฺคโห อรูปปริคฺคโหติปิ เอตเทว วุจฺจติฯ ตตฺถ ภควา รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถโนฺต สเงฺขปมนสิการวเสน วา วิตฺถารมนสิการวเสน วา จตุธาตุววตฺถานํ กเถสิฯ ตทุภยมฺปิ สพฺพาการโต **วิสุทฺธิมเคฺค** ทสฺสิตเมวฯ

อรูปกมฺมฏฺฐานํ ปน กเถโนฺต เยภุเยฺยน เวทนาวเสน กเถติฯ ติวิโธ หิ อรูปกมฺมฏฺฐาเน อภินิเวโส ผสฺสวเสน เวทนาวเสน จิตฺตวเสนาติฯ กถํ? เอกจฺจสฺส หิ สํขิเตฺตน วา วิตฺถาเรน วา ปริคฺคหิเต รูปกมฺมฏฺฐาเน ตสฺมึ อารมฺมเณ จิตฺตเจตสิกานํ ปฐมาภินิปาโต ตํ อารมฺมณํ ผุสโนฺต อุปฺปชฺชมาโน ผโสฺส ปากโฏ โหติฯ เอกจฺจสฺส ตํ อารมฺมณํ อนุภวนฺตี อุปฺปชฺชมานา เวทนา ปากฏา โหติฯ เอกจฺจสฺส ตํ อารมฺมณํ ปริคฺคเหตฺวา วิชานนฺตํ อุปฺปชฺชมานํ วิญฺญาณํ ปากฏํ โหติฯ ตตฺถ ยสฺส ผโสฺส ปากโฏ โหติ, โสปิ ''น เกวลํ ผโสฺสว อุปฺปชฺชติ, เตน สทฺธึ ตเทว อารมฺมณํ อนุภวมานา เวทนาปิ อุปฺปชฺชติ, สญฺชานนมานา สญฺญาปิ, เจตยมานา เจตนาปิ, วิชานนมานํ วิญฺญาณมฺปิ อุปฺปชฺชตี''ติ ผสฺสปญฺจมเกเยว ปริคฺคณฺหาติฯ ยสฺส เวทนา ปากฏา โหติฯ โส ''น เกวลํ เวทนาว อุปฺปชฺชติ, ตาย สทฺธึ ตเทวารมฺมณํ ผุสมาโน ผโสฺสปิ อุปฺปชฺชติ, สญฺชานนมานา สญฺญาปิ, เจตยมานา เจตนาปิ, วิชานนมานํ วิญฺญาณ

มฺปิ อุปฺปชฺชตี’’ติ ผสฺสปญฺจมเกเยว ปริคฺคณฺหาติฯ ยสฺส วิญฺญาณํ ปากฏํ โหติ, โส ‘‘น เกวลํ วิญฺญาณเมว อุปฺปชฺชติ, เตน สทฺธึ ตเทวารมฺมณํ ผุสมาโน ผโสฺสปิ อุปฺปชฺชติ, อนุภวมานา เวทนาปิ, สญฺชานนมานา สญฺญาปิ, เจตยมานา เจตนาปิ อุปฺปชฺชตี’’ติ ผสฺสปญฺจมเกเยว ปริคฺคณฺหาติฯ

โส ‘‘อิเม ผสฺสปญฺจมกา ธมฺมา กึ นิสฺสิตา’’ติ อุปธาเรนฺโต ‘‘วตฺถุํ นิสฺสิตา’’ติ ปชานาติฯ วตฺถุ นาม กรชกาโย, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘อิทญฺจ เม วิญฺญาณํ เอตฺถ สิตํ เอตฺถ ปฏิพทฺธ’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๒๓๔,๒๓๕; ม. นิ. ๒.๒๕๒)ฯ โส อตฺถโต ภูตานิ เจว อุปาทารูปานิ จฯ เอวเมตฺถ ‘‘วตฺถุ รูปํ, ผสฺสปญฺจมกา นาม’’นฺติ นามรูปมตฺตเมว ปสฺสติฯ รูปํ เจตฺถ รูปกฺขนฺโธ, นามํ จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธาติ ปญฺจกฺขนฺธมตฺตํ โหติฯ นามรูปวินิมุตฺตา หิ ปญฺจกฺขนฺธา, ปญฺจกฺขนฺธวินิมุตฺตญฺจ นามรูปํ นตฺถิฯ

โส ‘‘อิเม ปญฺจกฺขนฺธา กึ เหตุกา’’ติ อุปปริกฺขนฺโต ‘‘อวิชฺชาทิเหตุกา’’ติ ปสฺสติฯ ตโต ปจฺจโย เจว ปจฺจยุปฺปนฺนญฺจ อิทํ, อโญฺญ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา นตฺถิ, สุทฺธสงฺขารปุญฺชมตฺตเมวาติ สปฺปจฺจยนามรูปวเสน ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา วิปสฺสนาปฏิปาฏิยา ‘‘อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา’’ติ สมฺมสนฺโต วิจรติฯ

โส ‘‘อชฺช อชฺชา’’ติ ปฏิเวธํ อากงฺขมาโน ตถารูเป ทิวเส อุตุสปฺปายํ ปุคฺคลสปฺปายํ โภชนสปฺปายํ ธมฺมสฺสวนสปฺปายํ ลภิตฺวา เอกปลฺลงฺเกน นิสิโนฺน วิปสฺสนํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา อรหเตฺต ปติฏฺฐาติฯ เอวํ อิเมสมฺปิ ติณฺณํ ชนานํ ยาว อรหตฺตา กมฺมฏฺฐานํ กถิตํ โหติฯ

อิธ ปน ภควา อรูปกมฺมฏฺฐานํ กเถนฺโต เวทนาวเสน กเถสิฯ ผสฺสวเสน วา หิ วิญฺญาณวเสน วา กถียมานํ น ปากฏํ โหติ, อนฺธการํ วิย ขายติฯ เวทนาวเสน ปน ปากฏํ โหติฯ กสฺมา? เวทนานํ อุปฺปตฺติปากฏตายฯ สุขทุกฺขเวทนานญฺหิ อุปฺปตฺติ ปากฏาฯ ยทา สุขํ อุปฺปชฺชติ, สกลสรีรํ โขเภนฺตํ มทฺทนฺตํ ผรมานํ อภิสนฺทยมานํ สตโธตํ สปฺปึ ขาทาปยนฺตํ วิย สตปากเตลํ มกฺขยมานํ วิย ฆฏสหเสฺสน ปริฬาหํ นิพฺพาปยมานํ วิย ‘‘อโห สุขํ อโห สุข’’นฺติ วาจํ นิจฺฉารยมานเมว อุปฺปชฺชติฯ ยทา ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, สกลสรีรํ โขเภนฺตํ มทฺทนฺตํ ผรมานํ อภิสนฺทยมานํ ตตฺตผาลํ ปเวเสนฺตํ วิย วิลีนตมฺพโลเหน อาสิญฺจนฺตํ วิย สุกฺขติณวนปฺปติมฺหิ อรเญฺญ ทารุอุกฺกากลาปํ ขิปมานํ วิย ‘‘อโห ทุกฺขํ อโห ทุกฺข’’นฺติ วิปฺปลาปยมานเมว อุปฺปชฺชติฯ อิติ สุขทุกฺขเวทนานํ อุปฺปตฺติ ปากฏา โหติฯ

อทุกฺขมสุขา ปน ทุทฺทีปนา อนฺธการาว อวิภูตาฯ สา สุขทุกฺขานํ อปคเม สาตาสาตปฺปฏิเกฺขปวเสน มชฺฌตฺตาการภูตา อทุกฺขมสุขา เวทนาติ นยโต คณฺหนฺตสฺส ปากฏา โหติฯ ยถา กึ? ยถา อนฺตรา ปิฏฺฐิปาสาณํ อาโรหิตฺวา ปลาตสฺส มิคสฺส อนุปถํ คจฺฉนฺโต มิคลุทฺทโก ปิฏฺฐิปาสาณสฺส โอรภาเคปิ ปรภาเคปิ ปทํ ทิสฺวา มเชฺฌ อปสฺสโนฺตปิ ‘‘อิโต อารุโฬฺห, อิโต โอรุโฬฺห, มเชฺฌ ปิฏฺฐิปาสาเณ อิมินา ปเทเสน คโต ภวิสฺสตี’’ติ นยโต ชานาติ, เอวํ อารุฬฺหฏฺฐาเน ปทํ วิย หิ สุขเวทนาย อุปฺปตฺติ ปากฏา โหติฯ โอรุฬฺหฏฺฐาเน ปทํ วิย ทุกฺขเวทนาย อุปฺปตฺติ ปากฏา โหติฯ ‘‘อิโต อารุยฺห อิโต โอรุยฺห มเชฺฌ เอวํ คโต’’ติ นยโต คหณํ วิย สุขทุกฺขานํ อปคเม สาตาสาตปฺปฏิเกฺขปวเสน มชฺฌตฺตาการภูตา อทุกฺขมสุขา เวทนาติ นยโต คณฺหนฺตสฺส ปากฏา โหติฯ เอวํ ภควา ปฐมํ รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา ปจฺฉา อรูปกมฺมฏฺฐานํ เวทนาวเสน นิพฺพเตฺตตฺวาว ทเสฺสสิฯ

น เกวลญฺจ อิเธว เอวํ ทเสฺสสิ, จูฬตณฺหาสงฺขเย, มหาตณฺหาสงฺขเย, จูฬเวทเลฺล, มหาเวทเลฺล, รฏฺฐปาลสุตฺเต, มาคณฺฑิยสุตฺเต, ธาตุวิภงฺเค, อาเนญฺชสปฺปาเย, **ทีฆนิกายมฺหิ** มหานิทาเน, สกฺกปเญฺห, มหาสติปฏฺฐาเน, **สํยุตฺตมฺหิ** จูฬนิทานสุตฺเต, รุกฺขูปเม, ปริวีมํสนสุตฺเต, สกเล เวทนาสํยุเตฺตติ เอวํ อเนเกสุ สุตฺเตสุ ปฐมํ รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา ปจฺฉา อรูปกมฺมฏฺฐานํ เวทนาวเสน นิพฺพเตฺตตฺวา ทเสฺสสิฯ ยถา จ เตสุ, เอวํ อิมสฺมิมฺปิ สติปฏฺฐานสุตฺเต ปฐมํ รูปกมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา ปจฺฉา อรูปกมฺมฏฺฐานํ เวทนาวเสน นิพฺพเตฺตตฺวา ทเสฺสสิฯ

ตตฺถ **สุขํ เวทน**นฺติอาทีสุ อยํ อปโรปิ ปชานนปริยาโย – **สุขํ เวทนํ เวทยามีติ ปชานาตี**ติ สุขเวทนากฺขเณ ทุกฺขาย เวทนาย อภาวโต สุขํ เวทนํ เวทยมาโน ''สุขํ เวทนํ เวทยามี''ติ ปชานาติฯ เตน ยา ปุเพฺพ อนุภูตปุพฺพา ทุกฺขา เวทนา, ตสฺสา อิทานิ อภาวโต อิมิสฺสา จ สุขาย เวทนาย อิโต ปฐมํ อภาวโต เวทนา นาม อนิจฺจา อธุวา วิปริณามธมฺมา, อิติห ตตฺถ สมฺปชาโน โหติฯ

วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา –

> ''ยสฺมิํ อคฺคิเวสฺสน สมเย สุขํ เวทนํ เวเทติ, เนว ตสฺมิํ สมเย ทุกฺขํ เวทนํ เวเทติ, น อทุกฺขมสุขํ เวทนํ เวเทติ, สุขํเยว ตสฺมิํ สมเย เวทนํ เวเทติ, ยสฺมิํ อคฺคิเวสฺสน สมเย ทุกฺขํ…เป…. อทุกฺขมสุขํ เวทนํ เวเทติ, เนว ตสฺมิํ สมเย สุขํ เวทนํ เวเทติ, น ทุกฺขํ เวทนํ เวเทติ, อทุกฺขมสุขเญฺญว ตสฺมิํ สมเย เวทนํ เวเทติฯ สุขาปิ โข อคฺคิเวสฺสน เวทนา อนิจฺจา สงฺขตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา ขยธมฺมา วยธมฺมา วิราคธมฺมา นิโรธธมฺมาฯ ทุกฺขาปิ โข…เป…. อทุกฺขมสุขาปิ โข อคฺคิเวสฺสน เวทนา อนิจฺจา…เป…. นิโรธธมฺมาฯ เอวํ ปสฺสํ อคฺคิเวสฺสน สุตวา อริยสาวโก สุขายปิ เวทนาย ทุกฺขายปิ เวทนาย อทุกฺขมสุขายปิ เวทนาย นิพฺพินฺทติ, นิพฺพินฺทํ วิรชฺชติ, วิราคา วิมุจฺจติ, วิมุตฺตสฺมิํ วิมุตฺตมิติ ญาณํ โหติฯ 'ขีณา ชาติ, วุสิตํ พฺรหฺมจริยํ, กตํ กรณียํ, นาปรํ อิตฺถตฺตายา'ติ ปชานาตี''ติ (ม. นิ. ๒.๒๐๕)ฯ

สามิสํ วา สุขนฺติอาทีสุ **สามิสา สุขา** นาม ปญฺจกามคุณามิสนิสฺสิตา ฉ เคหสิตโสมนสฺสเวทนาฯ **นิรามิสา สุขา** นาม ฉ เนกฺขมฺมสิตโสมนสฺสเวทนาฯ **สามิสา ทุกฺขา** นาม ฉ เคหสิตโทมนสฺสเวทนาฯ **นิรามิสา ทุกฺขา** นาม ฉ เนกฺขมฺมสิตโทมนสฺสเวทนาฯ **สามิสา อทุกฺขมสุขา** นาม ฉ เคหสิตอุเปกฺขา เวทนาฯ **นิรามิสา อทุกฺขมสุขา** นาม ฉ เนกฺขมฺมสิตอุเปกฺขา เวทนาฯ ตาสํ วิภาโค อุปริปณฺณาสเก ปาฬิยํ อาคโตเยวฯ

อิติ อชฺฌตฺตํ วาติ เอวํ สุขเวทนาทิปริคฺคหเณน อตฺตโน วา เวทนาสุ, ปรสฺส วา เวทนาสุ, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี วิหรติฯ **สมุทยวยธมฺมานุปสฺสี วา**ติ เอตฺถ ปน ''อวิชฺชาสมุทยา เวทนาสมุทโย''ติอาทีหิ (ปฏิ. ม. ๑.๕๐) ปญฺจหิ ปญฺจหิ อากาเรหิ เวทนานํ สมุทยญฺจ วยญฺจ ปสฺสโนฺต สมุทยธมฺมานุปสฺสี วา เวทนาสุ วิหรติ, วยธมฺมานุปสฺสี วา เวทนาสุ วิหรติ, กาเลน สมุทยธมฺมานุปสฺสี วา, กาเลน วยธมฺมานุปสฺสี วา เวทนาสุ วิหรตีติ เวทิตโพฺพฯ อิโต ปรํ กายานุปสฺสนายํ วุตฺตนยเมวฯ

เกวลญฺหิ อิธ เวทนาปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจนฺติ เอวํ โยชนํ กตฺวา เวทนาปริคฺคาหกสฺส ภิกฺขุโน นิยฺยานมุขํ เวทิตพฺพํฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ

เวทนานุปสฺสนา นิฏฺฐิตาฯ

จิตฺตานุปสฺสนาวณฺณนา

๑๑๔. เอวํ นววิเธน เวทนานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ กเถตฺวา อิทานิ โสฬสวิเธน จิตฺตานุปสฺสนํ กเถตุํ **กถญฺจ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สราค**นฺติ อฏฺฐวิธํ โลภสหคตํฯ **วีตราค**นฺติ โลกิยกุสลาพฺยากตํฯ อิทํ ปน ยสฺมา สมฺมสนํ น ธมฺมสโมธานํ, ตสฺมา อิธ เอกปเทปิ โลกุตฺตรํ น ลพฺภติฯ เสสานิ จตฺตาริ อกุสลจิตฺตานิ เนว ปุริมปทํ, น ปจฺฉิมปทํ ภชนฺติฯ **สโทส**นฺติ ทุวิธํ โทสสหคตํ ฯ **วีตโทส**นฺติ โลกิยกุสลาพฺยากตํฯ เสสานิ ทสากุสลจิตฺตานิ เนว ปุริมํ ปทํ, น ปจฺฉิมํ ปทํ ภชนฺติฯ **สโมห**นฺติ วิจิกิจฺฉาสหคตญฺจว อุทฺธจฺจสหคตญฺจาติ ทุวิธํฯ ยสฺมา ปน โมโห สพฺพากุสเลสุ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา ตานิปิ อิธ วฏฺฏนฺติเยวฯ อิมสฺมิํเยว หิ ทุเก ทฺวาทสากุสลจิตฺตานิ ปริยาทิณฺณานีติฯ **วีตโมห**นฺติ โลกิยกุสลาพฺยากตํฯ **สํขิตฺต**นฺติ ถินมิทฺธานุปติตํ, เอตญฺหิ สํกุฏิตจิตฺตํ นามฯ **วิกฺขิตฺต**นฺติ อุทฺธจฺจสหคตํ, เอตญฺหิ ปสฏจิตฺตํ นามฯ

มหคฺคตนฺติ รูปารูปาวจรํฯ **อมหคฺคต**นฺติ กามาวจรํฯ **สอุตฺตร**นฺติ กามาวจรํฯ **อนุตฺตร**นฺติ รูปาวจรญฺจ อรูปาวจรญฺจฯ ตตฺราปิ สอุตฺตรํ รูปาวจรํ, อนุตฺตรํ อรูปาวจรเมวฯ **สมาหิต**นฺติ ยสฺส อปฺปนาสมาธิ อุปจารสมาธิ วา อตฺถิฯ **อสมาหิต**นฺติ อุภยสมาธิวิรหิตํฯ **วิมุตฺต**นฺติ ตทงฺควิกฺขมฺภนวิมุตฺตีหิ วิมุตฺตํฯ **อวิมุตฺต**นฺติ อุภยวิมุตฺติวิรหิตํ, สมุจฺเฉทปฏิปฺปสฺสทฺธินิสฺสรณวิมุตฺตีนํ ปน อิธ โอกาโสว นตฺถิฯ

อิติ อชฺฌตฺตํ วาติ เอวํ สราคาทิปริคฺคหเณน ยสฺมิํ ยสฺมิํ ขเณ ยํ ยํ จิตฺตํ ปวตฺตติ, ตํ ตํ สลฺลกฺเขนฺโต อตฺตโน วา จิตฺเต, ปรสฺส วา จิตฺเต, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสี วิหรติฯ **สมุทยวยธมฺมานุปสฺสี**ติ เอตฺถ ปน ‘‘อวิชฺชาสมุทยา วิญฺญาณสมุทโย’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๕๐) เอวํ ปญฺจหิ ปญฺจหิ อากาเรหิ วิญฺญาณสฺส สมุทโย จ วโย จ นีหริตพฺโพฯ อิโต ปรํ วุตฺตนยเมวฯ

เกวลญฺหิ อิธ จิตฺตปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจนฺติ เอวํ โยชนํ กตฺวา จิตฺตปริคฺคาหกสฺส ภิกฺขุโน นิยฺยานมุขํ เวทิตพฺพํฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ

จิตฺตานุปสฺสนาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ธมฺมานุปสฺสนา นีวรณปพฺพวณฺณนา

๑๑๕. เอวํ โสฬสวิเธน จิตฺตานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ กเถตฺวา อิทานิ ปญฺจวิเธน ธมฺมานุปสฺสนํ กเถตุํ **กถญฺจ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ อปิจ ภควตา กายานุปสฺสนาย สุทฺธรูปปริคฺคโห กถิโต, เวทนาจิตฺตานุปสฺสนาหิ สุทฺธอรูปปริคฺคโหฯ อิทานิ รูปารูปมิสฺสกปริคฺคหํ กเถตุํ ‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว’’ติอาทิมาห ฯ กายานุปสฺสนาย วา รูปกฺขนฺธปริคฺคโหว กถิโต, เวทนานุปสฺสนาย เวทนากฺขนฺธปริคฺคโหว, จิตฺตานุปสฺสนาย วิญฺญาณกฺขนฺธปริคฺคโหวาติ อิทานิ สญฺญาสงฺขารกฺขนฺธปริคฺคหมฺปิ กเถตุํ ‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว’’ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **สนฺต**นฺติ อภิณฺหสมุทาจารวเสน สํวิชฺชมานํฯ **อสนฺต**นฺติ อสมุทาจารวเสน วา ปหีนตฺตา วา อวิชฺชมานํฯ **ยถา จา**ติ เยน การเณน กามจฺฉนฺทสฺส อุปฺปาโท โหติฯ **ตญฺจ ปชานาตี**ติ ตญฺจ การณํ ปชานาติฯ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ สุภนิมิตฺเต อโยนิโสมนสิกาเรน กามจฺฉนฺทสฺส อุปฺปาโท โหติฯ สุภนิมิตฺตํ นาม สุภมฺปิ สุภนิมิตฺตํ, สุภารมฺมณมฺปิ สุภนิมิตฺตํฯ **อโยนิโสมนสิกาโร** นาม อนุปายมนสิกาโร

อุปฺปฐมนสิกาโร อนิเจฺจ นิจฺจนฺติ วา ทุเกฺข สุขนฺติ วา อนตฺตนิ อตฺตาติ วา อสุเภ สุภนฺติ วา มนสิกาโร, ตํ ตตฺถ พหุลํ ปวตฺตยโต กามจฺฉโนฺท อุปฺปชฺชติฯ เตนาห ภควา – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, สุภนิมิตฺตํ, ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร , อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อสุภนิมิเตฺต ปน โยนิโสมนสิกาเรนสฺส ปหานํ โหติฯ **อสุภนิมิตฺตํ** นาม อสุภมฺปิ อสุภารมฺมณมฺปิฯ **โยนิโสมนสิกาโร** นาม อุปายมนสิกาโร ปถมนสิกาโร อนิเจฺจ อนิจฺจนฺติ วา ทุเกฺข ทุกฺขนฺติ วา อนตฺตนิ อนตฺตาติ วา อสุเภ อสุภนฺติ วา มนสิกาโร, ตํ ตตฺถ พหุลํ ปวตฺตยโต กามจฺฉโนฺท ปหียติฯ เตนาห ภควา – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อสุภนิมิตฺตํ, ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมนาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส อนุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส ปหานายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา กามจฺฉนฺทสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ อสุภนิมิตฺตสฺส อุคฺคโห อสุภภาวนานุโยโค อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา โภชเน มตฺตญฺญุตา กลฺยาณมิตฺตตา สปฺปายกถาติฯ ทสวิธญฺหิ อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺตสฺสาปิ กามจฺฉโนฺท ปหียติ, ภาเวนฺตสฺสาปิ, อินฺทฺริเยสุ ปิหิตทฺวารสฺสาปิ, จตุนฺนํ ปญฺจนฺนํ อาโลปานํ โอกาเส สติ อุทกํ ปิวิตฺวา ยาปนสีลตาย โภชเน มตฺตญฺญุโนปิฯ เตเนตํ วุตฺตํ –

> ‘‘จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป, อภุตฺวา อุทกํ ปิเว;
> อลํ ผาสุวิหาราย, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน’’ติฯ (เถรคา. ๙๘๓);

อสุภกมฺมิกติสฺสเตฺถรสทิเส อสุภภาวนารเต กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสาปิ กามจฺฉโนฺท ปหียติ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ทสอสุภนิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ฉ ธมฺมา กามจฺฉนฺทสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติฯ อิเมหิ ปน ฉหิ ธเมฺมหิ ปหีนสฺส กามจฺฉนฺทสฺส อรหตฺตมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหตีติ ปชานาติฯ

ปฏิฆนิมิเตฺต อโยนิโสมนสิกาเรน ปน พฺยาปาทสฺส อุปฺปาโท โหติฯ ตตฺถ ปฏิฆมฺปิ ปฏิฆนิมิตฺตํ, ปฏิฆารมฺมณมฺปิ ปฏิฆนิมิตฺตํฯ อโยนิโสมนสิกาโร สพฺพตฺถ เอกลกฺขโณวฯ ตํ ตสฺมิํ นิมิเตฺต พหุลํ ปวตฺตยโต พฺยาปาโท อุปฺปชฺชติฯ เตนาห ภควา – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, ปฏิฆนิมิตฺตํ, ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา พฺยาปาทสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา พฺยาปาทสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

เมตฺตาย ปน เจโตวิมุตฺติยา โยนิโสมนสิกาเรนสฺส ปหานํ โหติฯ ตตฺถ ตตฺถ ‘‘เมตฺตา’’ติ วุเตฺต อปฺปนาปิ อุปจาโรปิ วฎฺฎติฯ ‘‘เจโตวิมุตฺตี’’ติ อปฺปนาวฯ โยนิโสมนสิกาโร วุตฺตลกฺขโณวฯ ตํ ตตฺถ พหุลํ ปวตฺตยโต พฺยาปาโท ปหียติฯ เตนาห ภควา – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ, ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมนาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา พฺยาปาทสฺส อนุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา พฺยาปาทสฺส ปหานายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา พฺยาปาทสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ เมตฺตานิมิตฺตสฺส อุคฺคโห เมตฺตาภาวนานุโยโค กมฺมสฺสกตาปจฺจเวกฺขณา ปฏิสงฺขานพหุตา กลฺยาณมิตฺตตา สปฺปายกถาติฯ โอธิสกอโนธิสกทิสาผรณานญฺหิ อญฺญตรวเสน เมตฺตํ อุคฺคณฺหนฺตสฺสาปิ พฺยาปาโท ปหียติ, โอธิโส อโนธิโส ทิสาผรณวเสน เมตฺตํ ภาเวนฺตสฺสาปิฯ ‘‘ตฺวํ เอตสฺส กุโทฺธ กิํ กริสฺสสิ,

กิมสฺส สีลาทีนิ นาเสตุํ สกฺขิสฺสสิ, นนุ ตฺวํ อตฺตโน กเมฺมน อาคนฺตฺวา อตฺตโน กเมฺมเนว คมิสฺสสิ, ปรสฺส กุชฺฌนํ นาม วีตจฺจิตงฺคาร-ตตฺตอยสลาก-คูถาทีนิ คเหตฺวา ปรํ ปหริตุกามตา สทิสํ โหติฯ เอโสปิ ตว กุโทฺธ กึ กริสฺสติ, กึ เต สีลาทีนิ วินาเสตุํ สกฺขิสฺสติ, เอส อตฺตโน กเมฺมเนว อาคนฺตฺวา อตฺตโน กเมฺมน คมิสฺสติ, อปฺปฏิจฺฉิตปเหณกํ วิย ปฏิวาตํ ขิตฺตรโชมุฏฺฐิ วิย จ เอตเสฺสเวส โกโธ มตฺถเก ปติสฺสตี''ติ เอวํ อตฺตโน จ ปรสฺส จ กมฺมสฺสกตํ ปจฺจเวกฺขโตปิ, อุภยกมฺมสฺสกตํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปฏิสงฺขาเน ฐิตสฺสาปิ, อสฺสคุตฺตเตฺถรสทิเส เมตฺตาภาวนารเต กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสาปิ พฺยาปาโท ปหียติฯ ฐานนิสชฺชาทีสุ เมตฺตานิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ ''ฉ ธมฺมา พฺยาปาทสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺตี''ติฯ อิเมหิ ปน ฉหิ ธเมฺมหิ ปหีนสฺส พฺยาปาทสฺส อนาคามิมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหตีติ ปชานาติฯ

อรติอาทีสุ อโยนิโสมนสิกาเรน ถินมิทฺธสฺส อุปฺปาโท โหติฯ **อรติ** นาม อุกฺกณฺฐิตาฯ **ตนฺที** นาม กายาลสิยตาฯ **วิชมฺภิตา** นาม กายวินามนาฯ **ภตฺตสมฺมโท** นาม ภตฺตมุจฺฉา ภตฺตปริฬาโหฯ **เจตโส ลีนตฺตํ** นาม จิตฺตสฺส ลีนากาโรฯ อิเมสุ อรติอาทีสุ อโยนิโสมนสิการํ พหุลํ ปวตฺตยโต ถินมิทฺธํ อุปฺปชฺชติฯ เตนาห – ''อตฺถิ, ภิกฺขเว, อรติ ตนฺที วิชมฺภิตา ภตฺตสมฺมโท เจตโส ลีนตฺตํ, ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ถินมิทฺธสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา ถินมิทฺธสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลายา''ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อารมฺภธาตุอาทีสุ ปน โยนิโสมนสิกาเรนสฺส ปหานํ โหติฯ **อารมฺภธาตุ** นาม ปฐมารมฺภวีริยํฯ **นิกฺกมธาตุ** นาม โกสชฺชโต นิกฺขนฺตตาย ตโต พลวตรํฯ **ปรกฺกมธาตุ** นาม ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนโต ตโตปิ พลวตรํฯ อิมสฺมึ ติปฺปเภเท วีริเย โยนิโสมนสิการํ พหุลํ ปวตฺตยโต ถินมิทฺธํ ปหียติฯ เตนาห – ''อตฺถิ, ภิกฺขเว, อารมฺภธาตุ นิกฺกมธาตุ ปรกฺกมธาตุ, ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ถินมิทฺธสฺส อนุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา ถินมิทฺธสฺส ปหานายา''ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา ถินมิทฺธสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ, อติโภชเน นิมิตฺตคฺคาโห อิริยาปถสมฺปริวตฺตนตา อาโลกสญฺญามนสิกาโร อโพฺภกาสวาโส กลฺยาณมิตฺตตา สปฺปายกถาติฯ อาหรหตฺถกตตฺรวฏฺฏกอลํสาฏกกากมาสกภุตฺตวมิตกโภชนํ ภุญฺชิตฺวา รตฺติฏฺฐาเน ทิวาฏฺฐาเน นิสินฺนสฺส หิ สมณธมฺมํ กโรโต ถินมิทฺธํ มหาหตฺถี วิย โอตฺถรนฺตํ อาคจฺฉติฯ จตุปญฺจอาโลปโอกาสํ ปน ฐเปตฺวา ปานียํ ปิวิตฺวา ยาปนสีลสฺส ภิกฺขุโน ตํ น โหตีติ เอวํ อติโภชเน นิมิตฺตํ คณฺหนฺตสฺสาปิ ถินมิทฺธํ ปหียติฯ ยสฺมึ อิริยาปเถ ถินมิทฺธํ โอกฺกมติ, ตโต อญฺญํ ปริวเตฺตนฺตสฺสาปิ, รตฺตึ จนฺทาโลกทีปาโลกอุกฺกาโลเก ทิวา สูริยาโลกํ มนสิกโรนฺตสฺสาปิ, อโพฺภกาเส วสนฺตสฺสาปิ, มหากสฺสปเตฺถรสทิเส ปหีนถินมิเทฺธ กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสาปิ ถินมิทฺธํ ปหียติฯ ฐานนิสชฺชาทีสุ ธุตงฺคนิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ ''ฉ ธมฺมา ถินมิทฺธสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺตี''ติ ฯ อิเมหิ ปน ฉหิ ธเมฺมหิ ปหีนสฺส ถินมิทฺธสฺส อรหตฺตมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหตีติ ปชานาติฯ

เจตโส อวูปสเม อโยนิโสมนสิกาเรน อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส อุปฺปาโท โหติฯ **อวูปสโม** นาม อวูปสนฺตากาโรฯ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจเมเวตํ อตฺถโตฯ ตตฺถ อโยนิโสมนสิการํ พหุลํ ปวตฺตยโต อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ อุปฺปชฺชติฯ เตนาห ''อตฺถิ, ภิกฺขเว, เจตโส อวูปสโม, ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลายา''ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

สมาธิสงฺขาเต ปน เจตโส วูปสเม โยนิโสมนสิกาเรนสฺส ปหานํ โหติฯ เตนาห – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, เจตโส วูปสโม, ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส อนุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ปหานายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ พหุสฺสุตตา ปริปุจฺฉกตา วินเย ปกตญฺญุตา วุทฺธเสวิตา กลฺยาณมิตฺตตา สปฺปายกถาติฯ พาหุสจฺเจนปิ หิ เอกํ วา เทฺว วา ตโย วา จตฺตาโร วา ปญฺจ วา นิกาเย ปาฬิวเสน จ อตฺถวเสน จ อุคฺคณฺหนฺตสฺสาปิ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียติฯ กปฺปิยากปฺปิยปริปุจฺฉาพหุลสฺสาปิ, วินยปญฺญตฺติยํ จิณฺณวสิภาวตาย ปกตญฺญุโนปิ, วุทฺเธ มหลฺลกเตฺถเร อุปสงฺกมนฺตสฺสาปิ, อุปาลิเตฺถรสทิเส วินยธเร กลฺยาณมิตฺเต เสวนฺตสฺสาปิ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียติฯ ฐานนิสชฺชาทีสุ กปฺปิยากปฺปิยนิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ฉ ธมฺมา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติฯ อิเมหิ ปน ฉหิ ธเมฺมหิ ปหีเน อุทฺธจฺจกุกฺกุเจฺจ อุทฺธจฺจสฺส อรหตฺตมเคฺคน กุกฺกุจฺจสฺส อนาคามิมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหตีติ ปชานาติฯ

วิจิกิจฺฉาฎฺฐานีเยสุ ธเมฺมสุ อโยนิโสมนสิกาเรน วิจิกิจฺฉาย อุปฺปาโท โหติฯ **วิจิกิจฺฉาฎฺฐานียา** ธมฺมา นาม ปุนปฺปุนํ วิจิกิจฺฉาย การณตฺตา วิจิกิจฺฉาวฯ ตตฺถ อโยนิโสมนสิการํ พหุลํ ปวตฺตยโต วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติฯ เตนาห – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, วิจิกิจฺฉาฎฺฐานียา ธมฺมา , ตตฺถ อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนาย วา วิจิกิจฺฉาย อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนาย วา วิจิกิจฺฉาย ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

กุสลาทีสุ ธเมฺมสุ โยนิโสมนสิกาเรน ปนสฺสา ปหานํ โหติฯ เตนาห – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, กุสลากุสลา ธมฺมา สาวชฺชานวชฺชา ธมฺมา เสวิตพฺพาเสวิตพฺพา ธมฺมา หีนปฺปณีตา ธมฺมา กณฺหสุกฺกสปฺปฎิภาคา ธมฺมา, ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร , อยมาหาโร อนุปฺปนฺนาย วา วิจิกิจฺฉาย อนุปฺปาทาย อุปฺปนฺนาย วา วิจิกิจฺฉาย ปหานายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

อปิจ ฉ ธมฺมา วิจิกิจฺฉาย ปหานาย สํวตฺตนฺติ พหุสฺสุตตา ปริปุจฺฉกตา วินเย ปกตญฺญุตา อธิโมกฺขพหุลตา กลฺยาณมิตฺตตา สปฺปายกถาติฯ พาหุสเจฺจนปิ หิ เอกํ วา…เป…. ปญฺจ วา นิกาเย ปาฬิวเสน อตฺถวเสน จ อุคฺคณฺหนฺตสฺสาปิ วิจิกิจฺฉา ปหียติฯ ตีณิ รตนานิ อารพฺภ ปริปุจฺฉาพหุลสฺสาปิ, วินเย จิณฺณวสิภาวสฺสาปิ, ตีสุ รตเนสุ โอกปฺปนิยสทฺธาสงฺขาตอธิโมกฺขพหุลสฺสาปิ, สทฺธาธิมุเตฺต วกฺกลิเตฺถรสทิเส กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสาปิ วิจิกิจฺฉา ปหียติฯ ฐานนิสชฺชาทีสุ ติณฺณํ รตนานํ คุณนิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ฉ ธมฺมา วิจิกิจฺฉาย ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติฯ อิเมหิ ปน ฉหิ ธเมฺมหิ ปหีนาย วิจิกิจฺฉาย โสตาปตฺติมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหตีติ ปชานาติฯ

อิติ อชฺฌตฺตํ วาติ เอวํ ปญฺจนีวรณปริคฺคหเณน อตฺตโน วา ธเมฺมสุ, ปรสฺส วา ธเมฺมสุ, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติฯ สมุทยวยา ปเนตฺถ สุภนิมิตฺต อสุภนิมิตฺตาทีสุ อโยนิโสมนสิการโยนิโสมนสิการวเสน ปญฺจสุ นีวรเณสุ วุตฺตนเยน นีหริตพฺพาฯ อิโต ปรํ วุตฺตนยเมวฯ

เกวลญฺหิ อิธ นีวรณปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจนฺติ เอวํ โยชนํ กตฺวา นีวรณปริคฺคาหกสฺส ภิกฺขุโน นิยฺยานมุขํ เวทิตพฺพํฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ

นีวรณปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ขนฺธปพฺพวณฺณนา

๑๑๖. เอวํ ปญฺจนีวรณวเสน ธมฺมานุปสฺสนํ วิภชิตฺวา อิทานิ ปญฺจกฺขนฺธวเสน วิภชิตุํ **ปุน จปร**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปญฺจสุ อุปาทานกฺขนฺเธสู**ติ อุปาทานสฺส ขนฺธา อุปาทานกฺขนฺธา, อุปาทานสฺส ปจฺจยภูตา ธมฺมปุญฺชา ธมฺมราสโยติ อตฺโถฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป ฯ วิตฺถารโต ปน ขนฺธกถา **วิสุทฺธิมเคฺค** วุตฺตาฯ **อิติ รูป**นฺติ ‘‘อิทํ รูปํ, เอตฺตกํ รูปํ, น อิโต ปรํ รูปํ อตฺถี’’ติ สภาวโต รูปํ ปชานาติฯ **เวทนาทีสุ**ปิ เอเสว นโยฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถาเรน ปน รูปาทีนิ **วิสุทฺธิมเคฺค** ขนฺธกถายเมว วุตฺตานิฯ **อิติ รูปสฺส สมุทโย**ติ เอวํ อวิชฺชาสมุทยาทิวเสน ปญฺจหากาเรหิ รูปสฺส สมุทโยฯ **อิติ รูปสฺส อตฺถงฺคโม**ติ เอวํ อวิชฺชานิโรธาทิวเสน ปญฺจหากาเรหิ รูปสฺส อตฺถงฺคโม, เวทนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมเคฺค** อุทยพฺพยญาณกถายํ วุโตฺตฯ

อิติ อชฺฌตฺตํ วาติ เอวํ ปญฺจกฺขนฺธปริคฺคหเณน อตฺตโน วา ธเมฺมสุ, ปรสฺส วา ธเมฺมสุ, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติฯ สมุทยวยา ปเนตฺถ ‘‘อวิชฺชาสมุทยา รูปสมุทโย’’ติอาทีนํ (ปฏิ. ม. ๑.๕๐) ปญฺจสุ ขเนฺธสุ วุตฺตานํ ปญฺญาสาย ลกฺขณานํ วเสน นีหริตพฺพาฯ อิโต ปรํ วุตฺตนยเมวฯ

เกวลญฺหิ อิธ ขนฺธปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจนฺติ เอวํ โยชนํ กตฺวา ขนฺธปริคฺคาหกสฺส ภิกฺขุโน นิยฺยานมุขํ เวทิตพฺพํฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ

ขนฺธปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อายตนปพฺพวณฺณนา

๑๑๗. เอวํ ปญฺจกฺขนฺธวเสน ธมฺมานุปสฺสนํ วิภชิตฺวา อิทานิ อายตนวเสน วิภชิตุํ **ปุน จปร**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ฉสุ อชฺฌตฺติกพาหิเรสุ อายตเนสู**ติ จกฺขุ โสตํ ฆานํ ชิวฺหา กาโย มโนติ อิเมสุ ฉสุ อชฺฌตฺติเกสุ รูปํ สโทฺท คโนฺธ รโส โผฏฺฐโพฺพ ธมฺมาติ อิเมสุ ฉสุ พาหิเรสุฯ **จกฺขุํ จ ปชานาตี**ติ จกฺขุปสาทํ ยาถาวสรสลกฺขณวเสน ปชานาติฯ **รูเป จ ปชานาตี**ติ พหิทฺธา จตุสมุฏฺฐานิกรูปญฺจ ยาถาวสรสลกฺขณวเสน ปชานาติฯ **ยญฺจ ตทุภยํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สํโยชน**นฺติ ยญฺจ ตํ จกฺขุํ เจว รูเป จาติ อุภยํ ปฏิจฺจ กามราคสํโยชนํ ปฏิฆ-มาน-ทิฏฺฐิ-วิจิกิจฺฉา-สีลพฺพตปรามาส-ภวราค-อิสฺสา-มจฺฉริยาวิชฺชาสํโยชนนฺติ ทสวิธํ สํโยชนํ อุปฺปชฺชติ, ตญฺจ ยาถาวสรสลกฺขณวเสน ปชานาติฯ

กถํ ปเนตํ อุปฺปชฺชตีติ? จกฺขุทฺวาเร ตาว อาปาถคตํ อิฏฺฐารมฺมณํ กามสฺสาทวเสน อสฺสาทยโต อภินนฺทโต กามราคสํโยชนํ อุปฺปชฺชติฯ อนิฏฺฐารมฺมเณ กุชฺฌโต ปฏิฆสํโยชนํ อุปฺปชฺชติฯ ‘‘ฐเปตฺวา มํ น โกจิ อโญฺญ เอตํ อารมฺมณํ วิภาเวตุํ สมโตฺถ อตฺถี’’ติ มญฺญโต มานสํโยชนํ อุปฺปชฺชติฯ ‘‘เอตํ รูปารมฺมณํ นิจฺจํ ธุว’’นฺติ คณฺหโต ทิฏฺฐิสํโยชนํ อุปฺปชฺชติฯ ‘‘เอตํ รูปารมฺมณํ สโตฺต นุ โข, สตฺตสฺส นุ โข’’ติ วิจิกิจฺฉโต วิจิกิจฺฉาสํโยชนํ อุปฺปชฺชติฯ ‘‘สมฺปตฺติภเว วต โน อิทํ สุลภํ ชาต’’นฺติ ภวํ ปเตฺถนฺตสฺส ภวราคสํโยชนํ อุปฺปชฺชติฯ ‘‘อายติมฺปิ เอวรูปํ สีลพฺพตํ สมาทิยิตฺวา สกฺกา ลทฺธุ’’นฺติ สีลพฺพตํ สมาทิยนฺตสฺส สีลพฺพตปรามาสสํโยชนํ อุปฺปชฺชติฯ ‘‘อโห วต เอตํ รูปารมฺมณํ อเญฺญ น ลเภยฺยุ’’นฺติ อุสูยโต อิสฺสาสํโยชนํ อุปฺปชฺช

ติฯ อตฺตนา ลทฺธํ รูปารมฺมณํ อญฺญสฺส มจฺฉรายโต มจฺฉริยสํโยชนํ อุปฺปชฺชติฯ สพฺพเหว สหชาตอญฺญาณวเสน อวิชฺชาสํโยชนํ อุปฺปชฺชติฯ

ยถา จ อนุปฺปนฺนสฺสาติ เยน การเณน อสมุทาจารวเสน อนุปฺปนฺนสฺส ตสฺส ทสวิธสฺสาปิ สํโยชนสฺส อุปฺปาโท โหติ, ตญฺจ การณํ ปชานาติฯ **ยถา จ อุปฺปนฺนสฺสา**ติ อปฺปหีนเฏฺฐน ปน สมุทาจารวเสน วา อุปฺปนฺนสฺส ตสฺส ทสวิธสฺสาปิ สํโยชนสฺส เยน การเณน ปหานํ โหติ, ตญฺจ การณํ ปชานาติฯ **ยถา จ ปหีนสฺสา**ติ ตทงฺควิกฺขมฺภนปฺปหานวเสน ปหีนสฺสาปิ ตสฺส ทสวิธสฺส สํโยชนสฺส เยน การเณน อายตึ อนุปฺปาโท โหติ, ตญฺจ ปชานาติฯ เกน การเณน ปนสฺส อายตึ อนุปฺปาโท โหติ? ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตปรามาสอิสฺสามจฺฉริยเภทสฺส ตาว ปญฺจวิธสฺส สํโยชนสฺส โสตาปตฺติมคฺเคน อายตึ อนุปฺปาโท โหติฯ กามราคปฏิฆสํโยชนทฺวยสฺส โอฬาริกสฺส สกทาคามิมคฺเคน, อณุสหคตสฺส อนาคามิมคฺเคน, มานภวราคาวิชฺชาสํโยชนตฺตยสฺส อรหตฺตมคฺเคน อายตึ อนุปฺปาโท โหติฯ

โสตญฺจ ปชานาติ สเทฺท จา ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อปิเจตฺถ อายตนกถา วิตฺถารโต **วิสุทฺธิมเคฺค** อายตนนิเทฺทเส วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

อิติ อชฺฌตฺตํ วาติ เอวํ อชฺฌตฺติกายตนปริคฺคหเณน อตฺตโน วา ธเมฺมสุ, พาหิรายตนปริคฺคหเณน ปรสฺส วา ธเมฺมสุ, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติฯ สมุทยวยา ปเนตฺถ ‘‘อวิชฺชาสมุทยา จกฺขุสมุทโย’’ติ รูปายตนสฺส รูปกฺขเนฺธ, อรูปายตเนสุ มนายตนสฺส วิญฺญาณกฺขเนฺธ, ธมฺมายตนสฺส เสสกฺขเนฺธสุ วุตฺตนเยน นีหริตพฺพาฯ โลกุตฺตรธมฺมา น คเหตพฺพาฯ อิโต ปรํ วุตฺตนยเมวฯ

เกวลญฺหิ อิธ อายตนปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจนฺติ เอวํ โยชนํ กตฺวา อายตนปริคฺคาหกสฺส ภิกฺขุโน นิยฺยานมุขํ เวทิตพฺพํฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ

อายตนปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โพชฺฌงฺคปพฺพวณฺณนา

๑๑๘. เอวํ ฉ อชฺฌตฺติกพาหิรายตนวเสน ธมฺมานุปสฺสนํ วิภชิตฺวา อิทานิ โพชฺฌงฺควเสน วิภชิตุํ **ปุน จปรน**ฺติ อาทิมาหฯ ตตฺถ **โพชฺฌเงฺคสู**ติ พุชฺฌนกสตฺตสฺส องฺคสุฯ **สนฺตน**ฺติ ปฏิลาภวเสน สํวิชฺชมานํฯ **สติสโมฺพชฺฌงฺคน**ฺติ สติสงฺขาตํ สโมฺพชฺฌงฺคํฯ เอตฺถ หิ สมฺพุชฺฌติ อารทฺธวิปสฺสกโต ปฏฺฐาย โยคาวจโรติ สโมฺพธิ, ยาย วา โส สติอาทิกาย สตฺตธมฺมสามคฺคิยา สมฺพุชฺฌติ กิเลสนิทฺทาโต อุฏฺฐาติ, สจฺจานิ วา ปฏิวิชฺฌติ, สา ธมฺมสามคฺคี สโมฺพธิฯ ตสฺส สโมฺพธิสฺส, ตสฺสา วา สโมฺพธิยา องฺคนฺติ **สโมฺพชฺฌงฺคํ**ฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สติสงฺขาตํ สโมฺพชฺฌงฺค’’นฺติฯ เสสสโมฺพชฺฌเงฺคสุปิ อิมินาว นเยน วจนโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อสนฺตนฺติ อปฺปฏิลาภวเสน อวิชฺชมานํฯ **ยถา จ อนุปฺปนฺนสฺสา**ติอาทีสุ ปน สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ตาว – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, สติสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานียา ธมฺมา, ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๘๓) เอวํ อุปฺปาโท โหติ ฯ ตตฺถ สติเยว สติสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานียา ธมฺมาฯ โยนิโสมนสิกาโร วุตฺตลกฺขโณเยว, ตํ ตตฺถ พหุลํ ปวตฺตยโต สติสโมฺพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชติฯ

อปิจ จตฺตาโร ธมฺมา สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ สติสมฺปชญฺญํ มุฏฺฐสฺสติปุคฺคลปริวชฺชนตา อุปฏฺฐิตสฺสติปุคฺคลเสวนตา ตทธิมุตฺตตาติฯ อภิกฺกนฺตาทีสุ หิ สตฺตสุ ฐาเนสุ สติสมฺปชเญฺญน ภตฺตนิกฺขิตฺตกากสทิเส มุฏฺฐสฺสติปุคฺคเล ปริวชฺชเนน ติสฺสทตฺตเตฺถรอภยเตฺถรสทิเส อุปฏฺฐิตสฺสติปุคฺคเล เสวเนน ฐานนิสชฺชาทีสุ สติสมุฏฺฐาปนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตตาย จ สติสโมฺพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชติฯ เอวํ จตูหิ การเณหิ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมเคฺคน ภาวนาปาริปูรี โหตีติ ปชานาติฯ

ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ปน – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, กุสลากุสลา ธมฺมา…เป.… กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคา ธมฺมา, ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒) เอวํ อุปฺปาโท โหติฯ

อปิจ สตฺต ธมฺมา ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ ปริปุจฺฉกตา วตฺถุวิสทกิริยา อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา ทุปฺปญฺญปุคฺคลปริวชฺชนา ปญฺญวนฺตปุคฺคลเสวนา คมฺภีรญาณจริยปจฺจเวกฺขณา ตทธิมุตฺตตาติฯ ตตฺถ **ปริปุจฺฉกตา**ติ ขนฺธธาตุอายตนอินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคมคฺคงฺคฌานงฺคสมถวิปสฺสนานํ อตฺถสนฺนิสฺสิตปริปุจฺฉาพหุลตาฯ

วตฺถุวิสทกิริยาติ อชฺฌตฺติกพาหิรานํ วตฺถูนํ วิสทภาวกรณํฯ ยทา หิสฺส เกสนขโลมา อติทีฆา โหนฺติ, สรีรํ วา อุสฺสนฺนโทสเญฺจว เสทมลมกฺขิตญฺจ, ตทา อชฺฌตฺติกํ วตฺถุ อวิสทํ โหติ อปริสุทฺธํ ฯ ยทา ปน จีวรํ ชิณฺณํ กิลิฏฺฐํ ทุคฺคนฺธํ โหติ, เสนาสนํ วา อุกฺลาปํ, ตทา พาหิรํ วตฺถุ อวิสทํ โหติ อปริสุทฺธํฯ ตสฺมา เกสาทิเจฺฉทาปเนน อุทฺธํวิเรจนอโธวิเรจนาทีหิ สรีรสลฺลหุกภาวกรเณน อุจฺฉาทนนฺหาปเนน จ อชฺฌตฺติกํ วตฺถุ วิสทํ กาตพฺพํฯ

สูจิกมฺมโธวนรชนปริภณฺฑกรณาทีหิ พาหิรํ วตฺถุ วิสทํ กาตพฺพํฯ เอตสฺมิญฺหิ อชฺฌตฺติกพาหิเร วตฺถุสฺมิํ อวิสเท อุปฺปเนฺนสุ จิตฺตเจตสิเกสุ ญาณมฺปิ อปริสุทฺธํ โหติ, อปริสุทฺธานิ ทีปกปลฺลกวฏฺฏิเตลานิ นิสฺสาย อุปฺปนฺนทีปสิขาย โอภาโส วิยฯ วิสเท ปน อชฺฌตฺติกพาหิเร วตฺถุมฺหิ อุปฺปเนฺนสุ จิตฺตเจตสิเกสุ ญาณมฺปิ วิสทํ โหติ, ปริสุทฺธานิ ทีปกปลฺลกวฏฺฏิเตลานิ นิสฺสาย อุปฺปนฺนทีปสิขาย โอภาโส วิยฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘วตฺถุวิสทกิริยา ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตตี’’ติฯ

อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา นาม สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ สมภาวกรณํฯ สเจ หิสฺส สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ โหติ, อิตรานิ มนฺทานิฯ ตโต วีริยินฺทฺริยํ ปคฺคหกิจฺจํ, สตินฺทฺริยํ อุปฏฺฐานกิจฺจํ, สมาธินฺทฺริยํ อวิเกฺขปกิจฺจํ, ปญฺญินฺทฺริยํ ทสฺสนกิจฺจํ กาตุํ น สโกฺกติฯ ตสฺมา ตํ ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณน วา ยถา วา มนสิกโรโต พลวํ ชาตํ, ตถา อมนสิกาเรน หาเปตพฺพํฯ วกฺกลิเตฺถรสฺส วตฺถุ เจตฺถ นิทสฺสนํฯ สเจ ปน วีริยินฺทฺริยํ พลวํ โหติ, อถ เนว สทฺธินฺทฺริยํ อธิโมกฺขกิจฺจํ กาตุํ สโกฺกติ, น อิตรานิ อิตรกิจฺจเภทํฯ ตสฺมา ตํ ปสฺสทฺธาทิภาวนาย หาเปตพฺพํฯ ตตฺราปิ โสณเตฺถรสฺส วตฺถุ ทเสฺสตพฺพํฯ เอวํ เสเสสุปิ เอกสฺส พลวภาเว สติ อิตเรสํ อตฺตโน กิเจฺจสุ อสมตฺถตา เวทิตพฺพาฯ

วิเสสโต ปเนตฺถ สทฺธาปญฺญานํ สมาธิวีริยานํ จ สมตํ ปสํสนฺติฯ พลวสโทฺธ หิ มนฺทปโญฺญ มุธาปสโนฺน โหติ, อวตฺถุสฺมิํ ปสีทติฯ พลวปโญฺญ มนฺทสโทฺธ เกราฏิกปกฺขํ ภชติฯ เภสชฺชสมุฏฺฐิโต วิย โรโค อเตกิโจฺฉ โหติฯ จิตฺตุปฺปาทมเตฺตเนว กุสลํ โหตีติ อติธาวิตฺวา ทานาทีนิ อกโรโนฺต นิรเย อุปฺปชฺชติฯ อุภินฺนํ สมตาย วตฺถุสฺมิํเยว ปสีทติ ฯ พลวสมาธิํ

ปน มนฺทวีริยํ สมาธิสฺส โกสชฺชปกฺขตฺตา โกสชฺชํ อธิภวติฯ พลววีริยํ มนฺทสมาธึ วีริยสฺส อุทฺธจฺจปกฺขตฺตา อุทฺธจฺจํ อธิภวติ ฯ สมาธิ ปน วีริเยน สํโยชิโต โกสชฺเช ปติตุํ น ลภติฯ วีริยํ สมาธินา สํโยชิตํ อุทฺธจฺเจ ปติตุํ น ลภติฯ ตสฺมา ตทุภยํ สมํ กาตพฺพํฯ อุภยสมตาย หิ อปฺปนา โหติฯ

อปิจ สมาธิกมฺมิกสฺส พลวตีปิ สทฺธา วฏฺฏติฯ เอวํ สทฺทหนฺโต โอกปฺเปนฺโต อปฺปนํ ปาปุณิสฺสติฯ สมาธิปญฺญาสุ ปน สมาธิกมฺมิกสฺส เอกคฺคตา พลวตี วฏฺฏติ, เอวญฺหิ โส อปฺปนํ ปาปุณาติฯ วิปสฺสนากมฺมิกสฺส ปญฺญา พลวตี วฏฺฏติ, เอวญฺหิ โส ลกฺขณปฺปฏิเวธํ ปาปุณาติฯ อุภินฺนํ ปน สมตายปิ อปฺปนา โหติเยวฯ สติ ปน สพฺพตฺถ พลวตี วฏฺฏติฯ สติ หิ จิตฺตํ อุทฺธจฺจปกฺขิกานํ สทฺธาวีริยปญฺญานํ วเสน อุทฺธจฺจปาตโต, โกสชฺชปกฺขิเกน จ สมาธินา โกสชฺชปาตโต รกฺขติฯ ตสฺมา สา โลณธูปนํ วิย สพฺพพฺยญฺชเนสุ สพฺพกมฺมิกอมจฺโจ วิย จ สพฺพราชกิจฺเจสุ สพฺพตฺถ อิจฺฉิตพฺพาฯ เตนาห – ‘‘สติ จ ปน สพฺพตฺถิกา วุตฺตา ภควตาฯ กึ การณา? จิตฺตญฺหิ สติ ปฏิสรณํ, อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา จ สติ, น จ วินา สติยา จิตฺตสฺส ปคฺคหนิคฺคโห โหตี’’ติฯ

ทุปฺปญฺญปุคฺคลปริวชฺชนา นาม ขนฺธาทิเภเท อโนคาฬฺหปญฺญานํ ทุมฺเมธปุคฺคลานํ อารกาว ปริวชฺชนํฯ **ปญฺญวนฺตปุคฺคลเสวนา** นาม สมปญฺญาสลกฺขณปริคฺคาหิกาย อุทยพฺพยปญฺญาย สมนฺนาคตปุคฺคลเสวนาฯ **คมฺภีรญาณจริยปจฺจเวกฺขณา** นาม คมฺภีเรสุ ขนฺธาทีสุ ปวตฺตาย คมฺภีรปญฺญาย ปเภทปจฺจเวกฺขณาฯ **ตทธิมุตฺตตา** นาม ฐานนิสชฺชาทีสุ ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสมุฏฺฐาปนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตตาฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมคฺเคน ภาวนาปาริปูรี โหตีติ ปชานาติฯ

วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อารพฺภธาตุ นิกฺกมธาตุ ปรกฺกมธาตุ, ตตฺถ โยนิโส มนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒) เอวํ อุปฺปาโท โหติฯ

อปิจ เอกาทส ธมฺมา วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ อปายภยปจฺจเวกฺขณตา อานิสํสทสฺสาวิตา คมนวีถิปจฺจเวกฺขณตา ปิณฺฑปาตาปจายนตา ทายชฺชมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา สตฺถุมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา ชาติมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา สพฺรหฺมจาริมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา กุสีตปุคฺคลปริวชฺชนตา อารทฺธวีริยปุคฺคลเสวนตา ตทธิมุตฺตตาติฯ

ตตฺถ นิรเยสุ ปญฺจวิธพนฺธนกมฺมการณโต ปฏฺฐาย มหาทุกฺขํ อนุภวนกาเลปิ, ติรจฺฉานโยนิยํ ชาลกฺขิปกุมีนาทีหิ คหิตกาเลปิ, ปาชนกณฺฏกาทิปฺปหารตุนฺนสฺส ปน สกฏวาหนาทิกาเลปิ, เปตฺติวิสเย อเนกานิปิ วสฺสสหสฺสานิ เอกํ พุทฺธนฺตรมฺปิ ขุปฺปิปาสาหิ อาตุริตกาเลปิ, กาลกญฺชิกอสุเรสุ สฏฺฐิหตฺถอสีติหตฺถปฺปมาเณน อฏฺฐิจมฺมมตฺเตเนว อตฺตภาเวน วาตาตปาทิทุกฺขานุภวนกาเลปิ น สกฺกา วีริยสโมฺพชฺฌงฺคํ อุปฺปาเทตุํฯ อยเมว เต ภิกฺขุ กาโล วีริยกรณายาติ เอวํ อปายภยํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ วีริยสโมฺพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชติฯ

‘‘น สกฺกา กุสีเตน นวโลกุตฺตรธมฺมํ ลทฺธุํ, อารทฺธวีริเยเนว สกฺกา อยมานิสํโส วีริยสฺสา’’ติ เอวํ อานิสํสทสฺสาวิโนปิ อุปฺปชฺชติฯ ‘‘สพฺพพุทฺธปเจฺจกพุทฺธมหาสาวเกหิ เต คตมคฺโค คนฺตพฺโพ, โส จ น สกฺกา กุสีเตน คนฺตุ’’นฺติ เอวํ คมนวีถึ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ ‘‘เย ตํ ปิณฺฑปาตาทีหิ อุปฏฺฐหนฺติ, อิเม เต มนุสฺสา เนว ญาตกา, น ทาสกมฺมกรา, นาปิ

‘ตํ นิสฺสาย ชีวิสฺสามา’ติ เต ปณีตานิ ปิณฺฑปาตาทีนิ เทนฺติ, อถ โข อตฺตโน การานํ มหปฺผลตํ ปจฺจาสีสมานา เทนฺติ, สตฺถาราปิ ‘อยํ อิเม ปจฺจเย ปริภุญฺชิตฺวา กายทฬฺหีพหุโล สุขํ วิหริสฺสตี’ติ น เอวํ สมฺปสฺสตา ตุยฺหํ ปจฺจยา อนุญฺญาตา, อถ โข ‘อยํ อิเม ปริภุญฺชมาโน สมณธมฺมํ กตฺวา วฏฺฏทุกฺขโต มุจฺจิสฺสตี’ติ เต ปจฺจยา อนุญฺญาตา, โส ทานิ ตฺวํ กุสีโต วิหรนฺโต น ตํ ปิณฺฑํ อปจายิสฺสสิ, อารทฺธวีริยเสฺสว หิ ปิณฺฑปาตาปจายนํ นาม โหตี’’ติ เอวํ ปิณฺฑปาตาปจายนํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติ มหามิตฺตเตฺถรสฺส วิยฯ

เถโร กิร กสฺสกเลเณ นาม ปฏิวสติฯ ตสฺส จ โคจรคาเม เอกา มหาอุปาสิกา เถรํ ปุตฺตํ กตฺวา ปฏิชคฺคติฯ สา เอกทิวสํ อรญฺญํ คจฺฉนฺตี ธีตรํ อาห – ‘‘อมฺม อสุกสฺมิํ ฐาเน ปุราณตณฺฑุลา, อสุกสฺมิํ ขีรํ, อสุกสฺมิํ สปฺปิ, อสุกสฺมิํ ผาณิตํ, ตว ภาติกสฺส อยฺยมิตฺตสฺส อาคตกาเล ภตฺตํ ปจิตฺวา ขีรสปฺปิผาณิเตหิ สทฺธิํ เทหิ, ตฺวํ จ ภุเญฺชยฺยาสิ, อหํ ปน หิโยฺย ปกฺกํ ปาริวาสิกภตฺตํ กญฺชิเกน ภุตฺตามฺหี’’ติฯ ทิวา กิํ ภุญฺชิสฺสสิ อมฺมาติ? สากปณฺณํ ปกฺขิปิตฺวา กณตณฺฑุเลหิ อมฺพิลยาคุํ ปจิตฺวา ฐเปหิ อมฺมาติฯ

เถโร จีวรํ ปารุปิตฺวา ปตฺตํ นีหรโนฺตว ตํ สทฺทํ สุตฺวา อตฺตานํ โอวทิ – ‘‘มหาอุปาสิกา กิร กญฺชิเยน ปาริวาสิกภตฺตํ ภุญฺชิ, ทิวาปิ กณปณฺณมฺพิลยาคุํ ภุญฺชิสฺสติ, ตุยฺหํ อตฺถาย ปน ปุราณตณฺฑุลาทีนิ อาจิกฺขติ, ตํ นิสฺสาย โข ปเนสา เนว เขตฺตํ น วตฺถุํ น ภตฺตํ น วตฺถํ ปจฺจาสีสติ, ติโสฺส ปน สมฺปตฺติโย ปตฺถยมานา เทติ, ตฺวํ เอติสฺสา ตา สมฺปตฺติโย ทาตุํ สกฺขิสฺสสิ น สกฺขิสฺสสีติ, อยํ โข ปน ปิณฺฑปาโต ตยา สราเคน สโทเสน สโมเหน น สกฺกา คณฺหิตุนฺติ ปตฺตํ ถวิกาย ปกฺขิปิตฺวา คณฺฐิกํ มุญฺจิตฺวา นิวตฺติตฺวา กสฺสกเลณเมว คนฺตฺวา ปตฺตํ เหฎฺฐามเญฺจ จีวรํ จีวรวํเส ฐเปตฺวา อรหตฺตํ อปาปุณิตฺวา น นิกฺขมิสฺสามี’’ติ วีริยํ อธิฏฺฐหิตฺวา นิสีทิฯ ทีฆรตฺตํ อปฺปมโตฺต หุตฺวา นิวุตฺถภิกฺขุ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ปุเรภตฺตเมว อรหตฺตํ ปตฺวา วิกสิตํ วิย ปทุมํ มหาขีณาสโว สิตํ กโรโนฺตว นิกฺขมิฯ เลณทฺวาเร รุกฺขมฺหิ อธิวตฺถา เทวตา –

> ‘‘นโม เต ปุริสาชญฺญ, นโม เต ปุริสุตฺตม;
> ยสฺส เต อาสวา ขีณา, ทกฺขิเณโยฺยสิ มาริสา’’ติฯ –

เอวํ อุทานํ อุทาเนตฺวา ‘‘ภเนฺต, ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐานํ ตุมฺหาทิสานํ อรหนฺตานํ ภิกฺขํ ทตฺวา มหลฺลกิตฺถิโย ทุกฺขา มุจฺจิสฺสนฺตี’’ติ อาหฯ

เถโร อุฎฺฐหิตฺวา ทฺวารํ วิวริตฺวา กาลํ โอโลเกโนฺต ปาโตเยวาติ ญตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย คามํ ปาวิสิฯ ทาริกาปิ ภตฺตํ สมฺปาเทตฺวา ‘‘อิทานิ เม ภาตา อาคมิสฺสติ , อิทานิ อาคมิสฺสตี’’ติ ทฺวารํ โอโลกยมานา นิสีทิฯ สา เถเร ฆรทฺวารํ สมฺปเตฺต ปตฺตํ คเหตฺวา สปฺปิผาณิตโยชิตสฺส ขีรปิณฺฑปาตสฺส ปูเรตฺวา หเตฺถ ฐเปสิฯ เถโร ‘‘สุขํ โหตู’’ติ อนุโมทนํ กตฺวา ปกฺกามิฯ สาปิ ตํ โอโลกยมานาว อฏฺฐาสิฯ เถรสฺส หิ ตทา อติวิย ปริสุโทฺธ ฉวิวโณฺณ อโหสิ, วิปฺปสนฺนานิ อินฺทฺริยานิ, มุขํ พนฺธนา ปมุตฺตตาลปกฺกํ วิย อติวิย วิโรจิตฺถฯ มหาอุปาสิกา อรญฺญา อาคนฺตฺวา ‘‘กิํ อมฺม, ภาติโก เต อาคโต’’ติ ปุจฺฉิฯ สา สพฺพํ ตํ ปวตฺติํ อาโรเจสิฯ สา อุปาสิกา ‘‘อชฺช เม ปุตฺตสฺส ปพฺพชิตกิจฺจํ มตฺถกํ ปตฺต’’นฺติ ญตฺวา ‘‘อภิรมติ เต อมฺม ภาตา พุทฺธสาสเน น อุกฺกณฺฐตี’’ติ อาหฯ

‘‘มหนฺตํ โข ปเนตํ สตฺถุ ทายชฺชํ, ยทิทํ สตฺตอริยธนํ นาม, ตํ น สกฺกา กุสีเตน คเหตุํฯ ยถา หิ วิปฺปฏิปนฺนํ ปุตฺตํ มาตาปิตโร ‘อยํ อมฺหากํ อปุโตฺต’ติ ปริพาหิรํ กโรนฺติ, โส เตสํ อจฺจ

เยน ทายชฺชํ น ลภติ, เอวํ กุสีโตปิ อิทํ อริยธนทายชฺชํ น ลภติ, อารทฺธวีริโยว ลภตี’’ติ ทายชฺชมหตฺตํ ปจฺจเวกฺขโตปิ อุปฺปชฺชติฯ ‘‘มหา โข ปน เต สตฺถา, สตฺถุโน หิ มาตุกุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธิคฺคหณกาเลปิ อภินิกฺขมเนปิ อภิสโมฺพธิยมฺปิ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนยมกปาฏิหาริยเทโวโรหณ-อายุสงฺขารโวสฺสชฺชเนสุปิ ปรินิพฺพานกาเลปิ ทสสหสฺสิโลกธาตุ กมฺปิตฺถ, ยุตฺตํ นุ เต เอวรูปสฺส สตฺถุโน สาสเน ‘ปพฺพชิตฺวา กุสีเตน ภวิตุ’’’นฺติ เอวํ สตฺถุมหตฺตํ ปจฺจเวกฺขโตปิ อุปฺปชฺชติฯ

ชาติยาปิ – ‘‘ตฺวํ อิทานิ น ลามกชาติโก, อสมฺภินฺนาย มหาสมฺมตปเวณิยา อาคโต, อุกฺกากราชวํเส ชาโตสิ, สุโทฺธธนมหาราชสฺส มหามายาเทวิยา จ นตฺตา, ราหุลภทฺทสฺส กนิโฏฺฐ, ตยา นาม เอวรูเปน ชินปุเตฺตน หุตฺวา น ยุตฺตํ กุสีเตน วิหริตุ’’นฺติ เอวํ ชาติมหตฺตํ ปจฺจเวกฺขโตปิ อุปฺปชฺชติฯ ‘‘สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา เจว อสีติ จ มหาสาวกา วีริเยเนว โลกุตฺตรธมฺมํ ปฏิวิชฺฌึสุ, ตฺวํ เอเตสํ สพฺรหฺมจารีนํ มคฺคํ ปฏิปชฺชิสฺสสิ น ปฏิปชฺชิสฺสสี’’ติ เอวํ สพฺรหฺมจาริมหตฺตํ ปจฺจเวกฺขโตปิ อุปฺปชฺชติฯ กุจฺฉึ ปูเรตฺวา ฐิตอชครสทิเส วิสฺสฏฺฐกายิกเจตสิกวีริเย กุสีตปุคฺคเล ปริวชฺชนฺตสฺสาปิ, อารทฺธวีริเย ปหิตเตฺต ปุคฺคเล เสวนฺตสฺสาปิ, ฐานนิสชฺชาทีสุ วีริยุปฺปาทนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมเคฺคน ภาวนาปาริปูรี โหตีติ ปชานาติฯ

ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, ปีติสโมฺพชฺฌงฺคฎฺฐานิยา ธมฺมา, ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒) เอวํ อุปฺปาโท โหติฯ ตตฺถ ปีติเยว ปีติสโมฺพชฺฌงฺคฎฺฐานิยา ธมฺมา นาม, ตสฺส อุปฺปาทกมนสิกาโร โยนิโสมนสิกาโร นามฯ

อปิจ เอกาทส ธมฺมา ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ พุทฺธานุสฺสติ ธมฺมสงฺฆสีลจาคเทวตานุสฺสติ อุปสมานุสฺสติ ลูขปุคฺคลปริวชฺชนตา สินิทฺธปุคฺคลเสวนตา ปสาทนียสุตฺตนฺตปจฺจเวกฺขณตา ตทธิมุตฺตตาติฯ

พุทฺธคุเณ อนุสฺสรนฺตสฺสาปิ หิ ยาว อุปจารา สกลสรีรํ ผรมาโน ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชติฯ ธมฺมสงฺฆคุเณ อนุสฺสรนฺตสฺสาปิ, ทีฆรตฺตํ อขณฺฑํ กตฺวา รกฺขิตํ จตุปาริสุทฺธิสีลํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, คิหิโน ทสสีลปญฺจสีลํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, ทุพฺภิกฺขภยาทีสุ ปณีตํ โภชนํ สพฺรหฺมจารีนํ ทตฺวา ‘‘เอวํ นาม อทมฺหา’’ติ จาคํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, คิหิโนปิ เอวรูเป กาเล สีลวนฺตานํ ทินฺนทานํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, เยหิ คุเณหิ สมนฺนาคตา เทวตา เทวตฺตํ ปตฺตา, ตถารูปานํ คุณานํ อตฺตนิ อตฺถิตํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, ‘‘สมาปตฺติยา วิกฺขมฺภิตา กิเลสา สฎฺฐิปิ, สตฺตติปิ วสฺสานิ น สมุทาจรนฺตี’’ติ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, เจติยทสฺสนโพธิทสฺสนเถรทสฺสเนสุ อสกฺกจฺจกิริยาย สํสูจิตลูขภาเว พุทฺธาทีสุ ปสาทสิเนหาภาเวน คทฺรภปิเฏฺฐ รชสทิเส ลูขปุคฺคเล ปริวชฺชนฺตสฺสาปิ, พุทฺธาทีสุ ปสาทพหุเล มุทุจิเตฺต สินิทฺธปุคฺคเล เสวนฺตสฺสาปิ, รตนตฺตยคุณปริทีปเก ปสาทนีเย สุตฺตเนฺต ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ปีติอุปฺปาทนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมเคฺคน ภาวนาปาริปูรี โหตีติ ปชานาติฯ

ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ, ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺ

ปนฺนสฺส วา ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ เอวํ อุปฺปาโท โหติฯ

อปิจ สตฺต ธมฺมา ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ ปณีตโภชนเสวนตา อุตุสุขเสวนตา อิริยาปถสุขเสวนตา มชฺฌตฺตปโยคตา สารทฺธกายปุคฺคลปริวชฺชนตา ปสฺสทฺธกายปุคฺคลเสวนตา ตทธิมุตฺตตาติฯ

ปณีตญฺหิ สินิทฺธํ สปฺปายโภชนํ ภุญฺชนฺตสฺสาปิ, สีตุเณฺหสุ อุตูสุ ฐานาทีสุ อิริยาปเถสุ สปฺปายํ อุตุํ จ อิริยาปถํ จ เสวนฺตสฺสาปิ ปสฺสทฺธิ อุปฺปชฺชติฯ โย ปน มหาปุริสชาติโก สพฺพอุตุอิริยาปถกฺขโมว โหติ, น ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ ยสฺส สภาควิสภาคตา อตฺถิ, ตเสฺสว วิสภาเค อุตุอิริยาปเถ วเชฺชตฺวา สภาเค เสวนฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ มชฺฌตฺตปโยโค วุจฺจติ อตฺตโน จ ปรสฺส จ กมฺมสฺสกตาปจฺจเวกฺขณา, อิมินา มชฺฌตฺตปโยเคน อุปฺปชฺชติฯ โย เลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ ปรํ วิเหฐยมาโนว วิจรติฯ เอวรูปํ สารทฺธกายํ ปุคฺคลํ ปริวชฺชนฺตสฺสาปิ, สํยตปาทปาณิํ ปสฺสทฺธกายํ ปุคฺคลํ เสวนฺตสฺสาปิ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ปสฺสทฺธิอุปฺปาทนตฺถาย นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมเคฺคน ภาวนาปาริปูรี โหตีติ ปชานาติฯ

สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, สมถนิมิตฺตํ อพฺยคฺคนิมิตฺตํ, ตตฺถ โยนิโส มนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒) เอวํ อุปฺปาโท โหติฯ ตตฺถ สมโถว สมถนิมิตฺตํ, อวิเกฺขปเฏฺฐน จ อพฺยคฺคนิมิตฺตนฺติฯ

อปิจ เอกาทส ธมฺมา สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ วตฺถุวิสทกิริยตา อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนตา นิมิตฺตกุสลตา สมเย จิตฺตสฺส ปคฺคหณตา สมเย จิตฺตสฺส นิคฺคหณตา สมเย สมฺปหํสนตา สมเย อชฺฌุเปกฺขนตา อสมาหิตปุคฺคลปริวชฺชนตา สมาหิตปุคฺคลเสวนตา ฌานวิโมกฺขปจฺจเวกฺขณตา ตทธิมุตฺตตาติฯ ตตฺถ **วตฺถุวิสทกิริยตา จ อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนตา** จ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

นิมิตฺตกุสลตา นาม กสิณนิมิตฺตสฺส อุคฺคหณกุสลตาฯ **สมเย จิตฺตสฺส ปคฺคหณตา**ติ ยสฺมิํ สมเย อติสิถิลวีริยตาทีหิ ลีนํ จิตฺตํ โหติ, ตสฺมิํ สมเย ธมฺมวิจยวีริยสโมฺพชฺฌงฺคสมุฎฺฐาปเนน ตสฺส ปคฺคหณํฯ **สมเย จิตฺตสฺส นิคฺคหณตา**ติ ยสฺมิํ สมเย อจฺจารทฺธวีริยตาทีหิ อุทฺธตํ จิตฺตํ โหติ, ตสฺมิํ สมเย ปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสมุฎฺฐาปเนน ตสฺส นิคฺคหณํฯ **สมเย สมฺปหํสนตา**ติ ยสฺมิํ สมเย จิตฺตํ ปญฺญาปโยคมนฺทตาย วา อุปสมสุขานธิคเมน วา นิรสฺสาทํ โหติ, ตสฺมิํ สมเย อฎฺฐสํเวควตฺถุปจฺจเวกฺขเณน สํเวเชติฯ อฎฺฐ สํเวควตฺถูนิ นาม ชาติชราพฺยาธิมรณานิ จตฺตาริ, อปายทุกฺขํ ปญฺจมํ, อตีเต วฎฺฎมูลกํ ทุกฺขํ, อนาคเต วฎฺฎมูลกํ ทุกฺขํ, ปจฺจุปฺปเนฺน อาหารปริเยฎฺฐิมูลกํ ทุกฺขนฺติฯ รตนตฺตยคุณานุสฺสรเณน จ ปสาทํ ชเนติฯ อยํ วุจฺจติ ‘‘สมเย สมฺปหํสนตา’’ติฯ

สมเย อชฺฌุเปกฺขนตา นาม ยสฺมิํ สมเย สมฺมาปฏิปตฺติํ อาคมฺม อลีนํ อนุทฺธตํ อนิรสฺสาทํ อารมฺมเณ สมปฺปวตฺตํ สมถวีถิปฏิปนฺนํ จิตฺตํ โหติ, ตทาสฺส ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ น พฺยาปารํ อาปชฺชติ สารถิ วิย สมปฺปวเตฺตสุฯ อเสฺสสุฯ อยํ วุจฺจติ ‘‘สมเย อชฺฌุเปกฺขนตา’’ติฯ **อสมาหิตปุคฺคลปริวชฺชนตา** นาม อุปจารํ วา อปฺปนํ วา อปฺปตฺตานํ วิกฺขิตฺตจิตฺตานํ ปุคฺ

คลานํ อารกา ปริวชฺชนํฯ **สมาหิตปุคฺคลเสวนตา** นาม อุปจาเรน วา อปฺปนาย วา สมาหิตจิตฺตานํ เสวนา ภชนา ปยิรุปาสนาฯ **ตทธิมุตฺตตา** นาม ฐานนิสชฺชาทีสุ สมาธิอุปฺปาทนตฺถํเยว นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตตาฯ เอวญฺหิ ปฏิปชฺชโต เอส อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมคฺเคน ภาวนาปาริปูรี โหตีติ ปชานาติฯ

อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานียา ธมฺมา, ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนสฺส วา อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒) เอวํ อุปฺปาโท โหติฯ ตตฺถ อุเปกฺขาเยว อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานียา ธมฺมา นามฯ

อปิจ ปญฺจ ธมฺมา อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ สตฺตมชฺฌตฺตตา สงฺขารมชฺฌตฺตตา สตฺตสงฺขารเกลายนปุคฺคลปริวชฺชนตา สตฺตสงฺขารมชฺฌตฺตปุคฺคลเสวนตา ตทธิมุตฺตตาติฯ

ตตฺถ ทฺวีหากาเรหิ สตฺตมชฺฌตฺตตํ สมุฏฺฐาเปติ – ‘‘ตฺวํ อตฺตโน กเมฺมน อาคนฺตฺวา อตฺตโน กเมฺมน คมิสฺสสิ, เอโสปิ อตฺตโน กเมฺมน อาคนฺตฺวา อตฺตโน กเมฺมน คมิสฺสติ, ตฺวํ กํ เกลายสี’’ติ เอวํ กมฺมสฺสกตาปจฺจเวกฺขเณน จ, ‘‘ปรมตฺถโต สโตฺตเยว นตฺถิ, โส ตฺวํ กํ เกลายสี’’ติ เอวํ นิสฺสตฺตปจฺจเวกฺขเณน จฯ ทฺวีเหวากาเรหิ สงฺขารมชฺฌตฺตตํ สมุฏฺฐาเปติ – ‘‘อิทํ จีวรํ อนุปุเพฺพน วณฺณวิการํ เจว ชิณฺณภาวํ จ อุปคนฺตฺวา ปาทปุญฺฉนโจฬกํ หุตฺวา ยฏฺฐิโกฏิยา ฉฑฺฑนียํ ภวิสฺสติ, สเจ ปนสฺส สามิโก ภเวยฺย, นาสฺส เอวํ วินสฺสิตุํ ทเทยฺยา’’ติ เอวํ อสามิกภาวํ ปจฺจเวกฺขเณน, ‘‘อนทฺธนิยํ อิทํ ตาวกาลิก’’นฺติ เอวํ ตาวกาลิกตาปจฺจเวกฺขเณน จฯ ยถา จ จีวเร, เอวํ ปตฺตาทีสุปิ โยชนา กาตพฺพาฯ

สตฺตสงฺขารเกลายนปุคฺคลปริวชฺชนตาติ เอตฺถ โย ปุคฺคโล คิหิ วา อตฺตโน ปุตฺตธีตาทิเก, ปพฺพชิโต วา อตฺตโน อเนฺตวาสิกสมานุปชฺฌายกาทิเก มมายติ, สหตฺเถเนว เนสํ เกสเจฺฉทนสูจิกมฺมจีวรโธวนรชนปตฺตปจนาทีนิ กโรติ, มุหุตฺตมฺปิ อปสฺสโนฺต ‘‘อสุโก สามเณโร กุหิํ, อสุโก ทหโร กุหิ’’นฺติ ภนฺตมิโค วิย อิโต จิโต จ อาโลเกติ , อเญฺญน เกสเจฺฉทนาทีนํ อตฺถาย ‘‘มุหุตฺตํ ตาว อสุกํ เปเสถา’’ติ ยาจียมาโนปิ ‘‘อเมฺหปิ ตํ อตฺตโน กมฺมํ น กาเรม, ตุเมฺห ตํ คเหตฺวา กิลเมสฺสถา’’ติ น เทติฯ อยํ **สตฺตเกลายโน** นามฯ โย ปน ปตฺตจีวรถาลกกตฺตรยฏฺฐิอาทีนิ มมายติ, อญฺญสฺส หเตฺถน ปรามสิตุมฺปิ น เทติ, ตาวกาลิกํ ยาจิโต ‘‘มยมฺปิ อิทํ มมายนฺตา น ปริภุญฺชาม, ตุมฺหากํ กิํ ทสฺสามา’’ติ วทติฯ อยํ **สงฺขารเกลายโน** นามฯ โย ปน เตสุ ทฺวีสุปิ วตฺถูสุ มชฺฌโตฺต อุทาสิโนฯ อยํ **สตฺตสงฺขารมชฺฌโตฺต** นามฯ อิติ อยํ อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺค เอวรูปํ สตฺตสงฺขารเกลายนํ ปุคฺคลํ อารกา ปริวชฺชนฺตสฺสาปิ, สตฺตสงฺขารมชฺฌตฺตปุคฺคลํ เสวนฺตสฺสาปิ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ตทุปฺปาทนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมคฺเคน ภาวนาปาริปูรี โหตีติ ปชานาติฯ

อิติ อชฺฌตฺตํ วาติ เอวํ อตฺตโน วา สตฺต สโมฺพชฺฌเงฺค ปริคฺคณฺหิตฺวา, ปรสฺส วา, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส โพชฺฌเงฺค ปริคฺคณฺหิตฺวา ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติฯ สมุทยวยา ปเนตฺถ โพชฺฌงฺคานํ นิพฺพตฺตินิโรธวเสน เวทิตพฺพาฯ อิโต ปรํ วุตฺตนยเมวฯ

เกวลญฺหิ อิธ โพชฺฌงฺคปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจนฺติ เอวํ โยชนํ กตฺวา โพชฺฌงฺคปริคฺคาหกสฺส ภิกฺขุโน นิยฺยานมุขํ เวทิตพฺพํฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ

โพชฺฌงฺคปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุสจฺจปพฺพวณฺณนา

๑๑๙. เอวํ สตฺตโพชฺฌงฺควเสน ธมฺมานุปสฺสนํ วิภชิตฺวา อิทานิ จตุสจฺจวเสน วิภชิตุํ **ปุน จปรํ**นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ ปชานาตี**ติ ฐเปตฺวา ตณฺหํ เตภูมเก ธมฺเม ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ ยถาสภาวโต ปชานาติ, ตสฺเสว โข ปน ทุกฺขสฺส ชนิกํ สมุฏฺฐาปิกํ ปุริมตณฺหํ ‘‘อยํ ทุกฺขสมุทโย’’ติ, อุภินฺนํ อปฺปวตฺตึ นิพฺพานํ ‘‘อยํ ทุกฺขนิโรโธ’’ติ, ทุกฺขปริชานนํ สมุทยปชหนํ นิโรธสจฺฉิกรณํ อริยมคฺคํ ‘‘อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา’’ติ ยถาสภาวโต ปชานาตีติ อโตฺถฯ อวเสสา อริยสจฺจกถา **วิสุทฺธิมคฺเค** วิตฺถาริตาเยวฯ

อิติ อชฺฌตฺตํ วาติ เอวํ อตฺตโน วา จตฺตาริ สจฺจานิ ปริคฺคณฺหิตฺวา, ปรสฺส วา, กาเลน วา อตฺตโน, กาเลน วา ปรสฺส จตฺตาริ สจฺจานิ ปริคฺคณฺหิตฺวา ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติฯ สมุทยวยา ปเนตฺถ จตุนฺนํ สจฺจานํ ยถาสมฺภวโต อุปฺปตฺตินิวตฺติวเสน เวทิตพฺพาฯ อิโต ปรํ วุตฺตนยเมวฯ

เกวลญฺหิ อิธ จตุสจฺจปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจนฺติ เอวํ โยชนํ กตฺวา สจฺจปริคฺคาหกสฺส ภิกฺขุโน นิยฺยานมุขํ เวทิตพฺพํฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ

จตุสจฺจปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เอตฺตาวตา อานาปานํ จตุอิริยาปถํ จตุสมฺปชญฺญํ ทฺวตฺตึสาการํ จตุธาตุววตฺถานํ นวสิวถิกา เวทนานุปสฺสนา จิตฺตานุปสฺสนา นีวรณปริคฺคโห ขนฺธปริคฺคโห อายตนปริคฺคโห โพชฺฌงฺคปริคฺคโห สจฺจปริคฺคโหติ เอกวีสติ กมฺมฏฺฐานานิ วุตฺตานิฯ เตสุ อานาปานํ ทฺวตฺตึสาการา นวสิวถิกาติ เอกาทส อปฺปนากมฺมฏฺฐานานิ โหนฺติฯ ทีฆภาณกมหาสีวเตฺถโร ปน ‘‘นวสิวถิกา อาทีนวานุปสฺสนาวเสน วุตฺตา’’ติ อาหฯ ตสฺมา ตสฺส มเตน เทฺวเยว อปฺปนากมฺมฏฺฐานานิ, เสสานิ อุปจารกมฺมฏฺฐานานิฯ กึ ปเนเตสุ สเพฺพสุ อภินิเวโส ชายตีติ? น ชายติฯ อิริยาปถสมฺปชญฺญนีวรณโพชฺฌเงฺคสุ หิ อภินิเวโส น ชายติ, เสเสสุ ชายตีติฯ มหาสีวเตฺถโร ปนาห – ‘‘เอเตสุปิ อภินิเวโส ชายติ, อยญฺหิ อตฺถิ นุ โข เม จตฺตาโร อิริยาปถา, อุทาหุ นตฺถิ, อตฺถิ นุ โข เม จตุสมฺปชญฺญํ, อุทาหุ นตฺถิ, อตฺถิ นุ โข เม ปญฺจนีวรณา, อุทาหุ นตฺถิ, อตฺถิ นุ โข เม สตฺตโพชฺฌงฺคา, อุทาหุ นตฺถีติ เอวํ ปริคฺคณฺหาติ, ตสฺมา สพฺพตฺถ อภินิเวโส ชายตี’’ติฯ

๑๓๗. **โย หิ โกจิ, ภิกฺขเว**ติ โย หิ โกจิ ภิกฺขุ วา ภิกฺขุนี วา อุปาสโก วา อุปาสิกา วาฯ **เอวํ ภาเวยฺยา**ติ อาทิโต ปฏฺฐาย วุเตฺตน ภาวนานุกฺกเมน ภาเวยฺยฯ **ปาฏิกงฺข**นฺติ ปฏิกงฺขิตพฺพํ, อวสฺสํ ภาวีติ อโตฺถฯ **อญฺญา**ติ อรหตฺตํฯ **สติ วา อุปาทิเสเส**ติ อุปาทานเสเส วา สติ อปริกฺขีเณฯ **อนาคามิตา**ติ อนาคามิภาโวฯ

เอวํ สตฺตนฺนํ วสฺสานํ วเสน สาสนสฺส นิยฺยานิกภาวํ ทเสฺสตฺวา ปุน ตโต อปฺปตเรปิ กาเล ทเสฺสโนฺต ‘‘ติฎฺฐนฺตุ, ภิกฺขเว’’ติอาทิมาหฯ สพฺพมฺปิ เจตํ มชฺฌิมเสฺสว เนยฺยปุคฺคลสฺส วเสน วุตฺตํฯ ติกฺขปญฺญํ ปน สนฺธาย – ‘‘ปาโต อนุสิโฎฺฐ สายํ วิเสสํ อธิคมิสฺสติ, สายํ อนุสิโฎฺฐ ปาโต วิเสสํ อธิคมิสฺสตี’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๔๕) วุตฺตํฯ

อิติ ภควา ‘‘เอวํนิยฺยานิกํ, ภิกฺขเว, มม สาสน’’นฺติ ทเสฺสตฺวา เอกวีสติยาปิ ฐาเนสุ อรหตฺตนิกูเฎน เทสิตํ เทสนํ นิยฺยาเตโนฺต ‘‘เอกายโน อยํ, ภิกฺขเว, มโคฺค…เป.… อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ, อิทเมตํ ปฎิจฺจ วุตฺต’’นฺติ อาหฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

สติปฎฺฐานสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปฐมวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. สีหนาทวโคฺค

๑. จูฬสีหนาทสุตฺตวณฺณนา

๑๓๙. เอวํ เม สุตนฺติ จูฬสีหนาทสุตฺตํฯ ยสฺมา ปนสฺส อตฺถุปฺปตฺติโก นิเกฺขโป, ตสฺมา ตํ ทเสฺสตฺวา จสฺส อนุปุพฺพปทวณฺณนํ กริสฺสามฯ กตราย ปนิทํ อตฺถุปฺปตฺติยา นิกฺขิตฺตนฺติ? ลาภสกฺการปจฺจยา ติตฺถิยปริเทวิเตฯ ภควโต กิร ธมฺมทายาทสุเตฺต วุตฺตนเยน มหาลาภสกฺกาโร อุปฺปชฺชิฯ จตุปฺปมาณิโก หิ อยํ โลกสนฺนิวาโส, รูปปฺปมาโณ รูปปฺปสโนฺน, โฆสปฺปมาโณ โฆสปฺปสโนฺน, ลูขปฺปมาโณ ลูขปฺปสโนฺน, ธมฺมปฺปมาโณ ธมฺมปฺปสโนฺนติ อิเมสํ ปุคฺคลานํ วเสน จตุธา ฐิโตฯ

เตสํ อิทํ นานากรณํ – กตโม จ ปุคฺคโล รูปปฺปมาโณ รูปปฺปสโนฺน? อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล อาโรหํ วา ปสฺสิตฺวา ปริณาหํ วา ปสฺสิตฺวา สณฺฐานํ วา ปสฺสิตฺวา ปาริปูรึ วา ปสฺสิตฺวา ตตฺถ ปมาณํ คเหตฺวา ปสาทํ ชเนติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล รูปปฺปมาโณ รูปปฺปสโนฺนฯ

กตโม จ ปุคฺคโล โฆสปฺปมาโณ โฆสปฺปสโนฺน? อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล ปรวณฺณนาย ปรโถมนาย ปรปสํสนาย ปรวณฺณหาริกาย, ตตฺถ ปมาณํ คเหตฺวา ปสาทํ ชเนติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล โฆสปฺปมาโณ โฆสปฺปสโนฺนฯ

กตโม จ ปุคฺคโล ลูขปฺปมาโณ ลูขปฺปสโนฺน? อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล จีวรลูขํ วา ปสฺสิตฺวา ปตฺตลูขํ วา ปสฺสิตฺวา, เสนาสนลูขํ วา ปสฺสิตฺวา วิวิธํ วา ทุกฺกรการิกํ ปสฺสิตฺวา ตตฺถ ปมาณํ คเหตฺวา ปสาทํ ชเนติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ลูขปฺปมาโณ ลูขปฺปสโนฺนฯ

กตโม จ ปุคฺคโล ธมฺมปฺปมาโณ ธมฺมปฺปสโนฺน? อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล สีลํ วา ปสฺสิตฺวา สมาธึ วา ปสฺสิตฺวา ปญฺญํ วา ปสฺสิตฺวา ตตฺถ ปมาณํ คเหตฺวา ปสาทํ ชเนติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ธมฺมปฺปมาโณ ธมฺมปฺปสโนฺนติฯ

อิเมสุ จตูสุ ปุคฺคเลสุ รูปปฺปมาโณปิ ภควโต อาโรหปริณาหสณฺฐานปาริปูริวณฺณโปกฺขรตํ, อสีติอนุพฺยญฺชนปฺปฏิมณฺฑิตตฺตา นานารตนวิจิตฺตมิว สุวณฺณมหาปฏํ, ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณสมากิณฺณตาย ตาราคณสมุชฺชลํ วิย คคนตลํ สพฺพผาลิผุลฺลํ วิย จ โยชนสตุเพฺพธํ ปาริจฺฉตฺตกํ อฏฺฐารสรตนุเพฺพธํ พฺยามปฺปภาปริเกฺขปํ สสฺสิริกํ อโนปมสรีรํ ทิสฺวา สมฺมาสมฺพุเทฺธเยว ปสีทติฯ

โฆสปฺปมาโณปิ, ภควตา กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ ทส ปารมิโย ทส อุปปารมิโย ทส ปรมตฺถปารมิโย ปูริตา องฺคปริจฺจาโค ปุตฺตทารปริจฺจาโค, รชฺชปริจฺจาโค อตฺตปริจฺจาโค นยนปริจฺจาโค จ กโตติอาทินา นเยน ปวตฺตํ โฆสํ สุตฺวา สมฺมาสมฺพุเทฺธเยว ปสีทติฯ

ลูขปฺปมาโณปิ ภควโต จีวรลูขํ ทิสฺวา ‘‘สเจ ภควา อคารํ อชฺฌาวสิสฺส, กาสิกวตฺถเมว อธารยิสฺสฯ ปพฺพชิตฺวา ปนาเนน สาณปํสุกูลจีวเรน สนฺตุสฺสมาเนน ภาริยํ กต’’นฺติ สมฺมาสมฺพุเทฺธเยว ปสีทติฯ ปตฺตลูขมฺปิ ทิสฺวา – ‘‘อิมินา อคารํ อชฺฌาวสเนฺตน รตฺตวรสุวณฺณภาชเนสุ จกฺกวตฺติโภชนารหํ สุคนฺธสาลิโภชนํ ปริภุตฺตํ, ปพฺพชิตฺวา ปน ปาสาณมยํ ปตฺตํ อาทาย อุจฺจนีจกุลทฺวาเรสุ สปทานํ ปิณฺฑาย จริตฺวา ลทฺธปิณฺฑิยาโลเปน สนฺตุสฺสมาโน ภาริยํ ก

โรตี’’ติ สมฺมาสมฺพุเทฺธเยว ปสีทติฯ เสนาสนลูขํ ทิสฺวาปิ – ‘‘อยํ อคารํ อชฺฌาวสนฺโต ติณฺณํ อุตูนํ อนุจฺฉวิเกสุ ตีสุ ปาสาเทสุ ติวิธนาฏกปริวาโร ทิพฺพสมฺปตฺตึ วิย รชฺชสิรึ อนุภวิตฺวา อิทานิ ปพฺพชฺชูปคโต รุกฺขมูลเสนาสนาทีสุ ทารุผลกสิลาปฏฺฏปีฐมญฺจกาทีหิ สนฺตุสฺสมาโน ภาริยํ กโรตี’’ติ สมฺมาสมฺพุเทฺธเยว ปสีทติฯ ทุกฺกรการิกมสฺส ทิสฺวาปิ – ‘‘ฉพฺพสฺสานิ นาม มุคฺคยูสกุลตฺถยูสหเรณุยูสาทีนํ ปสฏมเตฺตน ยาเปสฺสติ, อปฺปาณกํ ฌานํ ฌายิสฺสติ, สรีเร จ ชีวิเต จ อนเปกฺโข วิหริสฺสติ, อโห ทุกฺกรการโก ภควา’’ติ สมฺมาสมฺพุเทฺธเยว ปสีทติฯ

ธมฺมปฺปมาโณปิ ภควโต สีลคุณํ สมาธิคุณํ ปญฺญาคุณํ ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺติสมฺปทํ อภิญฺญาปาริปูรึ ยมกปาฏิหาริยํ เทโวโรหณํ ปาถิกปุตฺตทมนาทีนิ จ อเนกานิ อจฺฉริยานิ ทิสฺวา สมฺมาสมฺพุเทฺธเยว ปสีทติ, เต เอวํ ปสนฺนา ภควโต มหนฺตํ ลาภสกฺการํ อภิหรนฺติฯ ติตฺถิยานํ ปน **พาเวรุชาตเก** กากสฺส วิย ลาภสกฺกาโร ปริหายิตฺถฯ ยถาห –

‘‘อทสฺสเนน โมรสฺส, สิขิโน มญฺชุภาณิโน;
กากํ ตตฺถ อปูเชสุํ, มํเสน จ ผเลน จฯ

ยทา จ สรสมฺปนฺโน, โมโร พาเวรุมาคมา;
อถ ลาโภ จ สกฺกาโร, วายสสฺส อหายถฯ

ยาว นุปฺปชฺชติ พุโทฺธ, ธมฺมราชา ปภงฺกโร;
ตาว อเญฺญ อปูเชสุํ, ปุถู สมณพฺราหฺมเณฯ

ยทา จ สรสมฺปนฺโน, พุโทฺธ ธมฺมมเทสยิ;
อถ ลาโภ จ สกฺกาโร, ติตฺถิยานํ อหายถา’’ติฯ (ชา. ๑.๔.๑๕๓-๑๕๖);

เต เอวํ ปหีนลาภสกฺการา รตฺตึ เอกทฺวงฺคุลมตฺตํ โอภาเสตฺวาปิ สูริยุคฺคมเน ขโชฺชปนกา วิย หตปฺปภา อเหสุํฯ

ยถา หิ ขโชฺชปนกา, กาฬปกฺขมฺหิ รตฺติยา;
นิทสฺสยนฺติ โอภาสํ, เอเตสํ วิสโย หิ โสฯ

ยทา จ รสฺมิสมฺปนฺโน, อพฺภุเทติ ปภงฺกโร;
อถ ขชฺชุปสงฺฆานํ, ปภา อนฺตรธายติฯ

เอวํ ขชฺชุปสทิสา, ติตฺถิยาปิ ปุถู อิธ;
กาฬปกฺขูปเม โลเก, ทีปยนฺติ สกํ คุณํฯ

ยทา จ พุโทฺธ โลกสฺมึ, อุเทติ อมิตปฺปโภ;
นิปฺปภา ติตฺถิยา โหนฺติ, สูริเย ขชฺชุปกา ยถาติฯ

เต เอวํ นิปฺปภา หุตฺวา กจฺฉุปิฬกาทีหิ กิณฺณสรีรา ปรมปาริชุญฺญปฺปตฺตา เยน พุโทฺธ เยน ธโมฺม เยน สโงฺฆ เยน จ มหาชนสฺส สนฺนิปาโต, เตน เตน คนฺตฺวา อนฺตรวีถิยมฺปิ สิงฺฆาฏเกปิ จตุกฺเกปิ สภายมฺปิ ฐตฺวา ปริเทวนฺติ –

‘‘กึ โภ สมโณเยว โคตโม สมโณ, มยํ อสฺสมณา; สมณเสฺสว โคตมสฺส สาวกา สมณา, อมฺหากํ สาวกา อสฺสมณา? สมณเสฺสว โคตมสฺส สาวกานญฺจสฺส ทินฺนํ มหปฺผลํ, น อมฺหากํ, สาวกานญฺจ โน ทินฺนํ มหปฺผลํ? นนุ สมโณปิ โคตโม สมโณ, มยมฺปิ สมณาฯ สมณสฺสปิ โคตมสฺส สาวกา สมณา, อมฺหากมฺปิ สาวกา สมณาฯ สมณสฺสปิ โคตมสฺส สาวกานญฺจสฺส ทินฺนํ มหปฺผลํ, อมฺหากมฺปิ สาวกานญฺจ โน ทินฺนํ มหปฺผลเญฺจว? สมณสฺสปิ โคตมสฺส สาวกานญฺจสฺส เทถ กโรถ, อมฺหากมฺปิ สาวกานญฺจ โน เทถ สกฺกโรถ? นนุ สมโณ โคตโม ปุริมานิ ทิวสานิ อุปฺปโนฺน, มยํ ปน โลเก อุปฺปชฺชมาเนเยว อุปฺปนฺนา’’ติฯ

เอวํ นานปฺปการํ วิรวนฺติฯ อถ ภิกฺขู ภิกฺขุนิโย อุปาสกา อุปาสิกาโยติ จตโสฺส ปริสา เตสํ สทฺทํ สุตฺวา ภควโต อาโรเจสุํ ‘‘ติตฺถิยา ภเนฺต อิทญฺจิทญฺจ กเถนฺตี’’ติ ฯ ตํ สุตฺวา ภควา – ‘‘มา ตุเมฺห, ภิกฺขเว, ติตฺถิยานํ วจเนน ‘อญฺญตฺร สมโณ อตฺถี’ติ สญฺญิโน อหุวตฺถา’’ติ วตฺวา อญฺญติตฺถิเยสุ สมณภาวํ ปฏิเสเธนฺต อิเธว จ อนุชานนฺต อิมิสฺสา อตฺถุปฺปตฺติยา **อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ**ติ อิทํ สุตฺตํ อภาสิฯ

ตตฺถ **อิเธวา**ติ อิมสฺมิํเยว สาสเนฯ อยํ ปน นิยโม เสสปเทสุปิ เวทิตโพฺพฯ ทุติยาทโยปิ หิ สมณา อิเธว, น อญฺญตฺถฯ **สมโณ**ติ โสตาปโนฺนฯ เตเนวาห – ‘‘กตโม จ, ภิกฺขเว, ปฐโม สมโณ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา โสตาปโนฺน โหติ อวินิปาตธโมฺม นิยโต สโมฺพธิปรายโณ, อยํ, ภิกฺขเว, ปฐโม สมโณ’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๑)ฯ

ทุติโยติ สกทาคามีฯ เตเนวาห – ‘‘กตโม จ? ภิกฺขเว, ทุติโย สมโณฯ อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา ราคโทสโมหานํ ตนุตฺตา สกทาคามี โหติ, สกิเทว อิมํ โลกํ อาคนฺตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติฯ อยํ, ภิกฺขเว, ทุติโย สมโณ’’ติฯ

ตติโยติ อนาคามีฯ เตเนวาห – ‘‘กตโม จ, ภิกฺขเว, ตติโย สมโณ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา โอปปาติโก โหติ ตตฺถ ปรินิพฺพายี อนาวตฺติธโมฺม ตสฺมา โลกาฯ อยํ, ภิกฺขเว, ตติโย สมโณ’’ติฯ

จตุโตฺถติ อรหาฯ เตเนวาห – ‘‘กตโม จ, ภิกฺขเว, จตุโตฺถ สมโณ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺติํ ปญฺญาวิมุตฺติํ ทิเฏฺฐว ธเมฺม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ อยํ, ภิกฺขเว, จตุโตฺถ สมโณ’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๑)ฯ อิติ อิมสฺมิํ ฐาเน จตฺตาโร ผลฏฺฐกสมณาว อธิเปฺปตาฯ

สุญฺญาติ ริตฺตา ตุจฺฉาฯ **ปรปฺปวาทา**ติ จตฺตาโร สสฺสตวาทา, จตฺตาโร เอกจฺจสสฺสติกา, จตฺตาโร อนฺตานนฺติกา, จตฺตาโร อมราวิเกฺขปิกา, เทฺว อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกา, โสฬส สญฺญีวาทา, อฎฺฐ อสญฺญีวาทา, อฎฺฐ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา, สตฺต อุเจฺฉทวาทา, ปญฺจ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทาติ อิเม สเพฺพปิ **พฺรหฺมชาเล** อาคตา ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโยฯ อิโต พาหิรานํ ปเรสํ วาทา **ปรปฺปวาทา** นามฯ เต สเพฺพปิ อิเมหิ จตูหิ ผลฏฺฐกสมเณหิ สุญฺญา, น หิ เต เอตฺถ สนฺติฯ น เกวลญฺจ เอเตเหว สุญฺญา, จตูหิ ปน มคฺคฏฺฐกสมเณหิปิ จตุนฺนํ มคฺคานํ อตฺถาย อารทฺธวิปสฺสเกหิปีติ ทฺวาทสหิปิ สมเณหิ สุญฺญา เอวฯ อิมเมว อตฺถํ สนฺธาย ภควตา **มหาปรินิพฺพาเน** วุตฺตํ –

‘‘เอกูนติํโส วยสา สุภทฺท,

ยํ ปพฺพชึ กึ กุสลานุเอสี;
วสฺสานิ ปญฺญาส สมาธิกานิ,
ยโต อหํ ปพฺพชิโต สุภทฺท;
ญายสฺส ธมฺมสฺส ปเทสวตฺตี,
อิโต พหิทฺธา สมโณปิ นตฺถิฯ

‘‘ทุติโยปิ สมโณ นตฺถิ, ตติโยปิ สมโณ นตฺถิ, จตุโตฺถปิ สมโณ นตฺถิฯ สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณภิ อเญฺญหี’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๔)ฯ

เอตฺถ หิ ปเทสวตฺตีติ อารทฺธวิปสฺสโก อธิเปฺปโตฯ ตสฺมา โสตาปตฺติมคฺคสฺส อารทฺธวิปสฺสกํ มคฺคฏฺฐํ ผลฏฺฐนฺติ ตโยปิ เอกโต กตฺวา สมโณปิ นตฺถีติ อาหฯ สกทาคามิมคฺคสฺส อารทฺธวิปสฺสกํ มคฺคฏฺฐํ ผลฏฺฐนฺติ ตโยปิ เอกโต กตฺวา ทุติโยปิ สมโณ นตฺถีติ อาหฯ อิตเรสุปิ ทฺวีสุ เอเสว นโยฯ

กสฺมา ปเนเต อญฺญตฺถ นตฺถีติ? อเขตฺตตายฯ ยถา หิ น อารเคฺค สาสโป ติฏฺฐติ, น อุทกปิเฏฺฐ อคฺคิ ชลติ, น ปิฏฺฐิปาสาเณ พีชานิ รุหนฺติ, เอวเมว พาหิเรสุ ติตฺถายตเนสุ น อิเม สมณา อุปฺปชฺชนฺติ, อิมสฺมึเยว ปน สาสเน อุปฺปชฺชนฺติฯ กสฺมา? เขตฺตตายฯ เตสํ อเขตฺตตา จ เขตฺตตา จ อริยมคฺคสฺส อภาวโต จ ภาวโต จ เวทิตพฺพาฯ เตนาห ภควา –

‘‘ยสฺมึ โข, สุภทฺท, ธมฺมวินเย อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค น อุปลพฺภติ, สมโณปิ ตตฺถ น อุปลพฺภติ, ทุติโยปิ ตตฺถ สมโณ น อุปลพฺภติ, ตติโยปิ ตตฺถ สมโณ น อุปลพฺภติ, จตุโตฺถปิ ตตฺถ สมโณ น อุปลพฺภติฯ ยสฺมิญฺจ โข, สุภทฺท, ธมฺมวินเย อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค อุปลพฺภติ, สมโณปิ ตตฺถ อุปลพฺภติ, ทุติโยปิ ตตฺถ…เป.…ฯ จตุโตฺถปิ ตตฺถ สมโณ อุปลพฺภติฯ อิมสฺมึ โข, สุภทฺท, ธมฺมวินเย อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค อุปลพฺภติ, อิเธว, สุภทฺท, สมโณ, อิธ ทุติโย สมโณ, อิธ ตติโย สมโณ, อิธ จตุโตฺถ สมโณ, สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณภิ อเญฺญหี’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๔)ฯ

เอวํ ยสฺมา ติตฺถายตนํ อเขตฺตํ, สาสนํ เขตฺตํ, ตสฺมา ยถา สุรตฺตหตฺถปาโท สูรเกสรโก สีโห มิคราชา น สุสาเน วา สงฺการกูเฏ วา ปฏิวสติ, ติโยชนสหสฺสวิตฺถตํ ปน หิมวนฺตํ อโชฺฌคาเหตฺวา มณิคุหายํเยว ปฏิวสติฯ ยถา จ ฉทฺทโนฺต นาคราชา น โคจริยหตฺถิกุลาทีสุ นวสุ นาคกุเลสุ อุปฺปชฺชติ, ฉทฺทนฺตกุเลเยว อุปฺปชฺชติฯ ยถา จ วลาหโก อสฺสราชา น คทฺรภกุเล วา โฆฏกกุเล วา อุปฺปชฺชติ, สินฺธุยา ตีเร ปน สินฺธวกุเลเยว อุปฺปชฺชติฯ ยถา จ สพฺพกามททํ มโนหรํ มณิรตนํ น สงฺการกูเฏ วา ปํสุปพฺพตาทีสุ วา อุปฺปชฺชติ, เวปุลฺลปพฺพตพฺภนฺตเรเยว อุปฺปชฺชติฯ ยถา จ ติมิรปิงฺคโล มจฺฉราชา น ขุทฺทกโปกฺขรณีสุ อุปฺปชฺชติ, จตุราสีติโยชนสหสฺสคมฺภีเร มหาสมุเทฺทเยว อุปฺปชฺชติฯ ยถา จ ทิยฑฺฒโยชนสติโก สุปณฺณราชา น คามทฺวาเร เอรณฺฑวนาทีสุ ปฏิวสติ, มหาสมุทฺทํ ปน อโชฺฌคาเหตฺวา สิมฺพลิทหวเนเยว ปฏิวสติฯ ยถา จ ธตรโฏฺฐ สุวณฺณหํโส น คามทฺวาเร อาวาฏกาทีสุ ปฏิวสติ, นวุติหํสสหสฺสปริวาโร หุตฺวา จิตฺตกูฏปพฺพเตเยว ปฏิวสติฯ ยถา จ จตุทฺทีปิสฺสโร จกฺกวตฺติราชา น นีจกุเล อุปฺปชฺชติ, อสมฺภินฺนชาติขตฺติยกุเลเยว ปน อุปฺปชฺชติฯ เอวเมว อิเมสุ สมเณสุ เอกสมโณปิ น อญฺญติตฺถายตเน อุปฺปชฺชติ, อริยมคฺคปริกฺขิเตฺต ปน พุทฺธสาสเนเยว อุปฺปชฺชติฯ เตนาห ภควา ‘‘อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ…เป.… สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณหิ สมเณภิ อเญฺญหี’’ติฯ

สมฺมา สีหนาทํ นทถาติ เอตฺถ **สมฺมา**ติ เหตุนา นเยน การเณนฯ **สีหนาทนฺ**ติ เสฏฺฐนาทํ อภีตนาทํ อปฺปฏินาทํฯ อิเมสญฺหิ จตุนฺนํ สมณานํ อิเธว อตฺถิตาย อยํ นาโท เสฏฺฐนาโท นาม โหติ อุตฺตมนาโทฯ ‘‘อิเม สมณา อิเธว อตฺถี’’ติ วทนฺตสฺส อญฺญโต ภยํ วา อาสงฺกา วา นตฺถีติ อภีตนาโท นาม โหติฯ ‘‘อมฺหากมฺปิ สาสเน อิเม สมณา อตฺถี’’ติ ปูรณาทีสุ เอกสฺสาปิ อุฏฺฐหิตฺวา วตฺตุํ อสมตฺถตาย อยํ นาโท อปฺปฏินาโท นาม โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สีหนาทนฺติ เสฏฺฐนาทํ อภีตนาทํ อปฺปฏินาท’’นฺติฯ

๑๔๐. **ฐานํ โข ปเนตํ วิชฺชตี**ติ อิทํ โข ปน การณํ วิชฺชติฯ ยํ **อญฺญติตฺถิยา**ติ เยน การเณน อญฺญติตฺถิยาฯ เอตฺถ จ ติตฺถํ ชานิตพฺพํ, ติตฺถกโร ชานิตโพฺพ ติตฺถิยา ชานิตพฺพา, ติตฺถิยสาวกา ชานิตพฺพาฯ **ติตฺถํ**นาม ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโยฯ เอตฺถ หิ สตฺตา ตรนฺติ อุปฺปลวนฺติ อุมฺมุชฺชนิมุชฺชํ กโรนฺติ, ตสฺมา ติตฺถนฺติ วุจฺจนฺติฯ ตาสํ ทิฏฺฐีนํ อุปฺปาเทตา **ติตฺถกโร** นามฯ ตสฺส ลทฺธิํ คเหตฺวา ปพฺพชิตา **ติตฺถิยา** นามฯ เตสํ ปจฺจยทายกา **ติตฺถิยสาวกา**ติ เวทิตพฺพาฯ **ปริพฺพาชกา**ติ คิหิพนฺธนํ ปหาย ปพฺพชฺชูปคตาฯ **อสฺสาโส**ติ อวสฺสโย ปติฏฺฐา อุปตฺถโมฺภฯ **พลนฺ**ติ ถาโมฯ **เยน ตุเมฺห**ติ เยน อสฺสาเสน วา พเลน วา เอวํ วเทถฯ

อตฺถิ โข โน, อาวุโส, เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมฺพุเทฺธนาติ เอตฺถ อยํ สเงฺขปโตฺถ – โย โส ภควา สมติํส ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพกิเลเส ภญฺชิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธ, เตน ภควตา เตสํ เตสํ สตฺตานํ อาสยานุสยํ **ชานตา,** หตฺถตเล ฐปิตํ อามลกํ วิย สพฺพํ เญยฺยธมฺมํ **ปสฺสตา**ฯ อปิจ ปุเพฺพนิวาสาทีหิ ชานตา, ทิเพฺพน จกฺขุนา ปสฺสตาฯ ตีหิ วิชฺชาหิ ฉหิ วา ปน อภิญฺญาหิ ชานตา, สพฺพตฺถ อปฺปฏิหเตน สมนฺตจกฺขุนา ปสฺสตาฯ สพฺพธมฺมชานนสมตฺถาย ปญฺญาย ชานตา, สพฺพสตฺตานํ จกฺขุวิสยาตีตานิ ติโรกุฏฺฏาทิคตานิ วาปิ รูปานิ อติวิสุเทฺธน มํสจกฺขุนา ปสฺสตาฯ อตฺตหิตสาธิกาย สมาธิปทฏฺฐานาย ปฏิเวธปญฺญาย ชานตา, ปรหิตสาธิกาย กรุณาปทฏฺฐานาย เทสนาปญฺญาย ปสฺสตาฯ อรีนํ หตตฺตา ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตา จ **อรหตา,** สมฺมา สามญฺจ สจฺจานํ พุทฺธตฺตา **สมฺมาสมฺพุเทฺธน**ฯ อนฺตรายิกธเมฺม วา ชานตา, นิยฺยานิกธเมฺม ปสฺสตาฯ กิเลสารีนํ หตตฺตา อรหตา, สมฺมา สามํ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุเทฺธนาติ, เอวํ จตุเวสารชฺชวเสน จตูหิ อากาเรหิ โถมิเตน จตฺตาโร ธมฺมา อกฺขาตา, เย มยํ อตฺตนิ สมฺปสฺสมานา เอวํ วเทม, น ราชราชมหามตฺตาทีนํ อุปตฺถมฺภํ กายพลนฺติฯ

สตฺถริ ปสาโทติ ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินา นเยน พุทฺธคุเณ อนุสฺสรนฺตานํ อุปฺปนฺนปฺปสาโทฯ **ธเมฺม ปสาโท**ติ ‘‘สฺวากฺขาโต ภควตา ธโมฺม’’ติอาทินา นเยน ธมฺมคุเณ อนุสฺสรนฺตานํ อุปฺปนฺนปฺปสาโทฯ **สีเลสุ ปริปูรการิตา**ติ อริยกเนฺตสุ สีเลสุ ปริปูรการิตาฯ อริยกนฺตสีลานิ นาม **ปญฺจสีลานิ**ฯ ตานิ หิ ภวนฺตรคโตปิ อริยสาวโก อตฺตโน อริยสาวกภาวํ อชานโนฺตปิ น วีติกฺกมติฯ สเจปิ หิ นํ โกจิ วเทยฺย – ‘‘อิมํ สกลํ จกฺกวตฺติรชฺชํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ขุทฺทกมกฺขิกํ ชีวิตา โวโรเปหี’’ติ, อฏฺฐานเมตํ, ยํ โส ตสฺส วจนํ กเรยฺยฯ เอวํ อริยานํ สีลานิ กนฺตานิ ปิยานิ มนาปานิฯ ตานิ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘สีเลสุ ปริปูรการิตา’’ติฯ

สหธมฺมิกา โข ปนาติ ภิกฺขุ ภิกฺขุนี สิกฺขมานา สามเณโร สามเณรี อุปาสโก อุปาสิกาติ เอเต สตฺต **สหธมฺมจาริโนฯ** เอเตสุ หิ ภิกฺขุ ภิกฺขูหิ สทฺธิํ สหธมฺมํ จรติ สมานสิกฺขตายฯ ตถา ภิกฺขุนี ภิกฺขุนีหิ…เป.… อุปาสิกา อุปาสิกาหิ, โสตาปโนฺน โสตาปเนฺนหิ, สกทาคามี…เป.… อนาคามีหิ สหธมฺมํ จรติฯ ตสฺมา สเพฺพเปเต **สหธมฺมิกา**ติ วุจฺจนฺติฯ อปิเจตฺถ อริยสาวกาเยว อธิเปฺปตาฯ เตสญฺหิ ภวนฺตเรปิ มคฺคทสฺสนมฺหิ วิวาโท นตฺถิ, ตสฺมา เต อจฺจนฺตํ เอก

ธมฺมจาริตาย สหธมฺมิกาฯ อิมินา, ‘‘สุปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ’’ติอาทินา นเยน สงฺฆํ อนุสฺสรนฺตานํ อุปฺปนฺนปฺปสาโท กถิโตฯ เอตฺตาวตา จตฺตาริ โสตาปนฺนสฺส องฺคานิ กถิตานิ โหนฺติฯ

อิเม โข โน, อาวุโสติ, อาวุโส, อิเม จตฺตาโร ธมฺมา เตน ภควตา อมฺหากํ อสฺสาโส เจว พลญฺจาติ อกฺขาตา, เย มยํ อตฺตนิ สมฺปสฺสมานา เอวํ วเทมฯ

๑๔๑. โย อมฺหากํ สตฺถาติ อิมินา ปูรณกสฺสปาทิเก ฉ สตฺถาโร อปทิสนฺติฯ ยถา ปน อิทานิ สาสเน อาจริยุปชฺฌายาทีสุ ‘‘อมฺหากํ อาจริโย, อมฺหากํ อุปชฺฌาโย’’ติ เคหสิตเปมํ โหติฯ เอวรูปํ เปมํ สนฺธาย ‘‘สตฺถริ ปสาโท’’ติ วทนฺติฯ เถโร ปนาห – ‘‘ยสฺมา สตฺถา นาม น เอกสฺส, น ทฺวินฺนํ โหติ, สเทวกสฺส โลกสฺส เอโกว สตฺถา, ตสฺมา ติตฺถิยา ‘อมฺหากํ สตฺถา’ ติ เอกปเทเนว สตฺถารํ วิสุํ กตฺวา อิมินาว ปเทน วิรุทฺธา ปราชิตา’’ติฯ **ธมฺเม ปสาโท**ติ อิทํ ปน ยถา อิทานิ สาสเน ‘‘อมฺหากํ **ทีฆนิกาโย** อมฺหากํ **มชฺฌิมนิกาโย**’’ติ มมายนฺติ, เอวํ อตฺตโน อตฺตโน ปริยตฺติธมฺเม เคหสิตเปมํ สนฺธาย วทนฺติฯ **สีเลสู**ติ อชสีลโคสีลเมณฺฑกสีลกุกฺกุรสีลาทีสุฯ **อิธ โน อาวุโส**ติ เอตฺถ **อิธา**ติ ปสาทํ สนฺธาย วทนฺติฯ **โก อธิปฺปยาโส**ติ โก อธิกปฺปโยโคฯ **ยทิทนฺ**ติ ยมิทํ ตุมฺหากเญฺจว อมฺหากญฺจ นานากรณํ วเทยฺยาถฯ ตํ กึ นาม? ตุมฺหากมฺปิ หิ จตูสุ ฐาเนสุ ปสาโท, อมฺหากมฺปิฯ นนุ เอตสฺมึ ปสาเท ตุเมฺห จ อเมฺห จ เทฺวธาภินฺนสุวณฺณํ วิย เอกสทิสาติ วาจาย สมธุรา หุตฺวา อฏฺฐํสุฯ

อถ เนสํ ตํ สมธุรตํ ภินฺทโนฺต ภควา **เอวํ วาทิโน**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอกา นิฏฺฐา**ติ ยา ตสฺส ปสาทสฺส ปริโยสานภูตา นิฏฺฐา, กึ สา เอกา, อุทาหุ ปุถูติ เอวํ ปุจฺฉถาติ วทติฯ ยสฺมา ปน ตสฺมึ ตสฺมึ สมเย นิฏฺฐํ อปญฺญเปโนฺต นาม นตฺถิ, พฺราหฺมณานญฺหิ พฺรหฺมโลโก นิฏฺฐา, มหาตาปสานํ อาภสฺสรา, ปริพฺพาชกานํ สุภกิณฺหา, อาชีวกานํ ‘‘อนนฺตมานโส’’ติ เอวํ ปริกปฺปิโต อสญฺญีภโว ฯ อิมสฺมึ สาสเน ปน อรหตฺตํ นิฏฺฐาฯ สเพฺพว เจเต อรหตฺตเมว นิฏฺฐาติ วทนฺติฯ ทิฏฺฐิวเสน ปน พฺรหฺมโลกาทีนิ ปญฺญเปนฺติฯ ตสฺมา อตฺตโน อตฺตโน ลทฺธิวเสน เอกเมว นิฏฺฐํ ปญฺญเปนฺติ, ตํ ทเสฺสตุํ ภควา **สมฺมา พฺยากรมานา**ติอาทิมาหฯ

อิทานิ ภิกฺขูนมฺปิ เอกา นิฏฺฐา, ติตฺถิยานมฺปิ เอกา นิฏฺฐาติ ทฺวีสุ อฏฺฏการเกสุ วิย ฐิเตสุ ภควา อนุโยควตฺตํ ทเสฺสโนฺต **สา ปนาวุโส, นิฏฺฐา สราคสฺส, อุทาหุ วีตราคสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยสฺมา ราครตฺตาทีนํ นิฏฺฐา นาม นตฺถิฯ ยทิ สิยา, โสณสิงฺคาลาทีนมฺปิ สิยาติ อิมํ โทสํ ปสฺสนฺตานํ ติตฺถิยานํ ‘‘วีตราคสฺส อาวุโส สา นิฏฺฐา’’ติอาทินา นเยน พฺยากรณํ ทสฺสิตํฯ

ตตฺถ **วิทฺทสุโน**ติ ปณฺฑิตสฺสฯ **อนุรุทฺธปฏิวิรุทฺธสฺสา**ติ ราเคน อนุรุทฺธสฺส โกเธน ปฏิวิรุทฺธสฺสฯ **ปปญฺจารามสฺส ปปญฺจรติโน**ติ เอตฺถ อารมนฺติ เอตฺถาติ อาราโมฯ ปปโญฺจ อาราโม อสฺสาติ **ปปญฺจาราโม**ฯ ปปเญฺจ รติ อสฺสาติ **ปปญฺจรติฯ ปปโญฺจ**ติ จ มตฺตปมตฺตาการภาเวน ปวตฺตานํ ตณฺหาทิฏฺฐิมานานเมตํ อธิวจนํฯ อิธ ปน ตณฺหาทิฏฺฐิโยว อธิเปฺปตาฯ **สราคสฺสา**ติอาทีสุ ปญฺจสุ ฐาเนสุ เอโกว กิเลโส อาคโตฯ ตสฺส อาการโต นานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ **สราคสฺสา**ติ หิ วุตฺตฏฺฐาเน ปญฺจกามคุณิกราควเสน คหิโตฯ **สตณฺหสฺสา**ติ ภวตณฺหาวเสนฯ **สอุปาทานสฺสา**ติ คหณวเสนฯ **อนุรุทฺธปฏิวิรุทฺธสฺสา**ติ ยุคฬวเสนฯ **ปปญฺจารามสฺสา**ติ ปปญฺจุปฺปตฺติทสฺสนวเสนฯ **สราคสฺสา**ติ วา เอตฺถ อกุสลมูลวเสน คหิโตฯ **สตณฺหสฺสา**ติ เอตฺถ ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานทสฺสนวเสนฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวฯ เถโร ปนาห ‘‘กสฺมา เอวํ วิทฺธํเสถ? เอโกเยว หิ อยํ โลโภ รชฺชนวเสน **ราโค**ติ วุโตฺตฯ ตณฺหากรณวเสน

ตณฺหาฯ คหณเฏฺเฐน **อุปาทานํ**ฯ ยุคฬวเสน **อนุโรธปฏิวิโรโธ**ฯ ปปญฺจุปฺปตฺติทสฺสนเฏฺเฐน **ปปโญฺจ**''ติฯ

๑๔๒. อิทานิ อิเมสํ กิเลสานํ มูลภูตํ ทิฏฺฐิวาทํ ทเสฺสโนฺต **เทฺวมา, ภิกฺขเว, ทิฏฺฐิโย**ติ อาทิมาหฯ

ตตฺถ **ภวทิฏฺฐี**ติ สสฺสตทิฏฺฐิฯ **วิภวทิฏฺฐี**ติ อุเจฺฉททิฏฺฐิฯ **ภวทิฏฺฐึ อลฺลีนา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน สสฺสตทิฏฺฐึ อลฺลีนาฯ **อุปคตา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสเนว อุปคตาฯ **อโชฺฌสิตา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสเนว อนุปวิฏฺฐาฯ **วิภวทิฏฺฐิยา เต ปฏิวิรุทฺธา**ติ เต สเพฺพ อุเจฺฉทวาทีหิ สทฺธึ – ''ตุเมฺห อนฺธพาลา น ชานาถ, สสฺสโต อยํ โลโก, นายํ โลโก อุจฺฉิชฺชตี''ติ ปฏิวิรุทฺธา นิจฺจํ กลหภณฺฑนปสุตา วิหรนฺติฯ ทุติยวาเรปิ เอเสว นโยฯ

สมุทยญฺจาติอาทีสุ เทฺว ทิฏฺฐีนํ สมุทยา ขณิกสมุทโย ปจฺจยสมุทโย จฯ **ขณิกสมุทโย** ทิฏฺฐีนํ นิพฺพตฺติฯ **ปจฺจยสมุทโย** อฏฺฐ ฐานานิฯ เสยฺยถิทํ, ขนฺธาปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ, อวิชฺชาปิ, ผโสฺสปิ, สญฺญาปิ, วิตโกฺกปิ, อโยนิโสมนสิกาโรปิ, ปาปมิโตฺตปิ, ปรโตโฆโสปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํฯ ''ขนฺธา เหตุ ขนฺธา ปจฺจโย ทิฏฺฐีนํ อุปาทาย สมุฏฺฐานเฏฺฐนฯ เอวํ ขนฺธาปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํฯ อวิชฺชา... ผโสฺส... สญฺญา... วิตโกฺก... อโยนิโสมนสิกาโร... ปาปมิโตฺต... ปรโตโฆโส เหตุ, ปรโตโฆโส ปจฺจโย ทิฏฺฐีนํ อุปาทาย สมุฏฺฐานเฏฺฐนฯ เอวํ ปรโตโฆโสปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ'' (ปฏิ. ม. ๑.๑๒๔)ฯ อตฺถงฺคมาปิ เทฺวเยว ขณิกตฺถงฺคโม ปจฺจยตฺถงฺคโม จฯ **ขณิกตฺถงฺคโม** นาม ขโย วโย เภโท ปริเภโท อนิจฺจตา อนฺตรธานํฯ **ปจฺจยตฺถงฺคโม** นาม โสตาปตฺติมโคฺคฯ โสตาปตฺติมโคฺค หิ ทิฏฺฐิฏฺฐานสมุคฺฆาโตติ วุโตฺตฯ

อสฺสาทนฺติ ทิฏฺฐิมูลกํ อานิสํสํฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ''ยํทิฏฺฐิโก สตฺถา โหติ, ตํทิฏฺฐิกา สาวกา โหนฺติฯ ยํทิฏฺฐิกา สตฺถารํ สาวกา สกฺกโรนฺติ, ครุํ กโรนฺติ, มาเนนฺติ, ปูเชนฺติ, ลภนฺติ ตโตนิทานํ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารํฯ อยํ, ภิกฺขเว, ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐธมฺมิโก อานิสํโส''ติฯ **อาทีนว**นฺติ ทิฏฺฐิคฺคหณมูลกํ อุปทฺทวํฯ โส วคฺคุลิวตํ อุกฺกุฏิกปฺปธานํ กณฺฏกาปสฺสยตา ปญฺจาตปตปฺปนํ สานุปฺปาตปตนํ เกสมสฺสุลุญฺจนํ อโปฺปณกํ ฌานนฺติอาทีนํ วเสนํ เวทิตโพฺพฯ **นิสฺสรณ**นฺติ ทิฏฺฐีนํ นิสฺสรณํ นาม นิพฺพานํฯ **ยถาภูตํ นปฺปชานนฺตี**ติ เย เอตํ สพฺพํ ยถาสภาวํ น ชานนฺติฯ **น ปริมุจฺจนฺติ ทุกฺขสฺมา**ติ สกลวฏฺฏทุกฺขโต น ปริมุจฺจนฺติฯ อิมินา เอเตสํ นิฏฺฐา นาม นตฺถีติ ทเสฺสติฯ **ปริมุจฺจนฺติ ทุกฺขสฺมา**ติ สกลวฏฺฏทุกฺขโต ปริมุจฺจนฺติฯ อิมินา เอเตสํ นิฏฺฐา นาม อตฺถีติ ทฺวินฺนํ อฏฺฐการกานํ อฏฺฐึ ฉินฺทโนฺต วิย สาสนสฺมึเยว นิฏฺฐาย อตฺถิตํ ปติฏฺฐเปติฯ

๑๔๓. อิทานิ ทิฏฺฐิเจฺฉทนํ ทเสฺสโนฺต **จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, อุปาทานานี**ติอาทิมาหฯ เตสํ วิตฺถารกถา **วิสุทฺธิมเคฺค** วุตฺตาเยวฯ

สพฺพุปาทานปริญฺญาวาทา ปฏิชานมานาติ มยํ สเพฺพสํ อุปาทานานํ ปริญฺญํ สมติกฺกมํ วทามาติ เอวํ ปฏิชานมานาฯ **น สมฺมา สพฺพุปาทานปริญฺญ**นฺติ สเพฺพสํ อุปาทานานํ สมติกฺกมํ สมฺมา น ปญฺญเปนฺติฯ เกจิ กามุปาทานมตฺตสฺส ปริญฺญํ ปญฺญเปนฺติฯ เกจิ ทิฏฺฐุปาทานมตฺตสฺส ปญฺญเปนฺติ, เกจิ สีลพฺพตุปาทานสฺสาปิฯ อตฺตวาทุปาทานสฺส ปน ปริญฺญํ ปญฺญเปโนฺต นาม นตฺถิฯ เตสํ ปน เภทํ ทเสฺสโนฺต **กามุปาทานสฺส ปริญฺญํ ปญฺญเปนฺตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สเพฺพปิ กามุปาทานสฺส ปริญฺญํ ปญฺญเปนฺติเยว, ฉนฺนวุติปาสณฺฑาปิ หิ ''กามา โข ปพฺพชิเตน น เสวิตพฺพา''ติ วตฺถุปฏิเสวนํ กามํ กปฺปตีติ น

ปญฺญเปนฺติ, อกปฺปิยเมว กตฺวา ปญฺญเปนฺติฯ เย ปน เสวนฺติ, เต เถเยฺยน เสวนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘กามุปาทานสฺส ปริญฺญํ ปญฺญเปนฺตี’’ติฯ

ยสฺมา ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทีนิ คเหตฺวา จรนฺติฯ ‘‘สีเลน สุทฺธิ วเตน สุทฺธิ, ภาวนาย สุทฺธี’’ติ คณฺหนฺติ, อตฺตุปลทฺธึ น ปชหนฺติ, ตสฺมา น ทิฏฺฐุปาทานสฺส, น สีลพฺพตุปาทานสฺส , น อตฺตวาทุปาทานสฺส ปริญฺญํ ปญฺญเปนฺติฯ **ตํ กิสฺส เหตู**ติ ตํ อปญฺญาปนํ เอเตสํ กิสฺส เหตุ, กึ การณา? **อิมานิ หิ เต โภโนฺต**ติ ยสฺมา เต โภโนฺต อิมานิ ตีณิ การณานิ ยถาสภาวโต น ชานนฺตีติ อโตฺถฯ เย ปเนตฺถ ทฺวินฺนํ ปริญฺญานํ ปญฺญาปนการณํ ทิฏฺฐิเญฺจว สีลพฺพตญฺจ ‘‘เอตํ ปหาตพฺพ’’นฺติ ยถาสภาวโต ชานนฺติฯ เต สนฺธาย ปรโต เทฺว วารา วุตฺตาฯ ตตฺถ เย ‘‘อตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทีนิ คณฺหนฺติ, เต ทิฏฺฐุปาทานสฺส ปริญฺญํ ปญฺญเปนฺติฯ เย ปน ‘‘น สีเลน สุทฺธิ, น วเตน สุทฺธิ, น ภาวนาย สุทฺธี’’ติ คณฺหนฺติ, เต สีลพฺพตุปาทานสฺส ปริญฺญํ ปญฺญเปนฺติฯ อตฺตวาทุปาทานสฺส ปริญฺญํ ปน เอโกปิ ปญฺญเปตุํ น สโกฺกติฯ อฏฺฐสมาปตฺติลาภิโนปิ หิ จนฺทิมสูริเย ปาณินา ปริมชฺชิตฺวา จรมานาปิ จ ติตฺถิยา ติโสฺส ปริญฺญา ปญฺญเปนฺติฯ อตฺตวาทํ มุญฺจิตุํ น สโกฺกนฺติฯ ตสฺมา ปุนปฺปุนํ วฏฺฏสฺมึเยว ปตนฺติฯ ปถวิชิคุจฺฉนสสโก วิย หิ เอเตฯ

ตตฺถายํ อตฺถสลฺลาปิกา อุปมา – ปถวี กิร สสกํ อาห – ‘‘โภ สสกา’’ติฯ สสโก อาห – ‘‘โก เอโส’’ติฯ ‘‘กสฺมา มเมว อุปริ สพฺพอิริยาปเถ กเปฺปโนฺต อุจฺจารปสฺสาวํ กโรโนฺต มํ น ชานาสี’’ติฯ ‘‘สุฏฺฐุ ตยา อหํ ทิโฏฺฐ, มยา อกฺกนฺตฏฺฐานมฺปิ องฺคุลเคฺคหิ ผุฏฺฐฏฺฐานํ วิย โหติ, วิสฺสฏฺฐอุทกํ อปฺปมตฺตกํ, กรีสํ กตกผลมตฺตํฯ หตฺถิอสฺสาทีหิ ปน อกฺกนฺตฏฺฐานมฺปิ มหนฺตํ, ปสฺสาโวปิ เนสํ ฆฏมโตฺต โหติ, อุจฺจาโรปิ ปจฺฉิมโตฺต โหติ, อลํ มยฺหํ ตยา’’ติ อุปฺปติตฺวา อญฺญสฺมึ ฐาเน ปติโตฯ ตโต นํ ปถวี อาห – ‘‘อเร ทูรํ คโตปิ นนุ มยฺหํ อุปริเยว ปติโตสี’’ติฯ โส ปุน ตํ ชิคุจฺฉโนฺต อุปฺปติตฺวา อญฺญตฺถ ปติโต, เอวํ วสฺสสหสฺสมฺปิ อุปฺปติตฺวา ปตมาโน สสโก ปถวิํ มุญฺจิตุํ น สโกฺกติฯ เอวเมวํ ติตฺถิยา สพฺพูปาทานปริญฺญํ ปญฺญเปโนฺตปิ กามุปาทานาทีนํ ติณฺณํเยว สมติกฺกมํ ปญฺญเปนฺติฯ อตฺตวาทํ ปน มุญฺจิตุํ น สโกฺกนฺติ, อสโกฺกนฺตา ปุนปฺปุนํ วฏฺฏสฺมึเยว ปตนฺตีติฯ

เอวํ ยํ ติตฺถิยา สมติกฺกมิตุํ น สโกฺกนฺติ, ตสฺส วเสน ทิฏฺฐิเจฺฉทวาทํ วตฺวา อิทานิ ปสาทปเจฺฉทวาทํ ทเสฺสโนฺต **เอวรูเป โข, ภิกฺขเว, ธมฺมวินเย**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ธมฺมวินเย**ติ ธเมฺม เจว วินเย จ, อุภเยนปิ อนิยฺยานิกสาสนํ ทเสฺสติฯ ‘‘โย สตฺถริ ปสาโท โส น สมฺมคฺคโต’’ติ อนิยฺยานิกสาสนมฺหิ หิ สตฺถา กาลํ กตฺวา สีโหปิ โหติ, พฺยโคฺฆปิ โหติ, ทีปิปิ อโจฺฉปิ ตรโจฺฉปิฯ สาวกา ปนสฺส มิคาปิ สูกราปิ ปสทาปิ โหนฺติ, โส ‘‘อิเม มยฺหํ ปุเพฺพ อุปฏฺฐากา ปจฺจยทายกา’’ติ ขนฺติํ วา เมตฺตํ วา อนุทฺทยํ วา อกตฺวา เตสํ อุปริ ปติตฺวา โลหิตํ ปิวติ, ถูลถูลมํสานิปิ ขาทติฯ สตฺถา วา ปน พิฬาโร โหติ, สาวกา กุกฺกุฏา วา มูสิกา วาฯ อถ เน วุตฺตนเยเนว อนุกมฺปํ อกตฺวา ขาทติฯ อถ วา สตฺถา นิรยปาโล โหติ, สาวกา เนรยิกสตฺตาฯ โส ‘‘อิเม มยฺหํ ปุเพฺพ อุปฏฺฐากา ปจฺจยทายกา’’ติ อนุกมฺปํ อกตฺวา วิวิธา กมฺมการณา กโรติ, อาทิเตฺตปิ รเถ โยเชติ, องฺคารปพฺพตมฺปิ อาโรเปติ, โลหกุมฺภิยมฺปิ ขิปติ , อเนเกหิปิ ทุกฺขธเมฺมหิ สมฺปโยเชติฯ สาวกา วา ปน กาลํ กตฺวา สีหาทโย โหนฺติ, สตฺถา มิคาทีสุ อญฺญตโรฯ เต ‘‘อิมํ มยํ ปุเพฺพ จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหิมฺหา, สตฺถา โน อย’’นฺติ ตสฺมึ ขนฺติํ วา เมตฺตํ วา อนุทฺทยํ วา อกตฺวา วุตฺตนเยเนว อนยพฺยสนํ ปาเปนฺติฯ เอวํ อนิยฺยานิกสาสเน โย สตฺถริ ปสาโท, โส น สมฺมคฺคโต โหติ, กญฺจิ กาลํ คนฺตฺวาปิ ปจฺฉา วินสฺสติเยวฯ

โย ธมฺม ปสาโทติ อนิยฺยานิกสาสนสฺมิญฺหิ ธมฺม ปสาโท นาม, อุคฺคหิตปริยาปุฏฺ – ธาริตวาจิตฺตมตฺตเก ตนฺติธมฺม ปสาโท โหติ, วฏฺฏโมโกฺข ปเนตฺถ นตฺถิฯ ตสฺมา โย เอตฺถ ป สาโท, โส ปุนปฺปุนํ วฏฺฏเมว คมฺภีรํ กโรตีติ สาสนสฺมึ อสมฺมคฺคโต อสภาวโต อกฺขายติฯ

ยา สีเลสุ ปริปูรการิตาติ ยาปิ จ อนิยฺยานิกสาสเน อชสีลาทีนํ วเสน ปริปูรการิตา, สาปิ ยสฺมา วฏฺฏโมกฺขํ ภวนิสฺสรณํ น สมฺปาเปติ, สมฺปชฺชมานา ปน ติรจฺฉานโยนึ อาวหติ, วิปจฺจมานา นิรยํ, ตสฺมา สา น สมฺมคฺคตา อกฺขายติฯ **ยา สหธมฺมิเกสุ**ติ อนิยฺยานิกสาสนสฺมิญฺหิ เย สหธมฺมิกา, เตสุ ยสฺมา เอกเจฺจ กาลํ กตฺวา สีหาทโยปิ โหนฺติ, เอกเจฺจ มิคาทโย, ตตฺถ สีหาทิภูตา ‘‘อิเม อมฺหากํ สหธมฺมิกา อเหสุ’’นฺติ มิคาทิภูเตสุ ขนฺติอาทีนิ อกตฺวา ปุ เพฺพ วุตฺตนเยเนว เนสํ มหาทุกฺขํ อุปฺปาเทนฺติฯ ตสฺมา เอตฺถ สหธมฺมิเกสุ ปิยมนาปตาปิ อ สมฺมคฺคตา อกฺขายติฯ

อิทํ ปน สพฺพมฺปิ การณเภทํ เอกโต กตฺวา ทเสฺสโนฺต ภควา **ตํ กิสฺส เหตุ? เอวเณฺหตํ , ภิกฺขเว, โหตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺรายํ สํเขปโตฺถ – เอวเณฺหตํ, ภิกฺขเว, โหติ, ยํ มยา วุตฺตํ ‘‘โย สตฺถริ ปสาโท โส น สมฺมคฺคโต อกฺขายตี’’ติอาทิ, ตํ เอวเมว โหติฯ กสฺมา? ยสฺมา เต ปสาท าทโย ทุรกฺขาเต ธมฺมวินเย …เป.… อสมฺมาสมฺพุทฺธปฺปเวทิเตติ, เอตฺถ หิ **ยถา ต**นฺติ การณ เตฺถ นิปาโตฯ ตตฺถ **ทุรกฺขาเต**ติ ทุกฺกถิเต, ทุกฺขถิตตฺตาเยว **ทุปฺปเวทิเต**ฯ โส ปเนส ยสฺมา มคฺคผลตฺถาย น นิยฺยาติ, ตสฺมา **อนิยฺยานิโก**ฯ ราคาทีนํ อุปสมาย อสํวตฺตนโต **อนุป สมสํวตฺตนิโก**ฯ น สมฺมาสมฺพุเทฺธน สพฺพญฺญุนา ปเวทิโตติ **อสมฺมาสมฺพุทฺธปฺปเวทิโต**ฯ ตสฺมึ **อนิยฺยานิเก อนุปสมสํวตฺตนิเก อสมฺมาสมฺพุทฺธปฺปเวทิเต**ฯ เอตฺตาวตา ภควา ติตฺถิเยสุ ปสาโท สุราปีตสิงฺคาเล ปสาโท วิย นิรตฺถโกติ ทเสฺสติฯ

เอโก กิร กาฬสิงฺคาโล รตฺตึ นครํ ปวิโฏฺฐ สุราชลฺลิกํ ขาทิตฺวา ปุนฺนาควเน นิปชฺชิตฺวา นิทฺทายโนฺต สูริยุคฺคมเน ปพุชฺฌิตฺวา จิเนฺตสิ ‘‘อิมสฺมึ กาเล น สกฺกา คนฺตุํ, พหู อมฺหากํ เวริ โน, เอกํ วเญฺจตุํ วฏฺฏตี’’ติฯ โส เอกํ พฺราหฺมณํ คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา อิมํ วเญฺจสฺสามีติ ‘‘อยฺย พฺ ราหฺมณา’’ติ อาหฯ โก เอโส พฺราหฺมณํ ปโกฺกสตีติฯ ‘‘อหํ, สามี, อิโต ตาว เอหีติฯ กึ โภติ? มํ พหิคามํ เนหิ, อหํ เต เทฺว กหาปณสตานิ ทสฺสามีติฯ โสปิ นยิสฺสามีติ ตํ ปาเทสุ คณฺหิฯ อเร พาล พฺราหฺมณ, น มยฺหํ กหาปณา ฉฑฺฑิตกา อตฺถิ, ทุลฺลภา กหาปณา, สาธุกํ มํ คณฺหา หีติฯ กถํ โภ คณฺหามีติ? อุตฺตราสเงฺคน คณฺฐิกํ กตฺวา อํเส ลเคฺคตฺวา คณฺหาหีติฯ พฺ ราหฺมโณ ตํ ตถา คเหตฺวา ทกฺขิณทฺวารสมีปฏฺฐานํ คนฺตฺวา เอตฺถ โอตาเรมีติ ปุจฺฉิฯ กตรฏฺ ฐานํ นาม เอตนฺติ? มหาทฺวารํ เอตนฺติฯ อเร พาล, พฺราหฺมณ, กึ ตว ญาตกา อนฺตรทฺวาเร ก หาปณํ ฐเปนฺติ, ปรโต มํ หรา’’ติฯ โส ปุนปฺปุนํ โถกํ โถกํ คนฺตฺวา ‘‘เอตฺถ โอตาเรมิ เอตฺถ โอ ตาเรมี’’ติ ปุจฺฉิตฺวา เตน ตชฺชิโต เขมฏฺฐานํ คนฺตฺวา ตตฺถ โอตาเรหีติ วุโตฺต โอตาเรตฺวา สาฏกํ คณฺหิฯ กาฬสิงฺคาโล อาห ‘‘อหํ เต เทฺว กหาปณสตานิ ทสฺสามีติ อโวจํฯ มยฺหํ ปน ก หาปณา พหู, น เทฺว กหาปณสตาเนว, ยาว อหํ กหาปเณ อาหรามิ, ตาว ตฺวํ สูริยํ โอโลเก โนฺต ติฏฺฐา’’ติ วตฺวา โถกํ คนฺตฺวา นิวเตฺตตฺวา ปุน พฺราหฺมณํ อาห ‘‘อยฺย พฺราหฺมณ มา อิโต โอโลเกหิ, สูริยเมว โอโลเกโนฺต ติฏฺฐา’’ติฯ เอวญฺจ ปน วตฺวา เกตกวนํ ปวิสิตฺวา ยถารุจึ ปกฺกโนฺตฯ พฺราหฺมณสฺสปิ สูริยํ โอโลเกนฺตเสฺสว นลาฏโต เจว กเจฺฉหิ จ เสทา มุจฺจึสุฯ อถ นํ รุกฺขเทวตา อาห –

‘‘สทฺทหาสิ สิงฺคาลสฺส, สุราปีตสฺส พฺราหฺมณ;
สิปฺปิกานํ สตํ นตฺถิ, กุโต กํสสตา ทุเว’’ติฯ (ชา. ๑.๑.๑๑๓);

เอวํ ยถา กาฬสิงฺคาเล ปสาโท นิรตฺถโก, เอวํ ติตฺถิเยสุปีติฯ

๑๔๔. อนิยฺยานิกสาสเน ปสาทสฺส นิรตฺถกภาวํ ทเสฺสตฺวา นิยฺยานิกสาสเน ตสฺส สาตฺถกตํ ทเสฺสตุํ **ตถาคโต จ โข, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กามุปาทานสฺส ปริญฺญํ ปญฺญเปตี**ติ อรหตฺตมคฺเคน กามุปาทานสฺส ปหานปริญฺญํ สมติกฺกมํ ปญฺญเปติ, อิตเรสํ ติณฺณํ อุปาทานานํ โสตาปตฺติมคฺเคน ปริญฺญํ ปญฺญเปติฯ **เอวรูเป โข, ภิกฺขเว, ธมฺมวินเย**ติ, ภิกฺขเว, เอวรูเป ธเมฺม จ วินเย จฯ อุภเยนปิ นิยฺยานิกสาสนํ ทเสฺสติฯ **สตฺถริ ปสาโท**ติ เอวรูเป สาสเน โย สตฺถริ ปสาโท, โส สมฺมคฺคโต อกฺขายติ, ภวทุกฺขนิสฺสรณาย สํวตฺตตีติฯ

ตตฺริมานิ วตฺถูนิ – ภควา กิร เวทิยกปพฺพเต อินฺทสาลคุหายํ ปฏิวสติฯ อเถโก อุลูกสกุโณ ภควติ คามํ ปิณฺฑาย ปวิสเนฺต อุปฑฺฒมคฺคํ อนุคจฺฉติ, นิกฺขมเนฺต อุปฑฺฒมคฺคํ ปจฺจุคฺคมนํ กโรติฯ โส เอกทิวสํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ สายนฺหสมเย ภิกฺขุสงฺฆปริวุตํ นิสินฺนํ ปพฺพตา โอรุยฺห วนฺทิตฺวา ปเกฺข ปณาเมตฺวา อญฺชลึ ปคฺคยฺห สีสํ เหฏฺฐา กตฺวา ทสพลํ นมสฺสมาโน อฏฺฐาสิฯ ภควา ตํ โอโลเกตฺวา สิตํ ปาตฺวากาสิฯ อานนฺทเตฺถโร ‘‘โก นุ โข, ภเนฺต, เหตุ โก ปจฺจโย สิตสฺส ปาตุกมฺมายา’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘ปสฺสานนฺท, อิมํ อุลูกสกุณํ, อยํ มยิ จ ภิกฺขุสเงฺฆ จ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา สตสหสฺสกเปฺป เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สํสริตฺวา โสมนโสฺส นาม ปเจฺจกพุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ อาห –

> อุลูกมณฺฑลกฺขิก, เวทิยเก จิรทีฆวาสิก;
> สุขิโตสิ ตุวํ อยฺย โกสิย, กาลุฏฺฐิตํ ปสฺสสิ พุทฺธวรํฯ
>
> มยิ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา, ภิกฺขุสเงฺฆ อนุตฺตเร;
> กปฺปานํ สตสหสฺสานิ, ทุคฺคเตโส น คจฺฉติฯ
>
> เทวโลกา จวิตฺวาน, กุสลมูเลน โจทิโต;
> ภวิสฺสติ อนนฺตญาโณ, โสมนโสฺสติ วิสฺสุโตติฯ

อญฺญานิปิ เจตฺถ ราชคหนคเร สุมนมาลาการวตฺถุ มหาเภริวาทกวตฺถุ โมรชิกวตฺถุ วีณาวาทกวตฺถุ สงฺขธมกวตฺถูติ เอวมาทีนิ วตฺถูนิ วิตฺถาเรตพฺพานิฯ เอวํ นิยฺยานิกสาสเน สตฺถริ ปสาโท สมฺมคฺคโต โหติฯ

ธเมฺม ปสาโทติ นิยฺยานิกสาสนมฺหิ ธเมฺม ปสาโท สมฺมคฺคโต โหติฯ สรมเตฺต นิมิตฺตํ คเหตฺวา สุณนฺตานํ ติรจฺฉานคตานมฺปิ สมฺปตฺติทายโก โหติ, ปรมเตฺถ กึ ปน วตฺตพฺพํฯ อยมโตฺถ มณฺฑูกเทวปุตฺตาทีนํ วตฺถุวเสน เวทิตโพฺพฯ

สีเลสุ ปริปูรการิตาติ นิยฺยานิกสาสนมฺหิ สีเลสุ ปริปูรการิตาปิ สมฺมคฺคตา โหติ, สคฺคโมกฺขสมฺปตฺตึ อาวหติฯ ตตฺถ ฉตฺตมาณวกวตฺถุสามเณรวตฺถุอาทีนิ ทีเปตพฺพานิฯ

สหธมฺมิเกสูติ นิยฺยานิกสาสเน สหธมฺมิเกสุ ปิยมนาปตาปิ สมฺมคฺคตา โหติ, มหาสมฺปตฺตึ อาวหติฯ อยมโตฺถ **วิมานเปตวตฺถูหิ** ทีเปตโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘ขีโรทนมหมทาสึ, ภิกฺขุโน ปิณฺฑาย จรนฺตสฺส…เป.…

ผาณิตํ…เป.… อุจฺฉุขณฺฑิกํ… ติมฺพรุสกํ… กกฺการิกํ…

เอฬาลุกํ… วลฺลิปกฺกํ… ผารุสกํ… หตฺถปตากํ…

สากมุฏฺฐึ … ปุปฺผกมุฏฺฐึ… มูลกํ… นิมฺพมุฏฺฐึ…

อมฺพิกญฺชิกํ… โทณินิมฺมชฺชนึ… กายพนฺธนํ…

อํสพทฺธกํ… อาโยคปฏฺฏํ… วิธูปนํ… ตาลวณฺฏํ…

โมรหตฺถํ… ฉตฺตํ… อุปาหนํ… ปูวํ โมทกํ…

สกฺขลิกํ อหมทาสึ, ภิกฺขุโน ปิณฺฑาย จรนฺตสฺส…เป….

ตสฺสา เม ปสฺส วิมานํ, อจฺฉรา กามวณฺณินีหมสฺมี’’ติ (วิ. ว. ๔๐๖)ฯ

ตํ กิสฺส เหตูติอาทิ วุตฺตนยานุสาเรเนว โยเชตฺวา เวทิตพฺพํฯ

๑๔๕. อิทานิ เยสํ อุปาทานานํ ติตฺถิยา น สมฺมา ปริญฺญํ ปญฺญเปนฺติ, ตถาคโต ปญฺญเปติ, เตสํ ปจฺจยํ ทเสฺสตุํ **อิเม จ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กึนิทานา**ติอาทีสุ นิทานาทีนิ สพฺพาเนว การณเววจนานิฯ การณญฺหิ ยสฺมา ผลํ นิเทติ หนฺท, นํ คณฺหถาติ อเปฺปติ วิย, ตสฺมา **นิทาน**นฺติ วุจฺจติฯ ยสฺมา ตํ ตโต ชายติ สมุเทติ ปภวติ, ตสฺมา **สมุทโย, ชาติ, ปภโว**ติ วุจฺจติฯ อยํ ปเนตฺถ ปทโตฺถ – กึ นิทานํ เอเตสนฺติ **กึนิทานา**ฯ โก สมุทโย เอเตสนฺติ **กึสมุทยา**ฯ กา ชาติ เอเตสนฺติ **กึชาติกา**ฯ โก ปภโว เอเตสนฺติ **กึปภวา**ฯ ยสฺมา ปน เตสํ ตณฺหา ยถาวุเตฺตน อเตฺถน นิทานเญฺจว สมุทโย จ ชาติ จ ปภโว จ, ตสฺมา ‘‘ตณฺหานิทานา’’ติอาทิมาหฯ เอวํ สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ยสฺมา ปน ภควา น เกวลํ อุปาทานเสฺสว ปจฺจยํ ชานาติ, อุปาทานสฺส ปจฺจยภูตาย ตณฺหายปิ, ตณฺหาทิปจฺจยานํ เวทนาทีนมฺปิ ปจฺจยํ ชานาติเยว, ตสฺมา **ตณฺหา จายํ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ

ยโต จ โขติ ยสฺมึ กาเลฯ **อวิชฺชา ปหีนา โหตี**ติ วฏฺฏมูลิกา อวิชฺชา อนุปฺปาทนิโรเธน ปหีนา โหติฯ **วิชฺชา อุปฺปนฺนา**ติ อรหตฺตมคฺควิชฺชา อุปฺปนฺนาฯ **โส อวิชฺชาวิราคา วิชฺชุปฺปาทา**ติฯ โส ภิกฺขุ อวิชฺชาย จ ปหีนตฺตา วิชฺชาย จ อุปฺปนฺนตฺตาฯ **เนว กามุปาทานํ อุปาทิยตี**ติ เนว กามุปาทานํ คณฺหาติ น อุเปติ, น เสสานิ อุปาทานานิฯ **อนุปาทิยํ น ปริตสฺสตี**ติ เอวํ กิญฺจิ อุปาทานํ อคฺคณฺหโนฺต ตณฺหาปริตสฺสนาย น ปริตสฺสติฯ **อปริตสฺส**นฺติ อปริตสฺสโนฺต ตณฺหํ อนุปฺปาเทโนฺตฯ **ปจฺจตฺตํเยว ปรินิพฺพายตี**ติ สยเมว กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายติฯ เอวมสฺส อาสวกฺขยํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน ปจฺจเวกฺขณํ ทเสฺสโนฺต **ขีณา ชาตี**ติอาทิมาหฯ ตํ วุตฺตตฺถเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

จูฬสีหนาทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. มหาสีหนาทสุตฺตวณฺณนา

เวสาลินครวณฺณนา

๑๔๖. **เอวํ เม สุต**นฺติ มหาสีหนาทสุตฺตํฯ ตตฺถ **เวสาลิย**นฺติ เอวํนามเก นคเรฯ ตํ กิร อปราปรํ วิสาลีภูตตาย ''เวสาลี''ติ สงฺขํ คตํฯ ตตฺรายํ อนุปุพฺพกถา – พาราณสิรญฺโญ กิร อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิมฺหิ คพฺโภ สณฺฐาสิฯ สา ญตฺวา รญฺโญ นิเวเทสิฯ ราชา คพฺภปริหารํ อทาสิฯ สา สมฺมา ปริหรียมานา คพฺภปริปากกาเล วิชายนฆรํ ปาวิสิฯ ปุญฺญวนฺตีนํ ปจฺจูสสมเย คพฺภวุฏฺฐานํ โหติ, สา จ ตาสํ อญฺญตรา, เตน ปจฺจูสสมเย อลตฺตกปฏลพนฺธุชีวกปุปฺผสทิสํ มํสเปสึ วิชายิฯ ตโต ''อญฺญา เทวิโย สุวณฺณพิมฺพสทิเส ปุตฺเต วิชายนฺติ, อคฺคมเหสี มํสเปสินฺติ รญฺโญ ปุรโต มม อวโณฺณ อุปฺปชฺเชยฺยา''ติ จินฺเตตฺวา เตน อวณฺณภเยน ตํ มํสเปสึ เอกสฺมึ ภาชเน ปกฺขิปิตฺวา ปฏิกุชฺชิตฺวา ราชมุทฺทิกาย ลญฺฉตฺวา คงฺคาย โสเต ปกฺขิปาเปสิฯ มนุสฺเสหิ ฉฑฺฑิตมตฺเต เทวตา อารกฺขํ สํวิทหึสุฯ สุวณฺณปฏฺฏกญฺจตฺถ ชาติหิงฺคุลเกน ''พาราณสิรญฺโญ อคฺคมเหสิยา ปชา''ติ ลิขิตฺวา พนฺธึสุฯ ตโต ตํ ภาชนํ อูมิภยาทีหิ อนุปทฺทุตํ คงฺคาโสเตน ปายาสิฯ

เตน จ สมเยน อญฺญตโร ตาปโส โคปาลกกุลํ นิสฺสาย คงฺคาตีเร วิหรติฯ โส ปาโตว คงฺคํ โอติโณฺณ ตํ ภาชนํ อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปํสุกูลสญฺญาย อคฺคเหสิฯ อเถตฺถ ตํ อกฺขรปฏฺฏิกํ ราชมุทฺทิกาลญฺฉนํ จ ทิสฺวา มุญฺจิตฺวา ตํ มํสเปสึ อทฺทส, ทิสฺวานสฺส เอตทโหสิ ''สิยา คพฺโภ, ตถา หิสฺส ทุคฺคนฺธปูติกภาโว นตฺถี''ติฯ อสฺสมํ เนตฺวา สุทฺเธ โอกาเส ฐเปสิฯ อถ อฑฺฒมาสจฺจเยน เทฺว มํสเปสิโย อเหสุํฯ ตาปโส ทิสฺวา สาธุตรํ ฐเปสิฯ ตโต ปุน อฑฺฒมาสจฺจเยน เอกเมกิสฺสา มํสเปสิยา หตฺถปาทสีสานมตฺถาย ปญฺจ ปญฺจ ปิฬกา อุฏฺฐหึสุฯ อถ ตโต อฑฺฒมาสจฺจเยน เอกา มํสเปสิ สุวณฺณพิมฺพสทิโส ทารโก, เอกา ทาริกา อโหสิฯ

เตสุ ตาปสสฺส ปุตฺตสิเนโห อุปฺปชฺชิ, องฺคุฏฺฐกโต จสฺส ขีรํ นิพฺพตฺติฯ ตโต ปภุติ จ ขีรภตฺตํ อลภิตฺถ, โส ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา ขีรํ ทารกานํ มุเข อาสิญฺจติฯ เตสํ อุทรํ ยํ ยํ ปวิสติ, ตํ ตํ สพฺพํ มณิภาชนคตํ วิย ทิสฺสติ, เอวํ นิจฺฉวี อเหสุํฯ อปเร อาหุ ''สิเพฺพตฺวา ฐปิตา วิย เนสํ อญฺญมญฺญํ ลีนา ฉวิ อโหสี''ติฯ เอวํ เต นิจฺฉวิตาย วา ลีนจฺฉวิตาย วา **ลิจฺฉวี**ติ ปญฺญายึสุฯ

ตาปโส ทารเก โปเสโนฺต อุสฺสูเร คามํ สิกฺขาย ปวิสติ, อติทิวา ปฏิกฺกมติฯ ตสฺส ตํ พฺยาปารํ ญตฺวา โคปาลกา อาหํสุ – ''ภเนฺต, ปพฺพชิตานํ ทารกโปสนํ ปลิโพโธ, อมฺหากํ ทารเก เทถ, มยํ โปเสสฺสาม, ตุเมฺห อตฺตโน กมฺมํ กโรถา''ติฯ ตาปโส สาธูติ ปฏิสฺสุณิฯ โคปาลกา ทุติยทิวเส มคฺคํ สมํ กตฺวา ปุเปฺผหิ โอกิริตฺวา ธชปฏากา อุสฺสาเปตฺวา ตูริเยหิ วชฺชมาเนหิ อสฺสมํ อาคตาฯ ตาปโส – ''มหาปุญฺญา ทารกา อปฺปมาเทน วเฑฺฒถ, วเฑฺฒตฺวา จ อญฺญมญฺญํ อาวาหวิวาหํ กโรถ, ปญฺจโครเสน ราชานํ โตเสตฺวา ภูมิภาคํ คเหตฺวา นครํ มาเปถ, ตตฺถ กุมารํ อภิสิญฺจถา''ติ วตฺวา ทารเก อทาสิฯ เต สาธูติ ปฏิสฺสุณิตฺวา ทารเก เนตฺวา โปเสสุํฯ

ทารกา วุทฺธิมนฺวาย กีฬนฺตา วิวาทฏฺฐาเนสุ อเญฺญ โคปาลกทารเก หเตฺถนปิ ปาเทนปิ ปหรนฺติฯ เต โรทนฺติฯ ''กิสฺส โรทถา''ติ จ มาตาปิตูหิ วุตฺตา ''อิเม นิมฺมาตาปิติกา ตาปสโปสิตา อเมฺห อติปหรนฺตี''ติ วทนฺติฯ ตโต เตสํ มาตาปิตโร ''อิเม ทารกา อเญฺญ ทารเก วินาเสนฺติ ทุกฺขาเปนฺติ, น อิเม สงฺคเหตพฺพา, วเชฺชตพฺพา อิเม''ติ อาหํสุฯ ตโต ปภุติ กิร โส ปเทโส **วชฺชี**ติ วุจฺจติ โยชนสติโก ปริมาเณนฯ อถ ตํ ปเทสํ โคปาลกา ราชานํ โตเสตฺวา อคฺคเหสุํฯ ตตฺถ จ นครํ มาเปตฺวา โสฬสวสฺสุทฺเทสิกํ กุมารํ อภิสิญฺจิตฺวา ราชานํ อกํสุฯ ตาย จสฺส ทาริกาย สทฺธึ วิวาหํ กตฺวา กติกํ อกํสุ ''พาหิรกทาริกา น อาเนตพฺพา, อิโต ทาริกา น กสฺสจิ

ทาตพฺพา’’ติฯ เตสํ ปฐมสํวาเสน เทฺว ทารกา ชาตา ธีตา จ ปุตฺโต จฯ เอวํ โสฬสกฺขตฺตุํ เทฺว เทฺว ชาตาฯ ตโต เตสํ ทารกานํ ยถากฺกมํ วฑฺฒนฺตานํ อารามุยฺยานนิวาสฏฺฐานปริวารสมฺปตฺตึ คเหตุํ อปฺปโหนฺตา นครํ ติกฺขตฺตุํ คาวุตนฺตเรน คาวุตนฺตเรน ปริกฺขิปึสุ ฯ ตสฺส ปุนปฺปุนํ วิสาลีกตตฺตา เวสาลีเตฺวว นามํ ชาตํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เวสาลิยนฺติ เอวํ นามเก นคเร’’ติฯ

๐๑ พหินคเรติ นครสฺส พหิ, น อมฺพปาลิวนํ วิย อโนฺตนครสฺมิํฯ อยํ ปน ชีวกมฺพวนํ วิย นครสฺส พหิทฺธา วนสโณฺฑฯ เตน วุตฺตํ ‘‘พหินคเร’’ติฯ **อปรปุเร**ติ ปุรสฺส อปเร, ปจฺฉิมทิสายนฺติ อโตฺถฯ **วนสเณฺฑ**ติ โส กิร วนสโณฺฑ นครสฺส ปจฺฉิมทิสายํ คาวุตมเตฺต ฐาเนฯ ตตฺถ มนุสฺสา ภควโต คนฺธกุฏิํ กตฺวา ตํ ปริวาเรตฺวา ภิกฺขูนํ รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานจงฺกมเลณกุฏิมณฺฑปาทีนิ ปติฏฺฐเปสุํ, ภควา ตตฺถ วิหรติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อปรปุเร วนสเณฺฑ’’ติฯ **สุนกฺขโตฺต**ติ ตสฺส นามํฯ ลิจฺฉวีนํ ปน ปุตฺตตฺตา **ลิจฺฉวิปุโตฺต**ติ วุโตฺตฯ **อจิรปกฺกโนฺต**ติ วิพฺภมิตฺวา คิหิภาวูปคมเนน อธุนาปกฺกโนฺตฯ **ปริสตี**ติ ปริสมเชฺฌฯ **อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา**ติ เอตฺถ **มนุสฺสธมฺมา** นาม ทสกุสลกมฺมปถาฯ เต ปฏิเสเธตุํ น สโกฺกติฯ กสฺมา? อุปารมฺภภยาฯ เวสาลิยญฺหิ พหู มนุสฺสา รตนตฺตเย ปสนฺนา พุทฺธมามกา ธมฺมมามกา สงฺฆมามกาฯ เต ทสกุสลกมฺมปถมตฺตมฺปิ นตฺถิ สมณสฺส โคตมสฺสาติ วุเตฺต ตฺวํ กตฺถ ภควนฺตํ ปาณํ หนนฺตํ อทฺทส, กตฺถ อทินฺนํ อาทิยนฺตนฺติอาทีนิ วตฺวา อตฺตโน ปมาณํ น ชานาสิ? กิํ ทนฺตา เม อตฺถีติ ปาสาณสกฺขรา ขาทสิ, อหินงฺคุฏฺฐ คณฺหิตุํ วายมสิ, กกจทเนฺตสุ ปุปฺผาวฬิกํ กีฬิตุํ อิจฺฉสิ? มุขโต เต ทเนฺต ปาเตสฺสามาติ วเทยฺยุํฯ โส เตสํ อุปารมฺภภยา เอวํ วตฺตุํ น สโกฺกติฯ

เวสาลินครวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อุตฺตริมนุสฺสธมฺมาทิวณฺณนา

ตโต อุตฺตริํ ปน วิเสสาธิคมํ ปฏิเสเธโนฺต **อุตฺตริ มนุสฺสธมฺมา อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส**ติ อาหฯ

ตตฺถ อลมริยํ ญาตุนฺติ **อลมริโย,** อริยภาวาย สมโตฺถติ วุตฺตํ โหติฯ ญาณทสฺสนเมว **ญาณทสฺสนวิเสโส**ฯ อลมริโย จ โส ญาณทสฺสนวิเสโส จาติ **อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส**ฯ ญาณทสฺสนนฺติ ทิพฺพจกฺขุปิ วิปสฺสนาปิ มโคฺคปิ ผลมฺปิ ปจฺจเวกฺขณญาณมฺปิ สพฺพญฺญุตญฺญาณมฺปิ วุจฺจติฯ ‘‘อปฺปมโตฺต สมาโน ญาณทสฺสนํ อาราเธตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๑๑) หิ เอตฺถ ทิพฺพจกฺขุ ญาณทสฺสนํ นามฯ ‘‘ญาณทสฺสนาย จิตฺตํ อภินีหรติ อภินินฺนาเมตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๓๕) เอตฺถ วิปสฺสนาญาณํฯ ‘‘อภพฺพา เต ญาณทสฺสนาย อนุตฺตราย สโมฺพธายา’’ติ (อ. นิ. ๔.๑๙๖) เอตฺถ มโคฺคฯ ‘‘อยมโญฺญ อุตฺตริ มนุสฺสธมฺมา อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส อธิคโต ผาสุ วิหาโร’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๒๘) เอตฺถ ผลํฯ ‘‘ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาทิ, อกุปฺปา เม เจโตวิมุตฺติ, อยมนฺติมา ชาติ, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติ (มหาว. ๑๖) เอตฺถ ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ ‘‘ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาทิ สตฺตาหกาลงฺกโต อาฬาโร กาฬาโม’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๔๐) เอตฺถ สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ อิธ ปน โลกุตฺตรมโคฺค อธิเปฺปโตฯ ตญฺหิ โส ภควโต ปฏิเสเธติฯ

ตกฺกปริยาหตนฺติ อิมินา อาจริยํ ปฏิพาหติฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – สมเณน โคตเมน อาจริเย อุปสงฺกมิตฺวา สุขุมํ ธมฺมนฺตรํ คหิตํ นาม นตฺถิ, ตกฺกปริยาหตํ ปน ตเกฺกตฺวา เอวํ ภวิสฺสติ เอวํ ภวิสฺสตีติ ตกฺกปริยาหตํ ธมฺมํ เทเสตีติฯ **วีมํสานุจริต**นฺติ อิมินา จสฺส โลกิยปญฺญํ อนุชานาติฯ สมโณ โคตโม ปญฺญวา, โส ตํ ปญฺญาสงฺขาตํ อินฺทวชิรูปมํ วีมํสํ เอวํ วฏฺฏิสฺสติ,

เอวํ วฏฺฏิสฺสตีติ อิโต จิโต จ อนุจราเปตฺวา วีมํสาย อนุจริตํ ธมฺมํ เทเสติฯ **สยํปฏิภาน**นฺติ อิมิ นาสฺส ธมฺมสฺส ปจฺจกฺขภาวํ ปฏิพาหติฯ เอวํ หิสฺส อโหสิ – สมณสฺส โคตมสฺส สุขุมํ ธมฺมนฺตรํ วิปสฺสนา วา มคฺโค วา ผลํ วา ปจฺจเวกฺขณา วา นตฺถิ, อยํ ปน ลทฺธปริโส, ราชานํ จกฺกวตฺติํ วิย นํ จตฺตาโร วณฺณา ปริวาเรนฺติ, สุผุสิตํ ปนสฺส ทนฺตาวรณํ, มุทุกา ชิวฺหา, มธุโร สโร, อเนลคฬา วาจา, โส ยํ ยเทวสฺส อุปฏฺฐาติ, ตํ ตํ คเหตฺวา สยํปฏิภานํ กเถนฺโต มหาชนํ รเญช ตีติฯ

ยสฺส จ ขฺวาสฺส อตฺถาย ธมฺโม เทสิโตติ ยสฺส จ โข อตฺถาย อสฺส ธมฺโม เทสิโตฯ เสยฺยถิทํ, ราคปฏิฆาตตฺถาย อสุภกมฺมฏฺฐานํ, โทสปฺปฏิฆาตตฺถาย เมตฺตาภาวนา, โมหปฏิ ฆาตตฺถาย ปญฺจ ธมฺมา, วิตกฺกูปเจฺฉทาย อานาปานสฺสติฯ

โส นิยฺยาติ ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยายาติ โส ธมฺโม โย ตํ ยถาเทสิตํ กโรติ, ตสฺส ตกฺกรสฺส สมฺมา เหตุนา นเยน การเณน วฏฺฏทุกฺขกฺขยาย นิยฺยาติ คจฺฉติ ตมตฺถํ สาเธตี ติ ทีเปติ ฯ อิทํ ปเนส น อตฺตโน อชฺฌาสเยน วทติฯ พุทฺธานญฺหิ ธมฺโม อนิยฺยานิโกติ เอว เมวํ ปเวเทยฺย, น ปน สโกฺกติ วตฺตุํฯ กสฺมา? อุปารมฺภภยาฯ เวสาลิยญฺหิ พหู โสตาปนฺน-สก ทาคามิ-อนาคามิอุปาสกาฯ เต เอวํ วเทยฺยุํ ‘‘สุนกฺขตฺต ตวํ ภควตา เทสิตธมฺโม อนิยฺยานิโก ติ วทสิ, ยทิ อยํ ธมฺโม อนิยฺยานิโก, อิมสฺมิํ นคเร อิเม กสฺมา เอตฺตกา โสตาปนฺนา ชาตา, เอตฺตกา สกทาคามี, เอตฺตกา อนาคามีติ ปุเพฺพ วุตฺตนเยน อุปารมฺภํ กเรยฺยุ’’นฺติฯ โส อิมินา อุปารมฺภภเยน อนิยฺยานิโกติ วตฺตุํ อสโกฺกโนฺต อชฺชุเนน วิสฺสฏฺฐกณฺฑํ วิย อสฺส ธมฺโม อ โมโฆ นิยฺยาติ, อพฺภนฺตเร ปนสฺส กิญฺจิ นตฺถีติ วทติฯ

อโสฺสสิ โขติ เวสาลิยํ พฺราหฺมณกุลเสฏฺฐิกุลาทีสุ ตตฺถ ตตฺถ ปริสมเชฺฌ เอวํ ภาสมาน สฺส ตํ วจนํ สุณิ, น ปน ปฏิเสเธสิฯ กสฺมา? การุญฺญตายฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ อยํ กุโทฺธ ฌา ยมานํ เวฬุวนํ วิย ปกฺขิตฺตโลณํ อุทฺธนํ วิย จ โกธวเสน ปฏปฏายติ, มยา ปฏิพาหิโต ปน มยิปิ อาฆาตํ พนฺธิสฺสติ, เอวมสฺส ตถาคเต จ มยิ จาติ ทฺวีสุ ชเนสุ อาฆาโต อติภาริโย ภวิสฺ สตีติ การุญฺญตาย น ปฏิเสเธสิฯ อปิ จสฺส เอวํ อโหสิ, พุทฺธานํ อวณฺณกถนํ นาม ปุณฺณจเนฺท โทสาโรปนสทิสํ, โก อิมสฺส กถํ คณฺหิสฺสติ? สยเมว เขเฬ ปจฺฉิเนฺน มุเข สุเกฺข โอรมิสฺสตีติ อิมินา การเณน น ปฏิเสเธสิฯ **ปิณฺฑปาตปฏิกฺกโนฺต**ติ ปิณฺฑปาตปริเยสนโต อปคโตฯ

๑๔๗. **โกธโน**ติ จโณฺฑ ผรุโสฯ **โมฆปุริโส**ติ ตุจฺฉปุริโสฯ ยสฺส หิ ตสฺมิํ อตฺตภาเว มคฺคผลานํ อุปนิสฺสโย นตฺถิ, ตํ พุทฺธา ‘‘โมฆปุริโส’’ติ วทนฺติฯ อุปนิสฺสเย สติปิ ตสฺมิํ ขเณ มเคฺค วา ผเล วา อสติ ‘‘โมฆปุริโส’’ติ วทนฺติเยวฯ อิมสฺส ปน ตสฺมิํ อตฺตภาเว มคฺคผลานํ อุ ปนิสฺสโย สมุจฺฉิโนฺนเยว, เตน ตํ ‘‘โมฆปุริโส’’ติ อาหฯ **โกธา จ ปนสฺส เอสา วาจา ภาสิ ตา**ติ เอสา จ ปนสฺส วาจา โกเธน ภาสิตาฯ

กสฺมา ปเนส ภควโต กุโทฺธติ? อยญฺหิ ปุเพฺพ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ทิพฺพจกฺขุปริกมฺมํ ปุจฺฉิฯ อถสฺส ภควา กเถสิฯ โส ทิพฺพจกฺขุํ นิพฺพเตฺตตฺวา อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา เทวโลเก โอโล เกโนฺต นนฺทนวนจิตฺตลตาวนผารุสกวนมิสฺสกวเนสุ ทิพฺพสมฺปตฺติํ อนุภวมาเน เทวปุเตฺต จ เทวธีตโร จ ทิสฺวา เอเตสํ เอวรูปาย อตฺตภาวสมฺปตฺติยา ฐิตานํ กีวมธุโร นุ โข สโทฺท ภวิสฺ สตีติ สทฺทํ โสตุกาโม หุตฺวา ทสพลํ อุปสงฺกมิตฺวา ทิพฺพโสตธาตุปริกมฺมํ ปุจฺฉิฯ ภควา ปนสฺส ทิพฺพโสตธาตุยา อุปนิสฺสโย นตฺถีติ ญตฺวา ปริกมฺมํ น กเถสิฯ น หิ พุทฺธา อุปนิสฺสย วิรหิต ตสฺส ปริกมฺมํ กเถนฺติฯ โส ภควติ อาฆาตํ พนฺธิตฺวา จิเนฺตสิ ‘‘อหํ สมณํ โคตมํ ปฐมํ

ทิพฺพจกฺขุปริกมฺมํ ปุจฺฉึ, โส ‘มยฺหํ ตํ สมฺปชฺชตุ วา มา วา สมฺปชฺชตู’ติ กเถสิฯ อหํ ปน ปจฺจตฺตปุริสกาเรน ตํ นิพฺพเตฺตตฺวา ทิพฺพโสตธาตุปริกมฺมํ ปุจฺฉึ, ตํ เม น กเถสิฯ อทฺธาสฺส เอวํ โหติ ‘อยํ ราชปพฺพชิโต ทิพฺพจกฺขุญาณํ นิพฺพเตฺตตฺวา ทิพฺพโสตธาตุญาณํ นิพฺพเตฺตตฺวา เจโตปริยญาณํ นิพฺพเตฺตตฺวา อาสวานํ ขยญาณํ นิพฺพเตฺตตฺวา มยา สมสโม ภวิสฺสตี’ติ อิสฺสามจฺฉริยวเสน มยฺหํ น กเถตี’’ติฯ ภิโยฺยโส อาฆาตํ พนฺธิตฺวา กาสายานิ ฉเฑฺฑตฺวา คิหิภาวํ ปตฺวาปิ น ตุณฺหีภูโต วิจรติฯ ทสพลํ ปน อสตา ตุเจฺฉน อพฺภาจิกฺขโนฺต วิจรติฯ เตนาห ภควา ‘‘โกธา จ ปนสฺส เอสา วาจา ภาสิตา’’ติฯ

วโณฺณ เหโส, สาริปุตฺตาติ, สาริปุตฺต, ตถาคเตน สตสหสฺสกปฺปาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขยฺยานิ ปารมิโย ปูเรโนฺตน เอตทตฺถเมว วายาโม กโต ‘‘เทสนาธโมฺม เม นิยฺยานิโก ภวิสฺสตี’’ติฯ ตสฺมา โย เอวํ วเทยฺย, โส วณฺณํเยว ตถาคตสฺส ภาสติฯ วโณฺณ เหโส, สาริปุตฺต, ตถาคตสฺส คุโณ เอโส ตถาคตสฺส, น อคุโณติ ทเสฺสติฯ

อยมฺปิ หิ นาม สาริปุตฺตาติอาทินา กึ ทเสฺสติ? สุนกฺขเตฺตน ปฏิสิทฺธสฺส อุตฺตริมนุสฺสธมฺมสฺส อตฺตนิ อตฺถิตํ ทเสฺสติฯ ภควา กิร อยํ, สาริปุตฺต, สุนกฺขโตฺต โมฆปุริโส นตฺถิ ตถาคตสฺส อุตฺตริมนุสฺสธโมฺมติ วทติฯ มยฺหญฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ นาม อตฺถิ, อิทฺธิวิธญาณํ นาม อตฺถิ, ทิพฺพโสตธาตุญาณํ นาม อตฺถิ, เจโตปริยญาณํ นาม อตฺถิ, ทสพลญาณํ นาม อตฺถิ, จตุเวสารชฺชญาณํ นาม อตฺถิ, อฎฺฐสุ ปริสาสุ อกมฺปนญาณํ นาม อตฺถิ, จตุโยนิปริเจฺฉทกญาณํ นาม อตฺถิ, ปญฺจคติปริเจฺฉทกญาณํ นาม อตฺถิ, สเพฺพปิ เจเต อุตฺตริมนุสฺสธมฺมาเยวฯ เอวรูเปสุ อุตฺตริมนุสฺสธเมฺมสุ เอกสฺสาปิ วิชานนสมตฺถํ ธมฺมนฺวยมตฺตมฺปิ นาม เอตสฺส โมฆปุริสสฺส น ภวิสฺสตีติ เอตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **อยมฺปิ หิ นาม สาริปุตฺตา**ติอาทินา นเยน อิมํ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ อเนฺวตีติ **อนฺวโย,** ชานาติ , อนุพุชฺฌตีติ อโตฺถฯ ธมฺมสฺส อนฺวโย **ธมฺมนฺวโย,** ตํ ตํ สพฺพญฺญุตญฺญาณาทิธมฺมํ ชานนปญฺญาเยตํ อธิวจนํฯ ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทีหิ เอวรูปมฺปิ นาม มยฺหํ สพฺพญฺญุตญฺญาณสงฺขาตํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ วิชฺชมานเมว อตฺถีติ ชานิตุํ ตสฺส โมฆปุริสสฺส ธมฺมนฺวโยปิ น ภวิสฺสตีติ ทเสฺสติฯ อิทฺธิวิธญาณาทีสุปิ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

อุตฺตริมนุสฺสธมฺมาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ทสพลญาณาทิวณฺณนา

๑๔๘. เอตฺถ จ กิญฺจาปิ เจโตปริยญาณานนฺตรํ ติโสฺส วิชฺชา วตฺตพฺพา สิยุํ, ยสฺมา ปน ตาสุ วุตฺตาสุ อุปริ ทสพลญาณํ น ปริปูรติ, ตสฺมา ตา อวตฺวา ตถาคตสฺส ทสพลญาณํ ปริปูรํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต **ทส โข ปนิมานิ สาริปุตฺตา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตถาคตพลานี**ติ อเญฺญหิ อสาธารณานิ ตถาคตเสฺสว พลานิฯ ยถา วา ปุพฺพพุทฺธานํ พลานิ ปุญฺญุสฺสยสมฺปตฺติยา อาคตานิ, ตถา อาคตพลานีติปิ อโตฺถฯ ตตฺถ ทุวิธํ ตถาคตพลํ กายพลญฺจ ญาณพลญฺจฯ เตสุ กายพลํ หตฺถิกุลานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ โปราเณหิ –

> ‘‘กาลาวกญฺจ คเงฺคยฺยํ, ปณฺฑรํ ตมฺพปิงฺคลํ;
> คนฺธมงฺคลเหมญฺจ, อุโปสถฉทฺทนฺติเม ทสา’’ติฯ

อิมานิ หิ ทส หตฺถิกุลานิฯ ตตฺถ กาลาวกนฺติ ปกติหตฺถิกุลํ ทฎฺฐพฺพํฯ ยํ ทสนฺนํ ปุริสานํ กายพลํ, ตํ เอกสฺส กาลาวกหตฺถิโนฯ ยํ ทสนฺนํ กาลาวกานํ พลํ, ตํ เอกสฺส คเงฺคยฺยสฺสฯ ยํ ท

สนฺนํ คเงฺคยฺยานํ, ตํ เอกสฺส ปณฺฑรสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ ปณฺฑรานํ, ตํ เอกสฺส ตมฺพสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ ตมฺพานํ, ตํ เอกสฺส ปิงฺคลสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ ปิงฺคลานํ, ตํ เอกสฺส คนฺธหตฺถิโนฯ ยํ ทสนฺนํ คนฺธหตฺถีนํ, ตํ เอกสฺส มงฺคลสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ มงฺคลานํ, ตํ เอกสฺส เหมวตสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ เหมวตานํ, ตํ เอกสฺส อุโปสถสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ อุโปสถานํ, ตํ เอกสฺส ฉทฺทนฺตสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ ฉทฺทนฺตานํ ตํ เอกสฺส ตถาคตสฺสฯ นารายนสงฺฆาตพลนฺติปิ อิทเมว วุจฺจติ ฯ ตเทตํ ปกติหตฺถิคณนาย หตฺถีนํ โกฏิสหสฺสานํ ปุริสคณนาย ทสนฺนํ ปุริสโกฏิสหสฺสานํ พลํ โหติฯ อิทํ ตาว ตถาคตสฺส **กายพลํ**ฯ

ญาณพลํ ปน ปาฬิยํ ตาว อาคตเมวฯ ทสพลญาณํ, จตุเวสารชฺชญาณํ, อฏฺฐสุ ปริสาสุ อกมฺปนญาณํ, จตุโยนิปริเจฺฉทกญาณํ, ปญฺจคติปริเจฺฉทกญาณํฯ สํยุตฺตเก (สํ. นิ. ๒.๓๔) อาคตานิ เตสตฺตติ ญาณานิ สตฺตสตฺตติ ญาณานีติ เอวํ อญฺญานิปิ อเนกานิ ญาณสหสฺสานิ, เอตํ **ญาณพลํ** นามฯ อิธาปิ ญาณพลเมว อธิเปฺปตํฯ ญาณญฺหิ อกมฺปิยเฏฺฐน อุปตฺถมฺภนเฏฺฐน จ **พลนฺติ** วุตฺตํฯ

เยหิ พเลหิ สมนฺนาคโตติ เยหิ ทสหิ ญาณพเลหิ อุเปโต สมุเปโตฯ **อาสภํ ฐานนฺ**ติ เสฏฺฐฏฺฐานํ อุตฺตมฏฺฐานํฯ อาสภา วา ปุพฺพพุทฺธา, เตสํ ฐานนฺติ อโตฺถฯ อปิจ ควสตเชฏฺฐโก อุสโภ, ควสหสฺสเชฏฺฐโก วสโภฯ วชสตเชฏฺฐโก วา อุสโภ, วชสหสฺสเชฏฺฐโก วสโภฯ สพฺพควเสโฏฺฐ สพฺพปริสฺสยสโห เสโต ปาสาทิโก มหาภารวโห อสนิสตสเทฺทหิปิ อกมฺปนิโย นิสโภ, โส อิธ อุสโภติ อธิเปฺปโตฯ อิทมฺปิ หิ ตสฺส ปริยายวจนํฯ อุสภสฺส อิทนฺติ **อาสภํฯ ฐานนฺ**ติ จตูหิ ปาเทหิ ปถวึ อุปฺปีเฬตฺวา อจลฏฺฐานํฯ อิทํ ปน อาสภํ วิยาติ อาสภํฯ ยเถว หิ นิสภสงฺขาโต อุสโภ อุสภพเลน สมนฺนาคโต จตูหิ ปาเทหิ ปถวึ อุปฺปีเฬตฺวา อจลฏฺฐาเนน ติฏฺฐติ, เอวํ ตถาคโตปิ ทสหิ ตถาคตพเลหิ สมนฺนาคโต จตูหิ เวสารชฺชปาเทหิ อฏฺฐปริสปถวึ อุปฺปีเฬตฺวา สเทวเก โลเก เกนจิ ปจฺจตฺถิเกน ปจฺจามิเตฺตน อกมฺปิโย อจลฏฺฐาเนน ติฏฺฐติฯ เอวํ ติฏฺฐมาโนว ตํ อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ, อุปคจฺฉติ น ปจฺจกฺขาติ อตฺตนิ อาโรเปติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาตี’’ติฯ

ปริสาสูติ อฏฺฐสุ ปริสาสุฯ **สีหนาทํ นทตี**ติ เสฏฺฐนาทํ อภีตนาทํ นทติ, สีหนาทสทิสํ วา นาทํ นทติฯ อยมโตฺถ สีหนาทสุเตฺตน ทีเปตโพฺพฯ ยถา วา สีโห สหนโต หนนโต จ สีโหติ วุจฺจติ, เอวํ ตถาคโต โลกธมฺมานํ สหนโต ปรปฺปวาทานญฺจ หนนโต สีโหติ วุจฺจติฯ เอวํ วุตฺตสฺส สีหสฺส นาทํ สีหนาทํฯ ตตฺถ ยถา สีโห สีหพเลน สมนฺนาคโต สพฺพตฺถ วิสารโท วิคตโลมหํโส สีหนาทํ นทติ, เอวํ ตถาคตสีโหปิ ตถาคตพเลหิ สมนฺนาคโต อฏฺฐสุ ปริสาสุ วิสารโท วิคตโลมหํโส อิติ รูปนฺติอาทินา นเยน นานาวิธเทสนาวิลาสสมฺปนฺนํ สีหนาทํ นทติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปริสาสุ สีหนาทํ นทตี’’ติฯ **พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตตี**ติ เอตฺถ **พฺรหฺมนฺ**ติ เสฏฺฐํ อุตฺตมํ วิสิฏฺฐํฯ จกฺก-สโทฺท ปนายํ –

> สมฺปตฺติยํ ลกฺขเณ จ, รถเงฺค อิริยาปเถ;
> ทาเน รตนธมฺมูร-จกฺกาทีสุ จ ทิสฺสติ;
> ธมฺมจเกฺก อิธ มโต, ตญฺจ เทฺวธา วิภาวเยฯ

‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, จกฺกานิ, เยหิ สมนฺนาคตานํ เทวมนุสฺสาน’’นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๓๑) หิ อยํ สมฺปตฺติยํ ทิสฺสติฯ ‘‘ปาทตเลสุ จกฺกานิ ชาตานี’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๕) เอตฺถ ลกฺขเณฯ ‘‘จกฺกํว วหโต ปท’’นฺติ (ธ. ป. ๑) เอตฺถ รถเงฺคฯ ‘‘จตุจกฺกํ นวทฺวาร’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๙) เอตฺถ อิริยาปเถฯ ‘‘ททํ ภุญฺช มา จ ปมาโท, จกฺกํ ปวตฺตย สพฺพปาณิน’’นฺติ (ชา.

๑.๗.๑๔๙) เอตฺถ ทาเนฯ ‘‘ทิพฺพํ จกฺกรตนํ ปาตุรโหสี’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๔๓) เอตฺถ รตนจเกฺกฯ ‘‘มยา ปวตฺติตํ จกฺก’’นฺติ (สุ. นิ. ๕๖๒) เอตฺถ ธมฺมจเกฺกฯ ‘‘อิจฺฉาหตสฺส โปสสฺส, จกฺกํ ภมติ มตฺถเก’’ติ (ชา. ๑.๑.๑๐๔; ๑.๕.๑๐๓) เอตฺถ อุรจเกฺกฯ ‘‘ขุรปริยเนฺตน เจปิ จเกฺกนา’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๖๖) เอตฺถ ปหรณจเกฺกฯ ‘‘อสนิวิจกฺก’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๖๑; สํ. นิ. ๒.๑๖๒) เอตฺถ อสนิมณฺฑเลฯ อิธ ปนายํ ธมฺมจเกฺก อธิเปฺปโตฯ

ตํ ปน ธมฺมจกฺกํ ทุวิธํ โหติ ปฏิเวธญาณเญฺจว เทสนาญาณญฺจฯ ตตฺถ ปญฺญาปภาวิตํ อตฺตโน อริยพลาวหํ ปฏิเวธญาณํฯ กรุณาปภาวิตํ สาวกานํ อริยพลาวหํ เทสนาญาณํฯ ตตฺถ ปฏิเวธญาณํ อุปฺปชฺชมานํ อุปฺปนฺนนฺติ ทุวิธํฯ ตญฺหิ อภินิกฺขมนโต ยาว อรหตฺตมคฺคา อุปฺปชฺชมานํ, ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นามฯ ตุสิตภวนโต วา ยาว มหาโพธิปลฺลเงฺก อรหตฺตมคฺคา อุปฺปชฺชมานํ, ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นามฯ ทีปงฺกรทสพลโต ปฏฺฐาย วา ยาว อรหตฺตมคฺคา อุปฺปชฺชมานํ, ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นามฯ เทสนาญาณมฺปิ ปวตฺตมานํ ปวตฺตนฺติ ทุวิธํฯ ตญฺหิ ยาว อญฺญาตโกณฺฑญฺญสฺส โสตาปตฺติมคฺคา ปวตฺตมานํ, ผลกฺขเณ ปวตฺตํ นามฯ เตสุ ปฏิเวธญาณํ โลกุตฺตรํ, เทสนาญาณํ โลกิยํฯ อุภยมฺปิ ปเนตํ อเญฺญหิ อสาธารณํ, พุทฺธานํเยว โอรสญาณํฯ

อิทานิ เยหิ พเลหิ สมนฺนาคโต ตถาคโต อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ, ยานิ อาทิโตว ‘‘ทส โข ปนิมานิ, สาริปุตฺต, ตถาคตสฺส ตถาคตพลานี’’ติ นิกฺขิตฺตานิ, ตานิ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **กตมานิ ทส? อิธ, สาริปุตฺต, ตถาคโต ฐานญฺจ ฐานโต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ฐานญฺจ ฐานโต**ติ การณญฺจ การณโตฯ การณญฺหิ ยสฺมา ตตฺถ ผลํ ติฏฺฐติ ตทายตฺตวุตฺติยาย อุปฺปชฺชติ เจว ปวตฺตติ จ, ตสฺมา ฐานนฺติ วุจฺจติฯ ตํ ภควา ‘‘เย เย ธมฺมา เยสํ เยสํ ธมฺมานํ เหตู ปจฺจยา อุปฺปาทาย, ตํ ตํ ฐานํฯ เย เย ธมฺมา เยสํ เยสํ ธมฺมานํ น เหตู น ปจฺจยา อุปฺปาทาย, ตํ ตํ อฏฺฐาน’’นฺติ ปชานโนฺต ฐานญฺจ ฐานโต อฏฺฐานญฺจ อฏฺฐานโต ยถาภูตํ ปชานาติฯ อภิธเมฺม ปเนตํ, ‘‘ตตฺถ กตมํ ตถาคตสฺส ฐานญฺจ ฐานโต อฏฺฐานญฺจ อฏฺฐานโต ยถาภูตํ ญาณ’’นฺติ อาทินา (วิภ. ๘๐๙) นเยน วิตฺถาริตเมวฯ **ยมฺปี**ติ เยน ญาเณนฯ **อิทมฺปิ, สาริปุตฺต, ตถาคตสฺสา**ติ อิทมฺปิ ฐานาฏฺฐานญาณํ ตถาคตสฺส ตถาคตพลํ นาม โหตีติ อโตฺถฯ เอวํ สพฺพปเทสุ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

กมฺมสมาทานานนฺติ สมาทิยิตฺวา กตานํ กุสลากุสลกมฺมานํ, กมฺมเมว วา กมฺมสมาทานํฯ **ฐานโส เหตุโส**ติ ปจฺจยโต เจว เหตุโต จฯ ตตฺถ คติอุปธิกาลปโยคา วิปากสฺส ฐานํฯ กมฺมํ เหตุฯ อิมสฺส ปน ญาณสฺส วิตฺถารกถา ‘‘อเตฺถกจฺจานิ ปาปกานิ กมฺมสมาทานานิ คติสมฺปตฺติปฏิพาฬฺหานิ น วิปจฺจนฺตี’’ติอาทินา (วิภ. ๘๑๐) นเยน **อภิธเมฺม** อาคตาเยวฯ

สพฺพตฺถคามินินฺติ สพฺพคติคามินิํ อคติคามินิญฺจฯ **ปฏิปท**นฺติ มคฺคํฯ **ยถาภูตํ ปชานาตี**ติ พหูสุปิ มนุเสฺสสุ เอกเมว ปาณํ ฆาเตเนฺตสุ อิมสฺส เจตนา นิรยคามินี ภวิสฺสติ, อิมสฺส เจตนา ติรจฺฉานโยนิคามินีติ อิมินา นเยน เอกวตฺถุสฺมิมฺปิ กุสลากุสลเจตนาสงฺขาตานํ ปฏิปตฺตีนํ อวิปรีตโต สภาวํ ชานาติฯ อิมสฺส จ ญาณสฺส วิตฺถารกถา ‘‘ตตฺถ กตมํ ตถาคตสฺส สพฺพตฺถคามินิํ ปฏิปทํ ยถาภูตํ ญาณํ? อิธ ตถาคโต อยํ มโคฺค อยํ ปฏิปทา นิรยคามีติ ปชานาตี’’ติอาทินา (วิภ. ๘๑๑) นเยน **อภิธเมฺม** อาคตาเยวฯ

อเนกธาตุนฺติ จกฺขุธาตุอาทีหิ กามธาตุอาทีหิ วา ธาตูหิ พหุธาตุํฯ **นานาธาตุ**นฺติ ตาสํเยว ธาตูนํ วิลกฺขณตาย นานปฺปการธาตุํฯ **โลก**นฺติ ขนฺธายตนธาตุโลกํฯ **ยถาภูตํ ปชานาตี**ติ ตาสํ ตาสํ ธาตูนํ อวิปรีตโต สภาวํ ปฏิวิชฺฌติฯ อิทมฺปิ ญาณํ ‘‘ตตฺถ กตมํ ตถาคตสฺส

อเนกธาตุนานาธาตุโลกํ ยถาภูตํ ญาณํ, อิธ ตถาคโต ขนฺธนานตฺตํ ปชานาตี’’ติอาทินา นเยน **อภิธมฺเม** วิตฺถาริตเมวฯ

นานาธิมุตฺติกตนฺติ หีนาทีหิ อธิมุตฺตีหิ นานาธิมุตฺติกภาวํฯ อิทมฺปิ ญาณํ, ‘‘ตตฺถ กตมํ ตถาคตสฺส สตฺตานํ นานาธิมุตฺติกตํ ยถาภูตํ ญาณํ, อิธ ตถาคโต ปชานาติ สนฺติ สตฺตา หีนาธิมุตฺติกา’’ติ อาทินา นเยน **อภิธมฺเม** วิตฺถาริตเมวฯ

ปรสตฺตานนฺติ ปธานสตฺตานํฯ **ปรปุคฺคลาน**นฺติ ตโต ปเรสํ หีนสตฺตานํฯ เอกตฺถเมว วา เอตํ ปททฺวยํฯ เวเนยฺยวเสน ปน เทฺวธา วุตฺตํฯ **อินฺทฺริยปโรปริยตฺต**นฺติ สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ ปรภาวํ อปรภาวญฺจ, วุฑฺฒิญฺจ หานิญฺจาติ อโตฺถฯ อิมสฺสปิ ญาณสฺส วิตฺถารกถา – ‘‘ตตฺถ กตมํ ตถาคตสฺส ปรสตฺตานํ ปรปุคฺคลานํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตํ ยถาภูตํ ญาณํ, อิธ ตถาคโต สตฺตานํ อาสยํ ปชานาติ อนุสยํ ปชานาตี’’ติอาทินา (วิภ. ๘๑๔) นเยน **อภิธมฺเม** อาคตาเยวฯ

ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺตีนนฺติ ปฐมาทีนํ จตุนฺนํ ฌานานํ รูปี รูปานิ ปสฺสตีติอาทีนํ อฏฺฐนฺนํ วิโมกฺขานํ สวิตกฺกสวิจาราทีนํ ติณฺณํ สมาธีนํ ปฐมชฺฌานสมาปตฺติอาทีนญฺจ นวนฺนํ อนุปุพฺพสมาปตฺตีนํฯ **สํกิเลส**นฺติ หานภาคิยธมฺมํฯ **โวทาน**นฺติ วิเสสภาคิยธมฺมํฯ **วุฏฺฐาน**นฺติ ‘‘โวทานมฺปิ วุฏฺฐานํฯ ตมฺหา ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐานมฺปิ วุฏฺฐาน’’นฺติ (วิภ. ๘๒๘) เอวํ วุตฺตปคุณชฺฌานเญฺจว ภวงฺคผลสมาปตฺติโย จฯ เหฏฺฐิมํ เหฏฺฐิมญฺหิ ปคุณชฺฌานํ อุปริมสฺส อุปริมสฺส ปทฏฺฐานํ โหติฯ ตสฺมา ‘‘โวทานมฺปิ วุฏฺฐาน’’นฺติ วุตฺตํฯ ภวเงฺคน ปน สพฺพชฺฌาเนหิ วุฏฺฐานํ โหติฯ ผลสมาปตฺติยา นิโรธสมาปตฺติโต วุฏฺฐานํ โหติฯ ตํ สนฺธาย ‘‘ตมฺหา ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐานมฺปิ วุฏฺฐาน’’นฺติ วุตฺตํฯ อิทมฺปิ ญาณํ ‘‘ตตฺถ กตมํ ตถาคตสฺส ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺตีนํ สํกิเลสํ โวทานํ วุฏฺฐานํ ยถาภูตํ ญาณํ, ฌายีติ จตฺตาโร ฌายี, อเตฺถกโจฺจ ฌายี สมฺปตฺติํเยว สมานํ วิปตฺตีติ ปเจฺจตี’’ติอาทินา (วิภ. ๘๒๘) นเยน **อภิธมฺเม** วิตฺถาริตํฯ สตฺตนฺนํ ญาณานํ วิตฺถารกถาวินิจฺฉโย สโมฺมหวิโนทนิยํ **วิภงฺคฏฺฐกถายํ** วุโตฺตฯ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติทิพฺพจกฺขุญาณกถา **วิสุทฺธิมเคฺค** วิตฺถาริตาฯ อาสวกฺขยกถา ภยเภรเวฯ

๑๔๙. **อิมานิ โข สาริปุตฺตา**ติ ยานิ ปุเพฺพ ‘‘ทส โข ปนิมานิ, สาริปุตฺต, ตถาคตสฺส ตถาคตพลานี’’ติ อโวจํ, อิมานิ ตานีติ อปฺปนํ กโรติฯ ตตฺถ ปรวาทีกถา โหติ – **ทสพลญาณํ** นาม ปาฏิเยกฺกํ นตฺถิ, สพฺพญฺญุตญฺญาณเสฺสวายํ ปเภโทติฯ ตํ น ตถา ทฏฺฐพฺพํฯ อญฺญเมว หิ ทสพลญาณํ, อญฺญํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ ทสพลญาณญฺหิ สกสกกิจฺจเมว ชานาติฯ สพฺพญฺญุตญาณํ ตมฺปิ ตโต อวเสสมฺปิ ปชานาติฯ ทสพลญาเณสุ หิ ปฐมํ การณาการณเมว ชานาติฯ ทุติยํ กมฺมนฺตรวิปากนฺตรเมวฯ ตติยํ กมฺมปริเจฺฉทเมวฯ จตุตฺถํ ธาตุนานตฺตการณเมวฯ ปญฺจมํ สตฺตานํ อชฺฌาสยาธิมุตฺติเมวฯ ฉฏฺฐํ อินฺทฺริยานํ ติกฺขมุทุภาวเมวฯ สตฺตมํ ฌานาทีหิ สทฺธิํ เตสํ สํกิเลสาทิเมวฯ อฏฺฐมํ ปุเพฺพนิวุตฺถขนฺธสนฺตติเมวฯ นวมํ สตฺตานํ จุติปฏิสนฺธิเมวฯ ทสมํ สจฺจปริเจฺฉทเมวฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปน เอเตหิ ชานิตพฺพญฺจ ตโต อุตฺตริญฺจ ปชานาติฯ เอเตสํ ปน กิจฺจํ น สพฺพํ กโรติฯ ตญฺหิ ฌานํ หุตฺวา อเปฺปตุํ น สโกฺกติ, อิทฺธิ หุตฺวา วิกุพฺพิตุํ น สโกฺกติ, มโคฺค หุตฺวา กิเลเส เขเปตุํ น สโกฺกติฯ อปิจ ปรวาที เอวํ ปุจฺฉิตโพฺพ – ‘‘ทสพลญาณํ นาม เอตํ สวิตกฺกสวิจารํ อวิตกฺกวิจารมตฺตํ อวิตกฺกอวิจารํ กามาวจรํ รูปาวจรํ อรูปาวจรํ โลกิยํ โลกุตฺตร’’นฺติ? ชานโนฺต ปฏิปาฏิยา สตฺต ญาณานิ สวิตกฺกสวิจารานีติ วกฺขติฯ ตโต ปรานิ เทฺว อวิตกฺกอวิจารานีติ วกฺขติฯ อาสวกฺขยญาณํ สิยา สวิตกฺกสวิ

จารํ, สิยา อวิตกฺกวิจารมตฺตํ, สิยา อวิตกฺกอวิจารนฺติ วกฺขติฯ ตถา ปฏิปาฏิยา สตฺต กามาวจรานิ, ตโต ปรานิ เทฺว รูปาวจรานิ, อวสาเน เอกํ โลกุตฺตรนฺติ วกฺขติ, สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปน สวิตกฺกสวิจารเมว กามาวจรเมว โลกิยเมวาติ วกฺขติฯ

เอวเมตฺถ อนุปทวณฺณนํ กตฺวา อิทานิ ยสฺมา ตถาคโต ปฐมํเยว ฐานาฏฺฐานญาเณน เวเนยฺยสตฺตานํ อาสวกฺขยาธิคมสฺส เจว อนธิคมสฺส จ ฐานาฏฺฐานภูตํ กิเลสาวรณาภาวํ ปสฺสติ, โลกิยสมฺมาทิฏฺฐิฏฺฐานทสฺสนโต นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิฏฺฐานาภาวทสฺสนโต จฯ อถ เนสํ กมฺมวิปากญาเณน วิปากาวรณาภาวํ ปสฺสติ, ติเหตุกปฏิสนฺธิทสฺสนโตฯ สพฺพตฺถคามินีปฏิปทาญาเณน กมฺมาวรณาภาวํ ปสฺสติ, อนนฺตริยกมฺมาภาวทสฺสนโตฯ เอวํ อนาวรณานํ อเนกธาตุนานาธาตุญาเณน อนุกูลธมฺมเทสนตฺถํ จริยวิเสสํ ปสฺสติ, ธาตุเวมตฺตทสฺสนโตฯ อถ เนสํ นานาธิมุตฺติกตาญาเณน อธิมุตฺตึ ปสฺสติ, ปโยคํ อนาทิยิตฺวาปิ อธิมุตฺติวเสน ธมฺมเทสนตฺถํฯ อเถวํ ทิฏฺฐาธิมุตฺตีนํ ยถาสตฺติ ยถาพลํ ธมฺมํ เทเสตุํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาเณน อินฺทฺริยปโรปริยตฺตํ ปสฺสติ, สทฺธาทีนํ ติกฺขมุทุภาวทสฺสนโตฯ เอวํ ปริญฺญาตินฺทฺริยปโรปริยตฺตา ปน เต สเจ ทูเร โหนฺติ, ปฐมชฺฌานาทีสุ วสีภูตตฺตา อิทฺธิวิเสเสน เต ขิปฺปํ อุปคจฺฉติฯ อุปคนฺตฺวา จ เนสํ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาเณน ปุพฺพชาติภาวนํ, ทิพฺพจกฺขุญาณานุภาวโต ปตฺตเพฺพน เจโตปริยญาเณน สมฺปติ จิตฺตวิเสสํ ปสฺสนฺโต อาสวกฺขยญาณานุภาเวน อาสวกฺขยคามินิยา ปฏิปทาย วิคตสโมฺมหตฺตา อาสวกฺขยาย ธมฺมํ เทเสติฯ ตสฺมา อิมินา อนุกฺกเมน อิมานิ ทส พลานิ วุตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ

ตํ, สาริปุตฺต, วาจํ อปฺปหายาติอาทีสุ ปุน เอวรูปึ วาจํ น วกฺขามีติ วทโนฺต ตํ วาจํ ปชหติ นามฯ ปุน เอวรูปํ จิตฺตํ น อุปฺปาเทสฺสามีติ จินฺเตโนฺต จิตฺตํ ปชหติ นามฯ ปุน เอวรูปํ ทิฏฺฐึ น คณฺหิสฺสามีติ ปชหโนฺต ทิฏฺฐึ ปฏินิสฺสชฺชติ นาม, ตถา อกโรโนฺต เนว ปชหติ, น ปฏินิสฺสชฺชติฯ **โส ยถาภตํ นิกฺขิโตฺต เอวํ นิรเย**ติ ยถา นิรยปาเลหิ อาหริตฺวา นิรเย ฐปิโต, เอวํ นิรเย ฐปิโตเยวาติ เวทิตโพฺพฯ

อิทานิสฺส อตฺถสาธกํ อุปมํ ทเสฺสโนฺต **เสยฺยถาปี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สีลสมฺปโนฺน**ติอาทีสุ โลกิยโลกุตฺตรา สีลสมาธิปญฺญา เวทิตพฺพาฯ โลกุตฺตรวเสเนว วินิวเฏฺฏตฺวมฺปิ วฏฺฏติฯ อยญฺหิ สมฺมาวาจากมฺมนฺตาชีเวหิ สีลสมฺปโนฺน, สมฺมาวายามสติสมาธีหิ สมาธิสมฺปโนฺน, สมฺมาทิฏฺฐิสงฺกเปฺปหิ ปญฺญาสมฺปโนฺน, โส เอวํ สีลาทิสมฺปโนฺน ภิกฺขุ ยถา ทิเฏฺฐว ธเมฺม อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว อญฺญํ อาราเธติ อรหตฺตํ ปาปุณาติ, เอวํสมฺปทมิทํ, สาริปุตฺต, วทามิ อิมมฺปิ การณํ เอวรูปเมว ฯ ยถา หิ มคฺคานนฺตรํ อวิรชฺฌิตฺวาว ผลํ นิพฺพตฺตติ, เอวเมว อิมสฺสาปิ ปุคฺคลสฺส จุติอนนฺตรํ อวิรชฺฌิตฺวาว นิรเย ปฏิสนฺธิ โหตีติ ทเสฺสติฯ สกลสฺมิญฺหิ พุทฺธวจเน อิมาย อุปมาย คาฬฺหตรํ กตฺวา วุตฺตอุปมา นาม นตฺถิฯ

๑๕๐. **เวสารชฺชานี**ติ เอตฺถ สารชฺชปฏิปกฺขํ เวสารชฺชํ, จตูสุ ฐาเนสุ สารชฺชาภาวํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อุปฺปนฺนโสมนสฺสมยญาณเสฺสตํ นามํฯ **สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฏิชานโต**ติ อหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ, สเพฺพ ธมฺมา มยา อภิสมฺพุทฺธาติ เอวํ ปฏิชานโต ตวฯ **อนภิสมฺพุทฺธา**ติ อิเม นาม ธมฺมา ตยา อนภิสมฺพุทฺธาฯ **ตตฺร วตา**ติ เตสุ วต อนภิสมฺพุทฺธาติ เอวํ ทสฺสิตธเมฺมสุฯ **สหธเมฺมนา**ติ สเหตุนา สการเณน วจเนน สุนกฺขโตฺต วิย วิปฺปลปโนฺต อปฺปมาณํฯ **นิมิตฺตเมตน**ฺติ เอตฺถ ปุคฺคโลปิ ธโมฺมปิ นิมิตฺตนฺติ อธิเปฺปโตฯ ตํ ปุคฺคลํ น ปสฺสามิ, โย มํ ปฏิโจเทสฺสติ, ตํ ธมฺมํ น ปสฺสามิ, ยํ ทเสฺสตฺวา อยํ นาม ธโมฺม ตยา อนภิสมฺพุโทฺธติ มํ ปฏิโจเทสฺสตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **เขมปฺปโตฺต**ติ เขมํ ปโตฺต, เสสปททฺวยํ อิมเสฺสว เววจนํฯ

สพฺพเญฺหตํ เวสารชฺชญาณเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ ทสพลสฺส หิ อยํ นาม ธมฺโม ตยา อนภิสมฺพุทฺโธติ โจทกํ ปุคฺคลํ วา โจทนาการณํ อนภิสมฺพุทฺธธมฺมํ วา อปสฺสโต สภาวพุทฺโธเยว วา สมาโน อหํ พุทฺโธสฺมีติ วทามีติ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส พลวตรํ โสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ เตน สมฺปยุตฺตํ ญาณํ **เวสารชฺชํ** นามฯ ตํ สนฺธาย ‘‘เขมปฺปตฺโต’’ติอาทิมาหฯ เอวํ สพฺพตฺถ อตฺโถ เวทิตพฺโพฯ

อนฺตรายิกา ธมฺมาติ เอตฺถ ปน อนฺตรายํ กโรนฺตีติ **อนฺตรายิกา,** เต อตฺถโต สญฺจิจฺจ วีติกฺกนฺตา สตฺต อาปตฺติกฺขนฺธาฯ สญฺจิจฺจ วีติกฺกนฺตญฺหิ อนฺตมโส ทุกฺกฏ-ทุพฺภาสิตมฺปิ มคฺคผลานํ อนฺตรายํ กโรติฯ อิธ ปน เมถุนธมฺโม อธิปฺเปโตฯ เมถุนํ เสวโต หิ ยสฺส กสฺสจิ นิสฺสํสยเมว มคฺคผลานํ อนฺตราโย โหติฯ **ยสฺส โข ปน เตสุ อตฺถายา**ติ ราคกฺขยาทีสุ ยสฺส อตฺถายฯ **ธมฺโม เทสิโต**ติ อสุภภาวนาทิธมฺโม กถิโต ฯ **ตตฺร วต ม**นฺติ ตสฺมิํ อนิยฺยานิกธมฺเมมํฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

ทสพลญาณาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อฏฺฐปริสวณฺณนา

๑๕๑. ‘‘อฏฺฐ โข อิมา สาริปุตฺตา’’ติ อิทํ กสฺมา อารทฺธํ? เวสารชฺชญาณสฺส พลทสฺสนตฺถํฯ ยถา หิ พฺยตฺตํ ปริสํ อโชฺฌคาเหตฺวา วิญฺญูนํ จิตฺตํ อาราธนสมตฺถาย กถาย ธมฺมกถิกสฺส เฉกภาโว ปญฺญายติ, เอวํ อิมา อฏฺฐ ปริสา ปตฺวา เวสารชฺชญาณสฺส เวสารชฺชภาโว สกฺกา ญาตุนฺติ เวสารชฺชญาณสฺส พลํ ทเสฺสโนฺต, **อฏฺฐ โข อิมา สาริปุตฺตา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ขตฺติยปริสา**ติ ขตฺติยานํ สนฺนิปติตฺวา นิสินฺนฏฺฐานํ, เอส นโย สพฺพตฺถฯ มารกายิกานํ ปน สนฺนิปติตฺวา นิสินฺนฏฺฐานํ มารปริสา เวทิตพฺพา, น มารานํฯ สพฺพาปิ เจตา ปริสา อุคฺคฏฺฐานทสฺสนวเสน คหิตาฯ มนุสฺสา หิ ‘‘เอตฺถ ราชา นิสิโนฺน’’ติ ปกติวจนมฺปิ วตฺตุํ น สโกฺกนฺติ, กเจฺฉหิ เสทา มุจฺจนฺติฯ เอวํ อุคฺคา ขตฺติยปริสาฯ พฺราหฺมณา ตีสุ เวเทสุ กุสลา โหนฺติ, คหปตโย นานาโวหาเรสุ เจว อกฺขรจินฺตาย จฯ สมณา สกวาทปรวาเทสุ กุสลา โหนฺติฯ เตสํ มเชฺฌ ธมฺมกถากถนํ นาม อติวิย ภาโรฯ อมนุสฺสาปิ อุคฺคา โหนฺติฯ อมนุโสฺสติ หิ วุตฺตมเตฺตปิ มนุสฺสานํ สกลสรีรํ สงฺกมฺปติ, เตสํ รูปํ วา ทิสฺวา สทฺทํ วา สุตฺวา สตฺตา วิสญฺญิโน โหนฺติฯ เอวํ อมนุสฺสปริสา อุคฺคาฯ ตาสุปิ ธมฺมกถากถนํ นาม อติวิย ภาโรฯ อิติ อุคฺคฏฺฐานทสฺสนวเสน ตา คหิตาติ เวทิตพฺพาฯ

อโชฺฌคาหตีติ อนุปวิสติฯ **อเนกสตํ ขตฺติยปริส**นฺติ พิมฺพิสารสมาคม ญาติสมาคมลิจฺฉวีสมาคมสทิสํฯ อเญฺญสุปิ จกฺกวาเฬสุ ลพฺภติเยวฯ กิํ ปน ภควา อญฺญานิ จกฺกวาฬานิปิ คจฺฉตีติ? อาม คจฺฉติฯ กีทิโส หุตฺวา? ยาทิสา เต, ตาทิโสเยวฯ เตเนวาห ‘‘อภิชานามิ โข ปนาหํ, อานนฺท, อเนกสตํ ขตฺติยปริสํ อุปสงฺกมิตา, ตตฺถ ยาทิสโก เตสํ วโณฺณ โหติ, ตาทิสโก มยฺหํ วโณฺณ โหติฯ ยาทิสโก เตสํ สโร โหติ, ตาทิสโก มยฺหํ สโร โหติฯ ธมฺมิยา กถาย สนฺทเสฺสมิ สมาทเปมิ สมุเตฺตเชมิ สมฺปหํเสมิฯ ภาสมานญฺจ มํ น ชานนฺติ ‘โก นุ โข อยํ ภาสติ เทโว วา มนุโสฺส วา’ติฯ ธมฺมิยา กถาย สนฺทเสฺสตฺวา สมาทเปตฺวา สมุเตฺตเชตฺวา สมฺปหํเสตฺวา อนฺตรธายามิ ฯ อนฺตรหิตญฺจ มํ น ชานนฺติ ‘โก นุ โข อยํ อนฺตรหิโต เทโว วา มนุโสฺส วา’’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๗๒)ฯ

ขตฺติยา เกยูรงฺคทมาลาคนฺธาทิวิภูสิตา นานาวิราควสนา อามุกฺกมณิกุณฺฑลา โมฬิธรา โหนฺติฯ กึ ภควาปิ เอวํ อตฺตานํ มเณฺฑติ? เต จ โอทาตาปิ โหนฺติ กาฬาปิ มํคุลจฺฉวีปิฯ กึ สตฺถาปิ เอวรูโป โหตีติ? สตฺถา อตฺตโน ปพฺพชิตวเสเนว คจฺฉติ, เตสํ ปน ตาทิโส หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, คนฺตฺวา ราชาสเน นิสินฺนํ อตฺตานํ ทเสฺสติ, เตสํ ''อชฺช อมฺหากํ ราชา อติวิย วิโรจตี''ติ โหติฯ เต จ ภินฺนสฺสราปิ โหนฺติ คคฺคสฺสราปิ กากสฺสราปิฯ สตฺถา พฺรหฺมสฺสเรเนว ธมฺมํ กเถติฯ ตาทิสโก มยฺหํ สโร โหตีติ อิทํ ปน ภาสนฺตรํ สนฺธาย กถิตํฯ มนุสฺสานํ ปน ตํ สุตฺวา ''อชฺช ราชา มธุเรน สเรน กเถตี''ติ โหติฯ กเถตฺวา ปกฺกเนฺต จ ภควติ ปุน ราชานํ อาคตํ ทิสฺวา ''โก นุ โข อย''นฺติ วีมํสา อุปฺปชฺชติฯ

อิทํ วุตฺตํ โหติ – โก นุ โข อยํ อิมสฺมึ ฐาเน อิทาเนว มาคธภาสาย สีหฬภาสาย มธุเรน สเรน กเถนฺโต อนฺตรหิโต, กึ เทโว, อุทาหุ มนุโสฺสติ? กิมตฺถํ ปเนวํ อชานนฺตานํ ธมฺมํ เทเสตีติ? วาสนตฺถายฯ เอวํ สุโตปิ หิ ธโมฺม อนาคเต ปจฺจโย โหติเยวาติ อนาคตํ ปฏิจฺจ เทเสตีติฯ

สนฺนิสินฺนปุพฺพนฺติ สงฺคมฺม นิสินฺนปุพฺพํฯ **สลฺลปิตปุพฺพ**นฺติ อาลาปสลฺลาโป กตปุโพฺพฯ **สากจฺฉา**ติ ธมฺมสากจฺฉาปิ สมาปชฺชิตปุพฺพาฯ **อเนกสตํ พฺราหฺมณปริส**นฺติอาทีนมฺปิ โสณทณฺฑสมาคมาทิวเสน เจว อญฺญจกฺกวาฬวเสน จ สมฺภโว เวทิตโพฺพฯ

อฏฺฐปริสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุโยนิวณฺณนา

๑๕๒. **จตโสฺส โข อิมา, สาริปุตฺต, โยนิโย**ติ เอตฺถ **โยนี**ติ ขนฺธโกฏฺฐาสสฺสปิ การณสฺสปิ ปสฺสาวมคฺคสฺสปิ นามํฯ ''จตโสฺส นาคโยนิโย จตโสฺส สุปณฺณโยนิโย''ติ (สํ. นิ. ๓.๓๔๒, ๓๙๒) เอตฺถ หิ ขนฺธโกฏฺฐาโส โยนิ นามฯ ''โยนิ เหสา ภูมิช ผลสฺส อธิคมายา''ติ (ม. นิ. ๒.๒๒๗) เอตฺถ การณํฯ ''น จาหํ พฺราหฺมณํ พฺรูมิ, โยนิชํ มตฺติสมฺภว''นฺติ (ม. นิ. ๒.๔๕๗; ธ. ป. ๓๙๖) เอตฺถ ปสฺสาวมโคฺคฯ อิธ ปน ขนฺธโกฏฺฐาโส โยนีติ อธิเปฺปโตฯ ตตฺถ อเณฺฑ ชาตา **อณฺฑชา**ฯ ชลาพุมฺหิ ชาตา **ชลาพุชา**ฯ สํเสเท ชาตา **สํเสทชา**ฯ วินา เอเตหิ การเณหิ อุปฺปติตฺวา วิย นิพฺพตฺตา อภินิพฺพตฺตาติ **โอปปาติกาฯ อภินิพฺภิชฺช ชายนฺตี**ติ ภินฺทิตฺวา นิกฺขมนวเสน ชายนฺติฯ **ปูติกุณเป วา**ติอาทีหิ อนิฏฺฐฏฺฐานาเนว ทสฺสิตานิฯ อิเฏฺฐสุปิ สปฺปิเตลมธุผาณิตาทีสุ สตฺตา ชายนฺติ เอวฯ **เทวา**ติอาทีสุ จาตุมหาราชิกโต ปฏฺฐาย อุปริเทวา โอปปาติกาว โหนฺติฯ ภุมเทวา ปน จตุโยนิกาฯ **เอกเจฺจ จ มนุสฺสา**ติ มนุเสฺสสุ เกจิ เทวา วิย โอปปาติกา จ โหนฺติฯ เยภุเยฺยน ปเนเต ชลาพุชาว, อณฺฑชาปิ เอตฺถ โกนฺตปุตฺตา เทฺวภาติยเตฺถรา วิย, สํเสทชาปิ ปทุมคเพฺภ นิพฺพตฺตโปกฺขรสาติพฺราหฺมณปทุมวติเทวีอาทโย วิย, เอวํ วินิปาติเกสุ นิชฺฌามตณฺหิกเปตา เนรยิกา วิย โอปปาติกาเยว, อวเสสา จตุโยนิกาปิ โหนฺติฯ ยถา เต เอวํ ยกฺขาปิ สพฺพจตุปฺปทปกฺขิชาติทีฆชาติอาทโยปิ สเพฺพ จตุโยนิกาเยวฯ

จตุโยนิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺจคติวณฺณนา

๑๕๓. **ปญฺจ โข อิมา, สาริปุตฺต, คติโย**ติ เอตฺถ สุกตทุกฺกฏกมฺมวเสน คนฺตพฺพาติ คติโยฯ อปิจ คติคติ นิพฺพตฺติคติ อชฺฌาสยคติ วิภวคติ นิปฺผตฺติคตีติ พหุวิธา คติ นามฯ ตตฺถ

‘‘ตํ คตึ เปจฺจ คจฺฉามี’’ติ (อ. นิ. ๔.๑๘๔) จ, ‘‘ยสฺส คตึ น ชานนฺติ, เทวา คนฺธพฺพมานุสา’’ติ (ธ. ป. ๔๒๐) จ อยํ **คติคติ** นามฯ ‘‘อิเมสํ โข อหํ ภิกฺขูนํ สีลวนฺตานํ เนว ชานามิ คตึ วา อคตึ วา’’ติ (ม. นิ. ๑.๕๐๘) อยํ **นิพฺพตฺติคติ** นามฯ ‘‘เอวมฺปิ โข เต อหํ พฺรเหฺม คตึ จ ปชานามิ ชุติญฺจ ปชานามี’’ติ (ม. นิ. ๑.๕๐๓) อยํ **อชฺฌาสยคติ** นามฯ ‘‘วิภโว คติ ธมฺมานํ, นิพฺพานํ อรหโต คตี’’ติ (ปริ. ๓๓๙) อยํ **วิภวคติ** นามฯ ‘‘เทฺวเยว คติโย ภวนฺติ อนญฺญา’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๕๘; ๒.๓๔) อยํ **นิปฺผตฺติคติ** นามฯ ตาสุ อิธ คติคติ อธิปฺเปตาฯ

นิรโยติอาทีสุ นิรติอตฺเถน นิรสฺสาทฏฺเฐน **นิรโย**ฯ ติริยํ อญฺฉิตาติ **ติรจฺฉานา**ฯ เตสํ โยนิ **ติรจฺฉานโยนิ**ฯ เปจฺจภาวํ ปตฺตานํ วิสโยติ **เปตฺติวิสโย**ฯ มนโส อุสฺสนฺนตฺตา **มนุสฺสา**ฯ ปญฺจหิ กามคุเณหิ อตฺตโน อตฺตโน อานุภาเวหิ จ ทิพฺพนฺตีติ **เทวาฯ นิรยญฺจาหํ, สาริปุตฺตา**ติอาทีสุ นิรโยติ สทฺธึ โอกาเสน ขนฺธาฯ **ติรจฺฉานโยนึ จา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **มคฺคํ ปฏิปท**นฺติ อุภเยนาปิ วุตฺตคติสํวตฺตนิก กมฺมเมว ทเสฺสติฯ **ยถา จ ปฏิปนฺโน**ติ เยน มคฺเคน ยาย ปฏิปทาย ปฏิปนฺโนติ อุภยมฺปิ เอกโต กตฺวา นิทฺทิสติฯ **อปาย**นฺติอาทีสุ วฑฺฒิสงฺขาตา สุขสงฺขาตา วา อยา อเปตตฺตา **อปาโย**ฯ ทุกฺขสฺส คติ ปฏิสรณนฺติ **ทุคฺคติ**ฯ ทุกฺกฏการิโน เอตฺถ วินิปตนฺตีติ **วินิปาโตฯ นิพฺพานญฺจาห**นฺติ อิทํ ปน น เกวลํ คติคติเมว, คตินิสฺสรณํ นิพฺพานมฺปิ ชานามีติ ทสฺสนตฺถมาหฯ อิธ **มคฺโค ปฏิปทา**ติ อุภเยนาปิ อริยมคฺโคว วุตฺโตฯ

ปญฺจคติวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ญาณปฺปวตฺตาการวณฺณนา

๑๕๔. อิทานิ ยถาวุตฺเตสุ สตฺตสุ ฐาเนสุ อฏฺฐสุ ฐาเนสุ อตฺตโน ญาณปฺปวตฺตาการํ ทเสฺสนฺโต **อิธาหํ, สาริปุตฺตา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **เอกนฺตทุกฺขา**ติ นิจฺจทุกฺขา นิรนฺตรทุกฺขาฯ **ติพฺพา**ติ พหลาฯ **กฏุกา**ติ ขราฯ **เสยฺยถาปี**ติอาทีนิ โอปมฺมทสฺสนตฺถํ วุตฺตานิฯ ตตฺถ **กาสู**ติ อาวาโฏปิ วุจฺจติ ราสิปิฯ

‘‘กินฺนุ สนฺตรมาโนว, กาสุํ ขณสิ สารถิ;
ปุฏฺโฐ เม สมฺม อกฺขาหิ, กึ กาสุยา กริสฺสสี’’ติฯ (ชา. ๒.๒๒.๓) –

เอตฺถ หิ อาวาโฏ กาสุ นามฯ

‘‘องฺคารกาสุํ อปเร ผุนนฺติ, นรา รุทนฺตา ปริทฑฺฒคตฺตา’’ติฯ (ชา. ๒.๒๒.๔๖๒) –

เอตฺถ ราสิฯ อิธ ปน อาวาโฏ อธิปฺปโตฯ เตเนวาห ‘‘สาธิกโปริสา’’ติฯ ตตฺถ สาธิกํ โปริสํ ปมาณํ อสฺสาติ **สาธิกโปริสา,** อติเรกปญฺจรตนาติ อตฺโถฯ **วีตจฺจิกานํ วีตธูมาน**นฺติ เอตํ ปริฬาหสฺส พลวภาวทีปนตฺถํ วุตฺตํ, อจฺจิยา วา สติ ธูเม วา สติ, วาโต สมุฏฺฐาติ, เตน ปริฬาโห น พลวา โหติฯ **ฆมฺมปเรโต**ติ ฆมฺมานุคโต ฯ **ตสิโต**ติ ชาตตโณฺหฯ **ปิปาสิโต**ติ อุทกํ ปาตุกาโมฯ **เอกายเนน มคฺเคนา**ติ เอกปเถเนว มคฺเคน, อนุกฺกมนิเยน อุโภสุ ปเสฺสสุ นิรนฺตรกณฺฏกรุกฺขคหเนนฯ **ปณิธายา**ติ องฺคารกาสุยํ ปตฺถนา นาม นตฺถิ, องฺคารกาสุํ อารพฺภ ปน อิริยาปถสฺส ฐปิตตฺตา เอวํ วุตฺตํฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – องฺคารกาสุ วิย หิ นิรโย ทฏฺฐพฺโพฯ องฺคารกาสุมโคฺค วิย นิรยูปคํ กมฺมํฯ มคฺคารุโฬฺห วิย กมฺมสมงฺคี ปุคฺคโลฯ จกฺขุมา ปุริโส วิย ทิพฺพจกฺขุโก ภควาฯ ยถา โส ปุริโส มคฺคารุฬฺหํ ทิสฺวา วิชานาติ ‘‘อยํ อิมินา มเคฺคน คนฺตฺวา องฺคารกาสุยํ ปติสฺสตี’’ติ, เอวเมวํ ภควา ปาณาติปาตาทีสุ ยํกิญฺจิ กมฺมํ อายูหนฺตํ เอวํ ชานาติ ‘‘อยํ อิมํ กมฺมํ กตฺวา นิรเย นิพฺพตฺติสฺสตฺตี’’ติฯ ยถา โส ปุริโส อปรภาเค ตํ องฺคารกาสุยา ปติตํ ปสฺสติ, เอวเมว ภควา อปรภาเค ‘‘โส ปุริโส ตํ กมฺมํ กตฺวา กุหึ นิพฺพโตฺต’’ติ อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา ทิพฺพจกฺขุนา โอโลเกโนฺต นิรเย นิพฺพตฺตํ ปสฺสติ ปญฺจวิธพนฺธนาทิมหาทุกฺขํ อนุภวนฺตํฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ตสฺส กมฺมายูหนกาเล อโญฺญ วโณฺณ, นิรเย นิพฺพตฺตสฺส อโญฺญฯ อถาปิ ‘‘โส สโตฺต ตํ กมฺมํ กตฺวา กตฺถ นิพฺพโตฺต’’ติ โอโลเกนฺตสฺส อเนกสหสฺสานํ สตฺตานํ มเชฺฌ ฐิโตปิ ‘‘อยํ โส’’ติ โสเยว สโตฺต อาปาถํ อาคจฺฉติ, ‘‘ทิพฺพจกฺขุพลํ นาม เอต’’นฺติ วทนฺติฯ

ทุติยอุปมายํ ยสฺมา องฺคารกาสุยํ วิย คูถกูเป ปริฬาโห นตฺถิ, ตสฺมา ‘‘เอกนฺตทุกฺขา’’ติ อวตฺวา ‘‘ทุกฺขา’’ติอาทิมาหฯ เอตฺถาปิ ปุริมนเยเนว โอปมฺมสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํ ฯ อิมมฺปิ หิ ปุคฺคลํ ภควา หตฺถิโยนิอาทีสุ ยตฺถ กตฺถจิ นิพฺพตฺตํ วธพนฺธนากฑฺฒนวิกฑฺฒนาทีหิ มหาทุกฺขํ อนุภวมานํ ปสฺสติเยวฯ

ตติยอุปมายํ **ตนุปตฺตปลาโส**ติ น อพฺภปฏลํ วิย ตนุปโณฺณ, วิรฬปณฺณตฺตํ ปนสฺส สนฺธาย อิทํ วุตฺตํฯ **กพรจฺฉาโย**ติ วิรฬจฺฉาโยฯ **ทุกฺขพหุลา**ติ เปตฺติวิสยสฺมิญฺหิ ทุกฺขเมว พหุลํ, สุขํ ปริตฺตํ กทาจิ อนุภวิตพฺพํ โหติ, ตสฺมา เอวมาหฯ เอตฺถาปิ ปุริมนเยเนว โอปมฺมสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํฯ

จตุตฺถอุปมายํ **พหลปตฺตปลาโส**ติ นิรนฺตรปโณฺณ ปตฺตสญฺฉโนฺนฯ **สนฺตจฺฉาโย**ติ ปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ฆนจฺฉาโยฯ **สุขพหุลา เวทนา**ติ มนุสฺสโลเก ขตฺติยกุลาทีสุ สุขพหุลา เวทนา เวทยิตพฺพา โหติ, ตา เวทยมานํ นิปนฺนํ วา นิสินฺนํ วา ปสฺสามีติ ทเสฺสติฯ อิธาปิ โอปมฺมสํสนฺทนํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

ปญฺจมอุปมายํ **ปาสาโท**ติ ทีฆปาสาโทฯ **อุลฺลิตฺตาวลิตฺต**นฺติ อโนฺต เจว อุลฺลิตฺตํ พหิ จ อวลิตฺตํฯ **ผุสิตคฺคฬ**นฺติ ทฺวารพาหาหิ สทฺธึ สุปิหิตกวาฏํฯ **โคนกตฺถโต**ติ จตุรงฺคุลาธิกโลเมน กาฬโกชเวน อตฺถโตฯ **ปฏิกตฺถโต**ติ อุณฺณามเยน เสตอตฺถรเณน อตฺถโตฯ **ปฏลิกตฺถโต**ติ ฆนปุปฺผเกน อุณฺณามยอตฺถรเณน อตฺถโตฯ **กทลิมิคปวรปจฺจตฺถรโณ**ติ กทลิมิคจมฺมมเยน อุตฺตมปจฺจตฺถรเณน อตฺถโตฯ ตํ กิร ปจฺจตฺถรณํ เสตวตฺถสฺส อุปริ กทลิมิคจมฺมํ อตฺถริตฺวา สิเพฺพตฺวา กโรนฺติฯ **สอุตฺตรจฺฉโท**ติ สห อุตฺตรจฺฉเทน, อุตฺตริพเทฺธน รตฺตวิตาเนน สทฺธินฺติ อโตฺถฯ **อุภโตโลหิตกูปธาโน**ติ สีสูปธานญฺจ ปาทูปธานญฺจาติ ปลฺลงฺกสฺส อุภโต ฐปิตโลหิตกูปธาโนฯ อิธาปิ อุปมาสํสนฺทนํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

อยํ ปเนตฺถ อปรภาคโยชนา, ยถา โส ปุริโส มคฺคารุฬฺหเมว ชานาติ ‘‘อยํ เอเตน มเคฺคน คนฺตฺวา ปาสาทํ อารุยฺห กูฏาคารํ ปวิสิตฺวา ปลฺลเงฺก นิสีทิสฺสติ วา นิปชฺชิสฺสติ วา’’ติ, เอวเมวํ ภควา ทานาทีสุ ปุญฺญกิริยวตฺถูสุ ยํกิญฺจิ กุสลกมฺมํ อายูหนฺตํเยว ปุคฺคลํ ทิสฺวา ‘‘อยํ อิมํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติสฺสตี’’ติ ชานาติฯ ยถา โส ปุริโส อปรภาเค ตํ ปาสาทํ อารุยฺห กูฏาคารํ ปวิสิตฺวา ปลฺลเงฺก นิสินฺนํ วา นิปนฺนํ วา เอกนฺตสุขํ นิรนฺตรสุขํ เวทนํ เวทยมานํ ปสฺสติ, เอวเมวํ ภควา อปรภาเค ‘‘โส ตํ กลฺยาณํ กตฺวา กุหึ นิพฺพโตฺต’’ติ อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา

ทิพฺพจกฺขุนา โอโลเกโนฺต เทวโลเก นิพฺพตฺตํ ปสฺสติ, นนฺทนวนาทีสุ อจฺฉราสงฺฆปริวุตํ ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวมานํฯ

ญาณปฺปวตฺตาการวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อาสวกฺขยวารวณฺณนา

อาสวกฺขยวาเร ‘‘ทิเพฺพน จกฺขุนา’’ติ อวตฺวา ‘‘ตเมนํ ปสฺสามี’’ติ วุตฺตํฯ ตํ กสฺมาติ เจ? นิยมาภาวาฯ อิมญฺหิ ปุคฺคลํ ทิพฺพจกฺขุนาปิ ปสฺสิสฺสติ, เจโตปริยญาเณนาปิ ชานิสฺสติ, สพฺพญฺญุตญฺญาเณนปิ ชานิสฺสติเยวฯ **เอกนฺตสุขา เวทนา**ติ อิทํ กิญฺจาปิ เทวโลกสุเขน สทฺธึ พฺยญฺชนโต เอกํ, อตฺถโต ปน นานา โหติฯ เทวโลกสุขญฺหิ ราคปริฬาหาทีนํ อตฺถิตาย น เอกเนฺตเนว สุขํฯ นิพฺพานสุขํ ปน สพฺพปริฬาหานํ วูปสมาย สพฺพากาเรน เอกนฺตสุขํฯ อุปมายมฺปิ ‘‘ยถา ปาสาเท เอกนฺตสุขา’’ติ วุตฺตํฯ ตํ มคฺคปริฬาหสฺส อวูปสนฺตตาย ฉาตชฺฌตฺตตาย ปิปาสาภิภูตตาย จ น เอกนฺตเมว สุขํฯ วนสเณฺฑ ปน โปกฺขรณิยํ โอรุยฺห รโชชลฺลสฺส ปวาหิตตฺตา มคฺคทรถสฺส วูปสนฺตตาย ภิสมูลขาทเนน เจว มธุโรทกปาเนน จ ขุปฺปิปาสานํ วินีตตาย อุทกสาฏกํ ปริวเตฺตตฺวา มฏฺฐทุกูลํ นิวาเสตฺวา ตณฺฑุลตฺถวิกํ อุสฺสีสเก กตฺวา อุทกสาฏกํ ปีเฬตฺวา หทเย ฐเปตฺวา มนฺทมเนฺทน จ วาเตน พีชยมานสฺส นิปนฺนตฺตา สพฺพากาเรน เอกนฺตสุขํ โหติฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – โปกฺขรณี วิย หิ อริยมโคฺค ทฏฺฐโพฺพฯ โปกฺขรณิมโคฺค วิย ปุพฺพภาคปฏิปทาฯ มคฺคารุโฬฺห วิย ปฏิปทาสมงฺคีปุคฺคโลฯ จกฺขุมา ปุริโส วิย ทิพฺพจกฺขุ ภควาฯ วนสโณฺฑ วิย นิพฺพานํฯ ยถา โส ปุริโส มคฺคารุฬฺหํ ทิสฺวาว ชานาติ ‘‘อยํ อิมินา มเคฺคน คนฺตฺวา โปกฺขรณิยํ นฺหตฺวา รมณีเย วนสเณฺฑ รุกฺขมูเล นิสีทิสฺสติ วา นิปชฺชิสฺสติ วา’’ติ, เอวเมวํ ภควา ปฏิปทํ ปูเรนฺตเมว นามรูปํ ปริจฺฉินฺทนฺตเมว ปจฺจยปริคฺคหํ กโรนฺตเมว ลกฺขณารมฺมณาย วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺตเมว ชานาติ ‘‘อยํ อิมํ ปฏิปทํ ปูเรตฺวา สพฺพอาสเว เขเปตฺวา อนาสวํ เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺตินฺติ เอวํ วุตฺตํ ผลสมาปตฺตึ อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสตี’’ติฯ ยถา โส ปุริโส อปรภาเค ตายํ โปกฺขรณิยํ นฺหตฺวา วนสณฺฑํ ปวิสิตฺวา นิสินฺนํ วา นิปนฺนํ วา เอกนฺตสุขํ เวทนํ เวทยมานํ ปสฺสติ, เอวเมว ภควา อปรภาเค ตํ ปุคฺคลํ ปฏิปทํ ปูเรตฺวา มคฺคํ ภาเวตฺวา ผลํ สจฺฉิกตฺวา นิโรธสยนวรคตํ นิพฺพานารมฺมณํ ผลสมาปตฺตึ อเปฺปตฺวา เอกนฺตสุขํ เวทนํ เวทยมานํ ปสฺสติฯ

อาสวกฺขยวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุกฺกรการิกาทิสุทฺธิวณฺณนา

๑๕๕. ‘‘อภิชานามิ โข ปนาหํ, สาริปุตฺต, จตุรงฺคสมนฺนาคต’’นฺติ อิทํ กสฺมา อารทฺธํ? ปาฏิเยกฺกํ อนุสนฺธิวเสน อารทฺธํฯ อยํ กิร สุนกฺขโตฺต ทุกฺกรการิกาย สุทฺธิ โหตีติ เอวํ ลทฺธิโกฯ อถสฺส ภควา มยา เอกสฺมึ อตฺตภาเว ฐตฺวา จตุรงฺคสมนฺนาคตํ ทุกฺกรํ กตํ, ทุกฺกรการโก นาม มยา สทิโส นตฺถิฯ ทุกฺกรกาเรน สุทฺธิยา สติ อหเมว สุโทฺธ ภเวยฺยนฺติ ทเสฺสตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ อปิจ อยํ สุนกฺขโตฺต ทุกฺกรการิกาย ปสโนฺน, โส จสฺส ปสนฺนภาโว, ‘‘อทฺทสา โข, ภคฺคว, สุนกฺขโตฺต ลิจฺฉวิปุโตฺต อเจลํ โกรกฺขตฺติยํ จตุกฺุกณฺฑิกํ ฉมานิกิณฺณํ ภกฺขสํ มุเขน ขาทนฺตํ มุเขน ภุญฺชนฺตํฯ ทิสฺวานสฺส เอตทโหสิ ‘สาธุ รูโป วต, โภ, อยํ สมโณ จตุกฺ

กุณฺฑิโก ฉมานิกิณฺณํ ภกฺขสํ มุเขเนว ขาทติ, มุเขเนว ภุญฺชตี’’’ติ เอวมาทินา **ปาถิกสุตฺต** (ที. นิ. ๓.๗) อาคตนเยน เวทิตพฺพาฯ

อถ ภควา อยํ ทุกฺกรการิกาย ปสโนฺน, มยา จ เอตสฺมึ อตฺตภาเว ฐตฺวา จตุรงฺคสมนฺนาคตํ ทุกฺกรํ กตํ, ทุกฺกรกาเร ปสีทเนฺตนาปิ อเนน มยิ ปสีทิตพฺพํ สิยา, โสปิสฺส ปสาโท มยิ นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต อิมํ เทสนํ อารภิฯ

ตตฺร **พฺรหฺมจริย**นฺติ ทานมฺปิ เวยฺยาวจฺจมฺปิ สิกฺขาปทมฺปิ พฺรหฺมวิหาราปิ ธมฺมเทสนาปิ เมถุนวิรติปิ สทารสโนฺตโสปิ อุโปสโถปิ อริยมโคฺคปิ สกลสาสนมฺปิ อชฺฌาสโยปิ วีริยมฺปิ วุจฺจติฯ

“กึ เต วตํ กึ ปน พฺรหฺมจริยํ,
กิสฺส สุจิณฺณสฺส อยํ วิปาโก;
อิทฺธี ชุตี พลวีริยูปปตฺติ,
อิทญฺจ เต นาค มหาวิมานํฯ

อหญฺจ ภริยา จ มนุสฺสโลเก,
สทฺธา อุโภ ทานปตี อหุมฺหา;
โอปานภูตํ เม ฆรํ ตทาสิ,
สนฺตปฺปิตา สมณพฺราหฺมณา จฯ

ตํ เม วตํ ตํ ปน พฺรหฺมจริยํ,
ตสฺส สุจิณฺณสฺส อยํ วิปาโก;
อิทฺธี ชุตี พลวีริยูปปตฺติ,
อิทญฺจ เม ธีร มหาวิมาน’’นฺติฯ (ชา. ๒.๒๒.๑๕๙๒, ๑๕๙๓, ๑๕๙๕) –

อิมสฺมิญฺหิ ปุณฺณกชาตเก ทานํ พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตํฯ

“เกน ปาณิ กามทโท, เกน ปาณิ มธุสฺสโว;
เกน เต พฺรหฺมจริเยน, ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌติฯ

เตน ปาณิ กามทโท, เตน ปาณิ มธุสฺสโว;
เตน เม พฺรหฺมจริเยน, ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌตี’’ติฯ (เป. ว. ๒๗๕) –

อิมสฺมึ องฺกุรเปตวตฺถุสฺมึ เวยฺยาวจฺจํ พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตํฯ “เอวํ โข ตํ, ภิกฺขเว, ติตฺติริยํ นาม พฺรหฺมจริยํ อโหสี’’ติ (จูฬว. ๓๑๑) อิมสฺมึ ติตฺติรชาตเก ปญฺจสิกฺขาปทํ พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตํฯ “ตํ โข ปน เม ปญฺจสิข พฺรหฺมจริยํ เนว นิพฺพิทาย น วิราคาย น นิโรธาย, ยาวเทว พฺรหฺมโลกูปปตฺติยา’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๒๙) อิมสฺมึ **มหาโควินฺทสุตฺต** พฺรหฺมวิหารา พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตาฯ “เอกสฺมึ พฺรหฺมจริยสฺมึ, สหสฺสํ มจฺจุหายิน’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๑๘๔) เอตฺถ ธมฺมเทสนา พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตาฯ “ปเร อพฺรหฺมจารี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ พฺรหฺมจารี ภวิสฺสามา’’ติ (ม. นิ. ๑.๘๓) สเลฺลขสุตฺต เมถุนวิรติ พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตาฯ

“มยญฺจ ภริยา นาติกฺกมาม,
อเมฺห จ ภริยา นาติกฺกมนฺติ;

อญฺญตฺร ตาหิ พฺรหฺมจริยํ จราม,
ตสฺมา หิ อมฺหํ ทหรา น มียเร’’ติฯ (ชา. ๑.๑๐.๙๗) –

มหาธมฺมปาลชาตเก สทารสโนฺตโส พฺรหฺมจริยนฺติ วุโตฺตฯ

‘‘หีเนน พฺรหฺมจริเยน, ขตฺติเย อุปปชฺชติ;
มชฺฌิเมน จ เทวตฺตํ, อุตฺตเมน วิสุชฺฌตี’’ติฯ (ชา. ๑.๘.๗๕) –

เอวํ นิมิชาตเก อตฺตทมนวเสน กโต อฏฺฐงฺคิโก อุโปสโถ พฺรหฺมจริยนฺติ วุโตฺตฯ ‘‘อิทํ โข ปน เม, ปญฺจสิข, พฺรหฺมจริยํ เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย…เป…. อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๒๙) **มหาโควินฺทสุตฺต**สฺมิเญฺญว อริยมโคฺค พฺรหฺมจริยนฺติ วุโตฺตฯ ‘‘ตยิทํ พฺรหฺมจริยํ อิทฺธเญฺจว ผีตญฺจ วิตฺถาริกํ พาหุชญฺญํ ปุถุภูตํ ยาว เทวมนุเสฺสหิ สุปฺปกาสิต’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๑๗๔) ปาสาทิกสุเตฺต สิกฺขตฺตยสงฺคหํ สาสนํ พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตํฯ

‘‘อปิ อตรมานานํ, ผลาสาว สมิชฺฌติ;
วิปกฺกพฺรหฺมจริโยสฺมิ, เอวํ ชานาหิ คามณี’’ติฯ (ชา. ๑.๑.๘) –

เอตฺถ อชฺฌาสโย พฺรหฺมจริยนฺติ วุโตฺตฯ อิธ ปน วีริยํ **พฺรหฺมจริย**นฺติ อธิเปฺปตํฯ วีริยพฺรหฺมจริยสฺส หิ อิทเมว สุตฺตํฯ ตเทตํ เอกสฺมิํ อตฺตภาเว จตุพฺพิธสฺส ทุกฺกรสฺส กตตฺตา จตุรงฺคสมนฺนาคตนฺติ วุตฺตํฯ

ตปสฺสี สุทํ โหมีติ **สุท**นฺติ นิปาตมตฺตํ, ตปนิสฺสิตโก โหมีติ อโตฺถฯ **ปรมตปสฺสี**ติ ปรโมตปสฺสี, ตปนิสฺสิตกานํ อุตฺตโมฯ **ลูโข สุทํ โหมี**ติ ลูโข โหมิฯ **เชคุจฺฉี**ติ ปาปเชคุจฺฉิโกฯ **ปวิวิโตฺต สุทํ โหมี**ติ ปวิวิโตฺต อหํ โหมิฯ **ตตฺราสฺสุ เม อิทํ, สาริปุตฺตา**ติ ตตฺร จตุรเงฺค พฺรหฺมจริเย อิทํ มม ตปสฺสิตาย โหติ, ตปนิสฺสิตกภาเว มยฺหํ อิทํ อเจลกาทิตปสฺสิตกตฺตํ โหตีติ ทเสฺสติฯ

ตตฺถ **อเจลโก**ติ นิเจฺจโล นโคฺคฯ **มุตฺตาจาโร**ติ วิสฏฺฐาจาโร, อุจฺจารกมฺมาทีสุ โลกิยกุลปุตฺตาจาเรน วิรหิโต, ฐิตโกว อุจฺจารํ กโรมิ, ปสฺสาวํ กโรมิ, ขาทามิ ภุญฺชามิ จฯ **หตฺถาปเลขโน**ติ หเตฺถ ปิณฺฑมฺหิ ฐิเต ชิวฺหาย หตฺถํ อปลิขามิ, อุจฺจารํ วา กตฺวา หตฺถสฺมิเญฺญว ทณฺฑกสญฺญี หุตฺวา หเตฺถน อปลิขามีติ ทเสฺสติฯ เต กิร ทณฺฑกํ สโตฺตติ ปญฺญเปนฺติ, ตสฺมา เตสํ ปฏิปทํ ปูเรโนฺต เอวมกาสิฯ ภิกฺขาคหณตฺถํ เอหิ ภทฺทเนฺตติ วุโตฺต น เอตีติ **น เอหิภทฺทนฺติโก**ฯ เตน หิ ติฏฺฐ ภทฺทเนฺตติ วุโตฺตปิ น ติฏฺฐตีติ **น ติฏฺฐภทฺทนฺติโก**ฯ ตทุภยมฺปิ ติตฺถิยา เอวํ เอตสฺส วจนํ กตํ ภวิสฺสตีติ น กโรนฺติฯ อหมฺปิ เอวํ อกาสินฺติ ทเสฺสติฯ **อภิหฏ**นฺติ ปุเรตรํ คเหตฺวา อาหฏํ ภิกฺขํฯ **อุทฺทิสฺสกต**นฺติ อิทํ ตุเมฺห อุทฺทิสฺส กตนฺติ เอวํ อาโรจิตภิกฺขํฯ **น นิมนฺตน**นฺติ อสุกํ นาม กุลํ วา วีถิํ วา คามํ วา ปวิเสยฺยาถาติ เอวํ นิมนฺติตภิกฺขมฺปิ น สาทิยามิ น คณฺหามิฯ

น กุมฺภิมุขาติ กุมฺภิโต อุทฺธริตฺวา ทิยฺยมานํ ภิกฺขํ น คณฺหามิฯ **น กโฬปิมุขา**ติ กโฬปีติ อุกฺขลิ วา ปจฺฉิ วาฯ ตโตปิ น คณฺหามิฯ กสฺมา? กุมฺภิกโฬปิโย มํ นิสฺสาย กฏจฺฉุนา ปหารํ ลภนฺตีติฯ **น เอฬกมนฺตร**นฺติ อุมฺมารํ อนฺตรํ กตฺวา ทิยฺยมานํ น คณฺหามิฯ กสฺมา? อยํ มํ นิสฺสาย อนฺตรกรณํ ลภตีติฯ ทณฺฑมุสเลสุปิ เอเสว นโยฯ **น ทฺวินฺน**นฺติ ทฺวีสุ ภุญฺชมาเนสุ เอกสฺมิํ อุฏฺฐาย เทเนฺต น คณฺหามิฯ กสฺมา? กพฬนฺตราโย โหตีติฯ **น คพฺภินิยา**ติอาทีสุ ปน

คพฺภินิยา กุจฺฉิยํ ทารโก กิลมติ, ปายนฺติยา ทารกสฺส ขีรนฺตราโย โหติ, ปุริสนฺตรคตาย รติ อนฺตราโย โหตีติ น คณฺหามิฯ **น สํกิตฺตีสูติ** สํกิเตฺตตฺวา กตภตฺตสุฯ ทุพฺภิกฺขสมเย กิร อเจลกสาวกา อเจลกานํ อตฺถาย ตโต ตโต ตณฺฑุลาทีนิ สมาทเปตฺวา ภตฺตํ ปจนฺติฯ อุกฺกฏฺฐาเจลโก ตโตปิ น ปฏิคฺคณฺหาติฯ

น ยตฺถ สาติ ยตฺถ สุนโข ปิณฺฑํ ลภิสฺสามีติ อุปฏฺฐิโต โหติ, ตตฺถ ตสฺส อทตฺวา อาหฏํ น คณฺหามิฯ กสฺมา? เอตสฺส ปิณฺฑนฺตราโย โหตีติฯ **สณฺฑสณฺฑจาริ นี**ติ สมูหสมูหจาริ นี, สเจ หิ อเจลกํ ทิสฺวา อิมสฺส ภิกฺขํ ทสฺสามาติ มานุสกา ภตฺตเคหํ ปวิสนฺติฯ เตสุ จ ปวิสเนฺตสุ กโฬปิมุขาทีสุ นิลีนา มกฺขิกา อุปฺปติตฺวา สณฺฑสณฺฑา จรนฺติฯ ตโต อาหฏํ ภิกฺขํ น คณฺหามิฯ กสฺมา? มํ นิสฺสาย มกฺขิกานํ โคจรนฺตราโย ชาโตติ, อหมฺปิ ตถา อกาสึฯ **น ถุโสทกน**ฺติ สพฺพสสฺสสมฺภาเรหิ กตํ โลณโสวีรกํฯ เอตฺถ จ สุราปานเมว สาวชฺชํ, อยํ ปน สเพฺพสุปิ สาวชฺชสญฺญีฯ

เอกาคาริโกติ โย เอกสฺมิเญฺญว เคเห ภิกฺขํ ลภิตฺวา นิวตฺตติฯ **เอกาโลปิโก**ติ โย เอเกเนว อาโลเปน ยาเปติฯ **ทฺวาคาริกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **เอกิสฺสาปิ ทตฺติยา**ติ เอกาย ทตฺติยาฯ **ทตฺติ** นาม เอกา ขุทฺทกปาติ โหติ, ยตฺถ อคฺคภิกฺขํ ปกฺขิปิตฺวา ฐเปนฺติฯ **เอกาหิกน**ฺติ เอกทิวสนฺตริกํฯ **อทฺธมาสิกน**ฺติ อทฺธมาสนฺตริกํฯ **ปริยายภตฺตโภชนน**ฺติ วารภตฺตโภชนํฯ เอกาหวาเรน ทฺวีหวาเรน สตฺตาหวาเรน อฑฺฒมาสวาเรนาติ เอวํ ทิวสวาเรน อาภตํ ภตฺตโภชนํฯ

สากภโกฺขติ อลฺลสากภโกฺขฯ **สามากภโกฺข**ติ สามากตณฺฑุลภโกฺขฯ **นีวารา**ทีสุ **นีวารา** นาม ตาว อรเญฺญ สยํชาตวีหิชาติฯ **ททฺทุลน**ฺติ จมฺมกาเรหิ จมฺมํ ลิขิตฺวา ฉฑฺฑิตกสฏํฯ **หฏํ** วุจฺจติ สิเลโสปิ เสวาโลปิ กณิการาทิรุกฺขนิยฺยาโสปิฯ **กณน**ฺติ กุณฺฑกํ ฯ **อาจาโม**ติ ภตฺตอุกฺขลิกาย ลโคฺค ฌามโอทโน, ตํ ฉฑฺฑิตฏฺฐาเน คเหตฺวา ขาทติฯ ‘‘โอทนกญฺชิย’’นฺติปิ วทนฺติฯ **ปิญฺญากา**ทโย ปากฏาฯ เอวฯ **ปวตฺตผลโภชี**ติ ปติตผลโภชีฯ

สาณานีติ สาณวากโจฬานิฯ **มสาณานี**ติ มิสฺสกโจฬานิฯ **ฉวทุสฺสานี**ติ มตสรีรโต ฉฑฺฑิตวตฺถานิฯ เอรกติณาทีนิ วา คเนฺถตฺวา กตนิวาสนานิฯ **ปํสุกูลานี**ติ ปถวิยํ ฉฑฺฑิตนนฺตกานิฯ **ติริตานี**ติ รุกฺขตฺตจวตฺถานิฯ **อชินน**ฺติ อชินมิคจมฺมํฯ **อชินกฺขิปน**ฺติ ตเทว มเชฺฌ ผาลิตํฯ สขุรกนฺติปิ วทนฺติฯ **กุสจีรน**ฺติ กุสติณํ คเนฺถตฺวา กตจีรํฯ **วากจีรผลกจีเรสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **เกสกมฺพลน**ฺติ มนุสฺสเกเสหิ กตกมฺพลํฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ยานิ กานิจิ, ภิกฺขเว, ตนฺตาวุตานํ วตฺถานํ, เกสกมฺพโล เตสํ ปฏิกุโฏฺฐ อกฺขายติฯ เกสกมฺพโล, ภิกฺขเว, สีเต สีโต, อุเณฺห อุโณฺห, ทุพฺพโณฺณ ทุคฺคโนฺธ ทุกฺขสมฺผโส’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๓๘)ฯ **วาลกมฺพลน**ฺติ อสฺสวาลาทีหิ กตกมฺพลํฯ **อุลูกปกฺขกน**ฺติ อุลูกปตฺตานิ คเนฺถตฺวา กตนิวาสนํฯ **อุพฺภฏฺฐโก**ติ อุทฺธํ ฐิตโกฯ **อุกฺกุฏิกปฺปธานมนุยุโตฺต**ติ อุกฺกุฏิกวีริยํ อนุยุโตฺต, คจฺฉโนฺตปิ อุกฺกุฏิโกว หุตฺวา อุปฺปติตฺวา อุปฺปติตฺวา คจฺฉติฯ **กณฺฏกาปสฺสยิโก**ติ อยกณฺฏเก วา ปกติกณฺฏเก วา ภูมิยํ โกเฏฺฏตฺวา ตตฺถ จมฺมํ อตฺถริตฺวา ฐานจงฺกมาทีนิ กโรมีติ ทเสฺสติฯ **เสยฺยน**ฺติ สยโนฺตปิ ตเตฺถว เสยฺยํ กเปฺปมิฯ สายํ ตติยมสฺสาติ **สายตติยกํ**ฯ ปาโต มชฺฌนฺหิเก สายนฺติ ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ ปาปํ ปวาเหสฺสามีติ อุทโกโรหนานุโยคํ อนุยุโตฺต วิหรามีติ ทเสฺสติฯ

๑๕๖. **เนกวสฺสคณิกน**ฺติ เนกวสฺสคณสญฺชาตํฯ **รโชชลฺลน**ฺติ รชมลํ, อิทํ อตฺตโน รโชชลฺลกวตสมาทานกาลํ สนฺธาย วทติฯ **เชคุจฺฉิสฺมิน**ฺติ ปาปชิคุจฺฉนภาเวฯ **ยาว อุทกพินฺทุมฺหิปี**ติ ยาว อุทกเถวเกปิ มม ทยา ปจฺจุปฏฺฐิตา โหติ, โก ปน วาโท อเญฺญสุ สกฺขรกฐลทณฺฑ

กวาลิกาทีสุฯ เต กิร อุทกพินฺทุํ จ เอเต จ สกฺขรกฐลาทโย ขุทฺทกปาณาติ ปญฺญเปนฺติฯ เต นาห ‘‘ยาว อุทกพินฺทุมฺหิปิ เม ทยา ปจฺจุปฏฺฐิตา โหตี’’ติฯ อุทกพินฺทุมฺปิ น หนามิ น วินาเสมิ, กึ การณาฯ **มาหํ ขุทฺทเก ปาเณ วิสมคเต สงฺฆาตํ อาปาเทสิ**นฺติฯ นินฺนถลติณคฺครุกฺขสาขาทีสุ วิสมฏฺฐาเน คเต อุทกพินฺทุสงฺขาเต ขุทฺทกปาเณ สงฺฆาตํ วธํ มา อาปาเทสินฺติฯ เอตมตฺถํ ‘‘สโตว อภิกฺกมามี’’ติ ทเสฺสติฯ อเจลเกสุ กิร ภูมึ อกฺกนฺตกาลโต ปภุติ สีลวา นาม นตฺถิฯ ภิกฺขาจารํ คจฺฉนฺตาปิ ทุสฺสีลาว หุตฺวา คจฺฉนฺติ, อุปฏฺฐากานํ เคเห ภุญฺชนฺตาปิ ทุสฺสีลาว หุตฺวา ภุญฺชนฺติฯ อาคจฺฉนฺตาปิ ทุสฺสีลาว หุตฺวา อาคจฺฉนฺติฯ ยทา ปน โมรปิเญฺฉน ผลกํ สมฺมชฺชิตฺวา สีลํ อธิฏฺฐาย นิสีทนฺติ, ตทา สีลวนฺตา นาม โหนฺติฯ

วนกมฺมิกนฺติ กนฺทมูลผลาผลาทีนํ อตฺถาย วเน วิจรนฺตํฯ **วเนน วน**นฺติ วนโต วนํ, เอส นโย สพฺพตฺถฯ **สํปตามี**ติ คจฺฉามิฯ **อารญฺญโก**ติ อรเญฺญ ชาตวุฑฺโฒ, อิทํ อตฺตโน อาชีวกกาลํ สนฺธาย วทติฯ โพธิสตฺโต กิร ปาสณฺฑปริคฺคณฺหณตฺถาย ตํ ปพฺพชฺชํ ปพฺพชิ, นิรตฺถกภาวํ ปน ญตฺวาปิ น อุปฺปพฺพชฺชิโต, โพธิสตฺตา หิ ยํ ยํ ฐานํ อุเปนฺติ, ตโต อนิวตฺติตธมฺมา โหนฺติ, ปพฺพชิตฺวา ปน มา มํ โกจิ อทฺทสาติ ตโตว อรญฺญํ ปวิฏฺโฐฯ เตเนวาห ‘‘มา มํ เต อทฺทสํสุ อหญฺจ มา เต อทฺทส’’นฺติฯ

โคฏฺฐาติ โควชาฯ **ปฏฺฐิตคาโว**ติ นิกฺขนฺตคาโวฯ **ตตฺถ จตุกฺกุณฺฑิโก**ติ วนเนฺตเยว ฐิโต โคปาลกานํ คาวีหิ สทฺธึ อปคตภาวํ ทิสฺวา เทฺว หเตฺถ เทฺว จ ชณฺณุกานิ ภูมิยํ ฐเปตฺวา เอวํ จตุกฺกุณฺฑิโก อุปสงฺกมิตฺวาติ อโตฺถฯ **ตานิ สุทํ อาหาเรมี**ติ มหลฺลกวจฺฉกานํ โคมยานิ กสฏานิ นิโรชานิ โหนฺติ, ตสฺมา ตานิ วเชฺชตฺวา ยานิ ตรุณวจฺฉกานํ ขีรปาเนเนว วฑฺฒนฺตานํ สโอชานิ โคมยานิ ตานิ กุจฺฉิปูรํ ขาทิตฺวา ปุน วนสณฺฑเมว ปวิสติฯ ตํ สนฺธายาห ‘‘ตานิ สุทํ อาหาเรมี’’ติฯ **ยาวกีวญฺจ เม**ติ ยตฺตกํ กาลํ มม สกํ มุตฺตกรีสํ อปริกฺขีณํ โหติฯ ยาว เม ทฺวารวฬโญฺช ปวตฺติตฺถ, ตาว ตเทว อาหาเรมีติ อโตฺถฯ กาเล ปน คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต ปริกฺขีณมํสโลหิโต อุปจฺฉินฺนทฺวารวฬโญฺช วจฺฉกานํ โคมยานิ อาหาเรมิฯ **มหาวิกฏโภชนสฺมิ**นฺติ มหเนฺต วิกฏโภชเน, อปกติโภชเนติ อโตฺถฯ

๑๕๗. **ตตฺราสฺสุทํ, สาริปุตฺต, ภึสนกสฺส วนสณฺฑสฺส ภึสนกตสฺมึ โหตี**ติฯ **ตตฺรา**ติ ปุริมวจนาเปกฺขนํฯ **สุท**นฺติ ปทปูรณมเตฺต นิปาโตฯ **สาริปุตฺตา**ติ อาลปนํฯ อยํ ปเนตฺถ อตฺถโยชนา – **ตตฺรา**ติ ยํ วุตฺตํ อญฺญตรํ ภึสนกํ วนสณฺฑนฺติ, ตตฺร โย โส ภึสนโก วนสโณฺฑ วุโตฺต, ตสฺส ภึสนกสฺส วนสณฺฑสฺส ภึสนกตสฺมึ โหติ, ภึสนกกิริยาย โหตีติ อโตฺถฯ กึ โหติ? อิทํ โหติ, โย โกจิ อวีตราโค…เป…. โลมานิ หํสนฺตีติฯ

อถ วา **ตตฺรา**ติ สามิอเตฺถ ภุมฺมํฯ สุ อิติ นิปาโตฯ กึ สุ นาม เต โภโนฺต สมณพฺราหฺมณาติอาทีสุ วิยฯ **อิท**นฺติ อธิเปฺปตมตฺถํ ปจฺจกฺขํ วิย กตฺวา ทสฺสนวจนํฯ **สุท**นฺติ สุ อิทํ, สนฺธิวเสน อิการโลโป เวทิตโพฺพฯ จกฺขุนฺทฺริยํ อิตฺถินฺทฺริยํ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ กึ สูธวิตฺตนฺติ อาทีสุ วิยฯ อยํ ปเนตฺถ อตฺถโยชนา, ตสฺส, สาริปุตฺต, ภึสนกสฺส วนสณฺฑสฺส ภึสนกตสฺมึ อิทํ สุ โหตีติฯ **ภึสนกตสฺมิ**นฺติ ภึสนกภาเวติ อโตฺถฯ เอกสฺส ตการสฺส โลโป ทฏฺฐโพฺพฯ ‘‘ภึสนกตฺตสฺมิ’’นฺติเยว วา ปาโฐ , ภึสนกตาย อิติ วา วตฺตเพฺพ ลิงฺควิปลฺลาโส กโต, นิมิตฺตเตฺถ เจตํ ภุมฺมวจนํฯ ตสฺมา เอวํ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพ, ภึสนกภาเว อิทํสุ โหติ, ภึสนกภาวนิมิตฺตํ ภึสนกภาวเหตุ, ภึสนกภาวปจฺจยา อิทํสุ โหติฯ โย โกจิ อวีตราโค ตํ วนสณฺฑํ ปวิสติฯ เยภุเยฺยน โลมานิ หํสนฺติ พหุตรานิ โลมานิ หํสนฺติ, อุทฺธํ มุขานิ สูจิสทิสานิ กณฺฏกสทิสานิ

จ หุตฺวา ติฏฺฐนฺติ, อปฺปานิ น หํสนฺติ, พหุตรานํ วา สตฺตานํ หํสนฺติ, อปฺปกานํ อติสูรปุริสานํ น หํสนฺตีติฯ

อนฺตรฏฺฐกาติ มาฆมาสสฺส อวสาเน จตโสฺส, ผคฺคุณมาสสฺส อาทิมฺหิ จตโสฺสติ เอวํ อุภินฺนํ อนฺตเร อฏฺฐรตฺติฯ **อโพฺภกาเส**ติ มหาสโตฺต หิมปาตสมเย รตฺตึ อโพฺภกาเส วิหรติ, อถสฺส โลมกูเปสุ อาวุตมุตฺตา วิย หิมพินฺทูนิ ติฏฺฐนฺติ, สรีรํ เสตทุกูลปารุตํ วิย โหติฯ **ทิวา วนสเณฺฑ**ติ ทิวา หิมพินฺทูสุ สูริยาตปสมฺผเสฺสน วิคเตสุ อสฺสาโสปิ ภเวยฺย, อยํ ปน สูริเย อุคฺคจฺฉเนฺตเยว วนสณฺฑํ ปวิสติ, ตตฺราปิสฺส สูริยาตเปน ปคฺฆรนฺตํ หิมํ สรีเรเยว ปตติฯ **ทิวา อโพฺภกาเส วิหรามิ รตฺติํ วนสเณฺฑ**ติ คิมฺหกาเล กิเรส ทิวา อโพฺภกาเส วิหาสิ, เตนสฺส กเจฺฉหิ เสทธารา มุจฺจิํสุ, รตฺติํ อสฺสาโส ภเวยฺย, อยํ ปน สูริเย อตฺถํ คจฺฉเนฺตเยว วนสณฺฑํ ปวิสติฯ อถสฺส ทิวา คหิตอุเสฺม วนสเณฺฑ องฺคารกาสุยํ ปกฺขิโตฺต วิย อตฺตภาโว ปริทยฺหิตฺถฯ **อนจฺฉริยา**ติ อนุอจฺฉริยาฯ **ปฏิภาสี**ติ อุปฏฺฐาสิฯ

โสตโตฺตติ ทิวา อาตเปน รตฺติํ วนอุสฺมาย สุตโตฺตฯ **โสสิโนฺน**ติ รตฺติํ หิเมน ทิวา หิโมทเกน สุฏฺฐุ ติโนฺตฯ **ภิํสนเก**ติ ภยชนเกฯ **นโคฺค**ติ นิเจฺจโลฯ นิวาสนปารุปเน หิ สติ สีตํ วา อุณฺหํ วา น อติพาเธยฺย, ตมฺปิ เม นตฺถีติ ทเสฺสติฯ **น จคฺคิมาสิโน**ติ อคฺคิมฺปิ น อุปคโตฯ **เอสนาปสุโต**ติ สุทฺธิเอสนตฺถาย ปสุโต, ปยุโตฺตฯ **มุนี**ติ, ตทา อตฺตานํ มุนีติ กตฺวา กเถติฯ

ฉวฏฺฐิกานีติ อุปฑฺฒทฑฺฒานิ อฏฺฐีนิฯ **อุปธายา**ติ ยถา สีสูปธานญฺจ ปาทูปธานญฺจ ปญฺญายติ, เอวํ สนฺถริตฺวา ตตฺถ เสยฺยํ กเปฺปมีติ ทเสฺสติฯ **คามณฺฑลา**ติ โคปาลทารกาฯ เตกิร โพธิสตฺตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา, สุเมธ, ตฺวํ อิมสฺมิํ ฐาเน กสฺมา นิสิโนฺน, กเถหีติ วทนฺติฯ โพธิสโตฺต อโธมุโข นิสีทติ, น กเถติฯ อถ นํ เต อกเถตุํ น ทสฺสามาติ ปริวาเรตฺวา **โอฏฺฐุภนฺติ** สรีเร เขฬํ ปาเตนฺติฯ โพธิสโตฺต เอวมฺปิ น กเถติฯ อถ นํ ตฺวํ น กเถสีติ **โอมุเตฺตนฺติ** ปสฺสาวมสฺส อุปริ วิสฺสเชฺชนฺติฯ โพธิสโตฺต เอวมฺปิ น กเถติเยวฯ ตโต นํ กเถหิ กเถหีติ ปํสุเกน โอกิรนฺติฯ โพธิสโตฺต เอวมฺปิ น กเถติเยวฯ อถสฺส น กเถสีติ ทณฺฑกสลากา คเหตฺวา กณฺณโสเตสุ ปเวเสนฺติฯ โพธิสโตฺต ทุกฺขา ติพฺพา กฏุกา เวทนา อธิวาเสโนฺต กสฺสจิ กิญฺจิ น กริสฺสามีติ มตโก วิย อจฺฉติฯ เตนาห ‘‘น โข ปนาหํ, สาริปุตฺต, อภิชานามิ เตสุ ปาปกํ จิตฺตํ อุปฺปาเทตา’’ติฯ น มยา เตสุ ปาปกํ จิตฺตมฺปิ อุปฺปาทิตนฺติ อโตฺถฯ **อุเปกฺขาวิหารสฺมิํ โหตี**ติ อุเปกฺขาวิหาโร โหติฯ วิหาโร เอว หิ วิหารสฺมินฺติ วุโตฺตฯ เตเนว จ ‘‘อิทํสุ เม’’ติ เอตฺถาปิ อยํสุ เมติ เอวํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิมินา นเยน อญฺญานิปิ เอวรูปานิ ปทานิ เวทิตพฺพานิฯ อิมินา อิโต เอกนวุติกเปฺป ปูริตํ อุเปกฺขาวิหารํ ทเสฺสติฯ ยํ สนฺธายาห –

‘‘สุขปโตฺต น รชฺชามิ, ทุเกฺข น โหมิ ทุมฺมโน;
สพฺพตฺถ ตุลิโต โหมิ, เอสา เม อุเปกฺขาปารมี’’ติฯ

ทุกฺกรการิกาทิสุทฺธิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อาหารสุทฺธิวณฺณนา

๑๕๘. **อาหาเรน สุทฺธี**ติ โกลาทินา เอกเจฺจน ปริตฺตกอาหาเรน สกฺกา สุชฺฌิตุนฺติ เอวํทิฏฺฐิโน โหนฺติฯ **เอวมาหํสู**ติ เอวํ วทนฺติฯ **โกเลหี**ติ ปทเรหิฯ **โกโลทก**นฺติ โกลานิ มทฺทิตฺวา กตปานกํฯ **โกลวิกติ**นฺติ โกลสาฬวโกลปูวโกลคุฬาทิโกลวิการํฯ **เอตปรโม**ติ เอตํ

ปมาณํ ปรมํ อสฺสาติ เอตปรโมฯ ตทา เอกนวุติกปฺปมตฺถเก ปน น เพลุวปกฺกตาลปกฺก ปมาโณ โกโล โหติ, ยํ เอตรหิ โกลสฺส ปมาณํ, เอตฺตโกว โหตีติ อโตฺถฯ

๑๕๙. **อธิมตฺตกสิมาน**นฺติ อติวิย กิสภาวํฯ **อาสีติกปพฺพานิ วา กาฬปพฺพานิ วา**ติ ยถา อาสีติกวลฺลิยา วา กาฬวลฺลิยา วา สนฺธิฏฺฐาเนสุ มิลายิตฺวา มเชฺฌ อุนฺนตุนฺนตานิ โหนฺติ, เอวํ มยฺหํ องฺคปจฺจงฺคานิ โหนฺตีติ ทเสฺสติฯ **โอฏฺฐปท**นฺติ ยถา โอฏฺฐสฺส ปทํ มเชฺฌ คมฺภีรํ โหติ, เอวเมวํ โพธิสตฺตสฺส มิลาเต มํสโลหิเต วจฺจทฺวารสฺส อโนฺตปวิฏฺฐตฺตา อานิสทํ มเชฺฌ คมฺภีรํ โหติฯ อถสฺส ภูมิยํ นิสินฺนฏฺฐานํ สรโปเงฺขน อกฺกนฺตํ วิย มเชฺฌ อุนฺนตํ โหติฯ **วฏฺฏนาวฬี**ติ ยถา รชฺชุยา อาวุนิตฺวา กตา วฏฺฏนาวฬี วฏฺฏนานํ อนฺตรนฺตรา นินฺนา โหติ, วฏฺฏนฏฺฐาเนสุ อุนฺนตา, เอวํ ปิฏฺฐิกณฺฏโก อุนฺนตาวนโต โหติ, **ชรสาลาย โคปานสิโย**ติ ชิณฺณสาลาย โคปานสิโย, ตา วํสโต มุจฺจิตฺวา มณฺฑเล ปติฏฺฐหนฺติ, มณฺฑลโต มุจฺจิตฺวา ภูมิยนฺติ; เอวํ เอกา อุปริ โหติ, เอกา เหฏฺฐาติ โอลุคฺควิลุคฺคา ภวนฺติฯ โพธิสตฺตสฺส ปน น เอวํ ผาสุฬิโย, ตสฺส หิ โลหิเต ฉิเนฺน มํเส มิลาเต ผาสุฬนฺตเรหิ จมฺมานิ เหฏฺฐา โอติณฺณานิ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

โอกฺขายิกาติ เหฏฺฐา อนุปวิฏฺฐาฯ ตสฺส กิร โลหิเต ฉิเนฺน มํเส มิลาเต อกฺขิอาวาฏกา มตฺถลุงฺคํ อาหจฺจ อฏฺฐํสุ, เตนสฺส เอวรูปา อกฺขิตารกา อเหสุํฯ **อามกจฺฉิโนฺน**ติ อติตรุณกาเล ฉิโนฺน, โส หิ วาตาตเปน สํผุสติ เจว มิลายติ จฯ **ยาวสฺสุ เม, สาริปุตฺตา**ติ, สาริปุตฺต, มยฺหํ อุทรจฺฉวิ ยาว ปิฏฺฐิกณฺฏกํ อลฺลีนา โหติฯ อถ วา ยาวสฺสุ เม, สาริปุตฺต, ภาริยภาริยา อโหสิ ทุกฺกรการิกา, มยฺหํ อุทรจฺฉวิ ยาว ปิฏฺฐิกณฺฏกํ อลฺลีนา อโหสีติ เอวเมตฺถ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ **ปิฏฺฐิกณฺฏกํเยว ปริคฺคณฺหามี**ติ สหอุทรจฺฉวึ คณฺหามิฯ **อุทรจฺฉวึเยว ปริคฺคณฺหามี**ติ สหปิฏฺฐิกณฺฏกํ คณฺหามิฯ **อวกุโชฺช ปปตามี**ติ ตสฺส หิ อุจฺจารปสฺสาวตฺถาย นิสินฺนสฺส ปสฺสาโว เนว นิกฺขมติ, วจฺจํ ปน เอกํ เทฺว กฏกฏฺฐิมตฺตํ นิกฺขมติฯ พลวทุกฺขํ อุปฺปาเทติฯ สรีรโต เสทา มุจฺจนฺติ, ตเตฺถว อวกุโชฺช ภูมิยํ ปตติฯ เตนาห ‘‘อวกุโชฺช ปปตามี’’ติฯ **ตเมว กาย**นฺติ ตํ เอกนวุติกปฺปมตฺถเก กายํฯ มหาสจฺจกสุเตฺต ปน ปจฺฉิมภวิกกายํ สนฺธาย อิมเมว กายนฺติ อาหฯ **ปูติมูลานี**ติ มํเส วา โลหิเต วา สติ ติฏฺฐนฺติฯ ตสฺส ปน อภาเว จมฺมขเณฺฑ โลมานิ วิย หเตฺถเยว ลคฺคนฺติ, ตํ สนฺธายาห ‘‘ปูติมูลานิ โลมานิ กายสฺมา ปตนฺตี’’ติฯ

อลมริยญาณทสฺสนวิเสสนฺติ อริยภาวํ กาตุํ สมตฺถํ โลกุตฺตรมคฺคํฯ **อิมิสฺสาเยว อริยาย ปญฺญายา**ติ วิปสฺสนาปญฺญาย อนธิคมาฯ **ยายํ อริยา**ติ ยา อยํ มคฺคปญฺญา อธิคตาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา เอตรหิ วิปสฺสนาปญฺญาย อธิคตตฺตา มคฺคปญฺญา อธิคตา, เอวํ เอกนวุติกปฺปมตฺถเก วิปสฺสนาปญฺญาย อนธิคตตฺตา โลกุตฺตรมคฺคปญฺญํ นาธิคโตสฺมีติ, มชฺฌิมภาณกเตฺถรา ปนาหุ, อิมิสฺสาเยวาติ วุตฺตปญฺญาปิ ยายํ อริยาติ วุตฺตปญฺญาปิ มคฺคปญฺญาเยวฯ อถ เน ภิกฺขู อาหํสุ ‘‘เอวํ สเนฺต มคฺคสฺส อนธิคตตฺตา มคฺคํ นาธิคโตสฺมีติ อิทํ วุตฺตํ โหติ, ภเนฺต’’ติฯ อาวุโส, กิญฺจาปิ ทีเปตุํ น สโกฺกมิ, เทฺวปิ ปน มคฺคปญฺญาเยวาติ, เอตเทว เจตฺถ ยุตฺตํฯ อิตรถา หิ ยา อยนฺติ นิเทฺทโส อนนุรูโป สิยาฯ

อาหารสุทฺธิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สํสารสุทฺธิอาทิวณฺณนา

๑๖๐. **สํสาเรน สุทฺธี**ติ พหุกํ สํสริตฺวา สุชฺฌนฺตีติ วทนฺติฯ **อุปปตฺติยา สุทฺธี**ติ พหุกํ อุปปชฺชิตฺวา สุชฺฌนฺตีติ วทนฺติฯ **อาวาเสน สุทฺธี**ติ พหูสุ ฐาเนสุ วสิตฺวา สุชฺฌนฺตีติ วทนฺติฯ ตีสุปิ ฐาเนสุ สํสรณกวเสน **สํสาโร**ฯ อุปปชฺชนกวเสน **อุปปตฺติ**ฯ วสนกวเสน **อาวาโส**ติ ขนฺธาเยว วุตฺตาฯ **ยเญฺญนา**ติ พหุยาเค ยชิตฺวา สุชฺฌนฺตีติ วทนฺติฯ **มุทฺธาวสิตฺเตนา**ติ ตีหิ สงฺเขหิ ขตฺติยาภิเสเกน มุทฺธนิ อภิสิตฺเตนฯ **อคฺคิปาริจริยายา**ติ พหุอคฺคิปริจรเณน สุชฺฌนฺตีติ วทนฺติฯ

๑๖๑. **ทหโร**ติ ตรุโณฯ **ยุวา**ติ โยพฺพเนน สมนฺนาคโตฯ **สุสุกาฬเกโส**ติ สุฏฺฐุ กาฬเกโสฯ **ภเทฺรน โยพฺพเนน สมนฺนาคโต**ติ อิมินาสฺส เยน โยพฺพเนน สมนฺนาคโต ยุวา, ตํ โยพฺพนํ ภทฺทํ ลทฺธกนฺติ ทเสฺสติฯ ปฐเมน วยสาติ ปฐมวโย นาม เตตฺตึส วสฺสานิ, เตน สมนฺนาคโตติ อโตฺถ, **ปญฺญาเวยฺยตฺติเยนา**ติ ปญฺญาเวยฺยตฺติภาเวนฯ **ชิโณฺณ**ติ ชราชิโณฺณฯ **วุโทฺธ**ติ วฑฺฒิตฺวา ฐิตองฺคปจฺจโงฺคฯ **มหลฺลโก**ติ ชาติมหลฺลโกฯ **อทฺธคโต**ติ พหุอทฺธานํ คโต จิรกาลาติกฺกโนฺตฯ **วโย อนุปฺปโตฺต**ติ วสฺสสตสฺส ตติยโกฏฺฐาสํ ปจฺฉิมวยํ อนุปฺปโตฺตฯ **อาสีติโก เม วโย วตฺตตี**ติ อิมํ กิร สุตฺตํ ภควา ปรินิพฺพานสํวจฺฉเร กเถสิฯ ตสฺมา เอวมาหฯ **ปรมายา**ติ อุตฺตมายฯ **สติยา**ติอาทีสุ ปทสตมฺปิ ปทสหสฺสมฺปิ วทนฺตเสฺสว คหณสมตฺถตา **สติ** นามฯ ตเทว อาธารณอุปนิพนฺธนสมตฺถตา **คติ** นามฯ เอวํ คหิตํ ธาริตํ สชฺฌายํ กาตุํ สมตฺถวีริยํ **ธิติ** นามฯ ตสฺส อตฺถญฺจ การณญฺจ ทสฺสนสมตฺถตา **ปญฺญาเวยฺยตฺติยํ** นามฯ

ทฬฺหธมฺมา ธนุคฺคโหติ ทฬฺหํ ธนุํ คเหตฺวา ฐิโต อิสฺสาโสฯ **ทฬฺหธนุ** นาม ทฺวิสหสฺสถามํ วุจฺจติ, ทฺวิสหสฺสถามํ นาม ยสฺส อาโรปิตสฺส ชิยาพโทฺธ โลหสีสาทีนํ ภาโร ทเณฺฑ คเหตฺวา ยาว กณฺฑปฺปมาณา อุกฺขิตฺตสฺส ปถวิโต มุจฺจติฯ **สิกฺขิโต**ติ ทส ทฺวาทส วสฺสานิ อาจริยกุเล อุคฺคหิตสิโปฺปฯ **กตหโตฺถ**ติ โกจิ สิปฺปเมว อุคฺคณฺหาติฯ กตหโตฺถ น โหติ, อยํ ปน กตหโตฺถ จิณฺณวสีภาโวฯ **กตูปาสโน**ติ ราชกุลาทีสุ ทสฺสิตสิโปฺปฯ **ลหุเกน อสเนนา**ติ อโนฺต สุสิรํ กตฺวา ตูลาทีนิ ปูเรตฺวา กตลาขาปริกเมฺมน สลฺลหุกกเณฺฑนฯ เอวํ กตญฺหิ เอก อุสภคามี เทฺว อุสภานิ คจฺฉติ, อฏฺฐอุสภคามี โสฬสอุสภานิ คจฺฉติฯ **อปฺปกสิเรนา**ติ นิทฺเกฺขนฯ **อติปาเตยฺยา**ติ อติกฺกเมยฺยฯ **เอวํ อธิมตฺตสติมโนฺต**ติ ยถา โส ธนุคฺคโห ตํ วิทตฺถิจตุรงฺคุลฉายํ สีฆํ เอว อติกฺกเมติ, เอวํ ปทสตมฺปิ ปทสหสฺสมฺปิ อุคฺคเหตุํ อุปธาเรตุํ สชฺฌายิตุํ อตฺถการณานิ จ อุปปริกฺขิตุํ สมตฺถาติ อโตฺถฯ **อญฺญตฺร อสิตปีตขายิตสายิตา**ติ อสิตปีตาทีนิ หิ ภควตาปิ กาตพฺพานิ โหนฺติ, ภิกฺขูหิปิฯ ตสฺมา เตสํ กรณมตฺตกาลํ ฐเปตฺวาติ ทเสฺสติฯ

อปริยาทิน฿นาเยวาติ อปริกฺขีณาเยวฯ สเจ หิ เอโก ภิกฺขุ กายานุปสฺสนํ ปุจฺฉติ, อโญฺญ เวทนานุปสฺสนํ, อโญฺญ จิตฺตานุปสฺสนํ, อโยฺย ธมฺมานุปสฺสนํฯ อิมินา ปุฏฺฐํ อหํ ปุจฺฉิสฺสามีติ เอโก เอกํ น โอโลเกติฯ เอวํ สเนฺตปิ เตสํ วาโร ปญฺญายติฯ เอวํ พุทฺธานํ ปน วาโร น ปญฺญายติ, วิทตฺถิจตุรงฺคุลฉายํ อติกฺกมโต ปุเรตรํเยว ภควา จุทฺทสวิเธน กายานุปสฺสนํ, นววิเธน เวทนานุปสฺสนํ, โสฬสวิเธน จิตฺตานุปสฺสนํ, ปญฺจวิเธน ธมฺมานุปสฺสนํ กเถติฯ ติฏฺฐนฺตุ วา ตาว เอเต จตฺตาโรฯ สเจ หิ อเญฺญ จตฺตาโร สมฺมปฺปธาเนสุ, อเญฺญ อิทฺธิปาเทสุ, อเญฺญ ปญฺจ อินฺทฺริเยสุ, อเญฺญ ปญฺจ พเลสุ, อเญฺญ สตฺต โพชฺฌเงฺคสุ, อเญฺญ อฏฺฐ มคฺคเงฺคสุ ปญฺหํ ปุเจฺฉยฺยุํ, ตมฺปิ ภควา กเถยฺยฯ ติฏฺฐนฺตุ วา เอเต อฏฺฐฯ สเจ อเญฺญ สตฺตตึส ชนา โพธิปกฺขิเยสุ ปญฺหํ ปุเจฺฉยฺยุํ, ตมฺปิ ภควา ตาวเทว กเถยฺยฯ กสฺมา? ยาวตา หิ โลกิยมหาชนา เอกํ ปทํ กเถนฺติฯ ตาว อานนฺทเตฺถโร อฏฺฐ ปทานิ กเถติฯ อานนฺทเตฺถเร ปน เอกํ ปทํ กเถเนฺตเยว ภควา โสฬสปทานิ กเถติฯ กสฺมา? ภควโต หิ ชิวฺหา มุทุกา ทนฺตาวรณํ สุผุ

สิตํ วจนํ อคลิตํ ภวงฺคปริวาโส ลหุโกฯ เตนาห ‘‘อปริยาทินฺนาเยวสฺส, สาริปุตฺต, ตถาคตสฺส ธมฺมเทสนา’’ติฯ

ตตฺถ **ธมฺมเทสนา**ติ ตนฺติฐปนาฯ **ธมฺมปทพฺยญฺชน**นฺติ ปาฬิยา ปทพฺยญฺชนํ, ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส พฺยญฺชนกํ อกฺขรํฯ **ปญฺหปฏิภาน**นฺติ ปญฺหพฺยากรณํฯ อิมินา กึ ทเสฺสติ? ต ถาคโต ปุเพฺพ ทหรกาเล อกฺขรานิ สมฺปิเณฺฑตฺวา ปทํ วตฺตุํ สโกฺกติ, ปทานิ สมฺปิเณฺฑตฺวา คาถํ วตฺตุํ สโกฺกติ, จตุอกฺขเรหิ วา อฏฺฐอกฺขเรหิ วา โสฬสอกฺขเรหิ วา ปเทหิ ยุตฺตาย คา ถาย อตฺถํ วตฺตุํ สโกฺกติฯ อิทานิ ปน มหลฺลกกาเล อกฺขรานิ สมฺปิเณฺฑตฺวา ปทํ วา, ปทานิ สมฺปิเณฺฑตฺวา คาถํ วา, คาถาย อตฺถํ วา วตฺตุํ น สโกฺกตีติ เอวํ นตฺถิฯ ทหรกาเล จ มหลฺล กกาเล จ สพฺพเมตํ ตถาคตสฺส อปริยาทินฺนเมวาติ อิมํ ทเสฺสติฯ **มญฺจเกน เจปิ ม**นฺติ อิทํ พุทฺธพลทีปนตฺถเมว ปริกเปฺปตฺวา อาหฯ ทสพลํ ปน มญฺจเก อาโรเปตฺวา คามนิคมราชธานิ โย ปริหรณกาโล นาม นตฺถิฯ ตถาคตา หิ ปญฺจเม อายุโกฏฺฐาเส ขณฺฑิจฺจาทีหิ อนภิภูตา สุวณฺณวณฺณสรีรสฺส เววณฺณิเย อนนุปฺปเตฺต เทวมนุสฺสานํ ปิยมนาปกาเลเยว ปรินิพฺพายนฺ ติฯ

๑๖๒. **นาคสมาโล**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํฯ ปฐมโพธิยญฺหิ วีสติวสฺสพฺภนฺตเร อุปวาน นาคิตเมฆิยเตฺถรา วิย อยมฺปิ ภควโต อุปฏฺฐาโก อโหสิฯ **พีชยมาโน**ติ มนฺทมเนฺทน ตาล วณฺฏวาเตน ภควโต อุตฺสุขํ สมุฏฺฐาปยมาโนฯ **เอตทโวจา**ติ สกลสุตฺตนฺตํ สุตฺวา ภควโต ปุพฺพจริตํ ทุกฺกรการกํ อาคมฺม ปสโนฺน เอตํ ‘‘อจฺฉริยํ ภเนฺต’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ ตตฺถ อจฺฉรํ ปหริตุํ ยุตฺตนฺติ **อจฺฉริยํ**ฯ อภูตปุพฺพํ ภูตนฺติ **อพฺภุตํ**ฯ อุภเยนปิ อตฺตโน วิมฺหยเมว ทีเปติฯ **โก นาโม อยํ ภเนฺต**ติ อิทํ ภทฺทโก วตายํ ธมฺมปริยาโย, หนฺทสฺส ภควนฺตํ อายาจิตฺวา นามํ คณฺหาเปมีติ อธิปฺปาเยน อาหฯ อถสฺส ภควา นามํ คณฺหโนฺต **ตสฺมา ติห ตฺว**นฺติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ, ยสฺมา อิทํ สุตฺตํ สุตฺวา ตว โลมานิ หฏฺฐานิ, ตสฺมา ติห ตฺวํ , นาคสมาล, อิมํ ธมฺม ปริยายํ ‘‘โลมหํสน ปริยาโย’’เตฺวว นํ ธาเรหีติฯ

สํสารสุทฺธิอาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มหาสีหนาทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. มหาทุกฺขกฺขนฺธสุตฺตวณฺณนา

๑๖๓. **เอวํ เม สุต**นฺติ มหาทุกฺขกฺขนฺธสุตฺตํฯ ตตฺถ วินยปริยาเยน ตโย ชนา สมฺพหุลาติ วุจฺจนฺติ, ตโต ปรํ สโงฺฆฯ สุตฺตนฺตปริยาเยน ตโย ตโย เอว, ตโต อุทฺธํ สมฺพหุลาติ วุจฺจนฺติฯ อิธ สุตฺตนฺตปริยาเยน สมฺพหุลาติ เวทิตพฺพาฯ **ปิณฺฑาย ปาวิสึสู**ติ ปวิฏฺฐา, เต ปน น ตาว ป วิฏฺฐา, ปวิสิสฺสามาติ นิกฺขนฺตตฺตา ปน ปวิสึสูติ วุตฺตาฯ ยถา คามํ คมิสฺสามีติ นิกฺขนฺตปุริโส ตํ คามํ อปฺปโตฺตปิ ‘‘กุหึ อิตฺถนฺนาโม’’ติ วุเตฺต ‘‘คามํ คโต’’ติ วุจฺจติ, เอวํฯ **ปริพฺพาชกานํ อา ราโม**ติ เชตวนโต อวิทูเร อญฺญติตฺถิยานํ ปริพฺพาชกานํ อาราโม อตฺถิ, ตํ สนฺธาย เอวมาหํ สุฯ **สมโณ, อาวุโส**ติ, อาวุโส, ตุมฺหากํ สตฺถา สมโณ โคตโมฯ **กามานํ ปริญฺญ**นฺติ กามานํ ปหานํ สมติกฺกมํ ปญฺญเปติฯ รูปเวทนาสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ ติตฺถิยา สกสมยํ ชานนฺตา กามานํ ปริญฺญํ ปญฺญเปยฺยุํ ปฐมชฺฌานํ วทมานา, รูปานํ ปริญฺญํ ปญฺญเปยฺยุํ อรูปภวํ วทมานา, เวทนานํ ปริญฺญํ ปญฺญเปยฺยุํ อสญฺญภวํ วทมานาฯ เต ปน ‘‘อิทํ นาม ปฐมชฺฌานํ อยํ รูปภโว อยํ อรูปภโว’’ติปิ น ชานนฺติฯ เต ปญฺญเปตุํ อสโกฺกนฺตาปิ เกวลํ ‘‘ปญฺญเปม ปญฺญเปมา’’ติ วทนฺติฯ ตถาคโต กามานํ ปริญฺญํ อนาคามิมเคฺคน ปญฺญเปติ, รูปเวทนานํ อรหตฺตมเคฺคน ฯ เต เอวํ มหเนฺต วิเสเส วิชฺชมาเนปิ **อิธ โน, อาวุโส, โก วิเวโส**ติอาทิมาหํสุฯ

ตตฺถ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ ปญฺญาปเนฯ **ธมฺมเทสนาย วา ธมฺมเทสนํ**นฺติ ยทิทํ สมณสฺส วา โคตมสฺส ธมฺมเทสนาย สทฺธิํ อมฺหากํ ธมฺมเทสนํ, อมฺหากํ วา ธมฺมเทสนาย สทฺธิํ สมณสฺส โคตมสฺส ธมฺมเทสนํ อารพฺภ นานากรณํ วุเจฺจถ, ตํ กินฺนามาติ วทนฺติฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโย ฯ อิติ เวมเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณํ วิย สาสเนน สทฺธิํ อตฺตโน ลทฺธิวจนมเตฺตน สมธุรํ ฐปยิํสุฯ **เนว อภินนฺทิํสู**ติ เอวเมตนฺติ น สมฺปฏิจฺฉิํสุฯ **นปฺปฏิโกฺกสิํสู**ติ นยิทํ เอวนฺติ นปฺปฏิเสเธสุํฯ กสฺมา? เต กิร ติตฺถิยา นาม อนฺธสทิสา, ชานิตฺวา วา อชานิตฺวา วา กเถยฺยุนฺติ นาภินนฺทิํสุ, ปริญฺญนฺติ วจเนน อีสกํ สาสนคโนฺธ อตฺถีติ นปฺปฏิโกฺกสิํสุฯ ชนปทวาสิโน วา เต สกสมยปรสมเยสุ น สุฏฺฐุ กุสลาติปิ อุภยํ นากํสุฯ

๑๖๕. **น เจว สมฺปายิสฺสนฺตี**ติ สมฺปาเทตฺวา กเถตุํ น สกฺขิสฺสนฺติฯ **อุตฺตริญฺจ วิฆาต**นฺติ อสมฺปายนโต อุตฺตริมฺปิ ทุกฺขํ อาปชฺชิสฺสนฺติฯ สมฺปาเทตฺวา กเถตุํ อสโกฺกนฺตานํ นาม หิ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติฯ **ยถา ตํ, ภิกฺขเว, อวิสยสฺมิ**นฺติ เอตฺถ **ยถา**ติ การณวจนํ, **ต**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ ยสฺมา อวิสเย ปโญฺห ปุจฺฉิโต โหตีติ อโตฺถฯ **สเทวเก**ติ สห เทเวหิ สเทวเกฯ **สมารกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวํ ตีณิ ฐานานิ โลเก ปกฺขิปิตฺวา เทฺว ปชายาติ ปญฺจหิปิ สตฺตโลกเมว ปริยาทิยิตฺวา เอตสฺมิํ สเทวกาทิเภเท โลเก ตํ เทวํ วา มนุสฺสํ วา น ปสฺสามีติ ทีเปติฯ **อิโต วา ปน สุตฺวา**ติ อิโต วา ปน มม สาสนโต สุตฺวา อตถาคโตปิ อตถาคตสาวโกปิ อาราเธยฺย ปริโตเสยฺยฯ อญฺญถา อาราธนํ นาม นตฺถีติ ทเสฺสติฯ

๑๖๖. อิทานิ อตฺตโน เตสํ ปญฺหานํ เวยฺยากรเณน จิตฺตาราธนํ ทเสฺสโนฺต **โก จ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ **กามคุณา**ติ กามยิตพฺพเฏฺฐน **กามา**ฯ พนฺธนเฏฺฐน **คุณา**ฯ ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, อหตานํ วตฺถานํ ทฺวิคุณํ สงฺฆาฏิ’’นฺติ (มหาว. ๓๔๘) เอตฺถ หิ ปฏลโฏฺฐ คุณโฏฺฐฯ ‘‘อเจฺจนฺติ กาลา ตรยนฺติ รตฺติโย, วโยคุณา อนุปุพฺพํ ชหนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๔) เอตฺถ ราสโฏฺฐ คุณโฏฺฐฯ ‘‘สตคุณา ทกฺขิณา ปาฏิกงฺขิตพฺพา’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๗๙) เอตฺถ อานิสํสโฏฺฐ คุณโฏฺฐฯ ‘‘อนฺตํ อนฺตคุณํ (ขุ. ปา. ๓ ทฺวตฺติํสาการ; ที. นิ. ๒.๓๗๗) กยิรา มาลาคุเณ พหู’’ติ (ธ. ป. ๕๓) เอตฺถ พนฺธนโฏฺฐ คุณโฏฺฐฯ อิธาปิ เอเสว อธิเปฺปโต, เตน วุตฺตํ ‘‘พนฺธนเฏฺฐน คุณา’’ติฯ **จกฺขุวิเญฺญยฺยา**ติ จกฺขุวิญฺญาเณน ปสฺสิตพฺพาฯ เอเตนุปาเยน **โสตวิเญฺญยฺยา**ทีสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อิฏฺฐา**ติ ปริยิฏฺฐา วา โหนฺตุ มา วา, อิฏฺฐารมฺมณภูตาติ อโตฺถฯ **กนฺตา**ติ กมนียาฯ **มนาปา**ติ มนวฑฺฒนกาฯ **ปิยรูปา**ติ ปิยชาติกาฯ **กามูปสํหิตา**ติ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชมาเนน กาเมน อุปสํหิตาฯ **รชนียา**ติ รชฺชนิยา, ราคุปฺปตฺติการณภูตาติ อโตฺถฯ

๑๖๗. **ยทิ มุทฺทายา**ติอาทีสุ **มุทฺทา**ติ องฺคุลิปเพฺพสุ สญฺญํ ฐเปตฺวา หตฺถมุทฺทาฯ **คณนา**ติ อจฺฉิทฺทคณนาฯ **สงฺขาน**นฺติ ปิณฺฑคณนาฯ ยาย เขตฺตํ โอโลเกตฺวา อิธ เอตฺตกา วีหี ภวิสฺสนฺติ , รุกฺขํ โอโลเกตฺวา อิธ เอตฺตกานิ ผลานิ ภวิสฺสนฺติ, อากาสํ โอโลเกตฺวา อิเม อากาเส สกุณา เอตฺตกา นาม ภวิสฺสนฺตีติ ชานนฺติฯ

กสีติ กสิกมฺมํฯ **วณิชฺชา**ติ ชงฺฆวณิชฺชถลวณิชฺชาทิวณิปฺปโถฯ **โครกฺขนฺ**ติ อตฺตโน วา ปเรสํ วา คาโว รกฺขิตฺวา ปญฺจโครสวิกฺกเยน ชีวนกมฺมํฯ **อิสฺสโตฺถ** วุจฺจติ อาวุธํ คเหตฺวา อุปฏฺฐานกมฺมํฯ **ราชโปริส**นฺติ อาวุเธน ราชกมฺมํ กตฺวา อุปฏฺฐานํฯ **สิปฺปญฺญตร**นฺติ คหิตาวเสสํ หตฺถิอสฺสสิปฺปาทิฯ **สีตสฺส ปุรกฺขโต**ติ ลกฺขํ วิย สรสฺส สีตสฺส ปุรโต, สีเตน พาธียมาโนติ อโตฺถฯ อุเณฺหปิ เอเสว นโยฯ **ฑํสา**ทีสุ **ฑํสา**ติ ปิงฺคลมกฺขิกาฯ **มกสา**ติ สพฺพมกฺขิกา, **สรีสปา**ติ เย เกจิ สริตฺวา คจฺฉนฺติฯ **ริสฺสมาโน**ติ รุปฺปมาโน, ฆฏฺฏิยมาโนฯ **มียมาโน**ติ มรมาโนฯ **อยํ, ภิกฺขเว**ติ, ภิกฺขเว, อยํ มุทฺทาทีหิ ชีวิกกปฺปนํ อาคมฺม สีตาทิปจฺจโย อาพาโธฯ **กามานํ อาทีนโว**ติ กาเมสุ อุปทฺทโว, อุปสฺสโคฺคติ อโตฺถฯ **สนฺทิฏฺฐิโก**ติ ปจฺจกฺโข สามํ ปสฺสิตโพฺพฯ **ทุกฺขกฺขโนฺธ**ติ ทุกฺขราสิฯ **กามเหตู**ติอาทีสุ ปจฺจยเฏฺฐน กามา อสฺส เหตูติ กามเหตุฯ มูลเฏฺฐน กามา นิทานมสฺสาติ **กามนิทาโน**ฯ ลิงฺควิปลฺลาเสน ปน กามนิทานนฺติ วุโตฺตฯ การณเฏฺฐน กามา อธิกรณํ อสฺสาติ **กามาธิกรโณ**ฯ ลิงฺควิปลฺลาเสเนว ปน กามาธิกรณนฺติ วุโตฺตฯ **กามานเมว เหตู**ติ อิทํ นิยมวจนํ, กามปจฺจยา อุปฺปชฺชติเยวาติ อโตฺถฯ

อุฏฺฐหโตติ อาชีวสมุฏฺฐาปกวีริเยน อุฏฺฐหนฺตสฺสฯ **ฆฏโต**ติ ตํ วีริยํ ปุเพฺพนาปรํ ฆเฏนฺตสฺสฯ **วายมโต**ติ วายามํ ปรกฺกมํ ปโยคํ กโรนฺตสฺสฯ **นาภินิปฺผชฺชนฺตี**ติ น นิปฺผชฺชนฺติ, หตฺถํ นาภิรุหนฺติฯ **โสจตี**ติ จิเตฺต อุปฺปนฺนพลวโสเกน โสจติฯ **กิลมตี**ติ กาเย อุปฺปนฺนทุกฺเขน กิลมติฯ **ปริเทวตี**ติ วาจาย ปริเทวติฯ **อุรตฺตาฬิ**นฺติ อุรํ ตาเฬตฺวาฯ **กนฺทตี**ติ โรทติฯ **สโมฺมหํ อาปชฺชตี**ติ วิสญฺญี วิย สมฺมูโฬฺห โหติฯ **โมฆ**นฺติ ตุจฺฉํฯ **อผโล**ติ นิปฺผโลฯ **อารกฺขาธิกรณ**นฺติ อารกฺขการณาฯ **กินฺตี**ติ เกน นุ โข อุปาเยนฯ **ยมฺปิ เม**ติ ยมฺปิ มยฺหํ กสิกมฺมาทีนิ กตฺวา อุปฺปาทิตํ ธนํ อโหสิฯ **ตมฺปิ โน นตฺถี**ติ ตมฺปิ อมฺหากํ อิทานิ นตฺถิฯ

๑๖๘. **ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, กามเหตู**ติอาทินาปิ การณํ ทเสฺสตฺวาว อาทีนวํ ทีเปติฯ ตตฺถ **กามเหตู**ติ กามปจฺจยา ราชาโนปิ ราชูหิ วิวทนฺติฯ **กามนิทาน**นฺติ ภาวนปุํสกํ, กาเม นิทานํ กตฺวา วิวทนฺตีติ อโตฺถฯ **กามาธิกรณ**นฺติปิ ภาวนปุํสกเมว, กาเม อธิกรณํ กตฺวา วิวทนฺตีติ อโตฺถฯ **กามานเมว เหตู**ติ คามนิคมนครเสนาปติปุโรหิตฏฺฐานนฺตราทีนํ กามานเมว เหตุ วิวทนฺตีติ อโตฺถฯ **อุปกฺกมนฺตี**ติ ปหรนฺติฯ **อสิจมฺม**นฺติ อสิเญฺจว เขฏกผลกาทีนิ จฯ **ธนุกลาปํ สนฺนยฺหิตฺวา**ติ ธนุํ คเหตฺวา สรกลาปํ สนฺนยฺหิตฺวาฯ **อุภโตพฺยูฬฺห**นฺติ อุภโต ราสิภูตํฯ **ปกฺขนฺทนฺตี**ติ ปวิสนฺติฯ **อุสูสู**ติ กเณฺฑสุฯ **วิโชฺชตลเนฺตสู**ติ วิปริวตฺตเนฺตสุฯ **เต ตตฺถา**ติ เต ตสฺมิํ สงฺคาเมฯ

อทฺทาวเลปนา อุปการิโยติ เจตฺถ มนุสฺสา ปาการปาทํ อสฺสขุรสณฺฐาเนน อิฏฺฐกาหิ จินิตฺวา อุปริ สุธาย ลิมฺปนฺติฯ เอวํ กตา ปาการปาทา อุปการิโยติ วุจฺจนฺติฯ ตา ติเนฺตน กลเลน สิตฺตา อทฺทาวเลปนา นาม โหนฺติฯ **ปกฺขนฺทนฺตี**ติ ตาสํ เหฏฺฐา ติขิณอยสูลาทีหิ วิชฺฌียมานาปิ ปาการสฺส ปิจฺฉิลภาเวน อาโรหิตุํ อสโกฺกนฺตาปิ อุปธาวนฺติเยวฯ **ฉกณกายา**ติ กุถิตโคมเยนฯ **อภิวเคฺคนา**ติ สตทเนฺตนฯ ตํ อฏฺฐทนฺตากาเรน กตฺวา ‘‘นครทฺวารํ ภินฺทิตฺวา ปวิสิสฺสามา’’ติ อาคเต อุปริทฺวาเร ฐิตา ตสฺส พนฺธนโยตฺตานิ ฉินฺทิตฺวา เตน อภิวเคฺคน โอมทฺทนฺติฯ

๑๖๙. **สนฺธิมฺปิ ฉินฺทนฺตี**ติ ฆรสนฺธิมฺปิ ฉินฺทนฺติฯ **นิโลฺลป**นฺติ คาเม ปหริตฺวา มหาวิโลปํ กโรนฺติฯ **เอกาคาริก**นฺติ ปณฺณาสมตฺตาปิ สฏฺฐิมตฺตาปิ ปริวาเรตฺวา ชีวคฺคาหํ คเหตฺวา อาหราเปนฺติฯ **ปริปเนฺถปิ ติฏฺฐนฺตี**ติ ปนฺถทูหนกมฺมํ กโรนฺติฯ **อฑฺฒทณฺฑเกหี**ติ มุคฺคเรหิ ปหารสาธนตฺถํ วา จตุหตฺถทณฺฑํ เทฺวธา เฉตฺวา คหิตทณฺฑเกหิฯ **พิลงฺคถาลิก**นฺติ กญฺชิ

ยอุกฺขลิกมฺมการณํ, ตํ กโรนฺตา สีสกปาลํ อุปฺปาเฏตฺวา ตตฺตํ อโยคุฬํ สณฺฑาเสน คเหตฺวา ตตฺถ ปกฺขิปนฺติ, เตน มตฺถลุงฺคํ ปกฺกุถิตฺวา อุปริ อุตฺตรติฯ **สงฺขมุณฺฑิก**นฺติ สงฺขมุณฺฑกมฺมการณํ, ตํ กโรนฺตา อุตฺตโรฏฺฐอุภโตกณฺณจูฬิกคฬวาฏปริเจฺฉเทน จมฺมํ ฉินฺทิตฺวา สพฺพเกเส เอกโต คณฺฐิํ กตฺวา ทณฺฑเกน วลฺลิตฺวา อุปฺปาเฏนฺติ, สห เกเสหิ จมฺมํ อุฏฺฐหติฯ ตโต สีสกฏาหํ ถูลสกฺขราหิ ฆํสิตฺวา โธวนฺตา สงฺขวณฺณํ กโรนฺติฯ

ราหุมุขนฺติ ราหุมุขกมฺมการณํ, ตํ กโรนฺตา สงฺกุนา มุขํ วิวริตฺวา อโนฺตมุเข ทีปํ ชาเลนฺติ ฯ กณฺณจูฬิกาหิ วา ปฏฺฐาย มุขํ นิขาทเนน ขณนฺติฯ โลหิตํ ปคฺฆริตฺวา มุขํ ปูเรติฯ **โชติมาลิก**นฺติ สกลสรีรํ เตลปิโลติกาย เวเฐตฺวา อาลิมฺปนฺติฯ **หตฺถปโชฺชติก**นฺติ หเตฺถ เตลปิโลติกาย เวเฐตฺวา ทีปํ วิย ชาเลนฺติฯ **เอรกวตฺติก**นฺติ เอรกวตฺตกมฺมการณํ, ตํ กโรนฺตา คีวโต ปฏฺฐาย จมฺมพเทฺธ กนฺติตฺวา โคปฺผเก ฐเปนฺติฯ อถ นํ โยเตฺตหิ พนฺธิตฺวา กฑฺฒนฺติฯ โส อตฺตโน จมฺมพเทฺธ อกฺกมิตฺวา อกฺกมิตฺวา ปตติฯ **จีรกวาสิก**นฺติ จีรกวาสิกกมฺมการณํ, ตํ กโรนฺตา ตเถว จมฺมพเทฺธ กนฺติตฺวา กฏิยํ ฐเปนฺติฯ กฏิโต ปฏฺฐาย กนฺติตฺวา โคปฺผเกสุ ฐเปนฺติฯ อุปริเมหิ เหฏฺฐิมสรีรํ จีรกนิวาสนนิวตฺถํ วิย โหติฯ **เอเณยฺยก**นฺติ เอเณยฺยกกมฺมการณํฯ ตํ กโรนฺตา อุโภสุ กปฺปเรสุ จ ชาณูสุ จ อยวลยานิ ทตฺวา อยสูลานิ โกเฏฺฏนฺติฯ โส จตูหิ อยสูเลหิ ภูมิยํ ปติฏฺฐหติฯ อถ นํ ปริวาเรตฺวา อคฺคิํ กโรนฺติฯ ‘‘เอเณยฺยโก โชติปริคฺคโห ยถา’’ติ อาคตฏฺฐาเนปิ อิทเมว วุตฺตํฯ ตํ กาเลน กาลํ สูลานิ อปเนตฺวา จตูหิ อฏฺฐิโกฏีหิเยว ฐเปนฺติฯ เอวรูปา การณา นาม นตฺถิฯ

พฬิสมํสิกนฺติ อุภโตมุเขหิ พฬิเสหิ ปหริตฺวา จมฺมมํสนฺหารูนิ อุปฺปาเฏนฺติฯ **กหาปณิก**นฺติ สกลสรีรํ ติณฺหาหิ วาสีหิ โกฏิโต ปฏฺฐาย กหาปณมตฺตํ กหาปณมตฺตํ ปาเตนฺตา โกเฏฺฏนฺติฯ **ขาราปตจฺฉิก**นฺติ สรีรํ ตตฺถ ตตฺถ อาวุเธหิ ปหริตฺวา โกเจฺฉหิ ขารํ ฆํสนฺติฯ จมฺมมํสนฺหารูนิ ปคฺฆริตฺวา สวนฺติฯ อฏฺฐิกสงฺขลิกาว ติฏฺฐติฯ **ปลิฆปริวตฺติก**นฺติ เอเกน ปเสฺสน นิปชฺชาเปตฺวา กณฺณจฺฉิเทฺท อยสูลํ โกเฏฺฏตฺวา ปถวิยา เอกาพทฺธํ กโรนฺติฯ อถ นํ ปาเท คเหตฺวา อาวิชฺฌนฺติฯ **ปลาลปีฐก**นฺติ เฉโก การณิโก ฉวิจมฺมํ อจฺฉินฺทิตฺวา นิสทโปเตหิ อฏฺฐีนิ ภินฺทิตฺวา เกเสสุ คเหตฺวา อุกฺขิปนฺติฯ มํสราสิเยว โหติ, อถ นํ เกเสเหว ปริโยนนฺธิตฺวา คณฺหนฺติฯ ปลาลวฏฺฏิํ วิย กตฺวา ปน เวเฐนฺติฯ **สุนเขหิ**ปีติ กติปยานิ ทิวสานิ อาหารํ อทตฺวา ฉาตเกหิ สุนเขหิ ขาทาเปนฺติฯ เต มุหุเตฺตน อฏฺฐิสงฺขลิกเมว กโรนฺติฯ **สมฺปรายิโก**ติ สมฺปราเย ทุติยตฺตภาเว วิปาโกติ อโตฺถฯ

๑๗๐. **ฉนฺทราควินโย ฉนฺทราคปฺปหาน**นฺติ นิพฺพานํฯ นิพฺพานญฺหิ อาคมฺม กาเมสุ ฉนฺทราโค วินียติ เจว ปหียติ จ, ตสฺมา นิพฺพานํ ฉนฺทราควินโย ฉนฺทราคปฺปหานนฺติ จ วุตฺตํฯ **สามํ วา กาเม ปริชานิสฺสนฺตี**ติ สยํ วา เต กาเม ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานิสฺสนฺติฯ **ตถตฺตายา**ติ ตถภาวายฯ **ยถาปฏิปโนฺน**ติ ยาย ปฏิปทาย ปฏิปโนฺนฯ

๑๗๑. **ขตฺติยกญฺญา วา**ติอาทิ อปริเตฺตน วิปุเลน กุสเลน คหิตปฏิสนฺธิกํ วตฺถาลงฺการาทีนิ ลภนฏฺฐาเน นิพฺพตฺตํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ **ปนฺนรสวสฺสุเทฺทสิกา**ติ ปนฺนรสวสฺสวยาฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ วยปเทสํ กสฺมา คณฺหาติ? วณฺณสมฺปตฺติทสฺสนตฺถํฯ มาตุคามสฺส หิ ทุคฺคตกุเล นิพฺพตฺตสฺสาปิ เอตสฺมิํ กาเล โถกํ โถกํ วณฺณายตนํ ปสีทติฯ ปุริสานํ ปน วีสติวสฺสกาเล ปญฺจวีสติวสฺสกาเล ปสนฺนํ โหติฯ **นาติทีฆา**ติอาทีหิ ฉโทสวิรหิตํ สรีรสมฺปตฺติํ ทีเปติฯ **วณฺณนิภา**ติ วโณฺณเยวฯ

ชิณฺณนฺติ ชราชิณฺณํฯ **โคปานสิวงฺก**นฺติ โคปานสี วิย วงฺกํฯ **โภคฺค**นฺติ ภคฺคํ, อิมินา ปิสฺส วงฺกภาวเมว ทีเปติฯ **ทณฺฑปรายณ**นฺติ ทณฺฑปฏิสรณํ ทณฺฑทุติยํฯ **ปเวธมาน**นฺติ กมฺปมานํฯ **อาตุร**นฺติ ชราตุรํฯ **ขณฺฑทนฺต**นฺติ ชิณฺณภาเวน ขณฺฑิตทนฺตํฯ **ปลิตเกส**นฺติ ปณฺฑรเกสํฯ **วิลูน**นฺติ ลุญฺจิตฺวา คหิตเกสํ วิย ขลฺลาฏํฯ **ขลิตสิร**นฺติ มหาขลฺลาฏสีสํฯ **วลิน**นฺติ สญฺชาตวลิํฯ **ติลกาหตคตฺต**นฺติ เสตกาฬติลเกหิ วิกิณฺณสรีรํฯ **อาพาธิก**นฺติ พฺยาธิกํฯ **ทุกฺขิต**นฺติ ทุกฺขปตฺตํฯ

พาฬฺหคิลานนฺติ อธิมตฺตคิลานํฯ **สิวถิกาย ฉฑฺฑิต**นฺติ อามกสุสาเน ปาติตํฯ เสสเมตฺถ สติปฏฺฐาเน วุตฺตเมวฯ อิธาปิ นิพฺพานํเยว ฉนฺทราควินโยฯ

๑๗๓. **เนว ตสฺมิํ สมเย อตฺตพฺยาพาธายา**ติ ตสฺมิํ สมเย อตฺตโนปิ ทุกฺขตฺถาย น เจเตติฯ **อพฺยาพชฺฌํเยวา**ติ นิทฺทุกฺขเมว ฯ

๑๗๔. **ยํ, ภิกฺขเว, เวทนา อนิจฺจา**ติ, ภิกฺขเว, ยสฺมา เวทนา อนิจฺจา, ตสฺมา อยํ อนิจฺจาทิอากาโรว เวทนาย อาทีนโวติ อตฺโถ, นิสฺสรณํ วุตฺตปฺปการเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มหาทุกฺขกฺขนฺธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. จูฬทุกฺขกฺขนฺธสุตฺตวณฺณนา

๑๗๕. **เอวํ เม สุต**นฺติ จูฬทุกฺขกฺขนฺธสุตฺตํฯ ตตฺถ **สเกฺกสู**ติ เอวํนามเก ชนปเทฯ โส หิ ชนปโท สกฺยานํ ราชกุมารานํ วสนฏฺฐานตฺตา สกฺยาเตฺวว สงฺขฺยํ คโตฯ สกฺยานํ ปน อุปฺปตฺติ อมฺพฏฺฐสุตฺเต อาคตาวฯ **กปิลวตฺถุสฺมิ**นฺติ เอวํนามเก นคเรฯ ตญฺหิ กปิลสฺส อิสิโน นิวาสฏฺฐาเน กตตฺตา กปิลวตฺถูติ วุตฺตํ, ตํ โคจรคามํ กตฺวาฯ **นิโคฺรธาราเม**ติ **นิโคฺรโธ** นาม สโกฺก, โส ญาติสมาคมกาเล กปิลวตฺถุํ อาคเต ภควติ อตฺตโน อาราเม วิหารํ กาเรตฺวา ภควโต นิยฺยาเตสิ, ตสฺมิํ วิหรตีติ อตฺโถฯ **มหานาโม**ติ อนุรุทฺธเตฺถรสฺส ภาตา ภควโต จุฬปิตุปุโตฺตฯ สุโทฺธทโน สุโกฺกทโน สโกฺกทโน โธโตทโน อมิโตทโนติ อิเม ปญฺจ ชนา ภาตโรฯ **อมิตา** นาม เทวี เตสํ ภคินีฯ ติสฺสเตฺถโร ตสฺสา ปุโตฺตฯ ตถาคโต จ นนฺทเตฺถโร จ สุโทฺธทนสฺส ปุตฺตา, มหานาโม จ อนุรุทฺธเตฺถโร จ สุโกฺกทนสฺสฯ อานนฺทเตฺถโร อมิโตทนสฺส, โส ภควโต กนิโฏฺฐฯ มหานาโม มหลฺลกตโร สกทาคามี อริยสาวโกฯ

ทีฆรตฺตนฺติ มยฺหํ สกทาคามิผลุปฺปตฺติโต ปฏฺฐาย จิรรตฺตํ ชานามีติ ทเสฺสติฯ **โลภธมฺมา**ติ โลภสงฺขาตา ธมฺมา, นานปฺปการกํ โลภํเยว สนฺธาย วทติฯ อิตเรสุปิ ทฺวีสุ เอเสว นโยฯ **ปริยาทาย ติฏฺฐนฺตี**ติ เขเปตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ อิทญฺหิ ปริยาทานํ นาม ‘‘สพฺพํ หตฺถิกายํ ปริยาทิยิตฺวา สพฺพํ อสฺสกายํ สพฺพํ รถกายํ สพฺพํ ปตฺติกายํ ปริยาทิยิตฺวา ชีวนฺตํเยว นํ โอสเชฺชยฺย’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๑๒๖) เอตฺถ คหเณ อาคตํฯ ‘‘อนิจฺจสญฺญา, ภิกฺขเว, ภาวิตา พหุลีกตา สพฺพํ กามราคํ ปริยาทิยตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๐๒) เอตฺถ เขปเนฯ อิธาปิ เขปเน อธิเปฺปตํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปริยาทิยิตฺวาติ เขเปตฺวา’’ติฯ

เยน เม เอกทา โลภธมฺมาปีติ เยน มยฺหํ เอเกกสฺมิํ กาเล โลภธมฺมาปิ จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐนฺตีติ ปุจฺฉติฯ อยํ กิร ราชา ‘‘สกทาคามิมเคฺคน โลภโทสโมหา นิรวเสสา ปหียนฺตี’’ติ สญฺญี อโหสิ, อยํ ‘‘อปฺปหีนํ เม อตฺถี’’ติปิ ชานาติ, อปฺปหีนกํ อุปาทาย ปหีนกมฺปิ ปุน ปจฺจ

โตวาวตฺตตีติ สญฺญี โหติฯ อริยสาวกสฺส เอวํ สเนฺทโห อุปฺปชฺชตีติ? อาม อุปฺปชฺชติฯ กสฺมา? ปณฺณตฺติยา อโกวิทตฺตาฯ ‘‘อยํ กิเลโส อสุกมคฺควชฺโฌ’’ติ อิมิสฺสา ปณฺณตฺติยา อโกวิทสฺส หิ อริยสาวกสฺสปิ เอวํ โหติฯ กึ ตสฺส ปจฺจเวกฺขณา นตฺถีติ? อตฺถิฯ สา ปน น สเพฺพสํ ปริปุณฺณา โหติฯ เอโก หิ ปหีนกิเลสเมว ปจฺจเวกฺขติฯ เอโก อวสิฎฺฐกิเลสเมว, เอโก มคฺคเมว, เอโก ผลเมว, เอโก นิพฺพานเมวฯ อิมาสุ ปน ปญฺจสุ ปจฺจเวกฺขณาสุ เอกํ วา เทฺว วา โนลทฺธุํ น วฎฺฎติฯ อิติ ยสฺส ปจฺจเวกฺขณา น ปริปุณฺณา, ตสฺส มคฺควชฺฌกิเลสปณฺณตฺติยํ อโกวิทตฺตา เอวํ โหติฯ

๑๗๖. โส เอว โข เตติ โสเยว โลโภ โทโส โมโห จ ตว สนฺตาเน อปฺปหีโน, ตฺวํ ปน ปหีนสญฺญี อโหสีติ ทเสฺสติฯ **โส จ หิ เต**ติ โส ตุยฺหํ โลภโทสโมหธมฺโมฯ **กาเม**ติ ทุวิเธ กาเมฯ **น ปริภุเญฺชยฺยาสี**ติ มยํ วิย ปพฺพเชยฺยาสีติ ทเสฺสติฯ

๑๗๗. อปฺปสฺสาทาติ ปริตฺตสุขาฯ **พหุทุกฺขา**ติ ทิฎฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกทุกฺขเมเวตฺถ พหุกํฯ **พหุปายาสา**ติ ทิฎฺฐธมฺมิกสมฺปรายิโก อุปายาสกิเลโสเยเวตฺถ พหุฯ **อาทีนโว**ติ ทิฎฺฐธมฺมิกสมฺปรายิโก อุปทฺทโวฯ **เอตฺถ ภิโยฺย**ติ เอเตสุ กาเมสุ อยํ อาทีนโวเยว พหุฯ อสฺสาโท ปน หิมวนฺตํ อุปนิธาย สาสโป วิย อโปฺป, ปริตฺตโกฯ **อิติ เจปิ มหานามา**ติ มหานาม เอวํ เจปิ อริยสาวกสฺสฯ **ยถาภูต**นฺติ ยถาสภาวํฯ สมฺมา นเยน การเณน ปญฺญาย สุฎฺฐุ ทิฎฺฐํ โหตีติ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **ปญฺญายา**ติ วิปสฺสนาปญฺญาย, เหฎฺฐามคฺคทฺวยญาเณนาติ อโตฺถฯ **โส จา**ติ โส เอว มคฺคทฺวเยน ทิฎฺฐกามาทีนโว อริยสาวโกฯ **ปีติสุข**นฺติ อิมินา สปฺปีติกานิ เทฺว ฌานานิ ทเสฺสติฯ **อญฺญํ วา ตโต สนฺตตร**นฺติ ตโต ฌานทฺวยโต สนฺตตรํ อญฺญํ อุปริฌานทฺวยเญฺจว มคฺคทฺวยญฺจฯ **เนว ตาว อนาวฎฺฎี กาเมสุ โหตี**ติ อถ โข โส เทฺว มเคฺคปฎิวิชฺฌิตฺวา ฐิโตปิ อริยสาวโก อุปริ ฌานานํ วา มคฺคานํ วา อนธิคตตฺตา เนว ตาว กาเมสุ อนาวฎฺฎี โหติ, อนาวฎฺฎิโน อนาโภโค น โหติฯ อาวฎฺฎิโน สาโภโคเยว โหติฯ กสฺมา? จตูหิ ฌาเนหิ วิกฺขมฺภนปฺปหานสฺส, ทฺวีหิ มเคฺคหิ สมุเจฺฉทปฺปหานสฺส อภาวาฯ

มยฺหมฺปิ โขติ น เกวลํ ตุเยฺหว, อถ โข มยฺหมฺปิฯ **ปุเพฺพว สโมฺพธา**ติ มคฺคสโมฺพธิโต ปฐมตรเมวฯ **ปญฺญาย สุทิฎฺฐํ โหตี**ติ เอตฺถ โอโรธนาฎกา ปชหนปญฺญา อธิเปฺปตาฯ **ปีติสุขํ นาชฺฌคม**นฺติ สปฺปีติกานิ เทฺว ฌานานิ น ปฎิลภึฯ **อญฺญํ วา ตโต สนฺตตร**นฺติ อิธ อุปริฌานทฺวยํ เจว จตฺตาโร จ มคฺคา อธิเปฺปตาฯ **ปจฺจญฺญาสิ**นฺติ ปฎิอญฺญาสึฯ

๑๗๙. เอกมิทาหํ มหานาม สมยนฺติ กสฺมา อารทฺธํ? อยํ ปาฎิเยโกฺก อนุสนฺธิฯ เหฎฺฐา กามานํ อสฺสาโทปิ อาทีนโวปิ กถิโต , นิสฺสรณํ น กถิตํ, ตํ กเถตุํ อยํ เทสนา อารทฺธาฯ กามสุขลฺลิกานุโยโค หิ เอโก อโนฺต อตฺตกิลมถานุโยโค เอโกติ อิเมหิ อเนฺตหิ มุตฺตํ มม สาสนนฺติ อุปริ ผลสมาปตฺติสีเสน สกลสาสนํ ทเสฺสตุมฺปิ อยํ เทสนา อารทฺธาฯ

คิชฺฌกูเฎ ปพฺพเตติ ตสฺส ปพฺพตสฺส คิชฺฌสทิสํ กูฎํ อตฺถิ, ตสฺมา **คิชฺฌกูโฎ**ติ วุจฺจติฯ คิชฺฌา วา ตสฺส กูเฎสุ นิวสนฺตีติปิ คิชฺฌกูโฎติ วุจฺจติฯ **อิสิคิลิปเสฺส**ติ อิสิคิลิปพฺพตสฺส ปเสฺสฯ **กาฬสิลาย**นฺติ กาฬวเณฺณ ปิฎฺฐิปาสาเณฯ **อุพฺภฎฺฐกา โหนฺตี**ติ อุทฺธํเยว ฐิตกา โหนฺติ อนิสินฺนาฯ **โอปกฺกมิกา**ติ อุพฺภฎฺฐกาทินา อตฺตโน อุปกฺกเมน นิพฺพตฺติตาฯ **นิคโณฺฐ, อาวุโส**ติ อญฺญํ การณํ วตฺตุํ อสโกฺกนฺตา นิคณฺฐสฺส อุปริ ปกฺขิปึสุฯ **สพฺพญฺญู สพฺพทสฺสาวี**ติ โส อมฺหากํ สตฺถา อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ สพฺพํ ชานาติ ปสฺสตีติ ทเสฺสติฯ **อปริเสสํ ญาณทสฺสนํ ปฎิชานาตี**ติ โส อมฺหากํ สตฺถา อปริเสสํ ธมฺมํ ชานโนฺต อปริเสสสงฺขาตํ

ญาณทสฺสนํ ปฏิชานาติ, ปฏิชานนฺโต จ เอวํ ปฏิชานาติ ‘‘จรโต จ เม ติฏฺฐโต จ…เป…. ปจฺจุปฏฺฐิต’’นฺติฯ ตตฺถ **สตต**นฺติ นิจฺจํฯ **สมิต**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ

๑๘๐. **กิํ ปน ตุเมฺห, อาวุโส, นิคณฺฐา ชานาถ เอตฺตกํ วา ทุกฺขํ นิชฺชิณฺณ**นฺติ อิทํ ภควา ปุริโส นาม ยํ กโรติ, ตํ ชานาติฯ วีสติกหาปเณ อิณํ คเหตฺวา ทส ทตฺวา ‘‘ทส เม ทินฺนา ทส อวสิฏฺฐา’’ติ ชานาติ, เตปิ ทตฺวา ‘‘สพฺพํ ทินฺน’’นฺติ ชานาติฯ เขตฺตสฺส ตติยภาคํ ลายิตฺวา ‘‘เอโก ภาโค ลายิโต, เทฺว อวสิฏฺฐา’’ติ ชานาติฯ ปุน เอกํ ลายิตฺวา ‘‘เทฺว ลายิตา, เอโก อวสิโฏฺฐ’’ติ ชานาติฯ ตสฺมิมฺปิ ลายิเต ‘‘สพฺพํ นิฏฺฐิต’’นฺติ ชานาติ, เอวํ สพฺพกิเจฺจสุ กตญฺจ อกตญฺจ ชานาติ, ตุเมฺหหิปิ ตถา ญาตพฺพํ สิยาติ ทเสฺสติฯ **อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหาน**นฺติ อิมินา อกุสลํ ปหาย กุสลํ ภาเวตฺวา สุทฺธนฺตํ ปโตฺต นิคโณฺฐ นาม ตุมฺหากํ สาสเน อตฺถีติ ปุจฺฉติฯ

เอวํ สเนฺตติ ตุมฺหากํ เอวํ อชานนภาเว สติฯ **ลุทฺทา**ติ ลุทฺทาจาราฯ **โลหิตปาณิโน**ติ ปาเณ ชีวิตา โวโรเปนฺตา โลหิเตน มกฺขิตปาณิโนฯ ปาณํ หิ หนนฺตสฺสปิ ยสฺส โลหิเตน ปาณิ น มกฺขิยติ , โสปิ โลหิตปาณีเตฺวว วุจฺจติฯ **กุรูรกมฺมนฺตา**ติ ทารุณกมฺมาฯ มาตริ ปิตริ ธมฺมิกสมณพฺราหฺมณาทีสุ จ กตาปราธาฯ มาควิกาทโย วา กกฺขฬกมฺมาฯ

น โข, อาวุโส, โคตมาติ อิทํ นิคณฺฐา ‘‘อยํ อมฺหากํ วาเท โทสํ เทติ, มยมฺปิสฺส โทสํ อาโรเปมา’’ติ มญฺญมานา อารภิํสุฯ ตสฺสโตฺถ, ‘‘อาวุโส, โคตม ยถา ตุเมฺห ปณีตจีวรานิ ธาเรนฺตา สาลิมํโสทนํ ภุญฺชนฺตา เทววิมานวณฺณาย คนฺธกุฏิยา วสมานา สุเขน สุขํ อธิคจฺฉถ, น เอวํ สุเขน สุขํ อธิคนฺตพฺพํฯ ยถา ปน มยํ อุกฺกุฏิกปฺปธานาทีหิ นานปฺปการํ ทุกฺขํ อนุภวาม, เอวํ ทุเกฺขน สุขํ อธิคนฺตพฺพ’’นฺติฯ **สุเขน จ หาวุโส**ติ อิทํ สเจ สุเขน จ สุขํ อธิคนฺตพฺพํ สิยาฯ ราชา อธิคเจฺฉยฺยาติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ **มาคโธ**ติ มคธรฏฺฐสฺส อิสฺสโรฯ **เสนิโย**ติ ตสฺส นามํฯ **พิมฺพี**ติ อตฺตภาวสฺส นามํฯ โส ตสฺส สารภูโต ทสฺสนีโย ปาสาทิโก อตฺตภาวสมิทฺธิยา **พิมฺพิสาโร**ติ วุจฺจติฯ **สุขวิหาริตโร**ติ อิทํ เต นิคณฺฐา รโญฺญ ตีสุ ปาสาเทสุ ติวิธวเยหิ นาฏเกหิ สทฺธิํ สมฺปตฺติอนุภวนํ สนฺธาย วทนฺติฯ **อทฺธา**ติ เอกํเสนฯ **สหสา อปฺปฏิสงฺขา**ติ สาหสํ กตฺวา, อปฺปจฺจเวกฺขิตฺวาว ยถา รโตฺต ราควเสน ทุโฏฺฐ โทสวเสน มูโฬฺห โมหวเสน ภาสติ, เอวเมวํ วาจา ภาสิตาติ ทเสฺสติฯ

ตตฺถ ปฏิปุจฺฉิสฺสามีติ ตสฺมิํ อเตฺถ ปุจฺฉิสฺสามิฯ **ยถา โว ขเมยฺยา**ติ ยถา ตุมฺหากํ รุเจฺจยฺยฯ **ปโหตี**ติ สโกฺกติฯ

อนิญฺชมาโนติ อจลมาโนฯ **เอกนฺตสุขํ ปฏิสํเวที**ติ นิรนฺตรสุขํ ปฏิสํเวทีฯ ‘‘อหํ โข , อาวุโส, นิคณฺฐา ปโหมิ…เป…. เอกนฺตสุขํ ปฏิสํเวที’’ติ อิทํ อตฺตโน ผลสมาปตฺติสุขํ ทเสฺสโนฺต อาหฯ เอตฺถ จ กถาปติฏฺฐาปนตฺถํ ราชวาเร สตฺต อาทิํ กตฺวา ปุจฺฉา กตาฯ สตฺต รตฺติน்ทิวานิ นปฺปโหตีติ หิ วุเตฺต ฉ ปญฺจ จตฺตารีติ สุขํ ปุจฺฉิตุํ โหติฯ สุทฺธวาเร ปน สตฺตาติ วุเตฺต ปุน ฉ ปญฺจ จตฺตารีติ วุจฺจมานํ อนจฺฉริยํ โหติ, ตสฺมา เอกํ อาทิํ กตฺวา เทสนา กตาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

จูฬทุกฺขกฺขนฺธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อนุมานสุตฺตวณฺณนา

๑๘๑. **เอวํ เม สุต**นฺติ อนุมานสุตฺตํฯ ตตฺถ **ภเคฺคสู**ติ เอวํนามเก ชนปเท, วจนโตฺถ ปเนตฺถ วุตฺตานุสาเรเนว เวทิตโพฺพฯ **สุสุมารคิเร**ติ เอวํนามเก นคเรฯ ตสฺส กิร นครสฺส วตฺถุปริคฺคหทิวเส อวิทูเร อุทกรหเท สุํสุมาโร สทฺทมกาสิ, คิรํ นิจฺฉาเรสิฯ อถ นคเร นิฎฺฐิเต **สุํสุมารคิรํ** เตฺววสฺส นามํ อกํสุฯ **เภสกฬาวเน**ติ เภสกฬานามเก วเนฯ ‘‘เภสคฬาวเน’’ติปิ ปาโฐฯ **มิคทาเย**ติ ตํ วนํ มิคปกฺขีนํ อภยทินฺนฎฺฐาเน ชาตํ, ตสฺมา **มิคทาโย**ติ วุจฺจติฯ

ปวาเรตีติ อิจฺฉาเปติฯ **วทนฺตู**ติ โอวาทานุสาสนิวเสน วทนฺตุ, อนุสาสนฺตูติ อโตฺถฯ **วจนีโยมฺหี**ติ อหํ ตุเมฺหหิ วตฺตโพฺพ, อนุสาสิตโพฺพ โอวทิตโพฺพติ อโตฺถฯ **โส จ โหติ ทุพฺพโจ**ติ โส จ ทุเกฺขน วตฺตโพฺพ โหติ, วุโตฺต น สหติฯ **โทวจสฺสกรเณหี**ติ ทุพฺพจภาวการเกหิ อุปริ อาคเตหิ โสฬสหิ ธเมฺมหิฯ **อปฺปทกฺขิณคฺคาหี อนุสาสนิ**นฺติ โย หิ วุจฺจมาโน ตุเมฺห มํ กสฺมา วทถ, อหํ อตฺตโน กปฺปิยากปฺปิยํ สาวชฺชานวชฺชํ อตฺถานตฺถํ ชานามีติ วทติฯ อยํ อนุสาสนิํ ปทกฺขิณโต น คณฺหาติ, วามโต คณฺหาติ, ตสฺมา **อปฺปทกฺขิณคฺคาหี**ติ วุจฺจติฯ

ปาปิกานํ อิจฺฉานนฺติ ลามกานํ อสนฺตสมฺภาวนปตฺถนานํฯ **ปฎิปฺผรตี**ติ ปฎิวิรุโทฺธ, ปจฺจนีโก หุตฺวา ติฎฺฐติ, **อปสาเทตี**ติ กิํ นุ โข ตุยฺหํ พาลสฺส อพฺยตฺตสฺส ภณิเตน, ตฺวมฺปิ นาม ภณิตพฺพํ มญฺญิสฺสสีติ เอวํ ฆเฎฺฎติฯ **ปจฺจาโรเปตี**ติ, ตฺวมฺปิ โขสิ อิตฺถนฺนามํ อาปตฺติํ อาปโนฺน, ตํ ตาว ปฎิกโรหีติ เอวํ ปฎิอาโรเปติฯ

อเญฺญนญฺญํ ปฎิจรตีติ อเญฺญน การเณน วจเนน วา อญฺญํ การณํ วจนํ วา ปฎิจฺฉาเทติฯ ‘‘อาปตฺติํ อาปโนฺนสี’’ติ วุเตฺต ‘‘โก อาปโนฺน, กิํ อาปโนฺน, กิสฺมิํ อาปโนฺน, กํ ภณถ, กิํ ภณถา’’ติ วา วทติฯ ‘‘เอวรูปํ กิญฺจิ ตยา ทิฎฺฐ’’นฺติ วุเตฺต ‘‘น สุณามี’’ติ โสตํ วา อุปเนติฯ **พหิทฺธา กถํ อปนาเมตี**ติ ‘‘อิตฺถนฺนามํ อาปตฺติํ อาปโนฺนสี’’ติ ปุโฎฺฐ ‘‘ปาฎลิปุตฺตํ คโตมฺหี’’ติ วตฺวา ปุน ‘‘น ตว ปาฎลิปุตฺตคมนํ ปุจฺฉาม, อาปตฺติํ ปุจฺฉามา’’ติ วุเตฺต ‘‘ตโต ราชเคหํ คโตมฺหี’’ติ, ราชเคหํ วา ยาหิ พฺราหฺมณเคหํ วา, อาปตฺติํ อาปโนฺนสีติฯ ตตฺถ เม สูกรมํสํ ลทฺธนฺติอาทีนิ วทโนฺต กถํ พหิทฺธา วิกฺขิปติฯ

อปทาเนติ อตฺตโน จริยายฯ **น สมฺปายตี**ติ, อาวุโส, ตฺวํ กุหิํ วสสิ, กํ นิสฺสาย วสสีติ วา, ยํ ตฺวํ วเทสิ ‘‘มยา เอส อาปตฺติํ อาปชฺชโนฺน ทิโฎฺฐ’’ติฯ ตฺวํ ตสฺมิํ สมเย กิํ กโรสิ, อยํ กิํ กโรติ, กตฺถ วา ตฺวํ อจฺฉสิ กตฺถ วา อยนฺติอาทินา นเยน จริยํ ปุโฎฺฐ สมฺปาเทตฺวา กเถตุํ น สโกฺกติฯ

๑๘๓. **ตตฺราวุโส**ติ , อาวุโส, เตสุ โสฬสสุ ธเมฺมสุฯ **อตฺตนาว อตฺตานํ เอวํ อนุมินิตพฺพ**นฺติ เอวํ อตฺตนาว อตฺตา อนุเมตโพฺพ ตุเลตโพฺพ ตีเรตโพฺพฯ

๑๘๔. **ปจฺจเวกฺขิตพฺพ**นฺติ ปจฺจเวกฺขิตโพฺพฯ **อโหรตฺตานุสิกฺขินา**ติ ทิวาปิ รตฺติมฺปิ สิกฺขเนฺตน, รติญฺจ ทิวา จ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สิกฺขเนฺตน ปีติปาโมชฺชเมว อุปฺปาเทตพฺพนฺติ อโตฺถฯ

อเจฺฉ วา อุทกปเตฺตติ ปสเนฺน วา อุทกภาชเนฯ **มุขนิมิตฺต**นฺติ มุขปฎิพิมฺพํฯ **รช**นฺติ อาคนฺตุกรชํฯ **องฺคณ**นฺติ ตตฺถ ชาตกํ ติลกํ วา ปีฬกํ วาฯ **สเพฺพปิเม ปาปเก อกุสเล ธเมฺม ปหีเน**ติ อิมินา สพฺพปฺปหานํ กเถสิฯ กถํ? เอเตฺตกา อกุสลา ธมฺมา ปพฺพชิตสฺส นานุจฺฉวิกาติ

ปฏิสงฺขานํ อุปฺปาทยโต หิ **ปฏิสงฺขานปฺปหานํ**กถิตํ โหติฯ สีลํ ปทฏฺฐานํ กตฺวา กสิณปริกมฺมํ อารภิตฺวา อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตนฺตสฺส **วิกฺขมฺภนปฺปหานํ** กถิตํฯ สมาปตฺตึ ปทฏฺฐานํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒนฺตสฺส **ตทงฺคปฺปหานํ** กถิตํฯ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา มคฺคํ ภาเวนฺตสฺส **สมุเจฺฉทปฺปหานํ** กถิตํฯ ผเล อาคเต **ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ,** นิพฺพาเน อาคเต **นิสฺสรณปฺปหานนฺ**ติ เอวํ อิมสฺมึ สุเตฺต สพฺพปฺปหานํ กถิตํว โหติฯ

อิทญฺหิ สุตฺตํ **ภิกฺขุปาติโมกฺขํ** นามาติ โปราณา วทนฺติฯ อิทํ ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํฯ ปาโต เอว วสนฏฺฐานํ ปวิสิตฺวา นิสิเนฺนน ‘‘อิเม เอตฺตกา กิเลสา อตฺถิ นุ โข มยฺหํ นตฺถี’’ติ ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ สเจ อตฺถีติ ปสฺสติ, เตสํ ปหานาย วายมิตพฺพํฯ โน เจ ปสฺสติ, สุปพฺพชิโตสฺมีติ อตฺตมเนน ภวิตพฺพํฯ ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา รตฺติฏฺฐาเน วา ทิวาฏฺฐาเน วา นิสีทิตฺวาปิ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํฯ สายํ วสนฏฺฐาเน นิสีทิตฺวาปิ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํฯ ติกฺขตฺตุํ อสโกฺกเนฺตน เทฺว วาเร ปจฺจเวกฺขิตพฺพํฯ เทฺว วาเร อสโกฺกเนฺตน ปน อวสฺสํ เอกวารํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ, อปฺปจฺจเวกฺขิตุํ น วฏฺฏตีติ วทนฺติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

อนุมานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. เจโตขิลสุตฺตวณฺณนา

๑๘๕. **เอวํ เม สุตนฺ**ติ เจโตขิลสุตฺตํฯ ตตฺถ **เจโตขิลา**ติ จิตฺตสฺส ถทฺธภาวา กจวรภาวา ขาณุกภาวาฯ **เจตโส วินิพนฺธา**ติ จิตฺตํ พนฺธิตฺวา มุฏฺฐิยํ กตฺวา วิย คณฺหนฺตีติ เจตโส วินิพนฺธาฯ **วุทฺธินฺ**ติอาทีสุ สีเลน วุทฺธึ, มเคฺคน วิรุฬฺหึ, นิพฺพาเนน เวปุลฺลํฯ สีลสมาธีหิ วา วุทฺธึ, วิปสฺสนามเคฺคหิ วิรุฬฺหึ, ผลนิพฺพาเนหิ เวปุลฺลํฯ **สตฺถริ กงฺขตี**ติ สตฺถุ สรีเร วา คุเณ วา กงฺขติฯ สรีเร กงฺขมาโน ทฺวตฺตึสวรลกฺขณปฺปฏิมณฺฑิตํ นาม สรีรํ อตฺถิ นุ โข นตฺถีติ กงฺขติ, คุเณ กงฺขมาโน อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนชานนสมตฺถํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อตฺถิ นุ โข นตฺถีติ กงฺขติฯ **วิจิกิจฺฉตี**ติ วิจินโนฺต กิจฺฉติ, ทุกฺขํ อาปชฺชติ, วินิเจฺฉตุํ น สโกฺกติฯ **นาธิมุจฺจตี**ติ เอวเมตนฺติ อธิโมกฺขํ น ปฏิลภติฯ **น สมฺปสีทตี**ติ คุเณสุ โอตริตฺวา นิพฺพิจิกิจฺฉภาเวน ปสีทิตุํ, อนาวิโล ภวิตุํ น สโกฺกติฯ **อาตปฺปายา**ติ กิเลสสนฺตาปกวีริยกรณตฺถายฯ **อนุโยคายา**ติ ปุนปฺปุนํ โยคายฯ **สาตจฺจายา**ติ สตตกิริยาย **ปธานายา**ติ ปทหนตฺถายฯ **อยํ ปฐโม เจโตขิโล**ติ อยํ สตฺถริ วิจิกิจฺฉาสงฺขาโต ปฐโม จิตฺตสฺส ถทฺธภาโว, เอวเมตสฺส ภิกฺขุโน อปฺปหีโน โหติฯ **ธเมฺม**ติ ปริยตฺติธเมฺม จ ปฏิเวธธเมฺม จฯ ปริยตฺติธเมฺม กงฺขมาโน, เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ จตุราสีติ ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานีติ วทนฺติ, อตฺถิ นุ โข เอตํ นตฺถีติ กงฺขติฯ ปฏิเวธธเมฺม กงฺขมาโน วิปสฺสนานิสฺสโนฺท มโคฺค นาม, มคฺคนิสฺสโนฺท ผลํ นาม, สพฺพสงฺขารปฏินิสฺสโคฺค นิพฺพานํ นามาติ วทนฺติฯ ตํ อตฺถิ นุ โข นตฺถีติ กงฺขติฯ **สเงฺฆ กงฺขตี**ติ สุปฺปฏิปโนฺนติอาทีนํ ปทานํ วเสน เอวรูปํ ปฏิปทํ ปฏิปนฺนา จตฺตาโร มคฺคฏฺฐา จตฺตาโร ผลฏฺฐาติ อฏฺฐนฺนํ ปุคฺคลานํ สมูหภูโต **สโงฺฆ** นาม, โส อตฺถิ นุ โข นตฺถีติ กงฺขติฯ **สิกฺขาย กงฺขมาโน** อธิสีลสิกฺขา นาม อธิจิตฺตสิกฺขา นาม อธิปญฺญาสิกฺขา นามาติ วทนฺติฯ สา อตฺถิ นุ โข นตฺถีติ กงฺขติฯ **อยํ ปญฺจโม**ติ อยํ สพฺรหฺมจารีสุ โกปสงฺขาโต ปญฺจโม จิตฺตสฺส ถทฺธภาโว กจวรภาโว ขาณุกภาโวฯ

๑๘๖. วินิพเนฺธสุ **กาเม**ติ วตฺถุกาเมปิ กิเลสกาเมปิฯ **กาเย**ติ อตฺตโน กาเยฯ **รูเป**ติ พหิทฺธา รูเปฯ **ยาวทตฺถนฺ**ติ ยตฺตกํ อิจฺฉติ, ตตฺตกํฯ **อุทราวเทหกนฺ**ติ อุทรปูรํฯ ตญฺหิ อุทรํ อวเทหนโต อุทราวเทหกนฺติ วุจฺจติฯ **เสยฺยสุขนฺ**ติ มญฺจปีฐสุขํ, อุตุสุขํ วาฯ **ปสฺสสุขนฺ**ติ

ยถา สมฺปริวตฺตกํ สยนฺตสฺส ทกฺขิณปสฺสวามปสฺสานํ สุขํ โหติ, เอวํ อุปฺปนฺนสุขํฯ **มิทฺธสุข**นฺติ นิทฺทาสุขํฯ **อนุยุตฺโต**ติ ยุตฺตปยุตฺโต วิหรติฯ

ปณิธายาติ ปตฺถยิตฺวาฯ **สีเลนา**ติอาทีสุ **สีล**นฺติ จตุปาริสุทฺธิสีลํฯ **วต**นฺติ วตสมาทานํฯ **ตโป**ติ ตปจรณํฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ เมถุนวิรติฯ **เทโว วา ภวิสฺสามี**ติ มเหสกฺขเทโว วา ภวิสฺสามิฯ **เทวญฺญตโร วา**ปิ อเปฺปสกฺขเทเวสุ วา อญฺญตโรฯ

๑๘๙. อิทฺธิปาเทสุ ฉนฺทํ นิสฺสาย ปวตฺโต สมาธิ **ฉนฺทสมาธิ**ฯ ปธานภูตา สงฺขารา **ปธานสงฺขาราฯ สมนฺนาคต**นฺติ เตหิ ธมฺเมหิ อุเปตํฯ อิทฺธิยา ปาทํ, อิทฺธิภูตํ วา ปาทนฺติ **อิทฺธิปาทํ**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโย, อยเมตฺถ สงฺเขโปฯ วิตฺถาโร ปน อิทฺธิปาทวิภงฺเค อาคโต เยวฯ **วิสุทฺธิมคฺค**ปิสฺส อโตฺถ ทีปิโตฯ อิติ อิเมหิ จตูหิ อิทฺธิปาเทหิ วิกฺขมฺภนปฺปหานํ กถิตํฯ **อุโสฺสฬฺหีเยว ปญฺจมี**ติ เอตฺถ **อุโสฺสฬฺหี**ติ สพฺพตฺถ กตฺตพฺพวีริยํ ทเสฺสติฯ **อุโสฺสฬฺหีปนฺนรสงฺคสมนฺนาคโต**ติ ปญฺจ เจโตขิลปฺปหานานิ ปญฺจ วินิพนฺธปฺปหานานิ จตฺตาโร อิทฺธิปาทา อุโสฺสฬฺหีติ เอวํ อุโสฺสฬฺหิยา สทฺธิํ ปนฺนรสหิ องฺคหิ สมนฺนาคโตฯ **ภพฺพ**ติ อนุรูโป, อนุจฺฉวิโกฯ **อภินิพฺภิทายา**ติ ญาเณน กิเลสเภทายฯ **สโมฺพธายา**ติ จตุมคฺคสโมฺพธายฯ **อนุตฺตรสฺสา**ติ เสฏฺฐสฺสฯ **โยคเกฺขมสฺสา**ติ จตูหิ โยเคหิ เขมสฺส อรหตฺตสฺสฯ **อธิคมายา**ติ ปฏิลาภายฯ **เสยฺยถา**ติ โอปมฺมเตฺถ นิปาโตฯ **ปี**ติ สมฺภาวนเตฺถฯ อุภเยนปิ เสยฺยถาปิ นาม, ภิกฺขเวติ ทเสฺสติ ฯ

กุกฺกุฏิยา อณฺฑานิ อฏฺฐ วา ทส วา ทฺวาทส วาติ เอตฺถ ปน กิญฺจาปิ กุกฺกุฏิยา วุตฺตปฺปการโต อูนาธิกานิปิ อณฺฑานิ โหนฺติ, วจนสิลิฏฺฐตาย ปน เอวํ วุตฺตํฯ เอวญฺหิ โลเก สิลิฏฺฐํ วจนํ โหติฯ **ตานสฺสู**ติ ตานิ อสฺสุ, ภเวยฺยุนฺติ อโตฺถฯ **กุกฺกุฏิยา สมฺมา อธิสยิตานี**ติ ตาย ชเนตฺติยา กุกฺกุฏิยา ปเกฺข ปสาเรตฺวา เตสํ อุปริ สยนฺติยา สมฺมา อธิสยิตานิฯ **สมฺมา ปริเสทิตานี**ติ กาเลน กาลํ อุตุํ คาหาเปนฺติยา สุฏฺฐุ สมนฺตโต เสทิตานิ อุสฺมีกตานิฯ **สมฺมา ปริภาวิตานี**ติ กาเลน กาลํ สุฏฺฐุ สมนฺตโต ภาวิตานิ, กุกฺกุฏคนฺธํ คาหาปิตานีติ อโตฺถฯ **กิญฺจาปิ ตสฺสา กุกฺกุฏิยา**ติ ตสฺสา กุกฺกุฏิยา อิมํ ติวิธกิริยากรเณน อปฺปมาทํ กตฺวา กิญฺจาปิ น เอวํ อิจฺฉา อุปฺปเชฺชยฺยฯ **อถ โข ภพฺพาว เต**ติ อถ โข เต กุกฺกุฏโปตกา วุตฺตนเยน โสตฺถินา อภินิพฺภิชฺชิตุํ ภพฺพาวฯ เต หิ ยสฺมา ตาย กุกฺกุฏิยา เอวํ ตีหากาเรหิ ตานิ อณฺฑานิ ปริปาลียมานานิ น ปูตีนิ โหนฺติฯ โยปิ เนสํ อลฺลสิเนโห, โสปิ ปริยาทานํ คจฺฉติ, กปาลํ ตนุกํ โหติ, ปาทนขสิขา จ มุขตุณฺฑกญฺจ ขรํ โหติ, สยํ ปริปากํ คจฺฉติ, กปาลสฺส ตนุตฺตา พหิ อาโลโก อโนฺต ปญฺญายติ, ตสฺมา ‘‘จิรํ วต มยํ สงฺกุฏิตหตฺถปาทา สมฺพาเธ สยิมฺหา, อยญฺจ พหิ อาโลโก ทิสฺสติ, เอตฺถ ทานิ โน สุขวิหาโร ภวิสฺสตี’’ติ นิกฺขมิตุกามา หุตฺวา กปาลํ ปาเทน ปหรนฺติ, คีวํ ปสาเรนฺติ, ตโต ตํ กปาลํ เทฺวธา ภิชฺชติฯ อถ เต ปเกฺข วิธุนนฺตา ตงฺขณานุรูปํ วิรวนฺตา นิกฺขมนฺติเยว, นิกฺขมิตฺวา จ คามเกฺขตฺตํ อุปโสภยมานา วิจรนฺติฯ

เอวเมว โขติ อิทํ โอปมฺมสมฺปฏิปาทนํฯ ตํ เอวํ อเตฺถน สํสเนฺทตฺวา เวทิตพฺพํ – ตสฺสา กุกฺกุฏิยา อเณฺฑสุ ติวิธกิริยากรณํ วิย หิ อิมสฺส ภิกฺขุโน อุโสฺสฬฺหีปนฺนรเสหิ องฺคหิ สมนฺนาคตภาโวฯ กุกฺกุฏิยา ติวิธกิริยาสมฺปาทเนน อณฺฑานํ อปูติภาโว วิย ปนฺนรสงฺคสมนฺนาคตสฺส ภิกฺขุโน ติวิธานุปสฺสนาสมฺปาทเนน วิปสฺสนาญาณสฺส อปริหานิฯ ตสฺสา ติวิธกิริยากรเณน อณฺฑานํ อลฺลสิเนหปริยาทานํ วิย ตสฺส ภิกฺขุโน ติวิธานุปสฺสนาสมฺปาทเนน ภวตฺตยานุคตนิกนฺติสิเนหปริยาทานํ ฯ อณฺฑกลาปานํ ตนุภาโว วิย ภิกฺขุโน อวิชฺชณฺฑโกสสฺส ตนุภาโวฯ กุกฺกุฏโปตกานํ ปาทนขมุตฺตุณฺฑกานํ ถทฺธขรภาโว วิย ภิกฺขุโน วิปสฺสนาญาณสฺส ติกฺขข

รวิปฺปสนฺนสูรภาโวฯ กุกฺกุฏโปตกานํ ปริณามกาโล วิย ภิกฺขุโน วิปสฺสนาญาณสฺส ปริณามกาโล วฑฺฒิตกาโล คพฺภคฺคหณกาโลฯ กุกฺกุฏโปตกานํ ปาทนขสิขาย วา มุขตุณฺฑเกน วา อณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา ปเกฺข ปโปฺผเฏตฺวา โสตฺถินา อภินิกฺขมนกาโล วิย ตสฺส ภิกฺขุโน วิปสฺสนาญาณคพฺภํ คณฺหาเปตฺวา วิจรนฺตสฺส ตชฺชาติกํ อุตุสปฺปายํ วา โภชนสปฺปายํ วา ปุคฺคลสปฺปายํ วา ธมฺมสฺสวนสปฺปายํ วา ลภิตฺวา เอกาสเน นิสินฺนเสฺสว วิปสฺสนํ วเฑฺฒนฺตสฺส อนุปุพฺพาธิคเตน อรหตฺตมเคฺคน อวิชฺชณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา อภิญฺญาปเกฺข ปโปฺผเฏตฺวา โสตฺถินา อรหตฺตปฺปตฺตกาโล เวทิตโพฺพฯ ยถา ปน กุกฺกุฏโปตกานํ ปริณตภาวํ ญตฺวา มาตาปิ อณฺฑโกสํ ภินฺทติ, เอวํ ตถารูปสฺส ภิกฺขุโน ญาณปริปากํ ญตฺวา สตฺถาปิ –

> ‘‘อุจฺฉินฺท สิเนหมตฺตโน, กุมุทํ สารทิกํว ปาณินา;
> สนฺติมคฺคเมว พฺรูหย, นิพฺพานํ สุคเตน เทสิต’’นฺติฯ (ธ. ป. ๒๘๕) –

อาทินา นเยน โอภาสํ ผริตฺวา คาถาย อวิชฺชณฺฑโกสํ ปหรติ, โส คาถาปริโยสาเน อวิชฺชาณฺฑโกสํ ภินฺทิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ ตโต ปฎฺฐาย ยถา เต กุกฺกุฏโปตกา คามเกฺขตฺตํ อุปโสภยมานา ตตฺถ ตตฺถ วิจรนฺติ, เอวํ อยมฺปิ มหาขีณาสโว นิพฺพานรมฺมณํ ผลสมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา สงฺฆารามํ อุปโสภยมาโน วิจรติฯ

อิติ อิมสฺมิํ สุเตฺต จตฺตาริ ปหานานิ กถิตานิฯ กถํ? เจโตขิลานญฺหิ เจโตวินิพนฺธานํ ปหาเนน **ปฎิสงฺขานปฺปหานํ** กถิตํ, อิทฺธิปาเทหิ **วิกฺขมฺภนปฺปหานํ** กถิต, มเคฺค อาคเต **สมุเจฺฉทปฺปหานํ** กถิตํ, ผเล อาคเต **ปฎิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานํ** กถิตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

เจโตขิลสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. วนปตฺถปริยายสุตฺตวณฺณนา

๑๙๐. เอวํ เม สุตนฺติ วนปตฺถปริยายํฯ ตตฺถ **วนปตฺถปริยาย**นฺติ วนปตฺถการณํ, วนปตฺถเทสนํ วาฯ

๑๙๑. วนปตฺถํ อุปนิสฺสาย วิหรตีติ มนุสฺสูปจาราติกฺกนฺตํ วนสณฺฑเสนาสนํ นิสฺสาย สมณธมฺมํ กโรโนฺต วิหรติฯ **อนุปฎฺฐิตา**ติอาทีสุ ปุเพฺพ อนุปฎฺฐิตา สติ ตํ อุปนิสฺสาย วิหรโตปิ น อุปฎฺฐาติ, ปุเพฺพ อสมาหิตํ จิตฺตํ น สมาธิยติ, ปุเพฺพ อปริกฺขีณา อาสวา น ปริกฺขยํ คจฺฉนฺติ, ปุเพฺพ อนนุปฺปตฺตํ อนุตฺตรํ โยคเกฺขมสงฺขาตํ อรหตฺตญฺจ น ปาปุณาตีติ อโตฺถฯ **ชีวิตปริกฺขารา**ติ ชีวิตสมฺภาราฯ **สมุทาเนตพฺพา**ติ สมาหริตพฺพาฯ **กสิเรน สมุทาคจฺฉนฺตี**ติ ทุเกฺขน อุปฺปชฺชนฺติฯ **รตฺติภาคํ วา ทิวสภาคํ วา**ติ รตฺติโกฎฺฐาเส วา ทิวสโกฎฺฐาเส วาฯ เอตฺถ จ รตฺติภาเค ปฎิสญฺจิกฺขมาเนน ญตฺวา รตฺติํเยว ปกฺกมิตพฺพํ, รตฺติํ จณฺฑวาฬาทีนํ ปริพเนฺธ สติ อรุณุคฺคมนํ อาคเมตพฺพํฯ ทิวสภาเค ญตฺวา ทิวาว ปกฺกมิตพฺพํ, ทิวา ปริพเนฺธ สติ สูริยตฺถงฺคมนํ อาคเมตพฺพํฯ

๑๙๒. สงฺขาปีติ เอวํ สมณธมฺมสฺส อนิปฺผชฺชนภาวํ ชานิตฺวาฯ อนนฺตรวาเร ปน สงฺขาปีติ เอวํ สมณธมฺมสฺส นิปฺผชฺชนภาวํ ชานิตฺวาฯ

๑๙๔. **ยาวชีว**นฺติ ยาว ชีวิตํ ปวตฺตติ, ตาว วตฺถพฺพเมวฯ

๑๙๕. **โส ปุคฺคโล**ติ ปทสฺส นานุพนฺธิตพฺโพติ อิมินา สมฺพนฺโธฯ **อนาปุจฺฉา**ติ อิธ ปน ตํ ปุคฺคลํ อนาปุจฺฉา ปกฺกมิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ

๑๙๗. **สงฺขาปี**ติ เอวํ สมณธมฺมสฺส อนิปฺผชฺชนภาวํ ญตฺวา โส ปุคฺคโล นานุพนฺธิตโพฺพ, ตํ อาปุจฺฉา ปกฺกมิตพฺพํฯ

๑๙๘. **อปิ ปนุชฺชมาเนนาปี**ติ อปิ นิกฺกฑฺฒียมาเนนาปิฯ เอวรูโป หิ ปุคฺคโล สเจปิ ทารุกลาปสตํ วา อุทกฆฏสตํ วา วาลิกมฺพณสตํ วา ทณฺฑํ อาหราเปติ, มา อิธ วสีติ นิกฺกฑฺฒาเปติ วา, ตํ ตํ ขมาเปตฺวา ยาวชีวํ วตฺถพฺพเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

วนปตฺถปริยายสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. มธุปิณฺฑิกสุตฺตวณฺณนา

๑๙๙. เอวํ **เม สุต**นฺติ มธุปิณฺฑิกสุตฺตํฯ ตตฺถ **มหาวน**นฺติ หิมวเนฺตน สทฺธึ เอกาพทฺธํ อโรปิมํ ชาติวนํ, น ยถา เวสาลิยํ โรปิตาโรปิตมิสฺสกํฯ **ทิวาวิหารายา**ติ ทิวา ปฏิสลฺลานตฺถายฯ **เพลุวลฏฺฐิกายา**ติ ตรุณเพลุวรุกฺขสฺสฯ **ทณฺฑปาณี**ติ น ชราทุพฺพลตาย ทณฺฑหโตฺถฯ อยญฺหิ ตรุโณ ปฐมวเย ฐิโต, ทณฺฑจิตฺตตาย ปน สุวณฺณทณฺฑํ คเหตฺวา วิจรติ, ตสฺมา **ทณฺฑปาณี**ติ วุโตฺตฯ **ชงฺฆาวิหาร**นฺติ ชงฺฆากิลมถวิโนทนตฺถํ ชงฺฆาจารํฯ **อนุจงฺกมมาโน อนุวิจรมาโน**ติ อารามทสฺสน-วนทสฺสน-ปพฺพตทสฺสนาทีนํ อตฺถาย อิโต จิโต จ วิจรมาโนฯ อธิจฺจนิกฺขมโน กิเรส กทาจิ เทว นิกฺขมิตฺวา เอวํ วิจรติฯ **ทณฺฑโมลุพฺภา**ติ ทณฺฑํ โอลุมฺภิตฺวา โคปาลกทารโก วิย ทณฺฑํ ปุรโต ฐเปตฺวา ทณฺฑมตฺถเก เทฺว หเตฺถ ปติฏฺฐาเปตฺวา ปิฏฺฐิปาณึ หนุเกน อุปฺปีเฬตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิฯ

๒๐๐. **กึวาที**ติ กึทิฏฺฐิโกฯ **กิมกฺขายี**ติ กึ กเถติฯ อยํ ราชา ภควนฺตํ อวนฺทิตฺวา ปฏิสนฺถารมตฺตกเมว กตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉติฯ ตมฺปิ น อญฺญาตุกามตาย, อจิตฺตีกาเรน ปุจฺฉติฯ กสฺมา? เทวทตฺตสฺส ปกฺขิโก กิเรสฯ เทวทโตฺต อตฺตโน สนฺติกํ อาคจฺฉมาเน ตถาคเต ภินฺทติฯ โส กิร เอวํ วเทติ “สมโณ โคตโม อมฺหากํ กุเลน สทฺธึ เวรี, น โน กุลสฺส วุทฺธึ อิจฺฉติฯ ภคินีปิ เม จกฺกวตฺติปริโภคา, ตํ ปหาย ‘นสฺสเตสา’ติ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิฯ ภาคิเนยฺยปิ เม จกฺกวตฺติพีชนฺติ ญตฺวา อมฺหากํ กุลสฺส วฑฺฒิยา อตุสฺสโนฺต ‘นสฺสเตต’นฺติ ตมฺปิ ทหรกาเลเยว ปพฺพาเชสิฯ อหํ ปน เตน วินา วตฺติตุํ อสโกฺกโนฺต อนุปพฺพชิโตฯ เอวํ ปพฺพชิตมฺปิ มํ ปพฺพชิตทิวสโต ปฏฺฐาย น อุชฺเกหิ อกฺขีหิ โอโลเกติฯ ปริสมชฺฌ ภาสโนฺตปิ มหาผรสุนา ปหรโนฺต วิย อาปายิโก เทวทโตฺตติอาทีนิ ภาสตี”ติฯ เอวํ อยมฺปิ ราชา เทวทเตฺตน ภิโนฺน, ตสฺมา เอวมกาสิฯ

อถ ภควา ยถา อยํ ราชา มยา ปเญฺห ปุจฺฉิเต น กเถตีติ วตฺตุํ น ลภติ, ยถา จ ภาสิตสฺส อตฺถํ น ชานาติ, เอวมสฺส กเถสฺสามีติ ตสฺสานุจฺฉวิกํ กเถโนฺต **ยถาวาที โข**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **น เกนจิ โลเก วิคฺคยฺห ติฏฺฐตี**ติ โลเก เกนจิ สทฺธึ วิคฺคาหิกกถํ น กโรติ น วิวทติฯ ตถาคโต หิ โลเกน สทฺธึ น วิวทติ; โลโก ปน ตถาคเตน สทฺธึ อนิจฺจนฺติ วุเตฺต นิจฺจนฺติ ว

ทมาโน, ทุกฺขํ, อนตฺตา, อสุภนฺติ วุเตฺต สุภนฺติ วทมาโน วิวทติฯ เตนวาห ‘‘นาหํ, ภิกฺขเว, โลเกน วิวทามิ, โลโกว โข, ภิกฺขเว, มยา วิวทติ, ตถา น, ภิกฺขเว, ธมฺมวาที เกนจิ โลกสฺมิํ วิวทติ, อธมฺมวาทีว โข, ภิกฺขเว, วิวทตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๙๔)ฯ **ยถา**ติ เยน การเณนฯ **กาเมหี**ติ วตฺถุกาเมหิปิ กิเลสกาเมหิปิฯ **ตํ พฺราหฺมณ**นฺติ ตํ ขีณาสวํ พฺราหฺมณํฯ **อกถํกถิ**นฺติ นิพฺพิจิกิจฺฉํฯ **ฉินฺนกุกฺกุจฺจ**นฺติ วิปฺปฏิสารกุกฺกุจฺจสฺส เจว หตฺถปาทกุกฺกุจฺจสฺส จ ฉินฺนตฺตา ฉินฺนกุกฺกุจฺจํฯ ***ภวาภเว***ติ ปุนปฺปุนพฺภเว, หีนปณีเต วา ภเว, ปณีโต หิ ภโว วุฑฺฒิปฺปตฺโต อภโวติ วุจฺจติฯ **สญฺญา**ติ กิเลสสญฺญาฯ กิเลสาเยว วา อิธ สญฺญานาเมน วุตฺตา, ตสฺมา เยน การเณน กาเมหิ วิสํยุตฺตํ วิหรนฺตํ ตํ โลเก นินฺนาวาทิํ ขีณาสวพฺราหฺมณํ กิเลสสญฺญา นานุเสนฺติ, ตญฺจ การณํ อหํ วทามีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ อิติ ภควา อตฺตโน ขีณาสวภาวํ ทีเปติฯ **นิลฺลาเฬตฺวา**ติ นีหริตฺวา กีฬาเปตฺวาฯ **ติวิสาข**นฺติ ติสาขํฯ **นลาฏิก**นฺติ วลิภงฺคํ นลาเฏ ติโสฺส ราชิโย ทเสฺสโนฺต วลิภงฺคํ วุฏฺฐาเปตฺวาติ อโตฺถฯ **ทณฺฑโมลุพฺภา**ติ ทณฺฑํ อุปฺปีเฬตฺวาฯ ‘‘ทณฺฑมาลุพฺภา’’ติปิ ปาโฐ, คเหตฺวา ปกฺกามีติ อโตฺถฯ

๒๐๑. **อญฺญตโร**ติ นาเมน อปากโฏ เอโก ภิกฺขุฯ โส กิร อนุสนฺธิกุสโล, ภควตา ยถา ทณฺฑปาณี น ชานาติ, ตถา มยา กถิตนฺติ วุเตฺต กินฺติ นุ โข ภควตา อวิเญฺญยฺยํ กตฺวา ปโญฺห กถิโตติ อนุสนฺธิํ คเหตฺวา ทสพลํ ยาจิตฺวา อิมํ ปญฺหํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปากฏํ กริสฺสามีติ อุฏฺฐายาสนา เอกํสํ อุตฺตราสงฺคํ กริตฺวา ทสนขสมุชฺชลํ อญฺชลิํ ปคฺคยฺห **กิํวาที ปน, ภเนฺต ภควา**ติอาทิมาหฯ

ยโตนิทานนฺติ ภาวนปุํสกํ เอตํ, เยน การเณน ยสฺมิํ การเณ สตีติ อโตฺถฯ **ปปญฺจสญฺญาสงฺขา**ติ เอตฺถ **สงฺขา**ติ โกฏฺฐาโสฯ **ปปญฺจสญฺญา**ติ ตณฺหามานทิฏฺฐิปปญฺจสมฺปยุตฺตา สญฺญา , สญฺญานาเมน วา ปปญฺจาเยว วุตฺตาฯ ตสฺมา ปปญฺจโกฏฺฐาสาติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **สมุทาจรนฺตี**ติ ปวตฺตนฺติฯ **เอตฺถ เจ นตฺถิ อภินนฺทิตพฺพ**นฺติ ยสฺมิํ ทฺวาทสายตนสงฺขาเต การเณ สติ ปปญฺจสญฺญาสงฺขา สมุทาจรนฺติ, เอตฺถ เอกายตนมฺปิ เจ อภินนฺทิตพฺพํ อภิวทิตพฺพํ อโชฺฌสิตพฺพํ นตฺถีติ อโตฺถฯ ตตฺถ **อภินินฺทิตพฺพ**นฺติ อหํ มมนฺติ อภินนฺทิตพฺพํฯ **อภิวทิตพฺพ**นฺติ อหํ มมาติ วตฺตพฺพํฯ **อโชฺฌสิตพฺพ**นฺติ อโชฺฌสิตฺวา คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา คเหตพฺพยุตฺตํฯ เอเตเนตฺถ ตณฺหาทีนํเยว อปฺปวตฺติํ กเถติฯ **เอเสวโนฺต**ติ อยํ อภินนฺทนาทีนํ นตฺถิภาโวว ราคานุสยาทีนํ อโนฺตฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถฯ

ทณฺฑาทานาทีสุ ปน ยาย เจตนาย ทณฺฑํ อาทิยติ, สา **ทณฺฑาทานํ**ฯ ยาย สตฺถํ อาทิยติ ปรามสติ, สา **สตฺถาทานํ**ฯ มตฺถกปฺปตฺตํ **กลหํ**ฯ นานาคาหมตฺตํ **วิคฺคหํ**ฯ นานาวาทมตฺตํ **วิวาทํ**ฯ **ตุวํ ตุว**นฺติ เอวํ ปวตฺตํ ตุวํ ตุวํฯ ปิยสุญฺญกรณํ **เปสุญฺญํ**ฯ อยถาสภาวํ มุสาวาทํ กโรติ, สา **มุสาวาโท**ติ เวทิตพฺพาฯ **เอเตฺถเต**ติ เอตฺถ ทฺวาทสสุ อายตเนสุ เอเต กิเลสาฯ กิเลสา หิ อุปฺปชฺชมานาปิ ทฺวาทสายตนานิ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนฺติ, นิรุชฺฌมานาปิ ทฺวาทสสุ อายตเนสุเยว นิรุชฺฌนฺติฯ เอวํ ยตฺถุปฺปนฺนา, ตเตฺถว นิรุทฺธา โหนฺติฯ สฺวายมโตฺถ สมุทยสจฺจปเญฺหน ทีเปตโพฺพ –

‘‘สา โข ปเนสา ตณฺหา กตฺถ อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ, กตฺถ นิวิสมานา นิวิสตี’’ติ วตฺวา – ‘‘ยํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอเตฺถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ, เอตฺถ นิวิสมานา นิวิสติฯ กิญฺจ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ? จกฺขุ โลเก ปิยรูปํ สาตรูป’’นฺติอาทินา (วิภ. ๒๐๓) นเยน ทฺวาทสสฺเวว อายตเนสุ ตสฺสา อุปฺปตฺติ จ นิโรโธ จ วุโตฺตฯ ยเถว จ ตณฺหา ทฺวาทสสุ อายตเนสุ อุปฺปชฺชิตฺวา นิพฺพานํ อาคมฺม นิรุทฺธาปิ อายตเนสุ ปุน สมุทาจารสฺส อภาวโต อายตเนสุ

เยว นิรุทฺธาติ วุตฺตา, เอวมิเมปิ ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อายตเนสุ นิรุชฺฌนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ อถ วา ยฺวายํ อภินนฺทนาทีนํ อภาโวว ราคานุสยาทีนํ อโนฺตติ วุโตฺตฯ เอเตฺถเต ราคานุสยาทีนํ อโนฺตติ ลทฺธโวหาเร นิพฺพาเน ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อปริเสสา นิรุชฺฌนฺติฯ ยญฺหิ ยตฺถ นตฺถิ, ตํ ตตฺถ นิรุทฺธํ นาม โหติ, สฺวายมโตฺถ นิโรธปเญฺหน ทีเปตโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ ''ทุติยํ ฌานํ สมาปนฺนสฺส วิตกฺกวิจารา วจีสงฺขารา ปฏิปฺปสฺสทฺธา โหนฺตี''ติอาทิ (ปฏิ. ม. ๑.๘๓)ฯ

๒๐๒. **สตฺถุ เจว สํวณฺณิโต**ติ สตฺถารา จ ปสํสิโตฯ **วิญฺญูน**นฺติ อิทมฺปิ กรณเตฺถ สามิวจนํ, ปณฺฑิเตหิ สพฺรหฺมจารีหิ จ สมฺภาวิโตติ อโตฺถฯ **ปโหตี**ติ สโกฺกติฯ

๒๐๓. **อติกฺกเมฺมว มูลํ อติกฺกมฺม ขนฺธ**นฺติ สาโร นาม มูเล วา ขเนฺธ วา ภเวยฺย, ตมฺปิ อติกฺกมิตฺวาติ อโตฺถฯ **เอวํสมฺปทน**ฺติ เอวํสมฺปตฺติกํ, อีทิสนฺติ อโตฺถฯ **อติสิตฺวา**ติ อติกฺกมิตฺวาฯ **ชานํ ชานาตี**ติ ชานิตพฺพเมว ชานาติฯ **ปสฺสํ ปสฺสตี**ติ ปสฺสิตพฺพเมว ปสฺสติฯ ยถา วา เอกโจฺจ วิปรีตํ คณฺหโนฺต ชานโนฺตปิ น ชานาติ, ปสฺสโนฺตปิ น ปสฺสติ, น เอวํ ภควาฯ ภควา ปน ชานโนฺต ชานาติเยว, ปสฺสโนฺต ปสฺสติเยวฯ สฺวายํ ทสฺสนปริณายกเฎฺฐน **จกฺขุภูโต**ฯ วิทิตกรณเฎฺฐน **ญาณภูโต**ฯ อวิปรีตสภาวเฎฺฐน ปริยตฺติธมฺมปฺปวตฺตนโต วา หทเยน จิเนฺตตฺวา วาจาย นิจฺฉาริตธมฺมมโยติ **ธมฺมภูโต**ฯ เสฎฺฐเฎฺฐน **พฺรหฺมภูโต**ฯ อถ วา จกฺขุ วิย ภูโตติ **จกฺขุภูโต**ติ เอวเมเตสุ ปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สฺวายํ ธมฺมสฺส วตฺตนโต **วตฺตา**ฯ ปวตฺตาปนโต **ปวตฺตา**ฯ อตฺถํ นีหริตฺวา ทสฺสนสมตฺถตาย **อตฺถสฺส นิเนฺนตา**ฯ อมตาธิคมาย ปฏิปตฺตึ ททาตีติ **อมตสฺส ทาตาฯ อครุํ กตฺวา**ติ ปุนปฺปุนํ อายาจาเปโนฺตปิ หิ ครุํ กโรติ นาม, อตฺตโน สาวกปารมีญาเณ ฐตฺวา สิเนรุปาทโต วาลุกํ อุทฺธรมาโน วิย ทุพฺพิเญฺญยฺยํ กตฺวา กเถโนฺตปิ ครุํ กโรติเยว นามฯ เอวํ อกตฺวา อเมฺห ปุนปฺปุนํ อยาจาเปตฺวา สุวิเญฺญยฺยมฺปิ โน กตฺวา กเถหีติ วุตฺตํ โหติฯ

๒๐๔. **ยํ โข โน อาวุโส**ติ เอตฺถ กิญฺจาปิ ''ยํ โข โว''ติ วตฺตพฺพํ สิยา, เต ปน ภิกฺขู อตฺตนา สทฺธึ สงฺคณฺหโนฺต ''ยํ โข โน''ติ อาหฯ ยสฺมา วา อุเทฺทโสว เตสํ อุทฺทิโฎฺฐวฯ ภควา ปน เถรสฺสาปิ เตสมฺปิ ภควาวฯ ตสฺมา ภควาติ ปทํ สนฺธายปิ เอวมาห, ยํ โข อมฺหากํ ภควา ตุมฺหากํ สํขิเตฺตน อุเทฺทสํ อุทฺทิสิตฺวาติ อโตฺถฯ

จกฺขุญฺจาวุโสติอาทีสุ อยมโตฺถ, อาวุโส, นิสฺสยภาเวน จกฺขุปสาทญฺจ อารมฺมณภาเวน จตุสมุฎฺฐานิกรูเป จ ปฏิจฺจ จกฺขุวิญฺญาณํ นาม อุปฺปชฺชติฯ **ติณฺณํ สงฺคติ ผโสฺส**ติ เตสํ ติณฺณํ สงฺคติยา ผโสฺส นาม อุปฺปชฺชติฯ ตํ ผสฺสํ ปฏิจฺจ สหชาตาทิวเสน ผสฺสปจฺจยา เวทนา อุปฺปชฺชติฯ ตาย เวทนาย ยํ อารมฺมณํ เวเทติ, ตเทว สญฺญา สญฺชานาติ, ยํ สญฺญา สญฺชานาติ, ตเทว อารมฺมณํ วิตโกฺก วิตเกฺกติฯ ยํ วิตโกฺก วิตเกฺกติ, ตเทวารมฺมณํ ปปโญฺจ ปปเญฺจติฯ **ตโตนิทาน**นฺติ เอเตหิ จกฺขุรูปาทีหิ การเณหิฯ **ปุริสํ ปปญฺจสญฺญาสงฺขา สมุทาจรนฺตี**ติ ตํ อปริญฺญาตการณํ ปุริสํ ปปญฺจโกฎฺฐาสา อภิภวนฺติ, ตสฺส ปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ ตตฺถ ผสฺสเวทนาสญฺญา จกฺขุวิญฺญาเณน สหชาตา โหนฺติฯ วิตโกฺก จกฺขุวิญฺญาณานนฺตราทีสุ สวิตกฺกจิเตฺตสุ ทฎฺฐโพฺพฯ ปปญฺจสงฺขา ชวเนน สหชาตา โหนฺติฯ ยทิ เอวํ กสฺมา อตีตานาคตปจฺจุปฺปเนฺนสุ ... ตคฺคหณํ กตนฺติ? ตถา อุปฺปชฺชนโตฯ ยเถว หิ เอตรหิ จกฺขุทฺวาริโก ปปโญฺจ จกฺขุญฺจ รูเป จ ผสฺสเวทนาสญฺญาวิตเกฺก จ ปฏิจฺจ อุปฺปโนฺน, เอวเมวํ อตีตานาคเตสุปิ จกฺขุวิเญฺญยฺเยสุ รูเปสุ ตสฺสุปฺปตฺตึ ทเสฺสโนฺต เอวมาหฯ

โสตญฺจาวุโสติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ฉฎฺฐทฺวาเร ปน **มน**นฺติ ภวงฺคจิตฺตํฯ **ธเมฺม**ติ เตภูมกธมฺมารมฺมณํฯ **มโนวิญฺญาณ**นฺติ อาวชฺชนํ วา ชวนํ วาฯ อาวชฺชเน คหิเต ผสฺสเวท

นาสญฺญาวิตกฺกา อาวชฺชนสหชาตา โหนฺติฯ ปปโญฺจ ชวนสหชาโตฯ ชวเน คหิเต สหาวชฺชนกํ ภวงฺค มโน นาม โหติ, ตโต ผสฺสาทโย สเพฺพปิ ชวเนน สหชาตาวฯ มโนทฺวาเร ปน ยสฺมา อตีตาทิเภทํ สพฺพมฺปิ อารมฺมณํ โหติ, ตสฺมา **อตีตานาคตปจฺจุปฺปเนฺนสูติ** อิทํ ยุตฺตเมวฯ

อิทานิ วฎฺฎํ ทเสฺสโนฺต **โส วตาวุโสติ** เทสนํ อารภิฯ **ผสฺสปญฺญตฺตึ ปญฺญเปสฺสตีติ** ผโสฺส นาม เอโก ธโมฺม อุปฺปชฺชตีติ เอวํ ผสฺสปญฺญตฺตึ ปญฺญเปสฺสติ, ทเสฺสสฺสตีติ อโตฺถฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ เอวํ อิมสฺมึ สติ อิทํ โหตีติ ทฺวาทสายตนวเสน สกลํ วฎฺฎํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ทฺวาทสายตนปฎิเกฺขปวเสน วิวฎฺฎํ ทเสฺสโนฺต **โส วตาวุโส จกฺขุสฺมึ อสตีติ** เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอวํ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชตฺวา อิทานิ สาวเกน ปโญฺห กถิโตติ มา นิกฺกงฺขา อหุวตฺถ, อยํ ภควา สพฺพญฺญุตญาณตุลํ คเหตฺวา นิสิโนฺน, อิจฺฉมานา ตเมว อุปสงฺกมิตฺวา นิกฺกงฺขา โหถาติ อุโยฺยเชโนฺต **อากงฺขมานา จ ปนาติ**อาทิมาหฯ

๒๐๕. **อิเมหิ อาการเหีติ** อิเมหิ การเณหิ ปปญฺจุปฺปตฺติยา ปาฎิเยกฺกการเณหิ เจว วฎฺฎวิวฎฺฎการเณหิ จฯ **อิเมหิ ปเทหีติ** อิเมหิ อกฺขรสมฺปิณฺฑเนหิฯ **พฺยญฺชเนหีติ** ปาฎิเยกฺกอกฺขเรหิฯ **ปณฺฑิโตติ** ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคโตฯ จตูหิ วา การเณหิ ปณฺฑิโต ธาตุกุสโล อายตนกุสโล ปจฺจยาการกุสโล การณาการณกุสโลติฯ **มหาปโญฺญติ** มหเนฺต อเตฺถ มหเนฺต ธเมฺม มหนฺตา นิรุตฺติโย มหนฺตานิ ปฎิภานานิ ปริคฺคหณสมตฺถาย มหาปญฺญาย สมนฺนาคโตฯ **ยถา ตํ มหากจฺจาเนนาติ** ยถา มหากจฺจาเนน พฺยากตํ, ตํ สนฺธาย **ตนฺติ** วุตฺตํฯ ยถา มหากจฺจาเนน พฺยากตํ, อหมฺปิ ตํ เอวเมวํ พฺยากเรเยฺยนฺติ อโตฺถฯ

มธุปิณฺฑิกนฺติ มหนฺตํ คุฬปูวํ พทฺธสตฺตุคุฬกํ วาฯ **อเสจนกนฺติ** อเสจิตพฺพกํฯ สปฺปิผาณิตมธุสกฺกราทีสุ อิทํ นาเมตฺถ มนฺทํ อิทํ พหุกนฺติ น วตฺตพฺพํ สมโยชิตรสํฯ **เจตโสติ** จินฺตกชาติโกฯ **ทพฺพชาติโกติ** ปณฺฑิตสภาโวฯ **โก นาโม อยนฺติ** อิทํ เถโร อติภทฺทโก อยํ ธมฺมปริยาโย, ทสพลสฺส สพฺพญฺญุตญฺญาเณเนวสฺส นามํ คณฺหาเปสฺสามีติ จิเนฺตตฺวา อาหฯ **ตสฺมาติ** ยสฺมา มธุปิณฺฑิโก วิย มธุโร, ตสฺมา มธุปิณฺฑิกปริยาโยเตฺวว นํ ธาเรหีติ วทติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

มธุปิณฺฑิกสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. เทฺวธาวิตกฺกสุตฺตวณฺณนา

๒๐๖. **เม สุตนฺติ** เทฺวธาวิตกฺกสุตฺตํฯ ตตฺถ **ทฺวิธา กตฺวา ทฺวิธา กตฺวาติ** เทฺว เทฺว ภาเค กตฺวาฯ **กามวิตโกฺกติ** กามปฎิสํยุโตฺต วิตโกฺกฯ **พฺยาปาทวิตโกฺกติ** พฺยาปาทปฎิสํยุโตฺต วิตโกฺกฯ **วิหึสาวิตโกฺกติ** วิหึสาปฎิสํยุโตฺต วิตโกฺกฯ **เอกํ ภาคนฺติ** อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา โอฬาริโก วา สุขุโม วา สโพฺพ ปายํ วิตโกฺก อกุสลปกฺขิโกเยวาติ ตโยปิ กามพฺยาปาทวิหึสาวิตเกฺก เอกํ โกฎฺฐาสมกาสึฯ กาเมหิ นิสฺสโฎ เนกฺขมฺมปฎิสํยุโตฺต วิตโกฺก **เนกฺขมฺมวิตโกฺก** นาม, โส ยาว ปฐมชฺฌานา วฎฺฎติฯ อพฺยาปาทปฎิสํยุโตฺต วิตโกฺก **อพฺยาปาทวิตโกฺก,** โส เมตฺตาปุพฺพภาคโต ปฎฺฐาย ยาว ปฐมชฺฌานา วฎฺฎติฯ อวิหึสาปฎิสํยุโตฺต วิต

โกฺก **อวิหึสาวิตกฺโก,** โส กรุณาปุพฺพภาคโต ปฏฺฐาย ยาว ปฐมชฺฌานา วฏฺฏติฯ **ทุติยํ ภาค**นฺติ สโพฺพปายํ กุสลปกฺขิโกเยวาติ ทุติยํ โกฏฺฐาสมกาสิํฯ อิมินา โพธิสตฺตสฺส วิตกฺกนิคฺคหณกาโล กถิโตฯ

โพธิสตฺตสฺส หิ ฉพฺพสฺสานิ ปธานํ ปทหนฺตสฺส เนกฺขมฺมวิตกฺกาทโย ปุญฺชปุญฺชา มหานทิยํ โอฆา วิย ปวตฺติํสุฯ สติสโมฺมเสน ปน สหสา กามวิตกฺกาทโย อุปฺปชฺชิตฺวา กุสลวารํ ปจฺฉินฺทิตฺวา สยํ อกุสลชวนวารา หุตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ ตโต โพธิสโตฺต จิเนฺตสิ – ''มยฺหํ อิเม กามวิตกฺกาทโย กุสลวารํ ปจฺฉินฺทิตฺวา ติฏฺฐนฺติ, หนฺทาหํ อิเม วิตเกฺก เทฺว ภาเค กตฺวา วิหรามี''ติ กามวิตกฺกาทโย อกุสลปกฺขิกาติ เอกํ ภาคํ กโรติ เนกฺขมฺมวิตกฺกาทโย กุสลปกฺขิกาติ เอกํฯ อถ ปุน จิเนฺตสิ – ''อกุสลปกฺขโต อาคตํ วิตกฺกํ มเนฺตน กณฺหสปฺปํ อุปฺปีเฬตฺวา คณฺหโนฺต วิย อมิตฺตํ คีวาย อกฺกมโนฺต วิย จ นิคฺคเหสฺสามิ, นาสฺส วฑฺฒิตุํ ทสฺสามิฯ กุสลปกฺขโต อาคตํ วิตกฺกํ เมฆสมเย เมฆํ วิย สุเขเตฺต สาลกลฺยาณิโปตกํ วิย จ สีฆํ วเฑฺฒสฺสามี''ติฯ โส ตถา กตฺวา อกุสลวิตเกฺก นิคฺคณฺหิ, กุสลวิตเกฺก วเฑฺฒสิฯ เอวํ อิมินา โพธิสตฺตสฺส วิตกฺกนิคฺคหณนกาโล กถิโตติ เวทิตโพฺพฯ

๒๐๗. อิทานิ ยถาสฺส เต วิตกฺกา อุปฺปชฺชิํสุ, ยถา จ เน นิคฺคเหสิ, ตํ ทเสฺสโนฺต **ตสฺส มยฺหํ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อปฺปมตฺตสฺสา**ติ สติยา อวิปฺปวาเส ฐิตสฺสฯ **อาตาปิโน**ติ อาตาปวีริยวนฺตสฺสฯ **ปหิตตฺตสฺสา**ติ เปสิตจิตฺตสฺสฯ **อุปฺปชฺชติ กามวิตโกฺก**ติ โพธิสตฺตสฺส ฉพฺพสฺสานิ ปธานํ ปทหโต รชฺชสุขํ วา อารพฺภ, ปาสาเท วา นาฏกานิ วา โอโรเธ วา กิญฺจิเทว วา สมฺปตฺติํ อารพฺภ กามวิตโกฺก นาม น อุปฺปนฺนปุโพฺพฯ ทุกฺกรการิกาย ปนสฺส อาหารูปเจฺฉเทน อธิมตฺตกสิมานํ ปตฺตสฺส เอตทโหสิ – ''น สกฺกา อาหารูปเจฺฉเทน วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ, ยํนูนาหํ โอฬาริกํ อาหารํ อาหาเรยฺย''นฺติฯ โส อุรุเวลํ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ มนุสฺสา – ''มหาปุริโส ปุเพฺพ อาหริตฺวา ทินฺนมฺปิ น คณฺหิ, อทฺธาสฺส อิทานิ มโนรโถ มตฺถกํ ปโตฺต, ตสฺมา สยเมว อาคโต''ติ ปณีตปณีตํ อาหารํ อุปหริํสุฯ โพธิสตฺตสฺส อตฺตภาโว นจิรเสฺสว ปากติโก อโหสิฯ ชราชิณฺณตฺตภาโว หิ สปฺปายโภชนํ ลภิตฺวาปิ ปากติโก น โหติฯ โพธิสโตฺต ปน ทหโรฯ เตนสฺส สปฺปายโภชนํ ภุญฺชโต อตฺตภาโว น จิรเสฺสว ปากติโก ชาโต, วิปฺปสนฺนานิ อินฺทฺริยานิ, ปริสุโทฺธ ฉวิวโณฺณ, สมฺคคตตาราคณํ วิย นภํ ปริปุณฺณทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณปฺปฏิมณฺฑิตสรีรํ อโหสิฯ โส ตํ โอโลเกตฺวา ''ตาว กิลโนฺต นาม อตฺตภาโว เอวํ ปฏิปากติโก ชาโต''ติ จิเนฺตตฺวา อตฺตโน ปญฺญามหนฺตตาย เอวํ ปริตฺตกมฺปิ วิตกฺกํ คเหตฺวา กามวิตโกฺกติ อกาสิฯ

ปณฺณสาลาย ปุรโต นิสิโนฺน จมรปสทควยโรหิตมิคาทิเก มคคเณ มนุญฺญสทฺทรวเน โมรวนกุกฺกุฏาทิเก ปกฺขิคเณ นีลุปฺปลกุมุทกมลาทิสญฺฉนฺนานิ ปลฺลลานิ นานากุสุมสญฺฉนฺนวิฏปา วนราชิโย มณิกฺขนฺธนิมฺมลชลปวาหญฺจ นทิํ เนรญฺชรํ ปสฺสติฯ ตสฺส เอวํ โหติ ''โสภนา วติเม มิคชาตา ปกฺขิคณา ปลฺลลานิ วนราชิโย นที เนรญฺชรา''ติฯ โส ตมฺปิ เอวํ ปริตฺตกํ วิตกฺกํ คเหตฺวา กามวิตกฺกมกาสิ, เตนาห ''อุปฺปชฺชติ กามวิตโกฺก''ติฯ

อตฺตพฺยาพาธายปีติ อตฺตทุกฺขายปิฯ เอเสวนโย สพฺพตฺถฯ กิํ ปน มหาสตฺตสฺส อุภยทุกฺขาย สํวตฺตนกวิตโกฺก นาม อตฺถีติ? นตฺถิฯ อปริญฺญายํ ฐิตสฺส ปน วิตโกฺก ยาว อุภยพฺยาพาธาย สํวตฺตตีติ เอตานิ ตีณิ นามานิ ลภติ, ตสฺมา เอวมาหฯ **ปญฺญานิโรธิโก**ติ อนุปฺปนฺนาย โลกิยโลกุตฺตราย ปญฺญาย อุปฺปชฺชิตุํ น เทติ, โลกิยปญฺญํ ปน อฏฺฐสมาปตฺติปญฺจาภิญฺญาวเสน อุปฺปนฺนมฺปิ สมุจฺฉินฺทิตฺวา ขิปตีติ **ปญฺญานิโรธิโกฯ วิฆาตปกฺขิโก**ติ ทุกฺข

โกฏฺฐาสิโกฯ อสงฺขตํ นิพฺพานํ นาม, ตํ ปจฺจกฺขํ กาตุํ น เทตีติ **อนิพฺพานสํวตฺตนิโกฯ** **อพฺภตฺถํ คจฺฉตี**ติ ขยํ นตฺถิภาวํ คจฺฉติฯ อุทกปุปฺผุฬโก วิย นิรุชฺฌติฯ **ปชหเมวา**ติ ปชหิเมวฯ **วิโนทเมวา**ติ นีหริเมวฯ **พฺยนฺตเมว นํ อกาสิ**นฺติ วิคตนฺตํ นิเสฺสสํ ปริวฏุมํ ปริจฺฉินฺนเมว นํ อกาสิํฯ

๒๐๘. **พฺยาปาทวิตกฺก**ติ น โพธิสตฺตสฺส ปรูปฆาตปฺปฏิสํยุตฺต นาม วิตกฺก จิตฺต อุปฺปชฺชติ, อถสฺส อติวสฺสอจฺจุณฺหอติสีตาทีนิ ปน ปฏิจฺจ จิตฺตวิปริณามภาโว โหติ, ตํ สนฺธาย ‘‘พฺยาปาทวิตกฺก’’ติ อาหฯ **วิหิํสาวิตกฺก**ติ น มหาสตฺตสฺส ปเรสํ ทุกฺขุปฺปาทนปฺปฏิสํยุตฺต วิตกฺก อุปฺปชฺชติ, จิตฺต ปน อุทฺธตากาโร อเนกคฺคตากาโร โหติ, ตํ คเหตฺวา วิหิํสาวิตกฺกมกาสิฯ ปณฺณสาลาทฺวาเร นิสิโนฺน หิ สีหพฺยคฺฆาทิเก วาฬมิเค สูกราทโย ขุทฺทมิเค วิหิํสเนฺต ปสฺสติฯ อถ โพธิสโตฺต อิมสฺมิมฺปิ นาม อกุโตภเย อรเญฺญ อิเมสํ ติรจฺฉานคตานํ ปจฺจตฺถิกา อุปฺปชฺชนฺติ, พลวโนฺต ทุพฺพเล ขาทนฺติ, พลวนฺตขาทิตา วตฺตนฺตีติ การุญฺญํ อุปฺปาเทติฯ อเญฺญปิ พิฬาราทโย กุกฺกุฏมูสิกาทีนิ ขาทเนฺต ปสฺสติ, คามํ ปิณฺฑาย ปวิโฏฺฐ มนุเสฺส ราชกมฺมิเกหิ อุปทฺทุเต วธพนฺธาทีนิ อนุภวเนฺต อตฺตโน กสิวณิชฺชาทีนิ กมฺมานิ กตฺวา ชีวิตุํ น ลภนฺตีติ การุญฺญํ อุปฺปาเทติ, ตํ สนฺธาย ‘‘อุปฺปชฺชติ วิหิํสาวิตกฺก’’ติ อาหฯ **ตถา ตถา**ติ เตน เตน อากาเรนฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – กามวิตกฺกาทีสุ ยํ ยํ วิตเกฺกติ, ยํ ยํ วิตกฺกํ ปวเตฺตติ, เตน เตเน จสฺสากาเรน กามวิตกฺกาทิภาโว เจตโส น หิ โหตีติฯ **ปหาสิ เนกฺขมฺมวิตกฺก**นฺติ เนกฺขมฺมวิตกฺกํ ปชหติฯ **พหุลมกาสี**ติ พหุลํ กโรติฯ **ตสฺส ตํ กามวิตกฺกาย จิตฺต**นฺติ ตสฺส ตํ จิตฺตํ กามวิตกฺกตฺถายฯ ยถา กามวิตกฺกสมฺปยุตฺตํ โหติ, เอวเมวํ นมตีติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

อิทานิ อตฺถทีปิกํ อุปมํ ทเสฺสโนฺต **เสยฺยถาปี** ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กิฏฺฐสมฺพาเธ**ติ สสฺสสมฺพาเธฯ **อาโกเฏยฺยา**ติ อุชุกํ ปิฏฺฐิยํ ปหเรยฺยฯ **ปฏิโกเฏยฺยา**ติ ติริยํ ผาสุกาสุ ปหเรยฺยฯ **สนฺนิรุเนฺธยฺยา**ติ อาวริตฺวา ติเฏฺฐยฺยฯ **สนฺนิวาเรยฺยา**ติ อิโต จิโต จ คนฺตุํ น ทเทยฺย ฯ **ตโต นิทาน**นฺติ เตน การเณน, เอวํ อรกฺขิตานํ คุนฺนํ ปเรสํ สสฺสขาทนการเณนาติ อโตฺถฯ พาโลหิ โคปาโลโก เอวํ คาโว อรกฺขมาโน ‘‘อยํ อมฺหากํ ภตฺตเวตนํ ขาทติ, อุชุํ คาโว รกฺขิตุมฺปิ น สโกฺกติ, กุเลหิ สทฺธิํ เวรํ คณฺหาเปตี’’ติ โคสามิกานมฺปิ สนฺติกา วธาทีนิ ปาปุณาติ, กิฏฺฐสามิกานมฺปิฯ ปณฺฑิโต ปน อิมานิ จตฺตาริ ภยานิ สมฺปสฺสโนฺต คาโว สาธุกํ รกฺขติ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **อาทีนว**นฺติ อุปทฺทวํฯ **โอการ**นฺติ ลามกํ, ขเนฺธสุ วา โอตารํฯ **สํกิเลส**นฺติ กิลิฏฺฐภาวํฯ **เนกฺขเมฺม**ติ เนกฺขมฺมมฺหิฯ **อานิสํส**นฺติ วิสุทฺธิปกฺขํฯ **โวทานปกฺข**นฺติ อิทํ ตเสฺสว เววจนํ, กุสลานํ ธมฺมานํ เนกฺขมฺมมฺหิ วิสุทฺธิปกฺขํ อทฺทสนฺติ อโตฺถฯ

๒๐๙. **เนกฺขมฺม**นฺติ จ กาเมหิ นิสฺสฏํ สพฺพกุสลํ, เอกธเมฺม สงฺคยฺหมาเน นิพฺพานเมวฯ ตตฺริทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – กิฏฺฐสมฺพาธํ วิย หิ รูปาทิอารมฺมณํ, กูฏคาโว วิย กูฏจิตฺตํ, ปณฺฑิตโคปาลโก วิย โพธิสโตฺต, จตุพฺพิธภยํ วิย อตฺตปรูภยพฺยาพาธาย สํวตฺตนวิตโกฺก, ปณฺฑิตโคปาลกสฺส จตุพฺพิธํ ภยํ ทิสฺวา กิฏฺฐสมฺพาเธ อปฺปมาเทน โครกฺขณํ วิย โพธิสตฺตสฺส ฉพฺพสฺสานิ ปธานํ ปทหโต อตฺตพฺยาพาธาทิภยํ ทิสฺวา รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ ยถา กามวิตกฺกาทโย น อุปฺปชฺชนฺติ, เอวํ จิตฺตรกฺขณํฯ **ปญฺญาวุทฺธิโก**ติอาทีสุ อนุปฺปนฺนาย โลกิยโลกุตฺตรปญฺญาย อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนาย จ วุทฺธิยา สํวตฺตตีติ **ปญฺญาวุทฺธิโก**ฯ น ทุกฺขโกฏฺฐาสาย สํวตฺตตีติ **อวิฆาตปกฺขิโก**ฯ นิพฺพานธาตุสจฺฉิกิริยาย สํวตฺตตีติ **นิพฺพานสํวตฺตนิโกฯ** **รตฺติํ เจปิ นํ, ภิกฺขเว, อนุวิตเกฺกยฺย**นฺติ สกลรตฺติํ เจปิ ตํ วิตกฺกํ ปวเตฺตยฺยํฯ **ตโตนิทาน**นฺติ ตํมูลกํฯ **โอหเญฺญยฺยา**ติ อุคฺฆาตีเยยฺย, อุทฺธจฺจาย สํวเตฺตยฺยาติ อโตฺถฯ **อารา**ติ ทูเรฯ

สมาธิมฺหาติ อุปจารสมาธิโตปิ อปฺปนาสมาธิโตปิฯ **โส โข อหํ, ภิกฺขเว, อชฺฌตฺตเมว จิตฺตนฺ**ติ โส อหํ, ภิกฺขเว, มา เม จิตฺตํ สมาธิมฺหา ทูเร โหตูติ อชฺฌตฺตเมว จิตฺตํ สณฺฐเปมิ, โคจรชฺฌตฺเต ฐเปมีติ อตฺโถฯ **สนฺนิสาเทมี**ติ ตตฺเถว จ นํ สนฺนิสีทาเปมิฯ **เอโกทึ กโรมี**ติ เอกคฺคํ กโรมิฯ **สมาทหามี**ติ สมฺมา อาทหามิ, สุฏฺฐุ อาโรเปมีติ อตฺโถฯ **มา เม จิตฺตํ อูหญฺญี**ติ มา มยฺหํ จิตฺตํ อุคฺฆาตียิตฺถ, มา อุทฺธจฺจาย สํวตฺตตูติ อตฺโถฯ

๒๑๐. **อุปฺปชฺชติ อพฺยาปาทวิตกฺโก...เป.... อวิหึสาวิตกฺโก**ติ เอตฺถ โย โส อิมาย เหฏฺฐา วุตฺตตรุณวิปสฺสนาย สทฺธึ อุปฺปนฺนวิตกฺโก กามปจฺจนีกฏฺเฐน **เนกฺขมฺมวิตกฺโก**ติ วุตฺโตฯ โสเยว พฺยาปาทปจฺจนีกฏฺเฐน **อพฺยาปาทวิตกฺโก**ติ จ วิหึสาปจฺจนีกฏฺเฐน **อวิหึสาวิตกฺโก**ติ จ วุตฺโตฯ

เอตฺตาวตา โพธิสตฺตสฺส สมาปตฺตึ นิสฺสาย วิปสฺสนาปฏฺฐปนกาโล กถิโตฯ ยสฺส หิ สมาธิปิ ตรุโณ, วิปสฺสนาปิฯ ตสฺส วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อติจิรํ นิสินฺนสฺส กาโย กิลมติ, อนฺโต อคฺคิ วิย อุฏฺฐหติ, กจฺเฉหิ เสทา มุจฺจนฺติ, มตฺถกโต อุสฺมาวฏฺฏิ วิย อุฏฺฐหติ, จิตฺตํ หญฺญติ วิหญฺญติ วิปฺผนฺทติฯ โส ปุน สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา ตํ ปริทเมตฺวา มุทุกํ กตฺวา สมสฺสาเสตฺวา ปุน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปติฯ ตสฺส ปุน อติจิรํ นิสินฺนสฺส ตเถว โหติฯ โส ปุน สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา ตเถว กโรติฯ วิปสฺสนาย หิ พหูปการา สมาปตฺติฯ

ยถา โยธสฺส ผลกโกฏฺฐโก นาม พหูปกาโร โหติ, โส ตํ นิสฺสาย สงฺคามํ ปวิสติ, ตตฺถ หตฺถีหิปิ อสฺเสหิปิ โยเธหิปิ สทฺธึ กมฺมํ กตฺวา อาวุเธสุ วา ขีเณสุ ภุญฺชิตุกามตาทิภาเว วา สติ นิวตฺติตฺวา ผลกโกฏฺฐกํ ปวิสิตฺวา อาวุธานิปิ คณฺหาติ, วิสฺสมติปิ, ภุญฺชติปิ, ปานียมฺปิ ปิวติ, สนฺนาหมฺปิ ปฏิสนฺนยฺหติ, ตํ ตํ กตฺวา ปุน สงฺคามํ ปวิสติ, ตตฺถ กมฺมํ กตฺวา ปุน อุจฺจาราทิปีฬิโต วา เกนจิเทว วา กรณีเยน ผลกโกฏฺฐกํ ปวิสติฯ ตตฺถ สนฺถมฺภิตฺวา ปุน สงฺคามํ ปวิสติ, เอวํ โยธสฺส ผลกโกฏฺฐโก วิย วิปสฺสนาย พหูปการา สมาปตฺติฯ

สมาปตฺติยา ปน สงฺคามนิตฺถรณกโยธสฺส ผลกโกฏฺฐกโตปิ วิปสฺสนา พหูปการตราฯ กิญฺจาปิ หิ สมาปตฺตึ นิสฺสาย วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปติ, วิปสฺสนา ปน ถามชาตา สมาปตฺติมฺปิ รกฺขติฯ ถามชาตํ กโรติฯ

ยถา หิ ถเล นาวมฺปิ นาวาย ภณฺฑมฺปิ สกฏภารํ กโรนฺติฯ อุทกํ ปตฺวา ปน สกฏมฺปิ สกฏภณฺฑมฺปิ ยุตฺตโคเณปิ นาวาภารํ กโรนฺติฯ นาวา ติริยํ โสตํ ฉินฺทิตฺวา โสตฺถินา สุปฏฺฏนํ คจฺฉติ, เอวเมวํ กิญฺจาปิ สมาปตฺตึ นิสฺสาย วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปติ, วิปสฺสนา ปน ถามชาตา สมาปตฺติมฺปิ รกฺขติ, ถามชาตํ กโรติฯ ถลํ ปตฺวา สกฏํ วิย หิ สมาปตฺติฯ อุทกํ ปตฺวา นาวา วิย วิปสฺสนาฯ อิติ โพธิสตฺตสฺส เอตฺตาวตา สมาปตฺตึ นิสฺสาย วิปสฺสนาปฏฺฐปนกาโล กถิโตติ เวทิตพฺโพฯ

ยญฺญเทวาติอาทิ กณฺหปกฺเข วุตฺตานุสาเรเนว เวทิตพฺพํ, อิธาปิ อตฺถทีปิกํ อุปมํ ทเสฺสตุํ **เสยฺยถาปี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **คามนฺตสมฺภเตสู**ติ คามนฺตํ อาหเฏสุฯ **สติกรณียเมว โหตี**ติ **เอตา คาโว**ติ สติอุปฺปาทนมตฺตเมว กาตพฺพํ โหติฯ อิโต จิโต จ คนฺตฺวา อาโกฏนาทิกิจฺจํ นตฺถิฯ **เอเต ธมฺมา**ติ เอเต สมถวิปสฺสนา ธมฺมาติ สตุปฺปาทนมตฺตเมว กาตพฺพํ โหติฯ อิมินา โพธิสตฺตสฺส สมถวิปสฺสนานํ ถามชาตกาโล กถิโตฯ ตทา กิรสฺส สมาปตฺตึ อปฺปนตฺถาย นิสินฺนสฺส อฏฺฐ สมาปตฺติโย เอกาวชฺชเนน อาปาถํ อาคจฺฉนฺติ, วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นิสินฺนสฺส สตฺต อนุปสฺสนา เอกปฺปหาเรเนว อารุฬฺหา โหนฺติฯ

๒๑๕. **เสยฺยถาปี**ติ อิธ กึ ทเสฺสติ? อยํ ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธิ, สตฺตานญฺหิ หิตูปจารํ อตฺตโน สตฺถุภาวสมฺปทญฺจ ทเสฺสโนฺต ภควา อิมํ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **อรเญฺญ**ติ อฏวิยํฯ **ปวเน**ติ วนสเณฺฑฯ อตฺถโต หิ อิทํ ทฺวยํ เอกเมว, ปฐมสฺส ปน ทุติยํ เววจนํฯ **อโยคเกฺขมกาโม**ติ จตูหิ โยเคหิ เขมํ นิพฺภยฏฺฐานํ อนิจฺฉโนฺต ภยเมว อิจฺฉโนฺต ฯ **โสวตฺถิโก**ติ สุวตฺถิภาวาวโหฯ **ปีติคมนีโย**ติ ตุฏฺฐึ คมนีโยฯ ‘‘ปีตคมนีโย’’ติ วา ปาโฐฯ **ปิทเหยฺยา**ติ สาขาทีหิ ถเกยฺยฯ **วิวเรยฺยา**ติ วิสทมุขํ กตฺวา วิวฏํ กเรยฺยฯ **กุมฺมคฺค**นฺติ อุทกวนปพฺพตาทีหิ สนฺนิรุทฺธํ อมคฺคํฯ **โอทเหยฺย โอกจร**นฺติ เตสํ โอเก จรมานํ วิย เอกํ ทีปกมิคํ เอกสฺมึ ฐาเน ฐเปยฺยฯ **โอกจาริก**นฺติ ทีฆรชฺชุยา พนฺธิตํเยว มิคึฯ

มิคลุทฺทโก หิ อรญฺญํ มิคานํ วสนฏฺฐานํ คนฺตฺวา ‘‘อิธ วสนฺติ, อิมินา มเคฺคน นิกฺขมนฺติ, เอตฺถ จรนฺติ, เอตฺถ ปิวนฺติ, อิมินา มเคฺคน ปวิสนฺตี’’ติ สลฺลเกฺขตฺวา มคฺคํ ปิธาย กุมฺมคฺคํ วิวริตฺวา โอกจรญฺจ โอกจาริกญฺจ ฐเปตฺวา สยํ ปฏิจฺฉนฺนฏฺฐาเน สตฺตึ คเหตฺวา ติฏฺฐติฯ อถ สายนฺหสมเย มิคา อกุโตภเย อรเญฺญ จริตฺวา ปานียํ ปิวิตฺวา มิคโปตเกหิ สทฺธึ กีฬมานา วสนฏฺฐานสนฺติกํ อาคนฺตฺวา โอกจรญฺจ โอกจาริกญฺจ ทิสฺวา ‘‘สหายกา โน อาคตา ภวิสฺสนฺตี’’ติ นิราสงฺกา ปวิสนฺติ, เต มคฺคํ ปิหิตํ ทิสฺวา ‘‘นายํ มโคฺค, อยํ มโคฺค ภวิสฺสตี’’ติ กุมฺมคฺคํ ปฏิปชฺชนฺติฯ มิคลุทฺทโก น ตาว กิญฺจิ กโรติ, ปวิเฏฺฐสุ ปน สพฺพปจฺฉิมํ สณิกํ ปหรติฯ โส อุตฺตสติ, ตโต สเพฺพ อุตฺตสิตฺวา ‘‘ภยํ อุปฺปนฺน’’นฺติ ปุรโต โอโลเกนฺตา อุทเกน วา วเนน วา ปพฺพเตน วา สนฺนิรุทฺธํ มคฺคํ ทิสฺวา อุโภหิ ปเสฺสหิ องฺคุลิสงฺขลิกํ วิย คหนวนํ ปวิสิตุํ อสโกฺกนฺตา ปวิฏฺฐมเคฺคเนว นิกฺขมิตุํ อารภนฺติฯ ลุทฺทโก เตสํ นิวตฺตนภาวํ ญตฺวา อาทิโต ปฏฺฐาย ติํสมฺปิ จตฺตาลีสมฺปิ มิเค ฆาเตติฯ อิทํ สนฺธาย **เอวญฺหิ โส, ภิกฺขเว, มหามิคสโงฺฆ อปเรน สมเยน อนยพฺยสนํ อาปเชฺชยฺยา**ติ วุตฺตํฯ

‘‘นนฺทีราคเสฺสตํ อธิวจนํ, อวิชฺชาเยตํ อธิวจน’’นฺติ เอตฺถ ยสฺมา อิเม สตฺตา อวิชฺชาย อญฺญาณา หุตฺวา นนฺทีราเคน อาพนฺธิตฺวา รูปารมฺมณาทีนิ อุปนีตา วฏฺฏทุกฺขสตฺติยา ฆาตํ ลภนฺติฯ ตสฺมา ภควา โอกจรํ นนฺทีราโคติ, โอกจาริกํ อวิชฺชาติ กตฺวา ทเสฺสสิฯ

มิคลุทฺทโก หิ เอกทาปิ เตสํ สาขาภเงฺคน สรีรํ ปุญฺฉิตฺวา มนุสฺสคนฺธํ อปเนตฺวา โอกจรํ เอกสฺมึ ฐาเน ฐเปตฺวา โอกจาริกํ สห รชฺชุยา วิสฺสเชฺชตฺวา อตฺตานํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา สตฺตึ อาทาย โอกจรสฺส สนฺติเก ติฏฺฐติ, โอกจาริกา มิคคณสฺส จรณฏฺฐานาภิมุขี คจฺฉติ ฯ ตํ ทิสฺวา มิคา สีสานิ อุกฺขิปิตฺวา ติฏฺฐนฺติ, สาปิ สีสํ อุกฺขิปิตฺวา ติฏฺฐติ, เต ‘‘อมฺหากํ สมชาติกา อย’’นฺติ โคจรํ คณฺหนฺติฯ สาปิ ติณานิ ขาทนฺตี วิย สณิกํ อุปคจฺฉติฯ อารญฺญิโก ยูถปติมิโค ตสฺสา วาตํ ลภิตฺวา สกภริยํ วิสฺสเชฺชตฺวา ตทภิมุโข โหติฯ

สตฺตานญฺหิ นวนวเมว ปิยํ โหติฯ โอกจาริกา อารญฺญิกสฺส มิคสฺส อจฺจาสนฺนภาวํ อทตฺวา ตทภิมุขีว ปจฺฉโต ปฏิกฺกมิตฺวา โอกจรสฺส สนฺติกํ คจฺฉติ, ยตฺถ ยตฺถสฺสา รชฺชุ ลคฺคติ, ตตฺถ ตตฺถ ขุเรน ปหริตฺวา โมเจติ, อารญฺญิโก มิโค โอกจรํ ทิสฺวา โอกจาริกาย สมฺมโตฺต หุตฺวา โอกจเร อุสูยํ กตฺวา ปิฏฺฐึ นาเมตฺวา สีสํ กเมฺปโนฺต ติฏฺฐติ, ตสฺมึ ขเณ สตฺตึ ชิวฺหาย เลหโนฺตปิ ‘‘กึ เอต’’นฺติ น ชานาติ, โอกจโรปิ สจสฺส อุปริภาเคน ตํ มิคํ ปหริตุํ สุขํ โหติ, ปิฏฺฐึ นาเมติฯ สจสฺส เหฏฺฐาภาเคน ปหริตุํ สุขํ โหติ, หทยํ อุนฺนาเมติฯ อถ ลุทฺทโก อารญฺญิกํ มิคํ สตฺติยา ปหริตฺวา ตเตฺถว ฆาเตตฺวา มํสํ อาทาย คจฺฉติฯ เอวเมว ยถา โส มิโค โอกจาริกาย สมฺมโตฺต โอกจเร อุสูยํ กตฺวา สตฺตึ ชิวฺหาย เลหโนฺตปิ กิญฺจิ น ชานาติ, ตถา

อิเม สตฺตา อวิชฺชาย สมฺมตฺตา อนฺธภูตา กิญฺจิ อชานนฺตา รูปาทีสุ นนฺทีราคํ อุปคมฺม วฏฺฏทุกฺขสตฺติยา วธํ ลภนฺตีติ ภควา โอกจรํ นนฺทีราโคติ, โอกจาริกํ อวิชฺชาติ กตฺวา ทเสฺสสิฯ

อิติ โข, ภิกฺขเว, วิวโฏ มยา เขโม มโคฺคติ อิติ โข, ภิกฺขเว, มยา อิเมสํ สตฺตานํ หิตจรเณน สมฺมาสโมฺพธึ ปตฺวา อหํ พุโทฺธสฺมีติ ตุณฺหีภูเตน อนิสีทิตฺวา ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนโต ปฏฺฐาย ธมฺมํ เทเสเนฺตน วิวโฏ เขโม อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค, ปิหิโต กุมฺมโคฺค , อณฺญาตโกณฺฑญฺญาทีนํ ภพฺพปุคฺคลานํ อูหโต โอกจโร นนฺทีราโค เทฺวธา เฉตฺวา ปาติโต, นาสิตา โอกจาริกา อวิชฺชา สเพฺพน สพฺพํ สมุคฺฆาติตาติ อตฺตโน หิตูปจารํ ทเสฺสสิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

เทฺวธาวิตกฺกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. วิตกฺกสณฺฐานสุตฺตวณฺณนา

๒๑๖. เอวํ เม สุตนฺติ วิตกฺกสณฺฐานสุตฺตํฯ ตตฺถ **อธิจิตฺตมนุยุเตฺตนา**ติ ทสกุสลกมฺมปถวเสน อุปฺปนฺนํ จิตฺตํ จิตฺตเมว, วิปสฺสนาปาทกอฏฺฐสมาปตฺติจิตฺตํ ตโต จิตฺตโต อธิกํ จิตฺตนฺติ **อธิจิตฺตํฯ อนุยุเตฺตนา**ติ ตํ อธิจิตฺตํ อนุยุเตฺตน, ตตฺถ ยุตฺตปฺปยุเตฺตนาติ อโตฺถฯ

ตตฺรายํ ภิกฺขุ ปุเรภตฺตํ ปิณฺฑาย จริตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฺปฏิกฺกโนฺต นิสีทนํ อาทาย อสุกสฺมิํ รุกฺขมูเล วา วนสเณฺฑ วา ปพฺพตปาเท วา ปพฺภาเร วา สมณธมฺมํ กริสฺสามีติ นิกฺขมโนฺตปิ, ตตฺถ คนฺตฺวา หเตฺถหิ วา ปาเทหิ วา นิสชฺชฏฺฐานโต ติณปณฺณานิ อปเนโนฺตปิ อธิจิตฺตํ อนุยุโตฺตเยวฯ นิสีทิตฺวา ปน หตฺถปาเท โธวิตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา มูลกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิหรโนฺตปิ อธิจิตฺตํ อนุยุโตฺตเยวฯ

นิมิตฺตานีติ การณานิฯ **กาเลน กาล**นฺติ สมเย สมเยฯ น นุ จ กมฺมฏฺฐานํ นาม มุหุตฺตมฺปิ อฉเฑฺฑตฺวา นิรนฺตรํ มนสิกาตพฺพํ, กสฺมา ภควา ''กาเลน กาล''นฺติ อาหาติฯ ปาฟิยญฺหิ อฏฺฐตึส กมฺมฏฺฐานานิ วิภตฺตานิ, เตสุ ภิกฺขุนา อตฺตโน จิตฺตรุจิตํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา นิสิเนฺนน ยาว โกจิเทว อุปกฺกิเลโส นุปฺปชฺชติ, ตาว อิเมสํ นิมิตฺตานํ มนสิการกิจฺจํ นตฺถิฯ ยทา ปน อุปฺปชฺชติ, ตทา อิมานิ คเหตฺวา จิเตฺต อุปฺปนฺนํ อพฺพุทํ นีหริตพฺพนฺติ ทเสฺสโนฺต เอวมาหฯ

ฉนฺทูปสํหิตาติ ฉนฺทสหคตา ราคสมฺปยุตฺตาฯ อิเมสํ ปน ติณฺณํ วิตกฺกานํ เขตฺตญฺจ อารมฺมณญฺจ ชานิตพฺพํฯ ตตฺถ ฉนฺทูปสญฺหิตานํ อฏฺฐ โลภสหคตจิตฺตานิ เขตฺตํ, โทสูปสญฺหิตานํ เทฺว โทมนสฺสสหคตานิ, โมหูปสญฺหิตานํ ทฺวาทสปิ อกุสลจิตฺตานิฯ วิจิกิจฺฉาอุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตจิตฺตานิ ปน เทฺว เอเตสํ ปาฏิปุคฺคลิกํ เขตฺตํฯ สเพฺพสมฺปิ สตฺตา เจว สงฺขารา จ อารมฺมณํ, อิฏฺฐานิฏฺฐอสมเปกฺขิเตสุ หิ สเตฺตสุ จ สงฺขาเรสุ จ เต อุปฺปชฺชนฺติ ฯ **อญฺญมฺปิ นิมิตฺตํ มนสิกาตพฺพํ กุสลูปสํหิต**นฺติ ตโต นิมิตฺตโต อญฺญํ กุสลนิสฺสิตํ นิมิตฺตํ มนสิกาตพฺพํฯ ตตฺถ **อญฺญํ นิมิตฺตํ** นาม ฉนฺทูปสญฺหิเต วิตเกฺก สเตฺตสุ อุปฺปเนฺน อสุภภาวนา อญฺญํ นิมิตฺตํ นามฯ สงฺขาเรสุ อุปฺปเนฺน อนิจฺจมนสิกาโร อญฺญํ นิมิตฺตํ นามฯ โทสูปสญฺหิเต สเตฺตสุ อุปฺปเนฺน เมตฺตาภาวนา อญฺญํ นิมิตฺตํ นามฯ สงฺขาเรสุ อุปฺปเนฺน ธาตุมนสิกาโร อญฺญํ นิมิตฺตํ นามฯ โมหูปสญฺหิเต ยตฺถ กตฺถจิ อุปฺปเนฺน ปญฺจธมฺมูปนิสฺสโย อญฺญํ นิมิตฺตํ นามฯ

อิมสฺส หตฺถา วา โสภนา ปาทา วาติอาทินา นเยน หิ สเตฺตสุ โลเภ อุปฺปเนฺน อสุภโต อุปสํหริตพฺพํฯ กิมฺหิ สารโตฺตสิ? เกเสสุ สารโตฺตสิฯ โลเมสุ…เป…. มุเตฺตสุ สารโตฺตสิฯ อยํ อตฺตภาโว นาม ตีหิ อฎฺฐิสเตหิ อุสฺสาปิโต, นวหิ นฺหารุสเตหิ อาพโทฺธ, นวหิ มํสเปสิสเตหิ อนุลิโตฺต, อลฺลจเมฺมน ปริโยนโทฺธ, ฉวิราเคน ปฎิจฺฉโนฺน, นวหิ วณมุเขหิ นวนวุติโลมกูป สหเสฺสหิ จ อสุจิ ปคฺฆรติ, กุณปปูริโต, ทุคฺคโนฺธ, เชคุโจฺฉ, ปฎิกูโล, ทฺวตฺตึสกุณปสญฺจโย, นเตฺถตฺถ สารํ วา วรํ วาติ เอวํ อสุภโต อุปสํหรนฺตสฺส สเตฺตสุ อุปฺปโนฺน โลโภ ปหียติ, เตนสฺส อสุภโต อุปสํหรณํ อญฺญํ นิมิตฺตํ นาม โหติฯ

ปตฺตจีวราทีสุ สงฺขาเรสุ โลเภ อุปฺปเนฺน ทฺวีหากาเรหิ สงฺขารมชฺฌตฺตตํ สมุฎฺฐาเปตีติ สติปฎฺฐานวณฺณนายํ วุตฺตนเยน อสฺสามิกตาวกาลิกภาววเสน มนสิกโรโต โส ปหียติฯ เตนสฺส อนิจฺจโต มนสิกาโร อญฺญํ นิมิตฺตํ นาม โหติฯ สเตฺตสุ โทเส อุปฺปเนฺน ปน อาฆาต วินยกกโจปโมวาทาทีนํ วเสน เมตฺตา ภาเวตพฺพา, ตํ ภาวยโต โทโส ปหียติ, เตนสฺส เมตฺตาภาวนา อญฺญํ นิมิตฺตํ นาม โหติฯ ขาณุกณฺฎกติณปณฺณาทีสุ ปน โทเส อุปฺปเนฺน ตฺวํ กสฺส กุปฺปสิ, กึ ปถวีธาตุยา, อุทาหุ อาโปธาตุยา, โก วา ปนายํ กุปฺปติ นาม, กึ ปถวีธาตุ อุทาหุ อาโปธาตูติอาทินา นเยน ธาตุมนสิการํ กโรนฺตสฺส โทโส ปหียติฯ เตนสฺส ธาตุมนสิกาโร อญฺญํ นิมิตฺตํ นาม โหติฯ

โมเห ปน ยตฺถ กตฺถจิ อุปฺปเนฺน –

> ‘‘ครูสํวาโส อุเทฺทโส, อุทฺทิฎฺฐปริปุจฺฉนํ;
> กาเลน ธมฺมสฺสวนํ, ฐานาฎฺฐานวินิจฺฉโย;
> ปญฺจ ธมฺมูปนิสฺสาย, โมหธาตุ ปหียตี’’ติฯ –

อิเม ปญฺจ ธมฺมา อุปนิสฺสิตพฺพาฯ ครุํ อุปนิสฺสาย วิหรโนฺต หิ ภิกฺขุ – ‘‘อาจริโย คามปฺปเวสนํ อนาปุจฺฉนฺตสฺส ปตฺตกาเล วตฺตํ อกโรนฺตสฺส ฆฎฺฏสตอุทกาหรณาทิทณฺฑกมฺมํ กโรตี’’ติ ยตฺตปฺปฎิยโตฺต โหติ, อถสฺส โมโห ปหียติฯ อุเทฺทสํ คณฺหโนฺตปิ – ‘‘อาจริโย อุเทฺทสกาเล อุเทฺทสํ อคฺคณฺหนฺตสฺส อสาธุกํ สชฺฌายนฺตสฺส จ ทณฺฑกมฺมํ กโรตี’’ติ ยตฺตปฺปฎิยโตฺต โหติ, เอวมฺปิสฺส โมโห ปหียติฯ ครุภาวนีเย ภิกฺขู อุปสํกมิตฺวา ‘‘อิทํ ภเนฺต กถํ อิมสฺส โก อโตฺถ’’ติ ปริปุจฺฉโนฺต กงฺขํ วิโนเทติ, เอวมฺปิสฺส โมโห ปหียติฯ กาเลน ธมฺมสวนฎฺฐานํ คนฺตฺวา สกฺกจฺจํ ธมฺมํ สุณนฺตสฺสาปิ เตสุ เตสุ ฐาเนสุ อโตฺถ ปากโฎ โหติฯ เอวมฺปิสฺส โมโห ปหียติฯ อิทมสฺส การณํ, อิทํ น การณนฺติ ฐานาฎฺฐานวินิจฺฉเย เฉโก โหติ, เอวมฺปิสฺส โมโห ปหียติฯ เตนสฺส ปญฺจธมฺมูปนิสฺสโย อญฺญํ นิมิตฺตํ นาม โหติฯ

อปิจ อฎฺฐตึสาย อารมฺมเณสุ ยํกิญฺจิ ภาเวนฺตสฺสาปิ อิเม วิตกฺกา ปหียนฺติ เอวฯ อิมานิ ปน นิมิตฺตานิ อุชุวิปจฺจนีกานิ ปฎิปกฺขภูตานิฯ อิเมหิ ปหีนา ราคาทโย สุปฺปหีนา โหนฺติฯ ยถา หิ อคฺคึ อลฺลกเฎฺฐหิปิ ปํสูหิปิ สาขาทีหิปิ โปเถตฺวา นิพฺพาเปนฺติเยว, อุทกํ ปน อคฺคิสฺส อุชุวิปจฺจนีกํ, เตน นิพฺพุโต สุนิพฺพุโต โหติ, เอวมิเมหิ นิมิเตฺตหิ ปหีนา ราคาทโย สุปฺปหีนา โหนฺติฯ ตสฺมา เอตานิ กถิตานีติ เวทิตพฺพานิฯ

กุสลูปสํหิตนฺติ กุสลนิสฺสิตํ กุสลสฺส ปจฺจยภูตํฯ **อชฺฌตฺตเมวา**ติ โคจรชฺฌตฺตํเยวฯ **ปลคโณฺฑ**ติ วฑฺฒกีฯ **สุขุมาย อาณิยา**ติ ยํ อาณึ นีหริตุกาโม โหติ, ตโต สุขุมตราย สารทารุอาณิยาฯ **โอฬาริกํ อาณิ**นฺติ จนฺทผลเก วา สารผลเก วา อาโกฎิตํ วิสมาณิํฯ **อภินิหเนยฺยา**ติ มุคฺคเรน อาโกเฎโนฺต หเนยฺยฯ **อภินีหเรยฺยา**ติ เอวํ อภินิหนโนฺต ผลกโต

นีหเรยฺยฯ **อภินิวเสยฺยา**ติ อิทานิ พหุ นิกฺขนฺตาติ ญตฺวา หเตฺถน จาเลตฺวา นิกฺกเฑฺฒยฺย ฯ ตตฺถ ผลกํ วิย จิตฺตํ, ผลเก วิสมาณี วิย อกุสลวิตกฺกา, สุขุมาณี วิย อญฺญํ อสุภภาวนาทิกุสลนิมิตฺตํ, สุขุมาณิยา โอฬาริกาณินีหรณํ วิย อสุภภาวนาทีหิ กุสลนิมิเตฺตหิ เตสํ วิตกฺกานํ นีหรณํฯ

๒๑๗. **อหิกุณเปนา**ติอาทิ อติเชคุจฺฉปฏิกูลกุณปทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **กเณฺฐ อาสเตฺตนา**ติ เกนจิเทว ปจฺจตฺถิเกน อาเนตฺวา กเณฺฐ พเทฺธน ปฏิมุเกฺกนฯ **อฏฺฏิเยยฺยา**ติ อโฏฺฏ ทุกฺขิโต ภเวยฺยฯ **หราเยยฺยา**ติ ลเชฺชยฺยฯ **ชิคุเจฺฉยฺยา**ติ สญฺชาตชิคุโจฺฉ ภเวยฺยฯ

ปหียนฺตีติ เอวํ อิมินาปิ การเณน เอเต อกุสลา ธมฺมา สาวชฺชา ทุกฺขวิปากาติ อตฺตโน ปญฺญาพเลน อุปปริกฺขโต อหิกุณปาทีนิ วิย ชิคุจฺฉนฺตสฺส ปหียนฺติฯ โย ปน อตฺตโน ปญฺญาพเลน อุปปริกฺขิตุํ น สโกฺกติ, เตน อาจริยํ วา อุปชฺฌายํ วา อญฺญตรํ วา ครุฏฺฐานิยํ สพฺรหฺมจาริํ สงฺฆเตฺถรํ วา อุปสงฺกมิตฺวา ฆณฺฑิํ ปหริตฺวา ภิกฺขุสงฺฆเมว วา สนฺนิปาเตตฺวา อาโรเจตพฺพํ, พหุนฺนญฺหิ สนฺนิปาเต ภวิสฺสเตว เอโก ปณฺฑิตมนุสฺโส, สฺวายํ เอวํ เอเตสุ อาทีนโวทฏฺฐโพฺพติ กเถสฺสติ, กายวิจฺฉินฺทนียกถาทีหิ วา ปน เต วิตเกฺก นิคฺคณฺหิสฺสตีติฯ

๒๑๘. **อสติอมนสิกาโร อาปชฺชิตโพฺพ**ติ เนว โส วิตโกฺก สริตโพฺพ น มนสิกาตโพฺพ, อญฺญวิหิตเกน ภวิตพฺพํฯ ยถา หิ รูปํ อปสฺสิตุกาโม ปุริโส อกฺขีนิ นิมีเลยฺย, เอวเมว มูลกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา นิสิเนฺนน ภิกฺขุนา จิตฺตมฺหิ วิตเกฺก อุปฺปเนฺน อญฺญวิหิตเกน ภวิตพฺพํฯ เอวมสฺส โส วิตโกฺก ปหียติ, ตสฺมิํ ปหีเน ปุน กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา นิสีทิตพฺพํฯ

สเจ น ปหียติ, อุคฺคหิโต ธมฺมกถาปพโนฺธ โหติ, โส มหาสเทฺทน สชฺฌายิตโพฺพฯ เอวมฺปิ เจ อญฺญวิหิตกสฺส สโต โส น ปหียติฯ ถวิกาย มุฏฺฐิโปตฺถโก โหติ, ยตฺถ จ พุทฺธวณฺณาปิ ธมฺมวณฺณาปิ ลิขิตา โหนฺติ, ตํ นีหริตฺวา วาเจเนฺตน อญฺญวิหิตเกน ภวิตพฺพํฯ เอวมฺปิ เจ น ปหียติ, ถวิกโต อรณิสหิตานิ นีหริตฺวา ‘‘อยํ อุตฺตรารณี อยํ อธรารณี’’ติ อาวเชฺชเนฺตน อญฺญวิหิตเกน ภวิตพฺพํฯ เอวมฺปิ เจ น ปหียติ, สิปาฏิกํ นีหริตฺวา ‘‘อิทํ อารกณฺฏกํ นาม, อยํ ปิปฺผลโก นาม, อิทํ นขเจฺฉทนํ นาม, อยํ สูจิ นามา’’ติ ปริกฺขารํ สมนฺนาเนเนฺตน อญฺญวิหิตเกน ภวิตพฺพํฯ เอวมฺปิ เจ น ปหียติ, สูจิํ คเหตฺวา จีวเร ชิณฺณฏฺฐานํ สิพฺพเนฺตน อญฺญวิหิตเกน ภวิตพฺพํฯ เอวํ ยาว น ปหียติ, ตาว ตํ ตํ กุสลกมฺมํ กโรเนฺตน อญฺญวิหิตเกน ภวิตพฺพํฯ ปหีเน ปุน มูลกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา นิสีทิตพฺพํ, นวกมฺมํ ปน น ปฏฺฐเปตพฺพํฯ กสฺมา? วิตเกฺก ปจฺฉิเนฺน กมฺมฏฺฐานมนสิการสฺส โอกาโส น โหติฯ

โปราณกปณฺฑิตา ปน นวกมฺมํ กตฺวาปิ วิตกฺกํ ปจฺฉินฺทิํสุฯ ตตฺริทํ วตฺถุ – ติสฺสสามเณรสฺส กิร อุปชฺฌาโย ติสฺสมหาวิหาเร วสติฯ ติสฺสสามเณโร ‘‘ภเนฺต อุกฺกณฺฐิโตมฺหี’’ติ อาหฯ อถ นํ เถโร ‘‘อิมสฺมิํ วิหาเร นฺหานอุทกํ ทุลฺลภํ, มํ คเหตฺวา จิตฺตลปพฺพตํ คจฺฉาหี’’ติ อาหฯ โส ตถา อกาสิฯ ตตฺถ นํ เถโร อาห ‘‘อยํ วิหาโร อจฺจนฺตสงฺฆิโก, เอกํ ปุคฺคลิกฏฺฐานํ กโรหี’’ติฯ โส สาธุ ภเนฺตติ อาทิโต ปฏฺฐาย สํยุตฺตนิกายํ ปพฺภารโสธนํ เตโชธาตุกสิณปริกมฺมนฺติ ตีณิปิ เอกโต อารภิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ อปฺปนํ ปาเปสิ, **สํยุตฺตนิกายํ** ปริโยสาเปสิ, เลณกมฺมํ นิฏฺฐาเปสิ, สพฺพํ กตฺวา อุปชฺฌายสฺส สญฺญํ อทาสิฯ อุปชฺฌาโย ‘‘ทุเกฺขน เต สามเณร กตํ, อชฺช ตาว ตฺวํเยว วสาหี’’ติ อาหฯ โส ตํ รตฺติํ เลเณ วสโนฺต อุตุสปฺปายํ ลภิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา ตเตฺถว ปรินิพฺพายิฯ ตสฺส ธาตุโย คเหตฺวา เจติยํ อกํสุฯ อชฺชาปิ **ติสฺสเตฺถรเจติย**นฺติ ปญฺญายติฯ อิทํ ปพฺพํ อสติปพฺพํ นามฯ

๒๑๙. อิมสฺมึ ฐตฺวา วิตกฺก นิคฺคณฺหิตุํ อสโกฺกโนฺต อิธ ฐตฺวา นิคฺคณฺหิสฺสตีติ วิตกฺกมูลเภทํ ปพฺพํ ทเสฺสโนฺต ปุน **ตสฺส เจ ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิตกฺกสงฺขารสณฺฐานํ มนสิกาตพฺพนฺ**ติ สงฺขโรตีติ **สงฺขาโร,** ปจฺจโย, การณํ มูลนฺติ อโตฺถฯ สนฺติฏฺฐติ เอตฺถาติ **สณฺฐานํ,** วิตกฺกสงฺขารสฺส สณฺฐานํ **วิตกฺกสงฺขารสณฺฐานํ,** ตํ มนสิกาตพฺพนฺติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ, อยํ วิตโกฺก กึ เหตุ กึ ปจฺจยา กึ การณา อุปฺปโนฺนติ วิตกฺกานํ มูลญฺจ มูลมูลญฺจ มนสิกาตพฺพนฺติฯ **กึ นุ โข อหํ สีฆํ คจฺฉามี**ติ เกน นุ โข การเณน อหํ สีฆํ คจฺฉามิ? **ยํนูนาหํ สณิกํ คเจฺฉยฺย**นฺติ กึ เม อิมินา สีฆคมเนน, สณิกํ คจฺฉิสฺสามีติ จิเนฺตสิฯ **โส สณิกํ คเจฺฉยฺยา**ติ โส เอวํ จิเนฺตตฺวา สณิกํ คเจฺฉยฺยฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

ตตฺถ ตสฺส ปุริสสฺส สีฆคมนกาโล วิย อิมสฺส ภิกฺขุโน วิตกฺกสมารุฬฺหกาโลฯ ตสฺส สณิกคมนกาโล วิย อิมสฺส วิตกฺกจารปเจฺฉทนกาโลฯ ตสฺส ฐิตกาโล วิย อิมสฺส วิตกฺกจาเร ปจฺฉิเนฺน มูลกมฺมฏฺฐานํ จิโตฺตตรณกาโลฯ ตสฺส นิสินฺนกาโล วิย อิมสฺส วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตปฺปตฺตกาโลฯ ตสฺส นิปนฺนกาโล วิย อิมสฺส นิพฺพานารมฺมณาย ผลสมาปตฺติยา ทิวสํ วีติวตฺตนกาโลฯ ตตฺถ อิเม วิตกฺกา กึ เหตุกา กึ ปจฺจยาติ วิตกฺกานํ มูลมูลํ คจฺฉนฺตสฺส วิตกฺกจาโร สิถิโล โหติฯ ตสฺมึ สิถิลีภูเต มตฺถกํ คจฺฉเนฺต วิตกฺกา สพฺพโส นิรุชฺฌนฺติฯ อยมโตฺถ ทุทฺทุภชาตเกนปิ ทีเปตโพฺพ –

สสกสฺส กิร เพลุวรุกฺขมูเล นิทฺทายนฺตสฺส เพลุวปกฺกํ วณฺฏโต ฉิชฺชิตฺวา กณฺณมูเล ปติตํฯ โส ตสฺส สเทฺทน ''ปถวี ภิชฺชตี''ติ สญฺญาย อุฏฺฐหิตฺวา เวเคน ปลายิฯ ตํ ทิสฺวา ปุรโต อเญฺญปิ จตุปฺปทา ปลายึสุฯ ตทา โพธิสโตฺต สีโห โหติฯ โส จิเนฺตสิ – ''อยํ ปถวี นาม กปฺปวินาเส ภิชฺชติ, อนฺตรา ปถวีเภโท นาม นตฺถิ, ยํนูนาหํ มูลมูลํ คนฺตฺวา อนุวิเชฺชยฺย''นฺติฯ โส หตฺถินาคโต ปฏฺฐาย ยาว สสกํ ปุจฺฉิ ''ตยา, ตาต, ปถวี ภิชฺชมานา ทิฏฺฐา''ติฯ สโส ''อาม เทวา''ติ อาหฯ สีโห ''เอหิ, โภ, ทเสฺสหี''ติฯ สโส ''น สโกฺกมิ สามี''ติฯ ''เอหิ, เร, มา ภายี''ติ สณฺหมุทุเกน คเหตฺวา คโต สโส รุกฺขสฺส อวิทูเร ฐตฺวา –

''ทุทฺทุภายติ ภทฺทเนฺต, ยสฺมึ เทเส วสามหํ;
อหเมฺปตํ น ชานามิ, กิเมตํ ทุทฺทุภายตี''ติฯ (ชา. ๑.๔.๘๕) –

คาถมาหฯ โพธิสโตฺต ''ตฺวํ เอเตฺถว ติฏฺฐา''ติ รุกฺขมูลํ คนฺตฺวา สสกสฺส นิปนฺนฏฺฐานํ อทฺทส, เพลุวปกฺกํ อทฺทส, อุทฺธํ โอเลเกตฺวา วณฺฏํ อทฺทส, ทิสฺวา ''อยํ สโส เอตฺถ นิปโนฺน, นิทฺทายมาโน อิมสฺส กณฺณมูเล ปติตสฺส สเทฺทน 'ปถวี ภิชฺชตี'ติ เอวํสญฺญี หุตฺวา ปลายี''ติ ญตฺวา ตํ การณํ สสํ ปุจฺฉิฯ สโส ''อาม, เทวา''ติ อาหฯ โพธิสโตฺต อิมํ คาถมาห –

''เพลุว ปติตํ สุตฺวา, ทุทฺทุภนฺติ สโส ชวิ;
สสสฺส วจนํ สุตฺวา, สนฺตตฺตา มิควาหินี''ติฯ (ชา. ๑.๔.๘๖);

ตโต โพธิสโตฺต ''มา ภายถา''ติ มิคคเณ อสฺสาเสสิฯ เอวํ วิตกฺกานํ มูลมูลํ คจฺฉนฺตสฺส วิตกฺกา ปหียนฺติฯ

๒๒๐. อิมสฺมึ วิตกฺกมูลเภทปเพฺพ ฐตฺวา วิตเกฺก นิคฺคณฺหิตุํ อสโกฺกเนฺตน ปน เอวํ นิคฺคณฺหิตพฺพาติ อปรมฺปิ การณํ ทเสฺสโนฺต ปุน **ตสฺส เจ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ

ทเนฺตภิทนฺตมาธายาติ เหฏฺฐาทเนฺต อุปริทนฺตํ ฐเปตฺวาฯ **เจตสา จิตฺต**นฺติ กุสลจิเตฺตน อกุสลจิตฺตํ อภินิคฺคณฺหิตพฺพํฯ **พลวา ปุริโส**ติ ยถา ถามสมฺปโนฺน มหาพโล ปุริโส ทุพฺพลํ ปุริสํ สีเส วา คเล วา ขเนฺธ วา คเหตฺวา อภินิคฺคเณฺหยฺย อภินิปฺปีเฬยฺย อภิสนฺตาเปยฺย สนฺตตฺตํ กิลนฺตํ มุจฺฉาปเรตํ วิย กเรยฺย, เอวเมว ภิกฺขุนา วิตเกฺกหิ สทฺธิํ ปฏิมเลฺลน หุตฺวา ‘‘เก จ ตุเมฺห โก จาห’’นฺติ อภิภวิตฺวา – ‘‘กามํ ตโจ จ นฺหารุ จ อฏฺฐิ จ อวสิสฺสตุ สรีเร อุปสุสฺสตุ มํสโลหิต’’นฺติ (อ. นิ. ๒.๕) เอวํ มหาวีริยํ ปคฺคยฺห วิตกฺกา นิคฺคณฺหิตพฺพาติ ทเสฺสโนฺต อิมํ อตฺถทีปิกํ อุปมํ อาหริฯ

๒๒๑. ยโต โข, ภิกฺขเวติ อิทํ ปริยาทานภาชนิยํ นาม, ตํ อุตฺตานตฺถเมวฯ ยถา ปน สตฺถาจริโย ติโรรฏฺฐา อาคตํ ราชปุตฺตํ ปญฺจาวุธสิปฺปํ อุคฺคณฺหาเปตฺวา ‘‘คจฺฉ, อตฺตโน รเฏฺฐ รชฺชํ คณฺหฯ สเจ เต อนฺตรามเคฺค โจรา อุฎฺฐหนฺติ, ธนุนา กมฺมํ กตฺวา คจฺฉฯ สเจ เต ธนุ นสฺสติ วา ภิชฺชติ วา สตฺติยา อสินา’’ติ เอวํ ปญฺจหิปิ อาวุเธหิ กตฺตพฺพํ ทเสฺสตฺวา อุโยฺยเชติฯ โส ตถา กตฺวา สกรฏฺฐํ คนฺตฺวา รชฺชํ คเหตฺวา รชฺชสิริํ อนุโภติฯ เอวเมวํ ภควา อธิจิตฺตมนุยุตฺตํ ภิกฺขุํ อรหตฺตคหณตฺถาย อุโยฺยเชโนฺต – ‘‘สจสฺส อนฺตรา อกุสลวิตกฺกา อุปฺปชฺชนฺติ, อญฺญนิมิตฺตปเพฺพ ฐตฺวา เต นิคฺคณฺหิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสติฯ ตตฺถ อสโกฺกโนฺต อาทีนวปเพฺพ ฐตฺวา, ตตฺราปิ อสโกฺกโนฺต อสติปเพฺพ ฐตฺวา, ตตฺราปิ อสโกฺกโนฺต วิตกฺกมูลเภทปเพฺพ ฐตฺวา, ตตฺราปิ อสโกฺกโนฺต อภินิคฺคณฺหนปเพฺพ ฐตฺวา วิตเกฺก นิคฺคณฺหิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสตี’’ติ อิมานิ ปญฺจ ปพฺพานิ เทเสสิฯ

วสี วิตกฺกปริยายปเถสูติ วิตกฺกจารปเถสุ จิณฺณวสี ปคุณวสีติ วุจฺจติฯ **ยํ วิตกฺกํ อากงฺขิสฺสตี**ติ อิทํ อสฺส วสีภาวาการทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ อยญฺหิ ปุเพฺพ ยํ วิตกฺกํ วิตเกฺกตุกาโม โหติ, ตํ น วิตเกฺกติฯ ยํ น วิตเกฺกตุกาโม โหติ, ตํ วิตเกฺกติฯ อิทานิ ปน วสีภูตตฺตา ยํ วิตกฺกํ วิตเกฺกตุกาโม โหติ, ตํเยว วิตเกฺกติฯ ยํ น วิตเกฺกตุกาโม, น ตํ วิตเกฺกติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ยํ วิตกฺกํ อากงฺขิสฺสติ, ตํ วิตกฺกํ วิตเกฺกสฺสติฯ ยํ วิตกฺกํ นากงฺขิสฺสติ, น ตํ วิตกฺกํ วิตเกฺขสฺสตี’’ติฯ **อเจฺฉจฺฉิ ตณฺห**นฺติอาทิ **สพฺพาสวสุเตฺต** วุตฺตเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

วิตกฺกสณฺฐานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มูลปณฺณาสฎฺฐกถาย ปฐโม ภาโค นิฏฺฐิโตฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

มชฺฌิมนิกาเย

มูลปณฺณาส-อฏฺฐกถา

(ทุติโย ภาโค)

๓. โอปมฺมวโคฺค

๑. กกจูปมสุตฺตวณฺณนา

๒๒๒. **เอวํ เม สุต**นฺติ กกจูปมสุตฺตํฯ ตตฺถ **โมฬิยผคฺคุโน**ติ **โมฬี**ติ จูฬา วุจฺจติฯ ยถาห –

“เฉตฺวาน โมฬึ วรคนฺธวาสิตํ,
เวหายสํ อุกฺขิปิ สกฺยปุงฺคโว;
รตนจโงฺกฏวเรน วาสโว,
สหสฺสเนโตฺต สิรสา ปฏิคฺคหี”ติฯ

สา ตสฺส คิหิกาเล มหตี อโหสิ, เตนสฺส **โมฬิยผคฺคุโน**ติ สงฺขา อุทปาทิฯ ปพฺพชิตมฺปิ นํ เตเนว นาเมน สญฺชานนฺติฯ **อติเวล**นฺติ เวลํ อติกฺกมิตฺวาฯ ตตฺถ กาลเวลา, สีมเวลา, สีลเวลาติ ติวิธา เวลาฯ “ตายํ เวลายํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสี”ติ (ธมฺมปเท วคฺคานมุทฺทานํ, คาถานมุทฺทานํ; มหาว. ๑-๓) อยํ กาลเวลา นามฯ “ฐิตธโมฺม เวลํ นาติวตฺตตี”ติ (จูฬว. ๓๘๔; อุทา. ๔๕; อ. นิ. ๘.๑๙) อยํ สีมเวลา นามฯ “เวลาอนติกฺกโม เสตุฆาโต”ติ (ธ. ส. ๒๙๙-๓๐๑) จ, “เวลา เจสา อวีติกฺกมนเฏฺฐนา”ติ จ, อยํ สีลเวลา นามฯ ตํ ติวิธมฺปิ โส อติกฺกมิเยวฯ ภิกฺขุนิโย หิ โอวทิตุํ กาโล นาม อตฺถิ, โส อตฺถงฺคเตปิ สูริเย โอวทโนฺต ตํ กาลเวลมฺปิ อติกฺกมิฯ ภิกฺขุนีนํ โอวาเท ปมาณํ นาม อตฺถิ สีมา มริยาทาฯ โส อุตฺตริฉปฺปญฺจวาจาหิ โอวทโนฺต ตํ สีมเวลมฺปิ อติกฺกมิฯ กเถโนฺต ปน ทวสหคตํ กตฺวา ทุฏฺฐุลฺลาปตฺติปโหนกํ กเถติ, เอวํ สีลเวลมฺปิ อติกฺกมิฯ

สํสโฏฺฐติ มิสฺสีภูโต สมานสุขทุโกฺข หุตฺวาฯ **สมฺมุขา**ติ ปุรโตฯ **อวณฺณํ ภาสตี**ติ ตาปน ปจนโกฏฺฏนาทีนิ กโรนฺติโย ทิสฺวา นตฺถิ อิมาสํ อนาปตฺติ นาม, อิมา ภิกฺขุนิโย อนาจาราทุพฺพจา ปคพฺภาติ อคุณํ กเถติฯ **อธิกรณมฺปิ กโรตี**ติ อิเมสํ ภิกฺขูนํ อิมา ภิกฺขุนิโย ทิฏฺฐกาลโต ปฏฺฐาย อกฺขีนิ ทยฺหนฺติ, อิมสฺมึ วิหาเร ปุปฺผปูชา วา อาสนโธวนปริภณฺฑกรณาทีนิ วา อิมาสํ วเสน วตฺตนฺติฯ กุลธีตโร เอตา ลชฺชินิโย , ตุเมฺห อิมา อิทญฺจิทญฺจ วทถ, อยํ นาม ตุมฺหากํ อาปตฺติ โหติ, วินยธรานํ สนฺติกํ อาคนฺตฺวา วินิจฺฉยํ เม เทถาติ อธิกรณํ อากฑฺฒติฯ

โมฬิยผคฺคุนสฺส อวณฺณํ ภาสตีติ นตฺถิ อิมสฺส ภิกฺขุโน อนาปตฺติ นามฯ นิจฺจกาลํ อิมสฺส ปริเวณทฺวารํ อสุญฺญํ ภิกฺขุนีหีติ อคุณํ กเถติฯ **อธิกรณมฺปิ กโรนฺตี**ติ อิเมสํ ภิกฺขูนํ โมฬิยผคฺคุนเตฺถรสฺส ทิฏฺฐกาลโต ปฏฺฐาย อกฺขีนิ ทยฺหนฺติฯ อิมสฺมึ วิหาเร อเญฺญสํ วสนฏฺฐานํ โอโลเกตุมฺปิ น สกฺกาฯ วิหารํ อาคตภิกฺขุนิโย โอวาทํ วา ปฏิสนฺถารํ วา อุเทฺทสปทํ วา เถรเมว นิสฺสาย ลภนฺติ, กุลปุตฺตโก ลชฺชี กุกฺกุจฺจโก, เอวรูปํ นาม ตุเมฺห อิทญฺจิทญฺจ วทถ, เอถ วินยธรานํ สนฺติเก วินิจฺฉยํ เทถาติ อธิกรณํ อากฑฺฒนฺติฯ

โส ภิกฺขุ ภควนฺตํ เอตทโวจาติ เนว ปิยกมฺยตาย น เภทาธิปฺปาเยน, อตฺถกามตาย อโวจฯ เอกํ กิรสฺส อโหสิ – “อิมสฺส ภิกฺขุสฺส เอวํ สํสฏฺฐสฺส วิหรโต อยโส อุปฺปชฺชิสฺสติฯ โส สาสนสฺสาปิ อวโณฺณเยวฯ อเญฺญน ปน กถิโต อยํ น โอรมิสฺสติ, ภควตา ธมฺมํ เทเสตฺวา โอวทิโต โอรมิสฺสตี”ติ ตสฺส อตฺถกามตาย ภควนฺตํ เอตํ, “อายสฺมา, ภเนฺต”ติอาทิวจนํ อโวจฯ

๒๒๓. **อามเนฺตหี**ติ ชานาเปหิฯ **อามเนฺตตี**ติ ปโกฺกสติฯ

๒๒๔. **สทฺธา**ติ สทฺธายฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ตุวํ กุลปุตฺโต เจว สทฺธาปพฺพชิโต จ, ยสฺมา วา เต เอตาหิ สทฺธึ สํสฏฺฐสฺส วิหรโต เย ตา อโกฺกสิสฺสนฺติ วา, ปหริสฺสนฺติ วา, เตสุ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, สํสเคฺค ปหีเน นุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺมาฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺมึ อวณฺณภาสเนฯ **เคหสิตา**ติ ปญฺจกามคุณนิสฺสิตาฯ **ฉนฺทา**ติ ตณฺหาฉนฺทาปิ ปฏิฆฉนฺทาปิฯ **วิปริณต**นฺติ รตฺตมฺปิ จิตฺตํ วิปริณตํฯ ทุฏฺฐมฺปิ, มูฬฺหมฺปิ จิตฺตํ วิปริณตํฯ อิธ ปน ตณฺหาฉนฺทวเสน รตฺตมฺปิ วฏฺฏติ, ปฏิฆฉนฺทวเสน ทุฏฺฐมฺปิ วฏฺฏติฯ **หิตานุกมฺปี**ติ หิเตน อนุกมฺปมาโน หิเตน ผรมาโนฯ **น โทสนฺตโร**ติ น โทสจิโตฺต ภวิสฺสามิฯ

๒๒๕. **อถ โข ภควา**ติ กสฺมา อารภิ? ผคฺคุนสฺส กิร เอตฺตกํ โอวาทํ สุตฺวาปิ, ‘‘ภิกฺขุนิสํสคฺคโต โอรมิสฺสามิ วิรมิสฺสามี’’ติ จิตฺตมฺปิ น อุปฺปนฺนํ, ภควตา ปน สทฺธึ ปฏาณี วิย ปฏิวิรุโทฺธ อฏฺฐาสิ, อถสฺส ภควโต ยถา นาม ชิฆจฺฉิตสฺส โภชเน, ปิปาสิตสฺส ปานีเย, สีเตน ผุฏฺฐสฺส อุเณฺห ทุกฺขิตสฺส สุเข ปตฺถนา อุปฺปชฺชติฯ เอวเมว อิมํ ทุพฺพจํ ภิกฺขุํ ทิสฺวา ปฐมโพธิยํ สุพฺพจา ภิกฺขู อาปาถํ อาคมึสุฯ อถ เตสํ วณฺณํ กเถตุกาโม หุตฺวา อิมํ เทสนํ อารภิฯ

ตตฺถ **อาราธยึสู**ติ คณฺหึสุ ปูรยึสุฯ **เอกํ สมย**นฺติ เอกสฺมึ สมเยฯ **เอกาสนโภชน**นฺติ เอกํ ปุเรภตฺตโภชนํฯ สูริยุคฺคมนโต หิ ยาว มชฺฌนฺหิกา สตฺตกฺขตฺตุํ ภุตฺตโภชนมฺปิ อิธ เอกาสนโภชนเนฺตว อธิเปฺปตํฯ **อปฺปาพาธต**นฺติ นิราพาธตํฯ **อปฺปาตงฺกต**นฺติ นิทฺทุกฺขตํฯ **ลหุฏฺฐาน**นฺติ สรีรสฺส สลฺลหุกํ อุฏฺฐานํฯ **พล**นฺติ กายพลํฯ **ผาสุวิหาร**นฺติ กายสฺส สุขวิหารํฯ อิมินา กึ กถิตํ? ทิวา วิกาลโภชนํ ปชหาปิตกาโล กถิโตฯ ภทฺทาลิสุเตฺต ปน รตฺตึ วิกาลโภชนํ ปชหาปิตกาโล กถิโตฯ อิมานิ หิ เทฺว โภชนานิ ภควา น เอกปฺปหาเรน ปชหาเปสิฯ กสฺมา? อิมาเนว หิ เทฺว โภชนานิ วเฏฺฏ สตฺตานํ อาจิณฺณานิฯ สนฺติ กุลปุตฺตา สุขุมาลา, เต เอกโต เทฺวปิ โภชนานิ ปชหนฺตา กิลมนฺติฯ ตสฺมา เอกโต อปชหาเปตฺวา เอกสฺมึ กาเล ทิวา วิกาลโภชนํ, เอกสฺมึ รตฺตึ วิกาลโภชนนฺติ วิสุํ ปชหาเปสิฯ เตสุ อิธ ทิวา วิกาลโภชนํ ปชหาปิตกาโล กถิโตฯ ตตฺถ ยสฺมา พุทฺธา น ภยํ ทเสฺสตฺวา ตเชฺชตฺวา ปชหาเปนฺติ, อานิสํสํ ปน ทเสฺสตฺวา ปชหาเปนฺติ, เอวญฺหิ สตฺตา สุเขน ปชหนฺติฯ ตสฺมา อานิสํสํ ทเสฺสโนฺต อิเม ปญฺจ คุเณ ทเสฺสสิฯ **อนุสาสนี กรณียา**ติ ปุนปฺปุนํ สาสเน กตฺตพฺพํ นาโหสิฯ ‘‘อิทํ กโรถ, อิทํ มา กโรถา’’ติ สตุปฺปาทกรณียมตฺตเมว อโหสิฯ ตาวตฺตเกเนว เต กตฺตพฺพํ อกํสุ, ปหาตพฺพํ ปชหึสุ, ปฐมโพธิยํ, ภิกฺขเว, สุพฺพจา ภิกฺขู อเหสุํ อสฺสวา โอวาทปฏิกราติฯ

อิทานิ เนสํ สุพฺพจภาวทีปิกํ อุปมํ อาหรโนฺต **เสยฺยถาปี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุภูมิย**นฺติ สมภูมิยํฯ ‘‘สุภูมฺยํ สุเขเตฺต วิหตขาณุเก พีชานิ ปติฏฺฐเปยฺยา’’ติ (ที. นิ. ๒.๔๓๘) เอตฺถ ปน มณฺฑภูมิ สุภูมีติ อาคตาฯ **จตุมหาปเถ**ติ ทฺวินฺนํ มหามคฺคานํ วินิวิชฺฌิตฺวา คตฏฺฐาเนฯ **อาชญฺญรโถ**ติ วินีตอสฺสรโถฯ **โอธสฺตปโตโท**ติ ยถา รถํ อภิรุหิตฺวา ฐิเตน สกฺกา โหติ คณฺหิตุํ, เอวํ อาลมฺพนํ นิสฺสาย ติริยโต ฐปิตปโตโทฯ **โยคฺคาจริโย**ติ อสฺสาจริโยฯ เสฺวว อสฺสทเมฺม สาเรตีติ **อสฺสทมฺมสารถิฯ เยนิจฺฉก**นฺติ เยน เยน มเคฺคน อิจฺฉติฯ **ยทิจฺฉก**นฺติ ยํ ยํ คตึ อิจฺฉติฯ **สาเรยฺยา**ติ อุชุกํ ปุรโต เปเสยฺยฯ **ปจฺจาสาเรยฺยา**ติ ปฏินิวเตฺตยฺยฯ

เอวเมว โขติ ยถา หิ โส โยคฺคาจริโย เยน เยน มเคฺคน คมนํ อิจฺฉติ, ตํ ตํ อสฺสา อารุฬฺหาว โหนฺติฯ ยาย ยาย จ คติยา อิจฺฉติ, สา สา คติ คหิตาว โหติฯ รถํ เปเสตฺวา อสฺสา เนว วาเรตพฺพา น วิชฺฌิตพฺพา โหนฺติฯ เกวลํ เตสํ สเม ภูมิภาเค ขุเรสุ นิมิตฺตํ ฐเปตฺวา คมนเมว ปสฺสิตพฺพํ โหติฯ เอวํ มยฺหมฺปิ เตสุ ภิกฺขูสุ ปุนปฺปุนํ วตฺตพฺพํ นาโหสิฯ อิทํ กโรถ อิทํ มา กโรถาติ สตุปฺปาทนมตฺตเมว กตฺตพฺพํ โหติฯ เตหิปิ ตาวเทว กตฺตพฺพํ กตเมว โหติ, อกตฺตพฺพํ ช

หิตเมวฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา สุพฺพจา ยุตฺตยานปฏิภาคา หุตฺวา สตฺปฺปาทนมเตฺตเนว ปชหึสุ, ตสฺมา ตุเมฺหปิ ปชหถาติ อโตฺถฯ **เอลเณฺฑหี**ติ เอลณฺฑา กิร สาลทูสนา โหนฺติ, ตสฺมา เอว มาหฯ **วิโสเธยฺยา**ติ เอลเณฺฑ เจว อญฺญา จ วลฺลิโย ฉินฺทิตฺวา พหิ นีหรเณน โสเธยฺยฯ **สุชาตา**ติ สุสณฺฐิตาฯ **สมฺมา ปริหเรยฺยา**ติ มริยาทํ พนฺธิตฺวา อุทกาสิญฺจเนนปิ กาเลนกาลํ มูลมูเล ขณเนนปิ วลฺลิคุมฺพาทิเจฺฉทเนนปิ กิปิลฺลปูฏกหรเณนปิ มกฺกฏกชาลสุกฺขทณฺฑกหรเณนปิ สมฺมา วเฑฺฒตฺวา โปเสยฺยฯ **วุทฺธิ**อาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ

๒๒๖. อิทานิ อกฺขนฺติยา โทสํ ทเสฺสโนฺต **ภูตปุพฺพ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เวเทหิกา**ติ วิเทหรฏฺฐวาสิกสฺส ธีตาฯ อถ วา **เวโท**ติ ปญฺญา วุจฺจติ, เวเทน อีหติ อิริยตีติ **เวเทหิกา,** ปณฺฑิตาติ อโตฺถฯ **คหปตานี**ติ ฆรสามินีฯ **กิตฺติสโทฺท**ติ กิตฺติโฆโสฯ **โสรตา**ติ โสรเจฺจน สมนฺนาคตาฯ **นิวาตา**ติ นิวาตวุตฺติฯ **อุปสนฺตา**ติ นิพฺพุตาฯ **ทกฺขา**ติ ภตฺตปจนสยนตฺถรณทีปุชฺชลนาทิกเมฺมสุ เฉกาฯ **อนลสา**ติ อุฏฺฐาหิกา, **สุสํวิหิตกมฺมนฺตา**ติ สุฏฺฐุ สํวิหิตกมฺมนฺตาฯ เอกา อนลสา โหติ, ยํ ยํ ปน ภาชนํ คณฺหาติ, ตํ ตํ ภินฺทติ วา ฉิทฺทํ วา กโรติ, อยํ น ตาทิสาติ ทเสฺสติฯ

ทิวา อุฏฺฐาสีติ ปาโตว กตฺตพฺพานิ เธนุทุหนาทิกมฺมานิ อกตฺวา อุสฺสูเร อุฏฺฐิตาฯ **เหเช กาฬี**ติ อเร กาฬิฯ **กึ เช ทิวา อุฏฺฐาสี**ติ กึ เต กิญฺจิ อผาสุกํ อตฺถิ, กึ ทิวา อุฏฺฐาสีติ? **โน วต เร กิญฺจี**ติ อเร ยทิ เต น กิญฺจิ อผาสุกํ อตฺถิ, เนว สีสํ รุชฺฌติ, น ปิฏฺฐิ, อถ กสฺมา ปาปิ ทาสิ ทิวา อุฏฺฐาสีติ กุปิตา อนตฺตมนา ภากุฏึ กโรนฺติ ภากุฏิมกาสิฯ **ทิวาตรํ อุฏฺฐาสี**ติ ปุนทิวเส อุสฺสูรตรํ อุฏฺฐาสิฯ **อนตฺตมนวาจ**นฺติ อเร ปาปิ ทาสิ อตฺตโน ปมาณํ น ชานาสิ; กึ อคฺคึ สีโตติ มญฺญสิ, อิทานิ ตํ สิกฺขาเปสฺสามีติอาทีนิ วทมานา กุปิตวจนํ นิจฺฉาเรสิฯ

ปฏิวิสกานนฺติ สามนฺตเคหวาสีนํฯ **อุชฺฌาเปสี**ติ อวชานาเปสิฯ **จณฺฑี**ติ อโสรตา กิพฺพิสาฯ อิติ ยตฺตกา คุณา, ตโต ทิคุณา โทสา อุปฺปชฺชึสุฯ คุณา นาม สณิกํ สณิกํ อาคจฺฉนฺติ; โทสา เอกทิวเสเนว ปตฺถฏา โหนฺติฯ **โสรตโสรโต**ติ อติวิย โสรโต, โสตาปโนฺน นุ โข, สกทาคามี อนาคามี อรหา นุ โขติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ **ผุสนฺตี**ติ ผุสนฺตา ฆเฏฺฏนฺตา อาปาถํ อาคจฺฉนฺติฯ

อถ ภิกฺขุ โสรโตติ เวทิตโพฺพติ อถ อธิวาสนกฺขนฺติยํ ฐิโต ภิกฺขุ โสรโตติ เวทิตโพฺพฯ **โย จีวร...เป.... ปริกฺขารเหตู**ติ โย เอตานิ จีวราทีนิ ปณีตปณีตานิ ลภโนฺต ปาทปริกมฺมปิฏฺฐิปริกมฺมาทีนิ เอกวจเนเนว กโรติฯ **อลภมาโน**ติ ยถา ปุเพฺพ ลภติ, เอวํ อลภโนฺตฯ **ธมฺมเญฺญว สกฺกโรโนฺต**ติ ธมฺมํเยว สกฺการํ สุกตการํ กโรโนฺตฯ **ครุํ กโรโนฺต**ติ ครุภาริยํ กโรโนฺตฯ **มาเนโนฺต**ติ มเนน ปิยํ กโรโนฺตฯ **ปูเชโนฺต**ติ ปจฺจยปูชาย ปูเชโนฺตฯ **อปจายมาโน**ติ ธมฺมํเยว อปจายมาโน อปจิตึ นีจวุตฺตึ ทเสฺสโนฺตฯ

๒๒๗. เอวํ อกฺขนฺติยา โทสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เย อธิวาเสนฺติ, เต เอวํ อธิวาเสนฺตีติ ปญฺจ วจนปเถ ทเสฺสโนฺต **ปญฺจิเม, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กาเลนา**ติ ยุตฺตปตฺตกาเลนฯ **ภูเตนา**ติ สตา วิชฺชมาเนนฯ **สเณฺหนา**ติ สมฺมเฏฺฐน ฯ **อตฺถสญฺหิเตนา**ติ อตฺถนิสฺสิเตน การณนิสฺสิเตนฯ **อกาเลนา**ติอาทีนิ เตสํเยว ปฏิปกฺขวเสน เวทิตพฺพานิฯ **เมตฺตจิตฺตา**ติ อุปฺปนฺนเมตฺตจิตฺตา หุตฺวาฯ **โทสนฺตรา**ติ ทุฏฺฐจิตฺตา, อพฺภนฺตเร อุปฺปนฺนโทสา หุตฺวาฯ **ตตฺรา**ติ เตสุ วจนปเถสุฯ **ผริตฺวา**ติ อธิมุจฺจิตฺวาฯ **ตทารมฺมณญฺจา**ติ กถํ ตทารมฺมณํ สพฺพาวนฺตํ โลกํ กโรติ? ปญฺจ วจนปเถ คเหตฺวา อาคตํ ปุคฺคลํ เมตฺตจิตฺตสฺส อารมฺมณํ กตฺวา ปุน ตเสฺสว เมตฺตจิตฺตสฺส อวเสสสเตฺต อารมฺมณํ กโรโนฺต สพฺพาวนฺตํ โลกํ ตทารมฺมณํ กโรติ

นามฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถฯ **ตทารมฺมณญฺจา**ติ ตเสฺสว เมตฺตจิตฺตสฺส อารมฺมณํ กตฺวาฯ **สพฺพาวนฺต**นฺติ สพฺพสตฺตวนฺตํฯ **โลก**นฺติ สตฺตโลกํฯ **วิปุเลนา**ติ อเนกสตฺตารมฺมเณนฯ **มหคฺคเตนา**ติ มหคฺคตภูมิเกนฯ **อปฺปมาเณนา**ติ สุภาวิเตนฯ **อเวเรนา**ติ นิโทฺทเสนฯ **อพฺยาพเชฺฌนา**ติ นิทฺทุเกฺขนฯ **ผริตฺวา วิหริสฺสามา**ติ เอวรูเปน เมตฺตาสหคเตน เจตสา ตญฺจ ปุคฺคลํ สพฺพญฺจ โลกํ ตสฺส จิตฺตสฺส อารมฺมณํ กตฺวา อธิมุจฺจิตฺวา วิหริสฺสามฯ

๒๒๘. อิทานิ ตทตฺถทีปิกํ อุปมํ อาหรโนฺต **เสยฺยถาปี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อปถวิ**นฺติ นิปฺปถวิํ กริสฺสามีติ อโตฺถฯ **ตตฺร ตตฺรา**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ ฐาเนฯ **วิกิเรยฺยา**ติ ปจฺฉิยา ปํสุํ อุทฺธริตฺวา พีชานิ วิย วิกิเรยฺยฯ **โอฏฺฐุเภยฺยา**ติ เขฬํ ปาเตยฺยฯ **อปถวิํ กเรยฺยา**ติ เอวํ กาเยน จ วาจาย จ ปโยคํ กตฺวาปิ สกฺกุเณยฺย อปถวิํ กาตุนฺติ? **คมฺภีรา**ติ พหลเตฺตน ทฺวิโยชนสตสหสฺสานิ จตฺตาริ จ นหุตานิ คมฺภีราฯ **อปฺปเมยฺยา**ติ ติริยํ ปน อปริจฺฉินฺนาฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – ปถวี วิย หิ เมตฺตจิตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ กุทาลปิฏกํ คเหตฺวา อาคตปุริโส วิย ปญฺจ วจนปเถ คเหตฺวา อาคตปุคฺคโลฯ ยถา โส กุทาลปิฏเกน มหาปถวิํ อปถวิํ กาตุํ น สโกฺกติ, เอวํ โว ปญฺจ วจนปเถ คเหตฺวา อาคตปุคฺคโล เมตฺตจิตฺตสฺส อญฺญถตฺตํ กาตุํ น สกฺขิสฺสตีติฯ

๒๒๙. ทุติยอุปมายํ **หลิทฺทิ**นฺติ ยํกิญฺจิ ปีตกวณฺณํฯ **นีล**นฺติ กํสนีลํ วา ปลาสนีลํ วาฯ **อรูปี**ติ อรูโป ฯ นนุ จ, ทฺวินฺนํ กฏฺฐานํ วา ทฺวินฺนํ รุกฺขานํ วา ทฺวินฺนํ เสยฺยานํ วา ทฺวินฺนํ เสลานํ วา อนฺตรํ ปริจฺฉินฺนากาสรูปนฺติ อาคตํ, กสฺมา อิธ **อรูปี**ติ วุโตฺตติ? สนิทสฺสนภาวปฏิเกฺขปโตฯ เตเนวาห ‘‘อนิทสฺสโน’’ติฯ ตสฺมิญฺหิ รูปํ ลิขิตุํ, รูปปาตุภาวํ ทเสฺสตุํ น สกฺกา, ตสฺมา ‘‘อรูปี’’ติ วุโตฺตฯ **อนิทสฺสโน**ติ ทสฺสนสฺส จกฺขุวิญฺญาณสฺส อนาปาโถฯ อุปมาสํสนฺทเน ปเนตฺถ อากาโส วิย เมตฺตจิตฺตํฯ ตุลิกปญฺจมา จตฺตาโร รงฺคชาตา วิย ปญฺจ วจนปถา, ตุลิกปญฺจเม รเงฺค คเหตฺวา อาคตปุริโส วิย ปญฺจ วจนปเถ คเหตฺวา อาคตปุคฺคโลฯ ยถา โส ตุลิกปญฺจเมหิ รเงฺคหิ อากาเส รูปปาตุภาวํ กาตุํ น สโกฺกติ, เอวํ โว ปญฺจ วจนปเถ คเหตฺวา อาคตปุคฺคโล เมตฺตจิตฺตสฺส อญฺญถตฺตํ กตฺวา โทสุปฺปตฺติํ ทเสฺสตุํ น สกฺขิสฺสตีติฯ

๒๓๐. ตติยอุปมายํ **อาทิตฺต**นฺติ ปชฺชลิตํฯ **คมฺภีรา อปฺปเมยฺยา**ติ อิมิสฺสา คงฺคาย คมฺภีรฏฺฐานํ คาวุตมฺปิ อตฺถิ, อฑฺฒโยชนมฺปิ, โยชนมฺปิฯ ปุถุลํ ปนสฺสา เอวรูปํเยว, ทีฆโต ปน ปญฺจโยชนสตานิฯ สา กถํ คมฺภีรา อปฺปเมยฺยาติ? เอเตน ปโยเคน ปริวเตฺตตฺวา อุทฺธเน อุทกํ วิย ตาเปตุํ อสกฺกุเณยฺยโตฯ ฐิโตทกํ ปน เกนจิ อุปาเยน องฺคุลมตฺตํ วา อฑฺฒงฺคุลมตฺตํ วา เอวํ ตาเปตุํ สกฺกา ภเวยฺย, อยํ ปน น สกฺกา, ตสฺมา เอวํ วุตฺตํฯ อุปมาสํสนฺทเน ปเนตฺถ คงฺคา วิย เมตฺตจิตฺตํ, ติณุกฺกํ อาทาย อาคตปุริโส วิย ปญฺจ วจนปเถ คเหตฺวา อาคตปุคฺคโลฯ ยถา โส อาทิตฺตาย ติณุกฺกาย คงฺคํ ตาเปตุํ น สโกฺกติ, เอวํ โว ปญฺจ วจนปเถ คเหตฺวา อาคตปุคฺคโล เมตฺตจิตฺตสฺส อญฺญถตฺตํ กาตุํ น สกฺขิสฺสตีติฯ

๒๓๑. จตุตฺถอุปมายํ **พิฬารภสฺตา**ติ พิฬารจมฺมปสิพฺพกาฯ **สุมทฺทิตา**ติ สุฏฺฐุ มทฺทิตาฯ **สุปริมทฺทิตา**ติ อโนฺต จ พหิ จ สมนฺตโต สุปริมทฺทิตาฯ **ตูลินี**ติ สิมฺพลิตูลลตาตูลสมานาฯ **ฉินฺนสสฺสรา**ติ ฉินฺนสสฺสรสทฺทาฯ **ฉินฺนภพฺภรา**ติ ฉินฺนภพฺภรสทฺทาฯ อุปมาสํสนฺทเน ปเนตฺถ พิฬารภสฺตา วิย เมตฺตจิตฺตํ, กฏฺฐกฐลํ อาทาย อาคตปุริโส วิย ปญฺจ วจนปเถ คเหตฺวา อาคตปุคฺคโลฯ ยถา โส กเฏฺฐน วา กฐเลน วา พิฬารภสฺตํ สรสรํ ภรภรํ สทฺทํ กาตุํ น สโกฺกติ, เอวํ โว ปญฺจ วจนปเถ คเหตฺวา อาคตปุคฺคโล เมตฺตจิตฺตสฺส อญฺญถตฺตํ กตฺวา โทสานุคตภาวํ กาตุํ น สกฺขิสฺสตีติฯ

๒๓๒. **โอจรกา**ติ อวจรกา เหฏฺฐาจรกา, นีจกมฺมการกาติ อโตฺถฯ **โย มโน ปทูเสยฺยา**ติ โย ภิกฺขุ วา ภิกฺขุนี วา มโน ปทูเสยฺย, ตํ กกเจน โอกนฺตนํ นาธิวาเสยฺยฯ **น เม โส เตน สาสนกโร**ติ โส เตน อนธิวาสเนน มยฺหํ โอวาทกโร น โหติฯ อาปตฺติ ปเนตฺถ นตฺถิฯ

๒๓๓. **อณุํ วา ถูลํ วา**ติ อปฺปสาวชฺชํ วา มหาสาวชฺชํ วาฯ **ยํ ตุเมฺห นาธิวาเสยฺยาถา**ติ โย ตุเมฺหหิ อธิวาเสตโพฺพ น ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ **โน เหตํ, ภเนฺต**ติ, ภเนฺต, อนธิวาเสตพฺพํ นาม วจนปถํ น ปสฺสามาติ อธิปฺปาโยฯ **ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา**ติ อิติ ภควา อรหเตฺตน กูฏํ คณฺหเนฺต ยถานุสนฺธินา เทสนํ นิฎฺฐเปสีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

กกจูปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อลคทฺทูปมสุตฺตวณฺณนา

๒๓๔. **เอวํ เม สุต**นฺติ อลคทฺทูปมสุตฺตํฯ ตตฺถ คเทฺธ พาธยิํสูติ คทฺธพาธิโน, คทฺธพาธิโน ปุพฺพปุริสา อสฺสาติ คทฺธพาธิปุโพฺพ, ตสฺส **คทฺธพาธิปุพฺพสฺส,** คิชฺฌฆาตกกุลปฺปสุตสฺสาติ อโตฺถฯ สคฺคโมกฺขานํ อนฺตรายํ กโรนฺตีติ **อนฺตรายิกา**ฯ เต กมฺมกิเลสวิปากอุปวาทอาณาวีติกฺกมวเสน ปญฺจวิธาฯ ตตฺถ ปญฺจานนฺตริยธมฺมา กมฺมนฺตรายิกา นามฯ ตถา ภิกฺขุนีทูสกกมฺมํ, ตํ ปน โมกฺขเสฺสว อนฺตรายํ กโรติ, น สคฺคสฺสฯ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิธมฺมา กิเลสนฺตรายิกา นามฯ ปณฺฑกติรจฺฉานคตอุภโตพฺยญฺชนกานํ ปฏิสนฺธิธมฺมา วิปากนฺตรายิกา นามฯ อริยูปวาทธมฺมา อุปวาทนฺตรายิกา นาม, เต ปน ยาว อริเย น ขมาเปนฺติ, ตาวเทว, น ตโต ปรํฯ สญฺจิจฺจ วีติกฺกนฺตา สตฺต อาปตฺติกฺขนฺธา อาณาวีติกฺกมนฺตรายิกา นามฯ เตปิ ยาว ภิกฺขุภาวํ วา ปฏิชานาติ, น วุฏฺฐาติ วา, น เทเสติ วา, ตาวเทว, น ตโต ปรํฯ

ตตฺรายํ ภิกฺขุ พหุสฺสุโต ธมฺมกถิโก เสสนฺตรายิเก ชานาติ, วินเย ปน อโกวิทตฺตา ปณฺณตฺติวีติกฺกมนฺตรายิเก น ชานาติ, ตสฺมา รโหคโต เอวํ จิเนฺตสิ – อิเม อาคาริกา ปญฺจ กามคุเณ ปริภุญฺชนฺตา โสตาปนฺนาปิ สกทาคามิโนปิ อนาคามิโนปิ โหนฺติฯ ภิกฺขูปิ มนาปิกานิ จกฺขุวิเญฺญยฺยานิ รูปานิ ปสฺสนฺติ…เป.… กายวิเญฺญยฺเย โผฏฺฐเพฺพ ผุสนฺติ, มุทุกานิ อตฺถรณปาวุรณาทีนิ ปริภุญฺชนฺติ, เอตํ สพฺพํ วฏฺฏติฯ กสฺมา อิตฺถีนํเยว รูปสทฺทคนฺธรสโผฏฺฐพฺพา น วฏฺฏนฺติ? เอเตปิ วฏฺฏนฺตีติฯ เอวํ รเสน รสํ สํสเนฺทตฺวา สจฺฉนฺทราคปริโภคญฺจ นิจฺฉนฺทราคปริโภคญฺจ เอกํ กตฺวา ถูลวากเกหิ สทฺธิํ อติสุขุมสุตฺตํ อุปเนนฺโต วิย, สาสเปน สทฺธิํ สิเนรุํ อุปสํหรโนฺต วิย, ปาปกํ ทิฏฺฐิคตํ อุปฺปาเทตฺวา, ‘‘กิํ ภควตา มหาสมุทฺทํ พนฺธเนฺตน วิย มหตา อุสฺสาเหน ปฐมปาราชิกํ ปญฺญตฺตํ, นตฺถิ เอตฺถ โทโส’’ติ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สทฺธิํ ปฏิวิรุชฺฌโนฺต เวสารชฺชญาณํ ปฏิพาหโนฺต อริยมเคฺค ขาณุกณฺฏกาทีนิ ปกฺขิปโนฺต เมถุนธเมฺม โทโส นตฺถีติ ชินสฺส อาณาจเกฺก ปหารํ อทาสิฯ เตนาห – ‘‘ตถาหํ ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามี’’ติอาทิฯ

เอวํ พฺยา โขติ เอวํ วิย โขฯ **สมนุยุญฺชนฺตี**ติอาทีสุ กิํ ลทฺธิโก ตฺวํ, ลทฺธิํ วเทหีติ ปุจฺฉมานา สมนุยุญฺชนฺติ นามฯ ทิฏฺฐิํ ปติฏฺฐาเปนฺตา สมนุคฺคาหนฺติ นามฯ เกน การเณน เอวํ วทสีติ การณํ ปุจฺฉนฺตา สมนุภาสนฺติ นามฯ **อฏฺฐิกงฺกลูปมา**ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๔๒-๔๘) **อฏฺฐิกงฺกลูปมา** อปฺปสฺสาทเฏฺฐนฯ **มํสเปสูปมา** พหุสาธารณเฏฺฐนฯ **ติณุกฺกูปมา** อนุทหนเฏฺฐนฯ **องฺคารกาสูปมา** มหาภิตาปนเฏฺฐนฯ **สุปินกูปมา** อิตฺตรปจฺจุปฏฺฐานเฏฺฐนฯ **ยา**

จิตฺกูปมา ตาวกาลิกเฏฺฐนฯ **รุกฺขผลูปมา** สพฺพงฺคปจฺจงฺคปลิภญฺชนเฏฺฐนฯ **อสิสูนูปมา** อธิกุฏฺฏนเฏฺฐนฯ **สตฺติสูลูปมา** วินิวิชฺฌนเฏฺฐนฯ **สปฺปสิรูปมา** สาสงฺกสปฺปฏิภยเฏฺฐนฯ **ถามสา**ติ ทิฏฺฐิถาเมนฯ **ปรามาสา**ติ ทิฏฺฐิปรามาเสนฯ **อภินิวิสฺส โวหรตี**ติ อธิฏฺฐหิตฺวา โวหรติ ทีเปติ วาฯ

๒๓๕. **ยโต โข เต ภิกฺขู**ติ ยทา เต ภิกฺขูฯ **เอวํ พฺยา โข อหํ, ภนฺเต, ภควตา**ติ อิทํ เอส อตฺตโน อชฺฌาสเยน นตฺถีติ วตฺตุกาโมปิ ภควโต อานุภาเวน สมฺปฏิจฺฉติ, พุทฺธานํ กิร สมฺมุขา เทฺว กถา กเถตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิฯ

๒๓๖. **กสฺส โข นาม ตฺวํ โมฆปุริสา**ติ ตฺวํ โมฆปุริส กสฺส ขตฺติยสฺส วา พฺราหฺมณสฺส วา เวสฺสสฺส วา สุทฺทสฺส วา คหฏฺฐสฺส วา ปพฺพชิตสฺส วา เทวสฺส วา มนุสฺสสฺส วา มยา เอวํ ธมฺมํ เทสิตํ อาชานาสิฯ **อถ โข ภควา ภิกฺขู อามเนฺตสี**ติ อยํ ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธิฯ อริโฏฺฐ กิร จิเนฺตสิ – ‘‘ภควา มํ โมฆปุริโสติ วทติ, น โข ปน โมฆปุริสาติ วุตฺตมเตฺตเนว มคฺคผลานํ อุปนิสฺสโย น โหติฯ อุปเสนมฺปิ หิ วงฺคนฺตปุตฺตํ, ‘อติลหุํ โข ตฺวํ, โมฆปุริส, พาหุลฺลาย อาวโตฺต’ติ (มหาว. ๗๕) ภควา โมฆปุริสวาเทน โอวทิฯ เถโร อปรภาเค ฆเฏโนฺต วายมโนฺต ฉ อภิญฺญา สจฺฉากาสิฯ อหมฺปิ ตถารูปํ วีริยํ ปคฺคณฺหิตฺวา มคฺคผลานิ นิพฺพเตฺตสฺสามี’’ติฯ อถสฺส ภควา พนฺธนา ปวุตฺตสฺส ปณฺฑุปลาสสฺส วิย อวิรุฬฺหิภาวํ ทเสฺสโนฺต อิมํ เทสนํ อารภิฯ

อุสฺมีกโตปีติ , ภิกฺขเว, ตุเมฺห กินฺติ มญฺญถ, อยํ อริโฏฺฐ เอวํลทฺธิโก สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ปฏิวิรุชฺฌิตฺวา เวสารชฺชญาณํ ปฏิพาหิตฺวา ตถาคตสฺส อาณาจเกฺก ปหารํ ททมาโน อปิ นุ อิมสฺมึ ธมฺมวินเย อุสฺมีกโตปิ? ยถา นิพฺพุเตปิ มหเนฺต อคฺคิกฺขเนฺธ ขชฺชุปนกมตฺตาปิ อคฺคิปปฏิกา โหติเยว, ยํ นิสฺสาย ปุน มหาอคฺคิกฺขโนฺธ ภเวยฺยฯ กึ นุ โข เอวํ อิมสฺส อปฺปมตฺติกาปิ ญาณุสฺมา อตฺถิ, ยํ นิสฺสาย วายมโนฺต มคฺคผลานิ นิพฺพเตฺตยฺยาติ? **โน เหตํ, ภเนฺต**ติ, ภเนฺต, เอวํลทฺธิกสฺส กุโต เอวรูปา ญาณุสฺมาติ? มคฺคผลานํ ปจฺจยสมตฺถาย ญาณุสฺมาย อุสฺมีกตภาวํ ปฏิกฺขิปนฺตา วทนฺติฯ **มงฺกุภูโต**ติ นิเตฺตชภูโตฯ **ปตฺตกฺขโนฺธ**ติ ปติตกฺขโนฺธฯ **อปฺปฏิภาโน**ติ กิญฺจิ ปฏิภานํ อปสฺสโนฺต ภินฺนปฏิภาโน เอวรูปมฺปิ นาม นิยฺยานิกสาสนํ ลภิตฺวา อวิรุฬฺหิธโมฺม กิรมฺหิ สมุคฺฆาติตปจฺจโย ชาโตติ อตฺตโน อภพฺพตํ ปจฺจเวกฺขโนฺต ปาทงฺคุฏฺฐเกน ภูมึ ขณมาโน นิสีทิฯ

ปญฺญายิสฺสสิ โขติ อยมฺปิ ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธิฯ อริโฏฺฐ กิร จิเนฺตสิ – ‘‘ภควา มยฺหํ มคฺคผลานํ อุปนิสฺสโย ปจฺฉิโนฺนติ วทติ, น โข ปน พุทฺธา สอุปนิสฺสยานํเยว ธมฺมํ เทเสนฺติ, อนุปนิสฺสยานมฺปิ เทเสนฺติ, อหํ สตฺถุ สนฺติกา สุคโตวาทํ ลภิตฺวา อตฺตโน สมฺปตฺตูปคํ กุสลํ กริสฺสามี’’ติฯ อถสฺส ภควา โอวาทํ ปฏิปสฺสเมฺภโนฺต ‘‘ปญฺญายิสฺสสี’’ติอาทิมาหฯ ตสฺส โตฺถ, ตฺวํเยว, โมฆปุริส, อิมินา ปาปเกน ทิฏฺฐิคเตน นิรยาทีสุ ปญฺญายิสฺสสิ, มม สนฺติกา ตุยฺหํ สุคโตวาโท นาม นตฺถิ, น เม ตยา อโตฺถ, อิธาหํ ภิกฺขู ปฏิปุจฺฉิสฺสามีติฯ

๒๓๗. **อถ โข ภควา**ติ อยมฺปิ ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธิฯ อิมสฺมิญฺหิ ฐาเน ภควา ปริสํ โสเธติ, อริฏฺฐํ คณโต นิสฺสาเรติฯ สเจ หิ ปริสคตานํ กสฺสจิ เอวํ ภเวยฺย – ‘‘อยํ อริโฏฺฐ ภควตา อกถิตํ กเถตุํ กึ สกฺขิสฺสติ, กจฺจิ นุ โข ปริสมเชฺฌ ภควตา กถาย สมารทฺธาย สหสา กถิต’’นฺติฯ เอวํ กถิตํ ปน น อริโฏฺฐว สุณาติ, อเญฺญนปิ สุตํ ภวิสฺสติฯ อถาปิสฺส สิยา ‘‘ยถา สตฺถา อริฏฺฐํ นิคฺคณฺหาติ, มมฺปิ เอวํ นิคฺคเณฺหยฺยาติ สุตฺวาปิ ตุณฺหีภาวํ อาปเชฺชยฺยา’’ติฯ ‘‘ตํ สพฺพํ น

กริสฺสนฺตี’’ติฯ มยาปิ น กถิตํ, อเญฺญน สุตมฺปิ นตฺถีติ ‘‘ตุเมฺหปิเม, ภิกฺขเว’’ติอาทินา ปริสาย ลทฺธึ โสเธติฯ ปริสาย ปน ลทฺธิโสธเนเนว อริฏฺโฐ คณโต นิสฺสาริโต นาม โหติฯ

อิทานิ อริฏฺฐสฺส ลทฺธึ ปกาเสนฺโต **โส วต, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อญฺญเตฺรว กาเมหี**ติอาทีสุ โย โส, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ‘‘เต ปฏิเสวโต นาลํ อนฺตรายายา’’ติ เอวํลทฺธิโก, โส วต กิเลสกาเมหิ เจว กิเลสกามสมฺปยุตฺเตหิ สญฺญาวิตกฺเกหิ จ อญฺญตฺร, เอเต ธเมฺม ปหาย, วินา เอเตหิ ธเมฺมหิ, วตฺถุกาเม ปฏิเสวิสฺสติ, เมถุนสมาจารํ สมาจริสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ อิทํ การณํ นาม นตฺถิ, อฏฺฐานเมตํ อนวกาโสติฯ

๒๓๘. เอวํ ภควา อยํ อริฏฺโฐ ยถา นาม รชโก สุคนฺธานิปิ ทุคฺคนฺธานิปิ ชิณฺณานิปิ นวานิปิ สุทฺธานิปิ อสุทฺธานิปิ วตฺถานิ เอกโต ภณฺฑิกํ กโรติ, เอวเมว ภิกฺขูนํ นิจฺฉนฺทราคปณีตจีวราทิปริโภคญฺจ อนิพทฺธสีลานํ คหฏฺฐานํ อนฺตรายกรํ สจฺฉนฺทราคปริโภคญฺจ นิพทฺธสีลานํ ภิกฺขูนํ อาวรณกรํ สจฺฉนฺทราคปริโภคญฺจ สพฺพํ เอกสทิสํ กโรตีติ อริฏฺฐสฺส ลทฺธึ ปกาเสตฺวา อิทานิ ทุคฺคหิตาย ปริยตฺติยา โทสํ ทเสฺสนฺโต **อิธ, ภิกฺขเว, เอกเจฺจ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปริยาปุณนฺตี**ติ อุคฺคณฺหนฺติฯ **สุตฺต**นฺติอาทีสุ อุภโตวิภงฺคนิเทฺทสขนฺธกปริวารา, สุตฺตนิปาเต มงฺคลสุตฺตรตนสุตฺตนาลกสุอาตุวฏฺฏกสุตฺตานิ, อญฺญมฺปิ จ สุตฺตนามกํ ตถาคตวจนํ **สุตฺต**นฺติ เวทิตพฺพํฯ สพฺพมฺปิ สคาถกํ สุตฺตํ **เคยฺย**นฺติ เวทิตพฺพํ, วิเสเสน สํยุตฺตเก สกโลปิ สคาถาวโคฺคฯ สกลํ อภิธมฺมปิฏกํ, นิคฺคาถกํ สุตฺตํ, ยญฺจ อญฺญมฺปิ อฏฺฐหิ องฺเคหิ อสงฺคหิตํ พุทฺธวจนํ, ตํ **เวยฺยากรณ**นฺติ เวทิตพฺพํฯ ธมฺมปทํ, เถรคาถา, เถริคาถา, สุตฺตนิปาเตโนสุตฺตนามิกา สุทฺธิกคาถา จ **คาถา**ติ เวทิตพฺพาฯ โสมนสฺสญาณมยิกคาถาปฏิสํยุตฺตา เทฺวอสีติสุตฺตนฺตา **อุทาน**นฺติ เวทิตพฺพาฯ ‘‘วุตฺตเญฺหตํ ภควตา’’ติอาทินยปฺปวตฺตา (อิติวุ. ๑,๒) ทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตา **อิติวุตฺตก**นฺติ เวทิตพฺพาฯ อปณฺณกชาตกาทีนิ ปณฺณาสาธิกานิ ปญฺจชาตกสตานิ **ชาตก**นฺติ เวทิตพฺพานิฯ ‘‘จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, อจฺฉริยา อพฺภุตา ธมฺมา อานเนฺท’’ติอาทินยปฺปวตฺตา (อ. นิ. ๔.๑๒๙) สเพฺพปิ อจฺฉริยอพฺภุตธมฺมปฺปฏิสํยุตฺตา สุตฺตนฺตา **อพฺภุตธมฺม**นฺติ เวทิตพฺพาฯ จูฬเวทลฺลมหาเวทลฺลสมฺมาทิฏฺฐิสกฺกปญฺหสงฺขารภาชนิยมหาปุณฺณมสุตฺตาทโย สเพฺพปิ เวทญฺจ ตุฏฺฐิญฺจ ลทฺธา ลทฺธา ปุจฺฉิตสุตฺตนฺตา **เวทลฺล**นฺติ เวทิตพฺพาฯ

อตฺถํ น อุปปริกฺขนฺตีติ อตฺถตฺถํ การณตฺถํ น ปสฺสนฺติ น ปริคฺคณฺหนฺติฯ **อนุปปริกฺขต**นฺติ อนุปปริกฺขนฺตานํฯ **น นิชฺฌานํ ขมนฺตี**ติ น อุปฏฺฐหนฺติ น อาปาถํ อาคจฺฉนฺติ, อิมสฺมิํ ฐาเน สีลํ สมาธิ วิปสฺสนา มโคฺค ผลํ วฏฺฏํ วิวฏฺฏํ กถิตนฺติ เอวํ ชานิตุํ น สกฺกา โหนฺตีติ อโตฺถฯ **เต อุปารมฺภานิสํสา เจวา**ติ เต ปเรสํ วาเท โทสาโรปนานิสํสา หุตฺวา ปริยาปุณนฺตีติ อโตฺถฯ **อิติวาทปฺปโมกฺขานิสํสา จา**ติ เอวํ วาทปโมกฺขานิสํสา, ปเรหิ สกวาเท โทเส อาโรปิเต ตํ โทสํ เอวํ โมเจสฺสามาติ อิมินาว การเณน ปริยาปุณนฺตีติ อโตฺถฯ **ตญฺจสฺส อตฺถํ นานุโภนฺตี**ติ ยสฺส จ มคฺคสฺส วา ผลสฺส วา อตฺถาย กุลปุตฺตา ธมฺมํ ปริยาปุณนฺติ, ตญฺจสฺส ธมฺมสฺส อตฺถํ เอเต ทุคฺคหิตคฺคาหิโน นานุโภนฺติฯ อปิจ ปรสฺส วาเท อุปารมฺภํ อาโรเปตุํ อตฺตโน วาทํ โมเจตุํ อสโกฺกนฺตาปิ ตญฺจ อตฺถํ นานุโภนฺติเยวฯ

๒๓๙. **อลคทฺทตฺถิโก**ติ อาสีวิสอตฺถิโกฯ **คโท**ติ หิ วิสสฺส นามํ, ตํ ตสฺส อลํ ปริปุณฺณํ อตฺถีติ **อลคโทฺทฯ โภเค**ติ สรีเรฯ **อิธ ปน, ภิกฺขเว, เอกเจฺจ กุลปุตฺตา ธมฺมํ ปริยาปุณนฺตี**ติ นิตฺถรณปริยตฺติวเสน อุคฺคณฺหนฺติฯ ติโสฺส หิ ปริยตฺติโย อลคทฺทปริยตฺติ นิตฺถรณปริยตฺติ ภณฺฑาคาริกปริยตฺตีติฯ

ตตฺถ โย พุทฺธวจนํ อุคฺคเหตฺวา เอวํ จีวราทีนิ วา ลภิสฺสามิ, จตุปริสมชฺเฌ วา มํ ชานิสฺสนฺตีติ ลาภสกฺการเหตุ ปริยาปุณาติ, ตสฺส สา ปริยตฺติ **อลคทฺทปริยตฺติ** นามฯ เอวํ ปริยาปุณโต หิ พุทฺธวจนํ อปริยาปุณิตฺวา นิทฺทกฺกมนํ วรตรํฯ

โย ปน พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหิตฺวา สีลสฺส อาคตฏฺฐาเน สีลํ ปูเรตฺวา สมาธิสฺส อาคตฏฺฐาเน สมาธิคพฺภํ คณฺหาเปตฺวา วิปสฺสนาย อาคตฏฺฐาเน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา มคฺคผลานํ อาคตฏฺฐาเน มคฺคํ ภาเวสฺสามิ ผลํ สจฺฉิกริสฺสามีติ อุคฺคณฺหาติ, ตสฺส สา ปริยตฺติ **นิตฺถรณปริยตฺติ** นาม โหติฯ

ขีณาสวสฺส ปน ปริยตฺติ ***ภณฺฑาคาริกปริยตฺติ*** นามฯ ตสฺส หิ อปริญฺญาตํ อปฺปหีนํ อภาวิตํ อสจฺฉิกตํ วา นตฺถิฯ โส หิ ปริญฺญาตกฺขนฺโธ ปหีนกิเลโส ภาวิตมคฺโค สจฺฉิกตผโล, ตสฺมา พุทฺธวจนํ ปริยาปุณนฺโต ตนฺติธารโก ปเวณิปาลโก วํสานุรกฺขโกว หุตฺวา อุคฺคณฺหาติฯ อิติสฺส สา ปริยตฺติ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติ นาม โหติฯ

โย ปน ปุถุชฺชโน ฉาตภยาทีสุ คนฺถธเรสุ เอกสฺมึ ฐาเน วสิตุํ อสกฺโกนฺเตสุ สยํ ภิกฺขาจาเรน อกิลมมาโน อติมธุรํ พุทฺธวจนํ มา นสฺสตุ, ตนฺตึ ธาเรสฺสามิ, วํสํ ฐเปสฺสามิ, ปเวณึ ปาเลสฺสามีติ ปริยาปุณาติ, ตสฺส ปริยตฺติ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติ โหติ, น โหตีติ? น โหติฯ กสฺมา? น อตฺตโน ฐาเน ฐตฺวา ปริยาปุตตฺตาฯ ปุถุชฺชนสฺส หิ ปริยตฺติ นาม อลคทฺทา วา โหติ นิตฺถรณา วา, สตฺตนฺนํ เสกฺขานํ นิตฺถรณาว, ขีณาสวสฺส ภณฺฑาคาริกปริยตฺติเยวฯ อิมสฺมึ ปน ฐาเน นิตฺถรณปริยตฺติ อธิเปฺปตาฯ

นิชฺฌานํ ขมนฺตีติ สีลาทีนํ อาคตฏฺฐาเนสุ อิธ สีลํ กถิตํ, อิธ สมาธิ, อิธ วิปสฺสนา, อิธ มโคฺค, อิธ ผลํ, อิธ วฏฺฏํ, อิธ วิวฏฺฏนฺติ อาปาถํ อาคจฺฉนฺติฯ **ตญฺจสฺส อตฺถํ อนุโภนฺตี**ติ เยสํ มคฺคผลานํ อตฺถาย ปริยาปุณนฺติฯ สุคฺคหิตปริยตฺตึ นิสฺสาย มคฺคํ ภาเวตฺวา ผลํ สจฺฉิกโรนฺตา ตญฺจสฺส ธมฺมสฺส อตฺถํ อนุภวนฺติฯ ปรวาเท อุปารมฺภํ อาโรเปตุํ สโกฺกนฺตาปิ สกวาเท อาโรปิตํ โทสํ อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐานํ คเหตฺวา โมเจตุํ สโกฺกนฺตาปิ อนุโภนฺติเยวฯ **ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย สํวตฺตนฺตี**ติ สีลาทีนํ อาคตฏฺฐาเน สีลาทีนิ ปูเรนฺตานมฺปิ, ปเรสํ วาเท สหธมฺเมน อุปารมฺภํ อาโรเปนฺตานมฺปิ, สกวาทโต โทสํ หรนฺตานมฺปิ, อรหตฺตํ ปตฺวา ปริสมชฺเฌ ธมฺมํ เทเสตฺวา ธมฺมเทสนาย ปสนฺเนหิ อุปนีเต จตฺตาโร ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺตานมฺปิ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย สํวตฺตนฺติฯ

เอวํ สุคฺคหิเต พุทฺธวจเน อานิสํสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตเตฺถว นิโยเชนฺโต **ตสฺมา ติห, *ภิกฺขเว***ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ทุคฺคหิตปริยตฺติ ทุคฺคหิตอลคโทฺท วิย ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตติ, สุคฺคหิตปริยตฺติ สุคฺคหิตอลคโทฺท วิย ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย สํวตฺตติ, ตสฺมาติ อโตฺถฯ **ตถา นํ ธาเรยฺยาถา**ติ ตเถว นํ ธาเรยฺยาถ, เตเนว อเตฺถน คเณฺหยฺยาถฯ **เย วา ปนาสฺสุ วิยตฺตา *ภิกฺขู***ติ เย วา ปน อเญฺญ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานมหากสฺสปมหากจฺจานาทิกา พฺยตฺตา ปณฺฑิตา ภิกฺขู อสฺสุ, เต ปุจฺฉิตพฺพาฯ อริเฏฺฐน วิย ปน มม สาสเน กลลํ วา กจวรํ วา ปกฺขิปิตพฺพํฯ

๒๔๐. กุลฺลูปมนฺติ กุลฺลสทิสํฯ **นิตฺถรณตฺถายา**ติ จตุโรฆนิตฺถรณตฺถายฯ **อุทกณฺณว**นฺติ ยญฺหิ อุทกํ คมฺภีรํ น ปุถุลํฯ ปุถุลํ วา ปน น คมฺภีรํ, น ตํ อณฺณโวติ วุจฺจติฯ ยํ ปน คมฺภีรเญฺจว ปุถุลญฺจ, ตํ อณฺณโวติ วุจฺจติฯ ตสฺมา **มหนฺตํ อุทกณฺณว**นฺติ มหนฺตํ ปุถุลํ คมฺภีรํ อุทกนฺติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ ***สาสงฺกํ*** นาม ยตฺถ โจรานํ นิวุโตฺถกาโส ทิสฺสติฯ ฐิโต

กาโส, นิสิโนฺนกาโส, นิปโนฺนกาโส ทิสฺสติฯ **สปฺปฏิภยํ** นาม ยตฺถ โจเรหิ มนุสฺสา หตา ทิสฺสนฺติ, วิลุตฺตา ทิสฺสนฺติ, อาโกฏิตา ทิสฺสนฺติฯ **อุตฺตรเสตู**ติ อุทกณฺณวสฺส อุปริ พโทฺธ เสตุฯ **กุลฺลํ พนฺธิตฺวา**ติ **กุโลฺล** นาม ตรณตฺถาย กลาปํ กตฺวา พโทฺธฯ ปตฺถริตฺวา พทฺธา ปน ปทรจาฏิอาทโย อุฬุโมฺปติ วุจฺจนฺติฯ **อุจฺจาเรตฺวา**ติ ฐเปตฺวาฯ **กิจฺจการี**ติ ปตฺตการี ยุตฺตการี, ปติรูปการีติ อโตฺถฯ **ธมฺมาปิ โว ปหาตพฺพา**ติ เอตฺถ **ธมฺมา**ติ สมถวิปสฺสนาฯ ภควา หิ สมเถปิ ฉนฺทราคํ ปชหาเปสิ, วิปสฺสนายปิฯ สมเถ ฉนฺทราคํ กตฺถ ปชหาเปสิ? ‘‘อิติ โข, อุทายิ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนสฺสปิ ปหานํ วทามิ, ปสฺสสิ โน ตฺวํ, อุทายิ, ตํ สํโยชนํ อณุํ วา ถูลํ วา, ยสฺสาหํ โน ปหานํ วทามี’’ติ (ม. นิ. ๒.๑๕๖) เอตฺถ สมเถ ฉนฺทราคํ ปชหาเปสิฯ ‘‘อิมํ เจ ตุเมฺห, ภิกฺขเว, ทิฏฺฐึ เอวํ ปริสุทฺธํ เอวํ ปริโยทาตํ น อลฺลีเยถ น เกลาเยถ น ธนาเยถา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๐๑) เอตฺถ วิปสฺสนาย ฉนฺทราคํ ปชหาเปสิ ฯ อิธ ปน อุภยตฺถ ปชหาเปโนฺต ‘‘ธมฺมาปิ โว ปหาตพฺพา, ปเคว อธมฺมา’’ติ อาหฯ

ตตฺรายํ อธิปฺปาโย – ภิกฺขเว, อหํ เอวรูเปสุ สนฺตปฺปณีเตสุ ธเมฺมสุ ฉนฺทราคปฺปหานํ วทามิ, กิํ ปน อิมสฺมิํ อสทฺธเมฺม คามธเมฺม วสลธเมฺม ทุฏฺฐุเลฺล โอทกนฺติเก, ยตฺถ อยํ อริโฏฺฐ โมฆปุริโส นิโทฺทสสญฺญี ปญฺจสุ กามคุเณสุ ฉนฺทราคํ นาลํ อนฺตรายายาติ วทติฯ อริเฏฺฐน วิย น ตุเมฺหหิ มยฺหํ สาสเน กลลํ วา กจวรํ วา ปกฺขิปิตพฺพนฺติ เอวํ ภควา อิมินาปิ โอวาเทน อริฏฺฐํเยว นิคฺคณฺหาติฯ

๒๔๑. อิทานิ โย ปญฺจสุ ขเนฺธสุ ติวิธคฺคาหวเสน อหํ มมนฺติ คณฺหาติ, โส มยฺหํ สาสเน อยํ อริโฏฺฐ วิย กลลํ กจวรํ ปกฺขิปตีติ ทเสฺสโนฺต **ฉยิมานิ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ทิฏฺฐิฏฺฐานานี**ติ ทิฏฺฐิปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ, ทิฏฺฐิยา อารมฺมณมฺปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ, ทิฏฺฐิยา ปจฺจโยปิฯ **รูปํ เอตํ มมา**ติอาทีสุ **เอตํ มมา**ติ ตณฺหาคฺคาโหฯ **เอโสหมสฺมี**ติ มานคฺคาโหฯ **เอโส เม อตฺตา**ติ ทิฏฺฐิคฺคาโหฯ เอวํ รูปารมฺมณา ตณฺหามานทิฏฺฐิโย กถิตา โหนฺติฯ รูปํ ปน อตฺตาติ น วตฺตพฺพํฯ เวทนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ทิฏฺฐํ** รูปายตนํ, **สุตํ** สทฺทายตนํ , **มุตํ** คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํ, ตญฺหิ ปตฺวา คเหตพฺพโต **มุตนฺ**ติ วุตฺตํฯ อวเสสานิ สตฺตายตนานิ **วิญฺญาตํ** นามฯ **ปตฺตนฺ**ติ ปริเยสิตฺวา วา อปริเยสิตฺวา วา ปตฺตํฯ **ปริเยสิตนฺ**ติ ปตฺตํ วา อปฺปตฺตํ วา ปริเยสิตํฯ **อนุวิจริตํ มนสา**ติ จิเตฺตน อนุสญฺจริตํฯ โลกสฺมิญฺหิ ปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปิ อตฺถิ, ปริเยสิตฺวา โนปตฺตมฺปิฯ อปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปิ อตฺถิ, อปริเยสิตฺวา โนปตฺตมฺปิฯ ตตฺถ ปริเยสิตฺวา ปตฺตํ ปตฺตํ นามฯ ปริเยสิตฺวา โนปตฺตํ ปริเยสิตํ นามฯ อปริเยสิตฺวา ปตฺตญฺจ, อปริเยสิตฺวา โนปตฺตญฺจ มนสานุวิจริตํ นามฯ

อถ วา ปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปิ อปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปิ ปตฺตเฏฺฐน ปตฺตํ นามฯ ปริเยสิตฺวา โนปตฺตํ ปริเยสิตํ นามฯ อปริเยสิตฺวา โนปตฺตํ มนสานุวิจริตํ นามฯ สพฺพํ วา เอตํ มนสา อนุวิจริตตฺตา มนสานุวิจริตํ นามฯ อิมินา วิญฺญาณารมฺมณา ตณฺหามานทิฏฺฐิโย กถิตา, เทสนาวิลาเสน เหฏฺฐา ทิฏฺฐาทิอารมฺมณวเสน วิญฺญาณํ ทสฺสิตํ ฯ **ยมฺปิ ตํ ทิฏฺฐิฏฺฐานนฺ**ติ ยมฺปิ เอตํ โส โลโกติอาทินา นเยน ปวตฺตํ ทิฏฺฐิฏฺฐานํฯ

โส โลโก โส อตฺตาติ ยา เอสา ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติอาทินา นเยน ปวตฺตา ทิฏฺฐิ โลโก จ อตฺตา จาติ คณฺหาติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **โส เปจฺจ ภวิสฺสามี**ติ โส อหํ ปรโลกํ คนฺตฺวา นิโจฺจ ภวิสฺสามิ, ธุโว สสฺสโต อวิปริณามธโมฺม ภวิสฺสามิ, สิเนรุมหาปถวีมหาสมุทฺทาทีหิ สสฺสตีหิ สมํ ตเถว ฐสฺสามิฯ **ตมฺปิ เอตํ มมา**ติ ตมฺปิ ทสฺสนํ เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ,

เอโส เม อตฺตาติ สมนุปสฺสติฯ อิมินา ทิฏฺฐารมฺมณา ตณฺหามานทิฏฺฐิโย กถิตาฯ วิปสฺสนาย ปฏิวิปสฺสนากาเล วิย ปจฺฉิมทิฏฺฐิยา ปุริมทิฏฺฐิคฺคหณกาเล เอวํ โหติฯ

สุกฺกปกฺเข **รูปํ เนตํ มมา**ติ รูเป ตณฺหามานทิฏฺฐิคฺคาหา ปฏิกฺขิตฺตาฯ เวทนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **สมนุปสฺสตี**ติ อิมสฺส ปน ปทสฺส ตณฺหาสมนุปสฺสนา มานสมนุปสฺสนา ทิฏฺฐิสมนุปสฺสนา ญาณสมนุปสฺสนาติ จตโสฺส สมนุปสฺสนาติ อโตฺถฯ ตา กณฺหปกฺเข ติสฺสนฺนํ สมนุปสฺสนานํ, สุกฺกปกฺเข ญาณสมนุปสฺสนาย วเสน เวทิตพฺพาฯ **อสติ น ปริตสฺสตี**ติ อวิชฺชมาเน ภยปริตสฺสนาย ตณฺหาปริตสฺสนาย วา น ปริตสฺสติฯ อิมินา ภควา อชฺฌตฺตกฺขนฺธวินาเส อปริตสฺสมานํ ขีณาสวํ ทเสฺสโนฺต เทสนํ มตฺถกํ ปาเปสิฯ

๒๔๒. **เอวํ วุเตฺต อญฺญตโร ภิกฺขู**ติ เอวํ ภควตา วุเตฺต อญฺญตโร อนุสนฺธิกุสโล ภิกฺขุ – ‘‘ภควตา อชฺฌตฺตกฺขนฺธวินาเส อปริตสฺสนฺตํ ขีณาสวํ ทเสฺสตฺวา เทสนา นิฏฺฐาปิตา, อชฺฌตฺตํ อปริตสฺสเนฺต โข ปน สติ อชฺฌตฺตํ ปริตสฺสเกน พหิทฺธา ปริกฺขารวินาเส ปริตสฺสเกน อปริตสฺสเกน จาปิ ภวิตพฺพํฯ อิติ อิเมหิ จตูหิ การเณหิ อยํ ปโญฺห ปุจฺฉิตโพฺพ’’ติ จิเนฺตตฺวา เอกํสํ จีวรํ กตฺวา อญฺชลิํ ปคฺคยฺห ภควนฺตํ เอตทโวจฯ **พหิทฺธา อสตี**ติ พหิทฺธา ปริกฺขารวินาเสฯ **อหุ วต เม**ติ อโหสิ วต เม ภทฺทกํ ยานํ วาหนํ หิรญฺญํ สุวณฺณนฺติ อโตฺถฯ **ตํ วต เม นตฺถี**ติ ตํ วต อิทานิ มยฺหํ นตฺถิ, ราชูหิ วา โจเรหิ วา หฏํ, อคฺคินา วา ทฑฺฒํ, อุทเกน วา วุฬฺหํ, ปริโภเคน วา ชิณฺณํฯ **สิยา วต เม**ติ ภเวยฺย วต มยฺหํ ยานํ วาหนํ หิรญฺญํ สุวณฺณํ สาลิ วีหิ ยโว โคธุโมฯ **ตํ วตาหํ น ลภามี**ติ ตมหํ อลภมาโน ตทนุจฺฉวิกํ กมฺมํ อกตฺวา นิสินฺนตฺตา อิทานิ น ลภามีติ โสจติ, อยํ อคาริยโสจนา, อนคาริยสฺส ปตฺตจีวราทีนํ วเสน เวทิตพฺพาฯ

อปริตสฺสนาวาเร **น เอวํ โหตี**ติ เยหิ กิเลเสหิ เอวํ ภเวยฺย, เตสํ ปหีนตฺตา น เอวํ โหติฯ **ทิฏฺฐิฏฺฐานาธิฏฺฐานปริยุฏฺฐานาภินิเวสานุสยานน**ฺติ ทิฏฺฐีนญฺจ ทิฏฺฐิฏฺฐานานญฺจ ทิฏฺฐาธิฏฺฐานานญฺจ ทิฏฺฐิปริยุฏฺฐานานญฺจ อภินิเวสานุสยานญฺจฯ **สพฺพสงฺขารสมถายา**ติ นิพฺพานตฺถายฯ นิพฺพานญฺหิ อาคมฺม สพฺพสงฺขาราอิญฺชิตานิ, สพฺพสงฺขารจลนานิ สพฺพสงฺขารวิปฺผนฺทิตานิ สมฺมนฺติ วูปสมฺมนฺติ, ตสฺมา ตํ, ‘‘สพฺพสงฺขารสมโถ’’ติ วุจฺจติฯ ตเทว จ อาคมฺม ขนฺธูปธิ กิเลสูปธิ อภิสงฺขารูปธิ, ปญฺจกามคุณูปธีติ อิเม อุปธโย ปฏินิสฺสชฺชิยนฺติ, ตณฺหา ขียติ วิรชฺชติ นิรุชฺฌติ, ตสฺมา ตํ, ‘‘สพฺพูปธิปฏินิสฺสโคฺค ตณฺหากฺขโย วิราโค นิโรโธ’’ติ วุจฺจติฯ **นิพฺพานายา**ติ อยํ ปนสฺส สรูปนิเทฺทโส, อิติ สเพฺพเหว อิเมหิ ปเทหิ นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยตฺถาย ธมฺมํ เทเสนฺตสฺสาติ อยมโตฺถ ทีปิโตฯ **ตเสฺสวํ โหตี**ติ ตสฺส ทิฏฺฐิคติกสฺส **อุจฺฉิชฺชิสฺสามิ นามสฺสุ, วินสฺสิสฺสามิ นามสฺสุ, นาสฺสุ นาม ภวิสฺสามี**ติ เอวํ โหติฯ ทิฏฺฐิคติกสฺส หิ ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา สุญฺญตาปฏิสํยุตฺตํ กตฺวา เทสิยมานํ ธมฺมํ สุณนฺตสฺส ตาโส อุปฺปชฺชติฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ตาโส เหโส, ภิกฺขเว, อสฺุตวโต ปุถุชฺชนสฺส โน จสฺสํ, โน จ เม สิยา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๕๕)ฯ

๒๔๓. เอตฺตาวตา พหิทฺธาปริกฺขารวินาเส ตสฺสนกสฺส จ โนตสฺสนกสฺส จ อชฺฌตฺตกฺขนฺธวินาเส ตสฺสนกสฺส จ โนตสฺสนกสฺส จาติ อิเมสํ วเสน จตุโกฺกฏฺฐิกา สุญฺญตา กถิตาฯ อิทานิ พหิทฺธา ปริกฺขารํ ปริคฺคหํ นาม กตฺวา, วีสติวตฺถุกํ สกฺกายทิฏฺฐิํ อตฺตวาทุปาทานํ นาม กตฺวา, สกฺกายทิฏฺฐิปมุขา ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย ทิฏฺฐินิสฺสยํ นาม กตฺวา ติโกฏฺฐิกํ สุญฺญตํ ทเสฺสตุํ **ตํ, ภิกฺขเว, ปริคฺคหน**ฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปริคฺคหน**ฺติ พหิทฺธา ปริกฺขารํฯ **ปริคฺคเณฺหยฺยา ถา**ติ ยถา วิญฺญู มนุโสฺส ปริคฺคเณฺหยฺย ฯ **อหมฺปิ โข ตํ, ภิกฺขเว**ติ, ภิกฺขเว, ตุเมฺหปิ น

ปสฺสถ, อหมฺปิ น ปสฺสามิ, อิติ เอวรูโป ปริคฺคโห นตฺถีติ ทเสฺสติฯ เอวํ สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๒๔๔. เอวํ ติโกฏิกํ สุญฺญตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อชฺฌตฺตกฺขเนฺธ อตฺตาติ พหิทฺธา ปริกฺขาเร อตฺตนิยนฺติ กตฺวา ทฺวิโกฏิกํ ทเสฺสโนฺต **อตฺตนิ วา, ภิกฺขเว, สตี**ติอาทิมาห ฯ ตตฺถ อยํ สเงฺขปโตฺถ, ภิกฺขเว, อตฺตนิ วา สติ อิทํ เม ปริกฺขารชาตํ อตฺตนิยนฺติ อสฺส, อตฺตนิเยว วา ปริกฺขาเร สติ อยํ เม อตฺตา อิมสฺส ปริกฺขารสฺส สามีติ, เอวํ อหนฺติฯ สติ มมาติ, มมาติ สติ อหนฺติ ยุตฺตํ ภเวยฺยฯ **สจฺจโต**ติ ภูตโต, **เถตโต**ติ ตถโต ถิรโต วาฯ

อิทานิ อิเม ปญฺจกฺขเนฺธ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ เอวํ ติปริวฏฺฏวเสน อคฺคณฺหโนฺต อยํ อริโฏฺฐ วิย มยฺหํ สาสเน กลลํ กจวรํ ปกฺขิปตีติ ทเสฺสโนฺต **ตํ กิํ มญฺญถ, ภิกฺขเว, รูปํ นิจฺจํ วา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนิจฺจํ, ภเนฺต**ติ, ภเนฺต, ยสฺมา หุตฺวา น โหติ, ตสฺมา อนิจฺจํฯ อุปฺปาทวยวตฺติโต วิปริณามตาวกาลิกนิจฺจปฏิเกฺขปเฏฺฐน วาติ จตูหิ การเณหิ อนิจฺจํฯ **ทุกฺขํ, ภเนฺต**ติ, ภเนฺต, ปฏิปีฬนาการเรน ทุกฺขํ, สนฺตาปทุกฺขมทุกฺขวตฺถุกสุขปฏิเกฺขปเฏฺฐน วาติ จตูหิ การเณหิ ทุกฺขํฯ **วิปริณามธมฺม**นฺติ ภวสงฺกนฺติอุปคมนสภาวํ ปกติภาววิชหนสภาวํฯ **กลฺลํ นุ ตํ สมนุปสฺสิตุํ เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา**ติ ยุตฺตํ นุ โข ตํ อิเมสํ ติณฺณํ ตณฺหามานทิฏฺฐิคฺคาหานํ วเสน อหํ มมาติ เอวํ คเหตุํฯ **โน เหตํ, ภเนฺต**ติ อิมินา เต ภิกฺขู อวสวตฺตนาการเรน รูปํ, ภเนฺต, อนตฺตาติ ปฏิชานนฺติฯ สุญฺญอสฺสามิกอนิสฺสรอตฺตปฏิเกฺขปเฏฺฐน วาติ จตูหิ การเณหิ อนตฺตาฯ

ภควา หิ กตฺถจิ อนิจฺจวเสน อนตฺตตฺตํ ทเสฺสติ, กตฺถจิ ทุกฺขวเสน, กตฺถจิ อุภยวเสนฯ ‘‘จกฺขุ อตฺตาติ โย วเทยฺย, ตํ น อุปปชฺชติ, จกฺขุสฺส อุปฺปาโทปิ วโยปิ ปญฺญายติฯ ยสฺส โข ปน อุปฺปาโทปิ วโยปิ ปญฺญายติ, อตฺตา เม อุปฺปชฺชติ จ เวติ จาติ อิจฺจสฺส เอวมาคตํ โหติ, ตสฺมา ตํ น อุปปชฺชติ จกฺขุ อตฺตาติ โย วเทยฺย, อิติ จกฺขุ อนตฺตา’’ติ (ม. นิ. ๓.๔๒๒) อิมสฺมิญฺหิ **ฉฉกฺกสุเตฺต** อนิจฺจวเสน อนตฺตตํ ทเสฺสติฯ ‘‘รูปญฺจ หิทํ, ภิกฺขเว , อตฺตา อภวิสฺส, นยิทํ รูปํ อาพาธาย สํวเตฺตยฺย, ลเพฺภถ จ รูเป ‘เอวํ เม รูปํ โหตุ, เอวํ เม รูปํ มา อโหสี’ติฯ ยสฺมา จ โข, ภิกฺขเว, รูปํ อนตฺตา, ตสฺมา รูปํ อาพาธาย สํวตฺตติ, น จ ลพฺภติ รูเป ‘เอวํ เม รูปํ โหตุ, เอวํ เม รูปํ มา อโหสี’’’ติ (มหาว. ๒๐; สํ. นิ. ๓.๕๙) อิมสฺมิํ **อนตฺตลกฺขณสุเตฺต** ทุกฺขวเสน อนตฺตตํ ทเสฺสติฯ ‘‘รูปํ, ภิกฺขเว, อนิจฺจํ, ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ, ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา, ยทนตฺตา ตํ ‘เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตา’ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ทฏฺฐพฺพ’’นฺติ (สํ. นิ. ๓.๗๖) อิมสฺมิํ **อรหตฺตสุเตฺต** อุภยวเสน อนตฺตตํ ทเสฺสติฯ กสฺมา? อนิจฺจํ ทุกฺขญฺจ ปากฏํฯ อนตฺตาติ น ปากฏํฯ

ปริโภคภาชนาทีสุ หิ ภิเนฺนสุ อโห อนิจฺจนฺติ วทนฺติ, อโห อนตฺตาติ วตฺตา นาม นตฺถิฯ สรีเร คณฺฑปิฬกาทีสุ วา อุฏฺฐิตาสุ กณฺฏเกน วา วิทฺธา อโห ทุกฺขนฺติ วทนฺติ, อโห อนตฺตาติ ปน วตฺตา นาม นตฺถิฯ กสฺมา? อิทญฺหิ อนตฺตลกฺขณํ นาม อวิภูตํ ทุทฺทสํ ทุปฺปญฺญาปนํฯ เตน ตํ ภควา อนิจฺจวเสน วา ทุกฺขวเสน วา อุภยวเสน วา ทเสฺสติฯ ตยิทํ อิมสฺมิมฺปิ เตปริวเฏฺฏ อนิจฺจทุกฺขวเสเนว ทสฺสิตํฯ เวทนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ตสฺมา ติห, ภิกฺขเวติ, ภิกฺขเว, ยสฺมา เอตรหิ อญฺญทาปิ รูปํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา, ตสฺมาติ อโตฺถฯ **ยํกิญฺจิ รูป**นฺติอาทีนิ **วิสุทฺธิมเคฺค** ขนฺธนิเทฺทเส วิตฺถาริตาเนวฯ

๒๔๕. นิพฺพินฺทตีติ อุกฺกณฺฐติฯ เอตฺถ จ **นิพฺพิทา**ติ วุฏฺฐานคามินีวิปสฺสนา อธิเปฺปตาฯ วุฏฺฐานคามินีวิปสฺสนาย หิ พหูนิ นามานิฯ เอสา หิ กตฺถจิ สญฺญคฺคนฺติ วุตฺตาฯ กตฺถจิ ธมฺมฏฺฐิติญาณนฺติฯ กตฺถจิ ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคนฺติฯ กตฺถจิ ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธีติ ฯ กตฺถจิ ตมฺมยตาปริยาทานนฺติฯ กตฺถจิ ตีหิ นาเมหิฯ กตฺถจิ ทฺวีหีติฯ

ตตฺถ **โปฏฺฐปาทสุตฺเต** ตาว ''สญฺญา โข, โปฏฺฐปาท, ปฐมํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺฉา ญาณ''นฺติ (ที. นิ. ๑.๔๑๖) เอวํ **สญฺญคฺค**นฺติ วุตฺตาฯ **สุสิมสุตฺเต** ''ปุพฺเพ โข, สุสิม, ธมฺมฏฺฐิติญาณํ , ปจฺฉา นิพฺพาเน ญาณ''นฺติ (สํ. นิ. ๒.๗๐) เอวํ **ธมฺมฏฺฐิติญาณ**นฺติ วุตฺตาฯ **ทสุตฺตรสุตฺเต** ''ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิปธานิยงฺค''นฺติ (ที. นิ. ๓.๓๕๙) เอวํ **ปาริสุทฺธิปทานิยงฺค**นฺติ วุตฺตาฯ **รถวินีเต** ''กึ นุ โข, อาวุโส, ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธตฺถํ ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี''ติ (ม. นิ. ๑.๒๕๗) เอวํ **ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธี**ติ วุตฺตาฯ **สฬายตนวิภงฺเค** ''อตมฺมยตํ, ภิกฺขเว, นิสฺสาย อตมฺมยตํ อาคมฺม ยายํ อุเปกฺขา นานตฺตา นานตฺตสิตา, ตํ อภินิวชฺเชตฺวา ยายํ อุเปกฺขา เอกตฺตา เอกตฺตสิตา, ตํ นิสฺสาย ตํ อาคมฺม เอวเมติสฺสา ปหานํ โหติ, เอวเมติสฺสา สมติกฺกโม โหตี''ติ (ที. นิ. ๓.๓๑๐) เอวํ **ตมฺมยตาปริยาทาน**นฺติ วุตฺตาฯ **ปฏิสมฺภิทามคฺเค** ''ยา จ มุญฺจิตุกมฺยตา, ยา จ ปฏิสงฺขานุปสฺสนา, ยา จ สงฺขารุเปกฺขา, อิเม ธมฺมา เอกตฺถา พฺยญฺชนเมว นาน''นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๕๔) เอวํ ตีหิ นาเมหิ วุตฺตาฯ **ปฏฺฐาเน** ''อนุโลมํ โคตฺรภุสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย, อนุโลมํ โวทานสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๑๗) เอวํ ทฺวีหิ นาเมหิ วุตฺตาฯ อิมสฺมึ ปน อลคทฺทสุตฺเต นิพฺพินฺทตีติ นิพฺพิทานาเมน อาคตาฯ

นิพฺพิทา วิรชฺชตีติ เอตฺถ **วิราโค**ติ มโคฺค **วิราคา วิมุจฺจตี**ติ เอตฺถ วิราเคน มเคฺคน วิมุจฺจตีติ ผลํ กถิตํฯ **วิมุตฺตสฺมึ วิมุตฺตมิติ ญาณํ โหตี**ติ อิธ ปจฺจเวกฺขณา กถิตาฯ

เอวํ วิมุตฺตจิตฺตํ มหาขีณาสวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตสฺส ยถาภูเตหิ ปญฺจหิ การเณหิ นามํ คณฺหนฺโต **อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ **อวิชฺชา**ติ วฏฺฏมูลิกา อวิชฺชาฯ อยญฺหิ ทุรุกฺขิปนเฏฺฐน **ปลิโฆ**ติ วุจฺจติฯ เตเนส ตสฺส อุกฺขิตฺตตฺตา **อุกฺขิตฺตปลิโฆ**ติ วุโตฺตฯ **ตาลาวตฺถุกตา**ติ สีสจฺฉินฺนตาโล วิย กตา, สมูลํ วา ตาลํ อุทฺธริตฺวา ตาลสฺส วตฺถุ วิย กตา, ยถา ตสฺมึ วตฺถุสฺมึ ปุน โส ตาโล น ปญฺญายติ, เอวํ ปุน อปญฺญตฺติภาวํ นีตาติ อโตฺถฯ **โปโนพฺภวิโก**ติ ปุนพฺภวทายโกฯ **ชาติสํสาโร**ติอาทีสุ ชายนวเสน เจว สํสรณวเสน จ เอวํ ลทฺธนามานํ ปุนพฺภวขนฺธานํ ปจฺจโย กมฺมาภิสงฺขาโรฯ โส หิ ปุนปฺปุนํ อุปฺปตฺติกรณวเสน ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตตฺตา **ปริกฺขา**ติ วุจฺจติ, เตเนส ตสฺสา สํกิณฺณตฺตา วิกิณฺณตฺตา **สํกิณฺณปริโกฺข**ติ วุโตฺตฯ **ตณฺหา**ติ วฏฺฏมูลิกา ตณฺหาฯ อยญฺหิ คมฺภีรานุคตเฏฺฐน **เอสิกา**ติ วุจฺจติฯ เตเนส ตสฺสา อพฺพูฬฺหตฺตา ลุญฺจิตฺวา ฉฑฺฑิตตฺตา **อพฺพูเฬฺหสิโก**ติ วุโตฺตฯ **โอรมฺภาคิยานี**ติ โอรํ ภชนกานิ กามภเว อุปฺปตฺติปจฺจยานิฯ เอตานิ หิ กวาฏํ วิย นครทฺวารํ จิตฺตํ ปิทหิตฺวา ฐิตตฺตา **อคฺคฬา**ติ วุจฺจนฺติฯ เตเนส เตสํ นิรากตตฺตา ภินฺนตฺตา **นิรคฺคโฬ**ติ วุโตฺตฯ **อริโย**ติ นิกฺกิเลโส ปริสุโทฺธฯ **ปนฺนทฺธโช**ติ ปติตมานทฺธโชฯ **ปนฺนภาโร**ติ ขนฺธภารกิเลสภารอภิสงฺขารภารปญฺจกามคุณภารา ปนฺนา โอโรหิตา อสฺสาติ **ปนฺนภาโร**ฯ อปิจ อิธ มานภารเสฺสว โอโรปิตตฺตา ปนฺนภาโรติ อธิเปฺปโตฯ **วิสํยุโตฺต**ติ จตูหิ โยเคหิ สพฺพกิเลเสหิ จ วิสํยุโตฺตฯ อิธ ปน มานสํโยเคเนว วิสํยุตฺตตฺตา วิสํยุโตฺตติ อธิเปฺปโตฯ **อสฺมิมาโน**ติ รูเป อสฺมีติ มาโน, เวทนาย… สญฺญาย… สงฺขาเรสุ… วิญฺญาเณ อสฺมีติ มาโนฯ

เอตฺตาวตา ภควตา มคฺเคน กิเลเส เขเปตฺวา นิโรธสยนวรคตสฺส นิพฺพานารมฺมณํ ผลสมาปตฺตึ อเปฺปตฺวา วิหรโต ขีณาสวสฺส กาโล ทสฺสิโตฯ ยถา หิ เทฺว นครานิ เอกํ โจรนครํ, เอกํ เขมนครํฯ อถ เอกสฺส มหาโยธสฺส เอวํ ภเวยฺย – ''ยาวิมํ โจรนครํ ติฏฺฐติ, ตาว เขมนครํ ภยโต น มุจฺจติ, โจรนครํ อนครํ กริสฺสามี''ติ สนฺนาหํ กตฺวา ขคฺคํ คเหตฺวา โจรนครํ อุปสงฺกมิตฺวา นครทฺวาเร อุสฺสาปิเต เอสิกตฺถมฺเภ ขคฺเคน ฉินฺทิตฺวา สทฺวารพาหกํ กวาฏํ ฉินฺทิตฺวา ปลิฆํ อุกฺขิปิตฺวา ปาการํ ภินฺทนฺโต ปริกฺขํ สํกิริตฺวา นครโสภนตฺถาย อุสฺสิเต ธเช ปาเตตฺวา นครํ อคฺคินา ฌาเปตฺวา เขมนครํ ปวิสิตฺวา ปาสาทํ อภิรุยฺห ญาติคณปริวุโต สุรสโภชนํ ภุเญฺชยฺย, เอวํ โจรนครํ วิย สกฺกาโย, เขมนครํ วิย นิพฺพานํ, มหาโยโธ วิย โยคาวจโรฯ ตเสฺสวํ โหติ, ''ยาว สกฺกายวฏฺฏํ วตฺตติ, ตาว ทฺวตฺตึสกมฺมการณอฏฺฐนวุติโรคปญฺจวีสติมหาภเยหิ ปริมุจฺจนํ นตฺถี''ติฯ โส มหาโยโธ วิย สนฺนาหํ สีลสนฺนาหํ กตฺวา, ปญฺญาขคฺคํ คเหตฺวา ขคฺเคน เอสิกตฺถมฺเภ วิย อรหตฺตมคฺเคน ตเณฺหสิกํ ลุญฺจิตฺวา, โส โยโธ สทฺวารพาหกํ นครกวาฏํ วิย ปเญฺจรมฺภาคิยสํโยชนคฺคฬํ อุคฺฆาเฏตฺวา, โส โยโธ ปลิฆํ วิย, อวิชฺชาปลิฆํ อุกฺขิปิตฺวา , โส โยโธ ปาการํ ภินฺทนฺโต ปริกฺขํ วิย กมฺมาภิสงฺขารํ ภินฺทนฺโต ชาติสํสารปริกฺขํ สํกิริตฺวา, โส โยโธ นครโสภนตฺถาย อุสฺสาปิเต ธเช วิย มานทฺธเช ปาเตตฺวา สกฺกายนครํ ฌาเปตฺวา, โส โยโธ เขมนคเร อุปริปาสาเท สุรสโภชนํ วิย กิเลสนิพฺพานํ นครํ ปวิสิตฺวา อมตนิโรธารมฺมณํ ผลสมาปตฺติสุขํ อนุภวมาโน กาลํ วีตินาเมติฯ

๒๔๖. อิทานิ เอวํ วิมุตฺตจิตฺตสฺส ขีณาสวสฺส ปเรหิ อนธิคมนียวิญฺญาณตํ ทเสฺสโนฺต **เอวํ วิมุตฺตจิตฺตํ โข**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อเนฺวสน**ฺติ อเนฺวสนฺตา คเวสนฺตาฯ **อิทํ นิสฺสิตน**ฺติ อิทํ นาม นิสฺสิตํฯ **ตถาคตสฺสา**ติ เอตฺถ สโตฺตปิ **ตถาคโต**ติ อธิเปฺปโต, อุตฺตมปุคฺคโล ขีณาสโวปิฯ **อนนุวิโชฺช**ติ อสํวิชฺชมาโน วา อวิเนฺทยฺโย วาฯ ตถาคโตติ หิ สเตฺต คหิเต อสํวิชฺชมาโนติ อโตฺถ วฏฺฏติ, ขีณาสเว คหิเต อวิเนฺทยฺยติ อโตฺถ วฏฺฏติฯ

ตตฺถ ปุริมนเย อยมธิปฺปาโย – ภิกฺขเว, อหํ ทิเฎฺฐว ธเมฺม ธรมานกํเยว ขีณาสวํ ตถาคโต สโตฺต ปุคฺคโลติ น ปญฺญเปมิฯ อปฺปฏิสนฺธิกํ ปน ปรินิพฺพุตํ ขีณาสวํ สโตฺตติ วา ปุคฺคโลติ วา กึ ปญฺญเปสฺสามิ? อนนุวิโชฺช ตถาคโตฯ น หิ ปรมตฺถโต สโตฺต นาม โกจิ อตฺถิ, ตสฺส อวิชฺชมานสฺส อิทํ นิสฺสิตํ วิญฺญาณนฺติ อเนฺวสนฺตาปิ กึ อธิคจฺฉิสฺสนฺติ? กถํ ปฏิลภิสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ ทุติยนเย อยมธิปฺปาโย – ภิกฺขเว, อหํ ทิเฎฺฐว ธเมฺม ธรมานกํเยว ขีณาสวํ วิญฺญาณวเสน อินฺทาทีหิ อวินฺทิยํ วทามิฯ น หิ สอินฺทา เทวา สพฺรหฺมกา สปชาปติกา อเนฺวสนฺตาปิ ขีณาสวสฺส วิปสฺสนาจิตฺตํ วา มคฺคจิตฺตํ วา ผลจิตฺตํ วา, อิทํ นาม อารมฺมณํ นิสฺสาย วตฺตตีติ ชานิตุํ สโกฺกนฺติฯ เต อปฺปฏิสนฺธิกสฺส ปรินิพฺพุตสฺส กึ ชานิสฺสนฺตีติ?

อสตาติ อสเนฺตนฯ **ตุจฺฉา**ติ ตุจฺฉเกนฯ **มุสา**ติ มุสาวาเทนฯ **อภูเตนา**ติ ยํ นตฺถิ, เตนฯ **อพฺภาจิกฺขนฺตี**ติ อภิอาจิกฺขนฺติ, อภิภวิตฺวา วทนฺติฯ **เวนยิโก**ติ วินยติ วินาเสตีติ **วินโย,** โส เอว **เวนยิโก,** สตฺตวินาสโกติ อธิปฺปาโยฯ **ยถา จาหํ น, ภิกฺขเว**ติ, ภิกฺขเว, เยน วากาเรน อหํ น สตฺตวินาสโกฯ **ยถา จาหํ น วทามี**ติ เยน วา การเณน อหํ สตฺตวินาสํ น ปญฺญเปมิ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถาหํ น สตฺตวินาสโก, ยถา จ น สตฺตวินาสํ ปญฺญเปมิ, ตถา มํ เต โภโนฺต สมณพฺราหฺมณา ''เวนยิโก สมโณ โคตโม''ติ วทนฺตา สตฺตวินาสโก สมโณ โคตโมติ จ, ''สโต สตฺตสฺส อุเจฺฉทํ วินาสํ วิภวํ ปญฺญเปตี''ติ วทนฺตา สตฺตวินาสํ ปญฺญเปตีติ จ อสตา ตุจฺฉา มุสา อภูเตน อพฺภาจิกฺขนฺตีติฯ

ปุเพฺพ จาติ ปุเพฺพ มหาโพธิมณฺฑมฺหิเยว จฯ **เอตรหิ จา**ติ เอตรหิ ธมฺมเทสนายญฺจฯ **ทุกฺขเญฺจว ปญฺญเปมิ, ทุกฺขสฺส จ นิโรธ**นฺติ ธมฺมจกฺกํ อปฺปวเตฺตตฺวา โพธิมเณฺฑ วิหรโนฺตปิ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนโต ปฏฺฐาย ธมฺมํ เทเสโนฺตปิ จตุสจฺจเมว ปญฺญเปมีติ อโตฺถฯ เอตฺถ หิ ทุกฺขคฺคหเณน ตสฺส มูลภูโต สมุทโย, นิโรธคฺคหเณน ตํสมฺปาปโก มโคฺค คหิโตวโหตีติ เวทิตโพฺพฯ **ตตฺร เจ**ติ ตสฺมิํ จตุสจฺจปฺปกาสเนฯ **ปเร**ติ สจฺจานิ อาชานิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ อสมตฺถปุคฺคลาฯ **อโกฺกสนฺตี**ติ ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสนฺติฯ **ปริภาสนฺตี**ติ วาจาย ปริภาสนฺติฯ **โรเสนฺติ วิเหเสนฺตี**ติ โรเสสฺสาม วิเหเสสฺสามาติ อธิปฺปาเยน ฆเฏฺฏนฺติ ทุกฺขาเปนฺติฯ **ตตฺรา**ติ เตสุ อโกฺกสาทีสุ, เตสุ วา ปรปุคฺคเลสุฯ **อาฆาโต**ติ โกโปฯ **อปฺปจฺจโย**ติ โทมนสฺสํฯ **อนภิรทฺธี**ติ อตุฏฺฐิฯ

ตตฺร เจติ จตุสจฺจปฺปกาสเนเยวฯ **ปเร**ติ จตุสจฺจปฺปกาสนํ อาชานิตุํ ปฏิวิชฺฌิตุํ สมตฺถปุคฺคลาฯ **อานโนฺท**ติ อานนฺทปีติฯ **อุปฺปิลาวิตตฺต**นฺติ อุปฺปิลาปนปีติฯ **ตตฺร เจ**ติ จตุสจฺจปฺปกาสนมฺหิเยวฯ **ตตฺรา**ติ สกฺการาทีสุฯ **ยํ โข อิทํ ปุเพฺพ ปริญฺญาต**นฺติ อิทํ ขนฺธปญฺจกํ ปุเพฺพ โพธิมเณฺฑ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริญฺญาตํฯ **ตตฺถเม**ติ ตสฺมิํ ขนฺธปญฺจเก อิเมฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? ตตฺราปิ ตถาคตสฺส อิเม สกฺการา มยิ กรียนฺตีติ วา อหํ เอเต อนุภวามีติ วา น โหติฯ ปุเพฺพ ปริญฺญาตกฺขนฺธปญฺจกํเยว เอเต สกฺกาเร อนุโภตีติ เอตฺตกเมว โหตีติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌิตุํ อสมตฺถา ตถาคตมฺปิ อโกฺกสนฺติ, ตสฺมาฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๒๔๗. **ตสฺมา ติห , ภิกฺขเว, ยํ น ตุมฺหากนฺ**ติ ยสฺมา อตฺตนิเยปิ ฉนฺทราคปฺปหานํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย สํวตฺตติ, ตสฺมา ยํ น ตุมฺหากํ, ตํ ปชหถาติ อโตฺถฯ **ยถาปจฺจยํ วา กเรยฺยา**ติ ยถา ยถา อิเจฺฉยฺย ตถา ตถา กเรยฺยฯ **น หิ โน เอตํ, ภเนฺต, อตฺตา วา**ติ, ภเนฺต, เอตํ ติณกฏฺฐสาขาปลาสํ อมฺหากํ เนว อตฺตา น อมฺหากํ รูปํ น วิญฺญาณนฺติ วทนฺติฯ **อตฺตนิยํ วา**ติ อมฺหากํ จีวราทิปริกฺขาโรปิ น โหตีติ อโตฺถฯ **เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ยํ น ตุมฺหากํ ตํ ปชหถา**ติ ภควา, ขนฺธปญฺจกํเยว น ตุมฺหากนฺติ ทเสฺสตฺวา ปชหาเปติ, ตญฺจ โข น อุปฺปาเฏตฺวา, ลุญฺจิตฺวา วาฯ ฉนฺทราควินเยน ปเนตํ ปชหาเปติฯ

๒๔๘. **เอวํ สฺวากฺขาโต**ติ เอตฺถ ติปริวฏฺฏโต ปฏฺฐาย ยาว อิมํ ฐานํ อาหริตุมฺปิ วฏฺฏติ, ปฏิโลเมน เปมมตฺตเกน สคฺคปรายณโต ปฏฺฐาย ยาว อิมํ ฐานํ อาหริตุมฺปิ วฏฺฏติฯ **สฺวากฺขาโต**ติ สุกถิโตฯ สุกถิตตฺตา เอว อุตฺตาโน วิวโฏ ปกาสิโตฯ **ฉินฺนปิโลติโก**ติ ปิโลติกา วุจฺจติ ฉินฺนํ ภินฺนํ ตตฺถ ตตฺถ สิพฺพิตํ คณฺฐิกตํ ชิณฺณํ วตฺถํ, ตํ ยสฺส นตฺถิ, อฏฺฐหตฺถํ วา นวหตฺถํ วา อหตสาฏกํ นิวโตฺถ, โส ฉินฺนปิโลติโก นามฯ อยมฺปิ ธโมฺม ตาทิโส, น เหตฺถ โกหญฺญาทิวเสน ฉินฺนภินฺนสิพฺพิตคณฺฐิกตภาโว อตฺถิฯ อปิจ กจวโร ปิโลติโกติ วุจฺจติฯ อิมสฺมิญฺจ สาสเน สมณกจวรํ นาม ปติฏฺฐาตุํ น ลภติฯ เตเนวาห –

> ‘‘การณฺฑวํ นิทฺธมถ, กสมฺพุญฺจาปกสฺสถ;
> ตโต ปลาเป วาเหถ, อสฺสมเณ สมณมานิเนฯ
>
> นิทฺธมิตฺวาน ปาปิเจฺฉ, ปาปอาจารโคจเร;
> สุทฺธา สุเทฺธหิ สํวาสํ, กปฺปยโวฺห ปติสฺสตา;
> ตโต สมคฺคา นิปกา, ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสถา’’ติฯ (สุ. นิ. ๒๘๓-๒๘๕);

อิติ สมณกจวรสฺส ฉินฺนตฺตาปิ อยํ ธโมฺม **ฉินฺนปิโลติโก นาม** โหติฯ **วฏฺฏํ เตสํ นตฺถิ ปญฺญาปนายา**ติ เตสํ วฏฺฏํ อปญฺญตฺติภาวํ คตํ นิปฺปญฺญตฺติกํ ชาตํฯ เอวรูโป มหาขีณาสโว

เอวํ สฺวากฺขาเต สาสเนเยว อุปฺปชฺชติฯ ยถา จ ขีณาสโว, เอวํ อนาคามิอาทโยปิฯ

ตตฺถ **ธมฺมานุสาริโน สทฺธานุสาริโน**ติ อิเม เทฺว โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐา โหนฺติฯ ยถาห – ‘‘กตโม จ ปุคฺคโล ธมฺมานุสารี? ยสฺส ปุคฺคลสฺส โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺนสฺส ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, ปญฺญาวาหิํ ปญฺญาปุพฺพงฺคมํ อริยมคฺคํ ภาเวติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ธมฺมานุสารีฯ โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺโนฺน ปุคฺคโล ธมฺมานุสารี, ผเล ฐิโต ทิฏฺฐิปฺปตฺโตฯ กตโม จ ปุคฺคโล สทฺธานุสารี? ยสฺส ปุคฺคลสฺส โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺนสฺส สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, สทฺธาวาหิํ สทฺธาปุพฺพงฺคมํ อริยมคฺคํ ภาเวติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล สทฺธานุสารีฯ โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปโนฺน ปุคฺคโล สทฺธานุสารี, ผเล ฐิโต สทฺธาวิมุตฺโต’’ติ (ปุ. ป. ๓๐)ฯ **เยสํ มยิ สทฺธามตฺตํ เปมมตฺตน**ฺติ อิมินา เยสํ อโญฺญ อริยธมฺโม นตฺถิ, ตถาคเต ปน สทฺธามตฺตํ เปมมตฺตเมว โหติฯ เต วิปสฺสกปุคฺคลา อธิเปฺปตาฯ วิปสฺสกภิกฺขูนญฺหิ เอวํ วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นิสินฺนานํ ทสพเล เอกา สทฺธา เอกํ เปมํ อุปฺปชฺชติฯ ตาย สทฺธาย เตน เปเมน หเตฺถ คเหตฺวา สเคฺค ฐปิตา วิย โหนฺติ, นิยตคติกา กิร เอเตฯ โปราณกเตฺถรา ปน เอวรูปํ ภิกฺขุํ จูฬโสตาปโนฺนติ วทนฺติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

อลคทฺทูปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. วมฺมิกสุตฺตวณฺณนา

๒๔๙. **เอวํ เม สุต**นฺติ วมฺมิกสุตฺตํฯ ตตฺถ **อายสฺมา**ติ ปิยวจนเมตํฯ **กุมารกสฺสโป**ติ ตสฺส นามํฯ กุมารกาเล ปพฺพชิตตฺตา ปน ภควตา, ‘‘กสฺสปํ ปโกฺกสถ, อิทํ ผลํ วา ขาทนียํ วา กสฺสปสฺส เทถา’’ติ วุเตฺต, กตรสฺส กสฺสปสฺสาติ กุมารกสฺสปสฺสาติ เอวํ คหิตนามตฺตา ตโต ปฏฺฐาย วุฑฺฒกาเลปิ ‘‘กุมารกสฺสโป’’ เตฺวว วุจฺจติฯ อปิจ รญฺญา โปสาวนิกปุตฺตตฺตาปิ ตํ ‘‘กุมารกสฺสโป’’ติ สญฺชานิํสุฯ อยํ ปนสฺส ปุพฺพโยคโต ปฏฺฐาย อาวิภาวกถา –

เถโร กิร ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต กาเล เสฏฺฐิปุโตฺต อโหสิฯ อเถกทิวสํ ภควนฺตํ จิตฺรกถิํ เอกํ อตฺตโน สาวกํ ฐานนฺตเร ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ภควโต สตฺตาหํ ทานํ ทตฺวา, ‘‘อหมฺปิ ภควา อนาคเต เอกสฺส พุทฺธสฺส อยํ เถโร วิย จิตฺรกถี สาวโก ภเวยฺย’’นฺติ ปตฺถนํ กตฺวา ปุญฺญานิ กโรโนฺต กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวา วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ นาสกฺขิฯ

ตทา กิร ปรินิพฺพุตสฺส ภควโต สาสเน โอสกฺกเนฺต ปญฺจ ภิกฺขู นิเสฺสณิํ พนฺธิตฺวา ปพฺพตํ อภิรุยฺห สมณธมฺมํ อกํสุฯ สงฺฆเตฺถโร ตติยทิวเส อรหตฺตํ ปโตฺตฯ อนุเถโร จตุตฺถทิวเส อนาคามี อโหสิฯ อิตเร ตโย วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ อสโกฺกนฺตา เทวโลเก นิพฺพตฺติํสุฯ เตสํ เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สมฺปตฺติํ อนุโภนฺตานํ เอโก ตกฺกสิลายํ ราชกุเล นิพฺพตฺติตฺวา ปุกฺกุสาติ นาม ราชา หุตฺวา ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิตฺวา ราชคหํ คจฺฉโนฺต กุมฺภการสาลายํ ภควโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา อนาคามิผลํ ปโตฺตฯ เอโก เอกสฺมิํ สมุทฺทปฏฺฏเน กุลฆเร นิพฺพตฺติตฺวา นาวํ อารุยฺห ภินฺนนาโว ทารุจีรานิ นิวาเสตฺวา ลาภสมฺปตฺติํ ปโตฺต, ‘‘อหํ อรหา’’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา, ‘‘น ตฺวํ อรหา, คจฺฉ สตฺถารํ ปญฺหํ ปุจฺฉา’’ติ อตฺถกามาย เทวตาย โจทิโต ตถา กตฺวา อรหตฺตผลํ ปโตฺตฯ

เอโก ราชคเห เอกิสฺสา กุลทาริกาย กุจฺฉิมฺหิ อุปฺปนฺโนฯ สา จ ปฐมํ มาตาปิตโร ยาจิตฺวา ปพฺพชฺชํ อลภมานา กุลฆรํ คตา คพฺภสณฺฐิตมฺปิ อชานนฺตี สามิกํ อาราเธตฺวา เตน อนุญฺญาตา ภิกฺขุนีสุ ปพฺพชิตาฯ ตสฺสา คพฺภินินิมิตฺตํ ทิสฺวา ภิกฺขุนิโย เทวทตฺตํ ปุจฺฉึสุ, โส ‘‘อสฺสมณี’’ติ อาหฯ ทสพลํ ปุจฺฉึสุ, สตฺถา อุปาลิเตฺถรํ ปฏิจฺฉาเปสิฯ เถโร สาวตฺถินครวาสีนิ กุลานิ วิสาขญฺจ อุปาสิกํ ปโกฺกสาเปตฺวา โสเธนฺโต, – ‘‘ปุเร ลทฺธ คพฺโภ, ปพฺพชฺชา อโรคา’’ติ อาหฯ สตฺถา ‘‘สุวินิจฺฉิตํ อธิกรณ’’นฺติ เถรสฺส สาธุการํ อทาสิฯ สา ภิกฺขุนี สุวณฺณพิมฺพสทิสํ ปุตฺตํ วิชายิ, ตํ คเหตฺวา ราชา ปเสนทิ โกสโล โปสาเปสิฯ ‘‘กสฺสโป’’ติ จสฺส นามํ กตฺวา อปรภาเค อลงฺกริตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ เนตฺวา ปพฺพาเชสิฯ อิติ รโญฺญ โปสาวนิกปุตฺตตฺตาปิ ตํ ‘‘กุมารกสฺสโป’’ติ สญฺชานึสูติฯ

อนฺธวเนติ เอวํนามเก วเนฯ ตํ กิร วนํ ทฺวินฺนํ พุทฺธานํ กาเล อวิชหิตนามํ อนฺธวนํเตฺวว ปญฺญายติฯ ตตฺรายํ ปญฺญตฺติวิภาวนา – อปฺปายุกพุทฺธานญฺหิ สรีรธาตุ น เอกคฺฆนา โหติฯ อธิฏฺฐานานุภาเวน วิปฺปกิริยติฯ เตเนว อมฺหากมฺปิ ภควา, – ‘‘อหํ น จิรฏฺฐิติโก, อปฺปเกหิ สเตฺตหิ อหํ ทิโฏฺฐ, เยหิ น ทิโฏฺฐ, เตว พหุตรา, เต เม ธาตุโย อาทาย ตตฺถ ตตฺถ ปูเชนฺตา สคฺคปรายณา ภวิสฺสนฺตี’’ติ ปรินิพฺพานกาเล, ‘‘อตฺตโน สรีรํ วิปฺปกิริยตู’’ติ อธิฏฺฐาสิฯ ทีฆายุกพุทฺธานํ ปน สุวณฺณกฺขโนฺธ วิย เอกคฺฆนํ ธาตุสรีรํ ติฎฺฐติฯ

กสฺสปสฺสาปิ ภควโต ตเถว อฎฺฐาสิฯ ตโต มหาชนา สนฺนิปติตฺวา, ‘‘ธาตุโย เอกคฺฆนา น สกฺกา วิโยเชตุํ, กึ กริสฺสามา’’ติ สมฺมนฺตยิตฺวา เอกคฺฆนเมว เจติยํ กริสฺสาม, กิตฺตกํ ปน โหตุ ตนฺติ อาหํสุฯ เอเก สตฺตโยชนิยนฺติ อาหํสุฯ เอตํ อติมหนฺตํ, อนาคเต ชคฺคิตุํ น สกฺกา, ฉโยชนํ โหตุ, ปญฺจโยชนํ… จตุโยชนํ… ติโยชนํ… ทฺวิโยชนํ… เอกโยชนํ โหตูติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา อิฎฺฐกา กีทิสา โหนฺตูติ พาหิรเนฺต อิฎฺฐกา รตฺตสุวณฺณมยา เอกคฺฆนา สตสหสฺสคฺฆนิกา โหนฺตุ, อพฺภนฺตริมเนฺต ปญฺญาสสหสฺสคฺฆนิกาฯ หริตาลมโนสิลาหิ มตฺติกากิจฺจํ กยิรตุ, เตเลน อุทกกิจฺจนฺติ นิฎฺฐํ คนฺตฺวา จตฺตาริ มุขานิ จตุธา วิภชึสุฯ ราชา เอกํ มุขํ คณฺหิ, ราชปุโตฺต ปถวินฺทรกุมาโร เอกํ, อมจฺจานํ เชฎฺฐโก หุตฺวา เสนาปติ เอกํ, ชนปทานํ เชฎฺฐโก หุตฺวา เสฎฺฐิ เอกํฯ

ตตฺถ ธนสมฺปนฺนตาย ราชาปิ สุวณฺณํ นีหราเปตฺวา อตฺตนา คหิตมุเข กมฺมํ อารภิ, อุปราชาปิ, เสนาปติปิฯ เสฎฺฐินา คหิตมุเข ปน กมฺมํ โอลียติฯ ตโต ยโสรโต นาม เอโก อุปาสโก เตปิฎโก ภาณโก อนาคามี อริยสาวโก, โส กมฺมํ โอลียตีติ ญตฺวา ปญฺจ สกฎสตานิ โยชาเปตฺวา ชนปทํ คนฺตฺวา ‘‘กสฺสปสมฺมาสมฺพุโทฺธ วีสติวสฺสสหสฺสานิ ฐตฺวา ปรินิพฺพุโตฯ ตสฺส โยชนิกํ รตนเจติยํ กยิรติ, โย ยํ ทาตุํ อุสฺสหติ สุวณฺณํ วา หิรญฺญํ วา สตฺตรตนํ วา หริตาลํ วา มโนสิลํ วา, โส ตํ เทตู’’ติ สมาทเปสิฯ มนุสฺสา อตฺตโน อตฺตโน ถาเมน หิรญฺญสุวณฺณาทีนิ อทํสุฯ อสโกฺกนฺตา เตลตณฺฑุลาทีนิ เทนฺติเยวฯ อุปาสโก เตลตณฺฑุลาทีนิ กมฺมการานํ ภตฺตเวตนตฺถํ ปหิณาติ, อวเสเสหิ สุวณฺณํ เจตาเปตฺวา ปหิณาติ, เอวํ สกลชมฺพุทีปํ อจริฯ

เจติเย กมฺมํ นิฎฺฐิตนฺติ เจติยฎฺฐานโต ปณฺณํ ปหิณึสุ – ‘‘นิฎฺฐิตํ กมฺมํ อาจริโย อาคนฺตฺวา เจติยํ วนฺทตู’’ติฯ โสปิ ปณฺณํ ปหิณิ – ‘‘มยา สกลชมฺพุทีโป สมาทปิโต, ยํ อตฺถิ, ตํ คเหตฺวา กมฺมํ นิฎฺฐาเปนฺตู’’ติฯ เทฺวปิ ปณฺณานิ อนฺตรามเคฺค สมาคมึสุฯ อาจริยสฺส ปณฺณโต ปน เจติยฎฺฐานโต ปณฺณํ ปฐมตรํ อาจริยสฺส หตฺถํ อคมาสิฯ โส ปณฺณํ วาเจตฺวา เจติยํ วนฺทิสฺสามีติ เอกโกว นิกฺขมิฯ อนฺตรามเคฺค อฎวิยํ ปญฺจ โจรสตานิ อุฎฺฐหึสุฯ ตเตฺรกเจฺจ ตํ ทิสฺวา อิมินา สกลชมฺพุทีปโต หิรญฺญสุวณฺณํ สมฺปิณฺฑิตํ, นิธิกุมฺภี โน ปวฎฺฎมานา อาคตาติ อวเส

สานํ อาโรเจตฺวา ตํ อคฺคเหสุํฯ กสฺมา ตาตา, มํ คณฺหถาติ? ตยา สกลชมฺพุทีปโต สพฺพํ หิรญฺญสุวณฺณํ สมฺปิณฺฑิตํ, อมฺหากมฺปิ โถกํ โถกํ เทหีติฯ กึ ตุเมฺห น ชานาถ, กสฺสโป ภควา ปรินิพฺพุโต, ตสฺส โยชนิกํ รตนเจติยํ กยิรติ, ตทตฺถาย มยา สมาทปิตํ, โน อตฺตโน อตฺถายฯ ตํ ตํ ลทฺธลทฺธฏฺฐานโต ตเตฺถว เปสิตํ, มยฺหํ ปน นิวตฺถสาฏกมตฺตํ ฐเปตฺวา อญฺญํ วิตฺตํ กากณิกมฺปิ นตฺถีติฯ

เอเก, ‘‘เอวเมตํ วิสฺสเชถ อาจริย’’นฺติ อาหํสุฯ เอเก, ‘‘อยํ ราชปูชิโต อมจฺจปูชิโต , อเมฺหสุ กญฺจิเทว นครวีถิยํ ทิสฺวา ราชราชมหามตฺตาทีนํ อาโรเจตฺวา อนยวฺยสนํ ปาปุณาเปยฺยา’’ติ อาหํสุฯ อุปาสโก, ‘‘ตาตา, นาหํ เอวํ กริสฺสามี’’ติ อาหฯ ตญฺจ โข เตสุ การุเญฺญน, น อตฺตโน ชีวิตนิกนฺติยาฯ อถ เตสุ คเหตโพฺพ วิสฺสเชฺชตโพฺพติ วิวทเนฺตสุ คเหตโพฺพติ ลทฺธิกา เอว พหุตรา หุตฺวา ชีวิตา โวโรปยึสุฯ

เตสํ พลวคุเณ อริยสาวเก อปราเธน นิพฺพุตทีปสิขา วิย อกฺขีนิ อนฺตรธายึสุฯ เต, ‘‘กหํ โภ จกฺขุ, กหํ โภ จกฺขู’’ติ วิปฺปลปนฺตา เอกเจฺจ ญาตเกหิ เคหํ นีตาฯ เอกเจฺจ โนญาตกา อนาถาติ ตเตฺถว อฎวิยํ รุกฺขมูเล ปณฺณสาลายํ วสึสุฯ อฎวึ อาคตมนุสฺสา การุเญฺญน เตสํ ตณฺฑุลํ วา ปุฎภตฺตํ วา ปริพฺพยํ วา เทนฺติฯ ทารุปณฺณาทีนํ อตฺถาย คนฺตฺวา อาคตา มนุสฺสา กุหึ คตตฺถาติ วุเตฺต อนฺธวนํ คตมฺหาติ วทนฺติฯ เอวํ ทฺวินฺนมฺปิ พุทฺธานํ กาเล ตํ วนํ อนฺธวนํ เตฺวว ปญฺญายติฯ กสฺสปพุทฺธกาเล ปเนตํ ฉฑฺฑิตชนปเท อฎวิ อโหสิฯ อมฺหากํ ภควโต กาเล สาวตฺถิยา อวิทูเร เชตวนสฺส ปิฏฺฐิภาเค ปวิเวกกามานํ กุลปุตฺตานํ วสนฏฺฐานํ ปธานฆรํ อโหสิ, ตตฺถ อายสฺมา กุมารกสฺสโป เตน สมเยน เสขปฏิปทํ ปูรยมาโน วิหรติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อนฺธวเน วิหรตี’’ติฯ

อญฺญตรา เทวตาติ นามโคตฺตวเสน อปากฎา เอกา เทวตาติ อโตฺถฯ ‘‘อภิชานาติ โน, ภเนฺต, ภควา อหุญาตญฺญตรสฺส มเหสกฺขสฺส สํขิเตฺตน ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺตึ ภาสิตา’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๖๕) เอตฺถ ปน อภิญฺญาโต สโกฺกปิ เทวราชา อญฺญตโรติ วุโตฺตฯ **เทวตา**ติ จ อิทํ เทวานมฺปิ เทวธีตานมฺปิ สาธารณวจนํฯ อิมสฺมึ ปนเตฺถ เทโว อธิเปฺปโตฯ **อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา**ติ เอตฺถ อภิกฺกนฺตสโทฺท ขยสุนฺทราภิรูปอพฺภนุโมทนาทีสุ ทิสฺสติฯ ตตฺถ – ‘‘อภิกฺกนฺตา, ภเนฺต, รตฺติ, นิกฺขโนฺต ปฐโม ยาโม, จิรนิสิโนฺน ภิกฺขุสโงฺฆ, อุทฺทิสตุ, ภเนฺต, ภควา ภิกฺขูนํ ปาติโมกฺข’’นฺติ เอวมาทีสุ (อ. นิ. ๘.๒๐) ขเย ทิสฺสติฯ ‘‘อยํ อิเมสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อภิกฺกนฺตตโร จ ปณีตตโร จา’’ติ (อ. นิ. ๔.๑๐๐) เอวมาทีสุ สุนฺทเรฯ

‘‘โก เม วนฺทติ ปาทานิ, อิทฺธิยา ยสสา ชลํ;
อภิกฺกเนฺตน วเณฺณน, สพฺพา โอภาสยํ ทิสา’’ติฯ (วิ. ว. ๘๕๗) –

เอวมาทีสุ อภิรูเปฯ ‘‘อภิกฺกนฺตํ, โภ โคตมา’’ติ เอวมาทีสุ (ปารา. ๑๕) อพฺภนุโมทเนฯ อิธ ปน ขเยฯ เตน **อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา**ติ ปริกฺขีณาย รตฺติยาติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถายํ เทวปุโตฺต มชฺฌิมยามสมนนฺตเร อาคโตติ เวทิตโพฺพฯ **อภิกฺกนฺตวณฺณา**ติ อิธ อภิกฺกนฺตสโทฺท อภิรูเปฯ วณฺณสโทฺท ปน ฉวิ-ถุติ-กุลวคฺคการณ-สณฺฐานปมาณรูปายตนาทีสุ ทิสฺสติฯ ตตฺถ, ‘‘สุวณฺณวโณฺณสิ ภควา’’ติ เอวมาทีสุ ฉวิยาฯ ‘‘กทา สญฺญูฬฺหา ปน เต คหปติ สมณสฺส โคตมสฺส วณฺณา’’ติ (ม. นิ. ๒.๗๗) เอวมาทีสุ ถุติยํฯ ‘‘จตฺตาโรเม, โภ โคตม, วณฺณา’’ติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๓.๑๑๕) กุลวเคฺคฯ ‘‘อถ เกน นุ วเณฺณน, คนฺธเถโนติ วุจฺจตี’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๓๔) การเณฯ ‘‘มหนฺตํ หตฺถิราชวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา’’ติ เอวมาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๓๘) สณฺฐาเนฯ ‘‘ตโย ปตฺตสฺส วณฺณา’’ติ เอวมาทีสุ (ปารา. ๖๐๒) ปมาเณฯ ‘‘วโณฺณ คโนฺธ รโส

โอชา’’ติ เอวมาทีสุ รูปายตเนฯ โส อิธ ฉวิยํ ทฏฺฐพฺโพฯ เตน **อภิกฺกนฺตวณฺณา**ติ อภิรูปฉวิอิฏฺฐวณฺณา, มนาปวณฺณาติ วุตฺตํ โหติฯ เทวตา หิ มนุสฺสโลกํ อาคจฺฉมานา ปกติวณฺณํ ปกติอิทฺธึ ปชหิตฺวา โอฬาริกํ อตฺตภาวํ กตฺวา อติเรกวณฺณํ อติเรกอิทฺธึ มาเปตฺวา นฏสมชฺชาทีนิ คจฺฉนฺตา มนุสฺสา วิย อภิสงฺขเตน กาเยน อาคจฺฉนฺติฯ อยมฺปิ เทวปุตฺโต ตเถว อาคโตฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อภิกฺกนฺตวณฺณา’’ติฯ

เกวลกปฺปนฺติ เอตฺถ เกวลสทฺโท อนวเสส-เยภุยฺย-อพฺยามิสฺสานติเรกทฬฺหตฺถ-วิสํโยคาทิอเนกตฺโถฯ ตถา หิสฺส, ‘‘เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริย’’นฺติ (ปารา. ๑) เอวมาทีสุ อนวเสสตฺตมตฺโถฯ ‘‘เกวลกปฺปา จ องฺคมคธา ปหูตํ ขาทนียํ โภชนียํ อาทาย อุปสงฺกมิสฺสนฺตี’’ติ เอวมาทีสุ เยภุยฺยตาฯ ‘‘เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตี’’ติ (วิภ. ๒๒๕) เอวมาทีสุ อพฺยามิสฺสตาฯ ‘‘เกวลํ สทฺธามตฺตกํ นูน อยมายสฺมา’’ติ (มหาว. ๒๔๔) เอวมาทีสุ อนติเรกตาฯ ‘‘อายสฺมโต อนุรุทฺธสฺส พาหิโย นาม สทฺธิวิหาริโก เกวลกปฺปํ สงฺฆเภทาย ฐิโต’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๓) เอวมาทีสุ ทฬฺหตฺถตา ฯ ‘‘เกวลี วุสิตวา อุตฺตมปุริโสติ วุจฺจตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๕๗) เอวมาทีสุ วิสํโยโคฯ อิธ ปนสฺส อนวเสสตฺตมตฺโถติ อธิเปฺปโตฯ

กปฺปสทฺโท ปนายํ อภิสทฺทหน-โวหาร-กาล-ปญฺญตฺติ- เฉทน-วิกปฺป-เลส-สมนฺตภาวาทิ-อเนกตฺโถฯ ตถา หิสฺส, ‘‘โอกปฺปนิยเมตํ โภโต โคตมสฺส, ยถา ตํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) เอวมาทีสุ อภิสทฺทหนมตฺโถฯ ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, ปญฺจหิ สมณกเปฺปหิ ผลํ ปริภุญฺชิตุ’’นฺติ (จูฬว. ๒๕๐) เอวมาทีสุ โวหาโรฯ ‘‘เยน สุทํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามี’’ติ เอวมาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) กาโลฯ ‘‘อิจฺจายสฺมา กโปฺป’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๒๔) เอวมาทีสุ ปญฺญตฺติฯ ‘‘อลงฺกตา กปฺปิตเกสมสฺสู’’ติ (สํ. นิ. ๔.๓๖๕) เอวมาทีสุ เฉทนํฯ ‘‘กปฺปติ ทฺวงฺคุลกโปฺป’’ติ (จูฬว. ๔๔๖) เอวมาทีสุ วิกโปฺปฯ ‘‘อตฺถิ กโปฺป นิปชฺชิตุ’’นฺติ (อ. นิ. ๘.๘๐) เอวมาทีสุ เลโสฯ ‘‘เกวลกปฺปํ เวฬุวนํ โอภาเสตฺวา’’ติ (สํ. นิ. ๑.๙๔) เอวมาทีสุ สมนฺตภาโวฯ อิธ ปนสฺส สมนฺตภาโว อโตฺถ อธิเปฺปโตฯ ตสฺมา **เกวลกปฺปํ อนฺธวน**นฺติ เอตฺถ อนวเสสํ สมนฺตโต อนฺธวนนฺติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐพฺโพฯ

โอภาเสตฺวาติ วตฺถาลงฺการสรีรสมุฏฺฐิตาย อาภาย ผริตฺวา, จนฺทิมา วิย จ สูริโย วิย จ เอโกภาสํ เอกปโชฺชตํ กริตฺวาติ อโตฺถฯ **เอกมนฺตํ อฏฺฐาสี**ติ เอกสฺมึ อเนฺต, เอกสฺมึ โอกาเส อฏฺฐาสิฯ **เอตทโวจา**ติ เอตํ ‘‘ภิกฺขุ ภิกฺขู’’ติอาทิวจนมโวจฯ กสฺมา ปนายํ อวนฺทิตฺวา สมณโวหาเรเนว กเถตีติ? สมณสญฺญาสมุทาจาเรเนวฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘อยํ อนฺตรา กามาวจเร วสิฯ อหํ ปน อสฺมิ ตโต กาลโต ปฏฺฐาย พฺรหฺมจารี’’ติ สมณสญฺญาวสฺส สมุทาจรติ, ตสฺมา อวนฺทิตฺวา สมณโวหาเรเนว กเถติฯ ปุพฺพสหาโย กิเรโส เทวปุตฺโต เถรสฺสฯ กุโต ปฏฺฐายาติ? กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาลโต ปฏฺฐายฯ โย หิ ปุพฺพโยเค อาคเตสุ ปญฺจสุ สหาเยสุ อนุเถโร จตุตฺถทิวเส อนาคามี อโหสีติ วุโตฺต, อยํ โสฯ ตทา กิร เตสุ สงฺฆเตฺถรสฺส อรหเตฺตเนว สทฺธึ อภิญฺญา อาคมึสุฯ โส, ‘‘มยฺหํ กิจฺจํ มตฺถกํ ปตฺต’’นฺติ เวหาสํ อุปฺปติตฺวา อโนตตฺตทเห มุขํ โธวิตฺวา อุตฺตรกุรุโต ปิณฺฑปาตํ อาทาย อาคนฺตฺวา, ‘‘อิมํ, อาวุโส, ปิณฺฑปาตํ ภุญฺชิตฺวา อปฺปมตฺตา สมณธมฺมํ กโรถา’’ติ อาหฯ อิตเร อาหํสุ – ‘‘น, อาวุโส, อมฺหากํ เอวํ กติกา อตฺถิ – ‘โย ปฐมํ วิเสสํ นิพฺพเตฺตตฺวา ปิณฺฑปาตํ อาหรติ, เตนาภตํ ภุญฺชิตฺวา เสเสหิ สมณธโมฺม กาตโพฺพ’ติฯ ตุเมฺห อตฺตโน อุปนิสฺสเยน กิจฺจํ มตฺถกํ ปาปยิตฺถฯ มยมฺปิ สเจ โน อุปนิสฺสโย ภวิสฺสติ, กิจฺจํ มตฺถกํ ปาเปสฺสามฯ ปปโญฺจ เอส อมฺหากํ, คจฺฉถ ตุเมฺห’’ติฯ โส ยถาผาสุกํ คนฺตฺวา อายุปริโยสาเน ปรินิพฺพายิฯ

ปุนทิวเส อนุเถโร อนาคามิผลํ สจฺฉากาสิ, ตสฺส อภิญฺญาโย อาคมึสุฯ โสปิ ตเถว ปิณฺฑปาตํ อาหริตฺวา เตหิ ปฏิกฺขิโตฺต ยถาผาสุกํ คนฺตฺวา อายุปริโยสาเน สุทฺธาวาเส นิพฺพตฺติฯ โส สุทฺธาวาเส ฐตฺวา เต สหาเย โอโลเกโนฺต, เอโก ตทาว ปรินิพฺพุโต, เอโก อธุนา ภควโต สนฺติเก อริยภูมึ ปโตฺต, เอโก ลาภสกฺการํ นิสฺสาย, ''อหํ อรหา''ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา สุปฺปารกปฏฺฏเน วสตีติ ทิสฺวา ตํ อุปสงฺกมิตฺวา, ''น ตฺวํ อรหา, น อรหตฺตมคฺคํ ปฏิปโนฺน, คจฺฉ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุณาหี''ติ อุโยฺยเชสิฯ โสปิ อนฺตรฆเร ภควนฺตํ โอวาทํ ยาจิตฺวา, ''ตสฺมา ติห เต พาหิย เอวํ สิกฺขิตพฺพํ ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐมตฺตํ โหตู''ติ (อุทา. ๑๐) ภควตา สํขิเตฺตน โอวทิโต อริยภูมึ สมฺปาปุณิฯ

ตโต อโญฺญ เอโก อตฺถิ, โส กุหินฺติ โอโลเกโนฺต อนุธวเน เสกฺขปฏิปทํ ปูรยมาโน วิหรตีติ ทิสฺวา จิเนฺตสิ – ''สหายกสฺส สนฺติเก คมิสฺสามีติ, คจฺฉเนฺตน ปน ตุจฺฉหเตฺถน อคนฺตฺวา กิญฺจิ ปณฺณาการํ คเหตฺวา คนฺตุํ วฏฺฏติ, สหาโย โข ปน เม นิรามิโส ปพฺพตมตฺถเก วสโนฺต มยา อากาเส ฐตฺวา ทินฺนํ ปิณฺฑปาตมฺปิ อปริภุญฺชิตฺวา สมณธมฺมํ อกาสิ, อิทานิ อามิสปณฺณาการํ กึ คณฺหิสฺสติ? ธมฺมปณฺณาการํ คเหตฺวา คมิสฺสามี''ติ พฺรหฺมโลเก ฐิโตว รตนาวฬึ คเนฺถโนฺต วิย ปนฺนรส ปเญฺห วิภชิตฺวา ตํ ธมฺมปณฺณาการํ อาทาย อาคนฺตฺวา สหายสฺส อวิทูเร ฐตฺวา อตฺตโน สมณสญฺญาสมุทาจารวเสน ตํ อนภิวาเทตฺวาว, ''ภิกฺขุ ภิกฺขู''ติ อาลปิตฺวา **อยํ วมฺมิโก**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ตุริตาลปนวเสน ภิกฺขุ ภิกฺขูติ อาเมฑิตํ เวทิตพฺพํฯ ยถา วา เอกเนว ติลเกน นลาฏํ น โสภติ, ตํ ปริวาเรตฺวา อเญฺญสุปิ ทิเนฺนสุ ผุลฺลิตมณฺฑิตํ วิย โสภติ, เอวํ เอเกเนว ปเทน วจนํ น โสภติ , ปริวาริกปเทน สทฺธึ ผุลฺลิตมณฺฑิตํ วิย โสภตีติ ตํ ปริวาริกปทวเสน วจนํ ผุลฺลิตมณฺฑิตํ วิย กโรโนฺตปิ เอวมาหฯ

อยํ วมฺมิโกติ ปุรโต ฐิโต วมฺมิโก นาม นตฺถิ, เทสนาวเสน ปน ปุรโต ฐิตํ ทเสฺสโนฺต วิย **อย**นฺติ อาหฯ **ลงฺคิ**นฺติ สตฺถํ อาทาย ขณโนฺต ปลิฆํ อทฺทสฯ **อุกฺขิป ลงฺคึ อภิกฺขณ สุเมธา**ติ ตาต, ปณฺฑิต, ลงฺคึ นาม รตฺตึ ธูมายติ ทิวา ปชฺชลติฯ อุกฺขิเปตฺวา ปรํ ปรโต ขณาติฯ เอวํ สพฺพปเทสุ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **อุทฺธุมายิก**นฺติ มณฺฑูกํฯ **จงฺกวาร**นฺติ ขารปริสฺสาวนํฯ **กุมฺม**นฺติ กจฺฉปํฯ **อสิสูน**นฺติ มํสเจฺฉทกํ อสิเญฺจว อธิกุฏฺฏนญฺจฯ **มํสเปสิ**นฺติ นิสทโปตปฺปมาณํ อลฺลมํสปิณฺฑํฯ **นาค**นฺติ สุมนปุปฺผกลาปสทิสํ มหาผณํ ติวิธโสวตฺถิกปริกฺขิตฺตํ อหินาคํ อทฺทสฯ **มา นาคํ ฆเฏฺฏสี**ติ ทณฺฑกโกฏิยา วา วลฺลิโกฏิยา วา ปํสุจุณฺณํ วา ปน ขิปมาโน มา นาคํ ฆฏฺฏยิฯ **นโม กโรหิ นาคสฺสา**ติ อุปริวาตโต อปคมฺม สุทฺธวตฺถํ นิวาเสตฺวา นาคสฺส นมกฺการํ กโรหิฯ นาเคน อธิสยิตํ ธนํ นาม ยาว สตฺตมา กุลปริวฏฺฏา ขาทโต น ขียติ, นาโค เต อธิสยิตํ ธนํ ทสฺสติ, ตสฺมา นโม กโรหิ นาคสฺสาติฯ **อิโต วา ปน สุตฺวา**ติ ยถา ทุกฺขกฺขเนฺธ อิโตติ สาสเน นิสฺสกํ, น ตถา อิธฯ อิธ ปน เทวปุเตฺต นิสฺสกฺกํ, ตสฺมา **อิโต วา ปนา**ติ มม วา ปน สนฺติกา สุตฺวาติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

๒๕๑. **จาตุมฺมหาภูติกสฺสา**ติ จตุมหาภูตมยสฺสฯ **กายเสฺสตํ อธิวจน**นฺติ สรีรสฺส นามํฯ ยเถว หิ พาหิรโก วมฺมิโก, วมตีติ วนฺตโกติ วนฺตุสฺสโยติ วนฺตสิเนหสมฺพนฺธติ จตูหิ การเณหิ **วมฺมิโก**ติ วุจฺจติฯ โส หิ อหิมงฺคุสอุนฺทูรฆรโคฬิกาทโย นานปฺปกาเร ปาณเก วมตีติ วมฺมิโกฯ อุปจิกาหิ วนฺตโกติ วมฺมิโกฯ อุปจิกาหิ วมิตฺวา มุขตุณฺฑเกน อุกฺขิตฺตปํสุจุเณฺณน กฏิปฺปมาเณนปิ โปริสปฺปมาเณนปิ อุสฺสิโตติ วมฺมิโกฯ อุปจิกาหิ วนฺตเขฬสิเนเหน อาพทฺธตาย สตฺตสตฺตาหํ เทเว วสฺสเนฺตปิ น วิปฺปกิริยติ, นิทาเฆปิ ตโต ปํสุมุฏฺฐึ คเหตฺวา ตสฺมึ มุฏฺฐินา ปีฬิยมาเน สิเนโห นิกฺขมติ, เอวํ วนฺตสิเนเหน สมฺพโทฺธติ วมฺมิโกฯ เอวมยํ กาโยปิ, ''อกฺขิมฺหา อกฺขิคูถโก''ติอาทินา นเยน นานปฺปการกํ อสุจิกลิมลํ วมตีติ วมฺมิโกฯ พุทฺธปเจฺจก

พุทฺธขีณาสวา อิมสฺมึ อตฺตภาเว นิกนฺติปริยาทาเนน อตฺตภาวํ ฉฑฺฑตฺวา คตาติ อริเยหิ วนฺตโกติปิ วมฺมิโกฯ เยหิ จายํ ตีหิ อฏฺฐิสเตหิ อุสฺสิโต นฺหารุสมฺพทฺโธ มํสาวเลปโน อลฺลจมฺมปริโยนทฺโธ ฉวิรญฺชิโต สเตฺต วเญฺจติ, ตํ สพฺพํ อริเยหิ วนฺตเมวาติ วนฺตุสฺสโยติปิ วมฺมิโกฯ "ตณฺหา ชเนติ ปุริสํ, จิตฺตมสฺส วิธาวตี"ติ (สํ. นิ. ๑.๕๕) เอวํ ตณฺหาย ชนิตตฺตา อริเยหิ วเนฺตเนว ตณฺหาสิเนเหน สมฺพทฺโธ อยนฺติ วนฺตสิเนเหน สมฺพทฺโธติปิ วมฺมิโกฯ ยถา จ วมฺมิกสฺส อโนฺต นานปฺปการา ปาณกา ตเตฺถว ชายนฺติ, อุจฺจารปสฺสาวํ กโรนฺติ, คิลานา สยนฺติ, มตา ปตนฺติฯ อิติ โส เตสํ สูติฆรํ วจฺจกุฎิ คิลานสาลา สุสานญฺจ โหติฯ เอวํ ขตฺติยมหาสาลาทีนมฺปิ กาโย อยํ โคปิตรกฺขิโต มณฺฑิตปฺปสาธิโต มหานุภาวานํ กาโยติ อจิเนฺตตฺวา ฉวินิสฺสิตา ปาณา จมฺมนิสฺสิตา ปาณา มํสนิสฺสิตา ปาณา นฺหารุนิสฺสิตา ปาณา อฏฺฐินิสฺสิตา ปาณา อฏฺฐิมิญฺชนิสฺสิตา ปาณาติ เอวํ กุลคณนาย อสีติมตฺตานิ กิมิกุลสหสฺสานิ อโนฺตกายสฺมึเยว ชายนฺติ, อุจฺจารปสฺสาวํ กโรนฺติ, เคลเญฺญน อาตุริตานิ สยนฺติ, มตานิ ปตนฺติ, อิติ อยมฺปิ เตสํ ปาณานํ สูติฆรํ วจฺจกุฎิ คิลานสาลา สุสานญฺจ โหตีติ "วมฺมิโก" เตฺวว สงฺขํ คโตฯ เตนาห ภควา – "วมฺมิโกติ โข, ภิกฺขุ, อิมสฺส จาตุมหาภูติกสฺส กายเสฺสตํ อธิวจน"นฺติฯ

มาตาเปตฺติกสมฺภวสฺสาติ มาติโต จ ปิติโต จ นิพฺพเตฺตน มาตาเปตฺติเกน สุกฺกโสณิเตน สมฺภูตสฺสฯ **โอทนกุมฺมาสูปจยสฺสา**ติ โอทเนน เจว กุมฺมาเสน จ อุปจิตสฺส วฑฺฒิตสฺสฯ **อนิจฺจุจฺฉาทนปริมทฺทนเภทนวิทฺธํสนธมฺมสฺสา**ติ เอตฺถ อยํ กาโย หุตฺวา อภาวเฏฺฐน **อนิจฺจธโมฺม**ฯ ทุคฺคนฺธวิฆาตตฺถาย ตนุวิเลปเนน **อุจฺฉาทนธโมฺม**ฯ องฺคปจฺจงฺคาพาธวิโนทนตฺถาย ขุทฺทกสมฺพาหเนน **ปริมทฺทนธโมฺม**ฯ ทหรกาเล วา อูรูสุ สยาเปตฺวา คพฺภวาเสน ทุสฺสณฺฐิตานํ เตสํ เตสํ องฺคานํ สณฺฐานสมฺปาทนตฺถํ อญฺฉนปีฬนาทิวเสน ปริมทฺทนธโมฺมฯ เอวํ ปริหรโตปิ จ เภทนวิทฺธํสนธโมฺม ภิชฺชติ เจว วิกิรติ จ, เอวํ สภาโวติ อโตฺถฯ ตตฺถ มาตาเปตฺติกสมฺภวโอทนกุมฺมาสูปจยอุจฺฉาทนปริมทฺทนปเทหิ สมุทโย กถิโต, อนิจฺจเภทวิทฺธํสนปเทหิ อตฺถงฺคโมฯ เอวํ สตฺตหิปิ ปเทหิ จาตุมหาภูติกสฺส กายสฺส อุจฺจาวจภาโว วฑฺฒิปริหานิ สมุทยตฺถงฺคโม กถิโตติ เวทิตโพฺพฯ

ทิวา กมฺมเนฺตติ ทิวา กตฺตพฺพกมฺมเนฺตฯ **ธูมายนา**ติ เอตฺถ อยํ ธูมสโทฺท โกเธ ตณฺหาย วิตเกฺก ปญฺจสุ กามคุเณสุ ธมฺมเทสนาย ปกติธูเมติ อิเมสุ อเฏฺฐสุ วตฺตติฯ "โกโธ ธูโม ภสฺมนิโมสวชฺช"นฺติ (สํ. นิ. ๑.๑๖๕) เอตฺถ หิ โกเธ วตฺตติฯ "อิจฺฉาธูมายิตา สตฺตา"ติ เอตฺถ ตณฺหายฯ "เตน โข ปน สมเยน อญฺญตโร ภิกฺขุ ภควโต อวิทูเร ธูมายโนฺต นิสิโนฺน โหตี"ติ เอตฺถ วิตเกฺกฯ

> "ปโงฺก จ กามา ปลิโป จ กามา,
> ภยญฺจ เมตํ ติมูลํ ปวุตฺตํ;
> รโช จ ธูโม จ มยา ปกาสิตา;
> หิตฺวา ตุวํ ปพฺพช พฺรหฺมทตฺตา"ติฯ (ชา. ๑.๖.๑๔) –

เอตฺถ ปญฺจกามคุเณสุฯ "ธูมํ กตฺตา โหตี"ติ (ม. นิ. ๑.๓๔๙) เอตฺถ ธมฺมเทสนายฯ "ธโช รถสฺส ปญฺญาณํ, ธูโม ปญฺญาณมคฺคิโน"ติ (สํ. นิ. ๑.๗๒) เอตฺถ ปกติธูเมฯ อิธ ปนายํ วิตเกฺก อธิเปฺปโตฯ เตนาห "อยํ รตฺติํ ธูมายนา"ติฯ

ตถาคตเสฺสตํ อธิวจนนฺติ ตถาคโต หิ สตฺตนฺนํ ธมฺมานํ พาหิตตฺตา **พฺราหฺมโณ** นามฯ ยถาห – "สตฺตนฺนํ โข, ภิกฺขุ, ธมฺมานํ พาหิตตฺตา พฺราหฺมโณฯ กตเมสํ สตฺตนฺนํ? ราโค พาหิโต โหติ, โทโส… โมโห… มาโน… สกฺกายทิฏฺฐิ… วิจิกิจฺฉา… สีลพฺพตปรามาโส พาหิโต

โหติฯ อิเมสํ ภิกฺขุ สตฺตนฺนํ ธมฺมานํ พาหิตตฺตา พฺราหฺมโณ’’ติ (จูฬนิ. เมตฺตคูมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๒๘)ฯ **สุเมโธ**ติ สุนฺทรปโญฺญฯ **เสกฺขสฺสา**ติ เอตฺถ สิกฺขตีติ เสโกฺขฯ ยถาห – ‘‘สิกฺขตีติ โข, ภิกฺขุ, ตสฺมา เสโกฺขติ วุจฺจติฯ กิญฺจ สิกฺขติ? อธิสีลมฺปิ สิกฺขติ, อธิจิตฺตมฺปิ สิกฺขติ, อธิปญฺญมฺปิ สิกฺขตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๘๖)ฯ

ปญฺญาย อธิวจนนฺติ โลกิยโลกุตฺตราย ปญฺญาย เอตํ อธิวจนํ, น อาวุธสตฺถสฺสฯ **วีริยารมฺภสฺสา**ติ กายิกเจตสิกวีริยสฺสฯ ตํ ปญฺญาคติกเมว โหติฯ โลกิยาย ปญฺญาย โลกิยํ, โลกุตฺตราย ปญฺญาย โลกุตฺตรํฯ เอตฺถ ปนายํ อตฺถทีปนา –

เอโก กิร ชานปโท พฺราหฺมโณ ปาโตว มาณวเกหิ สทฺธิํ คามโต นิกฺขมฺม ทิวสํ อรเญฺญ มเนฺต วาเจตฺวา สายํ คามํ อาคจฺฉติฯ อนฺตรามเคฺค จ เอโก วมฺมิโก อตฺถิฯ โส รตฺติํ ธูมายติ, ทิวา ปชฺชลติฯ พฺราหฺมโณ อเนฺตวาสิํ สุเมธํ มาณวํ อาห – ‘‘ตาต, อยํ วมฺมิโก รตฺติํ ธูมายติ, ทิวา ปชฺชลติ, วิการมสฺส ปสฺสิสฺสาม, ภินฺทิตฺวา นํ จตฺตาโร โกฎฺฐาเส กตฺวา ขิปาหี’’ติฯ โส สาธูติ กุทาลํ คเหตฺวา สเมหิ ปาเทหิ ปถวิยํ ปติฎฺฐาย ตถา อกาสิฯ ตตฺร อาจริยพฺราหฺมโณ วิย ภควาฯ สุเมธมาณวโก วิย เสโกฺข ภิกฺขุฯ วมฺมิโก วิย กาโยฯ ‘‘ตาต, อยํ วมฺมิโก รตฺติํ ธูมายติ, ทิวา ปชฺชลติ, วิการมสฺส ปสฺสิสฺสาม, ภินฺทิตฺวา นํ จตฺตาโร โกฎฺฐาเส กตฺวา ขิปาหี’’ติ พฺราหฺมเณน วุตฺตกาโล วิย, ‘‘ภิกฺขุ จาตุมหาภูติกํ กายํ จตฺตาโร โกฎฺฐาเส กตฺวา ปริคฺคณฺหาหี’’ติ ภควตา วุตฺตกาโลฯ ตสฺส สาธูติ กุทาลํ คเหตฺวา ตถากรณํ วิย เสกฺขสฺส ภิกฺขุโน, ‘‘โย วีสติยา โกฎฺฐาเสสุ ถทฺธภาโว, อยํ ปถวีธาตุฯ โย ทฺวาทสสุ โกฎฺฐาเสสุ อาพนฺธนภาโว, อยํ อาโปธาตุฯ โย จตูสุ โกฎฺฐาเสสุ ปริปาจนภาโว, อยํ เตโชธาตุฯ โย ฉสุ โกฎฺฐาเสสุ วิตฺถมฺภนภาโว, อยํ วาโยธาตู’’ติ เอวํ จตุธาตุววตฺถานวเสน กายปริคฺคโห เวทิตโพฺพฯ

ลงฺคีติ โข, ภิกฺขูติ กสฺมา ภควา อวิชฺชํ ลงฺคีติ กตฺวา ทเสฺสสีติ? ยถา หิ นครสฺส ทฺวารํ ปิธาย ปลิเฆ โยชิเต มหาชนสฺส คมนํ ปจฺฉิชฺชติ, เย นครสฺส อโนฺต, เต อโนฺตเยว โหนฺติฯ เย พหิ, เต พหิเยวฯ เอวเมว ยสฺส ญาณมุเข อวิชฺชาลงฺคี ปตติ, ตสฺส นิพฺพานสมฺปาปกํ ญาณคมนํ ปจฺฉิชฺชติ, ตสฺมา อวิชฺชํ ลงฺคีติ กตฺวา ทเสฺสสิฯ **ปชห อวิชฺช**นฺติ เอตฺถ กมฺมฎฺฐานอุคฺคหปริปุจฺฉาวเสน อวิชฺชาปหานํ กถิตํฯ

อุทฺธุมายิกาติ โข, ภิกฺขูติ เอตฺถ **อุทฺธุมายิกมณฺฑูโก** นาม โน มหโนฺต, นขปิฎฺฐิปฺปมาโณ โหติ, ปุราณปณฺณนฺตเร วา คจฺฉนฺตเร วา วลฺลิอนฺตเร วา วสติฯ โส ทณฺฑโกฎิยา วา วลฺลิโกฎิยา วา ปํสุจุณฺณเกน วา ฆฎฺฎิโต อายมิตฺวา มหโนฺต ปริมณฺฑโล เพลุวปกฺกปฺปมาโณ หุตฺวา จตฺตาโร ปาเท อากาสคเต กตฺวา ปจฺฉินฺนคมโน หุตฺวา อมิตฺตวสํ ยาติ, กากกุลลาทิภตฺตเมว โหติฯ เอวเมว อยํ โกโธ ปฐมํ อุปฺปชฺชโนฺต จิตฺตาวิลมตฺตโกว โหติฯ ตสฺมิํ ขเณ อนิคฺคหิโต วฑฺฒิตฺวา มุขวิกุลนํ ปาเปติฯ ตทา อนิคฺคหิโต หนุสโญฺจปนํ ปาเปติฯ ตทา อนิคฺคหิโต ผรุสวาจานิจฺฉารณํ ปาเปติฯ ตทา อนิคฺคหิโต ทิสาวิโลกนํ ปาเปติฯ ตทา อนิคฺคหิโต อากฑฺฒนปริกฑฺฒนํ ปาเปติฯ ตทา อนิคฺคหิโต ปาณินา เลฑฺฑุทณฺฑสตฺถปรามสนํ ปาเปติฯ ตทา อนิคฺคหิโต ทณฺฑสตฺถาภินิปาตํ ปาเปติ ฯ ตทา อนิคฺคหิโต ปรฆาตนมฺปิ อตฺตฆาตนมฺปิ ปาเปติฯ วุตฺตมฺปิ เหตํ – ‘‘ยโต อยํ โกโธ ปรํ ฆาเตตฺวา อตฺตานํ ฆาเตติ, เอตฺตาวตายํ โกโธ ปรมุสฺสทคโต โหติ ปรมเวปุลฺลปฺปโตฺต’’ติฯ ตตฺถ ยถา อุทฺธุมายิกาย จตูสุ ปาเทสุ อากาสคเตสุ คมนํ ปจฺฉิชฺชติ, อุทฺธุมายิกา อมิตฺตวสํ คนฺตฺวา กากาทิภตฺตํ โหติ, เอวเมว โกธสมงฺคีปุคฺคโล กมฺมฎฺฐานํ คเหตฺวา วเฑฺฒตุํ น สโกฺกติ, อมิตฺตวสํ ยาติ, สเพฺพสํ มารานํ ยถากามกรณีโย โหติฯ เตนาห ภควา – ‘‘อุทฺธุมายิกาติ โข, ภิกฺขุ, โกธูปายาสเสฺสตํ อธิว

จน’’นฺติฯ ตตฺถ พลวปฺปโตฺต โกโธว โกธูปายาโสฯ **ปชห โกธูปายาส**นฺติ เอตฺถ ปฏิสงฺขาน ปฺปหานํ กถิตํฯ

ทฺวิธาปโถติ เอตฺถ, ยถา ปุริโส สธโน สโภโค กนฺตารทฺธานมคฺคปฺปฏิปโนฺน เทฺวธาปถํ ปตฺวา, ‘‘อิมินา นุ โข คนฺตพฺพํ, อิมินา คนฺตพฺพ’’นฺติ นิเจฺฉตุํ อสโกฺกโนฺต ตเตฺถว ติฏฺฐติ, อถ นํ โจรา อุฏฺฐหิตฺวา อนยพฺยสนํ ปาเปนฺติ, เอวเมว โข มูลกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา นิสิโนฺน ภิกฺขุ พุทฺธาทีสุ กงฺขาย อุปฺปนฺนาย กมฺมฏฺฐานํ วเฑฺฒตุํ น สโกฺกติ, อถ นํ กิเลสมาราทโย สเพฺพ มารา อนยพฺยสนํ ปาเปนฺติ, อิติ วิจิกิจฺฉา เทฺวธาปถสมา โหติฯ เตนาห ภควา – ‘‘ทฺวิธาปโถติ โข, ภิกฺขุ, วิจิกิจฺฉาเยตํ อธิวจน’’นฺติฯ **ปชห วิจิกิจฺฉ**นฺติ เอตฺถ กมฺมฏฺฐานอุคฺคหปริปุจฺฉาวเสน วิจิกิจฺฉาปหานํ กถิตํฯ

จงฺควารนฺติ เอตฺถ, ยถา รชเกหิ ขารปริสฺสาวนมฺหิ อุทเก ปกฺขิเตฺต เอโก อุทกฆโฏ เทฺวปิ ทสปิ วีสติปิ ฆฏสตมฺปิ ปคฺฆรติเยว, ปสฏมตฺตมฺปิ อุทกํ น ติฏฺฐติ, เอวเมว นีวรณสมงฺคิโน ปุคฺคลสฺส อพฺภนฺตเร กุสลธโมฺม น ติฏฺฐติฯ เตนาห ภควา – ‘‘จงฺควารนฺติ โข, ภิกฺขุ, ปญฺจเนฺนตํ นีวรณานํ อธิวจน’’นฺติฯ **ปชห ปญฺจนีวรเณ**ติ เอตฺถ วิกฺขมฺภนตทงฺควเสน นีวรณปฺปหานํ กถิตํฯ

กุโมฺมติ เอตฺถ, ยถา กจฺฉปสฺส จตฺตาโร ปาทา สีสนฺติ ปเญฺจว องฺคานิ โหนฺติ, เอวเมว สเพฺพปิ สงฺขตา ธมฺมา คยฺหมานา ปเญฺจว ขนฺธา ภวนฺติฯ เตนาห ภควา – ‘‘กุโมฺมติ โข, ภิกฺขุ, ปญฺจเนฺนตํ อุปาทานกฺขนฺธานํ อธิวจน’’นฺติฯ **ปชห ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธ**ติ เอตฺถ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ ฉนฺทราคปฺปหานํ กถิตํฯ

อสิสูนาติ เอตฺถ, ยถา สูนาย อุปริ มํสํ ฐเปตฺวา อสินา โกเฏฺฏนฺติ, เอวมิเม สตฺตา วตฺถุกามตฺถาย กิเลสกาเมหิ ฆาตยมานา วตฺถุกามานํ อุปริ กตฺวา กิเลสกาเมหิ กนฺติตา โกฏฺฏิตา จ โหนฺติฯ เตนาห ภควา – ‘‘อสิสูนาติ โข, ภิกฺขุ, ปญฺจเนฺนตํ กามคุณานํ อธิวจน’’นฺติฯ **ปชห ปญฺจ กามคุเณ**ติ เอตฺถ ปญฺจสุ กามคุเณสุ ฉนฺทราคปฺปหานํ กถิตํฯ

มํสเปสีติ โข, ภิกฺขูติ เอตฺถ อยํ **มํสเปสิ** นาม พหุชนปตฺถิตา ขตฺติยาทโย มนุสฺสาปิ นํ ปเตฺถนฺติ กากาทโย ติรจฺฉานาปิฯ อิเม หิ สตฺตา อวิชฺชาย สมฺมตฺตา นนฺทิราคํ อุปคมฺม วฏฺฏํ วเฑฺฒนฺติฯ ยถา วา มํสเปสิ ฐปิตฐปิตฏฺฐาเน ลคฺคติ, เอวมิเม สตฺตา นนฺทิราคพทฺธา วเฏฺฏ ลคฺคนฺติ, ทุกฺขํ ปตฺวาปิ น อุกฺกณฺฐนฺติ , อิติ นนฺทิราโค มํสเปสิสทิโส โหติฯ เตนาห ภควา – ‘‘มํสเปสีติ โข, ภิกฺขุ, นนฺทิราคเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติฯ **ปชห นนฺทีราค**นฺติ เอตฺถ จตุตฺถมเคฺคน นนฺทีราคปฺปหานํ กถิตํฯ

นาโคติ โข, ภิกฺขุ, ขีณาสวเสฺสตํ ภิกฺขุโน อธิวจนนฺติ เอตฺถ เยนเฏฺฐน ขีณาสโว นาโคติ วุจฺจติ, โส อนงฺคณสุเตฺต (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖๓) ปกาสิโต เอวฯ **นโม กโรหิ นาคสฺสา**ติ ขีณาสวสฺส พุทฺธนาคสฺส, ‘‘พุโทฺธ โส ภควา โพธาย ธมฺมํ เทเสติ, ทโนฺต โส ภควา ทมถาย ธมฺมํ เทเสติ, สโนฺต โส ภควา สมถาย ธมฺมํ เทเสติ, ติโณฺณ โส ภควา ตรณาย ธมฺมํ เทเสติ, ปรินิพฺพุโต โส ภควา ปรินิพฺพานาย ธมฺมํ เทเสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๖๑) เอวํ นมกฺการํ กโรหีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ อิติ อิทํ สุตฺตํ เถรสฺส กมฺมฏฺฐานํ อโหสิฯ เถโรปิ อิทเมว สุตฺตํ กมฺมฏฺฐานํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตฯ **อยเมตสฺส อโตฺถ**ติ อยํ เอตสฺส ปญฺหสฺส อโตฺถฯ อิติ ภควา รตนราสิมฺหิ มณิกูฏํ คณฺหโนฺต วิย ยถานุสนฺธินาว เทสนํ นิฏฺฐเปสีติฯ

๔. รถวินีตสุตฺตวณฺณนา

๒๕๒. **เอวํ เม สุต**นฺติ รถวินีตสุตฺตํฯ ตตฺถ **ราชคเห**ติ เอวํนามเก นคเร, ตญฺหิ มนฺธาตุมหาโควินฺทาทีหิ ปริคฺคหิตตฺตา **ราชคห**นฺติ วุจฺจติฯ อเญฺญเปตฺถ ปกาเร วณฺณยนฺติฯ กึ เตหิ? นามเมตํ ตสฺส นครสฺสฯ ตํ ปเนตํ พุทฺธกาเล จ จกฺกวตฺติกาเล จ นครํ โหติ, เสสกาเล สุญฺญํ โหติ ยกฺขปริคฺคหิตํ, เตสํ วสนฺตวนํ หุตฺวา ติฏฺฐติฯ **เวฬุวเน กลนฺทกนิวาเป**ติ **เวฬุวน**นฺติ ตสฺส อุยฺยานสฺส นามํ, ตํ กิร เวฬูหิ ปริกฺขิตฺตํ อโหสิ อฏฺฐารสหตฺเถน จ ปาการเรน, โคปุรฏฺฏาลกยุตฺตํ นีโลภาสํ มโนรมํ, เตน **เวฬุวน**นฺติ วุจฺจติฯ กลนฺทกานเญฺจตฺถ นิวาปํ อทํสุ, เตน **กลนฺทกนิวาโป**ติ วุจฺจติฯ

ปุเพฺพ กิร อญฺญตโร ราชา ตตฺถ อุยฺยานกีฬนตฺถํ อาคโต สุรามเทน มตฺโต ทิวาเสยฺยํ อุปคโต สุปิฯ ปริชโนปิสฺส, ‘‘สุตฺโต ราชา’’ติ ปุปฺผผลาทีหิ ปโลภิยมาโน อิโต จิโต จ ปกฺกามิ, อถ สุราคเนฺธน อญฺญตรสฺมา สุสิรรุกฺขา กณฺหสโปฺป นิกฺขมิตฺวา รญฺญาภิมุโข อาคจฺฉติฯ ตํ ทิสฺวา รุกฺขเทวตา, ‘‘รโญฺญ ชีวิตํ ทมฺมี’’ติ กาฬกเวเสน อาคนฺตฺวา กณฺณมูเล สทฺทมกาสิฯ ราชา ปฏิพุชฺฌิ, กณฺหสโปฺป นิวโตฺตฯ โส ตํ ทิสฺวา, ‘‘อิมาย มม ชีวิตํ ทินฺน’’นฺติ กาฬกานํ ตตฺถ นิวาปํ ปฏฺฐเปสิ, อภยโฆสนญฺจ โฆสาเปสิฯ ตสฺมา ตํ ตโต ปภุติ **กลนฺทกนิวาป**นฺติ สงฺขฺยํ คตํฯ **กลนฺทกา**ติ กาฬกานํ นามํฯ

ชาติภูมิกาติ ชาติภูมิวาสิโนฯ ตตฺถ **ชาติภูมี**ติ ชาตฏฺฐานํฯ ตํ โข ปเนตํ เนว โกสลมหาราชาทีนํ น จงฺกีพฺราหมณาทีนํ น สกฺกสุยามสนฺตุสิตาทีนํ น อสีติมหาสาวกาทีนํ น อเญฺญสํ สตฺตานํ ชาตฏฺฐานํ ‘‘ชาติภูมี’’ติ วุจฺจติฯ ยสฺส ปน ชาตทิวเส ทสสหสฺสิโลกธาตุ เอกทฺธชมาลาวิปฺปกิณฺณกุสุมวาสจุณฺณคนฺธสุคนฺธา สพฺพปาลิผุลฺลมิว นนฺทนวนํ วิโรจมานา ปทุมินิปเณฺณ อุทกพินฺทุ วิย อกมฺปิตฺถ, ชจฺจนฺธาทีนญฺจ รูปทสฺสนาทีนิ อเนกานิ ปาฏิหาริยานิ ปวตฺติํสุ, ตสฺส สพฺพญฺญุโพธิสตฺตสฺส ชาตฏฺฐานสากิยชนปโท กปิลวตฺถาหาโร, สา ‘‘ชาติภูมี’’ติ วุจฺจติฯ

ธมฺมครุภาววณฺณนา

วสฺสํวุฏฺฐาติ เตมาสํ วสฺสํวุฏฺฐา ปวาริตปวารณา หุตฺวาฯ **ภควา เอตทโวจา**ติ ‘‘กจฺจิ, ภิกฺขเว, ขมนีย’’นฺติอาทีหิ วจเนหิ อาคนฺตุกปฏิสนฺถารํ กตฺวา เอตํ, ‘‘โก นุ โข, ภิกฺขเว’’ติอาทิวจนมโวจฯ เต กิร ภิกฺขุ, – ‘‘กจฺจิ, ภิกฺขเว, ขมนียํ กจฺจิ ยาปนียํ, กจฺจิตฺถ อปฺปกิลมเถน อทฺธานํ อาคตา, น จ ปิณฺฑเกน กิลมิตฺถ, กุโต จ ตุเมฺห, ภิกฺขเว, อาคจฺฉถา’’ติ ปฏิสนฺถารวเสน ปุจฺฉิตา – ‘‘ภควา สากิยชนปเท กปิลวตฺถาหารโต ชาติภูมิโต อาคจฺฉามา’’ติ อาหํสุฯ อถ ภควา เนว สุโทฺธทนมหาราชสฺส, น สโกฺกทนสฺส, น สุโกฺกทนสฺส, น โธโตทนสฺส, น อมิโตทนสฺส, น อมิตฺตาย เทวิยา, น มหาปชาปติยา, น สกลสฺส สากิยมณฺฑลสฺส อาโรคฺยํ ปุจฺฉิฯ อถ โข อตฺตนา จ ทสกถาวตฺถุลาภิํ ปรญฺจ ตตฺถ สมาทเปตารํ ปฏิปตฺติสมฺปนฺนํ ภิกฺขุํ ปุจฺฉโนฺต อิทํ – ‘‘โก นุ โข, ภิกฺขเว’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ

กสฺมา ปน ภควา สุโทฺธทนาทีนํ อาโรคฺยํ อปุจฺฉิตฺวา เอวรูปํ ภิกฺขุเมว ปุจฺฉติ? ปิยตายฯ พุทฺธานญฺหิ ปฏิปนฺนกา ภิกฺขู ภิกฺขุนิโย อุปาสกา อุปาสิกาโย จ ปิยา โหนฺติ มนาปาฯ กึ การณา? ธมฺมครุตายฯ ธมฺมครุโน หิ ตถาคตา, โส จ เนสํ ธมฺมครุภาโว, ‘‘ทุกฺขํ โข อคารโว วิหรติ, อปฺปติโสฺส’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๑) อิมินา อชปาลนิโคฺรธมูเล อุปฺปนฺนชฺฌาสเยน เวทิตโพฺพฯ ธมฺมครุตาเยว หิ ภควา มหากสฺสปเตฺถรสฺส อภินิกฺขมนทิวเส ปจฺจุคฺคมนํ กโรนฺต ติคาวุตํ มคฺคํ อคมาสิฯ อติเรกติโยชนสตํ มคฺคํ คนฺตฺวา คงฺคาตีเร ธมฺมํ เทเสตฺวา มหากปฺปินํ สปริสํ อรหเตฺต ปติฏฺฐเปสิฯ เอกสฺมิํ ปจฺฉาภเตฺต ปญฺจจตฺตาลีสโยชนํ มคฺคํ คนฺตฺวา กุมฺภการสฺส นิเวสเน ติยามรตฺติํ ธมฺมกถํ กตฺวา ปุกฺกุสาติกุลปุตฺตํ อนาคามิผเล ปติฏฺฐเปสิฯ วีสโยชนสตํ คนฺตฺวา วนวาสิสามเณรสฺส อนุคฺคหํ อกาสิฯ สฏฺฐิโยชนมคฺคํ คนฺตฺวา ขทิรวนิยเตฺถรสฺส ธมฺมํ เทเสสิฯ อนุรุทฺธเตฺถโร ปาจีนวํสทาเย นิสิโนฺน มหาปุริสวิตกฺกํ วิตเกฺกตีติ ญตฺวา ตตฺถ อากาเสน คนฺตฺวา เถรสฺส ปุรโต โอรุยฺห สาธุการมทาสิฯ โกฏิกณฺณโสณเตฺถรสฺส เอกคนฺธกุฏิยํ เสนาสนํ ปญฺญาเปตฺวา ปจฺจูสกาเล ธมฺมเทสนํ อเชฺฌสิตฺวา สรภญฺญปริโยสาเน สาธุการมทาสิฯ ติคาวุตํ มคฺคํ คนฺตฺวา ติณฺณํ กุลปุตฺตานํ วสนฏฺฐาเน โคสิงฺคสาลวเน สามคฺคิรสานิสํสํ กเถสิฯ กสฺสโปปิ ภควา – ‘‘อนาคามิผเล ปติฏฺฐิโต อริยสาวโก อย’’นฺติ วิสฺสาสํ อุปฺปาเทตฺวา ฆฏิการสฺส กุมฺภการสฺส นิเวสนํ คนฺตฺวา สหตฺถา อามิสํ คเหตฺวา ปริภุญฺชิฯ

อมฺหากํเยว ภควา อุปกฏฺฐาย วสฺสูปนายิกาย เชตวนโต ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต จาริกํ นิกฺขมิฯ โกสลมหาราชอนาถปิณฺฑิกาทโย นิวเตฺตตุํ นาสกฺขิํสุฯ อนาถปิณฺฑิโก ฆรํ อาคนฺตฺวา โทมนสฺสปฺปโตฺต นิสีทิฯ อถ นํ ปุณฺณา นาม ทาสี โทมนสฺสปฺปโตฺตสิ สามีติ อาหฯ ‘‘อาม เช, สตฺถารํ นิวเตฺตตุํ นาสกฺขิํ, อถ เม อิมํ เตมาสํ ธมฺมํ วา โสตุํ, ยถาธิปฺปายํ วา ทานํ ทาตุํ น ลภิสฺสามี’’ติ จินฺตา อุปฺปนฺนาติฯ อหมฺปิ สามิ สตฺถารํ นิวเตฺตสฺสามีติฯ สเจ นิวเตฺตตุํ สโกฺกสิ, ภุชิสฺสาเยว ตุวนฺติฯ สา คนฺตฺวา ทสพลสฺส ปาทมูเล นิปชฺชิตฺวา ‘‘นิวตฺตถ ภควา’’ติ อาหฯ ปุเณฺณ ตฺวํ ปรปฏิพทฺธชีวิกา กึ เม กริสฺสสีติฯ ภควา มยฺหํ เทยฺยธโมฺม นตฺถีติ ตุเมฺหปิ ชานาถ, ตุมฺหากํ นิวตฺตนปจฺจยา ปนาหํ ตีสุ สรเณสุ ปญฺจสุ สีเลสุ ปติฏฺฐหิสฺสามีติฯ ภควา สาธุ สาธุ ปุเณฺณติ สาธุการํ กตฺวา นิวเตฺตตฺวา เชตวนเมว ปวิโฏฺฐฯ อยํ กถา ปากฏา อโหสิฯ เสฏฺฐิ สุตฺวา ปุณฺณาย กิร ภควา นิวตฺติโตติ ตํ ภุชิสฺสํ กตฺวา ธีตุฏฺฐาเน ฐเปสิฯ สา ปพฺพชฺชํ ยาจิตฺวา ปพฺพชิ, ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิฯ อถสฺสา สตฺถา อารทฺธวิปสฺสกภาวํ ญตฺวา อิมํ โอภาสคาถํ วิสฺสเชฺชสิ –

> ‘‘ปุเณฺณ ปูเรสิ สทฺธมฺมํ, จโนฺท ปนฺนรโส ยถา;
> ปริปุณฺณาย ปญฺญาย, ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสสี’’ติฯ (เถรีคา. ๓);

คาถาปริโยสาเน อรหตฺตํ ปตฺวา อภิญฺญาตา สาวิกา อโหสีติฯ เอวํ ธมฺมครุโน ตถาคตาฯ

นนฺทกเตฺถเร อุปฏฺฐานสาลายํ ธมฺมํ เทเสเนฺตปิ ภควา อนหาโตว คนฺตฺวา ติยามรตฺติํ ฐิตโกว ธมฺมกถํ สุตฺวา เทสนาปริโยสาเน สาธุการมทาสิฯ เถโร อาคนฺตฺวา วนฺทิตฺวา, ‘‘กาย เวลาย, ภเนฺต, อาคตตฺถา’’ติ ปุจฺฉิฯ ตยา สุตฺตเนฺต อารทฺธมเตฺตติฯ ทุกฺกรํ กริตฺถ, ภเนฺต, พุทฺธสุขุมาลา ตุเมฺหติฯ สเจ ตฺวํ, นนฺท, กปฺปํ เทเสตุํ สกฺกุเณยฺยาสิ, กปฺปมตฺตมฺปาหํ ฐิตโกว สุเณยฺยนฺติ ภควา อโวจฯ เอวํ ธมฺมครุโน ตถาคตาฯ เตสํ ธมฺมครุตาย ปฏิปนฺนกา ปิยา โหนฺติ, ตสฺมา ปฏิปนฺนเก ปุจฺฉิฯ ปฏิปนฺนโก จ นาม อตฺตหิตาย ปฏิปโนฺน โน ปรหิตาย, ปรหิตาย

ปฏิปโนฺน โน อตฺตหิตาย, โน อตฺตหิตาย จ ปฏิปโนฺน โน ปรหิตาย จ, อตฺตหิตาย จ ปฏิป โนฺน ปรหิตาย จาติ จตุพฺพิโธ โหติฯ

ตตฺถ โย สยํ ทสนฺนํ กถาวตฺถูนํ ลาภี โหติ, ปรํ ตตฺถ น โอวทติ น อนุสาสติ อายสฺมา พากุโล วิยฯ อยํ อตฺตหิตาย ปฏิปโนฺน นาม โน ปรหิตาย ปฏิปโนฺน, เอวรูปํ ภิกฺขุํ ภควา น ปุจฺฉติฯ กสฺมา? น มยฺหํ สาสนสฺส วฑฺฒิปเกฺข ฐิโตติฯ

โย ปน ทสนฺนํ กถาวตฺถูนํ อลาภี, ปรํ เตหิ โอวทติ เตน กตวตฺตสาทิยนตฺถํ อุปนโนฺท สกฺยปุโตฺต วิย, อยํ ปรหิตาย ปฏิปโนฺน นาม โน อตฺตหิตาย, เอวรูปมฺปิ น ปุจฺฉติฯ กสฺมา? อสฺส ตณฺหา มหาปจฺฉิ วิย อปฺปหีนาติฯ

โย อตฺตนาปิ ทสนฺนํ กถาวตฺถูนํ อลาภี, ปรมฺปิ เตหิ น โอวทติ, ลาฬุทายี วิย, อยํ เนว อตฺตหิตาย ปฏิปโนฺน น ปรหิตาย, เอวรูปมฺปิ น ปุจฺฉติฯ กสฺมา? อสฺส อโนฺต กิเลสา ผรสุเฉชฺชา วิย มหนฺตาติฯ

โย ปน สยํ ทสนฺนํ กถาวตฺถูนํ ลาภี, ปรมฺปิ เตหิ โอวทติ, อยํ อตฺตหิตาย เจว ปรหิตาย จ ปฏิปโนฺน นาม สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานมหากสฺสปาทโย อสีติมหาเถรา วิย, เอวรูปํ ภิกฺขุํ ปุจฺฉติฯ กสฺมา? มยฺหํ สาสนสฺส วุฑฺฒิปเกฺข ฐิโตติฯ อิธาปิ เอวรูปเมว ปุจฺฉโนฺต – ‘‘โก นุ โข, ภิกฺขเว’’ติอาทิมาหฯ

เอวํ ภควตา ปุฏฺฐานํ ปน เตสํ ภิกฺขูนํ ภควา อตฺตโน ชาติภูมิยํ อุภยหิตาย ปฏิปนฺนํ ทสกถาวตฺถุลาภึ ภิกฺขุํ ปุจฺฉติ, โก นุ โข ตตฺถ เอวรูโปติ น อญฺญมญฺญํ จินฺตนา วา สมนฺตนา วา อโหสิฯ กสฺมา? อายสฺมา หิ มนฺตาณิปุโตฺต ตสฺมึ ชนปเท อากาสมเชฺฌ ฐิโต จโนฺท วิย สูริโย วิย จ ปากโฏ ปญฺญาโตฯ ตสฺมา เต ภิกฺขู เมฆสทฺทํ สุตฺวา เอกชฺฌํ สนฺนิปติตโมรฆฏา วิย ฆนสชฺฌายํ กาตุํ, อารทฺธภิกฺขู วิย จ อตฺตโน อาจริยํ ปุณฺณเตฺถรํ ภควโต อาโรเจนฺตา เถรสฺส จ คุณํ ภาสิตุํ อปฺปโหเนฺตหิ มุเขหิ เอกปฺปหาเรเนว **ปุโณฺณ นาม, ภเนฺต, อายสฺมา**ติอาทิมาหํสุฯ ตตฺถ **ปุโณฺณ**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํฯ มนฺตาณิยา ปน โส ปุโตฺต, ตสฺมา **มนฺตาณิปุโตฺต**ติ วุจฺจติฯ **สมฺภาวิโต**ติ คุณสมฺภาวนาย สมฺภาวิโตฯ

อปฺปิจฺฉตาทิวณฺณนา

อปฺปิโจฺฉติ อิจฺฉาวิรหิโต นิอิโจฺฉ นิตฺตโณฺหฯ เอตฺถ หิ พฺยญฺชนํ สาวเสสํ วิย, อโตฺถ ปน นิรวเสโสฯ น หิ ตสฺส อโนฺต อณุมตฺตาปิ ปาปิกา อิจฺฉา นาม อตฺถิฯ ขีณาสโว เหส สพฺพโส ปหีนตโณฺหฯ อปิเจตฺถ อตฺริจฺฉตา ปาปิจฺฉตา มหิจฺฉตา อปฺปิจฺฉตาติ อยํ เภโท เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ สกลาเภ อติตฺตสฺส ปรลาเภ ปตฺถนา **อตฺริจฺฉตา** นามฯ ตาย สมนฺนาคตสฺส เอกภาเชน ปกฺกปูโวปิ อตฺตโน ปเตฺต ปติโต น สุปโกฺก วิย ขุทฺทโก วิย จ ขายติฯ เสฺวว ปรสฺส ปเตฺต ปกฺขิโตฺต สุปโกฺก วิย มหโนฺต วิย จ ขายติฯ อสนฺตคุณสมฺภาวนตา ปน ปฏิคฺคหเณ จ อมตฺตญฺญุตา **ปาปิจฺฉตา** นาม, สา, ‘‘อิเธกโจฺจ อสฺสโทฺธ สมาโน สโทฺธติ มํ ชโน ชานาตู’’ติอาทินา นเยน อภิธเมฺม อาคตาเยว, ตาย สมนฺนาคโต ปุคฺคโล โกหเญฺญ ปติฏฺฐาติฯ สนฺตคุณสมฺภาวนา ปน ปฏิคฺคหเณ จ อมตฺตญฺญุตา **มหิจฺฉตา** นามฯ สาปิ, ‘‘อิเธกโจฺจ สโทฺธ สมาโน สโทฺธติ มํ ชโน ชานาตูติ อิจฺฉติ, สีลวา สมาโน สีลวาติ มํ ชโน ชานาตู’’ติ (วิภ.

๘๕๑) อิมินา นเยน อาคตาเยว, ตาย สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ทุสฺสนฺตปฺปโย โหติ, วิชาตมาตาปิสฺส จิตฺตํ คเหตุํ น สกฺโกติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

> ‘‘อคฺคิกฺขนฺโธ สมุทฺโท จ, มหิจฺโฉ จาปิ ปุคฺคโล;
> สกเฏน ปจฺจยํ เทตุ, ตโยเปเต อตปฺปยา’’ติฯ

สนฺตคุณนิคูหนตา ปน ปฏิคฺคหเณ จ มตฺตญฺญุตา **อปฺปิจฺฉตา** นาม, ตาย สมนฺนาคโต ปุคฺคโล อตฺตนิ วิชฺชมานมฺปิ คุณํ ปฏิจฺฉาเทตุกามตาย, ‘‘สโทฺธ สมาโน สโทฺธติ มํ ชโน ชานาตูติ น อิจฺฉติฯ สีลวา, ปวิวิโตฺต, พหุสฺสุโต, อารทฺธวีริโย, สมาธิสมฺปนฺโน, ปญฺญวา, ขีณาสโว สมาโน ขีณาสโวติ มํ ชโน ชานาตู’’ติ น อิจฺฉติ, เสยฺยถาปิ มชฺฌนฺติกเตฺถโรฯ

เถโร กิร มหาขีณาสโว อโหสิ, ปตฺตจีวรํ ปนสฺส ปาทมตฺตเมว อคฺฆติ, โส อโสกสฺส ธมฺมรโญฺญ วิหารมหทิวเส สงฺฆเตฺถโร อโหสิฯ อถสฺส อติลูขภาวํ ทิสฺวา มนุสฺสา, ‘‘ภเนฺต, โถกํ พหิ โหถา’’ติ อาหํสุฯ เถโร, ‘‘มาทิเส ขีณาสเว รโญฺญ สงฺคหํ อกโรเนฺต อโญฺญ โก กริสฺสตี’’ติ ปถวิยํ นิมุชฺชิตฺวา สงฺฆเตฺถรสฺส อุกฺขิตฺตปิณฺฑํ คณฺหเนฺตเยว อุมฺมุชฺชิฯ เอวํ ขีณาสโว สมาโน, ‘‘ขีณาสโวติ มํ ชโน ชานาตู’’ติ น อิจฺฉติฯ เอวํ อปฺปิโจฺฉ ปน ภิกฺขุ อนุปฺปนฺนํ ลาภํ อุปฺปาเทติ, อุปฺปนฺนํ ลาภํ ถาวรํ กโรติ, ทายกานํ จิตฺตํ อาราเธติ, ยถา ยถา หิ โส อตฺตโน อปฺปิจฺฉตาย อปฺปํ คณฺหาติ, ตถา ตถา ตสฺส วเตฺต ปสนฺนา มนุสฺสา พหู เทนฺติฯ

อปโรปิ จตุพฺพิโธ อปฺปิโจฺฉ – ปจฺจยอปฺปิโจฺฉ ธุตงฺคอปฺปิโจฺฉ ปริยตฺติอปฺปิโจฺฉ อธิคมอปฺปิโจฺฉติฯ ตตฺถ จตูสุ ปจฺจเยสุ อปฺปิโจฺฉ **ปจฺจยอปฺปิโจฺฉ** นาม, โส ทายกสฺส วสํ ชานาติ, เทยฺยธมฺมสฺส วสํ ชานาติ, อตฺตโน ถามํ ชานาติฯ ยทิ หิ เทยฺยธโมฺม พหุ โหติ, ทายโก อปฺปํ ทาตุกาโม, ทายกสฺส วเสน อปฺปํ คณฺหาติฯ เทยฺยธโมฺม อโปฺป, ทายโก พหุํ ทาตุกาโม, เทยฺยธมฺมสฺส วเสน อปฺปํ คณฺหาติฯ เทยฺยธโมฺมปิ พหุ, ทายโกปิ พหุํ ทาตุกาโม, อตฺตโน ถามํ ญตฺวา ปมาเณเนว คณฺหาติฯ

ธุตงฺคสมาทานสฺส อตฺตนิ อตฺถิภาวํ นชานาเปตุกาโม **ธุตงฺคอปฺปิโจฺฉ** นามฯ ตสฺส วิภาวนตฺถํ อิมานิ วตฺถูนิ – โสสานิกมหาสุมนเตฺถโร กิร สฏฺฐิ วสฺสานิ สุสาเน วสิ, อโญฺญ เอกภิกฺขุปิ น อญฺญาสิ, เตเนวาห –

> ‘‘สุสาเน สฏฺฐิ วสฺสานิ, อโพฺพกิณฺณํ วสามหํ;
> ทุติโย มํ น ชาเนยฺย, อโห โสสานิกุตฺตโม’’ติฯ

เจติยปพฺพเต เทฺวภาติยเตฺถรา วสิํสุฯ เตสุ กนิโฏฺฐ อุปฏฺฐาเกน เปสิตา อุจฺฉุขณฺฑิกา คเหตฺวา เชฏฺฐสฺส สนฺติกํ อคมาสิฯ ปริโภคํ, ภเนฺต, กโรถาติฯ เถรสฺส จ ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา มุขํ วิกฺขาลนกาโล อโหสิฯ โส อลํ, อาวุโสติ อาหฯ กจฺจิ, ภเนฺต, เอกาสนิกตฺถาติฯ อาหราวุโส, อุจฺฉุขณฺฑิกาติ ปญฺญาส วสฺสานิ เอกาสนิโก สมาโนปิ ธุตงฺคํ นิคูหมาโน ปริโภคํ กตฺวา มุขํ วิกฺขาเลตฺวา ปุน ธุตงฺคํ อธิฏฺฐาย คโตฯ

โย ปน สาเกตกติสฺสเตฺถโร วิย พหุสฺสุตภาวํ ชานาเปตุํ น อิจฺฉติ, อยํ **ปริยตฺติอปฺปิโจฺฉ** นามฯ เถโร กิร ขโณ นตฺถีติ อุเทฺทสปริปุจฺฉาสุ โอกาสํ อกโรโนฺต มรณกฺขยํ, ภเนฺต, ลภิสฺสถาติ โจทิโต คณํ วิสฺสเชฺชตฺวา กณิการวาลิกสมุทฺทวิหารํ คโตฯ ตตฺถ อโนฺตวสฺสํ เถรนวมชฺฌิมานํ อุปกาโร หุตฺวา มหาปวารณาย อุโปสถทิวเส ธมฺมกถาย ชนตํ โขเภตฺวา คโตฯ

โย ปน โสตาปนฺนาทีสุ อญฺญตโร หุตฺวา โสตาปนฺนาทิภาวํ ชานาเปตุํ น อิจฺฉติ, อยํ **อธิคมอปฺปิโจฺฉ** นาม, ตโย กุลปุตฺตา วิย ฆฏิการกุมฺภกาโร วิย จฯ

อายสฺมา ปน ปุโณฺณ อตฺริจฺฉตํ ปาปิจฺฉตํ มหิจฺฉตญฺจ ปหาย สพฺพโส อิจฺฉาปฎิปกฺขภูตาย อโลภสงฺขาตาย ปริสุทฺธาย อปฺปิจฺฉตาย สมนฺนาคตตฺตา อปฺปิโจฺฉ นาม อโหสิฯ ภิกฺขูนมฺปิ, ''อาวุโส, อตฺริจฺฉตา ปาปิจฺฉตา มหิจฺฉตาติ อิเม ธมฺมา ปหาตพฺพา''ติ เตสุ อาทีนวํ ทเสฺสตฺวา เอวรูปํ อปฺปิจฺฉตํ สมาทาย วตฺติตพฺพนฺติ อปฺปิจฺฉกถํ กเถสิฯ เตน วุตฺตํ ''อตฺตนา จ อปฺปิโจฺฉ อปฺปิจฺฉกถญฺจ ภิกฺขูนํ กตฺตา''ติฯ

ทฺวาทสวิธสโนฺตสวณฺณนา

อิทานิ **อตฺตนา จ สนฺตุโฎฺฐ**ติอาทีสุ วิเสสตฺถเมว ทีปยิสฺสามฯ โยชนา ปน วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ **สนฺตุโฎฺฐ**ติ อิตรีตรปจฺจยสโนฺตเสน สมนฺนาคโตฯ โส ปเนส สโนฺตโส ทฺวาทสวิโธ โหติฯ เสยฺยถิทํ, จีวเร ยถาลาภสโนฺตโส ยถาพลสโนฺตโส ยถสารุปฺปสโนฺตโสติ ติวิโธ, เอวํ ปิณฺฑปาตาทีสุฯ ตสฺสายํ ปเภทสํวณฺณนาฯ

อิธ ภิกฺขุ จีวรํ ลภติ สุนฺทรํ วา อสุนฺทรํ วาฯ โส เตเนว ยาเปติ อญฺญํ น ปเตฺถติ, ลภโนฺตปิ น คณฺหาติ, อยมสฺส จีวเร **ยถาลาภสโนฺตโส**ฯ อถ โย ปกติทุพฺพโล วา โหติ อาพาธชราภิภูโต วา, ครุจีวรํ ปารุปโนฺต กิลมติ, โส สภาเคน ภิกฺขุนา สทฺธึ ตํ ปริวเตฺตตฺวา ลหุเกน ยาเปโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหติ, อยมสฺส จีวเร **ยถาพลสโนฺตโส**ฯ อปโร ปณีตปจฺจยลาภี โหติ, โส ปฎฺฎจีวราทีนํ อญฺญตรํ มหคฺฆจีวรํ พหูนิ วา ปน จีวรานิ ลภิตฺวา อิทํ เถรานํ จิรปพฺพชิตานํ อิทํ พหุสฺสุตานํ อนุรูปํ, อิทํ คิลานานํ อิทํ อปฺปลาภานํ โหตูติ ทตฺวา เตสํ ปุราณจีวรํ วา สงฺการกูฎาทิโต วา นนฺตกานิ อุจฺจินิตฺวา เตหิ สงฺฆาฎึ กตฺวา ธาเรโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหติ, อยมสฺส จีวเร **ยถาสารุปฺปสโนฺตโส**ฯ

อิธ ปน ภิกฺขุ ปิณฺฑปาตํ ลภติ ลูขํ วา ปณีตํ วา, โส เตเนว ยาเปติ, อญฺญํ น ปเตฺถติ, ลภโนฺตปิ น คณฺหาติ, อยมสฺส ปิณฺฑปาเต **ยถาลาภสโนฺตโส**ฯ โย ปน อตฺตโน ปกติวิรุทฺธํ วา พฺยาธิวิรุทฺธํ วา ปิณฺฑปาตํ ลภติ, เยนสฺส ปริภุเตฺตน อผาสุ โหติ, โส สภาคสฺส ภิกฺขุโน ตํ ทตฺวา ตสฺส หตฺถโต สปฺปายโภชนํ ภุญฺชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหติ, อยมสฺส ปิณฺฑปาเต **ยถาพลสโนฺตโส**ฯ อปโร พหุํ ปณีตํ ปิณฺฑปาตํ ลภติ, โส ตํ จีวรํ วิย จิรปพฺพชิตพหุสฺสุตอปฺปลาภิคิลานานํ ทตฺวา เตสํ วา เสสกํ ปิณฺฑาย วา จริตฺวา มิสฺสกาหารํ ภุญฺชโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหติ, อยมสฺส ปิณฺฑปาเต **ยถาสารุปฺปสโนฺตโส**ฯ

อิธ ปน ภิกฺขุ เสนาสนํ ลภติ มนาปํ วา อมนาปํ วา, โส เตน เนว โสมนสฺสํ น ปฎิฆํ อุปฺปาเทติ, อนฺตมโส ติณสนฺถารเกนาปิ ยถาลเทฺธเนว ตุสฺสติ, อยมสฺส เสนาสเน **ยถาลาภสโนฺตโส** ฯ โย ปน อตฺตโน ปกติวิรุทฺธํ วา พฺยาธิวิรุทฺธํ วา เสนาสนํ ลภติ, ยตฺถสฺส วสโต อผาสุ โหติ, โส ตํ สภาคสฺส ภิกฺขุโน ทตฺวา ตสฺส สนฺตเก สปฺปายเสนาสเน วสโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหติ, อยมสฺส เสนาสเน **ยถาพลสโนฺตโส**ฯ อปโร มหาปุโญฺญ เลณมณฺฑปกูฎาคาราทีนิ พหูนิ ปณีตเสนาสนานิ ลภติ, โส ตานิ จีวราทีนิ วิย จิรปพฺพชิตพหุสฺสุตอปฺปลาภิคิลานานํ ทตฺวา ยตฺถ กตฺถจิ วสโนฺตปิ สนฺตุโฎฺฐว โหติ, อยมสฺส เสนาสเน **ยถาสารุปฺปสโนฺตโส**ฯ โยปิ, ''อุตฺตมเสนาสนํ นาม ปมาทฎฺฐานํ, ตตฺถ นิสินฺนสฺส ถินมิทฺธํ โอกฺกมติ, นิทฺทาภิภูตสฺส ปุน ปฎิพุชฺฌโต ปาปวิตกฺกา ปาตุภวนฺตี''ติ ปฎิสญฺจิกฺขิตฺวา ตาทิสํ เสนาสนํ ปตฺตมฺปิ น

สมฺปฎิจฺฉติ, โส ตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อโพฺภกาสรุกฺขมูลาทีสุ วสโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหติ, อยมฺปิสฺส เสนาสเน **ยถาสารุปฺปสโนฺตโส**ฯ

อิธ ปน ภิกฺขุ เภสชฺชํ ลภติ ลูขํ วา ปณีตํ วา, โส ยํ ลภติ, เตเนว สนฺตุสฺสติ, อญฺญํ น ปเตฺถติ, ลภโนฺตปิ น คณฺหาติ, อยมสฺส คิลานปจฺจเย **ยถาลาภสโนฺตโส**ฯ โย ปน เตเลน อตฺถิโก ผาณิตํ ลภติ, โส ตํ สภาคสฺส ภิกฺขุโน ทตฺวา ตสฺส หตฺถโต เตลํ คเหตฺวา อญฺญเทว วา ปริเยสิตฺวา เตหิ เภสชฺชํ กโรโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหติ, อยมสฺส คิลานปจฺจเย **ยถาพลสโนฺตโส**ฯ อปโร มหาปุโญฺญ พหุํ เตลมธุผาณิตาทิปณีตเภสชฺชํ ลภติ, โส ตํ จีวรํ วิย จิรปพฺพชิตพหุสฺสุตอปฺปลาภิคิลานานํ ทตฺวา เตสํ อาภตเกน เยน เกนจิ ยาเปโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหติฯ โย ปน เอกสฺมิํ ภาชเน มุตฺตหรีตกํ ฐเปตฺวา เอกสฺมิํ จตุมธุรํ, ‘‘คณฺห, ภเนฺต, ยทิจฺฉสี’’ติ วุจฺจมาโน สจสฺส เตสุ อญฺญตเรนปิ โรโค วูปสมฺมติ, อถ มุตฺตหรีตกํ นาม พุทฺธาทีหิ วณฺณิตนฺติ จตุมธุรํ ปฏิกฺขิปิตฺวา มุตฺตหรีตเกเนว เภสชฺชํ กโรนฺต ปรมสนฺตุโฏฺฐว โหติ, อยมสฺส คิลานปจฺจเย **ยถาสารุปฺปสโนฺตโส**ฯ

อิเมสํ ปน ปเจฺจกํ ปจฺจเยสุ ติณฺณํ ติณฺณํ สโนฺตสานํ ยถาสารุปฺปสโนฺตโสว อโคฺคฯ อายสฺมา ปุโณฺณ เอเกกสฺมิํ ปจฺจเย อิเมหิ ตีหิ สโนฺตเสหิ สนฺตุโฏฺฐ อโหสิฯ **สนฺตุฎฺฐิกถญฺจา**ติ ภิกฺขูนมฺปิ จ อิมํ สนฺตุฎฺฐิกถํ กตฺตาว อโหสิฯ

ติวิธปวิเวกวณฺณนา

ปวิวิโตฺตติ กายปวิเวโก จิตฺตปวิเวโก อุปธิปวิเวโกติ อิเมหิ ตีหิ ปวิเวเกหิ สมนฺนาคโตฯ ตตฺถ เอโก คจฺฉติ, เอโก ติฎฺฐติ, เอโก นิสีทติ, เอโก เสยฺยํ กเปฺปติ, เอโก คามํ ปิณฺฑาย ปวิสติ, เอโก ปฏิกฺกมติ, เอโก จงฺกมมธิฎฺฐาติ, เอโก จรติ, เอโก วิหรตีติ อยํ **กายปวิเวโก** นามฯ อฎฺฐ สมาปตฺติโย ปน **จิตฺตปวิเวโก** นามฯ นิพฺพานํ **อุปธิปวิเวโก** นามฯ วุตฺตมฺปิ เหตํ – ‘‘กายปวิเวโก จ วิเวกฎฺฐกายานํ เนกฺขมฺมาภิรตานํฯ จิตฺตปวิเวโก จ ปริสุทฺธจิตฺตานํ ปรมโวทานปฺปตฺตานํฯ อุปธิวิเวโก จ นิรุปธีนํ ปุคฺคลานํ วิสงฺขารคตาน’’นฺติ (มหานิ. ๕๗)ฯ **ปวิเวกกถ**นฺติ ภิกฺขูนมฺปิ จ อิมํ ปวิเวกกถํ กตฺตาฯ

ปญฺจวิธสํสคฺควณฺณนา

อสํสโฎฺฐติ ปญฺจวิเธน สํสเคฺคน วิรหิโตฯ สวนสํสโคฺค ทสฺสนสํสโคฺค สมุลฺลปนสํสโคฺค สโมฺภคสํสโคฺค กายสํสโคฺคติ ปญฺจวิโธ สํสโคฺคฯ เตสุ อิธ ภิกฺขุ สุณาติ, ‘‘อสุกสฺมิํ คาเม วา นิคเม วา อิตฺถี วา กุมาริกา วา อภิรูปา ทสฺสนียา ปาสาทิกา ปรมาย วณฺณโปกฺขรตาย สมนฺนาคตา’’ติฯ โส ตํ สุตฺวา สํสีทติ วิสีทติ น สโกฺกติ พฺรหฺมจริยํ สนฺธาเรตุํ, สิกฺขาทุพฺพลฺยํ อนาวิกตฺวา หีนายาวตฺตตีติ เอวํ ปเรหิ วา กถียมานํ รูปาทิสมฺปตฺติํ อตฺตนา วา หสิตลปิตคีตสทฺทํ สุณนฺตสฺส โสตวิญฺญาณวีถิวเสน อุปฺปโนฺน ราโค **สวนสํสโคฺค** นามฯ โส อนิตฺถิคนฺธปเจฺจกโพธิสตฺตสฺส จ ปญฺจคฺคฬเลณวาสีติสฺสทหรสฺส จ วเสน เวทิตโพฺพ –

ทหโร กิร อากาเสน คจฺฉโนฺต คิริคามวาสิกมฺมารธีตาย ปญฺจหิ กุมารีหิ สทฺธิํ ปทุมสรํ คนฺตฺวา นฺหตฺวา ปทุมานิ จ ปิลนฺธิตฺวา มธุรสฺสเรน คายนฺติยา สทฺทํ สุตฺวา กามราเคน วิโทฺธ วิเสสา ปริหายิตฺวา อนยพฺยสนํ ปาปุณิฯ อิธ ภิกฺขุ น เหว โข สุณาติ, อปิจ โข สามํ ปสฺสติ อิตฺถิํ วา กุมาริํ วา อภิรูปํ ทสฺสนียํ ปาสาทิกํ ปรมาย วณฺณโปกฺขรตาย สมนฺนาคตํฯ โส ตํ ทิสฺวา สํสีทติ วิสีทติ น สโกฺกติ พฺรหฺมจริยํ สนฺธาเรตุํ, สิกฺขาทุพฺพลฺยํ อนาวิกตฺวา หีนายาวตฺตตี

ติ เอวํ วิสภาครูปํ โอโลเกนฺตสฺส ปน จกฺขุวิญฺญาณวีถิวเสน อุปฺปนฺนราโค **ทสฺสนสํสโคฺค** นามฯ โส เอวํ เวทิตโพฺพ –

เอโก กิร ทหโร กาลทีฆวาปิทฺวารวิหารํ อุเทฺทสตฺถาย คโตฯ อาจริโย ตสฺส อนฺตรายํ ทิสฺวา โอกาสํ น กโรติฯ โส ปุนปฺปุนํ อนุพนฺธติฯ อาจริโย สเจ อโนฺตคาเม น จริสฺสสิฯ ทสฺสามิ เต อุเทฺทสนฺติ อาหฯ โส สาธูติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา อุเทฺทเส นิฏฺฐิเต อาจริยํ วนฺทิตฺวา คจฺฉโนฺต อาจริโย เม อิมสฺมิํ คาเม จริตุํ น เทติ, กิํ นุ โข การณนฺติ จีวรํ ปารุปิตฺวา คามํ ปาวิสิ, เอกา กุลธีตา ปีตกวตฺถํ นิวาเสตฺวา เคเห ฐิตา ทหรํ ทิสฺวา สญฺชาตราคา อุฬุํเงฺกน ยาคุํ อาหริตฺวา ตสฺส ปเตฺต ปกฺขิปิตฺวา นิวตฺติตฺวา มญฺจเก นิปชฺชิฯ อถ นํ มาตาปิตโร กิํ อมฺมาติ ปุจฺฉิํสุ, ทฺวาเรน คตํ ทหรํ ลภมานา ชีวิสฺสามิ, อลภมานา มริสฺสามีติฯ มาตาปิตโร เวเคน คนฺตฺวา คามทฺวาเร ทหรํ ปตฺวา วนฺทิตฺวา, ‘‘นิวตฺตถ, ภเนฺต, ภิกฺขํ คณฺหาหี’’ติ อาหํสุฯ ทหโร อลํ คจฺฉามีติฯ เต, ‘‘อิทํ นาม, ภเนฺต, การณ’’นฺติ ยาจิตฺวา – ‘‘อมฺหากํ, ภเนฺต, เคเห เอตฺตกํ นาม ธนํ อตฺถิ, เอกาเยว โน ธีตา, ตฺวํ โน เชฏฺฐปุตฺตฏฺฐาเน ฐสฺสสิ, สุเขน สกฺกา ชีวิตุ’’นฺติ อาหํสุฯ ทหโร, ‘‘น มยฺหํ อิมินา ปลิโพเธน อโตฺถ’’ติ อนาทิยิตฺวาว ปกฺกโนฺตฯ

มาตาปิตโร คนฺตฺวา, ‘‘อมฺม, นาสกฺขิมฺหา ทหรํ นิวเตฺตตุํ, ยํ อญฺญํ สามิกํ อิจฺฉสิ, ตํ ลภิสฺสสิ, อุเฎฺฐหิ ขาท จ ปิว จา’’ติ อาหํสุฯ สา อนิจฺฉนฺตี สตฺตาหํ นิราหารา หุตฺวา กาลมกาสิฯ มาตาปิตโร ตสฺสา สรีรกิจฺจํ กตฺวา ตํ ปีตกวตฺถํ ธุรวิหาเร ภิกฺขุสงฺฆสฺส อทํสุ, ภิกฺขู วตฺถํ ขณฺฑาขณฺฑํ กตฺวา ภาชยิํสุฯ เอโก มหลฺลโก อตฺตโน โกฏฺฐาสํ คเหตฺวา กลฺยาณีวิหารํ อาคโตฯ โสปิ ทหโร เจติยํ วนฺทิสฺสามีติ ตเตฺถว คนฺตฺวา ทิวาฏฺฐาเน นิสีทิฯ มหลฺลโก ตํ วตฺถขณฺฑํ คเหตฺวา, ‘‘อิมินา เม ปริสฺสาวนํ วิจาเรถา’’ติ ทหรํ อโวจฯ ทหโร มหาเถร ‘‘กุหิํ ลทฺธ’’นฺติ อาหฯ โส สพฺพํ ปวตฺติํ กเถสิฯ โส ตํ สุตฺวาว, ‘‘เอวรูปาย นาม สทฺธิํ สํวาสํ นาลตฺถ’’นฺติ ราคคฺคินา ทโฑฺฒ ตเตฺถว กาลมกาสิฯ

อญฺญมญฺญํ อาลาปสลฺลาปวเสน อุปฺปนฺนราโค ปน **สมุลฺลปนสํสโคฺค** นามฯ ภิกฺขุโน ภิกฺขุนิยา สนฺตกํ, ภิกฺขุนิยา วา ภิกฺขุสฺส สนฺตกํ คเหตฺวา ปริโภคกรณวเสน อุปฺปนฺนราโค **สโมฺภคสํสโคฺค** นามฯ โส เอวํ เวทิตโพฺพ – มริจวฏฺฏิวิหารมเห กิร ภิกฺขูนํ สตสหสฺสํ ภิกฺขุนีนํ นวุติสหสฺสานิ เอว อเหสุํฯ เอโก สามเณโร อุณฺหยาคุํ คเหตฺวา คจฺฉโนฺต สกิํ จีวรกเณฺณ ฐเปสิ, สกิํ ภูมิยํฯ เอกา สามเณรี ทิสฺวา เอตฺถ ปตฺตํ ฐเปตฺวา ยาหีติ ถาลกํ อทาสิฯ เต อปรภาเค เอกสฺมิํ ภเย อุปฺปเนฺน ปรสมุทฺทํ อคมํสุฯ เตสุ ภิกฺขุนี ปุเรตรํ อคมาสิฯ สา, ‘‘เอโก กิร สีหฬภิกฺขุ อาคโต’’ติ สุตฺวา เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ปฏิสนฺถารํ กตฺวา นิสินฺนา, – ‘‘ภเนฺต, มริจวฏฺฏิวิหารมหกาเล ตุเมฺห กติวสฺสา’’ติ ปุจฺฉิฯ ตทาหํ สตฺตวสฺสิกสามเณโรฯ ตฺวํ ปน กติวสฺสาติ? อหํ สตฺตวสฺสิกสามเณรีเยว เอกสฺส สามเณรสฺส อุณฺหยาคุํ คเหตฺวา คจฺฉนฺตสฺส ปตฺตฐปนตฺถํ ถาลกมทาสินฺติฯ เถโร, ‘‘อหํ โส’’ติ วตฺวา ถาลกํ นีหริตฺวา ทเสฺสสิฯ เต เอตฺตเกเนว สํสเคฺคน พฺรหฺมจริยํ สนฺธาเรตุํ อสโกฺกนฺตา เทฺวปิ สฏฺฐิวสฺสกาเล วิพฺภมิํสุฯ

หตฺถคาหาทิวเสน ปน อุปฺปนฺนราโค **กายสํสโคฺค** นามฯ ตตฺริทํ วตฺถุ – มหาเจติยงฺคเณ กิร ทหรภิกฺขู สชฺฌายํ คณฺหนฺติฯ เตสํ ปิฏฺฐิปเสฺส ทหรภิกฺขุนิโย ธมฺมํ สุณนฺติฯ ตเตฺร โก ทหโร หตฺถํ ปสาเรโนฺต เอกิสฺสา ทหรภิกฺขุนิยา กายํ ฉุปิฯ สา ตํ หตฺถํ คเหตฺวา อตฺตโน อุรสฺมิํ ฐเปสิ, เอตฺตเกน สํสเคฺคน เทฺวปิ วิพฺภมิตฺวา คิหิภาวํ ปตฺตาฯ

คาหคาหกาทิวณฺณนา

อิเมสุ ปน ปญฺจสุ สํสเคฺคสุ ภิกฺขุโน ภิกฺขูหิ สทฺธึ สวนทสฺสนสมุลฺลปนสโมฺภคกาย ปรามาสา นิจฺจมฺปิ โหนฺติเยว, ภิกฺขุนีหิ สทฺธึ ฐเปตฺวา กายสํสคฺคํ เสสา กาเลน กาลํ โหนฺติ; ตถา อุปาสกอุปาสิกาหิ สทฺธึ สเพฺพปิ กาเลน กาลํ โหนฺติฯ เตสุ หิ กิเลสุปฺปตฺติโต จิตฺตํ รกฺขิตพฺพํฯ เอโก หิ ภิกฺขุ คาหคาหโก โหติ, เอโก คาหมุตฺตโก, เอโก มุตฺตคาหโก, เอโก มุตฺตมุตฺตโกฯ

ตตฺถ ยํ ภิกฺขุํ มนุสฺสาปิ อามิเสน อุปลาเปตฺวา คหณวเสน อุปสงฺกมนฺติ, ภิกฺขุปิ ปุปฺผ ผลาทีหิ อุปลาเปตฺวา คหณวเสน อุปสงฺกมติ, อยํ **คาหคาหโก** นามฯ ยํ ปน มนุสฺสา วุตฺตน เยน อุปสงฺกมนฺติ, ภิกฺขุ ทกฺขิเณยฺยวเสน อุปสงฺกมติ, อยํ **คาหมุตฺตโก** นามฯ ยสฺส มนุสฺสา ทกฺขิเณยฺยวเสน จตฺตาโร ปจฺจเย เทนฺติ, ภิกฺขุ ปุปฺผผลาทีหิ อุปลาเปตฺวา คหณวเสน อุปสงฺกมติ, อยํ **มุตฺตคาหโก** นามฯ ยสฺส มนุสฺสาปิ ทกฺขิเณยฺยวเสน จตฺตาโร ปจฺจเย เทนฺติ, ภิกฺขุปิ จูฬปิณฺฑปาติยติสฺสเตฺถโร วิย ทกฺขิเณยฺยวเสน ปริภุญฺชติ, อยํ **มุตฺตมุตฺตโก** นามฯ

เถรํ กิร เอกา อุปาสิกา ทฺวาทส วสฺสานิ อุปฏฺฐหิฯ เอกทิวสํ ตสฺมิํ คาเม อคฺคิ อุฏฺฐหิตฺวา เคหานิ ฌาเปสิฯ อเญฺญสํ กุลูปกภิกฺขู อาคนฺตฺวา – ‘‘กึ อุปาสิเก, อปิ กิญฺจิ ภณฺฑกํ อโรคํ กาตุํ อสกฺขิตฺถา’’ติ ปฏิสนฺถารํ อกํสุฯ มนุสฺสา, ‘‘อมฺหากํ มาตุ กุลูปกเตฺถโร ภุญฺชนเวลายเมว อาคมิสฺสตี’’ติ อาหํสุฯ เถโรปิ ปุนทิวเส ภิกฺขาจารเวลํ สลฺลเกฺขตฺวาว อาคโตฯ อุปาสิกา โกฏฺฐจฺฉายาย นิสีทาเปตฺวา ภิกฺขํ สมฺปาเทตฺวา อทาสิฯ เถเร ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา ปกฺกเนฺต มนุสฺสา อาหํสุ – ‘‘อมฺหากํ มาตุ กุลูปกเตฺถโร ภุญฺชนเวลายเมว อาคโต’’ติฯ อุปาสิกา, ‘‘ตุมฺหากํ กุลูปกา ตุมฺหากํเยว อนุจฺฉวิกา, มยฺหํ เถโร มเยฺหว อนุจฺฉวิโก’’ติ อาหฯ อายสฺมา ปน มนฺตาณิปุโตฺต อิเมหิ ปญฺจหิ สํสเคฺคหิ จตูหิปิ ปริสาหิ สทฺธึ อสํสโฏฺฐ คาหมุตฺตโก เจว มุตฺตมุตฺตโก จ อโหสิฯ ยถา จ สยํ อสํสโฏฺฐ, เอวํ ภิกฺขูนมฺปิ ตํ อสํสคฺคกถํ กตฺตา อโหสิฯ

อารทฺธวีริโยติ ปคฺคหิตวีริโย, ปริปุณฺณกายิกเจตสิกวีริโยติ อโตฺถฯ โย หิ ภิกฺขุ คมเน อุปฺปนฺนกิเลสํ ฐานํ ปาปุณิตุํ น เทติ, ฐาเน อุปฺปนฺนกิเลสํ นิสชฺชํ, นิสชฺชาย อุปฺปนฺนกิเลสํ สยนํ ปาปุณิตุํ น เทติ, มเนฺตน กณฺหสปฺปํ อุปฺปีเฬตฺวา คณฺหโนฺต วิย, อมิตฺตํ คีวาย อกฺกม โนฺต วิย จ วิจรติ, อยํ **อารทฺธวีริโย** นามฯ เถโร จ ตาทิโส อโหสิฯ ภิกฺขูนมฺปิ ตเถว วีริยา รมฺภกถํ กตฺตา อโหสิฯ

สีลสมฺปโนฺนติอาทีสุ **สีล**นฺติ จตุปาริสุทฺธิสีลํฯ **สมาธี**ติ วิปสฺสนาปาทกา อฏฺฐ สมาปตฺติโยฯ **ปญฺญา**ติ โลกิยโลกุตฺตรญาณํฯ **วิมุตฺตี**ติ อริยผลํฯ **วิมุตฺติญาณทสฺสน**นฺติ เอกูนวีสติวิธํ ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ เถโร สยมฺปิ สีลาทีหิ สมฺปโนฺน อโหสิ ภิกฺขูนมฺปิ สีลาทิกถํ กตฺตาฯ สฺวายํ ทสหิ กถาวตฺถูหิ โอวทตีติ **โอวาทโก**ฯ ยถา ปน เอโก โอวทติเยว, สุขุมํ อตฺถํ ปริวเตฺตตฺวา ชานาเปตุํ น สโกฺกติฯ น เอวํ เถโรฯ เถโร ปน ตานิ ทส กถาวตฺถูนิ วิญฺญาเปตีติ **วิญฺญาปโก**ฯ เอโก วิญฺญาเปตุํ สโกฺกติ, การณํ ทเสฺสตุํ น สโกฺกติฯ เถโร การณมฺปิ สนฺทเสฺสตีติ **สนฺทสฺสโก**ฯ เอโก วิชฺชมานํ การณํ ทเสฺสติ, คาเหตุํ ปน น สโกฺกติฯ เถโร คาเหตุมฺปิ สโกฺกตีติ **สมาทปโก**ฯ เอวํ สมาทเปตฺวา ปน เตสุ กถาวตฺถูสุ อุสฺสาหชนนวเสน ภิกฺขู สมุเตฺตเชตีติ **สมุเตฺตชโก**ฯ อุสฺสาหชาเต วณฺณํ วตฺวา สมฺปหํเสตีติ **สมฺปหํสโก**ฯ

ปญฺจลาภวณฺณนา

๒๕๓. **สุลทฺธลาภา**ติ อเญฺญสมฺปิ มนุสฺสตฺตภาวปพฺพชฺชาทิคุณลาภา นาม โหนฺติฯ อายสฺมโต ปน ปุณฺณสฺส สุลทฺธลาภา เอเต, ยสฺส สตฺถุ สมฺมุขา เอวํ วโณฺณ อพฺภุคฺคโตติ อ

โต๎ถฯ อปิจ อปณฺฑิเตหิ วณฺณกถนํ นาม น ตถา ลาโภ, ปณฺฑิเตหิ วณฺณกถนํ ปน ลาโภฯ คิหี หิ วา วณฺณกถนํ น ตถา ลาโภ, คิหี หิ ‘‘วณฺณํ กเถสฺสามี’’ติ, ‘‘อมฺหากํ อโยฺย สโณฺห สขิโล สุขสมฺภาโส, วิหารํ อาคตานํ ยาคุภตฺตผาณิตาทีหิ สงฺคหํ กโรตี’’ติ กเถโนฺต อวณฺณเมว กเถติฯ ‘‘อวณฺณํ กเถสฺสามี’’ติ ‘‘อยํ เถโร มนฺทมโนฺท วิย อพลพโล วิย ภากุฏิกภากุฏิโก วิย นตฺถิ อิมินา สทฺธิํ วิสฺสาโส’’ติ กเถโนฺต วณฺณเมว กเถติฯ สพฺรหฺมจารีหิปิ สตฺถุ ปรมฺมุขา วณฺณกถนํ น ตถา ลาโภ, สตฺถุ สมฺมุขา ปน อติลาโภติ อิมมฺปิ อตฺถวสํ ปฏิจฺจ ‘‘สุลทฺธลาภา’’ติ อาหฯ **อนุมสฺส อนุมสฺสา**ติ ทส กถาวตฺถูนิ อนุปวิสิตฺวา อนุปวิสิตฺวาฯ **ตญฺจ สตฺถา อพฺภนุโมทตี**ติ ตญฺจสฺส วณฺณํ เอวเมตํ อปฺปิโจฺฉ จ โส ภิกฺขุ สนฺตุโฎฺฐ จ โส ภิกฺขูติ อนุโมทติฯ อิติ วิญฺญูหิ วณฺณภาสนํ เอโก ลาโภ, สพฺรหฺมจารีหิ เอโก, สตฺถุ สมฺมุขา เอโก, อนุมสฺส อนุมสฺส เอโก, สตฺถารา อพฺภนุโมทนํ เอโกติ อิเม ปญฺจ ลาเภ สนฺธาย ‘‘สุลทฺธลาภา’’ติ อาหฯ **กทาจี**ติ กิสฺมิญฺจิเทว กาเลฯ **กรหจี**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **อเปฺปว นาม สิยา โกจิเทว กถาสลฺลาโป**ติ อปิ นาม โกจิ กถาสมุทาจาโรปิ ภเวยฺยฯ เถเรน กิร อายสฺมา ปุโณฺณ เนว ทิฎฺฐปุโพฺพ, นสฺส ธมฺมกถา สุตปุพฺพาฯ อิติ โส ตสฺส ทสฺสนมฺปิ ธมฺมกถมฺปิ ปตฺถยมาโน เอวมาหฯ

จาริกาทิวณฺณนา

๒๕๔. ยถาภิรนฺตนฺติ ยถาอชฺฌาสยํ วิหริตฺวาฯ พุทฺธานญฺหิ เอกสฺมิํ ฐาเน วสนฺตานํ ฉายูทกาทิวิปตฺติํ วา อปฺผาสุกเสนาสนํ วา, มนุสฺสานํ อสฺสทฺธาทิภาวํ วา อาคมฺม อนภิรติ นาม นตฺถิฯ เตสํ สมฺปตฺติยา ‘‘อิธ ผาสุ วิหรามา’’ติ อภิรมิตฺวา จิรวิหาโรปิ นตฺถิฯ ยตฺถ ปน ตถาคเต วิหรเนฺต สตฺตา สรเณสุ วา ปติฎฺฐหนฺติ, สีลานิ วา สมาทิยนฺติ, ปพฺพชนฺติ วา, ตโต โสตาปตฺติมคฺคาทีนํ วา ปน เตสํ อุปนิสฺสโย โหติฯ ตตฺถ พุทฺธา สเตฺต ตาสุ สมฺปตฺตีสุ ปติฎฺฐาปนอชฺฌาสเยน วสนฺติ; ตาสํ อภาเว ปกฺกมนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ยถาอชฺฌาสยํ วิหริตฺวา’’ติฯ **จาริกํ จรมาโน**ติ อทฺธานคมนํ คจฺฉโนฺตฯ จาริกา จ นาเมสา ภควโต ทุวิธา โหติ ตุริตจาริกา จ, อตุริตจาริกา จฯ

ตตฺถ ทูเรปิ โพธเนยฺยปุคฺคลํ ทิสฺวา ตสฺส โพธนตฺถาย สหสา คมนํ **ตุริตจาริกา** นามฯ สา มหากสฺสปปจฺจุคฺคมนาทีสุ ทฎฺฐพฺพาฯ ภควา หิ มหากสฺสปํ ปจฺจุคฺคจฺฉโนฺต มุหุเตฺตน ติคาวุตํ มคฺคํ อคมาสิ, อาฬวกสฺสตฺถาย ติํสโยชนํ, ตถา องฺคุลิมาลสฺส ฯ ปุกฺกุสาติสฺส ปน ปญฺจจตฺตาลีสโยชนํ, มหากปฺปินสฺส วีสโยชนสตํ, ขทิรวนิยสฺสตฺถาย สตฺต โยชนสตานิ อคมาสิ; ธมฺมเสนาปติโน สทฺธิวิหาริกสฺส วนวาสีติสฺสสามเณรสฺส ติคาวุตาธิกํ วีสโยชนสตํฯ

เอกทิวสํ กิร เถโร, ‘‘ติสฺสสามเณรสฺส สนฺติกํ, ภเนฺต, คจฺฉามี’’ติ อาหฯ ภควา, ‘‘อหมฺปิ คมิสฺสามี’’ติ วตฺวา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อามเนฺตสิ – ‘‘อานนฺท, วีสติสหสฺสานํ ฉฬภิญฺญานํ อาโรเจหิ – ‘ภควา วนวาสีติสฺสสามเณรสฺส สนฺติกํ คมิสฺสตี’’’ติฯ ตโต ทุติยทิวเส วีสติสหสฺสขีณาสวปริวุโต อากาเส อุปฺปติตฺวา วีสโยชนสตมตฺถเก ตสฺส โคจรคามทฺวาเร โอตริตฺวา จีวรํ ปารุปิฯ กมฺมนฺตํ คจฺฉมานา มนุสฺสา ทิสฺวา, ‘‘สตฺถา, โภ, อาคโต, มา กมฺมนฺตํ อคมิตฺถา’’ติ วตฺวา อาสนานิ ปญฺญเปตฺวา ยาคุํ ทตฺวา ปาตราสํ กโรนฺตา, ‘‘กุหิํ, ภเนฺต, ภควา คจฺฉตี’’ติ ทหรภิกฺขู ปุจฺฉิํสุฯ อุปาสกา, น ภควา อญฺญตฺถ คจฺฉติ, อิเธว ติสฺสสามเณรสฺส ทสฺสนตฺถาย อาคโตติ ฯ เต ‘‘อมฺหากํ กิร กุลูปกเตฺถรสฺส ทสฺสนตฺถาย สตฺถา อาคโต, โน วต โน เถโร โอรมตฺตโก’’ติ โสมนสฺสชาตา อเหสุํฯ

อถ ภควโต ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน สามเณโร คามํ ปิณฺฑาย จริตฺวา ‘‘อุปาสกา มหาภิกฺขุสโงฺฆ’’ติ ปุจฺฉิฯ อถสฺส เต, ‘‘สตฺถา, ภเนฺต, อาคโต’’ติ อาโรเจสุํ, โส ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปิณฺฑปาเตน อาปุจฺฉิฯ สตฺถา ตสฺส ปตฺตํ หเตฺถน คเหตฺวา, ‘‘อลํ, ติสฺส, นิฎฺฐิตํ ภตฺตกิจฺจ’’นฺติ อาหฯ ตโต อุปชฺฌายํ อาปุจฺฉิตฺวา อตฺตโน ปตฺตาสเน นิสีทิตฺวา ภตฺตกิจฺจมกาสิฯ อถสฺส ภตฺตกิจฺจปริโยสาเน สตฺถา มงฺคลํ วตฺวา นิกฺขมิตฺวา คามทฺวาเร ฐตฺวา, ‘‘กตโร เต, ติสฺส, วสนฎฺฐานํ คมนมโคฺค’’ติ อาหฯ ‘‘อยํ ภควา’’ติฯ มคฺคํ เทสยมาโน ปุรโต ยาหิ ติสฺสาติฯ ภควา กิร สเทวกสฺส โลกสฺส มคฺคเทสโก สมาโนปิ ‘‘สกลทิวสํ มเคฺค สามเณรํ ทฎฺฐุํ ลจฺฉามี’’ติ ตํ มคฺคเทสกมกาสิฯ

โส อตฺตโน วสนฎฺฐานํ คนฺตฺวา ภควโต วตฺตมกาสิฯ อถ นํ ภควา, ‘‘กตโร เต, ติสฺส, จงฺกโม’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ตตฺถ คนฺตฺวา สามเณรสฺส นิสีทนปาสาเณ นิสีทิตฺวา, ‘‘ติสฺส, อิมสฺมิํ ฐาเน สุขํ วสสี’’ติ ปุจฺฉิฯ โส อาห – ‘‘อาม, ภเนฺต, อิมสฺมิํ เม ฐาเน วสนฺตสฺส สีหพฺยคฺฆหตฺถิมิคโมราทีนํ สทฺทํ สุณโต อรญฺญสญฺญา อุปฺปชฺชติ, ตาย สุขํ วสามี’’ติฯ อถ นํ ภควา, ‘‘ติสฺส, ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาเตหิ, พุทฺธทายชฺชํ เต ทสฺสามี’’ติ วตฺวา สนฺนิปติเต ภิกฺขุสเงฺฆ อุปสมฺปาเทตฺวา อตฺตโน วสนฎฺฐานเมว อคมาสีติฯ อยํ **ตุริตจาริกา** นามฯ

ยํ ปน คามนิคมปฎิปาฎิยา เทวสิกํ โยชนฑฺฒโยชนวเสน ปิณฺฑปาตจริยาทีหิ โลกํ อนุคฺคณฺหนฺตสฺส คมนํ, อยํ **อตุริตจาริกา** นามฯ อิมํ ปน จาริกํ จรโนฺต ภควา มหามณฺฑลํ มชฺฌิมมณฺฑลํ อนฺติมมณฺฑลนฺติ อิเมสํ ติณฺณํ มณฺฑลานํ อญฺญตรสฺมิํ จรติฯ ตตฺถ มหามณฺฑลํ นวโยชนสติกํ, มชฺฌิมมณฺฑลํ ฉโยชนสติกํ, อนฺติมมณฺฑลํ ติโยชนสติกํฯ ยทา มหามณฺฑเล จาริกํ จริตุกาโม โหติ, มหาปวารณาย ปวาเรตฺวา ปาฎิปททิวเส มหาภิกฺขุสงฺฆปริวาโร นิกฺขมติฯ สมนฺตา โยชนสตํ เอกโกลาหลํ อโหสิ, ปุริมํ ปุริมํ อาคตา นิมเนฺตตุํ ลภนฺติ; อิตเรสุ ทฺวีสุ มณฺฑเลสุ สกฺกาโร มหามณฺฑเล โอสรติฯ ตตฺร ภควา เตสุ เตสุ คามนิคเมสุ เอกาหํ ทฺวีหํ วสโนฺต มหาชนํ อามิสปฎิคฺคเหน อนุคฺคณฺหโนฺต ธมฺมทาเนน จสฺส วิวฎฺฎูปนิสฺสิตํ กุสลํ วเฑฺฒโนฺต นวหิ มาเสหิ จาริกํ ปริโยสาเปติฯ

สเจ ปน อโนฺตวเสฺส ภิกฺขูนํ สมถวิปสฺสนา ตรุณา โหติ, มหาปวารณาย อปวาเรตฺวา ปวารณาสงฺคหํ ทตฺวา กตฺติกปุณฺณมาย ปวาเรตฺวา มิคสิรสฺส ปฐมทิวเส มหาภิกฺขุสงฺฆปริวาโร นิกฺขมิตฺวา มชฺฌิมมณฺฑลํ โอสรติฯ อเญฺญนปิ การเณน มชฺฌิมมณฺฑเล จาริกํ จริตุกาโม จตุมาสํ วสิตฺวาว นิกฺขมติฯ วุตฺตนเยเนว อิตเรสุ ทฺวีสุ มณฺฑเลสุ สกฺกาโร มชฺฌิมมณฺฑเล โอสรติฯ ภควา ปุริมนเยเนว โลกํ อนุคฺคณฺหโนฺต อฎฺฐหิ มาเสหิ จาริกํ ปริโยสาเปติฯ

สเจ ปน จตุมาสํ วุฎฺฐวสฺสสฺสาปิ ภควโต เวเนยฺยสตฺตา อปริปกฺกินฺทฺริยา โหนฺติ, เตสํ อินฺทฺริยปริปากํ อาคมยมาโน อปรมฺปิ เอกํ มาสํ วา ทฺวิติจตุมาสํ วา ตเตฺถว วสิตฺวา มหาภิกฺขุสงฺฆปริวาโร นิกฺขมติฯ วุตฺตนเยเนว อิตเรสุ ทฺวีสุ มณฺฑเลสุ สกฺกาโร อนฺตมณฺฑเล โอสรติฯ ภควา ปุริมนเยเนว โลกํ อนุคฺคณฺหโนฺต สตฺตหิ วา ฉหิ วา ปญฺจหิ วา จตูหิ วา มาเสหิ จาริกํ ปริโยสาเปติฯ อิติ อิเมสุ ตีสุ มณฺฑเลสุ ยตฺถ กตฺถจิ จาริกํ จรโนฺต น จีวราทิเหตุ จรติฯ อถ โข เย ทุคฺคตา พาลา ชิณฺณา พฺยาธิตา, เต กทา ตถาคตํ อาคนฺตฺวา ปสฺสิสฺสนฺติ? มยิ ปน จาริกํ จรเนฺต มหาชโน ตถาคตทสฺสนํ ลภิสฺสติ, ตตฺถ เกจิ จิตฺตานิ ปสาเทสฺสนฺติ, เกจิ มาลาทีหิ ปูเชสฺสนฺติ, เกจิ กฎจฺฉุภิกฺขํ ทสฺสนฺติ, เกจิ มิจฺฉาทสฺสนํ ปหาย สมฺมาทิฎฺฐิกา ภวิสฺสนฺติ, ตํ เตสํ ภวิสฺสติ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายาติ เอวํ โลกานุกมฺปาย จาริกํ จรติฯ

อปิจ จตูหิ การเณหิ พุทฺธา ภควโนฺต จาริกํ จรนฺติ – ชงฺฆาวิหารวเสน สรีรผาสุกตฺถาย, อตฺถุปฺปตฺติกาลํ อภิกงฺขนตฺถาย, ภิขูนํ สิกฺขาปทํ ปญฺญาปนตฺถาย, ตตฺถ ตตฺถ ปริปากคตินฺทฺริเย โพธเนยฺยสเตฺต โพธนตฺถายาติฯ อปเรหิปิ จตูหิ การเณหิ พุทฺธา ภควโนฺต จาริกํ จรนฺติ – พุทฺธํ สรณํ คจฺฉิสฺสนฺตีติ วา, ธมฺมํ สรณํ คจฺฉิสฺสนฺตีติ วา, สงฺฆํ สรณํ คจฺฉิสฺสนฺตีติ วา, มหตา ธมฺมวเสฺสน จตโสฺส ปริสา สนฺตเปฺปสฺสามีติ วาติ ฯ อปเรหิ ปญฺจหิ การเณหิ พุทฺธา ภควโนฺต จาริกํ จรนฺติ – ปาณาติปาตา วิรมิสฺสนฺตีติ วา, อทินฺนาทานา… กาเมสุมิจฺฉาจารา… มุสาวาทา… สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา วิรมิสฺสนฺตีติ วาติฯ อปเรหิ อฏฺฐหิ การเณหิ พุทฺธา ภควโนฺต จาริกํ จรนฺติ – ปฐมชฺฌานํ ปฏิลภิสฺสนฺตีติ วา, ทุติยํ…เป…. เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติํ ปฏิลภิสฺสนฺตีติ วาติฯ อปเรหิ อฏฺฐหิ การเณหิ พุทฺธา ภควโนฺต จาริกํ จรนฺติ – โสตาปตฺติมคฺคํ อธิคมิสฺสนฺตีติ วา, โสตาปตฺติผลํ…เป…. อรหตฺตผลํ สจฺฉิกริสฺสนฺตีติ วาติฯ อยํ **อตฺุริตจาริกา,** สา อิธ อธิเปฺปตาฯ สา ปเนสา ทุวิธา โหติ นิพทฺธจาริกา, อนิพทฺธจาริกา จฯ ตตฺถ ยํ เอกเสฺสว โพธเนยฺยสตฺตสฺส อตฺถาย คจฺฉติ, อยํ นิพทฺธจาริกา นามฯ ยํ ปน คามนิคมนครปฏิปาฏิวเสน จรติ, อยํ อนิพทฺธจาริกา นามฯ เอสา อิธ อธิเปฺปตาฯ

เสนาสนํ สํสาเมตฺวาติ เสนาสนํ ปฏิสาเมตฺวาฯ ตํ ปน ปฏิสาเมโนฺต เถโร น จูฬปตฺตมหาปตฺต-จูฬถาลกมหาถาลก-ปฏฺฏุณฺณจีวร-ทุกูลจีวราทีนํ ภณฺฑิกํ กตฺวา สปฺปิเตลาทีนํ วา ปน ฆเฏ ปูราเปตฺวา คเพฺภ นิทหิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย กุญฺจิกมุทฺทิกาทีนิ โยชาเปสิฯ ‘‘สเจ น โหติ ภิกฺขุ วา สามเณโร วา อารามิโก วา อุปาสโก วา, จตูสุ ปาสาเณสุ มเญฺจ มญฺจํ อาโรเปตฺวา ปีเฐ ปีฐํ อาโรเปตฺวา จีวรวํเส วา จีวรรชฺชุยา วา อุปริ ปุญฺชํ กตฺวา ทฺวารวาตปานํ ถเกตฺวา ปกฺกมิตพฺพ’’นฺติ (จูฬว. ๓๖๑) วจนโต ปน เนวาสิกํ ภิกฺขุํ อาปุจฺฉนมตฺตเกเนว ปฏิสาเมสิฯ

เยน สาวตฺถิ เตน จาริกํ ปกฺกามีติ สตฺถุ ทสฺสนกาโม หุตฺวา เยน ทิสาภาเคน สาวตฺถิ เตน ปกฺกามิฯ ปกฺกมโนฺต จ น สุโทฺธทนมหาราชสฺส อาโรจาเปตฺวา สปฺปิเตลมธุผาณิตาทีนิ คาหาเปตฺวา ปกฺกโนฺตฯ ยูถํ ปหาย นิกฺขโนฺต ปน มตฺตหตฺถี วิย, อสหายกิโจฺจ สีโห วิย, ปตฺตจีวรมตฺตํ อาทาย เอกโกว ปกฺกามิฯ กสฺมา ปเนส ปญฺจสเตหิ อตฺตโน อเนฺตวาสิเกหิ สทฺธิํ ราชคหํ อคนฺตฺวา อิทานิ นิกฺขโนฺตติ? ราชคหํ กปิลวตฺถุโต ทูรํ สฏฺฐิโยชนานิ, สาวตฺถิ ปน ปญฺจทสฯ สตฺถา ราชคหโต ปญฺจจตฺตาลีสโยชนํ อาคนฺตฺวา สาวตฺถิยํ วิหรติ, อิทานิ อาสโนฺน ชาโตติ สุตฺวา นิกฺขมีติ อการณเมตํฯ พุทฺธานํ สนฺติกํ คจฺฉโนฺต หิ เอส โยชนสหสฺสมฺปิ คเจฺฉยฺย, ตทา ปน กายวิเวโก น สกฺกา ลทฺธุนฺติฯ พหูหิ สทฺธิํ คมนกาเล หิ เอกสฺมิํ คจฺฉามาติ วทเนฺต เอโก อิเธว วสามาติ วทติฯ เอกสฺมิํ วสามาติ วทเนฺต เอโก คจฺฉามาติ วทติฯ ตสฺมา อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ สมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา นิสีทิตุํ วา ผาสุกเสนาสเน กายวิเวกํ ลทฺธุํ วา น สกฺกา โหติ, เอกกสฺส ปน ตํ สพฺพํ สุลภํ โหตีติ ตทา อคนฺตฺวา อิทานิ ปกฺกามิฯ

จาริกํ จรมาโนติ เอตฺถ กิญฺจาปิ อยํ จาริกา นาม มหาชนสงฺคหตฺถํ พุทฺธานํเยว ลพฺภติ, พุเทฺธ อุปาทาย ปน รุฬฺหีสเทฺทน สาวกานมฺปิ วุจฺจติ กิลญฺชาทีหิ กตํ พีชนมฺปิ ตาลวณฺฏํ วิยฯ **เยน ภควา**ติ สาวตฺถิยา อวิทูเร เอกสฺมิํ คามเก ปิณฺฑาย จริตฺวา กตภตฺตกิโจฺจ เชตวนํ ปวิสิตฺวา สาริปุตฺตเตฺถรสฺส วา มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรสฺส วา วสนฏฺฐานํ คนฺตฺวา ปาเท โธวิตฺวา มเกฺขตฺวา ปานียํ วา ปานกํ วา ปิวิตฺวา โถกํ วิสฺสมิตฺวา สตฺถารํ ปสฺสิสฺสามีติ จิตฺตมฺปิ อนุปฺปาเทตฺวา อุชุกํ คนฺธกุฏิปริเวณเมว อคมาสิฯ เถรสฺส หิ สตฺถารํ ทฏฺฐุกามสฺส อเญฺญน ภิกฺขุน

า กิจฺจํ นตฺถิฯ ตสฺมา ราหุลํ วา อานนฺทํ วา คเหตฺวา โอกาสํ กาเรตฺวา สตฺถารํ ปสฺสิสฺสามีติ เอวมฺปิ จิตฺตํ น อุปฺปาเทสิฯ

เถโร หิ สยเมว พุทฺธสาสเน วลฺลโภ รโญฺญ สงฺคามวิชยมหาโยโธ วิยฯ ยถา หิ ตา ทิสสฺส โยธสฺส ราชานํ ทฏฺฐุกามสฺส อญฺญํ เสวิตฺวา ทสฺสนกมฺมํ นาม นตฺถิ; วลฺลภตาย สยเมว ปสฺสติฯ เอวํ เถโรปิ พุทฺธสาสเน วลฺลโภ, ตสฺส อญฺญํ เสวิตฺวา สตฺถุทสฺสนกิจฺจํ นตฺถีติ ปาเท โธวิตฺวา ปาทปุญฺฉนมฺหิ ปุญฺฉิตฺวา เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ ภควาปิ ''ปจฺจูสกาเลเยว มนฺตาณิปุตฺโต อาคมิสฺสตี''ติ อทฺทสฯ ตสฺมา คนฺธกุฏึ ปวิสิตฺวา สูจิฆฏิกํ อทตฺวาว ทรถํ ปฏิปฺปสฺสเมฺภตฺวา อุฏฺฐาย นิสีทิฯ เถโร กวาฏํ ปณาเมตฺวา คนฺธกุฏึ ปวิสิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ **ธมฺมิยา กถายา**ติ ภควา ธมฺมึ กถํ กเถนฺโต จูฬโคสิงคสุตฺต (ม. นิ. ๑.๓๒๕ อาทโย) ติณฺณํ กุลปุตฺตานํ สามคฺคิรสานิสํสํ กเถสิ; เสกฺขสุตฺต (ม. นิ. ๒.๒๒ อาทโย) อาวสถานิสํสํ, ฆฏิการสุตฺต (ม. นิ. ๒.๒๘๒ อาทโย) สติปฏิลาภิกํ ปุเพฺพนิวาสปฺปฏิสํยุตฺตกถํ; รฏฺฐปาลสุตฺต (ม. นิ. ๒.๓๐๔) จตฺตาโร ธมฺมุเทฺทเส, เสลสุตฺต (ม. นิ. ๒.๓๙๖ อาทโย) ปานกานิสํสกถํ , อุปกฺกิเลสสุตฺต (ม. นิ. ๓.๒๓๖ อาทโย) ภคุเตฺถรสฺส ธมฺมกถํ กเถนฺโต เอกีภาเว อานิสํสํ กเถสิฯ อิมสฺมึ ปน รถวินีเต อายสฺมโต ปุณฺณสฺส กเถนฺโต ทสกถาวตฺถุนิสฺสยํ อนนฺตนยํ นาม ทเสฺสสิ ปุณฺณ, อยมฺปิ อปฺปิจฺฉกถาเยว สโนฺตสกถาเยวาติฯ ปฏิสมฺภิทาปตฺตสฺส สาวกสฺส เวลเนฺต ฐตฺวา มหาสมุทฺท หตฺถปฺปสารณํ วิย อโหสิฯ

เยน อนฺธวนนฺติ ตทา กิร ปจฺฉาภตฺต เชตวนํ อากิณฺณํ โหติ, พหู ขตฺติยพฺราหฺมณาทโย เชตวนํ โอสรนฺติ; รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส ขนฺธาวารฏฺฐานํ วิย โหติ, น สกฺกา ปวิเวกํ ลภิตุํฯ อนฺธวนํ ปน ปธานฆรสทิสํ ปวิวิตฺตํ, ตสฺมา เยนนฺธวนํ เตนุปสงฺกมิฯ กสฺมา ปน มหาเถเร น อทฺทส? เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ''สายนฺหสมเย อาคนฺตฺวา มหาเถเร ทิสฺวา ปุน ทสพลํ ปสฺสิสฺสามิ, เอวํ มหาเถรานํ เอกํ อุปฏฺฐานํ ภวิสฺสติ, สตฺถุ เทฺว ภวิสฺสนฺติ, ตโต สตฺถารํ วนฺทิตฺวา มม วสนฏฺฐานเมว คมิสฺสามี''ติฯ

สตฺตวิสุทฺธิปญฺหวณฺณนา

๒๕๖. **อภิณฺหํ กิตฺตยมาโน อโหสี**ติ ปุนปฺปุนํ วณฺณํ กิตฺตยมาโน วิหาสิฯ เถโร กิร ตโต ปฏฺฐาย ทิวเส ทิวเส สงฺฆมเชฺฌ ''ปุโณฺณ กิร นาม มนฺตาณิปุโตฺต จตูหิ ปริสาหิ สทฺธึ อสํสโฏฺฐ, โส ทสพลสฺส ทสฺสนตฺถาย อาคมิสฺสติ; กจฺจิ นุ โข มํ อทิสฺวาว คมิสฺสตี''ติ เถรนวมชฺฌิมานํ สติกรณตฺถํ อายสฺมโต ปุณฺณสฺส คุณํ ภาสติฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ''มหลฺลกภิกฺขู นาม น สพฺพกาลํ อโนฺตวิหาเร โหนฺติ; คุณกถาย ปนสฺส กถิตาย โย จ นํ ภิกฺขุํ ปสฺสิสฺสติ; โส อาคนฺตฺวา อาโรเจสฺสตี''ติฯ อถายํ เถรเสฺสว สทฺธิวิหาริโก ตํ อายสฺมนฺตํ มนฺตาณิปุตฺตํ ปตฺตจีวรมาทาย คนฺธกุฏึ ปวิสนฺตํ อทฺทสฯ กถํ ปน นํ เอส อญฺญาสีติ? ปุณฺณ, ปุณฺณาติ วตฺวา กเถนฺตสฺส ภควโต ธมฺมกถาย อญฺญาสิ – ''อยํ โส เถโร, ยสฺส เม อุปชฺฌาโย อภิณฺหํ กิตฺตยมาโน โหตี''ติฯ อิติ โส อาคนฺตฺวา เถรสฺส อาโรเจสิฯ **นิสีทนํ อาทายา**ติ **นิสีทนํ** นาม สทสํ วุจฺจติ อวายิมํฯ เถโร ปน จมฺมขณฺฑํ คเหตฺวา อคมาสิฯ **ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต**ติ ปจฺฉโต ปจฺฉโตฯ **สีสานุโลกี**ติ โย อุนฺนตฏฺฐาเน ปิฏฺฐึ ปสฺสโนฺต นินฺนฏฺฐาเน สีสํ ปสฺสโนฺต คจฺฉติ, อยมฺปิ สีสานุโลกีติ วุจฺจติฯ ตาทิโส หุตฺวา อนุพนฺธิฯ เถโร หิ กิญฺจาปิ สํยตปทสทฺทตาย อจฺจาสโนฺน หุตฺวา คจฺฉโนฺตปิ ปทสเทฺทน น พาธติ, ''นายํ สโมฺมทนกาโล''ติ ญตฺวา ปน น อจฺจาสโนฺน, อนฺธวนํ นาม มหนฺตํ, เอกสฺมึ ฐาเน นิลีนํ อปสฺสเนฺตน, อาวุโส ปุณฺณ, ปุณฺณาติ อ

ผาสุกสโทฺท กาตโพฺพ โหตีติ นิสินฺนฏฺฐานชานนตฺถํ นาติทูเร หุตฺวา สีสานุโลกี อคมาสิฯ **ทิวาวิหารํ นิสีทีติ** ทิวาวิหารตฺถาย นิสีทิฯ

ตตฺถ อายสฺมาปิ ปุโณฺณ อุทิจฺจพฺราหฺมณชโจฺจ, สาริปุตฺตเตฺถโรปิฯ ปุณฺณเตฺถโรปิ สุวณฺณวโณฺณ, สาริปุตฺตเตฺถโรปิฯ ปุณฺณเตฺถโรปิ อรหตฺตผลสมาปตฺติสมาปโนฺน, สาริปุตฺตเตฺถโรปิฯ ปุณฺณเตฺถโรปิ กปฺปสตสหสฺสํ อภินีหารสมฺปโนฺน, สาริปุตฺตเตฺถโรปิ กปฺปสตสหสฺสาธิกํ เอกมสเงฺขยฺยํฯ ปุณฺณเตฺถโรปิ ปฏิสมฺภิทาปโตฺต มหาขีณาสโว, สาริปุตฺตเตฺถโรปิฯ อิติ เอกํ กนกคุหํ ปวิฏฺฐา เทฺว สีหา วิย, เอกํ วิชมฺภนภูมิํ โอติณฺณา เทฺว พฺยคฺฆา วิย, เอกํ สุปุปฺผิตสาลวนํ ปวิฏฺฐา เทฺว ฉทฺทนฺตนาคราชาโน วิย, เอกํ สิมฺพลิวนํ ปวิฏฺฐา เทฺว สุปณฺณราชาโน วิย, เอกํ นรวาหนยานํ อภิรุฬฺหา เทฺว เวสฺสวณา วิย, เอกํ ปณฺฑุกมฺพลสิลํ อภินิสินฺนา เทฺว สกฺกา วิย, เอกวิมานพฺภนฺตรคตา เทฺว หาริตมหาพฺรหฺมาโน วิย จ เต เทฺวปิ พฺราหฺมณชจฺจา เทฺวปิ สุวณฺณวณฺณา เทฺวปิ สมาปตฺติลาภิโน เทฺวปิ อภินีหารสมฺปนฺนา เทฺวปิ ปฏิสมฺภิทาปตฺตา มหาขีณาสวา เอกํ วนสณฺฑํ อนุปวิฏฺฐา ตํ วนฏฺฐานํ โสภยิํสุฯ

***ภควติ* โน, อาวุโส, พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตีติ**, อาวุโส, กิํ อมฺหากํ ภควโต สนฺติเก อายสฺมตา พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตีติ? อิทํ อายสฺมา สาริปุโตฺต ตสฺส ภควติ พฺรหฺมจริยวาสํ ชานโนฺตปิ กถาสมุฏฺฐาปนตฺถํ ปุจฺฉิฯ ปุริมกถาย หิ อปฺปติฏฺฐิตาย ปจฺฉิมกถา น ชายติ, ตสฺมา เอวํ ปุจฺฉิฯ เถโร อนุชานโนฺต ‘‘เอวมาวุโส’’ติ อาหฯ อถสฺส ปญฺหวิสฺสชฺชนํ โสตุกาโม อายสฺมา สาริปุโตฺต ‘‘กิํ นุ โข อาวุโส สีลวิสุทฺธตฺถํ ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี’’ติ ปฏิปาฏิยา สตฺต วิสุทฺธิโย ปุจฺฉิฯ ตาสํ วิตฺถารกถา **วิสุทฺธิมเคฺค** วุตฺตาฯ อายสฺมา ปน ปุโณฺณ ยสฺมา จตุปาริสุทฺธิสีลาทีสุ ฐิตสฺสาปิ พฺรหฺมจริยวาโส มตฺถกํ น ปาปุณาติ, ตสฺมา, ‘‘โน หิทํ, อาวุโส’’ติ สพฺพํ ปฏิกฺขิปิฯ

กิมตฺถํ จรหาวุโสติ ยทิ สีลวิสุทฺธิอาทีนํ อตฺถาย พฺรหฺมจริยํ น วุสฺสติ, อถ กิมตฺถํ วุสฺสตีติ ปุจฺฉิฯ **อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถํ โข, อาวุโส**ติ เอตฺถ **อนุปาทาปรินิพฺพานํ** นาม อปฺปจฺจยปรินิพฺพานํฯ เทฺวธา อุปาทานานิ คหณูปาทานญฺจ ปจฺจยูปาทานญฺจฯ **คหณูปาทานํ** นาม กามุปาทานาทิกํ จตุพฺพิธํ, **ปจฺจยูปาทานํ** นาม อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขาราติ เอวํ วุตฺตปจฺจยาฯ ตตฺถ คหณูปาทานวาทิโน อาจริยา อนุปาทาปรินิพฺพานนฺติ จตูสุ อุปาทาเนสุ อญฺญตเรนาปิ กญฺจิ ธมฺมํ อคฺคเหตฺวา ปวตฺตํ อรหตฺตผลํ อนุปาทาปรินิพฺพานนฺติ กเถนฺติฯ ตญฺหิ น จ อุปาทานสมฺปยุตฺตํ หุตฺวา กญฺจิ ธมฺมํ อุปาทิยติ, กิเลสานญฺจ ปรินิพฺพุตเนฺต ชาตตฺตา ปรินิพฺพานนฺติ วุจฺจติฯ ปจฺจยูปาทานวาทิโน ปน อนุปาทาปรินิพฺพานนฺติ อปฺปจฺจยปรินิพฺพานํฯ ปจฺจยวเสน อนุปฺปนฺนํ อสงฺขตํ อมตธาตุเมว อนุปาทาปรินิพฺพานนฺติ กเถนฺติฯ อยํ อโนฺต, อยํ โกฏิ, อยํ นิฏฺฐาฯ อปฺปจฺจยปรินิพฺพานํ ปตฺตสฺส หิ พฺรหฺมจริยวาโส มตฺถกํ ปโตฺต นาม โหติ, ตสฺมา เถโร ‘‘อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถ’’นฺติ อาหฯ อถ นํ อนุยุญฺชโนฺต อายสฺมา สาริปุโตฺต ‘‘กิํ นุ โข, อาวุโส, สีลวิสุทฺธิ อนุปาทาปรินิพฺพาน’’นฺติ ปุน ปุจฺฉํ อารภิฯ

๒๕๘. เถโรปิ สพฺพปริวเตฺตสุ ตเถว ปฏิกฺขิปิตฺวา ปริโยสาเน โทสํ ทเสฺสโนฺต **สีลวิสุทฺธิํ เจ, อาวุโส**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปญฺญเปยฺยา**ติ ยทิ ปญฺญเปยฺยฯ **สอุปาทานํเยว สมานํ อนุปาทาปรินิพฺพานํ ปญฺญเปยฺยา**ติ สงฺคหณธมฺมเมว นิคฺคหณธมฺมํ สปฺปจฺจยธมฺมเมว อปฺปจฺจยธมฺมํ สงฺขตธมฺมเมว อสงฺขตธมฺมนฺติ ปญฺญเปยฺยาติ อโตฺถฯ ญาณทสฺสนวิสุทฺธิยํ ปน สปฺปจฺจยธมฺมเมว อปฺปจฺจยธมฺมํ สงฺขตธมฺมเมว อสงฺขตธมฺมนฺติ ปญฺญเปยฺยาติ อยเมว อโตฺถ คเหตโพฺพฯ **ปุถุชฺชโน หิ, อาวุโส**ติ เอตฺถ วฏฺฏานุคโต โลกิยพาลปุถุชฺชโน

ทฏฺฐโพฺพฯ โส หิ จตุปาริสุทฺธิสีลมตฺตสฺสาปิ อภาวโต สพฺพโส อญฺญตฺร อิเมหิ ธมฺมหิฯ **เตน หี**ติ เยน การเณน เอกเจฺจ ปณฺฑิตา อุปมาย อตฺถํ ชานนฺติ, เตน การเณน อุปมํ เต กริสฺสามีติ อโตฺถฯ

สตฺตรถวินีตวณฺณนา

๒๕๙. สตฺต รถวินีตานีติ วินีตอสฺสาชานิยยุเตฺต สตฺต รเถฯ **ยาวเทว, จิตฺตวิสุทฺธตฺถา**ติ , อาวุโส, อยํ สีลวิสุทฺธิ นาม, ยาวเทว, จิตฺตวิสุทฺธตฺถาฯ **จิตฺตวิสุทฺธตฺถา**ติ นิสฺสกฺกวจนเมตํฯ อยํ ปเนตฺถ อโตฺถ, ยาวเทว, จิตฺตวิสุทฺธิสงฺขาตา อตฺถา, ตาว อยํ สีลวิสุทฺธิ นาม อิจฺฉิตพฺพาฯ ยา ปน อยํ จิตฺตวิสุทฺธิ, เอสา สีลวิสุทฺธิยา อโตฺถ, อยํ โกฏิ, อิทํ ปริโยสานํ, จิตฺตวิสุทฺธิยํ ฐิตสฺส หิ สีลวิสุทฺธิกิจฺจํ กตํ นาม โหตีติฯ เอส นโย สพฺพปเทสุฯ

อิทํ ปเนตฺถ โอปมฺมสํสนฺทนํ – ราชา ปเสนทิ โกสโล วิย หิ ชรามรณภีรุโก โยคาวจโร ทฏฺฐโพฺพฯ สาวตฺถินครํ วิย สกฺกายนครํ, สาเกตนครํ วิย นิพฺพานนครํ, รโญฺญ สาเกเต วฑฺฒิอาวหสฺส สีฆํ คนฺตฺวา ปาปุณิตพฺพสฺส อจฺจายิกสฺส กิจฺจสฺส อุปฺปาทกาโล วิย โยคิโน อนภิสเมตานํ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ อภิสมยกิจฺจสฺส อุปฺปาทกาโลฯ สตฺต รถวินีตานิ วิย สตฺต วิสุทฺธิโย, ปฐมํ รถวินีตํ อารุฬฺหกาโล วิย สีลวิสุทฺธิยํ ฐิตกาโล, ปฐมรถวินีตาทีหิ ทุติยาทีนิ อารุฬฺหกาโล วิย สีลวิสุทฺธิอาทีหิ จิตฺตวิสุทฺธิอาทีสุ ฐิตกาโลฯ สตฺตเมน รถวินีเตน สาเกเต อเนฺตปุรทฺวาเร โอรุยฺห อุปริปาสาเท ญาติมิตฺตคณปริวุตสฺส สุรสโภชนปริโภคกาโล วิย โยคิโน ญาณทสฺสนวิสุทฺธิยา สพฺพกิเลเส เขเปตฺวา ธมฺมวรปาสาทํ อารุยฺห ปโรปณฺณาสกุสลธมฺมปริวารสฺส นิพฺพานารมฺมณํ ผลสมาปตฺตึ อเปฺปตฺวา นิโรธสยเน นิสินฺนสฺส โลกุตฺตรสุขานุภวนกาโล ทฏฺฐโพฺพฯ

อิติ อายสฺมนฺตํ ปุณฺณํ ทสกถาวตฺถุลาภึ ธมฺมเสนาปติสาริปุตฺตเตฺถโร สตฺต วิสุทฺธิโย ปุจฺฉิฯ อายสฺมา ปุโณฺณ ทส กถาวตฺถูนิ วิสฺสเชฺชสิฯ เอวํ ปุจฺฉโนฺต ปน ธมฺมเสนาปติ กึ ชานิตฺวา ปุจฺฉิ, อุทาหุ อชานิตฺวา? ติตฺถกุสโล วา ปน หุตฺวา วิสยสฺมึ ปุจฺฉิ, อุทาหุ อติตฺถกุสโล หุตฺวา อวิสยสฺมึ? ปุณฺณเตฺถโรปิ จ กึ ชานิตฺวา วิสฺสเชฺชสิ, อุทาหุ อชานิตฺวา? ติตฺถกุสโล วา ปน หุตฺวา วิสยสฺมึ วิสฺสเชฺชสิ, อุทาหุ อติตฺถกุสโล หุตฺวา อวิสเยติ? ชานิตฺวา ติตฺถกุสโล หุตฺวา วิสเย ปุจฺฉีติ หิ วทมาโน ธมฺมเสนาปตึเยว วเทยฺยฯ ชานิตฺวา ติตฺถกุสโล หุตฺวา วิสเย วิสฺสเชฺชสีติ วทมาโน ปุณฺณเตฺถรํเยว วเทยฺยฯ ยณฺหิ วิสุทฺธีสุ สํขิตฺตํ, ตํ กถาวตฺถูสุ วิตฺถิณฺณํฯ ยํ กถาวตฺถูสุ สํขิตฺตํ, ตํ วิสุทฺธีสุ วิตฺถิณฺณํฯ ตทมินา นเยน เวทิตพฺพํฯ

วิสุทฺธีสุ หิ เอกา สีลวิสุทฺธิ จตฺตาริ กถาวตฺถูนิ หุตฺวา อาคตา อปฺปิจฺฉกถา สนฺตุฏฺฐิกถา อสํสคฺคกถา, สีลกถาติฯ เอกา จิตฺตวิสุทฺธิ ตีณิ กถาวตฺถูนิ หุตฺวา อาคตา – ปวิเวกกถา, วีริยารมฺภกถา, สมาธิกถาติ, เอวํ ตาว ยํ วิสุทฺธีสุ สํขิตฺตํ, ตํ กถาวตฺถูสุ วิตฺถิณฺณํฯ กถาวตฺถูสุ ปน เอกา ปญฺญากถา ปญฺจ วิสุทฺธิโย หุตฺวา อาคตา – ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ, กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ, มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ, ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ, ญาณทสฺสนวิสุทฺธีติ, เอวํ ยํ กถาวตฺถูสุ สํขิตฺตํ, ตํ วิสุทฺธีสุ วิตฺถิณฺณํฯ ตสฺมา สาริปุตฺตเตฺถโร สตฺต วิสุทฺธิโย ปุจฺฉโนฺต น อญฺญํ ปุจฺฉิ, ทส กถาวตฺถูนิเยว ปุจฺฉิฯ ปุณฺณเตฺถโรปิ สตฺต วิสุทฺธิโย วิสฺสเชฺชโนฺต น อญฺญํ วิสฺสเชฺชสิ, ทส กถาวตฺถูนิเยว วิสฺสเชฺชสีติฯ อิติ อุโภเปเต ชานิตฺวา ติตฺถกุสลา หุตฺวา วิสเยว ปญฺหํ ปุจฺฉึสุ เจว วิสฺสเชฺชสุํ จาติ เวทิตโพฺพฯ

๒๖๐. **โก นาโม อายสฺมา**ติ น เถโร ตสฺส นามํ น ชานาติฯ ชานโนฺตเยว ปน สโมฺมทิตุํ ลภิสฺสามีติ ปุจฺฉิฯ **กถญฺจ ปนายสฺมนฺต**นฺติ อิทํ ปน เถโร สโมฺมทมาโน อาหฯ **มนฺตาณิปุโตฺต**ติ มนฺตาณิยา พฺราหฺมณิยา ปุโตฺตฯ **ยถา ต**นฺติ เอตฺถ **ต**นฺติ นิปาตมตฺตํ, ยถา สุตวตา สาวเกน พฺยากาตพฺพา, เอวเมว พฺยากตาติ อยเมตฺถ สเงฺขปโตฺถฯ **อนุมสฺส อนุมสฺสา**ติ ทส กถาวตฺถูนิ โอคาเหตฺวา อนุปวิสิตฺวาฯ **เจลณฺฑุปเกนา**ติ เอตฺถ **เจลํ** วุจฺจติ วตฺถํ, **อณฺฑุปกํ** จุมฺพฏกํฯ วตฺถจุมฺพฏกํ สีเส กตฺวา อายสฺมนฺตํ ตตฺถ นิสีทาเปตฺวา ปริหรนฺตาปิ สพฺรหฺมจารี ทสฺสนาย ลเภยฺยุํ, เอวํ ลทฺธทสฺสนมฺปิ เตสํ ลาภาเยวาติ อฏฺฐานปริกเปฺปน อภิณฺหทสฺสนสฺส อุปายํ ทเสฺสสิฯ เอวํ อปริหรเนฺตน หิ ปญฺหํ วา ปุจฺฉิตุกาเมน ธมฺมํ วา โสตุกาเมน ‘‘เถโร กตฺถ ฐิโต กตฺถ นิสิโนฺน’’ติ ปริเยสเนฺตน จริตพฺพํ โหติฯ เอวํ ปริหรนฺตา ปน อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณเยว สีสโต โอโรเปตฺวา มหารเห อาสเน นิสีทาเปตฺวา สกฺกา โหนฺติ ปญฺหํ วา ปุจฺฉิตุํ ธมฺมํ วา โสตุํฯ อิติ อฏฺฐานปริกเปฺปน อภิณฺหทสฺสนสฺส อุปายํ ทเสฺสสิฯ

สาริปุโตฺตติ จ ปน มนฺติ สาริยา พฺราหฺมณิยา ปุโตฺตติ จ ปน เอวํ มํ สพฺรหฺมจารี ชานนฺติฯ **สตฺถุกเปฺปนา**ติ สตฺถุสทิเสนฯ อิติ เอกปเทเนว อายสฺมา ปุโณฺณ สาริปุตฺตเตฺถรํ จนฺทมณฺฑลํ อาหจฺจ ฐเปโนฺต วิย อุกฺขิปิฯ เถรสฺส หิ อิมสฺมิํ ฐาเน เอกนฺตธมฺมกถิกภาโว ปากโฏ อโหสิฯ อมจฺจญฺหิ ปุโรหิตํ มหโนฺตติ วทมาโน ราชสทิโสติ วเทยฺย, โคณํ หตฺถิปฺปมาโณติ, วาปิํ สมุทฺทปฺปมาโณติ, อาโลกํ จนฺทิมสูริยาโลกปฺปมาโณติ, อิโต ปรํ เอเตสํ มหนฺตภาวกถา นาม นตฺถิฯ สาวกมฺปิ มหาติ วทโนฺต สตฺถุปฏิภาโคติ วเทยฺย, อิโต ปรํ ตสฺส มหนฺตภาวกถา นาม นตฺถิฯ อิจฺจายสฺมา ปุโณฺณ เอกปเทเนว เถรํ จนฺทมณฺฑลํ อาหจฺจ ฐเปโนฺต วิย อุกฺขิปิฯ

เอตฺตกมฺปิ โน นปฺปฏิภาเสยฺยาติ ปฏิสมฺภิทาปตฺตสฺส อปฺปฏิภานํ นาม นตฺถิฯ ยา ปนายํ อุปมา อาหฏา, ตํ น อาหเรยฺยาม, อตฺถเมว กเถยฺยามฯ อุปมา หิ อชานนฺตานํ อาหรียตีติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ อฏฺฐกถายํ ปน อิทมฺปิ ปฏิกฺขิปิตฺวา อุปมา นาม พุทฺธานมฺปิ สนฺติเก อาหรียติ, เถรํ ปเนส อปจายมาโน เอวมาหาติฯ

อนุมสฺส อนุมสฺส ปุจฺฉิตาติ ทส กถาวตฺถูนิ โอคาเหตฺวา โอคาเหตฺวา ปุจฺฉิตาฯ กิํ ปน ปญฺหสฺส ปุจฺฉนํ ภาริยํ, อุทาหุ วิสฺสชฺชนนฺติ? อุคฺคเหตฺวา ปุจฺฉนํ โน ภาริยํ, วิสฺสชฺชนํ ปน ภาริยํฯ สเหตุกํ วา สการณํ กตฺวา ปุจฺฉนมฺปิ วิสฺสชฺชนมฺปิ ภาริยเมวฯ **สมนุโมทิํสู**ติ สมจิตฺตา หุตฺวา อนุโมทิํสุฯ อิติ ยถานุสนฺธินาว เทสนา นิฏฺฐิตาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

รถวินีตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. นิวาปสุตฺตวณฺณนา

๒๖๑. **เอวํ เม สุต**นฺติ นิวาปสุตฺตํฯ ตตฺถ **เนวาปิโก**ติ โย มิคานํ คหณตฺถาย อรเญฺญ ติณพีชานิ วปติ ‘‘อิทํ ติณํ ขาทิตุํ อาคเต มิเค สุขํ คณฺหิสฺสามี’’ติฯ **นิวาป**นฺติ วปฺปํฯ **นิวุตฺต**นฺติ วปิตํฯ **มิคชาตา**ติ มิคฆฏาฯ **อนุปขชฺชา**ติ อนุปวิสิตฺวาฯ **มุจฺฉิตา**ติ ตณฺหามุจฺฉนาย มุจฺฉิตา, ตณฺหาย หทยํ ปวิสิตฺวา มุจฺฉนาการํ ปาปิตาติ อโตฺถฯ **มทํ อาปชฺชิสฺสนฺตี**ติ มานมทํ อาปชฺชิสฺสนฺติฯ **ปมาท**นฺติ วิสฺสฏฺฐสติภาวํฯ **ยถากามกรณียา ภวิสฺสนฺตี**ติ ยถา อิจฺฉิสฺสาม, ตถา กาตพฺพา ภวิสฺสนฺติฯ **อิมสฺมิํ นิวาเป**ติ อิมสฺมิํ นิวาปฏฺฐาเนฯ เอกํ กิร นิวาปติณํ

นาม อตฺถิ นิทาฆภทฺทกํ, ตํ ยถา ยถา นิทาโฆ โหติ, ตถา ตถา นีวารวนํ วิย เมฆมาลา วิย จ เอกคฺฆนํ โหติ, ตํ ลุทฺทกา เอกสฺมึ อุทกผาสุกฏฺฐาเน กสิตฺวา วปิตฺวา วตึ กตฺวา ทฺวารํ โยเชตฺวา รกฺขนฺติฯ อถ ยทา มหานิทาเฆ สพฺพติณานิ สุกฺขานิ โหนฺติ, ชิวฺหาเตมนมตฺตมฺปิ อุทกํ ทุลฺลภํ โหติ, ตทา มิคชาตา สุกฺขติณานิ เจว ปุราณปณฺณานิ จ ขาทนฺตา กมฺปมานา วิย วิจรนฺตา นิวาปติณสฺส คนฺธํ ฆายิตฺวา วธพนฺธนาทีนิ อคณยิตฺวา วตึ อโชฺฌตฺถรนฺตา ปวิสนฺติฯ เตสญฺหิ นิวาปติณํ อติวิย ปิยํ โหติ มนาปํฯ เนวาปิโก เต ทิสฺวา เทฺว ตีณิ ทิวสานิ ปมโตฺต วิย โหติ, ทฺวารํ วิวริตฺวา ติฏฺฐติฯ อโนฺตนิวาปฏฺฐาเน ตหึ ตหึ อุทกอาวาฏกาปิ โหนฺติ, มิคา วิวฏทฺวาเรน ปวิสิตฺวา ขาทิตมตฺตกํ ปิวิตมตฺตกเมว กตฺวา ปกฺกมนฺติ, ปุนทิวเส กิญฺจิ น กโรนฺตีติ กเณฺณ จาลยมานา ขาทิตฺวา ปิวิตฺวา อตรมานา คจฺฉนฺติ, ปุนทิวเส โกจิ กิญฺจิ กตฺตา นตฺถีติ ยาวทตฺถํ ขาทิตฺวา ปิวิตฺวา มณฺฑลคุมฺพํ ปวิสิตฺวา นิปชฺชนฺติฯ ลุทฺทกา เตสํ ปมตฺตภาวํ ชานิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย สมฺปริวาเรตฺวา โกฏฺโต ปฏฺฐาย โกเฏฺฏตฺวา คจฺฉนฺติ, เอวํ เต ตสฺมึ นิวาเปเนวาปิกสฺส ยถากามกรณียา ภวนฺติฯ

๒๖๒. **ตตฺร, ภิกฺขเว**ติ, ภิกฺขเว, เตสุ มิคชาเตสุฯ **ปฐมา มิคชาตา**ติ, มิคชาตา ปฐมทุติยา นาม นตฺถิฯ ภควา ปน อาคตปฏิปาฏิวเสน กเปฺปตฺวา ปฐมา, ทุติยา, ตติยา , จตุตฺถาติ นามํ อาโรเปตฺวา ทเสฺสสิฯ **อิทฺธานุภาวา**ติ ยถากามํ กตฺตพฺพภาวโต; วสีภาโวเยว หิ เอตฺถ อิทฺธีติ จ อานุภาโวติ จ อธิเปฺปโตฯ

๒๖๓. **ภยโภคา**ติ ภเยน โภคโตฯ **พลวีริย**นฺติ อปราปรํ สญฺจรณวาโยธาตุ, สา ปริหายีติ อโตฺถฯ

๒๖๔. **อุปนิสฺสาย อาสยํ กเปฺปยฺยามา**ติ อโนฺต นิปชฺชิตฺวา ขาทนฺตานมฺปิ ภยเมว, พาหิรโต อาคนฺตฺวา ขาทนฺตานมฺปิ ภยเมว, มยํ ปน อมุํ นิวาปฏฺฐานํ นิสฺสาย เอกมเนฺต อาสยํ กเปฺปยฺยามาติ จินฺตยึสุฯ **อุปนิสฺสาย อาสยํ กปฺปยึสู**ติ ลุทฺทกา นาม น สพฺพกาลํ อปฺปมตฺตา โหนฺติฯ มยํ ตตฺถ ตตฺถ มณฺฑลคุเมฺพสุ เจว วติปาเทสุ จ นิปชฺชิตฺวา เอเตสุ มุขโธวนตฺถํ วา อาหารกิจฺจกรณตฺถํ วา ปกฺกเนฺตสุ นิวาปวตฺถุํ ปวิสิตฺวา ขาทิตมตฺตํ กตฺวา อมฺหากํ วสนฏฺฐานํ ปวิสิสฺสามาติ นิวาปวตฺถุํ อุปนิสฺสาย คหเนสุ คุมฺพวติปาทาทีสุ อาสยํ กปฺปยึสุฯ **ภุญฺชิสู**ติ วุตฺตนเยน ลุทฺทกานํ ปมาทกาลํ ญตฺวา สีฆํ สีฆํ ปวิสิตฺวา ภุญฺชึสุฯ **เกตพิโน**ติ สิกฺขิตเกราฏิกาฯ **อิทฺธิมนฺตา**ติ อิทฺธิมโนฺต วิยฯ **ปรชนา**ติ ยกฺขาฯ อิเม น มิคชาตาติฯ **อาคตึ วา คตึ วา**ติ อิมินา นาม ฐาเนน อาคจฺฉนฺติ, อมุตฺร คจฺฉนฺตีติ อิทํ เนสํ น ชานามฯ **ทณฺฑวากราหี**ติ ทณฺฑวากรชาเลหิฯ **สมนฺตา สปฺปเทสํ อนุปริวาเรสุ**นฺติ อติมายาวิโน เอเต, น ทูรํ คมิสฺสนฺติ, สนฺติเกเยว นิปนฺนา ภวิสฺสนฺตีติ นิวาปเกฺขตฺตสฺส สมนฺตา สปฺปเทสํ มหนฺตํ โอกาสํ อนุปริวาเรสุํฯ **อทฺทสํสู**ติ เอวํ ปริวาเรตฺวา วากรชาลํ สมนฺตโต จาเลตฺวา โอโลเกนฺตา อทฺทสํสุฯ **ยตฺถ เต**ติ ยสฺมึ ฐาเน เต คาหํ อคมํสุ, ตํ ฐานํ อทฺทสํสูติ อโตฺถฯ

๒๖๕. **ยํนูน มยํ ยตฺถ อคตี**ติ เต กิร เอวํ จินฺตยึสุ – ‘‘อโนฺต นิปชฺชิตฺวา อโนฺต ขาทนฺตานมฺปิ ภยเมว, พาหิรโต อาคนฺตฺวา ขาทนฺตานมฺปิ สนฺติเก วสิตฺวา ขาทนฺตานมฺปิ ภยเมว, เตปิ หิ วากรชาเลน ปริกฺขิปิตฺวา คหิตาเยวา’’ติ, เตน เตสํ เอตทโหสิ – ‘‘ยํนูน มยํ ยตฺถ เนวาปิกสฺส จ เนวาปิกปริสาย จ อคติ อวิสโย, ตตฺถ ตตฺถ เสยฺยํ กเปฺปยฺยามา’’ติฯ **อเญฺญ ฆเฏฺฏสฺสนฺตี**ติ ตโต ตโต ทูรตรวาสิโน อเญฺญ ฆเฏฺฏสฺสนฺติฯ **เต ฆฏฺฏิตา อเญฺญ**ติ เตปิ ฆฏฺฏิตา อเญฺญ ตโต ทูรตรวาสิโน ฆเฏฺฏสฺสนฺติฯ **เอวํ อิมํ นิวาปํ นิวุตฺตํ สพฺพโส มิคชาตา ปริมุจฺจิสฺสนฺตี**ติ เอวํ อิมํ อเมฺหหิ นิวุตฺตํ นิวาปํ สเพฺพ มิคฆฏา มิคสงฺฆา วิสฺสเชฺชสฺสนฺติ ปริ

จฺจชิสฺสนฺติฯ **อชฺฌุเปเกฺขยฺยามา**ติ เตสํ คหเณ อพฺยาวฏา ภเวยฺยามาติ; ยถา ตถา อาคจฺฉเนฺตสุ หิ ตรุณโปตโก วา มหลฺลโก วา ทุพฺพโล วา ยูถปริหีโน วา สกฺกา โหนฺติ ลทฺธุํ, อนาคจฺฉเนฺตสุ กิญฺจิ นตฺถิฯ **อชฺฌุเปกฺขิํสุ โข, ภิกฺขเว**ติ เอวํ จิเนฺตตฺวา อพฺยาวฏาว อเหสุํฯ

๒๖๗. **อมุํ นิวาปํ นิวุตฺตํ มารสฺส อมูนิ จ โลกามิสานี**ติ เอตฺถ นิวาโปติ วา โลกามิสานีติ วา วฏฺฏามิสภูตานํ ปญฺจนฺนํ กามคุณานเมตํ อธิวจนํฯ มาโร น จ พีชานิ วิย กามคุเณ วเปโนฺต อาหิณฺฑติ, กามคุณคิทฺธานํ ปน อุปริ วสํ วเตฺตติ, ตสฺมา กามคุณา มารสฺส นิวาปา นาม โหนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อมุํ นิวาปํ นิวุตฺตํ มารสฺสา’’ติฯ **น ปริมุจฺจิํสุ มารสฺส อิทฺธานุภาวา**ติ มารสฺส วสํ คตา อเหสุํ, ยถากามกรณียาฯ อยํ สปุตฺตภริยปพฺพชฺชาย อาคตอุปมาฯ

๒๖๘. **เจโตวิมุตฺติ ปริหายี**ติ เอตฺถ **เจโตวิมุตฺติ** นาม อรเญฺญ วสิสฺสามาติ อุปฺปนฺนอชฺฌาสโย; โส ปริหายีติ อโตฺถฯ **ตถูปเม อหํ อิเม ทุติเย**ติ อยํ พฺราหฺมณธมฺมิกปพฺพชฺชาย อุปมาฯ พฺราหฺมณา หิ อฏฺฐจตฺตาลีสวสฺสานิ โกมารพฺรหฺมจริยํ จริตฺวา วฏฺฏฺปเจฺฉทภเยน ปเวณิํ ฆฏยิสฺสามาติ ธนํ ปริเยสิตฺวา ภริยํ คเหตฺวา อคารมเชฺฌ วสนฺตา เอกสฺมิํ ปุเตฺต ชาเต ‘‘อมฺหากํ ปุโตฺต ชาโต วฏฺฏํ น อุจฺฉินฺนํ ปเวณิ ฆฏิตา’’ติ ปุน นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชนฺติ วา ตเมว วา สํกลตฺตวาสํ วสนฺติฯ

๒๖๙. **เอวญฺหิ เต, ภิกฺขเว, ตติยาปิ สมณพฺราหฺมณา น ปริมุจฺจิํสู**ติ ปุริมา วิย เตปิ มารสฺส อิทฺธานุภาวา น มุจฺจิํสุ; ยถากามกรณียาว อเหสุํฯ กิํ ปน เต อกํสูติ? คามนิคมราชธานิโย โอสริตฺวา เตสุ เตสุ อารามุยฺยานฏฺฐาเนสุ อสฺสมํ มาเปตฺวา นิวสนฺตา กุลทารเก หตฺถิอสฺสรถสิปฺปาทีนิ นานปฺปการานิ สิปฺปานิ สิกฺขาเปสุํฯ อิติ เต วากรชาเลน ตติยา มิคชาตา วิย มารสฺส ปาปิมโต ทิฏฺฐิชาเลน ปริกฺขิปิตฺวา ยถากามกรณียา อเหสุํฯ

๒๗๐. **ตถูปเม อหํ อิเม จตุเตฺถ**ติ อยํ อิมสฺส สาสนสฺส อุปมา อาหฏาฯ

๒๗๑. **อนฺธมกาสิ มาร**นฺติ น มารสฺส อกฺขีนิ ภินฺทิฯ วิปสฺสนาปาทกชฺฌานํ สมาปนฺนสฺส ปน ภิกฺขุโน อิมํ นาม อารมฺมณํ นิสฺสาย จิตฺตํ วตฺตตีติ มาโร ปสฺสิตุํ น สโกฺกติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อนฺธมกาสิ มาร’’นฺติฯ **อปทํ วธิตฺวา มารจกฺขุ**นฺติ เตเนว ปริยาเยน ยถา มารสฺส จกฺขุ อปทํ โหติ นิปฺปทํ, อปฺปติฏฺฐํ, นิรารมฺมณํ, เอวํ วธิตฺวาติ อโตฺถฯ **อทสฺสนํ คโต ปาปิมโต**ติ เตเนว ปริยาเยน มารสฺส ปาปิมโต อทสฺสนํ คโตฯ น หิ โส อตฺตโน มํสจกฺขุนา ตสฺส วิปสฺสนาปาทกชฺฌานํ สมาปนฺนสฺส ภิกฺขุโน ญาณสรีรํ ทฏฺฐุํ สโกฺกติฯ **ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺตี**ติ มคฺคปญฺญาย จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ทิสฺวา จตฺตาโร อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติฯ **ติโณฺณ โลเก วิสตฺติก**นฺติ โลเก สตฺตวิสตฺตภาเวน วิสตฺติกาติ เอวํ สงฺขํ คตํฯ อถ วา ‘‘วิสตฺติกาติ เกนเฎฺฐน วิสตฺติกา? วิสตาติ วิสตฺติกา วิสฏาติ วิสตฺติกา, วิปุลาติ วิสตฺติกา, วิสาลาติ วิสตฺติกา, วิสมาติ วิสตฺติกา, วิสกฺกตีติ วิสตฺติกา, วิสํ หรตีติ วิสตฺติกา, วิสํวาทิกาติ วิสตฺติกา, วิสมูลาติ วิสตฺติกา, วิสผลาติ วิสตฺติกา, วิสปริโภคาติ วิสตฺติกา, วิสาลา วา ปน สา ตณฺหา รูเป สเทฺท คเนฺธ รเส โผฏฺฐเพฺพ’’ติ (มหานิ. ๓; จูฬนิ. เมตฺตคูมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๒๒, ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๔) วิสตฺติกาฯ เอวํ วิสตฺติกาติ สงฺขํ คตํ ตณฺหํ ติโณฺณ นิตฺติโณฺณ อุตฺติโณฺณฯ เตน วุจฺจติ – ‘‘ติโณฺณ โลเก วิสตฺติก’’นฺติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

นิวาปสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ปาสราสิสุตฺตวณฺณนา

๒๗๒. **เอวํ เม สุต**นฺติ ปาสราสิสุตฺตํฯ ตตฺถ **สาธุ มยํ, อาวุโส**ติ อายาจนฺตา ภณนฺติฯ เอเต กิร ปญฺจสตา ภิกฺขู ชนปทวาสิโน ''ทสพลํ ปสฺสิสฺสามา''ติ สาวตฺถึ อนุปฺปตฺตาฯ สตฺถุทสฺสนํ ปน เอเตหิ ลทฺธํ, ธมฺมึ กถํ น ตาว สุณนฺติฯ เต สตฺถุคารเวน ''อมฺหากํ, ภนฺเต , ธมฺมกถํ กเถถา''ติ วตฺตุํ น สโกฺกนฺติฯ พุทฺธา หิ ครู โหนฺติ, เอกจาริโก สีโห มิคราชา วิย, ป ภินฺนกุญฺชโร วิย, ผณกตอาสีวิโส วิย, มหาอคฺคิกฺขนฺโธ วิย จ ทุราสทา วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ''อาสีวิโส ยถา โฆโร, มิคราชาว เกสรี;
> นาโคว กุญฺชโร ทนฺตี, เอวํ พุทฺธา ทุราสทา''ติฯ

เอวํ ทุราสทํ สตฺถารํ เต ภิกฺขู สยํ ยาจิตุํ อสโกฺกนฺตา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ ยาจมานา ''สาธุ มยํ, อาวุโส''ติ อาหํสุฯ

อเปฺปว นามาติ อปิ นาม ลเภยฺยาถฯ กสฺมา ปน เถโร เต ภิกฺขู ''รมฺมกสฺส พฺราหฺมณสฺส อสฺสมํ อุปสงฺกเมยฺยาถา''ติ อาห? ปากฏกิริยตายฯ ทสพลสฺส หิ กิริยา เถรสฺส ปากฏา โหติ; ชานาติ เถโร, ''อชฺช สตฺถา เชตวเน วสิตฺวา ปุพฺพาราเม ทิวาวิหารํ กริสฺสติ; อชฺช ปุพฺพารา เม วสิตฺวา เชตวเน ทิวาวิหารํ กริสฺสติ; อชฺช เอกโกว ปิณฺฑาย ปวิสิสฺสติ; อชฺช ภิกฺขุสงฺฆปริ วุโต อิมสฺมึ กาเล ชนปทจาริกํ นิกฺขมิสฺสตี''ติฯ กึ ปนสฺส เอวํ ชานนตฺถํ เจโตปริยญาณํ อตฺถี ติ? นตฺถิฯ อนุมานพุทฺธิยา ปน กตกิริยาย นยคฺคาเหน ชานาติฯ ยญฺหิ ทิวสํ ภควา เชตวเน ว สิตฺวา ปุพฺพาราเม ทิวาวิหารํ กาตุกาโม โหติ, ตทา เสนาสนปริกฺขารภณฺฑานํ ปฏิสามนา การํ ทเสฺสติ, เถโร สมฺมชฺชนิสงฺการฉฑฺฑนกาทีนิ ปฏิสาเมติฯ ปุพฺพาราเม วสิตฺวา เชตวนํ ทิวาวิหาราย อาคมนกาเลปิ เอเสว นโยฯ

ยทา ปน เอกโก ปิณฺฑาย ปวิสิตุกาโม โหติ, ตทา ปาโตว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา คนฺธกุฏึ ปวิสิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย ผลสมาปตฺตึ อเปฺปตฺวา นิสีทติฯ เถโร ''อชฺช ภควา โพธเนยฺยพนฺธวํ ทิสฺวา นิสิโนฺน''ติ ตาย สญฺญาย ญตฺวา ''อชฺช, อาวุโส, ภควา เอกโก ปวิสิตุกาโม, ตุเมฺห ภิกฺขาจารสชฺชา โหถา''ติ ภิกฺขูนํ สญฺญํ เทติฯ ยทา ปน ภิกฺขุสงฺฆปริวาโร ปวิสิตุกาโม โหติ, ตทา คนฺธกุฏิทฺวารํ อุปฑฺฒปิทหิตํ กตฺวา ผลสมาปตฺตึ อเปฺปตฺวา นิสีทติ, เถโร ตาย สญฺญาย ญตฺวา ปตฺตจีวรคฺคหณตฺถาย ภิกฺขูนํ สญฺญํ เทติฯ ยทา ชนปทจาริกํ นิกฺขมิตุกาโม โหติ, ตทา เอกํ เทฺว อาโลเป อติเรกํ ภุญฺชติ, สพฺพกาลํ จงฺกมนญฺจารุยฺห อปราปรํ จงฺกมติ, เถโร ตาย สญฺญาย ญตฺวา ''ภควา, อาวุโส, ชนปทจาริกํ จริตุกาโม, ตุมฺหากํ กตฺตพฺพํ กโร ถา''ติ ภิกฺขูนํ สญฺญํ เทติฯ

ภควา ปฐมโพธิยํ วีสติ วสฺสานิ อนิพทฺธวาโส อโหสิ, ปจฺฉา ปญฺจวีสติ วสฺสานิ อโพฺ พกิณฺณํ สาวตฺถึเยว อุปนิสฺสาย วสโนฺต เอกทิวเส เทฺว ฐานานิ ปริภุญฺชติฯ เชตวเน รตฺตึ ว สิตฺวา ปุนทิวเส ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ทกฺขิณทฺวาเรน สาวตฺถึ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา ปาจีนทฺวาเรน นิกฺขมิตฺวา ปุพฺพาราเม ทิวาวิหารํ กโรติฯ ปุพฺพาราเม รตฺตึ วสิตฺวา ปุนทิวเส ปาจีนทฺวาเรน สาวตฺถึ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา ทกฺขิณทฺวาเรน นิกฺขมิตฺวา เชตวเน ทิวาวิหารํ กโรติฯ กสฺมา? ทฺ วินฺนํ กุลานํ อนุกมฺปายฯ มนุสฺสตฺตภาเว ฐิเตน หิ อนาถปิณฺฑิเกน วิย อเญฺญน เกนจิ, มาตุ คามตฺตภาเว ฐิตาย จ วิสาขาย วิย อญฺญาย อิตฺถิยา ตถาคตํ อุทฺทิสฺส ธนปริจฺจาโค กโต นาม นตฺถิ, ตสฺมา ภควา เตสํ อนุกมฺปาย เอกทิวเส อิมานิ เทฺว ฐานานิ ปริภุญฺชติฯ ตสฺมึ ปน ทิวเส เชตวเน วสิ, ตสฺมา เถโร – ''อชฺช ภควา สาวตฺถิยํ ปิณฺฑาย จริตฺวา สายนฺหกาเล คตฺ

ตานิ ปริสิญฺจนตฺถาย ปุพฺพโกฏฺฐกํ คมิสฺสติ; อถาหํ คตฺตานิ ปริสิญฺจิตฺวา ฐิตํ ภควนฺตํ ยาจิตฺวา รมฺมกสฺส พฺราหฺมณสฺส อสฺสมํ คเหตฺวา คมิสฺสามิฯ เอวมิเม ภิกฺขู ภควโต สมฺมุขา ลภิสฺสนฺติ ธมฺมกถํ สวนายา’’ติ จิเนฺตตฺวา เต ภิกฺขู เอวมาหฯ

มิคารมาตุปาสาโทติ วิสาขาย ปาสาโทฯ สา หิ มิคาเรน เสฏฺฐินา มาตุฏฺฐาเน ฐปิตตฺตา **มิคารมาตา**ติ วุจฺจติฯ **ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต**ติ ตสฺมิํ กิร ปาสาเท ทฺวินฺนํ มหาสาวกานํ สิริคพฺภานํ มเชฺฌ ภควโต สิริคโพฺภ อโหสิฯ เถโร ทฺวารํ วิวริตฺวา อนฺโตคพฺภํ สมฺมชฺชิตฺวา มาลากจวรํ นีหริตฺวา มญฺจปีฐํ ปญฺญเปตฺวา สตฺถุ สญฺญํ อทาสิฯ สตฺถา สิริคพฺภํ ปวิสิตฺวา ทกฺขิเณน ปเสฺสน สโต สมฺปชาโน สีหเสยฺยํ อุปคมฺม ทรถํ ปฏิปฺปสฺสเมฺภตฺวา อุฏฺฐาย ผลสมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา นิสีทิตฺวา สายนฺหสมเย ตโต วุฏฺฐาสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต’’ติฯ

ปริสิญฺจิตุนฺติ โย หิ จุณฺณมตฺติกาทีหิ คตฺตานิ อุพฺพเฏฺฏโนฺต มลฺลกมุฏฺฐาทีหิ วา ฆํสโนฺต นฺหายติ, โส **นฺหายตี**ติ วุจฺจติฯ โย ตถา อกตฺวา ปกติยาว นฺหายติ, โส **ปริสิญฺจตี**ติ วุจฺจติฯ ภควโตปิ สรีเร ตถา หริตพฺพํ รโชชลฺลํ นาม น อุปลิมฺปติ, อุตุคฺคหณตฺถํ ปน ภควา เกวลํ อุทกํ โอตรติฯ เตนาห – ‘‘คตฺตานิ ปริสิญฺจิตุ’’นฺติฯ **ปุพฺพโกฏฺฐโก**ติ ปาจีนโกฏฺฐโกฯ

สาวตฺถิยํ กิร วิหาโร กทาจิ มหา โหติ กทาจิ ขุทฺทโกฯ ตถา หิ โส วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล โยชนิโก อโหสิ, สิขิสฺส ติคาวุโต, เวสฺสภุสฺส อฑฺฒโยชนิโก, กกุสนฺธสฺส คาวุตปฺปมาโณ, โกณาคมนสฺส อฑฺฒคาวุตปฺปมาโณ, กสฺสปสฺส วีสติอุสภปฺปมาโณ, อมฺหากํ ภควโต กาเล อฏฺฐกรีสปฺปมาโณ ชาโตฯ ตมฺปิ นครํ ตสฺส วิหารสฺส กทาจิ ปาจีนโต โหติ, กทาจิ ทกฺขิณโต, กทาจิ ปจฺฉิมโต, กทาจิ อุตฺตรโตฯ เชตวเน คนฺธกุฏิยํ ปน จตุนฺนํ มญฺจปาทานํ ปติฏฺฐิตฏฺฐานํ อจลเมวฯ

จตฺตาริ หิ **อจลเจติยฏฺฐานานิ** นาม มหาโพธิปลฺลงฺกฏฺฐานํ อิสิปตเน ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนฏฺฐานํ สงฺกสฺสนครทฺวาเร เทโวโรหณกาเล โสปานสฺส ปติฏฺฐฏฺฐานํ มญฺจปาทฏฺฐานนฺติฯ อยํ ปน ปุพฺพโกฏฺฐโก กสฺสปทสพลสฺส วีสติอุสภวิหารกาเล ปาจีนทฺวาเร โกฏฺฐโก อโหสิฯ โส อิทานิปิ ปุพฺพโกฏฺฐโกเตฺวว ปญฺญายติฯ กสฺสปทสพลสฺส กาเล อจิรวตี นครํ ปริกฺขิปิตฺวา สนฺทมานา ปุพฺพโกฏฺฐกํ ปตฺวา อุทเกน ภินฺทิตฺวา มหนฺตํ อุทกรหทํ มาเปสิ สมติตฺถํ อนุปุพฺพคมฺภีรํฯ ตตฺถ เอกํ รโญฺญ นฺหานติตฺถํ, เอกํ นาครานํ, เอกํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส, เอกํ พุทฺธานนฺติ เอวํ ปาฏิเยกฺกานิ นฺหานติตฺถานิ โหนฺติ รมณียานิ วิปฺปกิณฺณรชตปฏฺฏสทิสวาลิกานิฯ อิติ ภควา อายสฺมตา อานเนฺทน สทฺธิํ เยน อยํ เอวรูโป ปุพฺพโกฏฺฐโก เตนุปสงฺกมิ คตฺตานิ ปริสิญฺจิตุํ ฯ อถายสฺมา อานโนฺท อุทกสาฏิกํ อุปเนสิฯ ภควา รตฺตทุปฏฺฏํ อปเนตฺวา อุทกสาฏิกํ นิวาเสสิฯ เถโร ทุปเฏฺฏน สทฺธิํ มหาจีวรํ อตฺตโน หตฺถคตมกาสิฯ ภควา อุทกํ โอตริฯ สโหตรเณเนวสฺส อุทเก มจฺฉกจฺฉปา สเพฺพ สุวณฺณวณฺณา อเหสุํฯ ยนฺตนาลิกาหิ สุวณฺณรสธารานิสิญฺจมานกาโล วิย สุวณฺณปฏปสารณกาโล วิย จ อโหสิฯ อถ ภควโต นฺหานวตฺตํ ทเสฺสตฺวา นฺหตฺวา ปจฺจุตฺติณฺณสฺส เถโร รตฺตทุปฏฺฏํ อุปเนสิฯ ภควา ตํ นิวาเสตฺวา วิชฺชุลตาสทิสํ กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา มหาจีวรํ อนฺตเนฺตน สํหริตฺวา ปทุมคพฺภสทิสํ กตฺวา อุปนีตํ ทฺวีสุ กเณฺณสุ คเหตฺวา อฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปุพฺพโกฏฺฐเก คตฺตานิ ปริสิญฺจิตฺวา ปจฺจุตฺตริตฺวา เอกจีวโร อฏฺฐาสี’’ติฯ

เอวํ ฐิตสฺส ปน ภควโต สรีรํ วิกสิตกมลุปฺปลสรํ สพฺพปาลิผุลฺลํ ปาริจฺฉตฺตกํ ตารามรีจิวิกสิตํ จ คคนตลํ สิริยา อวหสมานํ วิย วิโรจิตฺถฯ พฺยามปฺปภาปริเกฺขปวิลาสินี จสฺส ทฺวตฺติํ

สวรลกฺขณมาลา คเนฺถตฺวา ฐปิตา ทฺวตฺตึสจนฺทมาลา วิย, ทฺวตฺตึสสูริยมาลา วิย, ปฏิปาฏิยา ฐปิตา ทฺวตฺตึสจกฺกวตฺติ ทฺวตฺตึสเทวราชา ทฺวตฺตึสมหาพฺรหฺมาโน วิย จ อติวิย วิโรจิตฺถ, วณฺณภูมินาเมสาฯ เอวรูเปสุ ฐาเนสุ พุทฺธานํ สรีรวณฺณํ วา คุณวณฺณํ วา จุณฺณิยปเทหิ วา คาถาหิ วา อตฺถญฺจ อุปมาโย จ การณานิ จ อาหริตฺวา ปฏิพเลน ธมฺมกถิเกน ปูเรตฺวา กเถตุํ วฏฺฏตีติ เอวรูเปสุ ฐาเนสุ ธมฺมกถิกสฺส ถาโม เวทิตพฺโพฯ

๒๗๓. **คตฺตานิ ปุพฺพาปยมาโน**ติ ปกติภาวํ คมยมาโน นิรุทฺกานิ กุรุมาโน, สุกฺขาปยมาโนติ อโตฺถฯ โสทเกน คเตฺตน จีวรํ ปารุปนฺตสฺส หิ จีวเร กณฺณิกา อุฏฺฐหนฺติ, ปริกฺขารภณฺฑํ ทุสฺสติฯ พุทฺธานํ ปน สรีเร รโชชลฺลํ น อุปลิมฺปติ; ปทุมปเตฺต ปกฺขิตฺตอุทกพินฺทุ วิย อุทกํ วินิวเตฺตตฺวา คจฺฉติ, เอวํ สเนฺตปิ สิกฺขาคารวตาย ภควา, ‘‘ปพฺพชิตวตฺตํ นาเมต’’นฺติ มหาจีวรํ อุโภสุ กเณฺณสุ คเหตฺวา ปุรโต กายํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา อฏฺฐาสิฯ ตสฺมิํ ขเณ เถโร จิเนฺตสิ – ‘‘ภควา มหาจีวรํ ปารุปิตฺวา มิคารมาตุปาสาทํ อารพฺภ คมนาภิหารโต ปฏฺฐาย ทุนฺนิวตฺติโย ภวิสฺสติ; พุทฺธานญฺหิ อธิปฺปายโกปนํ นาม เอกจาริกสีหสฺส คหณตฺถํ หตฺถปฺปสารณํ วิย; ปภินฺนวรวารณสฺส โสณฺฑาย ปรามสนํ วิย; อุคฺคเตชสฺส อาสีวิสสฺส คีวาย คหณํ วิย จ ภาริยํ โหติฯ อิเธว รมฺมกสฺส พฺราหฺมณสฺส อสฺสมสฺส วณฺณํ กเถตฺวา ตตฺถ คมนตฺถาย ภควนฺตํ ยาจิสฺสามี’’ติฯ โส ตถา อกาสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อถ โข อายสฺมา อานโนฺท…เป.… อนุกมฺปํ อุปาทายา’’ติฯ

ตตฺถ **อนุกมฺปํ อุปาทายา**ติ ภควโต สมฺมุขา ธมฺมิํ กถํ โสสฺสามาติ ตํ อสฺสมํ คตานํ ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ อนุกมฺปํ ปฏิจฺจ, เตสุ การุญฺญํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **ธมฺมิยา กถายา**ติ ทสสุ ปารมิตาสุ อญฺญตราย ปารมิยา เจว มหาภินิกฺขมนสฺส จ วณฺณํ กถยมานา สนฺนิสินฺนา โหนฺติฯ **อาคมยมาโน**ติ โอโลกยมาโนฯ อหํ พุโทฺธติ สหสา อปฺปวิสิตฺวา ยาว สา กถา นิฏฺฐาติ, ตาว อฏฺฐาสีติ อโตฺถฯ **อคฺคฬํ อาโกเฏสี**ติ อคฺคนขเน กวาเฏ สญฺญํ อทาสิฯ **วิวริํสู**ติ โสตํ โอทหิตฺวาว นิสินฺนตฺตา ตงฺขณํเยว อาคนฺตฺวา วิวริํสุฯ

ปญฺญเตฺต อาสเนติ พุทฺธกาเล กิร ยตฺถ ยตฺถ เอโกปิ ภิกฺขุ วิหรติ, สพฺพตฺถ พุทฺธาสนํ ปญฺญตฺตเมว โหติฯ กสฺมา? ภควา กิร อตฺตโน สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ผาสุกฏฺฐาเน วิหรเนฺต มนสิ กโรติ ‘‘อสุโก มยฺหํ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา คโต, สกฺขิสฺสติ นุ โข วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ โน วา’’ติฯ อถ นํ ปสฺสติ กมฺมฏฺฐานํ วิสฺสเชฺชตฺวา อกุสลวิตเกฺก วิตกฺกยมานํ, ตโต ‘‘กถญฺหิ นาม มาทิสสฺส สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิหรนฺตํ อิมํ กุลปุตฺตํ อกุสลวิตกฺกา อภิภวิตฺวา อนมตเคฺค วฏฺฏทุเกฺข สํสาเรสฺสนฺตี’’ติ ตสฺส อนุคฺคหตฺถํ ตเตฺถว อตฺตานํ ทเสฺสตฺวา ตํ กุลปุตฺตํ โอวทิตฺวา อากาสํ อุปฺปติตฺวา ปุน อตฺตโน วสนฏฺฐานเมว คจฺฉติฯ อเถวํ โอวทิยมานา เต ภิกฺขู จินฺตยิํสุ – ‘‘สตฺถา อมฺหากํ มนํ ชานิตฺวา อาคนฺตฺวา อมฺหากํ สมีเป ฐิตํเยว อตฺตานํ ทเสฺสติ; ตสฺมิํ ขเณ, ‘ภเนฺต, อิธ นิสีทถ, อิธ นิสีทถา’ติ อาสนปริเยสนํ นาม ภาโร’’ติฯ เต อาสนํ ปญฺญเปตฺวาว วิหรนฺติฯ ยสฺส ปีฐํ อตฺถิ, โส ตํ ปญฺญเปติฯ ยสฺส นตฺถิ, โส มญฺจํ วา ผลกํ วา กฏฺฐํ วา ปาสาณํ วา วาลิกปุญฺชํ วา ปญฺญเปติฯ ตํ อลภมานา ปุราณปณฺณานิปิ สงฺกฑฺฒิตฺวา ตตฺถ ปํสุกูลํ ปตฺถริตฺวา ฐเปนฺติฯ อิธ ปน ปกติปญฺญตฺตเมว อาสนํ อโหสิ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีที’’ติฯ

กาย นุตฺถาติ กตมาย นุ กถาย สนฺนิสินฺนา ภวถาติ อโตฺถฯ ‘‘กาย เนตฺถา’’ติปิ ปาฬิ, ตสฺสา กตมาย นุ เอตฺถาติ อโตฺถฯ ‘‘กาย โนตฺถา’’ติปิ ปาฬิ, ตสฺสาปิ ปุริโมเยว อโตฺถฯ **อนฺตรา กถา**ติ กมฺมฏฺฐานมนสิการอุเทฺทสปริปุจฺฉาทีนํ อนฺตรา อญฺญา เอกา กถาฯ **วิปฺปก**

ตาติ มม อาคมนปจฺจยา อปรินิฏฺฐิตา สิขํ อปฺปตฺตาฯ **อถ ภควา อนุปฺปโตฺต**ติ อถ เอตสฺมึ กาเล ภควา อาคโตฯ **ธมฺมี วา กถา**ติ ทสกถาวตฺถุนิสฺสิตา วา ธมฺมี กถาฯ **อริโย วา ตุณฺหีภาโว**ติ เอตฺถ ปน ทุติยชฺฌานมฺปิ อริโย ตุณฺหีภาโว มูลกมฺมฏฺฐานมฺปิฯ ตสฺมา ตํ ฌานํ อปฺเปตฺวา นิสิโนฺนปิ, มูลกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา นิสิโนฺนปิ ภิกฺขุ อริเยน ตุณฺหีภาเวน นิสิโนฺนติ เวทิตโพฺพฯ

๒๗๔. เทฺวมา, ภิกฺขเว, ปริเยสนาติ โก อนุสนฺธิ? เต ภิกฺขู สมฺมุขา ธมฺมึ กถํ โสสฺสามาติ เถรสฺส ภารํ อกํสุ, เถโร เตสํ อสฺสมคมนมกาสิฯ เต ตตฺถ นิสีทิตฺวา อติรจฺฉานกถิกา หุตฺวา ธมฺมิยา กถาย นิสีทึสุฯ อถ ภควา ‘‘อยํ ตุมฺหากํ ปริเยสนา อริยปริเยสนา นามา’’ติ ทเสฺสตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **กตมา จ, ภิกฺขเว, อนริยปริเยสนา**ติ เอตฺถ ยถา มคฺคกุสโล ปุริโส ปฐมํ วเชฺชตพฺพํ อปายมคฺคํ ทเสฺสโนฺต ‘‘วามํ มุญฺจิตฺวา ทกฺขิณํ คณฺหา’’ติ วทติฯ เอวํ ภควา เทสนากุสลตาย ปฐมํ วเชฺชตพฺพํ อนริยปริเยสนํ อาจิกฺขิตฺวา ปจฺฉา อิตรํ อาจิกฺขิสฺสามีติ อุเทฺทสานุกฺกมํ ภินฺทิตฺวา เอวมาหฯ **ชาติธโมฺม**ติ ชายนสภาโวฯ **ชราธโมฺม**ติ ชีรณสภาโวฯ **พฺยาธิธโมฺม**ติ พฺยาธิสภาโวฯ **มรณธโมฺม**ติ มรณสภาโวฯ **โสกธโมฺม**ติ โสจนกสภาโวฯ **สํกิเลสธโมฺม**ติ สํกิลิสฺสนสภาโวฯ

ปุตฺตภริยนฺติ ปุตฺตา จ ภริยา จฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **ชาตรูปรชต**นฺติ เอตฺถ ปน **ชาตรูป**นฺติ สุวณฺณํฯ **รชต**นฺติ ยํกิญฺจิ โวหารูปคํ โลหมาสกาทิฯ **ชาติธมฺมา เหเต, ภิกฺขเว, อุปธโย**ติ เอเต ปญฺจกามคุณูปธโย นาม โหนฺติ, เต สเพฺพปิ ชาติธมฺมาติ ทเสฺสติฯ พฺยาธิธมฺมวาราทีสุ ชาตรูปรชตํ น คหิตํ, น เหตสฺส สีสโรคาทโย พฺยาธโย นาม โหนฺติ, น สตฺตานํ วิย จุติสงฺขาตํ มรณํ, น โสโก อุปฺปชฺชติฯ อยาทีหิ ปน สํกิเลเสหิ สํกิลิสฺสตีติ สํกิเลสธมฺมวาเร คหิตํฯ ตถา อุตุสมุฏฺฐานตฺตา ชาติธมฺมวาเรฯ มลํ คเหตฺวา ชีรณโต ชราธมฺมวาเร จฯ

๒๗๕. อยํ , ภิกฺขเว, อริยา ปริเยสนาติ, ภิกฺขเว, อยํ นิเทฺทสตายปิ อริเยหิ ปริเยสิตพฺพตายปิ อริยปริเยสนาติ เวทิตพฺพาฯ

๒๗๖. อหมฺปิ สุทํ, ภิกฺขเวติ กสฺมา อารภิ? มูลโต ปฏฺฐาย มหาภินิกฺขมนํ ทเสฺสตุํฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘ภิกฺขเว, อหมฺปิ ปุเพฺพ อนริยปริเยสนํ ปริเยสึฯ สฺวาหํ ตํ ปหาย อริยปริเยสนํ ปริเยสิตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปโตฺตฯ ปญฺจวคฺคิยาปิ อนริยปริเยสนํ ปริเยสึสุฯ เต ตํ ปหาย อริยปริเยสนํ ปริเยสิตฺวา ขีณาสวภูมึ ปตฺตาฯ ตุเมฺหปิ มม เจว ปญฺจวคฺคิยานญฺจ มคฺคํ อารุฬฺหาฯ อริยปริเยสนา ตุมฺหากํ ปริเยสนา’’ติ มูลโต ปฏฺฐาย อตฺตโน มหาภินิกฺขมนํ ทเสฺสตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ

๒๗๗. ตตฺถ **ทหโรว สมาโน**ติ ตรุโณว สมาโนฯ **สุสุกาฬเกโส**ติ สุฏฺฐุ กาฬเกโส, อญฺชนวณฺณเกโสว หุตฺวาติ อโตฺถฯ **ภเทฺรนา**ติ ภทฺทเกนฯ **ปฐเมน วยสา**ติ ติณฺณํ วยานํ ปฐมวเยนฯ **อกามกาน**นฺติ อนิจฺฉมานานํ, อนาทรเตฺถ สามิวจนํฯ อสฺสูนิ มุเข เอเตสนฺติ อสฺสุมุขา; เตสํ **อสฺสุมุขานํ,** อสฺสุกิลินฺนมุขานนฺติ อโตฺถฯ **รุทนฺตาน**นฺติ กนฺทิตฺวา โรทมานานํฯ **กึ กุสลคเวสี**ติ กึ กุสลนฺติ คเวสมาโนฯ **อนุตฺตรํ สนฺติวรปท**นฺติ อุตฺตมํ สนฺติสงฺขาตํ วรปทํ, นิพฺพานํ ปริเยสมาโนติ อโตฺถฯ **เยน อาฬาโร กาลาโม**ติ เอตฺถ **อาฬาโร**ติ ตสฺส นามํ, ทีฆปิงฺคโล กิเรโสฯ เตนสฺส **อาฬาโร**ติ นามํ อโหสิฯ **กาลาโม**ติ โคตฺตํฯ **วิหรตายสฺมา**ติ วิหรตุ อายสฺมาฯ **ยตฺถ วิญฺญู ปุริโส**ติ ยสฺมึ ธเมฺม ปณฺฑิโต ปุริโสฯ **สกํ อาจริยก**นฺติ อตฺตโน อาจริยสมยํฯ **อุปสมฺปชฺช วิหเรยฺยา**ติ ปฏิลภิตฺวา วิหเรยฺยฯ เอตฺตาวตา เตน โอกาโส กโต โหติฯ **ตํ ธมฺม**นฺติ ตํ เตสํ สมยํ ตนฺติํฯ **ปริยาปุณิ**นฺติ สุตฺวาว อุคฺคณฺหิํฯ

โอฏฺฐปหตมเตฺตนาติ เตน วุตฺตสฺส ปฏิคฺคหณตฺถํ โอฏฺฐปหรณมตฺเตน; อปราปรํ กตฺวา โอฏฺฐสญฺจรณมตฺตเกนาติ อโตฺถฯ **ลปิตลาปนมเตฺตนา**ติ เตน ลปิตสฺส ปฏิลาปนมตฺตเกนฯ **ญาณวาท**นฺติ ชานามีติ วาทํ ฯ **เถรวาท**นฺติ ถิรภาววาทํ, เถโร อหเมตฺถาติ เอตํ วจนํฯ **อหเญฺจว อเญฺญ จา**ติ น เกวลํ อหํ, อเญฺญปิ พหู เอวํ วทนฺติฯ **เกวลํ สทฺธามตฺตเกนา**ติ ปญฺญาย อสจฺฉิกตฺวา สุเทฺธน สทฺธามตฺตเกเนวฯ โพธิสโตฺต กิร วาจาย ธมฺมํ อุคฺคณฺหโนฺตเยว, ‘‘น กาลามสฺส วาจาย ปริยตฺติมตฺตเมว อสฺมิํ ธเมฺม, อทฺธา เอส สตฺตนฺนํ สมาปตฺตีนํ ลาภี’’ติ อญฺญาสิ, เตนสฺส เอตทโหสิฯ

อากิญฺจญฺญายตนํ ปเวเทสีติ อากิญฺจญฺญายตนปริโยสานา สตฺต สมาปตฺติโย มํ ชานาเปสิฯ **สทฺธา**ติ อิมาสํ สตฺตนฺนํ สมาปตฺตีนํ นิพฺพตฺตนตฺถาย สทฺธาฯ **วีริยา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ปทเหยฺย**นฺติ ปโยคํ กเรยฺยํฯ **นจิรเสฺสว ตํ ธมฺมํ สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหาสิ**นฺติ โพธิสโตฺต กิร วีริยํ ปคฺคเหตฺวา กติปาหเญฺญว สตฺต สุวณฺณนิเสฺสณิโย ปสาเรโนฺต วิย สตฺต สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตสิ; ตสฺมา เอวมาหฯ

ลาภา โน, อาวุโสติ อนุสูยโก กิเรส กาลาโมฯ ตสฺมา ‘‘อยํ อธุนาคโต, กินฺติ กตฺวา อิมํ ธมฺมํ นิพฺพเตฺตสี’’ติ อุสูยํ อกตฺวา ปสโนฺน ปสาทํ ปเวเทโนฺต เอวมาหฯ **อุโภว สนฺตา อิมํ คณํ ปริหรามา**ติ ‘‘มหา อยํ คโณ, เทฺวปิ ชนา ปริหรามา’’ติ วตฺวา คณสฺส สญฺญํ อทาสิ, ‘‘อหมฺปิ สตฺตนฺนํ สมาปตฺตีนํ ลาภี, มหาปุริโสปิ สตฺตนฺนเมว , เอตฺตกา ชนา มหาปุริสสฺส สนฺติเก ปริกมฺมํ อุคฺคณฺหถ, เอตฺตกา มยฺห’’นฺติ มเชฺฌ ภินฺทิตฺวา อทาสิฯ **อุฬารายา**ติ อุตฺตมายฯ **ปูชายา**ติ กาลามสฺส กิร อุปฏฺฐากา อิตฺถิโยปิ ปุริสาปิ คนฺธมาลาทีนิ คเหตฺวา อาคจฺฉนฺติฯ กาลาโม – ‘‘คจฺฉถ, มหาปุริสํ ปูเชถา’’ติ วทติฯ เต ตํ ปูเชตฺวา ยํ อวสิฏฺฐํ โหติ, เตน กาลามํ ปูเชนฺติฯ มหคฺฆานิ มญฺจปีฐานิ อาหรนฺติ; ตานิปิ มหาปุริสสฺส ทาเปตฺวา ยทิ อวสิฏฺฐํ โหติ, อตฺตนา คณฺหาติฯ คตคตฏฺฐาเน วรเสนาสนํ โพธิสตฺตสฺส ชคฺคาเปตฺวา เสสกํ อตฺตนา คณฺหาติฯ เอวํ อุฬาราย ปูชาย ปูเชสิฯ **นายํ ธโมฺม นิพฺพิทายา**ติอาทีสุ อยํ สตฺตสมาปตฺติธโมฺม เนว วฏฺฏ นิพฺพินฺทนตฺถาย, น วิรชฺชนตฺถาย, น ราคาทินิโรธตฺถาย, น อุปสมตฺถาย, น อภิเญฺญยฺยธมฺมํ อภิชานนตฺถาย, น จตุมคฺคสโมฺพธาย, น นิพฺพานสจฺฉิกิริยาย สํวตฺตตีติ อโตฺถฯ

ยาวเทว อากิญฺจญฺญายตนูปปตฺติยาติ ยาว สฏฺฐิกปฺปสหสฺสายุปริมาเณ อากิญฺจญฺญายตนภเว อุปปตฺติ, ตาวเทว สํวตฺตติ, น ตโต อุทฺธํฯ เอวมยํ ปุนราวตฺตนธโมฺมเยว; ยญฺจ ฐานํ ปาเปติ, ตํ ชาติชรามรเณหิ อปริมุตฺตเมว มจฺจุปาสปริกฺขิตฺตเมวาติฯ ตโต ปฏฺฐาย จ ปน มหาสโตฺต ยถา นาม ฉาตชฺฌตฺตปุริโส มนุญฺญโภชนํ ลภิตฺวา สมฺปิยายมาโนปิ ภุญฺชิตฺวา ปิตฺตวเสน วา เสมฺหวเสน วา มกฺขิกาวเสน วา ฉเฑฺฑตฺวา ปุน เอกํ ปิณฺฑมฺปิ ภุญฺชิสฺสามีติ มนํ น อุปฺปาเทติ; เอวเมว อิมา สตฺต สมาปตฺติโย มหเนฺตน อุสฺสาเหน นิพฺพเตฺตตฺวาปิ, ตาสุ อิมํ ปุนราวตฺติกาทิเภทํ อาทีนวํ ทิสฺวา, ปุน อิมํ ธมฺมํ อาวชฺชิสฺสามิ วา สมาปชฺชิสฺสามิ วา อธิฏฺฐหิสฺสามิ วา วุฏฺฐหิสฺสามิ วา ปจฺจเวกฺขิสฺสามิ วาติ จิตฺตเมว น อุปฺปาเทสิฯ **อนลงฺกริตฺวา**ติ อลํ อิมินา, อลํ อิมินาติ ปุนปฺปุนํ อลงฺกริตฺวาฯ **นิพฺพิชฺชา**ติ นิพฺพินฺทิตฺวาฯ **อปกฺกมิ**นฺติ อคมาสิํฯ

๒๗๘. น โข ราโม อิมํ ธมฺมนฺติ อิธาปิ โพธิสโตฺต ตํ ธมฺมํ อุคฺคณฺหโนฺตเยว อญฺญาสิ – ‘‘นายํ อฏฺฐสมาปตฺติธโมฺม อุทกสฺส วาจาย อุคฺคหิตมโตฺตว, อทฺธา ปเนส อฏฺฐสมาปตฺติ

ลาภี''ติฯ เตนสฺส เอตทโหสิ – ''น โข ราโม…เป…. ชานํ ปสฺสํ วิหาสี''ติฯ เสสเมตฺถ ปุริมวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๒๗๙. **เยน อุรุเวลา เสนานิคโม**ติ เอตฺถ **อุรุเวลา**ติ มหาเวลา, มหาวาลิกราสีติ อโตฺถฯ อถ วา **อุรู**ติ วาลิกา วุจฺจติ; **เวลา**ติ มริยาทา, เวลาติกฺกมนเหตุ อาหฏา อุรุ **อุรุเวลา**ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ อตีเต กิร อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ ทสสหสฺสา กุลปุตฺตา ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ตสฺมิํ ปเทเส วิหรนฺตา เอกทิวสํ สนฺนิปติตฺวา กติกวตฺตํ อกํสุ – ''กายกมฺมวจีกมฺมานิ นาม ปเรสมฺปิ ปากฎานิ โหนฺติ, มโนกมฺมํ ปน อปากฎํฯ ตสฺมา โย กามวิตกฺกํ วา พฺยาปาทวิตกฺกํ วา วิหิํสาวิตกฺกํ วา วิตเกฺกติ, ตสฺส อโญฺญ โจทโก นาม นตฺถิ; โส อตฺตนาว อตฺตานํ โจเทตฺวา ปตฺตปุเฎน วาลิกํ อาหริตฺวา อิมสฺมิํ ฐาเน อากิรตุ, อิทมสฺส ทณฺฑกมฺม''นฺติฯ ตโต ปฎฺฐาย โย ตาทิสํ วิตกฺกํ วิตเกฺกติ, โส ตตฺถ ปตฺตปุเฎน วาลิกํ อากิรติ, เอวํ ตตฺถ อนุกฺกเมน มหาวาลิกราสิ ชาโตฯ ตโต ตํ ปจฺฉิมา ชนตา ปริกฺขิปิตฺวา เจติยฎฺฐานมกาสิ; ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ''**อุรุเวลา**ติ มหาเวลา, มหาวาลิกราสีติ อโตฺถ''ติฯ ตเมว สนฺธาย วุตฺตํ – ''อถ วา **อุรู**ติ วาลิกา วุจฺจติ, **เวลา**ติ มริยาทาฯ เวลาติกฺกมนเหตุ อาหฏา อุรุ อุรุเวลาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพ''ติฯ

เสนานิคโมติ เสนาย นิคโมฯ ปฐมกปฺปิกานํ กิร ตสฺมิํ ฐาเน เสนานิเวโส อโหสิ; ตสฺมา โส ปเทโส **เสนานิคโม**ติ วุจฺจติฯ ''เสนานิ-คาโม''ติปิ ปาโฐฯ **เสนานี** นาม สุชาตาย ปิตา, ตสฺส คาโมติ อโตฺถฯ **ตทวสริ**นฺติ ตตฺถ โอสริํฯ **รมณียํ ภูมิภาค**นฺติ สุปุปฺผิตนานปฺปการชลชถลชปุปฺผวิจิตฺตํ มโนรมฺมํ ภูมิภาคํฯ **ปาสาทิกญฺจ วนสณฺฑ**นฺติ โมรปิญฺฉกลาปสทิสํ ปสาทชนนวนสณฺฑญฺจ อทฺทสํฯ **นทิญฺจ สนฺทนฺติ**นฺติ สนฺทมานญฺจ มณิกฺขนฺธสทิสํ วิมลนีลสีตลสลิลํ เนรญฺชรํ นทิํ อทฺทสํฯ **เสตก**นฺติ ปริสุทฺธํ นิกฺกทฺทมํฯ **สุปติตฺถ**นฺติ อนุปุพฺพคมฺภีเรหิ สุนฺทเรหิ ติเตฺถหิ อุเปตํฯ **รมณีย**นฺติ รชตปฎฺฎสทิสํ วิปฺปกิณฺณวาลิกํ ปหูตมจฺฉกจฺฉปํ อภิรามทสฺสนํฯ **สมนฺตา จ โคจรคาม**นฺติ ตสฺส ปเทสสฺส สมนฺตา อวิทูเร คมนาคมนสมฺปนฺนํ สมฺปตฺตปพฺพชิตานํ สุลภปิณฺฑํ โคจรคามญฺจ อทฺทสํฯ **อลํ วตา**ติ สมตฺถํ วตฯ **ตเตฺถว นิสีทิ**นฺติ โพธิปลฺลเงฺก นิสชฺชํ สนฺธายาหฯ อุปริสุตฺตสฺมิญฺหิ **ตเตฺถวา**ติ ทุกฺกรการิกฎฺฐานํ อธิเปฺปตํ, อิธ ปน โพธิปลฺลโงฺกฯ เตนาห – ''ตเตฺถว นิสีทิ''นฺติฯ **อลมิทํ ปธานายา**ติ อิทํ ฐานํ ปธานตฺถาย สมตฺถนฺติ เอวํ จิเนฺตตฺวา นิสีทินฺติ อโตฺถฯ

๒๘๐. **อชฺฌคม**นฺติ อธิคจฺฉิํ ปฎิลภิํฯ **ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสน**นฺติ สพฺพธมฺมทสฺสนสมตฺถญฺจ เม สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อุทปาทิฯ **อกุปฺปา เม วิมุตฺตี**ติ มยฺหํ อรหตฺตผลวิมุตฺติ อกุปฺปตาย จ อกุปฺปารมฺมณตาย จ อกุปฺปา, สา หิ ราคาทีหิ น กุปฺปตีติ อกุปฺปตายปิ อกุปฺปา, อกุปฺปํ นิพฺพานมสฺสารมฺมณนฺติปิ อกุปฺปาฯ **อยมนฺติมา ชาตี**ติ อยํ สพฺพปจฺฉิมา ชาติฯ **นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว**ติ อิทานิ เม ปุน ปฎิสนฺธิ นาม นตฺถีติ เอวํ ปจฺจเวกฺขณญาณมฺปิ เม อุปฺปนฺนนฺติ ทเสฺสติฯ

๒๘๑. **อธิคโต**ติ ปฎิวิโทฺธฯ **ธโมฺม**ติ จตุสจฺจธโมฺมฯ **คมฺภีโร**ติ อุตฺตานภาวปฎิเกฺขปวจนเมตํฯ **ทุทฺทโส**ติ คมฺภีรตฺตาว ทุทฺทโส ทุเกฺขน ทฎฺฐโพฺพ, น สกฺกา สุเขน ทฎฺฐุํฯ ทุทฺทสตฺตาว **ทุรนุโพโธ,** ทุเกฺขน อวพุชฺฌิตโพฺพ, น สกฺกา สุเขน อวพุชฺฌิตุํฯ **สโนฺต**ติ นิพฺพุโตฯ **ปณีโต**ติ อตปฺปโกฯ อิทํ ทฺวยํ โลกุตฺตรเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ **อตกฺกาวจโร**ติ ตเกฺกน อวจริตโพฺพ โอคาหิตโพฺพ น โหติ, ญาเณเนว อวจริตโพฺพฯ **นิปุโณ**ติ สโณฺหฯ **ปณฺฑิตเวทนีโย**ติ สมฺมาปฎิปทํ ปฎิปเนฺนหิ ปณฺฑิเตหิ เวทิตโพฺพฯ **อาลยรามา**ติ สตฺตา ปญฺจสุ

กามคุเณสุ อลฺลียนฺติฯ ตสฺมา เต **อาลยา**ติ วุจฺจนฺติฯ อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตานิ อาลยนฺติ, ตสฺมา อาลยาติ วุจฺจนฺติฯ เตหิ อาลเยหิ รมนฺตีติ **อาลยรามา**ฯ อาลเยสุ รตาติ **อาลยรตา**ฯ อาลเยสุ สุฏฺฐุ มุทิตาติ **อาลยสมฺมุทิตา**ฯ ยเถว หิ สุสชฺชิตํ ปุปฺผผลภริตรุกฺขาทิสมฺปนฺนํ อุยฺยานํ ปวิฏฺโฐ ราชา ตาย ตาย สมฺปตฺติยา รมติ, สมฺมุทิโต อาโมทิตปโมทิโต โหติ, น อุกฺกณฺฐติ, สายมฺปิ นิกฺขมิตุํ น อิจฺฉติ; เอวมิเมหิปิ กามาลยตณฺหาลเยหิ สตฺตา รมนฺติ, สํสารวฏฺฏ สมฺมุทิตา อนุกฺกณฺฐิตา วสนฺติฯ เตน เนสํ ภควา ทุวิธมฺปิ อาลยํ อุยฺยานภูมึ วิย ทเสฺสนฺโต ''อาลยรามา''ติอาทิมาหฯ

ยทิทนฺติ นิปาโต, ตสฺส ฐานํ สนฺธาย ''ยํ อิท''นฺติ, ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ สนฺธาย ''โย อยํ''นฺติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปาโท**ติ อิเมสํ ปจฺจยา อิทปฺปจฺจยา; อิทปฺปจฺจยา เอว อิทปฺปจฺจยตา; อิทปฺปจฺจยตา จ สา ปฏิจฺจสมุปฺปาโท จาติ **อิทปฺปจฺจยตาปฏิจฺจสมุปฺปาโท**ฯ สงฺขาราทิปจฺจยานเมตํ อธิวจนํฯ **สพฺพสงฺขารสมโถ**ติ อาทิ สพฺพํ นิพฺพานเมวฯ ยสฺมา หิ ตํ อาคมฺม สพฺพสงฺขารวิปฺผนฺทิตานิ สมฺมนฺติ วูปสมฺมนฺติ, ตสฺมา **สพฺพสงฺขารสมโถ**ติ วุจฺจติฯ ยสฺมา จ ตํ อาคมฺม สเพฺพ อุปธโย ปฏินิสฺสฏฺฐา โหนฺติ, สพฺพา ตณฺหา ขียนฺติ, สเพฺพ กิเลสราคา วิรชฺชนฺติ, สพฺพํ ทุกฺขํ นิรุชฺฌติ; ตสฺมา **สพฺพูปธิปฏินิสฺสโคฺค ตณฺหากฺขโย วิราโค นิโรโธ**ติ วุจฺจติฯ สา ปเนสา ตณฺหา ภเวน ภวํ, ผเลน วา สทฺธึ กมฺมํ วินติ สํสิพฺพตีติ กตฺวา **วาน**นฺติ วุจฺจติ, ตโต นิกฺขนฺตํ วานโตติ **นิพฺพานํ**ฯ **โส มมสฺส กิลมโถ**ติ ยา อชานนฺตานํ เทสนา นาม, โส มม กิลมโถ อสฺส, สา มม วิเหสา อสฺสาติ อโตฺถฯ กายกิลมโถ เจว กายวิเหสา จ อสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ จิเตฺต ปน อุภยเมฺปตํ พุทฺธานํ นตฺถิฯ **อปิสฺสู**ติ อนุพฺรูหนเตฺถ นิปาโต, โส ''น เกวลํ เอตทโหสิ, อิมาปิ คาถา ปฏิภํสู''ติ ทีเปติฯ **มนฺ**ติ มมฯ **อนจฺฉริยา**ติ อนุอจฺฉริยาฯ **ปฏิภํสู**ติ ปฏิภานสงฺขาตสฺส ญาณสฺส โคจรา อเหสุํ; ปริวิตกฺกยิตพฺพตํ ปาปุณึสุฯ

กิเจฺฉนาติ ทุเกฺขน, น ทุกฺขาย ปฏิปทายฯ พุทฺธานญฺหิ จตฺตาโรปิ มคฺคา สุขปฺปฏิปทาว โหนฺติฯ ปารมีปูรณกาเล ปน สราคสโทสสโมหเสฺสว สโต อาคตาคตานํ ยาจกานํ , อลงฺกตปฺปฏิยตฺตํ สีสํ กนฺติตฺวา, คลโลหิตํ นีหริตฺวา, สุอญฺชิตานิ อกฺขีนิ อุปฺปาเฏตฺวา, กุลวํสปฺปทีปํ ปุตฺตํ มนาปจารินึ ภริยนฺติ เอวมาทีนิ เทนฺตสฺส, อญฺญานิ จ ขนฺติวาทิสทิเสสุ อตฺตภาเวสุ เฉชฺชเภชฺชาทีนิ ปาปุณนฺตสฺส อาคมนิยปฏิปทํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ ฯ **หล**นฺติ เอตฺถ **ห**-กาโร นิปาตมโตฺต, **อล**นฺติ อโตฺถฯ **ปกาสิตุ**นฺติ เทสิตุํ, เอวํ กิเจฺฉน อธิคตสฺส ธมฺมสฺส อลํ เทสิตุํ, ปริยตฺตํ เทสิตุํ, โก อโตฺถ เทสิเตนาติ วุตฺตํ โหติฯ **ราคโทสปเรเตหี**ติ ราคโทสปริผุเฏฺฐหิ ราคโทสานุคเตหิ วาฯ

ปฏิโสตคามินฺติ นิจฺจาทีนํ ปฏิโสตํ อนิจฺจํ ทุกฺขมนตฺตา อสุภนฺติ เอวํ คตํ จตุสจฺจธมฺมํฯ **ราครตฺตา**ติ กามราเคน ภวราเคน ทิฏฺฐิราเคน จ รตฺตาฯ **น ทกฺขนฺตี**ติ อนิจฺจํ ทุกฺขมนตฺตา อสุภนฺติ อิมินา สภาเวน น ปสฺสิสฺสนฺติ, เต อปสฺสเนฺต โก สกฺขิสฺสติ เอวํ คาหาเปตุํฯ **ตโมขเนฺธน อาวุฏา**ติ อวิชฺชาราสินา อโชฺฌตฺถตาฯ

๒๘๒. **อโปฺปสฺสุกฺกตายา**ติ นิรุสฺสุกฺกภาเวน, อเทเสตุกามตายาติ อโตฺถฯ กสฺมา ปนสฺส เอวํ จิตฺตํ นมิ, นนุ เอส มุโตฺต โมเจสฺสามิ, ติโณฺณ ตาเรสฺสามิฯ

> ''กึ เม อญฺญาตเวเสน, ธมฺมํ สจฺฉิกเตนิธ;
> สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา, ตารยิสฺสํ สเทวก''นฺติฯ (พุ. วํ. ๒.๕๖) –

ปตฺถนํ กตฺวา ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปตฺโตติฯ สจฺจเมตํ, ตเทวํ ปจฺจเวกฺขณานุภาเวน ปนสฺส เอวํ จิตฺตํ นมิฯ ตสฺส หิ สพฺพญฺญุตํ ปตฺวา สตฺตานํ กิเลสคหนตํ, ธมฺมสฺส จ คมฺภีรตํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส สตฺตานํ กิเลสคหนตา จ ธมฺมคมฺภีรตา จ สพฺพากาเรน ปากฏา ชาตาฯ อถสฺส ‘‘อิเม สตฺตา กญฺชิกปุณฺณา ลาพุ วิย, ตกฺกภริตา จาฏิ วิย, วสาเตลปีตปิโลติกา วิย, อญฺชนมกฺขิตหตฺโถ วิย จ กิเลสภริตา อติสํกิลิฏฺฐา ราครตฺตา โทสทุฏฺฐา โมหมูฬฺหา, เต กึ นาม ปฏิวิชฺฌิสฺสนฺตี’’ติ จินฺตยโต กิเลสคหนปจฺจเวกฺขณานุภาเวนาปิ เอวํ จิตฺตํ นมิฯ

‘‘อยญฺจ ธมฺโม ปถวีสนฺธารกอุทกกฺขนฺโธ วิย คมฺภีโร, ปพฺพเตน ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐปิโต สาสโป วิย ทุทฺทโส, สตธา ภินฺนสฺส วาลสฺส โกฏิยา โกฏิปฏิปาทนํ วิย ทุรนุโพโธฯ นนุ มยา หิ อิมํ ธมฺมํ ปฏิวิชฺฌิตุํ วายมนฺเตน อทินฺนํ ทานํ นาม นตฺถิ, อรกฺขิตํ สีลํ นาม นตฺถิ, อปริปูริตา กาจิ ปารมี นาม นตฺถิ? ตสฺส เม นิรุสฺสาหํ วิย มารพลํ วิธมนฺตสฺสาปิ ปถวี น กมฺปิตฺถ, ปฐมยาเม ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรนฺตสฺสาปิ น กมฺปิตฺถ, มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุํ โสเธนฺตสฺสาปิ น กมฺปิตฺถ, ปจฺฉิมยาเม ปน ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ ปฏิวิชฺฌนฺตสฺเสว เม ทสสหสฺสิโลกธาตุ กมฺปิตฺถฯ อิติ มาทิเสนาปิ ติกฺขญาเณน กิจฺเฉเนวายํ ธมฺโม ปฏิวิทฺโธ, ตํ โลกิยมหาชนา กถํ ปฏิวิชฺฌิสฺสนฺตี’’ติ ธมฺมคมฺภีรตาปจฺจเวกฺขณานุภาเวนาปิ เอวํ จิตฺตํ นมีติ เวทิตพฺพํฯ

อปิจ พฺรหฺมุนา ยาจิเต เทเสตุกามตายปิสฺส เอวํ จิตฺตํ นมิฯ ชานาติ หิ ภควา – ‘‘มม อปฺโปสฺสุกฺกตาย จิตฺเต นมมาเน มํ มหาพฺรหฺมา ธมฺมเทสนํ ยาจิสฺสติ, อิเม จ สตฺตา พฺรหฺมครุกา, เต ‘สตฺถา กิร ธมฺมํ น เทเสตุกาโม อโหสิ, อถ นํ มหาพฺรหฺมา ยาจิตฺวา เทสาเปสิ, สนฺโต วต, โภ, ธมฺโม ปณีโต วต, โภ, ธมฺโม’ติ มญฺญมานา สุสฺสูสิสฺสนฺตี’’ติฯ อิทมฺปิสฺส การณํ ปฏิจฺจ อปฺโปสฺสุกฺกตาย จิตฺตํ นมิ, โน ธมฺมเทสนายาติ เวทิตพฺพํฯ

สหมฺปติสฺสาติ โส กิร กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน สหโก นาม เถโร ปฐมชฺฌานํ นิพฺพตฺเตตฺวา ปฐมชฺฌานภูมิยํ กปฺปายุกพฺรหฺมา หุตฺวา นิพฺพตฺโตฯ ตตฺร นํ สหมฺปติพฺรหฺมาติ ปฏิสญฺชานนฺติ, ตํ สนฺธายาห – ‘‘พฺรหฺมุโน สหมฺปติสฺสา’’ติฯ **นสฺสติ วต, โภ**ติ โส กิร อิมํ สทฺทํ ตถา นิจฺฉาเรสิ, ยถา ทสสหสฺสิโลกธาตุพฺรหฺมาโน สุตฺวา สเพฺพ สนฺนิปตึสุฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ ยสฺมึ นาม โลเกฯ **ปุรโต ปาตุรโหสี**ติ เตหิ ทสหิ พฺรหฺมสหเสฺสหิ สทฺธึ ปาตุรโหสิฯ **อปฺปรชกฺขชาติกา**ติ ปญฺญามเย อกฺขิมฺหิ อปฺปํ ปริตฺตํ ราคโทสโมหรชํ เอเตสํ, เอวํสภาวาติ **อปฺปรชกฺขชาติกา**ฯ **อสฺสวนตา**ติ อสฺสวนตายฯ **ภวิสฺสนฺตี**ติ ปุริมพุเทฺธสุ ทสปุญฺญกิริยวเสน กตาธิการา ปริปากคตปทุมานิ วิย สูริยรสฺมิสมฺผสฺสํ, ธมฺมเทสนํเยว อากงฺขมานา จตุปฺปทิกคาถาวสาเน อริยภูมึ โอกฺกมนารหา น เอโก, น เทฺว, อเนกสตสหสฺสา ธมฺมสฺส อญฺญาตาโร ภวิสฺสนฺตีติ ทเสฺสติฯ

ปาตุรโหสีติ ปาตุภวิฯ **สมเลหิ จินฺติโต**ติ สมเลหิ ฉหิ สตฺถาเรหิ จินฺติโตฯ เต หิ ปุเรตรํ อุปฺปชฺชิตฺวา สกลชมฺพุทีเป กณฺฏเก ปตฺถรมานา วิย, วิสํ สิญฺจมานา วิย จ สมลํ มิจฺฉาทิฏฺฐิธมฺมํ เทสยึสุฯ **อปาปุเรต**นฺติ วิวร เอตํฯ **อมตสฺส ทฺวาร**นฺติ อมตสฺส นิพฺพานสฺส ทฺวารภูตํ อริยมคฺคํฯ **สุณนฺตุ ธมฺมํ วิมเลนานุพุทฺธ**นฺติ อิเม สตฺตา ราคาทิมลานํ อภาวโต วิมเลน สมฺมาสมฺพุเทฺธน อนุพุทฺธํ จตุสจฺจธมฺมํ สุณนฺตุ ตาว ภควาติ ยาจติฯ

เสเล ยถา ปพฺพตมุทฺธนิฏฺฐิโตติ เสลมเย เอกคฺฆเน ปพฺพตมุทฺธนิ ยถา ฐิโตวฯ น หิ ตสฺส ฐิตสฺส ทสฺสนตฺถํ คีวุกฺขิปนปสารณาทิกิจฺจํ อตฺถิฯ **ตถูปม**นฺติ ตปฺปฏิภาคํ เสลปพฺพตูปมํฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปตฺโถ – ยถา เสลปพฺพตมุทฺธนิ ฐิโตว จกฺขุมา ปุริโส สมนฺตโต ชนตํ ปเสฺสยฺย, ตถา ตฺวมฺปิ, สุเมธ, สุนฺทรปญฺญ-สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สมนฺตจกฺขุ ภควา ธมฺมมยํ

ปาสาทมารุยฺห สยํ อเปตโสโก โสกาวติณฺณํ ชาติชราภิภูตํ ชนตํ อเวกฺขสฺสุ อุปธารย อุป ปริกฺขฯ อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปาโย – ยถา หิ ปพฺพตปาเท สมนฺตา มหนฺตํ เขตฺตํ กตฺวา ตตฺถ เก ทารปาฬีสุ กุฏิกาโย กตฺวา รตฺตึ อคฺคึ ชาเลยฺยุํฯ จตุรงฺคสมนฺนาคตญฺจ อนฺธการํ อสฺส, อถ ตสฺส ปพฺพตสฺส มตฺถเก ฐตฺวา จกฺขุมโต ปุริสสฺส ภูมึ โอโลกยโต เนว เขตฺตํ, น เกทารปาฬิ โย, น กุฏิโย, น ตตฺถ สยิตมนุสฺสา ปญฺญาเยยฺยุํฯ กุฏิกาสุ ปน อคฺคิชาลามตฺตกเมว ปญฺญาเยยฺยฯ เอวํ ธมฺมปาสาทํ อารุยฺห สตฺตนิกายํ โอโลกยโต ตถาคตสฺส, เย เต อกตกลฺ ยาณา สตฺตา, เต เอกวิหาเร ทกฺขิณชาณุปสฺเส นิสินฺนาปิ พุทฺธจกฺขุสฺส อาปาถํ นาคจฺฉนฺติ, รตฺตึ ขิตฺตา สรา วิย โหนฺติฯ เย ปน กตกลฺยาณา เวเนยฺยปุคฺคลา, เต เอวสฺส ทูเรปิ ฐิตา อา ปาถํ อาคจฺฉนฺติ, โส อคฺคิ วิย หิมวนฺตปพฺพโต วิย จฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ทูเร สนฺโต ปกาเสนฺติ, หิมวนฺโตว ปพฺพโต;
> อสเนฺตตฺถ น ทิสฺสนฺติ, รตฺตึ ขิตฺตา ยถา สรา’’ติฯ (ธ. ป. ๓๐๔);

อุเฏฺฐหีติ ภควโต ธมฺมเทสนตฺถํ จาริกจรณํ ยาจโนฺต ภณติฯ **วีรา**ติอาทีสุ ภควา วีริยวนฺ ตตาย **วีโร**ฯ เทวปุตฺตมจฺจุกิเลสมารานํ วิชิตตฺตา **วิชิตสงฺคาโม**ฯ ชาติกนฺตาราทินิตฺถรณตฺ ถาย เวเนยฺยสตฺถวาหนสมตฺถตาย **สตฺถวาโห**ฯ กามจฺฉนฺทอิณสฺส อภาวโต **อณโณ**ติ เวทิ ตโพฺพฯ

๒๘๓. **อเชฺฌสน**นฺติ ยาจนํฯ **พุทฺธจกฺขุนา**ติ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาเณน จ อาสยานุ สยญาเณน จฯ อิเมสญฺหิ ทฺวินฺนํ ญาณานํ พุทฺธจกฺขูติ นามํ, สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส สมนฺต จกฺขูติ, ติณฺณํ มคฺคญาณานํ ธมฺมจกฺขูติฯ **อปฺปรชเกฺข**ติอาทีสุ เยสํ วุตฺตนเยเนว ปญฺญาจกฺ ขุมฺหิ ราคาทิรชํ อปฺปํ, เต **อปฺปรชกฺขา**ฯ เยสํ ตํ มหนฺตํ, เต **มหารชกฺขา**ฯ เยสํ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ ติกฺขานิ, เต **ติกฺขินฺทฺริยา**ฯ เยสํ ตานิ มุทูนิ, เต **มุทินฺทฺริยา**ฯ เยสํ เตเยว สทฺธาท โย อาการา สุนฺทรา, เต **สฺวาการา**ฯ เย กถิตการณํ สลฺลเกฺขนฺติ, สุเขน สกฺกา โหนฺติ วิญฺญา เปตุํ, เต **สุวิญฺญาปยา**ฯ เย ปรโลกเญฺจว วชฺชญฺจ ภยโต ปสฺสนฺติ, เต **ปรโลกวชฺชภยทสฺ สาวิโน** นามฯ

อยํ ปเนตฺถ ปาฬิ – ‘‘สโทฺธ ปุคฺคโล อปฺปรชโกฺข, อสฺสโทฺธ ปุคฺคโล มหารชโกฺขฯ อารทฺธวีริโย…, กุสิโต…, อุปฏฺฐิตสฺสติ…, มุฏฺฐสฺสติ…, สมาหิโต…, อสมาหิโต…, ปญฺญ วา…, ทุปฺปโญฺญ ปุคฺคโล มหารชโกฺขฯ ตถา สโทฺธ ปุคฺคโล ติกฺขินฺทฺริโย…เป.… ปญฺญวา ปุคฺคโล ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวี, ทุปฺปโญฺญ ปุคฺคโล น ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวีฯ **โลโก**ติ ขนฺธโลโก, อายตนโลโก, ธาตุโลโก, สมฺปตฺติภวโลโก, สมฺปตฺติสมฺภวโลโก, วิปตฺติภวโล โก, วิปตฺติสมฺภวโลโก, เอโก โลโก สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกาฯ เทฺว โลกา – นามญฺจ รูป ญฺจฯ ตโย โลกา – ติโสฺส เวทนาฯ จตฺตาโร โลกา – จตฺตาโร อาหาราฯ ปญฺจ โลกา – ปญฺจุ ปาทานกฺขนฺธาฯ ฉ โลกา – ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิฯ สตฺต โลกา – สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติ โยฯ อฏฺฐ โลกา – อฏฺฐ โลกธมฺมาฯ นว โลกา – นว สตฺตาวาสาฯ ทส โลกา – ทสายตนานิฯ ทฺวาทส โลกา – ทฺวาทสายตนานิฯ อฏฺฐารส โลกา – อฏฺฐารสฺส ธาตุโยฯ วชฺชนฺติ สเพฺพ กิเลสา วชฺชา, สเพฺพ ทุจฺจริตา วชฺชา, สเพฺพ อภิสงฺขารา วชฺชา, สเพฺพ ภวคามิกมฺมา วชฺ ชาฯ อิติ อิมสฺมิญฺจ โลเก อิมสฺมิญฺจ วเชฺช ติพฺพา ภยสญฺญา ปจฺจุปฏฺฐิตา โหติ, เสยฺยถาปิ อุกฺขิตฺตาสิเก วธเกฯ อิเมหิ ปญฺญาสาย อาการเรหิ อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ชานาติ ปสฺสติ อญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌิฯ อิทํ ตถาคตสฺส อินฺทฺริยปโรปริยเตฺต ญาณ’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๒)ฯ

อุปฺปลินิยนฺติ อุปฺปลวเนฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ **อโนฺตนิมุคฺคโปสีนี**ติ ยานิ อโนฺต นิมุคฺคาเนว โปสิยนฺติฯ **อุทกํ อจฺจุคฺคมฺม ฐิตานี**ติ อุทกํ อติกฺกมิตฺวา ฐิตานิฯ ตตฺถ ยานิ อจฺจุคฺคมฺม ฐิตานิ, ตานิ สูริยรสฺมิสมฺผสฺสํ อาคมยมานานิ ฐิตานิ อชฺช ปุปฺผนกานิฯ ยานิ สโมทกํ ฐิตานิ, ตานิ เสฺว ปุปฺผนกานิฯ ยานิ อุทกานุคฺคตานิ อโนฺตนิมุคฺคโปสีนิ, ตานิ ตติยทิวเส ปุปฺผนกานิฯ อุทกา ปน อนุคฺคตานิ อญฺญานิปิ สโรคอุปฺปลาทีนิ นาม อตฺถิ, ยานิ เนว ปุปฺผิสฺสนฺติ, มจฺฉกจฺฉปภกฺขาเนว ภวิสฺสนฺติฯ ตานิ ปาฬึ นารุฬฺหานิฯ อาหริตฺวา ปน ทีเปตพฺพานีติ ทีปิตานิฯ

ยเถว หิ ตานิ จตุพฺพิธานิ ปุปฺผานิ, เอวเมว อุคฺฆฏิตญฺญู วิปญฺจิตญฺญู เนโยฺย ปทปรโมติ จตฺตาโร ปุคฺคลาฯ ตตฺถ ‘‘ยสฺส ปุคฺคลสฺส สห อุทาหฏเวลาย ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **อุคฺฆฏิตญฺญู**ฯ ยสฺส ปุคฺคลสฺส สํขิเตฺตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อเตฺถ วิภชิยมาเน ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **วิปญฺจิตญฺญู**ฯ ยสฺส ปุคฺคลสฺส อุเทฺทสโต ปริปุจฺฉโต โยนิโส มนสิกโรโต กลฺยาณมิเตฺต เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต อนุปุเพฺพน ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **เนโยฺย**ฯ ยสฺส ปุคฺคลสฺส พหุมฺปิ สุณโต พหุมฺปิ ภณโต พหุมฺปิ ธารยโต พหุมฺปิ วาจยโต น ตาย ชาติยา ธมฺมาภิสมโย โหติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล **ปทปรโม**’’ (ปุ. ป. ๑๕๑)ฯ ตตฺถ ภควา อุปฺปลวนาทิสทิสํ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ โอโลเกโนฺต ‘‘อชฺช ปุปฺผนกานิ วิย อุคฺฆฏิตญฺญู, เสฺว ปุปฺผนกานิ วิย วิปญฺจิตญฺญู, ตติยทิวเส ปุปฺผนกานิ วิย เนโยฺย, มจฺฉกจฺฉปภกฺขานิ ปุปฺผานิ วิย ปทปรโม’’ติ อทฺทสฯ ปสฺสโนฺต จ ‘‘เอตฺตกา อปฺปรชกฺขา, เอตฺตกา มหารชกฺขา, ตตฺราปิ เอตฺตกา อุคฺฆฏิตญฺญู’’ติ เอวํ สพฺพาการโตว อทฺทสฯ

ตตฺถ ติณฺณํ ปุคฺคลานํ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว ภควโต ธมฺมเทสนา อตฺถํ สาเธติฯ ปทปรมานํ อนาคเต วาสนตฺถาย โหติฯ อถ ภควา อิเมสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อตฺถาวหํ ธมฺมเทสนํ วิทิตฺวา เทเสตุกมฺยตํ อุปฺปาเทตฺวา ปุน สเพฺพปิ ตีสุ ภเวสุ สเตฺต ภพฺพาภพฺพวเสน เทฺวโกฏฺฐาเส อกาสิฯ เย สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘กตเม เต สตฺตา อภพฺพา, เย เต สตฺตา กมฺมาวรเณน สมนฺนาคตา กิเลสาวรเณน สมนฺนาคตา วิปากาวรเณน สมนฺนาคตา อสฺสทฺธา อจฺฉนฺทิกา ทุปฺปญฺญา อภพฺพา นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺตํ, อิเม เต สตฺตา อภพฺพาฯ กตเม เต สตฺตา ภพฺพา? เย เต สตฺตา น กมฺมาวรเณน…เป.… อิเม เต สตฺตา ภพฺพา’’ติ (วิภ. ๘๒๗; ปฏิ. ม. ๑.๑๑๕)ฯ ตตฺถ สเพฺพปิ อภพฺพปุคฺคเล ปหาย ภพฺพปุคฺคเลเยว ญาเณน ปริคฺคเหตฺวา ‘‘เอตฺตกา ราคจริตา, เอตฺตกา โทสโมหจริตา วิตกฺกสทฺธาพุทฺธิจริตา’’ติ ฉ โกฏฺฐาเส อกาสิ; เอวํ กตฺวา ธมฺมํ เทสิสฺสามีติ จิเนฺตสิฯ

ปจฺจภาสินฺติ ปติอภาสิํฯ **อปารุตา**ติ วิวฏาฯ **อมตสฺส ทฺวารา**ติ อริยมโคฺคฯ โส หิ อมตสงฺขาตสฺส นิพฺพานสฺส ทฺวารํ, โส มยา วิวริตฺวา ฐปิโตติ ทเสฺสติฯ **ปมุญฺจนฺตุ สทฺธ**นฺติ สเพฺพ อตฺตโน สทฺธํ ปมุญฺจนฺตุ, วิสฺสเชฺชนฺตุฯ ปจฺฉิมปทฺวเย อยมโตฺถ, อหญฺหิ อตฺตโน ปคุณํ สุปฺปวตฺติตมฺปิ อิมํ ปณีตํ อุตฺตมํ ธมฺมํ กายวาจากิลมถสญฺญี หุตฺวา น ภาสิํ ฯ อิทานิ ปน สโพฺพ ชโน สทฺธาภาชนํ อุปเนตุ, ปูเรสฺสามิ เนสํ สงฺกปฺปนฺติฯ

๒๘๔. ตสฺส มยฺหํ, ภิกฺขเว, เอตทโหสีติ เอตํ อโหสิ – **กสฺส นุ โข อหํ ปฐมํ ธมฺมํ เทเสยฺย**นฺติ อยํ ธมฺมเทสนาปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก อุทปาทีติ อโตฺถฯ กทา ปเนส อุทปาทีติ? พุทฺธภูตสฺส อฏฺฐเม สตฺตาเหฯ

ตตฺรายํ อนุปุพฺพิกถา – โพธิสโตฺต กิร มหาภินิกฺขมนทิวเส วิวฏํ อิตฺถาคารํ ทิสฺวา สํวิคฺคหทโย, ‘‘กณฺฑกํ อาหรา’’ติ ฉนฺนํ อามเนฺตตฺวา ฉนฺนสหาโย อสฺสราชปิฏฺฐิคโต นครโต นิกฺ

ขมิตฺวา กณฺฑกนิวตฺตนเจติยฏฺฐานํ นาม ทเสฺสตฺวา ตีณิ รชฺชานิ อติกฺกมฺม อโนมานทีตีเร ปพฺพชิตฺวา อนุปุเพฺพน จาริกํ จรมาโน ราชคเห ปิณฺฑาย จริตฺวา ปณฺฑวปพฺพเต นิสิโนฺน มคธิสฺสเรน รญฺญา นามโคตฺตํ ปุจฺฉิตฺวา, ‘‘อิมํ รชฺชํ สมฺปฏิจฺฉาหี’’ติ วุโตฺต, ‘‘อลํ มหาราช, น มยฺหํ รเชฺชน อโตฺถ, อหํ รชฺชํ ปหาย โลกหิตตฺถาย ปธานํ อนุยุญฺชิตฺวา โลเก วิวฏจฺฉโท ภ วิสฺสามีติ นิกฺขโนฺต’’ติ วตฺวา, ‘‘เตน หิ พุโทฺธ หุตฺวา ปฐมํ มยฺหํ วิชิตํ โอสเรยฺยาสี’’ติ ปฏิญฺญํ คหิโต กาลามญฺจ อุทกญฺจ อุปสงฺกมิตฺวา เตสํ ธมฺมเทสนาย สารํ อวินฺทโนฺต ตโต ปกฺกมิตฺ วา อุรุเวฬาย ฉพฺพสฺสานิ ทุกฺกรการิกํ กโรโนฺตปิ อมตํ ปฏิวิชฺฌิตุํ อสโกฺกโนฺต โอฬาริกาหาร ปฏิเสวเนน กายํ สนฺตเปฺปสิฯ

ตทา จ อุรุเวลคาเม **สุชาตา** นาม กุฏุมฺพิยธีตา เอกสฺมิํ นิโคฺรธรุเกฺข ปตฺถนมกาสิ – ‘‘ส จาหํ สมานชาติกํ กุลฆรํ คนฺตฺวา ปฐมคเพฺภ ปุตฺตํ ลภิสฺสามิ, พลิกมฺมํ กริสฺสามี’’ติฯ ตสฺสา สา ปตฺถนา สมิชฺฌิฯ สา วิสาขปุณฺณมทิวเส ปาโตว พลิกมฺมํ กริสฺสามีติ รตฺติยา ปจฺจูสสมเย เอว ปายสํ ปฏิยาเทสิฯ ตสฺมิํ ปายเส ปจฺจมาเน มหนฺตมหนฺตา ปุปฺผุฬา อุฏฺฐหิตฺวา ทกฺขิณ าวฏฺฏา หุตฺวา สญฺจรนฺติฯ เอกผุสิตมฺปิ พหิ น คจฺฉติฯ มหาพฺรหฺมา ฉตฺตํ ธาเรสิฯ จตฺตาโร โลกปาลา ขคฺคหตฺถา อารกฺขํ คณฺหิํสุฯ สโกฺก อลาตานิ สมาเนโนฺต อคฺคิํ ชาเลสิฯ เทวตา จ ตูสุ ทีเปสุ โอชํ สํหริตฺวา ตตฺถ ปกฺขิปิํสุฯ โพธิสโตฺต ภิกฺขาจารกาลํ อาคมยมาโน ปาโตว คนฺตฺวา รุกฺขมูเล นิสีทิฯ รุกฺขมูเล โสธนตฺถาย คตา ธาตี อาคนฺตฺวา สุชาตาย อาโรเจสิ – ‘‘เทวตา รุกฺขมูเล นิสิโนฺน’’ติฯ สุชาตา, สพฺพํ ปสาธนํ ปสาเธตฺวา สตสหสฺสคฺฆนิเก สุวณฺณ ถาเล ปายสํ วเฑฺฒตฺวา อปราย สุวณฺณปาติยา ปิทหิตฺวา อุกฺขิปิตฺวา คตา มหาปุริสํ ทิสฺวา สเหว ปาติยา หเตฺถ ฐเปตฺวา วนฺทิตฺวา ‘‘ยถา มยฺหํ มโนรโถ นิปฺผโนฺน, เอวํ ตุมฺหากมฺปิ นิปฺผชฺชตู’’ติ วตฺวา ปกฺกามิฯ

โพธิสโตฺต เนรญฺชราย ตีรํ คนฺตฺวา สุวณฺณถาลํ ตีเร ฐเปตฺวา นฺหตฺวา ปจฺจุตฺตริตฺวา เอ กูนปณฺณาสปิเณฺฑ กโรโนฺต ปายสํ ปริภุญฺชิตฺวา ‘‘สจาหํ อชฺช พุโทฺธ ภวามิ, ถาลํ ปฏิโสตํ คจฺฉตู’’ติ ขิปิฯ ถาลํ ปฏิโสตํ คนฺตฺวา โถกํ ฐตฺวา กาลนาคราชสฺส ภวนํ ปวิสิตฺวา ติณฺณํ พุทฺธานํ ถาลานิ อุกฺขิปิตฺวา อฏฺฐาสิฯ

มหาสโตฺต วนสเณฺฑ ทิวาวิหารํ กตฺวา สายนฺหสมเย **โสตฺถิเยน** ทิโนฺน อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิ โย คเหตฺวา โพธิมณฺฑํ อารุยฺห ทกฺขิณทิสาภาเค อฏฺฐาสิฯ โส ปเทโส ปทุมินิปเตฺต อุทก พินฺทุ วิย อกมฺปิตฺถฯ มหาสโตฺต, ‘‘อยํ มม คุณํ ธาเรตุํ น สโกฺกตี’’ติ ปจฺฉิมทิสาภาคํ อคมาสิ, โสปิ ตเถว อกมฺปิตฺถฯ อุตฺตรทิสาภาคํ อคมาสิ, โสปิ ตเถว อกมฺปิตฺถฯ ปุรตฺถิมทิสาภาคํ อ คมาสิ, ตตฺถ ปลฺลงฺกปฺปมาณํ ฐานํ สุนิขาตอินฺทขิโล วิย นิจฺจลมโหสิฯ มหาสโตฺต ‘‘อิทํ ฐานํ สพฺพพุทฺธานํ กิเลสภญฺชนวิทฺธํสนฏฺฐาน’’นฺติ ตานิ ติณานิ อเคฺค คเหตฺวา จาเลสิฯ ตานิ จิตฺ ตกาเรน ตูลิกเคฺคน ปริจฺฉินฺนานิ วิย อเหสุํฯ โพธิสโตฺต , ‘‘โพธิํ อปฺปตฺวา อิมํ ปลฺลงฺกํ น ภินฺ ทิสฺสามี’’ติ จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐหิตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสีทิฯ

ตงฺขณเญฺญว มาโร พาหุสหสฺสํ มาเปตฺวา ทิยฑฺฒโยชนสติกํ คิริเมขลํ นาม หตฺถิํ อารุยฺ ห นวโยชนํ มารพลํ คเหตฺวา อทฺธกฺขิเกน โอโลกยมาโน ปพฺพโต วิย อโชฺฌตฺถรโนฺต อุปสงฺ กมิฯ มหาสโตฺต, ‘‘มยฺหํ ทส ปารมิโย ปูเรนฺตสฺส อโญฺญ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา เทโว วา มาโร วา พฺรหฺมา วา สกฺขิ นตฺถิ, เวสฺสนฺตรตฺตภาเว ปน มยฺหํ สตฺตสุ วาเรสุ มหาปถวี สกฺขิ อโหสิ; อิทานิปิ เม อยเมว อเจตนา กฏฺฐกลิงฺครูปมา มหาปถวี สกฺขี’’ติ หตฺถํ ปสาเรติฯ มหา ปถวี ตาวเทว อยทเณฺฑน ปหตํ กํสถาลํ วิย รวสตํ รวสหสฺสํ มุญฺจมานา วิรวิตฺวา ปริวตฺตมา

นา มารพลํ จกฺกวาฬมฺขวฏฺฏิยํ มุญฺจนมกาสิฯ มหาสโตฺต สูริเย ธรมาเนเยว มารพลํ วิธมิตฺวา ปฐมยาเม ปุเพฺพนิวาสญาณํ, มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุํ วิโสเธตฺวา ปจฺฉิมยาเม ปฏิจฺจสมุปฺปาเท ญาณํ โอตาเรตฺวา วฏฺฏวิวฏฺฏํ สมฺมสิตฺวา อรุโณทเย พุโทฺธ หุตฺวา , “มยา อเนกกปฺปโกฏิสตสหสฺสํ อทฺธานํ อิมสฺส ปลฺลงฺกสฺส อตฺถาย วายาโม กโต”ติ สตฺตาหํ เอกปลฺลเงฺกน นิสีทิฯ อเถกจฺจานํ เทวตานํ, “กิํ นุ โข อเญฺญปิ พุทฺธตฺตกรา ธมฺมา อตฺถี”ติ กงฺขา อุทปาทิฯ

อถ ภควา อฏฺฐเม ทิวเส สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย เทวตานํ กงฺขํ ญตฺวา กงฺขาวิธมนตฺถํ อากาเส อุปฺปติตฺวา ยมกปาฏิหาริยํ ทเสฺสตฺวา ตาสํ กงฺขํ วิธมิตฺวา ปลฺลงฺกโต อีสกํ ปาจีนนิสฺสิเต อุตฺตรทิสาภาเค ฐตฺวา จตฺตาริ อสเงฺขยฺยยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปูริตานํ ปารมีนํ ผลาธิคมฏฺฐานํ ปลฺลงฺกเญฺจว โพธิรุกฺขญฺจ อนิมิเสหิ อกฺขีหิ โอโลกยมาโน สตฺตาหํ วีตินาเมสิ, ตํ ฐานํ **อนิมิสเจติยํ** นาม ชาตํฯ

อถ ปลฺลงฺกสฺส จ ฐิตฏฺฐานสฺส จ อนฺตรา ปุรตฺถิมปจฺฉิมโต อายเต รตนจงฺกเม จงฺกมโนฺต สตฺตาหํ วีตินาเมสิ, ตํ ฐานํ **รตนจงฺกมเจติยํ** นาม ชาตํฯ ตโต ปจฺฉิมทิสาภาเค เทวตา รตนฆรํ มาปยิํสุ, ตตฺถ ปลฺลเงฺกน นิสีทิตฺวา **อภิธมฺมปิฏกํ** วิเสสโต เจตฺถ อนนฺตนยสมนฺตปฏฺฐานํ วิจินโนฺต สตฺตาหํ วีตินาเมสิ, ตํ ฐานํ **รตนฆรเจติยํ** นาม ชาตํฯ เอวํ โพธิสมีเปเยว จตฺตาริ สตฺตาหานิ วีตินาเมตฺวา ปญฺจเม สตฺตาเห โพธิรุกฺขมูลา เยน อชปาลนิโคฺรโธ เตนุปสงฺกมิ, ตตฺราปิ ธมฺมํ วิจินโนฺตเยว วิมุตฺติสุขญฺจ ปฏิสํเวเทโนฺต นิสีทิ, ธมฺมํ วิจินโนฺต เจตฺถ เอวํ อภิธเมฺม นยมคฺคํ สมฺมสิ – ปฐมํ ธมฺมสงฺคณีปกรณํ นาม, ตโต วิภงฺคปกรณํ, ธาตุกถาปกรณํ, ปุคฺคลปญฺญตฺติปกรณํ, กถาวตฺถุ นาม ปกรณํ, ยมกํ นาม ปกรณํ, ตโต มหาปกรณํ ปฏฺฐานํ นามาติฯ

ตตฺถสฺส สณฺหสุขุมปฏฺฐานมฺหิ จิเตฺต โอติเณฺณ ปีติ อุปฺปชฺชิ; ปีติยา อุปฺปนฺนาย โลหิตํ ปสีทิ, โลหิเต ปสเนฺน ฉวิ ปสีทิฯ ฉวิยา ปสนฺนาย ปุรตฺถิมกายโต กูฏาคาราทิปฺปมาณา รสฺมิโย อุฏฺฐหิตฺวา อากาเส ปกฺขนฺทฉทฺทนฺตนาคกุลํ วิย ปาจีนทิสาย อนนฺตานิ จกฺกวาฬานิ ปกฺขนฺทา, ปจฺฉิมกายโต อุฏฺฐหิตฺวา ปจฺฉิมทิสาย, ทกฺขิณํสกูฏโต อุฏฺฐหิตฺวา ทกฺขิณทิสาย, วามํสกูฏโต อุฏฺฐหิตฺวา อุตฺตรทิสาย อนนฺตานิ จกฺกวาฬานิ ปกฺขนฺทา, ปาทตเลหิ ปวาฬงฺกุรวณฺณา รสฺมิโย นิกฺขมิตฺวา มหาปถวิํ วินิวิชฺฌิตฺวา อุทกํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา วาตกฺขนฺธํ ปทาเลตฺวา อชฏากาสํ ปกฺขนฺทา, สีสโต สมฺปริวตฺติยมานํ มณิทามํ วิย นีลวณฺณา รสฺมิวฏฺฏิ อุฏฺฐหิตฺวา ฉ เทวโลเก วินิวิชฺฌิตฺวา นว พฺรหฺมโลเก เวหปฺผเล ปญฺจ สุทฺธาวาเส จ วินิวิชฺฌิตฺวา จตฺตาโร อารุเปฺป อติกฺกมฺม อชฏากาสํ ปกฺขนฺทาฯ ตสฺมิํ ทิวเส อปริมาเณสุ จกฺกวาเฬสุ อปริมาณา สตฺตา สเพฺพ สุวณฺณวณฺณาว อเหสุํฯ ตํ ทิวสญฺจ ปน ภควโต สรีรา นิกฺขนฺตา ยาวชฺชทิวสาปิ ตา รสฺมิโย อนนฺตา โลกธาตุโย คจฺฉนฺติเยวฯ

เอวํ ภควา อชปาลนิโคฺรเธ สตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา ตโต อปรํ สตฺตาหํ มุจลิเนฺท นิสีทิ, นิสินฺนมตฺตเสฺสว จสฺส สกลํ จกฺกวาฬคพฺภํ ปูเรโนฺต มหาอกาลเมโฆ อุทปาทิฯ เอวรูโป กิร มหาเมโฆ ทฺวีสุเยว กาเลสุ วสฺสติ จกฺกวตฺติมฺหิ วา อุปฺปเนฺน พุเทฺธ วาฯ อิธ พุทฺธกาเล อุทปาทิฯ ตสฺมิํ ปน อุปฺปเนฺน มุจลิโนฺท นาคราชา จิเนฺตสิ – “อยํ เมโฆ สตฺตาหํ ปวิฏฺฐมเตฺตว อุปฺปโนฺน, วาสาคารมสฺส ลทฺธุํ วฏฺฏตี”ติฯ โส สตฺตรตนมยํ ปาสาทํ นิมฺมินิตุํ สโกฺกโนฺตปิ เอวํ กเต มยฺหํ มหปฺผลํ น ภวิสฺสติ, ทสพลสฺส กายเวยฺยาวจฺจํ กริสฺสามีติ มหนฺตํ อตฺตภาวํ กตฺวา สตฺถารํ สตฺตกฺขตฺตุํ โภเคหิ ปริกฺขิปิตฺวา อุปริ ผณํ ธาเรสิฯ ปริเกฺขปสฺส อโนฺต โอกาโส เหฏฺฐา โลหปาสาทปฺปมาโณ อโหสิฯ อิจฺฉิติจฺฉิเตน อิริยาปเถน สตฺถา วิหริสฺ

สตีติ นาคราชสฺส อชฺฌาสโย อโหสิฯ ตสฺมา เอวํ มหนฺตํ โอกาสํ ปริกฺขิปิฯ มเชฺฌ รตนปลฺลงฺก ปญฺญตฺโต โหติ, อุปริ สุวณฺณตารกวิจิตฺตํ สโมสริตคนฺธทามกุสุมทามเจลวิตานํ อโหสิฯ จตูสุ โกเณสุ คนฺธเตเลน ทีปา ชลิตา, จตูสุ ทิสาสุ วิวริตฺวา จนฺทนกรณฺฑกา ฐปิตาฯ เอวํ ภควา ตํ สตฺตาหํ ตตฺถ วีตินาเมตฺวา ตโต อปรํ สตฺตาหํ ราชายตเน นิสีทิฯ

อฏฺฐเม สตฺตาเห สกฺเกน เทวานมินฺเทน อาภตํ ทนฺตกฏฺฐญฺจ โอสธหรีตกญฺจ ขาทิตฺวา มุขํ โธวิตฺวา จตูหิ โลกปาเลหิ อุปนีเต ปจฺจคฺเฆ เสลมเย ปตฺเต **ตปุสฺสภลฺลิกานํ** ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา ปุน ปจฺจาคนฺตฺวา อชปาลนิโคฺรเธ นิสินฺนสฺส สพฺพพุทฺธานํ อาจิณฺโณ อยํ วิตกฺโก อุทปาทิฯ

ตตฺถ **ปณฺฑิโต**ติ ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคโตฯ **วิยตฺโต**ติ เวยฺยตฺติเยน สมนฺนาคโตฯ **เมธาวี**ติ ฐานุปฺปตฺติยา ปญฺญาย สมนฺนาคโตฯ **อปฺปรชกฺขชาติโก**ติ สมาปตฺติยา วิกฺขมฺภิตตฺตา นิกฺกิเลสชาติโก วิสุทฺธสโตฺตฯ **อาชานิสฺสตี**ติ สลฺลเกฺขสฺสติ ปฏิวิชฺฌิสฺสติฯ **ญาณญฺจ ปน เม**ติ มยฺหมฺปิ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อุปฺปชฺชิฯ ภควา กิร เทวตาย กถิเตเนว นิฏฺฐํ อคนฺตฺวา สยมฺปิ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน โอโลเกนฺโต อิโต สตฺตมทิวสมตฺถเก กาลํ กตฺวา อากิญฺจญฺญายตเน นิพฺพโตฺตติ อทฺทสฯ ตํ สนฺธายาห – ‘‘ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาที’’ติฯ **มหาชานิโย**ติ สตฺตทิวสพฺภนฺตเร ปตฺตพฺพมคฺคผลโต ปริหีนตฺตา มหตี ชานิ อสฺสาติ **มหาชานิโย**ฯ อกฺขเณ นิพฺพตฺตตฺตา คนฺตฺวา เทสิยมานํ ธมฺมมฺปิสฺส โสตุํ โสตปฺปสาโท นตฺถิ, อิธ ธมฺมเทสนฏฺฐานํ อาคมนปาทาปิ นตฺถิ, เอวํ มหาชานิโย ชาโตติ ทเสฺสติฯ **อภิโทส กาลงฺกโต**ติ อฑฺฒรเตฺต กาลงฺกโตฯ **ญาณญฺจ ปน เม**ติ มยฺหมฺปิ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อุทปาทิฯ อิธาปิ กิร ภควา เทวตาย วจเนน สนฺนิฏฺฐานํ อกตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาเณน โอโลเกนฺโต ‘‘หิโยฺย อฑฺฒรเตฺต กาลงฺกตฺวา อุทโก รามปุโตฺต เนวสญฺญานาสญฺญายตเน นิพฺพโตฺต’’ติ อทฺทสฯ ตสฺมา เอวมาหฯ เสสํ ปุริมนยสทิสเมวฯ **พหุการา**ติ พหูปการาฯ **ปธานปหิตตฺตํ อุปฏฺฐหิํสู**ติ ปธานตฺถาย เปสิตตฺตภาวํ วสนฏฺฐาเน ปริเวณสมฺมชฺชเนน ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา อนุพนฺธเนน มุโขทกทนฺตกฏฺฐทานาทินา จ อุปฏฺฐหิํสุฯ เก ปน เต **ปญฺจวคฺคิยา** นาม? เยเต –

> ราโม ธโช ลกฺขโณ โชติมนฺติ,
> ยโญฺญ สุโภโช สุยาโม สุทโตฺต;
> เอเต ตทา อฏฺฐ อเหสุํ พฺราหฺมณา,
> ฉฬงฺควา มนฺตํ วิยากริํสูติฯ

โพธิสตฺตสฺส ชาตกาเล สุปินปฏิคฺคาหกา เจว ลกฺขณปฏิคฺคาหกา จ อฏฺฐ พฺราหฺมณาฯ เตสุ ตโย เทฺวธา พฺยากริํสุ – ‘‘อิเมหิ ลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต อคารํ อชฺฌาวสมาโน ราชา โหติ จกฺกวตฺตี, ปพฺพชมาโน พุโทฺธ’’ติฯ ปญฺจ พฺราหฺมณา เอกํสพฺยากรณา อเหสุํ – ‘‘อิเมหิ ลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต อคาเร น ติฏฺฐติ, พุโทฺธว โหตี’’ติฯ เตสุ ปุริมา ตโย ยถามนฺตปทํ คตา, อิเม ปน ปญฺจ มนฺตปทํ อติกฺกนฺตาฯ เต อตฺตนา ลทฺธํ ปุณฺณปตฺตํ ญาตกานํ วิสฺสเชฺชตฺวา ‘‘อยํ มหาปุริโส อคารํ น อชฺฌาวสิสฺสติ, เอกเนฺตน พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ นิพฺพิตกฺกา โพธิสตฺตํ อุทฺทิสฺส สมณปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตาฯ เตสํ ปุตฺตาติปิ วทนฺติฯ ตํ อฏฺฐกถาย ปฏิกฺขิตฺตํฯ

เอเต กิร ทหรกาเลเยว พหู มเนฺต ชานิํสุ, ตสฺมา เต พฺราหฺมณา อาจริยฏฺฐาเน ฐปยิํสุฯ เต ปจฺฉา อเมฺหหิ ปุตฺตทารชฏํ ฉเฑฺฑตฺวา น สกฺกา ภวิสฺสติ ปพฺพชิตุนฺติ ทหรกาเลเยว ปพฺพชิตฺวา รมณียานิ เสนาสนานิ ปริภุญฺชนฺตา วิจริํสุฯ กาเลน กาลํ ปน ‘‘กิํ, โภ, มหาปุริโส

มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขโนฺต’’ติ ปุจฺฉนฺติฯ มนุสฺสา, ‘‘กุหึ ตุเมฺห มหาปุริสํ ปสฺสิสฺสถ, ตีสุ ปาสาเทสุ ติวิธนาฏกมเชฺฌ เทโว วิย สมฺปตฺตึ อนุโภตี’’ติ วทนฺติฯ เต สุตฺวา, ‘‘น ตาว มหาปุริสสฺส ญาณํ ปริปากํ คจฺฉตี’’ติ อโปฺปสฺสุกฺกา วิหรึสุเยวฯ กสฺมา ปเนตฺถ ภควา, ‘‘พหุการา โข อิเม ปญฺจวคฺคิยา’’ติ อาห? กึ อุปการกานํเยว เอส ธมฺมํ เทเสติ, อนุปการกานํ น เทเสตีติ? โน น เทเสติฯ ปริจยวเสน เหส อาฬารเญฺจว กาลามํ อุทกญฺจ รามปุตฺตํ โอโลเกสิฯ เอตสฺมึ ปน พุทฺธเกฺขเตฺต ฐเปตฺวา อญฺญาสิโกณฺฑญฺญํ ปฐมํ ธมฺมํ สจฺฉิกาตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิฯ กสฺมา? ตถาวิธอุปนิสฺสยตฺตาฯ

ปุเพฺพ กิร ปุญฺญกรณกาเล เทฺว ภาตโร อเหสุํฯ เต เอกโตว สสฺสํ อกํสุฯ ตตฺถ เชฎฺฐกสฺส ‘‘เอกสฺมึ สเสฺส นววาเร อคฺคสสฺสทานํ มยา ทาตพฺพ’’นฺติ อโหสิฯ โส วปฺปกาเล พีชคฺคํ นาม ทตฺวา คพฺภกาเล กนิเฎฺฐน สทฺธึ มเนฺตสิ – ‘‘คพฺภกาเล คพฺภํ ผาเลตฺวา ทสฺสามา’’ติฯ กนิโฎฺฐ ‘‘ตรุณสสฺสํ นาเสตุกาโมสี’’ติ อาหฯ เชโฎฺฐ กนิฎฺฐสฺส อนนุวตฺตนภาวํ ญตฺวา เขตฺตํ วิภชิตฺวา อตฺตโน โกฎฺฐาสโต คพฺภํ ผาเลตฺวา ขีรํ นีหริตฺวา สปฺปิผาณิเตหิ โยเชตฺวา อทาสิ, ปุถุกกาเล ปุถุกํ กาเรตฺวา อทาสิ, ลายเน ลายนคฺคํ เวณิกรเณ เวณคฺคํ กลาปาทีสุ กลาปคฺคํ ขฬคฺคํ ภณฺฑคฺคํ โกฎฺฐคฺคนฺติ เอวํ เอกสเสฺส นววาเร อคฺคทานํ อทาสิฯ กนิโฎฺฐ ปนสฺส อุทฺธริตฺวา อทาสิ, เตสุ เชโฎฺฐ อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถโร ชาโต, กนิโฎฺฐ สุภทฺทปริพฺพาชโกฯ อิติ เอกสฺมึ สเสฺส นวนฺนํ อคฺคทานานํ ทินฺนตฺตา ฐเปตฺวา เถรํ อโญฺญ ปฐมํ ธมฺมํ สจฺฉิกาตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิฯ ‘‘พหุการา โข อิเม ปญฺจวคฺคิยา’’ติ อิทํ ปน อุปการานุสฺสรณมเตฺตเนว วุตฺตํฯ

อิสิปตเน มิคทาเยติ ตสฺมึ กิร ปเทเส อนุปฺปเนฺนสุ พุเทฺธสุ ปเจฺจกสมฺพุทฺธา คนฺธมาทนปพฺพเต สตฺตาหํ นิโรธสมาปตฺติยา วีตินาเมตฺวา นิโรธา วุฎฺฐาย นาคลตาทนฺตกฎฺฐํ ขาทิตฺวา อโนตตฺตทเห มุขํ โธวิตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย อากาเสน อาคนฺตฺวา นิปตนฺติฯ ตตฺถ จีวรํ ปารุปิตฺวา นคเร ปิณฺฑาย จริตฺวา กตภตฺตกิจฺจา คมนกาเลปิ ตโตเยว อุปฺปติตฺวา คจฺฉนฺติฯ อิติ อิสโย เอตฺถ นิปตนฺติ อุปฺปตนฺติ จาติ ตํ ฐานํ **อิสิปตน**นฺติ สงฺขํ คตํฯ มิคานํ ปน อภยตฺถาย ทินฺนตฺตา **มิคทาโย**ติ วุจฺจติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อิสิปตเน มิคทาเย’’ติฯ

๒๘๕. อนฺตรา จ คยํ อนฺตรา จ โพธินฺติ คยาย จ โพธิสฺส จ วิวเร ติคาวุตนฺตเร ฐาเนฯ โพธิมณฺฑโต หิ คยา ตีณิ คาวุตานิฯ พาราณสี อฎฺฐารส โยชนานิฯ อุปโก โพธิมณฺฑสฺส จ คยาย จ อนฺตเร ภควนฺตํ อทฺทสฯ อนฺตราสเทฺทน ปน ยุตฺตตฺตา อุปโยควจนํ กตํฯ อีทิเสสุ จ ฐาเนสุ อกฺขรจินฺตกา ‘‘อนฺตรา คามญฺจ นทิญฺจ ยาตี’’ติ เอวํ เอกเมว อนฺตราสทฺทํ ปยุชฺชนฺติฯ โส ทุติยปเทนปิ โยเชตโพฺพ โหติ ฯ อโยชิยมาเน อุปโยควจนํ น ปาปุณาติฯ อิธ ปน โยเชตฺวา เอว วุโตฺตติฯ **อทฺธานมคฺคปฎิปนฺน**นฺติ อทฺธานสงฺขาตํ มคฺคํ ปฎิปนฺนํ, ทีฆมคฺคปฎิปนฺนนฺติ อโตฺถฯ อทฺธานมคฺคคมนสมยสฺส หิ วิภเงฺค ‘‘อทฺธโยชนํ คจฺฉิสฺสามีติ ภุญฺชิตพฺพ’’นฺติอาทิวจนโต (ปาจิ. ๒๑๘) อทฺธโยชนมฺปิ อทฺธานมโคฺค โหติฯ โพธิมณฺฑโต ปน คยา ติคาวุตํฯ

สพฺพาภิภูติ สพฺพํ เตภูมกธมฺมํ อภิภวิตฺวา ฐิโตฯ **สพฺพวิทู**ติ สพฺพํ จตุภูมกธมฺมํ อเวทึ อญฺญาสึฯ **สเพฺพสุ ธเมฺมสุ อนูปลิโตฺต**ติ สเพฺพสุ เตภูมกธเมฺมสุ กิเลสเลปเนน อนูปลิโตฺตฯ **สพฺพํ ชโห**ติ สพฺพํ เตภูมกธมฺมํ ชหิตฺวา ฐิโตฯ **ตณฺหากฺขเย วิมุโตฺต**ติ ตณฺหากฺขเย นิพฺพาเน อารมฺมณโต วิมุโตฺตฯ **สยํ อภิญฺญายา**ติ สพฺพํ จตุภูมกธมฺมํ อตฺตนาว ชานิตฺวาฯ **กมุทฺทิเสยฺย**นฺติ กํ อญฺญํ ‘‘อยํ เม อาจริโย’’ติ อุทฺทิเสยฺยํฯ

น เม อาจริโย อตฺถีติ โลกุตฺตรธมฺเม มยฺหํ อาจริโย นาม นตฺถิฯ **นตฺถิ เม ปฏิปุคฺคโล**ติ มยฺหํ ปฏิภาคปุคฺคโล นาม นตฺถิฯ **สมฺมาสมฺพุทฺโธ**ติ สเหตุนา นเยน จตฺตาริ สจฺจานิ สยํ พุทฺโธฯ **สีติภูโต**ติ สพฺพกิเลสคฺคินิพฺพาปเนน สีติภูโตฯ กิเลสานํเยว นิพฺพุตตฺตา **นิพฺพุโตฯ กาสินํ ปุร**นฺติ กาสิรฏฺฐ นครํฯ **อาหญฺฉํ อมตทุนฺทุภิ**นฺติ ธมฺมจกฺกปฏิลาภาย อมตเภรึ ปหริสฺสามีติ คจฺฉามิฯ **อรหสิ อนนฺตชิโน**ติ อนนฺตชิโนติ ภวิตุํ ยุตฺโตฯ **หุเปยฺย ปาวุโส**ติ, อาวุโส, เอวมฺปิ นาม ภเวยฺยฯ **ปกฺกามี**ติ วงฺกหารชนปทํ นาม อคมาสิฯ

ตเตฺถกํ มิคลุทฺทกคามกํ นิสฺสาย วาสํ กปฺเปสิฯ เชฏฺฐกลุทฺทโก ตํ อุปฏฺฐาสิฯ ตสฺมิญฺจ ชนปเท จณฺฑา มกฺขิกา โหนฺติฯ อถ นํ เอกาย จาฏิยา วสาเปสุํ, มิคลุทฺทโก ทูเร มิควํ คจฺฉโนฺต ''อมฺหากํ อรหเนฺต มา ปมชฺชี''ติ **ฉาวํ** นาม ธีตรํ อาณาเปตฺวา อคมาสิ สทฺธึ ปุตฺตภาตุเกหิฯ สา จสฺส ธีตา ทสฺสนียา โหติ โกฏฺฐาสสมฺปนฺนาฯ ทุติยทิวเส **อุปโก** ฆรํ อาคโต ตํ ทาริกํ สพฺพํ อุปจารํ กตฺวา ปริวิสิตุํ อุปคตํ ทิสฺวา ราเคน อภิภูโต ภุญฺชิตุมฺปิ อสโกฺกโนฺต ภาชเนน ภตฺตํ อาทาย วสนฏฺฐานํ คนฺตฺวา ภตฺตํ เอกมเนฺต นิกฺขิปิตฺวา สเจ ฉาวํ ลภามิ, ชีวามิ, โน เจ, มรามีติ นิราหาโร สยิฯ สตฺตเม ทิวเส มาควิโก อาคนฺตฺวา ธีตรํ อุปกสฺส ปวตฺตึ ปุจฺฉิฯ สา ''เอกทิวสเมว อาคนฺตฺวา ปุน นาคตปุโพฺพ''ติ อาหฯ มาควิโก อาคตเวเสเนว นํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิสฺสามีติ ตํขณํเยว คนฺตฺวา ''กึ, ภเนฺต, อปฺผาสุก''นฺติ ปาเท ปรามสโนฺต ปุจฺฉิฯ อุปโก นิตฺถุนโนฺต ปริวตฺตติเยวฯ โส ''วทถ ภเนฺต, ยํ มยา สกฺกา กาตุํ, ตํ สพฺพํ กริสฺสามี''ติ อาหฯ อุปโก, ''สเจ ฉาวํ ลภามิ, ชีวามิ, โน เจ, อิเธว มรณํ เสโยฺย''ติ อาหฯ ชานาสิ ปน, ภเนฺต, กิญฺจิ สิปฺปนฺติฯ น ชานามีติฯ น, ภเนฺต, กิญฺจิ สิปฺปํ อชานเนฺตน สกฺกา ฆราวาสํ อธิฏฺฐาตุนฺติฯ

โส อาห – ''นาหํ กิญฺจิ สิปฺปํ ชานามิ, อปิจ ตุมฺหากํ มํสหารโก ภวิสฺสามิ, มํสญฺจ วิกฺกีณิสฺสามี''ติฯ มาควิโก, ''อมฺหากมฺปิ เอตเทว รุจฺจตี''ติ อุตฺตรสาฏกํ ทตฺวา ฆรํ อาเนตฺวา ธีตรํ อทาสิฯ เตสํ สํวาสมนฺวาย ปุโตฺต วิชายิฯ **สุภโทฺท**ติสฺส นามํ อกํสุฯ ฉาวา ตสฺส โรทนกาเล ''มํสหารกสฺส ปุตฺต, มิคลุทฺทกสฺส ปุตฺต มา โรที''ติอาทีนิ วทมานา ปุตฺตโตสนคีเตน อุปกํ อุปฺปเณฺฑสิฯ ภเทฺท ตฺวํ มํ อนาโถติ มญฺญสิฯ อตฺถิ เม **อนนฺตชิโน** นาม สหาโยฯ ตสฺสาหํ สนฺติเก คมิสฺสามีติ อาหฯ ฉาวา เอวมยํ อฏฺฏียตีติ ญตฺวา ปุนปฺปุนํ กเถติฯ โส เอกทิวสํ อนาโรเจตฺวาว มชฺฌิมเทสาภิมุโข ปกฺกามิฯ

ภควา จ เตน สมเยน สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน มหาวิหาเรฯ อถ โข ภควา ปฏิกเจฺจว ภิกฺขู อาณาเปสิ – ''โย, ภิกฺขเว, 'อนนฺตชิโน'ติ ปุจฺฉมาโน อาคจฺฉติ, ตสฺส มํ ทเสฺสยฺยาถา''ติฯ อุปโกปิ โข ''กุหึ อนนฺตชิโน วสตี''ติ ปุจฺฉโนฺต อนุปุเพฺพน สาวตฺถึ อาคนฺตฺวา วิหารมเชฺฌ ฐตฺวา กุหึ อนนฺตชิโนติ ปุจฺฉิฯ ตํ ภิกฺขู ภควโต สนฺติกํ นยึสุฯ โส ภควนฺตํ ทิสฺวา – ''สญฺชานาถ มํ ภควา''ติ อาหฯ อาม, อุปก, สญฺชานามิ, กุหึ ปน ตฺวํ วสิตฺถาติฯ วงฺกหารชนปเท, ภเนฺตติฯ อุปก, มหลฺลโกสิ ชาโต ปพฺพชิตุํ สกฺขิสฺสสีติฯ ปพฺพชิสฺสามิ, ภเนฺตติฯ ภควา ปพฺพาเชตฺวา ตสฺส กมฺมฏฺฐานํ อทาสิฯ โส กมฺมฏฺฐาเน กมฺมํ กโรโนฺต อนาคามิผเล ปติฏฺฐาย กาลํ กตฺวา อวิเหสุ นิพฺพโตฺตฯ นิพฺพตฺตกฺขเณเยว อรหตฺตํ ปาปุณีติฯ อวิเหสุ นิพฺพตฺตมตฺตา หิ สตฺต ชนา อรหตฺตํ ปาปุณึสุ, เตสํ โส อญฺญตโรฯ

วุตฺตเญฺหตํ –

''อวิหํ อุปปนฺนาเส, วิมุตฺตา สตฺต ภิกฺขโว;
ราคโทสปริกฺขีณา, ติณฺณา โลเก วิสตฺติกํฯ

อุปโก ปลคโณฺฑ จ, ปุกฺกุสาติ จ เต ตโย;
ภทฺทิโย ขณฺฑเทโว จ, พหุรคฺคิ จ สงฺคิโย;
เต หิตฺวา มานุสํ เทหํ, ทิพฺพโยคํ อุปชฺฌคุ''นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๐๕);

๒๘๖. **สณฺฐเปสุ**นฺติ กติกํ อกํสุฯ **พาหุลฺลิโก**ติ จีวรพาหุลฺลาทีนํ อตฺถาย ปฏิปนฺโนฯ **ปธานวิพฺภนฺโต**ติ ปธานโต วิพฺภนฺโต ภฏฺโฐ ปริหีโนฯ **อาวตฺโต พาหุลฺลายา**ติ จีวราทีนํ พหุลภาวตฺถาย อาวตฺโตฯ **อปิจ โข อาสนํ ฐเปตพฺพ**นฺติ อปิจ โข ปนสฺส อุจฺจกุเล นิพฺพตฺตสฺส อาสนมตฺตํ ฐเปตพฺพนฺติ วทึสุฯ **นาสกฺขิํสู**ติ พุทฺธานุภาเวน พุทฺธเตชสา อภิภูตา อตฺตโน กติกาย ฐาตุํ นาสกฺขิํสุฯ **นาเมน จ อาวุโสวาเทน จ สมุทาจรนฺตี**ติ โคตมาติ, อาวุโสติ จ วทนฺติฯ อาวุโส โคตม, มยํ อุรุเวลายํ ปธานกาเล ตุยฺหํ ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา วิจริมฺหา, มุโขทกํ ทนฺตกฏฺฐํ อทมฺหา, วุตฺถปริเวณํ สมฺมชฺชิมฺหา, ปจฺฉา โก เต วตฺตปฺปฏิปตฺติมกาสิ, กจฺจิ อเมฺหสุ ปกฺกเนฺตสุ น จินฺตยิตฺถาติ เอวรูปิํ กถํ กเถนฺตีติ อโตฺถฯ **อิริยายา**ติ ทุกฺกรอิริยายฯ **ปฏิปทายา**ติ ทุกฺกรปฏิปตฺติยาฯ **ทุกฺกรการิกายา**ติ ปสตปสต-มุคฺคยูสาทิอาหรกรณาทินา ทุกฺกรกรเณนฯ **อภิชานาถ เม โน**ติ อภิชานาถ นุ มมฯ **เอวรูปํ ปภาวิตเมต**นฺติ เอตํ เอวรูปํ วากฺยเภทนฺติ อโตฺถฯ อปิ นุ อหํ อุรุเวลาย ปธาเน ตุมฺหากํ สงฺคณฺหนตฺถํ อนุกฺกณฺฐนตฺถํ รตฺติํ วา ทิวา วา อาคนฺตฺวา, – ''อาวุโส, มา วิตกฺกยิตฺถ, มยฺหํ โอภาโส วา นิมิตฺตํ วา ปญฺญายตี''ติ เอวรูปํ กญฺจิ วจนเภทํ อกาสินฺติ อธิปฺปาโยฯ เต เอกปเทเนว สติํ ลภิตฺวา อุปฺปนฺนคารวา, ''หนฺท อทฺธา เอส พุโทฺธ ชาโต''ติ สทฺทหิตฺวา **โน เหตํ, ภเนฺต**ติ อาหํสุฯ **อสกฺขิํ โข อหํ, ภิกฺขเว, ปญฺจวคฺคิเย ภิกฺขู สญฺญาเปตุ**นฺติ อหํ , ภิกฺขเว, ปญฺจวคฺคิเย ภิกฺขู พุโทฺธ อหนฺติ ชานาเปตุํ อสกฺขิํฯ ตทา ปน ภควา อุโปสถทิวเสเยว อาคจฺฉิฯ อตฺตโน พุทฺธภาวํ ชานาเปตฺวา โกณฺฑญฺญเตฺถรํ กายสกฺขิํ กตฺวา ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺตํ กเถสิฯ สุตฺตปริโยสาเน เถโร อฎฺฐารสหิ พฺรหฺมโกฏีหิ สทฺธิํ โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐาสิฯ สูริเย ธรมาเนเยว เทสนา นิฎฺฐาสิฯ ภควา ตเตฺถว วสฺสํ อุปคจฺฉิฯ

เทฺวปิ สุทํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขู โอวทามีติอาทิ ปาฏิปททิวสโต ปฏฺฐาย ปิณฺฑปาตตฺถายปิ คามํ อปฺปวิสนทีปนตฺถํ วุตฺตํฯ เตสญฺหิ ภิกฺขูนํ กมฺมฏฺฐาเนสุ อุปฺปนฺนมลวิโสธนตฺถํ ภควา อโนฺตวิหาเรเยว อโหสิฯ อุปฺปเนฺน อุปฺปเนฺน กมฺมฏฺฐานมเล เตปิ ภิกฺขู ภควโต สนฺติกํ คนฺตฺวา ปุจฺฉนฺติฯ ภควาปิ เตสํ นิสินฺนฏฺฐานํ คนฺตฺวา มลํ วิโนเทติฯ อถ เนสํ ภควตา เอวํ นีหฎภเตฺตน โอวทิยมานานํ วปฺปเตฺถโร ปาฏิปททิวเส โสตาปโนฺน อโหสิฯ ภทฺทิยเตฺถโร ทุติยายํ, มหานามเตฺถโร ตติยายํ, อสฺสชิเตฺถโร จตุตฺถิยํฯ ปกฺขสฺส ปน ปญฺจมิยํ สเพฺพว เต เอกโต สนฺนิปาเตตฺวา อนตฺตลกฺขณสุตฺตํ กเถสิ, สุตฺตปริโยสาเน สเพฺพปิ อรหตฺตผเล ปติฏฺฐหิํสุฯ เตนาห – ''อถ โข, ภิกฺขเว, ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขู มยา เอวํ โอวทิยมานา…เป.… อนุตฺตรํ โยคเกฺขมํ นิพฺพานํ อชฺฌคมํสุ…เป.… นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว''ติฯ เอตฺตกํ กถามคฺคํ ภควา ยํ ปุเพฺพ อวจ – ''ตุเมฺหปิ มมเญฺจว ปญฺจวคฺคิยานญฺจ มคฺคํ อารุฬฺหา, อริยปริเยสนา ตุมฺหากํ ปริเยสนา''ติ อิมํ เอกเมว อนุสนฺธิํ ทเสฺสโนฺต อาหริฯ

๒๘๗. อิทานิ ยสฺมา น อคาริยานํเยว ปญฺจกามคุณปริเยสนา โหติ, อนคาริยานมฺปิ จตฺตาโร ปจฺจเย อปฺปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชนฺตานํ ปญฺจกามคุณวเสน อนริยปริเยสนา โหติ, ตสฺมา ตํ ทเสฺสตุํ **ปญฺจิเม, ภิกฺขเว, กามคุณา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ นวรเตฺตสุ ปตฺตจีวราทีสุ จกฺขุวิเญฺญยฺยา รูปาติอาทโย จตฺตาโร กามคุณา ลพฺภนฺติฯ รโส ปเนตฺถ ปริโภครโส โหติฯ มนุเญฺญ ปิณฺฑปาเต เภสเชฺช จ ปญฺจปิ ลพฺภนฺติฯ เสนาสนมฺหิ จีวเร วิย จตฺตาโรฯ รโส ปน เอตฺถาปิ ปริโภครโสวฯ **เย หิ เกจิ, ภิกฺขเว**ติ กสฺมา อารภิ? เอวํ ปญฺจ กามคุเณ ทเสฺสตฺวา อิทา

นิ เย เอวํ วเทยฺยุํ, ‘‘ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย อนริยปริเยสนา นาม กุโต, อริยปริเยสนาว ปพฺพชิตาน’’นฺติ, เตสํ ปฏิเสธนตฺถาย ‘‘ปพฺพชิตานมฺปิ จตูสุ ปจฺจเยสุ อปฺปจฺจเวกฺขณปริโภโค อนริยปริเยสนา เอวา’’ติ ทเสฺสตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **คธิตา**ติ ตณฺหาเคเธน คธิตาฯ **มุจฺฉิตา**ติ ตณฺหามุจฺฉาย มุจฺฉิตา ฯ **อโชฺฌปนฺนา**ติ ตณฺหาย อโชฺฌคาฬฺหาฯ **อนาทีนวทสฺสาวิโน**ติ อาทีนวํ อปสฺสนฺตาฯ **อนิสฺสรณปญฺญา**ติ นิสฺสรณํ วุจฺจติ ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ เตเตน วิรหิตาฯ

อิทานิ ตสฺสตฺถสฺส สาธกํ อุปมํ ทเสฺสโนฺต **เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตเตฺรวํ โอปมฺมสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํ – อารญฺญกมโค วิย หิ สมณพฺราหฺมณา, ลุทฺทเกน อรเญฺญ ฐปิตปาโส วิย จตฺตาโร ปจฺจยา, ตสฺส ลุทฺทสฺส ปาสราสิํ อโชฺฌตฺถริตฺวา สยนกาโล วิย เตสํ จตฺตาโร ปจฺจเย อปฺปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริโภคกาโลฯ ลุทฺทเก อาคจฺฉเนฺต มคสฺส เยน กามํ อคมนกาโล วิย สมณพฺราหฺมณานํ มารสฺส ยถากามกรณียกาโล, มารวสํ อุปคตภาโวติ อโตฺถฯ มคสฺส ปน อพทฺธสฺส ปาสราสิํ อธิสยิตกาโล วิย สมณพฺราหฺมณานํ จตูสุ ปจฺจเยสุ ปจฺจเวกฺขณปริโภโค, ลุทฺทเก อาคจฺฉเนฺต มคสฺส เยน กามํ คมนํ วิย สมณพฺราหฺมณานํ มารวสํ อนุปคมนํ เวทิตพฺพํฯ **วิสฺสโตฺถ**ติ นิพฺภโย นิราสโงฺกฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

ปาสราสิสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อริยปริเยสนาติปิ เอตเสฺสว นามํฯ

๗. จูฬหตฺถิปโทปมสุตฺตวณฺณนา

๒๘๘. เอวํ เม สุตนฺติ จูฬหตฺถิปโทปมสุตฺตํฯ ตตฺถ **สพฺพเสเตน วฬวาภิรเถนา**ติ, ‘‘เสตา สุทํ อสฺสา ยุตฺตา โหนฺติ เสตาลงฺการาฯ เสโต รโถ เสตาลงฺกาโร เสตปริวาโร, เสตา รสฺมิโย, เสตา ปโตทลฎฺฐิ, เสตํ ฉตฺตํ, เสตํ อุณฺหีสํ, เสตานิ วตฺถานิ, เสตา อุปาหนา, เสตาย สุทํ วาลพีชนิยา พีชิยตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๔) เอวํ วุเตฺตน สกลเสเตน จตูหิ วฬวาหิ ยุตฺตรเถนฯ

รโถ จ นาเมโส ทุวิโธ โหติ – โยธรโถ, อลงฺการรโถติฯ ตตฺถ โยธรโถ จตุรสฺสสณฺฐาโน โหติ นาติมหา, ทฺวินฺนํ ติณฺณํ วา ชนานํ คหณสมโตฺถฯ อลงฺการรโถ มหา โหติ, ทีฆโต ทีโฆ, ปุถุลโต ปุถุโลฯ ตตฺถ ฉตฺตคฺคาหโก วาลพีชนิคฺคาหโก ตาลวณฺฎคฺคาหโกติ เอวํ อฎฺฐ วา ทส วา สุเขน ฐาตุํ วา นิสีทิตุํ วา นิปชฺชิตุํ วา สโกฺกนฺติ, อยมฺปิ อลงฺการรโถเยวฯ โส สโพฺพ สจกฺกปญฺชรกุพฺพโร รชตปริกฺขิโตฺต อโหสิฯ วฬวา ปกติยา เสตวณฺณาวฯ ปสาธนมฺปิ ตาทิสํ รชตมยํ อโหสิฯ รสฺมิโยปิ รชตปนาฬิ สุปริกฺขิตฺตาฯ ปโตทลฎฺฐิปิ รชตปริกฺขิตฺตาฯ พฺราหฺมโณปิ เสตวตฺถํ นิวาเสตฺวา เสตํเยว อุตฺตราสงฺคมกาสิ, เสตวิเลปนํ วิลิมฺปิ, เสตมาลํ ปิลนฺธิ, ทสสุ องฺคุลีสุ องฺคุลิมุทฺทิกา, กเณฺณสุ กุณฺฑลานีติ เอวมาทิอลงฺกาโรปิสฺส รชตมโยว อโหสิฯ ปริวารพฺราหฺมณาปิสฺส ทสสหสฺสมตฺตา ตเถว เสตวตฺถวิเลปนมาลาลงฺการา อเหสุํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สพฺพเสเตน วฬวาภิรเถนา’’ติฯ

สาวตฺถิยา นิยฺยาตีติ โส กิร ฉนฺนํ ฉนฺนํ มาสานํ เอกวารํ นครํ ปทกฺขิณํ กโรติฯ อิโต เอตฺตเกหิ ทิวเสหิ นครํ ปทกฺขิณํ กริสฺสตีติ ปุเรตรเมว โฆสนา กรียติ; ตํ สุตฺวา เย นครโต น ปกฺกนฺตา, เต น ปกฺกมนฺติฯ เย ปกฺกนฺตา, เตปิ, ‘‘ปุญฺญวโต สิริสมฺปตฺติํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ

อาคจฺฉนฺติฯ ยํ ทิวสํ พฺราหฺมโณ นครํ อนุวิจรติ, ตทา ปาโตว นครวีถิโย สมฺมชฺชิตฺวา วาลิกํ โอกิริตฺวา ลาชปญฺจเมหิ ปุปฺเผหิ อภิปฺปกิริตฺวา ปุณฺณฆเฏ ฐเปตฺวา กทลิโย จ ธเช จ อุสฺสาเปตฺวา สกลนครํ ธูปิตวาสิตํ กโรนฺติฯ พฺราหฺมโณ ปาโตว สีสํ นฺหายิตฺวา ปุเรภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา วุตฺตนเยเนว เสตวตฺถาทีหิ อตฺตานํ อลงฺกริตฺวา ปาสาทา โอรุยฺห รถํ อภิรุหติฯ อถ นํ เต พฺราหฺมณา สพฺพเสตวตฺถวิเลปนมาลาลงฺการา เสตจฺฉตฺตานิ คเหตฺวา ปริวาเรนฺติ; ตโต มหาชนสฺส สนฺนิปาตนตฺถํ ปฐมํเยว ตรุณทารกานํ ผลาผลานิ วิกิริตฺวา ตทนนฺตรํ มาสกรูปานิ; ตทนนฺตรํ กหาปเณ วิกิรนฺติ; มหาชนา สนฺนิปตนฺติฯ อุกฺกุฏฺฐิโย เจว เจลุเกฺขปา จ ปวตฺตนฺติฯ อถ พฺราหฺมโณ มงฺคลิกโสวตฺถิกาทีสุ มงฺคลานิ เจว สุวตฺถิโย จ กโรเนฺตสุ มหาสมฺปตฺติยา นครํ อนุวิจรติฯ ปุญฺญวนฺตา มนุสฺสา เอกภูมกาทิปาสาเท อารุยฺห สุกปตฺตสทิสานิ วาตปานกวาฏานิ วิวริตฺวา โอโลเกนฺติฯ พฺราหฺมโณปิ อตฺตโน ยสสิริสมฺปตฺติยา นครํ อโชฺฌตฺถรโนฺต วิย ทกฺขิณทฺวาราภิมุโข โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สาวตฺถิยา นิยฺยาตี’’ติฯ

ทิวา ทิวสฺสาติ ทิวสสฺส ทิวา, มชฺฌนฺหกาเลติ อโตฺถฯ **ปิโลติกํ ปริพฺพาชกนฺติ ปิโลติกา**ติ เอวํ อิตฺถิลิงฺคโวหารวเสน ลทฺธนามํ ปริพฺพาชกํฯ โส กิร ปริพฺพาชโก ทหโร ปฐมวเย ฐิโต สุวณฺณวโณฺณ พุทฺธุปฏฺฐาโก, ปาโตว ตถาคตสฺส เจว มหาเถรานญฺจ อุปฏฺฐานํ กตฺวา ติทณฺฑกุณฺฑิกาทิปริกฺขารํ อาทาย เชตวนา นิกฺขมิตฺวา นคราภิมุโข ปายาสิฯ ตํ เอส ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ อทฺทสฯ **เอตทโวจา**ติ อนุกฺกเมน สนฺติกํ อาคตํ สญฺชานิตฺวา เอตํ, ‘‘หนฺท กุโต นุ ภวํ วจฺฉายโน อาคจฺฉตี’’ติ โคตฺตํ กิเตฺตโนฺต วจนํ อโวจฯ **ปณฺฑิโต มเญฺญ**ติ ภวํ วจฺฉายโน สมณํ โคตมํ ปณฺฑิโตติ มญฺญติ, อุทาหุ โนติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

โก จาหํ, โภติ, โภ, สมณสฺส โคตมสฺส ปญฺญาเวยฺยตฺติยํ ชานเน อหํ โก นาม? **โก จ สมณสฺส โคตมสฺส ปญฺญาเวยฺยตฺติยํ ชานิสฺสามี**ติ กุโต จาหํ สมณสฺส โคตมสฺส ปญฺญาเวยฺยตฺติยํ ชานิสฺสามิ, เกน การเณน ชานิสฺสามีติ? เอวํ สพฺพถาปิ อตฺตโน อชานนภาวํ ทีเปติ ฯ **โสปิ นูนสฺส ตาทิโสวา**ติ โย สมณสฺส โคตมสฺส ปญฺญาเวยฺยตฺติยํ ชาเนยฺย, โสปิ นูน ทส ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต ตาทิโส พุโทฺธเยว ภเวยฺยฯ สิเนรุํ วา หิมวนฺตํ วา ปถวิํ วา อากาสํ วา ปเมตุกาเมน ตปฺปมาโณว ทโณฺฑ วา รชฺชุ วา ลทฺธุํ วฏฺฏติฯ สมณสฺส โคตมสฺส ปญฺญํ ชานเนฺตนปิ ตสฺส ญาณสทิสเมว สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ลทฺธุํ วฏฺฏตีติ ทีเปติฯ อาทรวเสน ปเนตฺถ อาเมฑิตํ กตํฯ **อุฬาราย**ติ อุตฺตราย เสฏฺฐายฯ **โก จาหํ, โภ**ติ, โภ, อหํ สมณสฺส โคตมสฺส ปสํสเน โก นาม? **โก จ สมณํ โคตมํ ปสํสิสฺสามี**ติ เกน การเณน ปสํสิสฺสามิ? **ปสตฺถปสโตฺถ**ติ สพฺพคุณานํ อุตฺตริตเรหิ สพฺพโลกปสเตฺถหิ อตฺตโน คุเณเหว ปสโตฺถ, น ตสฺส อเญฺญหิ ปสํสนกิจฺจํ อตฺถิฯ ยถา หิ จมฺปกปุปฺผํ วา นีลุปฺปลํ วา ปทุมํ วา โลหิตจนฺทนํ วา อตฺตโน วณฺณคนฺธสิริยาว ปาสาทิกเญฺจว สุคนฺธญฺจ, น ตสฺส อาคนฺตุเกหิ วณฺณคเนฺธหิ โถมนกิจฺจํ อตฺถิฯ ยถา จ มณิรตนํ วา จนฺทมณฺฑลํ วา อตฺตโน อาโลเกเนว โอภาสติ, น ตสฺส อเญฺญน โอภาสนกิจฺจํ อตฺถิฯ เอวํ สมโณ โคตโม สพฺพโลกปสเตฺถหิ อตฺตโน คุเณเหว ปสโตฺถ โถมิโต สพฺพโลกสฺส เสฏฺฐตํ ปาปิโต, น ตสฺส อเญฺญน ปสํสนกิจฺจํ อตฺถิฯ ปสเตฺถหิ วา ปสโตฺถติปิ ปสตฺถปสโตฺถฯ

เก ปสตฺถา นาม? ราชา ปเสนทิ โกสโล กาสิโกสลวาสิเกหิ ปสโตฺถ, พิมฺพิสาโร องฺคมคธวาสีหิฯ เวสาลิกา ลิจฺฉวี วชฺชิรฏฺฐวาสีหิ ปสตฺถาฯ ปาเวยฺยกา มลฺลา, โกสินารกา มลฺลา, อเญฺญปิ เต เต ขตฺติยา เตหิ เตหิ ชานปเทหิ ปสตฺถาฯ จงฺกีอาทโย พฺราหฺมณา พฺราหฺมณคเณหิ, อนาถปิณฺฑิกาทโย อุปาสกา อเนกสเตหิ อุปาสกคเณหิ, วิสาขาทโย อุปาสิกา อเนกสตาหิ อุปาสิกาหิ, สกุลุทายิอาทโย ปริพฺพาชกา อเนเกหิ ปริพฺพาชกสเตหิ, อุปฺ

ปลวณฺณาเถริอาทิกา มหาสาวิกา อเนเกหิ ภิกฺขุนิสเตหิ, สาริปุตฺตเตฺถราทโย มหาสาวกา อเนกสเตหิ ภิกฺขูหิ, สกฺกาทโย เทวา อเนกสหเสฺสหิ เทเวหิ, มหาพฺรหฺมาทโย พฺรหฺมาโน อเนกสหเสฺสหิ พฺรเหฺมหิ ปสตฺถาฯ เต สเพฺพปิ ทสพลํ โถเมนฺติ วเณฺณนฺติ, ปสํสนฺตีติ ภควา ''ปสตฺถปสโตฺถ''ติ วุจฺจติฯ

อตฺถวสนฺติ อตฺถานิสํสํฯ อถสฺส ปริพฺพาชโก อตฺตโน ปสาทการณํ อาจิกฺขโนฺต **เสยฺยถาปิ, โภ, กุสโล นาควนิโก**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นาควนิโก**ติ นาควนวาสิโก อนุคฺคหิตสิโปฺป ปุริโสฯ ปรโต ปน อุคฺคหิตสิโปฺป ปุริโส นาควนิโกติ อาคโตฯ **จตฺตาริ ปทานี**ติ จตฺตาริ ญาณปทานิ ญาณวลญฺชานิ, ญาเณน อกฺกนฺตฏฺฐานานีติ อโตฺถฯ

๒๘๙. **ขตฺติยปณฺฑิเต**ติอาทีสุ **ปณฺฑิเต**ติ ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคเตฯ **นิปุเณ**ติ สเณฺหสุขุมพุทฺธิโน, สุขุมอตฺถนฺตรปฏิวิชฺฌนสมเตฺถฯ **กตปรปฺปวาเท**ติ วิญฺญาตปรปฺปวาเท เจว ปเรหิ สทฺธึ กตวาทปริจเย จฯ **วาลเวธิรูเป**ติ วาลเวธิธนุคฺคหสทิเสฯ **เต ภินฺทนฺตา มเญฺญ จรนฺตี**ติ วาลเวธิ วิย วาลํ สุขุมานิปิ ปเรสํ ทิฏฺฐิคตานิ อตฺตโน ปญฺญาคเตน ภินฺทนฺตา วิย จรนฺตีติ อโตฺถฯ **ปญฺหํ อภิสงฺขโรนฺตี**ติ ทุปทมฺปิ ติปทมฺปิ จตุปฺปทมฺปิ ปญฺหํ กโรนฺติฯ **วาทํ อาโรเปสฺสามา**ติ โทสํ อาโรเปสฺสามฯ **น เจว สมณํ โคตมํ ปญฺหํ ปุจฺฉนฺตี**ติ; กสฺมา น ปุจฺฉนฺติ? ภควา กิร ปริสมเชฺฌ ธมฺมํ เทเสโนฺต ปริสาย อชฺฌาสยํ โอโลเกติ, ตโต ปสฺสติ – ''อิเม ขตฺติยปณฺฑิตา คุฬฺหํ รหสฺสํ ปญฺหํ โอวฏฺฏิกสารํ กตฺวา อาคตา''ติฯ โส เตหิ อปุฏฺโฐเยว เอวรูเป ปเญฺห ปุจฺฉาย เอตฺตกา โทสา, วิสฺสชฺชเน เอตฺตกา, อเตฺถ ปเท อกฺขเร เอตฺตกาติ อิเม ปเญฺห ปุจฺฉโนฺต เอวํ ปุเจฺฉยฺย, วิสฺสเชฺชโนฺต เอวํ วิสฺสเชฺชยฺยาติ, อิติ โอวฏฺฏิกสารํ กตฺวา อานีเต ปเญฺห ธมฺมกถาย อนฺตเร ปกฺขิปิตฺวา วิทฺธํเสติฯ ขตฺติยปณฺฑิตา ''เสโยฺย วต โน, เย มยํ อิเม ปเญฺห น ปุจฺฉิมฺหา, สเจ หิ มยํ ปุเจฺฉยฺยาม, อปฺปติฏฺเฐว โน กตฺวา สมโณ โคตโม ขิเปยฺยา''ติ อตฺตมนา ภวนฺติฯ

อปิจ พุทฺธา นาม ธมฺมํ เทเสนฺตา ปริสํ เมตฺตาย ผรนฺติ, เมตฺตาผรเณน ทสพเล มหาชนสฺส จิตฺตํ ปสีทติ, พุทฺธา จ นาม รูปคฺคปฺปตฺตา โหนฺติ ทสฺสนสมฺปนฺนา มธุรสฺสรา มุทุชิวฺหา สุผุสิตทนฺตาวรณา อมเตน หทยํ สิญฺจนฺตา วิย ธมฺมํ กเถนฺติฯ ตตฺร เนสํ เมตฺตาผรเณน ปสนฺนจิตฺตานํ เอวํ โหติ – ''เอวรูปํ อเทฺวชฺฌกถํ อโมฆกถํ นิยฺยานิกกถํ กเถเนฺตน ภควตา สทฺธึ น สกฺขิสฺสาม ปจฺจนีกคฺคาหํ คณฺหิตุ''นฺติ อตฺตโน ปสนฺนภาเวเนว น ปุจฺฉนฺติฯ

อญฺญทตฺถูติ เอกํเสนฯ **สาวกา สมฺปชฺชนฺตี**ติ สรณคมนวเสน สาวกา โหนฺติฯ **ตทนุตฺตร**นฺติ ตํ อนุตฺตรํฯ **พฺรหฺมจริยปริโยสาน**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส ปริโยสานภูตํ อรหตฺตผลํ, ตทตฺถาย หิ เต ปพฺพชนฺติฯ **มนํ วต, โภ, อนสฺสามา**ติ, โภ, สเจ มยํ น อุปสงฺกเมยฺยาม, อิมินา โถเกน อนุปสงฺกมนมเตฺตน อปยิรุปาสนมเตฺตเนว นฏฺฐา ภเวยฺยามฯ อุปสงฺกมนมตฺตเกน ปนมฺหา น นฏฺฐาติ อโตฺถฯ ทุติยปทํ ปุริมเสฺสว เววจนํฯ **อสฺสมณาว สมานา**ติอาทีสุ ปาปานํ อสมิตตฺตา **อสฺสมณาว**ฯ อพาหิตตฺตา จ ปน **อพฺราหฺมณาว**ฯ กิเลสารีนํ อหตตฺตา **อนรหโนฺต**เยว สมานาติ อโตฺถฯ

๒๙๐. **อุทานํ อุทาเนสี**ติ อุทาหารํ อุทาหริฯ ยถา หิ ยํ เตลํ มานํ คเหตุํ น สโกฺกติ, วิสฺสนฺทิตฺวา คจฺฉติ, ตํ อวเสโกติ วุจฺจติ, ยญฺจ ชลํ ตฬากํ คเหตุํ น สโกฺกติ, อโชฺฌตฺถริตฺวา คจฺฉติ, ตํ โอโฆติ วุจฺจติฯ เอวเมว ยํ ปีติมยํ วจนํ หทยํ คเหตุํ น สโกฺกติ, อธิกํ หุตฺวา อโนฺต อสณฺฐหิตฺวา พหิ นิกฺขมติ, ตํ **อุทาน**นฺติ วุจฺจติฯ เอวรูปํ ปีติมยํ วจนํ นิจฺฉาเรสีติ อโตฺถฯ **หตฺถิปโทปโม**ติ หตฺถิปทํ อุปมา อสฺส ธมฺมสฺสาติ หตฺถิปโทปโมฯ โส น เอตฺตาวตา วิตฺถา

เรน ปริปูโร โหตีติ ทเสฺสติฯ **นาควนิโก**ติ อุคฺคหิตหตฺถิสิปฺโป หตฺถิวนจาริโกฯ อถ กสฺมา อิธ กุสโลติ น วุตฺตนฺติ? ปรโต ‘‘โย โหติ กุสโล’’ติ วิภาคทสฺสนโตฯ โย หิ โกจิ ปวิสติ, โย ปน กุสโล โหติ, โส เนว ตาว นิฏฺฐํ คจฺฉติฯ ตสฺมา อิธ กุสโลติ อวตฺวา ปรโต วุตฺตํฯ

๒๙๑. **วามนิกา**ติ รสฺสา อายามโตปิ น ทีฆา มหากุจฺฉิหตฺถินิโยฯ **อุจฺจา จ นิเสวิต**นฺติ สตฺตฏฺฐรตนุพฺเพเธ วฏรุกฺขาทีนํ ขนฺธปฺปเทเส ฆํสิตฏฺฐานํฯ **อุจฺจา กาฬาริกา**ติ อุจฺจา จ ยฏฺฐิสทิสปาทา หุตฺวา, กาฬาริกา จ ทนฺตานํ กฬารตายฯ ตาสํ กิร เอโก ทนฺโต อุนฺนโต โหติ, เอโก โอนโตฯ อุโภปิ จ วิรฬา โหนฺติ, น อาสนฺนาฯ **อุจฺจา จ ทนฺเตหิ อารญฺชิตานี**ติ สตฺตฏฺฐรตนุพฺเพเธ วฏรุกฺขาทีนํ ขนฺธปฺปเทเส ผรสุนา ปหตฏฺฐานํ วิย ทาฐาหิ ฉินฺนฏฺฐานํฯ **อุจฺจา กเณรุกา นามา**ติ อุจฺจา จ ยฏฺฐิสทิสทีฆปาทา หุตฺวา, กเณรุกา จ ทนฺตานํ กเณรุตาย, ตา กิร มกุฬทาฐา โหนฺติฯ ตสฺมา กเณรุกาติ วุจฺจนฺติฯ **โส นิฏฺฐํ คจฺฉตี**ติ โส นาควนิโก ยสฺส วตาหํ นาคสฺส อนุปทํ อาคโต, อยเมว โส, น อโญฺญฯ ยญฺหิ อหํ ปฐมํ ปทํ ทิสฺวา วามนิกานํ ปทํ อิทํ ภวิสฺสตีติ นิฏฺฐํ น คโต, ยมฺปิ ตโต โอรภาเค ทิสฺวา กาฬาริกานํ ภวิสฺสติ, กเณรุกานํ ภวิสฺสตีติ นิฏฺฐํ น คโต, สพฺพํ ตํ อิมเสฺสว มหาหตฺถิโน ปทนฺติ มหาหตฺถึ ทิสฺวาว นิฏฺฐํ คจฺฉติฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – นาควนํ วิย หิ อาทิโต ปฏฺฐาย ยาว นีวรณปฺปหานา ธมฺมเทสนา เวทิตพฺพาฯ กุสโล นาควนิโก วิย โยคาวจโร; มหานาโค วิย สมฺมาสมฺพุทฺโธ; มหนฺตํ หตฺถิปทํ วิย ฌานาภิญฺญาฯ นาควนิกสฺส ตตฺถ ตตฺถ หตฺถิปทํ ทิสฺวาปิ วามนิกานํ ปทํ ภวิสฺสติ, กาฬาริกานํ กเณรุกานํ ปทํ ภวิสฺสตีติ อนิฏฺฐงฺคตภาโว วิย โยคิโน, อิมา ฌานาภิญฺญา นาม พาหิรกปริพฺพาชกานมฺปิ สนฺตีติ อนิฏฺฐงฺคตภาโวฯ นาควนิกสฺส, ตตฺถ ตตฺถ มยา ทิฏฺฐํ ปทํ อิมเสฺสว มหาหตฺถิโน, น อญฺญสฺสาติ มหาหตฺถึ ทิสฺวา นิฏฺฐงฺคมนํ วิย อริยสาวกสฺส อรหตฺตํ ปตฺวาว นิฏฺฐงฺคมนํฯ อิทญฺจ ปน โอปมฺมสํสนฺทนํ มตฺถเก ฐตฺวาปิ กาตุํ วฏฺฏติฯ อิมสฺมิมฺปิ ฐาเน วฏฺฏติเยวฯ อนุกฺกมาคตํ ปน ปาฬิปทํ คเหตฺวา อิเธว กตํฯ ตตฺถ **อิธา**ติ เทสาปเทเส นิปาโตฯ สฺวายํ กตฺถจิ โลกํ อุปาทาย วุจฺจติฯ ยถาห – ‘‘อิธ ตถาคโต โลเก อุปฺปชฺชตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๗๙)ฯ กตฺถจิ สาสนํฯ ยถาห – ‘‘อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ, อิธ ทุติโย สมโณ’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๑)ฯ กตฺถจิ โอกาสํฯ ยถาห –

> ‘‘อิเธว ติฏฺฐมานสฺส, เทวภูตสฺส เม สโต;
> ปุนรายุ จ เม ลทฺโธ, เอวํ ชานาหิ มาริสา’’ติฯ (ที. นิ. ๒.๓๖๙; ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๙๐);

กตฺถจิ ปทปูรณมตฺตเมวฯ ยถาห – ‘‘อิธาหํ, ภิกฺขเว, ภุตฺตาวี อสฺสํ ปวาริโต’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๐)ฯ อิธ ปน โลกํ อุปาทาย วุตฺโตติ เวทิตพฺโพฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ‘‘พฺราหฺมณ อิมสฺมึ โลเก ตถาคโต อุปฺปชฺชติ อรหํ…เป…. พุทฺโธ ภควา’’ติฯ

ตตฺถ **ตถาคต**สทฺโท มูลปริยาเย, อรหนฺติอาทโย วิสุทฺธิมคฺเค วิตฺถาริตาฯ **โลเก อุปฺปชฺชตี**ติ เอตฺถ ปน **โลโก**ติ โอกาสโลโก สตฺตโลโก สงฺขารโลโกติ ติวิโธฯ อิธ ปน สตฺตโลโก อธิปฺเปโตฯ สตฺตโลเก อุปฺปชฺชมาโนปิ จ ตถาคโต น เทวโลเก, น พฺรหฺมโลเก, มนุสฺสโลเกเยว อุปฺปชฺชติฯ มนุสฺสโลเกปิ น อญฺญสฺมึ จกฺกวาเฬ, อิมสฺมึเยว จกฺกวาเฬฯ ตตฺราปิ น สพฺพฏฺฐาเนสุ, ‘‘ปุรตฺถิมาย ทิสาย **คชงฺคลํ** นาม นิคโมฯ ตสฺสาปเรน มหาสาโล, ตโต ปรา ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มเชฺฌฯ ปุรตฺถิมทกฺขิณาย ทิสาย **สลฺลวตี** นาม นที, ตโต ปรา ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มเชฺฌฯ ทกฺขิณาย ทิสาย **เสตกณฺณิกํ** นาม นิคโม, ตโต ปรา

ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มชฺฌํฯ ปจฺฉิมาย ทิสาย ถูณํ นาม พฺราหฺมณคาโม , ตโต ปรา ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มชฺฌํฯ อุตฺตราย ทิสาย **อุสิรทฺธโช** นาม ปพฺพโต, ตโต ปรา ปจฺจนฺติมา ชนปทา, โอรโต มชฺฌ''นฺติ (มหาว. ๒๕๙) เอวํ ปริจฺฉินฺเนน อายามโต ติโยชนสเต วิตฺถารโต อฑฺฒเตยฺยโยชนสเต ปริเกฺขปโต นวโยชนสเต มชฺฌิมปเทเส อุปฺปชฺชติฯ น เกวลญฺจ ตถาคโตว, ปเจฺจกพุทฺธา อคฺคสาวกา อสีติ มหาเถรา พุทฺธมาตา พุทฺธปิตา จกฺกวตฺตี ราชา อเญฺญ จ สารปฺปตฺตา พฺราหฺมณคหปติกา เอเตฺถว อุปฺปชฺชนฺติฯ ตตฺถ ตถาคโต สุชาตาย ทินฺนมธุปายสโภชนโต ปฏฺฐาย ยาว อรหตฺตมคฺค, ตาว อุปฺปชฺชติ นามฯ อรหตฺตผเล อุปฺปนฺโน นามฯ มหาภินิกฺขมนโต วา ยาว อรหตฺตมคฺคฯ ตุสิตภวนโต วา ยาว อรหตฺตมคฺคฯ ทีปงฺกรปาทมูลโต วา ยาว อรหตฺตมคฺค, ตาว อุปฺปชฺชติ นามฯ อรหตฺตผเล อุปฺปนฺโน นามฯ อิธ สพฺพปฐมํ อุปฺปนฺนภาวํ สนฺธาย อุปฺปชฺชตีติ วุตฺตํ , ตถาคโต โลเก อุปฺปนฺโน โหตีติ อยเญฺหตฺถ อโตฺถฯ

โส อิมํ โลกนฺติ โส ภควา อิมํ โลกํ, อิทานิ วตฺตพฺพํ นิทเสฺสติฯ **สเทวก**นฺติ สห เทเวหิ สเทวกํฯ เอวํ สห มาเรน **สมารกํ**ฯ สห พฺรหฺมุนา **สพฺรหฺมกํ**ฯ สห สมณพฺราหฺมเณหิ **สสฺสมณพฺราหฺมณิํ**ฯ ปชาตตฺตา ปชา, ตํ **ปชํ**ฯ สห เทวมนุเสฺสหิ **สเทวมนุสฺสํ**ฯ ตตฺถ สเทวกวจเนน ปญฺจกามาวจรเทวคฺคหณํ เวทิตพฺพํฯ สมารกวจเนน ฉฏฺฐกามาวจรเทวคฺคหณํฯ สพฺรหฺมกวจเนน พฺรหฺมกายิกาทิพฺรหฺมคฺคหณํฯ สสฺสมณพฺราหฺมณิวจเนน สาสนสฺส ปจฺจตฺถิปจฺจามิตฺตสมณพฺราหฺมณคฺคหณํ สมิตปาปพาหิตปาปสมณพฺราหฺมณคฺคหณญฺจฯ ปชาวจเนน สตฺตโลกคฺคหณํฯ สเทวมนุสฺสวจเนน สมฺมุติเทวอวเสสมนุสฺสคฺคหณํฯ เอวเมตฺถ ตีหิ ปเทหิ โอกาสโลเกน สทฺธิํ สตฺตโลโก, ทฺวีหิ ปชาวเสน สตฺตโลโกว คหิโตติ เวทิตพฺพํฯ

อปโร นโย – สเทวกคฺคหเณน อรูปาวจรเทวโลโก คหิโตฯ สมารกคฺคหเณน ฉกามาวจรเทวโลโกฯ สพฺรหฺมกคฺคหเณน รูปี พฺรหฺมโลโกฯ สสฺสมณพฺราหฺมณาทิคฺคหเณน จตุปริสวเสน สมฺมุติเทเวหิ วา สห มนุสฺสโลโก อวเสสสพฺพสตฺตโลโก วาฯ

อปิเจตฺถ สเทวกวจเนน อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทโต สพฺพสฺส โลกสฺส สจฺฉิกตภาวมาหฯ ตโต เยสํ อโหสิ – ''มาโร มหานุภาโว ฉกามาวจริสฺสโร วสวตฺตีฯ กิํ โสปิ เอเตน สจฺฉิกโต''ติ? เตสํ วิมติํ วิธมโนฺต **สมารก**นฺติ อาหฯ เยสํ ปน อโหสิ – ''พฺรหฺมา มหานุภาโว , เอกงฺคุลิยา เอกสฺมิํ จกฺกวาฬสหเสฺส อาโลกํ ผรติ, ทฺวีหิ…เป…. ทสหิ องฺคุลีหิ ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ อาโลกํ ผรติ, อนุตฺตรญฺจ ฌานสมาปตฺติสุขํ ปฏิสํเวเทติฯ กิํ โสปิ สจฺฉิกโต''ติ? เตสํ วิมติํ วิธมโนฺต **สพฺรหฺมก**นฺติ อาหฯ ตโต เย จิเนฺตสุํ – ''ปุถู สมณพฺราหฺมณา สาสนสฺส ปจฺจตฺถิกา, กิํ เตปิ สจฺฉิกตา''ติ? เตสํ วิมติํ วิธมโนฺต **สสฺสมณพฺราหฺมณิํ ปช**นฺติ อาหฯ เอวํ อุกฺกฏฺฐุกฺกฏฺฐานํ สจฺฉิกตภาวํ ปกาเสตฺวา อถ สมฺมุติเทเว อวเสสมนุเสฺส จ อุปาทาย อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสน เสสสตฺตโลกสฺส สจฺฉิกตภาวํ ปกาเสโนฺต **สเทวมนุสฺส**นฺติ อาหฯ อยเมตฺถ ภาวานุกฺกโมฯ โปราณา ปนาหุ – **สเทวก**นฺติ เทวตาหิ สทฺธิํ อวเสสโลกํฯ **สมารก**นฺติ มาเรน สทฺธิํ อวเสสโลกํฯ **สพฺรหฺมก**นฺติ พฺรเหฺมหิ สทฺธิํ อวเสสโลกํฯ เอวํ สเพฺพปิ ติภวูปเค สเตฺต ตีหากาเรหิ ตีสุ ปเทสุ ปกฺขิเปตฺวา ปุน ทฺวีหิ ปเทหิ ปริยาทิยโนฺต ''สสฺสมณพฺราหฺมณิํ ปชํ สเทวมนุสฺส''นฺติ อาหฯ เอวํ ปญฺจหิ ปเทหิ เตน เตนากาเรน เตธาตุกเมว ปริยาทินฺนนฺติฯ

สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทตีติ **สย**นฺติ สามํ อปรเนยฺย หุตฺวาฯ **อภิญฺญา**ติ อภิญฺญาย, อธิเกน ญาเณน ญตฺวาติ อโตฺถฯ **สจฺฉิกตฺวา**ติ ปจฺจกฺขํ กตฺวาฯ เอเตน อนุมานาทิป

ฎิเกฺขโป กโต โหติฯ **ปเวเทตี**ติ โพเธติ วิญฺญาเปติ ปกาเสติฯ **โส ธมฺมํ เทเสติ อาทิกลฺยาณํ...เป.... ปริโยสานกลฺยาณ**นฺติ โส ภควา สเตฺตสุ การุญฺญํ ปฏิจฺจ หิตฺวาปิ อนุตฺตรํ วิเวกสุขํ ธมฺมํ เทเสติฯ ตญฺจ โข อปฺปํ วา พหุํ วา เทเสนฺโต อาทิกลฺยาณาทิปฺปการเมว เทเสติฯ อาทิมฺหิปิ กลฺยาณํ ภทฺทกํ อนวชฺชเมว กตฺวา เทเสติฯ มเชฺฌปิ... ปริโยสาเนปิ กลฺยาณํ ภทฺทกํ อนวชฺชเมว กตฺวา เทเสตีติ วุตฺตํ โหติฯ

ตตฺถ อตฺถิ เทสนาย อาทิมชฺฌปริโยสานํ, อตฺถิ สาสนสฺสฯ **เทสนาย** ตาว จตุปฺปทิกายปิ คาถาย ปฐมปาโท อาทิ นาม, ตโต เทฺว มชฺฌํ นาม, อเนฺต เอโก ปริโยสานํ นามฯ เอกานุสนฺธิกสฺส สุตฺตสฺส นิทานมาทิ, อิทมโวจาติ ปริโยสานํ, อุภินฺนํ อนฺตรา มชฺฌํฯ อเนกานุสนฺธิกสฺส สุตฺตสฺส ปฐมานุสนฺธิ อาทิ, อเนฺต อนุสนฺธิ ปริโยสานํ, มเชฺฌ เอโก วา เทฺว วา พหู วา มชฺฌเมวฯ **สาสนสฺส** ปน สีลสมาธิวิปสฺสนา อาทิ นามฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘โก จาทิ กุสลานํ ธมฺมานํ, สีลญฺจ สุวิสุทฺธํ, ทิฏฺฐิ จ อุชุกา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๓๖๙)ฯ ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา’’ติ เอวํ วุโตฺต ปน อริยมโคฺค มชฺฌํ นาม, ผลเญฺจว นิพฺพานญฺจ ปริโยสานํ นามฯ ‘‘เอตทตฺถมิทํ, พฺราหฺมณ, พฺรหฺมจริยเมตํ สารํ, เอตํ ปริโยสาน’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๓๒๔) หิ เอตฺถ ผลํ ปริโยสานนฺติ วุตฺตํฯ ‘‘นิพฺพาโนคธญฺหิ , อาวุโส วิสาข, พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ นิพฺพานปรายณํ นิพฺพานปริโยสาน’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๔๖๖) เอตฺถ นิพฺพานํ ปริโยสานนฺติ วุตฺตํฯ อิธ เทสนาย อาทิมชฺฌปริโยสานํ อธิเปฺปตํฯ ภควา หิ ธมฺมํ เทเสโนฺต อาทิมฺหิ สีลํ ทเสฺสตฺวา มเชฺฌ มคฺคํ ปริโยสาเน นิพฺพานํ ทเสฺสติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘โส ธมฺมํ เทเสติ อาทิกลฺยาณํ มเชฺฌกลฺยาณํ ปริโยสานกลฺยาณ’’นฺติฯ ตสฺมา อโญฺญปิ ธมฺมกถิโก ธมฺมํ กเถโนฺต –

> ‘‘อาทิมฺหิ สีลํ ทเสฺสยฺย, มเชฺฌ มคฺคํ วิภาวเย;
> ปริโยสานมฺหิ นิพฺพานํ, เอสา กถิกสณฺฐิตี’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๙๐);

สาตฺถํ สพฺยญฺชนนฺติ ยสฺส หิ ยาคุภตฺตอิตฺถิปุริสาทิวณฺณนา นิสฺสิตา เทสนา โหติ, น โส สาตฺถํ เทเสติฯ ภควา ปน ตถารูปํ เทสนํ ปหาย จตุสติปฏฺฐานาทินิสฺสิตํ เทสนํ เทเสติฯ ตสฺมา ‘‘สาตฺถํ เทเสตี’’ติ วุจฺจติฯ ยสฺส ปน เทสนา เอกพฺยญฺชนาทิยุตฺตา วา สพฺพนิโรฏฺฐพฺยญฺชนา วา สพฺพวิสฺสฏฺฐสพฺพนิคฺคหีตพฺยญฺชนา วา, ตสฺส ทมิฬกิราสวราทิมิลกฺขูนํ ภาสา วิย พฺยญฺชนปาริปูริยา อภาวโต อพฺยญฺชนา นาม เทสนา โหติฯ ภควา ปน –

> ‘‘สิถิลํ ธนิตญฺจ ทีฆรสฺสํ, ครุกํ ลหุกญฺจ นิคฺคหีตํ;
> สมฺพนฺธํ ววตฺถิตํ วิมุตฺตํ, ทสธา พฺยญฺชนพุทฺธิยา ปเภโท’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๙๐) –

เอวํ วุตฺตํ ทสวิธํ พฺยญฺชนํ อมเกฺขตฺวา ปริปุณฺณพฺยญฺชนเมว กตฺวา ธมฺมํ เทเสติฯ ตสฺมา ‘‘สพฺยญฺชนํ ธมฺมํ เทเสตี’’ติ วุจฺจติฯ

เกวลปริปุณฺณนฺติ เอตฺถ **เกวล**นฺติ สกลาธิวจนํฯ **ปริปุณฺณ**นฺติ อนูนาธิกวจนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘สกลปริปุณฺณเมว เทเสติ, เอกเทสนาปิ อปริปุณฺณา นตฺถี’’ติฯ **ปริสุทฺธ**นฺติ นิรุปกฺกิเลสํฯ โย หิ อิทํ ธมฺมเทสนํ นิสฺสาย ลาภํ วา สกฺการํ วา ลภิสฺสามีติ เทเสติ, ตสฺส อปริสุทฺธา เทสนา โหติฯ ภควา ปน โลกามิสนิรเปโกฺข หิตผรเณน เมตฺตาภาวนาย มุทุหทโย อุลฺลุมฺปนสภาวสณฺฐิเตน จิเตฺตน เทเสติฯ ตสฺมา ‘‘ปริสุทฺธํ ธมฺมํ เทเสตี’’ติ วุจฺจติฯ **พฺรหฺมจริยํ ปกาเสตี**ติ เอตฺถ **พฺรหฺมจริย**นฺติ สิกฺขตฺตยสงฺคหํ สกลสาสนํฯ ตสฺมา พฺรหฺมจริยํ ปกาเสตีติ โส ธมฺมํ เทเสติ อาทิกลฺยาณํ...เป.... ปริสุทฺธํ, เอวํ เทเสโนฺต จ สิกฺขตฺตยสงฺคหิตํ

สกลสาสนํ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ เสฏฺฐเฏฺฐน พฺรหฺมภูตํ จริยํฯ พฺรหฺมภูตานํ วา พุทฺธาทีนํ จริยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

ตํ ธมฺมนฺติ ตํ วุตฺตปฺปการสมฺปทํ ธมฺมํฯ **สุณาติ คหปติ วา**ติ กสฺมา ปฐมํ คหปตึ นิทฺทิสตีติ? นิหตมานตฺตา อุสฺสนฺนตฺตา จฯ เยภุเยฺยน หิ ขตฺติยกุลโต ปพฺพชิตา ชาตึ นิสฺสาย มานํ กโรนฺติฯ พฺราหฺมณกุลา ปพฺพชิตา มเนฺต นิสฺสาย มานํ กโรนฺติฯ หีนชจฺจกุลา ปพฺพชิตา อตฺตโน วิชาติตาย ปติฏฺฐาตุํ น สโกฺกนฺติฯ คหปติทารกา ปน กเจฺฉหิ เสทํ มุญฺจเนฺตหิ ปิฏฺฐิยา โลณํ ปุปฺผมานาย ภูมึ กสิตฺวา นิหตมานทปฺปา โหนฺติฯ เต ปพฺพชิตฺวา มานํ วา ทปฺปํ วา อกตฺวา ยถาพลํ พุทฺธวจนํ อุคฺคเหตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺตา สโกฺกนฺติ อรหเตฺต ปติฏฺฐาตุํฯ อิตเรหิ จ กุเลหิ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิตา นาม น พหุกา, คหปติกาว พหุกา, อิติ นิหตมานตฺตา อุสฺสนฺนตฺตา จ ปฐมํ คหปตึ นิทฺทิสตีติฯ

อญฺญตรสฺมึ วาติ อิตเรสํ วา กุลานํ อญฺญตรสฺมึฯ **ปจฺจาชาโต**ติ ปติชาโตฯ **ตถาคเต สทฺธํ ปฏิลภตี**ติ ปริสุทฺธํ ธมฺมํ สุตฺวา ธมฺมสฺสามิมฺหิ ตถาคเต ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ วต ภควา’’ติ สทฺธํ ปฏิลภติฯ **อิติ ปฏิสญฺจิกฺขตี**ติ เอวํ ปจฺจเวกฺขติฯ **สมฺพาโธ ฆราวาโส**ติ สเจปิ สฏฺฐิหเตฺถ ฆเร โยชนสตนฺตเรปิ วา เทฺว ชายมฺปติกา วสนฺติ, ตถาปิ เนสํ สกิญฺจนสปลิโพธเฏฺฐน ฆราวาโส สมฺพาโธเยวฯ **รโชปโถ**ติ ราครชาทีนํ อุฏฺฐานฏฺฐานนฺติ มหาอฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ อาคมนปโถติปิ วฏฺฏติฯ อลคฺคนเฏฺฐน อโพฺภกาโส วิยาติ **อโพฺภกาโส**ฯ ปพฺพชิโต หิ กูฏาคารรตนปาสาทเทววิมานาทีสุ ปิหิตทฺวารวาตปาเนสุ ปฏิจฺฉเนฺนสุ วสโนฺตปิ เนว ลคฺคติ น สชฺชติ น พชฺฌติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อโพฺภกาโส ปพฺพชฺชา’’ติฯ อปิจ สมฺพาโธ ฆราวาโส กุสลกิริยาย โอกาสาภาวโตฯ รโชปโถ อสํวุตสงฺการฏฺฐานํ วิย รชานํ กิเลสรชานํ สนฺนิปาตฏฺฐานโตฯ อโพฺภกาโส ปพฺพชฺชา กุสลกิริยาย ยถาสุขํ โอกาสสพฺภาวโตฯ

นยิทํ สุกรํ…เป.… ปพฺพเชยฺยนฺติ เอตฺถ อยํ สเงฺขปกถา – ยเทตํ สิกฺขตฺตยพฺรหฺมจริยํ เอกมฺปิ ทิวสํ อขณฺฑํ กตฺวา จริมกจิตฺตํ ปาเปตพฺพตาย เอกนฺตปริปุณฺณํฯ เอกทิวสมฺปิ จ กิเลสมเลน อมลินํ กตฺวา จริมกจิตฺตํ ปาเปตพฺพตาย เอกนฺตปริสุทฺธํ, สงฺขลิขิตํ ลิขิตสงฺขสทิสํ โธตสงฺขสปฺปฏิภาคํ จริตพฺพํ, อิทํ น สุกรํ อคารํ อชฺฌาวสตา อคารมเชฺฌ วสเนฺตน เอกนฺตปริปุณฺณํ…เป.… จริตุํฯ ยํนูนาหํ เกเส จ มสฺสุญฺจ โอหาเรตฺวา กาสายรสปีตตาย กาสายานิ พฺรหฺมจริยํ จรนฺตานํ อนุจฺฉวิกานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา ปริทหิตฺวา อคารสฺมา นิกฺขมิตฺวา อนคาริยํ ปพฺพเชยฺยนฺติฯ เอตฺถ จ ยสฺมา อคารสฺส หิตํ กสิวาณิชฺชาทิกมฺมํ **อคาริย**นฺติ วุจฺจติ, ตญฺจ ปพฺพชฺชาย นตฺถิฯ ตสฺมา ปพฺพชฺชา อนคาริยาติ ญาตพฺพา, ตํ **อนคาริยํฯ ปพฺพเชยฺย**นฺติ ปฏิปเชฺชยฺยํฯ **อปฺปํ วา**ติ สหสฺสโต เหฏฺฐา โภคกฺขโนฺธ อโปฺป นาม โหติ, สหสฺสโต ปฏฺฐาย มหาฯ อาพนฺธนเฏฺฐน ญาติ เอว ปริวโฏฺฏ **ญาติปริวโฏฺฏ**ฯ โส วีสติยา เหฏฺฐา อโปฺป โหติ, วีสติยา ปฏฺฐาย มหาฯ

๒๙๒. ***ภิกฺขูนํ สิกฺขาสาชีวสมาปโนฺน***ติ ยา ภิกฺขูนํ อธิสีลสงฺขาตา สิกฺขา, ตญฺจ, ยตฺถ เจเต สห ชีวนฺติ เอกชีวิกา สภาควุตฺติโน โหนฺติ, ตํ ภควตา ปญฺญตฺตสิกฺขาปทสงฺขาตํ สาชีวญฺจ ตตฺถ สิกฺขนภาเวน สมาปโนฺนติ *ภิกฺขูนํ สิกฺขาสาชีวสมาปโนฺน*ฯ **สมาปโนฺน**ติ สิกฺขํ ปริปูเรโนฺต, สาชีวญฺจ อวีติกฺกมโนฺต หุตฺวา ตทุภยํ อุปคโตติ อโตฺถฯ **ปาณาติปาตํ ปหายา**ติอาทีสุ ปาณาติปาตาทิกถา เหฏฺฐา วิตฺถาริตา เอวฯ **ปหายา**ติ อิมํ ปาณาติปาตเจตนาสงฺขาตํ ทุสฺสีเลฺยํ ปชหิตฺวาฯ **ปฏิวิรโต โหตี**ติ ปหีนกาลโต ปฏฺฐาย ตโต ทุสฺสีลฺยโต โอรโต วิรโตว โหติฯ **นิหิตทโณฺฑ นิหิตสโตฺถ**ติ ปรูปฆาตตฺถาย ทณฺฑํ วา สตฺถํ วา อาทาย

อวตฺตนโต นิกฺขิตฺตทโณฺฑ เจว นิกฺขิตฺตสโตฺถ จาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ฐเปตฺวา ทณฺฑํ สพฺพมฺปิ อวเสสํ อุปกรณํ สตฺตานํ วิหิํสนภาวโต สตฺถนฺติ เวทิตพฺพํฯ ยํ ปน ภิกฺขู กตฺตรทณฺฑํ วา ทนฺตกฎฺฐวาสิํ วา ปิปฺผลกํ วา คเหตฺวา วิจรนฺติ, น ตํ ปรูปฆาตตฺถายฯ ตสฺมา นิหิตทโณฺฑ นิหิตสโตฺถเตฺวว สงฺขํ คจฺฉติฯ **ลชฺชี**ติ ปาปชิคุจฺฉนลกฺขณาย ลชฺชาย สมนฺนาคโตฯ **ทยาปโนฺน**ติ ทยํ เมตฺตจิตฺตตํ อาปโนฺนฯ **สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปี**ติ สเพฺพ ปาณภูเต หิเตน อนุกมฺปโกฯ ตาย ทยาปนฺนตาย สเพฺพสํ ปาณภูตานํ หิตจิตฺตโกติ อโตฺถฯ **วิหรตี**ติ อิริยติ ปาเลติฯ

ทินฺนเมว อาทิยตีติ **ทินฺนาทายี**ฯ จิเตฺตนปิ ทินฺนเมว ปฏิกงฺขตีติ **ทินฺนปาฏิกงฺขี**ฯ เถเนตีติ เถโนฯ น เถเนน **อเถเนน**ฯ อเถนตฺตาเยว **สุจิภูเตนฯ อตฺตนา**ติ อตฺตภาเวน, อเถนํ สุจิภูตํ อตฺตภาวํ กตฺวา วิหรตีติ วุตฺตํ โหติฯ

อพฺรหฺมจริยนฺติ อเสฎฺฐจริยํฯ พฺรหฺมํ เสฎฺฐํ อาจารํ จรตีติ **พฺรหฺมจารีฯ อาราจารี**ติ อพฺรหฺมจริยโต ทูรจารีฯ **เมถุนา**ติ ราคปริยุฎฺฐานวเสน สทิสตฺตา เมถุนกาติ ลทฺธโวหาเรหิ ปฏิเสวิตพฺพโต เมถุนาติ สงฺขํ คตา อสทฺธมฺมาฯ **คามธมฺมา**ติ คามวาสีนํ ธมฺมาฯ

สจฺจํ วทตีติ **สจฺจวาที**ฯ สเจฺจน สจฺจํ สนฺทหติ ฆเฎตีติ **สจฺจสโนฺธ,** น อนฺตรนฺตรา มุสา วทตีติ อโตฺถฯ โย หิ ปุริโส กทาจิ มุสา วทติ, กทาจิ สจฺจํ, ตสฺส มุสาวาเทน อนฺตริตตฺตา สจฺจํ สเจฺจน น ฆฎียติ ฯ ตสฺมา น โส สจฺจสโนฺธ, อยํ ปน น ตาทิโส, ชีวิตเหตุปิ มุสาวาทํ อวตฺวา สเจฺจน สจฺจํ สนฺทหติเยวาติ **สจฺจสโนฺธฯ เถโต**ติ ถิโร, ถิรกโถติ อโตฺถฯ เอโก หิ ปุคฺคโล หลิทฺทิราโค วิย, ถุสราสิมฺหิ นิขาตขาณุ วิย, อสฺสปิเฎฺฐ ฐปิตกุมฺภณฺฑมิว จ น ถิรกโถ โหติฯ เอโก ปาสาณเลขา วิย อินฺทขีโล วิย จ ถิรกโถ โหติ; อสินา สีเส ฉิชฺชเนฺตปิ เทฺวกถา น กเถติ; อยํ วุจฺจติ เถโต ฯ **ปจฺจยิโก**ติ ปตฺติยายิตพฺพโก, สทฺธายิโกติ อโตฺถฯ เอกโจฺจ หิ ปุคฺคโล น ปจฺจยิโก โหติ, ‘‘อิทํ เกน วุตฺตํ, อสุเกนา’’ติ วุเตฺต ‘‘มา ตสฺส วจนํ สทฺทหถา’’ติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ เอโก ปจฺจยิโก โหติ, ‘‘อิทํ เกน วุตฺตํ, อสุเกนา’’ติ วุเตฺต, ‘‘ยทิ เตน วุตฺตํ, อิทเมว ปมาณํ, อิทานิ อุปปริกฺขิตพฺพํ นตฺถิ, เอวเมว อิท’’นฺติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ, อยํ วุจฺจติ ปจฺจยิโกฯ **อวิสํวาทโก โลกสฺสา**ติ ตาย สจฺจวาทิตาย โลกํ น วิสํวาเทตีติ อโตฺถฯ

อิเมสํ เภทายาติ เยสํ อิโต สุตฺวาติ วุตฺตานํ สนฺติเก สุตํ, เตสํ เภทายฯ **ภินฺนานํ วา สนฺธาตา**ติ ทฺวินฺนมฺปิ มิตฺตานํ วา สมานุปชฺฌายกาทีนํ วา เกนจิเทว การเณน ภินฺนานํ เอกเมกํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘ตุมฺหากํ อีทิเส กุเล ชาตานํ เอวํ พหุสฺสุตานํ อิทํ น ยุตฺต’’นฺติอาทีนิ วตฺวา สนฺธานํ กตฺตาฯ **อนุปฺปทาตา**ติ สนฺธานานุปฺปทาตา, เทฺว ชเน สมเคฺค ทิสฺวา, ‘‘ตุมฺหากํ เอวรูเป กุเล ชาตานํ เอวรูเปหิ คุเณหิ สมนฺนาคตานํ อนุจฺฉวิกเมต’’นฺติอาทีนิ วตฺวา ทฬฺหีกมฺมํ กตฺตาติ อโตฺถฯ สมโคฺค อาราโม อสฺสาติ **สมคฺคาราโม**ฯ ยตฺถ สมคฺคา นตฺถิ, ตตฺถ วสิตุมฺปิ น อิจฺฉตีติ อโตฺถฯ ‘‘สมคฺคราโม’’ติปิ ปาฬิ, อยเมเวตฺถ อโตฺถฯ **สมคฺครโต**ติ สมเคฺคสุ รโต, เต ปหาย อญฺญตฺร คนฺตุมฺปิ น อิจฺฉตีติ อโตฺถฯ สมเคฺค ทิสฺวาปิ สุตฺวาปิ นนฺทตีติ **สมคฺคนนฺทีฯ สมคฺคกรณิํ วาจํ ภาสิตา**ติ ยา วาจา สเตฺต สมเคฺคเยว กโรติ, ตํ สามคฺคิคุณปริทีปกเมว วาจํ ภาสติ, น อิตรนฺติฯ

เนลาติ เอลํ วุจฺจติ โทโส, นาสฺสา เอลนฺติ เนลา, นิโทฺทสาติ อโตฺถฯ ‘‘เนลโงฺค เสตปจฺฉาโท’’ติ เอตฺถ วุตฺตเนลํ วิยฯ **กณฺณสุขา**ติ พฺยญฺชนมธุรตาย กณฺณานํ สุขา, สูจิวิชฺฌนํ วิย กณฺณสูลํ น ชเนติฯ อตฺถมธุรตาย สกลสรีเร โกปํ อชเนตฺวา เปมํ ชเนตีติ **เปมนียา**ฯ

หทยํ คจฺฉติ, อปฏิหญฺญมานา สุเขน จิตฺตํ ปวิสตีติ **หทยงฺคมา**ฯ คุณปริปุณฺณตาย ปุเร ภวาติ **โปรี,** ปุเร สํวฑฺฒนารี วิย สุกุมาราติปิ โปรี, ปุรสฺส เอสาติปิ โปรี, นครวาสีนํ กถาติ อตฺโถ ฯ นครวาสิโน หิ ยุตฺตกถา โหนฺติ, ปิติมตฺตํ ปิตาติ, มาติมตฺตํ มาตาติ, ภาติมตฺตํ ภาตาติ วทนฺติฯ เอวรูปี กถา พหุโน ชนสฺส กนฺตา โหตีติ **พหุชนกนฺตา**ฯ กนฺตภาเวเนว พหุโน ชนสฺส มนาปา จิตฺตวุฑฺฒิกราติ **พหุชนมนาปา**ฯ

กาเลน วทตีติ **กาลวาที,** วตฺตพฺพยุตฺตกาลํ สลฺลกฺเขตฺวา วทตีติ อตฺโถฯ ภูตํ ตจฺฉํ สภาวเมว วทตีติ **ภูตวาที**ฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกตฺถสนฺนิสฺสิตเมว กตฺวา วทตีติ **อตฺถวาที** ฯ นวโลกุตฺตรธมฺมสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา วทตีติ **ธมฺมวาที**ฯ สํวรวินยปหานวินยสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา วทตีติ **วินยวาที**ฯ นิธานํ วุจฺจติ ฐปโนกาโส, นิธานมสฺสา อตฺถีติ **นิธานวตี,** หทเย นิธาตพฺพยุตฺตวาจํ ภาสิตาติ อตฺโถฯ **กาเลนา**ติ เอวรูปิํ ภาสมาโนปิ จ ‘‘อหํ นิธานวติํ วาจํ ภาสิสฺสามี’’ติ น อกาเลน ภาสติ, ยุตฺตกาลํ ปน อเวกฺขิตฺวา ภาสตีติ อตฺโถฯ **สาปเทส**นฺติ สอุปมํ, สการณนฺติ อตฺโถฯ **ปริยนฺตวติ**นฺติ ปริเจฺฉทํ ทเสฺสตฺวา ยถาสฺสา ปริเจฺฉโท ปญฺญายติ, เอวํ ภาสตีติ อตฺโถฯ **อตฺถสํหิต**นฺติ อเนเกหิปิ นเยหิ วิภชเนฺตน ปริยาทาตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย อตฺถสมฺปนฺนํ, ยํ วา โส อตฺถวาที อตฺถํ วทติ, เตน อเตฺถน สํหิตตฺตา อตฺถสํหิตํ วาจํ ภาสติ, น อญฺญํ นิกฺขิปิตฺวา อญฺญํ ภาสตีติ วุตฺตํ โหติฯ

๒๙๓. **พีชคามภูตคามสมารมฺภา**ติ มูลพีชํ ขนฺธพีชํ ผฬุพีชํ อคฺคพีชํ พีชพีชนฺติ ปญฺจวิธสฺส พีชคามสฺส เจว ยสฺส กสฺสจิ นีลติณรุกฺขาทิกสฺส ภูตคามสฺส จ สมารมฺภา, เฉทนเภทนปจนาทิภาเวน วิโกปนา ปฏิวิรโตติ อตฺโถฯ **เอกภตฺติโก**ติ ปาตราสภตฺตํ สายมาสภตฺตนฺติ เทฺว ภตฺตานิฯ เตสุ ปาตราสภตฺตํ อนฺโตมชฺฌนฺหิเกน ปริจฺฉินฺนํ, อิตรํ มชฺฌนฺหิกโต อุทฺธํ อนฺโตอรุเณนฯ ตสฺมา อนฺโตมชฺฌนฺหิเก ทสกฺขตฺตุํ ภุญฺชมาโนปิ เอกภตฺติโกว โหติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘เอกภตฺติโก’’ติฯ รตฺติยา โภชนํ รตฺติ, ตโต อุปรโตติ **รตฺตูปรโต**ฯ อติกฺกเนฺต มชฺฌนฺหิเก ยาว สูริยตฺถงฺคมนา โภชนํ **วิกาลโภชนํ** นามฯ ตโต วิรตตฺตา **วิรโต วิกาลโภชนา**ฯ สาสนสฺส อนนุโลมตฺตา วิสูกํ ปฏาณีภูตํ ทสฺสนนฺติ **วิสูกทสฺสนํ**ฯ อตฺตนา นจฺจนนจฺจาปนาทิวเสน นจฺจา จ คีตา จ วาทิตา จ, อนฺตมโส มยูรนจฺจนาทิวเสนาปิ ปวตฺตานํ นจฺจาทีนํ วิสูกภูตา ทสฺสนา จาติ **นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนา**ฯ นจฺจาทีนิ หิ อตฺตนา ปโยเชตุํ วา ปเรหิ ปโยชาเปตุํ วา ปยุตฺตานิ ปสฺสิตุํ วา เนว ภิกฺขูนํ น ภิกฺขุนีนํ วฏฺฏนฺติฯ **มาลา**ทีสุ **มาลา**ติ ยํกิญฺจิ ปุปฺผํฯ **คนฺธ**นฺติ ยํกิญฺจิ คนฺธชาตํฯ **วิเลปน**นฺติ ฉวิราคกรณํฯ ตตฺถ ปิฬนฺธโนฺต **ธาเรติ** นามฯ อูนฏฺฐานํ ปูเรโนฺต **มเณฺฑติ** นามฯ คนฺธวเสน ฉวิราควเสน จ สาทิยโนฺต **วิภูเสติ** นามฯ ฐานํ วุจฺจติ การณํฯ ตสฺมา ยาย ทุสฺสีลฺยเจตนาย ตานิ มาลาธารณาทีนิ มหาชโน กโรติ, ตโต ปฏิวิรโตติ อตฺโถฯ

อุจฺจาสยนํ วุจฺจติ ปมาณาติกฺกนฺตํฯ **มหาสยนํ** อกปฺปิยตฺถรณํฯ ตโต ปฏิวิรโตติ อตฺโถฯ **ชาตรูป**นฺติ สุวณฺณํฯ **รชต**นฺติ กหาปโณ โลหมาสโก ชตุมาสโก ทารุมาสโกติ เย โวหารํ คจฺฉนฺติ, ตสฺส อุภยสฺสปิ ปฏิคฺคหณา ปฏิวิรโต, เนว นํ อุคฺคณฺหาติ, น อุคฺคณฺหาเปติ, น อุปนิกฺขิตฺตํ สาทิยตีติ อตฺโถฯ **อามกธญฺญปฏิคฺคหณา**ติ สาลิวีหิยวโคธูมกงฺควรกกุทฺรูสกสงฺขาตสฺส สตฺตวิธสฺสาปิ อามกธญฺญสฺส ปฏิคฺคหณาฯ น เกวลญฺจ เอเตสํ ปฏิคฺคหณเมว, อามสนมฺปิ ภิกฺขูนํ น วฏฺฏติเยวฯ **อามกมํสปฏิคฺคหณา**ติ เอตฺถ อญฺญตฺร โอทิสฺส อนุญฺญาตา อามกมํสมจฺฉานํ ปฏิคฺคหณเมว ภิกฺขูนํ น วฏฺฏติ, โน อามสนํฯ

อิตฺถิกุมาริกปฏิคฺคหณาติ เอตฺถ **อิตฺถี**ติ ปุริสนฺตรคตา, อิตรา **กุมาริกา** นามฯ ตาสํ ปฏิคฺคหณมฺปิ อามสนมฺปิ อกปฺปิยเมวฯ **ทาสิทาสปฏิคฺคหณา**ติ เอตฺถ ทาสิทาสวเสเนว เตสํ ปฏิคฺคหณํ น วฏฺฏติ, ‘‘กปฺปิยการกํ ทมฺมิ, อารามิกํ ทมฺมี’’ติ เอวํ วุตฺเต ปน วฏฺฏติฯ **อเชฬกา**ทีสุ เขตฺตวตฺถุปริโยสาเนสุ กปฺปิยากปฺปิยนโย วินยวเสน อุปปริกฺขิตโพฺพฯ ตตฺถ **เขตฺตํ** นาม ยสฺมึ ปุพฺพณฺณํ รุหติฯ **วตฺถุ** นาม ยสฺมึ อปรณฺณํ รุหติฯ ยตฺถ วา อุภยมฺปิ รุหติ, ตํ **เขตฺตํ**ฯ ตทตฺถาย อกตภูมิภาโค **วตฺถุ**ฯ เขตฺตวตฺถุสีเสน เจตฺถ วาปิตฬากาทีนิปิ สงฺคหิตาเนวฯ **ทูเตยฺยํ** วุจฺจติ ทูตกมฺมํ, คิหีนํ ปณฺณํ วา สาสนํ วา คเหตฺวา ตตฺถ ตตฺถ คมนํฯ **ปหิณคมนํ** วุจฺจติ ฆรา ฆรํ เปสิตสฺส ขุทฺทกคมนํฯ **อนุโยโค** นาม ตทุภยกรณํ, ตสฺมา ทูเตยฺยปหิณคมนานํ อนุโยคาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

กยวิกฺกยาติ กยา จ วิกฺกยา จฯ **ตุลากูฏา**ทีสุ **กูฏ**นฺติ วญฺจนํฯ ตตฺถ ตุลากูฏํ ตาว รูปกูฏํ องฺคกูฏํ คหณกูฏํ ปฏิจฺฉนฺนกูฏนฺติ จตุพฺพิธํ โหติฯ ตตฺถ **รูปกูฏํ** นาม เทฺว ตุลา สรูปา กตฺวา คณฺหโนฺต มหติยา คณฺหาติ, ททโนฺต ขุทฺทิกาย เทติฯ **องฺคกูฏํ** นาม คณฺหโนฺต ปจฺฉาภาเค หเตฺถน ตุลํ อกฺกมติ, ททโนฺต ปุพฺพภาเคฯ **คหณกูฏํ** นาม คณฺหโนฺต มูเล รชฺชุํ คณฺหาติ, ททโนฺต อเคฺคฯ **ปฏิจฺฉนฺนกูฏํ** นาม ตุลํ สุสิรํ กตฺวา อโนฺต อยจุณฺณํ ปกฺขิปิตฺวา คณฺหโนฺต ตํ ปจฺฉาภาเค กโรติ, ททโนฺต อคฺคภาเคฯ **กํโส** วุจฺจติ สุวณฺณปาติ, ตาย วญฺจนํ **กํสกูฏํ**ฯ กถํ? เอกํ สุวณฺณปาตึ กตฺวา อญฺญา เทฺว ติโลฺส โลหปาติโย สุวณฺณวณฺณา กโรติ, ตโต ชนปทํ คนฺตฺวา กิญฺจิเทว อทฺธกุลํ ปวิสิตฺวา, ‘‘สุวณฺณภาชนานิ กิณถา’’ติ วตฺวา อเคฺฆ ปุจฺฉิเต สมคฺฆตรํ ทาตุกามา โหนฺติฯ ตโต เตหิ ‘‘กถํ อิเมสํ สุวณฺณภาโว ชานิตโพฺพ’’ติ วุเตฺต – ‘‘วีมํสิตฺวา คณฺหถา’’ติ สุวณฺณปาตึ ปาสาเณ ฆํสิตฺวา สพฺพา ปาติโย ทตฺวา คจฺฉติฯ

มานกูฏํ นาม หทยเภทสิขาเภทรชฺชุเภทวเสน ติวิธํ โหติฯ ตตฺถ **หทยเภโท** สปฺปิเตลาทิมินนกาเล ลพฺภติฯ ตานิ หิ คณฺหโนฺต เหฏฺฐา ฉิทฺเทน มาเนน, ‘‘สณิกํ อาสิญฺจา’’ติ วตฺวา อโนฺตภาชเน พหุํ ปคฺฆราเปตฺวา คณฺหาติ; ททโนฺต ฉิทฺทํ ปิธาย สีฆํ ปูเรตฺวา เทติฯ **สิขาเภโท** ติลตณฺฑุลาทิมินนกาเล ลพฺภติฯ ตานิ หิ คณฺหโนฺต สณิกํ สิขํ อุสฺสาเปตฺวา คณฺหาติ, ททโนฺต เวเคน ปูเรตฺวา สิขํ ฉินฺทโนฺต เทติฯ **รชฺชุเภโท** เขตฺตวตฺถุมินนกาเล ลพฺภติฯ ลญฺชํ อลภนฺตา หิ เขตฺตํ อมหนฺตมฺปิ มหนฺตํ กตฺวา มินนฺติฯ

อุโกฺกฏนาทีสุ **อุโกฺกฏน**นฺติ สามิเก อสฺสามิเก กาตุํ ลญฺชคฺคหณํฯ **วญฺจน**นฺติ เตหิ เตหิ อุปาเยหิ ปเรสํ วญฺจนํฯ ตตฺริทเมกํ วตฺถุ – เอโก กิร ลุทฺทโก มิคญฺจ มิคโปตกญฺจ คเหตฺวา อาคจฺฉติฯ ตเมโก ธุโตฺต, ‘‘กึ, โภ, มิโค อคฺฆติ, กึ มิคโปตโก’’ติ อาหฯ ‘‘มิโค เทฺว กหาปเณ มิคโปตโก เอก’’นฺติ จ วุเตฺต กหาปณํ ทตฺวา มิคโปตกํ คเหตฺวา โถกํ คนฺตฺวา นิวโตฺต, ‘‘น เม, โภ, มิคโปตเกน อโตฺถ, มิคํ เม เทหี’’ติ อาหฯ เตน หิ ‘‘เทฺว กหาปเณ เทหี’’ติฯ โส อาห – ‘‘นนุ เต, โภ, มยา ปฐมํ เอโก กหาปโณ ทิโนฺน’’ติฯ อาม ทิโนฺนติฯ ‘‘อิมมฺปิ มิคโปตกํ คณฺห, เอวํ โส จ กหาปโณ อยญฺจ กหาปณคฺฆนโก มิคโปตโกติ เทฺว กหาปณา ภวิสฺสนฺตี’’ติฯ โส การณํ วทตีติ สลฺลเกฺขตฺวา มิคโปตกํ คเหตฺวา มิคํ อทาสีติฯ

นิกตีติ โยควเสน วา มายาวเสน วา อปามงฺคํ ปามงฺคนฺติ, อมณึ มณินฺติ, อสุวณฺณํ สุวณฺณนฺติ กตฺวา ปฏิรูปเกน วญฺจนํฯ **สาจิโยโค**ติ กุฏิลโยโค, เอเตสํเยว อุโกฺกฏนาทีนเมตํ นามํ, ตสฺมา อุโกฺกฏนสาจิโยโค วญฺจนสาจิโยโค นิกติสาจิโยโคติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เกจิ อญฺญํ ทเสฺสตฺวา อญฺญสฺส ปริวตฺตนํ สาจิโยโคติ วทนฺติฯ ตํ ปน วญฺจเนเนว สงฺคหิตํฯ **เฉทนาทีสุ เฉทน**นฺติ หตฺถเจฺฉทนาทิฯ **วโธ**ติ มารณํฯ **พโนฺธ**ติ รชฺชุพนฺธนาทีหิ พนฺ

ธนํฯ **วิปราโมโส**ติ หิมวิปราโมโส คุมฺพวิปราโมโสติ ทุวิโธฯ ยํ หิมปาตสมเย หิเมน ปฏิจฺฉนฺนา หุตฺวา มคฺคปฏิปนฺนํ ชนํ มุสนฺติ, อยํ **หิมวิปราโมโส**ฯ ยํ คุมฺพาทีหิ ปฏิจฺฉนฺนา มุสนฺติ, อยํ **คุมฺพวิปราโมโสฯ อาโลโป** วุจฺจติ คามนิคมาทีนํ วิโลปกรณํฯ **สหสากาโร**ติ สาหสิกกิริยา, เคหํ ปวิสิตฺวา มนุสฺสานํ อุเร สตฺถํ ฐเปตฺวา อิจฺฉิตภณฺฑคฺคหณํฯ เอวเมตสฺมา เฉทน… เป…. สหสาการา ปฏิวิรโต โหติฯ

๒๙๔. **โส สนฺตุฏฺโฐ โหตี**ติ สฺวายํ ภิกฺขุ เหฏฺฐา วุตฺเตน จตูสุ ปจฺจเยสุ ทฺวาทสวิเธน อิตรีตรปจฺจยสนฺโตเสน สมนฺนาคโต โหติฯ อิมินา ปน ทฺวาทสวิเธน อิตรีตรปจฺจยสนฺโตเสน สมนฺนาคตสฺส ภิกฺขุโน อฏฺฐ ปริกฺขารา วฏฺฏนฺติ ตีณิ จีวรานิ ปตฺโต ทนฺตกฏฺฐเจฺฉทนวาสิ เอกา สูจิ กายพนฺธนํ ปริสฺสาวนนฺติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ติจีวรญฺจ ปตฺโต จ, วาสิ สูจิ จ พนฺธนํ;
> ปริสฺสาวเนน อเฏฺฐเต, ยุตฺตโยคสฺส ภิกฺขุโน’’ติฯ

เต สเพฺพปิ กายปริหาริกาปิ โหนฺติ กุจฺฉิปริหาริกาปิฯ กถํ? ติจีวรํ ตาว นิวาเสตฺวา ปารุปิตฺวา จ วิจรณกาเล กายํ ปริหรติ โปเสตีติ **กายปริหาริกํ** โหติ, จีวรกเณฺณน อุทกํ ปริสฺสาเวตฺวา ปิวนกาเล ขาทิตพฺพผลาผลคฺคหณกาเล จ กุจฺฉึ ปริหรติ โปเสตีติ **กุจฺฉิปริหาริกํ** โหติฯ ปตฺโตปิ เตน อุทกํ อุทฺธริตฺวา นหานกาเล กุฏิปริภณฺฑกรณกาเล จ กายปริหาริโก โหติ, อาหารํ คเหตฺวา ภุญฺชนกาเล กุจฺฉิปริหาริโก โหติฯ วาสิปิ ตาย ทนฺตกฏฺฐเจฺฉทนกาเล มญฺจปีฐานํ องฺคปาทจีวรกุฏิทณฺฑกสชฺชนกาเล จ กายปริหาริกา โหติ, อุจฺฉุเจฺฉทนนาฬิเกราทิตจฺฉนกาเล กุจฺฉิปริหาริกาฯ สูจิปิ จีวรสิพฺพนกาเล กายปริหาริกา โหติ, ปูวํ วา ผลํ วา วิชฺฌิตฺวา ขาทนกาเล กุจฺฉิปริหาริกาฯ กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา วิจรณกาเล กายปริหาริกํ, อุจฺฉุอาทีนิ พนฺธิตฺวา คหณกาเล กุจฺฉิปริหาริกํฯ ปริสฺสาวนํ เตน อุทกํ ปริสฺสาเวตฺวา นหานกาเล, เสนาสนปริภณฺฑกรณกาเล จ กายปริหาริกํ, ปานียปริสฺสาวนกาเล เตเนว ติลตณฺฑุลปุถุกาทีนิ คเหตฺวา ขาทนกาเล จ กุจฺฉิปริหาริกํฯ อยํ ตาว อฏฺฐปริกฺขาริกสฺส ปริกฺขารมตฺตาฯ

นวปริกฺขาริกสฺส ปน เสยฺยํ ปวิสนฺตสฺส ตตฺรฏฺฐกปจฺจตฺถรณํ วา กุญฺจิกา วา วฏฺฏติฯ ทสปริกฺขาริกสฺส นิสีทนํ วา จมฺมขณฺฑํ วา วฏฺฏติฯ เอกาทสปริกฺขาริกสฺส กตฺตรยฏฺฐิ วา เตลนาฬิกา วา วฏฺฏติฯ ทฺวาทสปริกฺขาริกสฺส ฉตฺตํ วา อุปาหนา วา วฏฺฏติฯ เอเตสุ จ อฏฺฐปริกฺขาริโกว สนฺตุโฏฺฐ, อิตเร อสนฺตุฏฺฐา, มหิจฺฉา มหาภาราติ น วตฺตพฺพาฯ เอเตปิ หิ อปฺปิจฺฉาว สนฺตุฏฺฐาว สุภราว สลฺลหุกวุตฺติโนวฯ ภควา ปน นยิมํ สุตฺตํ เตสํ วเสน กเถสิ, อฏฺฐปริกฺขาริกสฺส วเสน กเถสิฯ โส หิ ขุทฺทกวาสิญฺจ สูจิญฺจ ปริสฺสาวเน ปกฺขิปิตฺวา ปตฺตสฺส อโนฺต ฐเปตฺวา ปตฺตํ อํสกูเฏ ลเคฺคตฺวา ติจีวรํ กายปฏิพทฺธํ กตฺวา เยนิจฺฉกํ สุขํ ปกฺกมติฯ ปฏินิวเตฺตตฺวา คเหตพฺพํ นามสฺส น โหติ, อิติ อิมสฺส ภิกฺขุโน สลฺลหุกวุตฺติตํ ทเสฺสโนฺต ภควา, **สนฺตุโฏฺฐ โหติ กายปริหาริเกน จีวเรนา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **กายปริหาริเกนา**ติ กายปริหรณมตฺตเกนฯ **กุจฺฉิปริหาริเกนา**ติ กุจฺฉิปริหรณมตฺตเกนฯ **สมาทาเยว ปกฺกมตี**ติ ตํ อฏฺฐปริกฺขารมตฺตกํ สพฺพํ คเหตฺวา กายปฏิพทฺธํ กตฺวาว คจฺฉติ, ‘‘มม วิหาโร ปริเวณํ อุปฏฺฐาโก’’ติสฺส สโงฺค วา พโทฺธ วา น โหติ, โส ชิยา มุโตฺต สโร วิย, ยูถา อปกฺกโนฺต มตฺตหตฺถี วิย อิจฺฉิติจฺฉิตํ เสนาสนํ วนสณฺฑํ รุกฺขมูลํ วนปพฺภารํ ปริภุญฺชโนฺต เอโกว ติฏฺฐติ, เอโกว นิสีทติ, สพฺพิริยาปเถสุ เอโกว อทุติโยฯ

> ‘‘จาตุทฺทิโส อปฺปฏิโฆ จ โหติ,

สนฺตุสฺสมาโน อิตรีตเรน;
ปริสฺสยานํ สหิตา อฉมฺภี,
เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป’’ติฯ (สุ. นิ. ๔๒);

เอวํ วณฺณิตํ ขคฺควิสาณกปฺปตํ อาปชฺชติฯ

อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาย สาเธนฺโต **เสยฺยถาปี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปกฺขี สกุโณ**ติ ปกฺขยุตฺโต สกุโณฯ **เฑตี**ติ อุปฺปตติฯ อยํ ปเนตฺถ สงฺเขปตฺโถ – สกุณา นาม ‘‘อสุกสฺมึ ปเทเส รุกฺโข ปริปกฺกผโล’’ติ ญตฺวา นานาทิสาหิ อาคนฺตฺวา นขปกฺขตุณฺฑาทีหิ ตสฺส ผลานิ วิชฺฌนฺตา วิธุนนฺตา ขาทนฺติฯ ‘‘อิทํ อชฺชตนาย อิทํ สฺวาตนาย ภวิสฺสตี’’ติ เนสํ น โหติฯ ผเล ปน ขีเณ เนว รุกฺขสฺส อารกฺขํ ฐเปนฺติ, น ตตฺถ ปตฺตํ วา นขํ วา ตุณฺฑํ วา ฐเปนฺติ, อถ โข ตสฺมึ รุกฺเข อนเปกฺโข หุตฺวา โย ยํ ทิสาภาคํ อิจฺฉติ, โส เตน สปตฺตภาโรว – อุปฺปติตฺวา คจฺฉติฯ เอวเมว อยํ ภิกฺขุ นิสฺสงฺโค นิรเปกฺโขเยว ปกฺกมติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สมาทาเยว ปกฺกมตี’’ติฯ **อริเยนา**ติ นิโทฺทเสนฯ **อชฺฌตฺต**นฺติ สเก อตฺตภาเวฯ **อนวชฺชสุข**นฺติ นิโทฺทสสุขํฯ

๒๙๕. **โส จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา**ติ โส อิมินา อริเยน สีลกฺขเนฺธน สมนฺนาคโต ภิกฺขุ จกฺขุวิญฺญาเณน รูปํ ปสฺสิตฺวาติ อโตฺถฯ เสสปเทสุ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตํฯ **อพฺยาเสกสุข**นฺติ กิเลเสหิ อนวสิตฺตสุขํ, อวิกิณฺณสุขนฺติปิ วุตฺตํฯ อินฺทฺริยสํวรสุขญฺหิ ทิฎฺฐาทีสุ ทิฎฺฐมตฺตาทิวเสน ปวตฺตตาย อวิกิณฺณํ โหติฯ **โส อภิกฺกเนฺต ปฎิกฺกเนฺต**ติ โส มนจฺฉฎฺฐานํ อินฺทฺริยานํ สํวเรน สมนฺนาคโต ภิกฺขุ อิเมสุ อภิกฺกนฺตปฎิกฺกนฺตาทีสุ สตฺตสุ ฐาเนสุ สติสมฺปชญฺญวเสน สมฺปชานการี โหติฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สติปฎฺฐาเน วุตฺตเมวฯ

๒๙๖. **โส อิมินา จา**ติอาทินา กึ ทเสฺสติ? อรญฺญวาสสฺส ปจฺจยสมฺปตฺตึ ทเสฺสติฯ ยสฺส หิ อิเม จตฺตาโร ปจฺจยา นตฺถิ, ตสฺส อรญฺญวาโส น อิชฺฌติ, ติรจฺฉานคเตหิ วา วนจรเกหิ วา สทฺธึ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ, อรเญฺญ อธิวตฺถา เทวตา, ‘‘กึ เอวรูปสฺส ปาปภิกฺขุโน อรญฺญวาเสนา’’ติ เภรวสทฺทํ สาเวนฺติ, หเตฺถหิ สีสํ ปหริตฺวา ปลายนาการํ กโรนฺติฯ ‘‘อสุโก ภิกฺขุ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา อิทญฺจิทญฺจ ปาปกมฺมํ อกาสี’’ติ อยโส ปตฺถรติฯ ยสฺส ปเนเต จตฺตาโร ปจฺจยา อตฺถิ, ตสฺส อรญฺญวาโส อิชฺฌติ, โส หิ อตฺตโน สีลํ ปจฺจเวกฺขโนฺต กิญฺจิ กาฬกํ วา ติลกํ วา อปสฺสโนฺต ปีตึ อุปฺปาเทตฺวา ตํ ขยโต วยโต สมฺมสโนฺต อริยภูมึ โอกฺกมติ, อรเญฺญ อธิวตฺถา เทวตา อตฺตมนา วณฺณํ ภาสนฺติ, อิติสฺส อุทเก ปกฺขิตฺตเตลพินฺทุ วิย ยโส วิตฺถาริโก โหติฯ

ตตฺถ **วิวิตฺต**นฺติ สุญฺญํ อปฺปสทฺทํ, อปฺปนิโคฺฆสนฺติ อโตฺถฯ เอตเทว หิ สนฺธาย วิภเงฺค, ‘‘วิวิตฺตนฺติ สนฺติเก เจปิ เสนาสนํ โหติ, ตญฺจ อนากิณฺณํ คหเฎฺฐหิ ปพฺพชิเตหิ, เตน ตํ วิวิตฺต’’นฺติ (วิภ. ๕๒๖) วุตฺตํฯ เสติ เจว อาสติ จ เอตฺถาติ **เสนาสนํ,** มญฺจปีฐาทีนเมตํ อธิวจนํฯ เตนาห – ‘‘เสนาสนนฺติ มโญฺจปิ เสนาสนํ, ปีฐมฺปิ ภิสิปิ พิโมฺพหนมฺปิ, วิหาโรปิ อฑฺฒโยโคปิ, ปาสาโทปิ, หมฺมิยมฺปิ, คุหาปิ, อโฎฺฎปิ, มาโฬปิ, เลณมฺปิ, เวฬุคุโมฺพปิ , รุกฺขมูลมฺปิ, มณฺฑโปปิ เสนาสนํ, ยตฺถ วา ปน ภิกฺขู ปฎิกฺกมนฺติ, สพฺพเมตํ เสนาสน’’นฺติฯ อปิจ ‘‘วิหาโร อฑฺฒโยโค ปาสาโท หมฺมิยํ คุหา’’ติ อิทํ วิหารเสนาสนํ นามฯ ‘‘มโญฺจ ปีฐํ, ภิสิ พิโมฺพหน’’นฺติ อิทํ มญฺจปีฐเสนาสนํ นามฯ ‘‘จิมิลิกา, จมฺมขโณฺฑ, ติณสนฺถาโร, ปณฺณสนฺถาโร’’ติ อิทํ สนฺถตเสนาสนํ นามฯ ‘‘ยตฺถ วา ปน ภิกฺขู ปฎิกฺกมนฺตี’’ติ อิทํ โอกาสเสนาสนํ นามาติ เอวํ จตุพฺพิธํ เสนาสนํ โหติ, ตํ สพฺพมฺปิ เสนาสนคฺคหเณน คหิตเมวฯ อิมสฺส ปน สกุณสทิสสฺส จาตุทฺทิสสฺส ภิกฺขุโน อนุจฺฉวิกํ ทเสฺสโนฺต **อรญฺญํ รุกฺขมูล**นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อรญฺญ**นฺติ ‘‘นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทขีลา, สพฺพเมตํ อรญฺญ’’นฺติ อิทํ ภิกฺขุนีนํ วเสน อาคตํ อรญฺญํฯ ‘‘อารญฺญกํ นาม เสนาสนํ ปญฺจธนุสติกํ ปจฺฉิม’’นฺติ (ปารา. ๖๕๔) อิทํ ปน อิมสฺส ภิกฺขุโน อนุรูปํ, ตสฺส ลกฺขณํ วิสุทฺธิมคฺเค ธุตงฺคนิเทฺทเส วุตฺตํฯ **รุกฺขมูล**นฺติ ยํกิญฺจิ สนฺทจฺฉายํ วิวิตฺตํ รกฺขมูลํฯ **ปพฺพต**นฺติ เสลํฯ ตตฺถ หิ อุทกโสณฺฑีสุ อุทกกิจฺจํ กตฺวา สีตาย รุกฺขจฺฉายาย นิสินฺนสฺส นานาทิสาสุ ขายมานาสุ สีเตน วาเตน วีชิยมานสฺส จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติฯ **กนฺทร**นฺติ กํ วุจฺจติ อุทกํ, เตน ทาริตํ, อุทเกน ภินฺนํ ปพฺพตปฺปเทสํ, ยํ นทีตุมฺพนฺติปิ นทีกุญฺชนฺติปิ วทนฺติฯ ตตฺถ หิ รชตปฏฺฏสทิสา วาลิกา โหนฺติ, มตฺถเก มณิวิตานํ วิย วนคหนํ, มณิกฺขนฺธสทิสํ อุทกํ สนฺทติฯ เอวรูปํ กนฺทรํ โอรุยฺห ปานียํ ปิวิตฺวา คตฺตานิ สีตานิ กตฺวา วาลิกํ อุสฺสาเปตฺวา ปํสุกูลจีวรํ ปญฺญาเปตฺวา นิสินฺนสฺส สมณธมฺมํ กโรโต จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติฯ **คิริคุห**นฺติ ทฺวินฺนํ ปพฺพตานํ อนฺตรา, เอกสฺมิํเยว วา อุมงฺคสทิสํ มหาวิวรํฯ สุสานลกฺขณํ วิสุทฺธิมคฺเค วุตฺตํฯ **วนปตฺถ**นฺติ อติกฺกมิตฺวา มนุสฺสานํ อุปจารฏฺฐานํ, ยตฺถ น กสนฺติ น วปนฺติฯ เตเนวาห – ‘‘วนปตฺถนฺติ ทูรานเมตํ เสนาสนานํ อธิวจน’’นฺติอาทิ (วิภ. ๕๓๑)ฯ **อพฺโภกาส**นฺติ อจฺฉนฺนํ, อากงฺขมาโน ปเนตฺถ จีวรกุฏิํ กตฺวา วสติฯ **ปลาลปุญฺช**นฺติ ปลาลราสิํ ฯ มหาปลาลปุญฺชโต หิ ปลาลํ นิกฺกฑฺฒิตฺวา ปพฺภารเลณสทิเส อาลเย กโรนฺติ, คจฺฉคุมฺพาทีนมฺปิ อุปริ ปลาลํ ปกฺขิปิตฺวา เหฏฺฐา นิสินฺนา สมณธมฺมํ กโรนฺติ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

ปจฺฉาภตฺตนฺติ ภตฺตสฺส ปจฺฉโตฯ **ปิณฺฑปาตปฏิกฺกโนฺต**ติ ปิณฺฑปาตปริเยสนโต ปฏิกฺกโนฺตฯ **ปลฺลงฺก**นฺติ สมนฺตโต อูรุพทฺธาสนํฯ **อาภุชิตฺวา**ติ พนฺธิตฺวาฯ **อุชุํ กายํ ปณิธาย**าติ อุปริมํ สรีรํ อุชุกํ ฐเปตฺวา อฏฺฐารส ปิฏฺฐิกณฺฏเก โกฏิยา โกฏิํ ปฏิปาเทตฺวาฯ เอวญฺหิ นิสินฺนสฺส จมฺมมํสนหารูนิ น ปณมนฺติฯ อถสฺส ยา เตสํ ปณมนปจฺจยา ขเณ ขเณ เวทนา อุปฺปเชฺชยฺยุํ, ตา น อุปฺปชฺชนฺติฯ ตาสุ อนุปฺปชฺชมานาสุ จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, กมฺมฏฺฐานํ น ปริปตติ, วุทฺธิํ ผาติํ อุปคจฺฉติฯ **ปริมุขํ สติํ อุปฏฺฐเปตฺวา**ติ กมฺมฏฺฐานาภิมุขํ สติํ ฐปยิตฺวา, มุขสมีเป วา กตฺวาติ อโตฺถฯ เตเนว วิภงฺเค วุตฺตํ – ‘‘อยํ สติ อุปฏฺฐิตา โหติ สูปฏฺฐิตา นาสิกเคฺค วา มุขนิมิเตฺต วา, เตน วุจฺจติ ปริมุขํ สติํ อุปฏฺฐเปตฺวา’’ติ (วิภ. ๕๓๗)ฯ อถ วา ‘‘**ปรี**ติ ปริคฺคหโฏฺฐ, **มุข**นฺติ นิยฺยานโตฺถ, **สตี**ติ อุปฏฺฐานโตฺถ, เตน วุจฺจติ ปริมุขํ สติ’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๖๔) เอวํ ปฏิสมฺภิทายํ วุตฺตนเยนเปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ตตฺรายํ สเงฺขโป ‘‘ปริคฺคหิตนิยฺยานสติํ กตฺวา’’ติฯ

อภิชฺฌํ โลเกติ เอตฺถ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา โลโก, ตสฺมา ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ ราคํ ปหาย กามจฺฉนฺทํ วิกฺขเมฺภตฺวาติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **วิคตาภิเชฺฌนา**ติ วิกฺขมฺภนวเสน ปหีนตฺตา วิคตาภิเชฺฌน, น จกฺขุวิญฺญาณสทิเสนาติ อโตฺถฯ **อภิชฺฌาย จิตฺตํ ปริโสเธตี**ติ อภิชฺฌาโต จิตฺตํ ปริโมเจติฯ ยถา นํ สา มุญฺจติ เจว, มุญฺจิตฺวา จ น ปุน คณฺหาติ, เอวํ กโรตีติ อโตฺถฯ **พฺยาปาทปโทสํ ปหายา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ พฺยาปชฺชติ อิมินา จิตฺตํ ปูติกมฺมาสาทโย วิย ปุริมปกติํ ปชหตีติ **พฺยาปาโท**ฯ วิการาปตฺติยา ปทุสฺสติ, ปรํ วา ปทูเสติ วินาเสตีติ **ปโทโส**ฯ อุภยเมตํ โกธเสฺสวาธิวจนํฯ **ถินํ** จิตฺตเคลญฺญํฯ **มิทฺธํ** เจตสิกเคลญฺญํฯ ถินญฺจ มิทฺธญฺจ **ถินมิทฺธํ**ฯ **อาโลกสญฺญี**ติ รตฺติมฺปิ ทิวา ทิฏฺฐอาโลกสญฺชานนสมตฺถตาย วิคตนีวรณาย ปริสุทฺธาย สญฺญาย สมนฺนาคโตฯ **สโต สมฺปชาโน**ติ สติยา จ ญาเณน จ สมนฺนาคโตฯ อิทํ อุภยํ อาโลกสญฺญาย อุปการตฺตา วุตฺตํฯ อุทฺธจฺจญฺจ กุกฺกุจฺจญฺจ **อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํฯ ติณฺณวิจิกิโจฺฉ**ติ วิจิกิจฺฉํ ตริตฺวา อติกฺกมิตฺวา ฐิโตฯ ‘‘กถมิทํ กถมิท’’นฺติ เอวํ นปฺปวตฺตตีติ **อกถํกถีฯ กุสเลสุ ธเมฺมสู**ติ อนวเชฺชสุ ธเมฺมสุฯ ‘‘อิเม นุ โข กุสลา, กถมิเม กุสลา’’ติ เอวํ น วิจิกิจฺฉติ น กงฺขตีติ อโตฺถฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, อิเมสุ ปน นีวรเณสุ วจนตฺถลกฺขณาทิเภทโต ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ วิสุทฺธิมคฺเค วุตฺตํฯ

๒๙๗. **ปญฺญาย ทุพฺพลีกรเณ**ติ อิเม ปญฺจ นีวรณา อุปฺปชฺชมานา อนุปฺปนฺนาย โลกิยโลกุตฺตราย ปญฺญาย อุปฺปชฺชิตุํ น เทนฺติ, อุปฺปนฺนา อปิ อฏฺฐ สมาปตฺติโย ปญฺจ วา อภิญฺญา อุจฺฉินฺทิตฺวา ปาเตนฺติ; ตสฺมา ''ปญฺญาย ทุพฺพลีกรณา''ติ วุจฺจนฺติฯ **ตถาคตปทํ อิติปี**ติ อิทมฺปิ ตถาคตสฺส ญาณปทํ ญาณวฬญฺชํ ญาเณน อกฺกนฺตฏฺฐานนฺติ วุจฺจติฯ **ตถาคตนิเสวิต**นฺติ ตถาคตสฺส ญาณผาสุกาย นิฆํสิตฏฺฐานํฯ **ตถาคตารญฺชิต**นฺติ ตถาคตสฺส ญาณทาฐาย อารญฺชิตฏฺฐานํฯ

๒๙๙. **ยถาภูตํ ปชานาตี**ติ ยถาสภาวํ ปชานาติฯ **นเตฺวว ตาว อริยสาวโก นิฏฺฐํ คโต โหตี**ติ อิมา ฌานาภิญฺญา พาหิรเกหิปิ สาธารณาติ น ตาว นิฏฺฐํ คโต โหติฯ มคฺคกฺขเณปิ อปริโยสิตกิจฺจตาย น ตาว นิฏฺฐํ คโต โหติฯ **อปิจ โข นิฏฺฐํ คจฺฉตี**ติ อปิจ โข ปน มคฺคกฺขเณ มหาหตฺถึ ปสฺสนฺโต นาควนิโก วิย สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควาติ อิมินา อากาเรน ตีสุ รตเนสุ นิฏฺฐํ คจฺฉติฯ **นิฏฺฐํ คโต โหตี**ติ เอวํ มคฺคกฺขเณ นิฏฺฐํ คจฺฉนฺโต อรหตฺตผลกฺขเณ ปริโยสิตสพฺพกิจฺจตาย สพฺพากาเรน ตีสุ รตเนสุ นิฏฺฐํ คโต โหติฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

จูฬหตฺถิปโทปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. มหาหตฺถิปโทปมสุตฺตวณฺณนา

๓๐๐. **เอวํ เม สุต**นฺติ มหาหตฺถิปโทปมสุตฺตํฯ ตตฺถ **ชงฺคลาน**นฺติ ปถวีตลจารีนํฯ **ปาณาน**นฺติ สปาทกปาณานํฯ **ปทชาตานี**ติ ปทานิฯ **สโมธานํ คจฺฉนฺตี**ติ โอธานํ ปเกฺขปํ คจฺฉนฺติฯ **อคฺคมกฺขายตี**ติ เสฏฺฐํ อกฺขายติฯ **ยทิทํ มหนฺตเตฺตนา**ติ มหนฺตภาเวน อคฺคํ อกฺขายติ, น คุณวเสนาติ อโตฺถฯ **เย เกจิ กุสลา ธมฺมา**ติ เย เกจิ โลกิยา วา โลกุตฺตรา วา กุสลา ธมฺมาฯ **สงฺคหํ คจฺฉนฺตี**ติ เอตฺถ จตุพฺพิโธ สงฺคโห – สชาติสงฺคโห, สญฺชาติสงฺคโห, กิริยสงฺคโห, คณนสงฺคโหติฯ ตตฺถ ''สเพฺพ ขตฺติยา อาคจฺฉนฺตุ สเพฺพ พฺราหฺมณา''ติ เอวํ สมานชาติวเสน สงฺคโห **สชาติสงฺคโห** นามฯ ''สเพฺพ โกสลกา สเพฺพ มาคธกา''ติ เอวํ สญฺชาติเทสวเสน สงฺคโห **สญฺชาติสงฺคโห** นามฯ ''สเพฺพ รถิกา สเพฺพ ธนุคฺคหา''ติ เอวํ กิริยวเสน สงฺคโห **กิริยสงฺคโห** นามฯ ''จกฺขายตนํ กตมกฺขนฺธคณนํ คจฺฉตีติ? จกฺขายตนํ รูปกฺขนฺธคณนํ คจฺฉติฯ หญฺจิ จกฺขายตนํ รูปกฺขนฺธคณนํ คจฺฉติ, เตน วต เร วตฺตเพฺพ จกฺขายตนํ รูปกฺขเนฺธน สงฺคหิต''นฺติ (กถา. ๔๗๑), อยํ **คณนสงฺคโห** นามฯ อิมสฺมิมฺปิ ฐาเน อยเมว อธิเปฺปโตฯ

นนุ จ ''จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ กติ กุสลา กติ อกุสลา กติ อพฺยากตาติ ปญฺหสฺส วิสฺสชฺชเน สมุทยสจฺจํ อกุสลํ, มคฺคสจฺจํ กุสลํ, นิโรธสจฺจํ อพฺยากตํ, ทุกฺขสจฺจํ สิยา กุสลํ, สิยา อกุสลํ, สิยา อพฺยากต''นฺติ (วิภ. ๒๑๖-๒๑๗) อาคตตฺตา จตุภูมกมฺปิ กุสลํ ทิยฑฺฒเมว สจฺจํ ภชติฯ อถ กสฺมา มหาเถโร จตูสุ อริยสเจฺจสุ คณนํ คจฺฉตีติ อาหาติ? สจฺจานํ อโนฺตคธตฺตาฯ ยถา หิ ''สาธิกมิทํ, ภิกฺขเว, ทิยฑฺฒสิกฺขาปทสตํ อนฺวทฺธมาสํ อุเทฺทสํ อาคจฺฉติ, ยตฺถ อตฺตกามา กุลปุตฺตา สิกฺขนฺติฯ ติโสฺส อิมา, ภิกฺขเว, สิกฺขา อธิสีลสิกฺขา อธิจิตฺตสิกฺขา อธิปญฺญาสิกฺขา''ติ (อ. นิ. ๓.๘๘) เอตฺถ สาธิกมิทํ ทิยฑฺฒสิกฺขาปทสตํ เอกา อธิสีลสิกฺขาว โหติ, ตํ สิกฺขนฺตปิ ติโสฺส สิกฺขา สิกฺขตีติ ทสฺสิโต, สิกฺขานํ อโนฺตคธตฺตาฯ ยถา จ เอกสฺส หตฺถิปทสฺส จตูสุ โกฏฺฐาเสสุ เอกสฺมึ โกฏฺฐาเส โอติณฺณานิปิ ทฺวีสุ ตีสุ จตูสุ โกฏฺฐาเสสุ โอติณฺณานิปิ สิงฺ

คาลสสมิคาทีนํ ปาทานิ หตฺถิปเท สโมธานํ คตาเนว โหนฺติฯ หตฺถิปทโต อมุจฺจิตฺวา ตเสฺสว อโนฺตคธตฺตาฯ เอวเมว เอกสฺมิมฺปิ ทฺวีสุปิ ตีสุปิ จตูสุปิ สเจฺจสุ คณนํ คตา ธมฺมา จตูสุ สเจฺจสุ คณนํ คตาว โหนฺติ; สจฺจานํ อโนฺตคธตฺตาติ ทิยฑฺฒสจฺจคณนํ คเตปิ กุสลธเมฺม ''สเพฺพ เต จตูสุ อริยสเจฺจสุ สงฺคหํ คจฺฉนฺตี''ติ อาหฯ ''ทุเกฺข อริยสเจฺจ''ติอาทีสุ อุเทฺทสปเทสุ เจว ชาติปิ ทุกฺขาติอาทีสุ นิเทฺทสปเทสุ จ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตเมวฯ เกวลํ ปเนตฺถ เทสนานุกฺกโมว เวทิตโพฺพฯ

๓๐๑. ยถา หิ เฉโก วิลีวกาโร สุชาตํ เวฬุํ ลภิตฺวา จตุธา เฉตฺวา ตโต ตโย โกฎฺฐาเส ฐเปตฺวา เอกํ คณฺหิตฺวา ปญฺจธา ภิเนฺทยฺย, ตโตปิ จตฺตาโร ฐเปตฺวา เอกํ คณฺหิตฺวา ผาเลโนฺต ปญฺจ เปสิโย กเรยฺย, ตโต จตโสฺส ฐเปตฺวา เอกํ คณฺหิตฺวา กจฺฉิภาคํ ปิฎฺฐิภาคนฺติ ทฺวิธา ผาเลตฺวา ปิฎฺฐิภาคํ ฐเปตฺวา กจฺฉิภาคํ อาทาย ตโต สมุคฺคพีชนิตาลวณฺฎาทินานปฺปการํ เวฬุวิกตึ กเรยฺย, โส ปิฎฺฐิภาคญฺจ อิตรา จ จตโสฺส เปสิโย อิตเร จ จตฺตาโร โกฎฺฐาเส อิตเร จ ตโย โกฎฺฐาเส กมฺมาย น อุปเนสฺสตีติ น วตฺตโพฺพฯ เอกปฺปหาเรน ปน อุปเนตุํ น สกฺกา, อนุปุเพฺพน อุปเนสฺสติฯ เอวเมว อยํ มหาเถโรปิ วิลีวกาโร สุชาตํ เวฬุํ ลภิตฺวา จตฺตาโร โกฎฺฐาเส วิย, อิมํ มหนฺตํ สุตฺตนฺตํ อารภิตฺวา จตุอริยสจฺจวเสน มาติกํ ฐเปสิฯ วิลีวการสฺส ตโย โกฎฺฐาเส ฐเปตฺวา เอกํ คเหตฺวา ตสฺส ปญฺจธา กรณํ วิย เถรสฺส ตีณิ อริยสจฺจานิ ฐเปตฺวา เอกํ ทุกฺขสจฺจํ คเหตฺวา ภาเชนฺตสฺส ขนฺธวเสน ปญฺจธา กรณํฯ ตโต ยถา โส วิลีวกาโร จตฺตาโร โกฎฺฐาเส ฐเปตฺวา เอกํ ภาคํ คเหตฺวา ปญฺจธา ผาเลสิ, เอวํ เถโร จตฺตาโร อรูปกฺขเนฺธ ฐเปตฺวา รูปกฺขนฺธํ วิภชโนฺต **จตฺตาริ จ มหาภูตานิ จตุนฺนญฺจ มหาภูตานํ อุปาทาย รูปนฺ**ติ ปญฺจธา อกาสิฯ ตโต ยถา โส วิลีวกาโร จตโสฺส เปสิโย ฐเปตฺวา เอกํ คเหตฺวา กจฺฉิภาคํ ปิฎฺฐิภาคนฺติ ทฺวิธา ผาเลสิ, เอวํ เถโร อุปาทาย รูปญฺจ ติโสฺส จ ธาตุโย ฐเปตฺวา เอกํ ปถวีธาตุํ วิภชโนฺต อชฺฌตฺติกพาหิรวเสน ทฺวิธา ทเสฺสสิฯ ยถา โส วิลีวกาโร ปิฎฺฐิภาคํ ฐเปตฺวา กจฺฉิภาคํ อาทาย นานปฺปการํ วิลีววิกตึ อกาสิ, เอวํ เถโร พาหิรํ ปถวีธาตุํ ฐเปตฺวา อชฺฌตฺติกํ ปถวีธาตุํ วีสติยา อากาเรหิ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **กตมา จาวุโส, อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตุ**ติอาทิมาหฯ

ยถา ปน วิลีวกาโร ปิฎฺฐิภาคญฺจ อิตรา จ จตฺตโสฺส เปสิโย อิตเร จ จตฺตาโร โกฎฺฐาเส อิตเร จ ตโย โกฎฺฐาเส อนุปุเพฺพน กมฺมาย อุปเนสฺสติ, น หิ สกฺกา เอกปฺปหาเรน อุปเนตุํ, เอวํ เถโรปิ พาหิรญฺจ ปถวีธาตุํ อิตรา จ ติโสฺส ธาตุโย อุปาทารูปญฺจ อิตเร จ จตฺตาโร อรูปิโน ขเนฺธ อิตรานิ จ ตีณิ อริยสจฺจานิ อนุปุเพฺพน วิภชิตฺวา ทเสฺสสฺสติ, น หิ สกฺกา เอกปฺปหาเรน ทเสฺสตุํฯ อปิจ ราชปุตฺตูปมายปิ อยํ กโม วิภาเวตโพฺพ –

เอโก กิร มหาราชา, ตสฺส ปโรสหสฺสํ ปุตฺตาฯ โส เตสํ ปิฬนฺธนปริกฺขารํ จตูสุ เปฬาสุ ฐเปตฺวา เชฎฺฐปุตฺตสฺส อเปฺปสิ – ''อิทํ เต, ตาต, ภาติกานํ ปิฬนฺธนภณฺฑํ ตถารูเป ฉเณ สมฺปเตฺต ปิฬนฺธนํ โน เทหีติ ยาจนฺตานํ ทเทยฺยาสี''ติฯ โส ''สาธุ เทวา''ติ สารคเพฺภ ปฎิสาเมสิ, ตถารูเป ฉณทิวเส ราชปุตฺตา รโญฺญ สนฺติกํ คนฺตฺวา ''ปิฬนฺธนํ โน, ตาต, เทถ, นกฺขตฺตํ กีฬิสฺสามา''ติ อาหํสุฯ ตาตา, เชฎฺฐภาติกสฺส โว หเตฺถ มยา ปิฬนฺธนํ ฐปิตํ, ตํ อาหราเปตฺวา ปิฬนฺธถาติฯ เต สาธูติ ปฎิสฺสุณิตฺวา ตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา, ''ตุมฺหากํ กิร โน หเตฺถ ปิฬนฺธนภณฺฑํ, ตํ เทถา''ติ อาหํสุฯ โส เอวํ กริสฺสามีติ คพฺภํ วิวริตฺวา, จตโสฺส เปฬาโย นีหริตฺวา ติโสฺส ฐเปตฺวา เอกํ วิวริตฺวา, ตโต ปญฺจ สมุเคฺค นีหริตฺวา จตฺตาโร ฐเปตฺวา เอกํ วิวริตฺวา, ตโต ปญฺจสุ กรเณฺฑสุ นีหริเตสุ จตฺตาโร ฐเปตฺวา เอกํ วิวริตฺวา ปิธานํ ปเสฺส ฐเปตฺวา ตโต หตฺถูปคปาทูปคาทีนิ นานปฺปการานิ ปิฬนฺธนานิ นีหริตฺวา อทาสิฯ โส กิญฺจาปิ อิตเรหิ จตูหิ

กรเณฺฑหิ อิตเรหิ จตูหิ สมุเคฺคหิ อิตราหิ ตีหิ เปฬาหิ น ตาว ภาเชตฺวา เทติ, อนุปุเพฺพน ปน ทสฺสติ, น หิ สกฺกา เอกปฺปหาเรน ทาตุํฯ

ตตฺถ มหาราชา วิย ภควา ทฏฺฐโพฺพฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘ราชาหมสฺมิ เสลาติ ภควา, ธมฺมราชา อนุตฺตโร’’ติ (สุ. นิ. ๕๕๙)ฯ เชฏฺฐปุโตฺต วิย สาริปุตฺตเตฺถโร, วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘ยํ โข ตํ, ภิกฺขเว, สมฺมา วทมาโน วเทยฺย, ‘ภควโต ปุโตฺต โอรโส มุขโต ชาโต ธมฺมโช ธมฺมนิมฺมิโต ธมฺมทายาโท, โน อามิสทายาโท’ติ สาริปุตฺตเมว ตํ สมฺมา วทมาโน วเทยฺย, ภควโต ปุโตฺต…เป.… โน อามิสทายาโท’’ติ (ม. นิ. ๓.๙๗)ฯ ปโรสหสฺสราชปุตฺตา วิย ภิกฺขุสโงฺฆ ทฏฺฐโพฺพฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘ปโรสหสฺสํ ภิกฺขูนํ, สุคตํ ปยิรุปาสติ;
เทเสนฺตํ วิรชํ ธมฺมํ, นิพฺพานํ อกุโตภย’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๑๖);

รโญฺญ เตสํ ปุตฺตานํ ปิฬนฺธนํ จตูสุ เปฬาสุ ปกฺขิปิตฺวา เชฏฺฐปุตฺตสฺส หเตฺถ ฐปิตกาโล วิย ภควโต ธมฺมเสนาปติสฺส หเตฺถ จตุสจฺจปฺปกาสนาย ฐปิตกาโล, เตนวาห – ‘‘สาริปุโตฺต, ภิกฺขเว, ปโหติ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ วิตฺถาเรน อาจิกฺขิตุํ เทเสตุํ ปญฺญาเปตุํ ปฏฺฐเปตุํ วิวริตุํ วิภชิตุํ อุตฺตานีกาตุ’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๓๗๑)ฯ ตถารูเป ขเณ เตสํ ราชปุตฺตานํ ตํ ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา ปิฬนฺธนํ ยาจนกาโล วิย ภิกฺขุสงฺฆสฺส วสฺสูปนายิกสมเย อาคนฺตฺวา ธมฺมเทสนาย ยาจิตกาโลฯ อุปกฏฺฐาย กิร วสฺสูปนายิกาย อิทํ สุตฺตํ เทสิตํฯ รโญฺญ, ‘‘ตาตา, เชฏฺฐภาติกสฺส โว หเตฺถ มยา ปิฬนฺธนํ ฐปิตํ ตํ อาหราเปตฺวา ปิฬนฺธถา’’ติ วุตฺตกาโล วิย สมฺพุเทฺธนาปิ, ‘‘เสวถ, ภิกฺขเว, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน, ภชถ, ภิกฺขเว, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนฯ ปณฺฑิตา ภิกฺขู อนุคฺคาหกา สพฺรหฺมจารีน’’นฺติ เอวํ ธมฺมเสนาปติโน สนฺติเก ภิกฺขูนํ เปสิตกาโลฯ

ราชปุเตฺตหิ รโญฺญ กถํ สุตฺวา เชฏฺฐภาติกสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ปิฬนฺธนํ ยาจิตกาโล วิย ภิกฺขูหิ สตฺถุกถํ สุตฺวา ธมฺมเสนาปตึ อุปสงฺกมฺม ธมฺมเทสนํ อายาจิตกาโลฯ เชฏฺฐภาติกสฺส คพฺภํ วิวริตฺวา จตโสฺส เปฬาโย นีหริตฺวา ฐปนํ วิย ธมฺมเสนาปติสฺส อิมํ สุตฺตนฺตํ อารภิตฺวา จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ วเสน มาติกาย ฐปนํฯ ติโสฺส เปฬาโย ฐเปตฺวา เอกํ วิวริตฺวา ตโต ปญฺจสมุคฺคนีหรณํ วิย ตีณิ อริยสจฺจานิ ฐเปตฺวา ทุกฺขํ อริยสจฺจํ วิภชนฺตสฺส ปญฺจกฺขนฺธทสฺสนํฯ จตฺตาโร สมุเคฺค ฐเปตฺวา เอกํ วิวริตฺวา ตโต ปญฺจกรณฺฑนีหรณํ วิย จตฺตาโร อรูปกฺขเนฺธ ฐเปตฺวา เอกํ รูปกฺขนฺธํ วิภชนฺตสฺส จตุมหาภูตอุปาทารูปวเสน ปญฺจโกฏฺฐาสทสฺสนํฯ

๓๐๒. จตฺตาโร กรเณฺฑ ฐเปตฺวา เอกํ วิวริตฺวา ปิธานํ ปเสฺส ฐเปตฺวา หตฺถูปคปาทูปคาทิปิฬนฺธนทานํ วิย ตีณิ มหาภูตานิ อุปาทารูปญฺจ ฐเปตฺวา เอกํ ปถวีธาตุํ วิภชนฺตสฺส พาหิรํ ตาว ปิธานํ วิย ฐเปตฺวา อชฺฌตฺติกาย ปถวีธาตุยา นานาสภาวโต วีสติยา อากาเรหิ ทสฺสนตฺถํ ‘‘กตมา จาวุโส อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตู’’ติอาทิวจนํฯ

ตสฺส ปน ราชปุตฺตสฺส เตหิ จตูหิ กรเณฺฑหิ จตูหิ สมุเคฺคหิ ตีหิ จ เปฬาหิ ปจฺฉา อนุปุเพฺพน นีหริตฺวา ปิฬนฺธนทานํ วิย เถรสฺสาปิ อิตเรสญฺจ ติณฺณํ มหาภูตานํ อุปาทารูปานญฺจ จตุนฺนํ อรูปกฺขนฺธานญฺจ ติณฺณํ อริยสจฺจานญฺจ ปจฺฉา อนุปุเพฺพน ภาเชตฺวา ทสฺสนํ เวทิตพฺพํฯ ยํ ปเนตํ ‘‘กตมา จาวุโส, อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตู’’ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺต**นฺติ อุภยเมฺปตํ นิยกาธิวจนเมวฯ **กกฺขฬ**นฺติ ถทฺธํฯ **ขริคต**นฺติ ผรุสํฯ **อุปาทินฺน**นฺติ น กมฺมสมุฏฺฐานเมว, อวิเสเสน ปน สรีรฏฺฐกเสฺสตํ คหณํฯ สรีรฏฺฐกญฺหิ อุปาทินฺนํ วา โหตุ, อนุปาทินฺนํ วา, อาทินฺนคหิตปรามฏฺฐวเสน สพฺพํ อุปาทินฺนเมว นามฯ เสยฺยถิทํ – เกสา โลมา…เป.… อุ

ทริยํ กรีสนฺติ อิทํ ธาตุกมฺมฏฺฐานิกสฺส กุลปุตฺตสฺส อชฺฌตฺติกปถวีธาตุวเสน ตาว กมฺมฏฺฐานํ วิภตฺตํฯ เอตฺถ ปน มนสิการํ อารภิตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ คเหตุกาเมน ยํ กาตพฺพํ, ตํ สพฺพํ วิสุทฺธิมคฺเค วิตฺถาริตเมวฯ มตฺถลุงฺคํ ปน น อิธ ปาฬิอารุฬฺหํฯ ตมฺปิ อาหริตฺวา, วิสุทฺธิมคฺเค วุตฺตนเยเนว วณฺณสณฺฐานาทิวเสน ววตฺถเปตฺวา, ‘‘อยมฺปิ อเจตนา อพฺยากตา สุญฺญา ถทฺธา ปถวีธาตุ เอวา’’ติ มนสิ กาตพฺพํฯ **ยํ วา ปนญฺญมฺปี**ติ อิทํ อิตเรสุ ตีสุ โกฏฺฐาเสสุ อนุคตาย ปถวีธาตุยา คหณตฺถํ วุตฺตํฯ **ยา เจว โข ปน อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตู**ติ ยา จ อยํ วุตฺตปฺปการา อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตุฯ **ยา จ พาหิรา**ติ ยา จ วิภงฺเค, ‘‘อโย โลหํ ติปุ สีส’’นฺติอาทินา (วิภ. ๑๗๓) นเยน อาคตา พาหิรา ปถวีธาตุฯ

เอตฺตาวตา เถเรน อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตุ นานาสภาวโต วีสติยา อากาเรหิ วิตฺถาเรน ทสฺสิตา, พาหิรา สงฺเขเปนฯ กสฺมา? ยสฺมิญฺหิ ฐาเน สตฺตานํ อาลโย นิกนฺติ ปตฺถนา ปริยุฏฺฐานํ คหณํ ปรามาโส พลวา โหติ, ตตฺถ เตสํ อาลยาทีนํ อุทฺธรณตฺถํ พุทฺธา วา พุทฺธสาวกา วา วิตฺถารกถํ กเถนฺติฯ ยตฺถ ปน น พลวา, ตตฺถ กตฺตพฺพกิจฺจาภาวโต สงฺเขเปน กเถนฺติฯ ยถา หิ กสฺสโก เขตฺตํ กสมาโน ยตฺถ มูลสนฺตานกานํ พลวตาย นงฺคลํ ลคฺคติ, ตตฺถ โคเณ ฐเปตฺวา ปํสุํ วิยูหิตฺวา มูลสนฺตานกานิ เฉตฺวา เฉตฺวา อุทฺธรโนฺต พหุํ วายามํ กโรติฯ ยตฺถ ตานิ นตฺถิ, ตตฺถ พลวํ ปโยคํ กตฺวา โคเณ ปิฏฺฐิยํ ปหรมาโน กสติเยว, เอวํสมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ

ปถวีธาตุเรเวสาติ ทุวิธาเปสา ถทฺธเฏฺฐน กกฺขฬเฏฺฐน ผรุสเฏฺฐน เอกลกฺขณา ปถวีธาตุเยว , อาวุโสติ อชฺฌตฺติกํ พาหิราย สทฺธิํ โยเชตฺวา ทเสฺสติฯ ยสฺมา พาหิราย ปถวีธาตุยา อเจตนาภาโว ปากโฏ, น อชฺฌตฺติกาย, ตสฺมา สา พาหิราย สทฺธิํ เอกสทิสา อเจตนาเยวาติ คณฺหนฺตสฺส สุขปริคฺคโห โหติฯ ยถา กิํ? ยถา ทเนฺตน โคเณน สทฺธิํ โยชิโต อทโนฺต กติปาหเมว วิสูกายติ วิปฺผนฺทติ, อถ น จิรเสฺสว ทมถํ อุเปติฯ เอวํ อชฺฌตฺติกาปิ พาหิราย สทฺธิํ เอกสทิสาติ คณฺหนฺตสฺส กติปาหเมว อเจตนาภาโว น อุปฏฺฐาติ, อถ น จิเรเนวสฺสา อเจตนาภาโว ปากโฏ โหติฯ **ตํ เนตํ มมา**ติ ตํ อุภยมฺปิ น เอตํ มม, น เอโสหมสฺมิ, น เอโส เม อตฺตาติ เอวํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ทฏฺฐพฺพํฯ **ยถาภูต**นฺติ ยถาสภาวํ, ตญฺหิ อนิจฺจาทิสภาวํ, ตสฺมา อนิจฺจํ ทุกฺขมนตฺตาติ เอวํ ทฏฺฐพฺพนฺติ อโตฺถฯ

โหติ โข โส, อาวุโสติ กสฺมา อารภิ? พาหิรอาโปธาตุวเสน พาหิราย ปถวีธาตุยา วินาสํ ทเสฺสตฺวา ตโต วิเสสตเรน อุปาทินฺนาย สรีรฏฺฐกปถวีธาตุยา วินาสทสฺสนตฺถํฯ **ปกุปฺปตี**ติ อาโปสํวฏฺฏวเสน วฑฺฒมานา กุปฺปติฯ **อนฺตรหิตา ตสฺมิํ สมเย พาหิรา ปถวีธาตุ โหตี**ติ ตสฺมิํ สมเย โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬ ขาโรทเกน วิลียมานา อุทกานุคตา หุตฺวา สพฺพา ปพฺพตาทิวเสน สณฺฐิตา ปถวีธาตุ อนฺตรหิตา โหติฯ วิลียิตฺวา อุทกเมว โหติฯ **ตาว มหลฺลิกายา**ติ ตาว มหนฺตายฯ

> ทุเว สตสหสฺสานิ, จตฺตาริ นหุตานิ จ;
> เอตฺตกํ พหลเตฺตน, สงฺขาตายํ วสุนฺธราติฯ –

เอวํ พหลเตฺตเนว มหนฺตาย, วิตฺถารโต ปน โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬปฺปมาณายฯ **อนิจฺจตา**ติ หุตฺวา อภาวตาฯ **ขยธมฺมตา**ติ ขยํ คมนสภาวตา ฯ **วยธมฺมตา**ติ วยํ คมนสภาวตาฯ **วิปริณามธมฺมตา**ติ ปกติวิชหนสภาวตา, อิติ สเพฺพหิปิ อิเมหิ ปเทหิ อนิจฺจลกฺขณเมว วุตฺตํฯ ยํ ปน อนิจฺจํ, ตํ ทุกฺขํฯ ยํ ทุกฺขํ, ตํ อนตฺตาติ ตีณิปิ ลกฺขณานิ อาคตาเนว โหนฺติฯ **มตฺตฏฺฐกสฺสา**ติ ปริตฺตฏฺฐิติกสฺส, ตตฺถ ทฺวีหากาเรหิ อิมสฺส กายสฺส ปริตฺตฏฺฐิติตา เวทิตพฺพา ฐิติปริตฺตตาย จ สรสปริตฺตตาย จฯ อยญฺหิ อตีเต จิตฺตกฺขเณ ชีวิตฺถ, น ชีวติ, น ชีวิสฺสติฯ

อนาคเต จิตฺตกฺขเณ ชีวิสฺสติ, น ชีวติ, น ชีวิตฺถฯ ปจฺจุปฺปนฺเน จิตฺตกฺขเณ ชีวติ , น ชีวิตฺถ, น ชีวิสฺสตีติ วุจฺจติฯ

> ‘‘ชีวิตํ อตฺตภาโว จ, สุขทุกฺขา จ เกวลา;
> เอกจิตฺตสมายุตฺตา, ลหุ โส วตฺตเต ขโณ’’ติฯ –

อิทํ เอตเสฺสว ปริตฺตฏฺฐิติทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ เอวํ **ฐิติปริตฺตตาย** ปริตฺตฏฺฐิติตา เวทิตพฺพาฯ

อสฺสาสปสฺสาสูปนิพทฺธาทิภาเวน ปนสฺส **สรสปริตฺตตา** เวทิตพฺพาฯ สตฺตานญฺหิ อสฺสาสูปนิพทฺธํ ชีวิตํ, ปสฺสาสูปนิพทฺธํ ชีวิตํ, อสฺสาสปสฺสาสูปนิพทฺธํ ชีวิตํ, มหาภูตูปนิพทฺธํ ชีวิตํ, กพฬีการาหารูปนิพทฺธํ ชีวิตํ, วิญฺญาณูปนิพทฺธํ ชีวิตนฺติ วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาริตํฯ

ตณฺหุปาทินฺนสฺสาติ ตณฺหาย อาทินฺนคหิตปรามฏฺฐสฺส **อหนฺติ วา มมนฺติ วา อสฺมีติ วาฯ อถ ขฺวาสฺส โนเตเวตฺถ โหตี**ติ อถ โข อสฺส ภิกฺขุโน เอวํ ตีณิ ลกฺขณานิ อาโรเปตฺวา ปสฺสนฺตสฺส เอตฺถ อชฺฌตฺติกาย ปถวีธาตุยา อหนฺติ วาติอาทิ ติวิโธ ตณฺหามานทิฏฺฐิคฺคาโห โนเตว โหติ, น โหติเยวาติ อโตฺถฯ ยถา จ อาโปธาตุวเสน, เอวํ เตโชธาตุวาโยธาตุวเสนปิ พาหิราย ปถวีธาตุยา อนฺตรธานํ โหติฯ อิธ ปน เอกํเยว อาคตํฯ อิตรานิปิ อตฺถโต เวทิตพฺพานิฯ

ตเญฺจ, อาวุโสติ อิธ ตสฺส ธาตุกมฺมฏฺฐานิกสฺส ภิกฺขุโน โสตทฺวาเร ปริคฺคหํ ปฏฺฐเปโนฺต พลํ ทเสฺสติฯ **อโกฺกสนฺตี**ติ ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสนฺติฯ **ปริภาสนฺตี**ติ ตยา อิทญฺจิทญฺจ กตํ, เอวญฺจ เอวญฺจ ตํ กริสฺสามาติ วาจาย ปริภาสนฺติฯ **โรเสนฺตี**ติ ฆเฏฺฏนฺติฯ **วิเหเสนฺตี**ติ ทุกฺขาเปนฺติ, สพฺพํ วาจาย ฆฏฺฏนเมว วุตฺตํฯ **โส เอว**นฺติ โส ธาตุกมฺมฏฺฐานิโก เอวํ สมฺปชานาติฯ **อุปฺปนฺนา โข เม อย**นฺติ สมฺปติวตฺตมานุปฺปนฺนภาเวน จ สมุทาจารุปฺปนฺนภาเวน จ อุปฺปนฺนาฯ **โสตสมฺผสฺสชา**ติ อุปนิสฺสยวเสน โสตสมฺผสฺสโต ชาตา โสตทฺวารชวนเวทนา, **ผโสฺส อนิโจฺจ**ติ โสตสมฺผโสฺส หุตฺวา อภาวเฏฺฐน อนิโจฺจติ ปสฺสติฯ เวทนาทโยปิ โสตสมฺผสฺสสมฺปยุตฺตาว เวทิตพฺพาฯ **ธาตารมฺมณเมวา**ติ ธาตุสงฺขาตเมว อารมฺมณํฯ **ปกฺขนฺทตี**ติ โอตรติฯ **ปสีทตี**ติ ตสฺมิํ อารมฺมเณ ปสีทติ, ภุมฺมวจนเมว วา เอตํฯ พฺยญฺชนสนฺธิวเสน ‘‘ธาตารมฺมณเมวา’’ติ วุตฺตํ, ธาตารมฺมเณเยวาติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **อธิมุจฺจตี**ติ ธาตุวเสน เอวนฺติ อธิโมกฺขํ ลภติ, น รชฺชติ, น ทุสฺสติฯ อยญฺหิ โสตทฺวารมฺหิ อารมฺมเณ อาปาถคเต มูลปริญฺญาอาคนฺตุกตาวกาลิกวเสน ปริคฺคหํ กโรติ, ตสฺส วิตฺถารกถา สติปฏฺฐาเน สติสมฺปชญฺญปเพฺพ วุตฺตาฯ สา ปน ตตฺถ จกฺขุทฺวารวเสน วุตฺตา, อิธ โสตทฺวารวเสน เวทิตพฺพาฯ

เอวํ กตปริคฺคหสฺส หิ ธาตุกมฺมฏฺฐานิกสฺส พลววิปสฺสกสฺส สเจปิ จกฺขุทฺวาราทีสุ อารมฺมเณ อาปาถคเต อโยนิโส อาวชฺชนํ อุปฺปชฺชติ, โวฏฺฐพฺพนํ ปตฺวา เอกํ เทฺว วาเร อาเสวนํ ลภิตฺวา จิตฺตํ ภวงฺคเมว โอตรติ, น ราคาทิวเสน อุปฺปชฺชติ, อยํ โกฏิปฺปโตฺต ติกฺขวิปสฺสโกฯ อปรสฺส ราคาทิวเสน เอกํ วารํ ชวนํ ชวติ, ชวนปริโยสาเน ปน ราคาทิวเสน เอวํ เม ชวนํ ชวิตนฺติ อาวชฺชโต อารมฺมณํ ปริคฺคหิตเมว โหติ, ปุน วารํ ตถา น ชวติฯ อปรสฺส เอกวารํ เอวํ อาวชฺชโต ปุน ทุติยวารํ ราคาทิวเสน ชวนํ ชวติเยว, ทุติยวาราวสาเน ปน เอวํ เม ชวนํ ชวิตนฺติ อาวชฺชโต อารมฺมณํ ปริคฺคหิตเมว โหติ, ตติยวาเร ตถา น อุปฺปชฺชติฯ เอตฺถ ปน ปฐโม อติติโกฺข, ตติโย อติมโนฺท, ทุติยสฺส ปน วเสน อิมสฺมิํ สุเตฺต, ลฏุกิโกปเม, อินฺทฺริยภาวเน จ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอวํ โสตทฺวาเร ปริคฺคหิตวเสน ธาตุกมฺมฏฺฐานิกสฺส พลํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ กายทฺวาเร ทีเปโนฺต **ตเญฺจ, อาวุโส**ติอาทิมาหฯ อนิฏฺฐารมฺมณญฺหิ ปตฺวา ทฺวีสุ วาเรสุ กิลมติ โสตทฺวาเร จ กายทฺวาเร จฯ ตสฺมา ยถา นาม เขตฺตสฺสามี ปุริโส กุทาลํ คเหตฺวา เขตฺตํ อนุสญฺจรโนฺต ยตฺถ วา ตตฺถ วา มตฺติกปิณฺฑํ อทตฺวา ทุพฺพลฏฺฐาเนสฺเยว กุทาเลน ภูมึ ภินฺทิตฺวา สติณมตฺติกปิณฺฑํ เทติฯ เอวเมว มหาเถโร อนาคเต สิกฺขากามา ปธานกมฺมิกา กุลปุตฺตา อิเมสุ ทฺวาเรสุ สํวรํ ปฏฺฐเปตฺวา ขิปฺปเมว ชาติชรามรณสฺส อนฺตํ กริสฺสนฺตีติ อิเมสฺเยว ทฺวีสุ ทฺวาเรสุ คาฬฺหํ กตฺวา สํวรํ เทเสโนฺต อิมํ เทสนํ อารภิฯ

ตตฺถ **สมุทาจรนฺตี**ติ อุปกฺกมนฺติฯ **ปาณิสมฺผเสฺสนา**ติ ปาณิปฺปหาเรน, อิตเรสฺปิ เอเสว นโยฯ **ตถาภูโต**ติ ตถาสภาโวฯ **ยถาภูตสฺมิ**นฺติ ยถาสภาเวฯ **กมนฺตี**ติ ปวตฺตนฺติฯ **เอวํ พุทฺธํ อนุสฺสรโต**ติอาทีสุ อิติปิ โส ภควาติอาทินา นเยน อนุสฺสรโนฺตปิ พุทฺธํ อนุสฺสรติ, วุตฺตํ โข ปเนตํ ภควตาติ อนุสฺสรโนฺตปิ อนุสฺสรติเยวฯ สฺวากฺขาโต ภควตา ธโมฺมติอาทินา นเยน อนุสฺสรโนฺตปิ ธมฺมํ อนุสฺสรติ, กกจูปโมวาทํ อนุสฺสรโนฺตปิ อนุสฺสรติเยวฯ สุปฺปฏิปโนฺนติอาทินา นเยน อนุสฺสรโนฺตปิ สงฺฆํ อนุสฺสรติ, กกโจกนฺตนํ อธิวาสยมานสฺส ภิกฺขุโน คุณํ อนุสฺสรมาโนปิ อนุสฺสรติเยวฯ

อุเปกฺขา กุสลนิสฺสิตา น สณฺฐาตีติ อิธ วิปสฺสนุเปกฺขา อธิเปฺปตาฯ **อุเปกฺขา กุสลนิสฺสิตา สณฺฐาตี**ติ อิธ ฉฬงฺคุเปกฺขา, สา ปเนสา กิญฺจาปิ ขีณาสวสฺส อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ อารมฺมเณสุ อรชฺชนาทิวเสน ปวตฺตติ, อยํ ปน ภิกฺขุ วีริยพเลน ภาวนาสิทฺธิยา อตฺตโน วิปสฺสนํ ขีณาสวสฺส ฉฬงฺคุเปกฺขาฐาเน ฐเปตีติ วิปสฺสนาว ฉฬงฺคุเปกฺขา นาม ชาตาฯ

๓๐๓. อาโปธาตุนิเทฺทเส **อาโปคต**นฺติ สพฺพอาเปสุ คตํ อลฺลยูสภาวลกฺขณํฯ **ปิตฺตํ เสมฺห**นฺติอาทีสุ ปน ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพํ สทฺธึ ภาวนานเยน วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตํฯ **ปกุปฺปตี**ติ โอฆวเสน วฑฺฒติ, สมุทฺทโต วา อุทกํ อุตฺตรติ, อยมสฺส ปากติโก ปโกโป, อาโปสํวฏฺฏกาเล ปน โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬํ อุทกปูรเมว โหติฯ **โอคจฺฉนฺตี**ติ เหฏฺฐา คจฺฉนฺติ, อุทฺธเน อาโรปิตอุทกํ วิย ขยํ วินาสํ ปาปุณนฺติฯ เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๓๐๔. เตโชธาตุนิเทฺทเส **เตโชคต**นฺติ สพฺพเตเชสุ คตํ อุณฺหตฺตลกฺขณํฯ เตโช เอว วา เตโชภาวํ คตนฺติ **เตโชคตํ**ฯ ปุริเม อาโปคเตปิ ปจฺฉิเม วาโยคเตปิ เอเสว นโยฯ **เยน จา**ติ เยน เตโชคเตนฯ ตสฺมึ กุปฺปิเต อยํ กาโย สนฺตปฺปติ, เอกาหิกชราทิภาเวน อุสฺมชาโต โหติฯ **เยน จ ชีรียตี**ติ เยน อยํ กาโย ชีรติ, อินฺทฺริยเวกลฺลตฺตํ พลปริกฺขยํ วลิปลิตาทิภาวญฺจ ปาปุณาติฯ **เยน จ ปริฑยฺหตี**ติ เยน กุปฺปิเตน อยํ กาโย ฑยฺหติ, โส จ ปุคฺคโล ฑยฺหามิ ฑยฺหามีติ กนฺทโนฺต สตโธตสปฺปิโคสีตจนฺทนาทิเลปญฺจ ตาลวณฺฏวาตญฺจ ปจฺจาสีสติฯ **เยน จ อสิตปีตขายิตสายิตํ สมฺมา ปริณามํ คจฺฉตี**ติ เยน ตํ อสิตํ วา โอทนาทิ, ปีตํ วา ปานกาทิ, ขายิตํ วา ปิฏฺฐขชฺชกาทิ, สายิตํ วา อมฺพปกฺกมธุผาณิตาทิ สมฺมา ปริปากํ คจฺฉติ, รสาทิภาเวน วิเวกํ คจฺฉตีติ อโตฺถฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารโต ปน ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ สทฺธึ ภาวนานเยน วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตํฯ

หริตนฺตนฺติ หริตเมวฯ อลฺลติณาทึ อาคมฺม นิพฺพายตีติ อโตฺถฯ **ปนฺถนฺต**นฺติ มหามคฺคเมวฯ **เสลนฺต**นฺติ ปพฺพตํฯ **อุทกนฺต**นฺติ อุทกํฯ **รมณียํ วา ภูมิภาค**นฺติ ติณคุมฺพาทิรหิตํ, วิวิตฺตํ อโพฺภกาสํ ภูมิภาคํฯ **อนาหารา**ติ นิราหารา นิรุปาทานา, อยมฺปิ ปกติยาว เตโชวิกาโร วุโตฺต, เตโชสํวฏฺฏกาเล ปน โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬํ ฌาเปตฺวา ฉาริกามตฺตมฺปิ น ติฏฺฐติฯ **นฺ**

หารุทฺทุเลนาติ จมฺมนิเลฺลขเนนฯ **อคฺคึ คเวสนฺตี**ติ เอวรูปํ สุขุมํ อุปาทานํ คเหตฺวา อคฺคึ ปริเยสนฺติ, ยํ อปฺปมตฺตกมฺปิ อุสฺมํ ลภิตฺวา ปชฺชลติ, เสสมิธาปิ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๓๐๕. วาโยธาตุนิเทฺทเส **อุทฺธงฺคมา วาตา**ติ อุคฺคารหิกฺการาทิปวตฺตกา อุทฺธํ อาโรหนวาตาฯ **อโธคมา วาตา**ติ อุจฺจารปสฺสาวาทินีหรณกา อโธ โอโรหนวาตาฯ **กุจฺฉิสยา วาตา**ติ อนฺตานํ พหิวาตาฯ **โกฏฺฐาสยา วาตา**ติ อนฺตานํ อโนฺตวาตาฯ **องฺคมงฺคานุสาริโน**ติ ธมนีชาลานุสาเรน สกลสรีเร องฺคมงฺคานิ อนุสฏา สมิญฺชนปสารณาทินิพฺพตฺตกวาตาฯ **อสฺสาโส**ติ อโนฺตปวิสนนาสิกวาโต ฯ **ปสฺสาโส**ติ พหินิกฺขมนนาสิกวาโตฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารโต ปน ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ สทฺธึ ภาวนานเยน วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตํฯ

คามมฺปิ วหตีติ สกลคามมฺปิ จุณฺณวิจุณฺณํ กุรุมานา อาทาย คจฺฉติ, นิคมาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อิธ วาโยสํวฏฺฏกาเล โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬวิทฺธํสนวเสน วาโยธาตุวิกาโร ทสฺสิโตฯ **วิธูปเนนา**ติ อคฺคิพีชนเกนฯ **โอสฺสวเน**ติ ฉทนเคฺค, เตน หิ อุทกํ สวติ, ตสฺมา ตํ ‘‘โอสฺสวน’’นฺติ วุจฺจติฯ เสสมิธาปิ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ

๓๐๖. **เสยฺยถาปิ** , **อาวุโส**ติ อิธ กึ ทเสฺสติ? เหฏฺฐา กถิตานํ มหาภูตานํ นิสฺสตฺตภาวํฯ **กฏฺฐ**นฺติ ทพฺพสมฺภารํฯ **วลฺลิ**นฺติ อาพนฺธนวลฺลึฯ **ติณ**นฺติ ฉทนติณํฯ **มตฺติก**นฺติ อนุเลปมตฺติกํฯ **อากาโส ปริวาริโต**ติ เอตานิ กฏฺฐาทีนิ อโนฺต จ พหิ จ ปริวาเรตฺวา อากาโส ฐิโตติ อโตฺถฯ **อคารํเตฺวว สงฺขํ คจฺฉตี**ติ **อคาร**นฺติ ปณฺณตฺติมตฺตํ โหติฯ กฏฺฐาทีสุ ปน วิสุํ วิสุํ ราสิกเตสุ กฏฺฐราสิวลฺลิราสีเตฺวว วุจฺจติฯ **เอวเมว โข**ติ เอวเมว อฏฺฐิอาทีนิ อโนฺต จ พหิ จ ปริวาเรตฺวา ฐิโต อากาโส, ตาเนว อฏฺฐิอาทีนิ ปฏิจฺจ รูปํเตฺวว สงฺขํ คจฺฉติ, สรีรนฺติ โวหารํ คจฺฉติฯ ยถา กฏฺฐาทีนิ ปฏิจฺจ เคหนฺติ สงฺขํ คตํ อคารํ ขตฺติยเคหํ พฺราหฺมณเคหนฺติ วุจฺจติ, เอวมิทมฺปิ ขตฺติยสรีรํ พฺราหฺมณสรีรนฺติ วุจฺจติ, น เหตฺถ โกจิ สโตฺต วา ชีโว วา วิชฺชติฯ

อชฺฌตฺติกเญฺจว, อาวุโส, จกฺขูติ อิทํ กสฺมา อารทฺธํ? เหฏฺฐา อุปาทารูปํ จตฺตาโร จ อรูปิโน ขนฺธา ตีณิ จ อริยสจฺจานิ น กถิตานิ, อิทานิ ตานิ กเถตุํ อยํ เทสนา อารทฺธาติฯ ตตฺถ **จกฺขุํ อปริภินฺน**นฺติ จกฺขุปสาเท นิรุเทฺธปิ อุปหเตปิ ปิตฺตเสมฺหโลหิเตหิ ปลิพุเทฺธปิ จกฺขุ จกฺขุวิญฺญาณสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ น สโกฺกติ, ปริภินฺนเมว โหติ, จกฺขุวิญฺญาณสฺส ปน ปจฺจโย ภวิตุํ สมตฺถํ อปริภินฺนํ นามฯ **พาหิรา จ รูปา**ติ พาหิรา จตุสมุฏฺฐานิกรูปาฯ **ตชฺช สมนฺนาหาโร**ติ ตํ จกฺขุญฺจ รูเป จ ปฏิจฺจ ภวงฺคํ อาวเฏฺฏตฺวา อุปฺปชฺชนมนสิกาโร, ภวงฺคาวฏฺฏนสมตฺถํ จกฺขุทฺวาเร กิริยมโนธาตุจิตฺตนฺติ อโตฺถฯ ตํ รูปานํ อนาปาถคตตฺตาปิ อญฺญาวิหิตสฺสปิ น โหติ, **ตชฺชสฺสา**ติ ตทนุรูปสฺสฯ **วิญฺญาณภาคสฺสา**ติ วิญฺญาณโกฏฺฐาสสฺสฯ

ยํ ตถาภูตสฺสาติอาทีสุ ทฺวารวเสน จตฺตาริ สจฺจานิ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **ตถาภูตสฺสา**ติ จกฺขุวิญฺญาเณน สหภูตสฺส, จกฺขุวิญฺญาณสมงฺคิโนติ อโตฺถฯ **รูป**นฺติ จกฺขุวิญฺญาณสฺส น รูปชนกตฺตา จกฺขุวิญฺญาณกฺขเณ ติสมุฏฺฐานรูปํ, ตทนนฺตรจิตฺตกฺขเณ จตุสมุฏฺฐานมฺปิ ลพฺภติฯ **สงฺคหํ คจฺฉตี**ติ คณนํ คจฺฉติฯ เวทนาทโย จกฺขุวิญฺญาณสมฺปยุตฺตาวฯ วิญฺญาณมฺปิ จกฺขุวิญฺญาณเมวฯ เอตฺถ จ สงฺขาราติ เจตนาว วุตฺตาฯ **สงฺคโห**ติ เอกโต สงฺคโหฯ **สนฺนิปาโต**ติ สมาคโมฯ **สมวาโย**ติ ราสิฯ **โย ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ ปสฺสตี**ติ โย ปจฺจเย ปสฺสติฯ **โส ธมฺมํ ปสฺสตี**ติ โส ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนธเมฺม ปสฺสติ, **ฉโนฺท**ติอาทิ สพฺพํ ตณฺหาเววจนเมว , ตณฺหา หิ ฉนฺทกรณวเสน **ฉโนฺท**ฯ อาลยกรณวเสน **อาลโย**ฯ อนุนยกรณวเสน **อนุนโย**ฯ อโชฺฌคาหิตฺวา คิลิตฺวา คหนวเสน **อโชฺฌสาน**นฺติ วุจฺจติฯ **ฉนฺทราควินโย ฉนฺทราคปฺปหาน**นฺติ นิพฺพานเสฺสว เววจนํ, อิติ ตีณิ สจฺจานิ ปาฬิยํ อาคตาเนว มคฺคสจฺจํ อาหริตฺวา คเหตพฺพํ, ยา อิเมสุ

ตีสุ ฐาเนสุ ทิฏฺฐิ สงฺกปฺโป วาจา กมฺมนฺโต อาชีโว วายาโม สติ สมาธิ ภาวนาปฏิเวโธ, อยํ มคฺโคติฯ **พหุกตํ โหตี**ติ เอตฺตาวตาปิ พหุํ ภควโต สาสนํ กตํ โหติ, **อชฺฌตฺติกเญฺจว, อาวุโส, โสต**นฺติอาทิวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ

มโนทฺวาเร ปน อชฺฌตฺติโก มโน นาม ภวงฺคจิตฺตํฯ ตํ นิรุทฺธมฺปิ อาวชฺชนจิตฺตสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ อสมตฺถํ มนฺทถามคตเมว ปวตฺตมานมฺปิ **ปริภินฺนํ** นาม โหติฯ อาวชฺชนสฺส ปน ปจฺจโย ภวิตุํ สมตฺถํ **อปริภินฺนํ** นามฯ **พาหิรา จ ธมฺมา**ติ ธมฺมารมฺมณํฯ **เนว ตาว ตชฺชสฺสา**ติ อิทํ ภวงฺคสมเยเนว กถิตํฯ ทุติยวาโร ปคุณชฺฌานปจฺจเวกฺขเณน วา, ปคุณกมฺมฏฺฐานมนสิกาเรน วา, ปคุณพุทฺธวจนสชฺฌายกรณาทินา วา, อญฺญวิหิตกํ สนฺธาย วุตฺโตฯ อิมสฺมึ วาเร **รูป**นฺติ จตุสมุฏฺฐานมฺปิ ลพฺภติฯ มโนวิญฺญาณญฺหิ รูปํ สมุฏฺฐาเปติ, เวทนาทโย มโนวิญฺญาณสมฺปยุตฺตา , วิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณเมวฯ สงฺขารา ปเนตฺถ ผสฺสเจตนาวเสเนว คหิตาฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อิติ มหาเถโร เหฏฺฐา เอกเทสเมว สมฺมสโนฺต อาคนฺตฺวา อิมสฺมึ ฐาเน ฐตฺวา เหฏฺฐา ปริหีนเทสนํ สพฺพํ ตํตํทฺวารวเสน ภาเชตฺวา ทเสฺสโนฺต ยถานุสนฺธินาว สุตฺตนฺตํ นิฏฺฐเปสีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มหาหตฺถิปโทปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. มหาสาโรปมสุตฺตวณฺณนา

๓๐๗. เอวํ เม สุตนฺติ มหาสาโรปมสุตฺตํฯ ตตฺถ **อจิรปกฺกเนฺต**ติ สงฺฆํ ภินฺทิตฺวา รุหิรุปฺปาทกมฺมํ กตฺวา นจิรปกฺกเนฺต สลิเงฺคเนว ปาฏิเยเกฺก ชาเตฯ

อิธ, ภิกฺขเว, เอกโจฺจ กุลปุโตฺตติ กิญฺจาปิ อสุกกุลปุโตฺตติ น นิยามิโต, เทวทตฺตํเยว ปน สนฺธาย อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ โส หิ อสมฺภินฺนาย มหาสมฺมตปเวณิยา โอกฺกากวํเส ชาตตฺตา ชาติกุลปุโตฺตฯ **โอติโณฺณ**ติ ยสฺส ชาติ อโนฺต อนุปวิฏฺฐา, โส ชาติยา โอติโณฺณ นามฯ ชราทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ลาภสกฺการาที**สุปิ **ลาโภ**ติ จตฺตาโร ปจฺจยาฯ **สกฺกาโร**ติ เตสํเยว สุกตภาโวฯ **สิโลโก**ติ วณฺณภณนํฯ **อภินิพฺพเตฺตตี**ติ อุปฺปาเทติฯ **อปฺปญฺญาตา**ติ ทุวินฺนํ ชนานํ ฐิตฏฺฐาเน น ปญฺญายนฺติ, ฆาสจฺฉาทนมตฺตมฺปิ น ลภนฺติฯ **อเปฺปสกฺขา**ติ อปฺปปริวารา, ปุรโต วา ปจฺฉโต วา คจฺฉนฺตํ น ลภนฺติฯ

สาเรน สารกรณียนฺติ รุกฺขสาเรน กตฺตพฺพํ อกฺขจกฺกยุคนงฺคลาทิกํ ยํกิญฺจิฯ **สาขาปลาสํ อคฺคเหสิ พฺรหฺมจริยสฺสา**ติ มคฺคผลสารสฺส สาสนพฺรหฺมจริยสฺส จตฺตาโร ปจฺจยา สาขาปลาสํ นาม, ตํ อคฺคเหสิฯ **เตน จ โวสานํ อาปาที**ติ เตเนว จ อลเมตฺตาวตา สาโร เม ปโตฺตติ โวสานํ อาปโนฺนฯ

๓๑๐. ญาณทสฺสนํ อาราเธตีติ เทวทโตฺต ปญฺจาภิโญฺญ, ทิพฺพจกฺขุ จ ปญฺจนฺนํ อภิญฺญานํ มตฺถเก ฐิตํ, ตํ อิมสฺมึ สุเตฺต ‘‘ญาณทสฺสน’’นฺติ วุตฺตํ ฯ **อชานํ อปสฺสํ วิหรนฺตี**ติ กิญฺจิ สุขุมํ รูปํ อชานนฺตา อนฺตมโส ปํสุปิสาจกมฺปิ อปสฺสนฺตา วิหรนฺติฯ

๓๑๑. อสมยวิโมกฺขํ อาราเธตีติ, ‘‘กตโม อสมยวิโมโกฺข? จตฺตาโร จ อริยมคฺคา จตฺตาริ จ สามญฺญผลานิ, นิพฺพานญฺจ, อยํ อสมยวิโมโกฺข’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๒๑๓) เอวํ วุเตฺต นว โลกุตฺตรธเมฺม อาราเธติ สมฺปาเทติ ปฏิลภติฯ โลกิยสมาปตฺติโย หิ อปฺปิตปฺปิตกฺขเณเยว

ปจฺจนีกธมฺมหิ วิมุจฺจนฺติ, ตสฺมา, ‘‘กตโม สมยวิโมกฺโข? จตฺตาริ จ ฌานานิ จตโสฺส จ อรูปาวจรสมาปตฺติโย, อยํ สมยวิโมกฺโข’’ติ เอวํ สมยวิโมกฺขติ วุตฺตาฯ โลกุตฺตรธมฺมา ปน กาเลน กาลํ วิมุจฺจนฺติ, สกึ วิมุตฺตานิ หิ มคฺคผลานิ วิมุตฺตาเนว โหนฺติฯ นิพฺพานํ สพฺพกิเลเสหิ อจฺจนฺตํ วิมุตฺตเมวาติ อิเม นว ธมฺมา อสมยวิโมกฺขติ วุตฺตาฯ

อกุปฺปา เจโตวิมุตฺตีติ อรหตฺตผลวิมุตฺติฯ อยมตฺโถ เอตสฺสาติ **เอตทตฺถํ,** อรหตฺตผลตฺถมิทํ พฺรหฺมจริยํฯ อยํ เอตสฺส อตฺโถติ วุตฺตํ โหติฯ **เอตํ สาร**นฺติ เอตํ อรหตฺตผลํ พฺรหฺมจริยสฺส สารํฯ **เอตํ ปริโยสาน**นฺติ เอตํ อรหตฺตผลํ พฺรหฺมจริยสฺส ปริโยสานํ, เอสา โกฏิ, น อิโต ปรํ ปตฺตพฺพํ อตฺถีติ ยถานุสนฺธินาว เทสนํ นิฏฺฐเปสีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มหาสาโรปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. จูฬสาโรปมสุตฺตวณฺณนา

๓๑๒. **เอวํ เม สุต**นฺติ จูฬสาโรปมสุตฺตํฯ ตตฺถ **ปิงฺคลโกจฺฉ**ติ โส พฺราหฺมโณ ปิงฺคลธาตุโกฯ **โกจฺฉ**ติ ปนสฺส นามํ, ตสฺมา ‘‘ปิงฺคลโกจฺฉ’’ติ วุจฺจติฯ **สงฺฆิโน**ติอาทีสุ ปพฺพชิตสมูหสงฺขาโต สโงฺฆ เอเตสํ อตฺถีติ **สงฺฆิโน**ฯ เสฺวว คโณ เอเตสํ อตฺถีติ **คณิโน**ฯ อาจารสิกฺขาปนวเสน ตสฺส คณสฺส อาจริยาติ **คณาจริยาฯ ญาตา**ติ ปญฺญาตา ปากฏาฯ ‘‘อปฺปิจฺฉา สนฺตุฏฺฐา, อปฺปิจฺฉตาย วตฺถมฺปิ น นิวาเสนฺตี’’ติอาทินา นเยน สมุคฺคโต ยโส เอเตสํ อตฺถีติ **ยสสฺสิโนฯ ติตฺถกรา**ติ ลทฺธิกราฯ **สาธุสมฺมตา**ติ อิเม สาธุ สุนฺทรา สปฺปุริสาติ เอวํ สมฺมตาฯ **พหุชนสฺสา**ติ อสฺสุตวโต อนฺธพาลปุถุชฺชนสฺสฯ อิทานิ เต ทเสฺสนฺโต **เสยฺยถิทํ ปูรโณ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปูรโณ**ติ ตสฺส สตฺถุปฏิญฺญสฺส นามํฯ **กสฺสโป**ติ โคตฺตํฯ โส กิร อญฺญตรสฺส กุลสฺส เอกูนทาสสตํ ปูรยมาโน ชาโต, เตนสฺส ‘‘ปูรโณ’’ติ นามํ อกํสุฯ มงฺคลทาสตฺตา จสฺส ‘‘ทุกฺกฏ’’นฺติ วตฺตา นตฺถิ, อกตํ วา น กตนฺติฯ ‘‘โส กิมหเมตฺถ วสามี’’ติ ปลายิฯ อถสฺส โจรา วตฺถานิ อจฺฉินฺทึสุฯ โส ปเณฺณน วา ติเณน วา ปฏิจฺฉาเทตุมฺปิ อชานนฺโต ชาตรูเปเนว เอกํ คามํ ปาวิสิฯ มนุสฺสา ตํ ทิสฺวา, ‘‘อยํ สมโณ อรหา อปฺปิจฺโฉ, นตฺถิ อิมินา สทิโส’’ติ ปูวภตฺตาทีนิ คเหตฺวา อุปสงฺกมนฺติฯ โส ‘‘มยฺหํ สาฏกํ อนิวตฺถภาเวน อิทํ อุปฺปนฺน’’นฺติ ตโต ปฏฺฐาย สาฏกํ ลภิตฺวาปิ น นิวาเสสิ, ตเทว ปพฺพชฺชํ อคฺคเหสิฯ ตสฺส สนฺติเก อเญฺญปิ ปญฺจสตา มนุสฺสา ปพฺพชึสุ, ตํ สนฺธายาห ‘‘ปูรโณ กสฺสโป’’ติฯ

มกฺขลีติ ตสฺส นามํฯ โคสาลาย ชาตตฺตา **โคสาโล**ติ ทุติยํ นามํฯ ตํ กิร สกทฺทมาย ภูมิยา เตลฆฏํ คเหตฺวา คจฺฉนฺตํ, ‘‘ตาต, มา ขลี’’ติ สามิโก อาหฯ โส ปมาเทน ขลิตฺวา ปติตฺวา สามิกสฺส ภเยน ปลายิตุํ อารโทฺธฯ สามิโก อุปธาวิตฺวา สาฏกกเณฺณ อคฺคเหสิฯ โสปิ สาฏกํ ฉเฑฺฑตฺวา อเจลโก หุตฺวา ปลายิ, เสสํ ปูรณสทิสเมวฯ

อชิโตติ ตสฺส นามํฯ เกสกมฺพลํ ธาเรตีติ **เกสกมฺพโล**ฯ อิติ นามทฺวยํ สํสนฺทิตฺวา ‘‘อชิโต เกสกมฺพโล’’ติ วุจฺจติฯ ตตฺถ **เกสกมฺพโล** นาม มนุสฺสเกเสหิ กตกมฺพโล, ตโต ปฏิกิฏฺฐตรํ วตฺถํ นาม นตฺถิฯ ยถาห – ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ยานิ กานิจิ ตนฺตาวุตานํ วตฺถานํ, เกสกมฺพโล เตสํ ปฏิกิโฏฺฐ อกฺขายติ, เกสกมฺพโล, ภิกฺขเว, สีเต สีโต อุเณฺห อุโณฺห ทุพฺพโณฺณ ทุคฺคโนฺธ ทุกฺขสมฺผโสฺส’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๓๘)ฯ

ปกุโธติ ตสฺส นามํฯ **กจฺจายโน**ติ โคตฺตํฯ อิติ นามโคตฺตํ สํสนฺทิตฺวา, ‘‘ปกุโธ กจฺจายโน’’ติ วุจฺจติฯ สีตุทกปฏิกฺขิตฺตโก เอส, วจฺจํ กตฺวาปิ อุทกกิจฺจํ น กโรติ, อุโณฺหทกํ วา กญฺชิยํ วา ลภิตฺวา กโรติ, นทิํ วา มโคฺคทกํ วา อติกฺกมฺม, ‘‘สีลํ เม ภินฺน’’นฺติ วาลิกถูปํ กตฺวา สีลํ อธิฏฺฐาย คจฺฉติ, เอวรูโป นิสฺสิริกลทฺธิโก เอสฯ

สญฺชโยติ ตสฺส นามํฯ เพลฏฺฐสฺส ปุโตฺตติ **เพลฏฺฐปุโตฺต**ฯ อมฺหากํ คณฺฐนกิเลโส ปลิพุชฺฌนกิเลโส นตฺถิ, กิเลสคณฺฐรหิตา มยนฺติ เอวํ วาทิตาย ลทฺธนามวเสน **นิคโณฺฐ**ฯ นาฏสฺส ปุโตฺตติ **นาฏปุโตฺต**ฯ **อพฺภญฺญํสู**ติ ยถา เตสํ ปฏิญฺญา, ตเถว ชานิํสุฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สเจ เนสํ สา ปฏิญฺญา นิยฺยานิกา สเพฺพ อพฺภญฺญํสุฯ โน เจ, น อพฺภญฺญํสุฯ ตสฺมา กิํ เตสํ ปฏิญฺญา นิยฺยานิกา น นิยฺยานิกาติ, อยเมตสฺส ปญฺหสฺส อโตฺถฯ อถ ภควา เนสํ อนิยฺยานิกภาวกถเนน อตฺถาภาวโต อลนฺติ ปฏิกฺขิปิตฺวา อุปมาย อตฺถํ ปเวเทโนฺต ธมฺมเมว เทเสตุํ, **ธมฺมํ, เต พฺราหฺมณ, เทเสสฺสามี**ติ อาหฯ

๓๒๐. ตตฺถ **สจฺฉิกิริยายา**ติ สจฺฉิกรณตฺถํฯ **น ฉนฺทํ ชเนตี**ติ กตฺตุกมฺยตาฉนฺทํ น ชนยติฯ **น วายมตี**ติ วายามํ ปรกฺกมํ น กโรติฯ **โอลีนวุตฺติโก จ โหตี**ติ ลีนชฺฌาสโย โหติฯ **สาถลิโก**ติ สิถิลคฺคาหี, สาสนํ สิถิลํ กตฺวา คณฺหาติ, ทฬฺหํ น คณฺหาติฯ

๓๒๓. **อิธ, พฺราหฺมณ ภิกฺขุ, วิวิเจฺจว กาเมหี**ติ กถํ อิเม ปฐมชฺฌานาทิธมฺมา ญาณทสฺสเนน อุตฺตริตรา ชาตาติ? นิโรธปาทกตฺตาฯ เหฏฺฐา ปฐมชฺฌานาทิธมฺมา หิ วิปสฺสนาปาทกา , อิธ นิโรธปาทกา, ตสฺมา อุตฺตริตรา ชาตาติ เวทิตพฺพาฯ อิติ ภควา อิทมฺปิ สุตฺตํ ยถานุสนฺธินาว นิฏฺฐเปสิฯ เทสนาวสาเน พฺราหฺมโณ สรเณสุ ปติฏฺฐิโตติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

จูฬสาโรปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. มหายมกวคฺค

๑. จูฬโคสิงฺคสุตฺตวณฺณนา

๓๒๕. เอวํ เม สุตนฺติ จูฬโคสิงฺคสุตฺตํฯ ตตฺถ **นาติเก วิหรตีติ นาติกา** นาม เอกํ ตฬากํ นิสฺสาย ทฺวินฺนํ จูฬปิติมหาปิติปุตฺตานํ เทฺว คามา, เตสุ เอกสฺมึ คาเมฯ **คิญฺชกาวสเถ**ติ อิฏฺฐกามเย อาวสเถฯ เอกสฺมึ กิร สมเย ภควา มหาชนสงฺคหํ กโรนฺโต วชฺชิรฏฺเฐ จาริกํ จรมาโน นาติกํ อนุปฺปตฺโตฯ นาติกวาสิโน มนุสฺสา ภควโต มหาทานํ ทตฺวา ธมฺมกถํ สุตฺวา ปสนฺนหทยา, ‘‘สตฺถุ วสนฏฺฐานํ กริสฺสามา’’ติ มเนฺตตฺวา อิฏฺฐกาเหว ภิตฺติโสปานตฺถมฺภวาฬรูปาทีนิ ทเสฺสนฺโต ปาสาทํ กตฺวา สุธาย ลิมฺปิตฺวา มาลากมฺมลตากมฺมาทีนิ นิฏฺฐาเปตฺวา ภุมฺมตฺถรณมญฺจปีฐาทีนิ ปญฺญเปตฺวา สตฺถุ นิยฺยาเตสุํฯ อปราปรํ ปเนตฺถ มนุสฺสา ภิกฺขุสงฺฆสฺส รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานมณฺฑปจงฺกมาทีนิ การยึสุฯ อิติ โส วิหาโร มหา อโหสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘คิญฺชกาวสเถ’’ติฯ

โคสิงฺคสาลวนทาเยติ ตตฺถ เอกสฺส เชฏฺฐกรุกฺขสฺส ขนฺธโต โคสิงฺคสณฺฐานํ หุตฺวา วิฏปํ อุฏฺฐหิ, ตํ รุกฺขํ อุปาทาย สพฺพมฺปิ ตํ วนํ **โคสิงฺคสาลวน**นฺติ สงฺขํ คตํฯ **ทาโย**ติ อวิเสเสน อรญฺญเสฺสตํ นามํฯ ตสฺมา **โคสิงฺคสาลวนทาเย**ติ โคสิงฺคสาลวนอรเญฺญติ อโตฺถฯ **วิหรนฺตี**ติ สามคฺคิรสํ อนุภวมานา วิหรนฺติฯ อิเมสญฺหิ กุลปุตฺตานํ อุปริปณฺณาสเก ปุถุชฺชนกาโล กถิโต, อิธ ขีณาสวกาโลฯ ตทา หิ เต ลทฺธสฺสาทา ลทฺธปติฏฺฐา อธิคตปฏิสมฺภิทา ขีณาสวา หุตฺวา สามคฺคิรสํ อนุภวมานา ตตฺถ วิหรึสุฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

เยน โคสิงฺคสาลวนทาโย เตนุปสงฺกมีติ ธมฺมเสนาปติมหาโมคฺคลฺลานเตฺถเรสุ วา อสีติมหาสาวเกสุ วา, อนฺตมโส ธมฺมภณฺฑาคาริกอานนฺทเตฺถรมฺปิ กญฺจิ อนามเนฺตตฺวา สยเมว ปตฺตจีวรํ อาทาย อนีกา นิสฺสโฏ หตฺถี วิย, ยูถา นิสฺสโฏ กาฬสีโห วิย , วาตจฺฉิโนฺน วลาหโก วิย เอกโกว อุปสงฺกมิฯ กสฺมา ปเนตฺถ ภควา สยํ อคมาสีติ? ตโย กุลปุตฺตา สามคฺคิรสํ อนุภวนฺตา วิหรนฺติ, เตสํ ปคฺคณฺหนโต, ปจฺฉิมชนตํ อนุกมฺปนโต ธมฺมครุภาวโต จฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘อหํ อิเม กุลปุเตฺต ปคฺคณฺหิตฺวา อุกฺกํสิตฺวา ปฏิสนฺถารํ กตฺวา ธมฺมํ เนสํ เทเสสฺสามี’’ติฯ เอวํ ตาว ปคฺคณฺหนโต อคมาสิฯ อปรมฺปิสฺส อโหสิ – ‘‘อนาคเต กุลปุตฺตา สมฺมาสมฺพุโทฺธ สมคฺควาสํ วสนฺตานํ สนฺติกํ สยํ คนฺตฺวา ปฏิสนฺถารํ กตฺวา ธมฺมํ กเถตฺวา ตโย กุลปุเตฺต ปคฺคณฺหิ, โก นาม สมคฺควาสํ น วเสยฺยาติ สมคฺควาสํ วสิตพฺพํ มญฺญมานา ขิปฺปเมว ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสนฺตี’’ติฯ เอวํ ปจฺฉิมชนตํ อนุกมฺปนโตปิ อคมาสิฯ พุทฺธา จ นาม ธมฺมครุโน โหนฺติ, โส จ เนสํ ธมฺมครุภาโว รถวินีเต อาวิกโตวฯ อิติ อิมสฺมา ธมฺมครุภาวโตปิ ธมฺมํ ปคฺคณฺหิสฺสามีติ อคมาสิฯ

ทายปาโลติ อรญฺญปาโลฯ โส ตํ อรญฺญํ ยถา อิจฺฉิติจฺฉิตปฺปเทเสน มนุสฺสา ปวิสิตฺวา ตตฺถ ปุปฺผํ วา ผลํ วา นิยฺยาสํ วา ทพฺพสมฺภารํ วา น หรนฺติ, เอวํ วติยา ปริกฺขิตฺตสฺส ตสฺส อรญฺญสฺส โยชิเต ทฺวาเร นิสีทิตฺวา ตํ อรญฺญํ รกฺขติ, ปาเลติฯ ตสฺมา ‘‘ทายปาโล’’ติ วุโตฺตฯ **อตฺตกามรูปา**ติ อตฺตโน หิตํ กามยมานสภาวา หุตฺวา วิหรนฺติฯ โย หิ อิมสฺมึ สาสเน ปพฺพชิตฺวาปิ เวชฺชกมฺมทูตกมฺมปหิณคมนาทีนํ วเสน เอกวีสติอเนสนาหิ ชีวิกํ กเปฺปติ, อยํ น อตฺตกามรูโป นามฯ โย ปน อิมสฺมึ สาสเน ปพฺพชิตฺวา เอกวีสติอเนสนํ ปหาย จตุปาริสุทฺธิสีเล ปติฏฺฐาย พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหิตฺวา สปฺปายธุตงฺคํ อธิฏฺฐาย อฏฺฐตึสาย อารมฺมเณสุ จิตฺตรุจิยํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา คามนฺตํ ปหาย อรญฺญํ ปวิสิตฺวา สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา วิปสฺสนาย

กมฺมํ กุรุมาโน วิหรติ, อยํ อตฺตกาโม นามฯ เตปิ ตโย กุลปุตฺตา เอวรูปา อเหสุํฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อตฺตกามรูปา วิหรนฺตี’’ติฯ

มา เตสํ อผาสุมกาสีติ เตสํ มา อผาสุกํ อกาสีติ ภควนฺตํ วาเรสิฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘อิเม กุลปุตฺตา สมคฺคา วิหรนฺติ, เอกจฺจสฺส จ คตฏฺฐาเน ภณฺฑนกลหวิวาทา วตฺตนฺติ, ติขิณสิโงฺค จณฺฑโคโณ วิย โอวิชฺฌนฺโต วิจรติ, อเถกมเคฺคน ทฺวินฺนํ คมนํ น โหติ, กทาจิ อยมฺปิ เอวํ กโรนฺโต อิเมสํ กุลปุตฺตานํ สมคฺควาสํ ภิเนฺทยฺยฯ ปาสาทิโก จ ปเนส สุวณฺณวโณฺณ สุรสคิโทฺธ มเญฺญ, คตกาลโต ปฏฺฐาย ปณีตทายกานํ อตฺตโน อุปฏฺฐากานญฺจ วณฺณกถนาทีหิ อิเมสํ กุลปุตฺตานํ อปฺปมาทวิหารํ ภิเนฺทยฺยฯ วสนฏฺฐานานิ จาปิ เอเตสํ กุลปุตฺตานํ นิพทฺธานิ ปริจฺฉินฺนานิ ติโสฺส จ ปณฺณสาลา ตโย จงฺกมา ตีณิ ทิวาฏฺฐานานิ ตีณิ มญฺจปีฐานิฯ อยํ ปน สมโณ มหากาโย วุฑฺฒตโร มเญฺญ ภวิสฺสติฯ โส อกาเล อิเม กุลปุเตฺต เสนาสนา วุฏฺฐาเปสฺสติฯ เอวํ สพฺพถาปิ เอเตสํ อผาสุ ภวิสฺสตี’’ติฯ ตํ อนิจฺฉโนฺต, ‘‘มา เตสํ อผาสุกมกาสี’’ติ ภควนฺตํ วาเรสิฯ

กึ ปเนส ชานโนฺต วาเรสิ, อชานโนฺตติ? อชานโนฺตฯ กิญฺจาปิ หิ ตถาคตสฺส ปฏิสนฺธิคฺคหณโต ปฏฺฐาย ทสสหสฺสจกฺกวาฬกมฺปนาทีนิ ปาฏิหาริยานิ ปวตฺตึสุ, อรญฺญวาสิโน ปน ทุพฺพลมนุสฺสา สกมฺมปฺปสุตา ตานิ สลฺลเกฺขตุํ น สโกฺกนฺติฯ สมฺมาสมฺพุโทฺธ จ นาม ยทา อเนกภิกฺขุสหสฺสปริวาโร พฺยามปฺปภาย อสีติอนุพฺยญฺชเนหิ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณสิริยา จ พุทฺธานุภาวํ ทเสฺสโนฺต วิจรติ, ตทา โก เอโสติ อปุจฺฉิตฺวาว ชานิตโพฺพ โหติฯ ตทา ปน ภควา สพฺพมฺปิ ตํ พุทฺธานุภาวํ จีวรคเพฺภน ปฏิจฺฉาเทตฺวา วลาหกคเพฺภน ปฏิจฺฉโนฺน ปุณฺณจโนฺท วิย สยเมว ปตฺตจีวรมาทาย อญฺญาตกเวเสน อคมาสิฯ อิติ นํ อชานโนฺตว ทายปาโล นิวาเรสิฯ

เอตทโวจาติ เถโร กิร มา สมณาติ ทายปาลสฺส กถํ สุตฺวาว จิเนฺตสิ – ‘‘มยํ ตโย ชนา อิธ วิหราม, อเญฺญ ปพฺพชิตา นาม นตฺถิ, อยญฺจ ทายปาโล ปพฺพชิเตน วิย สทฺธึ กเถติ, โก นุ โข ภวิสฺสตี’’ติ ทิวาฏฺฐานโต วุฏฺฐาย ทฺวาเร ฐตฺวา มคฺคํ โอโลเกโนฺต ภควนฺตํ อทฺทสฯ ภควาปิ เถรสฺส สห ทสฺสเนเนว สรีโรภาสํ มุญฺจิ, อสีติอนุพฺยญฺชนวิราชิตา พฺยามปฺปภา ปสาริตสุวณฺณปโฏ วิย วิโรจิตฺถฯ เถโร, ‘‘อยํ ทายปาโล ผณกตํ อาสิวิสํ คีวาย คเหตุํ หตฺถํ ปสาเรโนฺต วิย โลเก อคฺคปุคฺคเลน สทฺธึ กเถโนฺตว น ชานาติ, อญฺญตรภิกฺขุนา วิย สทฺธึ กเถตี’’ติ นิวาเรโนฺต เอตํ, ‘‘มา, อาวุโส ทายปาลา’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ

เตนุปสงฺกมีติ กสฺมา ภควโต ปจฺจุคฺคมนํ อกตฺวา อุปสงฺกมิ? เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘มยํ ตโย ชนา สมคฺควาสํ วสาม, สจาหํ เอกโกว ปจฺจุคฺคมนํ กริสฺสามิ, สมคฺควาโส นาม น ภวิสฺสตี’’ติ ปิยมิเตฺต คเหตฺวาว ปจฺจุคฺคมนํ กริสฺสามิฯ ยถา จ ภควา มยฺหํ ปิโย, เอวํ สหายานมฺปิ เม ปิโยติ, เตหิ สทฺธึ ปจฺจุคฺคมนํ กาตุกาโม สยํ อกตฺวาว อุปสงฺกมิฯ เกจิ ปน เตสํ เถรานํ ปณฺณสาลทฺวาเร จงฺกมนโกฏิยา ภควโต อาคมนมโคฺค โหติ, ตสฺมา เถโร เตสํ สญฺญํ ททมาโนว คโตติฯ **อภิกฺกมถา**ติ อิโต อาคจฺฉถฯ **ปาเท ปกฺขาเลสี**ติ วิกสิตปทุมสนฺนิเภหิ ชาลหเตฺถหิ มณิวณฺณํ อุทกํ คเหตฺวา สุวณฺณวเณฺณสุ ปิฏฺฐิปาเทสุ อุทกมภิสิญฺจิตฺวา ปาเทน ปาทํ ฆํสโนฺต ปกฺขาเลสิฯ พุทฺธานํ กาเย รโชชลฺลํ นาม น อุปลิมฺปติ, กสฺมา ปกฺขาเลสีติ? สรีรสฺส อุตุคฺคหณตฺถํ, เตสญฺจ จิตฺตสมฺปหํสนตฺถํฯ อเมฺหหิ อภิหเฏน อุทเกน ภควา ปาเท ปกฺขาเลสิ, ปริโภคํ อกาสีติ เตสํ ภิกฺขูนํ พลวโสมนสฺสวเสน จิตฺตํ ปีณิตํ โหติ, ตสฺมา ปกฺขาเลสิฯ **อายสฺมนฺตํ อนุรุทฺธํ ภควา เอตทโวจา**ติ โส กิร เตสํ วุฑฺฒตโรฯ

๓๒๖. ตสฺส สงฺคเห กเต เสสานํ กโตว โหตีติ เถรเณฺญว เอตํ **กจฺจิ โว อนุรุทฺธา**ติอาทิวจนํ อโวจฯ ตตฺถ **กจฺจี**ติ ปุจฺฉนเตฺถ นิปาโตฯ **โว**ติ สามิวจนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – กจฺจิ อนุรุทฺธา ตุมฺหากํ ขมนียํ, อิริยาปโถ โว ขมติ? กจฺจิ ยาปนียํ, กจฺจิ โว ชีวิตํ ยาเปติ ฆฏิยติ? กจฺจิ ปิณฺฑเกน น กิลมถ, กจฺจิ ตุมฺหากํ สุลภปิณฺฑํ, สมฺปเตฺต โว ทิสฺวา มนุสฺสา อุฬุงฺกยาคุํ วา กฏจฺฉุภิกฺขํ วา ทาตพฺพํ มญฺญนฺตีติ ภิกฺขาจารวตฺตํ ปุจฺฉติฯ กสฺมา? ปจฺจเยน อกิลมเนฺตน หิ สกฺกา สมณธมฺมํ กาตุํ, วตฺตเมว วา เอตํ ปพฺพชิตานํฯ อถ เตน ปฏิวจเน ทิเนฺน, ‘‘อนุรุทฺธา, ตุเมฺห ราชปพฺพชิตา มหาปุญฺญา, มนุสฺสา ตุมฺหากํ อรเญฺญ วสนฺตานํ อทตฺวา กสฺส อญฺญสฺส ทาตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺติ, ตุเมฺห ปน เอตํ ภุญฺชิตฺวา กิํ นุ โข มิคโปตกา วิย อญฺญมญฺญํ สงฺฆเฏฺฏนฺตา วิหรถ, อุทาหุ สามคฺคิภาโว โว อตฺถี’’ติ สามคฺคิรสํ ปุจฺฉโนฺต, **กจฺจิ ปน โว, อนุรุทฺธา, สมคฺคา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ขีโรทกีภูตา**ติ ยถา ขีรญฺจ อุทกญฺจ อญฺญมญฺญํ สํสนฺทติ, วิสุํ น โหติ, เอกตฺตํ วิย อุเปติ, กจฺจิ เอวํ สามคฺคิวเสน เอกตฺตูปคตจิตฺตุปฺปาทา วิหรถาติ ปุจฺฉติฯ **ปิยจกฺขูหี**ติ เมตฺตจิตฺตํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา โอโลกนจกฺขูนิ ปิยจกฺขูนิ นามฯ กจฺจิ ตถารูเปหิ จกฺขูหิ อญฺญมญฺญํ สมฺปสฺสนฺตา วิหรถาติ ปุจฺฉติฯ **ตคฺฆา**ติ เอกํสเตฺถ นิปาโตฯ เอกํเสน มยํ, ภเนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ **ยถา กถํ ปนา**ติ เอตฺถ **ยถา**ติ นิปาตมตฺตํฯ **กถ**นฺติ การณปุจฺฉาฯ กถํ ปน ตุเมฺห เอวํ วิหรถ, เกน การเณน วิหรถ, ตํ เม การณํ พฺรูถาติ วุตฺตํ โหติฯ **เมตฺตํ กายกมฺม**นฺติ เมตฺตจิตฺตวเสน ปวตฺตํ กายกมฺมํฯ **อาวิ เจว รโห จา**ติ สมฺมุขา เจว ปรมฺมุขา จฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ สมฺมุขา กายวจีกมฺมานิ สหวาเส ลพฺภนฺติ, อิตรานิ วิปฺปวาเสฯ มโนกมฺมํ สพฺพตฺถ ลพฺภติฯ ยญฺหิ สหวสเนฺตสุ เอเกน มญฺจปีฐํ วา ทารุภณฺฑํ วา มตฺติกาภณฺฑํ วา พหิ ทุนฺนิกฺขิตฺตํ โหติ, ตํ ทิสฺวา เกนิทํ วฬญฺชิตนฺติ อวญฺญํ อกตฺวา อตฺตนา ทุนฺนิกฺขิตฺตํ วิย คเหตฺวา ปฏิสาเมนฺตสฺส ปฏิชคฺคิตพฺพยุตฺตํ วา ปน ฐานํ ปฏิชคฺคนฺตสฺส สมฺมุขา เมตฺตํ กายกมฺมํ นาม โหติฯ เอกสฺมิํ ปกฺกเนฺต เตน ทุนฺนิกฺขิตฺตํ เสนาสนปริกฺขารํ ตเถว นิกฺขิปนฺตสฺส ปฏิชคฺคิตพฺพยุตฺตฏฺฐานํ วา ปน ปฏิชคฺคนฺตสฺส ปรมฺมุขา เมตฺตํ กายกมฺมํ นาม โหติฯ สหวสนฺตสฺส ปน เตหิ สทฺธิํ มธุรํ สโมฺมทนียํ กถํ ปฏิสนฺถารกถํ สารณียกถํ ธมฺมีกถํ สรภญฺญํ สากจฺฉํ ปญฺหปุจฺฉนํ ปญฺหวิสฺสชฺชนนฺติ เอวมาทิกรเณ สมฺมุขา เมตฺตํ วจีกมฺมํ นาม โหติฯ เถเรสุ ปน ปกฺกเนฺตสุ มยฺหํ ปิยสหาโย นนฺทิยเตฺถโร กิมิลเตฺถโร เอวํ สีลสมฺปโนฺน, เอวํ อาจารสมฺปโนฺนติอาทิคุณกถนํ ปรมฺมุขา เมตฺตํ วจีกมฺมํ นาม โหติฯ มยฺหํ ปิยมิโตฺต นนฺทิยเตฺถโร กิมิลเตฺถโร อเวโร โหตุ, อพฺยาปโชฺช สุขี โหตูติ เอวํ สมนฺนาหรโต ปน สมฺมุขาปิ ปรมฺมุขาปิ เมตฺตํ มโนกมฺมํ โหติเยวฯ

นานา หิ โข โน, ภเนฺต, กายาติ กายญฺหิ ปิฏฺฐํ วิย มตฺติกา วิย จ โอมทฺทิตฺวา เอกโต กาตุํ น สกฺกาฯ **เอกญฺจ ปน มเญฺญ จิตฺต**นฺติ จิตฺตํ ปน โน หิตเฏฺฐน นิรนฺตรเฏฺฐน อวิคฺคหเฏฺฐน สมคฺคเฏฺฐน เอกเมวาติ ทเสฺสติฯ กถํ ปเนตํ สกํ จิตฺตํ นิกฺขิปิตฺวา อิตเรสํ จิตฺตวเสน วตฺติํสูติ? เอกสฺส ปเตฺต มลํ อุฏฺฐหติ, เอกสฺส จีวรํ กิลิฏฺฐํ โหติ, เอกสฺส ปริภณฺฑกมฺมํ โหติฯ ตตฺถ ยสฺส ปเตฺต มลํ อุฏฺฐิตํ, เตน มมาวุโส, ปเตฺต มลํ อุฏฺฐิตํ ปจิตุํ วฏฺฏตีติ วุเตฺต อิตเร มยฺหํ จีวรํ กิลิฏฺฐํ โธวิตพฺพํ, มยฺหํ ปริภณฺฑํ กาตพฺพนฺติ อวตฺวา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา ทารูนิ อาหริตฺวา ฉินฺทิตฺวา ปตฺตกฏาเห ปริภณฺฑํ กตฺวา ตโต ปรํ จีวรํ วา โธวนฺติ, ปริภณฺฑํ วา กโรนฺติฯ มมาวุโส, จีวรํ กิลิฏฺฐํ โธวิตุํ วฏฺฏติ, มม ปณฺณสาลา อุกฺลาปา ปริภณฺฑํ กาตุํ วฏฺฏตีติ ปฐมตรํ อาโรจิเตปิ เอเสว นโยฯ

๓๒๗. สาธุ สาธุ, อนุรุทฺธาติ ภควา เหฏฺฐา น จ มยํ, ภเนฺต, ปิณฺฑเกน กิลมิมฺหาติ วุเตฺต น สาธุการมทาสิฯ กสฺมา? อยญฺหิ กพฬีการาโร อาหาโร นาม อิเมสํ สตฺตานํ อปายโลเกปิ เทวมนุสฺสโลเกปิ อาจิณฺณสมาจิโณฺณวฯ อยํ ปน โลกสนฺนิวาโส เยภุเยฺยน วิวาทปกฺขโนฺท, อปายโลเก เทวมนุสฺสโลเกปิ อิเม สตฺตา ปฏิวิรุทฺธา เอว, เอเตสํ สามคฺคิกาโลทุลฺลโภ, กทาจิเทว โหตีติ สมคฺควาสสฺส ทุลฺลภตฺตา อิธ ภควา สาธุการมทาสิฯ อิทานิ เตสํ อปฺปมาทลกฺขณํ ปุจฺฉโนฺต **กจฺจิ ปน โว, อนุรุทฺธา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โว**ติ นิปาตมตฺตํ ปจฺจตฺตวจนํ วา, กจฺจิ ตุเมฺหติ อโตฺถฯ **อมฺหากนฺ**ติ อเมฺหสุ ตีสุ ชเนสุฯ **ปิณฺฑาย ปฏิกฺกมตี**ติ คาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา ปจฺจาคจฺฉติฯ **อวกฺการปาตินฺ**ติ อติเรกปิณฺฑปาตํ อปเนตฺวา ฐปนตฺถาย เอกํ สมุคฺคปาตึ โธวิตฺวา ฐเปติฯ

โย ปจฺฉาติ เต กิร เถรา น เอกโตว ภิกฺขาจารํ ปวิสนฺติ, ผลสมาปตฺติรตา เหเตฯ ปาโตว สรีรปฺปฏิชคฺคนํ กตฺวา วตฺตปฺปฏิปตฺตึ ปูเรตฺวา เสนาสนํ ปวิสิตฺวา กาลปริเจฺฉทํ กตฺวา ผลสมาปตฺตึ อเปฺปตฺวา นิสีทนฺติฯ เตสุ โย ปฐมตรํ นิสิโนฺน อตฺตโน กาลปริเจฺฉทวเสน ปฐมตรํ อุฏฺฐาติ; โส ปิณฺฑาย จริตฺวา ปฏินิวโตฺต ภตฺตกิจฺจฏฺฐานํ อาคนฺตฺวา ชานาติ – ‘‘เทฺว ภิกฺขู ปจฺฉา, อหํ ปฐมตรํ อาคโต’’ติฯ อถ ปตฺตํ ปิทหิตฺวา อาสนปญฺญาปนาทีนิ กตฺวา ยทิ ปเตฺต ปฏิวิสมตฺตเมว โหติ, นิสีทิตฺวา ภุญฺชติฯ ยทิ อติเรกํ โหติ, อวกฺการปาติยํ ปกฺขิปิตฺวา ปาตึ ปิธาย ภุญฺชติฯ กตภตฺตกิโจฺจ ปตฺตํ โธวิตฺวา โวทกํ กตฺวา ถวิกาย โอสาเปตฺวา ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา อตฺตโน วสนฏฺฐานํ ปวิสติฯ ทุติโยปิ อาคนฺตฺวาว ชานาติ – ‘‘เอโก ปฐมํ อาคโต, เอโก ปจฺฉโต’’ติฯ โส สเจ ปเตฺต ภตฺตํ ปมาณเมว โหติ, ภุญฺชติฯ สเจ มนฺทํ, อวกฺการปาติโต คเหตฺวา ภุญฺชติฯ สเจ อติเรกํ โหติ, อวกฺการปาติยํ ปกฺขิปิตฺวา ปมาณเมว ภุญฺชิตฺวา ปุริมเตฺถโร วิย วสนฏฺฐานํ ปวิสติฯ ตติโยปิ อาคนฺตฺวาว ชานาติ – ‘‘เทฺว ปฐมํ อาคตา, อหํ ปจฺฉโต’’ติฯ โสปิ ทุติยเตฺถโร วิย ภุญฺชิตฺวา กตภตฺตกิโจฺจ ปตฺตํ โธวิตฺวา โวทกํ กตฺวา ถวิกาย โอสาเปตฺวา อาสนานิ อุกฺขิปิตฺวา ปฏิสาเมติ; ปานียฆเฏ วา ปริโภชนียฆเฏ วา อวเสสํ อุทกํ ฉเฑฺฑตฺวา ฆเฏ นิกฺกุชฺชิตฺวา อวกฺการปาติยํ สเจ อวเสสภตฺตํ โหติ, ตํ วุตฺตนเยน ชหิตฺวา ปาตึ โธวิตฺวา ปฏิสาเมติ; ภตฺตคฺคํ สมฺมชฺชติฯ ตโต กจวรํ ฉเฑฺฑตฺวา สมฺมชฺชนึ อุกฺขิปิตฺวา อุปจิกาหิ มุตฺตฏฺฐาเน ฐเปตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย วสนฏฺฐานํ ปวิสติฯ อิทํ เถรานํ พหิวิหาเร อรเญฺญ ภตฺตกิจฺจกรณฏฺฐาเน โภชนสาลายํ วตฺตํฯ อิทํ สนฺธาย, ‘‘โย ปจฺฉา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ

โย ปสฺสตีติอาทิ ปน เนสํ อโนฺตวิหาเร วตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ **วจฺจฆฏนฺ**ติ อาจมนกุมฺภึฯ **ริตฺตนฺ**ติ ริตฺตกํฯ **ตุจฺฉนฺ**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **อวิสยฺหนฺ**ติ อุกฺขิปิตุํ อสกฺกุเณยฺยํ, อติภาริยํฯ **หตฺถวิกาเรนา**ติ หตฺถสญฺญายฯ เต กิร ปานียฆฏาทีสุ ยํกิญฺจิ ตุจฺฉกํ คเหตฺวา โปกฺขรณึ คนฺตฺวา อโนฺต จ พหิ จ โธวิตฺวา อุทกํ ปริสฺสาเวตฺวา ตีเร ฐเปตฺวา อญฺญํ ภิกฺขุํ หตฺถวิกาเรน อามเนฺตนฺติ, โอทิสฺส วา อโนทิสฺส วา สทฺทํ น กโรนฺติฯ กสฺมา โอทิสฺส สทฺทํ น กโรนฺติ? ตํ ภิกฺขุํ สโทฺท พาเธยฺยาติฯ กสฺมา อโนทิสฺส สทฺทํ น กโรนฺติ? อโนทิสฺส สเทฺท ทิเนฺน, ‘‘อหํ ปุเร, อหํ ปุเร’’ติ เทฺวปิ นิกฺขเมยฺยุํ, ตโต ทฺวีหิ กตฺตพฺพกเมฺม ตติยสฺส กมฺมเจฺฉโท ภเวยฺยฯ สํยตปทสโทฺท ปน หุตฺวา อปรสฺส ภิกฺขุโน ทิวาฏฺฐานสนฺติกํ คนฺตฺวา เตน ทิฏฺฐภาวํ ญตฺวา หตฺถสญฺญํ กโรติ, ตาย สญฺญาย อิตโร อาคจฺฉติ, ตโต เทฺว ชนา หเตฺถน หตฺถํ สํสิพฺพนฺตา ทฺวีสุ หเตฺถสุ ฐเปตฺวา อุปฏฺฐเปนฺติฯ ตํ สนฺธายาห – ‘‘หตฺถวิกาเรน ทุติยํ อามเนฺตตฺวา หตฺถวิลงฺฆเกน อุปฏฺฐเปมา’’ติฯ

ปญฺจาหิกํ โข ปนาติ จาตุทฺทเส ปนฺนรเส อฏฺฐมิยนฺติ อิทํ ตาว ปกติธมฺมสฺสวนเมว, ตํ อขณฺฑํ กตฺวา ปญฺจเม ปญฺจเม ทิวเส เทฺว เถรา นาติวิกาเล นฺหายิตฺวา อนุรุทฺธเตฺถรสฺส ว

สนฺฐานํ คจฺฉนฺติฯ ตตฺถ ตโยปิ นิสีทิตฺวา ติณฺณํ ปิฏกานํ อญฺญตรสฺมิํ อญฺญมญฺญํ ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติ , อญฺญมญฺญํ วิสฺสเชฺชนฺติ, เตสํ เอวํ กโรนฺตานํเยว อรุณํ อุคฺคจฺฉติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ เอตฺตาวตา เถเรน ภควตา อปฺปมาทลกฺขณํ ปุจฺฉิเตน ปมาทฏฺฐาเนสฺเยว อปฺปมาทลกฺขณํ วิสฺสชฺชิตํ โหติฯ อเญฺญสญฺหิ ภิกฺขูนํ ภิกฺขาจารํ ปวิสนกาโล, นิกฺขมนกาโล, นิวาสนปริวตฺตนํ, จีวรปารุปนํ, อโนฺตคาเม ปิณฺฑาย จรณํ ธมฺมกถนํ, อนุโมทนํ , คามโต นิกฺขมิตฺวา ภตฺตกิจฺจกรณํ, ปตฺตโธวนํ, ปตฺตโอสาปนํ, ปตฺตจีวรปฏิสามนนฺติ ปปญฺจกรณฏฺฐานานิ เอตานิฯ ตสฺมา เถโร อมฺหากํ เอตฺตกํ ฐานํ มุญฺจิตฺวา ปมาทกาโล นาม นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต ปมาทฏฺฐาเนสฺเยว อปฺปมาทลกฺขณํ วิสฺสเชฺชสิฯ

๓๒๘. อถสฺส ภควา สาธุการํ ทตฺวา ปฐมชฺฌานํ ปุจฺฉโนฺต ปุน **อตฺถิ ปน โว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุตฺตริ มนุสฺสธมฺมา**ติ มนุสฺสธมฺมโต อุตฺตริฯ **อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส**ติ อริยภาวกรณสมโตฺถ ญาณวิเสโสฯ **กิญฺหิ โน สิยา, ภเนฺต**ติ กสฺมา, ภเนฺต, นาธิคโต ภวิสฺสติ, อธิคโตเยวาติฯ **ยาว เทวา**ติ ยาว เอวฯ

๓๒๙. เอวํ ปฐมชฺฌานาธิคเม พฺยากเต ทุติยชฺฌานาทีนิ ปุจฺฉโนฺต **เอตสฺส ปน โว**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ **สมติกฺกมายา**ติ สมติกฺกมตฺถายฯ **ปฏิปฺปสฺสทฺธิยา**ติ ปฏิปฺปสฺสทฺธตฺถายฯ เสสํ สพฺพตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ปจฺฉิมปเญฺห ปน โลกุตฺตรญาณทสฺสนวเสน อธิคตํ นิโรธสมาปตฺติํ ปุจฺฉโนฺต **อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส**ติ อาหฯ เถโรปิ ปุจฺฉานุรูเปเนว พฺยากาสิฯ ตตฺถ ยสฺมา เวทยิตสุขโต อเวทยิตสุขํ สนฺตตรํ ปณีตตรํ โหติ, ตสฺมา **อญฺญํ ผาสุวิหารํ อุตฺตริตรํ วา ปณีตตรํ วา น สมนุปสฺสามา**ติ อาหฯ

๓๓๐. **ธมฺมิยา กถายา**ติ สามคฺคิรสานิสํสปฺปฏิสํยุตฺตาย ธมฺมิยา กถายฯ สเพฺพปิ เต จตูสุ สเจฺจสุ ปรินิฏฺฐิตกิจฺจา, เตน เตสํ ปฏิเวธตฺถาย กิญฺจิ กเถตพฺพํ นตฺถิฯ สามคฺคิรเสน ปน อยญฺจ อยญฺจ อานิสํโสติ สามคฺคิรสานิสํสเมว เนสํ ภควา กเถสิฯ **ภควนฺตํ อนุสํยายิตฺวา**ติ อนุคนฺตฺวาฯ เต กิร ภควโต ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา โถกํ อคมํสุ, อถ ภควา วิหารสฺส ปริเวณปริยนฺตํ คตกาเล, ''อาหรถ เม ปตฺตจีวรํ, ตุเมฺห อิเธว ติฏฺฐถา''ติ ปกฺกามิฯ **ตโต ปฏินิวตฺติตฺวา**ติ ตโต ฐิตฏฺฐานโต นิวตฺติตฺวาฯ **กิํ นุ โข มยํ อายสฺมโต**ติ ภควนฺตํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชาทีนิ อธิคนฺตฺวาปิ อตฺตโน คุณกถาย อฏฺฏิยมานา อธิคมปฺปิจฺฉตาย อาหํสุฯ **อิมาสญฺจ อิมาสญฺจา**ติ ปฐมชฺฌานาทีนํ โลกิยโลกุตฺตรานํฯ **เจตสา เจโต ปริจฺจ วิทิโต**ติ อชฺช เม อายสฺมโนฺต โลกิยสมาปตฺติยา วีตินาเมสุํ, อชฺช โลกุตฺตรายาติ เอวํ จิเตฺตน จิตฺตํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา วิทิตํฯ **เทวตาปิ เม**ติ, ภเนฺต อนุรุทฺธ, อชฺช อโยฺย นนฺทิยเตฺถโร, อชฺช อโยฺย กิมิลเตฺถโร อิมาย จ อิมาย จ สมาปตฺติยา วีตินาเมสีติ เอวมาโรเจสุนฺติ อโตฺถฯ **ปญฺหาภิปุเฏฺฐนา**ติ ตมฺปิ มยา สยํ วิทิตนฺติ วา เทวตาหิ อาโรจิตนฺติ วา เอตฺตเกเนว มุขํ เม สชฺชนฺติ กถํ สมุฏฺฐาเปตฺวา อปุเฏฺฐเนว เม น กถิตํฯ ภควตา ปน ปญฺหาภิปุเฏฺฐน ปญฺหํ อภิปุจฺฉิเตน สตา พฺยากตํ, ตตฺร เม กิํ น โรจถาติ อาหฯ

๓๓๑. **ทีโฆ**ติ ''มณิ มาณิวโร ทีโฆ, อโถ เสรีสโก สหา''ติ (ที. นิ. ๓.๒๙๓) เอวํ อาคโต อฏฺฐวีสติยา ยกฺขเสนาปตีนํ อพฺภนฺตโร เอโก เทวราชาฯ **ปรชโน**ติ ตเสฺสว ยกฺขสฺส นามํฯ **เยน ภควา เตนุปสงฺกมี**ติ โส กิร เวสฺสวเณน เปสิโต เอตํ ฐานํ คจฺฉโนฺต ภควนฺตํ สยํ ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา คิญฺชกาวสถโต โคสิงฺคสาลวนสฺส อนฺตเร ทิสฺวา ภควา อตฺตนา ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา โคสิงฺคสาลวเน ติณฺณํ กุลปุตฺตานํ สนฺติกํ คจฺฉติฯ อชฺช มหตี ธมฺมเทสนา ภวิสฺสติฯ มยาปิ ตสฺสา เทสนาย ภาคินา ภวิตพฺพนฺติ อทิสฺสมาเนน กาเยน สตฺถุ ปทานุปทิโก คนฺตฺวา

อวิทูเร ฐตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา สตฺถริ คจฺฉนฺเตปิ น คโต, – ‘‘อิเม เถรา กึ กริสฺสนฺตี’’ติ ทสฺสนตฺถํ ปน ตเตฺถว ฐิโตฯ อถ เต เทว เถเร อนุรุทฺธเตฺถรํ ปลิเวเฐเนฺต ทิสฺวา, – ‘‘อิเม เถรา ภควนฺตํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชาทโย สพฺพคุเณ อธิคนฺตฺวาปิ ภควโตว มจฺฉรายนฺติ, น สหนฺติ, อติวิย นิลียนฺติ ปฏิจฺฉาเทนฺติ, น ทานิ เตสํ ปฏิจฺฉาเทตุํ ทสฺสามิ, ปถวิโต ยาว พฺรหฺมโลกา เอเตสํ คุเณ ปกาเสสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ

ลาภา วต, ภเนฺตติ เย, ภเนฺต, วชฺชิรฏฺฐวาสิโน ภควนฺตญฺจ อิเม จ ตโย กุลปุเตฺต ปสฺสิตุํ ลภนฺติ, วนฺทิตุํ ลภนฺติ, เทยฺยธมฺมํ ทาตุํ ลภนฺติ, ธมฺมํ โสตุํ ลภนฺติ, เตสํ ลาภา, ภเนฺต, วชฺชีนนฺติ อโตฺถฯ **สทฺทํ สุตฺวา**ติ โส กิร อตฺตโน ยกฺขานุภาเวน มหนฺตํ สทฺทํ กตฺวา สกลํ วชฺชิรฏฺฐํ อโชฺฌตฺถรโนฺต ตํ วาจํ นิจฺฉาเรสิฯ เตน จสฺส เตสุ รุกฺขปพฺพตาทีสุ อธิวตฺถา ภุมฺมา เทวตา สทฺทํ อโสฺสสุํฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘สทฺทํ สุตฺวา’’ติฯ **อนุสฺสาเวสุ**นฺติ มหนฺตํ สทฺทํ สุตฺวา สาเวสุํฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **ยาว พฺรหฺมโลกา**ติ ยาว อกนิฏฺฐพฺรหฺมโลกาฯ **ตเญฺจปิ กุล**นฺติ, ‘‘อมฺหากํ กุลโต นิกฺขมิตฺวา อิเม กุลปุตฺตา ปพฺพชิตา เอวํ สีลวโนฺต คุณวโนฺต อาจารสมฺปนฺนา กลฺยาณธมฺมา’’ติ เอวํ ตเญฺจปิ กุลํ เอเต ตโย กุลปุเตฺต ปสนฺนจิตฺตํ อนุสฺสเรยฺยาติ เอวํ สพฺพตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อิติ ภควา ยถานุสนฺธินาว เทสนํ นิฏฺฐเปสีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

จูฬโคสิงฺคสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. มหาโคสิงฺคสุตฺตวณฺณนา

๓๓๒. **เอวํ เม สุต**นฺติ มหาโคสิงฺคสุตฺตํฯ ตตฺถ **โคสิงฺคสาลวนทาเย**ติ อิทํ วสนฏฺฐานทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ อเญฺญสุ หิ สุเตฺตสุ, ‘‘สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม’’ติ เอวํ ปฐมํ โคจรคามํ ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา วสนฏฺฐานํ ทเสฺสติฯ อิมสฺมึ ปน มหาโคสิงฺคสุเตฺต ภควโต โคจรคาโม อนิพโนฺธ, โกจิเทว โคจรคาโม ภวิสฺสติฯ ตสฺมา วสนฏฺฐานเมว ปริทีปิตํฯ อรญฺญนิทานกํ นาเมตํ สุตฺตนฺติฯ **สมฺพหุเลหี**ติ พหุเกหิฯ **อภิญฺญาเตหิ อภิญฺญาเตหี**ติ สพฺพตฺถ วิสฺสุเตหิ ปากเฏหิฯ **เถเรหิ สาวเกหิ สทฺธิ**นฺติ ปาติโมกฺขสํวราทีหิ ถิรการเกเหว ธเมฺมหิ สมนฺนาคตตฺตา เถเรหิ, สวนเนฺต ชาตตฺตา สาวเกหิ สทฺธึ เอกโตฯ อิทานิ เต เถเร สรูปโต ทเสฺสโนฺต, **อายสฺมตา จ สาริปุเตฺตนา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถายสฺมา สาริปุโตฺต อตฺตโน สีลาทีหิ คุเณหิ พุทฺธสาสเน อภิญฺญาโตฯ จกฺขุมนฺตานํ คคนมเชฺฌ ฐิโต สูริโย วิย จ โนฺท วิย, สมุทฺทตีเร ฐิตานํ สาคโร วิย จ ปากโฏ ปญฺญาโตฯ น เกวลญฺจสฺส อิมสฺมึ สุเตฺต อาคตคุณวเสเนว มหนฺตตา เวทิตพฺพา, อิโต อเญฺญสํ ธมฺมทายาทสุตฺตํ อนงฺคณสุตฺตํ สมฺมาทิฏฺฐิสุตฺตํ สีหนาทสุตฺตํ รถวินีตํ มหาหตฺถิปโทปมํ มหาเวทลฺลํ จาตุมสุตฺตํ ทีฆนขํ อนุปทสุตฺตํ เสวิตพฺพาเสวิตพฺพสุตฺตํ สจฺจวิภงฺคสุตฺตํ ปิณฺฑปาตปาริสุทฺธิ สมฺปสาทนียํ สงฺคีติสุตฺตํ ทสุตฺตรสุตฺตํ ปวารณาสุตฺตํ (สํ. นิ. ๑.๒๑๕ อาทโย) สุสิมสุตฺตํ เถรปญฺหสุตฺตํ มหานิเทฺทโส ปฏิสมฺภิทามโคฺค เถรสีหนาทสุตฺตํ อภินิกฺขมนํ เอตทคฺคนฺติ อิเมสมฺปิ สุตฺตานํ วเสน เถรสฺส มหนฺตตา เวทิตพฺพาฯ เอตทคฺคสฺมิญฺหิ, ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ มหาปญฺญานํ ยทิทํ สาริปุโตฺต’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๘-๑๘๙) วุตฺตํฯ

มหาโมคฺคลฺลาโนปิ สีลาทิคุเณหิ เจว อิมสฺมึ สุเตฺต อาคตคุเณหิ จ เถโร วิย อภิญฺญาโต ปากโฏ มหาฯ อปิจสฺส อนุมานสุตฺตํ, จูฬตณฺหาสงฺขยสุตฺตํ มารตชฺชนิยสุตฺตํ ปาสาทกมฺปนํ สกลํ อิทฺธิปาทสํยุตฺตํ นโนฺทปนนฺททมนํ ยมกปาฏิหาริยกาเล เทวโลกคมนํ วิมานวตฺถุ

เปตวตฺถุ เถรสฺส อภินิกฺขมนํ เอตทคฺคนฺติ อิเมสมฺปิ วเสน มหนฺตภาโว เวทิตโพฺพ ฯ เอตทคฺคสฺมิญฺหิ, ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อิทฺธิมนฺตานํ ยทิทํ มหาโมคฺคลฺลาโน’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๙๐) วุตฺตํฯ

มหากสฺสโปปิ สีลาทิคุเณหิ เจว อิมสฺมิํ สุเตฺต อาคตคุเณหิ จ เถโร วิย อภิญฺญาโต ปากโฏ มหาฯ อปิจสฺส จีวรปริวตฺตนสุตฺตํ ชิณฺณจีวรสุตฺตํ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔ อาทโย) จโนฺทปมํ สกลํ กสฺสปสํยุตฺตํ มหาอริยวํสสุตฺตํ เถรสฺส อภินิกฺขมนํ เอตทคฺคนฺติ อิเมสมฺปิ วเสน มหนฺตภาโว เวทิตโพฺพฯ เอตทคฺคสฺมิญฺหิ, ‘‘เอตทคฺคํ , ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ธุตวาทานํ ยทิทํ มหากสฺสโป’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๙๑) วุตฺตํฯ

อนุรุทฺธเตฺถโรปิ สีลาทิคุเณหิ เจว อิมสฺมิํ สุเตฺต อาคตคุเณหิ จ เถโร วิย อภิญฺญาโต ปากโฏ มหาฯ อปิจสฺส จูฬโคสิงฺคสุตฺตํ นฬกปานสุตฺตํ อนุตฺตริยสุตฺตํ อุปกฺกิเลสสุตฺตํ อนุรุทฺธสํยุตฺตํ มหาปุริสวิตกฺกสุตฺตํ เถรสฺส อภินิกฺขมนํ เอตทคฺคนฺติ อิเมสมฺปิ วเสน มหนฺตภาโว เวทิตโพฺพฯ เอตทคฺคสฺมิญฺหิ, ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ทิพฺพจกฺขุกานํ ยทิทํ อนุรุโทฺธ’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๙๒) วุตฺตํฯ

อายสฺมตา จ เรวเตนาติ เอเตฺถ ปน เทฺว เรวตา ขทิรวนิยเรวโต จ กงฺขาเรวโต จฯ ตเตฺถ ขทิรวนิยเรวโต ธมฺมเสนาปติเตฺถรสฺส กนิฎฺฐภาติโก, น โส อิธ อธิเปฺปโตฯ ‘‘อกปฺปิโย คุโฬ, อกปฺปิยา มุคฺคา’’ติ (มหาว. ๒๗๒) เอวํ กงฺขาพหุโล ปน เถโร อิธ เรวโตติ อธิเปฺปโตฯ โสปิ สีลาทิคุเณหิ เจว อิมสฺมิํ สุเตฺต อาคตคุเณหิ จ เถโร วิย อภิญฺญาโต ปากโฏ มหาฯ อปิจสฺส อภินิกฺขมเนนปิ เอตทเคฺคนปิ มหนฺตภาโว เวทิตโพฺพฯ เอตทคฺคสฺมิญฺหิ, ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ฌายีนํ ยทิทํ กงฺขาเรวโต’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๐๔) วุตฺตํฯ

อานนฺทเตฺถโรปิ สีลาทิคุเณหิ เจว อิมสฺมิํ สุเตฺต อาคตคุเณหิ จ เถโร วิย อภิญฺญาโต ปากโฏ มหาฯ อปิจสฺส เสกฺขสุตฺตํ พาหิติกสุตฺตํ อาเนญฺชสปฺปายํ โคปกโมคฺคลฺลานํ พหุธาตุกํ จูฬสุญฺญตํ มหาสุญฺญตํ อจฺฉริยพฺภุตสุตฺตํ ภเทฺทกรตฺตํ มหานิทานํ มหาปรินิพฺพานํ สุภสุตฺตํ จูฬนิยโลกธาตุสุตฺตํ อภินิกฺขมนํ เอตทคฺคนฺติ อิเมสมฺปิ วเสน มหนฺตภาโว เวทิตโพฺพฯ เอตทคฺคสฺมิญฺหิ, ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ พหุสฺสุตานํ ยทิทํ อานโนฺท’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๙-๒๒๓) วุตฺตํฯ

อเญฺญหิ จ อภิญฺญาเตหิ อภิญฺญาเตหีติ น เกวลญฺจ เอเตเหว, อเญฺญหิ จ มหาคุณตาย ปากเฎหิ อภิญฺญาเตหิ พหูหิ เถเรหิ สาวเกหิ สทฺธิํ ภควา โคสิงฺคสาลวนทาเย วิหรตีติ อโตฺถฯ อายสฺมา หิ สาริปุโตฺต สยํ มหาปโญฺญ อเญฺญปิ พหู มหาปเญฺญ ภิกฺขู คเหตฺวา ตทา ทสพลํ ปริวาเรตฺวา วิหาสิฯ อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน สยํ อิทฺธิมา, อายสฺมา มหากสฺสโป สยํ ธุตวาโท, อายสฺมา อนุรุโทฺธ สยํ ทิพฺพจกฺขุโก, อายสฺมา เรวโต สยํ ฌานาภิรโต, อายสฺมา อานโนฺท สยํ พหุสฺสุโต อเญฺญปิ พหู พหุสฺสุเต ภิกฺขู คเหตฺวา ตทา ทสพลํ ปริวาเรตฺวา วิหาสิ, เอวํ ตทา เอเต จ อเญฺญ จ อภิญฺญาตา มหาเถรา ติํสสหสฺสมตฺตา ภิกฺขู ทสพลํ ปริวาเรตฺวา วิหริํสูติ เวทิตพฺพาฯ

ปฎิสลฺลานา วุฎฺฐิโตติ ผลสมาปตฺติวิเวกโต วุฎฺฐิโตฯ **เยนายสฺมา มหากสฺสโป เตนุปสงฺกมี**ติ เถโร กิร ปฎิสลฺลานา วุฎฺฐิโต ปจฺฉิมโลกธาตุํ โอโลเกโนฺต วนเนฺต กีฬนฺตสฺส มตฺตขตฺติยสฺส กณฺณโต ปตมานํ กุณฺฑลํ วิย, สํหริตฺวา สมุเทฺท ปกฺขิปมานํ รตฺตกมฺพลํ วิย, มณินาคทนฺตโต ปตมานํ สตสหสฺสคฺฆนิกํ สุวณฺณปาติํ วิย จ อตฺถํ คจฺฉมานํ ปริ

ปุณฺณปณฺณาสโยชนํ สูริยมณฺฑลํ อทฺทสฯ ตทนนฺตรํ ปาจีนโลกธาตุํ โอโลเกนฺต เนมิยํ คเหตฺวา ปริวตฺตยมานํ รชตจกฺกํ วิย, รชตกูฏโต นิกฺขมนฺตํ ขีรธารามณฺฑํ วิย, สปกฺข ปโปฺผเฏตฺวา คคนตเล ปกฺขนฺทมานํ เสตหํสํ วิย จ เมฆวณฺณาย สมุทฺทกุจฺฉิโต อุคฺคนฺตฺวา ปาจีนจกฺกวาฬปพฺพตมตฺถเก สสลกฺขณปฺปฏิมณฺฑิตํ เอกูนปณฺณาสโยชนํ จนฺทมณฺฑลํ อทฺทสฯ ตโต สาลวนํ โอโลเกสิฯ ตสฺมิญฺหิ สมเย สาลรุกฺขา มูลโต ปฏฺฐาย ยาว อคฺคา สพฺพปาลิผุลฺลา ทุกูลปารุตา วิย, มุตฺตากลาปวินทฺธา วิย จ วิโรจึสุฯ ภูมิตลํ ปุปฺผสนฺถรปูชาย ปฏิมณฺฑิตํ วิย, ตตฺถ ตตฺถ นิปตเนฺตน ปุปฺผเรณุนา ลาขารเสน สิญฺจมานํ วิย จ อโหสิฯ ภมรมธุกรคณา กุสุมเรณุมทมตฺตา อุปคายมานา วิย วนนฺตเรสุ วิจรนฺติฯ ตทา จ อุโปสถทิวโสว โหติฯ อถ เถโร, ‘‘กาย นุ โข อชฺช รติยา วีตินาเมสฺสามี’’ติ จิเนฺตสิ, อริยสาวกา จ นาม ปิยธมฺมสฺสวนา โหนฺติฯ อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘อชฺช มยฺหํ เชฏฺฐภาติกสฺส ธมฺมเสนาปติเตฺถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ธมฺมรติยา วีตินาเมสฺสามี’’ติฯ คจฺฉโนฺต ปน เอกโกว อคนฺตฺวา ‘‘มยฺหํ ปิยสหายํ มหากสฺสปเตฺถรํ คเหตฺวา คมิสฺสามี’’ติ นิสินฺนฏฺฐานโต วุฏฺฐาย จมฺมขณฺฑํ ปโปฺผเฏตฺวา เยนายสฺมา มหากสฺสโป เตนุปสงฺกมิฯ

เอวมาวุโสติ โข อายสฺมา มหากสฺสโปติ เถโรปิ ยสฺมา ปิยธมฺมสฺสวโนว อริยสาวโก, ตสฺมา ตสฺส วจนํ สุตฺวา คจฺฉาวุโส, ตฺวํ, มยฺหํ สีสํ วา รุชฺชติ ปิฏฺฐิ วาติ กิญฺจิ เลสาปเทสํ อกตฺวา ตุฏฺฐหทโยว, ‘‘เอวมาวุโส’’ติอาทิมาหฯ ปฏิสฺสุตฺวา จ นิสินฺนฏฺฐานโต วุฏฺฐาย จมฺมขณฺฑํ ปโปฺผเฏตฺวา มหาโมคฺคลฺลานํ อนุพนฺธิฯ ตสฺมิํ สมเย เทฺว มหาเถรา ปฏิปาฏิยา ฐิตานิ เทฺว จนฺทมณฺฑลานิ วิย, เทฺว สูริยมณฺฑลานิ วิย, เทฺว ฉทฺทนฺตนาคราชาโน วิย, เทฺว สีหา วิย, เทฺว พฺยคฺฆา วิย จ วิโรจึสุฯ อนุรุทฺธเตฺถโรปิ ตสฺมิํ สมเย ทิวาฏฺฐาเน นิสิโนฺน เทฺว มหาเถเร สาริปุตฺตเตฺถรสฺส สนฺติกํ คจฺฉเนฺต ทิสฺวา ปจฺฉิมโลกธาตุํ โอโลเกนฺต สูริยํ วนนฺตํ ปวิสนฺตํ วิย, ปาจีนโลกธาตุํ โอโลเกนฺต จนฺทํ วนนฺตโต อุคฺคจฺฉนฺตํ วิย, สาลวนํ โอโลเกนฺต สพฺพปาลิผุลฺลเมว สาลวนญฺจ ทิสฺวา อชฺช อุโปสถทิวโส, อิเม จ เม เชฏฺฐภาติกา ธมฺมเสนาปติสฺส สนฺติกํ คจฺฉนฺติ, มหเนฺตน ธมฺมสฺสวเนน ภวิตพฺพํ, อหมฺปิ ธมฺมสฺสวนสฺส ภาคี ภวิสฺสามีติ นิสินฺนฏฺฐานโต วุฏฺฐาย จมฺมขณฺฑํ ปโปฺผเฏตฺวา มหาเถรานํ ปทานุปทิโก หุตฺวา นิกฺขมิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อถ โข อายสฺมา จ มหาโมคฺคลฺลาโน อายสฺมา จ มหากสฺสโป อายสฺมา จ อนุรุโทฺธ เยนายสฺมา สาริปุโตฺต เตนุปสงฺกมิํสู’’ติฯ **อุปสงฺกมิํสู**ติฯ ปฏิปาฏิยา ฐิตา ตโย จนฺทา วิย, สูริยา วิย, สีหา วิย จ วิโรจมานา อุปสงฺกมิํสุฯ

๓๓๓. เอวํ อุปสงฺกมเนฺต ปน เต มหาเถเร อายสฺมา อานโนฺท อตฺตโน ทิวาฏฺฐาเน นิสิโนฺนเยว ทิสฺวา, ‘‘อชฺช มหนฺตํ ธมฺมสฺสวนํ ภวิสฺสติ, มยาปิ ตสฺส ภาคินา ภวิตพฺพํ, น โข ปน เอกโกว คมิสฺสามิ, มยฺหํ ปิยสหายมฺปิ เรวตเตฺถรํ คเหตฺวา คมิสฺสามี’’ติ สพฺพํ มหาโมคฺคลฺลานสฺส มหากสฺสปสฺส อนุรุทฺธสฺส อุปสงฺกมเน วุตฺตนเยเนว วิตฺถารโต เวทิตพฺพํฯ อิติ เต เทฺว ชนา ปฏิปาฏิยา ฐิตา เทฺว จนฺทา วิย, สูริยา วิย, สีหา วิย จ วิโรจมานา อุปสงฺกมิํสุฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อทฺทสา โข อายสฺมา สาริปุโตฺต’’ติอาทิ ฯ **ทิสฺวาน อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ เอตทโวจา**ติ ทูรโตว ทิสฺวา อนุกฺกเมน กถาอุปจารํ สมฺปตฺตเมตํ, ‘‘เอตุ โข อายสฺมา’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ **รมณียํ, อาวุโส**ติ เอตฺถ ทุวิธํ รามเณยฺยกํ วนรามเณยฺยกํ ปุคฺคลรามเณยฺยกญฺจฯ ตตฺถ วนํ นาม นาคสลฬสาลจมฺปกาทีหิ สญฺฉนฺนํ โหติ พหลจฺฉายํ ปุปฺผผลูปคํ วิวิธรุกฺขํ อุทกสมฺปนฺนํ คามโต นิสฺสฏํ, อิทํ วนรามเณยฺยกํ นามฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

‘‘รมณียานิ อรญฺญานิ, ยตฺถ น รมตี ชโน;
วีตราคา รมิสฺสนฺติ, น เต กามคเวสิโน’’ติฯ (ธ. ป. ๙๙);

วนํ ปน สเจปิ อุชฺชงฺคเล โหติ นิรุทกํ วิรลจฺฉายํ กณฺฏกสมากิณฺณํ, พุทฺธาทโยเปตฺถ อริยา วิหรนฺติ, อิทํ ปุคฺคลรามเณยฺยกํ นามฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘คาเม วา ยทิ วารเญฺญ, นินฺเน วา ยทิ วา ถเล;
> ยตฺถ อรหโนฺต วิหรนฺติ, ตํ ภูมิรามเณยฺยก’’นฺติฯ (ธ. ป. ๙๘);

อิธ ปน ตํ ทุวิธมฺปิ ลพฺภติฯ ตทา หิ โคสิงฺคสาลวนํ สพฺพปาลิผุลฺลํ โหติ กุสุมคนฺธสุคนฺธํ, สเทวเก เจตฺถ โลเก อคฺคปุคฺคโล สมฺมาสมฺพุโทฺธ ตึสสหสฺสมเตฺตหิ อภิญฺญาตภิกฺขูหิ สทฺธึ วิหรติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘รมณียํ, อาวุโส อานนฺท, โคสิงฺคสาลวน’’นฺติฯ

โทสินาติ โทสาปคตา, อพฺภํ มหิกา ธูโม รโช ราหูติ อิเมหิ ปญฺจหิ อุปกฺกิเลเสหิ วิรหิตาติ วุตฺตํ โหติฯ **สพฺพปาลิผุลฺลา**ติ สพฺพตฺถ ปาลิผุลฺลา, มูลโต ปฏฺฐาย ยาว อคฺคา อปฺปุปฺผิตฏฺฐานํ นาม นตฺถิฯ **ทิพฺพา มเญฺญ คนฺธา สมฺปวนฺตี**ติ ทิพฺพา มนฺทารปุปฺผโกวิฬารปาริจฺฉตฺตกจนฺทนจุณฺณคนฺธา วิย สมนฺตา ปวายนฺติ, สกฺกสุยามสนฺตุสิตนิมฺมานรติปรนิมฺมิตมหาพฺรหฺมานํ โอติณฺณฏฺฐานํ วิย วายนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ

กถํรูเปน , **อาวุโส อานนฺทา**ติ อานนฺทเตฺถโร เตสํ ปญฺจนฺนํ เถรานํ สงฺฆนวโกวฯ กสฺมา เถโร ตํเยว ปฐมํ ปุจฺฉตีติ? มมายิตตฺตาฯ เต หิ เทฺว เถรา อญฺญมญฺญํ มมายึสุฯ สาริปุตฺตเตฺถโร, ‘‘มยา กตฺตพฺพํ สตฺถุ อุปฏฺฐานํ กโรตี’’ติ อานนฺทเตฺถรํ มมายิฯ อานนฺทเตฺถโร ภควโต สาวกานํ อโคฺคติ สาริปุตฺตเตฺถรํ มมายิ, กุลทารเก ปพฺพาเชตฺวา สาริปุตฺตเตฺถรสฺส สนฺติเก อุปชฺฌํ คณฺหาเปสิฯ สาริปุตฺตเตฺถโรปิ ตเถว อกาสิฯ เอวํ เอกเมเกน อตฺตโน ปตฺตจีวรํ ทตฺวา ปพฺพาเชตฺวา อุปชฺฌํ คณฺหาปิตานิ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ อเหสุํฯ อายสฺมา อานโนฺท ปณีตานิ จีวราทีนิปิ ลภิตฺวา เถรเสฺสว เทติฯ

เอโก กิร พฺราหฺมโณ จิเนฺตสิ – ‘‘พุทฺธรตนสฺส จ สงฺฆรตนสฺส จ ปูชา ปญฺญายติ, กถํ นุ โข ธมฺมรตนํ ปูชิตํ นาม โหตี’’ติ? โส ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอตมตฺถํ ปุจฺฉิฯ ภควา อาห – ‘‘สเจสิ, พฺราหฺมณ, ธมฺมรตนํ ปูชิตุกาโม, เอกํ พหุสฺสุตํ ปูเชหี’’ติ พหุสฺสุตํ, ภเนฺต, อาจิกฺขถาติ ภิกฺขุสงฺฆํ ปุจฺฉติฯ โส ภิกฺขุสงฺฆํ อุปสงฺกมิตฺวา พหุสฺสุตํ, ภเนฺต, อาจิกฺขถาติ อาหฯ อานนฺทเตฺถโร พฺราหฺมณาติฯ พฺราหฺมโณ เถรํ สหสฺสคฺฆนิเกน จีวเรน ปูเชสิฯ เถโร ตํ คเหตฺวา ภควโต สนฺติกํ อคมาสิฯ ภควา ‘‘กุโต, อานนฺท, ลทฺธ’’นฺติ อาหฯ เอเกน, ภเนฺต, พฺราหฺมเณน ทินฺนํ, อิทํ ปนาหํ อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส ทาตุกาโมติฯ เทหิ, อานนฺทาติฯ จาริกํ ปกฺกโนฺต, ภเนฺตติฯ อาคตกาเล เทหีติฯ สิกฺขาปทํ, ภเนฺต, ปญฺญตฺตนฺติฯ กทา ปน สาริปุโตฺต อาคมิสฺสตีติ? ทสาหมเตฺตน, ภเนฺตติฯ ‘‘อนุชานามิ, อานนฺท, ทสาหปรมํ อติเรกจีวรํ นิกฺขิปิตุ’’นฺติ (ปารา. ๔๖๑; มหาว. ๓๔๗) สิกฺขาปทํ ปญฺญเปสิฯ สาริปุตฺตเตฺถโรปิ ตเถว ยํกิญฺจิ มนาปํ ลภติ, ตํ อานนฺทเตฺถรสฺส เทติฯ เอวํ เต เถรา อญฺญมญฺญํ มมายึสุ, อิติ มมายิตตฺตา ปฐมํ ปุจฺฉิฯ

อปิจ อนุมติปุจฺฉา นาเมสา ขุทฺทกโต ปฏฺฐาย ปุจฺฉิตพฺพา โหติฯ ตสฺมา เถโร จิเนฺตสิ – ‘‘อหํ ปฐมํ อานนฺทํ ปุจฺฉิสฺสามิ, อานโนฺท อตฺตโน ปฏิภานํ พฺยากริสฺสติฯ ตโต เรวตํ, อนุรุทฺธํ, มหากสฺสปํ, มหาโมคฺคลฺลานํ ปุจฺฉิสฺสามิฯ มหาโมคฺคลฺลาโน อตฺตโน ปฏิภานํ พฺยากริสฺสติฯ ตโต ปญฺจปิ เถรา มํ ปุจฺฉิสฺสนฺติ, อหมฺปิ อตฺตโน ปฏิภานํ พฺยากริสฺสามี’’ติฯ เอตฺตาวตาปิ อยํ ธมฺมเทสนา สิขาปฺปตฺตา เวปุลฺลปฺปตฺตา น ภวิสฺสติ, อถ มยํ สเพฺพปิ ทสพลํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิสฺสาม, สตฺถา สพฺพญฺญุตญฺญาเณน พฺยากริสฺสติฯ เอตฺตาวตา อยํ ธมฺม

เทสนา สิขาปฺปตฺตา เวปุลฺลปฺปตฺตา ภวิสฺสติฯ ยถา หิ ชนปทมฺหิ อุปฺปนฺนํ อโฏฺฐ คามโภชกํ ปาปุณาติ, ตสฺมึ นิจฺฉิตฺเ อสโกฺกเนฺต ชนปทโภชกํ ปาปุณาติ, ตสฺมึ อสโกฺกเนฺต มหาวินิจฺฉยอมจฺจํ, ตสฺมึ อสโกฺกเนฺต เสนาปตึ, ตสฺมึ อสโกฺกเนฺต อุปราชํ, ตสฺมึ วินิจฺฉิตุํ อสโกฺกเนฺต ราชานํ ปาปุณาติ, รญฺญา วินิจฺฉิตกาลโต ปฏฺฐาย อโฏฺฐ อปราปรํ น สญฺจรติ, ราชวจเนเนว ฉิชฺชติฯ เอวเมวํ อหญฺหิ ปฐมํ อานนฺทํ ปุจฺฉิสฺสามิ…เป…. อถ มยํ สเพฺพปิ ทสพลํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิสฺสาม, สตฺถา สพฺพญฺญุตญฺญาเณน พฺยากริสฺสติฯ เอตฺตาวตา อยํ ธมฺมเทสนา สิขาปฺปตฺตา เวปุลฺลปฺปตฺตา ภวิสฺสติฯ เอวํ อนุมติปุจฺฉํ ปุจฺฉโนฺต เถโร ปฐมํ อานนฺทเตฺถรํ ปุจฺฉิฯ

พหุสฺสุโต โหตีติ พหุ อสฺส สุตํ โหติ, นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ ปาฬิอนุสนฺธิปุพฺพาปรวเสน อุคฺคหิตํ โหตีติ อโตฺถฯ **สุตธโร**ติ สุตสฺส อาธารภูโตฯ ยสฺส หิ อิโต คหิตํ อิโต ปลายติ, ฉิทฺทฆเฏ อุทกํ วิย น ติฎฺฐติ, ปริสมเชฺฌ เอกํ สุตฺตํ วา ชาตกํ วา กเถตุํ วา วาเจตุํ วา น สโกฺกติ, อยํ **น สุตธโร** นามฯ ยสฺส ปน อุคฺคหิตํ พุทฺธวจนํ อุคฺคหิตกาลสทิสเมว โหติ, ทสปิ วีสติปิ วสฺสานิ สชฺฌายํ อกโรนฺตสฺส น นสฺสติ, อยํ **สุตธโร** นามฯ **สุตสนฺนิจโย**ติ สุตสฺส สนฺนิจยภูโตฯ ยถา หิ สุตํ หทยมญฺชูสาย สนฺนิจิตํ สิลายํ เลขา วิย, สุวณฺณฆเฏ ปกฺขิตฺตสีหวสา วิย จ อโชฺฌสาย ติฎฺฐติ, อยํ **สุตสนฺนิจโย** นามฯ **ธาตา**ติ ฐิตา ปคุณาฯ เอกจฺจสฺส หิ อุคฺคหิตํ พุทฺธวจนํ ธาตํ ปคุณํ นิจฺจลิตํ น โหติ, อสุกสุตฺตํ วา ชาตกํ วา กเถหีติ วุเตฺต สชฺฌายิตฺวา สํสนฺทิตฺวา สมนุคฺคาหิตฺวา ชานิสฺสามีติ วทติฯ เอกจฺจสฺส ธาตํ ปคุณํ ภวงฺคโสตสทิสํ โหติ, อสุกสุตฺตํ วา ชาตกํ วา กเถหีติ วุเตฺต อุทฺธริตฺวา ตเมว กเถติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ธาตา’’ติฯ

วจสา ปริจิตาติ สุตฺตทสก-วคฺคทสก-ปณฺณาสทสกานํ วเสน วาจาย สชฺฌายิตาฯ **มนสานุเปกฺขิตา**ติ จิเตฺตน อนุเปกฺขิตา, ยสฺส วาจาย สชฺฌายิตํ พุทฺธวจนํ มนสา จิเนฺตนฺตสฺส ตตฺถ ตตฺถ ปากฎํ โหติฯ มหาทีปํ ชาเลตฺวา ฐิตสฺส รูปคตํ วิย ปญฺญายติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘วจสา ปริจิตา มนสานุเปกฺขิตา’’ติฯ **ทิฎฺฐิยา สุปฺปฎิวิทฺธา**ติ อตฺถโต จ การณโต จ ปญฺญาย สุปฺปฎิวิทฺธาฯ **ปริมณฺฑเลหิ ปทพฺยญฺชเนหี**ติ เอตฺถ ปทเมว อตฺถสฺส พฺยญฺชนโต ปทพฺยญฺชนํ, ตํ อกฺขรปาริปูรึ กตฺวา ทสวิธพฺยญฺชนพุทฺธิโย อปริหาเปตฺวา วุตฺตํ ปริมณฺฑลํ นาม โหติ, เอวรูเปหิ ปทพฺยญฺชเนหีติ อโตฺถฯ อปิจ โย ภิกฺขุ ปริสติ ธมฺมํ เทเสโนฺต สุตฺตํ วา ชาตกํ วา นิกฺขปิตฺวา อญฺญํ อุปารมฺภกรํ สุตฺตํ อาหรติ, ตสฺส อุปมํ กเถติ, ตทตฺถํ โอหาเรติ, เอวมิทํ คเหตฺวา เอตฺถ ขิปโนฺต เอกปเสฺสเนว ปริหรโนฺต กาลํ ญตฺวา วุฎฺฐหติฯ นิกฺขิตฺตสุตฺตํ ปน นิกฺขตฺตมตฺตเมว โหติ, ตสฺส กถา อปริมณฺฑลา นาม โหติฯ โย ปน สุตฺตํ วา ชาตกํ วา นิกฺขิปิตฺวา พหิ เอกปทมฺปิ อคนฺตฺวา ปาฬิยา อนุสนฺธิญฺจ ปุพฺพาปรญฺจ อมเกฺขโนฺต อาจริเยหิ ทินฺนนเย ฐตฺวา ตุลิกาย ปริจฺฉินฺทโนฺต วิย, คมฺภีรมาติกาย อุทกํ เปเสโนฺต วิย, ปทํ โกเฏฺฎโนฺต สินฺธวาชานีโย วิย คจฺฉติ, ตสฺส กถา ปริมณฺฑลา นาม โหติฯ เอวรูปึ กถํ สนฺธาย – ‘‘ปริมณฺฑเลหิ ปทพฺยญฺชเนหี’’ติ วุตฺตํฯ

อนุปฺปพเนฺธหีติ เอตฺถ โย ภิกฺขุ ธมฺมํ กเถโนฺต สุตฺตํ วา ชาตกํ วา อารภิตฺวา อารทฺธกาลโต ปฎฺฐาย ตุริตตุริโต อรณึ มเนฺถโนฺต วิย, อุณฺหขาทนียํ ขาทโนฺต วิย, ปาฬิยา อนุสนฺธิปุพฺพาปเรสุ คหิตํ คหิตเมว อคฺคหิตํ อคฺคหิตเมว จ กตฺวา ปุราณปณฺณนฺตเรสุ จรมานํ โคธํ อุฎฺฐเปโนฺต วิย ตตฺถ ตตฺถ ปหรโนฺต โอสาเปโนฺต โอหาย คจฺฉติฯ โยปิ ธมฺมํ กเถโนฺต กาเลน สีฆํ กาเลน ทนฺธํ กาเลน มหาสทฺทํ กาเลน ขุทฺทกสทฺทํ กโรติฯ ยถา เปตคฺคิ กาเลน ชลติ, กาเลน นิพฺพายติ, เอวเมว อิธ **เปตคฺคิธมฺมกถิโก** นาม โหติ, ปริสาย อุฎฺฐาตุกามาย

ปุนปฺปุนํ อารภติฯ โยปิ กเถโนฺต ตตฺถ ตตฺถ วิตฺถายติ, นิตฺถุนโนฺต กนฺทโนฺต วิย กเถติ, อิเมสํ สเพฺพสมฺปิ กถา อปฺปพนฺธา นาม โหติฯ โย ปน สุตฺตํ อารภิตฺวา อาจริเยหิ ทินฺนนเย ฐิโต อจฺฉินฺนธารํ กตฺวา นทีโสตํ วิย ปวเตฺตติ, อากาสคงฺคโต ภสฺสมานํ อุทกํ วิย นิรนฺตรํ กถํ ปวเตฺตติ, ตสฺส กถา อนุปฺปพนฺธา โหติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘อนุปฺปพเนฺธหี’’ติฯ **อนุสยสมุคฺฆาตายา**ติ สตฺตนฺนํ อนุสยานํ สมุคฺฆาตตฺถายฯ **เอวรูเปนา**ติ เอวรูเปน พหุสฺสุเตน ภิกฺขุนา ตถารูเปเนว ภิกฺขุสเตน ภิกฺขุสหเสฺสน วา สงฺฆาฏิกเณฺณน วา สงฺฆาฏิกณฺณํ, ปลฺลเงฺกน วา ปลฺลงฺกํ อาหจฺจ นิสิเนฺนน โคสิงฺคสาลวนํ โสเภยฺยฯ อิมินา นเยน สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๓๓๔. ปฏิสลฺลานํ อสฺส อาราโมติ **ปฏิสลฺลานาราโม**ฯ ปฏิสลฺลาเน รโตติ **ปฏิสลฺลานรโต**ฯ

๓๓๕. **สหสฺสํ โลกาน**นฺติ สหสฺสํ โลกธาตูนํฯ เอตฺตกญฺหิ เถรสฺส ธุวเสวนํ อาวชฺชนปฏิพทฺธํ, อากงฺขมาโน ปน เถโร อเนกานิปิ จกฺกวาฬสหสฺสานิ โวโลเกติเยวฯ **อุปริปาสาทวรคโต**ติ สตฺตภูมกสฺส วา นวภูมกสฺส วา ปาสาทวรสฺส อุปริ คโตฯ **สหสฺสํ เนมิมณฺฑลานํ โวโลเกยฺยา**ติ ปาสาทปริเวเณ นาภิยา ปติฏฺฐิตานํ เนมิวฏฺฏิยา เนมิวฏฺฏึ อาหจฺจ ฐิตานํ เนมิมณฺฑลานํ สหสฺสํ วาตปานํ วิวริตฺวา โอโลเกยฺย, ตสฺส นาภิโยปิ ปากฏา โหนฺติ, อราปิ อรนฺตรานิปิ เนมิโยปิฯ **เอวเมว โข, อาวุโส**ติ, อาวุโส, เอวํ อยมฺปิ ทิพฺพจกฺขุโก ภิกฺขุ ทิเพฺพน จกฺขุนา อติกฺกนฺตมานุสเกน สหสฺสํ โลกานํ โวโลเกติฯ ตสฺส ปาสาเท ฐิตปุริสสฺส จกฺกนาภิโย วิย จกฺกวาฬสหเสฺส สิเนรุสหสฺสํ ปากฏํ โหติฯ อรา วิย ทีปา ปากฏา โหนฺติฯ อรนฺตรานิ วิย ทีปฏฺฐิตมนุสฺสา ปากฏา โหนฺติฯ เนมิโย วิย จกฺกวาฬปพฺพตา ปากฏา โหนฺติฯ

๓๓๖. **อารญฺญิโก**ติ สมาทิณฺณอรญฺญธุตโงฺคฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

๓๓๗. **โน จ สํสาเทนฺตี**ติ น โอสาเทนฺติฯ สเหตุกญฺหิ สการณํ กตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิตุํ วิสฺสชฺชิตุมฺปิ อสโกฺกโนฺต สํสาเทติ นามฯ เอวํ น กโรนฺตีติ อโตฺถฯ **ปวตฺตินี โหตี**ติ นทีโสโต ทกํ วิย ปวตฺตติฯ

๓๓๘. **ยาย วิหารสมาปตฺติยา**ติ ยาย โลกิยาย วิหารสมาปตฺติยา, ยาย โลกุตฺตราย วิหารสมาปตฺติยาฯ

๓๓๙. **สาธุ สาธุ สาริปุตฺตา**ติ อยํ สาธุกาโร อานนฺทเตฺถรสฺส ทิโนฺนฯ สาริปุตฺตเตฺถเรน ปน สทฺธึ ภควา อาลปติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **ยถา ตํ อานโนฺทวา**ติ ยถา อานโนฺทว สมฺมา พฺยากรณมาโน พฺยากเรยฺย, เอวํ พฺยากตํ อานเนฺทน อตฺตโน อนุจฺฉวิกเมว, อชฺฌาสยานุรูปเมว พฺยากตนฺติ อโตฺถฯ อานนฺทเตฺถโร หิ อตฺตนาปิ พหุสฺสุโต, อชฺฌาสโยปิสฺส เอวํ โหติ – ‘‘อโห วต สาสเน สพฺรหฺมจารี พหุสฺสุตา ภเวยฺยุ’’นฺติฯ กสฺมา? พหุสฺสุตสฺส หิ กปฺปิยากปฺปิยํ สาวชฺชานวชฺชํ, ครุกลหุกํ สเตกิจฺฉาเตกิจฺฉํ ปากฏํ โหติฯ พหุสฺสุโต อุคฺคหิตพุทฺธวจนํ อาวชฺชิตฺวา อิมสฺมึ ฐาเน สีลํ กถิตํ, อิมสฺมึ สมาธิ, อิมสฺมึ วิปสฺสนา, อิมสฺมึ มคฺคผลนิพฺพานานีติ สีลสฺส อาคตฏฺฐาเน สีลํ ปูเรตฺวา, สมาธิสฺส อาคตฏฺฐาเน สมาธึ ปูเรตฺวา วิปสฺสนาย อาคตฏฺฐาเน วิปสฺสนาคพฺภํ คณฺหาเปตฺวา มคฺคํ ภาเวตฺวา ผลํ สจฺฉิกโรติฯ ตสฺมา เถรสฺส เอวํ อชฺฌาสโย โหติ – ‘‘อโห วต สพฺรหฺมจารี เอกํ วา เทฺว วา ตโย วา จตฺตาโร วา ปญฺจ วา นิกาเย อุคฺคเหตฺวา อาวชฺชนฺตา สีลาทีนํ อาคตฏฺฐาเนสุ สีลาทีนิ ปริปูเรตฺวา อนุกฺกเมน มคฺคผลนิพฺพานานิ สจฺฉิกเรยฺยุ’’นฺติฯ เสสวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ

๓๔๐. อายสฺมา หิ เรวโต ฌานชฺฌาสโย ฌานาภิรโต, ตสฺมาสฺส เอวํ โหติ – ‘‘อโห วต สพฺรหฺมจารี เอกิกา นิสีทิตฺวา กสิณปริกมฺมํ กตฺวา อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา ฌานปทฏฺฐานํ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ สจฺฉิกเรยฺยุ’’นฺติฯ ตสฺมา เอวํ พฺยากาสิฯ

๓๔๑. อายสฺมา อนุรุโทฺธ ทิพฺพจกฺขุโก, ตสฺส เอวํ โหติ – ‘‘อโห วต สพฺรหฺมจารี อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา ทิเพฺพน จกฺขุนา อเนเกสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ จวมาเน จ อุปปชฺชมาเน จ สเตฺต ทิสฺวา วฏฺฏภเยน จิตฺตํ สํเวเชตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ สจฺฉิกเรยฺยุ’’นฺติฯ ตสฺมา เอวํ พฺยากาสิฯ

๓๔๒. อายสฺมา มหากสฺสโป ธุตวาโท, ตสฺส เอวํ โหติ – ‘‘อโห วต สพฺรหฺมจารี ธุตวาทา หุตฺวา ธุตงฺคานุภาเวน ปจฺจยตณฺหํ มิลาเปตฺวา อปเรปิ นานปฺปกาเร กิเลเส ธุนิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ สจฺฉิกเรยฺยุ’’นฺติฯ ตสฺมา เอวํ พฺยากาสิฯ

๓๔๓. อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน สมาธิปารมิยา มตฺถกํ ปโตฺต, สุขุมํ ปน จิตฺตนฺตรํ ขนฺธนฺตรํ ธาตฺวนฺตรํ อายตนนฺตรํ ฌาโนกฺกนฺติกํ อารมฺมโณกฺกนฺติกํ องฺคววตฺถานํ อารมฺมณววตฺถานํ องฺคสงฺกนฺติ อารมฺมณสงฺกนฺติ เอกโตวฑฺฒนํ อุภโตวฑฺฒนนฺติ อาภิธมฺมิกธมฺมกถิกเสฺสว ปากฏํฯ อนาภิธมฺมิโก หิ ธมฺมํ กเถโนฺต – ‘‘อยํ สกวาโท อยํ ปรวาโท’’ติ น ชานาติฯ สกวาทํ ทีเปสฺสามีติ ปรวาทํ ทีเปติ, ปรวาทํ ทีเปสฺสามีติ สกวาทํ ทีเปติ, ธมฺมนฺตรํ วิสํวาเทติฯ อาภิธมฺมิโก สกวาทํ สกวาทนิยาเมเนว , ปรวาทํ ปรวาทนิยาเมเนว ทีเปติ, ธมฺมนฺตรํ น วิสํวาเทติฯ ตสฺมา เถรสฺส เอวํ โหติ – ‘‘อโห วต สพฺรหฺมจารี อาภิธมฺมิกา หุตฺวา สุขุเมสุ ฐาเนสุ ญาณํ โอตาเรตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ สจฺฉิกเรยฺยุ’’นฺติฯ ตสฺมา เอวํ พฺยากาสิฯ

๓๔๔. อายสฺมา สาริปุโตฺต ปญฺญาปารมิยา มตฺถกํ ปโตฺต, ปญฺญวาเยว จ จิตฺตํ อตฺตโน วเส วเตฺตตุํ สโกฺกติ, น ทุปฺปโญฺญฯ ทุปฺปโญฺญ หิ อุปฺปนฺนสฺส จิตฺตสฺส วเส วเตฺตตฺวา อิโต จิโต จ วิปฺผนฺทิตฺวาปิ กติปาเหเนว คิหิภาวํ ปตฺวา อนยพฺยสนํ ปาปุณาติฯ ตสฺมา เถรสฺส เอวํ โหติ – ‘‘อโห วต สพฺรหฺมจารี อจิตฺตวสิกา หุตฺวา จิตฺตํ อตฺตโน วเส วเตฺตตฺวา สพฺพานสฺส วิเสวิตวิปฺผนฺทิตานิ ภญฺชิตฺวา อีสกมฺปิ พหิ นิกฺขมิตุํ อเทนฺตา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ สจฺฉิกเรยฺยุ’’นฺติฯ ตสฺมา เอวํ พฺยากาสิฯ

๓๔๕. **สเพฺพสํ โว, สาริปุตฺต, สุภาสิตํ ปริยาเยนา**ติ สาริปุตฺต, ยสฺมา สงฺฆารามสฺส นาม พหุสฺสุตภิกฺขูหิปิ โสภนการณํ อตฺถิ, ฌานาภิรเตหิปิ, ทิพฺพจกฺขุเกหิปิ, ธุตวาเทหิปิ, อาภิธมฺมิเกหิปิ, อจิตฺตวสิเกหิปิ โสภนการณํ อตฺถิฯ ตสฺมา สเพฺพสํ โว สุภาสิตํ ปริยาเยน, เตน เตน การเณน สุภาสิตเมว, โน ทุพฺภาสิตํฯ **อปิจ มมปิ สุณาถา**ติ อปิจ มมปิ วจนํ สุณาถฯ **น ตาวาหํ อิมํ ปลฺลงฺกํ ภินฺทิสฺสามี**ติ น ตาว อหํ อิมํ จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐาย อาภุชิตํ ปลฺลงฺกํ ภินฺทิสฺสามิ, น โมเจสฺสามีติ อโตฺถฯ อิทํ กิร ภควา ปริปากคเต ญาเณ รชฺชสิรึ ปหาย กตาภินิกฺขมโน อนุปุเพฺพน โพธิมณฺฑํ อารุยฺห จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐาย อปราชิตปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา ทฬฺหสมาทาโน หุตฺวา นิสิโนฺน ติณฺณํ มารานํ มตฺถกํ ภินฺทิตฺวา ปจฺจูสสมเย ทสสหสฺสิโลกธาตุํ อุนฺนาเทโนฺต สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌิ, ตํ อตฺตโน มหาโพธิปลฺลงฺกํ สนฺธาย เอวมาหฯ อปิจ ปจฺฉิมํ ชนตํ อนุกมฺปมาโนปิ ปฏิปตฺติสารํ ปุถุชฺชนกลฺยาณกํ ทเสฺสโนฺต เอวมาหฯ ปสฺสติ หิ ภควา – ‘‘อนาคเต เอวํ อชฺฌาสยา กุลปุตฺตา อิติ ปฏิสญฺจิกฺขิสฺสนฺติ, ‘ภควา มหาโคสิงฺคสุตฺตํ กเถโนฺต อิธ, สาริปุตฺต, ภิกฺขุ ปจฺฉาภตฺตํ…เป.… เอวรูเปน โข, สาริปุตฺต, ภิกฺขุนา โคสิงฺคสาลวนํ โสเภยฺยาติ อาห, มยํ ภควโต อชฺฌาสยํ คณฺหิสฺสามา’ติ ปจฺฉาภตฺตํ

ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺตา จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐาย ทฬฺหสมาทานา หุตฺวา ‘อรหตฺตํ อปฺปตฺวา อิมํ ปลฺลงฺกํ น ภินฺทิสฺสามา’ติ สมณธมฺมํ กาตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺติ, เต เอวํ ปฏิปนฺนา กติปาเหเนว ชาติชรามรณสฺส อนฺตํ กริสฺสนฺตี’’ติ, อิมํ ปจฺฉิมํ ชนตํ อนุกมฺปมาโน ปฏิปตฺติสารํ ปุถุชฺชนกลฺยาณกํ ทเสฺสโนฺต เอวมาหฯ **เอวรูเปน โข, สาริปุตฺต, ภิกฺขุนา โคสิงฺคสาลวนํ โสเภยฺยา**ติ, สาริปุตฺต, เอวรูเปน ภิกฺขุนา นิปฺปริยาเยเนว โคสิงฺคสาลวนํ โสเภยฺยาติ ยถานุสนฺธินาว เทสนํ นิฏฺฐเปสีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มหาโคสิงฺคสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. มหาโคปาลกสุตฺตวณฺณนา

๓๔๖. **เอวํ เม สุต**นฺติ มหาโคปาลกสุตฺตํฯ ตตฺถ ติโสฺส กถา เอกนาฬิกา, จตุรสฺสา, นิสินฺนวตฺติกาติฯ ตตฺถ ปาฬึ วตฺวา เอเกกปทสฺส อตฺถกถนํ **เอกนาฬิกา** นามฯ อปณฺฑิตํ โคปาลกํ ทเสฺสตฺวา, อปณฺฑิตํ ภิกฺขุํ ทเสฺสตฺวา, ปณฺฑิตํ โคปาลกํ ทเสฺสตฺวา, ปณฺฑิตํ ภิกฺขุํ ทเสฺสตฺวาติ จตุกฺกํ พนฺธิตฺวา กถนํ **จตุรสฺสา** นามฯ อปณฺฑิตํ โคปาลกํ ทเสฺสตฺวา ปริโยสานคมนํ, อปณฺฑิตํ ภิกฺขุํ ทเสฺสตฺวา ปริโยสานคมนํ, ปณฺฑิตํ โคปาลกํ ทเสฺสตฺวา ปริโยสานคมนํ, ปณฺฑิตํ ภิกฺขุํ ทเสฺสตฺวา ปริโยสานคมนนฺติ อยํ **นิสินฺนวตฺติกา** นามฯ อยํ อิธ สพฺพาจริยานํ อาจิณฺณาฯ

เอกาทสหิ, ภิกฺขเว, องฺเคหีติ เอกาทสหิ อคุณโกฏฺฐาเสหิฯ **โคคณ**นฺติ โคมณฺฑลํฯ **ปริหริตุ**นฺติ ปริคฺคเหตฺวา วิจริตุํฯ **ผาตึ กาตุ**นฺติ วฑฺฒึ อาปาเทตุํฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ โลเกฯ **น รูปญฺญู โหตี**ติ คณนโต วา วณฺณโต วา รูปํ น ชานาติฯ **คณนโต** น ชานาติ นาม อตฺตโน คุนฺนํ สตํ วา สหสฺสํ วาติ สงฺขฺยํ น ชานาติฯ โส คาวีสุ หฏาสุ วา ปลาตาสุ วา โคคณํ คเณตฺวา, อชฺช เอตฺติกา น ทิสฺสนฺตีติ เทฺว ตีณิ คามนฺตรานิ วา อฏวิํ วา วิจรโนฺต น ปริเยสติ, อเญฺญสํ คาวีสุ อตฺตโน โคคณํ ปวิฏฺฐาสุปิ โคคณํ คเณตฺวา, ‘‘อิมา เอตฺติกา คาโว น อมฺหาก’’นฺติ ยฏฺฐิยา โปเถตฺวา น นีหรติ, ตสฺส นฏฺฐา คาวิโย นฏฺฐาว โหนฺติฯ ปรคาวิโย คเหตฺวา วิจรนฺตํ โคสามิกา ทิสฺวา, ‘‘อยํ เอตฺตกํ กาลํ อมฺหากํ เธนุํ คณฺหาตี’’ติ ตเชฺชตฺวา อตฺตโน คาวิโย คเหตฺวา คจฺฉนฺติฯ ตสฺส โคคโณปิ ปริหายติ, ปญฺจโครสปริโภคโตปิ ปริพาหิโร โหติฯ **วณฺณโต** น ชานาติ นาม – ‘‘เอตฺติกา คาโว เสตา, เอตฺติกา รตฺตา, เอตฺติกา กาฬา, เอตฺติกา กพรา เอตฺติกา นีลา’’ติ น ชานาติ, โส คาวีสุ หฏาสุ วา…เป.… ปญฺจโครสปริโภคโตปิ ปริพาหิโร โหติฯ

น ลกฺขณกุสโล โหตีติ คาวีนํ สรีเร กตํ ธนุสตฺติสูลาทิเภทํ ลกฺขณํ น ชานาติ , โส คาวีสุ หฏาสุ วา ปลาตาสุ วา อชฺช อสุกลกฺขณา จ อสุกลกฺขณา จ คาโว น ทิสฺสนฺติ…เป.… ปญฺจโครสปริโภคโตปิ ปริพาหิโร โหติฯ

น อาสาฏิกํ หาเรตาติ คุนฺนํ ขาณุกณฺฏกาทีหิ ปหฏฏฺฐาเนสุ วโณ โหติฯ ตตฺถ นีลมกฺขิกา อณฺฑกานิ ปาเตนฺติ, เตสํ อาสาฏิกาติ นามฯ ตานิ ทเณฺฑน อปเนตฺวา เภสชฺชํ ทาตพฺพํ โหติฯ พาโล โคปาลโก ตถา น กโรติ, เตน วุตฺตํ – ‘‘น อาสาฏิกํ หาเรตา โหตี’’ติฯ ตสฺส คุนฺนํ วณา วฑฺฒนฺติ, คมฺภีรา โหนฺติ, ปาณกา กุจฺฉิํ ปวิสนฺติ, คาโว เคลญฺญาภิภูตา เนว ยาว

ทตฺถ ติณานิ ขาทิตุํ, น ปานียํ ปาตุํ สโกฺกนฺติฯ ตตฺถ คุนฺนํ ขีรํ ฉิชฺชติ, โคณานํ ชโว หายติ, อุภเยสํ ชีวิตนฺตราโย โหติฯ เอวมสฺส โคคโณปิ ปริหายติ, ปญฺจโครสโตปิ ปริพาหิโร โหติฯ

น วณํ ปฏิจฺฉาเทตา โหตีติ คุนฺนํ วุตฺตนเยเนว สญฺชาโต วโณ เภสชฺชํ ทตฺวา วาเกน วา จีรเกน วา พนฺธิตฺวา ปฏิจฺฉาเทตโพฺพ โหติฯ พาโล โคปาลโก ตถา น กโรติ, อถสฺส คุนฺนํ วเณหิ ยูสา ปคฺฆรนฺติ, ตา อญฺญมญฺญํ นิฆํเสนฺติ, เตน อเญฺญสมฺปิ วณา ชายนฺติฯ เอวํ คาโว เคลญฺญาภิภูตา เนว ยาวทตฺถํ ติณานิ ขาทิตุํ…เป.… ปริพาหิโร โหติฯ

น ธูมํ กตฺตา โหตีติ อโนฺตวเสฺส ฑํสมกสาทีนํ อุสฺสนฺนกาเล โคคเณ วชํ ปวิเฏฺฐ ตตฺถ ตตฺถ ธูโม กาตโพฺพ โหติ, อปณฺฑิโต โคปาลโก ตํ น กโรติฯ โคคโณ สพฺพรตฺติํ ฑํสาทีหิ อุปทฺทุโต นิทฺทํ อลภิตฺวา ปุนทิวเส อรเญฺญ ตตฺถ ตตฺถ รุกฺขมูลาทีสุ นิปชฺชิตฺวา นิทฺทายติ, เนว ยาวทตฺถํ ติณานิ ขาทิตุํ…เป.… ปญฺจโครสปริโภคโตปิ ปริพาหิโร โหติฯ

น ติตฺถํ ชานาตีติ ติตฺถํ สมนฺติ วา วิสมนฺติ วา สคาหนฺติ วา นิคฺคาหนฺติ วา น ชานาติ, โส อติเตฺถน คาวิโย โอตาเรติฯ ตาสํ วิสมติเตฺถ ปาสาณาทีนิ อกฺกมนฺตีนํ ปาทา ภิชฺชนฺติ, สคาหํ คมฺภีรํ ติตฺถํ โอติณฺณา กุมฺภีลาทโย คาหา คณฺหนฺติฯ อชฺช เอตฺติกา คาโว นฎฺฐา, อชฺช เอตฺติกาติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ เอวมสฺส โคคโณปิ ปริหายติ, ปญฺจโครสโตปิ ปริพาหิโร โหติฯ

น ปีตํ ชานาตีติ ปีตมฺปิ อปีตมฺปิ น ชานาติฯ โคปาลเกน หิ ‘‘อิมาย คาวิยา ปีตํ, อิมาย น ปีตํ, อิมาย ปานียติเตฺถ โอกาโส ลโทฺธ, อิมาย น ลโทฺธ’’ติ เอวํ ปีตาปีตํ ชานิตพฺพํ โหติฯ อยํ ปน ทิวสภาคํ อรเญฺญ โคคณํ รกฺขิตฺวา ปานียํ ปาเยสฺสามีติ นทิํ วา ตฬากํ วา คเหตฺวา คจฺฉติฯ ตตฺถ มหาอุสภา จ อนุอุสภา จ พลวคาวิโย จ ทุพฺพลานิ เจว มหลฺลกานิ จ โครูปานิ สิเงฺคหิ วา ผาสุกาหิ วา ปหริตฺวา อตฺตโน โอกาสํ กตฺวา อูรุปฺปมาณํ อุทกํ ปวิสิตฺวา ยถากามํ ปิวนฺติฯ อวเสสา โอกาสํ อลภมานา ตีเร ฐตฺวา กลลมิสฺสกํ อุทกํ ปิวนฺติ, อปีตา เอว วา โหนฺติฯ อถ เน โคปาลโก ปิฎฺฐิยํ ปหริตฺวา ปุน อรญฺญํ ปเวเสติ, ตตฺถ อปีตคาวิโย ปิปาสาย สุกฺขมานา ยาวทตฺถํ ติณานิ ขาทิตุํ น สโกฺกนฺติ, ตตฺถ คุนฺนํ ขีรํ ฉิชฺชติ, โคณานํ ชโว หายติ…เป.… ปริพาหิโร โหติฯ

น วีถิํ ชานาตีติ ‘‘อยํ มโคฺค สโม เขโม, อยํ วิสโม สาสโงฺก สปฺปฏิภโย’’ติ น ชานาติฯ โส สมํ เขมํ มคฺคํ วเชฺชตฺวา โคคณํ อิตรํ มคฺคํ ปฏิปาเทติ, ตตฺถ คาโว สีหพฺยคฺฆาทีนํ คเนฺธน โจรปริสฺสเยน วา อภิภูตา ภนฺตมิคสปฺปฏิภาคา คีวํ อุกฺขิปิตฺวา ติฎฺฐนฺติ, เนว ยาวทตฺถํ ติณานิ ขาทนฺติ, น ปานียํ ปิวนฺติ, ตตฺถ คุนฺนํ ขีรํ ฉิชฺชติ…เป.… ปริพาหิโร โหติฯ

น โคจรกุสโล โหตีติ โคปาลเกน หิ โคจรกุสเลน ภวิตพฺพํ, ปญฺจาหิกวาโร วา สตฺตาหิกวาโร วา ชานิตโพฺพ, เอกทิสาย โคคณํ จาเรตฺวา ปุนทิวเส ตตฺถ น จาเรตโพฺพฯ มหตา หิ โคคเณน จิณฺณฎฺฐานํ เภริตลํ วิย สุทฺธํ โหติ นิตฺติณํ, อุทกมฺปิ อาลุฬียติฯ ตสฺมา ปญฺจเม วา สตฺตเม วา ทิวเส ปุน ตตฺถ จาเรตุํ วฎฺฎติ, เอตฺตเกน หิ ติณมฺปิ ปฏิวิรุหติ, อุทกมฺปิ ปสีทติฯ อยํ ปน อิมํ ปญฺจาหิกวารํ วา สตฺตาหิกวารํ วา น ชานาติ, ทิวเส ทิวเส รกฺขิตฎฺฐาเนเยว รกฺขติฯ อถสฺส โคคโณ หริตติณํ น ลภติ, สุกฺขติณํ ขาทโนฺต กลลมิสฺสกํ อุทกํ ปิวติ, ตตฺถ คุนฺนํ ขีรํ ฉิชฺชติ…เป.… ปริพาหิโร โหติฯ

อนวเสสโทหี จ โหตีติ ปณฺฑิตโคปาลเกน ยาว วจฺฉกสฺส มํสโลหิตํ สณฺฐาติ, ตาว เอกํ เทฺว ถเน ฐเปตฺวา สาวเสสโทหินา ภวิตพฺพํฯ อยํ วจฺฉกสฺส กิญฺจิ อนวเสเสตฺวา ทุหติ, ขีรปโก วโจฺฉ ขีรปิปาสาย สุกฺขติ, สณฺฐาตุํ อสโกฺกโนฺต กมฺปมาโน มาตุ ปุรโต ปติตฺวา กาลงฺกโรติฯ มาตา ปุตฺตกํ ทิสฺวา, ''มยฺหํ ปุตฺตโก อตฺตโน มาตุขีรํ ปาตุมฺปิ น ลภตี''ติ ปุตฺตโสเกน น ยาวทตฺถํ ติณานิ ขาทิตุํ, น ปานียํ ปาตุํ สโกฺกติ, ถเนสุ ขีรํ ฉิชฺชติฯ เอวมสฺส โคคโณปิ ปริหายติ, ปญฺจโครสโตปิ ปริพาหิโร โหติฯ

คุนฺนํ ปิตุฎฺฐานํ กโรนฺตีติ **โคปิตโร**ฯ คาโว ปริณยนฺติ ยถารุจิํ คเหตฺวา คจฺฉนฺตีติ **โคปริณายกาฯ น อติเรกปูชายา**ติ ปณฺฑิโต หิ โคปาลโก เอวรูเป อุสเภ อติเรกปูชาย ปูเชติ, ปณีตํ โคภตฺตํ เทติ, คนฺธปญฺจงฺคุลิเกหิ มเณฺฑติ, มาลํ ปิลเนฺธติ, สิเงฺค สุวณฺณรชตโกสเก จ ธาเรติ, รตฺติํ ทีปํ ชาเลตฺวา เจลวิตานสฺส เหฎฺฐา สยาเปติฯ อยํ ปน ตโต เอกสกฺการมฺปิ น กโรติ, อุสภา อติเรกปูชํ อลภมานา โคคณํ น รกฺขนฺติ, ปริสฺสยํ น วาเรนฺติฯ เอวมสฺส โคคโณ ปริหายติ, ปญฺจโครสโต ปริพาหิโร โหติฯ

๓๔๗. **อิธา**ติ อิมสฺมิํ สาสเนฯ **น รูปญฺญู โหตี**ติ, ''จตฺตาริ มหาภูตานิ จตุนฺนญฺจ มหาภูตานํ อุปาทายรูป''นฺติ เอวํ วุตฺตรูปํ ทฺวีหากาเรหิ น ชานาติ คณนโต วา สมุฎฺฐานโต วาฯ **คณนโต** น ชานาติ นาม, ''จกฺขายตนํ, โสต-ฆาน-ชิวฺหา-กายายตนํ, รูป-สทฺท-คนฺธ-รส-โผฎฺฐพฺพายตนํ, อิตฺถินฺทฺริยํ, ปุริสินฺทฺริยํ, ชีวิตินฺทฺริยํ, กายวิญฺญตฺติ, วจีวิญฺญตฺติ, อากาสธาตุ, อาโปธาตุ, รูปสฺส ลหุตา, มุทุตา, กมฺมญฺญตา, อุปจโย, สนฺตติ, ชรตา, รูปสฺส อนิจฺจตา, กพฬีกาโร อาหาโร''ติ เอวํ ปาฬิยํ อาคตา ปญฺจวีสติ รูปโกฎฺฐาสาติ น ชานาติฯ เสยฺยถาปิ โส โคปาลโก คณนโต คุนฺนํ รูปํ น ชานาติ, ตถูปโม อยํ ภิกฺขุฯ โส คณนโต รูปํ อชานโนฺต รูปํ ปริคฺคเหตฺวา อรูปํ ววตฺถเปตฺวา รูปารูปํ ปริคฺคเหตฺวา ปจฺจยํ สลฺลเกฺขตฺวา ลกฺขณํ อาโรเปตฺวา กมฺมฎฺฐานํ มตฺถกํ ปาเปตุํ น สโกฺกติฯ โส ยถา ตสฺส โคปาลกสฺส โคคโณ น วฑฺฒติ, เอวํ อิมสฺมิํ สาสเน สีลสมาธิวิปสฺสนามคฺคผลนิพฺพาเนหิ น วฑฺฒติ, ยถา จ โส โคปาลโก ปญฺจหิ โครเสหิ ปริพาหิโร โหติ, เอวํ อเสเกฺขน สีลกฺขเนฺธน, อเสเกฺขน สมาธิ, ปญฺญา, วิมุตฺติ, วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขเนฺธนาติ ปญฺจหิ ธมฺมกฺขเนฺธหิ ปริพาหิโร โหติฯ

สมุฎฺฐานโต น ชานาติ นาม, ''เอตฺตกํ รูปํ เอกสมุฎฺฐานํ, เอตฺตกํ ทฺวิสมุฎฺฐานํ, เอตฺตกํ ติสมุฎฺฐานํ, เอตฺตกํ จตุสมุฎฺฐานํ, เอตฺตกํ น กุโตจิสมุฎฺฐาตี''ติ น ชานาติฯ เสยฺยถาปิ โส โคปาลโก วณฺณโต คุนฺนํ รูปํ น ชานาติ, ตถูปโม อยํ ภิกฺขุฯ โส สมุฎฺฐานโต รูปํ อชานโนฺต รูปํ ปริคฺคเหตฺวา อรูปํ ววตฺถเปตฺวา…เป…. ปริพาหิโร โหติฯ

น ลกฺขณกุสโล โหตีติ กมฺมลกฺขโณ พาโล, กมฺมลกฺขโณ ปณฺฑิโตติ เอวํ วุตฺตํ กุสลากุสลํ กมฺมํ ปณฺฑิตพาลลกฺขณนฺติ น ชานาติฯ โส เอวํ อชานโนฺต พาเล วเชฺชตฺวา ปณฺฑิเต น เสวติ, พาเล วเชฺชตฺวา ปณฺฑิเต อเสวโนฺต กปฺปิยากปฺปิยํ กุสลากุสลํ สาวชฺชานวชฺชํ ครุกลหุกํ สเตกิจฺฉอเตกิจฺฉํ การณาการณํ น ชานาติ; ตํ อชานโนฺต กมฺมฎฺฐานํ คเหตฺวา วเฑฺฒตุํ น สโกฺกติฯ โส ยถา ตสฺส โคปาลกสฺส โคคโณ น วฑฺฒติ, เอวํ อิมสฺมิํ สาสเน ยถาวุเตฺตหิ สีลาทีหิ น วฑฺฒติ, โคปาลโก วิย จ ปญฺจหิ โครเสหิ ปญฺจหิ ธมฺมกฺขเนฺธหิ ปริพาหิโร โหติฯ

น อาสาฎิกํ หาเรตา โหตีติ อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกนฺติ เอวํ วุเตฺต กามวิตกฺกาทิเก น วิโนเทติ, โส อิมํ อกุสลวิตกฺกํ อาสาฎิกํ อหาเรตฺวา วิตกฺกวสิโก หุตฺวา วิจรโนฺต กมฺมฎฺฐานํ คเหตฺวา วเฑฺฒตุํ น สโกฺกติ, โส ยถา ตสฺส โคปาลกสฺส…เป…. ปริพาหิโร โหติฯ

น วณํ ปฏิจฺฉาเทตา โหตีติ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา นิมิตฺตคฺคาหี โหตีติอาทินา นเยน สพฺพารมฺมเณสุ นิมิตฺตํ คณฺหนฺโต ยถา โส โคปาลโก วณํ น ปฏิจฺฉาเทติ, เอวํ สํวรํ น สมฺปาเทติฯ โส วิวฏทฺวาโร วิจรนฺโต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วเฑฺฒตุํ น สกฺโกติ…เป…. ปริพาหิโร โหติฯ

น ธูมํ กตฺตา โหตีติ โส โคปาลโก ธูมํ วิย ธมฺมเทสนาธูมํ น กโรติ, ธมฺมกถํ วา สรภญฺญํ วา อุปนิสินฺนกถํ วา อนุโมทนํ วา น กโรติ ฯ ตโต นํ มนุสฺสา พหุสฺสุโต คุณวาติ น ชานนฺติ, เต คุณาคุณํ อชานนฺตา จตูหิ ปจฺจเยหิ สงฺคหํ น กโรนฺติ ฯ โส ปจฺจเยหิ กิลมมาโน พุทฺธวจนํ สชฺฌายํ กาตุํ วตฺตปฏิปตฺตึ ปูเรตุํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วเฑฺฒตุํ น สกฺโกติ…เป…. ปริพาหิโร โหติฯ

น ติตฺถํ ชานาตีติ ติตฺถภูเต พหุสฺสุตภิกฺขู น อุปสงฺกมติ, อุปสงฺกมนฺโต, ‘‘อิทํ, ภนฺเต, พฺยญฺชนํ กถํ โรเปตพฺพํ, อิมสฺส ภาสิตสฺส โก อตฺโถ, อิมสฺมึ ฐาเน ปาฬิ กึ วเทติ, อิมสฺมึ ฐาเน อตฺโถ กึ ทีเปตี’’ติ เอวํ น ปริปุจฺฉติ น ปริปญฺหติ, น ชานาเปตีติ อตฺโถฯ ตสฺส เต เอวํ อปริปุจฺฉโต อวิวฏญฺเจว น วิวรนฺติ, ภาเชตฺวา น ทเสฺสนฺติ, อนุตฺตานีกตญฺจ น อุตฺตานีกโรนฺติ, อปากฏํ น ปากฏํ กโรนฺติฯ **อเนกวิหิเตสุ จ กงฺขาฐานิเยสุ ธเมฺมสู**ติ อเนกวิธาสุ กงฺขาสุ เอกํ กงฺขมฺปิ น ปฏิวิโนเทนฺติฯ กงฺขา เอว หิ กงฺขาฐานิยา ธมฺมา นามฯ ตตฺถ เอกํ กงฺขมฺปิ น นีหรนฺตีติ อตฺโถฯ โส เอวํ พหุสฺสุตติตฺถํ อนุปสงฺกมิตฺวา สกโงฺข กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วเฑฺฒตุํ น สกฺโกติฯ ยถา จ โส โคปาลโก ติตฺถํ น ชานาติ, เอวํ อยมฺปิ ภิกฺขุ ธมฺมติตฺถํ น ชานาติ, อชานนฺโต อวิสเย ปญฺหํ ปุจฺฉติ, อภิธมฺมิกํ อุปสงฺกมิตฺวา กปฺปิยากปฺปิยํ ปุจฺฉติ, วินยธรํ อุปสงฺกมิตฺวา รูปารูปปริเจฺฉทํ ปุจฺฉติฯ เต อวิสเย ปุฏฺฐา กเถตุํ น สกฺโกนฺติ, โส อตฺตนา สกโงฺข กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วเฑฺฒตุํ น สกฺโกติ…เป…. ปริพาหิโร โหติฯ

น ปีตํ ชานาตีติ ยถา โส โคปาลโก ปีตาปีตํ น ชานาติ, เอวํ ธมฺมูปสญฺหิตํ ปาโมชฺชํ น ชานาติ น ลภติ, สวนมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุํ นิสฺสาย อานิสํสํ น วินฺทติ, ธมฺมสฺสวนคฺคํ คนฺตฺวา สกฺกจฺจํ น สุณาติ, นิสิโนฺน นิทฺทายติ, กถํ กเถติ, อญฺญวิหิตโก โหติ, โส สกฺกจฺจํ ธมฺมํ อสุณนฺโต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วเฑฺฒตุํ น สกฺโกติ…เป…. ปริพาหิโร โหติฯ

น วีถึ ชานาตีติ โส โคปาลโก มคฺคามคฺคํ วิย, – ‘‘อยํ โลกิโย อยํ โลกุตฺตโร’’ติ อริยํ อฎฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ยถาภูตํ น ปชานาติฯ อชานนฺโต โลกิยมเคฺค อภินิวิสิตฺวา โลกุตฺตรํ นิพฺพเตฺตตุํ น สกฺโกติ…เป…. ปริพาหิโร โหติฯ

น โคจรกุสโล โหตีติ โส โคปาลโก ปญฺจาหิกวาเร สตฺตาหิกวาเร วิย จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน , ‘‘อิเม โลกิยา อิเม โลกุตฺตรา’’ติ ยถาภูตํ น ปชานาติฯ อชานนฺโต สุขุมฏฺฐาเนสุ อตฺตโน ญาณํ จราเปตฺวา โลกิยสติปฏฺฐาเน อภินิวิสิตฺวา โลกุตฺตรํ นิพฺพเตฺตตุํ น สกฺโกติ…เป…. ปริพาหิโร โหติฯ

อนวเสสโทหี จ โหตีติ ปฏิคฺคหเณ มตฺตํ อชานนฺโต อนวเสสํ ทุหติฯ นิเทฺทสวาเร ปนสฺส **อภิหฏฺฐุํ ปวาเรนฺตี**ติ อภิหริตฺวา ปวาเรนฺติฯ เอตฺถ เทฺว อภิหารา วาจาภิหาโร จ ปจฺจยาภิหาโร จฯ **วาจาภิหาโร** นาม มนุสฺสา ภิกฺขุสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา, ‘‘วเทยฺยาถ, ภนฺเต, เยนโตฺถ’’ติ ปวาเรนฺติฯ **ปจฺจยาภิหาโร** นาม วตฺถาทีนิ วา เตลผาณิตาทีนิ วา คเหตฺวา ภิกฺขุสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา, ‘‘คณฺหถ, ภนฺเต, ยาวตเกน อโตฺถ’’ติ วทนฺติฯ **ตตฺร ภิกฺขุ มตฺตํ น ชานาตี**ติ ภิกฺขุ เตสุ ปจฺจเยสุ ปมาณํ น ชานาติ, – ‘‘ทายกสฺส วโส เวทิตโพฺพ, เทยฺยธมฺมสฺส วโส เวทิ

ตโพฺพ, อตฺตโน ถาโม เวทิตโพฺพ’’ติ รถวินีเต วุตฺตนเยน ปมาณยุตฺตํ อคฺคเหตฺวา ยํ อาหรนฺติ, ตํ สพฺพํ คณฺหาตีติ อโตฺถฯ มนุสฺสา วิปฺปฏิสาริโน น ปุน อภิหริตฺวา ปวาเรนฺติฯ โส ปจฺจเยหิ กิลมโนฺต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วเฑฺฒตุํ น สโกฺกติ…เป…. ปริพาหิโร โหติฯ

เต น อติเรกปูชาย ปูเชตา โหตีติ โส โคปาลโก มหาอุสเภ วิย เต เถเร ภิกฺขู อิมาย อาวิ เจว รโห จ เมตฺตาย กายกมฺมาทิกาย อติเรกปูชาย น ปูเชติฯ ตโต เถรา, – ‘‘อิเม อเมฺหสุ ครุจิตฺตีการํ น กโรนฺตี’’ติ นวเก ภิกฺขู ทฺวีหิ สงฺคเหหิ น สงฺคณฺหนฺติ, น อามิสสงฺคเหน จีวเรน วา ปตฺเตน วา ปตฺตปริยาปเนฺนน วา วสนฏฺฐาเนน วาฯ กิลมเนฺต มิลายเนฺตปิ นปฺปฏิชคฺคนฺติฯ ปาฬึ วา อฏฺฐกถํ วา ธมฺมกถาพนฺธํ วา คุยฺหคนฺถํ วา น สิกฺขาเปนฺติฯ นวกา เถรานํ สนฺติกา สพฺพโส อิเม เทฺว สงฺคเห อลภมานา อิมสฺมึ สาสเน ปติฏฺฐาตุํ น สโกฺกนฺติฯ ยถา ตสฺส โคปาลกสฺส โคคโณ น วฑฺฒติ, เอวํ สีลาทีนิ น วฑฺฒนฺติฯ ยถา จ โส โคปาลโก ปญฺจหิ โครเสหิ ปริพาหิโร โหติ, เอวํ ปญฺจหิ ธมฺมกฺขเนฺธหิ ปริพาหิรา โหนฺติฯ สุกฺกปโกฺข กณฺหปเกฺข วุตฺตวิปลฺลาสวเสน โยเชตฺวา เวทิตโพฺพติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มหาโคปาลกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. จูฬโคปาลกสุตฺตวณฺณนา

๓๕๐. เอวํ เม สุตนฺติ จูฬโคปาลกสุตฺตํฯ ตตฺถ **อุกฺกเจลาย**นฺติ เอวํนามเก นคเรฯ ตสฺมึ กิร มาปิยมาเน รตฺตึ คงฺคาโสตโต มโจฺฉ ถลํ ปโตฺตฯ มนุสฺสา เจลานิ เตลปาติยํ เตเมตฺวา อุกฺกา กตฺวา มจฺฉํ คณฺหึสุฯ นคเร นิฏฺฐิเต ตสฺส นามํ กโรเนฺต อเมฺหหิ นครฏฺฐานสฺส คหิตทิวเส เจลุกฺกาหิ มโจฺฉ คหิโตติ **อุกฺกเจลา-เตฺววสฺส** นามํ อกํสุฯ **ภิกฺขู อามเนฺตสี**ติ ยสฺมึ ฐาเน นิสินฺนสฺส สพฺพา คงฺคา ปากฏา หุตฺวา ปญฺญายติ, ตาทิเส วาลิกุสฺสเท คงฺคาติเตฺถ สายนฺหสมเย มหาภิกฺขุสงฺฆปริวุโต นิสีทิตฺวา มหาคงฺคํ ปริปุณฺณํ สนฺทมานํ โอโลเกโนฺต, – ‘‘อตฺถิ นุ โข อิมํ คงฺคํ นิสฺสาย โกจิ ปุเพฺพ วฑฺฒิปริหานึ ปโตฺต’’ติ อาวชฺชิตฺวา, ปุเพฺพ เอกํ พาลโคปาลกํ นิสฺสาย อเนกสตสหสฺสา โคคณา อิมิสฺสา คงฺคาย อาวเฏฺฏ ปติตฺวา สมุทฺทเมว ปวิฏฺฐา, อปรํ ปน ปณฺฑิตโคปาลกํ นิสฺสาย อเนกสตสหสฺสโคคณสฺส โสตฺถิ ชาตา วฑฺฒิ ชาตา อาโรคฺยํ ชาตนฺติ อทฺทสฯ ทิสฺวา อิมํ การณํ นิสฺสาย ภิกฺขูนํ ธมฺมํ เทเสสฺสามีติ จิเนฺตตฺวา ภิกฺขู อามเนฺตสิฯ

มาคธโกติ มคธรฏฺฐวาสีฯ **ทุปฺปญฺญชาติโก**ติ นิปฺปญฺญสภาโว ทโนฺธ มหาชโฬฯ **อสมเวกฺขิตฺวา**ติ อสลฺลเกฺขตฺวา อนุปธาเรตฺวาฯ **ปตาเรสี**ติ ตาเรตุํ อารภิฯ **อุตฺตรํ ตีรํ สุวิเทหาน**นฺติ คงฺคาย โอริเม ตีเร มคธรฏฺฐํ, ปาริเม ตีเร วิเทหรฏฺฐํ, คาโว มคธรฏฺฐโต วิเทหรฏฺฐํ เนตฺวา รกฺขิสฺสามีติ อุตฺตรํ ตีรํ ปตาเรสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘อุตฺตรํ ตีรํ สุวิเทหาน’’นฺติฯ **อามณฺฑลิกํ กริตฺวา**ติ มณฺฑลิกํ กตฺวาฯ **อนยพฺยสนํ อาปชฺชึสู**ติ อวฑฺฒึ วินาสํ ปาปุณึสุ, มหาสมุทฺทเมว ปวิสึสุฯ เตน หิ โคปาลเกน คาโว โอตาเรเนฺตน คงฺคาย โอริมตีเร สมติตฺถญฺจ วิสมติตฺถญฺจ โอโลเกตพฺพํ อสฺส, มเชฺฌ คงฺคาย คุนฺนํ วิสฺสมฏฺฐานตฺถํ เทฺว ตีณิ วาลิกตฺถลานิ สลฺลเกฺขตพฺพานิ อสฺสุฯ ตถา ปาริมตีเร ตีณิ จตฺตาริ ติตฺถานิ, อิมสฺมา ติตฺถา ภฏฺฐา อิมํ ติตฺถํ คณฺหิสฺสนฺติ, อิมสฺมา ภฏฺฐา อิมนฺติฯ อยํ ปน พาลโคปาลโก โอริมตีเร คุนฺนํ โอตรณติตฺถํ สมํ วา วิสมํ วา อโนโลเกตฺวาว มเชฺฌ คงฺคาย คุนฺนํ วิสฺสมฏฺฐานตฺถํ เทฺว ตีณิ วาลิกตฺถลานิปิ อสลฺลเกฺขตฺวาว ปรตีเร จตฺตาริ ปญฺจ อุตฺตรณติตฺถานิ อสมเวกฺขิตฺวาว อติเตฺถเนว คาโว โอตา

เรสิฯ อถสฺส มหาอุสโภ ชวนสมฺปนฺนตาย เจว ถามสมฺปนฺนตาย จ ติริยํ คงฺคาย โสตํ เฉตฺวา ปาริมํ ตีรํ ปตฺวา ฉินฺนตฏเณฺจว กณฺฏกคุมฺพคหนญฺจ ทิสฺวา, ‘‘ทุพฺพินิวิฏฺฐเมต’’นฺติ ญตฺวา ธุรคฺค-ปติฏฺฐาโนกาสมฺปิ อลภิตฺวา ปฏินิวตฺติฯ คาโว มหาอุสโภ นิวโตฺต มยมฺปิ นิวตฺติสฺสา มาติ นิวตฺตาฯ มหโต โคคณสฺส นิวตฺตฏฺฐาเน อุทกํ ฉิชฺชิตฺวา มเชฺฌ คงฺคาย อาวฏฺฏํ อุฏฺฐเป สิฯ โคคโณ อาวฏฺฏํ ปวิสิตฺวา สมุทฺทเมว ปโตฺตฯ เอโกปิ โคโณ อโรโค นาม นาโหสิฯ เต นาห – ‘‘ตเตฺถว อนยพฺยสนํ อาปชฺชิํสู’’ติฯ

อกุสลา อิมสฺส โลกสฺสาติ อิธ โลเก ขนฺธธาตายตเนสุ อกุสลา อเฉกา, ปรโลเกปิ เอ เสว นโยฯ **มารเธยฺยํ** วุจฺจติ เตภูมกธมฺมาฯ **อมารเธยฺยํ** นว โลกุตฺตรธมฺมาฯ **มจฺจุเธยฺยมฺ**ปิ เตภูมกธมฺมาวฯ **อมจฺจุเธยฺยํ** นว โลกุตฺตรธมฺมาฯ ตตฺถ **อกุสลา** อเฉกาฯ วจนตฺถโต ปน มา รสฺส เธยฺยํ **มารเธยฺยํฯ เธยฺยน**ฺติ ฐานํ วตฺถุ นิวาโส โคจโรฯ **มจฺจุเธเยฺย**ปิ เอเสว นโยฯ **เตส**นฺติ เตสํ เอวรูปานํ สมณพฺราหฺมณานํ, อิมินา ฉ สตฺถาโร ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพาฯ

๓๕๑. เอวํ กณฺหปกฺขํ นิฏฺฐเปตฺวา สุกฺกปกฺขํ ทเสฺสโนฺต **ภูตปุพฺพํ, ภิกฺขเว**ติอาทิม าหฯ ตตฺถ **พลวคาโว**ติ ทนฺตโคเณ เจว เธนฺโย จฯ **ทมฺมคาโว**ติ ทเมตพฺพโคเณ เจว อวิ ชาตคาโว จฯ **วจฺฉตเร**ติ วจฺฉภาวํ ตริตฺวา ฐิเต พลววเจฺฉฯ **วจฺฉเก**ติ เธนุปเก ตรุณวจฺฉเก ฯ **กิสาพลเก**ติ อปฺปมํสโลหิเต มนฺทถาเมฯ **ตาวเทว ชาตโก**ติ ตํทิวเส ชาตโกฯ **มาตุโครว เกน วุยฺหมาโน**ติ มาตา ปุรโต ปุรโต หุํหุนฺติ โครวํ กตฺวา สญฺญํ ททมานา อุเรน อุทกํ ฉินฺ ทมานา คจฺฉติ, วจฺฉโก ตาย โครวสญฺญาย เธนุยา วา อุเรน ฉิโนฺนทเกน คจฺฉมาโน ‘‘มาตุ โครวเกน วุยฺหมาโน’’ติ วุจฺจติฯ

๓๕๒. **มารสฺส โสตํ เฉตฺวา**ติ อรหตฺตมเคฺคน มารสฺส ตณฺหาโสตํ เฉตฺวาฯ **ปารํ คตา**ติ มหาอุสภา นทีปารํ วิย สํสารปารํ นิพฺพานํ คตาฯ **ปารํ อคมํสู**ติ มหาอุสภานํ ปารงฺค ตกฺขเณ คงฺคาย โสตสฺส ตโย โกฏฺฐาเส อติกฺกมฺม ฐิตา มหาอุสเภ ปารํ ปเตฺต ทิสฺวา เตสํ ค ตมคฺคํ ปฏิปชฺชิตฺวา ปารํ อคมํสุฯ **ปารํ คมิสฺสนฺตี**ติ จตุมคฺควชฺฌานํ กิเลสานํ ตโย โกฏฺฐาเส เขเปตฺวา ฐิตา อิทานิ อรหตฺตมเคฺคน อวเสสํ ตณฺหาโสตํ เฉตฺวา พลวคาโว วิย นทีปารํ สํ สารปารํ นิพฺพานํ คมิสฺสนฺตีติฯ อิมินา นเยน สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ธมฺมานุสาริโน, สทฺธานุสาริโน**ติ อิเม เทฺว ปฐมมคฺคสมงฺคิโนฯ

ชานตาติ สพฺพธเมฺม ชานเนฺตน พุเทฺธนฯ **สุปฺปกาสิโต**ติ สุกถิโตฯ **วิวฏ**นฺติ วิวริตํฯ **อมตทฺวาร**นฺติ อริยมโคฺคฯ **นิพฺพานปตฺติยา**ติ ตทตฺถาย วิวฏํฯ **วินฬีกต**นฺติ วิคตมานนฬํ กตํฯ **เขมํ ปเตฺถถา**ติ กตฺตุกมฺยตาฉเนฺทน อรหตฺตํ ปเตฺถถ, กตฺตุกามา นิพฺพเตฺตตุกามา โห ถาติ อโตฺถฯ ‘‘ปตฺต’ตฺถา’’ติปิ ปาโฐฯ เอวรูปํ สตฺถารํ ลภิตฺวา ตุเมฺห ปตฺตาเยว นามาติ อ โตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ ภควา ปน ยถานุสนฺธินาว เทสนํ นิฏฺฐเปสีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

จูฬโคปาลกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. จูฬสจฺจกสุตฺตวณฺณนา

๓๕๓. **เอวํ เม สุต**นฺติ จูฬสจฺจกสุตฺตํฯ ตตฺถ **มหาวเน กูฏาคารสาลาย**นฺติ มหาวนํ นาม สยํชาตํ อโรปิมํ สปริเจฺฉทํ มหนฺตํ วนํฯ กปิลวตฺถุสามนฺตา ปน มหาวนํ หิมวเนฺตน สห

เอกาพทฺธํ อปริเจฺฉทํ หุตฺวา มหาสมุทฺทํ อาหจฺจ ฐิตํฯ อิทํ ตาทิสํ น โหติฯ สปริเจฺฉทํ มหนฺตํ วนนฺติ **มหาวนํฯ กูฏาคารสาลา** ปน มหาวนํ นิสฺสาย กเต อาราเม กูฏาคารํ อโนฺตกตฺวา หํสวฏฺฏกจฺฉเนฺนน กตา สพฺพาการสมฺปนฺนา พุทฺธสฺส ภควโต คนฺธกุฏิ เวทิตพฺพาฯ

สจฺจโก นิคณฺฐปุโตฺตติ ปุเพฺพ กิร เอโก นิคโณฺฐ จ นิคณฺฐี จ ปญฺจ ปญฺจ วาทสตานิ อุคฺคเหตฺวา, วาทํ อาโรเปสฺสามาติ ชมฺพุทีเป วิจรนฺตา เวสาลิยํ สมาคตาฯ ลิจฺฉวิราชาโน ทิสฺวา, – ''ตฺวํ โก, ตฺวํ กา''ติ ปุจฺฉิํสุฯ นิคโณฺฐ – ''อหํ วาทํ อาโรเปสฺสามีติ ชมฺพุทีเป วิจรามี''ติ อาหฯ นิคณฺฐีปิ ตถา อาหฯ ลิจฺฉวิโน, ''อิเธว อญฺญมญฺญํ วาทํ อาโรเปถา''ติ อาหํสุฯ นิคณฺฐี อตฺตนา อุคฺคหิตานิ ปญฺจวาทสตานิ ปุจฺฉิ, นิคโณฺฐ กเถสิฯ นิคเณฺฐน ปุจฺฉิเตปิ นิคณฺฐี กเถสิเยวฯ เอกสฺสปิ น ชโย, น ปราชโย, อุโภ สมสมาว อเหสุํฯ ลิจฺฉวิโน, – ''ตุเมฺห อุโภปิ สมสมา อาหิณฺฑิตฺวา กิํ กริสฺสถ, อิเธว วสถา''ติ เคหํ ทตฺวา พลิํ ปฏฺฐเปสุํฯ เตสํ สํวาสมนฺวาย จตโสฺส ธีตโร ชาตา, – เอกา สจฺจา นาม, เอกา โลลา นาม, เอกา ปฏาจารา นาม, เอกา อาจารวตี นามฯ ตาปิ ปณฺฑิตาว อเหสุํ, มาตาปิตูหิ อุคฺคหิตานิ ปญฺจ ปญฺจ วาทสตานิ อุคฺคเหสุํฯ ตา วยปตฺตา มาตาปิตโร อโวจุํ – ''อมฺหากํ อมฺมา กุเล ทาริกา นาม หิรญฺญสุวณฺณาทีนิ ทตฺวา กุลฆรํ เปสิตปุพฺพา นาม นตฺถิฯ โย ปน อคาริโก ตาสํ วาทํ มทฺทิตุํ สโกฺกติ, ตสฺส ปาทปริจาริกา โหนฺติฯ โย ปพฺพชิโต ตาสํ มทฺทิตุํ สโกฺกติ, ตสฺส สนฺติเก ปพฺพชนฺติฯ ตุเมฺห กิํ กริสฺสถา''ติ? มยมฺปิ เอวเมว กริสฺสามาติฯ จตโสฺสปิ ปริพฺพาชิกเวสํ คเหตฺวา, ''อยํ ชมฺพุทีโป นาม ชมฺพุยา ปญฺญายตี''ติ ชมฺพุสาขํ คเหตฺวา จาริกํ ปกฺกมิํสุฯ ยํ คามํ ปาปุณนฺติ, ตสฺส ทฺวาเร ปํสุปุเญฺช วา วาลิกปุเญฺช วา ชมฺพุธชํ ฐเปตฺวา, – ''โย วาทํ อาโรเปตุํ สโกฺกติ, โส อิมํ มทฺทตู''ติ วตฺวา คามํ ปวิสนฺติฯ เอวํ คาเมน คามํ วิจรนฺติโย สาวตฺถิํ ปาปุณิตฺวา ตเถว คามทฺวาเร ชมฺพุธชํ ฐเปตฺวา สมฺปตฺตมนุสฺสานํ อาโรเจตฺวา อโนฺตนครํ ปวิฏฺฐาฯ

เตน สมเยน ภควา สาวตฺถิํ นิสฺสาย เชตวเน วิหรติฯ อถายสฺมา สาริปุโตฺต คิลาเน ปุจฺฉโนฺต อชคฺคิตฏฺฐานํ ชคฺคโนฺต อตฺตโน กิจฺจมหนฺตตาย อเญฺญหิ ภิกฺขูหิ ทิวาตรํ คามํ ปิณฺฑาย ปวิสโนฺต คามทฺวาเร ชมฺพุธชํ ทิสฺวา, – ''กิมิท''นฺติ ทารเก ปุจฺฉิฯ เต ตมตฺถํ อาโรเจสุํฯ เตน หิ มทฺทถาติฯ น สโกฺกม, ภเนฺต, ภายามาติฯ ''กุมารา มา ภายถ, 'เกน อมฺหากํ ชมฺพุธโช มทฺทาปิโต'ติ วุเตฺต, พุทฺธสาวเกน สาริปุตฺตเตฺถเรน มทฺทาปิโต, วาทํ อาโรเปตุกามา เชตวเน เถรสฺส สนฺติกํ คจฺฉถาติ วเทยฺยาถา''ติ อาหฯ เต เถรสฺส วจนํ สุตฺวา ชมฺพุธชํ มทฺทิตฺวา ฉเฑฺฑสุํฯ เถโร ปิณฺฑาย จริตฺวา วิหารํ คโตฯ ปริพฺพาชิกาปิ คามโต นิกฺขมิตฺวา, ''อมฺหากํ ธโช เกน มทฺทาปิโต''ติ ปุจฺฉิํสุฯ ทารกา ตมตฺถํ อาโรเจสุํฯ ปริพฺพาชิกา ปุน คามํ ปวิสิตฺวา เอเกกํ วีถิํ คเหตฺวา, – ''พุทฺธสาวโก กิร สาริปุโตฺต นาม อเมฺหหิ สทฺธิํ วาทํ กริสฺสติ, โสตุกามา นิกฺขมถา''ติ อาโรเจสุํฯ มหาชโน นิกฺขมิ, เตน สทฺธิํ ปริพฺพาชิกา เชตวนํ อคมิํสุฯ

เถโร – ''อมฺหากํ วสนฏฺฐาเน มาตุคามสฺส อาคมนํ นาม อผาสุก''นฺติ วิหารมเชฺฌ นิสีทิฯ ปริพฺพาชิกาโย คนฺตฺวา เถรํ ปุจฺฉิํสุ – ''ตุเมฺหหิ อมฺหากํ ธโช มทฺทาปิโต''ติ? อาม, มยา มทฺทาปิโตติฯ มยํ ตุเมฺหหิ สทฺธิํ วาทํ กริสฺสามาติฯ สาธุ กโรถ, กสฺส ปุจฺฉา กสฺส วิสฺสชฺชนํ โหตูติ? ปุจฺฉา นาม อมฺหากํ ปตฺตา, ตุเมฺห ปน มาตุคามา นาม ปฐมํ ปุจฺฉถาติ อาหฯ ตา จตโสฺสปิ จตูสุ ทิสาสุ ฐตฺวา มาตาปิตูนํ สนฺติเก อุคฺคหิตํ วาทสหสฺสํ ปุจฺฉิํสุฯ เถโร ขเคฺคน กุมุทนาฬํ ฉินฺทโนฺต วิย ปุจฺฉิตํ ปุจฺฉิตํ นิชฺชฏํ นิคฺคณฺฐิํ กตฺวา กเถสิ, กเถตฺวา ปุน ปุจฺฉถาติ อาหฯ เอตฺตกเมว, ภเนฺต, มยํ ชานามาติฯ เถโร อาห – ''ตุเมฺหหิ วาทสหสฺสํ ปุจฺฉิตํ มยา กถิตํ, อหํ ปน เอกํ เยว ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสามิ, ตํ ตุเมฺห กเถถา''ติฯ ตา เถรสฺส วิสยํ ทิสฺวา,

‘‘ปุจฺฉถ, ภเนฺต, พฺยากริสฺสามา’’ติ วตฺตุํ นาสกฺขึสุฯ ‘‘วท, ภเนฺต, ชานมานา พฺยากริสฺสามา’’ติ ปุน อาหํสุฯ

เถโร อยํ ปน กุลปุเตฺต ปพฺพาเชตฺวา ปฐมํ สิกฺขาเปตพฺพปโญฺหติ วตฺวา, – ‘‘เอกํ นาม กิ’’นฺติ ปุจฺฉิฯ ตา เนว อนฺตํ, น โกฏึ อทฺทสํสุฯ เถโร กเถถาติ อาหฯ น ปสฺสาม, ภเนฺตติฯ ตุเมฺหหิ วาทสหสฺสํ ปุจฺฉิตํ มยา กถิตํ, มยฺหํ ตุเมฺห เอกํ ปญฺหมฺปิ กเถตุํ น สโกฺกถ, เอวํ สเนฺต กสฺส ชโย กสฺส ปราชโยติ? ตุมฺหากํ, ภเนฺต, ชโย, อมฺหากํ ปราชโยติฯ อิทานิ กึ กริสฺสถาติ? ตา มาตาปิตูหิ วุตฺตวจนํ อาโรเจตฺวา, ‘‘ตุมฺหากํ สนฺติเก ปพฺพชิสฺสามา’’ติ อาหํสุฯ ตุเมฺห มาตุคามา นาม อมฺหากํ สนฺติเก ปพฺพชิตุํ น วฎฺฎติ, อมฺหากํ ปน สาสนํ คเหตฺวา ภิกฺขุนิอุปสฺสยํ คนฺตฺวา ปพฺพชถาติฯ ตา สาธูติ เถรสฺส สาสนํ คเหตฺวา ภิกฺขุนิสงฺฆสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ปพฺพชึสุฯ ปพฺพชิตา จ ปน อปฺปมตฺตา อาตาปินิโย หุตฺวา นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปาปุณึสุฯ

อยํ สจฺจโก ตาสํ จตุนฺนมฺปิ กนิฎฺฐภาติโกฯ ตาหิ จตูหิปิ อุตฺตริตรปโญฺญ, มาตาปิตูนมฺปิ สนฺติกา วาทสหสฺสํ, ตโต พหุตรญฺจ พาหิรสมยํ อุคฺคเหตฺวา กตฺถจิ อคนฺตฺวา ราชทารเก สิปฺปํ สิกฺขาเปโนฺต ตเตฺถว เวสาลิยํ วสติ, ปญฺญาย อติปูริตตฺตา กุจฺฉิ เม ภิเชฺชยฺยาติ ภีโต อยปเฎฺฎน กุจฺฉึ ปริกฺขิปิตฺวา จรติ, อิมํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘สจฺจโก นิคณฺฐปุโตฺต’’ติฯ

ภสฺสปฺปวาทโกติ ภสฺสํ วุจฺจติ กถามโคฺค, ตํ ปวทติ กเถตีติ ภสฺสปฺปวาทโกฯ **ปณฺฑิตวาโท**ติ อหํ ปณฺฑิโตติ เอวํ วาโทฯ **สาธุสมฺมโต พหุชนสฺสา**ติ ยํ ยํ นกฺขตฺตจาเรน อาทิสติ, ตํ ตํ เยภุเยฺยน ตเถว โหติ, ตสฺมา อยํ สาธุลทฺธิโก ภทฺทโกติ เอวํ สมฺมโต มหาชนสฺสฯ **วาเทน วาทํ สมารโทฺธ**ติ กถามเคฺคน โทสํ อาโรปิโตฯ **อายสฺมา อสฺสชี**ติ สาริปุตฺตเตฺถรสฺส อาจริโย อสฺสชิเตฺถโรฯ **ชงฺฆาวิหารํ อนุจงฺกมมาโน**ติ ตโต ตโต ลิจฺฉวิราชเคหโต ตํ ตํ เคหํ คมนตฺถาย อนุจงฺกมมาโนฯ **เยนายสฺมา อสฺสชิ เตนุปสงฺกมี**ติ กสฺมา อุปสงฺกมิ? สมยชานนตฺถํฯ

เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘อหํ ‘สมณสฺส โคตมสฺส วาทํ อาโรเปสฺสามี’ติ อาหิณฺฑามิ, ‘สมยํ ปนสฺส น ชานามี’ติ น อาโรเปสึฯ ปรสฺส หิ สมยํ ญตฺวา อาโรปิโต วาโท สฺวาโรปิโต นาม โหติฯ อยํ ปน สมณสฺส โคตมสฺส สาวโก ปญฺญายติ อสฺสชิเตฺถโร ; โส อตฺตโน สตฺถุ สมเย โกวิโท, เอตาหํ ปุจฺฉิตฺวา กถํ ปติฎฺฐาเปตฺวา สมณสฺส โคตมสฺส วาทํ อาโรเปสฺสามี’’ติฯ ตสฺมา อุปสงฺกมิฯ **วิเนตี**ติ กถํ วิเนติ, กถํ สิกฺขาเปตีติ ปุจฺฉติฯ เถโร ปน ยสฺมา ทุกฺขนฺติ วุเตฺต อุปารมฺภสฺส โอกาโส โหติ, มคฺคผลานิปิ ปริยาเยน ทุกฺขนฺติ อาคตานิ, อยญฺจ ทุกฺขนฺติ วุเตฺต เถรํ ปุเจฺฉยฺย – ‘‘โภ อสฺสชิ, กิมตฺถํ ตุเมฺห ปพฺพชิตา’’ติฯ ตโต ‘‘มคฺคผลตฺถายา’’ติ วุเตฺต, – ‘‘นยิทํ, โภ อสฺสชิ, ตุมฺหากํ สาสนํ นาม, มหาอาฆาตนํ นาเมตํ, นิรยุสฺสโท นาเมส, นตฺถิ ตุมฺหากํ สุขาสา, อุฎฺฐายุฎฺฐาย ทุกฺขเมว ชิราเปนฺตา อาหิณฺฑถา’’ติ โทสํ อาโรเปยฺย, ตสฺมา ปรวาทิสฺส ปริยายกถํ กาตุํ น วฎฺฎติฯ ยถา เอส อปฺปติโฎฺฐ โหติ, เอวมสฺส นิปฺปริยายกถํ กเถสฺสามีติ จิเนฺตตฺวา, ‘‘รูปํ, ภิกฺขเว, อนิจฺจ’’นฺติ อิมํ อนิจฺจานตฺตวเสเนว กถํ กเถติฯ **ทุสฺสุต**นฺติ โสตุํ อยุตฺตํฯ

๓๕๔. **สนฺถาคาเร**ติ ราชกุลานํ อตฺถานุสาสนสนฺถาคารสาลายํฯ **เยน เต ลิจฺฉวี เตนุปสงฺกมี**ติ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘อหํ ปุเพฺพ สมยํ อชานนภาเวน สมณสฺส โคตมสฺส วาทํ น อาโรเปสึ, อิทานิ ปนสฺส มหาสาวเกน กถิตํ สมยํ ชานามิ, อิเม จ มม อเนฺตวาสิกา ปญฺจสตา ลิจฺฉวี สนฺนิปติตาฯ เอเตหิ สทฺธึ คนฺตฺวา สมณสฺส โคตมสฺส วาทํ อาโรเปสฺสามี’’ติ ตสฺมา อุปสงฺกมิฯ **ญาตญฺญตเรนา**ติ ญาเตสุ อภิญฺญาเตสุ ปญฺจวคฺคิยเตฺถเรสุ อญฺญตเรนฯ **ปติฎฺ**

ฐิตนฺติ ยถา เตน ปติฏฺฐิตํฯ สเจ เอวํ ปติฏฺฐิสฺสติ, อถ ปน อญฺญเทว วกฺขติ, ตตฺร มยา กึ สกฺกา กาตุนฺติ อิทาเนว ปิฏฺฐึ ปริวเตฺตโนฺต อาหฯ **อากเฑฺฒยฺยา**ติ อตฺตโน อภิมุขํ กเฑฺฒยฺยฯ **ปริกเฑฺฒยฺยา**ติ ปุรโต ปฏิปณาเมยฺยฯ **สมฺปริกเฑฺฒยฺยา**ติ กาเลน อากเฑฺฒยฺย, กาเลน ปริกเฑฺฒยฺยฯ **โสณฺฑิกากิลญฺช**นฺติ สุราฆเร ปิฏฺฐกิลญฺชํฯ **โสณฺฑิกาธุโตฺต**ติ สุราธุโตฺตฯ **วาลํ กเณฺณ คเหตฺวา**ติ สุราปริสฺสาวนตฺถวิกํ โธวิตุกาโม กสฏนิธุนนตฺถํ อุโภสุ กเณฺณสุ คเหตฺวาฯ **โอธุเนยฺยา**ติ อโธมุขํ กตฺวา ธุเนยฺยฯ **นิทฺธุเนยฺยา**ติ อุทฺธํมุขํ กตฺวา ธุเนยฺยฯ **นิโปฺผเฎยฺยา**ติ ปุนปฺปุนํ ปโปฺผเฎยฺยฯ **สาณโธวิกํ นามา**ติ เอตฺถ มนุสฺสา สาณสาฎกกรณตฺถํ สาณวาเก คเหตฺวา มุฏฺฐึ มุฏฺฐึ พนฺธิตฺวา อุทเก ปกฺขิปนฺติฯ เต ตติยทิวเส สุฏฺฐุ กิลินฺนา โหนฺติฯ อถ มนุสฺสา อมฺพิลยาคุสุราทีนิ อาทาย ตตฺถ คนฺตฺวา สาณมุฏฺฐึ คเหตฺวา, ทกฺขิณโต วามโต สมฺมุขา จาติ ตีสุ ผลเกสุ สกึ ทกฺขิณผลเก, สกึ วามผลเก, สกึ สมฺมุขผลเก ปหรนฺตา อมฺพิลยาคุสุราทีนิ ภุญฺชนฺตา ปิวนฺตา ขาทนฺตา โธวนฺติฯ มหนฺตา กีฬา โหติฯ รโญฺญ นาโค ตํ กีฬํ ทิสฺวา คมฺภีรํ อุทกํ อนุปวิสิตฺวา โสณฺฑาย อุทกํ คเหตฺวา สกึ กุมฺเภ สกึ ปิฏฺฐิยํ สกึ อุโภสุ ปเสฺสสุ สกึ อนฺตรสตฺถิยํ ปกฺขิปโนฺต กีฬิตฺถฯ ตทุปาทาย ตํ กีฬิตชาตํ สาณโธวิกํ นาม วุจฺจติ , ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘สาณโธวิกํ นาม กีฬิตชาตํ กีฬตี’’ติฯ **กึ โส ภวมาโน สจฺจโก นิคณฺฐปุโตฺต, โย ภควโต วาทํ อาโรเปสฺสตี**ติ โย สจฺจโก นิคณฺฐปุโตฺต ภควโต วาทํ อาโรเปสฺสติ, โส กึ ภวมาโน กึ ยโกฺข ภวมาโน อุทาหุ อิโนฺท, อุทาหุ พฺรหฺมา ภวมาโน ภควโต วาทํ อาโรเปสฺสติ? น หิ สกฺกา ปกติมนุเสฺสน ภควโต วาทํ อาโรเปตุนฺติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ

๓๕๕. **เตน โข ปน สมเยนา**ติ ยสฺมึ สมเย สจฺจโก อารามํ ปาวิสิ, ตสฺมิํฯ กิสฺมึ ปน สมเย ปาวิสีติ? มหามชฺฌนฺหิกสมเยฯ กสฺมา ปน ตสฺมึ สมเย จงฺกมนฺตีติ? ปณีตโภชนปจฺจยสฺส ถินมิทฺธสฺส วิโนทนตฺถํฯ ทิวาปธานิกา วา เตฯ ตาทิสานญฺหิ ปจฺฉาภตฺตํ จงฺกมิตฺวา นฺหตฺวา สรีรํ อุตุํ คณฺหาเปตฺวา นิสชฺช สมณธมฺมํ กโรนฺตานํ จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติฯ **เยน เต ภิกฺขู**ติ โส กิร กุหึ สมโณ โคตโมติ ปริเวณโต ปริเวณํ คนฺตฺวา ปุจฺฉิตฺวา ปวิสิสฺสามีติ วิโลเกโนฺต อรเญฺญ หตฺถี วิย จงฺกเม จงฺกมมาเน ปํสุกูลิกภิกฺขู ทิสฺวา เตสํ สนฺติกํ อคมาสิฯ ตํ สนฺธาย, ‘‘เยน เต ภิกฺขู’’ติอาทิ วุตฺตํฯ **กหํ นุ โข, โภ**ติ กตรสฺมึ อาวาเส วา มณฺฑเป วาติ อโตฺถฯ **เอส, อคฺคิเวสฺสน, ภควา**ติ ตทา กิร ภควา ปจฺจูสกาเล มหากรุณา สมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ สพฺพญฺญุตญฺญาณชาลํ ปตฺถริตฺวา โพธเนยฺยสตฺตํ โอโลเกโนฺต อทฺทส – ‘‘เสฺว สจฺจโก นิคณฺฐปุโตฺต มหติํ ลิจฺฉวิปริสํ คเหตฺวา มม วาทํ อาโรเปตุกาโม อาคมิสฺสตี’’ติฯ ตสฺมา ปาโตว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวาโร เวสาลิยํ ปิณฺฑาย จริตฺวา ปิณฺฑปาตปฏิกฺกโนฺต มหาปริสาย นิสีทิตุํ สุขฏฺฐาเน นิสีทิสฺสามีติ คนฺธกุฏิํ อปวิสิตฺวา มหาวเน อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล ทิวาวิหารํ นิสีทิฯ เต ภิกฺขู ภควโต วตฺตํ ทเสฺสตฺวา อาคตา, สจฺจเกน ปุฏฺฐา ทูเร นิสินฺนํ ภควนฺตํ ทเสฺสนฺตา, ‘‘เอส อคฺคิเวสฺสน ภควา’’ติ อาหํสุฯ

มหติยา ลิจฺฉวิปริสาย สทฺธินฺติ เหฏฺฐา ปญฺจมเตฺตหิ ลิจฺฉวิสเตหิ ปริวุโตติ วุตฺตํฯ เต เอตสฺส อเนฺตวาสิกาเยว, อโนฺตเวสาลิยํ ปน สจฺจโก ปญฺจมตฺตานิ ลิจฺฉวิราชสตานิ คเหตฺวา, ‘‘วาทตฺถิโก ภควนฺตํ อุปสงฺกมโนฺต’’ติ สุตฺวา ทฺวินฺนํ ปณฺฑิตานํ กถาสลฺลาปํ โสสฺสามาติ เยภุเยฺยน มนุสฺสา นิกฺขนฺตา, เอวํ สา ปริสา มหตี อปริจฺฉินฺนคณนา อโหสิฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **อญฺชลิํ ปณาเมตฺวา**ติ เอเต อุภโตปกฺขิกา, เต เอวํ จิเนฺตสุํ – ‘‘สเจ โน มิจฺฉาทิฏฺฐิกา โจเทสฺสนฺติ, ‘กสฺมา ตุเมฺห สมณํ โคตมํ วนฺทิตฺถา’ติ, เตสํ, ‘กึ อญฺชลิมตฺตกรเณนปิ วนฺทิตํ โหตี’ติ วกฺขามฯ สเจ โน สมฺมาทิฏฺฐิกา โจเทสฺสนฺติ, ‘กสฺมา ภควนฺตํ น วนฺทิตฺถา’ติ, ‘กึ สีเสน ภูมึ ปหรเนฺตเนว วนฺทิตํ โหติ, นนุ อญฺชลิกมฺมมฺปิ วนฺทนา เอวา’ติ วกฺขามา’’ติฯ **นาม**

โคตฺตนฺติ, โภ โคตม, อหํ อสุกสฺส ปุโตฺต ทโตฺต นาม มิโตฺต นาม อิธ อาคโตติ วทนฺตา นามํ สาเวนฺติ นามฯ โภ โคตม, อหํ วาสิโฏฺฐ นาม กจฺจาโน นาม อิธ อาคโตติ วทนฺตา โคตฺตํ สาเวนฺติ นามฯ เอเต กิร ทลิทฺทา ชิณฺณกุลปุตฺตา ปริสมเชฺฌ นามโคตฺตวเสน ปากฏา ภวิสฺสามาติ เอวํ อกํสุฯ เย ปน ตุณฺหีภูตา นิสีทิํสุ, เต เกราฏิกา เจว อนฺธพาลา จฯ ตตฺถ เกราฏิกา, ‘‘เอกํ เทฺว กถาสลฺลาเป กโรนฺต วิสฺสาสิโก โหติ, อถ วิสฺสาเส สติ เอกํ เทฺว ภิกฺขา อทาตุํ น ยุตฺต’’นฺติ ตโต อตฺตานํ โมเจนฺตา ตุณฺหี นิสีทนฺติฯ อนฺธพาลา อญฺญาณตาเยว อวกฺขิตฺตมตฺติกาปิโณฺฑ วิย ยตฺถ กตฺถจิ ตุณฺหีภูตา นิสีทนฺติฯ

๓๕๖. **กิญฺจิเทว เทส**นฺติ กญฺจิ โอกาสํ กิญฺจิ การณํ, อถสฺส ภควา ปญฺหปุจฺฉเน อุสฺสาหํ ชเนโนฺต อาห – **ปุจฺฉ, อคฺคิเวสฺสน, ยทากงฺขสี**ติฯ ตสฺสโตฺถ – ‘‘ปุจฺฉ ยทิ อากงฺขสิ, น เม ปญฺหวิสฺสชฺชเน ภาโร อตฺถิ’’ฯ อถ วา ‘‘ปุจฺฉ ยํ อากงฺขสิ, สพฺพํ เต วิสฺสเชฺชสฺสามี’’ติ สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรสิ อสาธารณํ ปเจฺจกพุทฺธอคฺคสาวมหาสาวเกหิฯ เต หิ ยทากงฺขสีติ น วทนฺติ, สุตฺวา เวทิสฺสามาติ วทนฺติฯ พุทฺธา ปน ‘‘ปุจฺฉาวุโส, ยทากงฺขสี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๒๓๗) วา, ‘‘ปุจฺฉ, มหาราช, ยทากงฺขสี’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๖๒) วา,

> ‘‘ปุจฺฉ วาสว มํ ปญฺหํ, ยํ กิญฺจิ มนสิจฺฉสิ;
> ตสฺส ตเสฺสว ปญฺหสฺส, อหํ อนฺตํ กโรมิ เต’’ อิติฯ (ที. นิ. ๒.๓๕๖) วา,

‘‘เตน หิ ตฺวํ, ภิกฺขุ, สเก อาสเน นิสีทิตฺวา ปุจฺฉ ยทากงฺขสี’’ติ (ม. นิ. ๓.๘๕) วา,

> ‘‘พาวริสฺส จ ตุยฺหํ วา, สเพฺพสํ สพฺพสํสยํ;
> กตาวกาสา ปุจฺฉโวฺห, ยํ กิญฺจิ มนสิจฺฉถา’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๐๓๖) วา,

> ‘‘ปุจฺฉ มํ สภิย ปญฺหํ, ยํ กิญฺจิ มนสิจฺฉสิ;
> ตสฺส ตเสฺสว ปญฺหสฺส, อหํ อนฺตํ กโรมิ เต’’ อิติฯ (สุ. นิ. ๕๑๗) วา –

เตสํ เตสํ ยกฺขนรินฺทเทวสมณพฺราหฺมณปริพฺพาชกานํ สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรนฺติฯ อนจฺฉริยเญฺจตํ, ยํ ภควา พุทฺธภูมิํ ปตฺวา เอตํ ปวารณํ ปวาเรยฺยฯ โย โพธิสตฺตภูมิยํ ปเทสญาเณปิ ฐิโต

> ‘‘โกณฺฑญฺญ ปญฺหานิ วิยากโรหิ,
> ยาจนฺติ ตํ อิสโย สาธุรูปา;
> โกณฺฑญฺญ เอโส มนุเชสุ ธโมฺม,
> ยํ วุทฺธมาคจฺฉติ เอส ภาโร’’ติฯ (ชา. ๒.๑๗.๖๐) –

เอวํ สกฺกาทีนํ อตฺถาย อิสีหิ ยาจิโต

> ‘‘กตาวกาสา ปุจฺฉนฺตุ โภโนฺต,
> ยํ กิญฺจิ ปญฺหํ มนสาภิปตฺถิตํ;
> อหญฺหิ ตํ ตํ โว วิยากริสฺสํ,
> ญตฺวา สยํ โลกมิมํ ปรญฺจา’’ติฯ (ชา. ๒.๑๗.๖๑);

เอวํ สรภงฺคกาเล, สมฺภวชาตเก จ สกลชมฺพุทีปํ ติกฺขตฺตุํ วิจริตฺวา ปญฺหานํ อนฺตกรํ อทิสฺวา สุจิรเตน พฺราหฺมเณน ปญฺหํ ปุโฎฺฐ โอกาเส การิเต, ชาติยา สตฺตวโสฺส รถิกายํ ปํสุ

กีฬโนฺต ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อนุตฺตรวีถิยํ นิสิโนฺนว –

> ‘‘ตคฺฆ เต อหมกฺขิสฺสํ, ยถาปิ กุสโล ตถา;
> ราชา จ โข ตํ ชานาติ, ยทิ กาหติ วา น วา’’ติฯ (ชา. ๑.๑๖.๑๗๒) –

สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรสิฯ

เอวํ ภควตา สพฺพญฺญุปวารณาย ปวาริตาย อตฺตมโน ปญฺหํ ปุจฺฉโนฺต, ‘‘กถํ ปน, โภ โคตมา’’ติอาทิมาหฯ

อถสฺส ภควา, ‘‘ปสฺสถ, โภ, อญฺญํ สาวเกน กถิตํ, อญฺญํ สตฺถา กเถติ, นนุ มยา ปฏิกเจฺจว วุตฺตํ, ‘สเจ ตถา ปติฏฺฐิสฺสติ, ยถาสฺส สาวเกน ปติฏฺฐิตํ, เอวาหํ วาทํ อาโรเปสฺสามี’ติฯ อยํ ปน อญฺญเมว กเถติ, ตตฺถ กึ มยา สกฺกา กาตุ’’นฺติ เอวํ นิคณฺฐสฺส วจโนกาโส มา โหตูติ เหฏฺฐา อสฺสชิเตฺถเรน กถิตนิยาเมเนว กเถโนฺต, **เอวํ โข อหํ, อคฺคิเวสฺสนา**ติอาทิมาหฯ **อุปมา มํ, โภ โคตม, ปฏิภาตี**ติ, โภ โคตม, มยฺหํ เอกา อุปมา อุปฏฺฐาติ, อาหรามิ ตํ อุปมนฺติ วทติฯ **ปฏิภาตุ ตํ, อคฺคิเวสฺสนา**ติ อุปฏฺฐาตุ เต, อคฺคิเวสฺสน, อาหร ตํ อุปมํ วิสโตฺถติ ภควา อโวจฯ **พลกรณียา**ติ พาหุพเลน กตฺตพฺพา กสิวาณิชฺชาทิกา กมฺมนฺตาฯ **รูปตฺตายํ ปุริสปุคฺคโล**ติ รูปํ อตฺตา อสฺสาติ **รูปตฺตา,** รูปํ อตฺตาติ คเหตฺวา ฐิตปุคฺคลํ ทีเปติฯ **รูเป ปติฏฺฐายา**ติ ตสฺมึ อตฺตาติ คหิตรูเป ปติฏฺฐหิตฺวาฯ **ปุญฺญํ วา อปุญฺญํ วา ปสวตี**ติ กุสลํ วา อกุสลํ วา ปฏิลภติฯ **เวทนตฺตาทีสุปิ** เอเสว นโยฯ อิมินา กึ ทีเปติ? อิเม ปญฺจกฺขนฺธา อิเมสํ สตฺตานํ ปถวี วิย ปติฏฺฐา, เต อิเมสุ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ ปติฏฺฐาย กุสลากุสลกมฺมํ นาม อายูหนฺติฯ ตุเมฺห เอวรูปํ วิชฺชมานเมว อตฺตานํ ปฏิเสเธโนฺต ปญฺจกฺขนฺธา อนตฺตาติ ทีเปถาติ อติวิย สการณํ กตฺวา อุปมํ อาหริฯ อิมินา จ นิคเณฺฐน อาหฏโอปมฺมํ นิยตเมว , สพฺพญฺญุพุทฺธโต อโญฺญ ตสฺส กถํ ฉินฺทิตฺวา วาเท โทสํ ทาตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิฯ ทุวิธา หิ ปุคฺคลา พุทฺธเวเนยฺยา จ สาวกเวเนยฺยา จฯ สาวกเวเนเยฺย สาวกาปิ วิเนนฺติ พุทฺธาปิฯ พุทฺธเวเนเยฺย ปน สาวกา วิเนตุํ น สโกฺกนฺติ, พุทฺธาว วิเนนฺติฯ อยมฺปิ นิคโณฺฐ พุทฺธเวเนโยฺย, ตสฺมา เอตสฺส วาทํ ฉินฺทิตฺวา อโญฺญ โทสํ ทาตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิฯ เตนสฺส ภควา สยเมว วาเท โทสทสฺสนตฺถํ **นนุ ตฺวํ, อคฺคิเวสฺสนา**ติอาทิมาหฯ

อถ นิคโณฺฐ จิเนฺตสิ – ‘‘อติวิย สมโณ โคตโม มม วาทํ ปติฏฺฐเปติ, สเจ อุปริ โกจิ โทโส ภวิสฺสติ, มมํ เอกกํเยว นิคฺคณฺหิสฺสติฯ หนฺทาหํ อิมํ วาทํ มหาชนสฺสาปิ มตฺถเก ปกฺขิปามี’’ติ, ตสฺมา เอวมาห – **อหมฺปิ, โภ โคตม, เอวํ วทามิ รูปํ เม อตฺตา…เป.… วิญฺญาณํ เม อตฺตาติ, อยญฺจ มหตี ชนตา**ติฯ ภควา ปน นิคณฺฐโต สตคุเณนปิ สหสฺสคุเณนปิ สตสหสฺสคุเณนปิ วาทีวรตโร, ตสฺมา จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ นิคโณฺฐ อตฺตานํ โมเจตฺวา มหาชนสฺส มตฺถเก วาทํ ปกฺขิปติ, นาสฺส อตฺตานํ โมเจตุํ ทสฺสามิ, มหาชนโต นิวเตฺตตฺวา เอกกํเยว นํ นิคฺคณฺหิสฺสามี’’ติฯ อถ นํ **กิญฺหิ เต, อคฺคิเวสฺสนา**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – นายํ ชนตา มม วาทํ อาโรเปตุํ อาคตา, ตฺวํเยว สกลํ เวสาลึ สํวฏฺฏิตฺวา มม วาทํ อาโรเปตุํ อาคโต, ตสฺมา ตฺวํ สกเมว วาทํ นิเวเฐหิ, มา มหาชนสฺส มตฺถเก ปกฺขิปสีติฯ โส ปฏิชานโนฺต **อหญฺหิ, โภ โคตมา**ติอาทิมาหฯ

๓๕๗. อิติ ภควา นิคณฺฐสฺส วาทํ ปติฏฺฐเปตฺวา, **เตน หิ, อคฺคิเวสฺสนา**ติ ปุจฺฉํ อารภิฯ ตตฺถ **เตน หี**ติ การณเตฺถ นิปาโตฯ ยสฺมา ตฺวํ ปญฺจกฺขเนฺธ อตฺตโต ปฏิชานาสิ, ตสฺมาติ อโตฺถฯ **สกสฺมึ วิชิเต**ติ อตฺตโน รเฏฺฐฯ **ฆาเตตายํ วา ฆาเตตุ**นฺติ ฆาตารหํ ฆาเตตพฺพยุตฺตกํ

ฆาเตตุํ ฯ **ชาเปตายํ วา ชาเปตุ**นฺติ ธนชานิรหํ ชาเปตพฺพยุตฺตํ ชาเปตุํ ชิณฺณธนํ กาตุํฯ **ปพฺพาเชตายํ วา ปพฺพาเชตุ**นฺติ สกรฏฺฐโต ปพฺพาชนารหํ ปพฺพาเชตุํ, นีหริตุํฯ **วตฺติตุญฺจ อรหตี**ติ วตฺตติ เจว วตฺติตุญฺจ อรหติฯ วตฺติตุํ ยุตฺโตติ ทีเปติฯ อิติ นิคณฺโฐ อตฺตโน วาทเภทนตฺถํ อาหฏการณเมว อตฺตโน มารณตฺถาย อาวุธํ ติขิณํ กโรนฺโต วิย วิเสเสตฺวา ทีเปติ, ยถา ตํ พาโลฯ **เอวํ เม รูปํ โหตู**ติ มม รูปํ เอวํวิธํ โหตุ, ปาสาทิกํ อภิรูปํ อลงฺกตปฺปฏิยตฺตํ สุวณฺณโตรณํ วิย สุสชฺชิตจิตฺตปโฏ วิย จ มนาปทสฺสนนฺติฯ **เอวํ เม รูปํ มา อโหสี**ติ มม รูปํ เอวํวิธํ มา โหตุ, ทุพฺพณฺณํ ทุสฺสณฺฐิตํ วลิตปลิตํ ติลกสมากิณฺณนฺติฯ

ตุณฺหี อโหสีติ นิคโณฺฐ อิมสฺมึ ฐาเน วิรทฺธภาวํ ญตฺวา, ‘‘สมโณ โคตโม มม วาทํ ภินฺทนตฺถาย การณํ อาหริ, อหํ พาลตาย ตเมว วิเสเสตฺวา ทีเปสึ, อิทานิ นโฏฺฐมฺหิ, สเจ วตฺตตีติ วกฺขามิ, อิเม ราชาโน อุฏฺฐหิตฺวา, ‘อคฺคิเวสฺสน, ตฺวํ มม รูเป วโส วตฺตตีติ วทสิ, ยทิ เต รูเป วโส วตฺตติ, กสฺมา ตฺวํ ยถา อิเม ลิจฺฉวิราชาโน ตาวตึสเทวสทิเสหิ อตฺตภาเวหิ วิโรจนฺติ อภิรูปา ปาสาทิกา, เอวํ น วิโรจสี’ติฯ สเจ น วตฺตตีติ วกฺขามิ, สมโณ โคตโม อุฏฺฐหิตฺวา, ‘อคฺคิเวสฺสน, ตฺวํ ปุพฺเพ วตฺตติ เม รูปสฺมึ วโสติ วตฺวา อิทานิ ปฏิกฺขิปสี’ติ วาทํ อาโรเปสฺสติฯ อิติ วตฺตตีติ วุตฺเตปิ เอโก โทโส, น วตฺตตีติ วุตฺเตปิ เอโก โทโส’’ติ ตุณฺหี อโหสิฯ ทุติยมฺปิ ภควา ปุจฺฉิ, ทุติยมฺปิ ตุณฺหี อโหสิฯ ยสฺมา ปน ยาวตติยํ ภควตา ปุจฺฉิเต อพฺยากโรนฺตสฺส สตฺตธา มุทฺธา ผลติ, พุทฺธา จ นาม สตฺตานํเยว อตฺถาย กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสงฺเขฺยยฺยานิ ปารมีนํ ปูริตตฺตา สเตฺตสุ พลวอนุทฺทยา โหนฺติฯ ตสฺมา ยาวตติยํ อปุจฺฉิตฺวา อถ โข ภควา สจฺจกํ นิคณฺฐปุตฺตํ เอตทโวจ – เอตํ ‘‘พฺยากโรหี ทานี’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ

ตตฺถ **สหธมฺมิก**นฺติ สเหตุกํ สการณํฯ วชิรํ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ **วชิรปาณิฯ ยกฺโข**ติ น โยวา โส วา ยกฺโข, สกฺโก เทวราชาติ เวทิตพฺโพฯ **อาทิตฺต**นฺติ อคฺคิวณฺณํฯ **สมฺปชฺชลิต**นฺติ สุฏฺฐุ ปชฺชลิตํฯ **สโชติภูต**นฺติ สมนฺตโต โชติภูตํ, เอกคฺคิชาลภูตนฺติ อโตฺถฯ **ฐิโต โหตี**ติ มหนฺตํ สีสํ, กนฺทลมกุลสทิสา ทาฐา, ภยานกานิ อกฺขินาสาทีนีติ เอวํ วิรูปรูปํ มาเปตฺวา ฐิโตฯ กสฺมา ปเนส อาคโตติ? ทิฏฺฐิวิสฺสชฺชาปนตฺถํฯ อปิจ, ‘‘อหเญฺจว โข ปน ธมฺมํ เทเสยฺยํ, ปเร จ เม น อาชาเนยฺยุ’’นฺติ เอวํ ธมฺมเทสนาย อโปฺปสฺสุกฺกภาวํ อาปเนฺน ภควติ สโกฺก มหาพฺรหฺมุนา สทฺธึ อาคนฺตฺวา, ‘‘ภควา ธมฺมํ เทเสถ, ตุมฺหากํ อาณาย อวตฺตมาเน มยํ วตฺตาเปสฺสาม, ตุมฺหากํ ธมฺมจกฺกํ โหตุ, อมฺหากํ อาณาจกฺก’’นฺติ ปฏิญฺญมกาสิฯ ตสฺมา ‘‘อชฺช สจฺจกํ ตาเสตฺวา ปญฺหํ วิสฺสชฺชาเปสฺสามี’’ติ อาคโตฯ

ภควา เจว ปสฺสติ, สจฺจโก จ นิคณฺฐปุโตฺตติ ยทิ หิ ตํ อเญฺญปิ ปเสฺสยฺยุํฯ ตํ การณํ อครุ อสฺส, ‘‘สมโณ โคตโม สจฺจกํ อตฺตโน วาเท อโนตรนฺตํ ญตฺวา ยกฺขํ อาวาเหตฺวา ทเสฺสสิ, ตโต สจฺจโก ภเยน กเถสี’’ติ วเทยฺยุํฯ ตสฺมา ภควา เจว ปสฺสติ สจฺจโก จฯ ตสฺส ตํ ทิสฺวาว สกลสรีรโต เสทา มุจฺจึสุ, อโนฺตกุจฺฉิ วิปริวตฺตมานา มหารวํ รวิฯ โส ‘‘อเญฺญปิ นุ โข ปสฺสนฺตี’’ติ โอโลเกโนฺต กสฺสจิ โลมหํสมตฺตมฺปิ น อทฺทสฯ ตโต – ‘‘อิทํ ภยํ มเมว อุปฺปนฺนํฯ สจาหํ ยกฺขติ วกฺขามิ, ‘กึ ตุยฺหเมว อกฺขีนิ อตฺถิ, ตฺวเมว ยกฺขํ ปสฺสสิ, ปฐมํ ยกฺขํ อทิสฺวา สมเณน โคตเมน วาทสงฺฆาเฏ ขิโตฺตว ยกฺขํ ปสฺสสี’ติ วเทยฺยุ’’นฺติ จิเนฺตตฺวา – ‘‘น ทานิ เม อิธ อญฺญํ ปฏิสรณํ อตฺถิ, อญฺญตฺร สมณา โคตมา’’ติ มญฺญมาโน, อถ โข สจฺจโก นิคณฺฐปุโตฺต…เป.… ภควนฺตํ เอตทโวจฯ **ตาณํ คเวสี**ติ ตาณนฺติ คเวสมาโนฯ **เลณํ คเวสี**ติ เลณนฺติ คเวสมาโนฯ **สรณํ คเวสี**ติ สรณนฺติ คเวสมาโนฯ เอตฺถ จ ตายติ รกฺขตีติ **ตาณํ**ฯ นิลียนฺติ เอตฺถาติ **เลณํ**ฯ สรตีติ **สรณํ,** ภยํ หึสติ วิทฺธํเสตีติ อโตฺถฯ

๓๕๘. **มนสิ กริตฺวา**ติ มนมฺหิ กตฺวา ปจฺจเวกฺขิตฺวา อุปธาเรตฺวาฯ **เอวํ เม เวทนา โหตู**ติ กุสลาว โหตุ, สุขาว โหตุฯ **เอวํ เม สญฺญา โหตู**ติ กุสลาว โหตุ, สุขาว โหตุ, โสมนสฺสสมฺปยุตฺตาว โหตูติฯ **สงฺขารวิญฺญาเณสุปิ** เอเสว นโยฯ **มา อโหสี**ติ เอตฺถ ปน วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **กลฺลํ นู**ติ ยุตฺตํ นุฯ **สมนุปสฺสิตุ**นฺติ ‘‘เอตํ มม เอโสหมสฺมิ เอโส เม อตฺตา’’ติ เอวํ ตณฺหามานทิฎฺฐิวเสน ปสฺสิตุํฯ **โน หิทํ, โภ โคตมา**ติ น ยุตฺตเมตํ, โภ โคตมฯ อิติ ภควา ยถา นาม เฉโก อหิตุณฺฑิโก สปฺปทฎฺฐวิสํ เตเนว สเปฺปน ปุน ฑํสาเปตฺวา อุพฺพาเหยฺย, เอวํ ตสฺสํเยว ปริสติ สจฺจกํ นิคณฺฐปุตฺตํ เตเนว มุเขน ปญฺจกฺขนฺธา อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตาติ วทาเปสิฯ **ทุกฺขํ อลฺลีโน**ติ อิมํ ปญฺจกฺขนฺธทุกฺขํ ตณฺหาทิฎฺฐีหิ อลฺลีโนฯ **อุปคโต อโชฺฌสิโต**ติปิ ตณฺหาทิฎฺฐิวเสเนว เวทิตโพฺพฯ **ทุกฺขํ เอตํ มมา**ติอาทีสุ ปญฺจกฺขนฺธทุกฺขํ ตณฺหามานทิฎฺฐิวเสน สมนุปสฺสตีติ อโตฺถฯ **ปริชาเนยฺยา**ติ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ ตีรณปริญฺญาย ปริโต ชาเนยฺยฯ **ปริเกฺขเปตฺวา**ติ ขยํ วยํ อนุปฺปาทํ อุปเนตฺวาฯ

๓๕๙. **นวนฺ**ติ ตรุณํฯ **อกุกฺกุกชาต**นฺติ ปุปฺผคฺคหณกาเล อโนฺต องฺคุฎฺฐปฺปมาโณ เอโก ฆนทณฺฑโก นิพฺพตฺตติ, เตน วิรหิตนฺติ อโตฺถฯ **ริโตฺต**ติ สุโญฺญ อโนฺตสารวิรหิโตฯ ริตฺตตฺตาว **ตุโจฺฉ**ฯ **อปรโทฺธ**ติ ปราชิโตฯ **ภาสิตา โข ปน เต**ติ อิทํ ภควา ตสฺส มุขรภาวํ ปกาเสตฺวา นิคฺคณฺหโนฺต อาหฯ โส กิร ปุเพฺพ ปูรณาทโย ฉ สตฺถาโร อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉติฯ เต วิสฺสเชฺชตุํ น สโกฺกนฺติฯ อถ เนสํ ปริสมเชฺฌ มหนฺตํ วิปฺปการํ อาโรเปตฺวา อุฎฺฐาย ชยํ ปเวเทโนฺต คจฺฉติฯ โส สมฺมาสมฺพุทฺธมฺปิ ตเถว วิเหเฐสฺสามีติ สญฺญาย อุปสงฺกมิตฺวา –

‘‘อโมฺภ โก นาม ยํ รุกฺข, สินฺนปโตฺต สกณฺฎโก;
ยตฺถ เอกปฺปหาเรน, อุตฺตมงฺคํ วิภิชฺชิต’’นฺติฯ

อยํ ขทิรํ อาหจฺจ อสารกรุกฺขปริจิโต มุทุตุณฺฑสกุโณ วิย สพฺพญฺญุตญฺญาณสารํ อาหจฺจ ญาณตุณฺฑเภทํ ปโตฺต สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ถทฺธภาวํ อญฺญาสิฯ ตทสฺส ปริสมเชฺฌ ปกาเสโนฺต **ภาสิตา โข ปน เต**ติอาทิมาหฯ **นตฺถิ เอตรหี**ติ อุปาทินฺนกสรีเร เสโท นาม นตฺถีติ น วตฺตพฺพํ, เอตรหิ ปน นตฺถีติ วทติฯ **สุวณฺณวณฺณํ กายํ วิวรี**ติ น สพฺพํ กายํ วิวริฯ พุทฺธา นาม คณฺฐิกํ ปฎิมุญฺจิตฺวา ปฎิจฺฉนฺนสรีรา ปริสติ ธมฺมํ เทเสนฺติฯ อถ ภควา คลวาฎกสมฺมุขฎฺฐาเน จีวรํ คเหตฺวา จตุรงฺคุลมตฺตํ โอตาเรสิฯ โอตาริตมเตฺต ปน ตสฺมิํ สุวณฺณวณฺณา รสฺมิโย ปุญฺชปุญฺชา หุตฺวา สุวณฺณฆฎโต รตฺตสุวณฺณรสธารา วิย, รตฺตวณฺณวลาหกโต วิชฺชุลตา วิย จ นิกฺขมิตฺวา สุวณฺณมุรชสทิสํ มหาขนฺธํ อุตฺตมสิรํ ปทกฺขิณํ กุรุมานา อากาเส ปกฺขนฺทิํสุฯ กสฺมา ปน ภควา เอวมกาสีติ? มหาชนสฺส กงฺขาวิโนทนตฺถํฯ มหาชโน หิ สมโณ โคตโม มยฺหํ เสโท นตฺถีติ วทติ, สจฺจกสฺส ตาว นิคณฺฐปุตฺตสฺส ยนฺตารุฬฺหสฺส วิย เสทา ปคฺฆรนฺติฯ สมโณ ปน โคตโม ฆนทุปฎฺฎจีวรํ ปารุปิตฺวา นิสิโนฺน, อโนฺต เสทสฺส อตฺถิตา วา นตฺถิตา วา กถํ สกฺกา ญาตุนฺติ กงฺขํ กเรยฺย, ตสฺส กงฺขาวิโนทนตฺถํ เอวมกาสิฯ **มงฺกุภูโต**ติ นิเตฺตชภูโตฯ **ปตฺตกฺขโนฺธ**ติ ปติตกฺขโนฺธฯ **อปฺปฎิภาโน**ติ อุตฺตริ อปฺปสฺสโนฺตฯ **นิสีที**ติ ปาทงฺคุฎฺฐเกน ภูมิํ กสมาโน นิสีทิฯ

๓๖๐. **ทุมฺมุโข**ติ น วิรูปมุโข, อภิรูโป หิ โส ปาสาทิโกฯ นามํ ปนสฺส เอตํฯ **อภโพฺพ ตํ โปกฺขรณิํ ปุน โอตริตุ**นฺติ สเพฺพสํ อฬานํ ภคฺคตฺตา ปจฺฉินฺนคมโน โอตริตุํ อภโพฺพ, ตเตฺถว กากกุลลาทีนํ ภตฺตํ โหตีติ ทเสฺสติฯ **วิสูกายิกานี**ติ ทิฎฺฐิวิสูกานิฯ **วิเสวิตานี**ติ ทิฎฺฐิสญฺจริตานิฯ **วิปฺผนฺทิตานี**ติ ทิฎฺฐิวิปฺผนฺทิตานิฯ **ยทิทํ วาทาธิปฺปาโย**ติ เอตฺถ **ยทิท**นฺติ นิปา

ตมตฺถํ; วาทาธิปฺปาโย หุตฺวา วาทํ อาโรเปสฺสามีติ อชฺฌาสเยน อุปสงฺกมิตุํ อภพฺพ; ธมฺมสฺสวนาย ปน อุปสงฺกเมยฺยาติ ทเสฺสติฯ **ทุมฺมุขํ ลิจฺฉวิปุตฺตํ เอตทโวจา**ติ กสฺมา อโวจ ? ทุมฺมุขสฺส กิรสฺส อุปมาหรณกาเล เสส ลิจฺฉวิกุมาราปิ จินฺเตสุํ – ‘‘อิมินา นิคณฺเฐน อมฺหากํ สิปฺปุคฺคหณฏฺฐาเน จิรํ อวมาโน กโต, อยํ ทานิ อมิตฺตสฺส ปิฏฺฐึ ปสฺสิตุํ กาโลฯ มยมฺปิ เอเกกํ อุปมํ อาหริตฺวา ปาณิปฺปหาเรน ปติตํ มุคฺคเรน โปเถนฺโต วิย ตถา นํ กริสฺสาม, ยถา น ปุน ปริสมชฺฌํ สีสํ อุกฺขิปิตุํ สกฺขิสฺสตี’’ติ, เต โอปมฺมานิ กริตฺวา ทุมฺมุขสฺส กถาปริโยสานํ อาคมยมานา นิสีทึสุฯ สจฺจโก เตสํ อธิปฺปายํ ญตฺวา, อิเม สเพฺพว คีวํ อุกฺขิปิตฺวา โอเฏฺฐหิ จลมาเนหิ ฐิตา; สเจ ปเจฺจกา อุปมา หริตุํ ลภิสฺสนฺติ, ปุน มยา ปริสมชฺฌํ สีสํ อุกฺขิปิตุํ น สกฺกา ภวิสฺสติ, หนฺทาหํ ทุมฺมุขํ อปสาเทตฺวา ยถา อญฺญสฺส โอกาโส น โหติ, เอวํ กถาวารํ ปจฺฉินฺทิตฺวา สมณํ โคตมํ ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสามีติ ตสฺมา เอตทโวจฯ ตตฺถ **อาคเมหี**ติ ติฎฺฐ, มา ปุน ภณาหีติ อโตฺถฯ

๓๖๑. **ติฎฺฐเตสา, โภ โคตมา**ติ, โภ โคตม, เอสา อมฺหากเญฺจว อเญฺญสญฺจ ปุถุสมณพฺราหฺมณานํ วาจา ติฎฺฐตุฯ **วิลาปํ วิลปิตํ มเญฺญ**ติ เอตญฺหิ วจนํ วิลปิตํ วิย โหติ, วิปฺปลปิตมตฺตํ โหตีติ อโตฺถฯ อถ วา **ติฎฺฐเตสา**ติ เอตฺถ กถาติ อาหริตฺวา วตฺตพฺพาฯ **วาจาวิลาปํ วิลปิตํ มเญฺญ**ติ เอตฺถ ปนิทํ วาจานิจฺฉารณํ วิลปิตมตฺตํ มเญฺญ โหตีติ อโตฺถฯ

อิทานิ ปญฺหํ ปุจฺฉโนฺต **กิตฺตาวตา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เวสารชฺชปโตฺต**ติ ญาณปโตฺตฯ **อปรปฺปจฺจโย**ติ อปรปฺปตฺติโยฯ อถสฺส ภควา ปญฺหํ วิสฺสเชฺชโนฺต **อิธ, อคฺคิเวสฺสนา**ติอาทิมาห, ตํ อุตฺตานตฺถเมวฯ ยสฺมา ปเนตฺถ ปสฺสตีติ วุตฺตตฺตา เสกฺขภูมิ ทสฺสิตาฯ ตสฺมา อุตฺตริ อเสกฺขภูมึ ปุจฺฉโนฺต ทุติยํ ปญฺหํ ปุจฺฉิ, ตมฺปิสฺส ภควา พฺยากาสิ ฯ ตตฺถ **ทสฺสนานุตฺตริเยนา**ติอาทีสุ **ทสฺสนานุตฺตริย**นฺติ โลกิยโลกุตฺตรา ปญฺญาฯ **ปฎิปทานุตฺตริย**นฺติ โลกิยโลกุตฺตรา ปฎิปทาฯ **วิมุตฺตานุตฺตริย**นฺติ โลกิยโลกุตฺตรา วิมุตฺติฯ สุทฺธโลกุตฺตรเมว วา คเหตฺวา **ทสฺสนานุตฺตริย**นฺติ อรหตฺตมคฺคสมฺมาทิฎฺฐิฯ **ปฎิปทานุตฺตริย**นฺติ เสสานิ มคฺคงฺคานิฯ **วิมุตฺตานุตฺตริย**นฺติ อคฺคผลวิมุตฺติฯ ขีณาสวสฺส วา นิพฺพานทสฺสนํ **ทสฺสนานุตฺตริยํ** นามฯ มคฺคงฺคานิ **ปฎิปทานุตฺตริยํ**ฯ อคฺคผลํ **วิมุตฺตานุตฺตริย**นฺติ เวทิตพฺพํฯ **พุโทฺธ โส ภควา**ติ โส ภควา สยมฺปิ จตฺตาริ สจฺจานิ พุโทฺธฯ **โพธายา**ติ ปเรสมฺปิ จตุสจฺจโพธาย ธมฺมํ เทเสติฯ **ทโนฺต**ติอาทีสุ **ทโนฺต**ติ นิพฺพิเสวโนฯ **ทมถายา**ติ นิพฺพิเสวนตฺถายฯ **สโนฺต**ติ สพฺพกิเลสวูปสเมน สโนฺตฯ **สมถายา**ติ กิเลสวูปสมายฯ **ติโณฺณ**ติ จตุโรฆติโณฺณฯ **ตรณายา**ติ จตุโรฆตรณายฯ **ปรินิพฺพุโต**ติ กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโตฯ **ปรินิพฺพานายา**ติ กิเลสปรินิพฺพานตฺถายฯ

๓๖๒. **ธํสี**ติ คุณธํสกาฯ **ปคพฺพา**ติ วาจาปาคพฺพิเยน สมนฺนาคตาฯ **อาสาเทตพฺพ**นฺติ ฆเฎฺฎตพฺพํฯ **อาสชฺชา**ติ ฆเฎฺฎตฺวาฯ **นเตฺวว ภวนฺตํ โคตม**นฺติ ภวนฺตํ โคตมํ อาสชฺช กสฺสจิ อตฺตโน วาทํ อนุปหตํ สกลํ อาทาย ปกฺกมิตุํ ถาโม นตฺถีติ ทเสฺสติฯ น หิ ภควา หตฺถิอาทโย วิย กสฺสจิ ชีวิตนฺตรายํ กโรติฯ อยํ ปน นิคโณฺฐ อิมา ติโสฺส อุปมา น ภควโต อุกฺกํสนตฺถํ อาหริ, อตฺตุกฺกํสนตฺถเมว อาหริฯ ยถา หิ ราชา กญฺจิ ปจฺจตฺถิกํ ฆาเตตฺวา เอวํ นาม สูโร เอวํ ถามสมฺปโนฺน ปุริโส ภวิสฺสตีติ ปจฺจตฺถิกํ โถเมโนฺตปิ อตฺตานเมว โถเมติฯ เอวเมว โสปิ **สิยา หิ, โภ โคตม, หตฺถึ ปภินฺน**นฺติอาทีหิ ภควนฺตํ อุกฺกํเสโนฺตปิ มยเมว สูรา มยํ ปณฺฑิตา มยํ พหุสฺสุตาเยว เอวํ ปภินฺนหตฺถึ วิย, ชลิตอคฺคิกฺขนฺธํ วิย, ผณกตอาสีวิสํ วิย จ วาทตฺถิกา สมฺมาสมฺพุทฺธํ อุปสงฺกมิมฺหาติ อตฺตานํเยว อุกฺกํเสติฯ เอวํ อตฺตานํ อุกฺกํเสตฺวา ภควนฺตํ นิมนฺตยมาโน **อธิวาเสตุ เม**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อธิวาเสตู**ติ สมฺปฎิจฺฉตุฯ **สฺวาตนายา**ติ ยํ เม ตุเมฺห

สุ การํ กโรโต เสฺว ภวิสฺสติ ปุญฺญญฺจ ปีติปาโมชฺชญฺจ, ตทตฺถายฯ **อธิวาเสสิ ภควา ตุณฺหีภาเวนา**ติ ภควา กายงฺคํ วา วาจงฺคํ วา อโจเปตฺวา อพฺภนฺตเรเยว ขนฺตึ ธาเรนฺโต ตุณฺหีภาเวน อธิวาเสสิฯ สจฺจกสฺส อนุคฺคหกรณตฺถํ มนสาว สมฺปฏิจฺฉีติ วุตฺตํ โหติฯ

๓๖๓. **ยมสฺส ปติรูปํ มเญฺญยฺยาถา**ติ เต กิร ลิจฺฉวี ตสฺส ปญฺจถาลิปากสตานิ นิจฺจภตฺตํ อาหรนฺติ ฯ ตเทว สนฺธาย เอส เสฺว ตุเมฺห ยํ อสฺส สมณสฺส โคตมสฺส ปติรูปํ กปฺปิยนฺติ มเญฺญยฺยาถ, ตํ อาหเรยฺยาถ; สมณสฺส หิ โคตมสฺส ตุเมฺห ปริจารกา กปฺปิยากปฺปิยํ ยุตฺตายุตฺตํ ชานาถาติ วทติฯ **ภตฺตาภิหารํ อภิหรึสู**ติ อภิหริตพฺพํ ภตฺตํ อภิหรึสุฯ **ปณีเตนา**ติ อุตฺตเมนฯ **สหตฺถา**ติ สหเตฺถนฯ **สนฺตเปฺปตฺวา**ติ สุฏฺฐุ ตเปฺปตฺวา, ปริปุณฺณํ สุหิตํ ยาวทตฺถํ กตฺวาฯ **สมฺปวาเรตฺวา**ติ สุฏฺฐุ ปวาเรตฺวา, อลํ อลนฺติ หตฺถสญฺญาย ปฏิกฺขิปาเปตฺวาฯ **ภุตฺตาวิ**นฺติ ภุตฺตวนฺตํฯ **โอนีตปตฺตปาณิ**นฺติ ปตฺตโต โอนีตปาณึ, อปนีตหตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘โอนิตฺตปตฺตปาณิ’’นฺติปิ ปาโฐ, ตสฺสโตฺถ, โอนิตฺตํ นานาภูตํ ปตฺตํ ปาณิโต อสฺสาติ โอนิตฺตปตฺตปาณีฯ ตํ โอนิตฺตปตฺตปาณึ, หเตฺถ จ ปตฺตญฺจ โธวิตฺวา เอกมเนฺต ปตฺตํ นิกฺขิปิตฺวา นิสินฺนนฺติ อโตฺถฯ **เอกมนฺตํ นิสีที**ติ ภควนฺตํ เอวํภูตํ ญตฺวา เอกสฺมิํ โอกาเส นิสีทีติ อโตฺถฯ **ปุญฺญญฺจา**ติ ยํ อิมสฺมิํ ทาเน ปุญฺญํ, อายติํ วิปากกฺขนฺธาติ อโตฺถฯ **ปุญฺญมหี**ติ วิปากกฺขนฺธานํเยว ปริวาโรฯ **ตํ ทายกานํ สุขาย โหตู**ติ ตํ อิเมสํ ลิจฺฉวีนํ สุขตฺถาย โหตุฯ อิทํ กิร โส อหํ ปพฺพชิโต นาม, ปพฺพชิเตน จ น ยุตฺตํ อตฺตโน ทานํ นิยฺยาเตตุนฺติ เตสํ นิยฺยาเตโนฺต เอวมาหฯ อถ ภควา ยสฺมา ลิจฺฉวีหิ สจฺจกสฺส ทินฺนํ, น ภควโตฯ สจฺจเกน ปน ภควโต ทินฺนํ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทีเปโนฺต **ยํ โข, อคฺคิเวสฺสนา**ติอาทิมาหฯ อิติ ภควา นิคณฺฐสฺส มเตน วินาเยว อตฺตโน ทินฺนํ ทกฺขิณํ นิคณฺฐสฺส นิยฺยาเตสิ, สา จสฺส อนาคเต วาสนา ภวิสฺสตีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

จูฬสจฺจกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. มหาสจฺจกสุตวณฺณนา

๓๖๔. **เอวํ เม สุต**นฺติ มหาสจฺจกสุตฺตํฯ ตตฺถ **เอกํ สมย**นฺติ จ **เตน โข ปน สมเยนา**ติ จ **ปุพฺพณฺหสมย**นฺติ จ ตีหิ ปเทหิ เอโกว สมโย วุโตฺตฯ ภิกฺขูนญฺหิ วตฺตปฏิปตฺติํ กตฺวา มุขํ โธวิตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย เจติยํ วนฺทิตฺวา กตรํ คามํ ปวิสิสฺสามาติ วิตกฺกมาฬเก ฐิตกาโล นาม โหติฯ ภควา เอวรูเป สมเย รตฺตทุปฏฺฏํ นิวาเสตฺวา กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา ปํสุกูลจีวรํ เอกํสํ ปารุปิตฺวา คนฺธกุฏิโต นิกฺขมฺม ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต คนฺธกุฏิปมุเข อฏฺฐาสิฯ ตํ สนฺธาย, – ‘‘เอกํ สมยนฺติ จ เตน โข ปน สมเยนาติ จ ปุพฺพณฺหสมย’’นฺติ จ วุตฺตํฯ **ปวิสิตุกาโม**ติ ปิณฺฑาย ปวิสิสฺสามีติ เอวํ กตสนฺนิฏฺฐาโนฯ **เตนุปสงฺกมี**ติ กสฺมา อุปสงฺกมีติ? วาทาโรปนชฺฌาสเยนฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘ปุเพฺพปาหํ อปณฺฑิตตาย สกลํ เวสาลิปริสํ คเหตฺวา สมณสฺส โคตมสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ปริสมเชฺฌ มงฺกุ ชาโตฯ อิทานิ ตถา อกตฺวา เอกโกว คนฺตฺวา วาทํ อาโรเปสฺสามิฯ ยทิ สมณํ โคตมํ ปราเชตุํ สกฺขิสฺสามิ, อตฺตโน ลทฺธิํ ทีเปตฺวา ชยํ กริสฺสามิฯ ยทิ สมณสฺส โคตมสฺส ชโย ภวิสฺสติ, อนฺธกาเร นจฺจํ วิย น โกจิ ชานิสฺสตี’’ติ นิทฺทาปญฺหํ นาม คเหตฺวา อิมินา วาทชฺฌาสเยน อุปสงฺกมิฯ

อนุกมฺปํ อุปาทายาติ สจฺจกสฺส นิคณฺฐปุตฺตสฺส อนุกมฺปํ ปฏิจฺจฯ เถรสฺส กิรสฺส เอวํ อโหสิ – ‘‘ภควติ มุหุตฺตํ นิสิเนฺน พุทฺธทสฺสนํ ธมฺมสฺสวนญฺจ ลภิสฺสติฯ ตทสฺส ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย สํวตฺติสฺสตี’’ติฯ ตสฺมา ภควนฺตํ ยาจิตฺวา ปํสุกูลจีวรํ จตุคฺคุณํ ปญฺญเปตฺวา **นิสีทตุ**

ภควาติ อาหฯ ‘‘การณํ อานโนฺท วทตี’’ติ สลฺลเกฺขตฺวา นิสีทิ ภควา ปญฺญเตฺต อาสเนฯ **ภควนฺตํ เอตทโวจา**ติ ยํ ปน ปญฺหํ โอวฏฺฏิกสารํ กตฺวา อาทาย อาคโต ตํ ฐเปตฺวา ปเสฺสน ตาว ปริหรโนฺต เอตํ **สนฺติ, โภ โคตมา**ติอาทิวจนํ อโวจฯ

๓๖๕. **ผุสนฺติ หิ เต, โภ โคตมา**ติ เต สมณพฺราหฺมณา สรีเร อุปฺปนฺนํ สารีริกํ ทุกฺขํ เวทนํ ผุสนฺติ ลภนฺติ, อนุภวนฺตีติ อโตฺถฯ **อูรุกฺขโมฺภ**ติ ขมฺภกตอูรุภาโว, อูรุถทฺธตาติ อโตฺถฯ วิมฺหยตฺถวเสน ปเนตฺถ **ภวิสฺสตี**ติ อนาคตวจนํ กตํฯ **กายนฺวยํ โหตี**ติ กายานุคตํ โหติ กายสฺส วสวตฺติฯ **กายภาวนา**ติ ปน วิปสฺสนา วุจฺจติ, ตาย จิตฺตวิเกฺขปํ ปาปุณโนฺต นาม นตฺถิ, อิติ นิคโณฺฐ อสนฺตํ อภูตํ ยํ นตฺถิ, ตเทวาหฯ **จิตฺตภาวนา**ติปิ สมโถ วุจฺจติ, สมาธิยุตฺตสฺส จ ปุคฺคลสฺส อูรุกฺขมฺภาทโย นาม นตฺถิ, อิติ นิคโณฺฐ อิทํ อภูตเมว อาหฯ อฏฺฐกถายํ ปน วุตฺตํ – ‘‘ยเถว ‘ภูตปุพฺพนฺติ วตฺวา อูรุกฺขโมฺภปิ นาม ภวิสฺสตี’ติอาทีนิ วทโต อนาคตรูปํ น สเมติ, ตถา อโตฺถปิ น สเมติ, อสนฺตํ อภูตํ ยํ นตฺถิ, ตํ กเถตี’’ติฯ

โน กายภาวนนฺติ ปญฺจาตปตปฺปนาทึ อตฺตกิลมถานุโยคํ สนฺธายาหฯ อยญฺหิ เตสํ กายภาวนา นามฯ กึ ปน โส ทิสฺวา เอวมาห? โส กิร ทิวาทิวสฺส วิหารํ อาคจฺฉติ, ตสฺมึ โข ปน สมเย ภิกฺขู ปตฺตจีวรํ ปฏิสาเมตฺวา อตฺตโน อตฺตโน รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐาเนสุ ปฏิสลฺลานํ อุปคจฺฉนฺติฯ โส เต ปฏิสลฺลีเน ทิสฺวา จิตฺตภาวนามตฺตํ เอเต อนุยุญฺชนฺติ, กายภาวนา ปเนเตสํ นตฺถีติ มญฺญมาโน เอวมาหฯ

๓๖๖. อถ นํ ภควา อนุยุญฺชโนฺต **กินฺติ ปน เต, อคฺคิเวสฺสน, กายภาวนา สุตา**ติ อาหฯ โส ตํ วิตฺถาเรโนฺต **เสยฺยถิทํ, นโนฺท วโจฺฉ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นโนฺท**ติ ตสฺส นามํฯ **วโจฺฉ**ติ โคตฺตํฯ **กิโส**ติ นามํฯ **สํกิโจฺจ**ติ โคตฺตํฯ **มกฺขลิโคสาโล** เหฏฺฐา อาคโตวฯ **เอเต**ติ เอเต ตโย ชนา, เต กิร กิลิฏฺฐตปานํ มตฺถกปตฺตา อเหสุํฯ **อุฬารานิ อุฬารานี**ติ ปณีตานิ ปณีตานิฯ **คาเหนฺติ นามา**ติ พลํ คณฺหาเปนฺติ นามฯ **พฺรูเหนฺตี**ติ วเฑฺฒนฺติฯ **เมเทนฺตี**ติ ชาตเมทํ กโรนฺติฯ **ปุริมํ ปหายา**ติ ปุริมํ ทุกฺกรการํ ปหายฯ **ปจฺฉา อุปจินนฺตี**ติ ปจฺฉา อุฬารขาทนียาทีหิ สนฺตเปฺปนฺติ, วเฑฺฒนฺติฯ **อาจยาปจโย โหตี**ติ วฑฺฒิ จ อวฑฺฒิ จ โหติ, อิติ อิมสฺส กายสฺส กาเลน วฑฺฒิ, กาเลน ปริหานีติ วฑฺฒิปริหานิมตฺตเมว ปญฺญายติ, กายภาวนา ปน น ปญฺญายตีติ ทีเปตฺวา จิตฺตภาวนํ ปุจฺฉโนฺต, ‘‘กินฺติ ปน เต, อคฺคิเวสฺสน, จิตฺตภาวนา สุตา’’ติ อาหฯ **น สมฺปายาสี**ติ สมฺปาเทตฺวา กเถตุํ นาสกฺขิ, ยถา ตํ พาลปุถุชฺชโนฯ

๓๖๗. **กุโต ปน ตฺวํ**นฺติ โย ตฺวํ เอวํ โอฬาริกํ ทุพฺพลํ กายภาวนํ น ชานาสิ? โส ตฺวํ กุโต สณฺหํ สุขุมํ จิตฺตภาวนํ ชานิสฺสสีติฯ อิมสฺมึ ปน ฐาเน โจทนาลยเตฺถโร, ‘‘อพุทฺธวจนํ นาเมตํ ปท’’นฺติ พีชนึ ฐเปตฺวา ปกฺกมิตุํ อารภิฯ อถ นํ มหาสีวเตฺถโร อาห – ‘‘ทิสฺสติ, ภิกฺขเว, อิมสฺส จาตุมหาภูติกสฺส กายสฺส อาจโยปิ อปจโยปิ อาทานมฺปิ นิเกฺขปนมฺปี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๖๒)ฯ ตํ สุตฺวา สลฺลเกฺขสิ – ‘‘โอฬาริกํ กายํ ปริคฺคณฺหนฺตสฺส อุปฺปนฺนวิปสฺสนา โอฬาริกาติ วตฺตุํ วฏฺฏตี’’ติฯ

๓๖๘. **สุขสาราคี**ติ สุขสาราเคน สมนฺนาคโตฯ **สุขาย เวทนาย นิโรธา อุปฺปชฺชติ ทุกฺขา เวทนา**ติ น อนนฺตราว อุปฺปชฺชติ, สุขทุกฺขานญฺหิ อนนฺตรปจฺจยตา ปฏฺฐาเน (ปฏฺฐา. ๑.๒.๔๕-๔๖) ปฏิสิทฺธาฯ ยสฺมา ปน สุเข อนิรุเทฺธ ทุกฺขํ นุปฺปชฺชติ, ตสฺมา อิธ เอวํ วุตฺตํฯ **ปริยาทาย ติฏฺฐตี**ติ เขเปตฺวา คณฺหิตฺวา ติฏฺฐติฯ **อุภโตปกฺข**นฺติ สุขํ เอกํ ปกฺขํ ทุกฺขํ เอกํ ปกฺขนฺติ เอวํ อุภโตปกฺขํ หุตฺวาฯ

๓๖๙. **อุปฺปนฺนาปิ สุขา เวทนา จิตฺตํ น ปริยาทาย ติฏฺฐติ, ภาวิตตฺตา กายสฺส**ฯ **อุปฺปนฺนาปิ ทุกฺขา เวทนา จิตฺตํ น ปริยาทาย ติฏฺฐติ, ภาวิตตฺตา จิตฺตสฺสา**ติ เอตฺถ กายภาวนา วิปสฺสนา, จิตฺตภาวนา สมาธิฯ วิปสฺสนา จ สุขสฺส ปจฺจนีกา, ทุกฺขสฺส อาสนฺนาฯ สมาธิ ทุกฺขสฺส ปจฺจนีโก, สุขสฺส อาสนฺโนฯ กถํ? วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นิสินฺนสฺส หิ อทฺธาเน คจฺฉนฺเต คจฺฉนฺเต ตตฺถ ตตฺถ องฺคิอุฏฺฐานํ วิย โหติ, กเจฺฉหิ เสทา มุจฺจนฺติ, มตฺถกโต อุสุมวฏฺฏิอุฏฺฐานํ วิย โหตีติ จิตฺตํ หญฺญติ วิหญฺญติ วิปฺผนฺทติฯ เอวํ ตาว วิปสฺสนา สุขสฺส ปจฺจนีกา, ทุกฺขสฺส อาสนฺนาฯ อุปฺปเนฺน ปน กายิเก วา เจตสิเก วา ทุเกฺข ตํ ทุกฺขํ วิกฺขเมฺภตฺวา สมาปตฺตึ สมาปนฺนสฺส สมาปตฺติกฺขเณ ทุกฺขํ ทูราปคตํ โหติ, อนปฺปกํ สุขํ โอกฺกมติฯ เอวํ สมาธิ ทุกฺขสฺส ปจฺจนีโก, สุขสฺส อาสโนฺนฯ ยถา วิปสฺสนา สุขสฺส ปจฺจนีกา, ทุกฺขสฺส อาสนฺนา, น ตถา สมาธิฯ ยถา สมาธิ ทุกฺขสฺส ปจฺจนีโก, สุขสฺส อาสโนฺน, น จ ตถา วิปสฺสนาติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อุปฺปนฺนาปิ สุขา เวทนา จิตฺตํ น ปริยาทาย ติฏฺฐติ, ภาวิตตฺตา กายสฺสฯ อุปฺปนฺนาปิ ทุกฺขา เวทนา จิตฺตํ น ปริยาทาย ติฏฺฐติ, ภาวิตตฺตา จิตฺตสฺสา’’ติฯ

๓๗๐. **อาสชฺช อุปนียา**ติ คุเณ ฆเฏฺฏตฺวา เจว อุปเนตฺวา จฯ **ตํ วต เม**ติ ตํ วต มม จิตฺตํฯ

๓๗๑. **กิญฺหิ โน สิยา, อคฺคิเวสฺสนา**ติ, อคฺคิเวสฺสน, กึ น ภวิสฺสติ, ภวิสฺสเตว, มา เอวํ สญฺญี โหหิ, อุปฺปชฺชิเยว เม สุขาปิ ทุกฺขาปิ เวทนา, อุปฺปนฺนาย ปนสฺสา อหํ จิตฺตํ ปริยาทาย ฐาตุํ น เทมิฯ อิทานิสฺส ตมตฺถํ ปกาเสตุํ อุปริ ปสาทาวหํ ธมฺมเทสนํ เทเสตุกาโม มูลโต ปฏฺฐาย มหาภินิกฺขมนํ อารภิฯ ตตฺถ **อิธ เม, อคฺคิเวสฺสน, ปุเพฺพว สโมฺพธา…เป.… ตเตฺถว นิสีทึ, อลมิทํ ปธานายา**ติ อิทํ สพฺพํ เหฏฺฐา ปาสราสิสุเตฺต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อยํ ปน วิเสโส, ตตฺถ โพธิปลฺลเงฺก นิสชฺชา, อิธ ทุกฺกรการิกาฯ

๓๗๔. **อลฺลกฏฺฐนฺ**ติ อลฺลํ อุทุมฺพรกฏฺฐํฯ **สเสฺนหนฺ**ติ สขีรํฯ **กาเมหี**ติ วตฺถุกาเมหิฯ **อวูปกฏฺฐา**ติ อนปคตาฯ **กามจฺฉโนฺท**ติอาทีสุ กิเลสกาโมว ฉนฺทกรณวเสน **ฉโนฺท**ฯ สิเนหกรณวเสน **เสฺนโห**ฯ มุจฺฉากรณวเสน **มุจฺฉา**ฯ ปิปาสากรณวเสน **ปิปาสา**ฯ อนุฑหนวเสน **ปริฬาโห**ติ เวทิตโพฺพฯ **โอปกฺกมิกา**ติ อุปกฺกมนิพฺพตฺตาฯ **ญาณาย ทสฺสนาย อนุตฺตราย สโมฺพธายา**ติ สพฺพํ โลกุตฺตรมคฺคเววจนเมวฯ

อิทํ ปเนตฺถ โอปมฺมสํสนฺทนํ – อลฺลํ สขีรํ อุทุมฺพรกฏฺฐํ วิย หิ กิเลสกาเมน วตฺถุกามโต อนิสฺสฏปุคฺคลาฯ อุทเก ปกฺขิตฺตภาโว วิย กิเลสกาเมน ตินฺตตา; มนฺถเนนาปิ อคฺคิโน อนภินิพฺพตฺตนํ วิย กิเลสกาเมน วตฺถุกามโต อนิสฺสฏานํ โอปกฺกมิกาหิ เวทนาหิ โลกุตฺตรมคฺคสฺส อนธิคโมฯ อมนฺถเนนาปิ อคฺคิโน อนภินิพฺพตฺตนํ วิย เตสํ ปุคฺคลานํ วินาปิ โอปกฺกมิกาหิ เวทนาหิ โลกุตฺตรมคฺคสฺส อนธิคโมฯ ทุติยอุปมาปิ อิมินาว นเยน เวทิตพฺพาฯ อยํ ปน วิเสโส, ปุริมา สปุตฺตภริยปพฺพชฺชาย อุปมา; ปจฺฉิมา พฺราหฺมณธมฺมิกปพฺพชฺชายฯ

๓๗๖. ตติยอุปมาย **โกฬาปนฺ**ติ ฉินฺนสิเนหํ นิราปํฯ **ถเล นิกฺขิตฺตนฺ**ติ ปพฺพตถเล วา ภูมิถเล วา นิกฺขิตฺตํฯ เอตฺถาปิ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – สุกฺขโกฬาปกฏฺฐํ วิย หิ กิเลสกาเมน วตฺถุกามโต นิสฺสฏปุคฺคลา, อารกา อุทกา ถเล นิกฺขิตฺตภาโว วิย กิเลสกาเมน อตินฺตตาฯ มนฺถเนนาปิ อคฺคิโน อภินิพฺพตฺตนํ วิย กิเลสกาเมน วตฺถุกามโต นิสฺสฏานํ อโพฺภกาสิกเนสชฺชิกาทิวเสน โอปกฺกมิกาหิปิ เวทนาหิ โลกุตฺตรมคฺคสฺส อธิคโมฯ อญฺญสฺส รุกฺขสฺส สุกฺขสาขาย สทฺธึ ฆํสนมเตฺตเนว อคฺคิโน อภินิพฺพตฺตนํ วิย วินาปิ โอปกฺกมิกาหิ เวทนาหิ สุขาเยว ปฏิปทาย โลกุตฺตรมคฺคสฺส อธิคโมติฯ อยํ อุปมา ภควตา อตฺตโน อตฺถาย อาหฏาฯ

๓๗๗. อิทานิ อตฺตโน ทุกฺกรการิกํ ทเสฺสนฺโต, **ตสฺส มยฺหนฺ**ติอาทิมาหฯ กึ ปน ภควา ทุกฺกรํ อกตฺวา พุโทฺธ ภวิตุํ น สมโตฺถติ? กตฺวาปิ อกตฺวาปิ สมโตฺถวฯ อถ กสฺมา อกาสีติ? ส เทวกสฺส โลกสฺส อตฺตโน ปรกฺกมํ ทเสฺสสฺสามิฯ โส จ มํ วีริยนิมฺมถนคุโณ หาเสสฺสตีติฯ ปาสาเท นิสิโนฺนเยว หิ ปเวณิอาคตํ รชฺชํ ลภิตฺวาปิ ขตฺติโย น ตถาปมุทิโต โหติ, ยถา พลกายํ คเหตฺวา สงฺคาเม เทฺว ตโย สมฺปหาเร ทตฺวา อมิตฺตมถนํ กตฺวา ปตฺตรโชฺชฯ เอวํ ปตฺตรชฺชสฺส หิ รชฺชสิรึ อนุภวนฺตสฺส ปริสํ โอโลเกตฺวา อตฺตโน ปรกฺกมํ อนุสฺสริตฺวา, ‘‘อสุกฎฺฐาเน อสุกกมฺมํ กตฺวา อสุกญฺจ อสุกญฺจ อมิตฺตํ เอวํ วิชฺฌิตฺวา เอวํ ปหริตฺวา อิมํ รชฺชสิรึ ปโตฺตสฺมี’’ติ จินฺตยโต พลวโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ เอวเมวํ ภควาปิ สเทวกสฺส โลกสฺส ปรกฺกมํ ทเสฺสสฺสามิ, โส หิ มํ ปรกฺกโม อติวิย หาเสสฺสติ, โสมนสฺสํ อุปฺปาเทสฺสตีติ ทุกฺกรมกาสิฯ

อปิจ ปจฺฉิมํ ชนตํ อนุกมฺปมาโนปิ อกาสิเยว, ปจฺฉิมา หิ ชนตา สมฺมาสมฺพุโทฺธ กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขยฺยานิ ปารมิโย ปูเรตฺวาปิ ปธานํ ปทหิตฺวาว สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปโตฺต, กิมงฺคํ ปน มยนฺติ ปธานวีริยํ กตฺตพฺพํ มญฺญิสฺสติ; เอวํ สเนฺต ขิปฺปเมว ชาติชรามรณสฺส อนฺตํ กริสฺสตีติ ปจฺฉิมํ ชนตํ อนุกมฺปมาโน อกาสิเยวฯ

ทเนฺตภิทนฺตมาธายาติ เหฎฺฐาทเนฺต อุปริทนฺตํ ฐเปตฺวาฯ **เจตสา จิตฺตน**ฺติ กุสลจิเตฺตน อกุสลจิตฺตํฯ **อภินิคฺคเณฺหยฺยน**ฺติ นิคฺคเณฺหยฺยํฯ **อภินิปฺปีเฬยฺยน**ฺติ นิปฺปีเฬยฺยํฯ **อภิสนฺตาเปยฺยน**ฺติ ตาเปตฺวา วีริยนิมฺมถนํ กเรยฺยํฯ **สารโทฺธ**ติ สทรโถฯ **ปธานาภิตุนฺนสฺสา**ติ ปธาเนน อภิตุนฺนสฺส, วิทฺธสฺส สโตติ อโตฺถฯ

๓๗๘. **อปฺปาณก**นฺติ นิรสฺสาสกํฯ **กมฺมารคคฺคริยา**ติ กมฺมารสฺส คคฺครนาฬิยาฯ **สีสเวทนา โหนฺตี**ติ กุโตจิ นิกฺขมิตุํ อลภมาเนหิ วาเตหิ สมุฎฺฐาปิตา พลวติโย สีสเวทนา โหนฺติฯ **สีสเวฐํ ทเทยฺยา**ติ สีสเวฐนํ ทเทยฺยฯ **เทวตา**ติ โพธิสตฺตสฺส จงฺกมนโกฎิยํ ปณฺณสาลปริเวณสามนฺตา จ อธิวตฺถา เทวตาฯ

ตทา กิร โพธิสตฺตสฺส อธิมเตฺต กายทาเห อุปฺปเนฺน มุจฺฉา อุทปาทิฯ โส จงฺกเมว นิสิโนฺน หุตฺวา ปปติฯ ตํ ทิสฺวา เทวตา เอวมาหํสุ – ‘‘วิหาโรเตฺวว โส อรหโต’’ติ, ‘‘อรหโนฺต นาม เอวรูปา โหนฺติ มตกสทิสา’’ติ ลทฺธิยา วทนฺติฯ ตตฺถ ยา เทวตา ‘‘กาลงฺกโต’’ติ อาหํสุ, ตา คนฺตฺวา สุโทฺธทนมหาราชสฺส อาโรเจสุํ – ‘‘ตุมฺหากํ ปุโตฺต กาลงฺกโต’’ติฯ มม ปุโตฺต พุโทฺธ หุตฺวา กาลงฺกโต, โน อหุตฺวาติ? พุโทฺธ ภวิตุํ นาสกฺขิ, ปธานภูมิยํเยว ปติตฺวา กาลงฺกโตติฯ นาหํ สทฺทหามิ, มม ปุตฺตสฺส โพธึ อปตฺวา กาลงฺกิริยา นาม นตฺถีติฯ

อปรภาเค สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตตฺวา อนุปุเพฺพน ราชคหํ คนฺตฺวา กปิลวตฺถุํ อนุปฺปตฺตสฺส สุโทฺธทนมหาราชา ปตฺตํ คเหตฺวา ปาสาทํ อาโรเปตฺวา ยาคุขชฺชกํ ทตฺวา อนฺตราภตฺตสมเย เอตมตฺถํ อาโรเจสิ – ตุมฺหากํ ภควา ปธานกรณกาเล เทวตา อาคนฺตฺวา, ‘‘ปุโตฺต เต, มหาราช, กาลงฺกโต’’ติ อาหํสูติฯ กึ สทฺทหสิ มหาราชาติ? น ภควา สทฺทหินฺติฯ อิทานิ, มหาราช, สุปินปฺปฎิคฺคหณโต ปฎฺฐาย อจฺฉริยานิ ปสฺสโนฺต กึ สทฺทหิสฺสสิ? อหมฺปิ พุโทฺธ ชาโต, ตฺวมฺปิ พุทฺธปิตา ชาโต, ปุเพฺพ ปน มยฺหํ อปริปเกฺกญาเณ โพธิจริยํ จรนฺตสฺส ธมฺมปาลกุมารกาเลปิ สิปฺปํ อุคฺคเหตุํ คตสฺส, ‘‘ตุมฺหากํ ปุโตฺต ธมฺมปาลกุมาโร กาลงฺกโต, อิทมสฺส อฎฺฐี’’ติ เอฬกฎฺฐึ อาหริตฺวา ทเสฺสสุํ, ตทาปิ ตุเมฺห, ‘‘มม ปุตฺตสฺส อนฺตรามรณํ นาม นตฺถิ, นาหํ สทฺทหามี’’ติ อโวจุตฺถ, มหาราชาติ อิมิสฺสา อฎฺฐุปฺปตฺติยา ภควา มหาธมฺมปาลชาตกํ กเถสิฯ

๓๗๙. **มา โข ตฺวํ มาริสา**ติ สมฺปิยายมานา อาหํสุฯ เทวตานํ กิรายํ ปิยมนาปโวหาโร, ยทิทํ มาริสาติฯ **อชชฺชิต**นฺติ อโภชนํฯ **หลนฺติ วทามี**ติ อลนฺติ วทามิ, อลํ อิมินา เอวํ มา กริตฺถ, ยาเปสฺสามหนฺติ เอวํ ปฏิเสเธมีติ อโตฺถฯ

๓๘๐-๑. **มงฺคุรจฺฉวี**ติ มงฺคุรมจฺฉจฺฉวิฯ **เอตาว ปรม**นฺติ ตาสมฺปิ เวทนานเมตํเยว ปรมํ, อุตฺตมํ ปมาณํฯ **ปิตุ สกฺกสฺส กมฺมเนฺต…เป…. ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริตา**ติ รโญฺญ กิร วปฺปมงฺคลทิวโส นาม โหติ, ตทา อเนกปฺปการํ ขาทนียํ โภชนียํ ปฏิยาเทนฺติฯ นครวีถิโย โสธาเปตฺวา ปุณฺณฆเฏ ฐปาเปตฺวา ธชปฏากาทโย อุสฺสาเปตฺวา สกลนครํ เทววิมานํ วิย อลงฺกโรนฺติฯ สเพฺพ ทาสกมฺมกราทโย อหตวตฺถนิวตฺถา คนฺธมาลาทิปฏิมณฺฑิตา ราชกุเล สนฺนิปตนฺติฯ รโญฺญ กมฺมเนฺต นงฺคลสตสหสฺสํ โยชียติฯ ตสฺมิํ ปน ทิวเส เอเกน อูนํ อฏฺฐสตํ โยเชนฺติฯ สพฺพนงฺคลานิ สทฺธิํ พลิพทฺทรสฺมิโยเตฺตหิ ชาณุโสฺสณิสฺส รโถ วิย รชตปริกฺขิตฺตานิ โหนฺติฯ รโญฺญ อาลมฺพนนงฺคลํ รตฺตสุวณฺณปริกฺขิตฺตํ โหติฯ พลิพทฺทานํ สิงฺคานิปิ รสฺมิปโตทาปิ สุวณฺณปริกฺขิตฺตา โหนฺติฯ ราชา มหาปริวาเรน นิกฺขมโนฺต ปุตฺตํ คเหตฺวา อคมาสิฯ

กมฺมนฺตฏฺฐาเน เอโก ชมฺพุรุโกฺข พหลปตฺตปลาโส สนฺทจฺฉาโย อโหสิฯ ตสฺส เหฏฺฐา กุมารสฺส สยนํ ปญฺญเปตฺวา อุปริ สุวณฺณตารกขจิตํ วิตานํ พนฺธาเปตฺวา สาณิปากาเรน ปริกฺขิปาเปตฺวา อารกฺขํ ฐเปตฺวา ราชา สพฺพาลงฺการํ อลงฺกริตฺวา อมจฺจคณปริวุโต นงฺคลกรณฏฺฐานํ อคมาสิฯ ตตฺถ ราชา สุวณฺณนงฺคลํ คณฺหาติฯ อมจฺจา เอเกนูนอฏฺฐสตรชตนงฺคลานิ คเหตฺวา อิโต จิโต จ กสนฺติฯ ราชา ปน โอรโต ปารํ คจฺฉติ, ปารโต วา โอรํ คจฺฉติฯ เอตสฺมิํ ฐาเน มหาสมฺปตฺติ โหติ, โพธิสตฺตํ ปริวาเรตฺวา นิสินฺนา ธาติโย รโญฺญ สมฺปตฺติํ ปสฺสิสฺสามาติ อโนฺตสาณิโต พหิ นิกฺขนฺตาฯ โพธิสโตฺต อิโต จิโต จ โอโลเกโนฺต กญฺจิ อทิสฺวา เวเคน อุฏฺฐาย ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อานาปาเน ปริคฺคเหตฺวา ปฐมชฺฌานํ นิพฺพเตฺตสิฯ ธาติโย ขชฺชโภชฺชนฺตเร วิจรมานา โถกํ จิรายิํสุ, เสสรุกฺขานํ ฉายา นิวตฺตา, ตสฺส ปน รุกฺขสฺส ปริมณฺฑลา หุตฺวา อฏฺฐาสิฯ ธาติโย อยฺยปุโตฺต เอกโกติ เวเคน สาณิํ อุกฺขิปิตฺวา อโนฺต ปวิสมานา โพธิสตฺตํ สยเน ปลฺลเงฺกน นิสินฺนํ ตญฺจ ปาฏิหาริยํ ทิสฺวา คนฺตฺวา รโญฺญ อาโรจยิํสุ – ‘‘กุมาโร เทว, เอวํ นิสิโนฺน อเญฺญสํ รุกฺขานํ ฉายา นิวตฺตา, ชมฺพุรุกฺขสฺส ปริมณฺฑลา ฐิตา’’ติฯ ราชา เวเคนาคนฺตฺวา ปาฏิหาริยํ ทิสฺวา, ‘‘อิทํ เต, ตาต, ทุติยํ วนฺทน’’นฺติ ปุตฺตํ วนฺทิฯ อิทเมตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘ปิตุ สกฺกสฺส กมฺมเนฺต…เป…. ปฐมชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริตา’’ติฯ **สิยา นุ โข เอโส มโคฺค โพธายา**ติ ภเวยฺย นุ โข เอตํ อานาปานสฺสติปฐมชฺฌานํ พุชฺฌนตฺถาย มโคฺคติฯ **สตานุสาริวิญฺญาณ**นฺติ นยิทํ โพธาย มโคฺค ภวิสฺสติ, อานาปานสฺสติปฐมชฺฌานํ ปน ภวิสฺสตีติ เอวํ เอกํ เทฺว วาเร อุปฺปนฺนสติยา อนนฺตรํ อุปฺปนฺนวิญฺญาณํ สตานุสาริวิญฺญาณํ นามฯ **ยํ ตํ สุข**นฺติ ยํ ตํ อานาปานสฺสติปฐมชฺฌานสุขํฯ

๓๘๒. **ปจฺจุปฏฺฐิตา โหนฺตี**ติ ปณฺณสาลปริเวณสมฺมชฺชนาทิวตฺตกรเณน อุปฏฺฐิตา โหนฺติฯ **พาหุลฺลิโก**ติ ปจฺจยพาหุลฺลิโกฯ **อาวโตฺต พาหุลฺลายา**ติ รสคิโทฺธ หุตฺวา ปณีตปิณฺฑปาตาทีนํ อตฺถาย อาวโตฺตฯ **นิพฺพิชฺช ปกฺกมิํสู**ติ อุกฺกณฺฐิตฺวา ธมฺมนิยาเมเนว ปกฺกนฺตา โพธิสตฺตสฺส สโมฺพธิํ ปตฺตกาเล กายวิเวกสฺส โอกาสทานตฺถํ ธมฺมตาย คตาฯ คจฺฉนฺตา จ อญฺญฏฺฐานํ อคนฺตฺวา พาราณสิเมว อคมํสุฯ โพธิสโตฺต เตสุ คเตสุ อฑฺฒมาสํ กายวิเวกํ ลภิตฺวา โพธิมเณฺฑ อปราชิตปลฺลเงฺก นิสีทิตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌิฯ

๓๘๓. **วิวิเจฺจว กาเมหี**ติอาทิ ภยเภรเว วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๓๘๗. **อภิชานามิ โข ปนาห**นฺติ อยํ ปาฏิเยกฺก อนุสนฺธิฯ นิคโณฺฐ กิร จินฺเตสิ – ‘‘อหํ สมณํ โคตมํ เอกํ ปญฺหํ ปุจฺฉึฯ สมโณ โคตโม ‘อปราปิ มํ, อคฺคิเวสฺสน, อปราปิ มํ, อคฺคิเวสฺสนา’ติ ปริโยสานํ อทเสฺสนฺโต กเถติเยวฯ กุปิโต นุ โข’’ติ? อถ ภควา, อคฺคิเวสฺสน , ตถาคเต อเนกสตาย ปริสาย ธมฺมํ เทเสนฺเต กุปิโต สมโณ โคตโมติ เอโกปิ วตฺตา นตฺถิ, ปเรสํ โพธนตฺถาย ปฏิวิชฺฌนตฺถาย เอว ตถาคโต ธมฺมํ เทเสตีติ ทเสฺสนฺโต อิมํ ธมฺมเทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **อารพฺภา**ติ สนฺธายฯ **ยาวเทวา**ติ ปโยชนวิธิ ปริเจฺฉทนิยมนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ปเรสํ วิญฺญาปนเมว ตถาคตสฺส ธมฺมเทสนาย ปโยชนํ, ตสฺมา น เอกเสฺสว เทเสติ, ยตฺตกา วิญฺญาตาโร อตฺถิ, สเพฺพสํ เทเสตีติฯ **ตสฺมิํเยว ปุริมสฺมิ**นฺติ อิมินา กิํ ทเสฺสตีติ? สจฺจโก กิร จินฺเตสิ – ‘‘สมโณ โคตโม อภิรูโป ปาสาทิโก สุผุสิตํ ทนฺตาวรณํ, ชิวฺหา มุทุกา, มธุรํ วากฺกรณํ, ปริสํ รเญฺชโนฺต มเญฺญ วิจรติ, อโนฺต ปนสฺส จิเตฺตกคฺคตา นตฺถี’’ติฯ อถ ภควา, อคฺคิเวสฺสน, น ตถาคโต ปริสํ รเญฺชโนฺต วิจรติ, จกฺกวาฬปริยนฺตายปิ ปริสาย ตถาคโต ธมฺมํ เทเสติ, อสลฺลีโน อนุปลิโตฺต เอตฺตกํ เอกวิหารี, สุญฺญตผลสมาปตฺติํ อนุยุโตฺตติ ทเสฺสตุํ เอวมาหฯ

อชฺฌตฺตเมวาติ โคจรชฺฌตฺตเมวฯ **สนฺนิสาเทมี**ติ สนฺนิสีทาเปมิ, ตถาคโต หิ ยสฺมิํ ขเณ ปริสา สาธุการํ เทติ, ตสฺมิํ ขเณ ปุพฺพาโภเคน ปริจฺฉินฺทิตฺวา ผลสมาปตฺติํ สมาปชฺชติ, สาธุการสทฺทสฺส นิโคฺฆเส อวิจฺฉิเนฺนเยว สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย ฐิตฏฺฐานโต ปฏฺฐาย ธมฺมํ เทเสติ, พุทฺธานญฺหิ ภวงฺคปริวาโส ลหุโก โหตีติ อสฺสาสวาเร ปสฺสาสวาเร สมาปตฺติํ สมาปชฺชนฺติฯ **เยน สุทํ นิจฺจกปฺป**นฺติ เยน สุเญฺญน ผลสมาธินา นิจฺจกาลํ วิหรามิ, ตสฺมิํ สมาธินิมิเตฺต จิตฺตํ สณฺฐเปมิ สมาทหามีติ ทเสฺสติฯ

โอกปฺปนิยเมตนฺติ สทฺทหนิยเมตํฯ เอวํ ภควโต เอกคฺคจิตฺตตํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา อิทานิ อตฺตโน โอวฏฺฏิกสารํ กตฺวา อานีตปญฺหํ ปุจฺฉโนฺต **อภิชานาติ โข ปน ภวํ โคตโม ทิวา สุปิตา**ติ อาหฯ ยถา หิ สุนโข นาม อสมฺภินฺนขีรปกฺกปายสํ สปฺปินา โยเชตฺวา อุทรปูรํ โภชิโตปิ คูถํ ทิสฺวา อขาทิตฺวา คนฺตุํ น สกฺกา, อขาทมาโน ฆายิตฺวาปิ คจฺฉติ, อฆายิตฺวาว คตสฺส กิรสฺส สีสํ รุชฺชติ; เอวเมวํ อิมสฺสปิ สตฺถา อสมฺภินฺนขีรปกฺกปายสสทิสํ อภินิกฺขมนโต ปฏฺฐาย ยาว อาสวกฺขยา ปสาทนียํ ธมฺมเทสนํ เทเสติฯ เอตสฺส ปน เอวรูปํ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สตฺถริ ปสาทมตฺตมฺปิ น อุปฺปนฺนํ, ตสฺมา โอวฏฺฏิกสารํ กตฺวา อานีตปญฺหํ อปุจฺฉิตฺวา คนฺตุํ อสโกฺกโนฺต เอวมาหฯ ตตฺถ ยสฺมา ถินมิทฺธํ สพฺพขีณาสวานํ อรหตฺตมเคฺคเนว ปหียติ, กายทรโถ ปน อุปาทิเนฺนเกปิ โหติ อนุปาทิเนฺนเกปิฯ ตถา หิ กมลุปฺปลาทีนิ เอกสฺมิํ กาเล วิกสนฺติ, เอกสฺมิํ มกุลานิ โหนฺติ, สายํ เกสญฺจิ รุกฺขานมฺปิ ปตฺตานิ ปติลียนฺติ, ปาโต วิปฺผาริกานิ โหนฺติฯ เอวํ อุปาทิเนฺนกสฺส กายสฺส ทรโถเยว ทรถวเสน ภวงฺคโสตญฺจ อิธ นิทฺทาติ อธิเปฺปตํ, ตํ ขีณาสวานมฺปิ โหติฯ ตํ สนฺธาย, ‘‘อภิชานามห’’นฺติอาทิมาหฯ **สโมฺมหวิหารสฺมิํ วทนฺตี**ติ สโมฺมหวิหาโรติ วทนฺติฯ

๓๘๙. **อาสชฺช อาสชฺชา**ติ ฆเฏฺฏตฺวา ฆเฏฺฏตฺวาฯ **อุปนีเตหี**ติ อุปเนตฺวา กถิเตหิฯ **วจนปฺปเถหี**ติ วจเนหิฯ **อภินนฺทิตฺวา อนุโมทิตฺวา**ติ อลนฺติ จิเตฺตน สมฺปฏิจฺฉโนฺต อภินนฺทิตฺวา วาจายปิ ปสํสโนฺต อนุโมทิตฺวาฯ ภควตา อิมสฺส นิคณฺฐสฺส เทฺว สุตฺตานิ กถิตานิฯ ปุริมสุตฺตํ เอโก ภาณวาโร, อิทํ ทิยโฑฺฒ, อิติ อฑฺฒติเย ภาณวาเร สุตฺวาปิ อยํ นิคโณฺฐ เนว อภิสมยํ ปโตฺต, น ปพฺพชิโต, น สรเณสุ ปติฏฺฐิโตฯ กสฺมา เอตสฺส ภควา ธมฺมํ เทเสสีติ? อนาคเต วาสนตฺถายฯ ปสฺสติ หิ ภควา, ‘‘อิมสฺส อิทานิ อุปนิสฺสโย นตฺถิ, มยฺหํ ปน ปรินิพฺพานโต สมธิกานํ ทฺวินฺนํ วสฺสสตานํ อจฺจเยน ตมฺพปณฺณิทีเป สาสนํ ปติฏฺฐหิสฺสติฯ ตตฺรายํ กุลฆเร

นิพฺพตฺติตฺวา สมฺปเตฺต กาเล ปพฺพชิตฺวา ตีณิ ปิฏกานิ อุคฺคเหตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปตฺวา กาฬพุทฺธรกฺขิโต นาม มหาขีณาสโว ภวิสฺสตี''ติฯ อิทํ ทิสฺวา อ นาคเต วาสนตฺถาย ธมฺมํ เทเสสิฯ

โสปิ ตเตฺถว ตมฺพปณฺณิทีปมฺหิ สาสเน ปติฏฺฐิเต เทวโลกโต จวิตฺวา ทกฺขิณคิริวิหา รสฺส ภิกฺขาจารคาเม เอกสฺมึ อมจฺจกุเล นิพฺพโตฺต ปพฺพชฺชาสมตฺถโยพฺพเน ปพฺพชิตฺวา เต ปิฏกํ พุทฺธวจนํ อุคฺคเหตฺวา คณํ ปริหรโนฺต มหาภิกฺขุสงฺฆปริวุโต อุปชฺฌายํ ปสฺสิตุํ อคมาสิฯ อถสฺส อุปชฺฌาโย สทฺธิวิหาริกํ โจเทสฺสามีติ เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ อุคฺคเหตฺวา อาคเตน เตน สทฺธึ มุขํ ทตฺวา กถามตฺตมฺปิ น อกาสิฯ โส ปจฺจูสสมเย วุฏฺฐาย เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา, – ''ตุ เมฺห, ภเนฺต, มยิ คนฺถกมฺมํ กตฺวา ตุมฺหากํ สนฺติกํ อาคเต มุขํ ทตฺวา กถามตฺตมฺปิ น กริตฺถ, โก มยฺหํ โทโส''ติ ปุจฺฉิฯ เถโร อาห – ''ตฺวํ, อาวุโส, พุทฺธรกฺขิต เอตฺตเกเนว 'ปพฺพชฺชากิจฺจํ เม มตฺถกํ ปตฺต'นฺติ สญฺญํ กโรสี''ติฯ กึ กโรมิ, ภเนฺตติ? คณํ วิโนเทตฺวา ตฺวํ ปปญฺจํ ฉินฺทิตฺวา เจ ติยปพฺพตวิหารํ คนฺตฺวา สมณธมฺมํ กโรหีติฯ โส อุปชฺฌายสฺส โอวาเท ฐตฺวา สห ปฏิสมฺภิท าหิ อรหตฺตํ ปตฺวา ปุญฺญวา ราชปูชิโต หุตฺวา มหาภิกฺขุสงฺฆปริวาโร เจติยปพฺพตวิหาเร วสิฯ

ตสฺมิญฺหิ กาเล ติสฺสมหาราชา อุโปสถกมฺมํ กโรโนฺต เจติยปพฺพเต ราชเลเณ วสติฯ โส เถรสฺส อุปฏฺฐากภิกฺขุโน สญฺญํ อทาสิ – ''ยทา มยฺหํ อโยฺย ปญฺหํ วิสฺสเชฺชติ, ธมฺมํ วา กเถติ, ตทา เม สญฺญํ ทเทยฺยาถา''ติฯ เถโรปิ เอกสฺมึ ธมฺมสฺสวนทิวเส ภิกฺขุสงฺฆปริวาโร กณฺฏกเจ ติยงฺคณํ อารุยฺห เจติยํ วนฺทิตฺวา กาฬติมฺพรุรุกฺขมูเล อฏฺฐาสิฯ อถ นํ เอโก ปิณฺฑปาติกเตฺถ โร กาฬการามสุตฺตเนฺต ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ เถโร นนุ, อาวุโส, อชฺช ธมฺมสฺสวนทิวโสติ อาหฯ อาม, ภเนฺต, ธมฺมสฺสวนทิวโสติฯ เตน หิ ปีฐกํ อาเนถ, อิเธว นิสินฺนา ธมฺมสฺสวนํ กริสฺสามาติฯ อถสฺส รุกฺขมูเล อาสนํ ปญฺญเปตฺวา อทํสุฯ เถโร ปุพฺพคาถา วตฺวา กาฬการามสุตฺตํ อารภิฯ โสปิสฺส อุปฏฺฐากทหโร รโญฺญ สญฺญํ ทาเปสิฯ ราชา ปุพฺพคาถาสุ อนิฏฺฐิตาสฺเยว ปาปุณิฯ ปตฺวา จ อญฺญาตกเวเสเนว ปริสเนฺต ฐตฺวา ติยามรตฺตึ ฐิตโกว ธมฺมํ สุตฺวา เถรสฺส, อิทมโวจ ภควาติ วจนกาเล สาธุการํ อทาสิฯ เถโร ญตฺวา, กทา อาคโตสิ, มหาราชาติ ปุจฺฉิฯ ปุพฺพ คาถา โอสารณกาเลเยว, ภเนฺตติฯ ทุกฺกรํ เต มหาราช, กตนฺติฯ นยิทํ, ภเนฺต, ทุกฺกรํ, ยทิ ปน เม อยฺยสฺส ธมฺมกถํ อารทฺธกาลโต ปฏฺฐาย เอกปเทปิ อญฺญวิหิตภาโว อโหสิ, ตมฺพปณฺณิ ทีปสฺส ปโตทยฏฺฐินิตุทนมเตฺตปิ ฐาเน สามิภาโว นาม เม มา โหตูติ สปถมกาสิฯ

ตสฺมึ ปน สุเตฺต พุทฺธคุณา ปริทีปิตา, ตสฺมา ราชา ปุจฺฉิ – ''เอตฺตกาว, ภเนฺต, พุทฺธ คุณา, อุทาหุ อเญฺญปิ อตฺถี''ติฯ มยา กถิตโต, มหาราช, อกถิตเมว พหุ อปฺปมาณนฺติฯ อุ ปมํ, ภเนฺต, กโรถาติฯ ยถา, มหาราช , กรีสสหสฺสมเตฺต สาลิเกฺขเตฺต เอกสาลิสีสโต อวเสส สาลีเยว พหู, เอวํ มยา กถิตคุณา อปฺปา, อวเสสา พหูติฯ อปรมฺปิ, ภเนฺต, อุปมํ กโรถาติฯ ยถา, มหาราช, มหาคงฺคาย โอฆปุณฺณาย สูจิปาสํ สมฺมุขํ กเรยฺย, สูจิปาเสน คตอุทกํ อปฺปํ, เสสํ พหุ, เอวเมว มยา กถิตคุณา อปฺปา, อวเสสา พหูติฯ อปรมฺปิ, ภเนฺต, อุปมํ กโรถาติฯ อิธ, มหาราช, จาตกสกุณา นาม อากาเส กีฬนฺตา วิจรนฺติฯ ขุทฺทกา สา สกุณชาติ, กึ นุ โข ตสฺส สกุณสฺส อากาเส ปกฺขปสารณฏฺฐานํ พหุ, อวเสโส อากาโส อโปฺปติ? กึ, ภเนฺต, วทถ, อโปฺป ตสฺส ปกฺขปสารโณกาโส, อวเสโสว พหูติฯ เอวเมว, มหาราช, อปฺปกา มยา พุทฺธ คุณา กถิตา, อวเสสา พหู อนนฺตา อปฺปเมยฺยาติฯ สุกถิตํ, ภเนฺต, อนนฺตา พุทฺธคุณา อนเนฺตเนว อากาเสน อุปมิตาฯ ปสนฺนา มยํ อยฺยสฺส, อนุจฺฉวิกํ ปน กาตุํ น สโกฺกมฯ อยํ เม ทุคฺคตปณฺณากาโร อิมสฺมึ ตมฺพปณฺณิทีเป อิมํ ติโยชนสติกํ รชฺชํ อยฺยสฺส เทมาติฯ ตุเมฺหหิ,

มหาราช, อตฺตโน ปสนฺนาการโร กโต, มยํ ปน อมฺหากํ ทินฺนํ รชฺชํ ตุมฺหากํเยว เทม, ธมฺเมน สเมน รชฺชํ กาเรหิ มหาราชาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มหาสจฺจกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. จูฬตณฺหาสงฺขยสุตฺตวณฺณนา

๓๙๐. เอวํ เม สุตนฺติ จูฬตณฺหาสงฺขยสุตฺตํฯ ตตฺถ **ปุพฺพาราเม มิคารมาตุปาสาเท**ติ ปุพฺพารามสงฺขาเต วิหาเร มิคารมาตุยา ปาสาเทฯ ตตฺรายํ อนุปุพฺพีกถาอตีเต สตสหสฺสกปฺปมตฺถเก เอกา อุปาสิกา ปทุมุตฺตรํ ภควนฺตํ นิมเนฺตตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส สตสหสฺสํ ทานํ ทตฺวา ภควโต ปาทมูเล นิปชฺชิตฺวา, ‘‘อนาคเต ตุมฺหาทิสสฺส พุทฺธสฺส อคฺคุปฏฺฐายิกา โหมี’’ติ ปตฺถนมกาสิฯ สา กปฺปสตสหสฺสํ เทเวสุ เจว มนุสฺเสสุ จ สํสริตฺวา อมฺหากํ ภควโต กาเล ภทฺทิยนคเร เมณฺฑกเสฏฺฐิปุตฺตสฺส ธนญฺชยสฺส เสฏฺฐิโน คเห สุมนเทวิยา กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธึ คณฺหิฯ ชาตกาเล จสฺสา **วิสาขา**ติ นามํ อกํสุฯ สา ยทา ภควา ภทฺทิยนครํ อคมาสิ, ตทา ปญฺจหิ ทาริกาสเตหิ สทฺธึ ภควโต ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา ปฐมทสฺสนมฺหิเยว โสตาปนฺนา อโหสิฯ อปรภาเค สาวตฺถิยํ มิคารเสฏฺฐิปุตฺตสฺส ปุณฺณวฑฺฒนกุมารสฺส เคหํ คตา, ตตฺถ นํ มิคารเสฏฺฐิ มาติฏฺฐาเน ฐเปสิ, ตสฺมา **มิคารมาตา**ติ วุจฺจติฯ

ปติกุลํ คจฺฉนฺติยา จสฺสา ปิตา **มหาลตาปิฬนฺธนํ** นาม การาเปสิฯ ตสฺมึ ปิฬนฺธเน จตโสฺส วชิรนาฬิโย อุปโยคํ อคมํสุ, มุตฺตานํ เอกาทส นาฬิโย, ปวาฬานํ ทฺวาวีสติ นาฬิโย, มณีนํ เตตฺตึส นาฬิโย, อิติ เอเตหิ จ อเญฺญหิ จ สตฺตวเณฺณหิ รตเนหิ นิฏฺฐานํ อคมาสิฯ ตํ สีเส ปฏิมุกฺกํ ยาว ปาทปิฏฺฐิยา ภสฺสติ, ปญฺจนฺนํ หตฺถีนํ พลํ ธารยมานาว นํ อิตฺถี ธาเรตุํ สโกฺกติฯ สา อปรภาเค ทสพลสฺส อคฺคุปฏฺฐายิกา หุตฺวา ตํ ปสาธนํ วิสฺสเชฺชตฺวา นวหิ โกฏีหิ ภควโต วิหารํ การยมานา กรีสมเตฺต ภูมิภาเค ปาสาทํ กาเรสิฯ ตสฺส อุปริภูมิยํ ปญฺจ คพฺภสตานิ โหนฺติ, เหฏฺฐาภูมิยํ ปญฺจาติ คพฺภสหสฺสปฺปฏิมณฺฑิโต อโหสิฯ สา ‘‘สุทฺธปาสาโทว น โสภตี’’ติ ตํ ปริวาเรตฺวา ปญฺจ ทฺวิกูฏเคหสตานิ, ปญฺจ จูฬปาสาทสตานิ, ปญฺจ ทีฆสาลสตานิ จ การาเปสิฯ วิหารมโห จตูหิ มาเสหิ นิฏฺฐานํ อคมาสิฯ

มาตุคามตฺตภาเว ฐิตาย วิสาขาย วิย อญฺญิสฺสา พุทฺธสาสเน ธนปริจฺจาโค นาม นตฺถิ, ปุริสตฺตภาเว ฐิตสฺส จ อนาถปิณฺฑิกสฺส วิย อญฺญสฺส พุทฺธสาสเน ธนปริจฺจาโค นาม นตฺถิฯ โส หิ จตุปญฺญาสโกฏิโย วิสฺสเชฺชตฺวา สาวตฺถิยา ทกฺขิณภาเค อนุราธปุรสฺส มหาวิหารสทิเส ฐาเน เชตวนมหาวิหารํ นาม กาเรสิฯ วิสาขา, สาวตฺถิยา ปาจีนภาเค อุตฺตมเทวีวิหารสทิเส ฐาเน **ปุพฺพารามํ** นาม กาเรสิฯ ภควา อิเมสํ ทฺวินฺนํ กุลานํ อนุกมฺปาย สาวตฺถึ นิสฺสาย วิหรโนฺต อิเมสุ ทฺวีสุ วิหาเรสุ นิพทฺธวาสํ วสิฯ เอกํ อโนฺตวสฺสํ เชตวเน วสติ, เอกํ ปุพฺพาราเม, เอตสฺมึ ปน สมเย ภควา ปุพฺพาราเม วิหรติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปุพฺพาราเม มิคารมาตุปาสาเท’’ติฯ

กิตฺตาวตา นุ โข, ภเนฺตติ กิตฺตเกน นุ โข, ภเนฺตฯ **สํขิเตฺตน ตณฺหาสงฺขยวิมุโตฺต โหตี**ติ ตณฺหาสงฺขเย นิพฺพาเน ตํ อารมฺมณํ กตฺวา วิมุตฺตจิตฺตตาย ตณฺหาสงฺขยวิมุโตฺต นาม สํขิเตฺตน กิตฺตาวตา โหติ? ยาย ปฏิปตฺติยา ตณฺหาสงฺขยวิมุโตฺต โหติ, ตํ เม ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน ปุพฺพภาคปฺปฏิปทํ สํขิเตฺตน เทเสถาติ ปุจฺฉติฯ **อจฺจนฺตนิโฏฺฐ**ติ ขยวยสงฺขาตํ อนฺตํ

อตีตาติ อจฺจนฺตาฯ อจฺจนฺตา นิฏฺฐา อสฺสาติ **อจฺจนฺตนิฏฺโฐ,** เอกนฺตนิฏฺโฐ สตตนิฏฺโฐติ อ โตฺถฯ อจฺจนฺตํ โยคเกฺขมีติ **อจฺจนฺตโยคเกฺขมี,** นิจฺจโยคเกฺขมีติ อโตฺถฯ อจฺจนฺตํ พฺรหฺมจารีติ **อจฺจนฺตพฺรหฺมจารี,** นิจฺจพฺรหฺมจารีติ อโตฺถฯ อจฺจนฺตํ ปริโยสานมสฺสาติ ปุริมนเยเนว **อจฺจนฺตปริโยสาโนฯ เสโฏฺฐ เทวมนุสฺสาน**นฺติ เทวานญฺจ มนุสฺสานญฺจ เสโฏฺฐ อุตฺตโมฯ เอวรูโป ภิกฺขุ กิตฺตาวตา โหติ, ขิปฺปเมตสฺส สเงฺขเปเนว ปฏิปตฺติํ กเถถาติ ภควนฺตํ ยาจติฯ กสฺมา ปเนส เอวํ เวคายตีติ? กีฬํ อนุภวิตุกามตายฯ

อยํ กิร อุยฺยานกีฬํ อาณาเปตฺวา จตูหิ มหาราชูหิ จตูสุ ทิสาสุ อารกฺขํ คาหาเปตฺวา ทฺวีสุ เทวโลเกสุ เทวสเงฺฆน ปริวุโต อฑฺฒติยาหิ นาฏกโกฏีหิ สทฺธิํ เอราวณํ อารุยฺห อุยฺยานทฺวาเร ฐิโต อิมํ ปญฺหํ สลฺลเกฺขสิ – ‘‘กิตฺตเกน นุ โข ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺตสฺส ขีณาสวสฺส สเงฺขปโต อาคมนิยปุพฺพภาคปฏิปทา โหตี’’ติฯ อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘อยํ ปโญฺห อติวิย สสฺสิริโก, สจาหํ อิมํ ปญฺหํ อนุคฺคณฺหิตฺวาว อุยฺยานํ ปวิสิสฺสามิ, ฉทฺวาริเกหิ อารมฺมเณหิ นิมฺมถิโต น ปุน อิมํ ปญฺหํ สลฺลเกฺขสฺสามิ , ติฏฺฐตุ ตาว อุยฺยานกีฬา, สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา อิมํ ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา อุคฺคหิตปโญฺห อุยฺยาเน กีฬิสฺสามี’’ติ หตฺถิกฺขเนฺธ อนฺตรหิโต ภควโต สนฺติเก ปาตุรโหสิฯ เตปิ จตฺตาโร มหาราชาโน อารกฺขํ คเหตฺวา ฐิตฏฺฐาเนเยว ฐิตา, ปริจาริกเทวสงฺฆาปิ นาฏกานิปิ เอราวโณปิ นาคราชา ตเตฺถว อุยฺยานทฺวาเร อฏฺฐาสิ, เอวเมส กีฬํ อนุภวิตุกามตาย เวคายโนฺต เอวมาหฯ

สเพฺพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสายาติ เอตฺถ สเพฺพ ธมฺมา นาม ปญฺจกฺขนฺธา ทฺวาทสายตนานิ อฏฺฐารส ธาตุโยฯ เต สเพฺพปิ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน อภินิเวสาย นาลํ น ปริยตฺตา น สมตฺถา น ยุตฺตา, กสฺมา? คหิตากาเรน อติฏฺฐนโตฯ เต หิ นิจฺจาติ คหิตาปิ อนิจฺจาว สมฺปชฺชนฺติ, สุขาติ คหิตาปิ ทุกฺขาว สมฺปชฺชนฺติ, อตฺตาติ คหิตาปิ อนตฺตาว สมฺปชฺชนฺติ, ตสฺมา นาลํ อภินิเวสายฯ **อภิชานาตี**ติ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ ญาตปริญฺญาย อภิชานาติฯ **ปริชานาตี**ติ ตเถว ตีรณปริญฺญาย ปริชานาติฯ **ยํกิญฺจิ เวทน**นฺติ อนฺตมโส ปญฺจวิญฺญาณสมฺปยุตฺตมฺปิ ยํกิญฺจิ อปฺปมตฺตกมฺปิ เวทนํ อนุภวติฯ อิมินา ภควา สกฺกสฺส เวทานมินฺทสฺส เวทนาวเสน นิพฺพเตฺตตฺวา อรูปปริคฺคหํ ทเสฺสติฯ สเจ ปน เวทนากมฺมฏฺฐานํ เหฏฺฐา น กถิตํ ภเวยฺย, อิมสฺมิํ ฐาเน กเถตพฺพํ สิยาฯ เหฏฺฐา ปน กถิตํ, ตสฺมา สติปฏฺฐาเน วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **อนิจฺจานุปสฺสี**ติ เอตฺถ อนิจฺจํ เวทิตพฺพํ, อนิจฺจานุปสฺสนา เวทิตพฺพา, อนิจฺจานุปสฺสี เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **อนิจฺจ**นฺติ ปญฺจกฺขนฺธา, เต หิ อุปฺปาทวยเฏฺฐน อนิจฺจาฯ **อนิจฺจานุปสฺสนา**ติ ปญฺจกฺขนฺธานํ ขยโต วยโต ทสฺสนญาณํฯ **อนิจฺจานุปสฺสี**ติ เตน ญาเณน สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ฯ ตสฺมา ‘‘อนิจฺจานุปสฺสี วิหรตี’’ติ อนิจฺจโต อนุปสฺสโนฺต วิหรตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

วิราคานุปสฺสีติ เอตฺถ เทฺว วิราคา ขยวิราโค จ อจฺจนฺตวิราโค จฯ ตตฺถ สงฺขารานํ ขยวยโต อนุปสฺสนาปิ, อจฺจนฺตวิราคํ นิพฺพานํ วิราคโต ทสฺสนมคฺคญาณมฺปิ **วิราคานุปสฺสนา**ฯ ตทุภยสมางฺคีปุคฺคโล วิราคานุปสฺสี นาม, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘วิราคานุปสฺสี’’ติ, วิราคโต อนุปสฺสโนฺตติ อโตฺถฯ **นิโรธานุปสฺสิ**มฺหิปิ เอเสว นโย, นิโรโธปิ หิ ขยนิโรโธ จ อจฺจนฺตนิโรโธ จาติ ทุวิโธเยวฯ **ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี**ติ เอตฺถ **ปฏินิสฺสโคฺค** วุจฺจติ โวสฺสโคฺค, โส จ ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺคติ ทุวิโธ โหติ ฯ ตตฺถ **ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค**ติ วิปสฺสนา, สา หิ ตทงฺควเสน กิเลเส จ ขเนฺธ จ โวสฺสชฺชติฯ **ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺค**ติ มโคฺค, โส หิ นิพฺพานํ อารมฺมณํ อารมฺมณโต ปกฺขนฺทติฯ ทฺวีหิปิ วา การเณหิ โวสฺสโคฺคเยว, สมุเจฺฉทวเสน ขนฺธานํ กิเลสานญฺจ โวสฺสชฺชนโต, นิพฺพานญฺจ ปกฺขนฺทนโตฯ ตสฺมา กิเลเส จ ขเนฺธ จ ปริจฺจชตีติ ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค, นิโรเธ นิพฺพานธาตุยา จิตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺ

คติ อุภยเมฺปตํ มเคฺค สเมติฯ ตทุภยสมงฺคีปุคฺคโล อิมาย ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย สมนฺนาคตตฺตา ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี นาม โหติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี’’ติฯ **น กิญฺจิ โลเก อุปาทิยตี**ติ กิญฺจิ เอกมฺปิ สงฺขารคตํ ตณฺหาวเสน น อุปาทิยติ น คณฺหาติ น ปรามสติฯ **อนุปาทิยํ น ปริตสฺสตี**ติ อคฺคณฺหนฺโต ตณฺหาปริตสฺสนาย น ปริตสฺสติฯ **ปจฺจตฺตเญฺญว ปรินิพฺพายตี**ติ สยเมว กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายติฯ **ขีณา ชาตี**ติ อาทินา ปนสฺส ปจฺจเวกฺขณาว ทสฺสิตาฯ อิติ ภควา สกฺกสฺส เทวานมินฺทสฺส สํขิเตฺตน ขีณาสวสฺส ปุพฺพภาคปฺปฏิปทํ ปุจฺฉิโต สลฺลหุกํ กตฺวา สํขิเตฺตเนว ขิปฺปํ กเถสิฯ

๓๙๑. **อวิทูเร นิสิโนฺน โหตี**ติ อนนฺตเร กูฏาคาเร นิสิโนฺน โหติฯ **อภิสเมจฺจา**ติ ญาเณน อภิสมาคนฺตฺวา, ชานิตฺวาติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – กิํ นุ โข เอส ชานิตฺวา อนุโมทิ, อุทาหุ อชานิตฺวา วาติฯ กสฺมา ปนสฺส เอวมโหสีติ? เถโร กิร น ภควโต ปณฺหวิสฺสชฺชนสทฺทํ อโสฺสสิ, สกฺกสฺส ปน เทวรโญฺญ, ‘‘เอวเมตํ ภควา เอวเมตํ สุคตา’’ติ อนุโมทนสทฺทํ อโสฺสสิฯ สโกฺก กิร เทวราชา มหตา สเทฺทน อนุโมทิฯ อถ กสฺมา น ภควโต สทฺทํ อโสฺสสีติ? ยถาปริสวิญฺญาปกตฺตาฯ พุทฺธานญฺหิ ธมฺมํ กเถนฺตานํ เอกาพทฺธาย จกฺกวาฬปริยนฺตายปิ ปริสาย สโทฺท สุยฺยติ, ปริยนฺตํ ปน มุญฺจิตฺวา องฺคุลิมตฺตมฺปิ พหิทฺธา น นิจฺฉรติฯ กสฺมา? เอวรูปา มธุรกถา มา นิรตฺถกา อคมาสีติฯ ตทา ภควา มิคารมาตุปาสาเท สตฺตรตนมเย กูฏาคาเร สิริคพฺภมฺหิ นิสิโนฺน โหติ, ตสฺส ทกฺขิณปเสฺส สาริปุตฺตเตฺถรสฺส วสนกูฏาคารํ, วามปเสฺส มหาโมคฺคลฺลานสฺส, อนฺตเร ฉิทฺทวิวโรกาโส นตฺถิ, ตสฺมา เถโร น ภควโต สทฺทํ อโสฺสสิ, สกฺกเสฺสว อโสฺสสีติฯ

ปญฺจหิ ตูริยสเตหีติ ปญฺจงฺคิกานํ ตูริยานํ ปญฺจหิ สเตหิฯ ปญฺจงฺคิกํ ตูริยํ นาม อาตตํ วิตตํ อาตตวิตตํ สุสิรํ ฆนนฺติ อิเมหิ ปญฺจหิ องฺคหิ สมนฺนาคตํฯ ตตฺถ **อาตตํ** นาม จมฺมปริโยนเทฺธสุ เภริอาทีสุ เอกตลตูริยํฯ **วิตตํ** นาม อุภยตลํฯ **อาตตวิตตํ** นาม ตนฺติพทฺธปณวาทิฯ **สุสิรํ** วํสาทิฯ **ฆนํ** สมฺมาทิฯ **สมปฺปิโต**ติ อุปคโตฯ **สมงฺคีภูโต**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ปริจาเรตี**ติ ตํ สมฺปตฺติํ อนุภวโนฺต ตโต ตโต อินฺทฺริยานิ จาเรติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ปริวาเรตฺวา วชฺชมาเนหิ ปญฺจหิ ตูริยสเตหิ สมนฺนาคโต หุตฺวา ทิพฺพสมฺปตฺติํ อนุภวตีฯ **ปฏิปณาเมตฺวา**ติ อปเนตฺวา, นิสฺสทฺทานิ การาเปตฺวาติ อโตฺถฯ ยเถว หิ อิทานิ สทฺธา ราชาโน ครุภาวนิยํ ภิกฺขุํ ทิสฺวา – ‘‘อสฺโก นาม อโยฺย อาคจฺฉติ, มา, ตาตา, คายถ, มา วาเทถ, มา นจฺจถา’’ติ นาฏกานิ ปฏิวิเนนฺติ, สโกฺกปิ เถรํ ทิสฺวา เอวมกาสิฯ **จิรสฺสํ โข, มาริส โมคฺคลฺลาน, อิมํ ปริยายมกาสี**ติ เอวรูปํ โลเก ปกติยา ปิยสมุทาหารวจนํ โหติ, โลกิยา หิ จิรสฺสํ อาคตมฺปิ อนาคตปุพฺพมฺปิ มนาปชาติยํ อาคตํ ทิสฺวา, – ‘‘กุโต ภวํ อาคโต, จิรสฺสํ ภวํ อาคโต, กถํ เต อิธาคมนมโคฺค ญาโต มคฺคมูโฬฺหสี’’ติอาทีนิ วทนฺติฯ อยํ ปน อาคตปุพฺพตฺตาเยว เอวมาหฯ เถโร หิ กาเลน กาลํ เทวจาริกํ คจฺฉติเยวฯ ตตฺถ **ปริยายมกาสี**ติ วารมกาสิฯ **ยทิทํ อิธาคมนายา**ติ โย อยํ อิธาคมนาย วาโร, ตํ, ภเนฺต, จิรสฺสมกาสีติ วุตฺตํ โหติฯ **อิทมาสนํ ปญฺญตฺต**นฺติ โยชนิกํ มณิปลฺลงฺกํ ปญฺญปาเปตฺวา เอวมาหฯ

๓๙๒. **พหุกิจฺจา พหุกรณียา**ติ เอตฺถ เยสํ พหูนิ กิจฺจานิ, เต พหุกิจฺจาฯ **พหุกรณียา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **อเปฺปว สเกน กรณีเยนา**ติ สกรณียเมว อปฺปํ มนฺทํ, น พหุ, เทวานํ กรณียํ ปน พหุ, ปถวิโต ปฏฺฐาย หิ กปฺปรุกฺขมาตุคามาทีนํ อตฺถาย อฏฺฏา สกฺกสฺส สนฺติเก ฉิชฺชนฺติ, ตสฺมา นิยเมโนฺต อาห – **อปิจ เทวานํเยว ตาวติํสานํ กรณีเยนา**ติฯ เทวานญฺหิ ธีตา จ ปุตฺตา จ องฺเก นิพฺพตฺตนฺติ, ปาทปริจาริกา อิตฺถิโย สยเน นิพฺพตฺตนฺติ, ตาสํ มณฺฑนปสาธนการิกา เทวธีตา สยนํ ปริวาเรตฺวา นิพฺพตฺตนฺติ, เวยฺยาวจฺจกรา อโนฺตวิมาเน นิพฺพตฺตนฺ

ติ, เอเตสํ อตฺถาย อฏฺฏกรณํ นตฺถิฯ เย ปน สีมนฺตเร นิพฺพตฺตนฺติ, เต ‘‘มม สนฺตกา ตว สนฺตกา’’ติ นิเจฺฉตุํ อสโกฺกนฺตา อฏฺฏํ กโรนฺติ, สกฺกํ เทวราชานํ ปุจฺฉนฺติ, โส ยสฺส วิมานํ อาสนฺนตรํ, ตสฺส สนฺตโกติ วทติฯ สเจ เทฺวปิ สมฏฺฐาเน โหนฺติ, ยสฺส วิมานํ โอโลเกนฺต ฐิโต, ตสฺส สนฺตโกติ วทติฯ สเจ เอกมฺปิ น โอโลเกติ, ตํ อุภินฺนํ กลหุปเจฺฉทนตฺถํ อตฺตโน สนฺตกํ กโรติฯ ตํ สนฺธาย, ‘‘เทวานํเยว ตาวตึสานํ กรณีเยนา’’ติ อาหฯ อปิจสฺส เอวรูปํ กีฬากิจฺจมฺปิ กรณียเมวฯ

ยํ โน ขิปฺปเมว อนฺตรธายตีติ ยํ อมฺหากํ สีฆเมว อนฺธกาเร รูปคตํ วิย น ทิสฺสติฯ อิมินา – ‘‘อหํ, ภเนฺต, ตํ ปญฺหวิสฺสชฺชนํ น สลฺลเกฺขมี’’ติ ทีเปติฯ เถโร – ‘‘กสฺมา นุ โข อยํ ยโกฺข อสลฺลกฺขณภาวํ ทีเปติ, ปเสฺสน ปริหรตี’’ติ อาวชฺชโนฺต – ‘‘เทวา นาม มหามูฬฺหา โหนฺติฯ ฉทฺวาริเกหิ อารมฺมเณหิ นิมฺมถียมานา อตฺตโน ภุตฺตาภุตฺตภาวมฺปิ ปีตาปีตภาวมฺปิ น ชานนฺติ, อิธ กตเมตฺถ ปมุสฺสนฺตี’’ติ อญฺญาสิฯ เกจิ ปนาหุ – ‘‘เถโร เอตสฺส ครุ ภาวนิโย, ตสฺมา ‘อิทาเนว โลเก อคฺคปุคฺคลสฺส สนฺติเก ปญฺหํ อุคฺคเหตฺวา อาคโต, อิทาเนว นาฏกานํ อนฺตรํ ปวิโฏฺฐติ เอวํ มํ เถโร ตเชฺชยฺยา’ติ ภเยน เอวมาหา’’ติฯ เอตํ ปน โกหญฺญํ นาม โหติ, น อริยสาวกสฺส เอวรูปํ โกหญฺญํ นาม โหติ, ตสฺมา มูฬฺหภาเวเนว น สลฺลเกฺขสีติ เวทิตพฺพํฯ อุปริ กสฺมา สลฺลเกฺขสีติ? เถโร ตสฺส โสมนสฺสสํเวคํ ชนยิตฺวา ตมํ นีหริ, ตสฺมา สลฺลเกฺขสีติฯ

อิทานิ สโกฺก ปุเพฺพ อตฺตโน เอวํ ภูตการณํ เถรสฺส อาโรเจตุํ **ภูตปุพฺพ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สมุปพฺยูโฬฺห**ติ สนฺนิปติโต ราสิภูโตฯ **อสุรา ปราชินิํสู**ติ อสุรา ปราชยํ ปาปุณิํสุฯ กทา ปเนเต ปราชิตาติ? สกฺกสฺส นิพฺพตฺตกาเลฯ สโกฺก กิร อนนฺตเร อตฺตภาเว มคธรเฏฺฐ มจลคาเม **มโฆ** นาม มาณโว อโหสิ, ปณฺฑิโต พฺยตฺโต, โพธิสตฺตจริยา วิยสฺส จริยา อโหสิฯ โส เตตฺติํส ปุริเส คเหตฺวา กลฺยาณมกาสิฯ เอกทิวสํ อตฺตโนว ปญฺญาย อุปปริกฺขิตฺวา คามมเชฺฌ มหาชนสฺส สนฺนิปติตฏฺฐาเน กจวรํ อุภยโต อปพฺพหิตฺวา ตํ ฐานํ อติรมณียมกาสิ, ปุน ตเตฺถว มณฺฑปํ กาเรสิ, ปุน คจฺฉเนฺต กาเล สาลํ กาเรสิฯ คามโต จ นิกฺขมิตฺวา คาวุตมฺปิ อฑฺฒโยชนมฺปิ ติคาวุตมฺปิ โยชนมฺปิ วิจริตฺวา เตหิ สหาเยหิ สทฺธิํ วิสมํ สมํ อกาสิฯ เต สเพฺพปิ เอกจฺฉนฺทา ตตฺถ ตตฺถ เสตุยุตฺตฏฺฐาเนสุ เสตุํ, มณฺฑปสาลาโปกฺขรณีมาลาคจฺฉโรปนาทีนํ ยุตฺตฏฺฐาเนสุ มณฺฑปาทีนิ กโรนฺตา พหุํ ปุญฺญมกํสุ ฯ มโฆ สตฺต วตปทานิ ปูเรตฺวา กายสฺส เภทา สทฺธิํ สหาเยหิ ตาวติํสภวเน นิพฺพตฺติฯ

ตสฺมิํ กาเล อสุรคณา ตาวติํสเทวโลเก ปฏิวสนฺติฯ สเพฺพ เต เทวานํ สมานายุกา สมานวณฺณา จ โหนฺติ, เต สกฺกํ สปริสํ ทิสฺวา อธุนา นิพฺพตฺตา นวกเทวปุตฺตา อาคตาติ มหาปานํ สชฺชยิํสุฯ สโกฺก เทวปุตฺตานํ สญฺญํ อทาสิ – ‘‘อเมฺหหิ กุสลํ กโรเนฺตหิ น ปเรหิ สทฺธิํ สาธารณํ กตํ, ตุเมฺห คณฺฑปานํ มา ปิวิตฺถ ปีตมตฺตเมว กโรถา’’ติฯ เต ตถา อกํสุฯ พาลอสุรา คณฺฑปานํ ปิวิตฺวา มตฺตา นิทฺทํ โอกฺกมิํสุฯ สโกฺก เทวานํ สญฺญํ ทตฺวา เต ปาเทสุ คาหาเปตฺวา สิเนรุปาเท ขิปาเปสิ, สิเนรุสฺส เหฏฺฐิมตเล **อสุรภวนํ** นาม อตฺถิ, ตาวติํสเทวโลกปฺปมาณเมวฯ ตตฺถ อสุรา วสนฺติฯ เตสมฺปิ **จิตฺตปาฏลิ** นาม รุโกฺข อตฺถิฯ เต ตสฺส ปุปฺผนกาเล ชานนฺติ – ‘‘นายํ ตาวติํสา, สเกฺกน วญฺจิตา มย’’นฺติฯ เต คณฺหถ นนฺติ วตฺวา สิเนรุํ ปริหรมานา เทเว วุเฏฺฐ วมฺมิกปาทโต วมฺมิกมกฺขิกา วิย อภิรุหิํสุฯ ตตฺถ กาเลน เทวา ชินนฺติ, กาเลน อสุราฯ ยทา เทวานํ ชโย โหติ, อสุเร ยาว สมุทฺทปิฏฺฐา อนุพนฺธนฺติฯ ยทา อสุรานํ ชโย โหติ, เทเว ยาว เวทิกปาทา อนุพนฺธนฺติฯ ตสฺมิํ ปน สงฺคาเม เทวานํ ชโย อโหสิ, เทวา อสุเร ยาว สมุทฺทปิฏฺฐา อนุพนฺธิํสุฯ สโกฺก อสุเร ปลาเปตฺวา ปญฺจสุ ฐาเนสุ อารกฺขํ ฐเปสิฯ เอวํ อารกฺขํ ทตฺวา เวทิกปาเท วชิรหตฺถา อินฺทปฏิมาโย ฐเปสิฯ อสุรา กาเลน กาลํ อุฏฺฐหิตฺวา ตา ปฏิมา

โย ทิสฺวา, ‘‘สโกฺก อปฺปมโตฺต ติฏฺฐตี’’ติ ตโต นิวตฺตนฺติฯ **ตโต ปฏินิวตฺติตฺวา**ติ วิชิตฏฺฐาน โต นิวตฺติตฺวาฯ **ปริจาริกาโย**ติ มาลาคนฺธาทิกมฺมการิกาโยฯ

๓๙๓. เวสฺสวโณ จ มหาราชาติ โส กิร สกฺกสฺส วลฺลโภ, พลววิสฺสาสิโก, ตสฺมา สเกฺกน สทฺธึ อคมาสิฯ **ปุรกฺขตฺวา**ติ ปุรโต กตฺวาฯ **ปวิสึสู**ติ ปวิสิตฺวา ปน อุปฑฺฒปิหิตานิ ทฺวารานิ กตฺวา โอโลกยมานา อฏฺฐํสุฯ **อิทมฺปิ, มาริส โมคฺคลฺลาน, ปสฺส เวชยนฺตสฺส ปาสาทสฺส รามเณยฺยก**นฺติ, มาริส โมคฺคลฺลาน, อิทมฺปิ เวชยนฺตสฺส ปาสาทสฺส รามเณยฺยกํ ปสฺส, สุวณฺณตฺถเมฺภ ปสฺส, รชตตฺถเมฺภ มณิตฺถเมฺภ ปวาฬตฺถเมฺภ โลหิตงฺคตฺถเมฺภ มสารคลฺลตฺถเมฺภ มุตฺตตฺถเมฺภ สตฺตรตนตฺถเมฺภ, เตสํเยว สุวณฺณาทิมเย ฆฏเก วาฬรูปกานิ จ ปสฺสาติ เอวํ ถมฺภปนฺติโย อาทึ กตฺวา รามเณยฺยกํ ทเสฺสนฺโต เอวมาหฯ **ยถา ตํ ปุเพฺพกต ปุญฺญสฺสา**ติ ยถา ปุเพฺพ กตปุญฺญสฺส อุปโภคฏฺฐาเนน โสภิตพฺพํ, เอวเมวํ โสภตีติ อโตฺถฯ **อติพาฬฺหํ โข อยํ ยโกฺข ปมโตฺต วิหรตี**ติ อตฺตโน ปาสาเท นาฏกปริวาเรน สมฺปตฺติยาวเสน อติวิย มโตฺตฯ

อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขาสีติ อิทฺธิมกาสิฯ อาโปกสิณํ สมาปชฺชิตฺวา ปาสาทปติฏฺฐิโตกาสํ อุทกํ โหตูติ อิทฺธึ อธิฏฺฐาย ปาสาทกณฺณิเก ปาทงฺคุฏฺฐเกน ปหริฯ โส ปาสาโท ยถา นาม อุทกปิเฏฺฐ ฐปิตปตฺตํ มุขวฏฺฏิยํ องฺคุลิยา ปหฏํ อปราปรํ กมฺปติ จลติ น สนฺติฏฺฐติฯ เอวเมวํ สํกมฺปิ สมฺปกมฺปิ สมฺปเวธิ, ถมฺภปิฏฺฐสงฺฆาฏกณฺณิกโคปานสิอาทีนิ กรกราติ สทฺทํ มุญฺจนฺตานิ ปติตุํ วิย อารทฺธานิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สงฺกเมฺปสิ สมฺปกเมฺปสิ สมฺปเวเธสี’’ติฯ **อจฺฉริยพฺภุตจิตฺตชาตา**ติ อโห อจฺฉริยํ, อโห อพฺภุตนฺติ เอวํ สญฺชาตอจฺฉริยอพฺภุตา เจว สญฺชาตตุฏฺฐิโน จ อเหสุํ อุปฺปนฺนพลวโสมนสฺสาฯ **สํวิคฺค**นฺติ อุพฺพิคฺคํฯ **โลมหฏฺฐชาต**นฺติ ชาตโลมหํสํ, กญฺจนภิตฺติยํ ฐปิตมณินาคทเนฺตหิ วิย อุทฺธเคฺคหิ โลเมหิ อากิณฺณสรีรนฺติ อโตฺถฯ โลมหํโส จ นาเมส โสมนเสฺสนปิ โหติ โทมนเสฺสนปิ, อิธ ปน โสมนเสฺสน ชาโตฯ เถโร หิ สกฺกสฺส โสมนสฺสเวเคน สํเวเชตุํ ตํ ปาฏิหาริยมกาสิฯ ตสฺมา โสมนสฺสเวเคน สํวิคฺคโลมหฏฺฐํ วิทิตฺวาติ อโตฺถฯ

๓๙๔. อิธาหํ, มาริสาติ อิทานิสฺส ยสฺมา เถเรน โสมนสฺสสํเวคํ ชนยิตฺวา ตมํ วิโนทิตํ, ตสฺมา สลฺลเกฺขตฺวา เอวมาหฯ **เอโส นุ เต, มาริส, โส ภควา สตฺถา**ติ, มาริส, ตฺวํ กุหึ คโตสีติ วุเตฺต มยฺหํ สตฺถุ สนฺติกนฺติ วเทสิ, อิมสฺมึ เทวโลเก เอกปาทเกน วิย ติฏฺฐสิ, ยํ ตฺวํ เอวํ วเทสิ, เอโส นุ เต, มาริส, โส ภควา สตฺถาติ ปุจฺฉึสุฯ **สพฺรหฺมจารี เม เอโส**ติ เอตฺถ กิญฺจาปิ เถโร อนคาริโย อภินีหารสมฺปโนฺน อคฺคสาวโก, สโกฺก อคาริโย, มคฺคพฺรหฺมจริยวเสน ปเนเต สพฺรหฺมจาริโน โหนฺติ, ตสฺมา เอวมาหฯ **อโห นูน เต โส ภควา สตฺถา**ติ สพฺรหฺมจารี ตาว เต เอวํมหิทฺธิโก, โส ปน เต ภควา สตฺถา อโห นูน มหิทฺธิโกติ สตฺถุ อิทฺธิปาฏิหาริยทสฺสเน ชาตาภิลาปา หุตฺวา เอวมาหํสุฯ

๓๙๕. ญาตญฺญตรสฺสาติ ปญฺญาตญฺญตรสฺส, สโกฺก หิ ปญฺญาตานํ อญฺญตโรฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมว, เทสนํ ปน ภควา ยถานุสนฺธินาว นิฏฺฐาเปสีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

จูฬตณฺหาสงฺขยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. มหาตณฺหาสงฺขยสุตฺตวณฺณนา

๓๙๖. **เอวํ เม สุตนฺ**ติ มหาตณฺหาสงฺขยสุตฺตํฯ ตตฺถ **ทิฏฺฐิคตนฺ**ติ อลคทฺทูปมสุตฺเต ลทฺธิมตฺตํ ทิฏฺฐิคตนฺติ วุตฺตํ, อิธ สสฺสตทิฏฺฐิฯ โส จ ภิกฺขุ พหุสฺสุโต, อยํ อปฺปสฺสุโต, ชาตกภาณโก ภควนฺตํ ชาตกํ กเถตฺวา, ‘‘อหํ, ภิกฺขเว, เตน สมเยน เวสฺสนฺตโร อโหสึ, มโหสโธ, วิธุรปณฺฑิโต, เสนกปณฺฑิโต, มหาชนโก ราชา อโหสิ’’นฺติ สโมธาเนนฺตํ สุณาติฯ อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘อิเม รูปเวทนาสญฺญาสงฺขารา ตตฺถ ตเตฺถว นิรุชฺฌนฺติ, วิญฺญาณํ ปน อิธโลกโต ปรโลกํ, ปรโลกโต อิมํ โลกํ สนฺธาวติ สํสรตี’’ติ สสฺสตทสฺสนํ อุปฺปนฺนํฯ เตนาห – ‘‘ตเทวิทํ วิญฺญาณํ สนฺธาวติ สํสรติ อนญฺญ’’นฺติฯ

สมฺมาสมฺพุเทฺธน ปน, ‘‘วิญฺญาณํ ปจฺจยสมฺภวํ, สติ ปจฺจเย อุปฺปชฺชติ, วินา ปจฺจยํ นตฺถิ วิญฺญาณสฺส สมฺภโว’’ติ วุตฺตํฯ ตสฺมา อยํ ภิกฺขุ พุเทฺธน อกถิตํ กเถติ, ชินจเกฺก ปหารํ เทติ, เวสารชฺชญาณํ ปฏิพาหติ, โสตุกามํ ชนํ วิสํวาเทติ, อริยปเถ ติริยํ นิปติตฺวา มหาชนสฺส อหิตาย ทุกฺขาย ปฏิปโนฺนฯ ยถา นาม รโญฺญ รเชฺช มหาโจโร อุปฺปชฺชมาโน มหาชนสฺส อหิตาย ทุกฺขาย อุปฺปชฺชติ, เอวํ ชินสาสเน โจโร หุตฺวา มหาชนสฺส อหิตาย ทุกฺขาย อุปฺปโนฺนติ เวทิตโพฺพฯ **สมฺพหุลา ภิกฺขู**ติ ชนปทวาสิโน ปิณฺฑปาติกภิกฺขูฯ **เตนุปสงฺกมึสู**ติ อยํ ปริสํ ลภิตฺวา สาสนมฺปิ อนฺตรธาเปยฺย, ยาว ปกฺขํ น ลภติ, ตาวเทว นํ ทิฏฺฐิคตา วิเวเจมาติ สุตสุตฏฺฐานโตเยว อฏฺฐตฺวา อนิสีทิตฺวา อุปสงฺกมึสุฯ

๓๙๘. **กตมํ ตํ สาติ วิญฺญาณนฺ**ติ สาติ ยํ ตฺวํ วิญฺญาณํ สนฺธาย วเทสิ, กตมํ ตํ วิญฺญาณนฺติ? **ยวายํ, ภเนฺต, วโท เวเทโยฺย ตตฺร ตตฺร กลฺยาณปาปกานํ กมฺมานํ วิปากํ ปฏิสํเวเทตี**ติ, ภเนฺต, โย อยํ วทติ เวทยติ, โย จายํ ตหึ ตหึ กุสลากุสลกมฺมานํ วิปากํ ปจฺจนุโภติฯ อิทํ, ภเนฺต, วิญฺญาณํ, ยมหํ สนฺธาย วเทมีติ ฯ **กสฺส นุ โข นามา**ติ กสฺส ขตฺติยสฺส วา พฺราหฺมณสฺส วา เวสฺสสุทฺทคหฏฺฐปพฺพชิตเทวมนุสฺสานํ วา อญฺญตรสฺสฯ

๓๙๙. **อถ โข ภควา ภิกฺขู อามเนฺตสี**ติ กสฺมา อามเนฺตสิ? สาติสฺส กิร เอวํ อโหสิ – ‘‘สตฺถา มํ ‘โมฆปุริโส’ติ วทติ, น จ โมฆปุริโสติ วุตฺตมเตฺตเนว มคฺคผลานํ อุปนิสฺสโย น โหติฯ อุปเสนมฺปิ หิ วงฺคนฺตปุตฺตํ, ‘อติลหุํ โข ตฺวํ โมฆปุริส พาหุลฺลาย อาวโตฺต’ติ (มหาว. ๗๕) ภควา โมฆปุริสวาเทน โอวทิฯ เถโร อปรภาเค ฆเฏโนฺต วายมโนฺต ฉ อภิญฺญา สจฺฉากาสิฯ อหมฺปิ ตถารูปํ วีริยํ ปคฺคณฺหิตฺวา มคฺคผลานิ นิพฺพเตฺตสฺสามี’’ติฯ อถสฺส ภควา ฉินฺนปจฺจโย อยํ สาสเน อวิรุฬฺหธโมฺมติ ทเสฺสโนฺต ภิกฺขู อามเนฺตสิฯ **อุสฺมีกโต**ติอาทิ เหฏฺฐา วุตฺตาธิปฺปายเมวฯ **อถ โข ภควา**ติ อยมฺปิ ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธิฯ สาติสฺส กิร เอตทโหสิ – ‘‘ภควา มยฺหํ มคฺคผลานํ อุปนิสฺสโย นตฺถีติ วทติ, กึ สกฺกา อุปนิสฺสเย อสติ กาตุํ? น หิ ตถาคตา สอุปนิสฺสยเสฺสว ธมฺมํ เทเสนฺติ, ยสฺส กสฺสจิ เทเสนฺติเยวฯ อหํ พุทฺธสฺส สนฺติกา สุคโตวาทํ ลภิตฺวา สคฺคสมฺปตฺตูปคํ กุสลํ กริสฺสามี’’ติฯ อถสฺส ภควา, ‘‘นาหํ, โมฆปุริส, ตุยฺหํ โอวาทํ วา อนุสาสนึ วา เทมี’’ติ สุคโตวาทํ ปฏิปฺปสฺสเมฺภโนฺต อิมํ เทสนํ อารภิฯ ตสฺสโตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิทานิ ปริสาย ลทฺธึ โสเธโนฺต, ‘‘อิธาหํ ภิกฺขู ปฏิปุจฺฉิสฺสามี’’ติอาทิมาหฯ ตํ สพฺพมฺปิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๔๐๐. อิทานิ วิญฺญาณสฺส สปฺปจฺจยภาวํ ทเสฺสตุํ **ยํ ยเทว, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มนญฺจ ปฏิจฺจ ธเมฺม จา**ติ สหาวชฺชเนน ภวงฺคมนญฺจ เตภูมกธเมฺม จ ปฏิจฺจฯ **กฏฺฐญฺจ ปฏิจฺจา**ติอาทิ โอปมฺมนิทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ เตน กึ ทีเปติ? ทฺวารสงฺกนฺติยา อภาวํฯ ยถา หิ กฏฺฐํ ปฏิจฺจ ชลมาโน อคฺคิ อุปาทานปจฺจเย สติเยว ชลติ, ตสฺมึ อสติ ปจฺจยเวกเลฺลน ตเตฺถว วูปสมฺมติ, น สกลิกาทีนิ สงฺกมิตฺวา สกลิกคฺคีติอาทิสงฺขฺยํ คจฺฉติ, เอวเมว จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ

รูเป จ อุปฺปนฺนํ วิญฺญาณํ ตสฺมึ ทฺวาเร จกฺขุรูปอาโลกมนสิการสงฺขาเต ปจฺจยมฺหิ สติเยว อุปฺปชฺชติ, ตสฺมึ อสติ ปจฺจยเวกลฺเลน ตเตฺวว นิรุชฺฌติ, น โสตาทีนิ สงฺกมิตฺวา โสตวิญฺญาณนฺติ อาทิสงฺขฺยํ คจฺฉติ ฯ เอส นโย สพฺพวาเรสุฯ อิติ ภควา นาหํ วิญฺญาณปฺปวเตฺต ทฺวารสงฺกนฺติมตฺตมฺปิ วทามิ, อยํ ปน สาติ โมฆปุริโส ภวสงฺกนฺตึ วทตีติ สาตึ นิคฺคเหสิฯ

๔๐๑. เอวํ วิญฺญาณสฺส สปฺปจฺจยภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปน ปญฺจนฺนมฺปิ ขนฺธานํ สปฺปจฺจยภาวํ ทเสฺสโนฺต, **ภูตมิทนฺ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ภูตมิทนฺ**ติ อิทํ ขนฺธปญฺจกํ ชาตํ ภูตํ นิพฺพตฺตํ, ตุเมฺหปิ ตํ ภูตมิทนฺติ, ภิกฺขเว, ปสฺสถาติฯ **ตทาหารสมฺภวนฺ**ติ ตํ ปเนตํ ขนฺธปญฺจกํ อาหารสมฺภวํ ปจฺจยสมฺภวํ, สติ ปจฺจเย อุปฺปชฺชติ เอวํ ปสฺสถาติ ปุจฺฉติฯ **ตทาหารนิโรธา**ติ ตสฺส ปจฺจยสฺส นิโรธาฯ **ภูตมิทํ โนสฺสูติ** ภูตํ นุ โข อิทํ, น นุ โข ภูตนฺติฯ **ตทาหารสมฺภวํ โนสฺสู**ติ ตํ ภูตํ ขนฺธปญฺจกํ ปจฺจยสมฺภวํ นุ โข, น นุ โขติฯ **ตทาหารนิโรธา**ติ ตสฺส ปจฺจยสฺส นิโรธาฯ **นิโรธธมฺมํ โนสฺสู**ติ ตํ ธมฺมํ นิโรธธมฺมํ นุ โข, น นุ โขติฯ **สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสโต**ติ อิทํ ขนฺธปญฺจกํ ชาตํ ภูตํ นิพฺพตฺตนฺติ ยาถาวสรสลกฺขณโต วิปสฺสนาปญฺญาย สมฺมา ปสฺสนฺตสฺสฯ **ปญฺญาย สุทิฏฺฐนฺ**ติ วุตฺตนเยเนว วิปสฺสนาปญฺญาย สุฏฺฐุ ทิฏฺฐํฯ เอวํ เย เย ตํ ปุจฺฉํ สลฺลเกฺขสุํ, เตสํ เตสํ ปฏิญฺญํ คณฺหโนฺต ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ สปฺปจฺจยภาวํ ทเสฺสสิฯ

อิทานิ ยาย ปญฺญาย เตหิ ตํ สปฺปจฺจยํ สนิโรธํ ขนฺธปญฺจกํ สุทิฏฺฐํ, ตตฺถ นิตฺตณฺหภาวํ ปุจฺฉโนฺต **อิมํ เจ ตุเมฺห**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ทิฏฺฐินฺ**ติ วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐึ ฯ สภาวทสฺสเนน **ปริสุทฺธํ**ฯ ปจฺจยทสฺสเนน **ปริโยทาตํฯ อลฺลีเยถา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อลฺลียิตฺวา วิหเรยฺยาถฯ **เกลาเยถา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ กีฬมานา วิหเรยฺยาถ ฯ **ธนาเยถา**ติ ธนํ วิย อิจฺฉนฺตา เคธํ อาปเชฺชยฺยาถฯ **มมาเยถา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ มมตฺตํ อุปฺปาเทยฺยาถฯ **นิตฺถรณตฺถาย โน คหณตฺถายา**ติ โย โส มยา จตุโรฆนิตฺถรณตฺถาย กุลฺลูปโม ธโมฺม เทสิโต, โน นิกนฺติวเสน คหณตฺถายฯ อปิ นุ ตํ ตุเมฺห อาชาเนยฺยาถาติฯ วิปริยาเยน สุกฺกปโกฺข เวทิตโพฺพฯ

๔๐๒. อิทานิ เตสํ ขนฺธานํ ปจฺจยํ ทเสฺสโนฺต, **จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, อาหารา**ติอาทิมาห, ตมฺปิ วุตฺตตฺถเมวฯ ยถา ปน เอโก อิมํ ชานาสีติ วุโตฺต, ''น เกวลํ อิมํ, มาตรมฺปิสฺส ชานามิ, มาตุ มาตรมฺปี''ติ เอวํ ปเวณิวเสน ชานโนฺต สุฏฺฐุ ชานาติ นามฯ เอวเมวํ ภควา น เกวลํ ขนฺธมตฺตเมว ชานาติ, ขนฺธานํ ปจฺจยมฺปิ เตสมฺปิ ปจฺจยานํ ปจฺจยนฺติ เอวํ สพฺพปจฺจยปรมฺปรํ ชานาติฯ โส ตํ, พุทฺธพลํ ทีเปโนฺต อิทานิ ปจฺจยปรมฺปรํ ทเสฺสตุํ, **อิเม จ, ภิกฺขเว, จตฺตาโร อาหารา**ติอาทิมาหฯ ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ **อิติ โข, ภิกฺขเว, อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา...เป.... ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตี**ติ เอตฺถ ปน ปฏิจฺจสมุปฺปาทกถา วิตฺถาเรตพฺพา ภเวยฺย, สา **วิสุทฺธิมเคฺค** วิตฺถาริตาวฯ

๔๐๔. **อิมสฺมึ สติ อิทํ โหตี**ติ อิมสฺมึ อวิชฺชาทิเก ปจฺจเย สติ อิทํ สงฺขาราทิกํ ผลํ โหติฯ **อิมสฺสุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชตี**ติ อิมสฺส อวิชฺชาทิกสฺส ปจฺจยสฺส อุปฺปาทา อิทํ สงฺขาราทิกํ ผลํ อุปฺปชฺชติ, เตเนวาห – ''ยทิทํ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา...เป.... สมุทโย โหตี''ติฯ เอวํ วฏฺฏํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิวฏฺฏํ ทเสฺสโนฺต, **อวิชฺชาย เตฺวว อเสสวิราคนิโรธา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อวิชฺชาย เตฺววา**ติ อวิชฺชาย เอว ตุฯ **อเสสวิราคนิโรธา**ติ วิราคสงฺขาเตน มเคฺคน อเสสนิโรธา อนุปฺปาทนิโรธาฯ **สงฺขารนิโรโธ**ติ สงฺขารานํ อนุปฺปาทนิโรโธ โหติ, เอวํ นิรุทฺธานํ ปน สงฺขารานํ นิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ โหติ, วิญฺญาณาทีนญฺจ นิโรธา นามรูปาทีนิ นิรุทฺธานิเยว โหนฺตีติ ทเสฺสตุํ **สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ**ติอาทึ วตฺวา **เอวเมตสฺส เก**

วลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหตีติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เกวลสฺสา**ติ สกลสฺส, สุทฺธสฺส วา, สตฺตวิรหิตสฺสาติ อโตฺถฯ **ทุกฺขกฺขนฺธสฺสา**ติ ทุกฺขราสิสฺสฯ **นิโรโธ โหตี**ติ อนุปฺปาโท โหติฯ

๔๐๖. **อิมสฺมึ อสตี**ติอาทิ วุตฺตปฏิปกฺขนเยน เวทิตพฺพํฯ

๔๐๗. เอวํ วฏฺฏวิวฏฺฏํ กเถตฺวา อิทานิ อิมํ ทฺวาทสงฺคปจฺจยวฏฺฏํ สห วิปสฺสนาย มเคฺคน ชานนฺตสฺส ยา ปฏิธาวนา ปหียติ, ตสฺสา อภาวํ ปุจฺฉนฺโต **อปิ นุ ตุเมฺห, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอวํ ชานนฺตา**ติ เอวํ สหวิปสฺสนาย มเคฺคน ชานนฺตาฯ **เอวํ ปสฺสนฺตา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ปุพฺพนฺต**นฺติ ปุริมโกฏฺฐาสํ, อตีตขนฺธธาตุอายตนานีติ อโตฺถฯ **ปฏิธาเวยฺยาถา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน ปฏิธาเวยฺยาถฯ เสสํ สพฺพาสวสุเตฺต วิตฺถาริตเมวฯ

อิทานิ เนสํ ตตฺถ นิจฺจลภาวํ ปุจฺฉนฺโต, **อปิ นุ ตุเมฺห, ภิกฺขเว, เอวํ ชานนฺตา เอวํ ปสฺสนฺตา เอวํ วเทยฺยาถ, สตฺถา โน ครู**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ครู**ติ ภาริโก อกามา อนุวตฺติตโพฺพฯ **สมโณ**ติ พุทฺธสมโณฯ **อญฺญํ สตฺถารํ อุทฺทิเสยฺยาถา**ติ อยํ สตฺถา อมฺหากํ กิจฺจํ สาเธตุํ น สโกฺกตีติ อปิ นุ เอวํสญฺญิโน หุตฺวา อญฺญํ พาหิรกํ สตฺถารํ อุทฺทิเสยฺยาถฯ **ปุถุสมณพฺราหฺมณาน**นฺติ เอวํสญฺญิโน หุตฺวา ปุถูนํ ติตฺถิยสมณานํ เจว พฺราหฺมณานญฺจฯ **วตโกตูหลมงฺคลานี**ติ วตสมาทานานิ จ ทิฏฺฐิกุตูหลานิ จ ทิฏฺฐสุตมุตมงฺคลานิ จฯ **ตานิ สารโต ปจฺจาคเจฺฉยฺยาถา**ติ เอตานิ สารนฺติ เอวํสญฺญิโน หุตฺวา ปฏิอาคเจฺฉยฺยาถฯ เอวํ นิสฺสฏฺฐานิ จ ปุน คเณฺหยฺยาถาติ อโตฺถฯ **สามํ ญาต**นฺติ สยํ ญาเณน ญาตํฯ **สามํ ทิฏฺฐ**นฺติ สยํ ปญฺญาจกฺขุนา ทิฏฺฐํฯ **สามํ วิทิต**นฺติ สยํ วิภาวิตํ ปากฏํ กตํฯ **อุปนีตา โข เม ตุเมฺห**ติ มยา, ภิกฺขเว, ตุเมฺห อิมินา สนฺทิฏฺฐิกาทิสภาเวน ธเมฺมน นิพฺพานํ อุปนีตา, ปาปิตาติ อโตฺถฯ **สนฺทิฏฺฐิโก**ติ อาทีนมโตฺถ **วิสุทฺธิมเคฺค** วิตฺถาริโตฯ **อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺต**นฺติ เอตํ วจนมิทํ ตุเมฺหหิ สามํ ญาตาทิภาวํ ปฏิจฺจ วุตฺตํฯ

๔๐๘. **ติณฺณํ โข ปน, ภิกฺขเว**ติ กสฺมา อารภิ? นนุ เหฏฺฐา วฏฺฏวิวฏฺฏวเสน เทสนา มตฺถกํ ปาปิตาติ? อาม ปาปิตาฯ อยํ ปน ปาฏิเอโกฺก อนุสนฺธิ , ‘‘อยญฺหิ โลกสนฺนิวาโส ปฏิสนฺธิสมฺมูโฬฺห, ตสฺส สโมฺมหฏฺฐานํ วิทฺธํเสตฺวา ปากฏํ กริสฺสามี’’ติ อิมํ เทสนํ อารภิฯ อปิจ วฏฺฏมูลํ อวิชฺชา, วิวฏฺฏมูลํ พุทฺธุปฺปาโท, อิติ วฏฺฏมูลํ อวิชฺชํ วิวฏฺฏมูลญฺจ พุทฺธุปฺปาทํ ทเสฺสตฺวาปิ, ‘‘ปุน เอกวารํ วฏฺฏวิวฏฺฏวเสน เทสนํ มตฺถกํ ปาเปสฺสามี’’ติ อิมํ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **สนฺนิปาตา**ติ สโมธาเนน ปิณฺฑภาเวนฯ **คพฺภสฺสา**ติ คเพฺภ นิพฺพตฺตนกสตฺตสฺสฯ **อวกฺกนฺติ โหตี**ติ นิพฺพตฺติ โหติฯ กตฺถจิ หิ **คโพฺภ**ติ มาตุกุจฺฉิ วุโตฺตฯ ยถาห –

> ‘‘ยเมกรตฺติํ ปฐมํ, คเพฺภ วสติ มาณโว;
> อพฺภุฏฺฐิโตว โส ยาติ, ส คจฺฉํ น นิวตฺตตี’’ติฯ (ชา. ๑.๑๕.๓๖๓);

กตฺถจิ คเพฺภ นิพฺพตฺตนสโตฺตฯ ยถาห – ‘‘ยถา โข, ปนานนฺท, อญฺญา อิตฺถิกา นว วา ทส วา มาเส คพฺภํ กุจฺฉินา ปริหริตฺวา วิชายนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๐๕)ฯ อิธ สโตฺต อธิเปฺปโต, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ โหตี’’ติฯ

อิธาติ อิมสฺมึ สตฺตโลเกฯ **มาตา จ อุตุนี โหตี**ติ อิทํ อุตุสมยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ มาตุคามสฺส กิร ยสฺมึ โอกาเส ทารโก นิพฺพตฺตติ, ตตฺถ มหตี โลหิตปีฬกา สณฺฐหิตฺวา ภิชฺชิตฺวา ปคฺฆรติ, วตฺถุ สุทฺธํ โหติ, สุเทฺธ วตฺถุมฺหิ มาตาปิตูสุ เอกวารํ สนฺนิปติเตสุ ยาว สตฺต ทิวสานิ เขตฺตเมว โหติฯ ตสฺมึ สมเย หตฺถคฺคาหเวณิคฺคาหาทินา องฺคปรามสเนนปิ ทารโก นิพฺพตฺตติ

เยวฯ **คนฺธโพฺพ**ติ ตตฺรูปคสโตฺตฯ **ปจฺจุปฏฺฐิโต โหตี**ติ น มาตาปิตูนํ สนฺนิปาตํ โอโลกยมาโน สมีเป ฐิโต ปจฺจุปฏฺฐิโต นาม โหติฯ กมฺมยนฺตยนฺติโต ปน เอโก สโตฺต ตสฺมึ โอกาเส นิพฺพตฺตนโก โหตีติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ **สํสเยนา**ติ ‘‘อโรโค นุ โข ภวิสฺสามิ อหํ วา, ปุโตฺต วา เม’’ติ เอวํ มหเนฺตน ชีวิตสํสเยนฯ **โลหิตเมฺหตํ, ภิกฺขเว**ติ ตทา กิร มาตุโลหิตํ ตํ ฐานํ สมฺปตฺตํ ปุตฺตสิเนเหน ปณฺฑรํ โหติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ **วงฺกก**นฺติ คามทารกานํ กีฬนกํ ขุทฺทกนงฺคลํฯ **ฆฏิกา** วุจฺจติ ทีฆทเณฺฑน รสฺสทณฺฑกํ ปหรณกีฬาฯ **โมกฺขจิก**นฺติ สมฺปริวตฺตกกีฬา, อากาเส วา ทณฺฑกํ คเหตฺวา ภูมิยํ วา สีสํ ฐเปตฺวา เหฏฺฐุปริยภาเวน ปริวตฺตนกีฬนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **จิงฺคุลกํ** วุจฺจติ ตาลปณฺณาทีหิ กตํ วาตปฺปหาเรน ปริพฺภมนจกฺกํ ฯ **ปตฺตาฬฺหกํ** วุจฺจติ ปณฺณนาฬิกา, ตาย วาลิกาทีนิ มินนฺตา กีฬนฺติฯ **รถก**นฺติ ขุทฺทกรถํฯ **ธนุกมฺปิ** ขุทฺทกธนุเมวฯ

๔๐๙. **สารชฺชตี**ติ ราคํ อุปฺปาเทติฯ **พฺยาปชฺชตี**ติ พฺยาปาทํ อุปฺปาเทติฯ **อนุปฏฺฐิตกายสตี**ติ กาเย สติ กายสติ, ตํ อนุปฏฺฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ **ปริตฺตเจตโส**ติ อกุสลจิโตฺตฯ **ยตฺถสฺส เต ปาปกา**ติ ยสฺสํ ผลสมาปตฺติยํ เอเต นิรุชฺฌนฺติ, ตํ น ชานาติ นาธิคจฺฉตีติ อโตฺถฯ **อนุโรธวิโรธ**นฺติ ราคเญฺจว โทสญฺจฯ **อภินนฺทตี**ติ ตณฺหาวเสน อภินนฺทติ, ตณฺหาวเสเนว อโห สุขนฺติอาทีนิ วทโนฺต อภิวทติฯ **อโชฺฌสาย ติฏฺฐตี**ติ ตณฺหาอโชฺฌสานคหเณน คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา คณฺหาติฯ สุขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา อภินนฺทตุ, ทุกฺขํ กถํ อภินนฺทตีติ? ‘‘อหํ ทุกฺขิโต มม ทุกฺข’’นฺติ คณฺหโนฺต อภินนฺทติ นามฯ **อุปฺปชฺชติ นนฺที**ติ ตณฺหา อุปฺปชฺชติฯ **ตทุปาทาน**นฺติ สาว ตณฺหา คหณเฏฺฐน อุปาทานํ นามฯ ตสฺส อุปาทานปจฺจยา ภโว…เป.… สมุทโย โหตีติ, อิทณฺหิ ภควตา ปุน เอกวารํ ทฺวิสนฺธิ ติสเงฺขปํ ปจฺจยาการวฏฺฏํ ทสฺสิตํฯ

๔๑๐-๔. อิทานิ วิวฏฺฏํ ทเสฺสตุํ **อิธ, ภิกฺขเว, ตถาคโต โลเก อุปฺปชฺชตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อปฺปมาณเจตโส**ติ อปฺปมาณํ โลกุตฺตรํ เจโต อสฺสาติ อปฺปมาณเจตโส, มคฺคจิตฺตสมงฺคีติ อโตฺถฯ **อิมํ โข เม ตุเมฺห, ภิกฺขเว, สํขิเตฺตน ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺตึ ธาเรถา**ติ, ภิกฺขเว, อิมํ สํขิเตฺตน เทสิตํ มยฺหํ, ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺติเทสนํ ตุเมฺห นิจฺจกาลํ ธาเรยฺยาถ มา ปมเชฺชยฺยาถฯ เทสนา หิ เอตฺถ วิมุตฺติปฏิลาภเหตุโต **วิมุตฺตี**ติ วุตฺตาฯ **มหาตณฺหาชาลตณฺหาสงฺฆาฏปฏิมุกฺก**นฺติ ตณฺหาว สํสิพฺพิตเฏฺฐน มหาตณฺหาชาลํ, สงฺฆฏิตเฏฺฐน สงฺฆาฏนฺติ วุจฺจติ; อิติ อิมสฺมึ มหาตณฺหาชาเล ตณฺหาสงฺฆาเฏ จ อิมํ สาตึ ภิกฺขุํ เกวฏฺฏปุตฺตํ ปฏิมุกฺกํ ธาเรถฯ อนุปวิโฏฺฐ อโนฺตคโธติ นํ ธาเรถาติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มหาตณฺหาสงฺขยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. มหาอสฺสปุรสุตฺตวณฺณนา

๔๑๕. **เอวํ เม สุต**นฺติ มหาอสฺสปุรสุตฺตํฯ ตตฺถ **อเงฺคสู**ติ องฺคา นาม ชานปทิโน ราชกุมารา, เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุฬฺหีสเทฺทน ‘‘องฺคา’’ติ วุจฺจติ, ตสฺมึ อเงฺคสุ ชนปเทฯ **อสฺสปุรํ นาม องฺคานํ นิคโม**ติ **อสฺสปุร**นฺติ นครนาเมน ลทฺธโวหาโร องฺคานํ ชนปทสฺส เอโก นิคโม, ตํ โคจรคามํ กตฺวา วิหรตีติ อโตฺถฯ **ภควา เอตทโวจา**ติ เอตํ ‘‘สมณา สมณาติ โว, ภิกฺขเว, ชโน สญฺชานาตี’’ติอาทิวจนมโวจฯ

กสฺมา ปน เอวํ อโวจาติฯ ตสฺมึ กิร นิคเม มนุสฺสา สทฺธา ปสนฺนา พุทฺธมามกา ธมฺมมามกา สงฺฆมามกา, ตทหุปพฺพชิตสามเณรมฺปิ วสฺสสติกเตฺถรสทิสํ กตฺวา ปสํสนฺติ; ปุพฺพณฺหสมยํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปิณฺฑาย ปวิสนฺตํ ทิสฺวา พีชนงฺคลาทีนิ คเหตฺวา เขตฺตํ คจฺฉนฺตาปิ, ผรสุอาทีนิ คเหตฺวา อรญฺญํ ปวิสนฺตาปิ ตานิ อุปกรณานิ นิกฺขิปิตฺวา ภิกฺขุสงฺฆสฺส นิสีทนฏฺฐานํ อาสนสาลํ วา มณฺฑปํ วา รุกฺขมูลํ วา สมฺมชฺชิตฺวา อาสนานิ ปญฺญเปตฺวา อรชปานียํ ปจฺจุปฏฺฐาเปตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ นิสีทาเปตฺวา ยาคุขชฺชกาทีนิ ทตฺวา กตภตฺตกิจฺจํ ภิกฺขุสงฺฆํ อุโยฺยเชตฺวา ตโต ตานิ อุปกรณานิ อาทาย เขตฺตํ วา อรญฺญํ วา คนฺตฺวา อตฺตโน กมฺมานิ กโรนฺติ, กมฺมนฺตฏฺฐาเนปิ เนสํ อญฺญา กถา นาม นตฺถิฯ จตฺตาโร มคฺคฏฺฐา จตฺตาโร ผลฏฺฐาติ อฏฺฐ ปุคฺคลา อริยสโงฺฆ นาม; เต ''เอวรูเปน สีเลน, เอวรูเปน อาจาเรน, เอวรูปาย ปฏิปตฺติยา สมนฺนาคตา ลชฺชิโน เปสลา อุฬารคุณา''ติ ภิกฺขุสงฺฆเสฺสว วณฺณํ กเถนฺติฯ กมฺมนฺตฏฺฐานโต อาคนฺตฺวา ภุตฺตสายมาสา ฆรทฺวาเร นิสินฺนาปิ, สยนิฆรํ ปวิสิตฺวา นิสินฺนาปิ ภิกฺขุสงฺฆเสฺสว วณฺณํ กเถนฺติฯ ภควา เตสํ มนุสฺสานํ นิปจฺจการํ ทิสฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ ปิณฺฑปาตาปจายเน นิโยเชตฺวา เอตทโวจฯ

เย ธมฺมา สมณกรณา จ พฺราหฺมณกรณา จาติ เย ธมฺมา สมาทาย ปริปูริตา สมิตปาปสมณญฺจ พาหิตปาปพฺราหฺมณญฺจ กโรนฺตีติ อโตฺถฯ ''ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, สมณสฺส สมณิยานิ สมณกรณียานิ ฯ กตมานิ ตีณิ? อธิสีลสิกฺขาสมาทานํ, อธิจิตฺตสิกฺขาสมาทานํ , อธิปญฺญาสิกฺขาสมาทาน''นฺติ (อ. นิ. ๓.๘๒) เอตฺถ ปน สมเณน กตฺตพฺพธมฺมา วุตฺตาฯ เตปิ จ สมณกรณา โหนฺติเยวฯ อิธ ปน หิโรตฺตปฺปาทิวเสน เทสนา วิตฺถาริตาฯ **เอวํ โน อยํ อมฺหากนฺ**ติ เอตฺถ **โน**ติ นิปาตมตฺตํฯ เอวํ อยํ อมฺหากนฺติ อโตฺถฯ **มหปฺผลา มหานิสํสา**ติ อุภยมฺปิ อตฺถโต เอกเมวฯ **อวญฺฌา**ติ อโมฆาฯ **สผลา**ติ อยํ ตเสฺสว อโตฺถฯ ยสฺสา หิ ผลํ นตฺถิ, สา วญฺฌา นาม โหติฯ **สอุทฺรยา**ติ สวฑฺฒิ, อิทํ สผลตาย เววจนํฯ **เอวญฺหิ โว, ภิกฺขเว, สิกฺขิตพฺพนฺ**ติ, ภิกฺขเว, เอวํ ตุเมฺหหิ สิกฺขิตพฺพํฯ อิติ ภควา อิมินา เอตฺตเกน ฐาเนน หิโรตฺตปฺปาทีนํ ธมฺมานํ วณฺณํ กเถสิฯ กสฺมา? วจนปถปจฺฉินฺทนตฺถํฯ สเจ หิ โกจิ อจิรปพฺพชิโต พาลภิกฺขุ เอวํ วเทยฺย – ''ภควา หิโรตฺตปฺปาทิธเมฺม สมาทาย วตฺตถาติ วทติ, โก นุ โข เตสํ สมาทาย วตฺตเน อานิสํโส''ติ? ตสฺส วจนปถปจฺฉินฺทนตฺถํฯ อยญฺจ อานิสํโส, อิเม หิ ธมฺมา สมาทาย ปริปูริตา สมิตปาปสมณํ นาม พาหิตปาปพฺราหฺมณํ นาม กโรนฺติ, จตุปจฺจยลาภํ อุปฺปาเทนฺติ, ปจฺจยทายกานํ มหปฺผลตํ สมฺปาเทนฺติ, ปพฺพชฺชํ อวญฺฌํ สผลํ สอุทฺรยํ กโรนฺตีติ วณฺณํ อภาสิฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารโต ปน วณฺณกถา สติปฏฺฐาเน (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๗๓; ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๗๓) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

๔๑๖. **หิโรตฺตเปฺปนา**ติ ''ยํ หิรียติ หิรียิตเพฺพน, โอตฺตปฺปติ โอตฺตปฺปิตเพฺพนา''ติ (ธ. ส. ๑๓๓๑) เอวํ วิตฺถาริตาย หิริยา เจว โอตฺตเปฺปน จฯ อปิเจตฺถ อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานา **หิรี,** พหิทฺธาสมุฏฺฐานํ **โอตฺตปฺปํ**ฯ อตฺตาธิปเตยฺยา หิรี, โลกาธิปเตยฺยํ โอตฺตปฺปํฯ ลชฺชาสภาวสณฺฐิตา หิรี, ภยสภาวสณฺฐิตํ โอตฺตปฺปํ, วิตฺถารกถา ปเนตฺถ สพฺพากาเรน วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตาฯ อปิจ อิเม เทฺว ธมฺมา โลกํ ปาลนโต **โลกปาลธมฺมา** นามาติ กถิตาฯ ยถาห – ''เทฺวเม, ภิกฺขเว, สุกฺกา ธมฺมา โลกํ ปาเลนฺติฯ กตเม เทฺว? หิรี จ โอตฺตปฺปญฺจ ฯ อิเม โข, ภิกฺขเว, เทฺว สุกฺกา ธมฺมา โลกํ ปาเลนฺติฯ อิเม จ โข, ภิกฺขเว, เทฺว สุกฺกา ธมฺมา โลกํ น ปาเลยฺยุํ, นยิธ ปญฺญาเยถ, 'มาตา'ติ วา, 'มาตุจฺฉา'ติ วา, 'มาตุลานี'ติ วา, 'อาจริยภริยา'ติ วา, 'ครูนํ ทารา'ติ วา, สเมฺภทํ โลโก อคมิสฺส, ยถา อเชฬกา กุกฺกุฏสูกรา โสณสิงฺคาลา''ติ (อ. นิ. ๒.๙)ฯ อิเมเยว ชาตเก ''เทวธมฺมา''ติ กถิตาฯ ยถาห –

‘‘หิริโอตฺตปฺปสมฺปนฺนา , สุกฺกธมฺมสมาหิตา;
สโนฺต สปฺปุริสา โลเก, เทวธมฺมาติ วุจฺจเร’’ติฯ (ชา. ๑.๑.๖);

มหาจุนฺทเตฺถรสฺส ปน กิเลสสเลฺลขนปฏิปทาติ กตฺวา ทสฺสิตาฯ ยถาห – ‘‘ปเร อหิริกา ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ หิริมนา ภวิสฺสามาติ สเลฺลโข กรณีโยฯ ปเร อโนตฺตาปี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ โอตฺตาปี ภวิสฺสามาติ สเลฺลโข กรณีโย’’ติ (ม. นิ. ๑.๘๓)ฯ อิเมว มหากสฺสปเตฺถรสฺส โอวาทูปสมฺปทาติ กตฺวา ทสฺสิตาฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ตสฺมา ติห เต, กสฺสป, เอวํ สิกฺขิตพฺพํ, ติพฺพํ เม หิโรตฺตปฺปํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ ภวิสฺสติ เถเรสุ นเวสุ มชฺฌิเมสูติฯ เอวญฺหิ เต, กสฺสป, สิกฺขิตพฺพ’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔)ฯ อิธ ปเนเต **สมณธมฺมา นามา**ติ ทสฺสิตาฯ

ยสฺมา ปน เอตฺตาวตา สามญฺญโตฺถ มตฺถกํ ปโตฺต นาม โหติ, ตสฺมา อปเรปิ สมณกรณธเมฺม ทเสฺสตุํ **สิยา โข ปน, ภิกฺขเว, ตุมฺหากน**ฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สามญฺญโตฺถ**ติ สํยุตฺตเก ตาว, ‘‘กตมญฺจ, ภิกฺขเว, สามญฺญํ? อยเมว อริโย อฎฺฐงฺคิโก มโคฺคฯ เสยฺยถิทํ, สมฺมาทิฎฺฐิ…เป.… สมฺมาสมาธิ, อิทํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, สามญฺญํฯ กตโม จ, ภิกฺขเว, สามญฺญโตฺถ? โย, ภิกฺขเว, ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโย, อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, สามญฺญโตฺถ’’ติ (สํ. นิ. ๕.๓๖) มโคฺค ‘‘สามญฺญ’’นฺติ, ผลนิพฺพานานิ ‘‘สามญฺญโตฺถ’’ติ วุตฺตานิฯ อิมสฺมิํ ปน ฐาเน มคฺคมฺปิ ผลมฺปิ เอกโต กตฺวา สามญฺญโตฺถ กถิโตติ เวทิตโพฺพฯ **อาโรจยามี**ติ กเถมิฯ **ปฎิเวทยามี**ติ ชานาเปมิฯ

๔๑๗. **ปริสุโทฺธ โน กายสมาจาโร**ติ เอตฺถ กายสมาจาโร ปริสุโทฺธ อปริสุโทฺธติ ทุวิโธฯ โย หิ ภิกฺขุ ปาณํ หนติ อทินฺนํ อาทิยติ, กาเมสุ มิจฺฉา จรติ, ตสฺส กายสมาจาโร อปริสุโทฺธ นาม, อยํ ปน กมฺมปถวเสเนว วาริโตฯ โย ปน ปาณินา วา เลฑฺฑุนา วา ทเณฺฑน วา สเตฺถน วา ปรํ โปเถติ วิเหเฐติ, ตสฺส กายสมาจาโร อปริสุโทฺธ นาม, อยมฺปิ สิกฺขาปทพเทฺธเนว ปฎิกฺขิโตฺตฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต อุภยเมฺปตํ อกเถตฺวา ปรมสเลฺลโข นาม กถิโตฯ โย หิ ภิกฺขุ ปานียฆเฎ วา ปานียํ ปิวนฺตานํ, ปเตฺต วา ภตฺตํ ภุญฺชนฺตานํ กากานํ นิวารณวเสน หตฺถํ วา ทณฺฑํ วา เลฑฺฑุํ วา อุคฺคิรติ, ตสฺส กายสมาจาโร อปริสุโทฺธฯ วิปรีโต ปริสุโทฺธ นามฯ **อุตฺตาโน**ติ อุคฺคโต ปากโฎฯ **วิวโฎ**ติ อนาวโฎ อสญฺฉนฺโนฯ อุภเยนาปิ ปริสุทฺธตํเยว ทีเปติฯ **น จ ฉิทฺทวา**ติ สทา เอกสทิโส อนฺตรนฺตเร ฉิทฺทรหิโตฯ **สํวุโต**ติ กิเลสานํ ทฺวารปิทหเนน ปิทหิโต, น วชฺชปฎิจฺฉาทนตฺถายฯ

๔๑๘. **วจีสมาจาเร**ปิ โย ภิกฺขุ มุสา วทติ, ปิสุณํ กเถติ, ผรุสํ ภาสติ, สมฺผํ ปลปติ, ตสฺส วจีสมาจาโร อปริสุโทฺธ นามฯ อยํ ปน กมฺมปถวเสน วาริโตฯ โย ปน คหปติกาติ วา ทาสาติ วา เปสฺสาติ วา อาทีหิ ขุํเสโนฺต วทติ, ตสฺส วจีสมาจาโร อปริสุโทฺธ นามฯ อยํ ปน สิกฺขาปทพเทฺธเนว ปฎิกฺขิโตฺตฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต อุภยเมฺปตํ อกเถตฺวา ปรมสเลฺลโข นาม กถิโตฯ โย หิ ภิกฺขุ ทหเรน วา สามเณเรน วา, ‘‘กจฺจิ, ภเนฺต, อมฺหากํ อุปชฺฌายํ ปสฺสถา’’ติ วุเตฺต, สมฺพหุลา, อาวุโส, ภิกฺขุภิกฺขุนิโย เอกสฺมิํ ปเทเส วิจรึสุ, อุปชฺฌาโย เต วิกฺกายิกสากภณฺฑิกํ อุกฺขิปิตฺวา คโต ภวิสฺสตี’’ติอาทินา นเยน หสาธิปฺปาโยปิ เอวรูปํ กถํ กเถติ, ตสฺส วจีสมาจาโร อปริสุโทฺธฯ วิปรีโต ปริสุโทฺธ นามฯ

๔๑๙. **มโนสมาจาเร** โย ภิกฺขุ อภิชฺฌาลุ พฺยาปนฺนจิโตฺต มิจฺฉาทิฎฺฐิโก โหติ, ตสฺส มโนสมาจาโร อปริสุโทฺธ นามฯ อยํ ปน กมฺมปถวเสเนว วาริโตฯ โย ปน อุปนิกฺขิตฺตํ ชาตรูปรชตํ สาทิยติ, ตสฺส มโนสมาจาโร อปริสุโทฺธ นามฯ อยมฺปิ สิกฺขาปทพเทฺธเนว ปฎิกฺขิโตฺตฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต อุภยเมฺปตํ อกเถตฺวา ปรมสเลฺลโข นาม กถิโตฯ โย ปน ภิกฺขุ กามวิตกฺกํ

วา พฺยาปาทวิตกฺกํ วา วิหึสาวิตกฺกํ วา วิตกฺเกติ, ตสฺส มโนสมาจาโร อปริสุทฺโธฯ วิปรีโต ปริสุทฺโธ นามฯ

๔๒๐. อาชีวสฺมึ โย ภิกฺขุ อาชีวเหตุ เวชฺชกมฺมํ ปหิณคมนํ คณฺฑผาลนํ กโรติ, อรุมกฺขนํ เทติ, เตลํ ปจตีติ เอกวีสติอเนสนาวเสน ชีวิกํ กปฺเปติฯ โย วา ปน วิญฺญาเปตฺวา ภุญฺชติ, ตสฺส อาชีโว อปริสุทฺโธ นามฯ อยํ ปน สิกฺขาปทพเทฺธเนว ปฏิกฺขิโตฺตฯ อิมสฺมึ สุเตฺต อุภยเมฺปตํ อกเถตฺวา ปรมสเลฺลโข นาม กถิโตฯ โย หิ ภิกฺขุ สปฺปินวนีตเตลมธุผาณิตาทีนิ ลภิตฺวา, ‘‘เสฺว วา ปุนทิวเส วา ภวิสฺสตี’’ติ สนฺนิธิการกํ ปริภุญฺชติ, โย วา ปน นิมฺพงฺกุราทีนิ ทิสฺวา สามเณเร วทติ – ‘‘อํงฺกุเร ขาทถา’’ติ, สามเณรา เถโร ขาทิตุกาโมติ กปฺปิยํ กตฺวา เทนฺติ, ทหเร ปน สามเณเร วา ปานียํ ปิวถ, อาวุโสติ วทติ, เต เถโร ปานียํ ปิวิตุกาโมติ ปานียสงฺขํ โธวิตฺวา เทนฺติ, ตมฺปิ ปริภุญฺชนฺตสฺส อาชีโว อปริสุทฺโธ นาม โหติฯ วิปรีโต ปริสุทฺโธ นามฯ

๔๒๒. **มตฺตญฺญู**ติ ปริเยสนปฏิคฺคหณปริโภเคสุ มตฺตญฺญู, ยุตฺตญฺญู, ปมาณญฺญูฯ

๔๒๓. **ชาคริยมนุยุตฺตา**ติ รตฺตินฺทิวํ ฉ โกฏฺฐาเส กตฺวา เอกสฺมึ โกฏฺฐาเส นิทฺทาย โอกาสํ ทตฺวา ปญฺจ โกฏฺฐาเส ชาคริยมฺหิ ยุตฺตา ปยุตฺตาฯ **สีหเสยฺยน**ฺติ เอตฺถ กามโภคิเสยฺยา, เปตเสยฺยา, สีหเสยฺยา, ตถาคตเสยฺยาติ จตโสฺส เสยฺยาฯ ตตฺถ ‘‘เยภุเยฺยน, ภิกฺขเว, กามโภคี สตฺตา วาเมน ปเสฺสน เสนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๖) อยํ **กามโภคิเสยฺยา,** เตสุ หิ เยภุเยฺยน ทกฺขิณปเสฺสน สยาโน นาม นตฺถิฯ

‘‘เยภุเยฺยน, ภิกฺขเว, เปตา อุตฺตานา เสนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๖) อยํ **เปตเสยฺยา,** เปตา หิ อปฺปมํสโลหิตตฺตา อฏฺฐิสงฺฆาตชฏิตา เอเกน ปเสฺสน สยิตุํ น สโกฺกนฺติ, อุตฺตานาว เสนฺติฯ

‘‘เยภุเยฺยน , ภิกฺขเว, สีโห มิคราชา นงฺคุฏฺฐํ อนฺตรสตฺถิมฺหิ อนุปกฺขิปิตฺวา ทกฺขิเณน ปเสฺสน เสตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๖) อยํ **สีหเสยฺยา**ฯ เตชุสฺสทตฺตา หิ สีโห มิคราชา เทฺว ปุริมปาเท เอกสฺมึ ฐาเน ปจฺฉิมปาเท เอกสฺมึ ฐเปตฺวา นงฺคุฏฺฐํ อนฺตรสตฺถิมฺหิ ปกฺขิปิตฺวา ปุริมปาทปจฺฉิมปาทนงฺคุฏฺฐานํ ฐิโตกาสํ สลฺลเกฺขตฺวา ทฺวินฺนํ ปุริมปาทานํ มตฺถเก สีสํ ฐเปตฺวา สยติ ฯ ทิวสมฺปิ สยิตฺวา ปพุชฺฌมาโน น อุตฺราสโนฺต ปพุชฺฌติฯ สีสํ ปน อุกฺขิปิตฺวา ปุริมปาทานํ ฐิโตกาสํ สลฺลเกฺขติฯ สเจ กิญฺจิ ฐานํ วิชหิตฺวา ฐิตํ โหติ, ‘‘นยิทํ ตุยฺหํ ชาติยา, น สูรภาวสฺส จ อนุรูป’’นฺติ อนตฺตมโน หุตฺวา ตเตฺถว สยติ, น โคจราย ปกฺกมติฯ อวิชหิตฺวา ฐิเต ปน ‘‘ตุยฺหํ ชาติยา สูรภาวสฺส จ อนุรูปมิท’’นฺติ หฏฺฐตุโฏฺฐ อุฏฺฐาย สีหวิชมฺภิตํ วิชมฺภิตฺวา เกสรภารํ วิธุนิตฺวา ติกฺขตฺตุํ สีหนาทํ นทิตฺวา โคจราย ปกฺกมติฯ จตุตฺถชฺฌานเสยฺยา ปน **ตถาคตเสยฺยา**ติ วุจฺจติฯ ตาสุ อิธ สีหเสยฺยา อาคตาฯ อยญฺหิ เตชุสฺสทอิริยาปถตฺตา อุตฺตมเสยฺยา นามฯ **ปาเท ปาท**นฺติ ทกฺขิณปาเท วามปาทํฯ **อจฺจาธายา**ติ อติอาธาย อีสกํ อติกฺกมฺม ฐเปตฺวา, โคปฺผเกน หิ โคปฺผเก, ชาณุนา วา ชาณุมฺหิ สงฺฆฏิยมาเน อภิณฺหํ เวทนา อุปฺปชฺชติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ น โหติ, เสยฺยา อผาสุกา โหติฯ ยถา ปน น สงฺฆเฏฺฏติ, เอวํ อติกฺกมฺม ฐปิเต เวทนา นุปฺปชฺชติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, เสยฺยา ผาสุกา โหติ, ตสฺมา เอวมาหฯ

๔๒๕. **อภิชฺฌํ โลเก**ติอาทิ จูฬหตฺถิปเท วิตฺถาริตํฯ

๔๒๖. ยา ปนายํ **เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว**ติ อุปมา วุตฺตาฯ ตตฺถ **อิณํ อาทายา**ติ วฑฺฒิยา ธนํ คเหตฺวาฯ **พฺยนฺตี กเรยฺยา**ติ วิคตนฺตานิ กเรยฺยฯ ยถา เตสํ กากณิกมโตฺตปิ ปริยโนฺต

นาม นาวสิสฺสติ, เอวํ กเรยฺย, สพฺพโส ปฏินิยฺยาเตยฺยาติ อโตฺถ ฯ **ตโตนิทานน**ฺติ อาณณฺยนิทานํ ฯ โส หิ อณโณมฺหีติ อาวชฺชโนฺต พลวปาโมชฺชํ ลภติ, พลวโสมนสฺสมธิคจฺฉติ ฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ลเภถ ปาโมชฺชํ, อธิคเจฺฉยฺย โสมนสฺส’’นฺติ ฯ

วิสภาคเวทนุปฺปตฺติยา กกเจเนว จตุอิริยาปถํ ฉินฺทโนฺต อาพาธตีติ อาพาโธ, สฺวาสฺส อตฺถีติ **อาพาธิโก** ฯ ตํสมุฎฺฐาเนน ทุเกฺขน **ทุกฺขิโต** ฯ **อธิมตฺตคิลาโน**ติ พาฬฺหคิลาโน ฯ **นจฺฉาเทยฺยา**ติ อธิมตฺตพฺยาธิปเรตตาย น รุเจฺจยฺย ฯ **พลมตฺตา**ติ พลเมว, พลญฺจสฺส กาเย น ภเวยฺยาติ อโตฺถ ฯ **ตโตนิทาน**นฺติ อาโรคฺยนิทานํ, ตสฺส หิ อโรโคมฺหีติ อาวชฺชยโต ตทุภยํ โหติ ฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ลเภถ ปาโมชฺชํ, อธิคเจฺฉยฺย โสมนสฺส’’นฺติ ฯ **น จสฺส กิญฺจิ โภคานํ วโย**ติ กากณิกมตฺตมฺปิ โภคานํ วโย น ภเวยฺย ฯ **ตโตนิทาน**นฺติ พนฺธนาโมกฺขนิทานํ, เสสํ วุตฺตนเยเนว สพฺพปเทสุ โยเชตพฺพํ ฯ **อนตฺตาธีโน**ติ น อตฺตนิ อธีโน, อตฺตโน รุจิยา กิญฺจิ กาตุํ น ลภติ ฯ **ปราธีโน**ติ ปเรสุ อธีโน, ปรเสฺสว รุจิยา ปวตฺตติ ฯ **น เยน กามํ คโม**ติ เยน ทิสาภาเคนสฺส กาโม โหติ ฯ อิจฺฉา อุปฺปชฺชติ คมนาย, เตน คนฺตุํ น ลภติ ฯ **ทาสพฺยา**ติ ทาสภาวา ฯ **ภุชิโสฺส**ติ อตฺตโน สนฺตโก ฯ **ตโตนิทาน**นฺติ ภุชิสฺสนิทานํ ฯ **กนฺตารทฺธานมคฺค**นฺติ กนฺตารํ อทฺธานมคฺคํ, นิรุทกํ ทีฆมคฺคนฺติ อโตฺถ ฯ **ตโตนิทาน**นฺติ เขมนฺตภูมินิทานํ ฯ

อิเม ปญฺจ นีวรเณ อปฺปหีเนติ เอตฺถ ภควา อปฺปหีนํ กามจฺฉนฺทนีวรณํ อิณสทิสํ, เสสานิ โรคาทิสทิสานิ กตฺวา ทเสฺสติ ฯ ตตฺรายํ สทิสตา – โย หิ ปเรสํ อิณํ คเหตฺวา วินาเสติ ฯ โส เตหิ อิณํ เทหีติ วุจฺจมาโนปิ ผรุสํ วุจฺจมาโนปิ พชฺฌมาโนปิ ปหริยมาโนปิ กิญฺจิ ปฏิพาหิตุํ น สโกฺกติ, สพฺพํ ติติกฺขติ, ติติกฺขการณญฺหิสฺส ตํ อิณํ โหติ ฯ เอวเมวํ โย ยมฺหิ กามจฺฉเนฺทน รชฺชติ, ตณฺหาคเณน ตํ วตฺถุํ คณฺหาติ, โส เตน ผรุสํ วุจฺจมาโนปิ พชฺฌมาโนปิ ปหริยมาโนปิ สพฺพํ ติติกฺขติ ฯ ติติกฺขการณญฺหิสฺส โส กามจฺฉโนฺท โหติ ฆรสามิเกหิ วธียมานานํ อิตฺถีนํ วิยาติ ฯ เอวํ อิณํ วิย **กามจฺฉโนฺท** ทฎฺฐโพฺพ ฯ

ยถา ปน ปิตฺตโรคาตุโร มธุสกฺกราทีสุปิ ทิเนฺนสุ ปิตฺตโรคาตุรตาย เตสํ รสํ น วินฺทติ, ติตฺตกํ ติตฺตกนฺติ อุคฺคิรติเยว ฯ เอวเมวํ พฺยาปนฺนจิโตฺต หิตกาเมหิ อาจริยุปชฺฌาเยหิ อปฺปมตฺตกมฺปิ โอวทียมาโน โอวาทํ น คณฺหาติ, ‘‘อติ วิย เม ตุเมฺห อุปทฺทเวถา’’ติอาทีนิ วตฺวา วิพฺภมติ ฯ ปิตฺตโรคาตุรตาย โส ปุริโส มธุสกฺกราทิรสํ วิย, โกธาตุรตาย ฌานสุขาทิเภทํ สาสนรสํ น วินฺทตีติ ฯ เอวํ โรโค วิย **พฺยาปาโท** ทฎฺฐโพฺพ ฯ

ยถา ปน นกฺขตฺตทิวเส พนฺธนาคาเร พโทฺธ ปุริโส นกฺขตฺตสฺส เนว อาทิํ, น มชฺฌํ, น ปริโยสานํ ปสฺสติ ฯ โส ทุติยทิวเส มุโตฺต, ‘‘อโห หิโยฺย นกฺขตฺตํ มนาปํ, อโห นจฺจํ, อโห คีต’’นฺติอาทีนิ สุตฺวาปิ ปฏิวจนํ น เทติ ฯ กิํ การณา? นกฺขตฺตสฺส อนนุภูตตฺตา ฯ เอวเมวํ ถินมิทฺธาภิภูโต ภิกฺขุ วิจิตฺตนเยปิ ธมฺมสฺสวเน ปวตฺตมาเน เนว ตสฺส อาทิํ, น มชฺฌํ, น ปริโยสานํ ชานาติ ฯ โส อุฎฺฐิเต ธมฺมสฺสวเน, ‘‘อโห ธมฺมสฺสวนํ, อโห การณํ, อโห อุปมา’’ติ ธมฺมสฺสวนสฺส วณฺณํ ภณมานานํ สุตฺวาปิ ปฏิวจนํ น เทติ ฯ กิํ การณา? ถินมิทฺธวเสน ธมฺมกถาย อนนุภูตตฺตาติ ฯ เอวํ พนฺธนาคารํ วิย **ถินมิทฺธํ** ทฎฺฐพฺพํ ฯ

ยถา ปน นกฺขตฺตํ กีฬโนฺตปิ ทาโส, ‘‘อิทํ นาม อจฺจายิกํ กรณียํ อตฺถิ, สีฆํ, ตตฺถ คจฺฉ, โน เจ คจฺฉสิ, หตฺถปาทํ วา เต ฉินฺทามิ กณฺณนาสํ วา’’ติ วุโตฺต สีฆํ คจฺฉติเยว, นกฺขตฺตสฺส อาทิมชฺฌปริโยสานํ อนุภวิตุํ น ลภติ ฯ กสฺมา? ปราธีนตาย ฯ เอวเมวํ วินเย อปฺปกตญฺญุนา วิเวกตฺถาย อรญฺญํ ปวิเฎฺฐนาปิ กิสฺมิญฺจิเทว อนฺตมโส กปฺปิยมํเสปิ อกปฺปิยมํสสญฺญาย อุปฺ

ปนฺนาย วิเวกํ ปหาย สีลวิโสธนตฺถํ วินยธรสฺส สนฺติเก คนฺตพฺพํ โหติฯ วิเวกสุขํ อนุภวิตุํ น ลภติฯ กสฺมา? อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจาภิภูตตายาติ, เอวํ ทาสพฺยํ วิย **อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ** ทฏฺฐพฺพํฯ

ยถา ปน กนฺตารทฺธานมคฺคปฏิปนฺโน ปุริโส โจเรหิ มนุสฺสานํ วิลุตฺตกาสํ ปหโต กาสญฺจ ทิสฺวา ทณฺฑกสเทฺทนปิ สกุณสเทฺทนปิ โจรา อาคตาติ อุสฺสงฺกิตปริสงฺกิโต โหติ, คจฺฉติปิ, ติฏฺฐติปิ, นิวตฺตติปิ, คตฏฺฐานโต อาคตฏฺฐานเมว พหุตรํ โหติฯ โส กิเจฺฉน กสิเรน เขมนฺตภูมิํ ปาปุณาติ วา, น วา ปาปุณาติฯ เอวเมวํ ยสฺส อฏฺฐสุ ฐาเนสุ วิจิกิจฺฉา อุปฺปนฺนา โหติฯ โส ‘‘พุโทฺธ นุ โข, น นุ โข พุโทฺธ’’ติอาทินา นเยน วิจิกิจฺฉโนฺต อธิมุจฺจิตฺวา สทฺธาย คณฺหิตุํ น สโกฺกติฯ อสโกฺกโนฺต มคฺคํ วา ผลํ วา น ปาปุณาตีติ ยถา กนฺตารทฺธานมเคฺค ‘‘โจรา อตฺถิ นตฺถี’’ติ ปุนปฺปุนํ อาสปฺปนปริสปฺปนํ อปริโยคาหนํ ฉมฺภิตตฺต จิตฺตสฺส อุปฺปาเทโนฺต เขมนฺตปตฺติยา อนฺตรายํ กโรติ, เอวํ **วิจิกิจฺฉา**ปิ ‘‘พุโทฺธ นุ โข น พุโทฺธ’’ติอาทินา นเยน ปุนปฺปุนํ อาสปฺปนปริสปฺปนํ อปริโยคาหนํ ฉมฺภิตตฺตํ จิตฺตสฺส อุปฺปาทยมานา อริยภูมิปฺปตฺติยา อนฺตรายํ กโรตีติ กนฺตารทฺธานมโคฺค วิย ทฏฺฐพฺพาฯ

อิทานิ **เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, อาณณฺย**นฺติ เอตฺถ ภควา ปหีนกามจฺฉนฺทนีวรณํ อาณณฺยสทิสํ, เสสานิ อาโรคฺยาทิสทิสานิ กตฺวา ทเสฺสติฯ ตตฺรายํ สทิสตา – ยถา หิ ปุริโส อิณํ อาทาย กมฺมเนฺต ปโยเชตฺวา สมิทฺธกมฺมโนฺต, ‘‘อิทํ อิณํ นาม ปลิโพธมูล’’นฺติ จิเนฺตตฺวา สวฑฺฒิกํ อิณํ นิยฺยาเตตฺวา ปณฺณํ ผาลาเปยฺยฯ อถสฺส ตโต ปฏฺฐาย เนว โกจิ ทูตํ เปเสติ, น ปณฺณํ, โส อิณสามิเก ทิสฺวาปิ สเจ อิจฺฉติ, อาสนา อุฏฺฐหติ, โน เจ, น อุฏฺฐหติฯ กสฺมา? เตหิ สทฺธิํ นิเลฺลปตาย อลคฺคตายฯ เอวเมว ภิกฺขุ, ‘‘อยํ กามจฺฉโนฺท นาม ปลิโพธมูล’’นฺติ สติปฏฺฐาเน วุตฺตนเยเนว ฉ ธเมฺม ภาเวตฺวา กามจฺฉนฺทนีวรณํ ปชหติฯ ตเสฺสวํ ปหีนกามจฺฉนฺทสฺส ยถา อิณมุตฺตสฺส ปุริสสฺส อิณสามิเก ทิสฺวา เนว ภยํ น ฉมฺภิตตฺตํ โหติฯ เอวเมว ปรวตฺถุมฺหิ เนว สโงฺค น พโนฺธ โหติฯ ทิพฺพานิปิ รูปานิ ปสฺสโต กิเลโส น สมุทาจรติฯ ตสฺมา ภควา อาณณฺยมิว กามจฺฉนฺทปฺปหานมาหฯ

ยถา ปน โส ปิตฺตโรคาตุโร ปุริโส เภสชฺชกิริยาย ตํ โรคํ วูปสเมตฺวา ตโต ปฏฺฐาย มธุสกฺกราทีนํ รสํ วินฺทติฯ เอวเมวํ ภิกฺขุ, ‘‘อยํ พฺยาปาโท นาม อนตฺถการโก’’ติ ฉ ธเมฺม ภาเวตฺวา พฺยาปาทนีวรณํ ปชหติฯ โส เอวํ ปหีนพฺยาปาโท ยถา ปิตฺตโรควิมุโตฺต ปุริโส มธุสกฺกราทีนิ มธุรานิ สมฺปิยายมาโน ปฏิเสวติฯ เอวเมวํ อาจารปณฺณตฺติอาทีนิ สิกฺขาปิยมาโน สิรสา สมฺปฏิจฺฉิตฺวา สมฺปิยายมาโน สิกฺขติฯ ตสฺมา ภควา อาโรคฺยมิว พฺยาปาทปฺปหานมาหฯ

ยถา โส นกฺขตฺตทิวเส พนฺธนาคารํ ปเวสิโต ปุริโส อปรสฺมิํ นกฺขตฺตทิวเส, ‘‘ปุเพฺพปิ อหํ ปมาทโทเสน พโทฺธ ตํ นกฺขตฺตํ นานุภวามิ, อิทานิ อปฺปมโตฺต ภวิสฺสามี’’ติ ยถาสฺส ปจฺจตฺถิกา โอกาสํ น ลภนฺติฯ เอวํ อปฺปมโตฺต หุตฺวา นกฺขตฺตํ อนุภวิตฺวา – ‘‘อโห นกฺขตฺตํ อโห นกฺขตฺต’’นฺติ อุทานํ อุทาเนสิฯ เอวเมว ภิกฺขุ, ‘‘อิทํ ถินมิทฺธํ นาม มหาอนตฺถกร’’นฺติ ฉ ธเมฺม ภาเวตฺวา ถินมิทฺธนีวรณํ ปชหติฯ โส เอวํ ปหีนถินมิโทฺธ ยถา พนฺธนา มุโตฺต ปุริโส สตฺตาหมฺปิ นกฺขตฺตสฺส อาทิมชฺฌปริโยสานํ อนุภวติฯ เอวเมวํ ภิกฺขุ ธมฺมนกฺขตฺตสฺส อาทิมชฺฌปริโยสานํ อนุภวโนฺต สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ ตสฺมา ภควา พนฺธนา โมกฺขมิว ถินมิทฺธปฺปหานมาหฯ

ยถา ปน ทาโส กญฺจิเทว มิตฺตํ อุปนิสฺสาย สามิกานํ ธนํ ทตฺวา อตฺตานํ ภุชิสฺสํ กตฺวา ตโต ปฏฺฐาย ยํ อิจฺฉติ, ตํ กเรยฺยฯ เอวเมว ภิกฺขุ, ‘‘อิทํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ นาม มหาอนตฺถกร’’นฺติ ฉ ธเมฺม ภาเวตฺวา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปชหติฯ โส เอวํ ปหีนุทฺธจฺจกุกฺกุโจฺจ ยถา ภุชิ

โส ปุริโส ยํ อิจฺฉติ, ตํ กโรติฯ น ตํ โกจิ พลกฺกาเรน ตโต นิวเตฺตติฯ เอวเมวํ ภิกฺขุ ยถาสุขํ เนกฺขมฺมปฏิปทํ ปฏิปชฺชติ, น นํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ พลกฺกาเรน ตโต นิวเตฺตติฯ ตสฺมา ภควา ภุชิสฺสํ วิย อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจปฺปหานมาหฯ

ยถา พลวา ปุริโส หตฺถสารํ คเหตฺวา สชฺชาวุโธ สปริวาโร กนฺตารํ ปฏิปเชฺชยฺยฯ ตํ โจรา ทูรโตว ทิสฺวา ปลาเยยฺยุํฯ โส โสตฺถินา ตํ กนฺตารํ นิตฺถริตฺวา เขมนฺตํ ปโตฺต หฏฺฐตุโฏฺฐ อสฺสฯ เอวเมวํ ภิกฺขุ, ‘‘อยํ วิจิกิจฺฉา นาม อนตฺถการิกา’’ติ ฉ ธเมฺม ภาเวตฺวา วิจิกิจฺฉํ ปชหติฯ โส เอวํ ปหีนวิจิกิโจฺฉ ยถา พลวา สชฺชาวุโธ สปริวาโร ปุริโส นิพฺภโย โจเร ติณํ วิย อคเณตฺวา โสตฺถินา นิกฺขมิตฺวา เขมนฺตภูมิํ ปาปุณาติฯ เอวเมวํ ทุจฺจริตกนฺตารํ นิตฺถริตฺวา ปรมเขมนฺตภูมิํ อมตํ นิพฺพานํ ปาปุณาติฯ ตสฺมา ภควา เขมนฺตภูมิํ วิย วิจิกิจฺฉาปหานมาหฯ

๔๒๗. **อิมเมว กาย**นฺติ อิมํ กรชกายํฯ **อภิสเนฺทตี**ติ เตเมติ เสฺนเหติ, สพฺพตฺถ ปวตฺตปีติสุขํ กโรติฯ **ปริสเนฺทตี**ติ สมนฺตโต สเนฺทติฯ **ปริปูเรตี**ติ วายุนา ภสฺตํ วิย ปูเรติฯ **ปริปฺผรตี**ติ สมนฺตโต ผุสติ ฯ **สพฺพาวโต กายสฺสา**ติ อสฺส ภิกฺขุโน สพฺพโกฏฺฐาสวโต กายสฺสฯ กิญฺจิ อุปาทินฺนกสนฺตติปวตฺติฏฺฐาเน ฉวิมํสโลหิตานุคตํ อณุมตฺตมฺปิ ฐานํ ปฐมชฺฌานสุเขน อผุฏฺฐํ นาม น โหติฯ **ทโกฺข**ติ เฉโก ปฏิพโล นฺหานียจุณฺณานิ กาตุเญฺจว โยเชตุญฺจ สเนฺนตุญฺจฯ **กํสถาเล**ติ เยน เกนจิ โลเหน กตภาชเนฯ มตฺติกภาชนํ ปน ถิรํ น โหติ, สเนฺนนฺตสฺส ภิชฺชติ, ตสฺมา ตํ น ทเสฺสติฯ **ปริโปฺผสกํ ปริโปฺผสก**นฺติ สิญฺจิตฺวา สิญฺจิตฺวาฯ **สเนฺนยฺยา**ติ วามหเตฺถน กํสถาลํ คเหตฺวา ทกฺขิเณน หเตฺถน ปมาณยุตฺตํ อุทกํ สิญฺจิตฺวา สิญฺจิตฺวา ปริมทฺทโนฺต ปิณฺฑํ กเรยฺยฯ **เสฺนหานุคตา**ติ อุทกสิเนเหน อนุคตาฯ **เสฺนหปเรตา**ติ อุทกสิเนเหน ปริคตาฯ **สนฺตรพาหิรา**ติ สทฺธิํ อโนฺตปเทเสน เจว พหิปเทเสน จ, สพฺพตฺถกเมว อุทกสิเนเหน ผุฏฺฐาติ อโตฺถฯ **น จ ปคฺฆริณี**ติ น พินฺทุ พินฺทุ อุทกํ ปคฺฆรติ, สกฺกา โหติ หเตฺถนปิ ทฺวีหิปิ ตีหิปิ องฺคุลีหิ คเหตุํ โอวฏฺฏิกมฺปิ กาตุนฺติ อโตฺถฯ

๔๒๘. ทุติยชฺฌานสุขอุปมายํ **อุพฺภิโตทโก**ติ อุพฺภินฺนอุทโก, น เหฏฺฐา อุพฺภิชฺชิตฺวา อุคฺคจฺฉนอุทโก, อโนฺตเยว ปน อุพฺภิชฺชนอุทโกติ อโตฺถฯ **อายมุข**นฺติ อาคมนมโคฺคฯ **เทโว**ติ เมโฆฯ **กาเลนกาล**นฺติ กาเล กาเล, อนฺวทฺธมาสํ วา อนุทสาหํ วาติ อโตฺถฯ **ธาร**นฺติ วุฏฺฐิํฯ **นานุปฺปเวเจฺฉยฺยา**ติ น ปเวเสยฺย, น วเสฺสยฺยาติ อโตฺถฯ **สีตา วาริธารา อุพฺภิชฺชิตฺวา**ติ สีตํ วาริ ตํ อุทกรหทํ ปูรยมานํ อุพฺภิชฺชิตฺวาฯ เหฏฺฐา อุคฺคจฺฉนอุทกญฺหิ อุคฺคนฺตฺวา อุคฺคนฺตฺวา ภิชฺชนฺตํ อุทกํ โขเภติฯ จตูหิ ทิสาหิ ปวิสนอุทกํ ปุราณปณฺณติณกฏฺฐทณฺฑกาทีหิ อุทกํ โขเภติฯ วุฏฺฐิอุทกํ ธารานิปาตปุปฺผุฬเกหิ อุทกํ โขเภติฯ สนฺนิสินฺนเมว ปน หุตฺวา อิทฺธินิมฺมิตมิว อุปฺปชฺชมานํ อุทกํ อิมํ ปเทสํ ผรติ, อิมํ ปเทสํ น ผรตีติ นตฺถิฯ เตน อผุโฏฺฐกาโส นาม น โหตีติฯ ตตฺถ รหโท วิย กรชกาโย, อุทกํ วิย ทุติยชฺฌานสุขํฯ เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๔๒๙. ตติยชฺฌานสุขอุปมายํ อุปฺปลานิ เอตฺถ สนฺตีติ **อุปฺปลินี**ฯ เสสปททฺวเยสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ เสตรตฺตนีเลสุ ยํกิญฺจิ อุปฺปลํ อุปฺปลเมว, อูนกสตปตฺตํ ปุณฺฑรีกํ, สตปตฺตํ ปทุมํฯ ปตฺตนิยมํ วา วินาปิ เสตํ ปทุมํ, รตฺตํ ปุณฺฑรีกนฺติ อยเมตฺถ วินิจฺฉโยฯ **อุทกานุคฺคตานี**ติ อุทกโต น อุคฺคตานิฯ **อโนฺตนิมุคฺคโปสีนี**ติ อุทกตลสฺส อโนฺต นิมุคฺคานิเยว หุตฺวา โปสีนิ, วฑฺฒีนีติ อโตฺถฯ เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๔๓๐. จตุตฺถชฺฌานสุขอุปมายํ **ปริสุเทฺธน เจตสา ปริโยทาเตนา**ติ เอตฺถ นิรุปกฺกิเลสเฏฺฐน ปริสุทฺธํฯ ปภสฺสรเฏฺฐน ปริโยทาตํ เวทิตพฺพํฯ **โอทาเตน วเตฺถนา**ติ อิทํ อุตุผรณตฺถํ

วุตฺตํฯ กิลิฏฺฐวเตฺถน หิ อุตุผรณํ น โหติ, ตงฺขณโธตปริสุเทฺธน อุตุผรณํ พลวํ โหติฯ อิมิสฺสา หิ อุปมาย วตฺถํ วิย กรชกาโยฯ อุตุผรณํ วิย จตุตฺถชฺฌานสุขํฯ ตสฺมา ยถา สุนฺหาตสฺส ปุริสสฺส ปริสุทฺธํ วตฺถํ สสีสํ ปารุปิตฺวา นิสินฺนสฺส สรีรโต อุตุ สพฺพเมว วตฺถํ ผรติ, น โกจิ วตฺถสฺส อผุโฏกาโส โหติฯ เอวํ จตุตฺถชฺฌานสุเขน ภิกฺขุโน กรชกายสฺส น โกจิ โอกาโส อผุโฏ โหตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ จตุตฺถชฺฌานจิตฺตเมว วา วตฺถํ วิย, ตํสมุฏฺฐานรูปํ อุตุผรณํ วิยฯ ยถา หิ กตฺถจิ โอทาตวเตฺถ กายํ อปฺผุสเนฺตปิ ตํสมุฏฺฐาเนน อุตุนา สพฺพตฺถกเมว กาโย ผุโฏฺฐ โหติฯ เอวํ จตุตฺถชฺฌานสมุฏฺฐิเตน สุขุมรูเปน สพฺพตฺถกเมว ภิกฺขุโน กรชกาโย ผุโฏ โหตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

๔๓๑. ปุเพฺพนิวาสญาณอุปมายํ **ตํทิวสํ กตกิริยา ปากฏา โหตี**ติ ตํทิวสํ คตคามตฺตยเมว คหิตํฯ ตตฺถ คามตฺตยํ คตปุริโส วิย ปุเพฺพนิวาสญาณลาภี ทฏฺฐโพฺพฯ ตโย คามา วิย ตโย ภวา ทฏฺฐพฺพาฯ ตสฺส ปุริสสฺส ตีสุ คาเมสุ ตํทิวสํ กตกิริยาย อาวิภาโว วิย ปุเพฺพนิวาสาย จิตฺตํ อภินีหริตฺวา นิสินฺนสฺส ภิกฺขุโน ตีสุ ภเวสุ กตกิริยาย อาวิภาโว ทฏฺฐโพฺพฯ

๔๓๒. ทิพฺพจกฺขุอุปมายํ **เทฺว อคารา**ติ เทฺว ฆราฯ **สทฺวารา**ติ สมฺมุขทฺวาราฯ **อนุจงฺกมเนฺต**ติ อปราปรํ สญฺจรเนฺตฯ **อนุวิจรเนฺต**ติ อิโต จิโต จ วิจรเนฺต, อิโต ปน เคหา นิกฺขมิตฺวา เอตํ เคหํ, เอตสฺมา วา นิกฺขมิตฺวา อิมํ เคหํ ปวิสนวเสนปิ ทฏฺฐพฺพาฯ ตตฺถ เทฺว อคารา สทฺวารา วิย จุติปฏิสนฺธิโย, จกฺขุมา ปุริโส วิย ทิพฺพจกฺขุญาณลาภี, จกฺขุมโต ปุริสสฺส ทฺวินฺนํ เคหานํ อนฺตเร ฐตฺวา ปสฺสโต เทฺว อคาเร ปวิสนกนิกฺขมนกปุริสานํ ปากฏกาโล วิย ทิพฺพจกฺขุลาภิโน อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา โอโลเกนฺตสฺส จวนกอุปปชฺชนกสตฺตานํ ปากฏกาโลฯ กิํ ปน เต ญาณสฺส ปากฏา, ปุคฺคลสฺสาติ? ญาณสฺสฯ ตสฺส ปากฏตฺตา ปน ปุคฺคลสฺส ปากฏาเยวาติฯ

๔๓๓. อาสวกฺขยญาณอุปมายํ **ปพฺพตสเงฺขเป**ติ ปพฺพตมตฺถเกฯ **อนาวิโล**ติ นิกฺกทฺทโมฯ สิปฺปิโย จ สมฺพุกา จ **สิปฺปิสมฺพุกํ**ฯ สกฺขรา จ กถลา จ **สกฺขรกถลํ**ฯ มจฺฉานํ คุมฺพา ฆฏาติ **มจฺฉคุมฺพํฯ ติฏฺฐนฺตมฺปิ จรนฺตมฺปี**ติ เอตฺถ สกฺขรกถลํ ติฏฺฐติเยว, อิตรานิ จรนฺติปิ ติฏฺฐนฺติปิฯ ยถา ปน อนฺตรนฺตรา ฐิตาสุปิ นิสินฺนาสุปิ วิชฺชมานาสุปิ, ''เอตา คาโว จรนฺตี''ติ จรนฺติโย อุปาทาย อิตราปิ จรนฺตีติ วุจฺจนฺติฯ เอวํ ติฏฺฐนฺตเมว สกฺขรกถลํ อุปาทาย อิตรมฺปิ ทฺวยํ ติฏฺฐนฺตนฺติ วุตฺตํฯ อิตรญฺจ ทฺวยํ จรนฺตํ อุปาทาย สกฺขรกถลมฺปิ จรนฺตนฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ จกฺขุมโต ปุริสสฺส ตีเร ฐตฺวา ปสฺสโต สิปฺปิสมฺพุกาทีนํ วิภูตกาโล วิย อาสวานํ ขยาย จิตฺตํ นีหริตฺวา นิสินฺนสฺส ภิกฺขุโน จตุนฺนํ สจฺจานํ วิภูตกาโล ทฏฺฐโพฺพฯ

๔๓๔. อิทานิ สตฺตหากาเรหิ สลิงฺคโต สคุณโต ขีณาสวสฺส นามํ คณฺหโนฺต, **อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สมโณ อิติปี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอวํ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สมโณ โหตี**ติอาทีสุ, ภิกฺขเว, เอวํ ภิกฺขุ สมิตปาปตฺตา **สมโณ** โหติฯ พาหิตปาปตฺตา **พฺราหฺมโณ** โหติฯ นฺหาตกิเลสตฺตา **นฺหาตโก** โหติ, โธตกิเลสตฺตาติ อโตฺถฯ จตุมคฺคญาณสงฺขาเตหิ เวเทหิ อกุสลธมฺมานํ คตตฺตา **เวทคู** โหติ, วิทิตตฺตาติ อโตฺถฯ เตเนว **วิทิตาสฺส โหนฺตี**ติอาทิมาหฯ กิเลสานํ สุตตฺตา **โสตฺติโย** โหติ, นิสฺสุตตฺตา อปหตตฺตาติ อโตฺถฯ กิเลสานํ อารกตฺตา **อริโย** โหติ, หตตฺตาติ อโตฺถฯ เตหิ อารกตฺตา **อรหํ** โหติ, ทูรีภูตตฺตาติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มหาอสฺสปุรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. จูฬอสฺสปุรสุตฺตวณฺณนา

๔๓๕. เอวํ เม สุตนฺติ จูฬอสฺสปุรสุตฺตํฯ ตสฺส เทสนาการณํ ปุริมสทิสเมวฯ **สมณสามีจิปฺปฏิปทา**ติ สมณานํ อนุจฺฉวิกา สมณานํ อนุโลมปฺปฏิปทาฯ

๔๓๖. สมณมลานนฺติอาทีสุ เอเต ธมฺมา อุปฺปชฺชมานา สมเณ มลิเน กโรนฺติ มลคฺคหิเต, ตสฺมา ‘‘สมณมลา’’ติ วุจฺจนฺติฯ เอเตหิ สมณา ทุสฺสนฺติ, ปทุสฺสนฺติ, ตสฺมา **สมณโทสา**ติ วุจฺจนฺติฯ เอเต อุปฺปชฺชิตฺวา สมเณ กสเฏ นิโรเช กโรนฺติ มิลาเปนฺติ, ตสฺมา **สมณกสฏา**ติ วุจฺจนฺติฯ **อาปายิกานํ ฐานาน**นฺติ อปาเย นิพฺพตฺตาปกานํ การณานํฯ **ทุคฺคติเวทนิยาน**นฺติ ทุคฺคติยํ วิปากเวทนาย ปจฺจยานํฯ **มตชํ นามา**ติ มนุสฺสา ติขิณํ อยํ อเยน สุฆํสิตฺวา ตํ อยจุณฺณํ มํเสน สทฺธึ มทฺทิตฺวา โกญฺจสกุเณ ขาทาเปนฺติฯ เต อุจฺจารํ กาตุํ อสโกฺกนฺตา มรนฺติฯ โน เจ มรนฺติ, ปหริตฺวา มาเรนฺติฯ อถ เตสํ กุจฺฉึ ผาเลตฺวา นํ อุทเกน โธวิตฺวา จุณฺณํ คเหตฺวา มํเสน สทฺธึ มทฺทิตฺวา ปุน ขาทาเปนฺตีติ เอวํ สตฺต วาเร ขาทาเปตฺวา คหิเตน อยจุเณฺณน อาวุธํ กโรนฺติฯ สุสิกฺขิตา จ นํ อยการา พหุหตฺถกมฺมมูลํ ลภิตฺวา กโรนฺติฯ ตํ มตสกุณโต ชาตตฺตา ‘‘มตช’’นฺติ วุจฺจติ, อติติขิณํ โหติฯ **ปีตนิสิต**นฺติ อุทกปีตเญฺจว สิลาย จ สุนิฆํสิตํฯ **สงฺฆาฏิยา**ติ โกสิยาฯ **สมฺปารุต**นฺติ ปริโยนทฺธํฯ **สมฺปลิเวฐิต**นฺติ สมนฺตโต เวฐิตํฯ

๔๓๗. รโชชลฺลิกสฺสาติ รโชชลฺลธาริโนฯ **อุทโกโรหกสฺสา**ติ ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ อุทกํ โอโรหนฺตสฺสฯ **รุกฺขมูลิกสฺสา**ติ รุกฺขมูลวาสิโนฯ **อโพฺภกาสิกสฺสา**ติ อโพฺภกาสวาสิโนฯ **อุพฺภฏฺฐกสฺสา**ติ อุทฺธํ ฐิตกสฺสฯ **ปริยายภตฺติกสฺสา**ติ มาสวาเรน วา อฑฺฒมาสวาเรน วา ภุญฺชนฺตสฺสฯ สพฺพเมตํ พาหิรสมเยเนว กถิตํฯ อิมสฺมิญฺหิ สาสเน จีวรธโร ภิกฺขุ สงฺฆาฏิโกติ น วุจฺจติฯ รโชชลฺลธารณาทิวตานิ อิมสฺมึ สาสเน นตฺถิเยวฯ พุทฺธวจนสฺส พุทฺธวจนเมว นามํ, น มนฺตาติฯ รุกฺขมูลิโก, อโพฺภกาสิโกติ เอตฺตกํเยว ปน ลพฺภติฯ ตมฺปิ พาหิรสมเยเนว กถิตํฯ **ชาตเมว นนฺ**ติ ตํทิวเส ชาตมตฺตํเยว นํฯ **สงฺฆาฏิกํ กเรยฺยุ**นฺติ สงฺฆาฏิกํ วตฺถํ นิวาเสตฺวา จ ปารุปิตฺวา จ สงฺฆาฏิกํ กเรยฺยุํฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

๔๓๘. วิสุทฺธมตฺตานํ สมนุปสฺสตีติ อตฺตานํ วิสุชฺฌนฺตํ ปสฺสติฯ วิสุโทฺธติ ปน น ตาว วตฺตโพฺพฯ **ปาโมชฺชํ ชายตี**ติ ตุฏฺฐากาโร ชายติฯ **ปมุทิตสฺส ปีตี**ติ ตุฏฺฐสฺส สกลสรีรํ โขภยมานา ปีติ ชายติฯ **ปีติมนสฺส กาโย**ติ ปีติสมฺปยุตฺตสฺส ปุคฺคลสฺส นามกาโยฯ **ปสฺสมฺภตี**ติ วิคตทรโถ โหติฯ **สุขํ เวเทตี**ติ กายิกมฺปิ เจตสิกมฺปิ สุขํ เวทิยติฯ **จิตฺตํ สมาธิยตี**ติ อิมินา เนกฺขมฺมสุเขน สุขิตสฺส จิตฺตํ สมาธิยติ, อปฺปนาปตฺตํ วิย โหติฯ **โส เมตฺตาสหคเตน เจตสา**ติ เหฏฺฐา กิเลสวเสน อารทฺธา เทสนา ปพฺพเต วุฏฺฐวุฏฺฐิ วิย นทึ ยถานุสนฺธินา พฺรหฺมวิหารภาวนํ โอติณฺณาฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตเมวฯ **เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, โปกฺขรณี**ติ มหาสีหนาทสุเตฺต มโคฺค โปกฺขรณิยา อุปมิโต, อิธ สาสนํ อุปมิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **อาสวานํ ขยา สมโณ โหตี**ติ สพฺพกิเลสานํ สมิตตฺตา ปรมตฺถสมโณ โหตีติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

จูฬอสฺสปุรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุตฺถวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. จูฬยมกวโคฺค

๑. สาเลยฺยกสุตฺตวณฺณนา

๔๓๙. **เอวํ เม สุต**นฺติ สาเลยฺยกสุตฺตํฯ ตตฺถ **โกสเลสู**ติ โกสลา นาม ชานปทิโน ราชกุมาราฯ เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุฬฺหีสทฺเทน โกสลาติ วุจฺจติ, ตสฺมึ โกสเลสุ ชนปเทฯ โปราณา ปนาหุ – ยสฺมา ปุพฺเพ มหาปนาทํ ราชกุมารํ นานานาฏกานิ ทิสฺวา สิตมตฺตมฺปิ อกโรนฺตํ สุตฺวา ราชา อาห – ‘‘โย มม ปุตฺตํ หสาเปติ, สพฺพาลงฺกาเรน นํ อลงฺกโรมี’’ติฯ ตโต นงฺคลานิปิ ฉฑฺฑตฺวา มหาชนกาเย สนฺนิปติเต มนุสฺสา สาติเรกานิ สตฺตวสฺสานิ นานากีฬิกาโย ทเสฺสตฺวา นํ หสาเปตุํ นาสกฺขึสุฯ ตโต สโกฺก เทวนฏํ เปเสสิฯ โส ทิพฺพนาฏกํ ทเสฺสตฺวา หสาเปสิฯ อถ เต มนุสฺสา อตฺตโน อตฺตโน วสโนกาสาภิมุขา ปกฺกมึสุฯ เต ปฏิปเถ มิตฺตสุหชฺชาทโย ทิสฺวา ปฏิสนฺถารํ กโรนฺตา, ‘‘กจฺจิ, โภ, กุสลํ, กจฺจิ, โภ, กุสล’’นฺติ อาหํสุฯ ตสฺมา ตํ ‘‘กุสลํ กุสล’’นฺติ วจนํ อุปาทาย โส ปเทโส โกสลาติ วุจฺจตีติฯ

จาริกํ จรมาโนติ อตฺริตจาริกํ จรมาโนฯ **มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธิ**นฺติ สตํ วา สหสฺสํ วา สตสหสฺสํ วาติ เอวํ อปริจฺฉิเนฺนน มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธิํฯ **พฺราหฺมณคาโม**ติ พฺราหฺมณานํ สโมสรณคาโมปิ พฺราหฺมณคาโมติ วุจฺจติ พฺราหฺมณานํ โภคคาโมปิฯ อิธ สโมสรณคาโม อธิเปฺปโตฯ **ตทวสรี**ติ ตํ อวสริ, สมฺปโตฺตติ อโตฺถฯ วิหาโร ปเนตฺถ อนิยามิโต; ตสฺมา ตสฺส อวิทูเร พุทฺธานํ อนุจฺฉวิโก เอโก วนสโณฺฑ ภวิสฺสติ, สตฺถา ตํ วนสณฺฑํ คโตติ เวทิตโพฺพฯ **อโสฺสสุ**นฺติ สุณึสุ อุปลภึสุฯ โสตทฺวารสมฺปตฺตวจนนิโคฺฆสานุสาเรน ชานึสุฯ **โข**ติ อวธารณเตฺถ ปทปูรณมเตฺต วา นิปาโตฯ ตตฺถ อวธารณเตฺถน อโสฺสสุํเยว , น เนสํ โกจิ สวนนฺตราโย อโหสีติ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปทปูรเณน พฺยญฺชนสิลิฏฺฐตามตฺตเมวฯ

อิทานิ ยมตฺถํ อโสฺสสุํ, ตํ ปกาเสตุํ **สมโณ ขลุ, โภ, โคตโม**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ สมิตปาปตฺตา **สมโณ**ติ เวทิตโพฺพฯ **ขลู**ติ อนุสฺสวนเตฺถ นิปาโตฯ **โภ**ติ เตสํ อญฺญมญฺญํ อาลปนมตฺตํฯ **โคตโม**ติ ภควโต โคตฺตวเสน ปริทีปนํฯ ตสฺมา **สมโณ ขลุ, โภ, โคตโม**ติ เอตฺถ สมโณ กิร, โภ, โคตมโคโตฺตติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **สกฺยปุโตฺต**ติ อิทํ ปน ภควโต อุจฺจากุลปริทีปนํฯ **สกฺยกุลา ปพฺพชิโต**ติ สทฺธาปพฺพชิตภาวทีปนํฯ เกนจิ ปาริชุเญฺญน อนภิภูโต อปริกฺขีณํเยว ตํ กุลํ ปหาย สทฺธาปพฺพชิโตติ วุตฺตํ โหติฯ ตโต ปรํ วุตฺตตฺถเมวฯ **ตํ โข ปนา**ติ อิตฺถมฺภูตาขฺยานเตฺถ อุปโยควจนํ, ตสฺส โข ปน โภโต โคตมสฺสาติ อโตฺถฯ **กลฺยาโณ**ติ กลฺยาณคุณสมนฺนาคโต, เสโฏฺฐติ วุตฺตํ โหติฯ **กิตฺติสโทฺท**ติ กิตฺติเยว, ถุติโฆโสวาฯ **อพฺภุคฺคโต**ติ สเทวกํ โลกํ อโชฺฌตฺถริตฺวา อุคฺคโตฯ กินฺติ? ‘‘อิติปิ โส ภควา…เป.… พุโทฺธ ภควา’’ติฯ

ตตฺรายํ ปทสมฺพโนฺธ – โส ภควา อิติปิ อรหํ, อิติปิ สมฺมาสมฺพุโทฺธ…เป.… อิติปิ ภควาติฯ อิมินา จ อิมินา จ การเณนาติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ อารกตฺตา, อรีนํ อรานญฺจ หตตฺตา, ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตา, ปาปกรเณ รหาภาวาติ อิเมหิ ตาว การเณหิ โส ภควา อรหนฺติ เวทิตโพฺพติ อาทินา นเยน มาติกํ นิกฺขิปิตฺวา สพฺพาเนว เอตานิ ปทานิ วิสุทฺธิมเคฺค พุทฺธานุสฺสตินิเทฺทเส วิตฺถาริตานีติ ตโต เตสํ วิตฺถาโร คเหตโพฺพฯ

สาธุ โข ปนาติ สุนฺทรํ โข ปน; อตฺถาวหํ สุขาวหนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ตถารูปานํ อรหต**นฺติ ยถารูโป โส ภวํ โคตโม, เอวรูปานํ อเนเกหิปิ กปฺปโกฏิสตสหเสฺสหิ ทุลฺลภทสฺสนานํ พฺยาม

ปฺปภาปริกฺขิเตฺตหิ อสีติอนุพฺยญฺชนรตนปฏิมณฺฑิเตหิ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณวเรหิ สมากิณฺณมโนรมสรีรานํ อตปฺปกทสฺสนานํ อติมธุรธมฺมนิโคฺฆสานํ, ยถาภูตคุณาธิคเมน โลเก อรหนฺโตติ ลทฺธสทฺทานํ อรหตํฯ **ทสฺสนํ โหตี**ติ ปสาทโสมฺมานิ อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา ทสฺสนมตฺตมฺปิ สาธุ โหติฯ สเจ ปน อฏฺฐงฺคสมนฺนาคเตน พฺรหฺมสฺสเรน ธมฺมํ เทเสนฺตสฺส เอกํ ปทมฺปิ โสตุํ ลภิสฺสาม, สาธุตรํเยว ภวิสฺสตีติ เอวํ อชฺฌาสยํ กตฺวาฯ

เยน ภควา เตนุปสงฺกมิํสูติ สพฺพกิจฺจานิ ปหาย ตุฏฺฐมานสา อาคมํสุฯ **เอตทโวจุ**นฺติ ทุวิธา หิ ปุจฺฉา อคาริกปุจฺฉา อนคาริกปุจฺฉา จฯ ตตฺถ ‘‘กิํ, ภเนฺต, กุสลํ, กิํ อกุสล’’นฺติ อิมินา นเยน อคาริกปุจฺฉา อาคตาฯ ‘‘อิเม โข, ภเนฺต, ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา’’ติ อิมินา นเยน อนคาริกปุจฺฉาฯ อิเม ปน อตฺตโน อนุรูปํ อคาริกปุจฺฉํ ปุจฺฉนฺตา เอตํ, ‘‘โก นุ โข, โภ โคตม, เหตุ โก ปจฺจโย’’ติอาทิวจนํ อโวจุํฯ เตสํ ภควา ยถา น สโกฺกนฺติ สลฺลเกฺขตุํ, เอวํ สํขิเตฺตเนว ตาว ปญฺหํ วิสฺสเชฺชโนฺต, **อธมฺมจริยาวิสมจริยาเหตุ โข คหปตโย**ติอาทิมาหฯ กสฺมา ปน ภควา ยถา น สลฺลเกฺขนฺติ, เอวํ วิสฺสเชฺชสีติ? ปณฺฑิตมานิกา หิ เต; อาทิโตว มาติกํ อฏฺฐเปตฺวา ยถา สลฺลเกฺขนฺติ, เอวํ อเตฺถ วิตฺถาริเต, เทสนํ อุตฺตานิกาติ มญฺญนฺตา อวชานนฺติ, มยมฺปิ กเถนฺตา เอวเมว กเถยฺยามาติ วตฺตาโร ภวนฺติฯ เตน เนสํ ภควา ยถา น สโกฺกนฺติ สลฺลเกฺขตุํ, เอวํ สํขิเตฺตเนว ตาว ปญฺหํ วิสฺสเชฺชสิฯ ตโต สลฺลเกฺขตุํ อสโกฺกเนฺตหิ วิตฺถารเทสนํ ยาจิโต วิตฺถาเรน เทเสตุํ, **เตน หิ คหปตโย**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เตน หี**ติ การณเตฺถ นิปาโตฯ ยสฺมา มํ ตุเมฺห ยาจถ, ตสฺมาติ อโตฺถฯ

๔๔๐. **ติวิธ**นฺติ ตีหิ โกฏฺฐาเสหิฯ **กาเยนา**ติ กายทฺวาเรนฯ **อธมฺมจริยาวิสมจริยา**ติ อธมฺมจริยสงฺขาตา วิสมจริยาฯ อยํ ปเนตฺถ ปทโตฺถ, อธมฺมสฺส จริยา อธมฺมจริยา, อธมฺมกรณนฺติ อโตฺถฯ วิสมา จริยา, วิสมสฺส วา กมฺมสฺส จริยาติ วิสมจริยาฯ อธมฺมจริยา จ สา วิสมจริยา จาติ อธมฺมจริยาวิสมจริยาฯ เอเตนุปาเยน สเพฺพสุ กณฺหสุกฺกปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ลุโทฺท**ติ กกฺขโฬฯ **ทารุโณ**ติ สาหสิโกฯ **โลหิตปาณี**ติ ปรํ ชีวิตา โวโรเปนฺตสฺส ปาณี โลหิเตน ลิปฺปนฺติฯ สเจปิ น ลิปฺปนฺติ, ตถาวิโธ โลหิตปาณีเตฺวว วุจฺจติฯ **หตปฺปหเต นิวิโฏฺฐ**ติ หเต จ ปรสฺส ปหารทาเน , ปหเต จ ปรมารเณ นิวิโฏฺฐฯ **อทยาปโนฺน**ติ นิกฺกรุณตํ อาปโนฺนฯ

ยํ ตํ ปรสฺสาติ ยํ ตํ ปรสฺส สนฺตกํฯ **ปรวิตฺตูปกรณ**นฺติ ตเสฺสว ปรสฺส วิตฺตูปกรณํ ตุฏฺฐิชนนํ ปริกฺขารภณฺฑกํฯ **คามคตํ วา**ติ อโนฺตคาเม วา ฐปิตํฯ **อรญฺญคตํ วา**ติ อรเญฺญ รุกฺขคฺคปพฺพตมตฺถกาทีสุ วา ฐปิตํฯ **อทินฺน**นฺติ เตหิ ปเรหิ กาเยน วา วาจาย วา อทินฺนํฯ **เถยฺยสงฺขาต**นฺติ เอตฺถ **เถโน**ติ โจโรฯ เถนสฺส ภาโว เถยฺยํ, อวหรณจิตฺตเสฺสตํ อธิวจนํฯ สงฺขา สงฺขาตนฺติ อตฺถโต เอกํ, โกฏฺฐาสเสฺสตํ อธิวจนํ, ‘‘สญฺญานิทานา หิ ปปญฺจสงฺขา’’ติอาทีสุ วิยฯ เถยฺยญฺจ ตํ สงฺขาตญฺจาติ เถยฺยสงฺขาตํ, เถยฺยจิตฺตสงฺขาโต เอโก จิตฺตโกฏฺฐาโสติ อโตฺถ ฯ กรณเตฺถ เจตํ ปจฺจตฺตวจนํ, ตสฺมา เถยฺยสงฺขาเตนาติ อตฺถโต ทฏฺฐพฺพํฯ

มาตุรกฺขิตาติอาทีสุ ยํ ปิตริ นเฏฺฐ วา มเต วา ฆาสจฺฉาทนาทีหิ ปฏิชคฺคมานา, วยปฺปตฺตํ กุลฆเร ทสฺสามีติ มาตา รกฺขติ, อยํ มาตุรกฺขิตา นามฯ เอเตนุปาเยน **ปิตุรกฺขิตา**ทโยปิ เวทิตพฺพาฯ สภาคกุลานิ ปน กุจฺฉิคเตสุปิ คเพฺภสุ กติกํ กโรนฺติ – ‘‘สเจ มยฺหํ ปุโตฺต โหติ, ตุยฺหํ ธีตา, อญฺญตฺถ คนฺตุํ น ลภิสฺสติ, มยฺหํ ปุตฺตเสฺสว โหตู’’ติฯ เอวํ คเพฺภปิ ปริคฺคหิตา **สสฺสามิกา** นามฯ ‘‘โย อิตฺถนฺนามํ อิตฺถิํ คจฺฉติ, ตสฺส เอตฺตโก ทโณฺฑ’’ติ เอวํ คามํ วา เคหํ วา วีถิํ วา อุทฺทิสฺส ฐปิตทณฺฑา, ปน **สปริทณฺฑา** นามฯ **อนฺตมโส มาลาคุณปริกฺขิตฺ**

ตาปีติ ยา สพฺพนฺติเมน ปริเจฺฉเทน, ‘‘เอสา เม ภริยา ภวิสฺสตี’’ติ สญฺญาย ตสฺสา อุปริ เกนจิ มาลาคุณํ ขิปเนฺตน มาลาคุณมเตฺตนาปิ ปริกฺขิตฺตา โหติฯ **ตถารูปาสุ จาริตฺตํ อาปชฺชิตา โหตี**ติ เอวรูปาสุ อิตฺถีสุ สมฺมาทิฏฺฐิสุเตฺต วุตฺตมิจฺฉาจารลกฺขณวเสน วีติกฺกมํ กตฺตา โหติฯ

สภาคโตติ สภายํ ฐิโตฯ **ปริสาคโต**ติ ปริสายํ ฐิโตฯ **ญาติมชฺฌคโต**ติ ทายาทานํ มเชฺฌ ฐิโตฯ **ปูคมชฺฌคโต**ติ เสนีนํ มเชฺฌ ฐิโตฯ **ราชกุลมชฺฌคโต**ติ ราชกุลสฺส มเชฺฌ มหาวินิจฺฉเย ฐิโต ฯ **อภินีโต**ติ ปุจฺฉนตฺถาย นีโตฯ **สกฺขิปุโฏฺฐ**ติ สกฺขิํ กตฺวา ปุจฺฉิโตฯ **เอห โมฺภ ปุริสา**ติ อาลปนเมตํฯ **อตฺตเหตุ วา ปรเหตุ วา**ติ อตฺตโน วา ปรสฺส วา หตฺถปาทาทิเหตุ วา ธนเหตุ วาฯ **อามิสกิญฺจิกฺขเหตุ วา**ติ เอตฺถ **อามิส**นฺติ ลาโภ อธิเปฺปโตฯ **กิญฺจิกฺข**นฺติ ยํ วา ตํ วา อปฺปมตฺตกํฯ อนฺตมโส ติตฺติรวฏฺฏกสปฺปิปิณฺฑนวนีตปิณฺฑาทิมตฺตกสฺสปิ ลญฺชสฺส เหตูติ อโตฺถฯ **สมฺปชานมุสา ภาสิตา โหตี**ติ ชานโนฺตเยว มุสาวาทํ กตฺตา โหติฯ

อิเมสํ เภทายาติ เยสํ อิโตติ วุตฺตานํ สนฺติเก สุตํ โหติ, เตสํ เภทายฯ **อมูสํ เภทายา**ติ เยสํ อมุตฺราติ วุตฺตานํ สนฺติเก สุตํ โหติ, เตสํ เภทายฯ **อิติ สมคฺคานํ วา เภทกา**ติ เอวํ สมคฺคานํ วา ทฺวินฺนํ สหายกานํ เภทํ กตฺตาฯ **ภินฺนานํ วา อนุปฺปทาตา**ติ สุฎฺฐุ กตํ ตยา, ตํ ปชหเนฺตน กติปาเหเนว เต มหนฺตํ อนตฺถํ กเรยฺยาติ เอวํ ภินฺนานํ ปุน อสํสนฺทนาย อนุปฺปทาตา อุปตฺถเมฺภตา การณํ ทเสฺสตาติ อโตฺถฯ วโคฺค อาราโม อภิรติฏฺฐานมสฺสาติ **วคฺคาราโมฯ วคฺครโต**ติ วเคฺคสุ รโตฯ วเคฺค ทิสฺวา วา สุตฺวา วา นนฺทตีติ **วคฺคนนฺทีฯ วคฺคกรณิํ วาจ**นฺติ ยา วาจา สมเคฺคปิ สเตฺต วเคฺค กโรติ ภินฺทติ, ตํ กลหการณํ วาจํ ภาสิตา โหติฯ

อณฺฑกาติ ยถา สโทเส รุเกฺข อณฺฑกานิ อุฎฺฐหนฺติ, เอวํ สโทสตาย ขุํสนาวมฺภนาทิวจเนหิ อณฺฑกา ชาตาฯ **กกฺกสา**ติ ปูติกาฯ ยถา นาม ปูติกรุโกฺข กกฺกโส โหติ ปคฺฆริตจุโณฺณ, เอวํ กกฺกสา โหติ, โสตํ ฆํสมานา วิย ปวิสติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘กกฺกสา’’ติฯ **ปรกฏุกา**ติ ปเรสํ กฏุกา อมนาปา โทสชนนีฯ **ปราภิสชฺชนี**ติ กุฏิลกณฺฏกสาขา วิย มเมฺมสุ วิชฺฌิตฺวา ปเรสํ อภิสชฺชนี คนฺตุกามานมฺปิ คนฺตุํ อทตฺวา ลคฺคนการีฯ **โกธสามนฺตา**ติ โกธสฺส อาสนฺนาฯ **อสมาธิสํวตฺตนิกา**ติ อปฺปนาสมาธิสฺส วา อุปจารสมาธิสฺส วา อสํวตฺตนิกาฯ อิติ สพฺพาเนว ตานิ สโทสวาจาย เววจนานิฯ

อกาลวาทีติ อกาเลน วตฺตาฯ **อภูตวาที**ติ ยํ นตฺถิ, ตสฺส วตฺตาฯ **อนตฺถวาที**ติ อการณนิสฺสิตํ วตฺตาฯ **อธมฺมวาที**ติ อสภาวํ วตฺตา ฯ **อวินยวาที**ติ อสํวรวินยปฏิสํยุตฺตสฺส วตฺตาฯ **อนิธานวติ วาจ**นฺติ หทยมญฺชูสายํ นิเธตุํ อยุตฺตํ วาจํ ภาสิตา โหติฯ **อกาเลนา**ติ วตฺตพฺพกาลสฺส ปุเพฺพ วา ปจฺฉา วา อยุตฺตกาเล วตฺตา โหติฯ **อนปเทส**นฺติ สุตฺตาปเทสวิรหิตํฯ **อปริยนฺตวติ**นฺติ อปริเจฺฉทํ, สุตฺตํ วา ชาตกํ วา นิกฺขิปิตฺวา ตสฺส อุปลพฺภํ วา อุปมํ วา วตฺถุํ วา อาหริตฺวา พาหิรกถํเยว กเถติฯ นิกฺขิตฺตํ นิกฺขิตฺตเมว โหติฯ ‘‘สุตฺตํ นุ โข กเถติ ชาตกํ นุ โข, นสฺส อนฺตํ วา โกฏิํ วา ปสฺสามา’’ติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ ยถา วฏรุกฺขสาขานํ คตคตฏฺฐาเน ปาโรหา โอตรนฺติ, โอติโณฺณติณฺณฏฺฐาเน สมฺปชฺชิตฺวา ปุน วฑฺฒนฺติเยว ฯ เอวํ อฑฺฒโยชนมฺปิ โยชนมฺปิ คจฺฉนฺติเยว, คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต ปน มูลรุโกฺข วินสฺสติ, ปเวณิชาตกาวติฏฺฐนฺติฯ เอวมยมฺปิ นิโคฺรธธมฺมกถิโก นาม โหติ; นิกฺขิตฺตํ นิกฺขิตฺตมตฺตเมว กตฺวา ปเสฺสเนว ปริหรโนฺต คจฺฉติฯ โย ปน พหุมฺปิ ภณโนฺต เอตทตฺถมิทํ วุตฺตนฺติ อาหริตฺวา ชานาเปตุํ สโกฺกติ, ตสฺส กเถตุํ วฏฺฏติฯ **อนตฺถสํหิต**นฺติ น อตฺถนิสฺสิตํฯ

อภิชฺฌาตา โหตีติ อภิชฺฌาย โอโลเกตา โหติฯ **อโห วตา**ติ ปตฺถนเตฺถ นิปาโตฯ อภิชฺฌาย โอโลกิตมตฺตเกน เจตฺถ กมฺมปถเภโท น โหติฯ ยทา ปน, ‘‘อโห วติทํ มม สนฺตกํ

อสฺส, อหเมตฺถ วสํ วตฺเตยฺย’’นฺติ อตฺตโน ปริณาเมติ, ตทา กมฺมปถเภโท โหติ, อยมิธ อธิเปฺปโตฯ

พฺยาปนฺนจิโตฺตติ วิปนฺนจิโตฺต ปูติภูตจิโตฺตฯ **ปทุฎฺฐมนสงฺกโปฺป**ติ โทเสน ทุฎฺฐจิตฺตสงฺกโปฺปฯ **หญฺญนฺตู**ติ ฆาติยนฺตูฯ **วชฺฌนฺตู**ติ วธํ ปาปุณนฺตุฯ **มา วา อเหสุ**นฺติ กิญฺจิปิ มา อเหสุํฯ อิธาปิ โกปมตฺตเกน กมฺมปถเภโท น โหติฯ หญฺญนฺตูติอาทิจินฺตเนเนว โหติ, ตสฺมา เอวํ วุตฺตํฯ

มิจฺฉาทิฎฺฐิโกติ อกุสลทสฺสโนฯ **วิปรีตทสฺสโน**ติ วิปลฺลตฺถทสฺสโนฯ **นตฺถิ ทินฺน**นฺติ ทินฺนสฺส ผลาภาวํ สนฺธาย วทติฯ **ยิฎฺฐํ** วุจฺจติ มหายาโคฯ **หุต**นฺติ ปเหณกสกฺกาโร อธิเปฺปโต, ตมฺปิ อุภยํ ผลาภาวเมว สนฺธาย ปฎิกฺขิปติฯ **สุกตทุกฺกฎาน**นฺติ สุกตทุกฺกฎานํ, กุสลากุสลานนฺติ อโตฺถฯ **ผลํ วิปาโก**ติ ยํ ผลนฺติ วา วิปาโกติ วา วุจฺจติ, ตํ นตฺถีติ วทติฯ **นตฺถิ อยํ โลโก**ติ ปรโลเก ฐิตสฺส อยํ โลโก นตฺถิฯ **นตฺถิ ปโร โลโก**ติ อิธ โลเก ฐิตสฺสปิ ปรโลโก นตฺถิ, สเพฺพ ตตฺถ ตเตฺถว อุจฺฉิชฺชนฺตีติ ทเสฺสติฯ **นตฺถิ มาตา นตฺถิ ปิตา**ติ เตสุ สมฺมาปฎิปตฺติมิจฺฉาปฎิปตฺตีนํ ผลาภาววเสน วทติฯ **นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา**ติ จวิตฺวา อุปปชฺชนกสตฺตา นาม นตฺถีติ วทติฯ **สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทนฺตี**ติ เย อิมญฺจ โลกํ ปรญฺจ โลกํ อภิวิสิฎฺฐาย ปญฺญาย สยํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา ปเวเทนฺติ, เต นตฺถีติ สพฺพญฺญุพุทฺธานํ อภาวํ ทีเปติ, เอตฺตาวตา ทสวตฺถุกา มิจฺฉาทิฎฺฐิ กถิตา โหติฯ

๔๔๑. **ปาณาติปาตํ ปหายา**ติอาทโย สตฺต กมฺมปถา จูฬหตฺถิปเท วิตฺถาริตาฯ อนภิชฺฌาทโย อุตฺตานตฺถาเยวฯ

๔๔๒. **สหพฺยตํ อุปปเชฺชยฺย**นฺติ สหภาวํ อุปคเจฺฉยฺยํฯ **พฺรหฺมกายิกานํ เทวาน**นฺติ ปฐมชฺฌานภูมิเทวานํฯ **อาภานํ เทวาน**นฺติ อาภา นาม วิสุํ นตฺถิ, ปริตฺตาภอปฺปมาณาภอาภสฺสรานเมตํ อธิวจนํฯ **ปริตฺตาภาน**นฺติอาทิ ปน เอกโต อคฺคเหตฺวา เตสํเยว เภทโต คหณํฯ **ปริตฺตสุภาน**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อิติ ภควา อาสวกฺขยํ ทเสฺสตฺวา อรหตฺตนิกูเฎน เทสนํ นิฎฺฐเปสิฯ

อิธ ฐตฺวา ปน เทวโลกา สมาเนตพฺพาฯ ติสฺสนฺนํ ตาว ฌานภูมีนํ วเสน นว พฺรหฺมโลกา, ปญฺจ สุทฺธาวาสา จตูหิ อารูเปหิ สทฺธิํ นวาติ อฎฺฐารส, เวหปฺผเลหิ สทฺธิํ เอกูนวีสติ, เต อสญฺญํ ปกฺขิปิตฺวา วีสติ พฺรหฺมโลกา โหนฺติ, เอวํ ฉหิ กามาวจเรหิ สทฺธิํ ฉพฺพีสติ เทวโลกา นามฯ เตสํ สเพฺพสมฺปิ ภควตา ทสกุสลกมฺมปเถหิ นิพฺพตฺติ ทสฺสิตาฯ

ตตฺถ ฉสุ ตาว กามาวจเรสุ ติณฺณํ สุจริตานํ วิปาเกเนว นิพฺพตฺติ โหติฯ อุปริเทวโลกานํ ปน อิเม กมฺมปถา อุปนิสฺสยวเสน กถิตา ฯ ทส กุสลกมฺมปถา หิ สีลํ, สีลวโต จ กสิณปริกมฺมํ อิชฺฌตีติฯ สีเล ปติฎฺฐาย กสิณปริกมฺมํ กตฺวา ปฐมชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ปฐมชฺฌานภูมิยํ นิพฺพตฺตติ; ทุติยาทีนิ ภาเวตฺวา ทุติยชฺฌานภูมิอาทีสุ นิพฺพตฺตติ; รูปาวจรชฺฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อนาคามิผเล ปติฎฺฐิโต ปญฺจสุ สุทฺธาวาเสสุ นิพฺพตฺตติ; รูปาวจรชฺฌานํ ปาทกํ กตฺวา อรูปาวจรสมาปตฺติํ นิพฺพเตฺตตฺวา จตูสุ อรูเปสุ นิพฺพตฺตติ; รูปารูปชฺฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ อสญฺญภโว ปน พาหิรกานํ ตาปสปริพฺพาชกานํ อาจิโณฺณติ อิธ น นิทฺทิโฎฺฐฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

สาเลยฺยกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. เวรญฺชกสุตฺตวณฺณนา

๔๔๔. **เอวํ เม สุต**นฺติ เวรญฺชกสุตฺตํฯ ตตฺถ **เวรญฺชกา**ติ เวรญฺชวาสิโนฯ **เกนจิเทว กรณีเยนา**ติ เกนจิเทว อนิยมิตกิจฺจนฯ เสสํ สพฺพํ ปุริมสุตฺเต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เกวลญฺหิ อิธ **อธมฺมจารี วิสมจารี**ติ เอวํ ปุคฺคลาธิฏฺฐานา เทสนา กตาฯ ปุริมสุตฺเต ธมฺมาธิฏฺฐานาติ อยํ วิเสโสฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

เวรญฺชกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. มหาเวทลฺลสุตฺตวณฺณนา

๔๔๙. **เอวํ เม สุต**นฺติ มหาเวทลฺลสุตฺตํฯ ตตฺถ **อายสฺมา**ติ สคารวสปฺปติสฺสวจนเมตํฯ **มหาโกฏฺฐิโก**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํฯ **ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต**ติ ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐิโตฯ **ทุปฺปญฺโญ ทุปฺปญฺโญ**ติ เอตฺถ ปญฺญาย ทุฏฺฐํ นาม นตฺถิ, อปฺปญฺโญ นิปฺปญฺโญติ อตฺโถฯ **กิตฺตาวตา นุ โข**ติ การณปริจฺเฉทปุจฺฉา, กิตฺตเกน นุ โข เอวํ วุจฺจตีติ อตฺโถฯ ปุจฺฉา จ นาเมสา อทิฏฺฐโชตนาปุจฺฉา, ทิฏฺฐสํสนฺทนาปุจฺฉา, วิมติเจฺฉทนาปุจฺฉา, อนุมติปุจฺฉา, กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาติ ปญฺจวิธา โหติฯ ตาสมิทํ นานากรณํ –

กตมา **อทิฏฺฐโชตนาปุจฺฉา**? ปกติยา ลกฺขณํ อญฺญาตํ โหติ อทิฏฺฐํ อตุลิตํ อตีริตํ อวิภูตํ อวิภาวิตํ, ตสฺส ญาณาย ทสฺสนาย ตุลนาย ตีรณาย วิภูตาย วิภาวนตฺถาย ปญฺหํ ปุจฺฉติฯ อยํ อทิฏฺฐโชตนาปุจฺฉาฯ

กตมา **ทิฏฺฐสํสนฺทนาปุจฺฉา**? ปกติยา ลกฺขณํ ญาตํ โหติ ทิฏฺฐํ ตุลิตํ ตีริตํ วิภูตํ วิภาวิตํ, อเญฺญหิ ปณฺฑิเตหิ สทฺธิํ สํสนฺทนตฺถาย ปญฺหํ ปุจฺฉติฯ อยํ ทิฏฺฐสํสนฺทนาปุจฺฉาฯ

กตมา **วิมติเจฺฉทนาปุจฺฉา**? ปกติยา สํสยปกฺขโนฺท โหติ วิมติปกฺขโนฺท, เทฺวฬฺหกชาโต, ‘‘เอวํ นุ โข, น นุ โข, กิํ นุ โข, กถํ นุ โข’’ติ, โส วิมติเจฺฉทนตฺถาย ปญฺหํ ปุจฺฉติฯ อยํ วิมติเจฺฉทนาปุจฺฉา (มหานิ. ๑๕๐; จูฬนิ. ปุณฺณกมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๑๒)ฯ

‘‘ตํ กิํ มญฺญถ, ภิกฺขเว, รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ? อนิจฺจํ, ภเนฺต’’ติ (มหาว. ๒๑) เอวรูปา อนุมติํ คเหตฺวา ธมฺมเทสนากาเล ปุจฺฉา **อนุมติปุจฺฉา** นามฯ

‘‘จตฺตาโรเม , ภิกฺขเว, สติปฏฺฐานา, กตเม จตฺตาโร’’ติ (สํ. นิ. ๕.๓๙๐) เอวรูปา ภิกฺขุสงฺฆํ สยเมว ปุจฺฉิตฺวา สยเมว วิสฺสเชฺชตุกามสฺส ปุจฺฉา **กเถตุกมฺยตาปุจฺฉา** นามฯ ตาสุ อิธ ทิฏฺฐสํสนฺทนาปุจฺฉา อธิเปฺปตาฯ

เถโร หิ อตฺตโน ทิวาฏฺฐาเน นิสีทิตฺวา สยเมว ปญฺหํ สมุฏฺฐเปตฺวา สยํ วินิจฺฉินโนฺต อิทํ สุตฺตํ อาทิโต ปฏฺฐาย มตฺถกํ ปาเปสิฯ เอกโจฺจ หิ ปญฺหํ สมุฏฺฐาเปตุํเยว สโกฺกติ น นิเจฺฉตุํ; เอกโจฺจ นิเจฺฉตุํ สโกฺกติ น สมุฏฺฐาเปตุํ; เอกโจฺจ อุภยมฺปิ น สโกฺกติ; เอกโจฺจ อุภยมฺปิ สโกฺกติฯ เตสุ เถโร อุภยมฺปิ สโกฺกติเยวฯ กสฺมา? มหาปญฺญตายฯ มหาปญฺญํ นิสฺสาย หิ อิมสฺ

มึ สาสเน สาริปุตฺตเตฺถโร, มหากจฺจานเตฺถโร, ปุณฺณเตฺถโร, กุมารกสฺสปเตฺถโร, อานนฺทเตฺถโร, อยเมว อายสฺมาติ สมฺพหุลา เถรา วิเสสฏฺฐานํ อธิคตาฯ น หิ สกฺกา ยาย วา ตาย วา อปฺปมตฺติกาย ปญฺญาย สมนฺนาคเตน ภิกฺขุนา สาวกปารมีญาณสฺส มตฺถกํ ปาปุณิตุํ, มหาปเญฺญน ปน สกฺกาติ มหาปญฺญตาย **สาริปุตฺตเตฺถโร** ตํ ฐานํ อธิคโตฯ ปญฺญาย หิ เถเรน สทิโส นตฺถิฯ เตเนว นํ ภควา เอตทเคฺค ฐเปสิ – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ มหาปญฺญานํ ยทิทํ สาริปุโตฺต’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๙)ฯ

ตถา น สกฺกา ยาย วา ตาย วา อปฺปมตฺติกาย ปญฺญาย สมนฺนาคเตน ภิกฺขุนา ภควตา สํขิเตฺตน ภาสิตสฺส สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สทฺธึ สํสนฺทิตฺวา สมาเนตฺวา วิตฺถาเรน อตฺถํ วิภเชตุํ, มหาปเญฺญน ปน สกฺกาติ มหาปญฺญตาย **มหากจฺจานเตฺถโร** ตตฺถ ปฏิพโล ชาโต, เตเนว นํ ภควา เอตทเคฺค ฐเปสิ – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ สํขิเตฺตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อตฺถํ วิภชนฺตานํ ยทิทํ มหากจฺจาโน’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๙๗)ฯ

ตถา น สกฺกา ยาย วา ตาย วา อปฺปมตฺติกาย ปญฺญาย สมนฺนาคเตน ภิกฺขุนา ธมฺมกถํ กเถเนฺตน ทส กถาวตฺถูนิ อาหริตฺวา สตฺต วิสุทฺธิโย วิภชเนฺตน ธมฺมกถํ กเถตุํ, มหาปเญฺญน ปน สกฺกาติ มหาปญฺญตาย **ปุณฺณเตฺถโร** จตุปริสมเชฺฌ อลงฺกตธมฺมาสเน จิตฺตพีชนึ คเหตฺวา นิสิโนฺน ลีฬฺหายโนฺต ปุณฺณจโนฺท วิย ธมฺมํ กเถสิฯ เตเนว นํ ภควา เอตทเคฺค ฐเปสิ – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ธมฺมกถิกานํ ยทิทํ ปุโณฺณ มนฺตาณิปุโตฺต’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๙๖)ฯ

ตถา ยาย วา ตาย วา อปฺปมตฺติกาย ปญฺญาย สมนฺนาคโต ภิกฺขุ ธมฺมํ กเถโนฺต อิโต วา เอโตฺต วา อนุกฺกมิตฺวา ยฏฺฐิโกฏึ คเหตฺวา อโนฺธ วิย, เอกปทิกํ ทณฺฑกเสตุํ อารุโฬฺห วิย จ คจฺฉติฯ มหาปโญฺญ ปน จตุปฺปทิกํ คาถํ นิกฺขิปิตฺวา อุปมา จ การณานิ จ อาหริตฺวา เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ คเหตฺวา เหฏฺฐุปริยํ กโรโนฺต กเถสิฯ มหาปญฺญตาย ปน **กุมารกสฺสปเตฺถโร** จตุปฺปทิกํ คาถํ นิกฺขิปิตฺวา อุปมา จ การณานิ จ อาหริตฺวา เตหิ สทฺธึ โยเชโนฺต ชาตสฺสเร ปญฺจวณฺณานิ กุสุมานิ ผุลฺลาเปโนฺต วิย สิเนรุมตฺถเก วฏฺฏิสหสฺสํ เตลปทีปํ ชาเลโนฺต วิย เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ เหฏฺฐุปริยํ กโรโนฺต กเถสิฯ เตเนว นํ ภควา เอตทเคฺค ฐเปสิ – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ จิตฺตกถิกานํ ยทิทํ กุมารกสฺสโป’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๗)ฯ

ตถา ยาย วา ตาย วา อปฺปมตฺติกาย ปญฺญาย สมนฺนาคโต ภิกฺขุ จตูหิ มาเสหิ จตุปฺปทิกมฺปิ คาถํ คเหตุํ น สโกฺกติฯ มหาปโญฺญ ปน เอกปเท ฐตฺวา ปทสตมฺปิ ปทสหสฺสมฺปิ คณฺหาติฯ **อานนฺทเตฺถโร** ปน มหาปญฺญตาย เอกปทุทฺธาเร ฐตฺวา สกึเยว สุตฺวา ปุน อปุจฺฉโนฺต สฏฺฐิ ปทสหสฺสานิ ปนฺนรส คาถาสหสฺสานิ วลฺลิยา ปุปฺผานิ อากฑฺฒิตฺวา คณฺหโนฺต วิย เอกปฺปหาเรเนว คณฺหาติฯ คหิตคหิตํ ปาสาเณ ขตเลขา วิย, สุวณฺณฆเฏ ปกฺขิตฺตสีหวสา วิย จ คหิตาการเรเนว ติฏฺฐติฯ เตเนว นํ ภควา เอตทเคฺค ฐเปสิ – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ คติมนฺตานํ ยทิทํ อานโนฺท , สติมนฺตานํ, ธิติมนฺตานํ, พหุสฺสุตานํ, อุปฏฺฐากานํ ยทิทํ อานโนฺท’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๙-๒๒๓)ฯ

น หิ สกฺกา ยาย วา ตาย วา อปฺปมตฺติกาย ปญฺญาย สมนฺนาคเตน ภิกฺขุนา จตุปฏิสมฺภิทาปเภทสฺส มตฺถกํ ปาปุณิตุํฯ มหาปเญฺญน ปน สกฺกาติ มหาปญฺญตาย **มหาโกฏฺฐิตเตฺถโร** อธิคมปริปุจฺฉาสวนปุพฺพโยคานํ วเสน อนนฺตนยุสฺสทํ ปฏิสมฺภิทาปเภทํ ปโตฺตฯ เตเนว นํ ภควา เอตทเคฺค ฐเปสิ – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ปฏิสมฺภิทาปตฺตานํ ยทิทํ มหาโกฏฺฐิโต’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๘)ฯ

อิติ เถโร มหาปญฺญตาย ปญฺหํ สมุฏฺฐาเปตุมฺปิ นิเจฺฉตุมฺปีติ อุภยมฺปิ สโกฺกติฯ โส ทิวาฏฺฐาเน นิสีทิตฺวา สยเมว สพฺพปเญฺห สมุฏฺฐเปตฺวา สยํ วินิจฺฉินโนฺต อิทํ สุตฺตํ อาทิโต ปฏฺฐาย มตฺถกํ ปาเปตฺวา, ‘‘โสภนา วต อยํ ธมฺมเทสนา, เชฏฺฐภาติเกน นํ ธมฺมเสนาปตินา สทฺธิํ สํสนฺทิสฺสามิ, ตโต อยํ ทฺวินฺนมฺปิ อมฺหากํ เอกมติยา เอกชฺฌาสเยน จ ฐปิตา อติครุกา ภวิสฺสติ ปาสาณจฺฉตฺตสทิสา, จตุโรฆนิตฺถรณตฺถิกานํ ติเตฺถ ฐปิตนาวา วิย, มคฺคคมนตฺถิกานํ สหสฺสยุตฺตอาชญฺญรโถ วิย พหุปการา ภวิสฺสตี’’ติ ทิฏฺฐสํสนฺทนตฺถํ ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ตาสุ อิธ ทิฏฺฐสํสนฺทนาปุจฺฉา อธิเปฺปตา’’ติฯ

นปฺปชานาตีติ เอตฺถ ยสฺมา นปฺปชานาติ, ตสฺมา ทุปฺปโญฺญติ วุจฺจตีติ อยมโตฺถฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **อิทํ ทุกฺขนฺติ นปฺปชานาตี**ติ อิทํ ทุกฺขํ, เอตฺตกํ ทุกฺขํ, อิโต อุทฺธํ นตฺถีติ ทุกฺขสจฺจํ ยาถาวสรสลกฺขณโต น ปชานาติฯ **อยํ ทุกฺขสมุทโย**ติ อิโต ทุกฺขํ สมุเทตีติ ปวตฺติทุกฺขปภาวิกา ตณฺหา สมุทยสจฺจนฺติ ยาถาวสรสลกฺขณโต น ปชานาติฯ **อยํ ทุกฺขนิโรโธ**ติ อิทํ ทุกฺขํ อยํ ทุกฺขสมุทโย จ อิทํ นาม ฐานํ ปตฺวา นิรุชฺฌตีติ อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิพฺพานํ นิโรธสจฺจนฺติ ยาถาวสรสลกฺขณโต น ปชานาติฯ **อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา**ติ อยํ ปฏิปทา ทุกฺขนิโรธํ คจฺฉตีติ มคฺคสจฺจํ ยาถาวสรสลกฺขณโต น ปชานาตีติฯ อนนฺตรวาเรปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สเงฺขปโต ปเนตฺถ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานิโก ปุคฺคโล กถิโตติ เวทิตโพฺพฯ

อยญฺหิ อาจริยสนฺติเก จตฺตาริ สจฺจานิ สวนโต อุคฺคณฺหาติฯ ฐเปตฺวา ตณฺหํ เตภูมกา ธมฺมา ทุกฺขสจฺจํ, ตณฺหา สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิพฺพานํ นิโรธสจฺจํ, ทุกฺขสจฺจํ ปริชานโนฺต สมุทยสจฺจํ ปชหโนฺต นิโรธปาปโน มโคฺค มคฺคสจฺจนฺติ เอวํ อุคฺคเหตฺวา อภินิวิสติฯ ตตฺถ ปุริมานิ เทฺว สจฺจานิ วฏฺฏํ, ปจฺฉิมานิ วิวฏฺฏํ, วเฏฺฏ อภินิเวโส โหติ, โน วิวเฏฺฏ, ตสฺมา อยํ อภินิวิสมาโน ทุกฺขสเจฺจ อภินิวิสติฯ

ทุกฺขสจฺจํ นาม รูปาทโย ปญฺจกฺขนฺธาติ ววตฺถเปตฺวา ธาตุกมฺมฏฺฐานวเสน โอตริตฺวา, ‘‘จตฺตาริ มหาภูตานิ จตุนฺนญฺจ มหาภูตานํ อุปาทาย รูปํ รูป’’นฺติ ววตฺถเปติฯ ตทารมฺมณา เวทนา สญฺญา สงฺขารา วิญฺญาณํ นามนฺติ เอวํ ยมกตาลกฺขนฺธํ ภินฺทโนฺต วิย ‘‘เทฺวว อิเม ธมฺมา นามรูป’’นฺติ ววตฺถเปติฯ ตํ ปเนตํ น อเหตุกํ สเหตุกํ สปฺปจฺจยํ, โก จสฺส ปจฺจโย อวิชฺชาทโย ธมฺมาติ เอวํ ปจฺจเย เจว ปจฺจยุปฺปนฺนธเมฺม จ ววตฺถเปตฺวา ‘‘สเพฺพปิ ธมฺมา หุตฺวา อภาวเฏฺฐน อนิจฺจา’’ติ อนิจฺจลกฺขณํ อาโรเปติ, ตโต อุทยวยปฺปฏิปีฬนากาเรน ทุกฺขา, อวสวตฺตนากาเรน อนตฺตาติ ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา วิปสฺสนาปฏิปาฏิยา สมฺมสโนฺต โลกุตฺตรมคฺคํ ปาปุณาติฯ

มคฺคกฺขเณ จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌติ, เอกาภิสมเยน อภิสเมติฯ ทุกฺขํ ปริญฺญาปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌติฯ สมุทยํ ปหานปฏิเวเธน, นิโรธํ สจฺฉิกิริยาปฏิเวเธน, มคฺคํ ภาวนาปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌติฯ ทุกฺขํ ปริญฺญาภิสมเยน อภิสเมติ, สมุทยํ ปหานาภิสมเยน, นิโรธํ สจฺฉิกิริยาภิสมเยน, มคฺคํ ภาวนาภิสมเยน อภิสเมติฯ โส ตีณิ สจฺจานิ กิจฺจโต ปฏิวิชฺฌติ, นิโรธํ อารมฺมณโตฯ ตสฺมิญฺจสฺส ขเณ อหํ ทุกฺขํ ปริชานามิ, สมุทยํ ปชหามิ, นิโรธํ สจฺฉิกโรมิ, มคฺคํ ภาเวมีติ อาโภคสมนฺนาหารมนสิการปจฺจเวกฺขณา นตฺถิฯ เอตสฺส ปน ปริคฺคณฺหนฺต เสฺสว มโคฺค ตีสุ สเจฺจสุ ปริญฺญาทิกิจฺจํ สาเธโนฺตว นิโรธํ อารมฺมณโต ปฏิวิชฺฌตีติฯ

ตสฺมา ปญฺญวาติ วุจฺจตีติ เอตฺถ เหฏฺฐิมโกฏิยา โสตาปโนฺน, อุปริมโกฏิยา ขีณาสโว ปญฺญวาติ นิทฺทิโฏฺฐฯ โย ปน เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ ปาฬิโต จ อตฺถโต จ อนุสนฺธิโต จ ปุพฺพาปร

โต จ อุคฺคเหตฺวา เหฏฺฐุปริยํ กโรนฺโต วิจรติ, อนิจฺจทุกฺขานตฺตวเสน ปริคฺคหมตฺตมฺปิ นตฺถิ, อยํ ปญฺญวา นาม, ทุปฺปญฺโญ นามาติ? วิญฺญาณจริโต นาเมส, ปญฺญวาติ น วตฺตพฺโพฯ อถ โย ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา วิปสฺสนาปฏิปาฏิยา สมฺมสนฺโต อชฺช อเชฺชว อรหตฺตนฺติ จรติ, อยํ ปญฺญวา นาม, ทุปฺปญฺโญ นามาติ? ภชาปิยมาโน ปญฺญวาปกฺขํ ภชติฯ สุตฺเต ปน ปฏิเวโธว กถิโตฯ

วิญฺญาณํ วิญฺญาณนฺติ อิธ กึ ปุจฺฉติ? เยน วิญฺญาเณน สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา เอส ปญฺญวา นาม ชาโต, ตสฺส อาคมนวิปสฺสนา วิญฺญาณํ กมฺมการกจิตฺตํ ปุจฺฉามีติ ปุจฺฉติฯ **สุขนฺติปิ วิชานาตี**ติ สุขเวทนมฺปิ วิชานาติฯ อุปริปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ อิมินา เถโร ‘‘สุขํ เวทนํ เวทยมาโน สุขํ เวทนํ เวทยามีติ ปชานาตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๑๓; ที. นิ. ๒.๓๘๐) นเยน อาคตเวทนาวเสน อรูปกมฺมฏฺฐานํ กเถสิฯ ตสฺสโตฺถ สติปฏฺฐาเน วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺโพฯ

สํสฏฺฐาติ เอกุปฺปาทาทิลกฺขเณน สํโยคเฏฺฐน สํสฏฺฐา, อุทาหุ วิสํสฏฺฐาติ ปุจฺฉติฯ เอตฺถ จ เถโร มคฺคปญฺญญฺจ วิปสฺสนาวิญฺญาณญฺจาติ อิเม เทฺว โลกิยโลกุตฺตรธเมฺม มิเสฺสตฺวา ภูมนฺตรํ ภินฺทิตฺวา สมยํ อชานนฺโต วิย ปุจฺฉตีติ น เวทิตพฺโพฯ มคฺคปญฺญาย ปน มคฺควิญฺญาเณน, วิปสฺสนาปญฺญาย จ วิปสฺสนาวิญฺญาเณเนว สทฺธึ สํสฏฺฐภาวํ ปุจฺฉตีติ เวทิตพฺโพฯ เถโรปิสฺส ตเมวตฺถํ วิสฺสเชฺชนฺโต **อิเม ธมฺมา สํสฏฺฐา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **น จ ลพฺภา อิเมสํ ธมฺมาน**นฺติ อิเมสํ โลกิยมคฺคกฺขเณปิ โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณปิ เอกโต อุปฺปนฺนานํ ทฺวินฺนํ ธมฺมานํฯ **วินิพฺภุชิตฺวา วินิพฺภุชิตฺวา**ติ วิสุํ วิสุํ กตฺวา วินิวเฏฺฏตฺวา, อารมฺมณโต วา วตฺถุโต วา อุปฺปาทโต วา นิโรธโต วา นานากรณํ ทเสฺสตุํ น สกฺกาติ อโตฺถฯ เตสํ เตสํ ปน ธมฺมานํ วิสโย นาม อตฺถิฯ โลกิยธมฺมํ ปตฺวา หิ จิตฺตํ เชฏฺฐกํ โหติ ปุพฺพงฺคมํ, โลกุตฺตรํ ปตฺวา ปญฺญาฯ

สมฺมาสมฺพุโทฺธปิ หิ โลกิยธมฺมํ ปุจฺฉนฺโต, ‘‘ภิกฺขุ, ตฺวํ กตมํ ปญฺญํ อธิคโต, กึ ปฐมมคฺคปญฺญํ, อุทาหุ ทุติย ตติย จตุตฺถ มคฺคปญฺญ’’นฺติ น เอวํ ปุจฺฉติฯ กึ ผโสฺส ตฺวํ, ภิกฺขุ, กึ เวทโน, กึ สโญฺญ, กึ เจตโนติ น จ ปุจฺฉติ, จิตฺตวเสน ปน, ‘‘กิญฺจิโตฺต ตฺวํ, ภิกฺขู’’ติ (ปารา. ๑๓๕) ปุจฺฉติฯ กุสลากุสลํ ปญฺญเปนฺโตปิ ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา, มโนเสฏฺฐา มโนมยา’’ติ (ธ. ป. ๑, ๒) จ, ‘‘กตเม ธมฺมา กุสลา? ยสฺมึ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหตี’’ติ (ธ. ส. ๑) จ เอวํ จิตฺตวเสเนว ปญฺญาเปติฯ โลกุตฺตรํ ปุจฺฉนฺโต ปน กึ ผโสฺส ตฺวํ ภิกฺขุ, กึ เวทโน, กึ สโญฺญ, กึ เจตโนติ น ปุจฺฉติฯ กตมา เต, ภิกฺขุ, ปญฺญา อธิคตา, กึ ปฐมมคฺคปญฺญา, อุทาหุ ทุติยตติยจตุตฺถมคฺคปญฺญาติ เอวํ ปญฺญาวเสเนว ปุจฺฉติฯ

อินฺทฺริยสํยุเตฺตปิ ‘‘ปญฺจิมานิ, ภิกฺขเว, อินฺทฺริยานิฯ กตมานิ ปญฺจ? สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยํฯ กตฺถ จ, ภิกฺขเว, สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ? จตูสุ โสตาปตฺติยเงฺคสุ เอตฺถ สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํฯ กตฺถ จ, ภิกฺขเว, วีริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ? จตูสุ สมฺมปฺปธาเนสุ เอตฺถ วีริยินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํฯ กตฺถ จ, ภิกฺขเว, สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ? จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ เอตฺถ สตินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํฯ กตฺถ จ, ภิกฺขเว, สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ? จตูสุ ฌาเนสุ เอตฺถ สมาธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํฯ กตฺถ จ, ภิกฺขเว, ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ? จตูสุ อริยสเจฺจสุ เอตฺถ ปญฺญินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพ’’นฺติ (สํ. นิ. ๕.๔๗๘)ฯ เอวํ สวิสยสฺมึเยว โลกิยโลกุตฺตรา ธมฺมา กถิตาฯ

ยถา หิ จตฺตาโร เสฏฺฐิปุตฺตา ราชาติ ราชปญฺจเมสุ สหาเยสุ นกฺขตฺตํ กีฬิสฺสามาติ วีถึ โอติเณฺณสุ เอกสฺส เสฏฺฐิปุตฺตสฺส เคหํ คตกาเล อิตเร จตฺตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, เคหสามิโกว, ‘‘อิเมสํ ขาทนียํ โภชนียํ เทถ, คนฺธมาลาลงฺการาทีนิ เทถา’’ติ เคเห วิจาเรติฯ ทุติยสฺส ตติยสฺส จตุตฺถสฺส เคหํ คตกาเล อิตเร จตฺตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, เคหสามิโกว, ‘‘อิเมสํ ขาทนียํ โภชนียํ เทถ, คนฺธมาลาลงฺการาทีนิ เทถา’’ติ เคเห วิจาเรติฯ อถ สพฺพปจฺฉา รโญฺญ เคหํ คตกาเล กิญฺจาปิ ราชา สพฺพตฺถ อิสฺสโรว, อิมสฺมึ ปน กาเล อตฺตโน เคเหเยว, ‘‘อิเมสํ ขาทนียํ โภชนียํ เทถ, คนฺธมาลาลงฺการาทีนิ เทถา’’ติ วิจาเรติฯ เอวเมวํ โข สทฺธาปญฺจมเกสุ อินฺทฺริเยสุ เตสุ สหาเยสุ เอกโต วีถึ โอตรเนฺตสุ วิย เอการมฺมเณ อุปฺปชฺชมาเนสุปิ ยถา ปฐมสฺส เคเห อิตเร จตฺตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, เคหสามิโกว วิจาเรติ, เอวํ โสตาปตฺติยงฺคานิ ปตฺวา อธิโมกฺขลกฺขณํ สทฺธินฺทฺริยเมว เชฏฺฐกํ โหติ ปุพฺพงฺคมํ, เสสานิ ตทนฺวยานิ โหนฺติฯ ยถา ทุติยสฺส เคเห อิตเร จตฺตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, เคหสามิโกว วิจาเรติ, เอวํ สมฺมปฺปธานานิ ปตฺวา ปคฺคหณลกฺขณํ วีริยินฺทฺริยเมว เชฏฺฐกํ โหติ ปุพฺพงฺคมํ, เสสานิ ตทนฺวยานิ โหนฺติฯ ยถา ตติยสฺส เคเห อิตเร จตฺตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, เคหสามิโกว วิจาเรติ, เอวํ สติปฏฺฐานานิ ปตฺวา อุปฏฺฐานลกฺขณํ สตินฺทฺริยเมว เชฏฺฐกํ โหติ ปุพฺพงฺคมํ, เสสานิ ตทนฺวยานิ โหนฺติฯ ยถา จตุตฺถสฺส เคเห อิตเร จตฺตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, เคหสามิโกว วิจาเรติ, เอวํ ฌานวิโมเกฺข ปตฺวา อวิเกฺขปลกฺขณํ สมาธินฺทฺริยเมว เชฏฺฐกํ โหติ ปุพฺพงฺคมํ, เสสานิ ตทนฺวยานิ โหนฺติฯ สพฺพปจฺฉา รโญฺญ เคหํ คตกาเล ปน ยถา อิตเร จตฺตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, ราชาว เคเห วิจาเรติ, เอวเมว อริยสจฺจานิ ปตฺวา ปชานนลกฺขณํ ปญฺญินฺทฺริยเมว เชฏฺฐกํ โหติ ปุพฺพงฺคมํ, เสสานิ ตทนฺวยานิ โหนฺติฯ

อิติ ปฏิสมฺภิทาปตฺตานํ อเคฺค ฐปิโต มหาโกฏฺฐิตเตฺถโร โลกิยธมฺมํ ปุจฺฉโนฺต จิตฺตํ เชฏฺฐกํ จิตฺตํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา ปุจฺฉิ; โลกุตฺตรธมฺมํ ปุจฺฉโนฺต ปญฺญํ เชฏฺฐกํ ปญฺญํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา ปุจฺฉิฯ ธมฺมเสนาปติสาริปุตฺตเตฺถโรปิ ตเถว วิสฺสเชฺชสีติฯ

ยํ หาวุโส, ปชานาตีติ ยํ จตุสจฺจธมฺมมิทํ ทุกฺขนฺติอาทินา นเยน มคฺคปญฺญา ปชานาติฯ **ตํ วิชานาตี**ติ มคฺควิญฺญาณมฺปิ ตเถว ตํ วิชานาติฯ **ยํ วิชานาตี**ติ ยํ สงฺขารคตํ อนิจฺจนฺติอาทินา นเยน วิปสฺสนาวิญฺญาณํ วิชานาติฯ **ตํ ปชานาตี**ติ วิปสฺสนาปญฺญาปิ ตเถว ตํ ปชานาติฯ **ตสฺมา อิเม ธมฺมา**ติ เตน การเณน อิเม ธมฺมาฯ **สํสฏฺฐา**ติ เอกุปฺปาทเอกนิโรธเอกวตฺถุกเอการมฺมณตาย สํสฏฺฐาฯ

ปญฺญา ภาเวตพฺพาติ อิทํ มคฺคปญฺญํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตํสมฺปยุตฺตํ ปน วิญฺญาณํ ตาย สทฺธึ ภาเวตพฺพเมว โหติฯ **วิญฺญาณํ ปริเญฺญยฺย**นฺติ อิทํ วิปสฺสนาวิญฺญาณํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตํสมฺปยุตฺตา ปน ปญฺญา เตน สทฺธึ ปริชานิตพฺพาว โหติฯ

๔๕๐. เวทนา เวทนาติ อิทํ กสฺมา ปุจฺฉติ? เวทนาลกฺขณํ ปุจฺฉิสฺสามีติ ปุจฺฉติฯ เอวํ สเนฺตปิ เตภูมิกสมฺมสนจารเวทนาว อธิเปฺปตาติ สลฺลเกฺขตพฺพาฯ **สุขมฺปิ เวเทตี**ติ สุขํ อารมฺมณํ เวเทติ อนุภวติฯ ปรโต ปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ‘‘รูปญฺจ หิทํ, มหาลิ, เอกนฺตทุกฺขํ อภวิสฺส, ทุกฺขานุปติตํ ทุกฺขาวกฺกนฺตํ อนวกฺกนฺตํ สุเขน, นยิทํ สตฺตา รูปสฺมึ สารเชฺชยฺยุํฯ ยสฺมา จ โข, มหาลิ, รูปํ สุขํ สุขานุปติตํ สุขาวกฺกนฺตํ อนวกฺกนฺตํ ทุเกฺขน, ตสฺมา สตฺตา รูปสฺมึ สารชฺชนฺติ, สาราคา สํยุชฺชนฺติ, สํโยคา สํกิลิสฺสนฺติฯ เวทนา จ หิทํ… สญฺญา… สงฺขารา… วิญฺญาณญฺจ หิทํ, มหาลิ, เอกนฺตทุกฺขํ อภวิสฺส…เป.… สํกิลิสฺสนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๗๐) อิมินา หิ มหาลิสุตฺตปริยาเยน อิธ อารมฺมณํ สุขํ ทุกฺขํ อทุกฺขมสุขนฺติ กถิตํฯ อปิจ ปุริมํ สุขํ เวทนํ

อารมฺมณํ กตฺวา อปรา สุขา เวทนา เวเทติ; ปุริมํ ทุกฺขํ เวทนํ อารมฺมณํ กตฺวา อปรา ทุกฺขา เวทนา เวเทติ; ปุริมํ อทุกฺขมสุขํ เวทนํ อารมฺมณํ กตฺวา อปรา อทุกฺขมสุขา เวทนา เวเทตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เวทนาเยว หิ เวเทติ, น อโญฺญ โกจิ เวทิตา นาม อตฺถีติ วุตฺตเมตํฯ

สญฺญา สญฺญาติ อิธ กิํ ปุจฺฉติ? สพฺพสญฺญาย ลกฺขณํฯ กิํ สพฺพตฺถกสญฺญายาติ? สพฺพสญฺญาย ลกฺขณนฺติปิ สพฺพตฺถกสญฺญาย ลกฺขณนฺติปิ เอกเมเวตํ, เอวํ สเนฺตปิ เตภูมิกสมฺมสนจารสญฺญาว อธิเปฺปตาติ สลฺลเกฺขตพฺพาฯ **นีลกมฺปิ สญฺชานาตี**ติ นีลปุเปฺผ วา วเตฺถ วา ปริกมฺมํ กตฺวา อุปจารํ วา อปฺปนํ วา ปาเปโนฺต สญฺชานาติฯ อิมสฺมิญฺหิ อเตฺถ ปริกมฺมสญฺญาปิ อุปจารสญฺญาปิ อปฺปนาสญฺญาปิ วฎฺฎติฯ นีเล นีลนฺติ อุปฺปชฺชนกสญฺญาปิ วฎฺฎติเยวฯ **ปีตกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ยา จาวุโส, เวทนาติ เอตฺถ เวทนา, สญฺญา, วิญฺญาณนฺติ อิมานิ ตีณิ คเหตฺวา ปญฺญา กสฺมา น คหิตาติ? อสพฺพสงฺคาหิกตฺตาฯ ปญฺญาย หิ คหิตาย ปญฺญาย สมฺปยุตฺตาว เวทนาทโย ลพฺภนฺติ, โน วิปฺปยุตฺตาฯ ตํ ปน อคฺคเหตฺวา อิเมสุ คหิเตสุ ปญฺญาย สมฺปยุตฺตา จ วิปฺปยุตฺตา จ อนฺตมโส เทฺว ปญฺจวิญฺญาณธมฺมาปิ ลพฺภนฺติฯ ยถา หิ ตโย ปุริสา สุตฺตํ สุตฺตนฺติ วเทยฺยุํ, จตุโตฺถ รตนาวุตสุตฺตนฺติฯ เตสุ ปุริมา ตโย ตกฺกคตมฺปิ ปฏฺฏิวฎฺฎกาทิคตมฺปิ ยํกิญฺจิ พหุํ สุตฺตํ ลภนฺติ อนฺตมโส มกฺกฎกสุตฺตมฺปิฯ รตนาวุตสุตฺตํ ปริเยสโนฺต มนฺทํ ลภติ, เอวํสมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ เหฎฺฐโต วา ปญฺญา วิญฺญาเณน สทฺธิํ สมฺปโยคํ ลภาปิตา วิสฺสฎฺฐตฺตาว อิธ น คหิตาติ วทนฺติฯ **ยํ หาวุโส, เวเทตี**ติ ยํ อารมฺมณํ เวทนา เวเทติ, สญฺญาปิ ตเทว สญฺชานาติฯ **ยํ สญฺชานาตี**ติ ยํ อารมฺมณํ สญฺญา สญฺชานาติ, วิญฺญาณมฺปิ ตเทว วิชานาตีติ อโตฺถฯ

อิทานิ สญฺชานาติ วิชานาติ ปชานาตีติ เอตฺถ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ อุปสคฺคมตฺตเมว วิเสโสฯ ชานาตีติ ปทํ ปน อวิเสโสฯ ตสฺสาปิ ชานนเตฺถ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ สญฺญา หิ นีลาทิวเสน อารมฺมณํ สญฺชานนมตฺตเมว, อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ ลกฺขณปฏิเวธํ ปาเปตุํ น สโกฺกติฯ วิญฺญาณํ นีลาทิวเสน อารมฺมณเญฺจว สญฺชานาติ, อนิจฺจาทิลกฺขณปฏิเวธญฺจ ปาเปติ, อุสฺสกฺกิตฺวา ปน มคฺคปาตุภาวํ ปาเปตุํ น สโกฺกติฯ ปญฺญา นีลาทิวเสน อารมฺมณมฺปิ สญฺชานาติ, อนิจฺจาทิวเสน ลกฺขณปฏิเวธมฺปิ ปาเปติ, อุสฺสกฺกิตฺวา มคฺคปาตุภาวํ ปาเปตุมฺปิ สโกฺกติฯ

ยถา หิ เหรญฺญิกผลเก กหาปณราสิมฺหิ กเต อชาตพุทฺธิ ทารโก คามิกปุริโส มหาเหรญฺญิโกติ ตีสุ ชเนสุ โอโลเกตฺวา ฐิเตสุ อชาตพุทฺธิ ทารโก กหาปณานํ จิตฺตวิจิตฺตจตุรสฺสมณฺฑลภาวเมว ชานาติ, อิทํ มนุสฺสานํ อุปโภคปริโภคํ รตนสมฺมตนฺติ น ชานาติฯ คามิกปุริโส จิตฺตาทิภาวเญฺจว ชานาติ, มนุสฺสานํ อุปโภคปริโภครตนสมฺมตภาวญฺจฯ ‘‘อยํ กูโฎ อยํ เฉโก อยํ กรโต อยํ สโณฺห’’ติ ปน น ชานาติฯ มหาเหรญฺญิโก จิตฺตาทิภาวมฺปิ รตนสมฺมตภาวมฺปิ กูฎาทิภาวมฺปิ ชานาติ, ชานโนฺต จ ปน นํ รูปํ ทิสฺวาปิ ชานาติ, อาโกฏิตสฺส สทฺทํ สุตฺวาปิ, คนฺธํ ฆายิตฺวาปิ, รสํ สายิตฺวาปิ, หเตฺถน ครุกลหุกภาวํ อุปธาเรตฺวาปิ อสุกคาเม กโตติปิ ชานาติ, อสุกนิคเม อสุกนคเร อสุกปพฺพตจฺฉายาย อสุกนทีตีเร กโตติปิ, อสุกาจริเยน กโตติปิ ชานาติฯ เอวเมวํ สญฺญา อชาตพุทฺธิทารกสฺส กหาปณทสฺสนํ วิย นีลาทิวเสน อารมฺมณมตฺตเมว สญฺชานาติฯ วิญฺญาณํ คามิกปุริสสฺส กหาปณทสฺสนํ วิย นีลาทิวเสน อารมฺมณมฺปิ สญฺชานาติ, อนิจฺจาทิวเสน ลกฺขณปฏิเวธมฺปิ ปาเปติฯ ปญฺญา มหาเหรญฺญิกสฺส

กหาปณทสฺสนํ วิย นีลาทิวเสน อารมฺมณมฺปิ สญฺชานาติ, อนิจฺจาทิวเสน ลกฺขณปฏิเวธมฺปิ ปาเปติ, อุสฺสกฺกิตฺวา มคฺคปาตุภาวมฺปิ ปาเปติฯ โส ปน เนสํ วิเสโส ทุปฺปฏิวิโชฺฌฯ

เตนาห อายสฺมา นาคเสโน – ‘‘ทุกฺกรํ, มหาราช, ภควตา กตนฺติฯ กึ, ภนฺเต, นาคเสน ภควตา ทุกฺกรํ กตนฺติ? ทุกฺกรํ, มหาราช, ภควตา กตํ, อิเมสํ อรูปีนํ จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมานํ เอการมฺมเณ ปวตฺตมานานํ ววตฺถานํ อกฺขาตํ, อยํ ผโสฺส, อยํ เวทนา, อยํ สญฺญา, อยํ เจตนา, อิทํ จิตฺต’’นฺติ (มิ. ป. ๒.๗.๑๖)ฯ ยถา หิ ติลเตลํ, สาสปเตลํ, มธุกเตลํ, เอรณฺฑกเตลํ, วสาเตลนฺติ อิมานิ ปญฺจ เตลานิ เอกจาฏิยํ ปกฺขิปิตฺวา ทิวสํ ยมกมเนฺถหิ มเนฺถตฺวา ตโต อิทํ ติลเตลํ, อิทํ สาสปเตลนฺติ เอเกกสฺส ปาฏิเยกฺกํ อุทฺธรณํ นาม ทุกฺกรํ, อิทํ ตโต ทุกฺกรตรํฯ ภควา ปน สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส สุปฺปฏิวิทฺธตฺตา ธมฺมิสฺสโร ธมฺมราชา อิเมสํ อรูปีนํ ธมฺมานํ เอการมฺมเณ ปวตฺตมานานํ ววตฺถานํ อกฺขาสิฯ ปญฺจนฺนํ มหานทีนํ สมุทฺทํ ปวิฏฺฐฏฺฐาเน, ‘‘อิทํ คงฺคาย อุทกํ, อิทํ ยมุนายา’’ติ เอวํ ปาฏิเยกฺกํ อุทกอุทฺธรเณนาปิ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๔๕๑. **นิสฺสเฎฺฐนา**ติ นิสฺสเฎน ปริจฺจเตฺตน วาฯ ตตฺถ **นิสฺสเฎนา**ติ อเตฺถ สติ ปญฺจหิ อินฺทฺริเยหีติ นิสฺสกฺกวจนํฯ **ปริจฺจเตฺตนา**ติ อเตฺถ สติ กรณวจนํ เวทิตพฺพํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ปญฺจหิ อินฺทฺริเยหิ นิสฺสริตฺวา มโนทฺวาเร ปวเตฺตน ปญฺจหิ วา อินฺทฺริเยหิ ตสฺส วตฺถุภาวํ อนุปคมนตาย ปริจฺจเตฺตนาติฯ **ปริสุเทฺธนา**ติ นิรุปกฺกิเลเสนฯ **มโนวิญฺญาเณนา**ติ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานจิเตฺตนฯ **กึ เนยฺย**นฺติ กึ ชานิตพฺพํฯ ‘‘ยํกิญฺจิ เนยฺยํ นาม อตฺถิ ธมฺม’’นฺติอาทีสุ (มหานิ. ๖๙) หิ ชานิตพฺพํ เนยฺยนฺติ วุตฺตํฯ **อากาสานญฺจายตนํ เนยฺย**นฺติ กถํ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานจิเตฺตน อรูปาวจรสมาปตฺติ เนยฺยาติ? รูปาวจรจตุตฺถชฺฌาเน ฐิเตน อรูปาวจรสมาปตฺตึ นิพฺพเตฺตตุํ สกฺกา โหติฯ เอตฺถ ฐิตสฺส หิ สา อิชฺฌติฯ ตสฺมา ‘‘อากาสานญฺจายตนํ เนยฺย’’นฺติอาทิมาหฯ อถ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ กสฺมา น วุตฺตนฺติ? ปาฏิเยกฺกํ อภินิเวสาภาวโตฯ ตตฺถ หิ กลาปโต นยโต สมฺมสนํ ลพฺภติ, ธมฺมเสนาปติสทิสสฺสาปิ หิ ภิกฺขุโน ปาฏิเยกฺกํ อภินิเวโส น ชายติฯ ตสฺมา เถโรปิ, ‘‘เอวํ กิรเม ธมฺมา อหุตฺวา สโมฺภนฺติ, หุตฺวา ปฏิเวนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๙๔) กลาปโต นยโต สมฺมสิตฺวา วิสฺสเชฺชสีติฯ ภควา ปน สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส หตฺถคตตฺตา เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยมฺปิ ปโรปณฺณาส ธเมฺม ปาฏิเยกฺกํ อํคุทฺธาเรเนว อุทฺธริตฺวา, ‘‘ยาวตา สญฺญาสมาปตฺติโย, ตาวตา อญฺญาปฏิเวโธ’’ติ อาหฯ

ปญฺญาจกฺขุนา ปชานาตีติ ทสฺสนปริณายกเฎฺฐน จกฺขุภูตาย ปญฺญาย ปชานาติฯ ตตฺถ เทฺว ปญฺญา สมาธิปญฺญา วิปสฺสนาปญฺญา จฯ สมาธิปญฺญาย กิจฺจโต อสโมฺมหโต จ ปชานาติฯ วิปสฺสนาปญฺญาย ลกฺขณปฏิเวเธน อารมฺมณโต ชานนํ กถิตํฯ **กิมตฺถิยา**ติ โก เอติสฺสา อโตฺถฯ **อภิญฺญตฺถา**ติอาทีสุ อภิเญฺญเยฺย ธเมฺม อภิชานาตีติ **อภิญฺญตฺถา**ฯ ปริเญฺญเยฺย ธเมฺม ปริชานาตีติ **ปริญฺญตฺถา**ฯ ปหาตเพฺพ ธเมฺม ปชหตีติ **ปหานตฺถา**ฯ สา ปเนสา โลกิยาปิ อภิญฺญตฺถา จ ปริญฺญตฺถา จ วิกฺขมฺภนโต ปหานตฺถาฯ โลกุตฺตราปิ อภิญฺญตฺถา จ ปริญฺญตฺถา จ สมุจฺเฉทโต ปหานตฺถาฯ ตตฺถ โลกิยา กิจฺจโต อสโมฺมหโต จ ปชานาติ, โลกุตฺตรา อสโมฺมหโตฯ

๔๕๒. **สมฺมาทิฎฺฐิยา อุปฺปาทายา**ติ วิปสฺสนาสมฺมาทิฎฺฐิยา จ มคฺคสมฺมาทิฎฺฐิยา จฯ **ปรโต จ โฆโส**ติ สปฺปายธมฺมสฺสวนํฯ **โยนิโส จ มนสิกาโร**ติ อตฺตโน อุปายมนสิกาโรฯ ตตฺถ สาวเกสุ อปิ ธมฺมเสนาปติโน เทฺว ปจฺจยา ลทฺธุํ วฎฺฎนฺติเยวฯ เถโร หิ กปฺปสตสหสฺสาธิกํ เอกํ อสเงฺขฺยยฺยํ ปารมิโย ปูเรตฺวาปิ อตฺตโน ธมฺมตาย อณุมตฺตมฺปิ กิเลสํ ปชหิตุํ นา

สกฺขิฯ ‘‘เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา’’ติ (มหาว. ๖๐) อสฺสชิเตฺถรโต อิมํ คาถํ สุตฺวาวสฺส ปฏิเวโธ ชาโตฯ ปเจฺจกพุทฺธานํ ปน สพฺพญฺญุพุทฺธานญฺจ ปรโตโฆสกมฺมํ นตฺถิ, โยนิโสมนสิการสฺมิํเยว ฐตฺวา ปเจฺจกโพธิญฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณญฺจ นิพฺพเตฺตนฺติฯ

อนุคฺคหิตาติ ลทฺธูปการาฯ **สมฺมาทิฏฺฐี**ติ อรหตฺตมคฺคสมฺมาทิฏฺฐิฯ ผลกฺขเณ นิพฺพตฺตา เจโตวิมุตฺติ ผลํ อสฺสาติ **เจโตวิมุตฺติผลา**ฯ ตเทว เจโตวิมุตฺติสงฺขาตํ ผลํ อานิสํโส อสฺสาติ เจโตวิมุตฺติผลานิสํสาฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ จตุตฺถผลปญฺญา ปญฺญาวิมุตฺติ นาม, อวเสสา ธมฺมา เจโตวิมุตฺตีติ เวทิตพฺพาฯ **สีลานุคฺคหิตา**ติอาทีสุ **สีล**นฺติ จตุปาริสุทฺธิสีลํฯ **สุต**นฺติ สปฺปายธมฺมสฺสวนํฯ **สากจฺฉา**ติ กมฺมฏฺฐาเน ขลนปกฺขลนเจฺฉทนกถาฯ **สมโถ**ติ วิปสฺสนาปาทิกา อฏฺฐ สมาปตฺติโยฯ **วิปสฺสนา**ติ สตฺตวิธา อนุปสฺสนาฯ จตุปาริสุทฺธิสีลญฺหิ ปูเรนฺตสฺส, สปฺปายธมฺมสฺสวนํ สุณนฺตสฺส, กมฺมฏฺฐาเน ขลนปกฺขลนํ ฉินฺทนฺตสฺส, วิปสฺสนาปาทิกาสุ อฏฺฐสมาปตฺตีสุ กมฺมํ กโรนฺตสฺส, สตฺตวิธํ อนุปสฺสนํ ภาเวนฺตสฺส อรหตฺตมโคฺค อุปฺปชฺชิตฺวา ผลํ เทติฯ

ยถา หิ มธุรํ อมฺพปกฺกํ ปริภุญฺชิตุกาโม อมฺพโปตกสฺส สมนฺตา อุทกโกฏฺฐกํ ถิรํ กตฺวา พนฺธติฯ ฆฏํ คเหตฺวา กาเลน กาลํ อุทกํ อาสิญฺจติฯ อุทกสฺส อนิกฺขมนตฺถํ มริยาทํ ถิรํ กโรติฯ ยา โหติ สมีเป วลฺลิ วา สุกฺขทณฺฑโก วา กิปิลฺลิกปุโฏ วา มกฺกฏกชาลํ วา, ตํ อปเนติฯ ขณิตฺติํ คเหตฺวา กาเลน กาลํ มูลานิ ปริขณติฯ เอวมสฺส อปฺปมตฺตสฺส อิมานิ ปญฺจ การณานิ กโรโต โส อโมฺพ วฑฺฒิตฺวา ผลํ เทติฯ เอวํสมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ รุกฺขสฺส สมนฺตโต โกฏฺฐกพนฺธนํ วิย หิ สีลํ ทฏฺฐพฺพํ, กาเลน กาลํ อุทกสิญฺจนํ วิย ธมฺมสฺสวนํ, มริยาทาย ถิรภาวกรณํ วิย สมโถ, สมีเป วลฺลิอาทีนํ หรณํ วิย กมฺมฏฺฐาเน ขลนปกฺขลนเจฺฉทนํ, กาเลน กาลํ ขณิตฺติํ คเหตฺวา มูลขณนํ วิย สตฺตนฺนํ อนุปสฺสนานํ ภาวนาฯ เตหิ ปญฺจหิ การเณหิ อนุคฺคหิตสฺส อมฺพรุกฺขสฺส มธุรผลทานกาโล วิย อิมสฺส ภิกฺขุโน อิเมหิ ปญฺจหิ ธเมฺมหิ อนุคฺคหิตาย สมฺมาทิฏฺฐิยา อรหตฺตผลทานํ เวทิตพฺพํฯ

๔๕๓. **กติ ปนาวุโส, ภวา**ติ อิธ กิํ ปุจฺฉติ? มูลเมว คโต อนุสนฺธิ, ทุปฺปโญฺญ เยหิ ภเวหิ น อุฏฺฐาติ, เต ปุจฺฉิสฺสามีติ ปุจฺฉติฯ ตตฺถ **กามภโว**ติ กามภวูปคํ กมฺมํ กมฺมาภินิพฺพตฺตา อุปาทินฺนกฺขนฺธาปีติ อุภยเมกโต กตฺวา กามภโวติ อาหฯ รูปารูปภเวสุปิ เอเสว นโยฯ **อายติ**นฺติ อนาคเตฯ ปุนพฺภวสฺส อภินิพฺพตฺตีติ **ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ**ฯ อิธ วฏฺฏํ ปุจฺฉิสฺสามีติ ปุจฺฉติฯ **ตตฺราตตฺราภินนฺทนา**ติ รูปาภินนฺทนา สทฺทาภินนฺทนาติ เอวํ ตหิํ ตหิํ อภินนฺทนา, กรณวจเน เจตํ ปจฺจตฺตํฯ ตตฺรตตฺราภินนฺทนาย ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ โหตีติ อโตฺถฯ เอตฺตาวตา หิ คมนํ โหติ, อาคมนํ โหติ, คมนาคมนํ โหติ, วฏฺฏํ วตฺตตีติ วฏฺฏํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ทเสฺสสิฯ อิทานิ วิวฏฺฏํ ปุจฺฉโนฺต ‘‘กถํ ปนาวุโส’’ติอาทิมาหฯ ตสฺส วิสฺสชฺชเน **อวิชฺชาวิราคา**ติ อวิชฺชาย ขยนิโรเธนฯ **วิชฺชุปฺปาทา**ติ อรหตฺตมคฺควิชฺชาย อุปฺปาเทนฯ กิํ อวิชฺชา ปุเพฺพ นิรุทฺธา, อถ วิชฺชา ปุเพฺพ อุปฺปนฺนาติ? อุภยเมตํ น วตฺตพฺพํฯ ปทีปุชฺชลเนน อนฺธการวิคโม วิย วิชฺชุปฺปาเทน อวิชฺชา นิรุทฺธาว โหติฯ **ตณฺหานิโรธา**ติ ตณฺหาย ขยนิโรเธนฯ **ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ น โหตี**ติ เอวํ อายติํ ปุนพฺภวสฺส อภินิพฺพตฺติ น โหติ, คมนํ อาคมนํ คมนาคมนํ อุปจฺฉิชฺชติ, วฏฺฏํ น วตฺตตีติ วิวฏฺฏํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ทเสฺสสิฯ

๔๕๔. **กตมํ ปนาวุโส**ติ อิธ กิํ ปุจฺฉติ? อุภโตภาควิมุโตฺต ภิกฺขุ กาเลน กาลํ นิโรธํ สมาปชฺชติฯ ตสฺส นิโรธปาทกํ ปฐมชฺฌานํ ปุจฺฉิสฺสามีติ ปุจฺฉติฯ **ปฐมํ ฌาน**นฺติ อิธ กิํ ปุจฺฉติ? นิโรธํ สมาปชฺชนเกน ภิกฺขุนา องฺคววตฺถานํ โกฏฺฐาสปริเจฺฉโท นาม ชานิตโพฺพ, อิทํ ฌานํ

ปญฺจงฺคิกํ จตุรงฺคิกํ ติวงฺคิกํ ทุวงฺคิกนฺติ องฺคววตฺถานํ โกฏฺฐาสปริเจฺฉทํ ปุจฺฉิสฺสามีติ ปุจฺฉติฯ **วิตกฺโก**ติอาทีสุ ปน อภินิโรปนลกฺขโณ วิตกฺโก, อนุมชฺชนลกฺขโณ วิจาโร, ผรณลกฺขณา ปีติ, สาตลกฺขณํ สุขํ, อวิกฺเขปลกฺขณา จิเตฺตกคฺคตาติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา วตฺตนฺติฯ **กตงฺค วิปฺปหีน**นฺติ อิธ ปน กึ ปุจฺฉติ? นิโรธํ สมาปชฺชนเกน ภิกฺขุนา อุปการานุปการานิ องฺคานิ ชานิตพฺพานิ, ตานิ ปุจฺฉิสฺสามีติ ปุจฺฉติ, วิสฺสชฺชนํ ปเนตฺถ ปากฏเมวฯ อิติ เหฏฺฐา นิโรธปาทกํ ปฐมชฺฌานํ คหิตํ, อุปริ ตสฺส อนนฺตรปจฺจยํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติํ ปุจฺฉิสฺสติฯ อนฺตรา ปน ฉ สมาปตฺติโย สํขิตฺตา, นยํ วา ทเสฺสตฺวา วิสฺสฏฺฐาติ เวทิตพฺพาฯ

๔๕๕. อิทานิ วิญฺญาณนิสฺสเย ปญฺจ ปสาเท ปุจฺฉนฺโต **ปญฺจิมานิ, อาวุโส**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โคจรวิสย**นฺติ โคจรภูตํ วิสยํฯ **อญฺญมญฺญสฺสา**ติ จกฺขุ โสตสฺส โสตํ วา จกฺขุสฺสาติ เอวํ เอเกกสฺส โคจรวิสยํ น ปจฺจนุโภติฯ สเจ หิ นีลาทิเภทํ รูปารมฺมณํ สโมธาเนตฺวา โสตินฺทฺริยสฺส อุปเนยฺย, ‘‘อิงฺฆ ตาว นํ ววตฺถเปหิ วิภาเวหิ, กึ นาเมตํ อารมฺมณ’’นฺติฯ จกฺขุวิญฺญาณญฺหิ วินาปิ มุเขน อตฺตโน ธมฺมตาย เอวํ วเทยฺย – ‘‘อเร อนฺธพาล , วสฺสสตมฺปิ วสฺสสหสฺสมฺปิ ปริธาวมาโน อญฺญตฺร มยา กุหิํ เอตสฺส ชานนกํ ลภิสฺสสิ, อาหร นํ จกฺขุปสาเท อุปเนหิ, อหเมตํ อารมฺมณํ ชานิสฺสามิ, ยทิ วา นีลํ ยทิ วา ปีตกํ, น หิ เอโส อญฺญสฺส วิสโย, มเยฺหเวโส วิสโย’’ติฯ เสสทฺวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ เอวเมตานิ อญฺญมญฺญสฺส โคจรํ วิสยํ น ปจฺจนุโภนฺติ นามฯ **กึ ปฏิสรณ**นฺติ เอเตสํ กึ ปฏิสรณํ, กึ เอตานิ ปฏิสรนฺตีติ ปุจฺฉติฯ **มโน ปฏิสรณ**นฺติ ชวนมโน ปฏิสรณํฯ **มโน จ เนส**นฺติ มโนทฺวาริกชวนมโน วา ปญฺจทฺวาริกชวนมโน วา เอเตสํ โคจรวิสยํ รชฺชนาทิวเสน อนุโภติฯ จกฺขุวิญฺญาณญฺหิ รูปทสฺสนมตฺตเมว, เอตฺถ รชฺชนํ วา ทุสฺสนํ วา มุยฺหนํ วา นตฺถิฯ เอตสฺมิํ ปน ทฺวาเร ชวนํ รชฺชติ วา ทุสฺสติ วา มุยฺหติ วาฯ โสตวิญฺญาณาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺรายํ อุปมา – ปญฺจ กิร ทุพฺพลโภชกา ราชานํ เสวิตฺวา กิเจฺฉน กสิเรน เอกสฺมิํ ปญฺจกุลิเก คาเม ปริตฺตกํ อายํ ลภิํสุฯ เตสํ ตตฺถ มจฺฉภาโค มํสภาโค ยุตฺติกหาปโณ วา, พนฺธกหาปโณ วา, มาปหารกหาปโณ วา, อฏฺฐกหาปโณ วา, โสฬสกหาปโณ วา, พาตฺติํสกหาปโณ วา, จตุสฏฺฐิกหาปโณ วา, ทโณฺฑติ เอตฺตกมตฺตเมว ปาปุณาติฯ สตวตฺถุกํ ปญฺจสตวตฺถุกํ สหสฺสวตฺถุกํ มหาพลิํ ราชาว คณฺหาติฯ ตตฺถ ปญฺจกุลิกคาโม วิย ปญฺจ ปสาทา ทฏฺฐพฺพา; ปญฺจ ทุพฺพลโภชกา วิย ปญฺจ วิญฺญาณานิ; ราชา วิย ชวนํ; ทุพฺพลโภชกานํ ปริตฺตกํ อายปาปุณนํ วิย จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ รูปทสฺสนาทิมตฺตํฯ รชฺชนาทีนิ ปน เอเตสุ นตฺถิฯ รโญฺญ มหาพลิคฺคหณํ วิย เตสุ ทฺวาเรสุ ชวนสฺส รชฺชนาทีนิ เวทิตพฺพานิฯ

๔๕๖. **ปญฺจิมานิ, อาวุโส**ติ อิธ กึ ปุจฺฉติ? อโนฺตนิโรธสฺมิํ ปญฺจ ปสาเทฯ กิริยมยปวตฺตสฺมิญฺหิ วตฺตมาเน อรูปธมฺมา ปสาทานํ พลวปจฺจยา โหนฺติฯ โย ปน ตํ ปวตฺตํ นิโรเธตฺวา นิโรธสมาปตฺติํ สมาปโนฺน, ตสฺส อโนฺตนิโรเธ ปญฺจ ปสาทา กึ ปฏิจฺจ ติฏฺฐนฺตีติ อิทํ ปุจฺฉิสฺสามีติ ปุจฺฉติฯ **อายุํ ปฏิจฺจา**ติ ชีวิตินฺทฺริยํ ปฏิจฺจ ติฏฺฐนฺติ ฯ **อุสฺมํ ปฏิจฺจา**ติ ชีวิตินฺทฺริยํ กมฺมชเตชํ ปฏิจฺจ ติฏฺฐติฯ ยสฺมา ปน กมฺมชเตโชปิ ชีวิตินฺทฺริเยน วินา น ติฏฺฐติ, ตสฺมา ‘‘อุสฺมา อายุํ ปฏิจฺจ ติฏฺฐตี’’ติ อาหฯ **ฌายโต**ติ ชลโตฯ **อจฺจิํ ปฏิจฺจา**ติ ชาลสิขํ ปฏิจฺจฯ **อาภา ปญฺญายตี**ติ อาโลโก นาม ปญฺญายติฯ **อาภํ ปฏิจฺจ อจฺจี**ติ ตํ อาโลกํ ปฏิจฺจ ชาลสิขา ปญฺญายติฯ

เอวเมว โข, อาวุโส, อายุ อุสฺมํ ปฏิจฺจ ติฏฺฐตีติ เอตฺถ ชาลสิขา วิย กมฺมชเตโชฯ อาโลโก วิย ชีวิตินฺทฺริยํฯ ชาลสิขา หิ อุปฺปชฺชมานา อาโลกํ คเหตฺวาว อุปฺปชฺชติฯ สา เตน อตฺ

ตนา ชนิตอาโลเกเนว สยมฺปิ อณุ ถูลา ทีฆา รสฺสาติ ปากฏา โหติฯ ตตฺถ ชาลปวตฺติยา ชนิตอาโลเกน ตสฺสาเยว ชาลปวตฺติยา ปากฏภาโว วิย อุสฺมํ ปฏิจฺจ นิพฺพตฺเตน กมฺมชมหาภูตสมฺภเวน ชีวิตินฺทฺริเยน อุสฺมาย อนุปาลนํฯ ชีวิตินฺทฺริยญฺหิ ทสปิ วสฺสานิ…เป…. วสฺสสตมฺปิ กมฺมชเตชปวตฺตํ ปาเลติฯ อิติ มหาภูตานิ อุปาทารูปานํ นิสฺสยปจฺจยาทิวเสน ปจฺจยานิ โหนฺตีติ อายุ อุสฺมํ ปฏิจฺจ ติฏฺฐติฯ ชีวิตินฺทฺริยํ มหาภูตานิ ปาเลตีติ อุสฺมา อายุํ ปฏิจฺจ ติฏฺฐตีติ เวทิตพฺพาฯ

๔๕๗. **อายุสงฺขารา**ติ อายุเมวฯ **เวทนิยา ธมฺมา**ติ เวทนา ธมฺมาวฯ **วุฏฺฐานํ ปญฺญายตี**ติ สมาปตฺติโต วุฏฺฐานํ ปญฺญายติฯ โย หิ ภิกฺขุ อรูปปวเตฺต อุกฺกณฺฐิตฺวา สญฺญญฺจ เวทนญฺจ นิโรเธตฺวา นิโรธํ สมาปนฺโน, ตสฺส ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสน รูปชีวิตินฺทฺริยปจฺจยา อรูปธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติฯ เอวํ ปน รูปารูปปวตฺตํ ปวตฺตติฯ ยถา กึ? ยถา เอโก ปุริโส ชาลาปวเตฺต อุกฺขณฺฐิโต อุทเกน ปหริตฺวา ชาลํ อปฺปวตฺตํ กตฺวา ฉาริกาย องฺคาเร ปิธาย ตุณฺหี นิสีทติฯ ยทา ปนสฺส ปุน ชาลาย อโตฺถ โหติ, ฉาริกํ อปเนตฺวา องฺคาเร ปริวเตฺตตฺวา อุปาทานํ ทตฺวา มุขวาตํ วา ตาลวณฺฏวาตํ วา ททาติฯ อถ ชาลาปวตฺตํ ปุน ปวตฺตติฯ เอวเมว ชาลาปวตฺตํ วิย อรูปธมฺมาฯ ปุริสสฺส ชาลาปวเตฺต อุกฺกณฺฐิตฺวา อุทกปฺปหาเรน ชาลํ อปฺปวตฺตํ กตฺวา ฉาริกาย องฺคาเร ปิธาย ตุณฺหีภูตสฺส นิสชฺชา วิย ภิกฺขุโน อรูปปวเตฺต อุกฺกณฺฐิตฺวา สญฺญญฺจ เวทนญฺจ นิโรเธตฺวา นิโรธสมาปชฺชนํฯ ฉาริกาย ปิหิตองฺคารา วิย รูปชีวิตินฺทฺริยํฯ ปุริสสฺส ปุน ชาลาย อเตฺถ สติ ฉาริกาปนยนาทีนิ วิย ภิกฺขุโน ยถาปริจฺฉินฺนกาลาปคมนํฯ อคฺคิชาลาย ปวตฺติ วิย ปุน อรูปธเมฺมสุ อุปฺปเนฺนสุ รูปารูปปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ

อายุ อุสฺมา จ วิญฺญาณนฺติ รูปชีวิตินฺทฺริยํ, กมฺมชเตโชธาตุ, จิตฺตนฺติ อิเม ตโย ธมฺมา ยทา อิมํ รูปกายํ ชหนฺติ, อถายํ อเจตนํ กฏฺฐํ วิย ปถวิยํ ฉฑฺฑิโต เสตีติ อโตฺถฯ วุตฺตเญฺจตํ –

> ‘‘อายุ อุสฺมา จ วิญฺญาณํ, ยทา กายํ ชหนฺติมํ;
> อปวิโทฺธ ตทา เสติ, ปรภตฺตํ อเจตน’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๓.๙๕);

กายสงฺขาราติ อสฺสาสปสฺสาสาฯ **วจีสงฺขารา**ติ วิตกฺกวิจาราฯ **จิตฺตสงฺขารา**ติ สญฺญาเวทนาฯ **อายู**ติ รูปชีวิตินฺทฺริยํฯ **ปริภินฺนานี**ติ อุปหตานิ, วินฏฺฐานีติ อโตฺถฯ ตตฺถ เกจิ ‘‘นิโรธสมาปนฺนสฺส จิตฺตสงฺขาราว นิรุทฺธา’’ติ วจนโต จิตฺตํ อนิรุทฺธํ โหติ, ตสฺมา สจิตฺตกา อยํ สมาปตฺตีติ วทนฺติฯ เต วตฺตพฺพา – ‘‘วจีสงฺขาราปิสฺส นิรุทฺธา’’ติ วจนโต วาจา อนิรุทฺธา โหติ, ตสฺมา นิโรธํ สมาปเนฺนน ธมฺมมฺปิ กเถเนฺตน สชฺฌายมฺปิ กโรเนฺตน นิสีทิตพฺพํ สิยาฯ ‘‘โย จายํ มโต กาลงฺกโต, ตสฺสาปิ จิตฺตสงฺขารา นิรุทฺธา’’ติ วจนโต จิตฺตํ อนิรุทฺธํ ภเวยฺย, ตสฺมา กาลงฺกเต มาตาปิตโร วา อรหเนฺต วา ฌาปยเนฺตน อนนฺตริยกมฺมํ กตํ ภเวยฺยฯ อิติ พฺยญฺชเน อภินิเวสํ อกตฺวา อาจริยานํ นเย ฐตฺวา อโตฺถ อุปปริกฺขิตโพฺพฯ อโตฺถ หิ ปฏิสรณํ, น พฺยญฺชนํฯ

อินฺทฺริยานิ วิปฺปสนฺนานีติ กิริยมยปวตฺตสฺมิญฺหิ วตฺตมาเน พหิทฺธา อารมฺมเณสุ ปสาเท ฆเฏฺฏเนฺตสุ อินฺทฺริยานิ กิลมนฺตานิ อุปหตานิ มกฺขิตานิ วิย โหนฺติ, วาตาทีหิ อุฏฺฐิเตน รเชน จตุมหาปเถ ฐปิตอาทาโส วิยฯ ยถา ปน ถวิกายํ ปกฺขิปิตฺวา มญฺชูสาทีสุ ฐปิโต อาทาโส อโนฺตเยว วิโรจติ, เอวํ นิโรธํ สมาปนฺนสฺส ภิกฺขุโน อโนฺตนิโรเธ ปญฺจ ปสาทา อติวิโรจนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อินฺทฺริยานิ วิปฺปสนฺนานี’’ติฯ

๔๕๘. **กติ ปนาวุโส, ปจฺจยา**ติ อิธ กึ ปุจฺฉติ? นิโรธสฺส อนนฺตรปจฺจยํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ปุจฺฉิสฺสามีติ ปุจฺฉติฯ วิสฺสชฺชเน ปนสฺส **สุขสฺส จ ปหานา**ติ จตฺตาโร อปคมนปจฺจยา กถิตาฯ **อนิมิตฺตายา**ติ อิธ กึ ปุจฺฉติ? นิโรธโต วุฏฺฐานกผลสมาปตฺตึ ปุจฺฉิสฺสามีติ ปุจฺฉติฯ อวเสสสมาปตฺติวุฏฺฐานญฺหิ ภวงฺเคน โหติ, นิโรธา วุฏฺฐานํ ปน วิปสฺสนานิสฺสนฺทาย ผลสมาปตฺติยาติ ตเมว ปุจฺฉติฯ **สพฺพนิมิตฺตาน**นฺติ รูปาทีนํ สพฺพารมฺมณานํฯ **อนิมิตฺตาย จ ธาตุยา มนสิกาโร**ติ สพฺพนิมิตฺตาปคตาย นิพฺพานธาตุยา มนสิกาโรฯ ผลสมาปตฺติสหชาตํ มนสิการํ สนฺธายาหฯ อิติ เหฏฺฐา นิโรธปาทกํ ปฐมชฺฌานํ คหิตํ, นิโรธสฺส อนนฺตรปจฺจยํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ คหิตํ, อิธ นิโรธโต วุฏฺฐานกผลสมาปตฺติ คหิตาติฯ

อิมสฺมึ ฐาเน นิโรธกถา กเถตพฺพา โหติฯ สา, ‘‘ทฺวีหิ พเลหิ สมนฺนาคตตฺตา ตโย จ สงฺขารานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิยา โสฬสหิ ญาณจริยาหิ นวหิ สมาธิจริยาหิ วสีภาวตาปญฺญา นิโรธสมาปตฺติยา ญาณ’’นฺติ เอวํ ปฏิสมฺภิทามคฺเค (ปฏิ. ม. ๑.๘๓) อาคตาฯ **วิสุทฺธิมคฺเค** ปนสฺสา สพฺพากาเรน วินิจฺฉยกถา กถิตาฯ

อิทานิ วลญฺชนสมาปตฺตึ ปุจฺฉนฺโต **กติ ปนาวุโส, ปจฺจยา**ติอาทิมาหฯ นิโรธโต หิ วุฏฺฐานกผลสมาปตฺติยา ฐิติ นาม น โหติ, เอกํ เทฺว จิตฺตวารเมว ปวตฺติตฺวา ภวงฺคํ โอตรติฯ อยญฺหิ ภิกฺขุ สตฺต ทิวเส อรูปปวตฺตํ นิโรเธตฺวา นิสินฺโน นิโรธวุฏฺฐานกผลสมาปตฺติยํ น จิรํ ติฏฺฐติฯ วลญฺชนสมาปตฺติยํ ปน อทฺธานปริจฺเฉโทว ปมาณํฯ ตสฺมา สา ฐิติ นาม โหติฯ เตนาห – ‘‘อนิมิตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา ฐิติยา’’ติฯ ตสฺสา จิรฏฺฐิตตฺถํ กติ ปจฺจยาติ อโตฺถฯ วิสฺสชฺชเน ปนสฺสา **ปุเพฺพ จ อภิสงฺขาโร**ติ อทฺธานปริจฺเฉโท วุโตฺตฯ **วุฏฺฐานายา**ติ อิธ ภวงฺควุฏฺฐานํ ปุจฺฉติฯ วิสฺสชฺชเนปิสฺสา **สพฺพนิมิตฺตานญฺจ มนสิกาโร**ติ รูปาทินิมิตฺตวเสน ภวงฺคสหชาตมนสิกาโร วุโตฺตฯ

๔๕๙. **ยา จายํ, อาวุโส**ติ อิธ กึ ปุจฺฉติ? อิธ อญฺญํ อภินวํ นาม นตฺถิฯ เหฏฺฐา กถิตธเมฺมเยว เอกโต สโมธาเนตฺวา ปุจฺฉามีติ ปุจฺฉติฯ กตฺถ ปน เต กถิตา? ‘‘นีลมฺปิ สญฺชานาติ ปีตกมฺปิ, โลหิตกมฺปิ, โอทาตกมฺปิ สญฺชานาตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๕๐) เอตสฺมิญฺหิ ฐาเน อปฺปมาณา เจโตวิมุตฺติ กถิตาฯ ‘‘นตฺถิ กิญฺจีติ อากิญฺจญฺญายตนนฺติ เนยฺย’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๔๕๑) เอตฺถ อากิญฺจญฺญํฯ ‘‘ปญฺญาจกฺขุนา ปชานาตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๕๑) เอตฺถ สุญฺญตาฯ ‘‘กติ ปนาวุโส, ปจฺจยา อนิมิตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา ฐิติยา วุฏฺฐานายา’’ติ เอตฺถ อนิมิตฺตาฯ เอวํ เหฏฺฐา กถิตาว อิมสฺมึ ฐาเน เอกโต สโมธาเนตฺวา ปุจฺฉติฯ ตํ ปน ปฏิกฺขิปิตฺวา เอตา ตสฺมึ ตสฺมึ ฐาเน นิทฺทิฏฺฐาวาติ วตฺวา อเญฺญ จตฺตาโร ธมฺมา เอกนามกา อตฺถิฯ เอโก ธโมฺม จตุนามโก อตฺถิ, เอตํ ปากฏํ กตฺวา กถาเปตุํ อิธ ปุจฺฉตีติ อฏฺฐกถายํ สนฺนิฏฺฐานํ กตํฯ ตสฺสา วิสฺสชฺชเน **อยํ วุจฺจตาวุโส, อปฺปมาณา เจโตวิมุตฺตี**ติ อยํ ผรณอปฺปมาณตาย อปฺปมาณา นามฯ อยญฺหิ อปฺปมาเณ วา สเตฺต ผรติ, เอกสฺมิมฺปิ วา สเตฺต อเสเสตฺวา ผรติฯ

อยํ วุจฺจตาวุโส, อากิญฺจญฺญาติ อารมฺมณกิญฺจนสฺส อภาวโต อากิญฺจญฺญาฯ **อเตฺตน วา**ติ อตฺต ภาวโปสปุคฺคลาทิสงฺขาเตน อเตฺตน สุญฺญํฯ **อตฺตนิเยน วา**ติ จีวราทิปริกฺขารสงฺขาเตน อตฺตนิเยน สุญฺญํฯ **อนิมิตฺตา**ติ ราคนิมิตฺตาทีนํ อภาเวเนว อนิมิตฺตา, อรหตฺตผลสมาปตฺตึ สนฺธายาหฯ **นานตฺถา เจว นานาพฺยญฺชนา จา**ติ พฺยญฺชนมฺปิ เนสํ นานา อโตฺถปิฯ ตตฺถ พฺยญฺชนสฺส นานตา ปากฏาวฯ อโตฺถ ปน, อปฺปมาณา เจโตวิมุตฺติ ภูมนฺตรโต มหคฺคตา เอว โหติ รูปาวจรา; อารมฺมณโต สตฺต ปญฺญตฺติอารมฺมณาฯ อากิญฺจญฺญา ภุมฺมนฺตรโต มหคฺคตา อรูปาวจรา; อารมฺมณโต น วตฺตพฺพารมฺมณาฯ สุญฺญตา ภุมฺมนฺตรโต กา

มาวจรา; อารมฺมณโต สงฺขารารมฺมณาฯ วิปสฺสนา หิ เอตฺถ สุญฺญตาติ อธิเปฺปตาฯ อนิมิตฺตา ภุมฺมนฺตรโต โลกุตฺตรา; อารมฺมณโต นิพฺพนารมฺมณาฯ

ราโค โข, อาวุโส, ปมาณกรโณติอาทีสุ ยถา ปพฺพตปาเท ปูติปณฺณรสอุทกํ นาม โหติ กาฬวณฺณํ; โอโลเกนฺตานํ พฺยามสตคมฺภีรํ วิย ขายติฯ ยฏฺฐึ วา รชฺชุํ วา คเหตฺวา มินนฺตสฺส ปิฏฺฐิปาโทตฺถรณมตฺตมฺปิ น โหติฯ เอวเมวํ ยาว ราคาทโย นุปฺปชฺชนฺติ, ตาว ปุคฺคลํ สญฺชานิตุํ น สกฺกา โหนฺติ, โสตาปนฺโน วิย, สกทาคามี วิย, อนาคามี วิย จ ขายติฯ ยทา ปนสฺส ราคาทโย อุปฺปชฺชนฺติ, ตทา รโตฺต ทุโฏฺฐ มูโฬฺหติ ปญฺญายติฯ อิติ เอเต ‘‘เอตฺตโก อย’’นฺติ ปุคฺคลสฺส ปมาณํ ทเสฺสนฺต วิย อุปฺปชฺชนฺตีติ ปมาณกรณา นาม วุตฺตาฯ **ยาวตา โข, อาวุโส, อปฺปมาณา เจโตวิมุตฺติโย**ติ ยตฺตกา อปฺปมาณา เจโตวิมุตฺติโยฯ กิตฺตกา ปน ตา? จตฺตาโร พฺรหฺมวิหารา, จตฺตาโร มคฺคา, จตฺตาริ จ ผลานีติ ทฺวาทสฯ ตตฺถ พฺรหฺมวิหารา ผรณอปฺปมาณตาย อปฺปมาณาฯ เสสา ปมาณกรณานํ กิเลสานํ อภาเวน อปฺปมาณาฯ นิพฺพานมฺปิ อปฺปมาณเมว, เจโตวิมุตฺติ ปน น โหติ, ตสฺมา น คหิตํฯ **อกุปฺปา**ติ อรหตฺตผลเจโตวิมุตฺติ; สา หิ ตาสํ สพฺพเชฏฺฐิกา, ตสฺมา อคฺคมกฺขายตีติ วุตฺตาฯ **ราโค โข, อาวุโส, กิญฺจโน**ติ ราโค อุปฺปชฺชิตฺวา ปุคฺคลํ กิญฺจติ มทฺทติ ปลิพุนฺธติฯ ตสฺมา กิญฺจโนติ วุโตฺตฯ มนุสฺสา กิร โคเณหิ ขลํ มทฺทาเปนฺต กิเญฺจหิ กปิล, กิเญฺจหิ กาฬกาติ วทนฺติฯ เอวํ มทฺทนโตฺถ กิญฺจนโตฺถติ เวทิตโพฺพฯ โทสโมเหสุปิ เอเสว นโยฯ **อากิญฺจญฺญา เจโตวิมุตฺติโย** นาม นว ธมฺมา อากิญฺจญฺญายตนญฺจ มคฺคผลานิ จฯ ตตฺถ อากิญฺจญฺญายตนํ กิญฺจนํ อารมฺมณํ อสฺส นตฺถีติ อากิญฺจญฺญํฯ มคฺคผลานิ กิญฺจนานํ มทฺทนานํ ปลิพุนฺธนกิเลสานํ นตฺถิตาย อากิญฺจญฺญานิฯ นิพฺพานมฺปิ อากิญฺจญฺญํ, เจโตวิมุตฺติ ปน น โหติ, ตสฺมา น คหิตํฯ

ราโค โข, อาวุโส, นิมิตฺตกรโณติอาทีสุ ยถา นาม ทฺวินฺนํ กุลานํ สทิสา เทฺว วจฺฉกา โหนฺติฯ ยาว เตสํ ลกฺขณํ น กตํ โหติ, ตาว ‘‘อยํ อสุกกุลสฺส วจฺฉโก, อยํ อสุกกุลสฺสา’’ติ น สกฺกา โหนฺติ ชานิตุํฯ ยทา ปน เตสํ สตฺติสูลาทีสุ อญฺญตรํ ลกฺขณํ กตํ โหติ, ตทา สกฺกา โหนฺติ ชานิตุํฯ เอวเมว ยาว ปุคฺคลสฺส ราโค นุปฺปชฺชติ, ตาว น สกฺกา โหติ ชานิตุํ อริโย วา ปุถุชฺชโน วาติฯ ราโค ปนสฺส อุปฺปชฺชมาโนว สราโค นาม อยํ ปุคฺคโลติ สญฺชานนนิมิตฺตํ กโรนฺต วิย อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา ‘‘นิมิตฺตกรโณ’’ติ วุโตฺตฯ โทสโมเหสุปิ เอเสว นโยฯ

อนิมิตฺตา เจโตวิมุตฺติ นาม เตรส ธมฺมา – วิปสฺสนา, จตฺตาโร อารุปฺปา, จตฺตาโร มคฺคา, จตฺตาริ จ ผลานีติฯ ตตฺถ วิปสฺสนา นิจฺจนิมิตฺตํ สุขนิมิตฺตํ อตฺตนิมิตฺตํ อุคฺฆาเฏตีติ อนิมิตฺตา นามฯ จตฺตาโร อารุปฺปา รูปนิมิตฺตสฺส อภาเวน อนิมิตฺตา นามฯ มคฺคผลานิ นิมิตฺตกรณานํ กิเลสานํ อภาเวน อนิมิตฺตานิฯ นิพฺพานมฺปิ อนิมิตฺตเมว, ตํ ปน เจโตวิมุตฺติ น โหติ, ตสฺมา น คหิตํฯ อถ กสฺมา สุญฺญตา เจโตวิมุตฺติ น คหิตาติ? สา, ‘‘สุญฺญา ราเคนา’’ติอาทิวจนโต สพฺพตฺถ อนุปวิฏฺฐาว, ตสฺมา วิสุํ น คหิตา ฯ **เอกตฺถา**ติ อารมฺมณวเสน เอกตฺถาฯ อปฺปมาณํ อากิญฺจญฺญํ สุญฺญตํ อนิมิตฺตนฺติ หิ สพฺพาเนตานิ นิพฺพานเสฺสว นามานิฯ อิติ อิมินา ปริยาเยน เอกตฺถาฯ อญฺญสฺมึ ปน ฐาเน อปฺปมาณา โหนฺติ, อญฺญสฺมึ อากิญฺจญฺญา อญฺญสฺมึ สุญฺญตา อญฺญสฺมึ อนิมิตฺตาติ อิมินา ปริยาเยน นานาพฺยญฺชนาฯ อิติ เถโร ยถานุสนฺธินาว เทสนํ นิฏฺฐเปสีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มหาเวทลฺลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. จูฬเวทลฺลสุตฺตวณฺณนา

๔๖๐. เอวํ เม สุตนฺติ จูฬเวทลฺลสุตฺตํฯ ตตฺถ **วิสาโข อุปาสโก**ติ **วิสาโข**ติ เอวํนามโก อุปาสโกฯ **เยน ธมฺมทินฺนา**ติ เยน ธมฺมทินฺนา นาม ภิกฺขุนี เตนุปสงฺกมิฯ โก ปนายํ วิสาโข? กา ธมฺมทินฺนา? กสฺมา อุปสงฺกมีติ? วิสาโข นาม ธมฺมทินฺนาย คิหิกาเล ฆรสามิโกฯ โส ยทา ภควา สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา ปวตฺตวรธมฺมจกฺโก ยสาทโย กุลปุตฺเต วิเนตฺวา อุรุเวลํ ปตฺวา ตตฺถ ชฏิลสหสฺสํ วิเนตฺวา ปุราณชฏิเลหิ ขีณาสวภิกฺขูหิ สทฺธึ ราชคหํ คนฺตฺวา พุทฺธทสฺสนตฺถํ ทฺวาทสนหุตาย ปริสาย สทฺธึ อาคตสฺส พิมฺพิสารมหาราชสฺส ธมฺมํ เทเสสิฯ ตทา รญฺญา สทฺธึ อาคเตสุ ทฺวาทสนหุเตสุ เอกํ นหุตํ อุปาสกตฺตํ ปฏิเวเทสิ, เอกาทส นหุตานิ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหึสุ สทฺธึ รญฺญา พิมฺพิสาเรนฯ อยํ อุปาสโก เตสํ อญฺญตโร, เตหิ สทฺธึ ปฐมทสฺสเนว โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย, ปุน เอกทิวสํ ธมฺมํ สุตฺวา สกทาคามิผลํ ปตฺวา, ตโต อปรภาเคปิ เอกทิวสํ ธมฺมํ สุตฺวา อนาคามิผเล ปติฏฺฐิโตฯ โส อนาคามี หุตฺวา เคหํ อาคจฺฉโนฺต ยถา อเญฺญสุ ทิวเสสุ อิโต จิโต จ โอโลเกโนฺต สิตํ กุรุมาโน อาคจฺฉติ, เอวํ อนาคนฺตฺวา สนฺตินฺทฺริโย สนฺตมานโส หุตฺวา อคมาสิฯ

ธมฺมทินฺนา สีหปญฺชรํ อุคฺฆาเฏตฺวา วีถึ โอโลกยมานา ตสฺส อาคมนาการํ ทิสฺวา, ‘‘กึ นุ โข เอต’’นฺติ จิเนฺตตฺวา ตสฺส ปจฺจุคฺคมนํ กุรุมานา โสปานสีเส ฐตฺวา โอลมฺพนตฺถํ หตฺถํ ปสาเรสิฯ อุปาสโก อตฺตโน หตฺถํ สมิเญฺชสิฯ สา ‘‘ปาตราสโภชนกาเล ชานิสฺสามี’’ติ จิเนฺตสิฯ อุปาสโก ปุเพฺพ ตาย สทฺธึ เอกโต ภุญฺชติฯ ตํ ทิวสํ ปน ตํ อนปโลเกตฺวา โยคาวจรภิกฺขุ วิย เอกโกว ภุญฺชิฯ สา, ‘‘สายนฺหกาเล ชานิสฺสามี’’ติ จิเนฺตสิฯ อุปาสโก ตํทิวสํ สิริคพฺภํ น ปาวิสิ, อญฺญํ คพฺภํ ปฏิชคฺคาเปตฺวา กปฺปิยมญฺจกํ ปญฺญปาเปตฺวา นิปชฺชิฯ อุปาสิกา, ‘‘กึ นุ ขฺวสฺส พหิทฺธา ปตฺถนา อตฺถิ, อุทาหุ เกนจิเทว ปริเภทเกน ภิโนฺน, อุทาหุ มเยฺหว โกจิ โทโส อตฺถี’’ติ พลวโทมนสฺสา หุตฺวา, ‘‘เอกํ เทฺว ทิวเส วสิตกาเล สกฺกา ญาตุ’’นฺติ ตสฺส อุปฏฺฐานํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ

อุปาสโก, ‘‘กึ ธมฺมทิเนฺน อกาเล อาคตาสี’’ติ ปุจฺฉิฯ อาม อยฺยปุตฺต, อาคตามฺหิ, น ตฺวํ ยถา ปุราโณ, กึ นุ เต พหิทฺธา ปตฺถนา อตฺถีติ? นตฺถิ ธมฺมทิเนฺนติฯ อโญฺญ โกจิ ปริเภทโก อตฺถีติ? อยมฺปิ นตฺถีติฯ เอวํ สเนฺต มเยฺหว โกจิ โทโส ภวิสฺสตีติฯ ตุยฺหมฺปิ โทโส นตฺถีติฯ อถ กสฺมา มยา สทฺธึ ยถา ปกติยา อาลาปสลฺลาปมตฺตมฺปิ น กโรถาติ? โส จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ โลกุตฺตรธโมฺม นาม ครุ ภาริโย น ปกาเสตโพฺพ, สเจ โข ปนาหํ น กเถสฺสามิ, อยํ หทยํ ผาเลตฺวา เอเตฺถว กาลํ กเรยฺยา’’ติ ตสฺสานุคฺคหตฺถาย กเถสิ – ‘‘ธมฺมทิเนฺน อหํ สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ นาม อธิคโต, ตํ อธิคตสฺส เอวรูปา โลกิยกิริยา น วฏฺฏติฯ ยทิ ตฺวํ อิจฺฉสิ, ตว จตฺตาลีส โกฏิโย มม จตฺตาลีส โกฏิโยติ อสีติโกฏิธนํ อตฺถิ, เอตฺถ อิสฺสรา หุตฺวา มม มาติฏฺฐาเน วา ภคินิฏฺฐาเน วา ฐตฺวา วสฯ ตยา ทิเนฺนน ภตฺตปิณฺฑมตฺตเกน อหํ ยาเปสฺสามิฯ อเถวํ น กโรสิ, อิเม โภเค คเหตฺวา กุลเคหํ คจฺฉ, อถาปิ เต พหิทฺธา ปตฺถนา นตฺถิ, อหํ ตํ ภคินิฏฺฐาเน วา ธีตุฏฺฐาเน วา ฐเปตฺวา โปเสสฺสามี’’ติฯ

สา จิเนฺตสิ – ‘‘ปกติปุริโส เอวํ วตฺตา นาม นตฺถิฯ อทฺธา เอเตน โลกุตฺตรวรธโมฺม ปฏิวิทฺโธฯ โส ปน ธโมฺม กึ ปุริเสเหว ปฏิพุชฺฌิตโพฺพ, อุทาหุ มาตุคาโมปิ ปฏิวิชฺฌิตุํ สโกฺกตี’’ติ วิสาขํ เอตทโวจ – ‘‘กึ นุ โข เอโส ธโมฺม ปุริเสเหว ลภิตโพฺพ, มาตุคาเมนปิ สกฺกา ลทฺธุ’’นฺติ? กึ วเทสิ ธมฺมทิเนฺน, เย ปฏิปนฺนกา, เต เอตสฺส ทายาทา, ยสฺส ยสฺส อุปนิสฺสโย อตฺถิ, โส โส เอตํ ปฏิลภตีติฯ เอวํ สเนฺต มยฺหํ ปพฺพชฺชํ อนุชานาถาติฯ สาธุ ภเทฺท, อหมฺปิ ตํ

เอตสฺมึเยว มเคฺค โยเชตฺกาโม, มนํ ปน เต อชานมาโน น กเถมีติ ตาวเทว พิมฺพิสารสฺส รโญฺญ สนฺติกํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ

ราชา , ‘‘กึ, คหปติ, อกาเล อาคโตสี’’ติ ปุจฺฉิฯ ธมฺมทินฺนา, ‘‘มหาราช, ปพฺพชิสฺสามี’’ติ วทตีติฯ กึ ปนสฺส ลทฺธุํ วฏฺฏตีติ? อญฺญํ กิญฺจิ นตฺถิ, โสวณฺณสิวิกํ เทว, ลทฺธุํ วฏฺฏติ นครญฺจ ปฏิชคฺคาเปตุนฺติฯ ราชา โสวณฺณสิวิกํ ทตฺวา นครํ ปฏิชคฺคาเปสิฯ วิสาโข ธมฺมทินฺนํ คนฺโธทเกน นหาเปตฺวา สพฺพาลงฺกาเรหิ อลงฺการาเปตฺวา โสวณฺณสิวิกาย นิสีทาเปตฺวา ญาติคเณน ปริวาราเปตฺวา คนฺธปุปฺผาทีหิ ปูชยมาโน นครวาสนํ กโรโนฺต วิย ภิกฺขุนิอุปสฺสยํ คนฺตฺวา, ‘‘ธมฺมทินฺนํ ปพฺพาเชถาเยฺย’’ติ อาหฯ ภิกฺขุนิโย ‘‘เอกํ วา เทฺว วา โทเส สหิตุํ วฏฺฏติ คหปตี’’ติ อาหํสุฯ นตฺถเยฺย โกจิ โทโส, สทฺธาย ปพฺพชตีติฯ อเถกา พฺยตฺตา เถรี ตจปญฺจกกมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขิตฺวา เกเส โอหาเรตฺวา ปพฺพาเชสิฯ วิสาโข, ‘‘อภิรมเยฺย, สฺวากฺขาโต ธโมฺม’’ติ วนฺทิตฺวา ปกฺกามิฯ

ตสฺสา ปพฺพชิตทิวสโต ปฏฺฐาย ลาภสกฺกาโร อุปฺปชฺชิฯ เตเนว ปลิพุทฺธา สมณธมฺมํ กาตุํ โอกาสํ น ลภติฯ อถาจริย-อุปชฺฌายเถริโย คเหตฺวา ชนปทํ คนฺตฺวา อฏฺฐตึสาย อารมฺมเณสุ จิตฺตรุจิตํ กมฺมฏฺฐานํ กถาเปตฺวา สมณธมฺมํ กาตุํ อารทฺธา, อภินีหารสมฺปนฺนตฺตา ปน นาติจิรํ กิลมิตฺถฯ

อิโต ปฏฺฐาย หิ สตสหสฺสกปฺปมตฺถเก ปทุมุตฺตโร นาม สตฺถา โลเก อุทปาทิฯ ตทา เอสา เอกสฺมึ กุเล ทาสี หุตฺวา อตฺตโน เกเส วิกฺกิณิตฺวา สุชาตเตฺถรสฺส นาม อคฺคสาวกสฺส ทานํ ทตฺวา ปตฺถนมกาสิฯ สา ตาย ปตฺถนาภินีหารสมฺปตฺติยา นาติจิรํ กิลมิตฺถ, กติปาเหเนว อรหตฺตํ ปตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อหํ เยนเตฺถน สาสเน ปพฺพชิตา, โส มตฺถกํ ปโตฺต, กึ เม ชนปทวาเสน, มยฺหํ ญาตกาปิ ปุญฺญานิ กริสฺสนฺติ, ภิกฺขุนิสโงฺฆปิ ปจฺจเยหิ น กิลมิสฺสติ, ราชคหํ คจฺฉามี’’ติ ภิกฺขุนิสงฺฆํ คเหตฺวา ราชคหเมว อคมาสิฯ วิสาโข, ‘‘ธมฺมทินฺนา กิร อาคตา’’ติ สุตฺวา, ‘‘ปพฺพชิตฺวา นจิรเสฺสว ชนปทํ คตา, คนฺตฺวาปิ นจิรเสฺสว ปจฺจาคตา, กึ นุ โข ภวิสฺสติ, คนฺตฺวา ชานิสฺสามี’’ติ ทุติยคมเนน ภิกฺขุนิอุปสฺสยํ อคมาสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อถ โข วิสาโข อุปาสโก เยน ธมฺมทินฺนา ภิกฺขุนี เตนุปสงฺกมี’’ติฯ

เอตทโวจาติ เอตํ สกฺกาโยติอาทิวจนํ อโวจฯ กสฺมา อโวจาติ? เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘อภิรมสิ นาภิรมสิ, อเยฺย’’ติ เอวํ ปุจฺฉนํ นาม น ปณฺฑิตกิจฺจํ, ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธ อุปเนตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสามิ, ปญฺหพฺยากรเณน ตสฺสา อภิรตึ วา อนภิรตึ วา ชานิสฺสามีติ, ตสฺมา อโวจฯ ตํ สุตฺวาว ธมฺมทินฺนา อหํ, อาวุโส วิสาข, อจิรปพฺพชิตา สกายํ วา ปรกายํ วา กุโต ชานิสฺสามีติ วา, อญฺญเตฺถริโย อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉาติ วา อวตฺวา อุปนิกฺขิตฺตํ สมฺปฏิจฺฉมานา วิย, เอกปาสกคณฺฐึ โมเจนฺตี วิย คหนฏฺฐาเน หตฺถิมคฺคํ นีหรมานา วิย ขคฺคมุเขน สมุคฺคํ วิวรมานา วิย จ ปฏิสมฺภิทาวิสเย ฐตฺวา ปญฺหํ วิสฺสชฺชมานา, **ปญฺจ โข อิเม, อาวุโส วิสาข, อุปาทานกฺขนฺธา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปญฺจา**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **อุปาทานกฺขนฺธา**ติ อุปาทานานํ ปจฺจยภูตา ขนฺธาติ เอวมาทินา นเยเนตฺถ อุปาทานกฺขนฺธกถา วิตฺถาเรตฺวา กเถตพฺพาฯ สา ปเนสา วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาริตา เอวาติ ตตฺถ วิตฺถาริตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ **สกฺกายสมุทยา**ทีสุปิ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตเมวฯ

อิทํ ปน จตุสจฺจพฺยากรณํ สุตฺวา วิสาโข เถริยา อภิรตภาวํ อญฺญาสิฯ โย หิ พุทฺธสาสเน อุกฺกณฺฐิโต โหติ อนภิรโต, โส เอวํ ปุจฺฉิตปุจฺฉิตปญฺหํ สณฺฑาเสน เอเกกํ ปลิตํ คณฺหโนฺต วิย, สิเนรุปาทโต วาลุกํ อุทฺธรโนฺต วิย วิสฺสเชฺชตุํ น สโกฺกติฯ ยสฺมา ปน อิมานิ จตฺตาริ สจฺ

จานิ โลเก จนฺทิมสูริยา วิย พุทฺธสาสเน ปากฏานิ, ปริสมชฺฌ คโต หิ ภควาปิ มหาเถราปิ สจฺจาเนว ปกาเสนฺติ; ภิกฺขุสโงฺฆปิ ปพฺพชิตทิวสโต ปฏฺฐาย กุลปุตฺต จตฺตาริ นาม กึ, จตฺตาริ อริยสจฺจานีติ ปญฺหํ อุคฺคณฺหาเปติฯ อยญฺจ ธมฺมทินฺนา อุปายโกสเลฺล ฐิตา ปณฺฑิตา พฺยตฺตา นยํ คเหตฺวา สุเตนปิ กเถตุํ สมตฺถา, ตสฺมา ‘‘น สกฺกา เอติสฺสา เอตฺตาวตา สจฺจานํ ปฏิวิทฺธภาโว ญาตุํ, สจฺจวินิโพฺภคปญฺหพฺยากรเณน สกฺกา ญาตุ’’นฺติ จิเนฺตตฺวา เหฏฺฐา กถิตานิ เทฺว สจฺจานิ ปฏินิวเตฺตตฺวา คุฬฺหํ กตฺวา คณฺฐิปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสามีติ ปุจฺฉโนฺต **ตเญฺญว นุ โข, อเยฺย**ติอาทิมาหฯ

ตสฺส วิสฺสชฺชเน **น โข, อาวุโส วิสาข, ตเญฺญว อุปาทาน**นฺติ อุปาทานสฺส สงฺขารกฺขเนฺธกเทสภาวโต น ตํเยว อุปาทานํ เต ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา, นาปิ อญฺญตฺร ปญฺจหิ อุปาทานกฺขเนฺธหิ อุปาทานํฯ ยทิ หิ ตเญฺญว สิยา, รูปาทิสภาวมฺปิ อุปาทานํ สิยาฯ ยทิ อญฺญตฺร สิยา, ปรสมเย จิตฺตวิปฺปยุโตฺต อนุสโย วิย ปณฺณตฺติ วิย นิพฺพานํ วิย จ ขนฺธวินิมุตฺตํ วา สิยา, ฉโฏฺฐ วา ขโนฺธ ปญฺญเปตโพฺพ ภเวยฺย, ตสฺมา เอวํ พฺยากาสิฯ ตสฺสา พฺยากรณํ สุตฺวา ‘‘อธิคตปติฏฺฐา อย’’นฺติ วิสาโข นิฏฺฐมคมาสิฯ น หิ สกฺกา อขีณาสเวน อสมฺพเทฺธน อวิตฺถายเนฺตน ปทีปสหสฺสํ ชาเลเนฺตน วิย เอวรูโป คุโฬฺห ปฏิจฺฉโนฺน ติลกฺขณาหโต คมฺภีโร ปโญฺห วิสฺสเชฺชตุํฯ นิฏฺฐํ คนฺตฺวา ปน, ‘‘อยํ ธมฺมทินฺนา สาสเน ลทฺธปติฏฺฐา อธิคตปฏิสมฺภิทา เวสารชฺชปฺปตฺตา ภวมตฺถเก ฐิตา มหาขีณาสวา, สมตฺถา มยฺหํ ปุจฺฉิตปญฺหํ กเถตุํ, อิทานิ ปนนํ โอวตฺติกสารํ ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา ตํ ปุจฺฉโนฺต, **กถํ ปนาเยฺย**ติอาทิมาหฯ

๔๖๑. ตสฺส วิสฺสชฺชเน **อสฺสุตวา**ติอาทิ มูลปริยาเย วิตฺถาริตเมวฯ **รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี**ติ, ‘‘อิเธกโจฺจ รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติฯ ยํ รูปํ โส อหํ, โย อหํ ตํ รูปนฺติ รูปญฺจ อตฺตญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติฯ เสยฺยถาปิ นาม เตลปฺปทีปสฺส ฌายโต ยา อจฺจิ โส วโณฺณ, โย วโณฺณ สา อจฺจีติ อจฺจิญฺจ วณฺณญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติฯ เอวเมว อิเธกโจฺจ รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ…เป.… อทฺวยํ สมนุปสฺสตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๓๑) เอวํ รูปํ อตฺตาติ ทิฏฺฐิปสฺสนาย ปสฺสติฯ **รูปวนฺตํ วา อตฺตาน**นฺติ อรูปํ อตฺตาติ คเหตฺวา ฉายาวนฺตํ รุกฺขํ วิย ตํ อตฺตานํ รูปวนฺตํ สมนุปสฺสติฯ **อตฺตนิ วา รูป**นฺติ อรูปเมว อตฺตาติ คเหตฺวา ปุปฺผสฺมึ คนฺธํ วิย อตฺตนิ รูปํ สมนุปสฺสติฯ **รูปสฺมึ วา อตฺตาน**นฺติ อรูปเมว อตฺตาติ คเหตฺวา กรณฺฑาย มณึ วิย อตฺตานํ รูปสฺมึ สมนุปสฺสติฯ **เวทนํ อตฺตโต**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ, **รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี**ติ สุทฺธรูปเมว อตฺตาติ กถิตํฯ รูปวนฺตํ วา อตฺตานํ, อตฺตนิ วา รูปํ, รูปสฺมึ วา อตฺตานํฯ เวทนํ อตฺตโต… สญฺญํ… สงฺขาเร… วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสตีติ อิเมสุ สตฺตสุ ฐาเนสุ อรูปํ อตฺตาติ กถิตํฯ เวทนาวนฺตํ วา อตฺตานํ, อตฺตนิ วา เวทนํ, เวทนาย วา อตฺตานนฺติ เอวํ จตูสุ ขเนฺธสุ ติณฺณํ ติณฺณํ วเสน ทฺวาทสสุ ฐาเนสุ รูปารูปมิสฺสโก อตฺตา กถิโตฯ ตตฺถ รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ… เวทนํ… สญฺญํ… สงฺขาเร… วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสตีติ อิเมสุ ปญฺจสุ ฐาเนสุ อุเจฺฉททิฏฺฐิ กถิตา, อวเสเสสุ สสฺสตทิฏฺฐีติฯ เอวเมตฺถ ปนฺนรส ภวทิฏฺฐิโย, ปญฺจ วิภวทิฏฺฐิโย โหนฺติฯ **น รูปํ อตฺตโต**ติ เอตฺถ รูปํ อตฺตาติ น สมนุปสฺสติฯ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ ปน สมนุปสฺสติฯ **น รูปวนฺตํ อตฺตานํ…เป.… น วิญฺญาณสฺมึ อตฺตาน**นฺติ อิเม ปญฺจกฺขเนฺธ เกนจิ ปริยาเยน อตฺตโต น สมนุปสฺสติ, สพฺพากาเรน ปน อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตาติ สมนุปสฺสติฯ

เอตฺตาวตา เถริยา, ‘‘เอวํ โข, อาวุโส วิสาข, สกฺกายทิฏฺฐิ โหตี’’ติ เอวํ ปุริมปญฺหํ วิสฺสเชฺชนฺติยา เอตฺตเกน คมนํ โหติ, อาคมนํ โหติ, คมนาคมนํ โหติ, วฏฺฏํ วตฺตตีติ วฏฺฏํ มตฺ

ถกํ ปาเปตฺวา ทสฺสิตํฯ **เอวํ โข, อาวุโส วิสาข, สกฺกายทิฏฺฐิ น โหตี**ติ ปจฺฉิมํ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชนฺติยา เอตฺตเกน คมนํ น โหติ, อาคมนํ น โหติ, คมนาคมนํ น โหติ, วฏฺฏํ นาม น วตฺตตีติ วิวฏฺฏํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ทสฺสิตํฯ

๔๖๒. **กตโม ปนาเยฺย, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค**ติ อยํ ปโญฺห เถริยา ปฏิปุจฺฉิตฺวา วิสฺสเชฺชตโพฺพ ภเวยฺย – ''อุปาสก, ตยา เหฏฺฐา มโคฺค ปุจฺฉิโต, อิธ กสฺมา มคฺคเมว ปุจฺฉสี''ติฯ สา ปน อตฺตโน พฺยตฺตตาย ปณฺฑิเจฺจน ตสฺส อธิปฺปายํ สลฺลเกฺขสิ – ''อิมินา อุปาสเกน เหฏฺฐา ปฏิปตฺติวเสน มโคฺค ปุจฺฉิโต ภวิสฺสติ, อิธ ปน ตํ สงฺขตาสงฺขตโลกิยโลกุตฺตรสงฺคหิตาสงฺคหิตวเสน ปุจฺฉิตุกาโม ภวิสฺสตี''ติฯ ตสฺมา อปฺปฏิปุจฺฉิตฺวาว ยํ ยํ ปุจฺฉิ, ตํ ตํ วิสฺสเชฺชสิฯ ตตฺถ **สงฺขโต**ติ เจติโต กปฺปิโต ปกปฺปิโต อายูหิโต กโต นิพฺพตฺติโต สมาปเชฺชนฺเตน สมาปชฺชิตโพฺพฯ **ตีหิ จ โข, อาวุโส วิสาข, ขเนฺธหิ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค สงฺคหิโต**ติ เอตฺถ ยสฺมา มโคฺค สปฺปเทโส, ตโย ขนฺธา นิปฺปเทสา, ตสฺมา อยํ สปฺปเทสตฺตา นครํ วิย รเชฺชน นิปฺปเทเสหิ ตีหิ ขเนฺธหิ สงฺคหิโตฯ ตตฺถ สมฺมาวาจาทโย ตโย สีลเมว, ตสฺมา เต สชาติโต สีลกฺขเนฺธน สงฺคหิตาติฯ กิญฺจาปิ หิ ปาฬิยํ สีลกฺขเนฺธติ ภุมฺมเมน วิย นิเทฺทโส กโต, อโตฺถ ปน กรณวเสน เวทิตโพฺพฯ สมฺมาวายามาทีสุ ปน ตีสุ สมาธิ อตฺตโน ธมฺมตาย อารมฺมเณ เอกคฺคภาเวน อเปฺปตุํ น สโกฺกติฯ วีริเย ปน ปคฺคหกิจฺจํ สาเธเนฺต สติยา จ อปิลาปนกิจฺจํ สาเธนฺติยา ลทฺธูปกาโร หุตฺวา สโกฺกติฯ

ตตฺรายํ อุปมา – ยถา หิ ''นกฺขตฺตํ กีฬิสฺสามา''ติ อุยฺยานํ ปวิเฏฺฐสุ ตีสุ สหาเยสุ เอโก สุปุปฺผิตํ จมฺปกรุกฺขํ ทิสฺวา หตฺถํ อุกฺขิปิตฺวาปิ คเหตุํ น สกฺกุเณยฺยฯ อถสฺส ทุติโย โอนมิตฺวา ปิฏฺฐึ ทเทยฺย, โส ตสฺส ปิฏฺฐิยํ ฐตฺวาปิ กมฺปมาโน คเหตุํ น สกฺกุเณยฺย ฯ อถสฺส อิตโร อํสกูฏํ อุปนาเมยฺย, โส เอกสฺส ปิฏฺฐิยํ ฐตฺวา เอกสฺส อํสกูฏํ โอลุพฺภ ยถารุจิ ปุปฺผานิ โอจินิตฺวา ปิฬนฺธิตฺวา นกฺขตฺตํ กีเฬยฺยฯ เอวํสมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอกโต อุยฺยานํ ปวิฏฺฐา ตโย สหายกา วิย หิ เอกโต ชาตา สมฺมาวายามาทโย ตโย ธมฺมาฯ สุปุปฺผิตจมฺปโก วิย อารมฺมณํฯ หตฺถํ อุกฺขิปิตฺวาปิ คเหตุํ อสโกฺกเนฺต วิย อตฺตโน ธมฺมตาย อารมฺมเณ เอกคฺคภาเวน อเปฺปตุํ อสโกฺกเนฺต สมาธิฯ ปิฏฺฐึ ทตฺวา โอนตสหาโย วิย วายาโมฯ อํสกูฏํ ทตฺวา ฐิตสหาโย วิย สติฯ ยถา เตสุ เอกสฺส ปิฏฺฐิยํ ฐตฺวา เอกสฺส อํสกูฏํ โอลุพฺภ อิตโร ยถารุจิ ปุปฺผํ คเหตุํ สโกฺกติ, เอวเมวํ วีริเย ปคฺคหกิจฺจํ สาเธเนฺต, สติยา จ อปิลาปนกิจฺจํ สาเธนฺติยา ลทฺธุปกาโร สมาธิ สโกฺกติ อารมฺมเณ เอกคฺคภาเวน อเปฺปตุํฯ ตสฺมา สมาธิเยเวตฺถ สชาติโต สมาธิกฺขเนฺธน สงฺคหิโตฯ วายามสติโย ปน กิริยโต สงฺคหิตา โหนฺติฯ

สมฺมาทิฏฺฐิสมฺมาสงฺกเปฺปสุปิ ปญฺญา อตฺตโน ธมฺมตาย อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ อารมฺมณํ นิเจฺฉตุํ น สโกฺกติ, วิตเกฺก ปน อาโกเฏตฺวา อาโกเฏตฺวา เทเนฺต สโกฺกติฯ กถํ? ยถา หิ เหรญฺญิโก กหาปณํ หเตฺถ ฐเปตฺวา สพฺพภาเคสุ โอโลเกตุกาโม สมาโนปิ น จกฺขุทเลเนว ปริวเตฺตตุํ สโกฺกติ, องฺคุลิปเพฺพหิ ปน ปริวเตฺตตฺวา อิโต จิโต จ โอโลเกตุํ สโกฺกติฯ เอวเมว น ปญฺญา อตฺตโน ธมฺมตาย อนิจฺจาทิวเสน อารมฺมณํ นิเจฺฉตุํ สโกฺกติ, อภินิโรปนลกฺขเณน ปน อาหนนปริยาหนนรเสน วิตเกฺกน อาโกเฏเนฺตน วิย ปริวเตฺตเนฺตน วิย จ อาทายา ทินฺนเมว วินิเจฺฉตุํ สโกฺกติฯ ตสฺมา อิธาปิ สมฺมาทิฏฺฐิเยว สชาติโต ปญฺญากฺขเนฺธน สงฺคหิตาฯ สมฺมาสงฺกโปฺป ปน กิริยโต สงฺคหิโต โหติฯ อิติ อิเมหิ ตีหิ ขเนฺธหิ มโคฺค สงฺคหํ คจฺฉติฯ เตน วุตฺตํ – ''ตีหิ จ โข, อาวุโส วิสาข, ขเนฺธหิ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค สงฺคหิโต''ติฯ

อิทานิ เอกจิตฺตกฺขณิกํ มคฺคสมาธึ สนิมิตฺตํ สปริกฺขารํ ปุจฺฉนฺโต, **กตโม ปนาเยฺย**ติอาทิมาหฯ ตสฺส วิสฺสชฺชเน จตฺตาโร สติปฏฺฐานา มคฺคกฺขเณ จตุกิจฺจสาธนวเสน อุปฺปนฺนา สติ, สา สมาธิสฺส ปจฺจยเฏฺฐน นิมิตฺตํฯ จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา จตุกิจฺจสาธนวเสเนว อุปฺปนฺนํ วีริยํ, ตํ ปริวารเฏฺฐน ปริกฺขาโร โหติฯ **เตสํเยว ธมฺมาน**นฺติ เตสํ มคฺคสมฺปยุตฺตธมฺมานํฯ **อาเสวนา**ติอาทีสุ เอกจิตฺตกฺขณิกาเยว อาเสวนาทโย วุตฺตาติฯ

วิตณฺฑวาที ปน, ‘‘เอกจิตฺตกฺขณิโก นาม มโคฺค นตฺถิ, ‘เอวํ ภาเวยฺย สตฺต วสฺสานี’ติ หิ วจนโต สตฺตปิ วสฺสานิ มคฺคภาวนา โหติ, กิเลสา ปน ลหุ ฉิชฺชนฺตา สตฺตหิ ญาเณหิ ฉิชฺชนฺตี’’ติ วทติฯ โส ‘‘สุตฺตํ อาหรา’’ติ วตฺตโพฺพฯ อทฺธา อญฺญํ อปสฺสโนฺต, ‘‘ยา เตสํเยว ธมฺมานํ อาเสวนา ภาวนา พหุลีกมฺม’’นฺติ อิทเมว สุตฺตํ อาหริตฺวา, ‘‘อเญฺญน จิเตฺตน อาเสวติ, อเญฺญน ภาเวติ, อเญฺญน พหุลีกโรตี’’ติ วกฺขติฯ ตโต วตฺตโพฺพ – ‘‘กึ ปนิทํ, สุตฺตํ เนยฺยตฺถํ นีตตฺถ’’นฺติฯ ตโต วกฺขติ – ‘‘นีตตฺถํ ยถา สุตฺตํ ตเถว อโตฺถ’’ติฯ ตสฺส อิทํ อุตฺตรํ – เอวํ สเนฺต เอกํ จิตฺตํ อาเสวมานํ อุปฺปนฺนํ, อปรมฺปิ อาเสวมานํ, อปรมฺปิ อาเสวมานนฺติ เอวํ ทิวสมฺปิ อาเสวนาว ภวิสฺสติ, กุโต ภาวนา, กุโต พหุลีกมฺมํ? เอกํ วา ภาวยมานํ อุปฺปนฺนํ อปรมฺปิ ภาวยมานํ อปรมฺปิ ภาวยมานนฺติ เอวํ ทิวสมฺปิ ภาวนาว ภวิสฺสติ, กุโต อาเสวนา กุโต พหุลีกมฺมํ? เอกํ วา พหุลีกโรนฺตํ อุปฺปนฺนํ, อปรมฺปิ พหุลีกโรนฺตํ, อปรมฺปิ พหุลีกโรนฺตนฺติ เอวํ ทิวสมฺปิ พหุลีกมฺมเมว ภวิสฺสติ กุโต อาเสวนา, กุโต ภาวนาติฯ

อถ วา เอวํ วเทยฺย – ‘‘เอเกน จิเตฺตน อาเสวติ, ทฺวีหิ ภาเวติ, ตีหิ พหุลีกโรติฯ ทฺวีหิ วา อาเสวติ, ตีหิ ภาเวติ, เอเกน พหุลีกโรติ ฯ ตีหิ วา อาเสวติ, เอเกน ภาเวติ, ทฺวีหิ พหุลีกโรตี’’ติฯ โส วตฺตโพฺพ – ‘‘มา สุตฺตํ เม ลทฺธนฺติ ยํ วา ตํ วา อวจฯ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชเนฺตน นาม อาจริยสฺส สนฺติเก วสิตฺวา พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหิตฺวา อตฺถรสํ วิทิตฺวา วตฺตพฺพํ โหติฯ เอกจิตฺตกฺขณิกาว อยํ อาเสวนา, เอกจิตฺตกฺขณิกา ภาวนา, เอกจิตฺตกฺขณิกํ พหุลีกมฺมํฯ ขยคามิโลกุตฺตรมโคฺค พหุลจิตฺตกฺขณิโก นาม นตฺถิ, ‘เอกจิตฺตกฺขณิโกเยวา’ติ สญฺญาเปตโพฺพฯ สเจ สญฺชานาติ, สญฺชานาตุ, โน เจ สญฺชานาติ, คจฺฉ ปาโตว วิหารํ ปวิสิตฺวา ยาคุํ ปิวาหี’’ติ อุโยฺยเชตโพฺพฯ

๔๖๓. **กติ ปนาเยฺย สงฺขารา**ติ อิธ กึ ปุจฺฉติ? เย สงฺขาเร นิโรเธตฺวา นิโรธํ สมาปชฺชติ, เต ปุจฺฉิสฺสามีติ ปุจฺฉติฯ เตเนวสฺส อธิปฺปายํ ญตฺวา เถรี, ปุญฺญาภิสงฺขาราทีสุ อเนเกสุ สงฺขาเรสุ วิชฺชมาเนสุปิ, กายสงฺขาราทโยว อาจิกฺขนฺตี, **ตโยเม** , **อาวุโส**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ กายปฏิพทฺธตฺตา กาเยน สงฺขรียติ กรียติ นิพฺพตฺตียตีติ **กายสงฺขาโร**ฯ วาจํ สงฺขโรติ กโรติ นิพฺพเตฺตตีติ วจีสงฺขาโรฯ จิตฺตปฏิพทฺธตฺตา จิเตฺตน สงฺขรียติ กรียติ นิพฺพตฺตียตีติ **จิตฺตสงฺขาโรฯ กตโม ปนาเยฺย**ติ อิธ กึ ปุจฺฉติ? อิเม สงฺขารา อญฺญมญฺญมิสฺสา อาลุฬิตา อวิภูตา ทุทฺทีปนาฯ ตถา หิ, กายทฺวาเร อาทานคหณมุญฺจนโจปนานิ ปาเปตฺวา อุปฺปนฺนา อฏฺฐ กามาวจรกุสลเจตนา ทฺวาทส อกุสลเจตนาติ เอวํ กุสลากุสลา วีสติ เจตนาปิ อสฺสาสปสฺสาสาปิ กายสงฺขาราเตฺวว วุจฺจนฺติฯ วจีทฺวาเร หนุสํโจปนํ วจีเภทํ ปาเปตฺวา อุปฺปนฺนา วุตฺตปฺปการาว วีสติ เจตนาปิ วิตกฺกวิจาราปิ วจีสงฺขาโรเตฺวว วุจฺจนฺติฯ กายวจีทฺวาเรสุ โจปนํ อปตฺตา รโห นิสินฺนสฺส จินฺตยโต อุปฺปนฺนา กุสลากุสลา เอกูนตึส เจตนาปิ สญฺญา จ เวทนา จาติ อิเม เทฺว ธมฺมาปิ จิตฺตสงฺขาโรเตฺวว วุจฺจนฺติฯ เอวํ อิเม สงฺขารา อญฺญมญฺญมิสฺสา อาลุฬิตา อวิภูตา ทุทฺทีปนาฯ เต ปากเฏ วิภูเต กตฺวา กถาเปสฺสามีติ ปุจฺฉติฯ

กสฺมา ปนาเยฺยติ อิธ กายสงฺขาราทินามสฺส ปทตฺถํ ปุจฺฉติฯ ตสฺส วิสฺสชฺชเน **กาย ปฺปฏิพทฺธา**ติ กายนิสฺสิตา, กาเย สติ โหนฺติ, อสติ น โหนฺติฯ **จิตฺตปฺปฏิพทฺธา**ติ จิตฺตนิสฺสิ ตา, จิเตฺต สติ โหนฺติ, อสติ น โหนฺติฯ

๔๖๔. อิทานิ กึ นุ โข เอสา สญฺญาเวทยิตนิโรธํ วลเญฺชติ, น วลเญฺชติฯ จิณฺณวสี วา ตตฺถ โน จิณฺณวสีติ ชานนตฺถํ ปุจฺฉโนฺต, **กถํ ปนาเยฺย, สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติ โหตี**ติอาทิมาหฯ ตสฺส วิสฺสชฺชเน **สมาปชฺชิสฺสนฺติ วา สมาปชฺชามีติ วา** ปททฺวเยน เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติกาโล กถิโตฯ **สมาปโนฺน**ติ ปเทน อโนฺตนิโรโธฯ ตถา ปุริเมหิ ทฺวีหิ ปเทหิ สจิตฺตกกาโล กถิโต, ปจฺฉิเมน อจิตฺตกกาโลฯ **ปุเพฺพว ตถา จิตฺตํ ภาวิตํ โหตี**ติ นิโรธสมาปตฺติโต ปุเพฺพ อทฺธานปริเจฺฉทกาเลเยว, เอตฺตกํ กาลํ อจิตฺตโก ภวิสฺสามีติ อทฺธานปริเจฺฉทจิตฺตํ ภาวิตํ โหติฯ **ยํ ตํ ตถตฺตาย อุปเนตี**ติ ยํ เอวํ ภาวิตํ จิตฺตํ, ตํ ปุคฺคลํ ตถตฺตาย อจิตฺตกภาวาย อุปเนติฯ

ปฐมํ นิรุชฺฌติ วจีสงฺขาโรติ เสสสงฺขาเรหิ ปฐมํ ทุติยชฺฌาเนเยว นิรุชฺฌติฯ **ตโต กายสงฺขาโร**ติ ตโต ปรํ กายสงฺขาโร จตุตฺถชฺฌาเน นิรุชฺฌติฯ **ตโต จิตฺตสงฺขาโร**ติ ตโต ปรํ จิตฺตสงฺขาโร อโนฺตนิโรเธ นิรุชฺฌติฯ **วุฏฺฐหิสฺสนฺติ วา วุฏฺฐหามีติ วา** ปททฺวเยน อโนฺตนิโรธกาโล กถิโตฯ **วุฏฺฐิโต**ติ ปเทน ผลสมาปตฺติกาโลฯ ตถา ปุริเมหิ ทฺวีหิ ปเทหิ อจิตฺตก กาโล กถิโต, ปจฺฉิเมน สจิตฺตกกาโลฯ **ปุเพฺพว ตถา จิตฺตํ ภาวิตํ โหตี**ติ นิโรธสมาปตฺติโต ปุเพฺพ อทฺธานปริเจฺฉทกาเลเยว เอตฺตกํ กาลํ อจิตฺตโก หุตฺวา ตโต ปรํ สจิตฺตโก ภวิสฺสามีติ อทฺธานปริเจฺฉทจิตฺตํ ภาวิตํ โหติฯ **ยํ ตํ ตถตฺตาย อุปเนตี**ติ ยํ เอวํ ภาวิตํ จิตฺตํ, ตํ ปุคฺคลํ ตถตฺตาย สจิตฺตกภาวาย อุปเนติฯ อิติ เหฏฺฐา นิโรธสมาปชฺชนกาโล คหิโต, อิธ นิโรธโต วุฏฺฐานกาโลฯ

อิทานิ นิโรธกถํ กเถตุํ วาโรติ นิโรธกถา กเถตพฺพา สิยา, สา ปเนสา, ‘‘ทฺวีหิ พเลหิ สมนฺนาคตตฺตา ตโย จ สงฺขารานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิยา โสฬสหิ ญาณจริยาหิ นวหิ สมาธิจริยาหิ วสีภาวตาปญฺญา นิโรธสมาปตฺติยา ญาณ’’นฺติ มาติกํ ฐเปตฺวา สพฺพากาเรน วิสุทฺธิมเคฺค กถิ ตาฯ ตสฺมา ตตฺถ กถิตนเยเนว คเหตพฺพา ฯ โก ปนายํ นิโรโธ นาม? จตุนฺนํ ขนฺธานํ ปฏิสงฺขา อปฺปวตฺติฯ อถ กิมตฺถเมตํ สมาปชฺชนฺตีติฯ สงฺขารานํ ปวเตฺต อุกฺกณฺฐิตา สตฺตาหํ อจิตฺตกา หุตฺวา สุขํ วิหริสฺสาม, ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ นาเมตํ, ยทิทํ นิโรโธติ เอตทตฺถํ สมาปชฺชนฺติฯ

ปฐมํ อุปฺปชฺชติ จิตฺตสงฺขาโรติ นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส หิ ผลสมาปตฺติจิตฺตํ ปฐมํ อุปฺ ปชฺชติฯ ตํสมฺปยุตฺตํ สญฺญญฺจ เวทนญฺจ สนฺธาย, ‘‘ปฐมํ อุปฺปชฺชติ จิตฺตสงฺขาโร’’ติ อาหฯ **ตโต กายสงฺขาโร**ติ ตโต ปรํ ภวงฺคสมเย กายสงฺขาโร อุปฺปชฺชติฯ กึ ปน ผลสมาปตฺติ อสฺ สาสปสฺสาเส น สมุฏฺฐาเปตีติ? สมุฏฺฐาเปติฯ อิมสฺส ปน จตุตฺถชฺฌานิกา ผลสมาปตฺติ, สา น สมุฏฺฐาเปติฯ กึ วา เอเตน ผลสมาปตฺติ ปฐมชฺฌานิกา วา โหตุ, ทุติยตติยจตุตฺถชฺฌานิกา วา, สนฺตาย สมาปตฺติยา วุฏฺฐิตสฺส ภิกฺขุโน อสฺสาสปสฺสาสา อโพฺพหาริกา โหนฺติฯ เตสํ อ โพฺพหาริกภาโว สญฺชีวเตฺถรวตฺถุนา เวทิตโพฺพฯ สญฺชีวเตฺถรสฺส หิ สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย กึ สุกปุปฺผสทิเส วีตจฺจิตงฺคาเร มทฺทมานสฺส คจฺฉโต จีวเร อํสุมตฺตมฺปิ น ฌายิ, อุสฺมาการมตฺ ตมฺปิ นาโหสิ, สมาปตฺติผลํ นาเมตนฺติ วทนฺติฯ เอวเมวํ สนฺตาย สมาปตฺติยา วุฏฺฐิตสฺส ภิกฺขุ โน อสฺสาสปสฺสาสา อโพฺพหาริกา โหนฺตีติ ภวงฺคสมเยเนเวตํ กถิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ตโต วจีสงฺขาโรติ ตโต ปรํ กิริยมยปวตฺตวฬญฺชนกาเล วจีสงฺขาโร อุปฺปชฺชติฯ กึ ภ วงฺคํ วิตกฺกวิจาเร น สมุฏฺฐาเปตีติ? สมุฏฺฐาเปติฯ ตํสมุฏฺฐานา ปน วิตกฺกวิจารา วาจํ อภิสงฺขา

ตุํ น สโกฺกนฺตีติ กิริยมยปวตฺตวฬญฺชนกาเลเนวตํ กถิตํฯ **สุญฺญโต ผโสฺส**ติอาทโย สคุเณนาปิ อารมฺมเณนาปิ กเถตพฺพาฯ สคุเณน ตาว สุญฺญตา นาม ผลสมาปตฺติ, ตาย สหชาตํ ผสฺสํ สนฺธาย สุญฺญโต ผโสฺสติ วุตฺตํฯ **อนิมิตฺตาปณิหิเตสุปิ**เอเสว นโยฯ อารมฺมเณน ปน นิพฺพานํ ราคาทีหิ สุญฺญตฺตา สุญฺญํ นาม, ราคนิมิตฺตาทีนํ อภาวา อนิมิตฺตํ, ราคโทสโมหปฺปณิธีนํ อภาวา อปฺปณิหิตํฯ สุญฺญตํ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปนฺนผลสมาปตฺติยํ ผโสฺส สุญฺญโต นามฯ **อนิมิตฺตาปณิหิเตสุปิ** เอเสว นโยฯ

อปรา อาคมนิยกถา นาม โหติ, สุญฺญตา, อนิมิตฺตา, อปฺปณิหิตาติ หิ วิปสฺสนาปิ วุจฺจติฯ ตตฺถ โย ภิกฺขุ สงฺขาเร อนิจฺจโต ปริคฺคเหตฺวา อนิจฺจโต ทิสฺวา อนิจฺจโต วุฏฺฐาติ, ตสฺส วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนา **อนิมิตฺตา** นาม โหติฯ โย ทุกฺขโต ปริคฺคเหตฺวา ทุกฺขโต ทิสฺวา ทุกฺขโต วุฏฺฐาติ, ตสฺส **อปฺปณิหิตา** นามฯ โย อนตฺตโต ปริคฺคเหตฺวา อนตฺตโต ทิสฺวา อนตฺตโต วุฏฺฐาติ, ตสฺส **สุญฺญตา** นามฯ ตตฺถ อนิมิตฺตวิปสฺสนาย มคฺโค อนิมิโตฺต นาม, อนิมิตฺตมคฺคสฺส ผลํ อนิมิตฺตํ นามฯ อนิมิตฺตผลสมาปตฺติสหชาเต ผเสฺส ผุสเนฺต อนิมิโตฺต ผโสฺส ผุสตีติ วุจฺจติฯ อปฺปณิหิตสุญฺญเตสุปิ เอเสว นโยฯ อาคมนิเยน กถิเต ปน สุญฺญโต วา ผโสฺส อนิมิโตฺต วา ผโสฺส อปฺปณิหิโต วา ผโสฺสติ วิกโปฺป อาปเชฺชยฺย, ตสฺมา สคุเณน เจว อารมฺมเณน จ กเถตพฺพํฯ เอวญฺหิ ตโย ผสฺสา ผุสนฺตีติ สเมติฯ

วิเวกนินฺนนฺติอาทีสุ นิพฺพานํ วิเวโก นาม, ตสฺมิํ วิเวเก นินฺนํ โอนตนฺติ **วิเวกนินฺนํ**ฯ อญฺญโต อาคนฺตฺวา เยน วิเวโก, เตน วงฺกํ วิย หุตฺวา ฐิตนฺติ **วิเวกโปณํ**ฯ เยน วิเวโก, เตน ปตมานํ วิย ฐิตนฺติ **วิเวกปพฺภารํ**ฯ

๔๖๕. อิทานิ ยา เวทนา นิโรเธตฺวา นิโรธสมาปตฺติํ สมาปชฺชติ, ตา ปุจฺฉิสฺสามีติ ปุจฺฉโนฺต **กติ ปนาเยฺย, เวทนา**ติ อาหฯ **กายิกํ วา**ติอาทีสุ ปญฺจทฺวาริกํ สุขํ กายิกํ นาม, มโนทฺวาริกํ เจตสิกํ นามาติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ **สุข**นฺติ สภาวนิเทฺทโสฯ **สาต**นฺติ ตเสฺสว มธุรภาวทีปกํ เววจนํฯ **เวทยิต**นฺติ เวทยิตภาวทีปกํ, สพฺพเวทนานํ สาธารณวจนํฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **ฐิติสุขา วิปริณามทุกฺขา**ติอาทีสุ สุขาย เวทนาย อตฺถิภาโว สุขํ, นตฺถิภาโว ทุกฺขํฯ ทุกฺขาย เวทนาย อตฺถิภาโว ทุกฺขํ, นตฺถิภาโว สุขํฯ อทุกฺขมสุขาย เวทนาย ชานนภาโว สุขํ, อชานนภาโว ทุกฺขนฺติ อโตฺถฯ

กิํ อนุสโย อนุเสตีติ กตโม อนุสโย อนุเสติฯ อปฺปหีนเฏฺฐน สยิโต วิย โหตีติ อนุสยปุจฺฉํ ปุจฺฉติฯ **น โข, อาวุโส วิสาข, สพฺพาย สุขาย เวทนาย ราคานุสโย อนุเสตี**ติ น สพฺพาย สุขาย เวทนาย ราคานุสโย อนุเสติฯ น สพฺพาย สุขาย เวทนาย โส อปฺปหีโน, น สพฺพํ สุขํ เวทนํ อารพฺภ อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **กิํ ปหาตพฺพ**นฺติ อยํ ปหานปุจฺฉา นามฯ

ราคํ เตน ปชหตีติ เอตฺถ เอเกเนว พฺยากรเณน เทฺว ปุจฺฉา วิสฺสเชฺชสิฯ อิธ ภิกฺขุ ราคานุสยํ วิกฺขเมฺภตฺวา ปฐมชฺฌานํ สมาปชฺชติ, ฌานวิกฺขมฺภิตํ ราคานุสยํ ตถา วิกฺขมฺภิตเมว กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อนาคามิมเคฺคน สมุคฺฆาเตติฯ โส อนาคามิมเคฺคน ปหีโนปิ ตถา วิกฺขมฺภิตตฺตาว ปฐมชฺฌาเนน นานุเสติ นามฯ เตนาห – ‘‘น ตตฺถ ราคานุสโย อนุเสตี’’ติฯ **ตทายตน**นฺติ ตํ อายตนํ, ปรมสฺสาสภาเวน ปติฏฺฐานภูตํ อรหตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อิติ อนุตฺตเรสู**ติ เอวํ อนุตฺตรา วิโมกฺขาติ ลทฺธนาเม อรหเตฺตฯ **ปิหํ อุปฏฺฐาปยโต**ติ ปตฺถนํ ปฏฺฐเปนฺตสฺสฯ **อุปฺปชฺชติ ปิหาปจฺจยา โทมนสฺส**นฺติ ปตฺถนาย ปฏฺฐปนมูลกํ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ ตํ ปเนตํ น ปตฺถนาย ปฏฺฐปนมูลกํ อุปฺปชฺชติ, ปเตฺถตฺวา อลภนฺตสฺส ปน อลาภมูลกํ อุปฺปชฺชมานํ, ‘‘อุปฺ

ปชฺชติ ปีหาปจฺจยา''ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ โทมนสฺสํ นาม เอกเนฺตน อกุสลํ, อิทํ ปน เส วิตพฺพํ โทมนสฺสํ วฏฺฏตีติ วทนฺติฯ โยคิโน หิ เตมาสิกํ ฉมาสิกํ วา นวมาสิกํ วา ปฏิปทํ คณฺหนฺติฯ เตสุ โย ตํ ตํ ปฏิปทํ คเหตฺวา อโนฺตกาลปริเจฺฉเทเยว อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสามีติ ฆเฏโนฺต วายมโนฺต น สโกฺกติ ยถาปริจฺฉินฺนกาเลน ปาปุณิตุํ, ตสฺส พลวโทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ, อาฬินฺทิกวาสิมหาผุสฺสเทวเตฺถรสฺส วิย อสฺสุธารา ปวตฺตนฺติฯ เถโร กิร เอกูนวีสติวสฺสานิ คตปจฺจาคตวตฺตํ ปูเรสิฯ ตสฺส, ''อิมสฺมิํ วาเร อรหตฺตํ คณฺหิสฺสามิ, อิมสฺมิํ วาเร วิสุทฺธิปวารณํ ปวาเรสฺสามี''ติ มานสํ พนฺธิตฺวา สมณธมฺมํ กโรนฺตเสฺสว เอกูนวีสติวสฺสานิ อติกฺกนฺตานิฯ ปวารณาทิวเส อาคเต เถรสฺส อสฺสุปาเตน มุตฺตทิวโส นาม นาโหสิฯ วีสติเม ปน วเสฺส อรหตฺตํ ปาณุณิฯ

ปฏิฆํ เตน ปชหตีติ เอตฺถ โทมนเสฺสเนว ปฏิฆํ ปชหติฯ น หิ ปฏิเฆเนว ปฏิฆปฺปหานํ, โทมนเสฺสน วา โทมนสฺสปฺปหานํ นาม อตฺถิฯ อยํ ปน ภิกฺขุ เตมาสิกาทีสุ อญฺญตรํ ปฏิปทํ คเหตฺวา อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ – ''ปสฺส ภิกฺขุ, กิํ ตุยฺหํ สีเลน หีนฏฺฐานํ อตฺถิ, อุทาหุ วีริเยน, อุทาหุ ปญฺญาย, นนุ เต สีลํ สุปริสุทฺธํ วีริยํ สุปคฺคหิตํ ปญฺญา สูรา หุตฺวา วหตี''ติฯ โส เอวํ ปฏิสญฺจิกฺขิตฺวา, ''น ทานิ ปุน อิมสฺส โทมนสฺสสฺส อุปฺปชฺชิตุํ ทสฺสามี''ติ วีริยํ ทฬฺหํ กตฺวา อโนฺตเตมาเส วา อโนฺตฉมาเส วา อโนฺตนวมาเส วา อนาคามิมเคฺคน ตํ สมุคฺฆาเตติฯ อิมินา ปริยาเยน ปฏิเฆเนว ปฏิฆํ, โทมนเสฺสเนว โทมนสฺสํ ปชหติ นามฯ

น ตตฺถ ปฏิฆานุสโย อนุเสตีติ ตตฺถ เอวรูเป โทมนเสฺส ปฏิฆานุสโย นานุเสติฯ น ตํ อารพฺภ อุปฺปชฺชติ, ปหีโนว ตตฺถ ปฏิฆานุสโยติ อโตฺถฯ **อวิชฺชํ เตน ปชหตี**ติ อิธ ภิกฺขุ อวิชฺชานุสยํ วิกฺขเมฺภตฺวา จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชติ, ฌานวิกฺขมฺภิตํ อวิชฺชานุสยํ ตถา วิกฺขมฺภิตเมว กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตมเคฺคน สมุคฺฆาเตติฯ โส อรหตฺตมเคฺคน ปหีโนปิ ตถา วิกฺขมฺภิตตฺตาว จตุตฺถชฺฌาเน นานุเสติ นามฯ เตนาห – ''น ตตฺถ อวิชฺชานุสโย อนุเสตี''ติฯ

๔๖๖. อิทานิ ปฏิภาคปุจฺฉํ ปุจฺฉโนฺต **สุขาย ปนาเยฺย**ติอาทิมาหฯ ตสฺส วิสฺสชฺชเน ยสฺมา สุขสฺส ทุกฺขํ, ทุกฺขสฺส จ สุขํ ปจฺจนีกํ, ตสฺมา ทฺวีสุ เวทนาสุ วิสภาคปฏิภาโค กถิโตฯ อุเปกฺขา ปน อนฺธการา อวิภูตา ทุทฺทีปนา, อวิชฺชาปิ ตาทิสาวาติ เตเนตฺถ สภาคปฏิภาโค กถิโตฯ ยตฺตเกสุ ปน ฐาเนสุ อวิชฺชา ตมํ กโรติ, ตตฺตเกสุ วิชฺชา ตมํ วิโนเทตีติ วิสภาคปฏิภาโค กถิโตฯ **อวิชฺชาย โข, อาวุโส**ติ เอตฺถ อุโภเปเต ธมฺมา อนาสวา โลกุตฺตราติ สภาคปฏิภาโคว กถิโตฯ **วิมุตฺติยา โข, อาวุโส**ติ เอตฺถ อนาสวเฏฺฐน โลกุตฺตรเฏฺฐน อพฺยากตเฏฺฐน จ สภาคปฏิภาโคว กถิโตฯ **อจฺจยาสี**ติ เอตฺถ ปญฺหํ อติกฺกมิตฺวา คโตสีติ อโตฺถฯ **นาสกฺขิ ปญฺหานํ ปริยนฺตํ คเหตุ**นฺติ ปญฺหานํ ปริเจฺฉทปมาณํ คเหตุํ นาสกฺขิ, อปฺปฏิภาคธมฺมสฺส ปฏิภาคํ ปุจฺฉิฯ นิพฺพานํ นาเมตํ อปฺปฏิภาคํ , น สกฺกา นีลํ วา ปีตกํ วาติ เกนจิ ธเมฺมน สทฺธิํ ปฏิภาคํ กตฺวา ทเสฺสตุํฯ ตญฺจ ตฺวํ อิมินา อธิปฺปาเยน ปุจฺฉสีติ อโตฺถฯ

เอตฺตาวตา จายํ อุปาสโก ยถา นาม สตฺตเม ฆเร สลากภตฺตํ ลภิตฺวา คโต ภิกฺขุ สตฺต ฆรานิ อติกฺกมฺม อฏฺฐมสฺส ทฺวาเร ฐิโต สพฺพานิปิ สตฺต เคหานิ วิรโทฺธว น อญฺญาสิ, เอวเมวํ อปฺปฏิภาคธมฺมสฺส ปฏิภาคํ ปุจฺฉโนฺต สพฺพาสุปิ สตฺตสุ สปฺปฏิภาคปุจฺฉาสุ วิรโทฺธว โหตีติ เวทิตโพฺพฯ **นิพฺพาโนคธ**นฺติ นิพฺพานพฺภนฺตรํ นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐํฯ **นิพฺพานปรายน**นฺติ นิพฺพานํ ปรํ อยนมสฺส ปรา คติ, น ตโต ปรํ คจฺฉตีติ อโตฺถฯ นิพฺพานํ ปริโยสานํ อวสานํ อสฺสาติ **นิพฺพานปริโยสานํ**ฯ

๔๖๗. **ปณฺฑิตา**ติ ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคตา, ธาตุกุสลา อายตนกุสลา ปฏิจฺจสมุปฺปาทกุสลา ฐานาฏฺฐานกุสลาติ อโตฺถฯ **มหาปญฺญา**ติ มหเนฺต อเตฺถ มหเนฺต ธเมฺม มหนฺตา นิรุตฺติโย มหนฺตานิ ปฏิภานานิ ปริคฺคณฺหนสมตฺถาย ปญฺญาย สมนฺนาคตาฯ **ยถา ตํ ธมฺมทินฺนา ยา**ติ ยถา ธมฺมทินฺนาย ภิกฺขุนิยา พฺยากตํ, อหมฺปิ ตํ เอวเมวํ พฺยากเรยฺยนฺติฯ เอตฺตาวตา จ ปน อยํ สุตฺตโนฺต ชินภาสิโต นาม ชาโต, น สาวกภาสิโตฯ ยถา หิ ราชยุเตฺตหิ ลิขิตํ ปณฺณํ ยาว ราชมุทฺทิกาย น ลญฺฉิตํ โหติ, น ตาว ราชปณฺณนฺติ สงฺขฺยํ คจฺฉติ; ลญฺฉิตมตฺตํ ปน ราชปณฺณํ นาม โหติ, ตถา, ‘‘อหมฺปิ ตํ เอวเมว พฺยากเรยฺย’’นฺติ อิมาย ชินวจนมุทฺทิกาย ลญฺฉิตตฺตา อยํ สุตฺตโนฺต อาหจฺจวจเนน ชินภาสิโต นาม ชาโตฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

จูฬเวทลฺลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. จูฬธมฺมสมาทานสุตฺตวณฺณนา

๔๖๘. **เอวํ เม สุต**นฺติ จูฬธมฺมสมาทานสุตฺตํฯ ตตฺถ **ธมฺมสมาทานานี**ติ ธโมฺมติ คหิตคหณานิฯ **ปจฺจุปฺปนฺนสุข**นฺติ ปจฺจุปฺปเนฺน สุขํ, อายูหนกฺขเณ สุขํ สุกรํ สุเขน สกฺกา ปูเรตุํฯ **อายติํ ทุกฺขวิปาก**นฺติ อนาคเต วิปากกาเล ทุกฺขวิปากํฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๔๖๙. **นตฺถิ กาเมสุ โทโส**ติ วตฺถุกาเมสุปิ กิเลสกาเมสุปิ โทโส นตฺถิฯ **ปาตพฺยตํ อาปชฺชนฺตี**ติ เต วตฺถุกาเมสุ กิเลสกาเมน ปาตพฺยตํ ปิวิตพฺพตํ, ยถารุจิ ปริภุญฺชิตพฺพตํ อาปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ **โมฬิพทฺธาหี**ติ โมฬิํ กตฺวา พทฺธเกสาหิฯ **ปริพฺพาชิกาหี**ติ ตาปสปริพฺพาชิกาหิฯ **เอวมาหํสู**ติ เอวํ วทนฺติฯ **ปริญฺญํ ปญฺญเปนฺตี**ติ ปหานํ สมติกฺกมํ ปญฺญเปนฺติฯ **มาลุวาสิปาฏิกา**ติ ทีฆสณฺฐานํ มาลุวาปกฺกํฯ **ผเลยฺยา**ติ อาตเปน สุสฺสิตฺวา ภิเชฺชยฺยฯ **สาลมูเล**ติ สาลรุกฺขสฺส สมีเปฯ **สนฺตาสํ อาปเชฺชยฺยา**ติ กสฺมา อาปชฺชติ? ภวนวินาสภยาฯ รุกฺขมูเล ปติตมาลุวาพีชโต หิ ลตา อุปฺปชฺชิตฺวา รุกฺขํ อภิรุหติฯ สา มหาปตฺตา เจว โหติ พหุปตฺตา จ, โกวิฬารปตฺตสทิเสหิ ปเตฺตหิ สมนฺนาคตาฯ อถ ตํ รุกฺขํ มูลโต ปฏฺฐาย วินนฺธมานา สพฺพวิฏปานิ สญฺฉาเทตฺวา มหนฺตํ ภารํ ชเนตฺวา ติฏฺฐติฯ สา วาเต วา วายเนฺต เทเว วา วสฺสเนฺต โอฆนํ ชเนตฺวา ตสฺส รุกฺขสฺส สพฺพสาขาปสาขํ ภญฺชติ, ภูมิยํ นิปาเตติฯ ตโต ตสฺมิํ รุเกฺข ปติฏฺฐิตวิมานํ ภิชฺชติ นสฺสติฯ อิติ สา ภวนวินาสภยา สนฺตาสํ อาปชฺชติฯ

อารามเทวตาติ ตตฺถ ตตฺถ ปุปฺผารามผลาราเมสุ อธิวตฺถา เทวตาฯ **วนเทวตา**ติ อนฺธวนสุภควนาทีสุ วเนสุ อธิวตฺถา เทวตาฯ **รุกฺขเทวตา**ติ อภิลกฺขิเตสุ นเฬรุปุจิมนฺทาทีสุ รุเกฺขสุ อธิวตฺถา เทวตาฯ **โอสธิติณวนปฺปตีสู**ติ หรีตกีอามลกีอาทีสุ โอสธีสุ ตาลนาฬิเกราทีสุ ติเณสุ วนเชฏฺฐเกสุ จ วนปฺปติรุเกฺขสุ อธิวตฺถา เทวตาฯ **วนกมฺมิกา**ติ วเน กสนลายนทารุอาหรณโครกฺขาทีสุ เกนจิเทว กเมฺมน วา วิจรกมนุสฺสาฯ **อุทฺธเรยฺยุ**นฺติ ขาเทยฺยุํฯ **วิลมฺพินี**ติ วาเตน ปหตปหตฏฺฐาเนสุ เกฬิํ กโรนฺตี วิย วิลมฺพนฺตีฯ **สุโข อิมิสฺสา**ติ เอวรูปาย มาลุวาลตาย สมฺผโสฺสปิ สุโข, ทสฺสนมฺปิ สุขํฯ อยํ เม ทารกานํ อาปานมณฺฑลํ ภวิสฺสติ, กีฬาภูมิ ภวิสฺสติ, ทุติยํ เม วิมานํ ปฏิลทฺธนฺติ ลตาย ทสฺสเนปิ สมฺผเสฺสปิ โสมนสฺสชาตา เอวมาหฯ

วิฏภึ กเรยฺยาติ สาขานํ อุปริ ฉตฺตากาเรน ติเฏฺฐยฺยฯ **โอฆนํ ชเนยฺยา**ติ เหฏฺฐา ฆนํ ชเนยฺยฯ อุปริ อารุยฺห สกลํ รุกฺขํ ปลิเวเฐตฺวา ปุน เหฏฺฐา ภสฺสมานา ภูมึ คเณฺหยฺยาติ อโตฺถฯ **ปทาเลยฺยา**ติ เอวํ โอฆนํ กตฺวา ปุน ตโต ปฏฺฐาย ยาว มูลา โอติณฺณสาขาหิ อภิรุหมานา สพฺพสาขา ปลิเวเฐนฺตี มตฺถกํ ปตฺวา เตเนว นิยาเมน ปุน โอโรหิตฺวา จ อภิรุหิตฺวา จ สกลรุกฺขํ สํสิพฺพิตฺวา อโชฺฌตฺถรนฺตี สพฺพสาขา เหฏฺฐา กตฺวา สยํ อุปริ ฐตฺวา วาเต วา วายเนฺต เทเว วา วสฺสเนฺต ปทาเลยฺยฯ ภิเนฺทยฺยาติ อโตฺถฯ ขาณุมตฺตเมว ติเฏฺฐยฺย, ตตฺถ ยํ สาขฏฺฐกวิมานํ โหติ, ตํ สาขาสุ ภิชฺชมานาสุ ตตฺถ ตเตฺถว ภิชฺชิตฺวา สพฺพสาขาสุ ภินฺนาสุ สพฺพํ ภิชฺชติฯ รุกฺขฏฺฐกวิมานํ ปน ยาว รุกฺขสฺส มูลมตฺตมฺปิ ติฏฺฐติ, ตาว น นสฺสติฯ อิทํ ปน วิมานํ สาขฏฺฐกํ, ตสฺมา สพฺพสาขาสุ สํภิชฺชมานาสุ ภิชฺชิตฺถฯ เทวตา ปุตฺตเก คเหตฺวา ขาณุเก ฐิตา ปริเทวิตุํ อารทฺธาฯ

๔๗๑. **ติพฺพราคชาติโก**ติ พหลราคสภาโวฯ **ราคชํ ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏิสํเวเทตี**ติ ติพฺพราคชาติกตฺตา ทิเฏฺฐ ทิเฏฺฐ อารมฺมเณ นิมิตฺตํ คณฺหาติฯ อถสฺส อาจริยุปชฺฌายา ทณฺฑกมฺมํ อาณาเปนฺติฯ โส อภิกฺขณํ ทณฺฑกมฺมํ กโรเนฺต ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏิสํเวเทติ, น เตฺวว วีติกฺกมํ กโรติฯ **ติพฺพโทสชาติโก**ติ อปฺปมตฺติเกเนว กุปฺปติ, ทหรสามเณเรหิ สทฺธึ หตฺถปรามาสาทีนิ กโรเนฺตว กเถติฯ โสปิ ทณฺฑกมฺมปจฺจยา ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏิสํเวเทติฯ โมหชาติโก ปน อิธ กตํ วา กตโต อกตํ วา อกตโต น สลฺลเกฺขติ, ตานิ ตานิ กิจฺจานิ วิราเธติฯ โสปิ ทณฺฑกมฺมปจฺจยา ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏิสํเวเทติฯ

๔๗๒. **น ติพฺพราคชาติโก**ติอาทีนิ วุตฺตปฏิปกฺขนเยน เวทิตพฺพานิฯ กสฺมา ปเนตฺถ โกจิ ติพฺพราคาทิชาติโก โหติ, โกจิ น ติพฺพราคาทิชาติโก? กมฺมนิยาเมนฯ ยสฺส หิ กมฺมายูหนกฺขเณ โลโภ พลวา โหติ, อโลโภ มโนฺท, อโทสาโมหา พลวโนฺต, โทสโมหา มนฺทา, ตสฺส มโนฺท อโลโภ โลภํ ปริยาทาตุํ น สโกฺกติ, อโทสาโมหา ปน พลวโนฺต โทสโมเห ปริยาทาตุํ สโกฺกนฺติฯ ตสฺมา โส เตน กเมฺมน ทินฺนปฏิสนฺธิวเสน นิพฺพโตฺต ลุโทฺธ โหติ, สุขสีโล อโกฺกธโน ปญฺญวา วชิรูปมญาโณฯ

ยสฺส ปน กมฺมายูหนกฺขเณ โลภโทสา พลวโนฺต โหนฺติ, อโลภาโทสา มนฺทา, อโมโห พลวา, โมโห มโนฺท, โส ปุริมนเยเนว ลุโทฺธ เจว โหติ ทุโฎฺฐ จ, ปญฺญวา ปน โหติ วชิรูปมญาโณ ทตฺตาภยเตฺถโร วิยฯ

ยสฺส ปน กมฺมายูหนกฺขเณ โลภาโทสโมหา พลวโนฺต โหนฺติ, อิตเร มนฺทา, โส ปุริมนเยเนว ลุโทฺธ เจว โหติ ทโนฺธ จ, สุขสีลโก ปน โหติ อโกฺกธโนฯ

ตถา ยสฺส กมฺมายูหนกฺขเณ ตโยปิ โลภโทสโมหา พลวโนฺต โหนฺติ, อโลภาทโย มนฺทา, โส ปุริมนเยเนว ลุโทฺธ เจว โหติ ทุโฎฺฐ จ มูโฬฺห จฯ

ยสฺส ปน กมฺมายูหนกฺขเณ อโลภโทสโมหา พลวโนฺต โหนฺติ, อิตเร มนฺทา, โส ปุริมนเยเนว อปฺปกิเลโส โหติ, ทิพฺพารมฺมณมฺปิ ทิสฺวา นิจฺจโล, ทุโฎฺฐ ปน โหติ ทนฺธปโญฺญ จฯ

ยสฺส ปน กมฺมายูหนกฺขเณ อโลภาโทสโมหา พลวโนฺต โหนฺติ, อิตเร มนฺทา, โส ปุริมนเยเนว อลุโทฺธ เจว โหติ สุขสีลโก จ, มูโฬฺห ปน โหติฯ

ตถา ยสฺส กมฺมายูหนกฺขเณ อโลภโทสาโมหา พลวนฺโต โหนฺติ, อิตเร มนฺทา, โส ปุริมนเยเนว อลุทฺโธ เจว โหติ ปญฺญวา จ, ทุฏฺฐ ปน โหติ โกธโนฯ

ยสฺส ปน กมฺมายูหนกฺขเณ ตโยปิ อโลภาทโย พลวนฺโต โหนฺติ, โลภาทโย มนฺทา, โส มหาสงฺฆรกฺขิตเตฺถโร วิย อลุทฺโธ อทุฏฺฐ ปญฺญวา จ โหติฯ

เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

จูฬธมฺมสมาทานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. มหาธมฺมสมาทานสุตฺตวณฺณนา

๔๗๓. **เอวํ เม สุตฺตนฺ**ติ มหาธมฺมสมาทานสุตฺตํฯ ตตฺถ **เอวํกามา**ติ เอวํอิจฺฉาฯ **เอวํฉนฺทา**ติ เอวํอชฺฌาสยาฯ **เอวํอธิปฺปายา**ติ เอวํลทฺธิกาฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺมึ อนิฏฺฐวฑฺฒเน เจว อิฏฺฐปริหาเน จฯ **ภควํมูลกา**ติ ภควา มูลํ เอเตสนฺติ ภควํมูลกาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อิเม, ภนฺเต, อมฺหากํ ธมฺมา ปุเพฺพ กสฺสปสมฺมาสมฺพุเทฺธน อุปฺปาทิตา, ตสฺมึ ปรินิพฺพุเต เอกํ พุทฺธนฺตรํ อโญฺญ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา อิเม ธเมฺม อุปฺปาเทตุํ สมโตฺถ นาม นาโหสิ, ภควตา ปน โน อิเม ธมฺมา อุปฺปาทิตาฯ ภควนฺตญฺหิ นิสฺสาย มยํ อิเม ธเมฺม อาชานาม ปฏิวิชฺฌามาติ เอวํ ภควํมูลกา โน, ภเนฺต, ธมฺมาติฯ **ภควํเนตฺติกา**ติ ภควา หิ ธมฺมานํ เนตา วิเนตา อนุเนตาติฯ ยถาสภาวโต ปาฏิเยกฺกํ ปาฏิเยกฺกํ นามํ คเหตฺวา ทสฺสิตา ธมฺมา ภควํเนตฺติกา นาม โหนฺติฯ **ภควํปฏิสรณา**ติ จตุภูมกา ธมฺมา สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส อาปาถํ อาคจฺฉมานา ภควติ ปฏิสรนฺติ นามาติ ภควํปฏิสรณาฯ ปฏิสรนฺตีติ โอสรนฺติ สโมสรนฺติฯ อปิจ มหาโพธิมเณฺฑ นิสินฺนสฺส ภควโต ปฏิเวธวเสน ผโสฺส อาคจฺฉติ, อหํ ภควา กินฺนาโมติ? ตฺวํ ผุสนเฏฺฐน ผโสฺส นามฯ เวทนา, สญฺญา, สงฺขารา, วิญฺญาณํ อาคจฺฉติฯ อหํ ภควา กินฺนามนฺติ? ตฺวํ วิชานนเฏฺฐน วิญฺญาณํ นามาติ เอวํ จตุภูมกธมฺมานํ ยถาสภาวโต ปาฏิเยกฺกํ ปาฏิเยกฺกํ นามํ คณฺหโนฺต ภควา ธเมฺม ปฏิสรตีติปิ ภควํปฏิสรณาฯ **ภควนฺตเญฺญว ปฏิภาตู**ติ ภควโตเยว เอตสฺส ภาสิตสฺส อโตฺถ อุปฏฺฐาตุ, ตุเมฺหเยว โน กเถตฺวา เทถาติ อโตฺถฯ

๔๗๔. **เสวิตเพฺพ**ติ นิสฺสยิตเพฺพฯ **ภชิตเพฺพ**ติ อุปคนฺตเพฺพฯ **ยถา ตํ อวิทฺทสุโน**ติ ยถา อวิทฺทุโน พาลสฺส อนฺธปุถุชฺชนสฺสฯ **ยถา ตํ วิทฺทสุโน**ติ ยถา วิทฺทุโน เมธาวิโน ปณฺฑิตสฺสฯ

๔๗๕. ***อตฺถิ, ภิกฺขเว, ธมฺมสมาทาน*นฺ**ติ ปุริมสุเตฺต อุปฺปฏิปาฏิอาการเรน มาติกา ฐปิตา , อิธ ปน ยถาธมฺมรเสเนว สตฺถา มาติกํ ฐเปสิฯ ตตฺถ **ธมฺมสมาทานนฺ**ติ ปาณาติปาตาทีนํ ธมฺมานํ คหณํฯ

๔๗๖. **อวิชฺชาคโต**ติ อวิชฺชาย สมนฺนาคโตฯ

๔๗๗. **วิชฺชาคโต**ติ วิชฺชาย สมนฺนาคโต ปญฺญวาฯ

๔๗๘. **สหาปิ ทุเกฺขนา**ติ เอตฺถ มิจฺฉาจาโร อภิชฺฌา มิจฺฉาทิฏฺฐีติ อิเม ตาว ตโย ปุพฺพเจตนาย จ อปรเจตนาย จาติ ทฺวินฺนํ เจตนานํ วเสน ทุกฺขเวทนา โหนฺติฯ สนฺนิฏฺฐาปก

เจตนา ปน สุขสมฺปยุตฺตา วา อุเปกฺขาสมฺปยุตฺตา วา โหติฯ เสสา ปาณาติปาตาทโย สตฺต ติสฺสนฺนมฺปิ เจตนานํ วเสน ทุกฺขเวทนา โหนฺติฯ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘สหาปิ ทุเกฺขน สหาปิ โทมนเสฺสนา’’ติฯ โทมนสฺสเมว เจตฺถ ทุกฺขนฺติ เวทิตพฺพํฯ ปริเยฏฺฐึ วา อาปชฺชนฺตสฺส ปุพฺพภาคปรภาเคสุ กายิกํ ทุกฺขมฺปิ วฏฺฏติเยวฯ

๔๗๙. **สหาปิ สุเขนา**ติ เอตฺถ ปาณาติปาโต ผรุสวาจา พฺยาปาโทติ อิเม ตาว ตโย ปุพฺพเจตนาย จ อปรเจตนาย จาติ ทฺวินฺนํ เจตนานํ วเสน สุขเวทนา โหนฺติฯ สนฺนิฏฺฐาปกเจตนา ปน ทุกฺขสมฺปยุตฺตาว โหติฯ เสสา สตฺต ติสฺสนฺนมฺปิ เจตนานํ วเสน สุขเวทนา โหนฺติเยวฯ **สหาปิ โสมนเสฺสนา**ติ โสมนสฺสเมว เจตฺถ สุขนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิฏฺฐโผฏฺฐพฺพสมงฺคิโน วา ปุพฺพภาคปรภาเคสุ กายิกํ สุขมฺปิ วฏฺฏติเยวฯ

๔๘๐. ตติยธมฺมสมาทาเน อิเธกโจฺจ มจฺฉพโนฺธ วา โหติ, มาควิโก วา, ปาณุปฆาตํเยว นิสฺสาย ชีวิกํ กเปฺปติฯ ตสฺส ครุฏฺฐานิโย ภิกฺขุ อกามกเสฺสว ปาณาติปาเต อาทีนวํ, ปาณาติปาตวิรติยา จ อานิสํสํ กเถตฺวา สิกฺขาปทํ เทติฯ โส คณฺหโนฺตปิ ทุกฺขิโต โทมนสฺสิโตว หุตฺวา คณฺหาติฯ อปรภาเค กติปาหํ วีตินาเมตฺวา รกฺขิตุํ อสโกฺกโนฺตปิ ทุกฺขิโตว โหติ, ตสฺส ปุพฺพาปรเจตนา ทุกฺขสหคตาว โหนฺติฯ สนฺนิฏฺฐาปกเจตนา ปน สุขสหคตา วา อุเปกฺขาสหคตา วาติ เอวํ สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพ ฯ อิติ ปุพฺพภาคปรภาคเจตนาว สนฺธาย อิทํ วุตฺตํ – ‘‘สหาปิ ทุเกฺขน สหาปิ โทมนเสฺสนา’’ติฯ โทมนสฺสเมว เจตฺถ ทุกฺขนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๔๘๑. จตุตฺถธมฺมสมาทาเน ทสสุปิ ปเทสุ ติโสฺสปิ ปุพฺพภาคาปรภาคสนฺนิฏฺฐาปกเจตนา สุขสมฺปยุตฺตา โหนฺติเยว, ตํ สนฺธาย อิทํ วุตฺตํ – ‘‘สหาปิ สุเขน สหาปิ โสมนเสฺสนา’’ติฯ โสมนสฺสเมว เจตฺถ สุขนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๔๘๒. **ติตฺตกาลาพู**ติ ติตฺตกรสอลาพุฯ **วิเสน สํสโฏฺฐ**ติ หลาหลวิเสน สมฺปยุโตฺต มิสฺสิโต ลุฬิโตฯ **นจฺฉาเทสฺสตี**ติ น รุจฺจิสฺสติ น ตุฏฺฐึ กริสฺสติฯ **นิคจฺฉสี**ติ คมิสฺสสิฯ **อปฺปฏิสงฺขาย ปิเวยฺยา**ติ ตํ อปฺปจฺจเวกฺขิตฺวา ปิเวยฺยฯ

๔๘๓. **อาปานียกํโส**ติ อาปานียสฺส มธุรปานกสฺส ภริตกํโสฯ **วณฺณสมฺปโนฺน**ติ ปานกวณฺณาทีหิ สมฺปนฺนวโณฺณ, กํเส ปกฺขิตฺตปานกวเสน ปานกกํโสปิ เอวํ วุโตฺตฯ **ฉาเทสฺสตี**ติ ตณฺหิ หลาหลวิสํ ยตฺถ ยตฺถ ปกฺขิตฺตํ โหติ, ตสฺส ตเสฺสว รสํ เทติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ฉาเทสฺสตี’’ติฯ

๔๘๔. **ปูติมุตฺต**นฺติ มุตฺตเมวฯ ยถา หิ มนุสฺสภาโว สุวณฺณวโณฺณ ปูติกาโยเตฺวว, ตทหุชาตาปิ คโลจิลตา ปูติลตาเตฺวว วุจฺจติฯ เอวํ ตงฺขณํ คหิตํ ตรุณมฺปิ มุตฺตํ ปูติมุตฺตเมวฯ **นานาเภสเชฺชหี**ติ หรีตกามลกาทีหิ นาโนสเธหิฯ **สุขี อสฺสา**ติ อโรโค สุวณฺณวโณฺณ สุขี ภเวยฺยฯ

๔๘๕. **ทธิ จ มธุ จา**ติ สุปริสุทฺธํ ทธิ จ สุมธุรํ มธุ จฯ **เอกชฺฌํ สํสฏฺฐ**นฺติ เอกโต กตฺวา มิสฺสิตํ อาลุฬิตํฯ **ตสฺส ต**นฺติ ตสฺส ตํ จตุมธุรเภสชฺชํ ปิวโต รุเจฺจยฺยฯ อิทญฺจ ยํ ภคนฺทรสํสฏฺฐํ โลหิตํ ปกฺขนฺทติ, น ตสฺส เภสชฺชํ, อาหารํ ถเมฺภตฺวา มคฺคํ อวลญฺชํ กโรติฯ ยํ ปน ปิตฺตสํสฏฺฐํ โลหิตํ, ตเสฺสตํ เภสชฺชํ สีตลกิริยาย ปริยตฺตภูตํฯ

๔๘๖. **วิเทฺธ**ติ อุพฺพิเทฺธฯ เมฆวิคเมน ทูรีภูเตติ อโตฺถฯ **วิคตวลาหเก**ติ อปคตเมเฆ, **เทเว**ติ อากาเสฯ **อากาสคตํ ตมคต**นฺติ อากาสคตํ ตมํฯ **ปุถุสมณพฺราหฺมณปรปฺปวาเท**ติ ปุถูนํ สมณพฺราหฺมณสงฺขาตานํ ปเรสํ วาเทฯ **อภิวิหจฺจา**ติ อภิหนฺตฺวาฯ **ภาสเต จ ตปเต จ วิโรจเต จา**ติ สรทกาเล มชฺฌนฺหิกสมเย อาทิโจฺจว โอภาสํ มุญฺจติ ตปติ วิโชฺชตตีติฯ

อิทํ ปน สุตฺตํ เทวตานํ อติวิย ปิยํ มนาปํฯ ตตฺริทํ วตฺถุ – ทกฺขิณทิสายํ กิร หตฺถิโภคชนปเท สงฺครวิหาโร นาม อตฺถิฯ ตสฺส โภชนสาลทฺวาเร สงฺครรุกฺข อธิวตฺถา เทวตา รตฺติภาเค เอกสฺส ทหรสฺส สรภญฺญวเสน อิทํ สุตฺตํ โอสาเรนฺตสฺส สุตฺวา สาธุการํ อทาสิฯ ทหโร กึ เอโสติ อาหฯ อหํ, ภเนฺต, อิมสฺมึ รุกฺข อธิวตฺถา เทวตาติฯ กสฺมึ เทวเต ปสนฺนาสิ, กึ สเทฺท, อุทาหุ สุเตฺตติ? สเทฺท นาม, ภเนฺต, ยสฺส กสฺสจิ โหติเยว, สุเตฺต ปสนฺนามฺหิฯ สตฺถารา เชตวเน นิสีทิตฺวา กถิตทิวเส จ อชฺช จ เอกพฺยญฺชเนปิ นานํ นตฺถีติฯ อโสฺสสิ ตฺวํ เทวเต สตฺถารา กถิตทิวเสติ? อาม, ภเนฺตฯ กตฺถ ฐิตา อโสฺสสีติ? เชตวนํ, ภเนฺต, คตามฺหิ, มเหสกฺขาสุ ปน เทวตาสุ อาคจฺฉนฺตีสุ ตตฺถ โอกาสํ อลภิตฺวา อิเธว ฐตฺวา อโสฺสสินฺติฯ เอตฺถ ฐิตาย สกฺกา สุตฺถุ สเทฺท โสตุนฺติ? ตฺวํ ปน, ภเนฺต, มยฺหํ สทฺทํ สุณสีติ? อาม เทวเตติฯ ทกฺขิณกณฺณปเสฺส นิสีทิตฺวา กถนกาโล วิย, ภเนฺต, โหตีติฯ กึ ปน เทวเต สตฺถุ รูปํ ปสฺสสีติ? สตฺถา มเมว โอโลเกตีติ มญฺญมานา สณฺฐาตุํ น สโกฺกมิ, ภเนฺตติฯ วิเสสํ ปน นิพฺพเตฺตตุํ อสกฺขิตฺถ เทวเตติฯ เทวตา ตเตฺถว อนฺตรธายิฯ ตํ ทิวสํ กิเรส เทวปุโตฺต โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐิโตฯ เอวมิทํ สุตฺตํ เทวตานํ ปิยํ มนาปํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มหาธมฺมสมาทานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. วีมํสกสุตฺตวณฺณนา

๔๘๗. **เอวํ เม สุต**นฺติ วีมํสกสุตฺตํฯ ตตฺถ **วีมํสเกนา**ติ ตโย วีมํสกา – อตฺถวีมํสโก สงฺขารวีมํสโก สตฺถุวีมํสโกติฯ เตสุ, ‘‘ปณฺฑิตา หาวุโส, มนุสฺสา วีมํสกา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๒) เอตฺถ อตฺถวีมํสโก อาคโตฯ ‘‘ยโต โข, อานนฺท, ภิกฺขุ ธาตุกุสโล จ โหติ, อายตนกุสโล จ โหติ, ปฏิจฺจสมุปฺปาทกุสโล จ โหติ, ฐานาฏฺฐานกุสโล จ โหติ, เอตฺตาวตา โข, อานนฺท, ปณฺฑิโต ภิกฺขุ วีมํสโกติ อลํ วจนายา’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๒๔) เอตฺถ สงฺขารวีมํสโก อาคโตฯ อิมสฺมึ ปน สุเตฺต สตฺถุวีมํสโก อธิเปฺปโตฯ **เจโตปริยาย**นฺติ จิตฺตวารํ จิตฺตปริเจฺฉทํฯ **สมเนฺนสนา**ติ เอสนา ปริเยสนา อุปปริกฺขาฯ **อิติ วิญฺญาณายา**ติ เอวํ วิชานนตฺถายฯ

๔๘๘. **ทฺวีสุ ธเมฺมสุ ตถาคโต สมเนฺนสิตโพฺพ**ติ อิธ กลฺยาณมิตฺตูปนิสฺสยํ ทเสฺสติฯ มหา หิ เอส กลฺยาณมิตฺตูปนิสฺสโย นามฯ ตสฺส มหนฺตภาโว เอวํ เวทิตโพฺพ – เอกสฺมึ หิ สมเย อายสฺมา อานโนฺท อุปฑฺฒํ อตฺตโน อานุภาเวน โหติ, อุปฑฺฒํ กลฺยาณมิตฺตานุภาเวนาติ จิเนฺตตฺวา อตฺตโน ธมฺมตาย นิเจฺฉตุํ อสโกฺกเนฺต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิ, – ‘‘อุปฑฺฒมิทํ, ภเนฺต, พฺรหฺมจริยสฺส, ยทิทํ กลฺยาณมิตฺตตา กลฺยาณสหายตา กลฺยาณสมฺปวงฺกตา’’ติฯ ภควา อาห – ‘‘มา เหวํ, อานนฺท, มา เหวํ, อานนฺท, สกลเมวิทํ, อานนฺท, พฺรหฺมจริยํ ยทิทํ กลฺยาณมิตฺตตา กลฺยาณสหายตา, กลฺยาณสมฺปวงฺกตาฯ กลฺยาณมิตฺตเสฺสตํ, อานนฺท, ภิกฺขุโน ปาฏิกงฺขํ กลฺยาณสหายสฺส กลฺยาณสมฺปวงฺกสฺส, อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวสฺสติ, อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ พหุลีกริสฺสติฯ กถญฺจานนฺท, ภิกฺขุ กลฺยาณมิโตฺต…เป.… อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ

มคฺคํ ภาเวติ, อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ พหุลีกโรติฯ อิธานนฺท, ภิกฺขุ สมฺมาทิฏฺฐึ ภาเวติ…เป…. สมฺมาสมาธึ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ เอวํ โข, อานนฺท, ภิกฺขุ กลฺยาณมิตฺโต…เป…. พหุลีกโรติ, ตทมินาเปตํ, อานนฺท, ปริยาเยน เวทิตพฺพํฯ ยถา สกลเมวิทํ พฺรหฺมจริยํ ยทิทํ กลฺยาณมิตฺตตา กลฺยาณสหายตา กลฺยาณสมฺปวงฺกตาฯ มมญฺหิ, อานนฺท, กลฺยาณมิตฺตํ อาคมฺม ชาติธมฺมา สตฺตา ชาติยา ปริมุจฺจนฺติฯ ชราธมฺมา…เป…. โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสธมฺมา สตฺตา โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาเสหิ ปริมุจฺจนฺตี''ติ (สํ. นิ. ๕.๒)ฯ

ภิกฺขูนํ พาหิรงฺคสมฺปตฺตึ กเถนฺโตปิ อาห – ''พาหิรํ, ภิกฺขเว, องฺคนฺติ กริตฺวา นาญฺญํ เอกงฺคมฺปิ สมนุปสฺสามิ, ยํ เอวํ มหโต อตฺถาย สํวตฺตติ, ยถยิทํ, ภิกฺขเว, กลฺยาณมิตฺตตาฯ กลฺยาณมิตฺตตา, ภิกฺขเว, มหโต อตฺถาย สํวตฺตตี''ติ (อ. นิ. ๑.๑๑๓)ฯ มหาจุนฺทสฺส กิเลสสเลฺลขปฏิปทํ กเถนฺโตปิ, ''ปเร ปาปมิตฺตา ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ กลฺยาณมิตฺตา ภวิสฺสามาติ สเลฺลโข กรณีโย''ติ (ม. นิ. ๑.๘๓) อาหฯ เมฆิยเตฺถรสฺส วิมุตฺติปริปาจนิยธมฺมํ กเถนฺโตปิ, ''อปริปกฺกาย, เมฆิย, เจโตวิมุตฺติยา ปญฺจ ธมฺมา ปริปากาย สํวตฺตนฺติฯ กตเม ปญฺจ? อิธ, เมฆิย, ภิกฺขุ กลฺยาณมิตฺโต โหติ''ติ (อุทา. ๓๑) กลฺยาณมิตฺตูปนิสฺสยเมว วิเสเสสิฯ ปิยปุตฺตสฺส ราหุลเตฺถรสฺส อภิโณฺหวาทํ เทนฺโตปิ –

''มิเตฺต ภชสฺสุ กลฺยาเณ, ปนฺตญฺจ สยนาสนํ;
วิวิตฺตํ อปฺปนิโคฺฆสํ, มตฺตญฺญู โหหิ โภชเนฯ

จีวเร ปิณฺฑปาเต จ, ปจฺจเย สยนาสเน;
เอเตสุ ตณฺหํ มากาสิ, มา โลกํ ปุนราคมี''ติฯ (สุ. นิ. ๓๔๐, ๓๔๑) –

กลฺยาณมิตฺตูปนิสฺสยเมว สพฺพปฐมํ กเถสิฯ เอวํ มหา เอส กลฺยาณมิตฺตูปนิสฺสโย นามฯ อิธาปิ ตํ ทเสฺสนฺโต ภควา **ทฺวีสุ ธเมฺมสุ ตถาคโต สมเนฺนสิตโพฺพ**ติ เทสนํ อารภิฯ ปณฺฑิโต ภิกฺขุ ทฺวีสุ ธเมฺมสุ ตถาคตํ เอสตุ คเวสตูติ อโตฺถฯ เอเตน ภควา อยํ มหาชโจฺจติ วา, ลกฺขณสมฺปเนฺนาติ วา, อภิรูโป ทสฺสนีโยติ วา, อภิญฺญาโต อภิลกฺขิโตติ วา, อิมํ นิสฺสายาหํ จีวราทโย ปจฺจเย ลภิสฺสามีติ วา, เอวํ จิเนฺตตฺวา มํ นิสฺสาย วสนกิจฺจํ นตฺถิฯ โย ปน เอวํ สเลฺลเกฺขติ, ''ปโหติ เม เอส สตฺถา หุตฺวา สตฺถุกิจฺจํ สาเธตุ''นฺติ, โส มํ ภชตูติ สีหนาทํ นทติฯ พุทฺธสีหนาโท กิร นาเมส สุตฺตโนฺตติฯ

อิทานิ เต เทฺว ธเมฺม ทเสฺสโนฺต **จกฺขุโสตวิเญฺญเยฺยสู**ติ อาหฯ ตตฺถ สตฺถุ กายิโก สมาจาโร วีมํสกสฺส จกฺขุวิเญฺญโยฺย ธโมฺม นามฯ วาจสิโก สมาจาโร โสตวิเญฺญโยฺย ธโมฺม นามฯ อิทานิ เตสุ สมเนฺนสิตพฺพาการํ ทเสฺสโนฺต **เย สํกิลิฏฺฐา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สํกิลิฏฺฐา**ติ กิเลสสมฺปยุตฺตาฯ เต จ น จกฺขุโสตวิญฺญูยฺยาฯ ยถา ปน อุทเก จลเนฺต วา ปุปฺผุฬเก วา มุญฺจเนฺต อโนฺต มโจฺฉ อตฺถีติ วิญฺญายติ, เอวํ ปาณาติปาตาทีนิ วา กโรนฺตสฺส, มุสาวาทาทีนิ วา ภณนฺตสฺส กายวจีสมาจาเร ทิสฺวา จ สุตฺวา จ ตํสมุฏฺฐาปกจิตฺตํ สํกิลิฏฺฐนฺติ วิญฺญายติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ สํกิลิฏฺฐจิตฺตสฺส หิ กายวจีสมาจาราปิ สํกิลิฏฺฐาเยว นามฯ **น เต ตถาคตสฺส สํวิชฺชนฺตี**ติ น เต ตถาคตสฺส อตฺถิฯ น อุปลพฺภนฺตีติ เอวํ ชานาตีติ อโตฺถฯ นตฺถิตาเยว หิ เต น อุปลพฺภนฺติ น ปฏิจฺฉนฺนตายฯ ตถา หิ ภควา เอกทิวสํ อิเมสุ ธเมฺมสุ ภิกฺขุสงฺฆํ ปวาเรโนฺต อาห – ''หนฺท ทานิ, ภิกฺขเว, ปวาเรมิ โว, น จ เม กิญฺจิ ครหถ กายิกํ วา วาจสิกํ วา''ติฯ เอวํ วุเตฺต อายสฺมา สาริปุโตฺต อุฏฺฐายาสนา เอกํสํ อุตฺตราสงฺคํ กริตฺวา เยน ภควา เตนญฺชลึ ปณาเมตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจ – ''น โข มยํ, ภเนฺต, ภควโต กิญฺจิ ครหาม กายิกํ วา วาจสิกํ วาฯ ภควา หิ, ภเนฺต, อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺส อุปฺปาเทตา, อสญฺชาตสฺส

มคฺคสฺส สญฺชาเนตา, อนกฺขาตสฺส มคฺคสฺส อกฺขาตา, มคฺคญฺญู มคฺควิทู มคฺคโกวิโทฯ มคฺคานุคา จ, ภเนฺต, เอตรหิ สาวกา วิหรนฺติ ปจฺฉาสมนฺนาคตา’’ติ (สํ. นิ. ๑.๒๑๕)ฯ เอวํ ปริสุทฺธา ตถาคตสฺส กายวจีสมาจาราฯ อุตฺตโรปิ สุทํ มาณโว ตถาคตสฺส กายวจีทฺวาเร อนาราธนียํ กิญฺจิ ปสฺสิสฺสามีติ สตฺต มาเส อนุพนฺธิตฺวา ลิกฺขามตฺตมฺปิ น อทฺทสฯ มนุสฺสภูโต วา เอส พุทฺธภูตสฺส กายวจีทฺวาเร กึ อนาราธนียํ ปสฺสิสฺสติ? มาโรปิ เทวปุตฺโต โพธิสตฺตสฺส สโต มหาภินิกฺขมนโต ปฏฺฐาย ฉพฺพสฺสานิ คเวสมาโน กิญฺจิ อนาราธนียํ นาทฺทส, อนฺตมโส เจโตปริวิตกฺกมตฺตมฺปิฯ มาโร กิร จินฺเตสิ – ‘‘สจสฺส วิตกฺกิตมตฺตมฺปิ อกุสลํ ปสฺสิสฺสามิ, ตเตฺถว นํ มุทฺธนิ ปหริตฺวา ปกฺกมิสฺสามี’’ติฯ โส ฉพฺพสฺสานิ อทิสฺวา พุทฺธภูตมฺปิ เอกํ วสฺสํ อนุพนฺธิตฺวา กิญฺจิ วชฺชํ อปสฺสเนฺต คมนสมเย วนฺทิตฺวา –

‘‘มหาวีร มหาปุญฺญ, อิทฺธิยา ยสสา ชลํ;
สพฺพเวรภยาตีตํ, ปาเท วนฺทามิ โคตม’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๕๙) –

คาถํ วตฺวา คโตฯ

วีติมิสฺสาติ กาเล กณฺหา, กาเล สุกฺกาติ เอวํ โวมิสฺสกาฯ **โวทาตา**ติ ปริสุทฺธา นิกฺกิเลสาฯ **สํวิชฺชนฺตี**ติ โวทาตา ธมฺมา อตฺถิ อุปลพฺภนฺติฯ ตถาคตสฺส หิ ปริสุทฺธา กายสมาจาราทโยฯ เตนาห – ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, ตถาคตสฺส อรเกฺขยฺยานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? ปริสุทฺธกายสมาจาโร, ภิกฺขเว, ตถาคโต, นตฺถิ ตถาคตสฺส กายทุจฺจริตํ, ยํ ตถาคโต รเกฺขยฺย, ‘มา เม อิทํ ปโร อญฺญาสี’ติฯ ปริสุทฺธวจีสมาจาโร… ปริสุทฺธมโนสมาจาโร… ปริสุทฺธาชีโว, ภิกฺขเว, ตถาคโต , นตฺถิ ตถาคตสฺส มิจฺฉาชีโว, ยํ ตถาคโต รเกฺขยฺย, มา เม อิทํ ปโร อญฺญาสี’’ติ (อ. นิ. ๗.๕๘)ฯ

อิมํ กุสลํ ธมฺมนฺติ อิมํ อนวชฺชํ อาชีวฏฺฐมกสีลํฯ ‘‘อยมายสฺมา สตฺถา กึ นุ โข ทีฆรตฺตํ สมาปโนฺน อติจิรกาลโต ปฏฺฐาย อิมินา สมนฺนาคโต, อุทาหุ อิตฺตรสมาปโนฺน หิโยฺย วา ปเร วา ปรสุเว วา ทิวเส สมาปโนฺน’’ติ เอวํ คเวสตูติ อโตฺถฯ เอกเจฺจน หิ เอกสฺมึ ฐาเน วสเนฺตน พหุ มิจฺฉาชีวกมฺมํ กตํ, ตํ ตตฺถ กาลาติกฺกเม ปญฺญายติ, ปากฏํ โหติฯ โส อญฺญตรํ ปจฺจนฺตคามํ วา สมุทฺทตีรํ วา คนฺตฺวา ปณฺณสาลํ กาเรตฺวา อารญฺญโก วิย หุตฺวา วิหรติฯ มนุสฺสา สมฺภาวนํ อุปฺปาเทตฺวา ตสฺส ปณีเต ปจฺจเย เทนฺติฯ ชนปทวาสิโน ภิกฺขู ตสฺส ปริหารํ ทิสฺวา, ‘‘อติทปฺปิโต วตายํ อายสฺมา, โก นุ โข เอโส’’ติ ปริคฺคณฺหนฺตา, ‘‘อสุกฏฺฐาเน อสุกํ นาม มิจฺฉาชีวํ กตฺวา ปกฺกนฺตภิกฺขู’’ติ ญตฺวา น สกฺกา อิมินา สทฺธึ อุโปสโถ วา ปวารณา วา กาตุนฺติ สนฺนิปติตฺวา ธเมฺมน สเมน อุเกฺขปนียาทีสุ อญฺญตรํ กมฺมํ กโรนฺติฯ เอวรูปาย ปฏิจฺฉนฺนปฏิปตฺติยา อตฺถิภาวํ วา นตฺถิภาวํ วา วีมํสาเปตุํ เอวมาหฯ

เอวํ ชานาตีติ ทีฆรตฺตํ สมาปโนฺน, น อิตฺตรสมาปโนฺนติ ชานาติฯ อนจฺฉริยํ เจตํฯ ยํ ตถาคตสฺส เอตรหิ สพฺพญฺญุตํ ปตฺตสฺส ทีฆรตฺตํ อาชีวฏฺฐมกสีลํ ปริสุทฺธํ ภเวยฺยฯ ยสฺส โพธิสตฺตกาเลปิ เอวํ อโหสิฯ

อตีเต กิร คนฺธารราชา จ เวเทหราชา จ เทฺวปิ สหายกา หุตฺวา กาเมสุ อาทีนวํ ทิสฺวา รชฺชานิ ปุตฺตานํ นิยฺยาเตตฺวา อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา เอกสฺมึ อรญฺญคามเก ปิณฺฑาย จรนฺติฯ ปจฺจโนฺต นาม ทุลฺลภโลโณ โหติฯ ตโต อโลณํ ยาคุํ ลภิตฺวา เอกิสฺสาย สาลาย นิสีทิตฺวา ปิวนฺติฯ อนฺตรนฺตเร มนุสฺสา โลณจุณฺณํ อาหริตฺวา เทนฺติฯ เอกทิวสํ เอโก เวเทหิสิสฺส ปเณฺณ ปกฺขิปิตฺวา โลณจุณฺณํ อทาสิ ฯ เวเทหิสิ คเหตฺวา อุปฑฺฒํ คนฺธาริสิสฺส-สนฺติเก ฐ

เปตฺวา อุปฑฺฒํ อตฺตโน สนฺติเก ฐเปสิฯ ตโต โถกํ ปริภุตฺตาวเสสํ ทิสฺวา, ‘‘มา อิทํ นสฺสี’’ติ ปเณฺณน เวเฐตฺวา ติณคหเน ฐเปสิฯ ปุน เอกสฺมิํ ทิวเส ยาคุปานกาเล สติํ กตฺวา โอโลเกโนฺต ตํ ทิสฺวา คนฺธาริสิํ อุปสงฺกมิตฺวา, ‘‘อิโต โถกํ คณฺหถ อาจริยา’’ติ อาหฯ กุโต เต ลทฺธํ เวเทหิสีติ? ตสฺมิํ ทิวเส ปริภุตฺตาวเสสํ ‘‘มา นสฺสี’’ติ มยา ฐปิตนฺติฯ คนฺธาริสิ คเหตุํ น อิจฺฉติ, อโลณกํเยว ยาคุํ ปิวิตฺวา เวเทหํ อิสิํ อโวจ –

> ‘‘หิตฺวา คามสหสฺสานิ, ปริปุณฺณานิ โสฬส;
> โกฏฺฐาคารานิ ผีตานิ, สนฺนิธิํ ทานิ กุพฺพสี’’ติฯ (ชา. ๑.๗.๗๖);

เวเทหิสิ อโวจ – ‘‘ตุเมฺห รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิตา, อิทานิ กสฺมา โลณจุณฺณมตฺตสนฺนิธิการณา ปพฺพชฺชาย อนุจฺฉวิกํ น กโรถา’’ติ? กิํ มยา กตํ เวเทหิสีติ? อถ นํ อาห –

> ‘‘หิตฺวา คนฺธารวิสยํ, ปหูตธนธาริยํ;
> ปสาสนโต นิกฺขโนฺต, อิธ ทานิ ปสาสสี’’ติฯ (ชา. ๑.๗.๗๗);

คนฺธาโร อาห –

> ‘‘ธมฺมํ ภณามิ เวเทห, อธโมฺม เม น รุจฺจติ;
> ธมฺมํ เม ภณมานสฺส, น ปาปมุปลิมฺปตี’’ติฯ (ชา. ๑.๗.๗๘);

เวเทโห อาห –

> ‘‘เยน เกนจิ วเณฺณน, ปโร ลภติ รุปฺปนํ;
> มหตฺถิยมฺปิ เจ วาจํ, น ตํ ภาเสยฺย ปณฺฑิโต’’ติฯ (ชา. ๑.๗.๗๙);

คนฺธาโร อาห –

> ‘‘กามํ รุปฺปตุ วา มา วา, ภุสํว วิกิรียตุ;
> ธมฺมํ เม ภณมานสฺส, น ปาปมุปลิมฺปตี’’ติฯ (ชา. ๑.๗.๘๐);

ตโต เวเทหิสิ ยสฺส สกาปิ พุทฺธิ นตฺถิ, อาจริยสนฺติเก วินยํ น สิกฺขติ, โส อนฺธมหิํโส วิย วเน จรตีติ จิเนฺตตฺวา อาห –

> ‘‘โน เจ อสฺส สกา พุทฺธิ, วินโย วา สุสิกฺขิโต;
> วเน อนฺธมหิํโสว, จเรยฺย พหุโก ชโนฯ
>
> ยสฺมา จ ปนิเธกเจฺจ, อาเจรมฺหิ สุสิกฺขิตา;
> ตสฺมา วินีตวินยา, จรนฺติ สุสมาหิตา’’ติฯ (ชา. ๑.๗.๘๑-๘๒);

เอวญฺจ ปน วตฺวา เวเทหิสิ อชานิตฺวา มยา กตนฺติ คนฺธาริสิํ ขมาเปสิฯ เต อุโภปิ ตปํ จริตฺวา พฺรหฺมโลกํ อคมํสุฯ เอวํ ตถาคตสฺส โพธิสตฺตกาเลปิ ทีฆรตฺตํ อาชีวฏฺฐมกสีลํ ปริสุทฺธํ อโหสิฯ

อุตฺตชฺฌาปโนฺน อยมายสฺมา ภิกฺขุ ยสปโตฺตติ อยมายสฺมา อมฺหากํ สตฺถา ภิกฺขุ ญตฺตํ ปญฺญาตภาวํ ปากฏภาวํ อชฺฌาปโนฺน นุ โข, สยญฺจ ปริวารสมฺปตฺติํ ปโตฺต นุ โข โนติฯ

เตน จสฺส ปญฺญาตชฺฌาปนฺนภาเวน ยสสนฺนิสฺสิตภาเวน จ กึ เอกเจฺจ อาทีนวา สนฺทิสฺสนฺติ อุทาหุ โนติ เอวํ สมเนฺนสนฺตูติ ทเสฺสติฯ **น ตาว, *ภิกฺขเว***ติ, ภิกฺขเว, ยาว ภิกฺขุ น ราชราชมหามตฺตาทีสุ อภิญฺญาตภาวํ วา ปริวารสมฺปตฺตึ วา อาปโนฺน โหติ, ตาว เอกเจฺจ มานาติมานาทโย อาทีนวา น สํวิชฺชนฺติ อุปสนฺตูปสโนฺต วิย โสตาปโนฺน วิย สกทาคามี วิย จ วิหรติฯ อริโย นุ โข ปุถุชฺชโน นุ โขติปิ ญาตุํ น สกฺกา โหติฯ

ยโต จ โข, ภิกฺขเวติ ยทา ปน อิเธกโจฺจ ภิกฺขุ ญาโต โหติ ปริวารสมฺปโนฺน วา, ตทา ติเณฺหน สิเงฺคน โคคณํ วิชฺฌโนฺต ทุฎฺฐโคโณ วิย, มิคสงฺฆํ อภิมทฺทมาโน ทีปิ วิย จ อเญฺญ ภิกฺขู ตตฺถ ตตฺถ วิชฺฌโนฺต อคารโว อสภาควุตฺติ อคฺคปาเทน ภูมึ ผุสโนฺต วิย จรติฯ เอกโจฺจ ปน กุลปุโตฺต ยถา ยถา ญาโต โหติ ยสสฺสี, ตถา ตถา ผลภารภริโต วิย สาลิ สุฎฺฐุตรํ โอนมติ, ราชราชมหามตฺตาทีสุ อุปสงฺกมเนฺตสุ อกิญฺจนภาวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา สมณสญฺญํ อุปฎฺฐเปตฺวา ฉินฺนวิสาณอุสโภ วิย, จณฺฑาลทารโก วิย จ โสรโต นิวาโต นีจจิโตฺต หุตฺวา ภิกฺขุสงฺฆสฺส เจว สเทวกสฺส จ โลกสฺส, หิตาย สุขาย ปฎิปชฺชติฯ เอวรูปํ ปฎิปตฺตึ สนฺธาย ‘‘นาสฺส อิเธกเจฺจ อาทีนวา’’ติ อาหฯ

ตถาคโต ปน อฎฺฐสุ โลกธเมฺมสุ ตาที, โส หิ ลาเภปิ ตาที, อลาเภปิ ตาที, ยเสปิ ตาที, อยเสปิ ตาที, ปสํสายปิ ตาที, นินฺทายปิ ตาที, สุเขปิ ตาที, ทุเกฺขปิ ตาที, ตสฺมา สพฺพากาเรน นาสฺส อิเธกเจฺจ อาทีนวา สํวิชฺชนฺติฯ **อภยูปรโต**ติ อภโย หุตฺวา อุปรโต, อจฺจนฺตูปรโต สตตูปรโตติ อโตฺถฯ น วา ภเยน อุปรโตติปิ อภยูปรโตฯ จตฺตาริ หิ ภยานิ กิเลสภยํ วฎฺฎภยํ ทุคฺคติภยํ อุปวาทภยนฺติฯ ปุถุชฺชโน จตูหิปิ ภเยหิ ภายติฯ เสกฺขา ตีหิ, เตสญฺหิ ทุคฺคติภยํ ปหีนํ, อิติ สตฺต เสกฺขา ภยูปรตา, ขีณาสโว อภยูปรโต นาม, ตสฺส หิ เอกมฺปิ ภยํ นตฺถิฯ กึ ปรวาทภยํ นตฺถีติ? นตฺถิฯ ปรานุทฺทยํ ปน ปฎิจฺจ, ‘‘มาทิสํ ขีณาสวํ ปฎิจฺจ สตฺตา มา นสฺสนฺตู’’ติ อุปวาทํ รกฺขติฯ มูลุปฺปลวาปิวิหารวาสี ยสเตฺถโร วิยฯ

เถโร กิร มูลุปฺปลวาปิคามํ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ อถสฺส อุปฎฺฐากกุลทฺวารํ ปตฺตสฺส ปตฺตํ คเหตฺวา ถณฺฑิลปีฐกํ นิสฺสาย อาสนํ ปญฺญเปสุํฯ อมจฺจธีตาปิ ตํเยว ปีฐกํ นิสฺสาย ปรโตภาเค นีจตรํ อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา นิสีทิฯ เอโก เนวาสิโก ภิกฺขุ ปจฺฉา ปิณฺฑาย ปวิโฎฺฐ ทฺวาเร ฐตฺวาว โอโลเกโนฺต เถโร อมจฺจธีตรา สทฺธึ เอกมเญฺจ นิสิโนฺนติ สลฺลเกฺขตฺวา, ‘‘อยํ ปํสุกูลิโก วิหาเรว อุปสนฺตูปสโนฺต วิย วิหรติ, อโนฺตคาเม ปน อุปฎฺฐายิกาหิ สทฺธึ เอกมเญฺจ นิสีทตี’’ติ จิเนฺตตฺวา, ‘‘กึ นุ โข มยา ทุทฺทิฎฺฐ’’นฺติ ปุนปฺปุนํ โอโลเกตฺวา ตถาสญฺญีว หุตฺวา ปกฺกามิฯ เถโรปิ ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา วิหารํ คนฺตฺวา วสนฎฺฐานํ ปวิสิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย นิสีทิฯ เนวาสิโกปิ กตภตฺตกิโจฺจ วิหารํ คนฺตฺวา, ‘‘ตํ ปํสุกูลิกํ นิคฺคณฺหิตฺวา วิหารา นิกฺกฑฺฒิสฺสามี’’ติ อสญฺญตนีหาเรน เถรสฺส วสนฎฺฐานํ คนฺตฺวา ปริโภคฆฎโต อุฬุเงฺกน อุทกํ คเหตฺวา มหาสทฺทํ กโรโนฺต ปาเท โธวิฯ เถโร, ‘‘โก นุ โข อยํ อสญฺญตจาริโก’’ติ อาวชฺชโนฺต สพฺพํ ญตฺวา, ‘‘อยํ มยิ มนํ ปโทเสตฺวา อปายูปโค มา อโหสี’’ติ เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา กณฺณิกามณฺฑลสมีเป ปลฺลเงฺกน นิสีทิฯ เนวาสิโก ทุฎฺฐากาเรน ฆฎิกํ อุกฺขิปิตฺวา ทฺวารํ วิวริตฺวา อโนฺต ปวิโฎฺฐ เถรํ อปสฺสโนฺต, ‘‘เหฎฺฐามญฺจํ ปวิโฎฺฐ ภวิสฺสตี’’ติ โอโลเกตฺวา ตตฺถาปิ อปสฺสโนฺต นิกฺขมิตุํ อารภิฯ เถโร อุกฺกาสิฯ อิตโร อุทฺธํ โอโลเกโนฺต ทิสฺวา อธิวาเสตุํ อสโกฺกโนฺต เอวมาห –
‘‘ปติรูปํ เต, อาวุโส, ปํสุกูลิก เอวํ อานุภาวสมฺปนฺนสฺส อุปฎฺฐายิกาย สทฺธึ เอกมเญฺจ นิสีทิตุ’’นฺติฯ ปพฺพชิตา นาม, ภเนฺต, มาตุคาเมน สทฺธึ น เอกมเญฺจ นิสีทนฺติ, ตุเมฺหหิ ปน ทุทฺทิฎฺฐเมตนฺติฯ เอวํ ขีณาสวา ปรานุทฺทยาย อุปวาทํ รกฺขนฺติฯ

ขยา ราคสฺสาติ ราคสฺส ขเยเนวฯ วีตราคตฺตา กาเม น ปฏิเสวติ, น ปฏิสงฺขาย วาเรตฺวาติฯ **ตเญฺจ**ติ เอวํ ตถาคตสฺส กิเลสปฺปหานํ ญตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ฐิตนิสินฺนกาลาทีสุปิ จตุปริสมชฺเฌ อลงฺกตธมฺมาสเน นิสีทิตฺวาปิ อิติปิ สตฺถา วีตราโค วีตโทโส วีตโมโห วนฺตกิเลโส ปหีนมโล อพฺภา มุตฺตปุณฺณจนฺโท วิย สุปริสุทฺโธติ เอวํ ตถาคตสฺส กิเลสปฺปหาเน วณฺณํ กถยมานํ ตํ วีมํสกํ ภิกฺขุํ ปเร เอวํ ปุเจฺฉยฺยุํ เจติ อโตฺถฯ

อาการาติ การณานิฯ **อนฺวยา**ติ อนุพุทฺธิโยฯ **สเงฺฆ วา วิหรโนฺต**ติ อเปฺปกทา อปริจฺฉินฺนคณนสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มเชฺฌ วิหรโนฺตฯ **เอโก วา วิหรโนฺต**ติ อิจฺฉามหํ, ภิกฺขเว , อฑฺฒมาสํ ปฏิสลฺลียิตุนฺติ, เตมาสํ ปฏิสลฺลียิตุนฺติ เอวํ ปฏิสลฺลาเน เจว ปาลิเลยฺยกวนสเณฺฑ จ เอกโก วิหรโนฺตฯ **สุคตา**ติ สุฏฺฐุคตา สุปฺปฏิปนฺนา การกา ยุตฺตปยุตฺตาฯ เอวรูปาปิ หิ เอกเจฺจ ภิกฺขู อตฺถิฯ **ทุคฺคตา**ติ ทุฏฺฐุคตา ทุปฺปฏิปนฺนา กายทฬฺหิพหุลา วิสฺสฏฺฐกมฺมฏฺฐานาฯ เอวรูปาปิ เอกเจฺจ อตฺถิฯ **คณมนุสาสนฺตี**ติ คณพนฺธเนน พทฺธา คณารามา คณพหุลิกา หุตฺวา คณํ ปริหรนฺติฯ เอวรูปาปิ เอกเจฺจ อตฺถิฯ เตสํ ปฏิปกฺขภูตา คณโต นิสฺสฏฺฐา วิสํสฏฺฐา วิปฺปมุตฺตวิหาริโนปิ อตฺถิฯ

อามิเสสุ สนฺทิสฺสนฺตีติ อามิสคิทฺธา อามิสจกฺขุกา จตุปจฺจยอามิสตฺถเมว อาหิณฺฑมานา อามิเสสุ สนฺทิสฺสมานกภิกฺขูปิ อตฺถิฯ อามิเสน อนุปลิตฺตา จตูหิ ปจฺจเยหิ วินิวตฺตมานสา อพฺภา มุตฺตจนฺทสทิสา หุตฺวา วิหรมานาปิ อตฺถิฯ **นายมายสฺมา ตํ เตน อวชานาตี**ติ อยํ อายสฺมา สตฺถา ตาย ตาย ปฏิปตฺติยา ตํ ตํ ปุคฺคลํ นาวชานาติ, อยํ ปฏิปโนฺน การโก, อยํ คณโต นิสฺสโฏ วิสํสโฏฺฐฯ อยํ อามิเสน อนุปลิโตฺต ปจฺจเยหิ วินิวตฺตมานโส อพฺภา มุโตฺตจนฺทิมา วิยาติ เอวมสฺส เคหสิตวเสน อุสฺสาทนาปิ นตฺถิฯ อยํ ทุปฺปฏิปโนฺน อการโก กายทฬฺหิพหุโล วิสฺสฏฺฐกมฺมฏฺฐาโน, อยํ คณพนฺธนพโทฺธ, อยํ อามิสคิโทฺธ โลโล อามิสจกฺขุโกติ เอวมสฺส เคหสิตวเสน อปสาทนาปิ นตฺถีติ อโตฺถฯ อิมินา กึ กถิตํ โหติ? ตถาคตสฺส สเตฺตสุ ตาทิภาโว กถิโต โหติฯ อยเญฺหิ –

> ‘‘วธกสฺส เทวทตฺตสฺส, โจรสฺสงฺคุลิมาลิโน;
> ธนปาเล ราหุเล จ, สเพฺพสํ สมโก มุนี’’ติฯ (มิ. ป. ๖.๖.๕);

๔๘๙. **ตตฺร, ภิกฺขเว**ติ เตสุ ทฺวีสุ วีมํสเกสุฯ โย, ‘‘เก ปนายสฺมโต อาการา’’ติ ปุจฺฉายํ อาคโต คณฺฐิวีมํสโก จ, โย ‘‘อภยูปรโต อยมายสฺมา’’ติ อาคโต มูลวีมํสโก จฯ เตสุ มูลวีมํสเกน ตถาคโตว อุตฺตริ ปฏิปุจฺฉิตโพฺพฯ โส หิ ปุเพฺพ ปรเสฺสว กถาย นิฏฺฐงฺคโตฯ ปโร จ นาม ชานิตฺวาปิ กเถยฺย อชานิตฺวาปิฯ เอวมสฺส กถา ภูตาปิ โหติ อภูตาปิ, ตสฺมา ปรเสฺสว กถาย นิฏฺฐํ อคนฺตฺวา ตโต อุตฺตริ ตถาคโตว ปฏิปุจฺฉิตโพฺพติ อโตฺถฯ

พฺยากรมาโนติ เอตฺถ ยสฺมา ตถาคตสฺส มิจฺฉาพฺยากรณํ นาม นตฺถิ, ตสฺมา สมฺมา มิจฺฉาติ อวตฺวา พฺยากรมาโนเตฺวว วุตฺตํฯ **เอตํ ปโถหมสฺมิ เอตํ โคจโร**ติ เอส มยฺหํ ปโถ เอส โคจโรติ อโตฺถฯ ‘‘เอตาปาโถ’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺสโตฺถ มยฺหํ อาชีวฏฺฐมกสีลํ ปริสุทฺธํ, สฺวาหํ ตสฺส ปริสุทฺธภาเวน วีมํสกสฺส ภิกฺขุโน ญาณมุเข เอตาปาโถ, เอวํ อาปาถํ คจฺฉามีติ วุตฺตํ โหติฯ **โน จ เตน ตมฺมโย**ติ เตนปิ จาหํ ปริสุเทฺธน สีเลน น ตมฺมโย, น สตโณฺห, ปริสุทฺธสีลตฺตาว นิตฺตโณฺหหมสฺมีติ ทีเปติฯ

อุตฺตรุตฺตริํ ปณีตปณีตนฺติ อุตฺตรุตฺตริํ เจว ปณีตตรเญฺจ กตฺวา เทเสติฯ **กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาค**นฺติ กณฺหํ เจว สุกฺกเญฺจ, ตเญฺจ โข สปฺปฏิภาคํ สวิปกฺขํ กตฺวา, กณฺหํ ปฏิพาหิตฺ

วา สุกฺกนฺติ สุกฺกํ ปฏิพาหิตฺวา กณฺหนฺติ เอวํ สปฺปฏิภาคํ กตฺวา กณฺหสุกฺกํ เทเสติฯ กณฺหํ เทเสนฺโตปิ สอุสฺสาหํ สวิปากํ เทเสติ, สุกฺกํ เทเสนฺโตปิ สอุสฺสาหํ สวิปากํ เทเสติฯ **อภิญฺญาย อิเธกจฺจํ ธมฺมํ ธมฺเมสุ นิฏฺฐํ คจฺฉตี**ติ ตสฺมึ เทสิเต ธมฺเม เอกจฺจํ ปฏิเวธธมฺมํ อภิญฺญาย เตน ปฏิเวธธมฺเมน เทสนาธมฺเม นิฏฺฐํ คจฺฉติฯ **สตฺถริ ปสีทตี**ติ เอวํ ธมฺเม นิฏฺฐํ คนฺตฺวา ภิโยฺยโสมตฺตาย สมฺมาสมฺพุทฺโธ โส ภควาติ สตฺถริ ปสีทติฯ เตน ปน ภควตา โย ธมฺโม อกฺขาโต, โสปิ สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม นิยฺยานิกตฺตาฯ ยฺวาสฺส ตํ ธมฺมํ ปฏิปนฺโน สงฺโฆ, โสปิ สุปฺปฏิปนฺโน วงฺกาทิโทสรหิตํ ปฏิปทํ ปฏิปนฺนตฺตาติ เอวํ ธมฺเม สงฺเฆปิ ปสีทติฯ **ตเญฺจ**ติ ตํ เอวํ ปสนฺนํ ตตฺถ ตตฺถ ติณฺณํ รตนานํ วณฺณํ กเถนฺตํ ภิกฺขุํฯ

๔๙๐. **อิเมหิ อากาเรหี**ติ อิเมหิ สตฺถุวีมํสนการเณหิฯ **อิเมหิ ปเทหี**ติ อิเมหิ อกฺขรสมฺปิณฺฑนปเทหิฯ **อิเมหิ พฺยญฺชเนหี**ติ อิเมหิ อิธ วุตฺตเหิ อกฺขเรหิฯ **สทฺธา นิวิฏฺฐา**ติ โอกปฺปนา ปติฏฺฐิตาฯ **มูลชาตา**ติ โสตาปตฺติมคฺควเสน สญฺชาตมูลาฯ โสตาปตฺติมโคฺค หิ สทฺธาย มูลํ นามฯ **อาการวตี**ติ การณํ ปริเยสิตฺวา คหิตตฺตา สการณาฯ **ทสฺสนมูลิกา**ติ โสตาปตฺติมคฺคมูลิกาฯ โส หิ ทสฺสนนฺติ วุจฺจติฯ **ทฬฺหา**ติ ถิราฯ **อสํหาริยา**ติ หริตุํ น สกฺกาฯ **สมเณน วา**ติ สมิตปาปสมเณน วาฯ **พฺราหฺมเณน วา**ติ พาหิตปาปพฺราหฺมเณน วาฯ **เทเวน วา**ติ อุปปตฺติเทเวน วาฯ **มาเรน วา**ติ วสวตฺติมาเรน วา, โสตาปนฺนสฺส หิ วสวตฺติมาเรนาปิ สทฺธา อสํหาริยา โหติ สูรมฺพฏฺฐสฺส วิยฯ

โส กิร สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา โสตาปโนฺน หุตฺวา เคหํ อาคโตฯ อถ มาโร ทฺวตฺตึสวรลกฺขณปฺปฏิมณฺฑิตํ พุทฺธรูปํ มาเปตฺวา ตสฺส ฆรทฺวาเร ฐตฺวา – ‘‘สตฺถา อาคโต’’ติ สาสนํ ปหิณิฯ สูโร จินฺเตสิ, ‘‘อหํ อิทาเนว สตฺถุ สนฺติกา ธมฺมํ สุตฺวา อาคโต, กึ นุ โข ภวิสฺสตี’’ติ อุปสงฺกมิตฺวา สตฺถุสญฺญาย วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ มาโร อาห – ‘‘ยํ เต มยา, สูรมฺพฏฺฐ, รูปํ อนิจฺจํ…เป.… วิญฺญาณํ อนิจฺจนฺติ กถิตํ, ตํ อนุปธาเรตฺวาว สหสา มยา เอวํ วุตฺตํฯ ตสฺมา ตฺวํ รูปํ นิจฺจํ…เป.… วิญฺญาณํ นิจฺจนฺติ คณฺหาหี’’ติฯ สูโร จินฺเตสิ – ‘‘อฏฺฐานเมตํ, ยํ พุทฺธา อนุปธาเรตฺวา อปจฺจกฺขํ กตฺวา กิญฺจิ กเถยฺยุํ, อทฺธา อยํ มยฺหํ วิพาธนตฺถํ มาโร อาคโต’’ติฯ ตโต นํ ตฺวํ มาโรติ อาหฯ โส มุสาวาทํ กาตุํ นาสกฺขิ, อาม มาโรสฺมีติ ปฏิชานิฯ กสฺมา อาคโตสีติ วุตฺเต ตว สทฺธาจาลนตฺถนฺติ อาหฯ กณฺห ปาปิม, ตฺวํ ตาว เอกโก ติฏฺฐ, ตาทิสานํ มารานํ สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ มม สทฺธํ จาเลตุํ อสมตฺถํ, มเคฺคน อาคตา สทฺธา นาม สิลาปถวิยํ ปติฏฺฐิตสิเนรุ วิย อจลา โหติ, กึ ตฺวํ เอตฺถาติ อจฺฉรํ ปหริฯ โส ฐาตุํ อสโกฺกโนฺต ตเตฺถวนฺตรธายิฯ **พฺรหฺมุนา วา**ติ พฺรหฺมกายิกาทีสุ อญฺญตรพฺรหฺมุนา วาฯ **เกนจิ วา โลกสฺมิ**นฺติ เอเต สมณาทโย ฐเปตฺวา อเญฺญนปิ เกนจิ วา โลกสฺมึ หริตุํ น สกฺกาฯ **ธมฺมสมเนฺนสนา**ติ สภาวสมเนฺนสนาฯ **ธมฺมตาสุสมนฺนิโฏฺฐ**ติ ธมฺมตาย สุสมนฺนิโฏฺฐ, สภาเวเนว สุฏฺฐุ สมเนฺนสิโต โหตีติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

วีมํสกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. โกสมฺพิยสุตฺตวณฺณนา

๔๙๑. **เอวํ เม สุต**นฺติ โกสมฺพิยสุตฺตํฯ ตตฺถ **โกสมฺพิย**นฺติ เอวํนามเก นคเรฯ ตสฺส กิร นครสฺส อารามโปกฺขรณีอาทีสุ เตสุ เตสุ ฐาเนสุ โกสมฺพรุกฺขาว อุสฺสนฺนา อเหสุํ, ตสฺมา โก

สมฺพีติ สงฺขํ อคมาสิฯ กุสมฺพสฺส นาม อิสิโน อสฺสมโต อวิทูเร มาปิตตฺตาติปิ เอเกฯ **โฆสิตาราเม**ติ โฆสิตเสฏฺฐินา การิเต อาราเมฯ

ปุเพฺพ กิร อทฺทิลรฏฺฐํ นาม อโหสิฯ ตโต โกตูหลโก นาม ทลิโทฺท ฉาตกภเยน สปุตฺตทาโร เกทารปริจฺฉินฺนํ สุภิกฺขํ รฏฺฐํ คจฺฉโนฺต ปุตฺตํ วหิตุํ อสโกฺกโนฺต ฉเฑฺฑตฺวา อคมาสิฯ มาตา นิวตฺติตฺวา ตํ คเหตฺวา คตาฯ เต เอกํ โคปาลกคามกํ ปวิสึสุ, โคปาลกานญฺจ ตทา ปหตปายโส ปฏิยโตฺต โหติ, ตโต ปายสํ ลภิตฺวา ภุญฺชึสุฯ อถ โส ปุริโส ปหูตปายสํ ภุญฺชิตฺวา ชิราเปตุํ อสโกฺกโนฺต รตฺติภาเค กาลํ กตฺวา ตเตฺถว สุนขิยา กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา กุกฺกุโร ชาโตฯ โส โคปาลกสฺส ปิโย อโหสิ มนาโป, โคปาลโก จ ปเจฺจกพุทฺธํ อุปฏฺฐาสิฯ ปเจฺจกพุโทฺธปิ ภตฺตกิจฺจาวสาเน กุกฺกุรสฺส เอกํ ปิณฺฑํ เทติฯ โส ปเจฺจกพุเทฺธ สิเนหํ อุปฺปาเทตฺวา โคปาลเกน สทฺธึ ปณฺณสาลมฺปิ คจฺฉติฯ

โส โคปาลเก อสนฺนิหิเต ภตฺตเวลาย สยเมว คนฺตฺวา กาลาโรจนตฺถํ ปณฺณสาลทฺวาเร ภุสฺสติ, อนฺตรามเคฺคปิ จณฺฑมิเค ทิสฺวา ภุสฺสิตฺวา ปลาเปติฯ โส ปเจฺจกพุเทฺธ มุทุเกน จิเตฺตน กาลํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติฯ ตตฺรสฺส โฆสกเทวปุโตฺตเตฺวว นามํ อโหสิฯ โส เทวโลกโต จวิตฺวา โกสมฺพิยํ เอกสฺมึ กุลฆเร นิพฺพตฺติฯ ตํ อปุตฺตโก เสฏฺฐิ ตสฺส มาตาปิตูนํ ธนํ ทตฺวา ปุตฺตํ กตฺวา อคฺคเหสิฯ อถ โส อตฺตโน ปุเตฺต ชาเต สตฺตกฺขตฺตุํ มาราเปตุํ อุปกฺกมิฯ โส ปุญฺญวนฺตตาย สตฺตสุปิ ฐาเนสุ มรณํ อปฺปตฺวา อวสาเน เอกาย เสฏฺฐิธีตาย เวยฺยตฺติเยน ลทฺธชีวิโก อปรภาเค ปิตุอจฺจเยน เสฏฺฐิฏฺฐานํ ปตฺวา **โฆสิตเสฏฺฐิ** นาม ชาโตฯ อเญฺญปิ โกสมฺพิยํ กุกฺกุฏเสฏฺฐิ ปาวาริกเสฏฺฐีติ เทฺว เสฏฺฐิโน สนฺติฯ อิเมหิ สทฺธึ ตโย อเหสุํฯ

เตน จ สมเยน เตสํ สหายกานํ เสฏฺฐีนํ กุลูปกา ปญฺจสตา อิสโย ปพฺพตปาเท วสึสุฯ เต กาเลน กาลํ โลณมฺพิลเสวนตฺถาย มนุสฺสปถํ อาคจฺฉนฺติฯ อเถกสฺมึ วาเร คิมฺหสมเย มนุสฺสปถํ อาคจฺฉนฺตา นิรุทกมหากนฺตารํ อติกฺกมิตฺวา กนฺตารปริโยสาเน มหนฺตํ นิโคฺรธรุกฺขํ ทิสฺวา จิเนฺตสุํ – ‘‘ยาทิโส อยํ รุโกฺข, อทฺธา เอตฺถ มเหสกฺขาย เทวตาย ภวิตพฺพํ, สาธุ วตสฺส, สเจ โน ปานียํ วา โภชนียํ วา ทเทยฺยา’’ติฯ เทวตา อิสีนํ อชฺฌาสยํ วิทิตฺวา อิเมสํ สงฺคหํ กริสฺสามีติ อตฺตโน อานุภาเวน วิฎปนฺตรโต นงฺคลสีสมตฺตํ อุทกธารํ ปวเตฺตสิฯ อิสิคโณ รชตกฺขนฺธสทิสํ อุทกวฏฺฏึ ทิสฺวา อตฺตโน ภาชเนหิ อุทกํ คเหตฺวา ปริโภคํ กตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘เทวตาย อมฺหากํ ปริโภคอุทกํ ทินฺนํ, อิทํ ปน อคามกํ มหาอรญฺญํ, สาธุ วตสฺส, สเจ โน อาหารมฺปิ ทเทยฺยา’’ติฯ เทวตา อิสีนํ อุปสํกปฺปนวเสน ทิพฺพานิ ยาคุขชฺชกาทีนิ ทตฺวา สนฺตเปฺปสิฯ อิสโย จินฺตยึสุ – ‘‘เทวตาย อมฺหากํ ปริโภคอุทกมฺปิ โภชนมฺปิ สพฺพํ ทินฺนํ, สาธุ วตสฺส, สเจ โน อตฺตานํ ทเสฺสยฺยา’’ติฯ

เทวตา เตสํ อชฺฌาสยํ วิทิตฺวา อุปฑฺฒกายํ ทเสฺสสิฯ เต อาหํสุ – ‘‘เทวเต, มหตี เต สมฺปตฺติ, กึ กมฺมํ กตฺวา อิมํ สมฺปตฺตึ อธิคตาสี’’ติ? ภเนฺต, นาติมหนฺตํ ปริตฺตกํ กมฺมํ กตฺวาติฯ อุปฑฺฒอุโปสถกมฺมํ นิสฺสาย หิ เทวตาย สา สมฺปตฺติ ลทฺธาฯ

อนาถปิณฺฑิกสฺส กิร เคเห อยํ เทวปุโตฺต กมฺมกาโร อโหสิฯ เสฏฺฐิสฺส หิ เคเห อุโปสถทิวเสสุ อนฺตมโส ทาสกมฺมกาเร อุปาทาย สโพฺพ ชโน อุโปสถิโก โหติฯ เอกทิวสํ อยํ กมฺมกาโร เอกโกว ปาโต อุฏฺฐาย กมฺมนฺตํ คโตฯ มหาเสฏฺฐิ นิวาปํ ลภนมนุเสฺส สลฺลเกฺขโนฺต เอตเสฺสเวกสฺส อรญฺญํ คตภาวํ ญตฺวา อสฺส สายมาสตฺถาย นิวาปํ อทาสิฯ ภตฺตการิกา ทาสี เอกเสฺสว ภตฺตํ ปจิตฺวา อรญฺญโต อาคตสฺส ภตฺตํ วเฑฺฒตฺวา อทาสิ, กมฺมกาโร อาห – ‘‘อเญฺญสุ ทิวเสสุ อิมสฺมึ กาเล เคหํ เอกสทฺทํ อโหสิ, อชฺช อติวิย สนฺนิสินฺนํ, กึ นุ โข

เอต’’นฺติ ? ตสฺส สา อาจิกฺขิ – ‘‘อชฺช อิมสฺมึ เคเห สเพฺพ มนุสฺสา อุโปสถิกา, มหาเสฏฺฐิ ตุ เยฺหเวกสฺส นิวาปํ อทาสี’’ติฯ เอวํ อมฺมาติ? อาม สามีติฯ อิมสฺมึ กาเล อุโปสถํ สมาทินฺนสฺส อุโปสถกมฺมํ โหติ น โหตีติ มหาเสฏฺฐึ ปุจฺฉ อมฺมาติ? ตาย คนฺตฺวา ปุจฺฉิโต มหาเสฏฺฐิ อาห – ‘‘สกลอุโปสถกมฺมํ น โหติ, อุปฑฺฒกมฺมํ ปน โหติ, อุโปสถิโก โหตู’’ติ ฯ กมฺมกาโร ภตฺตํ อภุญฺชิตฺวา มุขํ วิกฺขาเลตฺวา อุโปสถิโก หุตฺวา วสนฏฺฐานํ คนฺตฺวา นิปชฺชิฯ ตสฺส อาหารปริกฺขีณกายสฺส รตฺตึ วาโต กุปฺปิฯ โส ปจฺจูสสมเย กาลํ กตฺวา อุปฑฺฒอุโปสถกมฺมนิสฺสเนฺทน มหาวฏฺฏนิอฏวิยํ นิโคฺรธรุเกฺข เทวปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ โส ตํ ปวตฺตึ อิสีนํ อาโรเจสิฯ

อิสโย ตุเมฺหหิ มยํ พุโทฺธ, ธโมฺม, สโงฺฆติ อสฺสุตปุพฺพํ สาวิตา, อุปฺปโนฺน นุ โข โลเก พุโทฺธติ? อาม, ภเนฺต, อุปฺปโนฺนติฯ อิทานิ กุหึ วสตีติ? สาวตฺถึ นิสฺสาย เชตวเน, ภเนฺตติฯ อิสโย ติฏฺฐถ ตาว ตุเมฺห มยํ สตฺถารํ ปสฺสิสฺสามาติ หฏฺฐตุฏฺฐา นิกฺขมิตฺวา อนุปุเพฺพน โกสมฺพินครํ สมฺปาปุณิํสุฯ มหาเสฏฺฐิโน, ‘‘อิสโย อาคตา’’ติ ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา, ‘‘เสฺว อมฺหากํ ภิกฺขํ คณฺหถ, ภเนฺต’’ติ นิมเนฺตตฺวา ปุนทิวเส อิสิคณสฺส มหาทานํ อทํสุฯ อิสโย ภุญฺชิตฺวาว คจฺฉามาติ อาปุจฺฉิํสุฯ ตุเมฺห, ภเนฺต, อญฺญสฺมึ กาเล เอกมฺปิ มาสํ เทฺวปิ ตโยปิ จตฺตาโรปิ มาเส วสิตฺวา คจฺฉถฯ อิมสฺมึ ปน วาเร หิโยฺย อาคนฺตฺวา อเชฺชว คจฺฉามาติ วทถ, กิมิทนฺติ? อาม คหปตโย พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน, น โข ปน สกฺกา ชีวิตนฺตราโย วิทิตุํ, เตน มยํ ตุริตา คจฺฉามาติฯ เตน หิ, ภเนฺต, มยมฺปิ คจฺฉาม, อเมฺหหิ สทฺธิํเยว คจฺฉถาติฯ ตุเมฺห อคาริยา นาม มหาชฏา, ติฏฺฐถ ตุเมฺห, มยํ ปุเรตรํ คมิสฺสามาติ นิกฺขมิตฺวา เอกสฺมึ ฐาเน เทฺวปิ ทิวสานิ อวสิตฺวา ตุริตคมเนเนว สาวตฺถึ ปตฺวา เชตวนวิหาเร สตฺถุ สนฺติกเมว อคมํสุฯ สตฺถุ มธุรธมฺมกถํ สุตฺวา สเพฺพว ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ

เตปิ ตโย เสฏฺฐิโน ปญฺจหิ ปญฺจหิ สกฏสเตหิ สปฺปิมธุผาณิตาทีนิ เจว ปฏฺฏุนฺนทุกูลาทีนิ จ อาทาย โกสมฺพิโต นิกฺขมิตฺวา อนุปุเพฺพน สาวตฺถึ ปตฺวา เชตวนสามเนฺต ขนฺธาวารํ พนฺธิตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา ปฏิสนฺถารํ กตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิํสุฯ สตฺถา ติณฺณมฺปิ สหายกานํ มธุรธมฺมกถํ กเถสิฯ เต พลวโสมนสฺสชาตา สตฺถารํ นิมเนฺตตฺวา ปุนทิวเส มหาทานํ อทํสุฯ ปุน นิมเนฺตตฺวา ปุนทิวเสติ เอวํ อฑฺฒมาสํ ทานํ ทตฺวา, ‘‘อมฺหากํ ชนปทํ อาคมนาย ปฏิญฺญํ เทถา’’ติ ปาทมูเล นิปชฺชิํสุฯ ภควา, ‘‘สุญฺญาคาเร โข คหปตโย ตถาคตา อภิรมนฺตี’’ติ อาหฯ เอตฺตาวตา ปฏิญฺญา ทินฺนา นาม โหตีติ คหปตโย สลฺลเกฺขตฺวา ทินฺนา โน ภควตา ปฏิญฺญาติ ทสพลํ วนฺทิตฺวา นิกฺขมิตฺวา อนฺตรามเคฺค โยชเน โยชเน ฐาเน วิหารํ กาเรตฺวา อนุปุเพฺพน โกสมฺพึ ปตฺวา, ‘‘โลเก พุโทฺธ อุปฺปโนฺน’’ติ กถยิํสุฯ ตโยปิ ชนา อตฺตโน อตฺตโน อาราเม มหนฺตํ ธนปริจฺจาคํ กตฺวา ภควโต วสนตฺถาย วิหาเร การาปยิํสุฯ ตตฺถ กุกฺกุฏเสฏฺฐินา การิโต **กุกฺกุฏาราโม** นาม อโหสิฯ ปาวาริกเสฏฺฐินา อมฺพวเน การิโต **ปาวาริกมฺพวโน** นาม อโหสิฯ โฆสิเตน การิโต **โฆสิตาราโม** นาม อโหสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘โฆสิตเสฏฺฐินา การิเต อาราเม’’ติฯ

ภณฺฑนชาตาติอาทีสุ กลหสฺส ปุพฺพภาโค ภณฺฑนํ นาม, ตํ ชาตํ เอเตสนฺติ **ภณฺฑนชาตา**ฯ หตฺถปรามาสาทิวเสน มตฺถกํ ปโตฺต กลโห ชาโต เอเตสนฺติ **กลหชาตา**ฯ วิรุทฺธภูตํ วาทนฺติ วิวาทํ, ตํ อาปนฺนาติ **วิวาทาปนฺนาฯ มุขสตฺตีหี**ติ วาจาสตฺตีหิฯ **วิตุทนฺตา**ติ วิชฺฌนฺตาฯ **เต น เจว อญฺญมญฺญํ สญฺญาเปนฺติ น จ สญฺญตฺตึ อุเปนฺตี**ติ เต อตฺถญฺจ การณญฺจ ทเสฺสตฺวา เนว อญฺญมญฺญํ ชานาเปนฺติฯ สเจปิ สญฺญาเปตุํ อารภนฺติ, ตถาปิ สญฺญตฺตึ น อุเปนฺติ, ชานิตุํ น อิจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ นิชฺฌตฺติยาปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ **นิชฺฌตฺตี**ติ สญฺญตฺติเววจนเมเวตํฯ กสฺมา ปเนเต ภณฺฑนชาตา อเหสุนฺติ? อปฺปมตฺตเกน การเณนฯ

เทฺว กิร ภิกฺขู เอกสฺมึ อาวาเส วสนฺติ วินยธโร จ สุตฺตนฺติโก จฯ เตสุ สุตฺตนฺติโก ภิกฺขุ เอกทิวสํ วจฺจกุฏึ ปวิโฏฺฐ อาจมนอุทกาวเสสํ ภาชเน ฐเปตฺวาว นิกฺขมิฯ วินยธโร ปจฺฉา ปวิโฏฺฐ ตํ อุทกํ ทิสฺวา นิกฺขมิตฺวา ตํ ภิกฺขุํ ปุจฺฉิ, อาวุโส, ตยา อิทํ อุทกํ ฐปิตนฺติ? อาม, อาวุโสติฯ ตฺวเมตฺถ อาปตฺติภาวํ น ชานาสีติ? อาม น ชานามีติฯ โหติ, อาวุโส, เอตฺถ อาปตฺตีติฯ สเจ โหติ เทเสสฺสามีติฯ สเจ ปน เต, อาวุโส, อสญฺจิจฺจ อสติยา กตํ, นตฺถิ เต อาปตฺตีติฯ โส ตสฺสา อาปตฺติยา อนาปตฺติทิฏฺฐิ อโหสิฯ

วินยธโร อตฺตโน นิสฺสิตกานํ, ‘‘อยํ สุตฺตนฺติโก อาปตฺตึ อาปชฺชมาโนปิ น ชานาตี’’ติ อาโรเจสิฯ เต ตสฺส นิสฺสิตเก ทิสฺวา – ‘‘ตุมฺหากํ อุปชฺฌาโย อาปตฺตึ อาปชฺชิตฺวาปิ อาปตฺติภาวํ น ชานาตี’’ติ อาหํสุฯ เต คนฺตฺวา อตฺตโน อุปชฺฌายสฺส อาโรเจสุํฯ โส เอวมาห – ‘‘อยํ วินยธโร ปุเพฺพ ‘อนาปตฺตี’ติ วตฺวา อิทานิ ‘อาปตฺตี’ติ วทติ, มุสาวาที เอโส’’ติฯ เต คนฺตฺวา, ‘‘ตุมฺหากํ อุปชฺฌาโย มุสาวาที’’ติ เอวํ อญฺญมญฺญํ กลหํ วฑฺฒยึสุ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

ภควนฺตํ เอตทโวจาติ เอตํ, ‘‘อิธ, ภเนฺต, โกสมฺพิยํ ภิกฺขู ภณฺฑนชาตา’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ ตญฺจ โข เนว ปิยกมฺยตาย น เภทาธิปฺปาเยน, อถ โข อตฺถกามตาย หิตกามตายฯ สามคฺคิการโก กิเรส ภิกฺขุ, ตสฺมาสฺส เอตทโหสิ – ‘‘ยถา อิเม ภิกฺขู วิวาทํ อารทฺธา, น สกฺกา มยา, นาปิ อเญฺญน ภิกฺขุนา สมคฺคา กาตุํ, อเปฺปว นาม สเทวเก โลเก อปฺปฏิปุคฺคโล ภควา สยํ วา คนฺตฺวา, อตฺตโน วา สนฺติกํ ปโกฺกสาเปตฺวา เอเตสํ ภิกฺขูนํ ขนฺติเมตฺตาปฏิสํยุตฺตํ สารณียธมฺมเทสนํ กเถตฺวา สามคฺคึ กเรยฺยา’’ติ อตฺถกามตาย หิตกามตาย คนฺตฺวา อโวจฯ

๔๙๒. **ฉยิเม, ภิกฺขเว, ธมฺมา สารณียา**ติ เหฏฺฐา กลหภณฺฑนวเสน เทสนา อารทฺธาฯ อิมสฺมึ ฐาเน ฉ สารณียา ธมฺมา อาคตาติ เอวมิทํ โกสมฺพิยสุตฺตํ ยถานุสนฺธินาว คตํ โหติฯ ตตฺถ **สารณียา**ติ สริตพฺพยุตฺตา อทฺธาเน อติกฺกเนฺตปิ น ปมฺมุสฺสิตพฺพาฯ โย เต ธเมฺม ปูเรติ, ตํ สพฺรหฺมจารีนํ ปิยํ กโรนฺตีติ **ปิยกรณา**ฯ ครุํ กโรนฺตีติ **ครุกรณา**ฯ **สงฺคหายา**ติ สงฺคหณตฺถายฯ **อวิวาทายา**ติ อวิวาทนตฺถายฯ **สามคฺคิยา**ติ สมคฺคภาวตฺถาย ฯ **เอกีภาวายา**ติ เอกีภาวตฺถาย นินฺนานากรณายฯ **สํวตฺตนฺตี**ติ ภวนฺติฯ **เมตฺตํ กายกมฺม**นฺติ เมตฺตจิเตฺตน กตฺตพฺพํ กายกมฺมํฯ **วจีกมฺมมโนกเมฺมสุปิ** เอเสว นโยฯ อิมานิ ภิกฺขูนํ วเสน อาคตานิ, คิหีสุปิ ลพฺภนฺติเยวฯ ภิกฺขูนญฺหิ เมตฺตจิเตฺตน อาภิสมาจาริกธมฺมปูรณํ เมตฺตํ กายกมฺมํ นามฯ คิหีนํ เจติยวนฺทนตฺถาย โพธิวนฺทนตฺถาย สงฺฆนิมนฺตนตฺถาย คมนํ คามํ ปิณฺฑาย ปวิเฏฺฐ ภิกฺขู ทิสฺวา ปจฺจุคฺคมนํ ปตฺตปฏิคฺคหณํ อาสนปญฺญาปนํ อนุคมนนฺติ เอวมาทิกํ เมตฺตํ กายกมฺมํ นามฯ

ภิกฺขูนํ เมตฺตจิเตฺตน อาจารปญฺญตฺติสิกฺขาปทํ, กมฺมฏฺฐานกถนํ ธมฺมเทสนา เตปิฏกมฺปิ พุทฺธวจนํ **เมตฺตํ วจีกมฺมํ** นามฯ คิหีนญฺจ, ‘‘เจติยวนฺทนตฺถาย คจฺฉาม, โพธิวนฺทนตฺถาย คจฺฉาม, ธมฺมสฺสวนํ กริสฺสาม, ปทีปมาลาปุปฺผปูชํ กริสฺสาม, ตีณิ สุจริตานิ สมาทาย วตฺติสฺสาม, สลากภตฺตาทีนิ ทสฺสาม, วสฺสาวาสิกํ ทสฺสาม, อชฺช สงฺฆสฺส จตฺตาโร ปจฺจเย ทสฺสาม, สงฺฆํ นิมเนฺตตฺวา ขาทนียาทีนิ สํวิทหถ, อาสนานิ ปญฺญาเปถ, ปานียํ อุปฏฺฐเปถ, สงฺฆํ ปจฺจุคฺคนฺตฺวา อาเนถ, ปญฺญตฺตาสเน นิสีทาเปตฺวา ฉนฺทชาตา อุสฺสาหชาตา เวยฺยาวจฺจํ กโรถา’’ติอาทิกถนกาเล เมตฺตํ วจีกมฺมํ นามฯ

ภิกฺขูนํ ปาโตว อุฏฺฐาย สรีรปฏิชคฺคนํ เจติยงฺคณวตฺตาทีนิ จ กตฺวา วิวิตฺตาสเน นิสีทิตฺวา, ‘‘อิมสฺมึ วิหาเร ภิกฺขู สุขี โหนฺตุ, อเวรา อพฺยาปชฺฌา’’ติ จินฺตนํ **เมตฺตํ มโนกมฺมํ** นามฯ คิหีนํ ‘‘อยฺยา สุขี โหนฺตุ, อเวรา อพฺยาปชฺฌา’’ติ จินฺตนํ เมตฺตํ มโนกมฺมํ นามฯ

อาวิ เจว รโห จาติ สมฺมุขา จ ปรมฺมุขา จฯ ตตฺถ นวกานํ จีวรกมฺมาทีสุ สหายภาวูปคมนํ สมฺมุขา เมตฺตํ กายกมฺมํ นามฯ เถรานํ ปน ปาทโธวนวนฺทนพีชนทานาทิเภทมฺปิ สพฺพํ สามีจิกมฺมํ สมฺมุขา เมตฺตํ กายกมฺมํ นามฯ อุภเยหิปิ ทุนฺนิกฺขิตฺตานํ ทารุภณฺฑาทีนํ เตสุ อวมญฺญํ อกตฺวา อตฺตนา ทุนฺนิกฺขิตฺตานํ วิย ปฏิสามนํ ปรมฺมุขา เมตฺตํ กายกมฺมํ นามฯ เทวตฺเถโร ติสฺสตฺเถโรติ เอวํ ปคฺคยฺห วจนํ สมฺมุขา เมตฺตํ วจีกมฺมํ นามฯ วิหาเร อสนฺตํ ปน ปริปุจฺฉนฺตสฺส, กุหึ อมฺหากํ เทวตฺเถโร, อมฺหากํ ติสฺสตฺเถโร กทา นุ โข อาคมิสฺสตีติ เอวํ มมายนวจนํ ปรมฺมุขา เมตฺตํ วจีกมฺมํ นามฯ เมตฺตาสิเนหสินิทฺธานิ ปน นยนานิ อุมฺมีเลตฺวา สุปฺปสนฺเนน มุเขน โอโลกนํ สมฺมุขา เมตฺตํ มโนกมฺมํ นามฯ เทวตฺเถโร, ติสฺสตฺเถโร อโรโค โหตุ อปฺปาพาโธติ สมนฺนาหรณํ ปรมฺมุขา เมตฺตํ มโนกมฺมํ นามฯ

ลาภาติ จีวราทโย ลทฺธปจฺจยาฯ **ธมฺมิกา**ติ กุหนาทิเภทํ มิจฺฉาชีวํ วชฺเชตฺวา ธมฺเมน สเมน ภิกฺขาจริยวตฺเตน อุปฺปนฺนาฯ **อนฺตมโส ปตฺตปริยาปนฺนมตฺตมฺปี**ติ ปจฺฉิมโกฏิยา ปตฺเต ปริยาปนฺนํ ปตฺตสฺส อโนฺตคตํ ทฺวตฺติกฏจฺฉุภิกฺขามตฺตมฺปิฯ **อปฺปฏิวิภตฺตโภคี**ติ เอตฺถ เทฺว ปฏิวิภตฺตานิ นาม อามิสปฏิวิภตฺตํ ปุคฺคลปฏิวิภตฺตญฺจฯ ตตฺถ, ‘‘เอตฺตกํ ทสฺสามิ, เอตฺตกํ น ทสฺสามี’’ติ เอวํ จิตฺเตน วิภชนํ อามิสปฏิวิภตฺตํ นามฯ ‘‘อสุกสฺส ทสฺสามิ, อสุกสฺส น ทสฺสามี’’ติ เอวํ จิตฺเตน วิภชนํ ปน ปุคฺคลปฏิวิภตฺตํ นามฯ ตทุภยมฺปิ อกตฺวา โย อปฺปฏิวิภตฺตํ ภุญฺชติ, อยํ **อปฺปฏิวิภตฺตโภคี** นามฯ

สีลวนฺตหิ สพฺรหฺมจารีหิ สาธารณโภคีติ เอตฺถ สาธารณโภคิโน อิทํ ลกฺขณํ, ยํ ยํ ปณีตํ ลพฺภติ, ตํ ตํ เนว ลาเภน ลาภํ ชิคีสนามุเขน คิหีนํ เทติ, น อตฺตนา ปริภุญฺชติ; ปฏิคฺคณฺหโนฺตว สงฺเฆน สาธารณํ โหตูติ คเหตฺวา คณฺฑึ ปหริตฺวา ปริภุญฺชิตพฺพํ สงฺฆสนฺตกํ วิย ปสฺสติฯ อิทํ ปน สารณียธมฺมํ โก ปูเรติ, โก น ปูเรตีติ? ทุสฺสีโล ตาว น ปูเรติฯ น หิ ตสฺส สนฺตกํ สีลวนฺตา คณฺหนฺติฯ ปริสุทฺธสีโล ปน วตฺตํ อขเณฺฑโนฺต ปูเรติฯ

ตตฺริทํ วตฺตํ – โย หิ โอทิสฺสกํ กตฺวา มาตุ วา ปิตุ วา อาจริยุปชฺฌายาทีนํ วา เทติ, โส ทาตพฺพํ เทติ, สารณียธโมฺม ปนสฺส น โหติ, ปลิโพธชคฺคนํ นาม โหติฯ สารณียธโมฺม หิ มุตฺตปลิโพธเสฺสว วฏฺฏติ, เตน ปน โอทิสฺสกํ เทเนฺตน คิลานคิลานุปฏฺฐากอาคนฺตุกคมิกานเญฺจว นวปพฺพชิตสฺส จ สงฺฆาฏิปตฺตคฺคหณํ อชานนฺตสฺส ทาตพฺพํฯ เอเตสํ ทตฺวา อวเสสํ เถราสนโต ปฏฺฐาย โถกํ โถกํ อทตฺวา โย ยตฺตกํ คณฺหาติ, ตสฺส ตตฺตกํ ทาตพฺพํฯ อวสิเฏฺฐ อสติ ปุน ปิณฺฑาย จริตฺวา เถราสนโต ปฏฺฐาย ยํ ยํ ปณีตํ, ตํ ตํ ทตฺวา เสสํ ปริภุญฺชิตพฺพํ, ‘‘สีลวนฺตหี’’ติ วจนโต ทุสฺสีลสฺส อทาตุมฺปิ วฏฺฏติฯ

อยํ ปน สารณียธโมฺม สุสิกฺขิตาย ปริสาย สุปูโร โหติ, โน อสิกฺขิตาย ปริสายฯ สุสิกฺขิตาย หิ ปริสาย โย อญฺญโต ลภติ, โส น คณฺหาติ, อญฺญโต อลภโนฺตปิ ปมาณยุตฺตเมว คณฺหาติ, น อติเรกํฯ อยญฺจ ปน สารณียธโมฺม เอวํ ปุนปฺปุนํ ปิณฺฑาย จริตฺวา ลทฺธํ ลทฺธํ เทนฺตสฺสาปิ ทฺวาทสหิ วเสฺสหิ ปูรติ, น ตโต โอรํฯ สเจ หิ ทฺวาทสเมปิ วเสฺส สารณียธมฺมปูรโก ปิณฺฑปาตปูรํ ปตฺตํ อาสนสาลายํ ฐเปตฺวา นหายิตุํ คจฺฉติ, สงฺฆตฺเถโร จ กเสฺสโส ปโตฺตติ? สารณียธมฺมปูรกสฺสาติ วุตฺเต – ‘‘อาหรถ น’’นฺติ สพฺพํ ปิณฺฑปาตํ วิจาเรตฺวา ภุญฺชิตฺวา จ ริตฺตปตฺตํ ฐเปติฯ อถ โส ภิกฺขุ ริตฺตปตฺตํ ทิสฺวา, ‘‘มยฺหํ อเสเสตฺวาว ปริภุญฺชึสู’’ติ โทมนสฺสํ อุปฺปาเทติ, สารณียธโมฺม ภิชฺชติ, ปุน ทฺวาทส วสฺสานิ ปูเรตโพฺพ โหติ, ติตฺถิยปริวาสสทิโส เหสฯ สกึ ขเณฺฑ ชาเต ปุน ปูเรตโพฺพวฯ โย ปน, ‘‘ลาภา วต เม, สุลทฺธํ วต เม, ยสฺส เม ปตฺตคตํ อนาปุจฺฉาว สพฺรหฺมจารี ปริภุญฺชนฺตี’’ติ โสมนสฺสํ ชเนติ, ตสฺส ปุโณฺณ นาม โหติฯ

เอวํ ปูริตสารณียธมฺมสฺส ปน เนว อิสฺสา, น มจฺฉริยํ โหติ, โส มนุสฺสานํ ปิโย โหติ, สุลภปจฺจโย; ปตฺตคตมสฺส ทียมานมฺปิ น ขียติ, ภาชนียภณฺฑฏฺฐาเน อคฺคภณฺฑํ ลภติ, ภเย วา ฉาตเก วา สมฺปตฺต เทวตา อุสฺสุกฺกํ อาปชฺชนฺติฯ

ตตฺริมานิ วตฺถูนิ – เลณคิริวาสี ติสฺสตฺเถโร กิร มหาคิริคามํ อุปนิสฺสาย วสติฯ ปญฺญาส มหาเถรา นาคทีปํ เจติยวนฺทนตฺถาย คจฺฉนฺตา คิริคาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา กิญฺจิ อลทฺธา นิกฺขมึสุฯ เถโร ปวิสนฺโต เต ทิสฺวา ปุจฺฉิ – ''ลทฺธํ, ภนฺเต''ติ? วิจริมฺหา, อาวุโสติฯ โส อลทฺธภาวํ ญตฺวา อาห – ''ยาวาหํ, ภนฺเต, อาคจฺฉามิ, ตาว อิเธว โหถา''ติฯ มยํ, อาวุโส, ปญฺญาส ชนา ปตฺตเตมนมตฺตมฺปิ น ลภิมฺหาติฯ เนวาสิกา นาม, ภนฺเต, ปฏิพลา โหนฺติ, อลภนฺตาปิ ภิกฺขาจารมคฺคสภาวํ ชานนฺตีติฯ เถรา อาคมึสุฯ เถโร คามํ ปาวิสิฯ ธุรเคเหเยว มหาอุปาสิกา ขีรภตฺตํ สเชฺชตฺวา เถรํ โอโลกยมานา ฐิตา เถรสฺส ทฺวารํ สมฺปตฺตเสฺสว ปตฺตํ ปูเรตฺวา อทาสิฯ โส ตํ อาทาย เถรานํ สนฺติกํ คนฺตฺวา, ''คณฺหถ, ภนฺเต''ติ สงฺฆตฺเถรมาหฯ เถโร, ''อเมฺหหิ เอตฺตเกหิ กิญฺจิ น ลทฺธํ, อยํ สีฆเมว คเหตฺวา อาคโต, กึ นุ โข''ติ เสสานํ มุขํ โอโลเกสิฯ เถโร โอโลกนาการเนว ญตฺวา – ''ธเมฺมน สเมน ลทฺธปิณฺฑปาโต, นิกฺกุกฺกุจฺจา คณฺหถ ภนฺเต''ติอาทิโต ปฏฺฐาย สเพฺพสํ ยาวทตฺถํ ทตฺวา อตฺตนาปิ ยาวทตฺถํ ภุญฺชิฯ

อถ นํ ภตฺตกิจฺจาวสาเน เถรา ปุจฺฉึสุ – ''กทา, อาวุโส, โลกุตฺตรธมฺมํ ปฏิวิชฺฌี''ติ? นตฺถิ เม, ภนฺเต, โลกุตฺตรธโมฺมติฯ ฌานลาภีสิ, อาวุโสติ? เอตมฺปิ เม, ภนฺเต, นตฺถีติฯ นนุ, อาวุโส, ปาฏิหาริยนฺติ? สารณียธโมฺม เม, ภนฺเต, ปูริโต, ตสฺส เม ธมฺมสฺส ปูริตกาลโต ปฏฺฐาย สเจปิ ภิกฺขุสตสหสฺสํ โหติ, ปตฺตคตํ น ขียตีติฯ สาธุ สาธุ, สปฺปุริส, อนุจฺฉวิกมิทํ ตุยฺหนฺติฯ อิทํ ตาว **ปตฺตคตํ น ขียตี**ติ เอตฺถ วตฺถุฯ

อยเมว ปน เถโร เจติยปพฺพเต คิริภณฺฑมหาปูชาย ทานฏฺฐานํ คนฺตฺวา, ''อิมสฺมึ ฐาเน กึ วรภณฺฑ''นฺติ ปุจฺฉติฯ เทฺว สาฏกา, ภนฺเตติฯ เอเต มยฺหํ ปาปุณิสฺสนฺตีติฯ ตํ สุตฺวา อมโจฺจ รโญฺญ อาโรเจสิ – ''เอโก ทหโร เอวํ วทตี''ติฯ ''ทหรเสฺสวํ จิตฺตํ, มหาเถรานํ ปน สุขุมสาฏกา วฏฺฏนฺตี''ติ วตฺวา, ''มหาเถรานํ ทสฺสามี''ติ ฐเปสิฯ ตสฺส ภิกฺขุสเงฺฆ ปฏิปาฏิยา ฐิเต เทนฺตสฺส มตฺถเก ฐปิตาปิ เต สาฏกา หตฺถํ นาโรหนฺติ, อเญฺญว อาโรหนฺติฯ ทหรสฺส ทานกาเล ปน หตฺถํ อารุฬฺหาฯ โส ตสฺส หตฺถ ฐเปตฺวา อมจฺจสฺส มุขํ โอโลเกตฺวา ทหรํ นิสีทาเปตฺวา ทานํ ทตฺวา สงฺฆํ วิสฺสเชฺชตฺวา ทหรสฺส สนฺติเก นิสีทิตฺวา, ''กทา, ภนฺเต, อิมํ ธมฺมํ ปฏิวิชฺฌิตฺถา''ติ อาหฯ โส ปริยาเยนปิ อสนฺตํ อวทโนฺต, ''นตฺถิ มยฺหํ, มหาราช, โลกุตฺตรธโมฺม''ติ อาหฯ นนุ, ภนฺเต, ปุเพฺพว อวจุตฺถาติ? อาม, มหาราช, สารณียธมฺมปูรโก อหํ, ตสฺส เม ธมฺมสฺส ปูริตกาลโต ปฏฺฐาย ภาชนียภณฺฑฏฺฐาเน อคฺคภณฺฑํ ปาปุณาตีติฯ สาธุ สาธุ, ภนฺเต, อนุจฺฉวิกมิทํ ตุมฺหากนฺติ วนฺทิตฺวา ปกฺกามิฯ อิทํ **ภาชนียภณฺฑฏฺฐาเน อคฺคภณฺฑํ ปาปุณาตี**ติ เอตฺถ วตฺถุฯ

พฺราหฺมณติสฺสภเย ปน ภาตรคามวาสิโน นาคตฺเถริยา อนาโรเจตฺวาว ปลายึสุฯ เถรี ปจฺจูสกาเล, ''อติวิย อปฺปนิโคฺฆโส คาโม, อุปธาเรถ ตาวา''ติ ทหรภิกฺขุนิโย อาหฯ ตา คนฺตฺวา สเพฺพสํ คตภาวํ ญตฺวา อาคมฺม เถริยา อาโรเจสุํฯ สา สุตฺวา, ''มา ตุเมฺห เตสํ คตภาวํ จินฺตยิตฺถ, อตฺตโน อุเทฺทสปริปุจฺฉาโยนิโสมนสิกาเรสฺเยว โยคํ กโรถา''ติ วตฺวา ภิกฺขาจารเวลาย ปารุปิตฺวา อตฺตทฺวาทสมา คามทฺวาเร นิโคฺรธรุกฺขมูเล อฏฺฐาสิฯ รุกฺเข อธิวตฺถา เทวตา ทฺวาทสนฺนมฺปิ ภิกฺขุนีนํ ปิณฺฑปาตํ ทตฺวา, ''อเยฺย, อญฺญตฺถ มา คจฺฉถ, นิจฺจํ อิเธว เอถา''ติ อาหฯ เถริยา ปน กนิฏฺฐภาตา นาคตฺเถโร นาม อตฺถิฯ โส, ''มหนฺตํ ภยํ, น สกฺกา

อิธ ยาเปตุํ, ปรตีรํ คมิสฺสามาติ อตฺตทฺวาทสโมว อตฺตโน วสนฏฺฐานา นิกฺขนฺต เถรึ ทิสฺวา คมิสฺสามี''ติ ภาตรคามํ อาคโตฯ เถรี, ''เถรา อาคตา''ติ สุตฺวา เตสํ สนฺติกํ คนฺตฺวา, กึ อยฺยาติ ปุจฺฉิฯ โส ตํ ปวตฺตึ อาจิกฺขิฯ สา, ''อชฺช เอกทิวสํ วิหาเรเยว วสิตฺวา เสฺวว คมิสฺสถา''ติ อาหฯ เถรา วิหารํ อคมํสุฯ

เถรี ปุนทิวเส รุกฺขมูเล ปิณฺฑาย จริตฺวา เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา, ''อิมํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชถา''ติ อาหฯ เถโร, ''วฏฺฏิสฺสติ เถรี''ติ วตฺวา ตุณฺหี อฏฺฐาสิฯ ธมฺมิโก ตาตา ปิณฺฑปาโต กุกฺกุจฺจํ อกตฺวา ปริภุญฺชถาติฯ วฏฺฏิสฺสติ เถรีติฯ สา ปตฺตํ คเหตฺวา อากาเส ขิปิ, ปโตฺต อากาเส อฏฺฐาสิฯ เถโร, ''สตฺตตาลมตฺเต ฐิตมฺปิ ภิกฺขุนีภตฺตเมว, เถรีติ วตฺวา ภยํ นาม สพฺพกาลํ น โหติ, ภเย วูปสนฺเต อริยวํสํ กถยมาโน, 'โภ ปิณฺฑปาติก ภิกฺขุนีภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา วีตินามยิตฺถา'ติ จิตฺเตน อนุวทิยมาโน สนฺถมฺภิตุํ น สกฺขิสฺสามิ, อปฺปมตฺตา โหถ เถริโย''ติ มคฺคํ อารุหิฯ

รุกฺขเทวตาปิ, ''สเจ เถโร เถริยา หตฺถโต ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิสฺสติ, น นํ นิวตฺเตสฺสามิ, สเจ ปน น ปริภุญฺชิสฺสติ, นิวตฺเตสฺสามี''ติ จินฺตยมานา ฐตฺวา เถรสฺส คมนํ ทิสฺวา รุกฺขา โอรุยฺห ปตฺตํ, ภนฺเต, เทถาติ ปตฺตํ คเหตฺวา เถรํ รุกฺขมูลํเยว อาเนตฺวา อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา ปิณฺฑปาตํ ทตฺวา กตภตฺตกิจฺจํ ปฏิญฺญํ กาเรตฺวา ทฺวาทส ภิกฺขุนิโย, ทฺวาทส จ ภิกฺขู สตฺต วสฺสานิ อุปฏฺฐหิฯ อิทํ **เทวตา อุสฺสุกฺกํ อาปชฺชนฺตี**ติ เอตฺถ วตฺถุ, ตตฺร หิ เถรี สารณียธมฺมปูริกา อโหสิฯ

อขณฺฑานีติอาทีสุ ยสฺส สตฺตสุ อาปตฺติกฺขนฺเธสุ อาทิมฺหิ วา อนฺเต วา สิกฺขาปทํ ภินฺนํ โหติ, ตสฺส สีลํ ปริยนฺเต ฉินฺนสาฏโก วิย **ขณฺฑํ** นามฯ ยสฺส ปน เวมชฺเฌ ภินฺนํ, ตสฺส มชฺเฌ ฉิทฺทสาฏโก วิย **ฉิทฺทํ** นาม โหติฯ ยสฺส ปน ปฏิปาฏิยา เทฺว ตีณิ ภินฺนานิ, ตสฺส ปิฏฺฐิยํ วา กุจฺฉิยํ วา อุฏฺฐิเตน วิสภาควณฺเณน กาฬรตฺตาทีนํ อญฺญตรวณฺณา คาวี วิย **สพลํ** นาม โหติฯ ยสฺส ปน อนฺตรนฺตรา ภินฺนานิ, ตสฺส อนฺตรนฺตรา วิสภาคพินฺทุจิตฺรา คาวี วิย **กมฺมาสํ** นาม โหติฯ ยสฺส ปน สเพฺพน สพฺพํ อภินฺนานิ, ตสฺส ตานิ สีลานิ **อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิ** นาม โหนฺติฯ ตานิ ปเนตานิ ตณฺหาทาสพฺยโต โมเจตฺวา ภุชิสฺสภาวกรณโต **ภุชิสฺสานิ**ฯ พุทฺธาทีหิ วิญฺญูหิ ปสตฺถตฺตา **วิญฺญุปฺปสตฺถานิ**ฯ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อปรามฏฺฐตฺตา, ''อิทํ นาม ตฺวํ อาปนฺนปุโพฺพ''ติ เกนจิ ปรามฏฺฐุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา จ **อปรามฏฺฐานิ**ฯ อุปจารสมาธึ วา อปฺปนาสมาธึ วา สํวตฺตยนฺตีติ **สมาธิสํวตฺตนิกานี**ติ วุจฺจนฺติฯ **สีลสามญฺญคโต วิหรตี**ติ เตสุ เตสุ ทิสาภาเคสุ วิหรนฺเตหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ สมานภาวูปคตสีโล วิหรติ ฯ โสตาปนฺนาทีนญฺหิ สีลํ สมุทฺทนฺตเรปิ เทวโลเกปิ วสนฺตานํ อเญฺญสํ โสตาปนฺนาทีนํ สีเลน สมานเมว โหติ, นตฺถิ มคฺคสีเล นานตฺตํ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

ยายํ ทิฏฺฐีติ มคฺคสมฺปยุตฺตา สมฺมาทิฏฺฐิฯ **อริยา**ติ นิโทฺทสาฯ **นิยฺยาตีติ นิยฺยานิกาฯ ตกฺกรสฺสา**ติ โย ตถาการี โหติฯ **ทุกฺขกฺขยายา**ติ สพฺพทุกฺขกฺขยตฺถํฯ **ทิฏฺฐิสามญฺญคโต**ติ สมานทิฏฺฐิภาวํ อุปคโต หุตฺวา วิหรติฯ **อคฺค**นฺติ เชฏฺฐกํฯ สพฺพโคปานสิโย สงฺคณฺหาตีติ **สงฺคาหิกํ**ฯ สพฺพโคปานสีนํ สงฺฆาฏํ กโรตีติ **สงฺฆาฏนิกํ**ฯ สงฺฆาฏนิยนฺติ อโตฺถฯ **ยทิทํ กูฏ**นฺติ ยเมตํ กูฏาคารกณฺณิกาสงฺขาตํ กูฏํ นามฯ ปญฺจภูมิกาทิปาสาทา หิ กูฏพทฺธาว ติฏฺฐนฺติฯ ยสฺมึ ปติเต มตฺติกํ อาทึ กตฺวา สเพฺพ ปตนฺติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ **เอวเมว โข**ติ ยถา กูฏํ กูฏาคารสฺส, เอวํ อิเมสมฺปิ สารณียธมฺมานํ ยา อยํ อริยา ทิฏฺฐิ, สา อคฺคา จ สงฺคาหิกา จ สงฺฆาฏนิยา จาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

๔๙๓. **กถญฺจ, ภิกฺขเว, ยายํ ทิฏฺฐีติ** เอตฺถ, ภิกฺขเว, ยายํ โสตาปตฺติมคฺคทิฏฺฐิ อริยา นิยฺยานิกา นิยฺยาติ ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยายาติ วุตฺตา, สา กถํ เกน การเณน นิยฺยาตีติ อ โตฺถฯ **ปริยุฏฺฐิตจิโตฺตว โหตีติ** เอตฺตาวตาปิ ปริยุฏฺฐิตจิโตฺตเยว นาม โหตีติ อโตฺถฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **สุปฺปณิหิตํ เม มานส**นฺติ มยฺหํ จิตฺตํ สุฏฺฐุ ฐปิตํฯ **สจฺจานํ โพธายา**ติ จตุนฺนํ สจฺจานํ โพธตฺถายฯ **อริย**นฺติอาทีสุ ตํ ญาณํ ยสฺมา อริยานํ โหติ, น ปุถุชฺชนานํ, ตสฺมา **อริย**นฺติ วุตฺตํฯ เยสํ ปน โลกุตฺตรธโมฺมปิ อตฺถิ, เตสํเยว โหติ, น อเญฺญสํ, ตสฺมา **โลกุตฺตร**นฺ ติ วุตฺตํฯ ปุถุชฺชนานํ ปน อภาวโต **อสาธารณํ ปุถุชฺชเนหีติ** วุตฺตํฯ เอส นโย สพฺพวาเรสุฯ

๔๙๔. **ลภามิ ปจฺจตฺตํ สมถ**นฺติ อตฺตโน จิเตฺต สมถํ ลภามีติ อโตฺถฯ **นิพฺพุติยมฺปิ** เอ เสว นโยฯ เอตฺถ จ **สมโถ**ติ เอกคฺคตาฯ **นิพฺพุตี**ติ กิเลสวูปสโมฯ

๔๙๕. **ตถารูปาย ทิฏฺฐิยา**ติ เอวรูปาย โสตาปตฺติมคฺคทิฏฺฐิยาฯ

๔๙๖. **ธมฺมตายา**ติ สภาเวนฯ **ธมฺมตา เอสา**ติ สภาโว เอสฯ **วุฏฺฐานํ ปญฺญายตี**ติ สงฺฆกมฺมวเสน วา เทสนาย วา วุฏฺฐานํ ทิสฺสติฯ อริยสาวโก หิ อาปตฺตึ อาปชฺชโนฺต ครุกา ปตฺตีสุ กุฏิการสทิสํ, ลหุกาปตฺตีสุ สหเสยฺยาทิสทิสํ อจิตฺตกาปตฺตึเยว อาปชฺชติ, ตมฺปิ อสญฺ จิจฺจ, โน สญฺจิจฺจ, อาปนฺนํ น ปฏิจฺฉาเทติฯ ตสฺมา **อถ โข นํ ขิปฺปเมวา**ติอาทิมาหฯ **ทหโร**ติ ตรุโณฯ **กุมาโร**ติ น มหลฺลโกฯ **มโนฺท**ติ จกฺขุโสตาทีนํ มนฺทตาย มโนฺทฯ **อุตฺตาน เสยฺยโก**ติ อติทหรตาย อุตฺตานเสยฺยโก, ทกฺขิเณน วา วาเมน วา ปเสฺสน สยิตุํ น สโกฺกตีติ อโตฺถฯ **องฺคารํ อกฺกมิตฺวา**ติ อิโต จิโต จ ปสาริเตน หเตฺถน วา ปาเทน วา ผุสิตฺวาฯ เอวํ ผุ สนฺตานํ ปน มนุสฺสานํ น สีฆํ หโตฺถ ฌายติ, ตถา หิ เอกเจฺจ หเตฺถน องฺคารํ คเหตฺวา ปริวตฺ ตมานา ทูรมฺปิ คจฺฉนฺติฯ ทหรสฺส ปน หตฺถปาทา สุขุมาลา โหนฺติ, โส ผุฏฺฐมเตฺตเนว ทยฺ หมาโน จิรีติ สทฺทํ กโรโนฺต ขิปฺปํ ปฏิสํหรติ, ตสฺมา อิธ ทหโรว ทสฺสิโตฯ มหลฺลโก จ ทยฺห โนฺตปิ อธิวาเสติ, อยํ ปน อธิวาเสตุํ น สโกฺกติฯ ตสฺมาปิ ทหโรว ทสฺสิโตฯ **เทเสตี**ติ อาปตฺติ ปฏิคฺคาหเก สภาคปุคฺคเล สติ เอกํ ทิวสํ วา รตฺตึ วา อนธิวาเสตฺวา รตฺตึ จตุรเงฺคปิ ตเม สภาคภิกฺขุโน วสนฏฺฐานํ คนฺตฺวา เทเสติเยวฯ

๔๙๗. **อุจฺจาวจานี**ติ อุจฺจนีจานิฯ **กึ กรณียานี**ติ กึ กโรมีติ เอวํ วตฺวา กตฺตพฺพกมฺมา นิฯ ตตฺถ อุจฺจกมฺมํ นาม จีวรสฺส กรณํ รชนํ เจติเย สุธากมฺมํ อุโปสถาคารเจติยฆรโพธิฆเรสุ กตฺตพฺพกมฺมนฺติ เอวมาทิฯ อวจกมฺมํ นาม ปาทโธวนมกฺขนาทิขุทฺทกกมฺมํ, อถ วา เจติเย สุธากมฺมาทิ อุจฺจกมฺมํ นามฯ ตเตฺถว กสาวปจนอุทกานยนกุจฺฉกรณ นิยฺยาสพนฺธนาทิ อว จกมฺมํ นามฯ **อุสฺสุกฺกํ อาปโนฺน โหตี**ติ อุสฺสุกฺกภาวํ กตฺตพฺพตํ ปฏิปโนฺน โหติฯ **ติพฺพาเป โกฺข โหตี**ติ พหลปตฺถโน โหติฯ **ถมฺพญฺจ อาลุมฺปตี**ติ ติณญฺจ อาลุมฺปมานา ขาทติฯ **วจฺฉกญฺจ อปจินาตี**ติ วจฺฉกญฺจ อปโลเกติฯ ตรุณวจฺฉา หิ คาวี อรเญฺญ เอกโต อาคตํ วจฺฉกํ เอกสฺมึ ฐาเน นิปนฺนํ ปหาย ทูรํ น คจฺฉติ, วจฺฉกสฺส อาสนฺนฏฺฐาเน จรมานา ติณํ อาลุมฺปิตฺวา คีวํ อุกฺขิปิตฺวา เอกนฺตํ วจฺฉกเมว จ วิโลเกติ, เอวเมว โสตาปโนฺน อุจฺจาวจานิ กึ กรณียานิ ก โรโนฺต ตนฺนิโนฺน โหติ, อสิถิลปูรโก ติพฺพจฺฉโนฺท พหลปตฺถโน หุตฺวาว กโรติฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – มหาเจติเย กิร สุธากเมฺม กริยมาเน เอโก อริยสาวโก เอเกน หเตฺถน สุธาภาชนํ, เอเกน กุจฺฉํ คเหตฺวา สุธากมฺมํ กริสฺสามีติ เจติยงฺคณํ อารุโฬฺหฯ เอโก กายทฬฺหิ พหุโล ภิกฺขุ คนฺตฺวา เถรสฺส สนฺติเก อฏฺฐาสิฯ เถโร อญฺญสฺมึ สติ ปปโญฺจ โหตีติ ตสฺมา ฐานา อญฺญํ ฐานํ คโตฯ โสปิ ภิกฺขุ ตเตฺถว อคมาสิฯ เถโร ปุน อญฺญํ ฐานนฺติ เอวํ ก

ติปยฏฺฐาเน อาคตํ, – ‘‘สปฺปุริส มหนฺตํ เจติยงฺคณํ กึ อญฺญสฺมึ ฐาเน โอกาสํ น ลภถา’’ติ อาหฯ น อิตโร ปกฺกามีติฯ

๔๙๘. **พลตาย สมนฺนาคโต**ติ พเลน สมนฺนาคโตฯ **อฏฺฐึ กตฺวา**ติ อตฺถิกภาวํ กตฺวา, อตฺถิโก หุตฺวาติ อโตฺถฯ **มนสิกตฺวา**ติ มนสฺมึ กริตฺวาฯ **สพฺพเจตสา สมนฺนาหริตฺวา**ติ อปฺปมตฺตกมฺปิ วิเกฺขปํ อกโรโนฺต สกลจิเตฺตน สมนฺนาหริตฺวาฯ **โอหิตโสโต**ติ ฐปิตโสโตฯ อริยสาวกา หิ ปิยธมฺมสฺสวนา โหนฺติ, ธมฺมสฺสวนคฺคํ คนฺตฺวา นิทฺทายมานา วา เยน เกนจิ สทฺธึ สลฺลปมานา วา วิกฺขิตฺตจิตฺตา วา น นิสีทนฺติ, อถ โข อมตํ ปริภุญฺชนฺตา วิย อติตฺตาว โหนฺติ ธมฺมสฺสวเน, อถ อรุณํ อุคฺคจฺฉติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ

๕๐๐. **ธมฺมตา สุสมนฺนิฏฺฐา โหตี**ติ สภาโว สุฏฺฐุ สมเนฺนสิโต โหติฯ **โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยายา**ติ กรณวจนํ , โสตาปตฺติผลสจฺฉิกตญาเณนาติ อโตฺถฯ **เอวํ สตฺตงฺคสมนฺนาคโต**ติ เอวํ อิเมหิ สตฺตหิ มหาปจฺจเวกฺขณญาเณหิ สมนฺนาคโตฯ อยํ ตาว อาจริยานํ สมานกถาฯ โลกุตฺตรมโคฺค หิ พหุจิตฺตกฺขณิโก นาม นตฺถิฯ

วิตณฺฑวาที ปน เอกจิตฺตกฺขณิโก นาม มโคฺค นตฺถิ, ‘‘เอวํ ภาเวยฺย สตฺต วสฺสานี’’ติ หิ วจนโต สตฺตปิ วสฺสานิ มคฺคภาวนา โหนฺติฯ กิเลสา ปน ลหุ ฉิชฺชนฺตา สตฺตหิ ญาเณหิ ฉิชฺชนฺตีติ วทติฯ โส สุตฺตํ อาหราติ วตฺตโพฺพ, อทฺธา อญฺญํ สุตฺตํ อปสฺสโนฺต, ‘‘อิทมสฺส ปฐมํ ญาณํ อธิคตํ โหติ, อิทมสฺส ทุติยํ ญาณํ…เป.… อิทมสฺส สตฺตมํ ญาณํ อธิคตํ โหตี’’ติ อิมเมว อาหริตฺวา ทเสฺสสฺสติฯ ตโต วตฺตโพฺพ กึ ปนิทํ สุตฺตํ เนยฺยตฺถํ นีตตฺถนฺติฯ ตโต วกฺขติ – ‘‘นีตตฺถตฺถํ, ยถาสุตฺตํ ตเถว อโตฺถ’’ติฯ โส วตฺตโพฺพ – ‘‘ธมฺมตา สุสมนฺนิฏฺฐา โหติ โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยายาติ เอตฺถ โก อโตฺถ’’ติ? อทฺธา โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยายโตฺถติ วกฺขติฯ ตโต ปุจฺฉิตโพฺพ, ‘‘มคฺคสมงฺคี ผลํ สจฺฉิกโรติ, ผลสมงฺคี’’ติฯ ชานโนฺต, ‘‘ผลสมงฺคี สจฺฉิกโรตี’’ติ วกฺขติฯ ตโต วตฺตโพฺพ, – ‘‘เอวํ สตฺตงฺคสมนฺนาคโต โข, ภิกฺขเว, อริยสาวโก โสตาปตฺติผลสมนฺนาคโต โหตีติ อิธ มคฺคํ อภาเวตฺวา มณฺฑูโก วิย อุปฺปติตฺวา อริยสาวโก ผลเมว คณฺหิสฺสติฯ มา สุตฺตํ เม ลทฺธนฺติ ยํ วา ตํ วา อวจฯ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชเนฺตน นาม อาจริยสนฺติเก วสิตฺวา พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหิตฺวา อตฺถรสํ วิทิตฺวา วตฺตพฺพํ โหตี’’ติฯ ‘‘อิมานิ สตฺต ญาณานิ อริยสาวกสฺส ปจฺจเวกฺขณญาณาเนว, โลกุตฺตรมโคฺค พหุจิตฺตกฺขณิโก นาม นตฺถิ, เอกจิตฺตกฺขณิโกเยวา’’ติ สญฺญาเปตโพฺพฯ สเจ สญฺชานาติ สญฺชานาตุฯ โน เจ สญฺชานาติ, ‘‘คจฺฉ ปาโตว วิหารํ ปวิสิตฺวา ยาคุํ ปิวาหี’’ติ อุโยฺยเชตโพฺพฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

โกสมฺพิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. พฺรหฺมนิมนฺตนิกสุตฺตวณฺณนา

๕๐๑. **เอวํ เม สุต**นฺติ พฺรหฺมนิมนฺตนิกสุตฺตํฯ ตตฺถ **ปาปกํ ทิฏฺฐิคต**นฺติ ลามกา สสฺสตทิฏฺฐิฯ **อิทํ นิจฺจ**นฺติ อิทํ สห กาเยน พฺรหฺมฏฺฐานํ อนิจฺจํ ‘‘นิจฺจ’’นฺติ วทติฯ **ธุวาทีนิ** ตเสฺสว เววจนานิฯ ตตฺถ **ธุว**นฺติ ถิรํฯ **สสฺสต**นฺติ สทา วิชฺชมานํฯ **เกวล**นฺติ อขณฺฑํ สกลํฯ **อจวนธมฺม**นฺติ อจวนสภาวํฯ **อิทญฺหิ น ชายตี**ติอาทีสุ อิมสฺมึ ฐาเน โกจิ ชายนโก วา ชียนโก วา มียนโก วา จวนโก วา อุปปชฺชนโก วา นตฺถีติ สนฺธาย วทติฯ **อิโต จ ปนญฺญ**นฺติ อิโต สห กายกา พฺรหฺมฏฺฐานา อุตฺตริ อญฺญํ นิสฺสรณํ นาม นตฺถีติ เอวมสฺส ถามคตา

สสฺสตทิฏฺฐิ อุปฺปนฺนา โหติฯ เอวํวาที ปน โส อุปริ ติโสฺส ฌานภูมิโย จตฺตาโร มคฺคา จตฺตาริ ผลานิ นิพฺพานนฺติ สพฺพํ ปฏิพาหติฯ **อวิชฺชาคโต**ติ อวิชฺชาย คโต สมนฺนาคโต อญฺญาณี อนฺธีภูโตฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ โย นามฯ

๕๐๒. อถ โข, ภิกฺขเว, มาโร ปาปิมาติ มาโร กถํ ภควนฺตํ อทฺทส? โส กิร อตฺตโน ภวเน นิสีทิตฺวา กาเลน กาลํ สตฺถารํ อาวชฺชติ – ''อชฺช สมโณ โคตโม กตรสฺมึ คาเม วา นิคเม วา วสตี''ติฯ อิมสฺมึ ปน กาเล อาวชฺชโนฺต, ''อุกฺกฏฺฐํ นิสฺสาย สุภควเน วิหรตี''ติ ญตฺวา, ''กตฺถ นุ โข คโต''ติ โอโลเกโนฺต พฺรหฺมโลกํ คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา, ''สมโณ โคตโม พฺรหฺมโลกํ คจฺฉติ, ยาว ตตฺถ ธมฺมกถํ กเถตฺวา พฺรหฺมคณํ มม วิสยา นาติกฺกเมติ, ตาว คนฺตฺวา ธมฺมเทสนาย วิฉนฺทํ กริสฺสามี''ติ สตฺถุ ปทานุปทิโก คนฺตฺวา พฺรหฺมคณสฺส อนฺตเร อทิสฺสมาเนน กาเยน อฏฺฐาสิฯ โส, ''สตฺถารา พกพฺรหฺมา อปสาทิโต''ติ ญตฺวา พฺรหฺมุโน อุปตฺถมฺภ หุตฺวา อฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ – ''อถ โข, ภิกฺขเว, มาโร ปาปิมา''ติฯ

พฺรหฺมปาริสชฺชํ อนฺวาวิสิตฺวาติ เอกสฺส พฺรหฺมปาริสชฺชสฺส สรีรํ ปวิสิตฺวาฯ มหาพฺรหฺมานํ ปน พฺรหฺมปุโรหิตานํ วา อนฺวาวิสิตุํ น สโกฺกติฯ **เมตมาสโท**ติ มา เอตํ อปสาทยิตฺถฯ **อภิภู**ติ อภิภวิตฺวา ฐิโต เชฏฺฐโกฯ **อนภิภูโต**ติ อเญฺญหิ อนภิภูโตฯ **อญฺญทตฺถุ**ติ เอกํสวจเน นิปาโตฯ ทสฺสนวเสน **ทโส,** สพฺพํ ปสฺสตีติ ทีเปติฯ **วสวตฺตี**ติ สพฺพชนํ วเส วเตฺตติฯ **อิสฺสโร**ติ โลเก อิสฺสโรฯ **กตฺตา นิมฺมาตา**ติ โลกสฺส กตฺตา จ นิมฺมาตา จ, ปถวีหิมวนฺตสิเนรุจกฺกวาฬมหาสมุทฺทจนฺทิมสูริยา จ อิมินา นิมฺมิตาติ ทีเปติฯ

เสโฎฺฐ สชิตาติ อยํ โลกสฺส อุตฺตโม จ สชิตา จฯ ''ตฺวํ ขตฺติโย นาม โหหิ, ตฺวํ พฺราหฺมโณ นาม, เวโสฺส นาม, สุโทฺท นาม, คหโฎฺฐ นาม, ปพฺพชิโต นาม, อนฺตมโส โอโฎฺฐ โหหิ, โคโณ โหหี''ติ เอวํ สตฺตานํ วิสเชฺชตา อยนฺติ ทเสฺสติฯ **วสี ปิตา ภูตภพฺยาน**นฺติ อยํ จิณฺณวสิตาย วสี, อยํ ปิตา ภูตานญฺจ ภพฺยานญฺจาติ วทติฯ ตตฺถ อณฺฑชชลาพุชา สตฺตา อโนฺตอณฺฑโกเส เจว อโนฺตวตฺถิมฺหิ จ **ภพฺยา** นาม, พหิ นิกฺขนฺตกาลโต ปฏฺฐาย **ภูตา**ฯ สํเสทชา ปฐมจิตฺตกฺขเณ ภพฺยา, ทุติยโต ปฏฺฐาย ภูตาฯ โอปปาติกา ปฐมอิริยาปเถ ภพฺยา, ทุติยโต ปฏฺฐาย ภูตาติ เวทิตพฺพาฯ เต สเพฺพปิ เอตสฺส ปุตฺตาติ สญฺญาย, ''ปิตา ภูตภพฺยาน''นฺติ อาหฯ

ปถวีครหกาติ ยถา ตฺวํ เอตรหิ, ''อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตา''ติ ปถวึ ครหสิ ชิคุจฺฉสิ, เอวํ เตปิ ปถวีครหกา อเหสุํ, น เกวลํ ตฺวํเยวาติ ทีเปติฯ **อาปครหกา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **หีเน กาเย ปติฏฺฐิตา**ติ จตูสุ อปาเยสุ นิพฺพตฺตาฯ **ปถวีปสํสกา**ติ ยถา ตฺวํ ครหสิ, เอวํ อครหิตฺวา, ''นิจฺจา ธุวา สสฺสตา อเจฺฉชฺชา อเภชฺชา อกฺขยา''ติ เอวํ ปถวีปสํสกา ปถวิยา วณฺณวาทิโน อเหสุนฺติ วทติฯ **ปถวาภินนฺทิโน**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน ปถวิยา อภินนฺทิโนฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **ปณีเต กาเย ปติฏฺฐิตา**ติ พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตาฯ **ตํ ตาห**นฺติ เตน การเณน ตํ อหํฯ **อิงฺฆา**ติ โจทนเตฺถ นิปาโตฯ **อุปาติวตฺติโตฺถ**ติ อติกฺกมิตฺถฯ ''อุปาติวตฺติโต''ติปิ ปาโฐ, อยเมวโตฺถฯ **ทเณฺฑน ปฏิปฺปณาเมยฺยา**ติ จตุหเตฺถน มุคฺครทเณฺฑน โปเถตฺวา ปลาเปยฺยฯ **นรกปปาเต**ติ สตโปริเส มหาโสเพฺภฯ **วิราเธยฺยา**ติ หเตฺถน คหณยุเตฺต วา ปาเทน ปติฏฺฐานยุเตฺต วา ฐาเน คหณปติฏฺฐานานิ กาตุํ น สกฺกุเณยฺยฯ **นนุ ตฺวํ ภิกฺขุ ปสฺสสี**ติ ภิกฺขุ นนุ ตฺวํ อิมํ พฺรหฺมปริสํ สนฺนิปติตํ โอภาสมานํ วิโรจมานํ โชตยมานํ ปสฺสสีติ พฺรหฺมุโน โอวาเท ฐิตานํ อิทฺธานุภาวํ ทเสฺสติฯ **อิติ โข มํ, ภิกฺขเว, มาโร ปาปิมา พฺรหฺมปริสํ อุปเนสี**ติ, ภิกฺขเว , มาโร ปาปิมา นนุ ตฺวํ ภิกฺขุ ปสฺสสิ พฺรหฺมปริสํ ยเสน จ สิริยา จ โอภาสมานํ วิโร

จมานํ โชตยมานํ, ยทิ ตฺวมฺปิ มหาพฺรหฺมุโน วจนํ อนติกฺกมิตฺวา ยเทว เต พฺรหฺมา วทติ, ตํ กเรยฺยาสิ, ตฺวมฺปิ เอวเมวํ ยเสน จ สิริยา จ วิโรเจยฺยาสีติ เอวํ วทโนฺต มํ พฺรหฺมปริสํ อุปเนสิ อุปสํหริฯ **มา ตฺวํ มญฺญิโตฺถ**ติ มา ตฺวํ มญฺญิฯ **มาโร ตฺวมสิ ปาปิมา**ติ ปาปิม ตฺวํ มหาชนสฺส มารณโต **มาโร** นาม, ปาปกํ ลามกํ มหาชนสฺส อยสํ กรณโต **ปาปิมา** นามาติ ชานามิฯ

๕๐๓. **กสิณํ อายุ**นฺติ สกลํ อายุํฯ **เต โข เอวํ ชาเนยฺยุ**นฺติ เต เอวํ มหเนฺตน ตโปกเมฺมน สมนฺนาคตา, ตฺวํ ปน ปุริมทิวเส ชาโต, กึ ชานิสฺสสิ, ยสฺส เต อชฺชาปิ มุเข ขีรคโนฺธ วายตีติ ฆเฏฺฏโนฺต วทติฯ **ปถวึ อโชฺฌสิสฺสสี**ติ ปถวึ อโชฺฌสาย คิลิตฺวา ปรินิฎฺฐเปตฺวา ตณฺหามานทิฎฺฐีหิ คณฺหิสฺสสิฯ **โอปสายิโก เม ภวิสฺสสี**ติ มยฺหํ สมีปสโย ภวิสฺสสิ, มํ คจฺฉนฺตํ อนุคจฺฉิสฺสสิ, ฐิตํ อุปติฎฺฐิสฺสสิ, นิสินฺนํ อุปนิสีทิสฺสสิ, นิปนฺนํ อุปนิปชฺชิสฺสสีติ อโตฺถฯ **วตฺถุสายิโก**ติ มม วตฺถุสฺมึ สยนโกฯ **ยถากามกรณีโย พาหิเตโยฺย**ติ มยา อตฺตโน รุจิยา ยํ อิจฺฉามิ, ตํ กตฺตโพฺพ, พาหิตฺวา จ ปน ชชฺฌริกาคุมฺพโตปิ นีจตโร ลกุณฺฑกตโร กาตโพฺพ ภวิสฺสสีติ อโตฺถฯ

อิมินา เอส ภควนฺตํ อุปลาเปติ วา อปสาเทติ วาฯ **อุปลาเปติ** นาม สเจ โข ตฺวํ, ภิกฺขุ, ตณฺหาทีหิ ปถวึ อโชฺฌสิสฺสสิ, โอปสายิโก เม ภวิสฺสสิ, มยิ คจฺฉเนฺต คมิสฺสสิ, ติฎฺฐเนฺต ฐสฺสสิ, นิสิเนฺน นิสีทิสฺสสิ, นิปเนฺน นิปชฺชิสฺสสิ, อหํ ตํ เสสชนํ ปฎิพาหิตฺวา วิสฺสาสิกํ อพฺภนฺตริกํ กริสฺสามีติ เอวํ ตาว **อุปลาเปติ** นามฯ เสสปเทหิ ปน **อปสาเทติ** นามฯ อยเมฺหตฺถ อธิปฺปาโย – สเจ ตฺวํ ปถวึ อโชฺฌสิสฺสสิ, วตฺถุสายิโก เม ภวิสฺสสิ, มม คมนาทีนิ อาคเมตฺวา คมิสฺสสิ วา ฐสฺสสิ วา นิสีทิสฺสสิ วา นิปชฺชิสฺสสิ วา, มม วตฺถุสฺมึ มยฺหํ อารกฺขํ คณฺหิสฺสสิ, อหํ ปน ตํ ยถากามํ กริสฺสามิ พาหิตฺวา จ ชชฺฌริกาคุมฺพโตปิ ลกุณฺฑกตรนฺติ เอวํ อปสาเทติ นามฯ อยํ ปน พฺรหฺมา มานนิสฺสิโต, ตสฺมา อิธ อปสาทนาว อธิเปฺปตาฯ **อาปาทีสุปิ** เอเสว นโยฯ

อปิจ เต อหํ พฺรเหฺมติ อิทานิ ภควา, ‘‘อยํ พฺรหฺมา มานนิสฺสิโต ‘อหํ ชานามี’ติ มญฺญติ, อตฺตโน ยเสน สมฺมโตฺต สรีรํ ผุสิตุมฺปิ สมตฺถํ กิญฺจิ น ปสฺสติ, โถกํ นิคฺคเหตุํ วฎฺฎตี’’ติ จิเนฺตตฺวา อิมํ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **คติญฺจ ปชานามี**ติ นิปฺผตฺติญฺจ ปชานามิฯ **ชุติญฺจา**ติ อานุภาวญฺจ ปชานามิฯ **เอวํ มเหสโกฺข**ติ เอวํ มหายโส มหาปริวาโรฯ

ยาวตา จนฺทิมสูริยา ปริหรนฺตีติ ยตฺตเก ฐาเน จนฺทิมสูริยา วิจรนฺติฯ **ทิสา ภนฺติ วิโรจนา**ติ ทิสาสุ วิโรจมานา โอภาสนฺติ, ทิสา วา เตหิ วิโรจมานา โอภาสนฺติฯ **ตาว สหสฺสธา โลโก**ติ ตตฺตเกน ปมาเณน สหสฺสธา โลโก, อิมินา จกฺกวาเฬน สทฺธึ จกฺกวาฬสหสฺสนฺติ อโตฺถฯ **เอตฺถ เต วตฺตเต วโส**ติ เอตฺถ จกฺกวาฬสหเสฺส ตุยฺหํ วโส วตฺตติฯ **ปโรปรญฺจ ชานาสี**ติ เอตฺถ จกฺกวาฬสหเสฺส ปโรปเร อุจฺจนีเจ หีนปฺปณีเต สเตฺต ชานาสิฯ **อโถ ราควิราคินนฺ**ติ น เกวลํ, ‘‘อยํ อิโทฺธ อยํ ปกติมนุโสฺส’’ติ ปโรปรํ, ‘‘อยํ ปน สราโค อยํ วีตราโค’’ติ เอวํ ราควิราคินมฺปิ ชนํ ชานาสิฯ **อิตฺถํภาวญฺญถาภาวนฺ**ติ **อิตฺถํภาโว**ติ อิทํ จกฺกวาฬํฯ **อญฺญถาภาโว**ติ อิโต เสสํ เอกูนสหสฺสํฯ **สตฺตานํ อาคตึ คติ**นฺติ เอตฺถ จกฺกวาฬสหเสฺส ปฎิสนฺธิวเสน สตฺตานํ อาคตึ, จุติวเสน คตึ จ ชานาสิฯ ตุยฺหํ ปน อติมหเนฺตหมสฺมีติ สญฺญา โหติ, สหสฺสิพฺรหฺมา นาม ตฺวํ, อเญฺญสํ ปน ตยา อุตฺตริ ทฺวิสหสฺสานํ ติสหสฺสานํ จตุสหสฺสานํ ปญฺจสหสฺสานํ ทสสหสฺสานํ สตสหสฺสานญฺจ พฺรหฺมานํ ปมาณํ นตฺถิ, จตุหตฺถายปิโลติกาย ปฎิปฺปมาณํ กาตุํ วายมโนฺต วิย มหเนฺตสฺมีติ สญฺญํ กโรสีติ นิคฺคณฺหาติฯ

๕๐๔. **อิธูปปโนฺน**ติ อิธ ปฐมชฺฌานภูมิยํ อุปปโนฺนฯ **เตน ตํ ตฺวํ น ชานาสี**ติ เตน การเณน ตํ กายํ ตฺวํ น ชานาสิฯ **เนว เต สมสโม**ติ ชานิตพฺพฎฺฐานํ ปตฺวาปิ ตยา สมสโม น

โหมิฯ **อภิญฺญายาติ** อญฺญายฯ **กุโต นีเจยฺยนฺติ** ตยา นีจตรภาโว ปน มยฺหํ กุโตฯ

เหฏฺฐูปปตฺติโก กิเรส พฺรหฺมา อนุปฺปนฺเน พุทฺธุปฺปาเท อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา กสิณปริกมฺมํ กตฺวา สมาปตฺติโย นิพฺพตฺเตตฺวา อปริหีนชฺฌาโน กาลํ กตฺวา จตุตฺถชฺฌานภูมิยํ เวหปฺผลพฺรหฺมโลเก ปญฺจกปฺปสติกํ อายุํ คเหตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา เหฏฺฐูปปตฺติกํ กตฺวา ตติยชฺฌานํ ปณีตํ ภาเวตฺวา สุภกิณฺหพฺรหฺมโลเก จตุสฏฺฐิกปฺปํ อายุํ คเหตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตตฺถ ทุติยชฺฌานํ ภาเวตฺวา อาภสฺสเรสุ อฏฺฐกปฺปํ อายุํ คเหตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตตฺถ ปฐมชฺฌานํ ภาเวตฺวา ปฐมชฺฌานภูมิยํ กปฺปายุโก หุตฺวา นิพฺพตฺติ, โส ปฐมกาเล อตฺตนา กตกมฺมญฺจ นิพฺพตฺตฏฺฐานญฺจ อญฺญาสิ, กาเล ปน คจฺฉนฺเต อุภยํ ปมุสฺสิตฺวา สสฺสตทิฏฺฐึ อุปฺปาเทสิฯ เตน นํ ภควา, ''เตน ตํ ตฺวํ น ชานาสิ…เป.… กุโต นีเจยฺย''นฺติ อาหฯ

อถ พฺรหฺมา จินฺเตสิ – ''สมโณ โคตโม มยฺหํ อายุญฺจ นิพฺพตฺตฏฺฐานญฺจ ปุพฺเพกตกมฺมญฺจ ชานาติ, หนฺท นํ ปุพฺเพ กตกมฺมํ ปุจฺฉามี''ติ สตฺถารํ อตฺตโน ปุพฺเพกตกมฺมํ ปุจฺฉิฯ สตฺถา กเถสิฯ

ปุพฺเพ กิเรส กุลฆเร นิพฺพตฺติตฺวา กาเมสุ อาทีนวํ ทิสฺวา, ''ชาติชราพฺยาธิมรณสฺส อนฺตํ กริสฺสามี''ติ นิกฺขมฺม อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา สมาปตฺติโย นิพฺพตฺเตตฺวา อภิญฺญาปาทกชฺฌานลาภี หุตฺวา คงฺคาตีเร ปณฺณสาลํ กาเรตฺวา ฌานรติยา วีตินาเมติฯ ตทา จ กาเลน กาลํ สตฺถวาหา ปญฺจหิ สกฏสเตหิ มรุกนฺตารํ ปฏิปชฺชนฺติฯ มรุกนฺตาเร ปน ทิวา น สกฺกา คนฺตุํ, รตฺตึ คมนํ โหติฯ อถ ปุริมสกฏสฺส อคฺคยุเค ยุตฺตพลิพทฺทา คจฺฉนฺตา นิวตฺติตฺวา อาคตมคฺคาภิมุขาว อเหสุํฯ อิตรสกฏานิ ตเถว นิวตฺติตฺวา อรุเณ อุคฺคเต นิวตฺติตภาวํ ชานิํสุฯ เตสญฺจ ตทา กนฺตารํ อติกฺกมนทิวโส อโหสิฯ สพฺพํ ทารุทกํ ปริกฺขีณํ, ตสฺมา, ''นตฺถิ ทานิ อมฺหากํ ชีวิต''นฺติ จินฺเตตฺวา โคเณ จเกฺกสุ พนฺธิตฺวา มนุสฺสา สกฏปจฺฉายายํ ปวิสิตฺวา นิปชฺชิํสุ ฯ ตาปโสปิ กาลเสฺสว ปณฺณสาลโต นิกฺขมิตฺวา ปณฺณสาลทฺวาเร นิสิโนฺน คงฺคํ โอโลกยมาโน อทฺทส คงฺคํ มหตา อุทโกเฆน วุยฺหมานํ ปวตฺติตมณิกฺขนฺธํ วิย อาคจฺฉนฺติํฯ ทิสฺวา จินฺเตสิ – ''อตฺถิ นุ โข อิมสฺมิํ โลเก เอวรูปสฺส มธุโรทกสฺส อลาเภน กิลิสฺสมานา สตฺตา''ติฯ โส เอวํ อาวชฺชโนฺต มรุกนฺตาเร ตํ สตฺถํ ทิสฺวา, ''อิเม สตฺตา มา นสฺสนฺตู''ติ, ''อิโต มหา อุทกกฺขโนฺธ ฉิชฺชิตฺวา มรุกนฺตาเร สตฺถาภิมุโข คจฺฉตู''ติ อภิญฺญาจิเตฺตน อธิฏฺฐาสิฯ สหจิตฺตุปฺปาเทน มาติการุฬฺหํ วิย อุทกํ ตตฺถ อคมาสิฯ มนุสฺสา อุทกสเทฺทน วุฏฺฐาย อุทกํ ทิสฺวา หตฺถตุฏฺฐา นฺหายิตฺวา ปิวิตฺวา โคเณปิ ปาเยตฺวา โสตฺถินา อิจฺฉิตฏฺฐานํ อคมํสุฯ สตฺถา ตํ พฺรหฺมุโน ปุพฺพกมฺมํ ทเสฺสโนฺต –

> ''ยํ ตฺวํ อปาเยสิ พหู มนุเสฺส,
> ปิปาสิเต ฆมฺมนิ สมฺปเรเต;
> ตํ เต ปุราณํ วตสีลวตฺตํ,
> สุตฺตปฺปพุโทฺธว อนุสฺสรามี''ติฯ (ชา. ๑.๗.๗๑) –

อิมํ คาถมาหฯ

อปรสฺมิํ สมเย ตาปโส คงฺคาตีเร ปณฺณสาลํ มาเปตฺวา อารญฺญกํ คามํ นิสฺสาย วสติฯ เตน จ สมเยน โจรา ตํ คามํ ปหริตฺวา หตฺถสารํ คเหตฺวา คาวิโย จ กรมเร จ คเหตฺวา คจฺฉนฺติฯ คาโวปิ สุนขาปิ มนุสฺสาปิ มหาวิรวํ วิรวนฺติฯ ตาปโส ตํ สทฺทํ สุตฺวา ''กิํ นุ โข เอต''นฺติ อาวชฺชโนฺต, ''มนุสฺสานํ ภยํ อุปฺปนฺน''นฺติ ญตฺวา, ''มยิ ปสฺสเนฺต อิเม สตฺตา มา นสฺสนฺตู''ติ

อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย อภิญฺญาจิเตฺตน โจรานํ ปฏิปเถ จตุรงฺคินิเสนํ มาเปสิ กมฺมสชฺชํ อาคจฺฉนฺติํฯ โจรา ทิสฺวา, ‘‘ราชา’’ติ เต มญฺญมานา วิโลปํ ฉเฑฺฑตฺวา ปกฺกมิํสุฯ ตาปโส ‘‘ยํ ยสฺส สนฺตกํ, ตํ ตเสฺสว โหตู’’ติ อธิฏฺฐาสิ, ตํ ตเถว อโหสิฯ มหาชโน โสตฺถิภาวํ ปาปุณิฯ สตฺถา อิทมฺปิ ตสฺส ปุพฺพกมฺมํ ทเสฺสโนฺต –

‘‘ยํ เอณิกูลสฺมิํ ชนํ คหีตํ,
อโมจยี คยฺหก นียมานํ;
ตํ เต ปุราณํ วตสีลวตฺตํ,
สุตฺตปฺปพุโทฺธว อนุสฺสรามี’’ติฯ (ชา. ๑.๗.๗๒) –

อิมํ คาถมาหฯ เอตฺถ **เอณิกูลสฺมิ**นฺติ คงฺคาตีเรฯ

ปุน เอกสฺมิํ สมเย อุปริคงฺคาวาสิกํ กุลํ เหฎฺฐาคงฺคาวาสิเกน กุเลน สทฺธิํ มิตฺตสนฺถวํ กตฺวา นาวาสงฺฆาฎํ พนฺธิตฺวา พหุํ ขาทนียโภชนียเญฺจว คนฺธมาลาทีนิ จ อาโรเปตฺวา คงฺคาโสเตน อาคจฺฉติฯ มนุสฺสา ขาทมานา ภุญฺชมานา นจฺจนฺตา คายนฺตา เทววิมาเนน คจฺฉนฺตา วิย พลวโสมนสฺสา อเหสุํฯ คเงฺคยฺยโก นาโค ทิสฺวา กุปิโต, ‘‘อิเม มยิ สญฺญมฺปิ น กโรนฺติ, อิทานิ เน สมุทฺทเมว ปาเปสฺสามี’’ติ มหนฺตํ อตฺตภาวํ มาเปตฺวา อุทกํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา อุฎฺฐาย ผณํ กตฺวา สุสฺสูการํ กโรโนฺต อฎฺฐาสิฯ มหาชโน ทิสฺวา ภีโต วิสฺสรมกาสิฯ ตาปโส ปณฺณสาลาย นิสิโนฺน สุตฺวา, ‘‘อิเม คายนฺตา นจฺจนฺตา โสมนสฺสชาตา อาคจฺฉนฺติ, อิทานิ ปน ภยรวํ รวิํสุ, กิํ นุ โข’’ติ อาวชฺชโนฺต นาคราชํ ทิสฺวา, ‘‘มยิ ปสฺสเนฺต อิเม สตฺตา มา นสฺสนฺตู’’ติ อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา อตฺตภาวํ วิชหิตฺวา สุปณฺณวณฺณํ มาเปตฺวา นาคราชสฺส ทเสฺสสิฯ นาคราชา ภีโต ผณํ สํหริตฺวา อุทกํ ปวิโฏฺฐฯ มหาชโน โสตฺถิภาวํ ปาปุณิฯ สตฺถา อิทมฺปิ ตสฺส ปุพฺพกมฺมํ ทเสฺสโนฺต –

‘‘คงฺคาย โสตสฺมิํ คหีตนาวํ,
ลุเทฺทน นาเคน มนุสฺสกปฺปา;
อโมจยิตฺถ พลสา ปสยฺห,
ตํ เต ปุราณํ วตสีลวตฺตํ;
สุตฺตปฺปพุโทฺธว อนุสฺสรามี’’ติฯ (ชา. ๑.๗.๗๓) –

อิมํ คาถมาหฯ

อปรสฺมิํ สมเย เอส อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา **เกสโว** นาม ตาปโส อโหสิฯ เตน สมเยน อมฺหากํ โพธิสโตฺต **กโปฺป** นาม มาณโว เกสวสฺส พทฺธจโร อเนฺตวาสิโก หุตฺวา อาจริยสฺส กิํการปฏิสฺสาวี มนาปจารี พุทฺธิสมฺปโนฺน อตฺถจโร อโหสิฯ เกสโว ตํ วินา วตฺติตุํ นาสกฺขิ, ตํ นิสฺสาเยว ชีวิกํ กเปฺปสิฯ สตฺถา อิทมฺปิ ตสฺส ปุพฺพกมฺมํ ทเสฺสโนฺต –

‘‘กโปฺป จ เต พทฺธจโร อโหสิ,
สมฺพุทฺธิมนฺตํ วตินํ อมญฺญิ;
ตํ เต ปุราณํ วตสีลวตฺตํ,
สุตฺตปฺปพุโทฺธว อนุสฺสรามี’’ติฯ (ชา. ๑.๗.๗๔) –

อิมํ คาถมาหฯ

เอวํ พฺรหฺมุโน นานตฺตภาเวสุ กตกมฺมํ สตฺถา ปกาเสสิฯ สตฺถริ กเถนฺเตเยว พฺรหฺมา สลฺลกฺเขสิ, ทีปสหสฺเส อุชฺชลิเต รูปานิ วิย สพฺพกมฺมานิสฺส ปากฏานิ อเหสุํฯ โส ปสนฺนจิตฺโต อิมํ คาถมาห –

> ‘‘อทฺธา ปชานาสิ มเมตมายุํ,
> อญฺญมฺปิ ชานาสิ ตถา หิ พุทฺโธ;
> ตถา หิ ตายํ ชลิตานุภาโว,
> โอภาสยํ ติฏฺฐติ พฺรหฺมโลก’’นฺติฯ (ชา. ๑.๗.๗๕);

อถสฺส ภควา อุตฺตริ อสมสมตํ ปกาเสนฺโต **ปถวึ โข อหํ พฺรเหฺม**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปถวิยา ปถวตฺเตน อนนุภูต**นฺติ ปถวิยา ปถวิสภาเวน อนนุภูตํ อปฺปตฺตํฯ กึ ปน ตนฺติ? นิพฺพานํฯ ตญฺหิ สพฺพสฺมา สงฺขตา นิสฺสฏตฺตา ปถวิสภาเวน อปฺปตฺตํ นามฯ **ตทภิญฺญายา**ติ ตํ นิพฺพานํ ชานิตฺวา สจฺฉิกตฺวาฯ **ปถวึ นาปโหสิ**นฺติ ปถวึ ตณฺหาทิฏฺฐิมานคาเหหิ น คณฺหึฯ **อาปาทีสุปิ** เอเสว นโยฯ วิตฺถาโร ปน มูลปริยาเย วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

สเจ โข เต, มาริส, สพฺพสฺส สพฺพเตฺตนาติ อิทเมว พฺรหฺมา อตฺตโน วาทิตาย สพฺพนฺติ อกฺขรํ นิทฺทิสิตฺวา อกฺขเร โทสํ คณฺหนฺโต อาหฯ สตฺถา ปน สกฺกายํ สนฺธาย ‘‘สพฺพ’’นฺติ วทติ, พฺรหฺมา สพฺพสพฺพํ สนฺธายฯ ตฺวํ ‘‘สพฺพ’’นฺติ วทสิ, ‘‘สพฺพสฺส สพฺพเตฺตน อนนุภูต’’นฺติ วทสิ, ยทิ สพฺพํ อนนุภูตํ นตฺถิ, อถสฺส อนนุภูตํ อตฺถิฯ **มา เหว เต ริตฺตกเมว อโหสิ ตุจฺฉกเมว อโหสี**ติ ตุยฺหํ วจนํ ริตฺตกํ มา โหตุ, ตุจฺฉกํ มา โหตูติ สตฺถารํ มุสาวาเทน นิคฺคณฺหาติฯ

สตฺถา ปน เอตสฺมา พฺรหฺมุนา สตคุเณน สหสฺสคุเณน สตสหสฺสคุเณน วาทีตโร, ตสฺมา อหํ สพฺพญฺจ วกฺขามิ, อนนุภูตญฺจ วกฺขามิ, สุณาหิ เมติ ตสฺส วาทมทฺทนตฺถํ การณํ อาหรนฺโต **วิญฺญาณ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิญฺญาณ**นฺติ วิชานิตพฺพํฯ **อนิทสฺสน**นฺติ จกฺขุวิญฺญาณสฺส อาปาถํ อนุปคมนโต อนิทสฺสนํ นาม, ปททฺวเยนปิ นิพฺพานเมว วุตฺตํฯ **อนนฺต**นฺติ ตยิทํ อุปฺปาทวยอนฺตรหิตตฺตา อนนฺตํ นามฯ วุตฺตมฺปิ เหตํ –

> ‘‘อนฺตวนฺตานิ ภูตานิ, อสมฺภูตํ อนนฺตกํ;
> ภูเต อนฺตานิ ทิสฺสนฺติ, ภูเต อนฺตา ปกาสิตา’’ติฯ

สพฺพโตปภนฺติ สพฺพโส ปภาสมฺปนฺนํฯ นิพฺพานโต หิ อญฺโญ ธโมฺม สปฺปภตโร วา โชติวนฺตตโร วา ปริสุทฺธตโร วา ปณฺฑรตโร วา นตฺถิฯ สพฺพโต วา ตถา ปภูตเมว, น กตฺถจิ นตฺถีติ สพฺพโตปภํฯ ปุรตฺถิมทิสาทีสุ หิ อสุกทิสาย นาม นิพฺพานํ นตฺถีติ น วตฺตพฺพํฯ อถ วา **ปภ**นฺติ ติตฺถสฺส นามํ, สพฺพโต ปภมสฺสาติ **สพฺพโตปภํ**ฯ นิพฺพานสฺส กิร ยถา มหาสมุทฺทสฺส ยโต ยโต โอตริตุกามา โหนฺติ, ตํ ตเทว ติตฺถํ, อติตฺถํ นาม นตฺถิฯ เอวเมวํ อฏฺฐตึสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ เยน เยน มุเขน นิพฺพานํ โอตริตุกามา โหนฺติ, ตํ ตเทว ติตฺถํฯ นิพฺพานสฺส อติตฺถํ นาม กมฺมฏฺฐานํ นตฺถิฯ เตน วุตฺตํ **สพฺพโตปภ**นฺติฯ ตํ ปถวิยา ปถวตฺเตนาติ ตํ นิพฺพานํ ปถวิยา ปถวีสภาเวน ตโต ปเรสํ อาปาทีนํ อาปาทิสภาเวน จ อนนุภูตํฯ อิติ ยํ ตุมฺหาทิสานํ วิสยภูตํ สพฺพเตภูมกธมฺมชาตํ ตสฺส สพฺพเตฺตน ตํ วิญฺญาณํ อนิทสฺสนํ อนนฺตํ สพฺพโตปตํ อนนุภูตนฺติ วาทํ ปติฏฺฐเปสิฯ

ตโต พฺรหฺมา คหิตคหิตํ สตฺถารา วิสฺสชฺชาปิโต กิญฺจิ คเหตพฺพํ อทิสฺวา ลทฺธิตกํ กาตุกาโม **หนฺท จรหิ เต, มาริส, อนฺตรธายามี**ติ อาหฯ ตตฺถ **อนฺตรธายามี**ติ อทิสฺสมานกปาฏิหาริยํ กโรมีติ อาหฯ **สเจ วิสหสี**ติ ยทิ สโกฺกสิ มยฺหํ อนฺตรธายิตุํ, อนฺตรธายสิ , ปาฏิหาริยํ กโรหีติฯ **เนวสฺสุ เม สโกฺกติ อนฺตรธายิตุ**นฺติ มยฺหํ อนฺตรธายิตุํ เนว สโกฺกติฯ กึ ปเนส กาตุกาโม อโหสีติ? มูลปฏิสนฺธึ คนฺตุกาโม อโหสิฯ พฺรหฺมานญฺหิ มูลปฏิสนฺธิกอตฺตภาโว สุขุโม, อเญฺญสํ อนาปาโถ, อภิสงฺขตกาเยเนว ติฏฺฐนฺติฯ สตฺถา ตสฺส มูลปฏิสนฺธึ คนฺตุํ น อทาสิฯ มูลปฏิสนฺธึ วา อคนฺตฺวาปิ เยน ตเมน อตฺตานํ อนฺตรธาเปตฺวา อทิสฺสมานโก ภเวยฺย, สตฺถา ตํ ตมํ วิโนเทสิ, ตสฺมา อนฺตรธายิตุํ นาสกฺขิฯ โส อสโกฺกโนฺต วิมาเน นิลียติ, กปฺปรุเกฺข นิลียติ, อุกฺกุฏิโก นิสีทติฯ พฺรหฺมคโณ เกฬิมกาสิ – ‘‘เอส โข พโก พฺรหฺมา วิมาเน นิลียติ, กปฺปรุเกฺข นิลียติ, อุกฺกุฏิโก นิสีทติ, พฺรเหฺม ตฺวํ อนฺตรหิโตมฺหี’’ติ สญฺญํ อุปฺปาเทสิ นามาติฯ โส พฺรหฺมคเณน อุปฺปณฺฑิโต มงฺกุ อโหสิฯ

เอวํ วุเตฺต อหํ, ภิกฺขเวติ, ภิกฺขเว, เอเตน พฺรหฺมุนา, ‘‘หนฺท จรหิ เต, มาริส, อนฺตรธายามี’’ติ เอวํ วุเตฺต ตํ อนฺตรธายิตุํ อสโกฺกนฺตํ ทิสฺวา อหํ เอตทโวจํฯ **อิมํ คาถมภาสิ**นฺติ กสฺมา ภควา คาถมภาสีติ? สมณสฺส โคตมสฺส อิมสฺมึ ฐาเน อตฺถิภาโว วา นตฺถิภาโว วา กถํ สกฺกา ชานิตุนฺติ เอวํ พฺรหฺมคณสฺส วจโนกาโส มา โหตูติ อนฺตรหิโตว คาถมภาสิฯ

ตตฺถ **ภเววาหํ ภยํ ทิสฺวา**ติ อหํ ภเว ภยํ ทิสฺวาเยวฯ **ภวญฺจ วิภเวสิน**นฺติ อิมญฺจ กามภวาทิติวิธมฺปิ สตฺตภวํ วิภเวสินํ วิภวํ คเวสมานํ ปริเยสมานมฺปิ ปุนปฺปุนํ ภเวเยว ทิสฺวาฯ **ภวํ นาภิวทิ**นฺติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน กิญฺจิ ภวํ น อภิวทึ, น คเวสินฺติ อโตฺถฯ **นนฺทิญฺจ น อุปาทิยิ**นฺติ ภวตณฺหํ น อุปคญฺฉึ, น อคฺคเหสินฺติ อโตฺถฯ อิติ จตฺตาริ สจฺจานิ ปกาเสโนฺต สตฺถา ธมฺมํ เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน เทสนานุสาเรน วิปสฺสนาคพฺภํ คาหาเปตฺวา ทสมตฺตานิ พฺรหฺมสหสฺสานิ มคฺคผลามตปานํ ปิวึสุฯ

อจฺฉริยพฺภุตจิตฺตชาตาติ อจฺฉริยชาตา อพฺภุตชาตา ตุฏฺฐิชาตา จ อเหสุํฯ **สมูลํ ภวํ อุทพฺพหี**ติ โพธิมเณฺฑ อตฺตโน ตาย ตาย เทสนาย อเญฺญสมฺปิ พหูนํ เทวมนุสฺสานํ สมูลกํ ภวํ อุทพฺพหิ, อุทฺธริ อุปฺปาเฏสีติ อโตฺถฯ

๕๐๕. ตสฺมึ ปน สมเย มาโร ปาปิมา โกธาภิภูโต หุตฺวา, ‘‘มยิ วิจรเนฺตเยว สมเณน โคตเมน ธมฺมกถํ กเถตฺวา ทสมตฺตานิ พฺรหฺมสหสฺสานิ มม วสํ อติวตฺติตานี’’ติ โกธาภิภูต ตาย อญฺญตรสฺส พฺรหฺมปาริสชฺชสฺส สรีเร อธิมุจฺจิ, ตํ ทเสฺสตุํ **อถ โข, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สเจ ตฺวํ เอวํ อนุพุโทฺธ**ติ สเจ ตฺวํ เอวํ อตฺตนาว จตฺตาริ สจฺจานิ อนุพุโทฺธฯ **มา สาวเก อุปเนสี**ติ คิหิสาวเก วา ปพฺพชิตสาวเก วา ตํ ธมฺมํ มา อุปนยสิฯ **หีเน กาเย ปติฏฺฐิตา**ติ จตูสุ อปาเยสุ ปติฏฺฐิตาฯ **ปณีเต กาเย ปติฏฺฐิตา**ติ พฺรหฺมโลเก ปติฏฺฐิตาฯ อิทํ เก สนฺธาย วทติ? พาหิรปพฺพชฺชํ ปพฺพชิเต ตาปสปริพฺพาชเกฯ อนุปฺปเนฺน หิ พุทฺธุปฺปาเท กุลปุตฺตา ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา กสฺสจิ กิญฺจิ อวิจาเรตฺวา เอกจรา หุตฺวา สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา พฺรหฺมโลเก อุปฺปชฺชึสุ, เต สนฺธาย เอวมาหฯ **อนกฺขาตํ กุสลญฺหิ มาริสา**ติ ปเรสํ อนกฺขาตํ อโนวทนํ ธมฺมกถาย อกถนํ กุสลํ เอตํ เสยฺโยฯ **มา ปรํ โอวทาหี**ติ กาเลน มนุสฺสโลกํ, กาเลน เทวโลกํ, กาเลน พฺรหฺมโลกํ, กาเลน นาคโลกํ อาหิณฺฑโนฺต มา วิจริ, เอกสฺมึ ฐาเน นิสิโนฺน ฌานมคฺคผลสุเขน วีตินาเมหีติฯ **อนาลปนตายา**ติ อนุลฺลปนตายฯ **พฺรหฺมุโน จ อภินิมนฺตนตายา**ติ พกพฺรหฺมุโน จ อิทญฺหิ, มาริส, นิจฺจนฺติอาทินา นเยน สห กายเกน

พฺรหฺมฏฺฐาเนน นิมนฺตนวจเนนฯ **ตสฺมา**ติ เตน การเณนฯ **อิมสฺส เวยฺยากรณสฺส พฺรหฺมนิมนฺตนิกํ**เตฺวว อธิวจนํ สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ ชาตาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

พฺรหฺมนิมนฺตนิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. มารตชฺชนียสุตฺตวณฺณนา

๕๐๖. **เอวํ เม สุต**นฺติ มารตชฺชนียสุตฺตํฯ ตตฺถ **โกฏฺฐมนุปวิโฏฺฐ**ติ กุจฺฉึ ปวิสิตฺวา อนฺตานํ อโนฺต อนุปวิโฏฺฐ, ปกฺกาสยฏฺฐาเน นิสิโนฺนฯ **ครุคโร วิยา**ติ ครุกครุโก วิย ถโทฺธ ปาสาณปุญฺชสทิโสฯ **มาสาจิตํ มเญฺญ**ติ มาสภตฺตํ ภุตฺตสฺส กุจฺฉิ วิย มาสปูริตปสิพฺพโก วิย ตินฺตมาโส วิย จาติ อโตฺถฯ **วิหารํ ปวิสิตฺวา**ติ สเจ อาหารโทเสน เอส ครุภาโว, อโพฺภกาเส จงฺกมิตุํ น สปฺปายนฺติ จงฺกมา โอโรหิตฺวา ปณฺณสาลํ ปวิสิตฺวา ปกติปญฺญเตฺต อาสเน นิสีทิฯ **ปจฺจตฺตํ โยนิโส มนสากาสี**ติ, ‘‘กึ นุ โข เอต’’นฺติ อาวชฺชมาโน อตฺตโนเยว อุปาเยน มนสิ อกาสิฯ สเจ ปน เถโร อตฺตโน สีลํ อาวเชฺชตฺวา, ‘‘ยํ หิโยฺย วา ปเร วา ปรสุเว วา ปริภุตฺตํ อวิปกฺกมตฺถิ, อโญฺญ วา โกจิ วิสภาคโทโส, สพฺพํ ชีรตุ ผาสุกํ โหตู’’ติ หเตฺถน กุจฺฉึ ปรามสิสฺส, มาโร ปาปิมา วิลียิตฺวา อคมิสฺสฯ เถโร ปน ตถา อกตฺวา โยนิโส มนสิ อกาสิฯ **มา ตถาคตํ วิเหเสสี**ติ ยถา หิ ปุเตฺตสุ วิเหสิเตสุ มาตาปิตโร วิเหสิตาว โหนฺติ, สทฺธิวิหาริกอเนฺตวาสิเกสุ วิเหสิเตสุ อาจริยุปชฺฌายา วิเหสิตาว, ชนปเท วิเหสิเต ราชา วิเหสิโตว โหติ, เอวํ ตถาคตสาวเก วิเหสิเต ตถาคโต วิเหสิโตว โหติฯ เตนาห – ‘‘มา ตถาคตํ วิเหเสสี’’ติฯ

ปจฺจคฺคเฬ อฏฺฐาสีติ ปติอคฺคเฬว อฏฺฐาสิฯ **อคฺคฬํ** วุจฺจติ กวาฏํ, มุเขน อุคฺคนฺตฺวา ปณฺณสาลโต นิกฺขมิตฺวา พหิปณฺณสาลาย กวาฏํ นิสฺสาย อฏฺฐาสีติ อโตฺถฯ

๕๐๗. **ภูตปุพฺพาหํ ปาปิมา**ติ กสฺมา อิทํ เทสนํ อารภิ? เถโร กิร จิเนฺตสิ – ‘‘อากาสฏฺฐกเทวตานํ ตาว มนุสฺสคโนฺธ โยชนสเต ฐิตานํ อาพาธํ กโรติฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘โยชนสตํ โข ราชญฺญ มนุสฺสคโนฺธ เทเว อุพฺพาธตี’ติ (ที. นิ. ๒.๔๑๕)ฯ อยํ ปน มาโร นาคริโก ปริโจโกฺข มเหสโกฺข อานุภาวสมฺปโนฺน เทวราชา สมาโน มม กุจฺฉิยํ ปวิสิตฺวา อนฺตานํ อโนฺต ปกฺกาสโยกาเส นิสิโนฺน อติวิย ปทุโฏฺฐ ภวิสฺสติฯ เอวรูปํ นาม เชคุจฺฉํ ปฏิกูลํ โอกาสํ ปวิสิตฺวา นิสีทิตุํ สโกฺกนฺตสฺส กิมญฺญํ อกรณียํ ภวิสฺสติ, กึ อญฺญํ ลชฺชิสฺสติ, ตฺวํ มม ญาติโกติ ปน วุเตฺต มุทุภาวํ อนาปชฺชมาโน นาม นตฺถิ, หนฺทสฺส ญาติโกฏึ ปฏิวิชฺฌิตฺวา มุทุเกเนว นํ อุปาเยน วิสฺสเชฺชสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา อิมํ เทสนมารภิฯ

โส เม ตฺวํ ภาคิเนโยฺย โหสีติ โส ตฺวํ ตสฺมึ กาเล มยฺหํ ภาคิเนโยฺย โหสิฯ อิทํ ปเวณิวเสน วุตฺตํฯ เทวโลกสฺมึ ปน มารสฺส ปิตุ วํโส ปิตามหสฺส วํโส รชฺชํ กโรโนฺต นาม นตฺถิ, ปุญฺญวเสน เทวโลเก เทวราชา หุตฺวา นิพฺพโตฺต, ยาวตายุกํ ฐตฺวา จวติฯ อโญฺญ เอโก อตฺตนา กเตน กเมฺมน ตสฺมึ ฐาเน อธิปติ หุตฺวา นิพฺพตฺตติฯ อิติ อยํ มาโรปิ ตทา ตโต จวิตฺวา ปุน กุสลํ กตฺวา อิมสฺมึ กาเล ตสฺมึ อธิปติฏฺฐาเน นิพฺพโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

วิธุโรติ วิคตธุโร, อเญฺญหิ สทฺธึ อสทิโสติ อโตฺถฯ **อปฺปกสิเรนา**ติ อปฺปทุเกฺขนฯ **ปสุปาลกา**ติ อเชฬกปาลกาฯ **ปถาวิโน**ติ มคฺคปฏิปนฺนาฯ **กาเย อุปจินิตฺวา**ติ สมนฺตโต จิตกํ พนฺธิตฺวาฯ **อคฺคึ ทตฺวา ปกฺกมิํสู**ติ เอเตฺตเกน สรีรํ ปริยาทานํ คมิสฺสตีติ จิตกสฺส ปมาณํ

สลฺลเกฺขตฺวา จตูสุ ทิสาสุ อคฺคึ ทตฺวา ปกฺกมึสุฯ จิตโก ปทีปสิขา วิย ปชฺชลิ, เถรสฺส อุทกเลณํ ปวิสิตฺวา นิสินฺนกาโล วิย อโหสิฯ **จีวรานิ ปโปฺผเฏตฺวา**ติ สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย วิคตธูเม กึสุกวเณฺณ องฺคาเร มทฺทมาโน จีวรานิ วิธุนิตฺวาฯ สรีเร ปนสฺส อุสฺมมตฺตมฺปิ นาโหสิ, จีวเรสุ อํสุมตฺตมฺปิ นชฺฌายิ, สมาปตฺติผลํ นาเมตํฯ

๕๐๘. **อโกฺกสถา**ติ ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสถฯ **ปริภาสถา**ติ วาจาย ปริภาสถฯ **โรเสถา**ติ ฆเฏฺฏถฯ **วิเหเสถา**ติ ทุกฺขาเปถฯ สพฺพเมตํ วาจาย ฆฏฺฏนเสฺสว อธิวจนํฯ **ยถา ตํ ทูสี มาโร**ติ ยถา เอเตสํ ทูสี มาโรฯ **ลเภถ โอตาร**นฺติ ลเภถ ฉิทฺทํ, กิเลสุปฺปตฺติยา อารมฺมณํ ปจฺจยํ ลเภยฺยาติ อโตฺถฯ **มุณฺฑกา**ติอาทีสุ มุเณฺฑ มุณฺฑาติ สมเณ จ สมณาติ วตฺตุํ วเฏฺฏยฺย, อิเม ปน หีเฬนฺตา มุณฺฑกา สมณกาติ อาหํสุฯ **อิพฺภา**ติ คหปติกาฯ **กิณฺหา**ติ กณฺหา, กาฬกาติ อโตฺถฯ **พนฺธุปาทาปจฺจา**ติ เอตฺถ **พนฺธู**ติ พฺรหฺมา อธิเปฺปโต ฯ ตญฺหิ พฺราหฺมณา ปิตามโหติ โวหรนฺติฯ ปาทานํ อปจฺจา **ปาทาปจฺจา,** พฺรหฺมุโน ปิฏฺฐิปาทโต ชาตาติ อธิปฺปาโยฯ เตสํ กิร อยํ ลทฺธิ – ‘‘พฺราหฺมณา พฺรหฺมุโน มุขโต นิกฺขนฺตา, ขตฺติยา อุรโต, เวสฺสา นาภิโต, สุทฺทา ชาณุโต, สมณา ปิฏฺฐิปาทโต’’ติฯ

ฌายิโนสฺมา ฌายิโนสฺมาติ ฌายิโน มยํ ฌายิโน มยนฺติฯ **มธุรกชาตา**ติ อาลสิยชาตาฯ **ฌายนฺตี**ติ จินฺตยนฺติฯ **ปชฺฌายนฺตี**ติอาทีนิ อุปสคฺควเสน วฑฺฒิตานิฯ **มูสิกํ มคฺคยมาโน**ติ สายํ โคจรตฺถาย สุสิรรุกฺขโต นิกฺขนฺตํ รุกฺขสาขาย มูสิกํ ปริเยสโนฺตฯ โส กิร อุปสนฺตูปสโนฺต วิย นิจฺจโลว ติฏฺฐติ, สมฺปตฺตกาเล มูสิกํ สหสา คณฺหาติฯ **โกตฺถู**ติ สิงฺคาโล, โสโณติปิ วทนฺติฯ **สนฺธิสมลสงฺกฏิเร**ติ สนฺธิมฺหิ จ สมเล จ สงฺกฏิเร จฯ ตตฺถ **สนฺธิ** นาม ฆรสนฺธิฯ **สมโล** นาม คูถนิทฺธมนปนาฬิฯ **สงฺกฏิรํ** นาม สงฺการฏฺฐานํฯ **วหจฺฉิโนฺน**ติ กนฺตารโต นิกฺขโนฺต ฉินฺนวโหฯ **สนฺธิสมลสงฺกฏิเร**ติ สนฺธิมฺหิ วา สมเล วา สงฺกฏิเร วาฯ โสปิ หิ พทฺธคโตฺต วิย นิจฺจโล ฌายติฯ

นิรยํ อุปปชฺชนฺตีติ สเจ มาโร มนุสฺสานํ สรีเร อธิมุจฺจิตฺวา เอวํ กเรยฺย, มนุสฺสานํ อกุสลํ น ภเวยฺย, มารเสฺสว ภเวยฺยฯ สรีเร ปน อนธิมุจฺจิตฺวา วิสภาควตฺถุํ วิปฺปฏิสารารมฺมณํ ทเสฺสติ, ตทา กิร โส ภิกฺขู ขิปฺปํ คเหตฺวา มเจฺฉ อโชฺฌตฺถรเนฺต วิย, ชาลํ คเหตฺวา มเจฺฉ คณฺหเนฺต วิย, เลปยฏฺฐึ โอเฑฺฑตฺวา สกุเณ พนฺธเนฺต วิย, สุนเขหิ สทฺธึ อรเญฺญ มิควํ จรเนฺต วิย, มาตุคาเม คเหตฺวา อาปานภูมิยํ นิสิเนฺน วิย, นจฺจเนฺต วิย, คายเนฺต วิย, ภิกฺขุนีนํ รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐาเนสุ วิสภาคมนุเสฺส นิสิเนฺน วิย, ฐิเต วิย จ กตฺวา ทเสฺสสิฯ มนุสฺสา อรญฺญคตาปิ วนคตาปิ วิหารคตาปิ วิปฺปฏิสารารมฺมณํ ปสฺสิตฺวา อาคนฺตฺวา อเญฺญสํ กเถนฺติ – ‘‘สมณา เอวรูปํ อสฺสมณกํ อนนุจฺฉวิกํ กโรนฺติ, เอเตสํ ทิเนฺน กุโต กุสลํ, มา เอเตสํ กิญฺจิ อทตฺถา’’ติฯ เอวํ เต มนุสฺสา ทิฏฺฐทิฏฺฐฏฺฐาเน สีลวเนฺต อโกฺกสนฺตา อปุญฺญํ ปสวิตฺวา อปายปูรกา อเหสุํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘นิรยํ อุปปชฺชนฺตี’’ติฯ

๕๐๙. **อนฺวาวิฏฺฐา**ติ อาวฏฺฏิตาฯ **ผริตฺวา วิหรึสู**ติ น เกวลํ ผริตฺวา วิหรึสุฯ กกุสนฺธสฺส ปน ภควโต โอวาเท ฐตฺวา อิเม จตฺตาโร พฺรหฺมวิหาเร นิพฺพเตฺตตฺวา ฌานปทฏฺฐานํ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหเตฺต ปติฏฺฐหึสุฯ

๕๑๐. **อาคตึ วา คตึ วา**ติ ปฏิสนฺธิวเสน อาคมนฏฺฐานํ วา, จุติวเสน คมนฏฺฐานํ วา น ชานามิฯ **สิยา จิตฺตสฺส อญฺญถตฺต**นฺติ โสมนสฺสวเสน อญฺญถตฺตํ ภเวยฺยฯ **สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชนฺตี**ติ อิธาปิ ปุริมนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ยถา หิ ปุเพฺพ วิปฺปฏิสารกรํ อารมฺมณํ ทเสฺสติ, เอวมิธาปิ ปสาทกรํฯ โส กิร ตทา มนุสฺสานํ ทสฺสนฏฺฐาเน ภิกฺขู อากาเส คจฺฉเนฺต วิย,

ฐิเต วิย ปลฺลงฺเกน นิสินฺเนน วิย, อากาเส สูจิกมฺมํ กโรนฺเต วิย, โปตฺถกํ วาเจนฺเต วิย, อากาเส จีวรํ ปสาเรตฺวา กายํ อุตุํ คณฺหาเปนฺเต วิย, นวปพฺพชิเต อากาเสน จรนฺเต วิย, ตรุณสามเณเร อากาเส ฐตฺวา ปุปฺผานิ โอจินนฺเต วิย กตฺวา ทเสฺสสิฯ มนุสฺสา อรญฺญคตาปิ วนคตาปิ วิหารคตาปิ ปพฺพชิตานํ ตํ ปฏิปตฺตึ ทิสฺวา อาคนฺตฺวา อเญฺญสํ กเถนฺติ – ‘‘ภิกฺขูสุ อนุตฺตมโส สามเณราปิ เอวํมหิทฺธิโก มหานุภาวา, เอเตสํ ทินฺนํ มหปฺผลํ นาม โหติ, เอเตสํ เทถ สกฺกโรถา’’ติฯ ตโต มนุสฺสา ภิกฺขุสงฺฆํ จตูหิ ปจฺจเยหิ สกฺกโรนฺตา พหุํ ปุญฺญํ กตฺวา สคฺคปถปูรกา อเหสุํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชนฺตี’’ติฯ

๕๑๑. **เอถ ตุเมฺห, *ภิกฺขเว*, อสุภานุปสฺสิโน กาเย วิหรถา**ติ ภควา สกลชมฺพุทีปํ อาหิณฺฑโนฺต อนฺตมโส ทฺวินฺนมฺปิ ติณฺณมฺปิ ภิกฺขูนํ วสนฎฺฐานํ คนฺตฺวา –

‘‘อสุภสญฺญาปริจิเตน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน เจตสา พหุลํ วิหรโต เมถุนธมฺมสมาปตฺติยา จิตฺตํ ปติลียติ ปติกุฎติ ปติวตฺตติ น สมฺปสาริยติ, อุเปกฺขา วา ปาฎิกุลฺยตา วา สณฺฐาติฯ

อาหาเร ปฎิกูลสญฺญาปริจิเตน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน เจตสา พหุลํ วิหรโต รสตณฺหาย จิตฺตํ ปติลียติ ปติกุฎติ ปติวตฺตติ น สมฺปสาริยติ, อุเปกฺขา วา ปาฎิกุลฺยตา วา สณฺฐาติฯ

สพฺพโลเก อนภิรติสญฺญาปริจิเตน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน เจตสา พหุลํ วิหรโต โลกจิเตฺรสุ จิตฺตํ ปติลียติ ปติกุฎติ ปติวตฺตติ น สมฺปสาริยติ, อุเปกฺขา วา ปาฎิกุลฺยตา วา สณฺฐาติฯ

อนิจฺจสญฺญาปริจิเตน , ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน เจตสา พหุลํ วิหรโต ลาภสกฺการสิโลเก จิตฺตํ ปติลียติ ปติกุฎติ ปติวตฺตติ น สมฺปสาริยติ, อุเปกฺขา วา ปาฎิกุลฺยตา วา สณฺฐาตี’’ติ (อ. นิ. ๗.๔๙) เอวํ อานิสํสํ ทเสฺสตฺวา –

เอถ ตุเมฺห, ภิกฺขเว, อสุภานุปสฺสี กาเย วิหรถ, อาหาเร ปฎิกูลสญฺญิโน สพฺพโลเก อนภิรติสญฺญิโน สพฺพสงฺขาเรสุ อนิจฺจานุปสฺสิโนติฯ อิมานิ จตฺตาริ กมฺมฎฺฐานานิ กเถสิฯ เตปิ ภิกฺขู อิเมสุ จตูสุ กมฺมฎฺฐาเนสุ กมฺมํ กโรนฺตา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา สพฺพาสเว เขเปตฺวา อรหเตฺต ปติฎฺฐหึสุ, อิมานิปิ จตฺตาริ กมฺมฎฺฐานานิ ราคสนฺตานิ โทสโมหสนฺตานิ ราคปฎิฆาตานิ โทสโมหปฎิฆาตานิ จาติฯ

๕๑๒. **สกฺขรํ คเหตฺวา**ติ อโนฺตมุฎฺฐิยํ ติฎฺฐนปมาณํ ปาสาณํ คเหตฺวาฯ อยญฺหิ พฺราหฺมณคหปติเกหิ ภิกฺขู อโกฺกสาเปตฺวาปิ, พฺราหฺมณคหปติกานํ วเสน ภิกฺขุสงฺฆสฺส ลาภสกฺการํ อุปฺปาทาเปตฺวาปิ, โอตารํ อลภโนฺต อิทานิ สหตฺถา อุปกฺกมิตุกาโม อญฺญตรสฺส กุมารสฺส สรีเร อธิมุจฺจิตฺวา เอวรูปํ ปาสาณํ อคฺคเหสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘สกฺขรํ คเหตฺวา’’ติฯ

สีสํ โว *ภินฺที*ติ สีสํ ภินฺทิ, มหาจมฺมํ ฉินฺทิตฺวา มํสํ เทฺวธา อโหสิฯ สกฺขรา ปนสฺส สีสกฎาหํ อภินฺทิตฺวา อฎฺฐึ อาหเจฺจว นิวตฺตาฯ **นาคาปโลกิตํ อปโลเกสี**ติ ปหารสทฺทํ สุตฺวา ยถา นาม หตฺถินาโค อิโต วา เอโตฺต วา อปโลเกตุกาโม คีวํ อปริวเตฺตตฺวา สกลสรีเรเนว นิวตฺติตฺวา อปโลเกติฯ เอวํ สกลสรีเรเนว นิวตฺติตฺวา อปโลเกสิฯ ยถา หิ มหาชนสฺส อฎฺฐีนิ โกฎิยา โกฎึ อาหจฺจ ฐิตานิ, ปเจฺจกพุทฺธานํ องฺกุสลคฺคานิ, น เอวํ พุทฺธานํฯ พุทฺธานํ ปน

สงฺขลิกานิ วิย เอกาพทฺธานิ หุตฺวา ฐิตานิ, ตสฺมา ปจฺฉโต อปโลกนกาเล น สกฺกา โหติ คีวํ ปริวเตฺตตุํฯ ยถา ปน หตฺถินาโค ปจฺฉาภาคํ อปโลเกตุกาโม สกลสรีเรเนว ปริวตฺตติ, เอวํ ปริวตฺติตพฺพํ โหติฯ ตสฺมา ภควา ยเนฺตน ปริวตฺติตา สุวณฺณปฏิมา วิย สกลสรีเรเนว นิวตฺติตฺวา อปโลเกสิ , อปโลเกตฺวา ฐิโต ปน, ‘‘น วายํ ทูสี มาโร มตฺตมญฺญาสี’’ติ อาหฯ ตสฺสโตฺถ, อยํ ทูสี มาโร ปาปํ กโรโนฺต เนว ปมาณํ อญฺญาสิ, ปมาณาติกฺกนฺตมกาสีติฯ

สหาปโลกนายาติ กกุสนฺธสฺส ภควโต อปโลกเนเนว สห ตงฺขณเญฺญวฯ **ตมฺหา จ ฐานา จวี**ติ ตมฺหา จ เทวฏฺฐานา จุโต, มหานิรยํ อุปฺปโนฺนติ อโตฺถฯ จวมาโน หิ น ยตฺถ กตฺถจิ ฐิโต จวติ, ตสฺมา วสวตฺติเทวโลกํ อาคนฺตฺวา จุโต, ‘‘สหาปโลกนายา’’ติ จ วจนโต น ภควโต อปโลกิตตฺตา จุโตติ เวทิตโพฺพ, จุติกาลทสฺสนมตฺตเมว เหตุฯ อุฬาเร ปน มหาสาวเก วิรทฺธตฺตา กุทาริยา ปหฏํ วิยสฺส อายุ ตเตฺถว ฉิชฺชิตฺวา คตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ตโย นามเธยฺยา โหนฺตี**ติ ตีณิ นามานิ โหนฺติฯ **ฉผสฺสายตนิโก**ติ ฉสุ ผสฺสายตเนสุ ปาฏิเยกฺกาย เวทนาย ปจฺจโยฯ

สงฺกุสมาหโตติ อยสูเลหิ สมาหโตฯ **ปจฺจตฺตเวทนิโย**ติ สยเมว เวทนาชนโกฯ **สงฺกุนา สงฺกุ หทเย สมาคเจฺฉยฺยา**ติ อยสูเลน สทฺธิํ อยสูลํ หทยมเชฺฌ สมาคเจฺฉยฺยฯ ตสฺมิํ กิร นิรเย อุปฺปนฺนานํ ติคาวุโต อตฺตภาโว โหติ, เถรสฺสาปิ ตาทิโส อโหสิฯ อถสฺส หิ นิรยปาลา ตาลกฺขนฺธปมาณานิ อยสูลานิ อาทิตฺตานิ สมฺปชฺชลิตานิ สโชติภูตานิ สยเมว คเหตฺวา ปุนปฺปุนํ นิวตฺตมานา, – ‘‘อิมินา เต ฐาเนน จิเนฺตตฺวา ปาปํ กต’’นฺติ ปูวโทณิยํ ปูวํ โกเฏฺฏโนฺต วิย หทยมชฺฌํ โกเฏฺฏตฺวา, ปณฺณาส ชนา ปาทาภิมุขา ปณฺณาส ชนา สีสาภิมุขา โกเฏฺฏตฺวา คจฺฉนฺติ, เอวํ คจฺฉนฺตา ปญฺจหิ วสฺสสเตหิ อุโภ อเนฺต ปตฺวา ปุน นิวตฺตมานา ปญฺจหิ วสฺสสเตหิ หทยมชฺฌํ อาคจฺฉนฺติฯ ตํ สนฺธาย เอวํ วุตฺตํฯ

วุฏฺฐานิมนฺติ วิปากวุฏฺฐานเวทนํฯ สา กิร มหานิรเย เวทนาโต ทุกฺขตรา โหติ, ยถา หิ สิเนหปานสตฺตาหโต ปริหารสตฺตาหํ ทุกฺขตรํ, เอวํ มหานิรยทุกฺขโต อุสฺสเท วิปากวุฏฺฐานเวทนา ทุกฺขตราติ วทนฺติฯ **เสยฺยถาปิ มจฺฉสฺสา**ติ ปุริสสีสณฺหิ วฏฺฏํ โหติ, สูเลน ปหรนฺตสฺส ปหาโร ฐานํ น ลภติ ปริคลติ, มจฺฉสีสํ อายตํ ปุถุลํ, ปหาโร ฐานํ ลภติ , อวิรชฺฌิตฺวา กมฺมการณา สุกรา โหติ, ตสฺมา เอวรูปํ สีสํ โหติฯ

๕๑๓. **วิธุรํ สาวกมาสชฺชา**ติ วิธุรํ สาวกํ ฆฏฺฏยิตฺวาฯ **ปจฺจตฺตเวทนา**ติ สยเมว ปาฏิเยกฺกเวทนาชนกาฯ **อีทิโส นิรโย อาสี**ติ อิมสฺมิํ ฐาเน นิรโย เทวทูตสุเตฺตน ทีเปตโพฺพฯ **กณฺห-ทุกฺขํ นิคจฺฉสี**ติ กาฬก-มาร, ทุกฺขํ วินฺทิสฺสสิฯ **มเชฺฌ สรสฺสา**ติ มหาสมุทฺทสฺส มเชฺฌ อุทกํ วตฺถุํ กตฺวา นิพฺพตฺตวิมานานิ กปฺปฏฺฐิติกานิ โหนฺติ, เตสํ เวฬุริยสฺส วิย วโณฺณ โหติ, ปพฺพตมตฺถเก ชลิตนฬคฺคิกฺขโนฺธ วิย จ เนสํ อจฺจิโย โชตนฺติ, ปภสฺสรา ปภาสมฺปนฺนา โหนฺติ, เตสุ วิมาเนสุ นีลเภทาทิวเสน นานตฺตวณฺณา อจฺฉรา นจฺจนฺติฯ **โย เอตมภิชานาตี**ติ โย เอตํ วิมานวตฺถุํ ชานาตีติ อโตฺถฯ เอวเมตฺถ วิมานเปตวตฺถุเกเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ปาทงฺคุเฏฺฐน กมฺปยี**ติ อิทํ ปาสาทกมฺปนสุเตฺตน ทีเปตพฺพํฯ **โย เวชยนฺตํ ปาสาท**นฺติ อิทํ จูฬตณฺหาสงฺขยวิมุตฺติสุเตฺตน ทีเปตพฺพํฯ **สกฺกํ โส ปริปุจฺฉตี**ติ อิทมฺปิ เตเนว ทีเปตพฺพํฯ **สุธมฺมายาภิโต สภ**นฺติ สุธมฺมสภาย สมีเป, อยํ ปน พฺรหฺมโลเก สุธมฺมสภาว, น ตาวติํสภวเนฯ สุธมฺมสภาวิรหิโต หิ เทวโลโก นาม นตฺถิฯ

พฺรหฺมโลเก ปภสฺสรนฺติ พฺรหฺมโลเก มหาโมคฺคลฺลานมหากสฺสปาทีหิ สาวเกหิ สทฺธิํ ตสฺส เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา นิสินฺนสฺส ภควโต โอภาสํฯ เอกสฺมิญฺหิ สมเย ภควา พฺรหฺมโล

เก สุธมฺมาย เทวสภาย สนฺนิปติตฺวา, – ‘‘อตฺถิ นุ โข โกจิ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา เอวํมหิทฺธิโก, โย อิธ อาคนฺตุํ สกฺกุเณยฺยา’’ติ จินฺเตนฺตสฺส พฺรหฺมคณสฺส จิตฺตมญฺญาย ตตฺถ คนฺตฺวา พฺรหฺมคณสฺส มตฺถเก นิสีทิตฺวา เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา มหาโมคฺคลฺลานาทีนํ อาคมนํ จินฺเตสิฯ เตปิ คนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา ปเจฺจกํ ทิสาสุ นิสีทึสุ, สกลพฺรหฺมโลโก เอโกภาโส อโหสิฯ สตฺถา จตุสจฺจปฺปกาสนํ ธมฺมํ เทเสสิ, เทสนาปริโยสาเน อเนกานิ พฺรหฺมสหสฺสานิ มคฺคผเลสุ ปติฏฺฐหิํสุฯ ตํ สนฺธายิมา คาถา วุตฺตา, โส ปนายมตฺโถ อญฺญตรพฺรหฺมสุตฺเตน ทีเปตพฺโพฯ

วิโมเกฺขน อผสฺสยีติ ฌานวิโมเกฺขน ผุสิฯ **วน**นฺติ ชมฺพุทีปํฯ **ปุพฺพวิเทหาน**นฺติ ปุพฺพวิเทหานญฺจ ทีปํฯ **เย จ ภูมิสยา นรา**ติ **ภูมิสยา นรา** นาม อปรโคยานกา จ อุตฺตรกุรุกา จฯ เตปิ สเพฺพ ผุสีติ วุตฺตํ โหติฯ อยํ ปน อโตฺถ นโนฺทปนนฺทฑมเนน ทีเปตโพฺพฯ วตฺถุ วิสุทฺธิมเคฺค อิทฺธิกถาย วิตฺถาริตํฯ **อปุญฺญํ ปสวี**ติ อปุญฺญํ ปฏิลภิฯ **อาสํ มา อกาสิ ภิกฺขูสู**ติ ภิกฺขู วิเหเสมีติ เอตํ อาสํ มา อกาสิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มารตชฺชนียสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺจมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มูลปณฺณาสฏฺฐกถา นิฏฺฐิตาฯ